ტომი IV

საქართველოს ანექსიიდან საბჭოთა კავშირიდან გამოსვლამდე

საქართველოს ისტორია

საქართველოს ისტორია

ტომი 4 - საქართველოს ანექსიიდან საბჭოთა კავშირიდან გამოსვლამდე

ავტორები: დ. მუსხელიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი, ა. აფაქიძე, მ. ლორთქიფანიძე, რ. მეტრეველი, მ. სამსონაძე, ნ. ასათიანი, გ. ჯამბურია, გ. ოთხმეზური, მ. ნათმელაძე, ალ. ბენდიანიშვილი, ალ. დაუშვილი

შინაარსი

შესავალი 6

თავი I. ბაგრატიონი უფლისწულებისა და ქართველი ხალხის ბრძოლა მონარქიული სახელმწიფოს აღდგენისათვის XIX ს-ის პირველ მესამედში 9

ანტირუსული მოძრაობა 1802 წელს. მაორგანიზებელი დასი. ძირითადი მიზანი 9

ქართლის მთიანეთის 1804 წლის ანტირუსული აჯანყება 13

რუსეთის აგრესიის გაფართოვება დასავლეთ საქართველოს მიმართულებით 15

ანტირუსული აჯანყება კახეთში 1812 წ 19

ანტირუსული აჯანყება იმერეთში 1819-1820 წლებში 26

ქართველ პატრიოტთა ფარული საზოგადოება. ანტირუსული შეთქმულება და აჯანყების მცდელობა 1832 წელს 30

თავი II. საქართველოს სოციალპოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობა XIX ს. 30-50-იან წლებში. ცვლილებები რუსულ მმართველობაში 35

მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა და წოდებათა ურთი-ერთობის ფორმები 35

ადმინისტრაციული რეფორმა 38

რუსეთის საგარეო ომები და საქართველო 40

საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა. კაპიტალიზმის განვითარების პირველი ეტაპი. ..42

თავი III. ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის კრიზისი. ბურჟუაზიული რეფორმების გატარება საქართველოში 44

სოციალურ წინააღმდეგობათა გამწვავება. გლეხთა ანტიბატონყმური მოძრაობა 44

ეროვნული მოძრაობა. მისი ხასიათი 48

საადგილმამულო რეფორმა 49

სასამართლო და საქალაქო რეფორმები 52

თავი IV. ეკონომიკურ-სოციალური ვითარება და გამათავისუფლებელი მოძრაობა XIX ს. 60-70-იან წლებში 56

აგრარულ-სამეურნეო ურთიერთობანი და გლეხთა მოძრაობა 56

მიწის ყიდვა-გაყიდვის პროცესი. მესაკუთრე გლეხთა ფენის ჩამოყალიბება 60

თავი V. საზოგადოებრივპოლიტიკური მოძრაობა XIX ს. 70-90-იან წლებში 61

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომი და საქართველო 61

თერგდალეულთა თეორიული და პრაქტიკული საქმიანობა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაფართოებისათვის 63

“საქართველოს თავისუფლების ლიგა” 68

საქართველოს მუნიციპალიტეტები 80-90-იან წლებში 69
კაპიტალისტური ურთიერთობის გაფართოება საქართველოს სოფლებში 72
მრეწველობის განვითარების დონე საქართველოში 75
ვაჭრობა და კრედიტის ფორმები 77
კაპიტალისტური საზოგადოების კლასების ჩამოყალიბება 79
თავი VII. გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი ეტაპის დასაწყისი. პოლიტიკური პარტიების ჩამოყალიბება (XIX-XX სს. მიჯნა) 80
აგრარული მოძრაობა. მუშათა პირველი გაფიცვები 80
“მესამე დასი” ქართული სოციალ-დემოკრატიის დაბადება 82
სოციალისტ-ფედერალისტური მიმართულების ეროვნული პარტიის ჩამოყალიბება 84
რევოლუციური მოძრაობა 1901-1904 წლებში 86
თავი VIII. 1905-1907 წლების რევოლუცია საქართველოში 88
რევოლუციური ბრძოლის ფორმები 1905 წლის პირველ ნახევარში 89
რევოლუციის გაღრმავება-გაფართოება. 17 ოქტომბრის კომპრომისული მანიფესტი. საერთო დემოკრატია და კონკრეტული ეროვნული საკითხი 92
საერთო დემოკრატიის გათიშვა და მარცხი. დამარცხებული რევოლუციის სამომავლო მნიშვნელობა 100
თავი IX. საქართველო 1907-1913 წლებში 106
რეპრესიები დამარცხებული რევოლუციის ავანგარდული ძალების წინააღმდეგ 106
აგრარული საკითხი — აზრთა ბრძოლა კანონპროექტის შინაარსთან დაკავშირებით 108
ეკონომიკურ-სოციალური ვითარება. კაპიტალიზმის განვითარების დონე 112
საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის პრობლემა. პოლიტიკური პარტიების პოზიცია 117
თავი X. საქართველო პირველი მსოფლიო ომისა და რუსეთის მეორე რევოლუციის პერიოდში 124
ორი სამხედრო ბლოკის ომი და საქართველოს საზოგადოებრივპოლიტიკური ძალების პოზიცია. ეროვნული მოძრაობის რადიკალიზაცია 124
ეკონომიკის დაცემა 128
1917 წლის თებერვალმარტის რევოლუცია და პოლიტიკური ვითარება საქართველოში 130
ქართული ქრისტიანული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა. ინტერპარტიული საბჭოს საქმიანობა 134
საქართველო ამიერკავკასიის მომენტალური სახელმწიფოს შემადგენლობაში (1917 წ. ნოემბერი - 1918 წ. მაისი) 138

თავი XI. ბურჟუაზიული საქართველოს კულტურა 144
ახალი ყოფა და ახალი კულტურა 144
მოსახლეობის მატერიალური ყოფა. სამეურნეო კულტურა 145
ხალხის სულიერი ყოფა 148
განათლება და მეცნიერება 149
ლიტერატურა და პრესა 152
ხელოვნება 160
კულტურული ურთიერთობა კავკასიისა და მსოფლიოს სხვა ხალხებთან 163
თავი XII. საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წლები) 166
საქართველოს პარლამენტისა და დროებითი მთავრობის საქმიანობა (1918 წ. მაისი — 1919 წ. თებერვალი) 167
საქართველოს დამფუძნებელი კრება და მის წინაშე პასუხისმგებელი მთავრობა 181
ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობა. სოციალური საკითხი. კრიზისული სიტუაციის დაძლევის პროგრამა 190
საგარეო ორიენტაციის პრობლემა. საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის "დეფაქტო" და "დე-იურე" აღიარება. ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაცია 199
თავი XIII. საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება საქართველოში 212
საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვა და პოლიტიკური ძალების დამოკიდებულება საქართველოს ოკუპაციისადმი 212
საბჭოთა სახელმწიფო მმართველობის სტრუქტურები 214
ეკონომიკის გარდაქმნა ნაციონალიზაციის საფუძველზე 216
ეროვნული საკითხი საქართველოში 221
1924 წლის აჯანყება საქართველოში. ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია 226
მრეწველობის ინდუსტრიალიზაცია და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია 232
დემოგრაფიული სიტუაცია 242
თავი XIV. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება 20-იანი წლების დასასრულს 248
შიდაპარტიული დაპირისპირებები კომუნისტურ პარტიაში 248
ეროვნული საკითხი 20-იანი წლების დასასრულს 257
საქართველოს ტერიტორიული ცვლილებანი 20-იან წლებში 262
თავი XV. საქართველო 30-იან წლებში 266
პოლიტიკური ვითარება საქართველოში 30-იანი წლების და-საწყისში 266

სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქცია 267
საეროვნებათაშორისო ურთიერთობა 30-იან წლებში 272
მასობრივი რეპრესიები საქართველოში 30-იანი წლების მეორე ნახევარში 277
საქართველოს მეცნიერება და კულტურა 20-30-იან წლებში 281
თავი XVI. საქართველო მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში (1939-1945 წწ.) 289
პოლიტიკური ვითარება მსოფლიოში. საქართველოს მონაწილეობა 1939-1940 წლების საბჭოთა კავშირის სამხედრო აქციებში 289
გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე და საქართველო 292
სახალხო მეურნეობის გარდაქმნა საომარ ყაიდაზე. საქართველოში ევაკუირებული წარმოებადაწესებულებანი და მოსახლეობა 297
ქართული ეროვნული დივიზიების შექმნა. საქართველოს წარ-გზავნილნი მეორე მსოფლიო ომის ფრონტებზე 305
ქართველები გერმანიის არმიაში 321
ანტისაბჭოთა ჯგუფები 325
მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების დეპორტაცია საზღვრისპირა რაიონებიდან 327
კულტურა ომის წლებში 332
საეკლესიო ცხოვრება ომის პერიოდში 341
თავი XVII. საქართველო ომისშემდგომი აღდენისა და განვითარების ხანაში (1945-1960 წწ.) 343
ზოგად-პოლიტიკური მდგომარეობა მსოფლიოში, საბჭოთა კავშირსა და საქართველოში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ 343
რეპრესიების ახალი ტალღა. 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედია 348
ინდუსტრიული განვითარება 353
ცვლილებანი სოფლის მეურნეობაში 357
კულტურა 360
თავი XVIII. სოციალიზმის კრიზისი საქართველოში 370
60-იანი წლების ეკონომიკური რეფორმები 370
სოციალური ინფრასტრუქტურა 373
სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისის გაძლიერება 376
კულტურა 381
თავი XIX. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა 387
ეროვნული ცნობიერების განვითარება და გაძლიერება 387

ეკონომიკური მდგომარეობა, “გარდაქმნის” კურსი, სოციალიზმის პოლიტიკური სისტემის რეანიმაციის ცდა 391
ანტისაბჭოთა განწყობილებების ზრდა 394
1989 წლის 9 აპრილი 397
კომუნისტური მმართველობის დასასრული საქართველოში 403

შესავალი

“საქართველოს ისტორიის” წინამდებარე, მეოთხე, დამამთავრებელ ტომში XIX-XX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის დრამატული პერიოდია გადმოცემული — ეს არის ეპოქა უდიდესი პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენების, დიდი ისტორიული ქარტეხილების, მსოფლიო ომების, რევოლუციების, ქართველი ერის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობის, სოციალური ილუზიების, შემოქმედებითი შრომის, სოციალური და კულტურული დაწინაურების ისტორიული ხანა.

ამ ეპოქას განსაზღვრავდა საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციის მიერ დანარჩენი მსოფლიოსათვის შეთავაზებული სოციალური სამართლიანობის, დემოკრატიული ფასეულობების უზენაესობის, კაცთა შორის ჭეშმარიტი სათნოების და კაცთმოყვარეობის მარადიული იდეები, ფეოდალიზმის სიმახინჯეების ნაცვლად პიროვნების თავისუფლებისა და სოციალური ღვედების დასამარების კონკრეტული ამოცანები.

ეს ცხოველმყოფელი შეხედულებები ძნელად, მაგრამ მაინც ვრცელდებოდა ჯერ მეზობელ, ხოლო შემდეგ - დანარჩენ მსოფლიოში, აღმოსავლეთ ევროპაში, რუსეთშიც კი, რომელიც დიდი ხნის მანძილზე კონსერვატიზმისა და უძრაობის სიმბოლოდ იყო მიჩნეული.

პიროვნების თავისუფლებამ, საბაზრო ურთიერთობების განვითარებამ, სამრეწველო რევოლუციებმა საოცრად სწრაფად წასწია წინ სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესი, რამაც სახე უცვალა ქვეყნებსა და კონტინენტებს — ინგრეოდა ძველი სტერეოტიპები, იქმნებოდა ახალი.

სოციალური ღვედებისაგან განთავისუფლებულმა ადამიანმა ირწმუნა თავისი ძლიერება და მეცნიერების ახალ აღმოჩენებთან ერთად ანგრევდა ყველაფერს, რაც მისი აზრით რუტინული, უძრავი, მიუღებელი, გაუმართლებელი, დრომოჭმული იყო.

ახალი, რადიკალური შეხედულებები ნელა, მაგრამ მაინც ვრცელდე-ბოდა რუსეთის უკიდეგანო იმპერიაში, რომელიც გარკვეული ხიდი გახდა ევროპასა და აზიას შორის.

XVIII საუკუნის დასასრულს, მუსლიმური სახელმწიფოების გარემოცვაში მოქცეული, პოლიტიკურად დასუსტებული და დაშლილი ქვეყნის წინაშე მწვავედ დადგა ახალი საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის პრობლემა, რაც საქართველოს მესვეურებმა რუსეთის სასარგებლოდ გადაწყვი-ტეს, რათა დასრულებულიყო საქართველოზე მაჰმადიანური სახელმწიფოე-ბის გაუთავებელი თარეში და ქართველი ხალხის ტოტალური გენოციდი. რუსეთის სახელმწიფოსთან გაფორმდა მფარველობითი — გეორგიევსკის ტრაქტატი. მაგრამ, როგორც წინა ტომში დავინახეთ, რუსეთმა უსამართლოდ, ვერაგულად დაარღვია ამ საერთაშორისო იურიდიული დოკუმენ-ტის სამართლებრივი ნორმები და მოახდინა დაქუცმაცებული, მაგრამ დამოუკიდებელი ქართული სამეფო-სამთავროების ანექსია. ასე შევიდა საქართველო XIX საუკუნეში.

საქართველო, როგორც საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი, მსოფლიო პოლიტიკურ რუკაზე 1801 წლიდან აღარ არსებობს. 117 წლის მანძილზე ის რუსეთის ჩვეულებრივი კოლონია

იყო და განიცდიდა ეკონომიკურ, სოციალურ და ეროვნულ ჩაგვრას, იდევნებოდა მისი კულტურული ფასეულობები.

ქართველი ხალხი არასდროს შერიგებია მონობის დამამცირებელ მდგომარეობას და ყველა შესაძლო შემთხვევაში, ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლის სხვადასხვა ფორმით, ეწეოდა უკომპრომისო ბრძოლას რუსეთის ცარიზმის ძალადობის წინააღმდეგ.

XX საუკუნის პირველ ოცეულში, მსოფლიოში პოლიტიკური ვითარე-ბის მკვეთრი ცვლილების გამო, პირველი მსოფლიო ომისა და განსაკუთრებით რუსეთის ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ, საქართველოს პოლიტიკური ხელმძღვანელების მცდელობის შედეგად, საქართველომ მცირე ხნით მოიპოვა ნანატრი თავისუფლება — 1918 წლის 26 მაისს აღდგა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა, რაც აღიარა მსოფლიოს რიგმა დიდმა ქვეყანამ.

მაგრამ, რუსი კომუნისტებისა და მათი ქართველი მხარდამჭერების პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, 1921 წლის 25 თებერვალს, რუსეთის უსამართლო აგრესიის შედეგად, საქართველოში კვლავ პრორუ-სული ხელისუფლება დამკვიდრდა, რომელმაც ქართველი ხალხის ინტერესების საწინააღმდეგოდ, ქვეყანა კვლავ რუსეთის კომუნისტურ იმპერიას დაუქვემდებარა — საქართველო საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის შემადგენელი ნაწილი გახდა. საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება უსიტყვოდ ასრულებდა რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტისა და მისი პოლიტბიუროს მითითებებსა და დირექტივებს, იყო ტიპიური მარიონეტი, საკავშირო ინტერესებიდან გამომდინარე ხშირად მიდიოდა ეროვნული ინტერესების ღალატზეც კი. სწორედ ამიტომაც, საქართველოს ძალმომრეობითი გასაბჭოებისთანავე დაკარგული თავისუფლების მოსაპოვებლად ახალი ძალით გაიშალა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა.

საქართველოში საბჭოთა სახელმწიფოებრიობა ხასიათდებოდა არნახული პოლიტიკური რეპრესიებით, საკოლმეურნეო მშენებლობის დრამა-ტული მოვლენებით, მაგრამ იყო "ნათელი მომავლის" რწმენაც, სოციალისტური მშენებლობის ჰეროიკაც, ქალაქებისა და სოფლების, გრანდიო-ზული ქარხნებისა და ფაბრიკების მშენებლობაც — იყო სოციალური პროგრესი. სწორედ ამ პერიოდში განსაკუთრებით ძალუმად განვითარდა ქართული კულტურა.

ქართველმა ხალხმა, მსოფლიო პროგრესულ ერებთან ერთად, უდიდესი მსხვერპლი გაიღო მეორე მსოფლიო ომის ფრონტებზე და ამით მსოფლიო დემოკრატიული ქვეყნების კეთილი ნების ადამიანების პატივის-ცემა დაიმსახურა.

ყველაფერს ამას, რა თქმა უნდა, თან სდევდა საბჭოთა ბიუროკრატი-ის პოლიტიკური თარეში, პარტიული პლუტოკრატიის გადაგვარება, პიროვნების უფლებებისა და თავისუფლებების ფეხქვეშ გათელვა, რამაც ძალუმად ააღორძინა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა, რაც წარმა-ტებით დაგვირგვინდა და საქართველო XX საუკუნის დასასრულს — უკვე მეორედ გახდა თავისუფალი და დამოუკიდებელი. საბჭოთა იმპერია დაი-შალა.

მსოფლიოს თავისუფალ და დემოკრატიული ქვეყნების დახმარებით საქართველოში დაიწყო სახელმწიფოს პოლიტიკური და ეკონომიკური სტრუქტურების მშენებლობა, მაგრამ ეს პროცესი მიმდინარეობდა გარეშე იმპერიული ძალების მიერ თავს მოხვეული სამოქალაქო დაპირისპირებე-ბის, ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების, ეკონომიკური კოლაფსისა და პოლიტიკური არასტაბილურობის პირობებში. საქართველოს მოსახლეობის ტოტალური გაღატაკების მიუხედავად, მომავლის პერსპექტივებისადმი იმედი და ერთგულება არ გამქრალა — ამას უდიდეს ძალისხმევას ახმარს საქართველოს სამოციქულო ეკლესია, ქართული სულიერების შეურყვნელი სავანე.

“საქართველოს ისტორიის” წინამდებარე ტომს საფუძვლად დაედო არსებული ისტორიოგრაფიული მიღწევების შემოქმედებითი ათვისება. ნაშრომში გამოყენებულია საქართველოს ისტორიკოსთა რამდენიმე თაობის წარმომადგენელთა გამოკვლევები და მონოგრაფიები, მაგრამ ნაშრომი ძირითადად დაწერილია საქართველოს, რუსეთის არქივებსა და წიგნთსაცავებში ავტორების მიერ მიკვლეული ახალი მასალის გამოვლენისა და ის-ტორიოგრაფიულ მიმოქცევაში მათი ჩართვის საფუძველზე.

ავტორები მაქსიმალურად შეეცადნენ დაეძლიათ კომუნისტური ის-ტორიოგრაფიისათვის დამახასიათებელი ცალმხრივობა ისტორიული მოვლენებისა და ფაქტების შეფასებაში, რადიკალურად შეცვალეს მსოფლმხედველობითი პრინციპები, კვლევის მეთოდოლოგია და მეთოდიკა. თუ კომუნისტური იდეოლოგიის ბატონობის დროს ისტორიოგრაფიაში უპირატესობა ენიჭებოდა სოციალურ, კლასობრივ ფაქტორებს, ყველა მოვლენა ვიწრო პარტიული პოზიციებიდან ფასდებოდა, ახლა უკვე დომინირებს ეროვნული იდეოლოგია და ისტორიოგრაფიაში წამყვანი ადგილი დაიკავა ეროვნულმა და საერთო — საკაცობრიო პრინციპების უზენაესო-ბამ, რომლისთვისაც მთავარია არა საზოგადოების რომელიმე კლასი, არამედ ერი და საერთო — საკაცობრიო პროგრესი. ამ აზრზე მდგომი მკვლევარები ყველა ისტორიულ მოვლენასა და ფაქტს, საერთო ეროვნული ინ-ტერესების ფონზე მეცნიერული ობიექტურობით აანალიზებენ, ადამიანსა და პიროვნებას მთელი ხალხის წინაშე გაწეული ღვაწლის მიხედვით აფა-სებენ. ჩვენთვის მთავარია ილია ჭავჭავაძის კონცეფცია: “ჩვენი ისტორია მთელი ქართველი ხალხის შემოქმედების ნაყოფია. ვინც ამ ისტორიის ღირსება-ნაკლოვანების შეფასებას შეუდგება, ის შეეხება მთელი ხალხის ღირსება-ნაკლოვანებას, მისი ცხოვრების უნარსა და წესს, ისტორიულ მომ-ზადებულობას და ნაყოფიერებას”.

დემოკრატიული პრინციპებისა და ეროვნული თავისუფლების განმტკიცებისათვის ბრძოლის პირობებში ისტორიის, მისი სწორედ აღქმისა და შემოქმედებითი გამოყენების მნიშვნელობა კიდევ უფრო იზრდება. ავ-ტორები იმედოვნებენ, რომ ჩვენი ისტორიის განახლებული ვარიანტი, კერძოდ, IVY ტომი, ხელს შეუწყობს ქართველთა ეროვნული თვითშეგნე-ბის, ცნობიერების განმტკიცებას, პოლიტიკური კულტურის ამაღლებას, რაც ასე აუცილებელია დღევანდელ, მეტად რთულსა და წინააღმდეგობრივ ეპოქაში.

თავი I. ბაგრატიონი უფლისწულებისა და ქართველი ხალხის ბრძოლა მონარქიული სახელმწიფოს აღდგენისათვის XIX ს-ის პირველ მესამედში

ანტირუსული მოძრაობა 1802 წელს. მაორგანიზებელი დასი. ძირითადი მიზანი.

ალექსანდრე პირველის მანიფესტმა აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ საფუძველი ჩაუყარა რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიას, საქართველოს ისტორიაში უსახელმწიფო პერიოდის დასაწყისს. ორმხრივი ოფიციალური სამართლებრივი ურთიერთო-ბა მეტროპოლიისა და კოლონიის ურთიერთობის ფორმებით იცვლებოდა.

რუსეთიდან მომდინარე ძალადობას ქართველი ხალხის პოლიტიკური ელიტა თავიდანვე პროტესტით შეხვდა. მალე დაუმორჩილებლობის მოძრაობაში მოსახლეობის დაბალი ფენებიც ჩაებნენ. ეროვნულ ძალთა მამო-ბილიზებელ როლს ბაგრატიონი უფლისწულები და გვარის სხვა წარმომადგენლები ასრულებდნენ. ძირითადად ისინი განსაზღვრავდნენ გამათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითად მიზანს და ფორმას. მალე მათ გვერდით აღმოჩნდა თავადაზნაურული წარმომავლობის ორგანიზებული დასი და ქართველი სამღვდელოების საგრძნობი ნაწილი. სულაც არ იყო შემთხვევითი, რომ გენერალმა ლაზარევმა ჯერ კიდევ 1801 წლის მარტში მო-უწოდა უზენაეს მთავრობას ბაგრატიონი უფლისწულები რუსეთს გადაე-სახლებინა, გააფრთხილა, თუ ისინი საქართველოში დარჩნენ ამ ქვეყანაში სასურველი წესრიგის დამყარება ვერ მოხერხდებაო.

რუსულ ხელისუფლებას აშინებდა საერთოდ ქართველი ხალხის ოპო-ზიციური განწყობილება და ამიტომ იმპერატორის მანიფესტის თბილისში გამოცხადებას აგვიანებდა. რამდენიმე თვეს "საზოგადოებრივ წესრიგს" გენერლები და საოკუპაციო ჯარის ბატალიონები იცავდნენ. მხოლოდ 1802 წლის 9 აპრილს შემოვიდნენ თბილისში იმპერატორის მიერ ახალი პროვინციის მმართველად დანიშნული მოხელეები — მთავარმმართველი კნორინგი, მისი ხელქვეითნი და რუსეთის არმიის ახალი პოლკები. გენერალმა კნორინგმა რუსული მმართველობა საზეიმოდ გახსნა 8 მაისს, როცა სიონის ტაძარში შეკრებილ საზოგადოებას წაუკითხეს ალექსანდრე პირველის მანიფესტი რუსეთთან საქართველოს შეერთების შესახებ. მისი შინა-არსის გაცნობამ ქართლ-კახეთის მოსახლეობა დააარწმუნა, რომ ქართველ ხალხს საზეიმო არაფერი ჰქონდა. გენერალ კნორინგის მოწოდებამ — დაედოთ რუსეთის იმპერატორისადმი ერთგულების ფიცი, ამ "ზეიმის" მონაწილენი აღაშფოთა. თავადაზნაურთა ერთმა ნაწილმა ხმალზე გაიკრა ხელი, მაგრამ პროტესტანტები მყისვე დააპატიმრეს. რუსეთის ბატონობა საქართველოში დაუმორჩილებელთა საწინააღმდეგო რეპრესიებით იწყებოდა. მალე ზეწოლის ქვეშ მოექცა აგრეთვე მოსახლეობის ქვედა ფენა, რომელიც ქართული მონარქიული ხელისუფლების შენარჩუნების სურვილს აშ-კარად ამჟღავნებდა.

1802 წლის ივლისში გენერალი ლაზარევი აუწყებდა საქართველოს მთავარმმართველ კნორინგს, რომ პოლიტიკური სიტუაცია კიდევ უფრო დაიძაბაო. ბაგრატიონი უფლისწულები ყველანაირად ცდილობენ ხალხი აამხედრონ რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. ლაზარევი

სინანულით მთავარმმართველს იმასაც აცნობებდა, რომ ბაგრატიონთა შინადინასტიური წინააღმდეგობა აღმოიფხვრა, დავით გიორგის ძე შეუერთდა იულონ ერეკლეს ძეს, ეხმარება მას სამეფო ტახტის დაკავებისათვის დაწყებულ ბრძოლაში. აქტიურობენ ქვრივი დედოფლები დარეჯანი და მარიამი, თავიანთ გარემოცვას ჩვენს წინააღმდეგ განაწყობენო. ქართველ თავადაზნაურთა მცირე ნაწილი თითქოს რუსული ხელისუფლების მხარესაა. მაგრამ დიდ იმედს ვერც მათზე დავამყარებთო.

რუსი გენერლების სხვა პატაკებიდან ჩანს, რომ მღელვარების ტალღა ქართლ-კახეთის თითქმის ყველა რეგიონში გავრცელდა. რუსული ხელი-სუფლების წინააღმდეგ ასაჯანყებლად გამზადებულ თბილისელ მოქალაქეთა დასაშინებლად გენერალმა ლაზარევმა მეჩვიდმეტე პოლკის ასეულები ავლაბარში განალაგა. ჯარი გაგზავნა აგრეთვე დუშეთის მიმართულებით, რათა ჩაეშალა ვახტანგ ერეკლეს ძის გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა არაგველ მთიელთა აჯანყებას და დარიალის გზის გადაკეტვას. ანტირუსული მოძრაობის მთავარ კერად გადაიქცა კახეთი. თავადები და მღვდელმთავრები სათათბიროდ შეიკრიბნენ მდინარე კელმენჩურის პირას. თავადებმა სიმონ და დავით ქობულაშვილებმა, გიორგი, დომენტი და დავით ჩოლოყაშვილებმა, ლუარსაბ და ომან ჯანდიერებმა, რევაზ ვაჩნაძემ, იოსებ ჭავჭავაძემ, მღვდელმა ელეფთერმა და სხვა პატრიოტებმა მთელ კახეთში გაავრცელეს მოწოდებაწერილები. თვით რუსულ დოკუმენტებშია აღნიშ-ნული, რომ თავადთა მიერ მოწვეულ ყრილობაზე 40 ათასი კაცი შეიკრი-ბა. გენერალი გულიაკოვი სინანულნარევი ტონით აუწყებდა უფროსებს, რომ თითქმის არავინ შეხვედრია სიამოვნებით საქართველოს მოქცევას რუსეთის შემადგენლობაში, თითქმის ყველამ დაარღვიაო იმპერატორისადმი მიცემული ერთგულების ფიცი. კელმენჩურს შეკრებილმა თავადაზნაურებმა, მღვდელმთავრებმა, გლეხთა წარმომადგენლებმა ფიცი დასდო იულონ ერეკლეს ძის ერთგულებაზე, ბევრმა ხელი მოაწერა (ან ჯვარი დაუსვა) მის მეფედ დამტკიცებისათვის რუსეთის უზენაეს ხელისუფლებაში გაგზავნილ მოთხოვნაზე.

საყოველთაო მხარდაჭერით გამხნევებულმა ეროვნული მოძრაობის მეთაურებმა რუსეთის იმპერატორისათვის მისართმევად შეადგინეს ასეთი თხოვნა: "უმოწყალესო ხელმწიფევ! როდესაც ერთგულებასა თქვენსა დაგვაფიცეს მყის გამოგვიცხადეს მანიფესტით, რომ ვითომც ჩვენ მოგვეხსენე-ბინოს კარსა წინაშე უდიდებულესისა ხელმწიფისა თქვენისა, მეფე აღარ გვინდა და უმეფოდ შემოვსულვართ მფარველობასა (რუსეთისა) ქვეშე. ეს ფრანციელთა მსგავსი რესპუბლიკობა იქნებოდა ჩვენგან. ჩვენს მეფეებს რა დაუშავებიათ ჩვენზედა რომ უარვყოთ... ეს ჩვენი აზრი არ არის, მაცდურთა კაცთაგან მოგონილია. ჩვენი ვედრება ეს არის, რომ ჩვენზე მრავალგვარად გარჯილის და ღვაწლდადებული მეფის ირაკლის ანდერძი დაგვიმ-ტკიცოთ და ანდერძის წესით მეფე დაგვისვათ და ჩვენის მეფით თქვენს მფარველობის ქვეშ გვამყოფოთ და რაოდენ შეძლება იყოს ისე გვიმსახუროთ".

ეს დოკუმენტი იმის ცხადი მოწმობაა, რომ 1802 წელს დაწყებული ქართველთა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა მშვიდობიანი იყო, არ ატარებდა აგრესიულ-სეპარატისტულ ხასიათს, ლეგიტიმურ საფუძველს ემყარებოდა. ეროვნული მოძრაობის ლიდერები რუსეთის იმპერიიდან გამოსვლას, სრული დამოუკიდებლობის აღდგენას კი არ ისახავდნენ მიზ-ნად, არამედ იმპერიის შემადგენლობაში ქართლ-კახეთის ავტონომიური სამეფოს არსებობის

დაკანონებას მოითხოვდნენ. ასეთი თხოვნა ღვთის ნე-ბის გამოხატულების ერთ-ერთ ფორმად მიაჩნდათ. საერთაშორისო სამართალიც მათ მხარეზე იყო. მისი ნორმები ეწინააღმდეგებოდა რუსეთისაგან გიორგიევსკის ტრაქტატის ცალმხრივად დარღვევას, ღვთისაგან კურთხეული ქართველი მეფისათვის სუვერენული უფლებების წართმევას, ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებას. მაგრამ რუსი მოხელეები და მათი ხელმწიფე სამართლიანობისაკენ არ შემობრუნდნენ. ალექსანდრე I, რომელიც ძალიან უფრთხილდებოდა ღვთისაგან ბოძებულ თავის ხელმწიფურ უფლებას, ბაგრატიონთა სამეფო საგვარეულოს ანალოგიურ უფლებას რუს მოხელეთა ფეხით თელავდა.

რუსეთის ხელისუფლების ასეთი ანტილეგიტიმური პოზიციის გამო, კელმენჩურელი შეთქმულნი იძულებულნი გახდნენ რუსული ძალისმიერი აგრესიისათვის ქართული ძალა დაეპირისპირებინათ. მეთაურებმა კიდევ უფრო გააფართოვეს თავისი პოლიტიკური პროგრამის პროპაგანდა, დაიწყეს მზადება შეიარაღებული რაზმების ჩამოყალიბებისათვის. საომრად შეიმართა სპარსეთს გადახვეწილი ალექსანდრე ერეკლეს ძე. ჩნდებოდა რუსული ხელისუფლების საწინააღმდეგო ომში სამხრეთელ ხელმწიფეთა გამოყენების შესაძლებლობა.

საქართველოს რუსმა მთავარმმართველმა კნორინგმა დასწრება ამჯობინა, ყველაზე უფრო სახიფათო უბნებისაკენ რუსული პოლკები და ბატალიონები გაგზავნა. კახეთს ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯარი შეუსია. გე-ნერალმა ლაზარევმა საომრად შემართულ ხალხს მორჩილებისაკენ მოუწოდა. კახელებმა გაუმართლებლად მიიჩნიეს უთანასწორო ბრძოლის გამართვა, სახელდახელოდ შეკრებილი ლაშქარი დროებით დაშალეს. ამის შემდეგ რუსული ხელისუფლების ყურადღების ცენტრში არაგვისხეობა და შიდა ქართლი მოექცა. გაირკვა, რომ მთიულთა, მოხევეთა და ფშავხევ-სურთა ლაშქრის სათავეში იდგა ვახტანგ ერეკლეს ძე. მან დიდი სიძნელე-ები შეუქმნა რუს გენერლებს. იულონ ერეკლეს ძემ აჯანყების თესლი გა-აღვივა შიდა ქართლში. ისიც ცნობილი გახდა, რომ იმერეთის მეფე სოლომონ მეორე თავისი ჯარით დაბანაკდა ქართლის საზღვართან, სადაც მას შეუერთდა ალექსანდრე ბატონიშვილი თურქთა და ლეკთა რაზმებით. იქვე მივიდნენ იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებიც. ბაგრატიონმა უფლისწულებმა კვლავ დაგზავნეს მოწოდებები, ყველა ბრძოლისუნარიანი მამაკაცი გაიწვიეს სახალხო ლაშქარში. მაგრამ საყოველთაო ომი ამჯერად არ შედგა. რუსმა გენერლებმა ხელმეორედ მოახდინეს არაგვისა და დარი-ალის ხეობების ოკუპაცია, ჩრდილოეთიდან მრავალრიცხოვანი ჯარი შემო-იყვანეს, შესძლეს ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის აღელვებული ხალხის დროებით დამორჩილება — დაწყნარება.

რუსეთის უზენაესმა ხელისუფლებამ საქართველოში დატრიალებული არასასიამოვნო მოვლენების მიზეზად გენერალ კნორინგის უნიათობა მიიჩნია. იმპერატორმა იგი თანამდებობიდან გადააყენა. კავკასიაში მდგარი რუსეთის ჯარის მთავარსარდლად და საქართველოს მთავარმართებლად გენერალი ციციანოვი (ციციშვილი) დანიშნა. ალექსანდრე პირველის მიერ ციციანოვისათვის გაგზავნილ რესკრიპტში ნათქვამი იყო: შინაბრძოლებმა და გარეშე მტრების შემოსევებმა საქართველო ისე დააძაბუნა, რომ საჭიროდ მივიჩნიეთ იმპერიასთან მისი შემოერთება. სამწუხაროდ, ამის შემდე-გაც არ დამყარებულა მშვიდობა, არ შეწყვეტილა დარეჯან დედოფლისა და ბაგრატიონ უფლისწულთა პრეტენზიები საქართველოს

სამეფო ტახტის მიმართ, რასაც მხარს უჭერს ირანის მფლობელი ბაბახანი. ქვეყნის სიმშვიდისა და ჩვენი ჯარის უშიშროებისათვის აუცილებელია აღმოვფხვრათ ბაგრატიონთა ოპოზიციური განწყობილება. თქვენი უპირველესი მოვალეობაა გამოიყენოთ ყველა საშუალება — დარწმუნება, დათანხმება და ბოლოს და ბოლოს ძალდატანება, რომ ეს მშფოთვარე უფლისწულები და დედოფალი დარეჯანი გადმოასახლოთ რუსეთში.

იმპერატორის დავალება-ბრძანების შესასრულებლად ციციანოვმა ყველა დაქვემდებარებული მოხელე აამუშავა. ბაგრატიონებისაგან მოითხოვა მორჩილება, ნებაყოფლობით რუსეთს წასვლა, მაგრამ ქართული წამომავლობის ამ დიდმოხელეს უფლისწულებმა კონტრმოთხოვნები წაუყენეს; ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრემ იულონ ერეკლეს ძემ შეახსე-ნა ციციანოვს, რომ თვით სპარსეთის ტირანი ხელმწიფენიც კი არ კადრულობდნენ ბაგრატიონთა ღვთაებრივი უფლების შელახვას. მით უმეტეს იმედი გვაქვს ქრისტიანი იმპერატორისა, თუ თქვენ ჭეშმარიტებას მოახსე-ნებთ ბაგრატიონთა საგვარეულოს კანონიერ უფლებებზე და ქართველი ხალხის სურვილის შესახებ. დაარწმუნეთ რუსთა ხელმწიფე, რომ იმპერიის ინტერესებისათვის ისა სჯობია, რომ საქართველოს სამეფო დარჩეს რუსეთის მფარველობაში, იმპერიამ ისარგებლოს მისი ბუნებრივი სიმდიდრით, სტრატეგიული მდებარეობით, მაგრამ ბაგრატიონთა ღვთაებრივი უფლება სამეფო ტახტის მიმართ არ დაირღვესო.

უფლისწულ იულონს იმედი არ გაუმართლდა. ციციანოვს თითქმის აღარაფერი გააჩნდა ქართული. რუსეთის სამსახურში დაწინაურებულ ამ მოხელეს აზრადაც არ მოსვლია ალექსანდრე პირველის წინაშე შუამდგომლობის აღძვრა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენის შესახებ. იგი ენერგიულად შეუდგა იმპერატორის ბრძანების შესრულებას, დააზუსტა ბაგრატიონთა ოჯახების გადასახლების გრაფიკი. ზოგთან პირადი მოლაპარაკება აწარმოა, უფრო მეტს წერილები გაუგზავნა, ყველას ურჩევდა რუსეთში წასვლას, იმპერატორის წყალობამზრუნველობის ახლოდან განცდას. მაგრამ ქვრივმა დედოფლებმა და უფლისწულებმა კატეგორიული უარი თქვეს რუსეთს გადასახლებაზე. ციციანოვმა იმპერატორს აუწყა: მათი პო-ზიცია მარწმუნებს ჭეშმარიტებაში გავრცელებული ხმებისა, რომ 1803 წლის გაზაფხულზე უფლისწულები — ალექსანდრე, იულონი და ფარნაო-ზი, რომელთაც მფარველობადახმარებას ჰპირდება ბაბახანი, მიზნად ისახავენ საქართველოში შემოჭრას და ერთ-ერთი ბაგრატიონი უფლისწულის მეფედ კურთხევას.

ციციანოვს რუსეთის ყველაზე ძლიერ მოწინააღმდეგედ მიაჩნდა ირანს გადახვეწილი ალექსანდრე ერეკლეს ძე, აგრეთვე უცხოობაში მასთანვე ჩასული თეიმურაზ გიორგის ძე და ამიტომ თავგამოდებით ურჩევდა მათ უკან მობრუნებას, რუსეთს გადასახლებას, იმპერატორის წყალობამზრუნველობის ქვეშ გაბედნიერებას. ალექსანდრემ კატეგორიული უარი თქვა ამ “ბედნიერებაზე”. 22 წლის თეიმურაზი უარის თქმას არ დასჯერდა, საყვედურებით აავსო რუსეთის ხელისუფლება. მან ციციანოვს შეახსე-ნა: ერთ დროს საქართველო ბრწყინავდა სიდიადით... შემდეგ მტერი გვჯაბნიდა, მაგრამ ღვთისმშობლის წილხვედრი ეს პატარა წალკოტი, ღვთის შეწევნითა და ქართველთა გმირული თავდაცვითი ბრძოლების მეშვეობით არსებობას განაგრძობდა, გაძლიერება-განახლების უნარს ინარჩუნებდა. მეფე ერეკლემ იმედის

თვალით ერთმორწმუნე რუსეთისკენაც გადაიხედა. მაგრამ თქვენ (რუსებმა) არ გაამართლეთ ჩვენი ნდობა და იმედი. ქართველთა სამეფო შეიერთეთ, უბრალო პროვინციად გადააქციეთ. მეფე ერეკლეს მემკვიდრენი კი ჩამოაცილეთ ქვეყნის მართვა-გამგეობას, სამშობლოში ცხოვრების უფლებასაც კი ართმევთო. თუ გსურთ ქართველი ხალხის გული თქვენკენ მოაბრუნოთ, მისი ნდობა აღიდგინოთ, გამოაცხადეთ რომელიმე უფლისწული საქართველოს მეფედ. ამის გარეშე რუსეთის ხელისუფლებასთან საერთო ენას ვერ გამოვნახავთო.

თეიმურაზ გიორგის ძემ და მისმა ბიძა ალექსანდრემ კარგად იცოდ-ნენ, რომ ირანის მბრძანებელი კავკასიაში თავის პოზიციების გამაგრები-სათვის იღვწოდა, მაგრამ სულაც არ იყო წინააღმდეგი ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისა, თუ მისი მეფე ირანის შაჰის უზენაეს ხელისუფლებას აღიარებდა, სიმბოლურ ხარკს გაიღებდა, ამიტომ ჩავიდნენ ლტოლვილი ბიძაძმისწული ირანში, ისინი ბაბახანს და მის მემკვიდრე აბას მირზას მიანიშნებდნენ, ისე წარემართათ თავიანთი პოლიტიკა, რომ კავკასიის ხალხთა ნდობა მოეპოვებინათ და მთელი ეს რეგიონი რუსეთის წინააღმდეგ აემხედრებინათ. ეს არისო თქვენი გამარჯვების აუცილებელი წინაპირობა. შაჰის კარზე მყოფი ქართველი უფლისწულები ახერხებდნენ კონ-ტაქტების დამყარებას ოსმალეთის, ინგლისის და საფრანგეთის წარმომად-გენლებთან, სთხოვდნენ დახმარებას რუსეთის აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. თეიმურაზ ბატონიშვილმა საფრანგეთის იმპერატორს ნაპოლეონ ბო-ნაპარტესაც კი მიმართა დახმარების თხოვნით. მართალია, ხსენებულ სახელმწიფოებს ძალიან აშინებდა რუსეთის ექსპანსია კავკასიისა და წინ აზიისაკენ, მაგრამ ინგლის-საფრანგეთის დაპირისპირების გამო, არ მოხერხდა შექმნა მძლავრი ანტირუსული კოალიციისა, რომელზეც ალექსანდრე, თეიმურაზი და მათი ძმები დიდ იმედს ამყარებდნენ.

რუსეთის იმპერატორის სატრაპმა ციციანოვმა კი ბაგრატიონთა გაუვ-ნებლობის აუცილებელ წინაპირობად მიიჩნია მათი რუსეთს ძალდატანე-ბით გადასახლება. 1803 წელს რუსეთის გზას გაუყენა დავითი, იოანე, ბაგრატი და ვახტანგ ბატონიშვილები. როცა რუსი მოხელეები გიორგი XII-ის ქვრივის ბინაში შეიჭრნენ, მარიამ დედოფალმა წინააღმდეგობა გაუწია მოძალადეებს. ხანჯლით განგმირა გენერალი ლაზარევი. “დამნაშავე” დედოფალი და მისი მცირეწლოვანი შვილები რუსეთს გადაასახლეს. მალე რუ-სეთისაკენ გაისტუმრეს მეფე ერეკლეს ქვრივი დარეჯან დედოფალი. ბაგრატიონთა ძალადობრივი გადასახლება გაგრძელდა მომდევნო წლებშიც.

1803-1804 წლებში ჯერ კიდევ საქართველოში მყოფი ბაგრატიონები, სხვადასხვა ფორმით აგრძელებდნენ ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლას. რუსულმა ხელისუფლებამ ვერ შესძლო ხალხისა-გან მათი იზოლირება. გამათავისუფლებელი მოძრაობა უფლისწულების მეთაურობით გრძელდებოდა.

ქართლის მთიანეთის **1804** წლის ანტირუსული აჯანყება.

1804 წელს დაიწყო რუსეთ-ირანის ომი. ქართველმა პატრიოტებმა ეს მოვლენა ხელსაყრელ მომენტად ჩათვალეს და კიდევ უფრო გააქტიურდნენ. იულო-ნი და ფარნაოზი იმერეთიდან, ალექსანდრე და თეიმურაზი სპარსეთიდან წერილებს გზავნიდნენ, ქართველ თავადაზნაურობას, სამღვდელოებასა და გლეხობას სამეფოს აღდგენისათვის ბრძოლისკენ მოუწოდებდნენ.

სამოთხ წელიწადში ქართლ-კახეთის მოსახლეობამ კარგად გაიგო, თუ როგორი იყო რუსული მართვა-გამგეობა, საოკუპაციო რეჟიმი; მძიმე სახელმწიფო გადასახადები, აუტანელი საგზაო-სატრანსპორტო ბეგარა, პოლიციის თვითნებობა და სასამართლოს მოხელეთა უსამართლობა-განუ-კითხაობა იყო ქართლ-კახეთის მოსახლეობის უკმაყოფილების სოციალურპოლიტიკური მიზეზი. განსაკუთრებით დამძიმდა საქართველოს სამხედრო გზის ორივე მხარეს მცხოვრებ მთიელთა მდგომარეობა; გზების გაყვანა, ხიდების აგება, სამხედრო დანიშნულების ტვირთების გადაზიდვა და სხვა მოვალეობა აუტანელი გახდა. უკმაყოფილების გამოთქმა "აჯანყებად" აღიქმებოდა, მას სამხედრო ეგზეკუციები მოსდევდა. ამაყი მთიელის შეურაცხყოფადამცირება ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა. ხალხის მოთმინების ფიალა აივსო.

რუსეთ-ირანის ომის დაწყების შემდეგ მძიმე საგზაო-სატრანსპორტო ბეგარას სალაშქრო მოვალეობაც ემატებოდა. ერევნის ციხექალაქის მიდამოებში რუსთა ჯარმა მარცხი განიცადა. ციციანოვმა ანანურის მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლს თორნიკე ერისთავს სახალხო ლაშქრის შეკრება და რუსთა ჯარის დასახმარებლად გაგზავნა უბრძანა. მთიელები ლაშქარში ერთსულოვნად გამოვიდნენ, მაგრამ ციციანოვის მისაშველებლად კი არ გაემართნენ, არამედ ანტირუსული აჯანყების დროშა ააფრიალეს.

1804 წლის ივნის-ივლისში მთიულებმა და მოხევეებმა აიღეს რუსთა რაზმებისაგან გამაგრებული ანანური, ჟინვალი, ლარსი, სტეფანწმინდა; და-ეუფლნენ სამხედრო გზას და რუსთა კავკასიური ჯარის კომუნიკაციები შუაზე გაკვეთეს. მალე აჯანყებას შეუერთდნენ ფშავხევსურებიც. სახალხო ლაშქარმა მოციქულები გაგზავნა იმერეთში, იულონ და ფარნაოზ ერეკლეს ძენი მეთაურებად მიიწვია. ეს ფაქტი თავისთავად იმის მაუწყებელი იყო, რომ მთიელებმა დაგმეს დამპყრობელი ძალა, რუსული საოკუპაციო რეჟიმი, ეროვნული მმართველობის აღდგენა და იულონ ერეკლეს ძის გამეფება მოიწადინეს. უფლისწულები მყისვე დაიძრნენ არაგვის ხეობისაკენ. მათ მხარში ამოუდგა ქართლის თავადაზნაურთა ერთი ნაწილი. რუსთა ჯარმა ქართველთა მცირე რაზმი ალყაში მოაქცია, იულონი დაატყვევა. ფარნაოზმა უვნებლად გაცლა მოახერხა, მრავალი დაბრკოლების გადალახვის შემდეგ კახეთს ჩავიდა და თავადაზნაურთა რაზმის თანხლებით აჯანყებულებს შეუერთდა. ფარნაოზმა ანტირუსული მოძრაობა გააფართოვა, აჯანყების ცეცხლი ქსნის ხეობაშიც გადაიტანა, დიდი სიძნელეები შეუქმნა რუსულ ხელისუფლებას.

ფრიად შეშფოთებულმა ციციანოვმა ალყა მოხსნა ერევანს და მთელი ჯარით არაგვის ხეობისაკენ დაიძრა. ჩრდილოეთიდან თერგის ხეობაში შემოიჭრა გენერალი ნესვეტაევი სამი ათასიანი ჯარით და 30 ქვემეხით. ფარ-ნაოზის ლაშქარი ორ ცეცხლს შუა აღმოჩნდა, გამაგრებული პოზიციები თანდათან დათმო. ნესვეტაევმა დაიკავა ლარსი, დარიალი, სტეფანწმინდა; სიონთან დაამარცხა ქართველ მთიელთა ლაშქარი და 19 ოქტომბერს ანა-ნურთან შეუერთდა თბილისიდან შემოჭრილ ციციანოვის ჯარს.

ფარნაოზმა ირანს გადახვეწა სცადა, მაგრამ ყაზახის მიდამოებში იგი რუსებმა დაატყვევეს. ეს ფაქტი რენეგატმა ელიზბარ ერისთავმა შეატყობი-ნა მთიელებს და რუსეთის მთავრობისადმი მორჩილების გამოცხადება ურჩია. აჯანყებულთა პასუხი: სამწუხაროა, რომ ფარნაოზი დაატყვევეს, მაგრამ უფლისწულები ალექსანდრე, თეიმურაზი და ლევანი კვლავ თავი-სუფალნი

არიან და ჩვენ ბრძოლა მათი მეთაურობით უნდა გავაგრძელოთო. ცხადია, ბაგრატიონთა სამეფო საგვარეულო ქართველი ხალხის აბსოლუტურ უმრავლესობას დამოუკიდებელი საქართველოს სიმბოლოდ, ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის მეთაურად მიაჩნდა. სწორედ ამიტომ, ასე დაჟინებით ცდილობდა რუსული ხელისუფლება საქართველოს გაწმენდას სამეფო სახლის წარმომადგენლების ბაგრატიონებისაგან, ყველა მათგანის რუსეთს გადასახლებას, მკაცრი კონტროლის ქვეშ მოქცევას.

რუსეთის აგრესიის გაფართოვება დასავლეთ საქართველოს მიმართულებით.

იმერეთის მეფე სოლომონ II ქართული სახელწიფო-ებრიობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლის სათავეში. დასავლეთ საქართველოს მეფემთავრებს შორის ერთიანობათანადგომა არც XIX ს-ის დამდეგს არსებობდა. სამეგრელოს მთავარი იმერეთის მეფის ვასალობას არ კადრულობდა, სოლომონ მეორემ ძალას მიმართა და გარკვეულ წარმატე-ბასაც მიაღწია. შევიწროვებულმა გრიგოლ დადიანმა დახმარებისათვის რუსეთის ცარიზმის კავკასიელ მოხელეებს მიაკითხა. ციციანოვმა ხელიდან არ გაუშვა ხელსაყრელი მომენტი, დასავლეთ საქართველოს შინაპოლიტი-კურ საქმეებში აშკარად ჩაერია; სოლომონ მეორეს გრიგოლ დადიანის "დაჩაგვრის" ნება არ მისცა. 1803 წლის 2 ოქტომბერს სამეგრელოს მთავარმა ხელი მოაწერა რუსეთის მფარველობაში შესვლის ხელშეკრულებას. გრიგოლ დადიანი რუსეთის კავკასიური ხელისუფლების უმაღლეს მოხელეს დაემორჩილა. მას შერჩა მხოლოდ მეტისმეტად შეზღუდული შინაგა-ნი თვითმმართველობის უფლება.

სამეგრელოს მთავრის დამორჩილება-გაერთგულების შემდეგ ციცია-ნოვის ტონი იმერეთის მეფესთან ურთიერთობაში უფრო ქედმაღლური და მკაცრი გახდა. მან კატეგორიულად მოითხოვა იმერეთის შესვლა რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ. 1804 წლის მარტში სოლომონ მეორემ თავისი დესპანი გაგზავნა ციციანოვთან. რუსეთის მფარველობაში შესვლას დათანხმდა იმ პირობით, თუ იმერეთის სამეფო ფართო ავტონომიას შეინარჩუნებდა. რუსულმა ხელისუფლებამ თითქოს ანგარიში გაუწია მეფის სურვილს, მაგრამ მისთვის წარდგენილი ხელშეკრულების პროექტი მინიმუმამდე ზღუდავდა იმერეთის სამეფოს სუვერენიტეტსა და მასზე სოლომონ მეორემ ხელი არ მოაწერა.

განრისხებული ციციანოვი დიდი ჯარით შეიჭრა იმერეთში და მო-სახლეობის რუსეთის იმპერატორის მორჩილება-ერთგულებაზე დაფიცებას შეუდგა. სოლომონი იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო. 1804 წლის 25 აპრილს სოფელ ელაზნაურში იმერეთის მეფემ ხელი მოაწერა ხელშეკრულებას, რომელიც ითვალისწინებდა მის გადაქცევას რუსეთის იმპერატორის კავკასიელი დიდმოხელის მარიონეტად. ციციანოვმა მეტად კმაყოფილი ტონით აცნობა იმპერატორს, რომ იმერეთი რუსეთის პროვინ-ცია გახდაო. ალექსანდრე პირველმა მადლობა გადაუხადა თავის დიდმოხელეს საქმის კეთილად დაბოლოებისათვის. სოლომონ მეორეს კი ბრძოლა ჯერ კიდევ არ მიაჩნდა წაგებულად. იმედოვნებდა, რომ იმერეთის სამეფო სრულ დამოუკიდებლობას თუ არა ფართო ავტონომიას მაინც შეი-ნარჩუნებდა. რუსი მოხელეები გრძნობდნენ საშიშროებას და ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ სოლომონ მეორის წინააღმდეგ აემხედრები-ნათ დასავლეთ საქართველოს ყველა მთავრები და მსხვილი თავადები, მთელი მასშტაბით აემოქმედებინათ გათიშე და იბატონეს ყველა დამპყრობლის დოქტრინა.

ციციანოვმა დასავლეთ საქართველო რუსეთის ნაწილად მიიჩნია. ყურადღება აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაზე გადაიტანა, მორჩილებაზე დაითანხმა შირვანის, ნუხის და ყარაბაღის ხანები. 1806 წლის დამდეგს რუსთა ჯარმა ბაქოც აიღო. ბაქოს ხანმა რუსეთის ბატონობა აღიარა და ხარკის გაღებაც იკისრა. მაგრამ ციხის გასაღების საზეიმო გადაცემისას მოახერხა ციციანოვის მოკვლა. რუსთა ჯარის ახალმა სარდალმა გენერალმა გუდოვიჩმა მოახდინა ბაქოს სახანოს ოკუპაცია და მალე თითქმის მთელი სამხრეთ კავკასია რუსეთის იმპერიის ნაწილად გადააქცია.

სოლომონ მეორემ სცადა მთავარმმართველ გუდოვიჩთან საერთო ენის გამონახვა. მოახსენა მას, რომ ციციანოვმა დაარღვია ელაზნაურის ტრაქტატის ზოგი მუხლი. მინიმუმამდე შეკვეცა ჩემი მეფური უფლებამო-სილება. მე დავივიწყებ ამ უსამართლობას, თუ ქუთაისიდან ჯარს გაიყვანთ და ხელშეკრულების შეცვლაზე დამეთანხმებითო. სოლომონმა კიდეც შეადგინა და გუდოვიჩს წარუდგინა ხელშეკრულების ახალი პროექ-ტი, რომლის მიხედვით იმერეთის მეფე აღიარებდა რუსეთის იმპერიის უზენაეს ხელისუფლებას, მაგრამ დაუშვებლად მიაჩნდა მისი მოხელეების იმერეთის საშინაო საქმეებში ჩარევა. თანხმდებოდა ომის დროს იმერეთში რუსეთის ჯარის შემოსვლაზე, მაგრამ მოითხოვდა ომის დამთავრების შემდეგ ამ ჯარის გაყვანას, იმერეთში მხოლოდ 120 კაციანი რუსული რაზმის დატოვებას თანხმდებოდა. ერთი სიტყვით, ახალი ხელშეკრულების გაფორმებით სოლომონ II მიზნად ისახავდა იმერეთის სამეფოს შინაგანი დამოუკიდებლობის განმტკიცებას, ავტონომიურ უფლებათა მაქსიმალურ გაფართოებას. მაგრამ რუსულმა ხელისუფლებამ უარყო ახალი ხელშეკრულების პროექტი, სოლომონისაგან სრული მორჩილება მოითხოვა.

1806 წელს ომი დაიწყო რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. სოლომონ მეორეს მიეცა პოლიტიკური მანევრირების, ორ დამპყრობელს შორის არ-სებული წინააღმდეგობების იმერეთის სამეფოს სასარგებლოდ გამოყენების მეტი საშუალება. მან სულთანს სთხოვა სამხედროპოლიტიკური დახმარე-ბა, ამ მანევრით სცადა რუსეთის დათმობაზე წაყვანა. მოხდა პირიქით. სუსტი ვასალის ასეთმა "თავხედობამ" რუსეთის იმპერატორის გულისწყრომა გამოიწვია. ალექსანდრე პირველმა საიდუმლო ბრძანება გამოუგ-ზავნა საქართველოში დასაქმებულ თავის მოხელეებს. მოითხოვა სოლომო-ნის ტახტიდან ჩამოგდება და იმერეთში რუსული მმართველობის დამყარება.

იმპერატორის ბრძანების შესრულება არც ისე ადვილი აღმოჩნდა. სა-გარეო და შინა სირთულეების გამო გუდოვიჩმა ეს ვერ შესძლო. მისმა შემცვლელმა გენერალმა ტორმასოვმა კი 1810 წლის 20 თებერვალს იმერეთში გაავრცელა რუსეთის ხელისუფლების განკარგულება სოლომონ მეორის სამეფო ტახტიდან გადაყენების შესახებ. რუსული ჯარის პოლკები გაიგზავნა ვარციხის (სადაც სოლომონი იყო გამაგრებული), ჩხარისა და რაჭისაკენ. მიუხედავად უხეში ზეწოლისა, მოსახლეობამ უარი თქვა რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ფიცზე და ტყეს შეაფარა თავი. იმერეთის მეფის მიერ მობილიზებული ლაშქარი კი ციხეებში გამაგრდა. 1810 წლის თებერვალმარტში რუსთა ჯარებმა აიღეს ვარციხე და ბაღდადი. დიდი ბრძოლები გაიმართა ჩხერის ციხესთან და რაჭალეჩხუმის საზღვარზე, რის შემდეგ რუსთა ჯარებმა დაიკავეს ტოლა, ხვანჭკარა, ხოტევი, მინდა-ციხე, ონი. რუსთა ჯარის სხვა დანაყოფებმა ხანისწყლის ხეობა დალაშქრეს და მოახერხეს სოლომონის შეთხელებული ლაშქრის ალყაში მოქცევა. შედგა

თავისებური დიალოგი. რუსმა სამხედროებმა მეფეს პირადი უშიშროება აღუთქვეს და დანებება ურჩიეს. სოლომონი ნებაყოფლობით გამოცხადდა ტორმასოვის ბანაკში. 1810 წლის 13 აპრილს გენერალმა ამაყი ტონით აუწყა ზემდგომ ინსტანციებს, რომ უმაღლესი ბრძანება შესრულდა, იმერეთის ყველა ციხე-სიმაგრე დავიკავეთ ერთ თვეში. მოსახლეობა დავაფიცეთ რუსეთის ერთგულებაზე. ურჩი ვასალი სოლომონ მეორე დატყვევებულია. რუსეთის კავკასიურ ხელისუფლებას რომ ნებდებოდა, იმერეთის მეფეს რაღაც იმედი ჰქონდა იმპერატორისაგან შეწყალებისა. მაგრამ მას შემდეგ რაც რუსეთს გადასახლებაზე ჩამოუგდეს სიტყვა, სოლომონმა მიზნად დაისახა ტყვეობიდან თავის დახსნა, რაც ერთგულ ქვეშევრდომთა შემწეობით კიდეც მოახერხა. თბილისიდან გაქცეული მეფე ახალციხეს ჩავიდა.

ამ ამბავმა მთავარმმართველ ტორმასოვს თავზარი დასცა. ქართველი პატრიოტები კი უზომოდ გაახარა. ყოფილი მეფის სააჯანყებო მოწოდებას უამრავი ხალხი გამოეხმაურა. სახალხო ლაშქარში ქუდზე კაცი გამოვიდა. იმერეთის ქალაქებსა და ციხეებში გამაგრებულ რუსთა გარნიზონები ალყაში აღმოჩნდა. იმერეთის მმართველად დანიშნული გენერალი სიმონოვიჩი ქუთაისიდან თავს ვერ ყოფდა. სოლომონი ახალციხიდან იმერეთში გადმოვიდა და სათავეში ჩაუდგა თავისუფლებისათვის ამხედრებულ ლაშქარს.

სოლომონმა კარგად იცოდა, რომ მცირე ქვეყანა რუსეთის მრავალრიცხოვან ჯარს მარტო ვერ გაუმკლავდებოდა. ამიტომ იგი, თუ ერთი მხრივ რუს მოხელეებთან დიპლომატობდა, მეორე მხრივ ირანოსმალეთთან აწარმოებდა მოლაპარაკებას, რომ მათი ანტირუსული სამხედრო ოპერაციები აჯანყების მიმდინარეობისათვის შეეთავსებინა. მეფე იმედოვნებდა, რომ ირანოსმალეთთან ომში ჩაბმული რუსეთის მთავრობა იძულებული გახდებოდა იარაღით შემართული იმერეთისათვის დაეთმო, მიენიჭე-ბინა მისთვის ავტონომიური სამეფოს სტატუსი. იმერეთის მმართველი გე-ნერალი სიმონოვიჩი ამაზე თანხმობას აცხადებდა. მაგრამ ცენტრმა ამ იდეას მხარი არ დაუჭირა, მოითხოვა აჯანყების ჩახშობა. მთავარმმართველმა ტორმასოვმა ირანოსმალეთის ფრონტებზე მოქმედი ჯარი თითქმის გაანახევრა, რამდენიმე პოლკი და კაზაკთა რაზმები იმერეთს შეუსია.

1810 წლის ივნისის შუა რიცხვებში სოფ. საკაროსთან აჯანყებულებმა დაამარცხეს მაიორ კალატოზოვის ბატალიონი. ივნისის დამდეგს გენერალმა დიმიტრი ორბელიანმა რუსთა ჯარის მთავარი ძალებით გადალახა სურამის ქედი, ალისა და ვახანის გზით ორ კოლონად დაიძრა იმერეთის შიდა რაიონისაკენ. იმერელთა ლაშქარმა მედგარი ბრძოლა გაუმართა რუ-სულ პოლკებს, ოთხასი თავდამსხმელი მოკლეს და კიდევ მეტი დაჭრეს. 16 ივლისს მთავარმმართველმა ორბელიანი გადააყენა და აჯანყების ჩაქრო-ბა გენერალ როზენს დაავალა. იმერლებმა გზები ჩახერგეს, საფრებში მეთოფეები ჩასხეს. წინ ეღობებოდნენ, ფლანგებიდანაც უტევდნენ რუსთა ჯარს. დიდი ბრძოლები მოხდა ცხრაწყაროსთან, ყვირილას ფონზე, სიმონეთთან. 29 ივლისს როზენმა დაამარცხა ქუთაისის მოალყე აჯანყებულთა რაზმები და აქამდე ქუთაისს გამოკეტილ გენერალ სიმონოვიჩის ჯარს შე-უერთდა.

იმერეთის ლაშქარი პარტიზანული ომის ტაქტიკაზე გადავიდა. სოლომონი სოფლიდან სოფელში გადადიოდა, ელვისებურად ესხმოდა თავს რუსთა ჯარის ნაწილებს და სწრაფადვე უჩინარდებოდა. 3 და 10 აგვის-ტოს გამართულ ბრძოლებში გენერალმა როზენმა ვერ შეძლო

აჯანყებულთა რაზმების განადგურება. 1810 წლის სექტემბრის დამდეგს რუსთა ჯარმა ვარციხე დაიკავა. მეფე ორიათასიანი რაზმით ხანისწყლის ხეობაში შევიდა. მას გაცილებით მრავალრიცხოვანი რუსთა ჯარი დაედევნა, დაამარცხა კიდეც, მაგრამ მარჯვე მანევრით სოლომონი მტერს დაუსხლტა და ახალციხეში გადავიდა. იმერეთის მმართველმა სიმონოვიჩმა სინანულის გამომხატველი ტონით აუწყა ტორმასოვს, რომ სოლომონ მეფის ვერც მოკვლა მოვახერხეთ და ვერც დატყვევებაო. ცდა არ დაგვიკლია, განუწყვეტელი ბრძოლებითა და შიმშილით განაწამები ჯარისკაცები ჩონჩხებს დაემსგავ-სნენ, მაგრამ მთავარი ამოცანა ვერ შევასრულეთ. "საყოველთაო რევოლუ-ციის" პირობებში არავინ დახარბდა იმ დიდ თანხას, რასაც სოლომონის შეპყრობამოკვლისათვის ვპირდებოდითო. ახალციხეს გადასული უგვირ-გვინო მეფე კვლავ ცდილობდა საქმის შემობრუნებას, გამათავისუფლებელი ომის განახლებისათვის ემზადებოდა. კვლავ სთხოვა დახმარება საფრანგეთის იმპერატორს, ოსმალეთის სულთანზეც ამყარებდა გარკვეულ იმედს. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც რუსეთმა საზავო ხელშეკრულება დადო ოსმალეთთან (1812 წ.) და ირანთან (1813 წ.), რომლითაც ამ სახელმწიფოებმა საქართველო რუსეთის სამფლობელოდ აღიარეს, სოლომონს უიმედობა დაეუფლა. გამათავისუფლებელი მოძრაობის ამ მეთაურმა 1815 წელს უცხოობაში დალია სული, მაგრამ ტრაპიზონის ქართულ მიწაში ჰპოვა განსასვენებელი.

ტრაგიკულ-გმირული 1810 წლის შემდეგ ქართველი ხალხის ეროვ-ნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლა მხოლოდ მცირე ხნით შენელდა. ბაგრატიონთა სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლებს, ვინც რუსეთს გადა-სახლებას გადაურჩა, არც ამ დროს შეუწყვეტიათ რუსული აგრესიის საწი-ნააღმდეგო საქმიანობა. რუსმა "ჩინოვნიკებმა" შეამჩნიეს, რომ იარაღით იმერეთის დაპყრობამ და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმე-ბამ (1811 წ.) კიდევ უფრო აამაღლა ქართველთა საპროტესტო განწყობილე-ბა. გაფართოვდა გამათავისუფლებელი მოძრაობის სოციალური ბაზა, რაც შედარებით ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა წარმატებისათვის.

საქართველოს თავადაზნაურობა, სამღვდელოება, გლეხობა, ბუნებრივია, ვერ ურიგდებოდა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის მოსპობას. ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებას. ქართველმა თავადაზნაურობამ დაკარგა პოლიტიკური წონა და ეკონომიკური ზარალიც განიცადა. ქართველი სამღვდელოება პროტესტით შეხვდა ქართული სამეფოების გაუქმე-ბას და რა თქმა უნდა ხმა აღიმაღლა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისა და საეკლესიო-სამონასტრო მამულების რუსეთის სახელმწიფო ხაზინის გამგებლობაში გადაცემის წინააღმდეგ. მმართველობის რუსული ავტორიტარული სისტემა განსაკუთრებით მძიმედ დააწვა მხრებ-ზე გლეხობას; საგზაო-სატრანსპორტო ბეგარა, სასურსათო გადასახადი, რუს მოხელეთა მექრთამეობა და ბოროტმოქმედება, მათ მიერ ხალხის აბუჩად აგდება, ბუნებრივია, გლეხობის აღშფოთებას იწვევდა, არცთუ იშვიათად აჯანყებაში იწყებდა გადაზრდას. რაც მთავარია, თითქმის ყველა ქართველს ამშვენებდა ეროვნული თვითშეგნება და სიამაყე, თავისუფლე-ბის დიადი განცდა. ამიტომ იყო, რომ საქართველოს მოსახლეობის ანტა-გონისტური სოციალური ფენები რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკის წინააღმდეგ მხარდამხარ იბრძოდნენ. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა საყოველთაო სახალხო ხასიათს ღებულობდა. ასეთი იყო XIX ს.

პირველ ათწლეულში გაჩაღებული გამათავისუფლებელი ომები, ასეთივე ხასიათს ატარებდა კახეთის 1812 წლის აჯანყებაც.

ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონი ერთი მუჭა რენეგატების პატრიოტულ და სამართლიან გზაზე შემობრუნებასაც კი ცდილობდა. მან კარგად იცოდა, რომ გაბრიელ ყაზბეგი რუსეთის სამსახურში იყო გადა-სული, ხელს უწყობდა რუსის ჯარის დარიალის ხეობაში უხითვათოდ მისვლამოსვლას. უფლისწულმა ამ რუსოფილს შეახსენა, რომ მეფე ერეკლე მამაშენის მწყალობელი იყო. მეფე ერეკლეს შვილი ვარ და ამიტომ მამაშე-ნის შვილს პატივს არ მოვაკლებო. იცოდე რუსებისაგან მიღებული პატივი წარმავალია, ჩვენი წყალობა კი წარუვალია, საშვილიშვილოა. გირჩევ ჩვენი დავალება შეასრულო; გზები და ხიდები დაანგრიო, რუსის ჯარი საქართველოში აღარ გადმოუშვაო. რამდენიმე დღის შემდეგ გ. ყაზბეგმა მიიღო არაგველთა წერილი, რომელშიც ნათქვამი იყო: "ფშავი და არაგვი ერთია-ნად გაფიცული ვართ და თუ შენ ჩვენი ძმობიდან არ გასულხარ, რო-გორც ჩვენ ვახლავართ ბატონიშვილ ალექსანდრეს და ბაგრატიონებისათვის თავი დაგვიდვია, შენც ისე ერთგულად მოიქეც... თუ ჩვენი ძმობიდან გახვალ და ამდენ სულს გვიმუხანათებ, ვინც მოკვდება ჩვენი სისხლი შენს კისერზე იქნება და ყოველთვის ჩვენი მოსისხლე იქნები".

ანტირუსული აჯანყება კახეთში **1812** წ.

ალექსანდრე ბაგრატიონი გამათავისუფლებელი ბრძოლის სათავეში. დავით ბაგრატიო-ნის ეროვნულპოლიტიკური პოზიცია. კახეთის მოსახლეობის აჯანყე-ბის უშუალო მიზეზი რუსი მოხელეების მიერ სოფლებში სამხედრო ეგ-ზეკუციების ჩაყენება, ხალხის ძარცვა და პიროვნული დამცირება იყო. ერთი შეხედვით იგი სტიქიურად დაიწყო, მაგრამ თვით რუსი მმართველები აღიარებდნენ, რომ ჯანყი კარგა ხნის გამავლობაში მზადდებოდა, ორგანი-ზებულ ხასიათს ატარებდა და საერთო კავკასიური გამათავისუფლებელი მოძრაობის ფონზე ვითარდებოდა.

საქართველოს მთავარმმართველმა გენერალმა პაულუჩმა 1812 წ. 22 თებერვალს რუსეთის იმპერატორს მოახსენა, რომ მთელი კახეთი და არაგვის ხეობა აჯანყდა. სახალხო ლაშქარმა სცადა სამხედრო გზის დაუფლე-ბა, კავშირის დამყარება ჩრდილო კავკასიის მთიელებთან. კახელებმა ამოხოცეს ბევრი რუსი ჯარისკაცი და ოფიცერი. გამოავლინეს საშინელი სიმ-კაცრე, რომლის მაგალითები უფრო ადრე მოგვცა საფრანგეთის რევოლუ-ციამ. აჯანყებები დაიწყო აგრეთვე დაღესტანში, შირვანში, შაქში. კახეთის მეფედ გამოცხადებული გრიგოლ ბაგრატიონი ცდილობს აჯანყების არეალის კიდევ უფრო გაფართოებას. ყოველივე ეს, დაასკვნიდა პაულუჩი, ცხადყოფს, რომ საქმე გვაქვს ფართო მასშტაბიან შეთქმულებასთან, რომლის მეთაურები მიზნად ისახავენ ჩვენი ჯარების გაწყვეტას და კავკასიის რუსეთისაგან ჩამოცილებას. მთავარმმართველი იმასაც აუწყებდა ალექსანდრე პირველს, რომ "კახეთის რევოლუციის" გაჩაღებაში გადამწყვეტი და მაორგანიზებელი როლი შეასრულეს საქართველოს ყოფილი სამეფო სახლის წევრებმა, რომელნიც ერთგული თავადების დახმარებით ყოველთვის ცდილობდნენ და ცდილობენ ხალხის აჯანყებას. ხალხს კი საამისო მიზე-ზი, აღიარებს პაულიჩი, საკმაოზე მეტი ჰქონდა; რუსეთის ადგილობრივი მოხელეების უზნეობა, ძალიან მძიმე საგზაო-სატრანსპორტო ბეგარა, რუსეთის მოხელეთა ბოროტმოქმედება, რუსული სასამართლოს უვარგისობა და სხვა.

ეროვნული თავისუფლების დროშა თავდაპირველად ახმეტელებმა ააფრიალეს. მალე მათ შეუერთდნენ მატანელი, თიანეთელი, მარილისელი და სხვა სოფლების მკვიდრნი. აჯანყება სწრაფად გაფართოვდა. 1812 წ. 2 თებერვალს კახელთა მრავალათასიანმა ლაშქარმა ქ. თელავი დაიკავა. 5 თებერვალს ქიზიყელები ქ. სიღნაღს დაეუფლნენ. 6 თებერვალს კახელებმა გაანადგურეს რუსთა ჯარის ასეულები და ბატალიონები კოდალოში, ბოდბისხევში, ანაგაში, კაკაბეთში, მანავში. 7 თებერვალს სახალხო ლაშქარმა დაამარცხა კახეთის ოლქის უფროსი გენერალი პარტიაგინი, აიძულა იგი თავისი ჯარის ნაშთებთან ერთად თბილისს გაქცეულიყო. წარმატებით განვითარდა გამათავისუფლებელი ბრძოლები არაგვის ხეობაშიც, მთიულებმა და ფშავხევსურებმა რუსთა ჯარის ნაწილებს წაართვეს დუშეთი და ფასანაური, საქართველოს სამხედრო გზა გადაკეტეს.

1812 წ. 21 თებერვალს თვით მთავარმმართველი პაულუჩი ჩაუდგა სათავეში აჯანყების ჩახშობისათვის დაძრული რუსეთის ჯარის პოლკებს. თავდაპირველად სცადა ტკბილი სიტყვით და კეთილისმყოფელი დაპირე-ბებით დაეწყნარებინა აღელვებული ხალხი, მაგრამ არაფერი გამოუვიდა და დაიწყო სამხედრო მოქმედების გეგმის შემუშავება.

კახეთის თითქმის მთელ მოსახლეობას მიაჩნდა, რომ ღვთის ნებას ეწინააღმდეგებოდა და უსამართლობა იყო ბაგრატიონთა საგვარეულოსათვის სამეფო ტახტის ჩამორთმევა, ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმე-ბა. ამიტომ იყო, რომ აჯანყების დაწყებიდან ათიოდე დღის შემდეგ სახალხო ლაშქარმა მეთაურად მიიწვია და მეფედ აკურთხა გრიგოლ იოანეს ძე ბაგრატიონი.

ბრძოლის ველზე ქართველი მეფის გამოჩენა აჯანყების პოლიტიკური მიზნის აშკარად გამოცხადებას ნიშნავდა (ქართული მონარქიული სახელმწიფოს აღდგენა), რამაც საქართველოს რუსი ხელისუფალნი (ვინ იცის მერამდენედ) ძალიან შეაშფოთა. პაულუჩი რუმიანცევს სწერდა: გრიგოლ ბა-ტონიშვილი მნიშვნელოვანი ფიგურაა არა პირადი ღირსებით, არამედ იმ პატივისცემით, რითაც ქართველი ხალხი მოსავს ბაგრატიონთა სამეფო სახლს და მის თითქმის ყველა წარმომადგენელს. ამ მხარის მშვიდობა-სტაბილურობის აუცილებელ პირობად იყო მიჩნეული ყველა ბაგრატიო-ნის რუსეთს გადასახლება. მაგრამ გრიგოლ იოანეს ძე რატომღაც საქართველოს რუს მთავარმართებელთა ყურადღების მიღმა დარჩა; თავისუფლად ცხოვრობდა მთებში და "რევოლუციის" დაწყების შემდეგ მნიშვნელოვან პერსონად გადაიქცა. კახელებმა იგი თავის ლაშქარს ჩაუყენეს სათავეში და მეფედაც გამოაცხადესო.

კახეთის სახალხო ლაშქარი პაულუჩის ჯარს პირველად ხაშმის მიდამოებში დაუპირისპირდა. ხელჩართული ბრძოლა გაჩაღდა. აჯანყებულნი თავს არ ზოგავდნენ, სიმამაცის ნიმუშს განასახიერებდნენ. მაგრამ რუსეთის რეგულარულ არმიას ვერ გაუძლეს, უკან დაიხიეს. ტყვედ ჩავარდნილები პაულუჩის ბრძანებით იქვე ჩამოახრჩვეს. ხაშმიდან პაულუჩი საგარეჯოს მივიდა. შემდეგ ქიზიყი გაწმინდა აჯანყებულთა რაზმებისაგან. თელავისა-კენ მობრუნებული რუსთა სარდალი 1-2 მარტს ჩუმლაყის მიდამოებში შე-ება კახელთა ლაშქარს. ბრძოლის შედეგი რუსულმა არტილერიამ გადაწყვიტა. გენერალ პაულუჩის მოპოვებული გამარჯვება ძვირი დაუჯდა. მისი ჯარი შეთხელდა ამიტომ თავისთან გამოიძახა არაგვის ხეობაში ომგადახდილი ჯარი და თელავს მიადგა. დიდი ბრძოლის შემდეგ ქალაქი აიღო, გამოიხსნა თელავის ციხე-

სიმაგრეში თითქმის ორ თვეს გამომწყვდეული რუსი ოფიცრები და ჯარისკაცები. პაულუჩიმ ისიც მოახერხა, რომ დაღეს-ტნისაკენ გადახიზნული გრიგოლ ბატონიშვილი მორჩილებაზე დაითანხმა და რუსეთს გადაასახლა. რუსთა დამსჯელი ჯარის სარდალმა საჯაროდ გამოაცხადა, რომ კახელთა ამბოხება ჩააქრო.

სამხრეთ კავკასიის რუსი მთავარმმართველი ცდებოდა. კახელებმა მხოლოდ შეისვენეს. კახეთი ნაცარგადაყრილ ნაკვერჩხალს ჰგავდა, რომელიც მალე აალდებოდა. სიწყნარე სტაბილური არც არაგვის ხეობაში იყო. აჯანყება აპრილმაისის მიჯნაზე განახლდა. კახელთა თავყრილობამ 30 კა-ცი შეარჩია და მოციქულებად ალექსანდრე ერეკლეს ძესთან გაგზავნა, იგი თავის მეთაურად მოიწვია.

ალექსანდრე ერეკლეს ძემ რუსთა ხელმწიფის ერთგულ მსახურებად გადაქცეულ ქსნის ერისთავთა ქართველი ხალხის სამსახურში გადმოყვანა, ანტირუსულ მოძრაობაში ჩაბმაც მოიწადინა. წერილი გაუგზავნა რევაზ ერისთავს. აუწყა, რომ კახელი თავადები, მარტყოფიდან დაწყებული მატა-ნამდე, ყველა ჩვენს რიგებში დგანან. გევალება ელიზბარ ერისთავი დაუყოვნებლივ გამოგზავნო ჩემს ბანაკში. შენ კი ქსნის ხეობაში ლაშქარი შეკრიბე და გვერდში ამომიდექიო. ქართველ პატრიოტთა სამწუხაროდ, რ. ერისთავმა პრორუსული პოლიტიკა გააგრძელა, ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილი საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორს წარუდგინა და თანაც "საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვაში" სრული თანადგომა აღუთქვა. 1812 წ. სექტემბრის ბოლოს კი ქსნის ერისთავებმა გუბერნატორს აც-ნობეს, რომ ალექსანდრე ერეკლეს ძე დაჟინებით ცდილობს ქართლში შემოჭრას. მცხეთისა და გორის ციხეების დაკავებას. იმასაც აუწყებდნენ, რომ ქართლის თავადთა დიდი ნაწილი იმედის თვალით უყურებს მეფე ერეკლეს მეამბოხე ვაჟს. არცთუ ძალიან შორს, აწყურში კი იმერეთის ყოფილი მეფე სოლომონი იმყოფება, ქართლში აჯანყების დაწყებას ელოდე-ბა, რათა საქართველოს საზღვრებში შემოიჭრას და ალექსანდრე ერეკლეს ძის მხარდამხარ დიდი ომი გაუმართოსო რუსულ ხელისუფლებას.

რენეგატთა მიერ რუსი გუბერნატორისათვის მიწოდებული ეს ინფორმაცია რეალურ ვითარებას ასახავდა. ალექსანდრე ბაგრატიონის მოწოდებებს, კახელებთან და მთიელებთან ერთად, ქართლის ბევრი თავადაზ-ნაურიც გამოეხმაურა, მისი დროშის ქვეშ დასარაზმავად ემზადებოდა. ზოგმა ადგილზე მომენტის მოლოდინს ალექსანდრეს ბანაკში წასვლა ამ-ჯობინა. ყველაზე ადრე ერეკლეს ძესთან გაიქცნენ ციციშვილები, ავალიშვილები, ამილახვრები, კავთისხეველი აზნაურები და გლეხები. მაგრამ ამ-ბოხებულთა ლაშქრის ძირითადი კონტინგენტი კახელებმა და არაგველებმა შეადგინეს. ალექსანდრე ბაგრატიონმა თავისუფლებისათვის საომრად გამზადებული ლაშქარი რამდენიმე რაზმად გაყო: ერთ რაზმს სათავეში ჩაუყენა თადია ჩოლოყაშვილი, რომელსაც დაავალა თბილისიდან კახეთი-საკენ მიმავალი გზების ჩაკეტვა. მეორე, უფრო მრავალრიცხოვან რაზმში გაერთიანდნენ ერწოთიანელები, ფშავხევსურები, ქსნის ხეობის ქართველი და ოსი გლეხები. მათი მეთაურობა და ქართლიდან თიანეთთელავისაკენ მიმავალი გზების გადაკეტვა დაევალა ომან ჩოლოყაშვილს. მესამე რაზმი გორჯასპი ნათელაშვილის სარდლობით არაგვის ხეობაში შედგა. მან იკისრა სამხედრო გზის გადაკეტვა, რუსეთის კავკასიური არმიის კომუნიკაციე-ბის შუაზე

გახლეჩა. თვით მთავარსარდალი ალექსანდრე ბაგრატიონი აჯანყებულთა მთავარ ძალებს ჩაუდგა სათავეში და საომრად შეემზადა.

ალექსანდრე ერეკლეს ძე კახეთის აჯანყებაში, სულით და გონებით მის პირველ ეტაპზეც მონაწილეობდა. ირანში მყოფი უფლისწული საკმაოდ სრულ ინფორმაციას ღებულობდა საქართველოში დატრიალებული მოვლენების შესახებ. აღფრთოვანებული იყო კახელების გმირული ბრძოლით: "თქვენმა ეგეთმა სახელგანთქმულმა სიმხნევემ — სწერდა იგი კახელებს — ოთხსავე მხარეს მიაღწია. რა ქება მოგიძღვნათ, უმაღლეს ღირსე-ბისა და პატივის ღირსი ხართ. განსვენებული ერეკლე მეფის სახელიც ადიდეთ და მის შვილებსაც თავისუფლებისა გიხაროდენისა ხმასა გვცემთ". 1812 წ. ივლისში ალექსანდრე კახელებს აცნობებდა: თქვენი გამოგზავნილი მოციქულები უკვე მოვიდნენ ჩემთან. მალე საქართველოში ჩამოვალ და ჩემ სისხლს თქვენს სისხლს შევუერთებ. ალექსანდრე თანამემამულეებს იმასაც სწერდა, რომ საქართველოში ირანის ჯარიც შემოვა, მაგრამ არა იმისათვის, რომ დაგვიპყროს, არამედ დაგვეხმარება რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში და უკანვე გაბრუნდებაო.

რუსეთის რეგულარულ არმიას ქართველთა ლაშქარმა უკვე ნაცადი პარტიზანული ომი გაუმართა. ეს ლაშქარი ძირითადად ცხენოსანი რაზმე-ბისაგან შედგებოდა, სწრაფი მოძრაობისა და მანევრირების უნარი ჰქონდა. რუსთა ქვეით ჯარს კი ასეთი უნარი არ გააჩნდა. დიმიტრი ორბელიანის ხელქვეითი რუსული პოლკები ზოზინით დასდევდნენ ალექსანდრეს მხედრობას, რომელიც ადგილს ხშირად იცვლიდა; მოულოდნელად დაცემულ მტერს, საკმაოდ დიდ ვნებას მიაყენებდა და სწრაფად გაეცლებოდა. ასეთი ტაქტიკური მანევრი ხშირად მეორდებოდა. ყოველი მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ბრძოლის შემდეგ, რომელშიც რუსის ჯარი თითქოს იმარ-ჯვებდა, დ. ორბელიანი მთავარმმართველ რტიშჩევს აჯანყებულთა "საბოლოო დამარცხების" ამბავს ატყობინებდა. ასეთი "საბოლოო დამარცხება" ხშირად მეორდებოდა. მაგრამ კახელთა ლაშქრის აქტიურობა არ ცხრებოდა. ბოლოს და ბოლოს დ. ორბელიანი და მისი ოფიცრები მიხვდნენ რაც ხდებოდა, მთავარმმართველს გამოსთხოვეს მრავალრიცხოვანი ჯარი, რათა მთელ კახეთში დაემყარებინათ საოკუპაციო რეჟიმი, გასაქანი აღარ მიეცათ ალექსანდრე ერეკლეს ძის ცხენოსანი ლაშქრის თარეშისათვის. გენერალური ბრძოლა სოფ. შილდის მიდამოებში მოხდა 9 ოქტომბერს. ალექსანდრე ბატონიშვილის 6 ათასიანი მხედრობა გაბედულად შეება მტერს. ქართველები თავგანწირვით იბრძოდნენ. ხმალხანჯლით რუსულ თოფებსა და ქვემეხებს უტევდნენ. დიდი ზარალი მიაყენეს დამსჯელ ჯარს და 7 საათის ბრძოლის შემდეგ უკან დაიხიეს.

ამასობაში ნაპოლეონის მარცხის, რუსეთის გამარჯვების ნიშნები გამოიკვეთა. ამბოხებული კახეთის გასანადგურებლად გაცილებით მრავალრიცხოვანი ჯარი გამოიგზავნა. ნოემბრის ბოლოს ცხადი გახდა, რომ ქართველთა გამათავისუფლებელი ბრძოლის ეს ეტაპიც მარცხით მთავრდებოდა. ალექსანდრეს ლაშქარმა მთებისაკენ აიღო გეზი, რუსული პოლკები აედევნენ, მაგრამ უფლისწულმა მაინც შესძლო გზის გაკაფვა. პირიქითა ხევსურეთში დაიდო ბინა. მთავარმმართველმა რტიშჩევმა ზემდგომ ინ-სტანციას მოახსენა: მადლობა ღმერთს, დამთავრდა უფლისწულ ალექსანდრეს მიერ ატეხილი "უსასტიკესი რევოლუცია", რომელიც ოთხი თვე გრძელდებოდა. მასში მონაწილეობდნენ ყველაზე უფრო ცნობილი თავადაზნაურნი და მათ

შორის თელავის მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლი (მარშალი) ნინია ანდრონიკაშვილიც. ამ რევოლუციას განსაკუთრებით გააფთრებულ ხასიათს აძლევდა სახალხო ლაშქარში გამოსული გლეხობა. მაგრამ ახლა ყველასაგან მიტოვებული, გაყინულ-გათოშილი უფლისწული სალ კლდეებს მიღმა იმალებაო.

რუსი მოხელეები ცდებოდნენ: სალ კლდეებს თავშეფარებულ ალექ-სანდრე ერეკლეს ძეს არც სცოდა და არც შიოდა. მას ყურადღებამზრუნველობას არ აკლებდნენ მეფე ერეკლეს ერთგულებით გამორჩეული ხევსურები. ერეკლეს ძეს სულაც არ მიაჩნდა გამათავისუფლებელი ომი დამთავრებულად. ანტირუსული მოძრაობის გაფართოების გეგმას ადგენდა. იგი ინარჩუნებდა წერილობით კავშირს ჯერ ისევ რუსეთთან ომში ჩაბმული ირანის დიდმოხელეებთან. მოახსენებდა მათ რომ ჩემი სამშობლოს გვერდით ცხოვრობენო დაღესტნელები, ჩეჩნები, ჩერქეზები და სხვა ტომები. თუ ფინანსურ დახმარებას გამიწევთ, კავკასიელებისაგან 100 ათასიან ლაშქარს შევადგენ და ადრე გაზაფხულზე კვლავ რუსებს დავეძგერებიო.

სამხრეთ კავკასიის რუსი მთავარმმართველისათვის ცნობილი გახდა ალექსანდრეს ეს გეგმები და ერთხელ კიდევ სცადა მისი მოთვინიერება. გენერალმა რტიშჩევმა უფლისწულს მიწერა: ღვთის ნებითა და ქართველ მეფეთა სურვილით საქართველო რუსეთმა შეიერთა. შენ კი ამის წინააღმდეგ გამოდიხარ და დახმარებას საქართველოს საუკუნოვან მტრებს სთხოვო. კახეთი შენი მიზეზით განადგურდა, მიზანი კი მაინც ვერ შეასრულე, რადგან ღმერთი არ გწყალობს. გირჩევ დაგვიზავდე და რუსთა ხელმწიფის წყალობის კალთას შეეფაროო.

რტიშჩევისათვის გაგზავნილ საპასუხო წერილში ალექსანდრე ბატო-ნიშვილი აღნიშნავდა, რომ ქართველთა მოქმედება ღვთივ კურთხეული და სამართლიანია. ისინი თავისუფლების, ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის იბრძვიან. ეს კი წმინდა საქმეა. ამ მიზნის მიღწევისათვის ამხედრებულმა ქართველობამ მეთაურად მომიწვია და მეც ცხენი შემოვა-გელვეო სამშობლო ქვეყნისა და ხალხის დასაცავად. ალექსანდრე ერეკლეს ძე ჯერ კიდევ იმედოვნებდა, რომ იმ დიდი ომის შემდეგ, რაც ქართველმა ხალხმა მისი მეთაურობით რუსეთის ჯარებს გაუმართა, შესაძლებელი გახდებოდა კომპრომისი. უნდოდა დაეჯერებინა, რომ რუსეთის მთავრობა განაახლებდა 1783 წლის ხელშეკრულებას, საქართველოს გამოაცხადებდა იმპერიაში შემავალ ავტონომიურ სამეფოდ. მაგრამ იმპერატორი უკან დახევას, სამართლიანობისაკენ შემობრუნებას არ აპირებდა.

მხარეების მიმოწერა უშედეგოდ დამთავრდა. კალმის ნაცვლად კვლავ ხმალი აელვარდა. 1813 წლის მაისში რუსთა ჯარები ოთხივე მხრიდან შე-იჭრნენ ხევსურეთში. ხევსურები თაგანწირვით იცავდნენ ქართველი ერის ღირსებას, ალექსანდრე ერეკლეს ძის სიცოცხლეს. უთანასწორო ბრძოლაში 600 ხევსური დაეცა გმირული სიკვდილით. რუსთა ჯარმა, მართალია აი-ღო ციხე-სოფელი შატილი მაგრამ მთავარი მიზანი რუსმა გენერლებმა ვერ შეასრულეს. ხევსურთა თავადების წყალობით უკვე ლეგენდად ქცეული უფლისწული ალექსანდრე ამჯერადაც გაუსხლტა მდევარს და დაღესტანში გადავიდა. ასე დამთვრდა გამათავისუფლებელი ომის კიდევ ერთი ეტაპი. მაგრამ ქართველთა ეროვნული მოძრაობა სხვა ფორმით გრძელდებოდა.

დაღესტანსა და ჩრდილო კავკასიის სხვა ქვეყნებში ალექსანდრე ბაგრატიონმა თითქმის 5 წელი გაატარა. აქაური ხალხის დიდი ნდობა და პატივისცემა მოიპოვა. მას შეეძლო რუსეთის წინააღმდეგ აემხედრებინა დაღესტნელები, ჩეჩნები, ინგუშები და სხვა ტომები. აქენადაც დაემყარე-ბინა კონტაქტი ირანის შაჰთან, ოსმალეთის ხელისუფლებასთან. იმედი ჰქონდა კვლავ დაბრუნდებოდა საქართველოში და განაახლებდა ქართველთა გამათავისუფლებელ ომს, შეძლებდა მის გაფართოებას კავკასიური მასშტაბით. რუსეთის მთავრობა და მისი კავკასიელი მოხელენი ასეთ საშიშროებას გრძნობდნენ და ცდილობდნენ ქართველი უფლისწული და-ღესტნიდან გამოეტყუებინათ, რუსეთის იმპერატორის მორჩილ ქვეშევრდომად გადაექციათ. რუსული ხელისუფლება განსაკუთრებით შეშფოთდა მას შემდეგ, რაც გახმიანდა ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ ოსმალეთის სერას-კირები და ფაშები თავისთან ეპატიჟებოდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილს და სულთნის სახელით ჰპირდებოდნენ იმერეთის სამეფო ტახტზე აყვანას.

რუსმა მოხელეებმა ისიც გაიგეს, რომ ალექსანდრე ერეკლეს ძე აგრძელებდა პოლიტიკური ხასიათის მიმოწერას ირანის ხელისუფლებასთან, რომელიც ვერ ურიგდებოდა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის დაკარგვას და რევანშის სურვილით გამსჭვალულს რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში ქართველთა გამოყენებაც სურდა. ასე, რომ ალექსანდრე ბაგრატიონის გადაბირებას სამი დიდი სახელმწიფო ერთდროულად ცდილობდა. ალექსანრეს საშუალება ეძლეოდა შექმნილი სიტუაცია თავის დიდი მიზნის რეალიზა-ციისათვის გამოეყენებინა.

საქართველოს ახალი მთავარმმართველი გენერალი ერმოლოვი დარწმუნდა, რომ ალექსანდრე ბაგრატიონის მოთვინიერება შეუძლებელი იყო და თავის ქვეშევრდომ მოხელეებს მასთან წერილობითი ურთიერთობა აუკრძალა. ალექსანდრე ბატონიშვილმაც დაკარგა რუსეთის მთავრობის დათმობაზე წაყვანის იმედი და უფრო მტკიცედ დადგა ირანოსმალეთის ორიენტაციაზე.

1818 წ. 6 მარტს ალექსანდრეს მიერ ირანელი პოლიტიკოსებისათვის გაგზავნილ წერილში ნათქვამია: ღვთის წყალობით და თქვენგან მიღებული ფინანსური დახმარების შედეგად, მოხერხდა მთელი დაღესტნის ირა-ნის ორიენტაციაზე დაყენება, რუსეთის წინააღმდეგ წარმართვა. ვინც რუ-სის მხარეს არიან და რუსეთისაგან ჯამაგირს იღებენ, ისინიც კი ჩვენს მხარეს გადმოდიან. დაღესტნელთა ასეთი განწყობილება დროებითი (“მარტო დღეისა და ხვალის”) როდია. დაღესტნელების და მათი მეზობელი ტომე-ბის ანტირუსული პოზიცია და ორიენტაცია ირანზე მყარი და საბოლოო არისო. ქართველი უფლისწულის დამსახურება ცხადია. მისი წინასწარი ხედვაც სწორი აღმოჩნდა; მალე ამის შემდეგ დაღესტანსა და ჩეჩნეთ-ინ-გუშეთში დაიწყო ფართო ანტირუსული, მიურიდიული მოძრაობა, რომლის დასათრგუნავად რუსეთს რამდენიმე ათეული წელი დასჭირდა. ამ უსამართლო, დაპყრობით ომში რუსეთმა მრავალი ათასი ჯარისკაცი და-კარგა.

მშვიდობიანი ეროვნული მოძრაობის იდეოლოგიას საფუძველი ჩაუყარა დავით გიორგის ძე ბაგრატიონმა და გაახმიანა რუსეთის იმპერატორი-სათვის წარდგენილ “ბარათებში”. იმ დროს, როცა ალექსანდრე ერეკლეს ძე სახალხო ლაშქრის სათავეში იდგა და იარაღით იბრძოდა ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის, მისმა ძმისშვილმა დავითმა პირველი ბარათი — “საქართველოს უკეთესი მოწყობის შესახებ” — მიართვა ალექსანდრე პირველს (1812 წ.

სექტემბერი). უფლისწული სინანულს გამოთქვამდა 1783 წლის ტრაქტატის დარღვევის, 1800 წლის "სათხოვარი პუნქტების" დაუმ-ტკიცებლობის გამო, რასაც მოჰყვა ქართული სახელმწიფოს გაუქმება, ქვეყნის ნორმალური მართვა-გამგეობის მოშლა და გაუთავებელი ანტირუ-სული აჯანყებები. ყოველივე ამაში დ. ბაგრატიონი ადანაშაულებდა არა რუსეთის იმპერატორს, არამედ ბრალს სდებდა საქართველოს მთავარმმართველებს, რომლებმაც დაუშვეს დანაშაულის ტოლფასი შეცდომები. დავითი მოუწოდებდა იმპერატორს გაესწორებინა მის მოხელეთა მიერ ჩადენილი დანაშაული, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში აღედგინა ქართლ-კახეთის სამეფო. ალექსანდრე პირველმა უსამართლობად მიიჩნია რუს მოხელეთა კრიტიკა, უარყო დ. ბაგრატიონის პროექტი.

1817 წელს დავით ბაგრატიონმა იმპერატორს გაუგზავნა მეორე, გაცილებით დამაჯერებლად დასაბუთებული ბარათი (თხოვნა). მის პრეამბულაში აღნიშნული იყო, რომ საქართველო არც თუ იშვიათად აღიარებდა მეზობელი დიდი სახელმწიფოების უზენაეს ხელისუფლებას, თითქოს ხდებოდა მათი ვასალი, მაგრამ ყოველთვის ინარჩუნებდა შინა დამოუკიდებლობას. ძვ. წ. IV საუკუნიდან საქართველოს ყოველთვის ჰყავდა საკუთარი მეფე, ჰქონდა თავის კონსტიტუცია (მართვა-გამგეობის სისტემა - ა. ბ.), რომელსაც მფარველი ხელმწიფენი არ არღვევდნენ, რადგან კარგად იცოდნენ, რომ ქართველი ხალხი არავისათვის იქნებოდა სასარგებლო "თავის წინანდელი უფლების, თავის კონსტიტუციის გარეშე". პაპაჩემი ერეკლე მეორე ნებაყოფლობით შემოვიდა რუსეთის მფარველობაში. იმპერატორმა პირობა დადო დაეცვა საქართველოს სამეფო ტახტის მიმართ ერეკლესა და მის მემკვიდრეთა ღვთიური უფლება. გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ მე სავსებით კანონიერად დავიკავე საქართველოს გამგემმართველის თანამდებობა და თქვენი უმაღლესობიდან ველოდი მეფედ დამტკიცების სიგელს მაგრამ გენერალმა კრონინგმა საქართველოს სამეფო გააუქმა და თბილისში გახსნა რუსული მმართველობა.

დიდო ხელმწიფევ! აგრძელებდა დ. ბაგრატიონი - თქვენი სახელი ცნობილია მთელ მსოფლიოში. სამართლიანი ბრძანდებით. თქვენ აღადგი-ნეთ და განამტკიცეთ სამეფო ტახტებზე საფრანგეთის, ესპანეთის, პორტუ-გალიისა და სხვა ქვეყნის მეფენი. ქართველ ბაგრატიონთა დინასტია კი, რომელიც 1266 წელი მეფობდა, ახლა დაკნინებულია და წმინდა უფლების საფუძველზე ელოდება თავის აღდგენას. თუ რუსეთის იმპერატორის ნე-ბით და წყალობით ჩვენი მიზანი აღსრულდა ბაგრატიონთა გვარი და ქართველი ხალხი მადლობის ნიშნად მუხლს მოიყრის თქვენი უდიდებულესობის წინაშე.

ღვთიური განგება, საერთაშორისო სამართალი და თანამიმდევრული მსჯელობა ნათლად იკვეთება დავით ბაგრატიონის ბარათებში. მაგრამ ის-ტორიული ფაქტების და მონარქიული ლეგიტიმიზმის პრინციპის შეხსენე-ბა რუსეთის იმპერატორის შემეცნების მიღმა დარჩა. "ყოვლად მოწყალე" იმპერატორმა არ ინება თავის სკიპტრის ქვეშ საქართველოს ავტონომიური სამეფოს აღდგენა. კიდევ მეტი, იმპერატორის დიდმოხელეებმა მკაცრად გაკიცხეს რუსეთის იმპერიის სამსახურში მყოფი გენერალლეიტენანტი უნიადაგო ოცნებისა და ყოვლად მიუღებელი თხოვნის წარდგენის გამო. დავით ბაგრატიონმა, როგორც ჩანს მწვავედ განიცადა

წარუმატებლობა, იმედების დამსხვრევა. 1819 წელს იგი გარდაიცვალა. მაგრამ მისი მოგვარე-ნი და სხვა თანამემამულენი გამათავისუფლებელ ბრძოლას აგრძელებდნენ.

ანტირუსული აჯანყება იმერეთში **1819-1820** წლებში.

დასავლეთ საქართველოს სამთავროების ფრიად შეზღუდული ავტონომიური სტატუ-სით მიერთებისა და იმერეთის სამეფოს იარაღით დაპყრობის შემდეგ, რუ-სეთის მთავრობამ შეადგინა და დაამტკიცა კანონი, რომელიც აუქმებდა საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობას (ავტოკეფალიას). კათოლიკო-სი ანტონ II (ბაგრატიონი) გადააყენეს და რუსეთს გადაასახლეს. საქართველოს ეკლესიამონასტრების გამგებლობა, ქართველი სამღვდელოების "ხელმძღვანელობა" რუსეთის სინოდმა თავის მოხელე ეგზარქოსს დაავალა. თავდაპირველად ამ თანამდებობაზე დაინიშნა ვარლამ ერისთავი. სა-სულიერო რეფორმის გატარება იმით დაიწყო, რომ საქართველოს ეკლესი-ებისა და მონასტრების მამულები რუსეთის სახელმწიფო ხაზინის გამგებლობაში მოაქციეს. ქართველ სამღვდელოებას მოუსპეს საკუთარი ეკონომი-კური ბაზა, რუსულ ჯამაგირზე გადაიყვანეს. 1815 წელს ჩამოყალიბდა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა. დასავლეთ საქართველოშიც დაიწყო საეკლესიო რეფორმის გატარება და მიწათმფლობელობის საკითხის გარკვევა; იმერეთისა და გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსებს, მღვდლებს, მონასტრების წინამძღვრებს მოსთხოვეს სტატისტიკური ცნობე-ბი სამღვდელოების ყმამამულისა და შემოსავლების შესახებ. საეკლესიო მიწების ყველა მფლობელმოსარგებლემ ეჭვით შეხედა ამ ღონისძიებას. ისინი ყოველნაირად ავვიანებდნენ სათანადო მასალის წარდგენას საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორაში.

რუსეთის ხელისუფლებამ პასიურობის ბრალდებით ვარლამი გადააყენა და საქართველოს ეგზარქოსად დანიშნა პირწავარდნილი რუსიფიკა-ტორი თეოფილაქტე რუსანოვი. იგი დაუყოვნებლივ შეუდგა ქართულქრისტიანული წყობის რუსული მოდელის მიხედვით გარდაქმნას. იმავდროულად მან მიზნად დაისახა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო-სამონასტრო მამულების რუსეთის ხაზინის გამგებლობაში ფაქტიურ მფლო-ბელობაში დაჩქარებული ტემპით გადაცემა, რამაც საყოველთაო უკმაყოფილება, კიდევ მეტი — აღშფოთება გამოიწვია. სამღვდელოებისათვის ისიც ცნობილი გახდა, რომ ახალი ეგზარქოსი აპირებდა ეპარქიების შემ-ცირებას, ეკლესიამონასტრების დიდი ნაწილის დახურვას. საეკლესიო-სამონასტრო მამულების და ყმა-გლეხების უძრავმოძრავი ქონების აღწერას, თავის კონტროლის ქვეშ მოქცევას. დაუმორჩილებლობა და აქტიური წი-ნააღმდეგობა საყოველთაო იყო. ეგზარქოსის მოხელეები სოფლებშიც კი არ შეუშვეს, სადაც შეაღწიეს და აღწერა ჩაატარეს, უკან ხელცარიელი გამოუშვეს, აღწერის დავთრები გაანადგურეს.

დასავლეთ საქართველოს სამღვდელოების, თავადაზნაურობის და გლეხობის ანტირუსულ მოძრაობას გამაერთიანებელი, ერთი მიზნისკენ წარმმართველი ბირთვი ჩაუდგა სათავეში, რომელმაც მიზნად დაისახა ამ სამართლიანი მაგრამ სტიქიური მოძრაობის ორგანიზება, მისი არეალის გაფართოება — 1819 წლის ივლისში იმერეთის წოდებათა წარმომადგენლების კრებამ რაჭის მოსახლეობასაც გაუგზავნა ასეთი წერილიმოწოდება: ეგ-ზარქოს თეოფილაქტეს და მის მოხელეებს განზრახული აქვთ ჩვენი ეკლესიები დაანგრიონ, წმინდა ნაწილები და სახელგანთქმული ჯვრები ჩამოგვართვან. საშუალებას გვისპობენ ვადიდოთ ქრისტე. თუ

ხელუხლებლად და დამოუკიდებლად რჩება სომეხთა, კათოლიკეთა, ებრაელთა და მუსლიმანთა ეკლესია, ჩვენ რატომ უნდა ვიყოთ გამონაკლისი? აგარიანთა ბატონობის დროს არ მოუყენებიათ ჩვენთვის ასეთი შეურაცხყოფა. ახლა განა რა დავაშავეთ რომ ეკლესიებს გვიხურავენ. თუ ჩვენს ქრისტიანულქართულ წესებს არ დაგვირღვევენ, ერთგული ვიქნებით რუსეთის იმპერა-ტორისა, მაგრამ ხელმწიფისათვის სულის შეწირვა არ შეგვიძლია, ის მხოლოდ ღმერთს ეკუთვნის. ამიტომ ჩვენ, ერთად შეკრებილი მღვდელმთავრები, თავადები, აზნაურები და გლეხები ცრემლით შევთხოვთ უფრო-სებს, ეგზარქოს თეოფილაქტეს მიერ ჩვენდა სამწუხაროდ მოფიქრებული საქმე უარყონ. თუ ამ თხოვნას არ შეგვისრულებენ, სჯობს ამოგვწყვიტონ. ბოლოს იმერლები მოუწოდებდნენ რაჭველებს: მოიქეცით თქვენი ქებული პატიოსნების შესაფერისად. ნუ მისცემთ პასუხს გამოგზავნილ აღმწერებს, გაისტუმრეთ უკან გაწბილებული, როგორც ჩვენ გავისტუმრეთ. ნუ მიუშვებთ თეოფილაქტეს მოხელეებს ნურც მღვდლებამდე და ნურც ხალხამდე. საჭიროა ამ წმინდა საქმეში ერთად ვიმოქმედოთო.

რაჭველები თავიდანვე შეიმართნენ სამართლიანობისათვის საბრძოლველად. რა თქმა უნდა, იმერელთა მოწოდებასაც გამოეხმაურნენ. შეიკრიბ-ნენ ეკლესიებში, ფიცი დადეს ერთსულოვან მოქმედებაზე. მღელვარება გურია-სამეგრელოსაც მოედო. იმერეთის რუსმა მმართველმა ზემდგომ ინ-სტანციას აუწყა: "აჯანყება საყოველთაოა. ჩვენს მხარეს არავინ დარჩა. გურულები და მეგრელები მზად არიან იმერლებთან ერთად იბრძოლონ. აფხაზებიც ალბათ ამ გზას დაადგებიან. მთავრების ერთგულებაც საეჭვოა. მათ საამისიო ძალა არ გააჩნიათ, რომ წინ აღუდგნენ საერთო მოძრაობას".

ამ დროს მთავარმმართველი ერმოლოვი თბილისში არ იმყოფებოდა. მისმა დროებით შემცვლელმა გენერალმა ველიამინოვმა საყვედურებით აავსო იმერეთის მმართველი, საქმე რატომ მიიყვანე აჯანყებამდეო. მან თითქოს გამოასწორა ზოგიერთი შეცდომა; ბრძანება გასცა საეკლესიო მამულების აღწერის შეჩერების შესახებ. აჯანყების უშუალო მიზეზი თეოფილაქტე რუსანოვი იმერეთიდან გაიწვია. ხალხის დამშვიდება პროკლამა-ციითაც სცადა, მაგრამ ბევრი არაფერი გამოუვიდა. მოსახლეობას ეჭვი ეპარებოდა რუსული ხელისუფლების კეთილგანზრახვაში. მართალია, მოძრაობის მეთაურებმა გლეხთა საგრძნობი ნაწილი შეიარაღებული რაზმებიდან გაუშვეს სასოფლო სამეურნეო სამუშაოთა ჩასატარებლად, მაგრამ კვლავ გრძელდებოდა ხალხის ხატზე დაფიცება; თავადი, აზნაური, მღვდელი, ბერი და გლეხი პირობას დებდა, რომ აუცილებლობის შემთხვევაში ერთსულოვნად შეიმართებოდა საომრად, წმინდა საქმის წარმატებისათვის თავს დადებდა.

1819 წლის მიწურულს შეიარაღებული შეტაკებებიც მოხდა. რაჭველ აჯანყებულთა რაზმებმა მათ მიწაზე მდგარი რუსული ჯარის ნაწილი დაამარცხეს, ბლოკადაში მოაქციეს. მაიორმა ცაცკამ გენერალ ერმოლოვის ბრძანება ვერ შეასრულა, ბლოკადა ვერ გაარღვია, ვერ შესძლო თავის ბატალიონის ქუთაისში ჩაყვანა. იმერეთის შეშინებული მმართველი კურნა-ტოვსკი ერმოლოვს ატყობინებდა, რომ აჯანყებულთა ლაშქარი საერთო შეტევისათვის ემზადებოდა.

ქართული ქრისტიანული ეკლესიის შევიწროების გამო დაწყებული მოძრაობის მიზანი გაფართოვდა, აჯანყების მეთაურებმა წინ წამოწიეს ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის პრობლემა. სულაც არ მიაჩ-ნდათ აუცილებლად იმერელი ბაგრატიონის გამეფება, მეფობის

ღირსეულ კანდიდატს ქართლ-კახეთის ბაგრატიონთა შტოშიც ეძებდნენ. ერთიანი ქართული მონარქიული სახელმწიფოს აღდგენაზე მსჯელობდნენ. მცირე ნაწილი მხარს უჭერდა გამეფებას ივანე აბაშიძისა, რომელიც სოლომონ პირველის ასული დარეჯანისაგან იყო შობილი. უმრავლესობა კი მოითხოვდა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ შეუპოვარი მეომრის ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონის გამეფებას. ირანში კიდეც გაიგზავნა დელეგაცია უფლისწულთან მოსალაპარაკებლად.

ალექსანდრე ბაგრატიონმა ნდობა და თანხმობა გამოუცხადა ეროვნული მოძრაობის ამ ახალი კერის მეთაურებს და იმთავითვე სცადა მჭიდრო კავშირი დაემყარებინა იმერელ და გურულ თავადებთან. წერილებით მიმართა გურიისა და სამეგრელოს მთავრებს, სცადა ეროვნულ აჯანყებაში ჩაება რუსეთისაგან გაერთგულებული მამია გურიელი და გრიგოლ დადიანი. ეს კი არ აღმოჩნდა ადვილი საქმე და ამიტომ იმერეთისკენ გამომ-გზავრება დაუგვიანდა. ასეთ პირობებში იმერეთის გავლენიანმა თავადებმა მეფედ გამოაცხადეს სოლომონ პირველის შვილიშვილი ივანე აბაშიძე.

დასავლეთ საქართველოს პატრიოტები და მათ შორის ივანე აბაშიძეც ვარაუდობდნენ, რომ თუ ანტირუსულ აჯანყებას სათავეში ჩაუდგებოდა ალექსანდრე ბაგრატიონი, მოძრაობის არეალი გაფართოვდებოდა, საერთო ქართულ და საერთო კავკასიური მასშტაბით გაიშლებოდა. სამეგრელოსა და გურიის მთავრები, რუსეთის წინააღმდეგ აშკარად გამოსვლას ვერ ბედავდნენ (სიფრთხილეს იჩენდნენ), მაგრამ არც მათ და არც სამთავროების მოსახლეობას არ აკმაყოფილებდა ვასალური მდგომარეობა, იმპერატორისა-გან დროებით ნაბოძები მეტისმეტად შეზღუდული ავტონომია და ხელ-საყრელ სიტუაციაში შესაძლებლად მიაჩნდათ ბრძოლა ფართო ავტონომი-ისა და საქართველოს სრული დამოუკიდებლობისათვისაც კი. ერთი რუ-სული დოკუმენტიდან ჩანს, რომ რუსულ დაზვერვას უმუშავნია საქართველოში და პარალელურად ახალციხის საფაშოშიც. დაუდგენია, რომ ანტირუსული ძალები 1820 წლის გაზაფხულზე აპირებდნენ საერთო აჯანყების დაწყებას; გურიელმა, დადიანმა და იმერელმა თავადებმა ერთობლივი წერილი გაუგზავნეს თურქეთის სულთანს და ალექსანდრე ბაგრატიონს. კონფიდენტებს (დაზვერვის მოხელეებს) ისიც შეუმჩნევიათ, რომ იმერლე-ბი გამალებით ემზადებოდნენ ომისათვის. იმარაგებდნენ თოფებს და ტყვიაწამალს. ქუთათელმა მიტროპოლიტმა თურმე სულ დააცარიელა თავის არსენალი, მომავალ მეომრებს დაურიგა თოფები, დამბაჩები, ხმლები. სახალხო ლაშქარი ელოდებოდა სიგნალს გამათავისუფლებელი ომის დაწყებისათვის.

ასეთი ინფორმაციის მიღების შემდეგ მთავარმმართველმა ერმოლოვმა და მისმა ხელქვეითებმა დასწრება ამჯობინეს. დასაპატიმრებელთა სიაში შეიტანეს: სოლომონ პირველის ასული, ივანე აბაშიძის დედა დარეჯანი, ივანე აბაშიძე, მიტროპოლიტი ქუთათელი, მიტროპოლიტი გენათელი, არქიმანდრიტი გრიგოლი, მღვდელი გუგსაძე; თავადები — ბეჟან წერეთელი, სეხნია წულუკიძე, დავით მიქელაძე, გრიგოლ ჩხეიძე. დაპატიმრებულნი უნდა გადაესახლებინათ რუსეთში. 1820 წლის მარტში, პირველყოვლისა დააპატიმრეს იმერეთის მიტროპოლიტები და გადაიყვანეს ქართლში, იქიდან რუსეთის გზას გაუყენეს, რამაც საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია. ადრე დაწყებული შეიარაღებული ბრძოლა გაცილებით

ფართო მასშტაბით გაგრძელდა. კვლავ აქტიურობდნენ რაჭველები. რაჭაში გაშლილ მოძრაო-ბასთან დაკავშირებით, იმერეთის მმართველი პუზირევსკი ზედა ინსტან-ციას აცნობებდა, რომ იქ კარგახანია მიმდინარეობს შეიარაღებული ჯანყი. ახლა აუცილებელიაო რაჭის მცხოვრებთა სამაგალითო დასჯა.

ვიდრე დამსჯელი ექსპედიცია ფართო მასშტაბით ამოქმედდებოდა, თავისუფლებისათვის ბრძოლის ცეცხლი თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოს მოედო. რაჭველებმა ქუთაისისკენ აიღეს გეზი. ქაიხოსრო გურიელის რაზმმა შემოქმედთან გაანადგურა რუსთა ასეული, ბრძოლაში დაი-ღუპა თვით იმერეთის მმართველი პოლკოვნიკი პუზირევსკი. გურია-სამეგრელოს მთავრები თითქოს რუსეთის იმპერატორის ღალატს არ აპირებდნენ, მაგრამ ამ რეგიონის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ეროვნულ მოძრაობას შეუერთდა. აჯანყების ცენტრი იყო იმერეთი. მეფედ გამოცხადებული ივანე აბაშიძე ხშირად იცვლიდა ადგილს; თავის რაზმით ჯერ რაჭველებს შეუერთდა, ლეჩხუმელებიც გაამხნევა, ბოლოს ქაიხოსრო გურიელის რაზმთან ერთად გააგრძელა ომი.

მეფედ და მთავარსარდლად მიწვეული ალექსანდრე ბაგრატიონი, სხვადასხვა მიზეზების გამო, ბრძოლის ველზე ვერ ჩავიდა, აჯანყებულთა რაზმების სრული კონცენტრაცია ვერ მოხერხდა. გენერალ ერმოლოვის მი-ერ დასავლეთ საქართველოში გაგზავნილმა მრავალრიცხოვანმა ჯარმა ცალ-ცალკე გაანადგურა ეროვნული აჯანყების კერები იმერეთში, რაჭაში, გურიაში. რუსმა ოფიცრებმა და ჯარისკაცებმა დაანგრიეს სოფლები, გაჩეხეს ბაღვენახები. რაჭაში ტყვედ აყვანილი 70 კაციდან, ათი ადგილზე ჩამოახრჩვეს, ხალხისათვის თავზარდაცემის მიზნით. ოფიციალურად გამოცხადებულმა ტერორმა ფართო მასშტაბი მიიღო. ოდნავ მოგვიანებით გენერალი ერმოლოვი და მისი ჯალათი ხელქვეითნი იმპერატორისათვის გაგ-ზავნილ მოხსენებით ბარათში თავს იქებდნენ იმით, რომ უმოწყალოდ დათრგუნეს, დასაჯეს ხალხი, აოხრებული რეგიონების მოსახლეობა დიდი ხნის გამავლობაში ვერ აღიდგენდა ადრინდელ კეთილდღეობას. უკიდურესი სიღარიბე იქნებოდა მისი სასჯელი.

ამგვარად, არც 1819-1820 წლების აჯანყება დაწყებულა სტიქიურად. ამ გამათავისუფლებელ ომსაც ჰყავდა სულიერი მეთაურები და საერო-სამხედრო წინამძღოლები. კვლავ ჟღერდა ქართული მონარქიული სახელმწიფოს აღდგენის იდეა. ბაგრატიონთა საგვარეულო ამჯერადაც გაიაზრებოდა ქართული სახელმწიფოებრიობის სიმბოლოდ. ალექსანდრე ერეკლეს ძე დაუსწრებლად იყო გამათავისუფლებელი მოძრაობის დროშა, სოლომონ პირველის შვილიშვილი ივანე აბაშიძე კი რეალურად მოელვარე ხმალი.

ასე ჩათავდა ქართველი ერის გამათავისუფლებელი ომების ოცწლიანი ისტორია. ყველა აჯანყება მარცხით დამთავრდა, ყველას დიდი მსხვერპლი და მატერიალური ზარალი მოჰყვა. მაგრამ ქართველი ხალხი სულით არ დაცემულა, მისი ეროვნული ენერგია არ ამოწურულა, გამათავისუფლებელი მოძრაობა ჩვენი ისტორიის მომდევნო პერიოდშიც გრძელდებოდა.

ქართველ პატრიოტთა ფარული საზოგადოება. ანტირუსული შეთქმულება და აჯანყების მცდელობა **1832** წელს.

XIX ს-ის 20-30-იანი წლების მიჯნაზე საქართველოს განთავისუფლებისა და ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის ბრძოლას სათავეში ჩაუდგნენ ოქროპირ გიორგის ძე და დიმიტრი იულონის ძე ბაგრატიონები, მათთან დაკავშირე-ბული პატრიოტთა დასი. პეტერბურგსა და მოსკოვში სხვადასხვა მიზნით ჩასული ქართველები (ძირითადად ახალგაზრდები) ბატონიშვილების ოჯახებში იყრიდნენ თავს. დიმიტრი ბაგრატიონის ბინაში ხშირად იკრიბე-ბოდნენ ელიზბარ, ზაქარია და დიმიტრი ერისთავები, ალექსანდრე, გრი-გოლ და ვახტანგ ორბელიანები, ლუარსაბ და ივანე ჩოლოყაშვილები, გაბრიელ მამაცაშვილი, სოლომონ დოდაშვილი, ესტატე ჯავახიშვილი, სოლომონ რაზმაძე და სხვები. ურთიერთობა ბაგრატიონთა გვარის ახალი თაობის ამ წარმომადგენლებთან, რომელნიც რუსეთის დედაქალაქების კულტურული ცხოვრების ცენტრში ტრიალებდნენ და დასავლური იდეე-ბითაც სულდგმულობდნენ, დადებით გავლენას ახდენდა მათი ახალგაზრდა სტუმრების პოლიტიკურ მსოფლმხედველობასა და ეროვნულ სულის-კვეთებაზე.

ოქროპირ და დიმიტრი ბაგრატიონებიც იმ აზრის იყვნენ, რომ რუსეთის მთავრობამ დაარღვია საერთაშორისო სამართლის ნორმები, 1783 წლის მფარველობით-სამოკავშირეო ტრაქტატი შეცვალა რუსეთთან საქართველოს შეერთების მანიფესტით და მოსპო ქართული სახელმწიფო. მათი აზრით რუსეთის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლის პარალელურად აუცილებელი იყო საგარეო ძალის გამოყენებაც. ბატონიშვილებსა და მათ თანამოაზრეებსაც სჯეროდათ, რომ ინგლისის, საფრანგეთის და სხვა დიდ სახელმწიფოთა მთავრობებს შეეძლოთ დათმობაზე წაეყვანათ რუსეთის ხელისუფლება, აეძულებინათ იგი 1783 წლის ტრაქტატის უფლებრივ ნორმათა საფუძველზე აღედგინა საქართველოს ეროვნული სახელმწიფო.

რუსეთში ჩასახულმა პროგრესულმა მოძრაობამ, კერძოდ დეკაბრის-ტების გამოსვლამ, როგორც ჩანს, ააჩქარა ქართველ პატრიოტთა პულსი. ოქროპირ და დიმიტრი ბაგრატიონების თაოსნობით ფარული საზოგადოე-ბის კერები უკვე 1826 წელს გაჩნდა პეტერბურგსა და მოსკოვში. 1828 წელს ფარული საზოგადოება ჩამოყალიბდა თბილისში. პატრიოტ შეთქმულთა დასი თანდათან გააქტიურდა, შეადგინა საზოგადოების წესდება, დასახა მოქმედების გეგმა, პოლიტიკური პროგრამა. საზოგადოების მიზანი გახდა ქართველი ხალხის მომზადება გამათავისუფლებელი ომისათვის, რომლის შედეგი უნდა ყოფილიყო ეროვნული სახელმწიფოს აღორძინება.

შეთქმულთა სულისკვეთებას კარგად გადმოგვცემს გრიგოლ ორბელიანის ლექსის შთამბეჭდავი სტროფი: “მე თავისუფლებისათვის სული მარადის მიკვნესის და ეს ოცნება დღედაღამ, ვითა აჩრდილი თან მდევ-ნის..., ხმა საიდუმლო მარადჟამს მეჩურჩულების მე ყურსა, ჟამი არს მტერი მამულის მივცეთ მახვილსა ლესულსა”.

შეთქმულთა საზოგადოების ყველა წევრი, რა თქმა უნდა, ასეთი რადიკალური განწყობის არ იყო. ზოგს, იხსენებდა რა ადრინდელ აურაცხელი მსხვერპლით დამთავრებულ ანტირუსულ აჯანყებებს, დიდი უბედურების მომტანად მიაჩნდა ახალი გამათავისუფლებელი ომის დაწყება.

მაგალითად, დიდი პატრიოტი გენერალი აფხაზი აცხადებდა, რომ ასი წელი მაინც უნდა ვიყოთ რუსეთის შემადგენლობაში მშვიდად, ავმაღლდეთ ეკონომიკურად, სოციალურად, კულტურულად. ქართველი საზოგადოება ამ ხნის გამავლობაში შესძლებს ახალი ეპოქისათვის ფეხის აწყობას და ბოლოს ქართული ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენასაც.

ასეთი გადაჭარბებული სიფრთხილე და შორეული მომავლისათვის გადადებული თავისუფლება ფარული საზოგადოების უმრავლესობას არ აკმაყოფილებდა. გრიგოლ ორბელიანის აზრით, ქართველ ხალხს უკვე იმ დროს შეეძლო თავისუფლებისათვის წარმატებული ბრძოლა, აღდგენილი სახელმწიფოს შენარჩუნება და სრულყოფა. მოპოვებული დამოუკიდებლო-ბის დაცვას გრ. ორბელიანის განცხადებით ისიც გააადვილებდა, რომ ირანოსმალეთის მმართველმა წრეებმა შეიგნეს თავისი შეცდომა (პერმანენ-ტული შემოსევებით რომ გვაიძულეს რუსეთის სახიფათო მფარველობაში შესვლა), თუ საქართველო აღდგა, ეს ჩვენი მეზობლები აღარ შეგვიქმნიან ისეთ მდგომარეობას, რომ დახმარებისათვის ისევ რუსეთს მივმართოთ და საქართველო ამ აგრესიული სახელმწიფოს გეოსტრატეგიულ პლაცდარმად გადავაქციოთ, რაც საფრთხეს შეუქმნის არა მარტო ირანოსმალეთს, არამედ დასავლეთ ევროპასაც. შექთმულთა შორის იყვნენ დავით ბაგრატიო-ნის იდეისა და პოზიციის მომხრენიც. ალ. ორბელიანს მიზანშეწონილად მიაჩნდა ფარულ საზოგადოებას იმპერატორისთვის წარედგინა დამაჯერებლად დასაბუთებული თხოვნა საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს აღდგენის შესახებ.

ერთი სიტყვით, XIX ს. 20-30-იანი წლების საქართველოში სამი საზო-გადოებრივპოლიტიკური მიმართულება გამოიკვეთა; მოსახლეობის მცირე ნაწილი შეურიგდა რუსეთთან საქართველოს შეერთებას. სასარგებლოდ მი-აჩნდა იმპერიული ხელისუფლების ქვეშევრდომობაში ყოფნა. მეორე ნაწილის იდეალი იყო 1783 წლის რუსეთ-საქართველოს მფარველობით — სამოკავშირეო ხელშეკურლების აღდგენა და ამის მიღწევას მშვიდობიანი გზით ვარაუდობდა. გათვითცნობიერებული ქართველი საზოგადოების უმრავლესობა შეიარაღებული ბრძოლის ტაქტიკას ემხრობოდა. მათი აზრით, აჯანყების გარეშე ავტონომიის აღდგენაც კი ვერ მოხერხდებოდა, მით უმეტეს შეუძლებელი იყო სრული დამოუკიდებლობის მოპოვება.

შეთქმულთა საზოგადოებაში მესამე მიმართულება დომინირებდა. წევრთა დიდი უმრავლესობა ფარული საზოგადოების ძირითად ამოცანად თვლიდა ანტირუსული ომისათვის მომზადებას, სრული დამოუკიდებლო-ბის მოპოვებას, ეროვნული სახელმწიფოს შექმნას და სრულყოფას. აზრთა სხვადასხვაობა არსებობდა მხოლოდ ქართული სახელმწიფოს ფორმისა და სტრუქტურის განსაზღვრის საკითხებში.

ფარულ საზოგადოებაში ძირითადად თავადაზნაურობა გაერთიანდა. ასიოდე შეთქმული თავისთავად ბევრს ვერაფერს გააკეთებდა, მხოლოდ ტერორისტული აქტების განხორციელებას შეძლებდა. ამიტომ ისინი ცდილობდნენ ეროვნული მოძრაობისათვის ფართო ხასიათი მიეცათ, გამათავი-სუფლებელ ომში მოსახლეობის ყველა ფენა ჩაებათ. შეთქმულნი განსა-კუთრებით დიდ იმედს გლეხობაზე ამყარებდნენ. ვარაუდობდნენ ანტირუსულ მოძრაობაში თბილისელი და სხვა ქალაქების ხელოსანთა ჩაბმა-საც. ფაქტები ნათელი მოწმობა იყო იმისა, რომ XIX ს-ის პირველი

მესამედის საქართველოში, მართალია, არსებობდა სოციალური წინააღმდეგობა-ნი, მაგრამ საერთო მჩაგვრელი ძალის, რუსეთის დიდმპყრობელურ-კოლო-ნიური პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართულ მოძრაობაში ყველა სოციალური ძალები მონაწილეობდნენ. შეთქმულნი ვარაუდობდნენ, რომ მათ მიერ მომზადებული გამათავისუფლებელი ომიც საერთო ეროვნული, საერთო-სახალხო ხასიათისა იქნებოდა.

ცარიზმის რუსიფიკატორულ-კოლონიურ პოლიტიკას შეთქმულთა იდეოლოგი სოლომონ დოდაშვილი მთელი ქართველი ერის სახელით აკრიტიკებდა. მთელი ხალხის ინტერესების დამცველად გამოდიოდა. მაგრამ მას განსაკუთრებით აწუხებდა უნუგეშო მდგომარეობა გლეხობისა, რომელიც სიღარიბის, რუსული ენისა და კანონების უცოდინარობის გამო ყველაზე მეტად იჩაგრებოდა. აუტანელი სახელმწიფო ბეგარა-გადასახადები, რუს მოხელეთაგან აბუჩად აგდება, მისი კაცური და ეროვნული ღირსების შეურაცხყოფა იყო გლეხთა უკმაყოფილება-ჯანყის მიზეზი XIX ს. პირველ ოცეულში და იგივე მიზეზები მოქმედებდა მომდევნო პერიოდში. ს. დოდაშვილი და შეთქმულთა საზოგადოების სხვა წევრები ინფორმაციას ფლობდნენ გლეხობის განწყობილების შესახებ და მომავალ ანტირუსულ ომში მის აქტიურ ჩართვას ელოდებოდნენ.

შეთქმულთა საზოგადოების ლიდერები — ალექსანდრე ორბელიანი, ელიზბარ ერისთავი, სოლომონ დოდაშვილი და სხვა აქტიური წევრები ცდილობდნენ ანტირუსული აჯანყების არეალის გაფართოებას, მის გადაქ-ცევას საერთო-კავკასიურ გამათავისუფლებელ ომად. მასში აზერბაიჯანელების, სომხების, ჩრდილო კავკასიელი ტომების ჩაბმას; აგრეთვე კონტაქ-ტების დამყარებას რუსეთის იმპერიის სხვა დაჩაგრული ხალხების ეროვ-ნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობასთან.

შეთქმულთა საზოგადოებამ კავშირი დაამყარა ანტირუსული ომების ყველაზე სტაჟიან და გამოჩენილ ორგანიზატორთან ალექსანდრე ბაგრატიონთან და ახალი ანტირუსული აჯანყების მეთაურობა მას შესთავაზა. სა-ზოგადოება ალექსანდრე ერეკლეს ძის მეშვეობით ვარაუდობდა თავის მიზნისათვის ირანოსმალეთის გამოყენებას. შეთქმულებს იმის იმედიც ჰქონდათ, რომ რუსეთის გავლენა-გაძლიერებით შეშფოთებული ინგლისი და საფრანგეთი დესანტს გადმოსხავდნენ შავი ზღვისპირეთში და რუსეთს დაატოვინებდნენ ამიერკავკასიის საზღვრებს.

1830 წელს პოლონეთში იფეთქა ანტირუსულმა აჯანყებამ, რამაც ქართველი შეთქმულნი დიდად გაახარა. ამ მომენტში პოლონელთა სამხედროპოლიტიკურ წარმატებას დაუკავშირეს ფარული საზოგადოების სამოქმედო გეგმა. რუსულმა პოლიციამ შეამჩნია და მოგვიანებით დააფიქსირა, რომ "პოლონეთის აჯანყების გაფართოებასთან ერთად ძლიერდებოდა აქა-ურ ბოროტგანმზრახველთა საზოგადოების ანტირუსული საქმიანობა". პოლონელთა სახალხო ლაშქრის მიერ ვარშავის აღების შემდეგ ქართველმა შეთქმულებმა გადაუდებელ საქმედ მიიჩნიეს აჯანყების დაწყება. კვლავ გაგზავნეს დესპანი ალექსანდრე ბაგრატიონთან, სთხოვეს დაეჩქარებინა საქართველოში ჩამოსვლა. იმავდროულად გააგრცელეს ინფორმაცია ირანის ჯარის სამხრეთ კავკასიაში შემოჭრის შესახებ, რაც რუსულმა ხელისუფლე-ბამ ჭეშმარიტებად მიიჩნია და ირანის საზღვრებისაკენ რამდენიმე პოლკი გაგზავნა. გამათავისუფლებელი ომის დაწყებისათვის თითქოს ხელსაყრელი პირობები იქმნებოდა, მაგრამ მოულოდნელად გაუღერდა

სამწუხარო ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ პოლონელთა ლაშქარი დამარცხდა და რუსებმა ვარშავა აიღეს. ასეთ ვითარებაში ანტირუსული ომის დაწყება აღარ იყო მიზანშეწონილი და შეთქმულებმა აჯანყება უფრო ხელსაყრელ მომენტამდე გადადეს.

1832 წელს ფარული საზოგადოების სააჯანყებო საქმიანობა კვლავ გაძლიერდა. მოამზადეს სახალხო ლაშქრის ორგანიზაციული საფუძვლები. შეიმუშავეს სასწავლო ბატალიონისა და საქართველოში გადმოსახლებულ პოლონელთა (500 კაცი) აჯანყებაში ჩაბმის გეგმა. იმავდროულად შეთქმულებმა სცადეს ალექსანდრე ბაგრატიონის მეშვეობით დაკავშირებოდნენ ეგვიპტის ფაშას და ჩეჩნეთდაღესტნის ეროვნული მოძრაობის მეთაურს ყაზიმოლას. დაინიშნა ანტირუსული ომის დაწყების თარიღი, შეადგინეს ე. წ. "პირველი ღამის განკარგულება".

შეთქმულების ლიდერებმა, მიზანშეწონილად მიიჩნიეს აჯანყების დაწყება თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულოს დეპუტატე-ბისა და წინამძღოლთა (მარშლების) არჩევნების დღეს, როცა თბილისში ჩამოვიდოდა თავადაზნაურობა მრავალრიცხოვანი თანმხლები ადამიანებითურთ. ეს არჩევნები კი მთავრობის განკარგულების თანახმად უნდა ჩატარებულიყო 1832 წლის 20 ნოემბერს, შეთქმულთა გეგმით ამ დღეს არჩევ-ნების დამთავრების შემდეგ ლუარსაბ ორბელიანის სახლში უნდა გამართულიყო ბანკეტი, რომელზეც მოიწვევდნენ მთავარმმართველს, სამხედრო და სამოქალაქო დიდმოხელეებს. ღამის პირველ საათზე შუშხუნებით მი-ცემულ ნიშანზე დაიწყებოდა "პირველი ღამის განკარგულების" შესრულე-ბა; ბანკეტის ვითომდა მონაწილე შეიარაღებული შეთქმულნი დაატყვევებდნენ (წინააღმდეგობის გამწევთ მოკლავდნენ) მთავარმმართველს და მის მოხელეებს. ამის შემდეგ შეიარაღებული რაზმები დაიკავებდნენ ქალაქის სტრატეგიულ ობიექტებს: დაეუფლებოდნენ არსენალს, ყაზარმებს, ყველა ხელსაყრელ პოზიციას. თათრის მოედანზე გაიმართებოდა ეროვნული დემონსტრაცია, რომელიც შეიერთებდა ქალაქის ყველა ასაკოვან მოსახლეო-ბას. თბილისში და საქართველოს ყველა რეგიონში გავრცელდებოდა ს. დოდაშვილის მიერ შედგენილი მოწოდება: "ქართველ ხალხს ყოველთვის ჰქონდა საკუთარი ენა, ზნეჩვეულება, სარწმუნოება. საქართველოს ჰყავდა ყოვლის დროსა თავის ხელმწიფე და არ იყო მოკიდებული სხვასა ზედა და არც მონა, ვითარცა დღეს არის მამული ესე ჩვენი. სახელი, მხნეობა და მამაცობა წინაპართა ჩვენთა ყოველთვის ჰქუხდა... ხოლო აწ ვხედავთ დამხობასა და არარაობასა მამულისა ჩვენისასა. რაისთვის არს ესრეთ. ნუთუ ჩვენ არ ვართ შვილნი მამაპაპათა ჩვენთა, ნუთუ ჩვენ არ ძალგვიძს შენახვა საკუთარისა მამულისა... მაშ რაისათვის ცოცხალ ვართ..."

სახალხო ლაშქრის ავანგარდული ნაწილის მიერ თბილისში მოპოვე-ბული პირველი გამარჯვების შემდეგ, შეთქმულთა საზოგადოების მაცნენი და წარმომადგენლები რეგიონებში გადავიდოდნენ, მოსახლეობას აუწყებდნენ, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი უკვე საქართველოშია და ვითარცა მეფე და მთავარსარდალი საყოველთაო მობილიზაციას აცხადებს, ყველას თავის დროშის ქვეშ უხმობს. ქართველი დესპანები გაიგზავნებოდნენ აგრეთვე აზერბაიჯანში, დაღესტანში, სხვა ქვეყნებში და შეეცდებოდნენ ან-ტირუსული ომისათვის მიეცათ საერთო კავკასიური მასშტაბი. ყველგან ერთდროულად უნდა აღემართად გამათავისუფლებელი მახვილი, რათა რუსთა ჯარის გარნიზონების გაერთიანება არ დაეშვათ, ცალ-ცალკე დაემარცხებინათ ისინი.

რუსეთის მოხელეებისა და ჯარის განდევნის შემდეგ ახალი ამოცანე-ბი დაისახებოდა. სამოქმედო გეგმა ითვალისწინებდა თავდაცვის გარკვეული სისტემის შექმნას; ჩაიხერგებოდა დარიალის ხეობა, შავი და კასპიის ზღვების პირზე განლაგდებოდა შეიარაღებული რაზმები. დიდ სახელმწიფოებში გაგზავნილი დესპანები წარადგენდნენ თხოვნას იმის შესახებ, რომ არ დაეშვათ რუსეთის აგრესიის განმეორება.

წინასწარ შედგენილი გეგმაპროექტი ითვალისწინებდა საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას კონსტიტუციური მონარქი-ის ფორმით. სახელმწიფოს სიმბოლური მეთაური იქნებოდა მეფე (ჯერ ალექსანდრე ბაგრატიონი, შემდეგ მისი მემკვიდრენი). შეთქმულთა საზო-გადოება აპირებდა პოლონეთისა და ფინეთის გამოცდილების გამოყენე-ბას. სეიმი (პარლამენტი) აღიჭურვებოდა საკანონმდებლო უფლებამოსილე-ბით. მინისტრთა კომიტეტს მიეცემოდა აღმასრულებელი ხელისუფლება. მისი თავმჯდომარე ერთხანს იქნებოდა თვით მეფე. სამხედრო მინისტრად დაინიშნებოდა ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ფინანსთა — ნიკოლოზ ფალავანდიშვილი, შინაგან საქმეთა — კონსტანტინე მუხრანბატონი, საგარეო საქმეთა — ბებუთაშვილი, სახალხო განათლების მინისტრად იაგორ ჭილაშვილი. მაზრების მართვა-გამგეობისათვის ჩამოყალიბდებოდა სამდივნოები (თვითმმართველობის მაგვარი ორგანოები), რომლებშიც არჩევის გზით გავიდოდნენ თავადაზნაურობის, სამღვდელოებისა და დაბალი ფენების წარმომადგენლები.

გამათავისუფლებელი ომის დაწყება 1832 წ. 20 ნოემბერს გამართლე-ბული ჩანდა იმიტომაც, რომ მთავარმმართველი როზენის (და იმავდროულად კავკასიაში მდგარი რუსეთის ჯარის მთავარსარდალის) ბრძანებით იმ დროს რუსული ჯარის ძირითადი ნაწილი დაღესტანში ლაშქრობდა, შეთქმულნი ითვალისწინებდნენ იმასაც, რომ ზამთრის პირობებში რუსეთიდან დამატებითი შეიარაღებული ძალების გადმოყვანა გაძნელდებოდა, გაზაფხულამდე აჯანყების წარმატებით დაგვირგვინების იმედი ჰქონდათ. მაგრამ 20 ნოემბერს არჩევნების ჩატარება არ მოხერხდა. თარიღმა გადაიწია და მის შესაბამისად შეიცვალა აჯანყების დაწყების დროც. თარიღების შეცვლა კიდევ ორგზის გამეორდა. ამასობაში მოვლენათა გეგმის მიხედვით განვითარებას წერტილი დაუსვა ფარული საზოგადოების ერთ-ერთმა წევრმა იასე ფალავანდიშვილმა, რომელიც საკუთარმა ძმამ, თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორმა ნიკოლოზმა დაარწმუნა იმაში, რომ შეთქმულნი ქვეყანასაც დაღუპავდნენ და თავისთავსაც, ტრაგედიის თავიდან აცილება შე-იძლებოდა მხოლოდ შეთქმულების გაცემით. იასე ფალავანდიშვილმა ეს მოღალატური აქტი ჩაიდინა 1832 წ. 9 დეკემბერს. ორ-სამ დღეში შეთქმულთა საზოგადოების თითქმის ყველა წევრი დააპატიმრეს. გამოძიებისა და რეპრესიების ქვეშ მოექცა 145 კაცი. ოპტიმიზმი ნაადრევი აღმოჩნდა. შეთქმულთა საზოგადოებამ დიდი ეროვნული მისია ვერ შეასრულა, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა ვერ აღადგინა.

რუსეთის კავკასიურმა ადმინისტრაციამ სამწუხარო გამოცდილებით იცოდა, თუ რას ნიშნავდა ქართველთა აჯანყება და იმის ვარაუდიც შეეძლო რაოდენ დიდ მსხვერპლს გამოიწვევდა ახალი გამათავისუფლებელი ომი. მთავარმმართველი და მისი მოხელენი ძალიან კმაყოფილი დარჩნენ იმით, რომ აჯანყების დაწყებამდე გაანადგურეს შეთქმულთა საზოგადოე-ბა

და იმთავითვე სცადეს მისი მნიშვნელობის შემცირება; შეთქმულება-აჯანყების გეგმა გამოაცხადეს ფუქსავატი ქართველი თავადაზნაურობის უნიადაგო ოცნებად, რომელსაც არ შეეძლო სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის პოზიციების ოდნავადაც კი შერყევა.

როგორ მასშტაბს მიიღებდა და რა შედეგს მოიტანდა ქართველთა ახალი გამათავისუფლებელი ომი ამის შესახებ მსჯელობა ძნელია. შეთქმულთა საზოგადოების საქმიანობის ანალიზი იმ დასკვნის საფუძველს კი გვაძლევს, რომ XIX ს. 20-30-იანი წლების მიჯნაზე საგრძნობლად ამაღლდა ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის თეორიული და ორგანიზატორული დონე. დაიხვეწა საზოგადოებრივი აზრი სახელმწიფოს ფორმისა და მისი სტრუქტურების შესახებ; ნათლად გამო-იკვეთა კონსტიტუციურ მონარქისტული, მკრთალად კი რესპუბლიკური მიმართულება. დამკვიდრდა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნის იდეა.

თავი II. საქართველოს სოციალპოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობა XIX ს. 30-50-იან წლებში. ცვლილებები რუსულ მმართველობაში

მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა და წოდებათა ურთი-ერთობის ფორმები.

XIX საუკუნის პირველ მესამედში რუსეთის ცარიზმა ქართველი ხალხისადმი აღქმული მშვიდობა ვერ დაამყარა. რუსეთის ომები ირანოსმალეთთან კვლავ გრძელდებოდა, სახალხო აჯანყებები არ წყდებოდა. დამსჯელი ექსპედიციების თარეშის შედეგად ხალხის მნიშვნელოვანი ნაწილი ფიზიკურად ნადგურდებოდა. მდგომარეობა უკეთესობი-საკენ რამდენადმე შეიცვალა მომდევნო 20-30 წლის გამავლობაში.

თავადაზნაურობა. სოციალურ-ეკონომიკურად გაბატონებული ეს წოდება საქართველოს მოსახლეობის 5% შეადგენდა. მაღალმა წოდებამ XIX საუკუნეშიც შემოაბიჯა არაერთგვაროვანი ფენის სახით. კვლავ რჩებოდა გრადაცია. თავადი თავის პრივილეგიებით და ეკონომიკური შეძლებით გაცილებით მაღლა იდგა აზნაურზე. აზნაურთა საგრძნობი ნაწილი პიროვ-ნულად და ეკონომიკურად თავადთა დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა.

რუს მოხელეთა კასტამ თავადაზნაურობაც დაჩაგრა და შეავიწროვა, რამაც მნიშვნელოვანწილად განაპირობა ამ წოდების ეროვნულ-გამათავი-სუფლებელი მოძრაობის სათავეში მოქცევა. რუსულმა ხელისუფლებამ თითქოს თავიდანვე სცადა თავადაზნაურული ოპოზიციის აღმოფხვრა. მი-სი ზოგიერთი წარმომადგენელი მიიწვიეს მრჩევლებად რუსულ ადმინის-ტრაციასა და სასამართლოში. 1803 წელს იმპერატორის ნებართვით, მთავარმმართებელმა ციციანოვმა თავადაზნაურობას უბოძა წოდებრივი თვითმმართველობა. მაღალ წოდებას უფლება მიეცა თავის ყრილობაზე აერჩია საგუბერნიო და სამაზრო წინამძოლები, რუსული ადმინისტრაციის და სა-სამართლოს ქართველი მოხელეები (ე. წ. მრჩევლები). წინამძღოლებისა და თავადაზნაურთა საკრებულოს ძირითად ფუნქციას შეადგენდა

მემამულეთა შორის აღმოცენებული ქონებრივი და სხვაგვარი დავის გარჩევა, აზნაურო-ბის მაძიებელთა წოდებაში დამტკიცება, რუსეთის ხელისუფლებისა და ქართველ თავადაზნაურთა ურთიერთობაში არბიტრის როლის შესრულება. თავადაზნაურთა პირველმა კრებამ ქართლ-კახეთის თავადაზნაურთა წინამძღოლად, ე. ი. წოდებრივი თვითმმართველობის მეთაურად აირჩია გარსევან ჭავჭავაძე. აირჩიეს აგრეთვე სამაზრო წინამძღოლები და თავადაზნაურთა საკრებულოს დეპუტატები.

თავადაზნაურთა წოდებრივი თვითმმართველობა ზოგჯერ ბედავდა ადგილობრივ რუს მოხელეთა კრიტიკას. 1810 წელს თვითმმართველობის ლიდერები იმპერატორს მოახსენებდნენ: თქვენი ერთგული ვართ, მაგრამ აქაური მოხელეების ყველა მოქმედებას ვერ მოვიწონებთ; მათ ზომაზე მე-ტად დაბეგრეს გლეხები სასურსათო გადასახადით და საგზაო-სატრან-სპორტო ვალდებულებებით. აუცილებელია ამ ბეგარის შემცირება. იმპერა-ტორს იმასაც სთხოვდნენ, რომ დამნაშავედ მიჩნეულ თავადაზნაურთა მემ-კვიდრეებს მიწაწყალს ნუ ჩამოართმევენ და ხელუხლებელი დატოვონ სა-ეკლესიო მამულებიცო.

იმპერატორმა თითქოს სამართლიანობის დაცვა მოითხოვა, მაგრამ მი-სი მოხელეები ამის შემდეგაც აგრძელებდნენ უსამართლო რეპრესიებს, ოპოზიციური თავადაზნაურობისა და სამღვდელოების ხარჯზე თანდათან ზრდიდნენ სახაზინო მიწის ფონდს. დადებითი ის იყო, რომ რუსულმა ხელისუფლებამ დააკმაყოფილა აზნაურთა თხოვნა და ისინი უფლებრივად თავადებს გაუთანაბრა, ყმა აზნაურებს თავისუფლება მიენიჭა.

საქართველოს მაღალი წოდება უფლებრივად გათანაბრდა. გაიზარდა აზნაურთა როლი წოდებრივ თვითმართველობაში. მაგრამ 1840 წლის ადმინისტაციულმა რეფორმამ თითქმის სრულიად გამოდევნა ქართველთა წარმომადგენლობა მმართველობის სისტემიდან. რაკი ქართველი მრჩევლი-სა და მსაჯულის თანამდებობა გაუქმდა, ბუნებრივია, თავადაზნაურთა საკრებულოს მოეხსნა მათი არჩევის ფუნქცია. მის კომპეტენციაში დარჩა მხოლოდ შინაწოდებრივ ურთიერთობათა დარეგულირება. ისედაც შეზ-ღუდული წოდებრივი თვითმმართველობის კიდევ უფრო შეზღუდვამ თავადაზნაურთა პროტესტი გამოიწვია, 1840-1848 წლებში წინამძღოლთა და დეპუტატთა არჩევნებიც კი აღარ ჩატარებულა. მხოლოდ მეფისნაცვალმა მიხეილ ვორონცოვმა შესძლო ქართველ თავადაზნაურთა ამ თავისებური ბოიკოტის აღმოფხვრა, მაღალი წოდების მოთვინიერება. ვორონცოვის ხელმძღვანელობით 1845 წელს ჩამოყალიბდა წოდებრივი თვითმმართველობის ახალი წესდება, რომელიც დასავლეთ საქართველოზეც გავრცელდა. დაკანონდა ქართველი თავადაზნაურობის უფლება თავის წრიდან აერჩია საგუბერნიო და სამაზრო წინამძღოლები.

სამღვდელოება. საქართველოს რუსეთთან მიერთების და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ სამღვდელოების მდგომარეო-ბა არსებითად შეიცვალა. დაბალი სამღვდელოება, მართალია, ყმური დამოკიდებულებისაგან გათავისუფლდა, რაც პროგრესული მოვლენა იყო, მაგრამ მისი დიდი ნაწილი, ეპარქიებისა და საეკლესიო მსახურთა შემცირების გამო, უადგილოდ დარჩა. კიდევ უფრო უარყოფითი შედეგი მოჰყვა საეკლესიო მამულების ჯერ რუსული ხელისუფლების გამგებლობაში, მოგვიანებით კი რუსეთის ხაზინის საკუთრებაში გადასვლას. ქართველმა სამღვდელოებამ დაკარგა საკუთარი ეკონომიკური ბაზა

და სახელმწიფო ჯამაგირზე გადასულს ერთხანს გაუჭირდა ეროვნული ინტერესების სამსახური. მოგვიანებით ბევრი მღვდელმთავარი ოპოზიციაში ჩაუდგა რუსეთის ხელისუფლებას.

გლეხობა. ფეოდალური საქართველოს მოსახლეობის ყველაზე მრავალრიცხოვანი სოციალური ფენა შინაგანი დიფერენცირებით, კატეგორიე-ბის სიმრავლით ხასიათდებოდა; იყვნენ სახასო, საეკლესიო და საბატონო გლეხები. მათგან ზოგი მკვიდრი იყო, ზოგი ნასყიდი, ნაწყალობევი, თავ-შეწირული და სხვაგვარი წარმომავლობისა. რუსული ხელისუფლების დამყარების შედეგად ბევრ გლეხს პატრონი და ბატონი შეეცვალა, ზოგსაც კატეგორია და ყმური ვალდებულება.

XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში, ქართველ მეფეთა და უფლისწულთა დამოკიდებულებაში მყოფი გლეხები, რუსეთის სახელმწიფოს (სახაზინო) გლეხებად იქცნენ. რუსეთის ხაზინის უწყებაში გადაირიცხვნენ აგრეთვე ანტირუსულ აჯანყებებში მონაწილე თავადაზნაურთა ყმა გლეხე-ბი. ოდნავ მოგვიანებით რუსეთის სახელმწიფო ხაზინას დაუქვემდებარეს საეკლესიო გლეხები. 50-იან წლებში სახელმწიფო გლეხები შეადგენდნენ საქართველოს გლეხური მოსახლეობის თითქმის 50%-ს. რუს მოხელეებს უჭირდათ ნატურალურ გადასახადთა აკრეფა, ხშირი იყო კონფლიქტები, სისხლიანი შეტაკებებიც. XIX ს. 30-იან წლებში მთავრობამ მოახდინა პროდუქტადი გადასახადების კომუტაცია (ფულზე გადაყვანა), რითაც რა თქმა უნდა, სახაზინო გლეხთა მდგომარეობა არ გაუმჯობესებულა.

საბატონო ბეგარავალდებულებანი თითქმის უცვლელი დარჩა. ყმა გლეხებს მძიმე ტვირთად აწვა საადგილმამულო ვალდებულებანი, იხდიდნენ პროდუქტად გადასახადს (რენტას) და დადგენილი დღეების გამავლობაში მუშაობდნენ ბატონის მეურნეობაში (შრომითი რენტა). გლეხებს დაკისრებული ჰქონდათ პირადი ვალდებულებანიც; მათ საშობაო, სააღდგომო, საქორწინო და სხვაგვარი ძღვენი უნდა მიერთმიათ ბატონე-ბისათვის.

რუსეთის ხელისუფლება, მართალია, პოლიტიკური მოსაზრებით, პრივილეგიური წოდების ინტერესებს იცავდა, მაგრამ რაკი თავადაზნაურთა დიდი ნაწილი ანტირუსულ აჯანყებათა მონაწილე და ზოგჯერ ინიცი-ატორიც კი იყო, მთავრობის ადმინისტრაცია, არც თუ იშვიათად, გლეხო-ბას ესარჩლებოდა, რითაც სოციალურ წინააღმდეგობებს კიდევ უფრო ამწვავებდა და ანტირუსული მოძრაობის ერთიანობისათვის ძირის გამოთხრას ლამობდა. 1836 წლის კანონის ძალით, ყველა გლეხს თუ მებატონეს არ გააჩნდა მათი ფლობის საბუთი, შეეძლო საჩივარი აღეძრა და თავი-სუფლება სასამართლოს დადგენილებით მოეპოვებინა. ძალიან მალე თხოვ-ნა-საჩივრებით აივსო ყველა ინსტანციის სასამართლოები. ამით უკმაყოფილო თავადაზნაურობამ მთავრობისგან კატეგორიულად მოითხოვა ბოლო მოეღო გლეხობის თვითნებობისათვის. რამდენიმე წლის შემდეგ მთავრო-ბამ შეშფოთებული მაღალი წოდება იმით დააწყნარა, რომ გამოსცა სხვა კანონი, რომელიც ყმა გლეხს მხოლოდ იმ შემთხვევაში აძლევდა სასამართლოში საქმის აღძვრის უფლებას, თუ წარადგენდა თავისუფლების დამადასტურებელ საბუთს, რაც იშვიათი მოვლენა იყო.

ამ კანონმა დაძაბული სიტუაცია ვერ განმუხტა. გლეხები ანტიბატონყმური მოძრაობის სხვა ფორმებზე გადავიდნენ. უარს ამბობდნენ არა მარ-ტო საბატონო, არამედ სახელმწიფო

გადასახადებზეც. ბევრი გლეხი თვითნებურად გარბოდა სასტიკი მებატონის მამულიდან. გახშირდა ყაჩა-ღობა-აბრაგობა. რუსული ადმინისტრაცია იარაღით იცავდა ხაზინის და მებატონეთა ეკონომიკურ ინტერესებს. ზოგიერთ სოფლებში დამსჯელ რაზმებს გზავნიდა, ეგზეკუციას აყენებდა.

ადმინისტრაციული რეფორმა.

უკვე ითქვა, რომ რუსეთის მიერ საქართველოს შეერთებადაპყრობა განხორციელდა ოკუპაციის სახით, რუ-სეთის ე. წ. კავკასიის სამხედრო ხაზის სარდალი გამოცხადდა საქართველოს მთავარმართებელად. როცა რუსეთის ბატონობის არიალი გაფართოვდა, მას ამიერკავკასიის მთავარმმართველი ეწოდა. მხარე დაიყო მაზრებად, რომელთა სათავეში რუსი კაპიტან-ისპრავნიკები ჩააყენეს. რუსულ სამხედრო მმართველობას ხალხი ვერ შეეგუა, პროტესტით შეხვდა. თვით რუსი მსხვილი მოხელეები აღიარებდნენ, რომ სახალხო აჯანყებათა ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი მმართველობის ნაკლოვანებანი, კაპიტან ისპრავნიკების და მათ ხელქვეითთა ბოროტმოქმედება იყო.

რუსი მოხელეების უმრავლესობა ბოროტების სათავესა და მმართველობის უვარგისობას იმაში ხედავდა, რომ რუსულ სამხარეო ადმინისტრა-ციასა და სასამართლოში გარკვეული ადგილი დაუტოვეს ვახტანგ მეექვსის კანონებს, ქართული საადათო სამართალს და მუსლიმანურ ადათწე-სებსაც. 1831 წელს მთავარმმართველმა პასკევიჩმა რუსეთის იმპერატორ ნი-კოლოზ პირველს წარუდგინა სამხრეთ კავკასიის მართვა-გამგეობის მთლი-ანად რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის პროექტი. პასკევიჩის შემცვლელმა გე-ნერალმა როზენმა ასეთი გარდაქმნა ნაადრევად მიიჩნია. 1833 წელს რუსეთის სახელმწიფო საბჭოსთან შეიქმნა კავკასიის კომიტეტი, რომელსაც და-ევალა ამ მხარისათვის ადმინისტრაციული კანონის მომზადება. 1837 წელს თბილისში ჩამოვიდა ამ კომიტეტისაგან დაკომპლექტებული კომისია გა-ნის მეთაურობით. მან მცირე კორექტივები შეიტანა პასკევიჩის პროექტში და დასამტკიცებლად იმპერიის ცენტრში გაგზავნა.

კანონპროექტის განხილვაში ჩაერია თვით იმპერატორი. ნიკოლოზ Iმა ამიერკავკასიის მთავარმმართველ გოლოვინს დაავალა, გაემიჯნა სამოქალაქო საქმეები სამხედროსაგან. ცალკე ჩამოეყალიბებინა სამოქალაქო მოხელეებისაგან დაკომპლექტებული დაწესებულებები. 1840 წ. 10 აპრილს კა-ნონი დამტკიცდა და ამოქმედდა მომდევნო წლის იანვარში. ამიერკავკასი-ის ადმინისტრაციის სათავეში რჩებოდა მთავარმმართველი (რომელიც კავ-კასიის კორპუსის სარდალიც უნდა ყოფილიყო). მას ეკისრებოდა საშუამავლო ფუნქცია ამიერკავკასიის გუბერნიებსა და რუსეთის სამინისტროებს შორის. მთავარმმართველთან შეიქნა კოლეგიური სახელისუფლო ორგანო — საბჭო. მხარე გაიყო ორ გუბერნიად და 19 მაზრად.

ამგვარად 1841 წელს ამიერკავკასიაში შეიქმნა სამსაფეხურიანი მართველობა: 1) მთავარი სამმართველო, რომელსაც განასახიერებდნენ მთავარმმართველი და საბჭო. 2) საგუბერნიო და 3) სამაზრო სამმართველოები. მთავარმმართველი თავის უფლებამოსილებით გათანაბრებული იყო რუსეთის შიდა გუბერნიების გენერალ-გუბერნატორთან. მაგრამ იმის გამო, რომ ამიერკავკასია განაპირა მხარე იყო და ეთნიკური სიჭრელითაც გამოირჩეოდა, მთავარმმართველს რამდენადმე

გადამეტებული უფლება დაუკანონდა: მას შეეძლო გაეუქმებინა საგუბერნიო დაწესებულებათა დადგენილებანი, გადაეყენებინა თანამდებობის პირები, საგანგაშო მდგომარეობის პირობებ-ში არ დალოდებოდა ზემოდან მითითებას და ყველა შესაძლო ზომა გამოეყენებინა სიტუაციის განმუხტვისათვის.

ახალმა ადმინისტრაციულმა კანონმა მხარეში წესრიგი ვერ დაამყარა, პირიქით, გამოიწვია ხალხის უკმაყოფილება. 1841 წელს გურიაში ანტირუ-სული აჯანყებაც კი მოხდა. ნიკოლოზ პირველმა დაადგინა კავკასიის გან-საკუთრებული ადმინისტრაციული ერთეულის შექმნა, მისი მმართველო-ბის სადავეების თავის ნაცვლისათვის ჩაბარება. 1844 წელს მეფის ნაცვლად კავკასიაში მიხეილ ვორონცოვი დაინიშნა. იგი წინა მმართველებზე უფრო განათლებული, გამოცდილი და მოქნილი ადმინისტრატორი იყო. მ. ვორონცოვმა სამხრეთ კავკასიაში შექმნა 5 გუბერნია, ჩამოაყალიბა თბილი-სის, ქუთაისის, განჯის, ბაქოსა და ერევნის საგუბერნიო სამმართველოები. გუბერნიაში შემავალ მაზრების უფროსებს ძირითადად საპოლიციო ფუნქციები დაეკისრა.

რამდენიმე ათეულ წელს ამიერკავკასიას ჰქონდა თავისებური ადმი-ნისტრაციული ავტონომია, რომლის სათავეში იდგა რუსეთის მეფისნაცვალი. იგი არაფერს ეკითხებოდა მინისტრებს, თავის სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ანგარიშს მხოლოდ იმპერატორს აბარებდა. 1857 წელს მეფის-ნაცვლად კავკასიაში ფელდმარშალი ბარიატინსკი გამოიგზავნა. ჩრდილო კავკასიელ მთელთა გამათავისუფლებელი მოძრაობის დამთრგუნველი და შამილის დამატყვევებელი ბარიატინსკი დიდი ნდობით და პატივისცემით იყო აღჭურვილი. მან კავკასიის მართვა-გამგეობის ახალი დებულება (კა-ნონი) შეადგინა, რაც კიდევ უფრო აფართოებდა მეფისნაცვლის უფლება-კომპეტენციას. ამ დებულების შესაბამისად კავკასიის სამეფისნაცვლოს მთავარმმართველობა შედგებოდა საერთო საქმეთა, საფინანსო საქმეთა, სახელმწიფო ქონებისა და სასამართლო დაწესებულებათა დეპარტამენტები-საგან. ბარიატინსკი კავკასიის თითქმის სრულუფლებიანი მმართველი გახდა. იგი ფინანსთა სამინისტროსაგან დამოუკიდებლად ადგენდა მხარის შემოსავალ-გასავლის ბიუჯეტს და კონტროლს უწევდა მის შესრულებას.

ფელდმარშალი ბარიატინსკი მეფისნაცვალის უფლებამოსილების ესოდენ გაფართოებას კავკასიელი ხალხებისათვის დათმობის, მათი ინტერესე-ბის დაცვის ფაქტად აცხადებდა. მაგრამ კავკასიის ადმინისტრაციულ ავ-ტონომიას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნებოდა დადებითი მნიშვნელობა, თუ მეფისნაცვალი და მისი მოხელეები ანგარიშს გაუწევდნენ ადგილობრივი ეთნოსების ზნეჩვეულებას და ტრადიციებს. არ შეზღუდავდნენ ეროვნულ ენებს, კულტურებს, მიზნად დაისახავდნენ მოსახლეობის ეკო-ნომიკურ-სოციალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ცენტრალური ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებლობა და უკონ-ტროლობა ხელსაყრელ პირობებს შექმნიდა ადგილობრივი რუსი მოხელე-ების თვითნებობისა და ბოროტმოქმედებისათვის. ამ კითხვებზე ახლო მომავალს უნდა გაეცა პასუხი.

რუსეთის საგარეო ომები და საქართველო.

XIX ს. პირველ მესამედში რუსეთმა ორგზის დაამარცხა ირანი. დაეუფლა ამიერკავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილს. 1829 წელს გაფორმებული ადრიანოპოლის ზავით რუ-სეთმა საგრძნობლად შეავიწროვა ოსმალეთიც. რუსეთის ხელში გადმოვიდა ქ. ფოთი და მიმდებარე ტერიტორია, ახალციხე, ახალქალაქი. გამუსულმანებული სამცხე-ჯავახეთის ქრისტიანულ საქართველოსთან ადმინისტრაციულ გაერთიანებასაც კი დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. მაგრამ მას თან ახლდა ჩრდილოვანი მხარეც. ოსმალურმა პროპაგანდამ და რუსეთის ქრისტიანულმა პოლიტიკამ გამოიწვია მუსლიმანი ქართველების თურქეთს გადასახლება და ქრისტიანი სომხების სამცხე-ჯავახეთში ჩამოსახლება. 1830 წელს ამ რაიონში აღირიცხა 25 ათასი სომეხი და მხოლოდ 12 ათასი ქართველი. ამ პერიოდში რუსეთმა ვერ შეძლო აჭარისა და ბათუმის შემოერთება. მაგრამ მოახერხა გურიის სტატუსის შეცვლა; მთავრის ხელისუფლება გაუქმდა, გურიაში დამყარდა რუსული მმართველობა.

1833 წელს რუსეთოსმალეთს შორის გაფორმდა ხელშეკრულება. თურქეთმა ივალდებულა რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი სახელმწიფოებისათვის ჩაეკეტა ბოსფორდარდანელის სრუტეები, გართულებული სიტუაციების დროს, მათი გემები არ შემოეშვა შავ ზღვაში. ამ უთანასწორო და უსამართლო გარიგებამ გამოიწვია ინგლის-საფრანგეთის პროტესტი. 1840-1841 წლების კონვენციებით ოსმალეთზე დამყარდა ე. წ. "კოლექტიური პროტექტორატი". მაგრამ 1848-1849 წწ. რევოლუციების დროს რუსეთმა ევროპის ჟანდარმის როლი შეასრულა, რამაც აამაღლა ამ სახელმწიფოს სა-ერთაშორისო პრესტიჟი. ნიკოლოზ პირველის აზრით, დადგა ხელსაყრელი მომენტი ოსმალეთის წინააღმდეგ ახალი ომის დაწყებისათვის.

დასავლეთ ევროპა რომ ნეიტრალურ პოზიციაზე დაეყენებინა, რუსეთის იმპერატორმა 1853 წელს ინგლისს შესთავაზა ოსმალეთის სამფლობელოების განაწილების კომპრომისული გეგმა. რუსეთი თავისთვის მოითხოვდა დუნაისპირა სამთავროებს, კონსტანტინეპოლსა და ბოსფორდარდა-ნელის სრუტეებს, ხოლო ინგლისს ეგვიპტესა და კუნძულ კრეტას უთმობდა. ინგლისს თავის წილი ეცოტავა და შეთავაზებულ გეგმაზე უარი თქვა, იმ მომენტში ამჯობინა ოსმალეთის იმპერიის "გადარჩენა". ინგლისის მხარეს დადგა საფრანგეთიც. რუსეთის იმპერატორი უკან დახევას არ აპირებდა. ამავე წელს სულთანს მოსთხოვა ეცნო რუსეთის პროტექტორატი ოსმალეთის იმპერიის ქრისტიანულ მოსახლეობაზე და წმინდა ადგილებზე. ინგლის-საფრანგეთის მთავრობების მიერ დახმარების გაწევით დაიმედე-ბულმა სულთანმა უარყო რუსეთის ულტიმატუმი. ამის პასუხი იყო რუსეთის მიერ ოსმალეთისათვის ომის გამოცხადება (1853 წ.).

საომარი ოპერაციების გაშლის წინ საქართველოსა და სომხეთის საზ-ღვარზე განლაგებული ოსმალეთის 100 ათასიანი არმია ინგლისური იარა-ღით იყო აღჭურვილი. თურქთა სარდლობა უპირატესობას გრძნობდა და შეტევა წამოიწყო. გურიის ტერიტორიაზე, შეკვეთილის საგუშაგოსთან თურქებმა პირველი გამარჯვება მოიპოვეს, თითქმის მთლიანად ამოხოცეს რუსული გარნიზონი და გურულ მოხალისეთა რაზმი. ახალციხესთან მომხდარ მეორე ბრძოლაში გენერალ ივანე ანდრონიკაშვილის სარდლობით მოქმედმა რუსთა ჯარმა და ქართულმა მილიციამ დაამარცხა გაცილებით მრავალრიცხოვანი თურქული ჯარი. რუსქართველთა

შეერთებულმა ჯარებმა კიდევ უფრო დიდი გამარჯვება მოიპოვეს 1854 წ. 19 ნოემბერს ყარ-სთან გამართულ ბრძოლაში.

1855 წლის ივნის-ივლისში, ოსმალეთმა ინგლის-საფრანგეთის საზღვაო ფლოტის დახმარებით ვებერთელა დესანტი გადმოსხა აფხაზეთის ტერი-ტორიაზე. აქედან ომერფაშა სამეგრელოს მიმართულებით ამხედრდა. დიდი ბრძოლები მოხდა მდ. ენგურის გასწვრივ, რუხისა და ნარმანიოს გადასასვლელებთან. გენერალმა ივანე მუხრან-ბატონმა უთანასწორო ბრძოლა არ გააგრძელა, უკან დაიხია რუსქართველთა ჯარის ნაწილებით, ცხენისწყლის პირზე, მარანის მიდამოებში გამაგრდა. ომერფაშამ სამეგრელო და-იკავა, დავით დადიანის ქვრივს ეკატერინეს (ალ. ჭავჭავაძის ასულს) ზავი და მეგობრული კავშირი შესთავაზა. მაგრამ დედოფალმა რუსეთს უერთგულა, თვით ჩაუდგა სათავეში სახალხო ლაშქარს და მტერს პარტიზა-ნული ომი გაუმართა.

ამასობაში ყირიმში მიმდინარე ბრძოლები დამთავრდა. ინგლის-საფრანგეთის ჯარებმა აიღეს სევასტოპოლი და სხვა ციხე-სიმაგრეები. რუსებმა რევანში კავკასიის ფრონტზე აიღეს. ყარსის ციხექალაქს დაეუფლნენ. ომერფაშამაც მარცხი განიცადა, სამეგრელოდან თავის ჯარის ნაწილები გაიყვანა. 1856 წლის 18 მარტს დადებული ზავის თანახმად ინგლის-საფრანგეთმა ყირიმი დაუბრუნეს რუსეთს, მაგრამ არ მისცეს მას ოსმალეთის ტერიტორიების მითვისების უფლება, დაატოვებინეს ყარსი და სხვა ტერი-ტორიები.

ყირიმის ომის დროს დასავლეთ საქართველოში შექმნილმა სამხედროპოლიტიკურმა ვითარებამ რუსეთის ხელისუფლება იმ დასკვნამდე მი-იყვანა, რომ საგარეო გართულების დროს ავტონომიური სამთავროების სრულიად ფორმალური არსებობაც კი შეიძლება საშიში გამხდარიყო რუ-სეთის ბატონობისათვის ამ რეგიონში. ზავის დადებისთანავე მის წინაშე დაისვა სამეგრელოსა და აფხაზეთის ავტონომიების გაუქმების საკითხი.

რუსმა მოხელეებმა 1857 წელს სამეგრელოში ატეხილი გლეხთა აჯანყება მთავრის "უნიათო" ხელისუფლებას გადააბრალეს. ბარიატინსკიმ იმპერატორისაგან გამოითხოვა სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების უფლება და კიდეც მიიღო დასტური. 1857 წ. 26 სექტემბრის რესკრიპტით სამეგრელოს "დროებით" მმართველად გენერალ კოლუბიაკინი დაინიშნა. ფაქ-ტობრივად ეს მოასწავებდა სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმებას, რაც იურიდიულ-სამართლებრივად დადასტურდა 1867 წელს, როცა უკვე სრულწლოვან ნიკოლოზ დადიანს უარი ათქმევინეს მთავრის სტატუსზე და თავად მინგრელსკად გადანათლეს.

1857 წელსვე რუსულმა ხელისუფლებამ საბაბად გამოიყენა დადეშქელიანთა ორ შტოს შორის ატეხილი დავა და აშკარად ჩაერია სვანეთის სამთავროს საშინაო საქმეებში. სვანეთში რუსული პოლკი გაიგზავნა. კონ-სტანტინე დადეშქელიანი ნებაყოფლობით დაემორჩილა პოლკოვნიკ უსლარს. მიუხედავად ამისა, ყოფილ მთავარს უნდობლობა გამოუცხადეს, მშობლიურ კუთხეში უბრალო მემამულედაც კი არ დატოვეს. საცხოვრებლად ერევნის გუბერნია მიუჩინეს. როცა ქუთაისის სამხედრო გუბერნა-ტორმა გაგარინმა ეს დადგენილება კონსტანტინე დადეშქელიანს გააცნო (1857 წ. 27 ოქტომბერი) ამ უკანასკნელმა სვანეთში დროებით წასვლის ნე-ბართვა გამოითხოვა, გაგარინმა ამაზე უარი უთხრა, რასაც კონსტანტინეს მწვავე პროტესტი მოჰყვა.

გენერალ-გუბერნატორმა ბრძანა ყოფილი მთავრის მოთვინიერება და განიარაღება. მოთმინებიდან მთლიანად გამოსულმა კონსტანტინე დადეშქელიანმა სატევრით განგმირა გაგარინი, მოკლა აგრეთვე მისი ორი მოხელე და გაიქცა. სვანეთის დევნილი მთავარი მალე დაატყვევეს და დახვრიტეს. მისი მამულები რუსეთის ხაზინის საკუთრე-ბად გამოაცხადეს. მალე მთავრის უფლებაზე უარი ათქმევინეს დადეშქელიანთა მეორე სახლის მეთაურს თენგიზსაც. სვანეთის სამთავრო გადაიქცა საბოქაულოდ, რომელსაც შეუერთეს რუსეთის ხელისუფლების მიერ ადრე (1839 წ.) დამორჩილებული სვანეთი.

სამეგრელოსა და სვანეთის ბედი აფხაზეთმაც გაიზიარა. მეფისნაცვალმა გენერალმა მურავიოვმა ჯერ კიდევ 1856 წელს მიხეილ შერვაშიძეს "ღალატი" დასწამა, დასვა აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების საკითხი. ამ დროს აფხაზეთის ჩრდილოეთით ომი გრძელდებოდა. რუსეთს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა დამთავრებული ჩრდილო კავკასიის მთიანეთის დაპყრო-ბა. მიხეილ შერვაშიძე დიდი გავლენით სარგებლობდა უბიხებს, ჯიქებსა და ჩერქეზებს შორის. მურავიოვის შემცვლელმა ბარიატინსკიმ მიზანშეწო-ნილად მიიჩნია აფხაზეთის მთავართან ნორმალური ურთიერთობის გაგრძელება და მისი გამოყენება ხსენებულ ტომთა დამორჩილების საქმეში.

1859 წ. აგვისტოში რუსეთის ჯარებმა აიღეს ციხე-სიმაგრე ღუნიბი და დაატყვევეს შამილი. 1864 წელს უბიხებმა, ჩერქეზებმა და სხვა ტომებმაც შეწყვიტეს წინააღმდეგობა. კავკასიის დაპყრობისათვის 60 წელს მიმდინარე ბრძოლა დასრულდა და აფხაზეთის სამთავროს არსებობის დღეებიც დათვლილი აღმოჩნდა.

1864 წლის მარტში მეფის ნაცვალმა მიხეილ რომანოვმა იმპერატორს მოახსენა, რომ აფხაზეთის ავტონომიური სამთავროს გაუქმების დრო დადგაო. მალე მიხეილ შერვაშიძეს ურჩიეს ნებაყოფლობით ეთქვა უარი მთავრის ხელისუფლებაზე. მან ურჩობა არ ინება. მ. შერვაშიძემ თვითონვე "მიულოცა" აფხაზეთის მოსახლეობას რუსული მმართველობის გახსნა. მი-უხედავად ამისა, რუსულმა ხელისუფლებამ სახიფათოდ მიიჩნია ყოფილი მთავრის აფხაზეთში დატოვება. რაკი იგი ნებაყოფლობით არ წავიდა აფხაზეთიდან, გაუხსენეს "სახელმწიფოს ღალატი" და 1864 წლის ნოემბერში ავადმყოფი მთავარი რუსეთს გადაასახლეს. ამ აქტით დაასრულა რუსეთმა საქართველოსა და მთელი კავკასიის დაპყრობა.

საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა. კაპიტალიზმის განვითარების პირველი ეტაპი.

XIX ს-ის პირველ მესამედში რუსეთის ცარიზმი ჯერ ვერ ახერხებდა საქართველო გადაექცია მეტროპოლიის სა-ნედლეულო ბაზად, რუსული სამრეწველო პროდუქციის გამსაღებელ ბაზრად. ამით იყო განპირობებული სამხრეთ კავკასიაში შეღავათიანი საგარეო-სავაჭრო ტარიფის დაწესება (1821 წ.), ამ რეგიონში დასავლეთ ევროპის კაპიტალისათვის მოქმედების თითქოს სრული თავისუფლების მინიჭება. საქართველო გადაიქცა სატრანზიტო გზად. საკმაოდ სწრაფად იზრდე-ბოდა ირანიდან და შუა აზიიდან დასავლეთში გაზიდული საქონლის რაოდენობა. საგარეო-სატრანზიტო ვაჭრობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ თბილისელი, გორელი და

ქუთაისელი ვაჭრები, რის შედეგადაც სავაჭრო მოგების გარკვეული ნაწილი საქართველოში რჩებოდა. ეს ხელს უწყობდა არა მარტო საშინაო სავაჭრო ბრუნვის გაფართოებას, არამედ ამზადებდა პირობებს სავაჭრო კაპიტალის წარმოებაში დაბანდებისათვის. 1831 წელს, მართალია, შეღავათიანი სავაჭრო ტარიფი გაუქმდა და საქონლის ტრანზი-ტი თითქმის მთლიანად შეწყდა, მაგრამ ქართველმა კომერსანტებმა დრო-ულად შეძლეს ორიენტაციის შეცვლა, სავაჭრო ოპერაციები დასავლეთ ევროპიდან რუსეთში გადაიტანეს. მათი კომერციული საქმიანობის ძირითად პუნქტებად გადაიქცა მოსკოვი, ნიჟნინოვგოროდი, ოდესა, ტაგანროგი, ფეოდოსია და სხვა ქალაქები.

დადებითი ძვრები საქართველოს სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში შესამჩნევი გახდა XIX ს-ის 30-40-იანი წლებიდან. დასავლეთ საქართველოში მარცვლეული კულტურების ძირითადი სახეობა იყო სიმინდი, რომელიც თანდათან სასაქონლო-სავაჭრო ხასიათს იძენდა. XIX ს. 50-60-იანი წლების მიჯნაზე დასავლეთ საქართველოდან დასავლეთ ევროპაში ყოველწლიურად გაჰქონდათ 1 მლნ ფუთი სიმინდი. კიდევ მეტი იყიდე-ბოდა შინა ბაზარზე. უფრო სწრაფად იზრდებოდა მევენახეობამეღვინეო-ბის მასშტაბი. ამ დარგმა სასაქონლო-სავაჭრო ხასიათი მიიღო კახეთში. ვე-ნახების ფართობი იზრდებოდა ქართლისა და დასავლეთ საქართველოს რამდენიმე რაიონშიც, მაღლდებოდა მეცხოველეობის მნიშვნელობა. წინ მიდიოდა მეაბრეშუმეობა. აბრეშუმის ძაფის საგრძნობი ნაწილი უცხოეთში გაჰქონდათ.

იცვლებოდა მეურნეობის ფორმები, შრომის ორგანიზაცია. მართალია, სახელმწიფო ხაზინა და თავად-აზნაურობის დიდი ნაწილი ტრადიციის ერთგული იყო; თავად მიწის თითქმის მონოპოლიური მესაკუთრენი იყვნენ, მაგრამ მიწის დამუშავების "მონოპოლიას" გლეხებს უთმობდნენ და სამაგიეროდ მათგან ღალას (მიწის რენტას) იღებდნენ. სიახლე თითქოს ის იყო, რომ თავადაზნაურნი თანდათან აფართოებდნენ საკუთარ მეურნეო-ბას. მემამულეთა ზვრებისა და ხოდაბუნების სასაქონლო პროდუქცია თანდათან იზრდებოდა, მაგრამ გაცილებით მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა გლეხურ მეურნეობებს. 196 ათასი გლეხური კომლი აწარმოებდა პურის, სიმინდის, ხორცის, ხილის, ღვინოს და სხვა პროდუქტების 70-80%-ს, რომლის საგრძნობი ნაწილი ბაზარზე გადიოდა.

XIX ს-ის 40-50-იან წლებში აღმავლობისა და ზრდა-განვითარების ტემპი შედარებით მაღალი იყო მრეწველობის სფეროში. თვისობრივი ცვლილებები ხდებოდა შინამრეწველობასა და ხელოსნობაში. ჩნდებოდა მარტივი კაპიტალისტური კოოპერაციისა და მანუფაქტურული ხასიათის საწარმოები.

1844 წელს საქართველოს სოფლებში აღირიცხა 4-ათასზე მეტი საქსოვი დაზგა. შინამრეწველთაგან დამზადებული ბამბა, შალისა და აბრეშუმის ქსოვილების უფრო დიდი ნაწილი თვით ოჯახში მოიხმარებოდა, მაგრამ პროდუქციის 30-40% ბაზარზე გადიოდა გასაყიდად. შეიმჩნეოდა სოფლის სახელოსნოების რაოდენობრივი ზრდისა და თვისობრივი გარდაქმნის ტენდენცია. 1845 წელს აღირიცხა 2800 ხელოსანი ოსტატი, რომელთაც დაქირავებული ჰყავდათ 2500 მუშა.

ხელოსნური წარმოების ყველაზე მსხვილი ცენტრი იყო თბილისი. 1855 წელს ამ ქალაქში, საქმიანობდა 2 ათასზე მეტი ოსტატი ხელოსანი, 4 ათასამდე ქარგალი, შეგირდი და დაქირავებული მუშა. ქალაქელი ხელოს-ნები გაერთიანებული იყვნენ ამქრულ ორგანიზაციებში (თბილისში არსე-ბობდა 60-70 ამქარი). თანდათან იზრდებოდა ამქარგარეშე ხელოსანთა კონტიგენტი, რომელსაც ძირითადად რუსეთიდან და საზღვარგარეთიდან მოსული ხელოსნები ავსებდნენ. მათ შემოჰქონდათ ხელოსნობის ახალი დარგები (საკონდიტრო წარმოება, ძეხვის დამზადება, მეთუნუქეობა, მკინძაობა, ეტლების დამზადება, მეკასრეობა და სხვა). მიმდინარეობდა ხელო-სანთა დიფერენციაცია; ძლიერდებოდა წვრილ ხელოსანთა გაკოტრების, დაქირავებულ მუშებად გადაქცევის ტენდენცია. ოსტატთა მცირე ნაწილი ახერხებდა სახელოსნოების გამსხვილებას. თანდათან მზარდი რაოდენო-ბით იყენებდა დაქირავებულ მუშახელს.

მსხვილი სახელოსნოები კაპიტალისტური მანუფაქტურული საწარმოს სახეს ღებულობდა. ზოგიერთ მანუფაქტურებში, მართალია, იყენებდნენ მანქანებს და კვალიფიციურ სპეციალისტებს, მაგრამ მრეწველობაში ჯერ კიდევ ხელით შრომა დომინირებდა.

XIX ს-ის 50-იან წლებში მარტო თბილისში ითვლებოდა 3 ათასი ვა-ჭარი. ისინი აქტიურად მონაწილეობდნენ საგარეო ვაჭრობაშიც. თელავში საქმიანობდა 250 ვაჭარი; სიღნაღში — 200, გორში — 65-100 ვაჭარი.

მშვიდობიანობის დამყარებამ და კაპიტალისტური წარმოების ჩასახვა-განვითარებამ ხელი შეუწყო მოსახლეობის გამრავლებას. გამოიკვეთა მეორე ტენდენციაც. ცხადი გახდა ქალაქის მოსახლეობის უფრო სწრაფი ზრდა სოფლის მოსახლეობის ხარჯზე. 1821დან 1861 წლამდე საქართველოს მთელი მოსახლეობა თითქმის გაორმაგდა, მიაღწია მილიონასოთხმო-ციათასს. ქალაქების მოსახლეობა გასამმაგდა, გადააჭარბა 150 ათასს. ვაჭრობამრეწველობის განვითარების დონით და მოსახლეობის რაოდენობით მკვეთრად გამოირჩეოდა თბილისი. 1821 წელს დედაქალაქში ითვლებოდა 16 ათასამდე მკვიდრი მცხოვრები, 1860 წელს — დაახლოებით — 60 ათასი, ახალმოსულებთან, ქალაქში ჯერ კიდევ ჩაუწერელ მაცხოვრებლებთან ერთად კი გადააჭარბა 90 ათასს. მოსახლეობა საკმაოდ სწრაფად იზრდებოდა აგრეთვე ქ. ქუთაისში, ფოთში, სოხუმში, ახალციხეში, გორში, თელავში და სხვა დაბა-ქალაქებში.

თავი III. ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის კრიზისი. ბურჟუაზიული რეფორმების გატარება საქართველოში

სოციალურ წინააღმდეგობათა გამწვავება. გლეხთა ანტიბატონყმური მოძრაობა.

უშუალო მწარმოებელ მოსახლეობას არასდროს სიამოვნებდა ყმობა. გლეხობა ყოველთვის ცდილობდა თავისუფლების მოპოვებას. მაგრამ ფეოდალიზმის ხანაში ამ მისწრაფებას დიდი სიძნელეები ეღობებოდა. ზოგი გლეხი ახერხებდა მიწის ყიდვას, თავისუფლების გამოსყიდვასაც. მაგრამ ბატონყმური ურთიერთობის დომინირების პირობებ-ში თავდახსნილი გლეხები იშვიათად ახერხებდნენ პირადი თავისუფლე-ბის შენარჩუნებას. XIX საუკუნეში მდგომარეობა

რამდენადმე შეიცვალა. სასაქონლოფულადი ურთიერთობების გაფართოების პირობებში გაძლიერდა გლეხობის ქონებრივ-სოციალური დიფერენციაცია. მდიდარ გლეხებს, რა თქმა უნდა, მეტი საშუალება ჰქონდათ საარსებო მიწისა და თავისუფლების მოპოვებისათვის. 1864 წლამდე საბატონო გლეხებიდან (60 ათასი კომლი) თავისუფლება გამოისყიდა 6 ათასმა კომლმა. იყვნენ გლეხები, რომლებმაც 500-3000 მანეთი გაიღეს, პიროვნულ თავისუფლებასთან ერთად საკუთრებად დაიმკვიდრეს 10-50 ჰექტარი მიწა, 2-5 ჰექტარი ვენახი. მაგრამ ბევრი გლეხი, რომელთაც საკმარისი სახსარი არ გააჩნდათ, პირადი თავისუფლების გამოსყიდვას დასჯერდა და დაქირავებულ შრომას მიჰყო ხელი.

ყმაგლეხთა დიდი უმრავლესობა ვერც მიწის ყიდვას ახერხებდა და ვერც პირადი თავისუფლების გამოსყიდვას. ისინი არაოფიციალური, მთავრობისა და მებატონეთათვის მიუღებელი ფორმით იბრძოდნენ ბატონყმური წყობილების წინააღმდეგ. XIX ს. 40-50-იან წლებში კიდევ უფრო გახ-შირდა ბეგარა-გადასახადებზე უარის თქმა, აყრა-გაქცევა, მებატონეთა ძალადობისათვის წინააღმდეგობის გაწევა. მაგრამ ამ პერიოდში განსაკუთრე-ბით ფართო მასშტაბი მიიღო გლეხთა მასობრივმა ანტიბატონყმურმა აჯანყებებმა.

1841 წელს აჯანყებამ იფეთქა გურიაში. იგი მიმართული იყო რო-გორც ცარიზმის ადგილობრივი ადმინისტრაციის თვითნებობა-ბოროტმოქმედებათა, ისე მებატონეთა ძალადობის წინააღმდეგ. გურიის გლეხთა "ბუნტს" გამოძახილი ჰქონდა იმერეთსა და სამეგრელოშიც. 1842 წელს მე-ბატონეთა წინააღმდეგ ხმა აღიმაღლეს სიღნაღის მაზრის გლეხებმა.

სამეგრელოს გლეხთა 1856-1857 წლების აჯანყება. ავტონომიური სამთავროს მთელი ტერიტორია აჯანყების ალში გაეხვია. გლეხობამ მიზ-ნად დაისახა. ბატონყმობის მოსპობა, მიწის და თავისუფლების მოპოვება. სტიქიურად დაწყებულმა მოძრაობამ მალე ორგანიზებული ხასიათი მიი-ღო, აჯანყებულთა ცალკეული რაზმები გაერთიანდნენ, სახალხო ლაშქრის მეთაურად სოფლის მჭედელი უტუ მიქავა აირჩიეს. იგი გლეხთა კეისრის ტიტულით შეამკეს. აჯანყებულთა კონტროლის ქვეშ აღმოჩნდა სოფლები — ობუჯი, ჩაქვინჯი, ყულისკარი, კორცხელი, კირცხი, ხიბულა. 1857 წ. 12 მაისს სახალხო ლაშქარმა ალყაში მოაქცია ქ. ზუგდიდი. მთავრინა ეკატერინე დადიანი ამ დროს პეტერბურგში იმყოფებოდა. მისმა დიდმოხელე ნიკოლოზ დადიანმა მარცხი განიცადა. აჯანყებულებმა ზუგდიდი დაიკავეს. სამეგრელოს მთავრის ხელისუფლება დამხობილად გამოაცხადეს, თავის ხელთ აიღეს მართვა-გამგეობის სადავეები.

აჯანყებულები მთელ სამეგრელოს დაეუფლნენ. როცა სახალხო ლაშქარი მარისის ველზე შეიყარა, უტუ მიქავამ გამოაცხადა "მანიფესტი": "ძმებო და მეგობრებო! ჩვენი გადაწყვეტილება მტკიცეა. თავგანწირულად მოვისწრაფვით ბატონყმობის დახავსებული ციხე-სიმაგრის დასანგრევად. ძმებო, სიკვდილი გვიჯობს მონობას. ყველა ერთისათვის, ერთი ყველასათვის. დაუზოგავად დავკრათ მებატონეებს, უარი ვუთხრათ ბატონყმობას".

1857 წლის მაისის მიწურულს ეკატერინე დადიანი დაბრუნდა სამეგრელოში. აჯანყებულებს მოუწოდა წარმომადგენლები გაეგზავნათ მასთან მოსალაპარაკებლად. ოდესღაც მორჩილი ყმები ახლა გაურჩდნენ, არ ეახლნენ დედოფალს. სამეგრელოს თავადაზნაურობა მიხვდა, რომ ტკბილი

სიტყვით ვერაფერს გახდებოდა. აუცილებელი ჩანდა შეიარაღებული ძალის გამოყენებით ხალხის დაწყნარება. რაკი თავადაზნაურობას საკმარისი ძალა არ გააჩნდა, დახმარება სთხოვა რუსეთის მთავრობის კავკასიურ ადმინისტრაციას. თხოვნა დაკმაყოფილდა; გენერალ კოლუბიაკინის 3 ათასია-ნი ჯარი სამეგრელოში შეიჭრა. უტუ მიქავამ მას 20 ათასიანი ლაშქარი დაუპირისპირა. გენერალს წარმატებაში ეჭვი შეეპარა და "გლეხთა კეისართან" მოლაპარაკების დაწყება ამჯობინა. უტუ მიქავამ რუს გენერალს წაუყენა კონკრეტული მოთხოვნილებანი: 1) ბატონყმობა და თავადაზნაურთა წოდებრივი უპირატესობანი უნდა გაუქმდეს; 2) თავისუფლებასთან ერთად გლეხობას მიეცეს მიწა. 3) დამყარდეს სამართლიანობა, გლეხსაც სჭირდება ადამიანური უფლება და საკუთრების ხელშეუხებლობის გარან-ტია.

ასეთი მოთხოვნებით გაოცებულმა გენერალმა კოლუბიაკინმა მეფის-ნაცვალს აუწყა: ზოგიერთი იდეა, ხალხში გადასროლილი მოწოდება მოწინავე დასავლეთიდან უნდა იყოს შემოსული. ასეთი მიზნისათვის ამოძრავებული ხალხი საფრთხეს უქმნის არა მარტო სამეგრელოს მთავრის ხელისუფლებას, და აქაურ მემამულეთა ბატონობას, არამედ რუსეთის ვრცელ იმპერიაში არსებულ სოციალურპოლიტიკურ წყობასაც. გენერალმა თავდაპირველად ტკბილი სიტყვით და დაპირებებით სცადა ამბოხებული გლეხების მოთვინიერება, მაგრამ ბოლოს შიშველი ძალა გამოიყენა მათ წინააღმდეგ.

სამეგრელოს სახალხო ლაშქრის წინააღმდეგ დიდი ჯარით ამხედრდა ქუთაისის გენერალგუბერნატორი გაგარინი. 1857 წლის აგვისტოდან დე-კემბრამდე დიდი ბრძოლები გაიმართა ზუგდიდისა და მარტვილის მიდამოებში, ჯვარისა და ჩაქვინჯის ახლოს. ბრძოლაში დაიღუპა რამდენიმე ასეული გლეხი, უფრო მეტი დაიჭრა. სამეგრელოს გლეხთა დიდი სოციალური ომი მარცხით დამთავრდა. ცოცხლად დარჩენილი მისი მეთაურები და აქტიური მონაწილენი დააპატიმრეს, ციმბირს გადაასახლეს.

იმერეთის, გურიის, აფხაზეთის და სხვა რეგიონების გლეხთა აჯანყებები. არც საქართველოს ამ კუთხეების გლეხებს ულხინდათ. ისი-ნიც ჩაებნენ ანტიბატონყმურ მოძრაობაში. სოციალური თავისუფლებისათვის საბრძოლველად შეიმართნენ.

სამეგრელოს გლეხთა ომის ეხო იმერეთშიც გავრცელდა. მღელვარება სოფ. დიმში დაიწყო, ბაღდადისა და ამაღლების საპოლიციო უბანი თითქმის მთლიანად მოიცვა. 1859 წლის იანვართებერვალში იარაღასხმული 400მდე გლეხი ახუთის ტყეში დაბანაკდა. ამ რაზმთან შეერთების მსურველი ბევრი აღმოჩნდა, რამაც მაზრის ადმინისტრაციის შეშფოთება გამო-იწვია. "აბუნტებული" გლეხობის წინააღმდეგ მაზრის უფროსი ამხედრდა, მაგრამ წარმატებას ვერ მიაღწია. ჯანყის ჩახშობა თვით ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა ივანოვმა იტვირთა. მან გლეხთა მეთაურებთან მოლაპარაკება გამართა, გლეხთა "პეტიციაშიც" ჩაიხედა. პირობა მისცა აჯანყე-ბულებს, თუ დაიშლებით თქვენს კანონიერ მოთხოვნებს დავაკმაყოფილებთო. გლეხებმა მთავრობის მრავალრიცხოვან ჯართან შებრძოლებას თავი აარიდეს, თითქოს ირწმუნეს დაპირება და დაიშალნენ. ამის შემდეგ სა-გუბერნიო ადმინისტრაციამ შესძლო "წესრიგის" დამყარება ამაღლებისა და ბაღდადის უბნებში. აჯანყების მეთაურები და აქტივისტები — 18 კაცი რუსეთის შორეულ გუბერნიებში გადაასახლეს.

ერთხანს საქართველოს სოფლებში თითქოს სოციალური ზავი სუფევდა; იარაღის ჟღარუნი არ ისმოდა, მაგრამ გლეხობა მიწისა და თავისუფლებისათვის ბრძოლას სხვა ფორმებით კვლავ აგრძელებდა. 1858 წელს ჟ. "ცისკარში" დაიბეჭდა რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე მეორის სიტყვადაპირება ბატონყმობის გაუქმების შესახებ, რამაც გლეხთა სოციალურ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას კანონიერი საფუძველი შეუქმნა. 1861 წელს რუსეთის ცენტრალურ გუბერნიებში ბატონყმობა კიდეც გაუქმდა, ქართველ გლეხთა მოძრაობის ლეგიტიმურობის ხარისხი კიდევ უთრო ამაღლდა. მათ უარი თქვეს ბეგარა-გადასახადების გაღებაზე.

მკაცრი რეპრესიების მიუხედავად გლეხთა მოძრაობა გაგრძელდა. 1864 წელს აჯანყება მოხდა თბილისის მაზრაში, თიანეთის ოკრუგში. 1866 წელს კი აფხაზეთში იფეთქა ფართომასშტაბიანმა ამბოხებამ, რომელიც ან-ტიფეოდალურთან ერთად ანტიკოლონიურ ხასიათსაც ატარებდა. სამთავროს გაუქმებითა და გლეხთა გათავისუფლების კანონით უკმაყოფილო აფხაზებმა ბრძოლის ველზე 20 ათასი კაცი გამოიყვანეს. აჯანყებულთა მო-სათვინიერებლად სოხუმის ოლქის უფროსი კონიარი წავიდა მცირე რაზმით. მისმა მუქარამ, უტაქტობამ მოთმინებიდან გამოიყვანა ხალხი, იარა-ღით გაუსწორდნენ მოძალადეებს. ბრძოლაში დაიღუპა პოლკოვნიკი კონი-არი, მისი ხუთი მოხელე და 50 ჯარისკაცი. 27 ივლისს აჯანყებულნი სოხუმს მიადგნენ. ალყაში მოქცეული გარნიზონის დასახმარებლად მრავალრიცხოვანი რუსული ჯარი გაიგზავნა. ხანგრძლივ მოლაპარაკებას მოჰყვა "დაზავება". მაგრამ აჯანყების მეთაურებს "დანაშაული" არ აპატიეს. სამხედრო-საველე სასამართლოს განაჩენის თანახმად, სამი კაცი ჩამოახრჩვეს, 30 კაცი ციმბირს გადაასახლეს.

აჯანყების ჩახშობას მოჰყვა აფხაზ-აფსუათა პირველი "მუჰაჯირობა"; ოსმალეთში გადაასახლეს (ზოგი ნებით, ზოგი ძალდატანებით) 3358 ოჯახი - 19342 სული. ანტირუსულად განწყობილი აფხაზები რუსეთოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომის დროსაც აჯანყდნენ, თურქული დესანტის მხარეს გადავიდნენ. რუსული სასჯელი ამჟამად გაცილებით მკაცრი იყო და ოსმალეთს გადასახლება კიდევ უფრო მასობრივი. "მუჰაჯირის სტატუსი" შე-იძინა 32 ათასმა კაცმა. ადგილზე დარჩენილ აფხაზებს "დამნაშავის" იარლიყი მიაკრეს და მიწის საკუთრების უფლება ჩამოართვეს. 27 წლის შემდეგ ეს "იარლიყი" იმ მოტივით მოუხსნეს, რომ აფხაზ-აფსუები არ ჩაბმულან 1905 წლის რევოლუციაში.

1857-1866 წლებში ანტიბატონყმური ხასიათის 11 აჯანყება მოხდა. სამხედრო ასპექტში თუ განვიხილავთ მოვლენებს გლეხები დამარცხდნენ, მაგრამ სოციალპოლიტიკურად აჯანყებულებმა დიდ წარმატებას მიაღწიეს.

გლეხობის გამათავისუფლებელი მოძრაობა გახდა ძირითადი საფუძველი მწყობრი ანტიბატონყმური იდეოლოგიის ჩამოყალიბებისა, რაც და-კავშირებულია თერგდალეულთა (სამოციანელთა) პროგრესული მოღვაწეო-ბის პირველ პერიოდთან. 1857 წელს, როცა სამეგრელოში აზვირთებული იყო გლეხთა აჯანყება, ჟ. "ცისკარში" დაიბეჭდა რაფიელ ერისთავის ლექ-სი — "მთხოვნელი მსაჯულისადმი", რომელშიც დაგმობილია ბატონყმობა. ამ ლექსით აღფრთოვანებული ილია ჭავჭავაძე წერდა: ეს პირველი ხმა იყო ჩვენში უსამართლოდ ჩაგრულთა დასაცველად, იმ დაწყევლილი ანომალიის მოსაშლელად, როცა ერთის ნაშობზე

მეორე ბატონობდა. კიდევ მეტი სენსაცია გამოიწვია 1860 წელს გამოქვეყნებულმა დანიელ ჭონქაძის მოთხრობამ, "სურამის ციხე". ავტორის ცნობიერების საფუძველს სოციალური უსამართლობით გატანჯული და ბატონყმობის წინააღმდეგ შემართული გლეხობა წარმოადგენდა. მძაფრად შეუტია ფეოდალურ ბატონყმურ სისტემას ილია ჭავჭავაძემ. მისი "კაკო ყაჩაღი", "გლახის ნაამბობი", "კაცია ადამიანი" და სხვა ნაწარმოებები უსამართლოდ დაჩაგრული, პირად თავისუფლებას მოკლებული, შრომისმოყვარე გლეხების თანაგრძნობა-სიყვარულითაა გამსჭვალული. ილია დარწმუნებული იყო, რომ დრომოჭმული სოციალპოლიტიკური წყობილება "განახლებისა გრიგალის ქროლვას" ვერ გაუძლებდა, კაცთა ცხოვრების შემაფერხებელი ბორკილები და-იმსხვრეოდა, იზეიმებდა თავისუფალი შრომა, დამყარდებოდა სამართლიანი საზოგადოებრივი წყობილება (იხილე "აჩრდილი").

ეროვნული მოძრაობა. მისი ხასიათი.

1832 წელს, ქართველ შეთქმულთა ფარული საზოგადოების აღმოჩენა-განადგურებით, არსებითად დამთავრდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის ერთი ეტაპი. მეორე პერიოდი დაიწყო 50-60-იანი წლების მიჯნაზე და მის სათავეში აღმოჩნდა თერგდალეულთა თაობა, რომლის იდეური მრწამსი ორი ძირითადი პრობლემის ფონზე ჩამოყალიბდა. მათი მიზანი გახდა ბატონყმობის გაუქმება და ეროვნულპოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვება. სამოციანელ მოღვაწეთა აზრით, განახლებულ სოციალურ საფუძველზე უნდა აღმართულიყო საქართველოს ეროვნული სახელმწიფო.

1863 წლის იანვარში ილია ჭავჭავაძის რედაქტორობით დაიბეჭდა ჟ. "საქართველოს მოამბის" პირველი ნომერი. მის წინაშე მწვავედ იდგა ეროვნული საკითხი, მაგრამ მკაცრი ცენზურით შებოჭილი ავტორები ინიღბებოდნენ. ჟურნალის ფურცლებზე უცხოეთის ამბებს ეხებოდნენ, მკითხველს კი მიანიშნებდნენ, რომ საქართველოზე, მის უკეთეს მომავალ-ზე ეფიქრა. პუბლიცისტები სოლიდარობას უცხადებდნენ იტალიელების, პოლონელების, ირლანდიელების ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაო-ბას, ცდილობდნენ აემაღლებინათ ქართველთა ეროვნული ცნობიერება, ჩა-ენერგათ მათში თავისუფლებისათვის ბრძოლის იდეა.

იმ დროს, როცა პოლონელები თავგამოდებით იბრძოდნენ დამოუკიდებლობისათვის (1862-1863 წწ.) ქართველთა ეროვნული მოძრაობის იდე-ურმა ხელმძღვანელებმა ჩამოაყალიბეს ფარული საზოგადოება — "ახალ-გაზრდა საქართველო". იგი მიზნად ისახავდა საყოველთაო ეროვნული აჯანყების ორგანიზებას, რომლის რეალიზაცია ილიას ასე ჰქონდა წარმოდგენილი: "ხალხი აზვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი მოქმედებს ერთი ზღვიდამა მეორემდე, ერთ ფიქრსა ფიქრობს და ეგ ფიქრია ჩვენის ქვეყნის თავისუფლება. დიდია ხალხი, როს ეს გრძნობა წინ წარუძღვება". ჭაბუკი ილია ნატრობდა იმ დღეს, როცა მოხევის სიტყვები — "ჩვენი თავი ჩვე-ნადვე გვეყუდნოდეს" — რეალობად იქცეოდა, ქართველი ხალხი აღიდგენდა სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას.

ნიკო ნიკოლაძე ფხიზელი გონებით აკვირდებოდა ქართველი ხალხის, მისი მოწინავე მოღვაწეების სულისკვეთებას და კარგად ამჩნევდა, რომ ყველა თავისუფლებისათვის საბრძოლველად ემზადებოდა. "ქართველი ხალხი — წერდა ნ. ნიკოლაძე 1865 წელს

“კოლოკოლში” — დღითიდ-ღე და უფრო მეტად იმსჭვალება ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეით. მცირეოდნავადაც არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ რუსეთის მთავრობას საქართველოში ამჟამად კეთილმსურველები არ ჰყავს, გარდა ერთი მუჭა ბობოლა მოხელეებისა და მცირერიცხოვან დიდ მიწათმფლობელებისა, რომელთა ინტერესების მიხედვით შედგენილია ახალი “კანონდებულება-ნი”. ყველა დანარჩენი, ვინც კი ცოცხლობს და აზროვნებს, გამსჭვალულია ნაციონალიზმით”. ნ. ნიკოლაძე იზიარებდა ეროვნული თვითგამორკვევის იდეას, მხარს უჭერდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას. მაგრამ მიაჩნდა, რომ ეს დიდი მიზანიც კი ყველა საამისო საშუალებას როდი ამართლებდა. მისი აზრით შექმნილ სიტუაციაში ნაციონალიზმის შემდგომი გაღრმავება, რუსეთის წინააღმდეგ შეიარაღებული აჯანყების დაწყება საქართველოს მიიყვანდა “იმ სასაკლაომდე, სადაც ამისწინათ ტყავი გააძვრეს პოლონეთს და სადაც მთლად სისხლი გამოსწოვეს ჩერქეზებს”.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ქართველ ხალხს ხელი უნდა აეღო სრული დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად შეიარაღებულ ბრძოლაზე, დასჯერე-ბოდა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ავტონომიური სახელმწიფოს სტატუსის მიღებას. დაახლოებით ასეთსავე თვალსაზრისზე დადგა სამოცი-ანელ მოღვაწეთა თაობა საერთოდ. მათ უარყვეს შეიარაღებული აჯანყების იდეა. დაიწყეს რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ საწყისებზე გარდაქმნის თეორიის პროპაგანდა, ცდილობდნენ მის მხარდასაჭერად განეწყოთ რუ-სული ხელისუფლება და საზოგადოება.

საადგილმამულო რეფორმა.

რუსულ გუბერნიებში აგრარული რეფორმა 1861 წელს გატარდა. 19 თებერვალს გამოქვეყნდა იმპერატორის მა-ნიფესტი ყმაგლეხთა განთავისუფლების შესახებ. მეფის ნაცვალმა კავკასია-ში ბარიატინსკიმ მყისვე გასცა ბრძანება, სარეფორმო საქმიანობის დაჩქარე-ბა მოსთხოვა დაქვემდებარებულ მოხელეებს, მასში მონაწილეობის მიღება ურჩია ქართველ თავადაზნაურობას.

საქართველოს პრივილეგიური წოდება ამოქმედდა. თბილისის გუ-ბერნიის თავადაზნაურობამ ბატონყმობის გაუქმების პირობათა პროექტის შედგენა დიმიტრი ყიფიანს მიანდო. ამ უკანასკნელმა სათანადო კითხვარი შეადგინა და მაზრებში დაგზავნა, რათა მასზე პასუხი გაეცა მებატონეებს. მალე დ. ყიფიანის ხელში აღმოჩნდა 200დე თავადაზნაურის მიერ გამოგ-ზავნილი, ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებული კონკრეტული პა-სუხები და სამომავლო წინადადებები. დ. ყიფიანმა მათზე დაყრდნობით შეადგინა თბილისის გუბერნიის გლეხთა გათავისუფლების და მათი მიწათმოწყობის პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა ყმაგლეხების პირადად თავისუფალ ხიზანთა კატეგორიაში გადაყვანას.

1862 წ. 30 აპრილს ჩატარდა თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულოს საგანგებო სხდომა. მის მონაწილე 552 კაციდან დ. ყიფიანი-სეულ პროექტს ხელი მოაწერა 536 კაცმა. თავადაზნაურთა უმცირესობამ პროექტის თავისი ვარიანტი შეადგინა. სარეფორმო საქმიანობაში ლიბერალური თავადაზნაურნიც მონაწილეობდნენ. გათავისუფლებული გლეხობი-სათვის უფრო ხელსაყრელი პირობების შექმნის წინადადება წამოაყენეს კ. მამაცაშვილმა, რ. ვაჩნაძემ, დ. ფურცელაძემ. მათ მოითხოვეს გლეხთა მიწიანად გათავისუფლება. თუ ასე არ მოვიქცევით,

წარმოიშობა არაფრის მქონე პროლეტარიატი, რომელიც დიდ საფრთხეს შეუქმნისო მშვიდობას და წესრიგს.

მეფისნაცვალმა მიხეილ რომანოვმა და გლეხთა მომწყობმა მთავარმა კომისიამ თავადაზნაურთაგან შედგენილი ყველა პროექტი დაიწუნა. მთავრობის კომისიამ გამოიყენა დაგროვილი მასალა და თვით შეადგინა კა-ნონპროექტი, რომელიც მოიწონა მეფისნაცვალმა. მაგრამ მისი ბევრი მუხლი დაიწუნა დემოკრატიულმა ინტელიგენციამ, რომელიც სარეფორმო საქმიანობაში დაშვებული არ ყოფილა.

1864 წ. 6 აპრილს მთავარი კომისიის კანონდებულებაზე "კრიტიკული შენიშვნები" წარადგინა ილია ჭავჭავაძემ. თერგდალეულთა ლიდერმა დაგმო ის მუხლები, რომელიც ითვალისწინებდა გათავისუფლებული გლეხებისათვის მიზომილი მიწის (ნადელების) შემცირებას, ჩამოჭრილი ნაკვეთების მემამულეებისათვის გადაცემას, ზღუდავდა გლეხთა ადრინდელ უფლებას საძოვრითა და ტყით სარგებლობის სფეროში, ხელოვნურად ართულებდა ნაბატონარის და დროებით ვალდებული გლეხის ურთიერთობის ნორმებს, აგრეთვე სანადელო მიწის გამოსყიდვის წესებს. პროექტის მთავარ ნაკლად ილიას მაინც ის მიაჩნდა, რომ იგი აკანონებდა "დროებითვალდებულებას" გლეხისა მემამულეებისადმი, რაც შეიძლება რამდენიმე ათეული წელი გაგრძელებულიყო. ილიას აზრით, აგრარული საკითხის გადაწყვეტა უნდა დაფუძნებოდა ნაბატონარისა და ნაყმევის მე-ურნეობათა სრული გამიჯვნის საწყისს. სხვაგვარი გადაწყვეტა იქნება გაგრძელება შეცვლილი ფორმით თითქმის იმავე ბატონყმური ურთიერთობისა. დაუყოვნებლივ უნდა დადგინდესო მემამულის დამოკიდებულებისაგან გლეხური მეურნეობის სრული გათავისუფლების პირობები.

მაგრამ ი. ჭავჭავაძის მიერ გამოთქმული შენიშვნები, გლეხთა მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად წამოყენებული წინადადებები რუსულმა ხელისუფლებამ უარყო. 1864 წლის 13 ოქტომბერს იმპერატორისაგან დამ-ტკიცდა და ამოქმედდა მთავარი კომისიის (რუსი მოხელეების) მიერ შედ-გენილი დებულება, დაკანონდა დროებითვალდებულის ინსტიტუტის არ-სებობა, რაც ბატონყმობის რამდენადმე შეცვლილი ვარიანტი იყო და გლეხობის უკმაყოფილება გამოიწვია.

აღმოსავლეთ საქართველოში საადგილმამულო რეფორმის მომზადება-გატარების შემდეგ, დასავლეთ საქართველოში ანალოგიური საქმიანობა გა-ადვილდა. შემუშავდა ძირითადი დებულების დამატებითი წესები, რომელშიც აისახა ამ მხარის ბატონყმური ურთიერთობისა და აგრარული წყობის თავისებურებანი. რუსეთის იმპერატორმა იმერეთ-გურიარაჭისათვის გლეხთა გათავისუფლებისა და მიწათმოწყობის დებულება დაამტკიცა 1865 წ. 13 ოქტომბერს, სამეგრელოსათვის — 1866 წ. 1 დეკემბერს, აფხაზეთისათვის — 1870 წ. 8 ნოემბერს, სადადეშქელიანო სვანეთისათვის — 1871 წ. 8 ოქტომბერს. 70-იან წლებში აგრარული რეფორმა შეეხო საქართველოს იმ რაიონებს, სადაც უმრავლესობას აზერბაიჯანელი და სომეხი მოსახლეობა შეადგენდა და თურქულ-ირანული მიწათმფლობელობის წესები იყო შემოსული. რეფორმა საერთოდ არ შეხებია სახელმწიფო გლეხობას და ხიზნებს, რაც ალბათ იმიტომ, რომ რუსეთის მთავრობა მათ პირადად თავისუფალ მიწათმოქმედთა კატეგორიას აკუთვნებდა.

აღნიშნულ პერიოდში ბატონყმობიდან გათავისუფლდა 82680 კომლი (0,5 მლნ სული) გლეხი. ყმა გლეხთა მიერ პირადი თავისუფლების მიღება დადებითი მოვლენა იყო და ძირითადად ამით განისაზღვრებოდა რეფორმის პროგრესული მნიშვნელობა. ზედაფენების მიერ გატარებული რეფორმის ძირითადი ნაკლი ის იყო, რომ მან გლეხობას მარჩენალი მიწა მისცა არა საკუთრებად, არამედ მუდმივმფლობელობა-სარგებლობაში. ვიდრე ნაყმევი ამ მიწას არ გამოისყიდიდა, მანამდე იგი დროებითვალდებულ გლეხად მიიჩნეოდა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გარიგების სიგელთა შედგენის პროცესში გლეხობას ჩამოართვეს (ჩამოაჭრეს) ადრე მის სარგებლობაში მყოფი მიწის თითქმის მესამედი. 11 ათასი კომლი (45 ათასი სული) გლეხი სრულიად უმიწაწყალოდ დარჩა.

აგრარული რეფორმა, რომელიც რუსმა მოხელეებმა საგლეხო რეფორმად მონათლეს, თავიდანვე მოექცა კრიტიკის ქარცეცხლში. ამ მოვლენას პირველი ნ. ნიკოლაძე გამოეხმაურა. 1865 წელს "კოლოკოლში" გამოაქვეყ-ნა სტატია. ახალგაზრდა პუბლიცისტი მკაცრად დაესხა თავს რეფორმატორებს და მათ მიერ შედგენილ კანონს, რომელმაც ყველა უფლებაპრივილეგია მემამულეებს უბოძა, ყველა მოვალეობა კი გლეხებს დააკისრა. "კაცმა რომ იკითხოს — წერდა ნიკოლაძე — სადაა აქ ბატონყმობის მოსპობა?... აბა სადაა გლეხთა ყოფაცხოვრების გაუმჯობესება? ერთი გვითხარით თუ ღმერთი გწამთ, მოეპოვება თუ არა რამე აზრი თქვენს ე. წ. რეფორმას, როდესაც მემამულეს გლეხობის მთელი მიწის მესაკუთრედ აცხადებთ... როცა გლეხს ხელიდან ეცლება მიწა, წყალი, ტყე და საძოვარი". ყოველივე ამის გამო წერილის ავტორი გაოცებას გამოთქვამდა, რომ "მელანმა აიტანა და სირცხვილისაგან არ გაწითლდა, დღის სინათლეზე რომ გამოჰქონდა სიყალბისა და მძარცველობის ეს დაკანონება".

ნ. ნიკოლაძისაგან შერისხულმა რეფორმატორებმა ბატონყმობის გაუქმებას დაუკავშირეს სოფლის მმართველობის რუსულ ყაიდაზე ჩამოყალი-ბება. 1865 წ. 11 აპრილის დებულების თანახმად, სასოფლო საზოგადოება-ში უნდა გაერთიანებულიყო ყველა კატეგორიის გლეხობა. საზოგადოებრივი მმართველობის განმკარგულებელ ორგანოდ მიჩნეული იყო გლეხთა ყრილობა. აღმასრულებელი ხელისუფლება ეძლეოდა ყრილობის მიერ არჩეულ მამასახლისს, ხოლო მართლმსაჯულების ფუნქცია სოფლის სასამართლოს. სოფლის საზოგადოებრივი მმართველობა ყალიბდებოდა გლეხთა წოდებრივი დაწესებულების სახი თ. სოფლის მოსახლეობის ზედაფენები მის იურისდიქციას არ ექვემდებარებოდნენ.

საქართველოს პროგრესული მოღვაწენი მიესალმნენ სოფლის საზოგადოებრივი მმართველობის დაბადებას, მაგრამ იმთავითვე შეამჩნიეს მისი დიდი ნაკლი. დებულების თანახმად თითქმის არავითარი ყურადღება არ ექცეოდა საზოგადოებრივი მმართველობის სუბიექტს — გლეხობას. საქმეე-ბი უმეტესწილად წყდებოდა მთავრობისა და ზედაფენების ინტერესთა შესაბამისად. სოფლის მამასახლისი გამოდიოდა პოლიციის აგენტის როლ-ში და იმას აკეთებდა, რასაც მაზრის უფროსი უბრძანებდა.

აკრიტიკებდა რა კანონის ამგვარ მანკიერებას, ილია ჭავჭავაძე წერდა, რომ სოფლის მმართველობას და სასამართლოს "ხელი მიუწვდებოდა მარ-ტო გლეხკაცზე. თუ გლეხმა დააშავა რამე, წაუხდინა რამ ვისმე... თავადს აზნაურს, მედუქნეს ნება აქვს, უხარჯოდ და მოუცდენლად, სოფლის სა-სამართლოს შემწეობით დააკისროს გლეხს სასჯელი; თუ არაგლეხმა გლეხს დაუშავა

რამე... საწყალი გლეხი იძულებულია მომრიგებელ მოსამართლეს მიმართოს, რამდენიმე თვე საქმის გარჩევას ელოდოს... ყოველივე ეს იმისთანა მძიმე რამ არის გლეხისათვის, რომ იძულებულია თავის დაჩაგვრა გულში გაბოროტებით ჩაიმარხოს, ხელი აიღოს საჩივარზე, გული აიყაროს კანონზე, სოფლის სასამართლოზეც, რომელიც უღონოა დიდის წინაშე".

დიდი ილიას მიერ ამ ნაკლის ნაწილობრივ მაინც გამოსწორება შეიძლებოდა ყველა წოდებისათვის საერთო სოფლის საზოგადოებრივი მმართველობის შემოღებით, რომელიც უფლებასაც და მოვალეობასაც თანაბრად გაანაწილებდა მოსახლეობის სხვადასხვა სოციალურ ფენებზე. მაგრამ მმართველობის ამგვარი რეორგანიზაცია რუსეთის ცარიზმს და მის კავკა-სიურ ადმინისტრაციას არ აწყობდა.

სასამართლო და საქალაქო რეფორმები.

რუსეთის იმპერიაში რეფორმამდე სასამართლო მთლიანად მთავრობის ადმინისტრაციასა და პოლიციაზე იყო დამოკიდებული. მოსამართლეებს მთავრობა ნიშნავდა და საქმის გამოძიებაში გადამწყვეტ როლს მოხელეები ასრულებდნენ.

რუსულ გუბერნიებში სასამართლოს რეფორმირება 1864 წელს მოხდა. ახალი წესდების საფუძველზე მოწყობილი სასამართლო დაწესებულებანი და თვით სასამართლო პროცესი არსებითად შეიცვალა. სასამართლო დამოუკიდებელი სტრუქტურა გახდა. ჩამოყალიბდა საგუბერნიო და სამაზრო სასამართლოები. დაკანონდა მოსამართლეების და ნაფიც მსაჯულთა არჩევის პრინციპი. ადმინისტრაციული წესით მათი გადაყენება აიკრძალა. დაწესდა სასამართლო პროცესის საჯაროობა. ახალი რუსული სასამართლო დაემსგავსა ევროპულს, რამდენადმე პასუხობდა "კანონის წინაშე ყველას თანასწორობის პრინციპს".

იმპერიის თითქმის ყველა განაპირა (დაპყრობილ) მხარეებში სასამართლო რეფორმა შეკვეცილი ფორმით გატარდა. რეფორმატორები ამის მი-ზეზად "მოსახლეობის მოუმზადებლობას" და ადგილობრივ "სპეციფიკურ პირობებს" აცხადებდნენ. სინამდვილეში კი აქაც მოქმედებდა რუსული დიდმპყრობელური, დისკრიმინაციური პოლიტიკა. რუსეთის ცარიზმს და-უშვებლად მიაჩნდა კოლონიებში თავის ადმინისტრაციის ყოვლისშემძლეობის შეზღუდვა, სამართლის წარმოების სფეროს გადაცემა ადგილობრივი მოსახლეობის (თუნდაც მხოლოდ ზედაფენის) მიერ არჩეული მოსამართლეებისათვის.

1868 წელს საქართველოში გაუქმდა წოდებრივი სასამართლოები. მაგრამ ახალი დებულების ძალით ჩვენს ქვეყანაში არ გადმონერგილა ბურ-ჟუაზიული სასამართლოს ძირითადი პრინციპები. არ შემოუღიათ მოსამართლეთა არჩევითობა, სამართლის წარმოებაში ნაფიც მსაჯულთა მონაწილეობის წესი. მოსამართლეებს რეფორმის შემდეგაც მთავრობა ნიშნავდა და ისინი თითქმის მთლიანად რუსული ადმინისტრაციის მოხელეების კონ-ტროლქვეშ რჩებოდნენ. ე. ი. საქართველოში არ მომხდარა სასამართლოს გამიჯვნა ადმინისტრაციისაგან. დამოუკიდებელი სასამართლოების ნაცვლად აქ შეიქმნა ახალ ყაიდაზე მოწყობილი მთავრობის მოხელეთა სასამართლოები, რომელთაც უნდა შეესრულებინათ უმაღლესი (იმპერატორის) ნება. ამ სასამართლოს ყველაზე დიდი ნაკლი (კურიოზი) ის იყო, რომ საქმის წარმოება, პროცესი მიმდინარეობდა რუსულ ენაზე, რომელიც მო-სახლეობის დიდ უმრავლესობას არ ესმოდა.

ახალმა სასამართლომ ქართველი საზოგადოება, რა თქმა უნდა, ვერ დააკმაყოფილა. დიდ ქართველ მოღვაწეთა საქმიანობას სასამართლოსა და მართლმსაჯულების სრულყოფისათვის წარმატება არ მოჰყოლია. საქართველოს 1918 წლამდე არ ღირსე-ბია დემოკრატიულ პრინციპზე დამყარებული სასამართლო.

თვითმპყრობელური რეჟიმისა და ფეოდალური პრივილეგიების წინა-აღმდეგ ქალაქის მოსახლეობა, "მესამე წოდებაც" იბრძოდა. რამაც მასობრივი ხასიათი თბილისში მიიღო. თავისუფლების სიომ იქ შედარებით ადრე დაუბერა. დედაქალაქის მკვიდრმა ვაჭარხელოსნებმა ძირითადად შესძლეს ფეოდალთა დამოკიდებულებისაგან გათავისუფლება, მოიპოვეს შრომასაქმიანობის ნორმალური პირობები.

XIX ს-ის რეფორმამდელ ხანაში საქართველოს ქალაქებს განაგებდა პოლიცია, რომელიც ზოგიერთი საქმის შესწავლა-შესრულებისათვის იყე-ნებდა მოსახლეობის მიერ არჩეულ რწმუნებულებს. სასაქონლოფულადი ურთიერთობისა და კაპიტალიზმის განვითარების პირობებში იზრდებოდა და ძლიერდებოდა მესამე წოდება და რუსული ხელისუფლება იძულებული ხდებოდა გარკვეული უფლებები მიეცა წარმოშობის პროცესში მყოფი ბურჟუაზიისათვის.

პირველად მთავარმმართველმა გოლოვინმა სცნო საჭიროდ თბილისის მართვა-გამგეობის ზოგიერთ სფეროში მოქალაქეთა მონაწილეობა. 1840 წლის დებულებით თბილისის მოსახლეობის ზედაფენას უფლება მიეცა შეექმნა საქალაქო სათათბირო ქალაქის თავისა და ექვსი ხმოსნის (დეპუ-ტატის) შემადგენლობით. ქალაქის თავს ფორმალურად მთელი მოსახლეო-ბა ირჩევდა, ხმოსნებს კი — სახლთმფლობელები, ვაჭრები და ხელოსნები. თბილისის საზოგადოებრივი მმართველობის (ნათლობის სახელი გოლოვი-ნიდან წამოვიდა) ძირითადი ფუნქცია იყო ქალაქში გადასახადების გაწერა-აკრეფა და თბილისში განლაგებული ჯარის ნაწილების ბინებით უზრუნველყოფა. ამდენად, თბილისის მოსახლეობის ზედაფენამ მიიღო მხოლოდ თვითდაბეგვრისა და გადასახადების აკრეფის უფლება. მაგრამ ამა-საც ჰქონდა დადებითი მხარე. ქალაქელები რამდენადმე გათავისუფლდნენ პოლიციის თვითნებობისა და ბოროტმოქმედებისაგან.

ოცი წლის გამავლობაში თბილისი საგრძნობლად გაიზარდა. ქალაქის საზოგადოებრივ მმართველობას ხარჯები მოემატა. მთავრობის ნებართვით საზოგადოებრივმა მმართველობამ შემოიღო ახალი გადასახადები, დაბეგრა სახელოსნო, სავაჭრო და სხვა ობიექტები. ამან მესამე წოდების დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, რაც მალე აჯანყებაში გადაიზარდა.

1865 წ. 26 ივნისს თბილისელების თავყრილობამ საყოველთაო გაფიცვა გამოაცხადა, დაიხურა დუქნები, მაღაზიები, სხვა დაწესებულებები. 27 ივნისს ათი ათასამდე თბილისელმა, ამქრის დროშების ფრიალით თავი მოიყარა მოედანზე (ახლანდელი თავისუფლების მოედანი) და კატეგორი-ულად მოითხოვა საფინანსო-საგადასახადო პოლიტიკის შეცვლა. გაისმოდა რუსული თვითმპყრობელობის საწინააღმდეგო ლოზუნგებიც. მთავრობამ იარაღის გამოყენებით დაარბია საპროტესტო დემონსტრაცია. ბრძოლის ველზე დარჩა ორი-სამი ათეული მოკლული და დაჭრილი თბილისელი.

თბილისელთა რევოლუცია, მართალია, დამარცხდა, მაგრამ მას მთლად უშედეგოდ არ ჩაუვლია. ხელისუფლება გარკვეულ დათმობაზე წავიდა. რამდენადმე გააფართოვა თბილისის საზოგადოებრივი მმართველობის შემადგენლობა და უფლება-კომპეტენცია. გამოქვეყნდა კანონიც ამქრების რეორგანიზაციის შესახებ. ვაჭართა ამქრული ორგანიზაციები გაუქმდა. დატოვეს ხელოსანთა 17 ამქარი. ახალმა დებულებამ ძირი გამოუთხარა ამქართა მონოპოლიას ხელოსნურ წარმოებაში, შეასუსტა ამქრის უსტა-ბაშის როლი და გავლენა. ამის შემდეგ ხელოსანთა საქმიანობასა და ცხოვრებაში მეტ როლს ასრულებდა მთავრობის მიერ შექმნილი ხელოსანთა გამგეობა.

1866 წ. 11 აგვისტოს დებულების შესაბამისად, თბილისის მოსახლეო-ბის ზედაფენამ მიიღო მთავრობის კონტროლს დაქვემდებარებული თვითმმართველობა. მას უფლება მიეცა აერჩია საქალაქო საკრებულო (100 ხმოს-ნის შემადგენლობით), რომელიც თავის მხრივ აირჩევდა ქალაქის თავსა და განმკარგულებელი სამმართველოს 8 წევრს. არჩევნებში მონაწილეობდნენ მხოლოდ უძრავმოძრავი ქონების მფლობელი მოქალაქეები. 1866 წლის ბოლოს ჩატარდა საკრებულოს პირველი არჩევნები. ხმოსნის სტატუ-სით აღიჭურვა გრ. ორბელიანი, მ. ერისთავი, ე. გრუზინსკი, რ. ანდრონი-კაშვილი, მ. თუმანიშვილი, ივ. ზუბალაშვილი, ა. ოვანესიანი, ნ. მირიმანოვი, ზ. სარაჯიშვილი და სხვ. ქალაქის თავად აირჩიეს სამხედრო სამსახურიდან გადამდგარი გენერალი ე. არწრუნი, განმკარგულებელი სამმართველოს წევრებად — ნ. ზუბალაშვილი, ა. ონიკოვი, მ. შადინოვი, ნ. ნარიმა-ნოვი და სხვა. აირჩიეს აგრეთვე წოდებათა მამასახლისები.

1869 წელს თბილისის საზ. თვითმმართველობის ყველა ორგანოს რწმუნების ვადა გაუვიდა. ჩატარდა ახალი არჩევნები. განახლდა საკრებულოს შემადგენლობა. ქალაქის თავის თანამდებობა დაიკავა იაზონ თუმა-ნიშვილმა. თვითმმართველობის უფლებამოსილება იგივე დარჩა. თვიმმართველობის საშემოსავლო ბიუჯეტმა 300 ათას მანეთს გადააჭარბა, მაგრამ ამ თანხის ოთხი მეხუთედი, კანონის თანახმად, თბილისის გარნიზონისა და პოლიციის დაფინანსებას ხმარდებოდა. ამდენად, თბილისის საზოგადოებრივი თვითმმართველობა ფაქტიურად რუსეთის კავკასიური ადმინის-ტრაციის დანამატი იყო და მას მთავრობის ინტერესების შესაბამისად იყე-ნებდნენ.

1870 წ. 16 ივნისს იმპერატორმა ალექსანდრე მეორემ დაამტკიცა ახალი საქალაქო დებულება და ბრძანა მთელს იმპერიაში საქალაქო რეფორმის ჩატარება. ახალი კანონი უკვე აღარ უწევდა ანგარიშს მოსახლეობის წოდებრივ და კლასობრივ დაყოფას. საარჩევნო თანრიგებს საფუძვლად უდებდა მოქალაქეთა ეკონომიკურ მდგომარეობას. ქალაქებში იქმნებოდა სამი თანრიგი, ყალიბდებოდა სამი საარჩევნო კრება — მსხვილი, საშუალო შეძლების და წვრილი მესაკუთრეებისა.

1870 წლის კანონდებულება, დიდი და საშუალო მოცულობის ქალაქების მოსახლეობას, უფრო სწორად მის ზედაფენას თვითმმართველობის უფლებას აძლევდა. თვითმმართველობის განმკარგულებელ ორგანოდ ცხადდებოდა საქალაქო სათათბირო, რომლის კომპეტენციაში შედიოდა: თანამდებობის პირთა არჩევა და მათი ხელფასების განსაზღვრა, ბიუჯეტის დამტკიცება, ქალაქის სახელით სესხის აღება, მთავრობის წინაშე თხოვნა-შუამდგომლობის

აღძვრა. სათათბირო ირჩევდა მის წინაშე ანგარიშვალდე-ბულ გამგეობას, რომელსაც აღმასრულებელი ფუნქციები ეკისრებოდა. საქალაქო თვითმმართველობის მთავარ ფუნქციას შეადგენდა კომუნალური მეურნეობის კეთილმოწყობა. მას ხელი უნდა შეეწყო ვაჭრობამრეწველო-ბის განვითარებისათვის, გაეხსნა და დაეფინანსებინა ზოგიერთი სკოლები, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები, საავადმყოფოები, საქველმოქმედო დაწესე-ბულებები.

კანონდებულების ზოგიერთი მუხლი ზღუდავდა ქალაქის თვითმმართველობას, მისი კონტროლისათვის ჩამოყალიბდა საქალაქო საქმეთა საგუ-ბერნიო საგანგიო. მიუხედავად ამისა, საქალაქო თვითმმართველობის ჩამოყალიბებას დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. არჩევით პრინციპზე დამყარებული საქალაქო თვითმმართველობის ორგანოები მკვეთრად დაუპირისპირდნენ თვითმპყრობელური მონარქიის ადმინისტრაციულ-ბიუროკრა-ტიულ დაწესებულებებს. ქალაქებში რამდენადმე აილაგმა მთავრობის მოხელეთა თვითნებობა, შეიქმნა პროგრესული საზოგადოებრივი ძალების სამოქმედო ასპარეზი.

საქართველოში საქალაქო რეფორმის გატარება 1874 წელს დაიწყო. თბილისელებმა ნოემბრის თვეში აირჩიეს 75 ხმოსნიანი სათათბირო, რომელმაც თავის მხრივ აირჩია ქალაქის გამგეობა. ქალაქის თავის თანამდე-ბობა დიმიტრი ყიფიანმა დაიკავა. ქუთაისში საქალაქო არჩევნები 1875 წელს ჩატარდა. ქუთაისელებმა სათათბიროში შეიყვანეს 32 ხმოსანი. ქუთა-ისის ქალაქისთავის სავარძელში ჩაჯდა ნ. აბაშიძე. 1876 წელს საქალაქო თვითმმართველობის ორგანოები შეიქმნა გორსა და ახალციხეში.

1882 წელს საქალაქო რეფორმა გატარდა ფოთში. ქ. ბათუმი თურქეთის ბატონობისაგან 1878 წელს გათავისუფლდა. ათიოდე წელიწადში იგი გადაიქცა საკმაოდ მსხვილ სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრად. რა თქმა უნდა, ბათუმის მოქალაქეებმაც მოითხოვეს თვითმართვის უფლება. 1888 წელს შეიქმნა სპეციალური კომისია ბათუმში საქალაქო რეფორმის გასატარებლად. ბათუმის ცენზიანმა მოქალაქეებმა აირჩიეს 36 ხმოსნიანი სათათბირო და სამწევრიანი გამგეობა. ქალაქის თავი არ აურჩევიათ. ამ თანამდებობა-ზე მთავრობამ დანიშნა კ. გავრონსკი. შემდეგ კი ბათუმის ქალაქის თავს სათათბირო ირჩევდა. XIX ს. 90-იან წლებში, გამარტივებული საქალაქო დებულების საფუძველზე თვითმმართვის უფლება მოიპოვეს თელავის, სიღნაღის, დუშეთის, ახალქალაქის, ოზურგეთის და სოხუმის ცენზიანმა მოქალაქეებმა.

ინტელიგენციას, მცირე გამონაკლისის გარდა, საკმარისი ქონებრივი ცენზი არ გააჩნდა და ამიტომ ვერც არჩევნებში მონაწილეობდა და ვერც თვითმმართველობის პრაქტიკულ საქმიანობაში. ეს ფენა ჩადგა თვითმმართველობის დემოკრატიზაციისათვის ბრძოლის სათავეში. მაგრამ არსებული ფორმითაც თვითმმართველობა დადებითი მოვლენა იყო. ნიკო ნიკოლაძე ყურადღებას ამახვილებდა თვითმმართველობის ნაკლოვანებათა ობიექტიურ მიზეზებზე და, უპირველეს ყოვლისა, ბრალს სდებდა მეფის მთავრო-ბის კანონმდებლობას, რომელიც აიძულებდა მუნიციპალურ მოღვაწეებს თავის შრომისა და ბიუჯეტის ორი მესამედი დაეხარჯათ არა ქალაქის კეთილმოსაწყობად, არამედ მთავრობის ადგილობრივი ადმინისტრაციის საჭიროებისათვის. ნ. ნიკოლაძეს ინტელიგენციის მოვალეობად მიაჩნდა თვითმმართველობის

დაცვა, რადგან მისი ღრმა რწმენით, ქვეყნისა და ხალხის უკეთესი მომავალი დაკავშირებული იყო თვითმმართველობის ფორმების სრულყოფასა და დემოკრატიზაციასთან.

თავი IV. ეკონომიკურ-სოციალური ვითარება და გამათავისუფლებელი მოძრაობა XIX ს. 60-70-იან წლებში

აგრარულ-სამეურნეო ურთიერთობანი და გლეხთა მოძრაობა.

ბატონყმობის გაუქმება კომპრომისული რეფორმის მეშვეობით განხორციელდა; ერთი მხრივ დაუთმეს გლეხობას, მიანიჭეს პირადი თავისუფლება. მეორე მხრივ დაიცვეს თავადაზნაურობის ეკონომიკური ინტერესები, თითქმის ხელუხლებლად დაუტოვეს მას მიწის საკუთრების მონოპოლია. ეს კი საშუალებას აძლევდა ნაბატონარს ძველი წესით განეგრძო მეურნეობა. რეფორმამ, მართალია, საფუძველი ჩაუყარა მემამულეთა და გლეხთა ფენის საადგილმამულო გამიჯვნას, გლეხური მეურნეობის დამოუკიდებლობას, მაგრამ ეს პოტენციური შესაძლებლობა ნელი ტემპით გადადიოდა რეალობაში. მიზომილი მიწის ნაკვეთის გამოსყიდვამდე გლეხთა სამფლობელო მიწის იურიდიული მესაკუთრე მემამულე იყო, საკუთრების ამ უფლების რეალიზაციას მიწის რენტის აღებით ახდენდა. XIX ს-ის 70-იან წლებში საქართველოს დროებითვალდებული გლეხები ერთ ჰექტარ ნადელზე (მიზომილ მიწაზე) იხდიდნენ 9 მანეთს (სულ 262 ათასი ჰა მიწით სარგებლობისათვის — 2,4 მლნ მანეთს) ამის გარდა, გლეხობა საძოვრებით სარგებლობის საზღაურად იხდიდა ე. წ. "საბალახოს", ტყით სარ-გებლობისათვისაც გარკვეულ თანხას. ორივე ერთად კომლზე საშუალოდ შეადგენდა 5 მანეთს, მთლიანად 438 ათას მანეთს.

ამდენად, დროებითვალდებულების ინსტიტუტი, შეიძლება ითქვას, იყო ბატონყმობის ახალი ნაირსახეობა, რომელმაც თითქმის თავიდანვე გლეხთა პროტესტი გამოიწვია. ეს არსებითად იყო ანტიბატონყმური მოძრაობის მომდევნო ეტაპი. იგი, თავისი არსით, ობიექტური პირობებით გამოწვეული სტიქიური მოვლენა იყო, მასში ორგანიზებულობა შეჰქონდათ გათვითცნობიერებულ გლეხებს და რევოლუციონერ ხალხოსნებს. ისინი გლეხთა მასას შთააგონებდნენ, რომ ბუნებისაგან ნაბოძები მიწა იმის სა-კუთრებაა, ვინც დაამუშავებს, არავის აქვს უფლება გლეხს გადასახადი დაადოს, მოსავლის წილი და ფული მოსთხოვოს. ხალხოსნები იმასაც აღ-ნიშნავდნენ, რომ მთავარი მჩაგვრელი ძალა და ექსპლუატატორი მეფის მთავრობა და მისი ადმინისტრაციის ბიუროკრატიული აპარატია. ხალხო-სანთა შორსმიმავალ გეგმებში გლეხობა ვერ ერკვეოდა, აგრარულ საკითხში კი მათს თვალსაზრისზე დგებოდა. ბატონყმობის ნაშთების მოსპობისა და მიწის სამართლიანი გადანაწილებისათვის იბრძოდა.

სამეგრელოს გლეხთა 1873-1876 წლების პერმანენტული რამდენიმეციკლიანი აჯანყება დროებითვალდებულთა ყველაზე მასობრივი და ხან-გრძლივი საპროტესტო მოძრაობა იყო რუსეთის იმპერიის მასშტაბით. იგი დაიწყო ზუგდიდსა და კირცხში, გაგრძელდა სოფ. კოშკში, ლიაში, ხიბულაში, ნოსირში და სხვა სოფლებში. გლეხებმა კატეგორიულად თქვეს უარი ყველაზე მსხვილი მემამულეების ნ. მინგრელსკისა და კ. დადიანის მორჩილებაზე, ღალასა და ბეგარაზე. აჯანყების ცეცხლით მოცულ სამეგრელოში თვით ქუთაისის გუბერნატორი ჩავიდა მრავალრიცხოვანი ჯარით. დაარბია ხალხი, ურჩობით განსაკუთრებულად გამორჩეულ

სოფლებში დამსჯელი ეგზეკუციები ჩააყენა. ამბოხების მეთაურები დააპატიმრა. მაგრამ 1875-76 წლებში ამბოხი ახალი ძალით გაგრძელდა. ბრძოლის ალში გაეხვია მთელი ზუგდიდის მაზრა და სენაკის მაზრის დიდი ნაწილი. გლეხობის ძირითადი მოთხოვნა იყო დროებითვალდებულების გაუქმება, მიზომილი მიწების გლეხთა საკუთრებად აღიარება. 1876 წ. ივნისში ქუთა-ისის გუბერნატორი განმეორებით შეიჭრა სამეგრელოში. გენერალური ბრძოლა 17 ივნისს მოხდა. ბრძოლის ველზე აჯანყებულებმა ათეულობით მოკლული, ასეულობით დაჭრილი დატოვეს. მთავრობის მოხელეები აღიარებდნენ, რომ სამეგრელოს გლეხთა ამ გრანდიოზულ ამბოხებას მთელ საქართველოში ჰქონდა გამოძახილი.. მაგრამ გლეხთა სამართლიანი მოძრაობა ყველგან მარცხით დასრულდა.

ფართო მასშტაბითა და შეუპოვრობით გამოირჩეოდა აგრეთვე სვანეთის გლეხთა 1875-1876 წლების აჯანყება. სვანეთი ვერ ურიგდებოდა რუსი სამხედროებისაგან დამყარებულ საოკუპაციო რეჟიმს და უსამართლობას. 1870 წელს სვანები გადასახადებით დაბეგრეს. 1875 წელს მთავრობამ და-ადგინა სვანთა სამფლობელო მიწების აღწერა, მითვისება და საადგილმამულო გადასახადის (რენტის) დაწესება.

სვანეთი ბოქაულ ჯორჯაძის რაზმის და მიწის მზომელთა შესვლას პროტესტით შეხვდა. მღელვარება თითქმის ყველა თემსა და სოფელს მოედო. აჯანყების პირველი ნაპერწკალი ლატალში გაჩნდა და ცეცხლად მულახში იქცა. ყაზბულათ შერვაშიძის წინადადებით მულახის თემმა დაად-გინა, თუ მთავრობა ხელს არ აიღებს ჩვენი მიწების აზოვმადაბეგვრაზე, ყველამ იარაღს მოვკიდოთ ხელი და სვანეთის უფლებები წინაპართა მსგავსად ბრძოლით დავიცვათო. რამდენიმე დღეში მულახელთა გადაწყვეტილებას თავისუფალი სვანეთის ყველა თემი შეუერთდა. ბრძოლისუნარიანმა მოსახლეობამ იარაღი აისხა. 2 ათასი კაცი შეგროვდა სახელგანთქმული წმინდა სალოცავის კვირიკეს ეზოში. მთელმა ხალხმა შალიანის ხატის წინაშე მუხლი მოიყარა, ფიცი დადო მთავრობის ავი განზრახვის წინააღმდეგ ერთსულოვან მოქმედებაზე. ყრილობამ "ამენ" დაიგრიალა. ყველამ თავის სოფელს და ოჯახს მიაშურა მტკიცე გადაწყვეტილებით, ფხიზლად ედევნებინა თვალი რუსული ადმინისტრაციის მოქმედებისათვის და საჭიროების შემთხვევაში თავგანწირული წინააღმდეგობა გაეწიათ მთავრობის ძალადობისათვის.

სვანეთის ბოქაულმა, თავადმა ჯორჯაძემ სწორი ინფორმაცია და ყალბი ცნობები ერთად მიაწოდა ქუთაისის გუბერნატორს; სასიკვდილო საფრთხის წინაშე ვართ, ჩვენს გადასარჩენად მრავალრიცხოვანი ჯარი უნდა გამოიგზავნოსო. ლეჩხუმის მაზრის უფროსს სვანთა პოზიციების დაზვერვა დაევალა, ვიცე გუბერნატორ მალოფეევს კი აჯანყებულთა წარმომადგენლებთან მოლაპარაკება, რაც უშედეგოდ დამთავრდა. ვიცე-გუბერნა-ტორი დარწმუნდა, რომ სვანეთში ვერც ადგილობრივ ბატონს იტანდნენ და ვერც მთებს გადაღმიდან მოსულ მოხელეებს. მან თავისი ჯარი ლატალის უღელტეხილისკენ დაძრა. უხიფათოდ გადაიარა და სოფ. კალაში და-ბანაკდა. აქ, ენგურის ორივე მხარეს, ერთმანეთის პირისპირ განლაგდა ორი ათასი შეიარაღებული სვანი და მთავრობის ჯარის ორი ბატალიონი. გენერლებმა მალოფეევმა და ციტოვიჩმა ფარისევლური ლაპარაკითა და დაპირებებით მოახერხეს სვანთა უნდობლობის ნაწილობრივ მაინც გაფან-ტვა, აჯანყებულთა ერთიანობაში ბზარის შეტანა. 20 ივლისს

კალელები და უშგულელები გამოეყვნენ სახალხო ლაშქარს. მეორე დღეს თავიანთ სოფლებს დაუბრუნდნენ სხვა ამბოხებულებიც. მაგრამ ყველამ უარი თქვა აჯანყების მეთაურთა დასახელება-გაცემაზე. სვანეთის ბოქაულმა კი ზემდგომ ინსტანციას გადასცა ამბოხების მეთაურთა და წამქეზებელთა 36 კა-ციანი სია. კავკასიის რუსულმა ხელისუფლებამ დამნაშავედ ჩათვალა 16 კაცი. აქედან დანებებაზე უარი თქვა ოთხმა კაცმა და ტყეს შეაფარა თავი.

რუსულ ხელისუფლებას კანონის დარღვევად მიაჩნდა დამნაშავეთა დაუსჯელად დატოვება და ამიტომ ოთხი კაცის შესაპყრობად მომდევნო 1876 წლის ივლისს სვანეთში გააგზავნა ლეჩხუმის მაზრის უფროსი გრი-ნევსკი და მაიორი ლეუსი ასეულის თანხლებით. "სამართლიანობის დამ-ცველნი" სოფელ ხალდეს მიადგნენ და დამნაშავე გ. გასვიანის და რ. ჯოხაძის გადაცემა მოითხოვეს. სოფელმა ასეთ მუხანათობაზე უარი თქვა. მა-იორი ლეუსი საიერიშოდ შეემზადა.

სოფ. ხალდეში იმ დროს 19 კომლი ცხოვრობდა 40 შეიარაღებული მამაკაცი ითვლებოდა. ხალდელი ვაჟკაცები კოშკებში გამაგრდნენ. რუსული რაზმის მეთაურს მშვიდობიანი მოლაპარაკების მიზნით ორი კაცი გე-გი და გიორგი გირგვლიანები შეახვედრეს. მაიორმა ლეუსმა არ იკადრა კომპრომისზე წასვლა, სვანთა მოციქულების ხიშტებზე აგება ბრძანა. ჯარისკაცებმა გიორგი მყისვე გამოასალმეს სიცოცხლეს. გეგიმ კი სამი თავდამსხმელი ხანჯლით განგმირა და მტერს შეაკვდა. რაკი მთავრობის ჯარმა სისხლიანი ორგია დაიწყო, კოშკებში გამაგრებულმა ხალდელებმა ცეცხლი გახსნეს, რამდენიმე წუთში მოკლეს მაიორი ლეუსი, უნტეროფიცერი ტიშჩენკო და რამდენიმე ჯარისკაცი. მეორე დღეს ბრძოლაში დაიღუპა მაზრის უფროსი გრინევსკი, რამდენიმე მოხელე და ჯარისკაცი. რუსთა ასეულიდან დაიღუპა 25 კაცი.

სამწუხარო ინფორმაციის მიღებისთანავე რუსულმა ხელისუფლებამ შეადგინა ხალდელების ამოწყვეტის გეგმა. გენერალ ციტოვიჩის ბატალიო-ნი სოფელს მიადგა. 21 აგვისტოს ციტოვიჩის არტილერიამ ცეცხლი გახსნა, მაგრამ სვანურ კოშკებს ბევრი ვერაფერი დააკლო. მალე ხალდელებმა მწყობრიდან გამოიყვანეს 7 მეზარბაზნე და რუსთა მეორე იერიშიც მოიგერიეს. 27 აგვისტოს მთავრობის ჯარმა გადამწყვეტი ბრძოლა დაიწყო. შესძლო რამდენიმე კოშკის აფეთქება. ხალდეს დამცველებს ტყვიაწამლის მარაგიც ამოეწურათ. მათ მაინც შეძლეს ალყაში მოქცეულ სოფლიდან გასვლა და ტყეს შეაფარეს თავი. რუსთა რაზმმა კი ყველა კოშკი ააფეთქა. სოფელი ნანგრევებად გადააქცია, მოსამკელ ყანებს ცეცხლი წაუკიდა.

მთებში თავშეფარებულ ხალდელთა დევნა რამდენიმე თვე გაგრძელდა. ნაწილი დაატყვევეს. სხვები ზამთრის პირზე ნებაყოფლობით ჩაბარდა მთავრობას. 22 პატიმარი ეტაპით გაგზავნეს ქუთაისში. მათი საქმე სამხედრო სასამართლომ გაარჩია და აპირებდა უმკაცრესი განაჩენის გამოტანას. თავისუფლებისათვის ვაჟკაცურად შემართული ხალდელების დასაცავად ხმა აღიმაღლა ქართველმა ინტელიგენციამ: ნიკო ნიკოლაძემ, აკაკი წერეთელმა, დავით ლორთქიფანიძემ, ლუარსაბ ლოლუამ და სხვებმა; ოფიციალურმა და არა ოფიციალურმა დამცველებმა დაასაბუთეს, რომ ხალდეს ტრაგედიაში დამნაშავე იყო რუსული ადმინისტრაცია, რუსი გენერლები და ოფიცრები. სამხედრო პროკურორმა უკან წაიღო გამოტანილი სასჯელი — დამნაშავეთა ჩამოხრჩობა. სასამართლოს საბოლოო დადგენილება ასეთი იყო: 5 კაცს მიუსაჯეს

სამუდამო კატორღა; 12 კაცს — ციმბირში სამუდამო გადასახლება, 5 კაცს გადასახლება ევროპული რუსეთის გუბერნიებში.

მომხდარ აჯანყებათა ანალიზს, მათი მიზნის მთლიანობაში გააზრე-ბას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ ყველა ეს თითქოსდა იზოლირებული გამოსვლები ერთი დიდი მოვლენის — გამათავისუფლებელი მოძრაობის შემადგენელი ნაწილები იყო. თერგდალეულები, ხალხოსნები და სხვა სა-ზოგადოებრივი გაერთიანებები ცდილობდნენ უფრო მჭიდრო იდეურპოლიტიკური კავშირი დაემყარებინათ მოძრაობის სხვადასხვა კერებს შორის, მოემზადებინათ საერთო სახალხო გამათავისუფლებელი ომი.

სოციალურ-გამათავისუფლებელი ბრძოლის ავანგარდში დროებითვალდებულად გარდასახული ნაყმევი გლეხები იდგენ, მაგრამ არც სახაზი-ნო (სახელმწიფო) გლეხთა მდგომარეობა იყო სახარბიელო. ბევრი მათგანი მწვავედ განიცდიდა მცირემიწიანობას, ვერ ახერხებდა სახელმწიფო გადა-სახადის გაღებას და ამიტომ რეპრესიების ქვეშ ექცეოდა. მათ დღეში აღმოჩნდნენ ყოფილი საეკლესიო გლეხებიც.

1869 წელს, ალექსანდრე მეორის ბრძანების თანახმად, აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო მამულები, რომლებიც 1811 წლის შემდეგ ხაზი-ნის გამგებლობაში მოექცა, სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა. ხაზი-ნის ხელში გადავიდა 136 ათასი ჰექტარი სახნავსათესი მიწა, საძოვრები, ტყეები. საეკლესიო გლეხებს კი "საზეიმოდ" აუწყეს, რომ "გათავისუფლდნენ" ეკლესიის მღვდელმთავრების დამოკიდებულებისაგან და მიიღეს სახელმწიფო გლეხის სტატუსი. 70-იან წლებში იმპერატორის ბრძანება და-სავლეთ საქართველოს გლეხებზეც გავრცელდა. სახელმწიფო ხაზინის სა-კუთრებაში მოექცა იმერეთის, რაჭალეჩხუმის, გურიის და სამეგრელოს ეკლესიამონასტრების ყმამამული. რუსეთის სახელმწიფოს მიწის ფონდი და სახელმწიფო გლეხთა რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზარდა.

XIX ს. 80-იან წლებში რუსეთის სახელმწიფო ხაზინას საქართველოში ეკუთვნოდა თითქმის 2 მლნ ჰექტარი მიწა, საიდანაც 946 ათასი ჰა გლეხთა 70 ათასი კომლის სარგებლობაში იყო გადაცემული. მიწის ნაკვეთები არათანაბრად იყო განაწილებული. გლეხთა დიდი ნაწილი კომლზე ფლობდა მხოლოდ 1-2 ჰა ფართობის ნაკვეთს. სახაზინო გლეხები დაბეგრილი იყვნენ როგორც სახელმწიფო, ისე საერობო (ადგილობრივი) გადა-სახადებით. ყველა ერთად წლიურად იხდიდა 1 მლნ მანეთს. კომლზე მოდიოდა საშუალოდ 14 მანეთი. სახაზინო გლეხებზე დადებული საგზაო-სატრანსპორტო ბეგარის ფულადი გამოხატულება იყო 400-500 ათასი მანეთი, კომლზე საშუალოდ 6-7 მანეთი.

ხიზან გლეხთა რიცხვი თანდათან იზრდებოდა და 80-იან წლებში 10-ათას კომლს გადააჭარბა. ამ კატეგორიის გლეხობა თავიდანვე პირადად თავისუფალი იყო, მემამულეზე მხოლოდ ეკონომიკურად იყო დამოკიდე-ბული. მიწით სარგებლობის საზღაურად იხდიდა ღალას (პროდუქტად ან ფულად რენტას), ზოგი კი განსაზღვრული დროის გამავლობაში მემამულის მეურნეობაში მუშაობდა (შრომითი რენტა). აღნიშნულ პერიოდში ხი-ზანთა საკითხს მთავრობამ და საზოგადოებამ ადრინდელზე გაცილებით მეტი ყურადღება მიაქცია, მემამულეები აცხადებდნენ, რომ ხიზნები ჩვეულებრივ მოიჯარეებისაგან არაფრით

განსხვავდებიან და ჩვენ უფლება გვაქვს მათ მიწის ნაკვეთები ჩამოვართვათო. ილია ჭავჭავაძის აზრით კი ხიზნები ქმნიდნენ გლეხთა განსაკუთრებულ კატეგორიას. მიზანშეწონილია ქართულ საადათო სამართალს, რომლითაც განსაზღვრულია ხიზანთა მდგომარეობა, მივცეთ დაწერილი კანონის ფორმა. შევინარჩუნოთ ამ ინ-სტიტუტის ყველა ის თავისებურება, რაც შედეგია ხალხის სულიერი მუ-შაობისა და რომელიც მიწისა და შრომის გათიშულობის პირობებში, პა-სუხობს სახელმწიფოსა და საზოგადოების ინტერესებს.

1891 წელს დამტკიცდა დებულება ხიზანთა შესახებ. იგი არეგულირებდა მემამულეებისა და მათი მიწით მოსარგებლეთა ურთიერთობას. ყველა დაკავებული ნაკვეთი რჩებოდა ხიზანთა სარგებლობაში, რის საზ-ღაურადაც იხდიდნენ მიწის რენტას. თუ მემამულე მოისურვებდა ხიზნის აყრა-გადასახლებას, უნდა აენაზღაურებინა მისთვის სახლ-კარის, მრავალწლოვანი მცენარეების გაშენებისა და მიწის გაუმჯობესებისათვის გაწეული ხარჯები. აღნიშნული დებულება გარკვეულ პირობებს ქმნიდა მხარეების ცივილიზებული აგრარული ურთიერთობისათვის.

მიწის ყიდვა-გაყიდვის პროცესი. მესაკუთრე გლეხთა ფენის ჩამოყალიბება.

საქართველოს გლეხურ მოსახლეობას არ აკმაყოფილებდა მიწის მფლობელობა-სარგებლობის წინადროიდან შემორჩენილი ფორმები. ცდილობდა მიწის გამოსყიდვას. სავაჭრო ბრუნვაში შესული მიწის სხვა ნაკვეთების ყიდვასაც.

1868 წელს დამტკიცდა დებულება, რომელშიც ჩამოყალიბებული იყო მთავრობისაგან დაშვებული კრედიტების გამოყენებით, მიზომილი მიწის (ნადელის) გამოსყიდვის წესები.

აღმოსავლეთ საქართველოში 1869 წლიდან 1903 წლამდე ნადელი გამოისყიდა და მესაკუთრე გახდა 4595 კომლი. 17 ათასი ჰა მიწის დასაკუთრება მათ დაუჯდათ 1,5 მლნ. მანეთი, რომლის ორი მესამედი მთავრობი-საგან გაცემული კრედიტი იყო. გლეხობას უჭირდა მიწის გამოსასყიდი სესხისა და მისი პროცენტის დაფარვა. 1899 წელს მათზე ირიცხებოდა 270 ათასი მანეთის ვალი.

დასავლეთ საქართველოს დროებითვალდებულმა გლეხებმა საერთოდ უარი თქვეს მთავრობისაგან შეთავაზებულ მაღალპროცენტიან კრედიტზე. ისინი საკუთარი თანხებით ახერხებდნენ მიზომილი მიწების გამოსყიდვას. 1903 წლამდე ნადელი გამოისყიდა 35 ათასმა კომლმა. 149 ათასი ჰა მიწის დასაკუთრება მათ დაუჯდა 7,5 მლნ. მანეთი. ქუთაისის გუბერნია იყო ერთადერთი მთელ რუსეთის იმპერიაში, სადაც დროებითვალდებულ გლეხთა 70%მა საკუთარი სახსრებით გამოისყიდა მიზომილი მიწა.

სავაჭრო ბრუნვაში დიდი რაოდენობით შევიდა ნედლეულგარეშე მიწებიც. მიწის ყიდვაგაყიდვის ოპერაციებში მოსახლეობის ყველა სოციალური ფენა მონაწილეობდა. მიწის გამყიდველთა შორის სჭარბობდა თავადაზნაურობა, მყიდველთა შორის — გლეხობა.

სტატისტიკა, კონკრეტული ფაქტები, ყოველგვარი მასალის შეჯამება ცხადყოფს, რომ XX ს-ის დამდეგს დასავლეთ საქართველოს გლეხთა სა-კუთრებაში უკვე იყო 400 ათასი ჰა მიწა. ხაზინისა და თავადაზნაურობის საკუთრებაში ისევ რჩებოდა მათ მიერ გლეხობისათვის რენტის მიღების

პირობებით მოზომილი 200 ათასი ჰა მიწა. აღმოსავლეთ საქართველოს გლეხებს საკუთრებაში ჰქონდათ 150 ათასი ჰა, ხოლო მემამულეებისა და ხაზინის საკუთრებაში რჩებოდა 900 ათასი ჰა ნადელებად გლეხებზე გა-ცემული მიწა. ეს ციფრები ცხადყოფს, რომ საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილში ბატონყმობის ნაშთები გაცილებით ჭარბად შემორჩა. დასავლეთ ნაწილის სოფლის მეურნეობაში ფულად-სასაქონლო ურთიერთობის განვითარების დონე შედარებით უფრო მაღალი იყო და გლეხობის მესაკუთრეთა კატეგორიაში გადასვლა უფრო მასობრივ ხასიათს ატარებდა.

ამრიგად, სასაქონლო ურთიერთობის გაფართოების ერთ-ერთ შედეგ-სა და გამოხატულებას წარმოადგენდა საკმაოდ მრავალრიცხოვან მესაკუთრე გლეხთა ფენის ჩამოყალიბება. მიწის წვრილ საკუთრებაზე გადასვლა დადებითი მოვლენა იყო. ქართველი გლეხი და სხვატომელიც, საკუთარ მიწაზე გაცილებით მუყაითად შრომობდა, ყოველნაირად ცდილობდა მე-ურნეობის გაუმჯობესებას. იგი დარწმუნებული იყო, რომ მიწა აუნაზღაურებდა იმ შრომასა და ხარჯს, მის გასანოყიერებლად რომ გასწია. მემამულეებისა და სახელმწიფო ხაზინის დამოკიდებულებაში დარჩენილ მიწის რენტის გადამხდელ გლეხებს ასეთი სტიმული არ გააჩნდათ. ბატონყმობის ნაშთები და მიწის იჯარის კაბალური ფორმები საგრძნობლად აფერხებდა გლეხური მეურნეობის აღმავლობას. ეს მოვლენები ხელს უშლიდა აგრეთვე მემამულური მეურნეობის ბურჟუაზიულ ევოლუციას, სოფლის მეურნეობაში კაპიტალიზმის განვითარებას.

თავი V. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა XIX ს. 70-90-იან წლებში

ამ პერიოდში ქართულ საზოგადოებრივ აზრს ტონს აძლევდნენ თერ-გდალეულები, ხალხოსნები და მათი ეპიგონები. პირველნი თავიანთ მიზ-ნად აცხადებდნენ ქვეყნის ევროპეიზაციას, ლიბერალურ-დემოკრატიული იდეოლოგიის გავრცელებას, გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაფართოე-ბას და ავტონომიის ფორმით ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას. ქართველი ხალხოსნები კი არსებითად რუსული ნაროდნიკობის პოზიცია-ზე იდგნენ. პირველი რიგის ამოცანად სოციალური ჩაგვრისაგან ხალხის განთავისუფლება, სოციალიზმის ნაციონალური მოდელის განხორციელება მიაჩნდათ. ეროვნული საკითხის გადაწყვეტას ამის შემდეგ ვარაუდობდნენ.

თერგდალეულები რუსეთის ცარიზმს, იმპერიულ ხელისუფლებას, მართალია, მჩაგვრელ ძალად თვლიდნენ და იბრძოდნენ მის წინააღმდეგ, მაგრამ დადებითად აფასებდნენ რუსეთთან საქართველოს შეერთების ზო-გიერთ ობიექტურ შედეგს. მიესალმებოდნენ იმ ფაქტს, რომ საქართველომ თავი დააღწია მუსლიმურ გარემოცვას, შედარებითი მშვიდობა მოიპოვა და თურქთაგან მიტაცებული მიწაწყლის ნაწილი დაიბრუნა.

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომი და საქართველო.

1875 წელს ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ აჯანყდნენ ბალკანეთის სლავები. სლავებს დახმარების ხელი გაუწოდა რუსეთის მთავრობამ და საზოგადო-ებამ. ეს არცაა გასაკვირი,

რადგან ოსმალეთის განდევნა ბალკანეთიდან და ბოსფორდარდანელის სრუტეების დაპატრონება რუსეთის სტრატეგიული ამოცანა იყო. 1877 წ. 24 აპრილს რუსეთმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს. საბრძოლო ოპერაციები გაჩაღდა როგორც ბალკანეთში, ისე კავკასია-ანატოლიის ფრონტზე.

საქართველოს ისტორიული საზღვრების აღდგენის იდეა, რაც რუ-სეთს ჯერ კიდევ ერეკლე მეორემ დაუკავშირა, რეალობად იქცა XIX ს. 20-30-იან წლებში. ეს რეალობა 70-იან წლებში გაგრძელდა. დედა საქართველოს წიაღში დაბრუნებაზე მუსლიმი ქართველებიც ოცნებობდნენ. 1875 წელს აჭარლები კიდეც აჯანყდნენ ოსმალთა წინააღმდეგ. ამ ინფორმაციასთან დაკავშირებით სერგი მესხი წერდა, რომ ქობულეთში ანტიოსმალური აჯანყება დაიწყო. სასურველია ისე განვითარდეს მოვლენები, რომ ოსმალთაგან გამუსლიმანებული ქართველები ქრისტიან ქართველებს შემოუერთდნენ. ილია ჭავჭავაძე იმედოვნებდა, რომ რუსეთოსმალეთის ომს სამუსლიმანო საქართველოს განთავისუფლება მოჰყვებოდა. დიდი ხნის წინ გაშორებული ძმები, ქრისტიანი და მუსლიმანი ქართველები კვლავ ძმურად შეეთვისებოდნენ ერთმანეთს.

რუსეთის მთავრობაც დიდ იმედს ამყარებდა ქართველთა ამგვარ განწყობილებაზე. როცა დაიწყო მოხალისეთა ლაშქრის ჩამოყალიბება, სახალხო მილიციაში აუარებელი ქართველი ჩაეწერა. რუსეთის არმიასთან ერთად ბრძოლის ველზე გავიდა ქართველთა 30 ათასიანი ლაშქარი.

ომის საწყის ეტაპზე ოსმალეთის საზღვრები გადალახა რუსეთის 60 ათასიანმა ჯარმა. რუსული პოლკების მხარდამხარ გმირულად იბრძოდნენ ქართველ მოხალისეთა რაზმები. შედეგი ის იყო, რომ ოსმალეთს ხელიდან გამოგლიჯეს ბაიაზეთი, რუსქართველთა ჯარმა ვერ შესძლო ყარსის აღება და ვერც ოსმალთა კონტრშეტევის მოგერიება. ერთხანს გამარჯვების სასწორი მტრისკენ გადაიხარა (ივნისი, ივლისი, აგვისტო). 1877 წ. სექტემ-ბერში რუსეთის ჯარს შეემატა 2 დივიზია და ქართველ მილიციონერთა რამდენიმე რაზმი. 15 ოქტომბერს ალაჯის ზეგანზე გამართულ გენერალურ ბრძოლაში თურქები დამარცხდნენ, მოკლულთა სახით დაკარგეს 13 ათასი კაცი, 7 ფაშა, 250 ოფიცერი, 7 ათასი ჯარისკაცი ტყვედ აიყვანეს რუსებმა. რუსეთის ჯარმა კვლავ დაიკავა საქართველოს ყოფილი ტერიტორიები და ანატოლიის აღმოსავლეთი ნაწილი. ოსმალთა ჯარებმა კიდევ უფრო დიდი მარცხი განიცადეს ბალკანეთის ფრონტზე. 1878 წ. 20 იანვარს რუსეთის ჯარმა დაიკავა ადრიანოპოლი და გეზი აიღო სტამბულისაკენ. ოსმალეთის სულთანმა კაპიტულაცია გამოაცხადა.

1878 წ. 3 მარტს სან-სტეფანოში გაფორმდა საზავო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვით ოსმალეთის დამოკიდებულებიდან თავისუფლდებოდ-ნენ ბულგარეთი, ჩერნიგორია, რუმინეთი. რუსეთს უნდა გადასცემოდა ბე-სარაბია, ოსმალეთისგან XVI-XVII საუკუნეებში მიტაცებული სამხრეთდა-სავლეთ საქართველოსა და დასავლეთ სომხეთის ტერიტორიები. ოფიციალურად ეს ტერიტორიები რუსეთის იმპერიას უერთდებოდა, მაგრამ ამ ფაქტს ქართველი ხალხისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა; ორად გაგლე-ჯილი საქართველო ადმინისტრაციულად გაერთიანდა. ამ გამათავისუფლე-ბელ ომში სახელოვანი მონაწილეობა მიიღეს რუსეთის ჯარში მომსახურე ქართველმა გენერლებმა და ოფიცრებმა, აგრეთვე ქართული მილიციის მებრძოლებმა. მათ შორისაც საზრიანობა-სიმამაცით გამოირჩეოდნენ: გე-ნერლები —

ზაქარია ჭავჭავაძე; ალექსანდრე ქავთარაძე, მიხეილ ამირეჯი-ბი; ოფიცრები — ამილახვარი, მიქელაძე, კვინიტაძე, იოსელიანი, ორბელია-ნი, ფანჩულიძე და სხვა.

სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულება 13 ივლისს ბერლინის კონგრეს-ზე რამდენადმე შეიცვალა. ბერლინის ტრაქტატის ძალით რუსეთის მფლო-ბელობაში გადმოვიდა და საქართველოსთან ადმინისტრაციულად გაერთი-ანდა შავშეთი, კლარჯეთი, იმერხევი, კოლა-არტაანი, ოლთისი და აჭარა. ომის დროს რუსეთის ჯარს აჭარა არ დაუკავებია. ოსმალთა ჯარებმა ეს ტერიტორია ბერლინის ტრაქტატის გაფორმების შემდეგ დატოვა. 1878 წ. 25 აგვისტოს რუსული არმიის პოლკები ბათუმში შევიდნენ. ქალაქის ცი-ტადელზე რუსეთის დროშა აღიმართა. ქვემეხების სალუტმა მოსახლეობას ამცნო, რომ დამთავრდა ოსმალთა ბატონობა, აჭარა დედა-სამშობლოს შემოუერთდა. ორიოდე დღის შემდეგ იაკობ გოგებაშვილი წერდა: “ჩვენი ძმები, ჩვენი სისხლხორცი, უწინდელი განათლების აკვანი, ძველი საქართველო ჩვენ შემოგვიერთდა, ხოლო ილია ჭავჭავაძემ ქართველ ხალხს მო-უწოდა დახმარების ხელი გაეწოდებინა ახლად გათავისუფლებული და ომით დაზარალებული მუსლიმანი ქართველებისათვის.

თერგდალეულთა თეორიული და პრაქტიკული საქმიანობა ეროვნულგამათავისუფლებელი მოძრაობის გაფართოებისათვის.

თერგდალეულთა იდეოლოგიაზე, ამ მიმართულების საზოგადოებრივპოლიტიკური დიფერენციაციის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში შეხედულებათა სხვადასხვაობაა. ზოგს მიაჩნია, რომ სამოციანელები ერთიანო-ბას შემდეგაც ინარჩუნებდნენ, სხვათა აზრით კი 70-იან წლებში ილია ჭავჭავაძის მიმდევართა ჯგუფს გამოეყო “ახალი ახალგაზრდობა”, მოხდა თერგდალეულთა გათიშვა პირველ და მეორე დასებად. მაგრამ მათი იდეოლოგიისა და პრაქტიკული საქმიანობის ანალიზი ცხადყოფს, რომ და-სებს შორის არსებითი განსხვავება არ იყო. თერგდალეულები მტკიცედ იდგნენ ეროვნულ ნიადაგზე, ერთად ემსახურებოდნენ საქართველოს და საკაცობრიო პროგრესის საქმეს.

70-იან წლებშიც იყვნენ ანტირუსული საყოველთაო აჯანყების, სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის იდეის მომხრენი. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია, 1873 წელს ცენზურა გაუვლელ გაზ. “დროშა”-ში დაბეჭდილი დავით მიქელაძის სტატია. ავტორის აზრით, იმპერიული ხელისუფლების რუსიფიკატორული პოლიტიკის პირობებში ქართველ და კავკასიის სხვა ერებს გადაგვარება და გაქრობა ელოდა. იყო მხოლოდ ერთი გამოსავალი; მთელი ცოდნა, გამოცდილება და ენერგია მოეხმარები-ნათ საყოველთაო აჯანყების მომზადებისათვის და როცა რუსეთი დიდ ომში დამარცხებით დაძაბუნდებოდა ქუდზე კაცი გამოეყვანათ, თავგანწირული ბრძოლა დაეწყოთ სამშობლოს გათავისუფლებისათვის. მეორე სა-ბუთი — 1874 წელს ჟენევაში ჩატარდა კავკასიელ მოღვაწეთა კონგრესი. უმრავლესობამ მხარი დაუჭირა რუსეთიდან გამოყოფას, დამოუკიდებელი ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნას.

ცხადია, რომ თითქმის ყველა განათლებული პატრიოტი სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობაზე ოცნებობდა, მაგრამ რუსეთის იმპერიაში არსებული სულისშემხუთველი

რეჟიმის პირობებში, ოცნებას ფრთები ეკვეცებოდა. თერგდალეულები კარგად გრძნობდნენ, რომ ანტირუსული აჯანყება უპერსპექტივო და თანაც დიდად სახიფათო საქმე იყო და ამი-ტომ გასაქანს არ აძლევდნენ ოცნებას, ზღუდავდნენ სამოქმედო გეგმას. მათ კარგა ხნით ხელი აიღეს სრული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა-ზე. ეწეოდნენ რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ საწყისებზე გარდაქმნის, ფედერაციის შემადგენლობაში საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს შექმნის იდეის პროპაგანდას.

1881 წელს ილია ჭავჭავაძე გაზ. "ივერიაში" წერდა: "რუსეთი ერთი იმისთანა სახელმწიფოა, სადაც სხვადასხვა ტომისა და ენის ერნი ცხოვრო-ბენ, ამიტომაც ერთს უდიდეს საპოლიტიკო საგანს რუსეთისას შეადგენს, სხვადასხვა ერნი როგორ უნდა მოეწყონ შინაობაში სათითაოდ და მერე როგორ უნდა მოთავსდნენ სახელმწიფოსთან... ყველას წინასწარ უნდა სცოდნოდა, რომ დღესა თუ ხვალ რუსეთი იძულებული შეიქმნებოდა დაენიშნა საზღვარი სახელმწიფო მოქმედებისა საზოგადოდ და ეროვნები-სა ცალკედ და ერთისა და მეორის მოედანი ცალ-ცალკე შემოეფარგლა". ასეთ გარდაქმნებს მოითხოვდა, ილიას აზრით, არა მარტო სამართლიანო-ბის პრინციპის ისტორიული განვითარება, თვით რუსეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესებიც. ამგვარად, ი. ჭავჭავაძეს გადაუდებელ საქმედ მიაჩნდა მრავალეროვნული რუსეთის უნიტარული სახელმწიფოს დემოკრატიულ და ფედერაციულ საფუძველზე რეორგანიზება. ამ ფედერაციაში საქართველო და სხვა განაპირა რეგიონები უნდა შესულიყვნენ ავტონომიური სახელმწიფოებრივი ერთეულების სახით. ასეთი სახელმწიფოებრივი სტრუქ-ტურების შექმნით მოიპოვებდა რუსეთის მთავრობა და ხალხი სხვა ერე-ბის თანამოქალაქეთა ნდობას. იგი გახდებოდა მრავალეროვნული ფედერა-ციული სახელმწიფოს განვითარებისა და გაძლიერების საფუძველი.

რუსეთის მმართველი ფენა, სამწუხაროდ, არ იწონებდა ფედერაციისა და ავტონომიის იდეას. ილია ხედავდა ამას და დაუღალავად განაგრძობდა თავის პოლიტიკური პროგრამის უფრო დამაჯერებლად დასაბუთებას. თანაც ყველა ჭეშმარიტ ქართველ პატრიოტ მოღვაწის დიდ მოვალეობად აცხადებდა ხალხის ეროვნული ცნობიერების ამაღლებას, მის მომზადებას გამათავისუფლებელი მოძრაობის სხვადასხვა ფორმებისათვის. ყველას მი-ზანი უნდა გამხდარიყო "ჩვენი (ქართველების) ვინაობის აღდგენა, ფეხზე დაყენება და დაცვა ყოვლის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან". ილია სიამაყით აღნიშნავდა, რომ ახალმა თაობამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქ-ცია ეროვნულ საკითხს. ქართული პერიოდული პრესის ყველა ორგანო ეროვნული მიმართულების "ბუკსა და ნაღარას" სცემდა". თერგდალეულთა ლიდერის აზრით, ყველა განათლებული ქართველი ამ მიმართულების სასწორზე უნდა აწონილიყო, ეროვნული მოღვაწეობისათვის უნდა მომზადებულიყო "ევროპის მეცნიერებითა და გამოცდილების ფარხმალით აღ-ჭურვილი" ახალი თაობაც.

ილია ჭავჭავაძის მიერ დამუშავებული სოციალპოლიტიკური პროგრამა ძალასა და მნიშვნელობას ინარჩუნებდა რამდენიმე ათეულ წელს და დღესაც ბევრ რამეში გვეხმარება. თერგდალეულები დადებითად აფასებდნენ ბურჟუაზიულ რეფორმებს, რადგან ხელს უწყობდნენ საქართველოს ეკონომიკურ აღორძინებას, ამაგრებდნენ პროგრესულ სოციალურ ფენებს და ქმნიდნენ პირობებს გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაფართოებისათვის.

რუსეთის ხელისუფლებას საქართველოში არ გაუტარებია საერობო რეფორმა, საფუძველი არ შეუქმნია უფლებაშეკვეცილ ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებისთვისაც კი, რამაც ქართველი საზოგადოე-ბის უკმაყოფილება გამოიწვია. 1868 წელს გორის მაზრის თავადაზნაურთა საკრებულომ აღძრა შუამდგომლობა საქართველოში საერობო დაწესებულებათა დაარსების შესახებ, მაგრამ რუსეთის მთავრობამ იგი ყურადღების მიღმა დატოვა. XIX ს. 70-80-იანი წლების მიჯნაზე ქართულ პრესაში ხშირად იბეჭდებოდა ისეთი სტატიები, რომელშიც ასახული იყო რუსეთში შექმნილი საერობო დაწესებულებათა დადებითი საქმიანობა და გამოითქმოდა ანალოგიური დაწესებულებების საქართველოში შექმნის სურვილი. ერთ-ერთ სტატიაში ი. ჭავჭავაძე წერდა: "თუ ერობის საქმე ისეა მოწყობილი, რომ იგი მართლა ერობდეს, უკეთესის ნატვრა ჯერ ამხანად მაინც, მეტისმეტი წადილი იქნება". ილიას არ მოსწონდა ის, რომ კანონი თვითვე განსაზღვრავდა საერობო დაწესებულებების, ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოთა მოქმედების სქემას და ერობის საკუთარ ინიციატივას მინიმუმამდე ზღუდავდა. "თუ მაგალითად, კანონით დაიდვა — აღ-ნიშნავდა ილია — რაც მეამება მარტო ისა სთქვიო, რაც მე ვინდომო ის გააკეთეო, მაშინ ერობა ტვირთია და არა შვება და შეღავათი... ერობა ორ-კეცი რამ არის: ერთით მოვალეობა და მეორით უფლება. ერთით ტვირთია, მეორეთი ღონეა სიკეთისა, რადგან ერი თვითვე პატრონობს თავის თავს. რაღა თქმა უნდა სანუკვარი უფრო მეორეა. ადამიანი ტვირთს ადვილად იკისრებს, როცა საჭიროა ეგ თავის თავისივე საკეთილდღეოდ. მაშა-სადამე აქ ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული, რა მოედანი ექნება შემოფარგლული ერობას, და რა ფართო გზა მოქმედებისა დაენიშნება და უკეთესთა მოჭირნახულეთა არჩევანი დაბრკოლდება რითიმე თუ არა".

ილიას ამგვარი მსჯელობა ცხადყოფს, რომ თერგდალეულთა ლიდერს არ მოსწონდა რუსეთის მთავრობის ბიუროკრატიული აპარატის და-ნამატის სახით არსებული ერობა, იბრძოდა ჭეშმარიტი ადგილობრივი თვითმმართველობისათვის, რომელიც ეროვნულპოლიტიკური ავტონომიის წინამორბედად მიაჩნდა.

საყოველთაოდ აღიარებული დიდი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი გაზ. "ივერიაში" წერდა: მამულის სიყვარული, პატრიოტიზმი ერის წარმა-ტების ძირითადი პირობაა. რაც უფრო ბევრი ჰყავს ქვეყანას გულშემატკივარი და ერთგული მამულიშვილი, მით უფრო სწრაფად მიდის პროგრე-სის გზაზე. იქვე იაკობი აღნიშნავდა, რომ ეროვნული და სოციალური სა-კითხები ერთმანეთზეა გადაბმული, ჩვენი ინტელიგენცია ორივე მათგანს აქცევდა ყურადღებას, მაგრამ ეროვნული კითხვა მაინც წინა პლანზე ჰქონდა წამოწეული და ეს ბუნებრივია. ეროვნული მხარე ჩვენი არსებო-ბისა უფრო ძლიერ გვტკიოდა, ვიდრე სოციალური. თუმცა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება ერის აღორძინების ერთ-ერთი მთავარი პირობა არისო.

სოციალურ საკითხს ეროვნულზე მაღლა ხალხოსნები აყენებდნენ. ქართველ ხალხოსანთა მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე დიდ გავლე-ნას ახდენდა გერცენის, ჩერნიშევსკის, ლავროვისა და ბაკუნინის ნააზრევი, დასავლეთ ევროპაში მოარული უტოპიურ-სოციალისტური თეორიები. მაგრამ მათ პრაქტიკულ საქმიანობაში უფრო რელიეფურად ჩანდა საქართველოს კონკრეტული სოციალურ-ეკონომიკური პირობების ანარეკლი; ბა-ტონყმობის ნაშთები, წვრილი წარმოების დომინირება, გლეხობის გაჭირვება და მისი დახმარების სურვილი აღვივებდა

ხალხოსნებში რევოლუცი-ურ სულისკვეთებას. ქართველი ხალხოსნები ცდილობდნენ ფართო აგიტა-ციაპროპაგანდით დაერწმუნებინათ მოსწავლე ახალგაზრდობა, მშრომელი ხალხი, რომ აუცილებელია ცარისტული თვითმპყრობელობის, მისი ბიუროკრატიული აპარატის განადგურება, რომ არსებული წყობილების დამხობის შემდეგ დამყარდება ხალხის განუსაზღვრელი თვითმმართველობა, დამკვიდრდება თანასწორობა, საზოგადოებრივი დოვლათის სამართლია-ნად განაწილების პრინციპი.

რუსეთის მთავრობის ჟანდარმერიამ 1876 წლის სექტემბერში დაარბია ქართველ ხალხოსანთა ფარული ორგანიზაცია. დააპატიმრეს ეგნატე იოსელიანი, მიხეილ ყიფიანი, ვასილ დეკანოზიშვილი, ვარლამ გაბიჩვაძე, სოფრომ მგალობლიშვილი და სხვა. პასუხისმგებაში მისცეს 80 კაცი. ამის შემდეგ ხალხოსნურმა მოძრაობამ უფრო მშვიდობიანი ხასიათი მიიღო. საგრძნობი ცვლილებები მოხდა ხალხოსნების მსოფლმხედველობასა და პრაქ-ტიკულ საქმიანობაში. ბევრმა მიატოვა უტოპიური ოცნება, ზეცაში ფრენა, რეალურ ნიადაგზე დაეშვა. მათ განიცადეს ძველი და ახალი თერგდალე-ულების გავლენა. დაიწყეს გაზ. "შრომის" და ჟურნალ "იმედის" გამოცემა. დიდი ადგილი დაუთმეს საგამანათლებლო საქმიანობას, მეტი ყურადღება მიაქცეს ეროვნულ საკითხს.

რუსი ნაროდნიკების ერთი ნაწილი კი ტერორზე გადავიდა. 1881 წ. 1 მარტს "ნაროდოვოლცებმა" მოკლეს იმპერატორი ალექსანდრე II. რევოლუციური გადატრიალების ცდას მმართველმა წრეებმა მწვავე რეაქციით უპასუხეს. დაიწყო რეპრესიები მემარცხენე ძალების წინააღმდეგ. განაპირა ქვეყნებში და კერძოდ საქართველოში დარტყმის ქვეშ აღმოჩნდნენ ეროვნული მოძრაობის ლიდერები. 1882 წელს ცენტრმა გააუქმა სამხრეთ-კავკა-სიის ადმინისტრაციული ავტონომია. მეფის ნაცვალი მიხეილ რომანოვი რუსეთში გაიწვიეს. მთავარმმართებელად გამოგზავნეს რეაქციონერი და დიდმპყრობელი გენერალი დონდუკოვ კორსაკოვი, ეგზარქოსად დანიშნეს არქიეპისკოპოსი პავლე, კავკასიის სასწავლო ოლქის მეთაურად იანოვსკი. გაძლიერდა ცენზურა. მკაცრი კონტროლის ქვეშ მოაქციეს პერიოდული პრესა. დევნის ობიექტი გახდა ქართული ენა და ქართული კულტურა.

რუსიფიკატორული პოლიტიკა განსაკუთრებული აგრესიულობით გამოიხატა სწავლა-განათლების სფეროში. სკოლებიდან თითქმის მთლიანად განიდევნა ქართული ენა და ქართველი მასწავლებელი. იანოვსკის "პედა-გოგიური მეთოდი" (რუსულის მუნჯურად სწავლება) სავალალო მდგომარეობაში აყენებდა არა მარტო რუსული ენის არმცოდნე ქართველ ბავ-შვებს, არამედ ქართული ენის არმცოდნე რუს პედაგოგებსაც. მეფის მთავრობის მოხელეები, ვითომდა ნაცუმცირესობათა დაცვის მიზნით, ცდილობდნენ დაწყებით სასწავლებელში ქართული ენის ნაცვლად მეგრულის, სვანურისა და თურქულის დამკვიდრებას. ოსმალთა ბატონობისაგან ახლად განთავისუფლებულ მუსლიმან ქართველებს თურქებად აცხადებდნენ, კრძალავდნენ მათთვის ქართული სკოლების გახსნას, თხზავდნენ ქართველი ერის დაბერების უნიადაგო თეორიას, მიზნად ისახავდნენ ქართველების გარუსებას.

ქართველი მოღვაწეები, ბუნებრივია, წინააღმდეგობას უწევდნენ დიდმპყრობელურ რუსულ შოვინიზმს. სერგი მესხმა გაზ. "დროების" მეშვეობით ღია წერილი გაუგზავნა რუსიფიკატორთა ლიდერს იანოვსკის. კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა მის მიერ შედგენილი სასწავლო პროგრამა,

რომლის მიზანი იყო ქართული ენის სრული დისკრიმინაცია, ქართველი ერის არსებობისათვის ძირის გამოთხრა. ს. მესხის პოზიცია კიდევ უფრო განამტკიცეს დიმიტრი ყიფიანმა, ილია ჭავჭავაძემ, იაკობ გოგებაშვილმა. მათ ცხადყვეს, რომ იანოვსკის პროგრამა ეწინააღმდეგებოდა პედა-გოგიურ მეცნიერებას. სახალხო სკოლის სწორ პედაგოგიურ საფუძველზე დაყენების და ახალი თაობის ნორმალურ აღზრდას ემსახურებოდა იაკობ გოგებაშვილის მიერ შედგენილი სახელმძღვანელოები "დედა ენა", "ბუნე-ბის კარი", "რუსკოე სლოვო".

თერგდალეულები და სხვა პატრიოტი მოღვაწეები ცდილობდნენ და-ეარსებინათ და ერის სამსახურში ჩაეყენებინათ სამეურნეო, კულტურულ-საგამანათლებლო დაწესებულებები. ქართველ თავადაზნაურთა საადგილმამულო ბანკი, რომლის სათავეში ი. ჭავჭავაძე იდგა, აფინანსებდა ქართულ თეატრს, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას და სხვ. ეროვნულ დაწესებულებებს. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება 1879 წელს დაარსდა. მისი დამფუძნებლები და ხელმძღვანელები იყვნენ დ. ყიფიანი, ი. ჭავჭავაძე, ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხვედაძე. ამ საზოგადოებამ ათი წლის გამავლობაში ქართული სკოლები გახსნა თბილისში, ქუთაისში, ძველ სე-ნაკში, ბათუმში, წინარეხში, ხელთუბანში, თიანეთში, გომარეთში, ვლადი-კავკაზში.

გიორგი ერისთავმა 1850 წელს ააღორძინა ქართული თეატრი. მისმა ვაჟმა დავით ერისთავმა 1879 წელს უფრო მაღალ დონეზე განაახლა იგი. მანვე ქართულ ყაიდაზე გადაამუშავა ფრანგი დრამატურგის სარდუს "სამ-შობლო" და სპექტაკლი ქართველი საზოგადოების წინაშე გამოიტანა. მე-სამე მოქმედებაში, როცა საბრძოლველად გამზადებული გმირები ეროვნული დროშის წინაშე სამშობლოსათვის თავდადების ფიცს სდებდნენ, მაყურებელიც მზად იყო მუხლი მოეყარა ეროვნული დროშის წინაშე და წინაპართა გმირულ კვალზე წასულიყო.

ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების, ცნობიერების ამაღლე-ბაში დიდ როლს ასრულებდა პერიოდული პრესა. ქართული ჟურნალ-გა-ზეთები უშიშრად ამხელდნენ რუსიფიკატორთა ბნელ ზრახვებს, აფრქვევდნენ თავისუფალ სიტყვას, პატრიოტულ და დემოკრატიულ აზრს. ცენზურამ აკრძალა სიტყვა "საქართველო", "მავნე მიმართულებისათვის" დახურეს ჟ. "იმედი", გაზეთები "დროება" და "შრომა". ასევე მოექცნენ რუ-სულ "ობზორს", რომლის რედაქტორი ნ. ნიკოლაძე საქართველოდან გაა-სახლეს.

1886 წ. 24 მაისს მოსწავლე იოსებ ლაღიაშვილმა უსამართლო ქმედე-ბისათვის მოკლა თბილისის სასულიერო სემინარიის რექტორი შოვინისტი ჩუდეცკი. ეს ფაქტი რუსმა მოხელეებმა მიიჩნიეს ქართველთა სეპარატიზმის ერთ-ერთ გამოვლინებად და რეპრესიები გააძლიერეს. ჩუდეცკის და-საფლავების დღეს ეგზარქოსმა პავლემ დასწყევლა ქართველი ერი, რომელმაც შობა ტერორისტი და ავაზაკი იოსებ ლაღიაშვილი. აღშფოთებულმა დიმიტრი ყიფიანმა ეგზარქოსს საპროტესტო ღია ბარათი გაუგზავნა, მის მიერ შეჩვენებულდაწყევლილი ქვეყნის დატოვება მოსთხოვა. ეს არ აპატიეს თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლს, თანამდებო-ბიდან გადააყენეს და გადაასახლეს სტავროპოლში, სადაც იგი მთავრობის აგენტებმა ვერაგულად მოკლეს.

დიდი ქართველი მოღვაწის და პატრიოტის მკვლელობამ აღაშფოთა ქართველი საზოგადოება. დ. ყიფიანის ცხედარი მთაწმინდის პანთეონისა-კენ წაასვენეს. თანამედროვეთა შორის დიმიტრი თავდადებულად წოდე-ბული ქართველის დასაფლავება ეროვნულ საპროტესტო დემონსტრაციად გადაიქცა.

"საქართველოს თავისუფლების ლიგა".

თერგდალეულთა ბრძნული აზრები, ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის ბრძოლის იდეები, ფართოდ გავრცელდა საქართველოს სემინარია-გიმნაზიების მოსწავლეებსა და რუსეთის უნივერსიტეტების ქართველ სტუდენტებს შორის. ახალგაზრდობამ მხარი აუბა წინა თაობის ლიდერებს.

ჟანდარმერიის მასალებიდან ჩანს, რომ XIX ს-ის 80-იან წლებში ქართველ სტუდენტთა სათვისტომოები იწყებენ გაერთიანებას, ცდილობენ სა-ზოგადოებრივპოლიტიკური ორგანიზაციის შექმნას. მისი პროგრამის შედ-გენაზე თავდაპირველად მუშაობდნენ ვარშავის, პეტერბურგისა და მოსკოვის უნივერსიტეტთა სტუდენტები. მალე საქმეში ჩაებნენ კიევის, ხარკოვის, ოდესის უნივერსიტეტელები. შეთანხმდნენ, რომ ქართველ სტუდენ-ტთა წრეების წარმომადგენელთა ყრილობა ჩაეტარებინათ საქართველოში.

ჩანაფიქრი შესრულდა; სტუდენტთა პირველი თავყრილობა ჩატარდა ქუთაისში 1892 წლის 26-29 ივლისს. მონაწილეობდა 20 დელეგატი — მიხე-ილ ხელთუფლიშვილი, გიორგი გვაზავა, ივანე ელიაშვილი, ვახტანგ ღამ-ბაშიძე, ნიკოლოზ ჯაყელი, იაკობ ფანცხავა, ვარლამ ჭიჭინაძე და სხვები. ყრილობამ ქართველ სტუდენტთა ორგანიზაციის, მისი სექციების მიზნად გამოაცხადა სამშობლოს სამსახური, რუსეთის ბატონობისაგან საქართველოს განთავისუფლება; სტუდენტთა წრეებს დაუყოვნებლივ უნდა დაეწყოთ ეროვნულ-გამათავისუფლებელი რევოლუციის იდეის პროპაგანდა.

რუსეთის საუნივერსიტეტო ქალაქებში ამის შემდეგაც გრძელდებოდა სჯა-ბაასი ორგანიზაციის მიზნებისა და საქმიანობის ფორმებზე. ყველაზე მეტად აქტიურობდნენ ვარშავის უნივერსიტეტის ქართველი სტუდენტები, მათ სოლიდარობას უცხადებდნენ პოლონელები. ვარშავაში დაიბადა ან-ტირუსული ორგანიზაციის ნათლობის სახელი — "საქართველოს თავისუფლების ლიგა". აქ შეადგინეს სამოქმედო პროგრამის უფრო სრული ვარიან-ტი. მასში ჩაიწერა: "საქართველო დაჩაგრულია. ქართველ ხალხს ემუქრე-ბოდა მშობლიური ენისა და საარსებო მიწაწყლის დაკარგვის საფრთხე..., "თავისუფლების ლიგა" მიზნად ისახავს ქართველი ერი გამოიყვანოს მო-ნური მდგომარეობიდან, დააყენოს თავისუფალი განვითარების გზაზე. ლიგა იმასაც შეეცდება, რომ ხელი შეუწყოს კავკასიის ხალხთა ძალების გაერთიანებას, მათს დარაზმვას საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ჩვენი მიზანია კავკასიელთა პოლიტიკური დამოუკიდებლობა, მათი ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნა. მომავლის ამ საზოგადოებაში ადგილი არ ექნება ეროვნების, რელიგიის და რწმენის შევიწროვებას. "საქართველოს თავისუფლების ლიგა" იბრძოლებს არა მარტო ქართველი ერის, არამედ მთელი კაცობრიობის საკეთილდღეოდ.

პროგრამის დასკვნით ნაწილში ნათქვამია: “თავისუფლების ლიგა” ემ-სახურება წმინდა საქმეს. ჩვენ ვიცით; რომ ქართველ ხალხს არ დაუკარ-გავს თავისუფლების მოპოვების იმედი. ქართველი ერი სიცოცხლისუნარი-ანია. ქართველებო! “ლიგა” კიდევ ერთხელ შეგახსენებთ ჰამლეტურ კითხვას — “ყოფნა თუ არ ყოფნა”. ერთსულოვნად ვთქვათ ყოფნა და დავიწყოთ მოქმედება. შევმართოთ მახვილი თავისუფლებისათვის საბრძოლველად.

პროგრამისა და წესდების დახვეწის შემდეგ “ლიგამ” კიდევ უფრო გააცხოველა საქმიანობა. განმტკიცდა ორგანიზებული კავშირი სტუდენტთა წრეებს შორის, საქართველოში დაიწყო სექციების ჩამოყალიბება. 1893 წლის ივლისში ჩატარდა ორგანიზაციის მეორე თავყრილობა თბილისში. ახალგაზრდები კიდევ უფრო მეტად დაიმუხტნენ თავისუფლებისათვის საბრძოლველად, მაგრამ მათ წინ გადაეღობა უხეში ძალა.

1894 წელს რუსეთის ჟანდარმერიამ “თავისუფლების ლიგა” აღმოაჩინა და დაარბია. მისი თითქმის ყველა მეთაური და აქტიური წევრი დააპა-ტიმრეს. ერთწლიანი ძიებისა და სასამართლო პროცესის დასრულების შემდეგ უზენაეს ინსტანციას აუწყეს, რომ გამოაშკარავდა ლიგის წევრთა “მავნე” განზრახვა, “დანაშაულებრივი საქმიანობა”. მაგრამ მთავრობამ გარ-კვეული მოსაზრებით, გააუბრალოვა ფაქტის მნიშვნელობა, რეზონანსი. დამნაშავეებს ერთწლიანი პატიმრობა სასჯელის მოხდად ჩაუთვალეს და გაათავისუფლეს, მაგრამ ჟანდარმერიის მეთვალყურეობა-კონტროლქვეშ და-ტოვეს.

ამრიგად, “საქართველოს თავისუფლების ლიგა” იყო ეროვნულრევოლუციური პარტიის ჩანასახი. მიზნად ისახავდა ხალხის მომზადებას ეროვ-ნულ-გამათავისუფლებელი რევოლუციის, თვითმმართველობისა და ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის. მის წევრთა მსოფლმხედველობრივი სხვადასხვაობის გამო “ლიგა” ვერ გადაიქცა მონოლითურ ორ-განიზაციად. მისი განადგურების შემდეგ მოვლენები ისე განვითარდა, რომ “ლიგის” ყოფილი წევრები სხვადასხვა პარტიებში აღმოჩნდნენ. უმრავლესობა სოციალფედერალისტი და ევროვნულდემოკრატი გახდა, სხვები ნეონაროდნიკულ და მარქსიზმის პოზიციებზე დადგნენ. “ლიგის” საქმიანობა მთავრული ასოებით ჩაიწერა გამათავისუფლებელი მოძრაობის მატიანეში.

საქართველოს მუნიციპალიტეტები **80-90**-იან წლებში.

1870 წლის საქალაქო დებულების შესაბამისად ჩამოყალიბებული თვითმმართველობის ორგანოები თანდათან მეტ როლს ასრულებდნენ საზოგადოებრივპოლიტიკურ ცხოვრებაში. ამის კვალობაზე მწვავდებოდა ბრძოლა ქალაქის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს შორის თვითმმართველობაში გაბატონე-ბისათვის. ხშირად სოციალური და შინაკლასობრივი ბრძოლა ნაციონალური ელფერით იმოსებოდა. ეროვნულდაპირისპირებას საკმაოდ მწვავე ხა-სიათი ჰქონდა ახალციხეში, გორში, თბილისში.

თბილისის თვითმმართველობის ამოქმედების მომენტში მართვა-გამ-გეობას მიუჩვეველმა სომხურმა ბურჟუაზიამ ქალაქის თავის პოსტზე ხმა მისცა გამოცდილ სახელმწიფო მოღვაწეს დიმიტრი ყიფიანს (1874 წ.) და არ ამჟღავნებდა ანტიქართულ განწყობილებას, მაგრამ მალე სიტუაცია არ-სებითად შეიცვალა; სომხები გააქტიურდნენ და გაშოვინისტდნენ, საქალაქო

სათათბიროსა და გამგეობაში გაბატონდნენ. ქალაქის თავის საყარძელ-ში 1878დან 1890 წლამდე ა. მატინოვი იჯდა. გამგეობის წევრთა უმრავლესობას სომხები შეადგენდნენ.

1890 წელს წინასაარჩევნო ბრძოლამ თბილისში მეტად მწვავე ხასიათი მიიღო. ერთმანეთს დაუპირისპირდა სომხური წარმომავლობისა და ქართველი ბურჟუაზია. ქართველმა ვაჭარმრეწველებმა დახმარება სთხოვეს ყველა ცენზიან ქართველს და მათ შორის ქალაქელ ქართველ თავადაზნა-ურობას. სომეხი ბურჟუები საკუთარ სასახლეებში მართავდნენ ბანკეტებს, აგროვებდნენ ხმებს. "ქართველთა პარტია", რომელსაც მემარცხენე პოზი-ცია ეკავა, პრესის მეშვეობით ეწეოდა წინასაარჩევნო ბრძოლას. "ივერიის" კორესპონდენტი აკრიტიკებდა პასიურ ქართველებს, მოუწოდებდა მათ შეეგნოთ საქალაქო თვითმმართველობის დიდი მნიშვნელობა, სათათბირო-ში გაეყვანათ ქართველი ერის ინტერესთა გამომხატველდამცველი ხმოსნე-ბი (დეპუტატები). ამგვარ პროპაგანდას დადებითი შედეგი მოჰყვა. 1890 წლის არჩევნებში ქართველმა ცენზიანებმა საგრძნობლად გაადიდეს თავისი წარმომადგენლობა თბილისის საქალაქო სათათბიროსა და გამგეობაში. გაზ. "ნოვოე ობოზრენიე" ახალი შემადგენლობის სათათბირო ასე დაახა-სიათა: "ყველაზე მნიშვნელოვანი განსხვავება ახალი სათათბიროსი ძველი-საგან მდგომარეობს ადგილობრივი ფინანსური ტუზების გავლენის შემცირებაში. ინტელიგენცია, რომელსაც აქამდე მდიდრები თითქოსდა სამოწყალოდ ითმენდნენ, ამ დროიდან საქალაქო სათათბიროში ყალიბდება დამოუკიდებელი ფრაქციის სახით. მას შეუძლია მოიპოვოს 45 ხმოსნის მხარდაჭერა, იმოღვაწეოს ქალაქის მეურნეობისა და მოსახლეობის მდგომარეო-ბის გასაუმჯობესებლად". მართლაც, კარგა ხანს საქალაქო სათათბიროს მუშაობას რაციონალისტ ვაჭარმრეწველებთან ერთად (დ. სარაჯიშვილი, გ. ქართველიშვილი, დ. ბარათაშვილი, მ. ანანოვი და სხვ.) ტონს აძლევდნენ ნიკო ნიკოლაძე, ივანე მაჩაბელი, ვლადიმერ მიქელაძე, ნიკო ცხვედაძე.

დასავლეთ საქართველოს ქალაქებშიც შეიმჩნეოდა ეროვნული და კლასობრივი დაპირისპირება. მაგრამ განსხვავება ის იყო, რომ ამ რეგიო-ნის ეკონომიკაში ქართველი ბურჟუაზია გაცილებით მყარ პოზიციას ფლობდა და მუნიციპალიტეტებში მათ და აგრეთვე ქართულ ინტელიგენ-ციას ეკუთვნოდა უპირატესობა.

საქალაქო თვითმმართველობის საქმიანობაში, რა თქმა უნდა, ხარვე-ზებიც იყო; რეაქციონერები ღვარძლიანად ლაპარაკობდნენ მუნიციპალიტე-ტების სუსტ მხარეებზე, იყენებდნენ მას თვიმმართველობის იდეის სახელის გასატეხად. იმის დამტკიცებას ცდილობდნენ, რომ საქალაქო მეურნეობის მოწესრიგების საქმეში უფრო მეტის გაკეთება შეუძლია მთავრობის ადმინისტრაციას, ვიდრე საზოგადოებრივ თვითმმართველობას.

რეაქციონერთა შემოტევისაგან თვითმმართველობას იცავდა პროგრე-სული ინტელიგენცია. თვითმპყრობელობის იდეოლოგებთან კამათის დროს ნიკო ნიკოლაძე, მაგალითად, უპირველეს ყოვლისა, საქალაქო თვითმმართველობის სუსტ მხარეზე მიუთითებდა, მაგრამ ამის მიზეზად საზოგადოებრივი ძალების არაკომპეტენტურობას როდი მიიჩნევდა. ბრალს აბსოლუტური მონარქიის კანონმდებლობას აკისრებდა. საქალაქო თვითმმართველობა, წერდა მუნიციპალურ მოღვაწეთა აღიარებული ლიდერი, წმინდა ადმინისტრაციული მიზნით დააარსეს და ზედაფენები მას ითმე-ნენ როგორც მთავრობის აპარატის დანამატსა და დამხმარე დაწესებულე-ბას. ბევრმა არ იცის, რომ ქალაქის საშემოსავლო ბიუჯეტის უდიდესი ნაწილი, კანონის ძალით,

უნდა დაიხარჯოს ჯარისა და პოლიციის დასაფი-ნანსებლად. 1875 წელს ამ ხარჯებმა შთანთქა თბილისის ბიუჯეტის 72%. მიუთითებდა რა, მუნიციპალიტეტის არაეფექტური მუშაობის ობიექტურ მიზეზებზე, ნ. ნიკოლაძე თავგამოდებით იცავდა თვითმმართველობის პრინციპს. მისი აზრით, ქვეყნისა და საზოგადოების უკეთესი მომავალი მჭიდრო კავშირში იყო თვითმმართველობის იდეასთან და როცა მას მო-სახლეობის თვალში უსამართლოდ სვრიან, ჩვენი მოვალეობაა თვითმმართველობის პრინციპის დაცვა და განვითარება. ნ. ნიკოლაძესა და მის თა-ნამოაზრეებს სრულყოფილი, ფართო უფლებამოსილებით აღჭურვილი თვითმმართველობა მიაჩნდათ პოლიტიკურ სკოლად, ავტონომიის მოპოვე-ბის, ქართული სახელმწიფოს აღდგენის ერთ-ერთ მთავარ წინაპირობად.

მაგრამ მთავრობის მიერ 1892 წელს შედგენილმა ახალმა საქალაქო დებულებამ და მის შესაბამისად გატარებულმა კონტრრეფორმამ კიდევ უფრო შეკვეცა საქალაქო თვითმმართველობის უფლება-კომპეტენცია, კიდევ უფრო შეამცირა მასში დემოკრატიული ფენების წარმომადგენლობა. კანონით გათვალისწინებული აუცილებელი არამწარმოებლური ხარჯების (ჯარისა და პოლიციის დაფინანსება) სიდიდის გამო ქალაქების არსებით საჭიროებათა დაკმაყოფილებისათვის მცირე თანხა რჩებოდა. თვითმმართველობებს სხვა გამოსავალი არ ჰქონდათ და ბანკებისაგან კრედიტებს იღებდნენ. მთავრობის ნებართვით, თბილისის თვითმმართველობამ აიღო საობლიგაციო სესხები 1500000 მან. ოდენობით. ასეთივე უფლება მიიღეს ფოთისა და ბათუმის საქალაქო თვითმმართველობებმა.

მუნიციპალიტეტის მთავარი ფუნქცია იყო კომუნალური მეურნეობის გაუმჯობესება. ამას შედარებით უკეთ ახერხებდა თბილისი, ფოთი, ბათუმი. თანდათან იცვლებოდა ქალაქის გარეგანი სახე. იზრდებოდა მოკირწყლული და მოასფალტებული ქუჩების რიცხვი. მრავლდებოდა წყალსადენები. ნავთის ფარნებს თანდათან გაზის ლამპიონები და ელექტრონი ცვლიდა. ეწყობოდა მასობრივი ტრანსპორტი. 1887 წელს თბილისში ამოქმედდა ცხენებგაბმული კონკა, 1904 წელს — ელექტროტრამვაი და ფუნი-კულიორი. გარკვეულ როლს ასრულებდნენ მუნიციპალიტეტები აგრეთვე კულტურის, სახალხო განათლებისა და ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში. მაგრამ სხვადასხვა მიზეზების გამო, მათ მთლიანად როდი გაამართლეს პროგრესული ინტელიგენციისა და ხალხის იმედი.

საქალაქო თვითმმართველობის თეორეტიკოსი და პრაქტიკოსი ნიკო ნიკოლაძე (იგი თითქმის 2 ათეული წელი იყო ფოთის ქალაქის თავი) წერდა: ქალაქის მმართველობის რეფორმამდელ პოლიტიკურ ფორმასთან შედარებით, თვითმმართველობა პროგრესულად გამოიყურება, მაგრამ რუ-სეთის იმპერიაში არსებული საქალაქო თვითმმართველობები მხარს ვერ უსწორებენ დასავლეთ ევროპაში მოქმედ მუნიციპალიტეტებს. დასავლეთში უკვე არსებობს საყოველთაო საარჩევნო სისტემა, პროგრესული საშემო-სავლო გადასახადი. რუსეთში კი მოქმედებს 1892 წლის დებულება, რომელიც საარჩევნო ხმას მხოლოდ მსხვილ მესაკუთრეებს აძლევს. რუსეთში არსებული ეს ბოროტება შეიძლება თავიდან ავიცილოთ საყოველთაო სა-არჩევნო უფლების დაკანონებით. მაგრამ რუსეთის ხელისუფლებამ ხალხს ამგვარი რეფორმა არ აღირსა. ამიტომ იყო, რომ აღმოცენდა მუნიციპალური ოპოზიცია, რომელშიც ერთ-ერთ

რადიკალურ ფრთას ქმნიდნენ ქართველი მუნიციპალური მოღვაწეები.

თავი VI. კაპიტალისტური წარმოება. ვაჭრობის და კრედიტის ფორმები

კაპიტალისტური ურთიერთობის გაფართოება საქართველოს სოფლებში.

ბურჟუაზიული რეფორმების გატარებამ, რასაც დაემთხვა რკინიგზების მშენებლობა და გზატკეცილების გაუმჯობესება, ხელი შეუწყო სოფლის მეურნეობის აღმავლობას. საქართველოს სოფლის მეურნეობის დარგებს შორის ყველაზე ფართო მასშტაბიანი იყო მემინდვრეობა. ქართლ-კახეთში წამყვანი კულტურები იყო პური და ქერი. დასავლეთ საქართველოში სიმინდი. XIX ს-ის 80-იან წლებში პურის, ქერის და სიმინდის ყანებს ეკავა 700 ათასი ჰა მიწა. მიღებული მოსავლის დიდ ნაწილს თავად მწარმოებელი მოსახლეობა მოიხმარდა. გარდამეტი საშინაო და სა-გარეო ბაზრებზე გადიოდა.

საქართველოში მევენახეობამეღვინეობის ყველაზე მნიშვნელოვანი რე-გიონი ყოველთვის კახეთი იყო. 1875 წელს კახეთში მევენახეობამეღვინეო-ბას ეწეოდა 19 ათასი გლეხური კომლი და თავადაზნაურთა 800 ოჯახი. კახური ღვინო თანდათან მზარდი რაოდენობით გაჰქონდათ რუსეთშიც.

XIX ს-ის 70-იანი წლებიდან თანდათან ფართოვდება და სასაქონლო ხასიათს ღებულობს მეხილეობა და მებოსტნეობა. საქართველოს სუბტროპიკულ რაიონებში ინერგება უცხოეთიდან შემოტანილი კულტურები (ჩაი, ციტრუსები, რამი, ბამბუკი და სხვ.). ეს დარგები ყოველწლიურად იძლეოდა 5 მლნ. მანეთის პროდუქციას, რომლის ორი მესამედი ბაზარზე გადიოდა. იზრდებოდა მეთამბაქოეობის მნიშვნელობა. ერთხანს თამბაქოს პლანტაციებს შედარებით მეტი ფართობი ეკავა კახეთში, იმერეთსა და გურიაში. 90-იანი წლებიდან მეთამბაქოეობის სპეციალიზებული წარმოე-ბის რეგიონად გადაიქცა აფხაზეთი, რომლის პროდუქციის 70-80 პროცენ-ტი რუსეთსა და დასავლეთ ევროპაში გაჰქონდათ.

საქართველოს მთიანეთში სოფლის მეურნეობის წამყვანი დარგი მეცხოველეობა იყო. მთის ძირსა და ბარის რაიონებში მას დამხმარე მნიშვნელობა ჰქონდა. იმდროინდელი ეკონომისტების აზრით მეცხოველეობის ნაკლებ პროდუქტულობის მიზეზი საკვები ბაზის სიმცირე იყო. დასავლეთ საქართველოს ბარი გამოირჩეოდა მაღალგანვითარებული მეფრინველეობით. ამაღლდა შინამრეწველური მეაბრეშუმეობა. მოსახლეობის გარ-კვეულ ნაწილს ყოველწლიურად გამოჰყავდა 50-60 ათასი ფუთი აბრეშუმის პარკი. თითქმის მთელი პროდუქცია ნედლეულის სახით გადიოდა ბაზარზე.

საქონელწარმოება და მიმოქცევა საქართველოშიც ამაღლდა კაპიტალიზმისთვის დამახასიათებელ დონემდე. ამის შედეგი იყო გლეხობის სო-ციალური დიფერენციაცია და თავადაზნაურთა ერთი ნაწილის კაპიტალის-ტურ მეწარმეებად გადაქცევა.

გლეხთა წოდება არც ფეოდალიზმის ხანაში წარმოადგენდა ერთგვაროვან მასას. გვიანფეოდალურ პერიოდში გლეხობის ქონებრივი დიფერენ-ციაცია რამდენადმე გაღრმავდა. მდიდარი გლეხები მეფემთავრებისაგან ღებულობდნენ "თარხნობას", აზატობას, გადადიოდნენ მსახურის კატეგორიაში. მსახურნი კი აზნაურულ ნიშანთვისებებს იძენდნენ. თან ახლდნენ

მეფეებსა და მთავრებს ლაშქრობაში. მათ შორის უფრო თავგამოჩენილნი აზნაურობასაც ღებულობდნენ, ამდენად საქართველოში თავადაზნაურობა ჩაკეტილ კასტად არ გადაქცეულა, მათ რიგებში ვაჭრები და გამდიდრე-ბული გლეხებიც გადადიოდნენ. ამან განაპირობა საქართველოს თავადაზ-ნაურობის მრავალრიცხოვნობა. იგი მოსახლეობის 5-6%-ის შეადგენდა, მა-შინ როცა რუსეთში 2%-ს არ აღემატებოდა.

რუსეთის მიერ საქართველოს მიერთების შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა. რუსულმა ხელისუფლებამ აკრძალა თავადაზნაურთა წოდების "და-ნაგვიანება" დაბალი ფენებიდან გამოსული ადამიანებით. ეკონომიკურად დაწინაურებულთა წოდებრივად აღზევების პირობები თითქმის მთლია-ნად მოიშალა. ქონებრივწოდებრივი დიფერენციაცია შეიცვალა ქონებრივ-კლასობრივი დიფერენციაციით.

გამოეთხარა ძირი პატრიარქალურ გლეხურ მეურნეობას. შეიცვალა გლეხობის შიგა სოციალური სტრუქტურა. წარმოიშვა სოფლის ბურჟუაზია და სოფლის პროლეტარიატი. მაგრამ გლეხობა როგორც კლასი, არ გამქრალა. მისი ბირთვი იყო საშუალო შეძლების გლეხობა, რომელიც გლეხური წარმომავლობის მოსახლეობის 60%-ს შეადგენდა. გლეხობის დაახლოებით 5% სოფლის ბურჟუად იქცა. ხოლო 35% სიღარიბის ზღვარზე მოექცა. ეს მასა თანდათან ებმებოდა დაქირავებული შრომის ფერხულში, ავსებდა სა-სოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო მუშების კონტინგენტს.

XIX-XX სს. მიჯნაზე საქართველო პარცელური, გლეხური მეურნეო-ბის კლასიკური ქვეყანა იყო. სრულიად უმიწაწყლო ღატაკები არ არსე-ბობდნენ. თითქმის ყველას გააჩნდა სანადელო, საიჯარო თუ საკუთარ მიწაზე გამართული მცირე მეურნეობა, მაგრამ სანახევროდაც არ ჰყოფნიდა ამ მინიატურული მეურნეობიდან მიღებული მოსავალი, სურსათ-სანოვაგე. ამიტომ მიმართავდნენ დამხმარე სარეწებს, გადიოდნენ საშოვარზე. უკვე 70-იან წლებში რაჭის მაზრის უფროსმა საშოვარზე გასვლას "რაჭველებში განმტკიცებული ჩვეულება" უწოდა. არის ცნობა, რომ 1897 წელს დასავლეთ საქართველოს სოფლებიდან საშოვარზე გავიდა 30 ათასი კაცი. მათი დაქირავებული შრომის სარბიელი იყო კავკასია, შუა აზია, ციმბირი. ზო-გი უცხოეთში წასვლასაც ბედავდა. სოფლიდან გასულ პროლეტართა და ნახევრად პროლეტართა ნაწილი მუშაობდა ფაბრიკაქარხნებში. უფრო მე-ტი დასაქმებული იყო სავაჭრო და მომსახურების დაწესებულებებში. ეს მასა ძირითადად გლეხურ ფსიქოლოგიას ინარჩუნებდა; ქალაქსა და სხვა ქვეყანას თავის შრომითი საქმიანობის დროებით ასპარეზად თვლიდა; ცდილობდა გროშების დაგროვების შედეგად მიღებული თანხით მიწა ეყიდა, მშობლიურ სოფელში მეურნეობა გაეფართოვებინა.

კაპიტალისტური ურთიერთობის გაფართოება-განვითარების შესაბამი-სად საგრძნობი ცვლილებები ხდებოდა აგრეთვე თავადაზნაურულ მიწათმფლობელობასა და მემამულურ მეურნეობაში.

1865 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურობამ თავის წი-ნამძღოლად დიმიტრი ყიფიანი აირჩია. იგი კარგად ერკვეოდა კრედიტის დიდმნიშვნელობაში და პრივილეგიურ წოდებას ურჩია ყმაგლეხთა პირადი გათავისუფლების საზღაურად მიღებული თანხის ერთი

ნაწილი გადა-ეცო საადგილმამულო ბანკის დასაარსებლად. ათი წლის შემდეგ ბანკი ამოქმედა. ოდნავ მოგვიანებით გაიხსნა ქუთაისის გუბერნიის სათავადაზ-ნაურო-საადგილმამულო ბანკიც.

თავადაზნაურთა უმრავლესობა აღებულ კრედიტს ყოველდღიური სა-ჭიროებისათვის იყენებდა. ამიტომ სესხის დაფარვას ვერ ახერხებდა და დაგირავებულ მიწას კარგავდა. ამით შეწუხებულმა თავადაზნაურობამ შე-ღავათები მოითხოვა. ბანკის გამგეობის თავმჯდომარემ ი. ჭავჭავაძემ მემამულეებს დაუსაბუთა, რომ ბანკს არ შეუძლია უგულვებელყოს კაპიტალისტური საკრედიტო ურთიერთობის კანონები და დაუდევარ დებიტორებს შეღავათები მიანიჭოსო. მით უმეტეს, რომ ბანკის მოგების დიდ ნაწილს, დამფუძნებელთა დადგენილების თანახმად, ეროვნული კულტურის წარმატებისათვის ვიყენებთო.

ი. ჭავჭავაძე თავიდანვე აფრთხილებდა თავადაზნაურობას, რომ კრედიტი ორლესილი მახვილია; ბანკიდან გატანილი სესხი მხოლოდ იმას დაეხმარება, ვინც ფულს მეურნეობის გაუმჯობესების და რენტაბელობის ამაღლებისათვის გამოიყენებს, მფლანგველ და მოქეიფე დიდკაცებს კი სამარეს გაუთხრისო. ასეც მოხდა. 1903 წლამდე აღმოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურობამ დააგირავა თავის მიწების 65% — 350000 ჰექტარი ბან-კებში, 302000 ჰა მევახშეებთან. მათი მთელი ვალი 11 მლნ. მანეთს შეად-გენდა. ისინი თავნისა და პროცენტის დასაფარავად ყოველწლიურად მარ-ტო ბანკებს უხდიდნენ 800 ათას მანეთს. მევახშეებისათვის გაცილებით მეტი უნდა გადაეხადათ, რასაც ვერ ახერხებდნენ: დაგირავებული მიწის ოფიციალური პატრონი ნომინალურად რჩებოდა მიწის მესაკუთრედ. ფაქ-ტობრივი მესაკუთრე იყო კრედიტორი (ბანკი ან მევახშე), რომელიც არსე-ბითად ითვისებდა მიწის რენტას კაპიტალის პროცენტის სახით. ბევრი მემამულე ამ ნომინალურ უფლებასაც კარგავდა. ბოლოს და ბოლოს მათი მიწები საჯარო ვაჭრობით იყიდებოდა XIX ს. 80-იან წლებში ქართველი თავადაზნაურობის საკუთრებაში იყო 2 მლნ. ჰა მიწა. 1904 წლამდე შემ-ცირდა 400 ათასი ჰექტარით. პრივილეგიური წოდების დიდი უმრავლესო-ბა მცირემიწიანი იყო; მცირე ნაწილი ფლობდა თავადაზნაურთა მიწის ფონდის 68 პროცენტს. რამოდენიმე ათეული მსხვილი მემამულის საკუთრებაში იყო 5-10 ათასი, 10-20 ათასი ჰა და კიდევ მეტი მიწა.

გარდამავალი პერიოდის სიძნელეების მიუხედავად, მემამულური მე-ურნეობა შედარებით ადვილად ეგუებოდა ბაზრის მოთხოვნილებას, ღე-ბულობდა სასაქონლო-სავაჭრო ხასიათს. თავადაზნაურთა ერთ ნაწილს გა-სასყიდად გაჰქონდა მარცვლეული. უმეტესობა ვენახებსა და ბაღებს აფართოებდა. ზოგი მათგანის ზვარი 40-50 და 100 ჰექტარზეც იყო გადაჭიმული. კახეთში მაღალი ხარისხის ღვინოს აყენებდნენ ჭავჭავაძეები, ანდრო-ნიკაშვილები, ვაჩნაძე, ვახვახიშვილი, ჩოლოყაშვილები. მაგრამ მათ შორი-საც კი გამოირჩეოდა ზაქარია ჯორჯაძე. მან 70-იან წლებში დაიწყო ღვი-ნის ევროპული წესით დაყენება, გააცნო რუსეთს კახური ღვინის მაღალი ღირსება. მიიღო პირველი ხარისხის ჯილდოები რუსულ გამოფენებზე. პარიზში გამართულ ღვინოების კონკურსზე აიძულა ფრანგები კახური ღვი-ნო დაეყენებინათ ბურგუნდიულის გვერდით. მეღვინეობის მემატიანე მ. ბალასი ერთ დონეზე აყენებდა ზ. ჯორჯაძის და უფრო გვიან კახეთში შექმნილ რომანოვთა მეურნეობაქარხანას, აღნიშნავდა, რომ ისინი ტექნი-კური აღჭურვილობით არ ჩამოუვარდებოდნენ ევროპაში არსებულ ყველა-ზე მსხვილ მეურნეობაქარხნებს.

ქართლში მევენახეობამეღვინეობა მაღალ დონეზე დააყენა ივანე მუხრანბატონმა. მისი სარდაფიქარხანა 100 ათას ვედრო ღვინოს იტევდა. 1886 წელს, მაგალითად, ივ. მუხრან-ბატონმა ბაზარზე გაიტანა 30 ათასი ვედრო ღვინო. მისი წლიური შემოსავალი უდრიდა 224 ათას მანეთს. წარმოების ხარჯები (სპეციალისტების და მუშების ქირა, პროდუქციის ტრან-სპორტირება და სხვ.) შეადგენდა 123 ათას მანეთს, სუფთა მოგება — 121 ათას მანეთს.

საქართველოში რომანოვთა საგვარეულოს ხელთ აღმოჩნდა იმპერა-ტორისაგან ნაჩუქარი და ნაყიდი 150 ათას ჰექტრამდე მიწა. დავით ალექ-სანდრეს ძე ჭავჭავაძისაგან იყიდეს წინანდალი, ნათარეული, მუკუზანი და სხვ. მამულები, შექმნეს მევენახეობამეღვინეობის სპეციალიზებული უმ-სხვილესი წარმოება. მათვე ბორჩალოში გამართეს მებამბეობისა და მეცხოველეობის, აჭარაში — მეჩაიეობის მეურნეობები, რომელთაც სამმართველო-ები განაგებდნენ. ყველა სამუშაოები სრულდებოდა დაქირავებული მუშამოსამსახურეების მიერ.

საქართველოში იყვნენ ახალი ყაიდის მემამულეები, რომელნიც მეურ-ნეობას ეწეოდნენ 500-1000 ჰექტარ და ზოგიერთნი კიდევ მეტ მიწაზე. რუსეთიდან ჩამოსახლებული დიდვაჭარი კ. პოპოვი, რომელიც აჭარაში 300 ჰა მიწას ფლობდა, ჩაის კულტურის დანერგვის ერთ-ერთი პიონერი იყო. მან თავის მამულში, 1892 წლიდან 1902 წლამდე დააბანდა 2 მლნ. მა-ნეთი, გააშენა ჩაის პლანტაცია 140 ჰა-ზე. ძმებმა ანანოვებმა იმერეთში 5 ათას ჰექტარზე შექმნეს მსხვილი მეურნეობა. გააშენეს ბამბის პლანტაცია, ვარციხეში გამართეს მევენახეობამეღვინეობის მსხვილი მეურნეობა. ვარციხის ქარხანა-სარდაფიდან ყოველწლიურად იგზავნებოდა ბაზარზე 20-30 ათასი ვედრო ღვინო, 30-40 ათასი ბოთლი შამპანური, 60 ათასი ბოთლი კონიაკი.

მრეწველობის განვითარების დონე საქართველოში.

ბურჟუაზიული რეფორმის მომდენო ხანაში ტექნიკური პროგრესი მშენებლობისა და წარმოების ყველა სფეროში დაჩქარდა. რუსეთის მთავრობა, სტრატეგიული თუ კომერციული მოსაზრებით, მნიშვნელოვან თანხებს ხარჯავდა გზებისა და სატრანსპორტო საშუალებათა გასაუმჯობესებლად. წვრილხელოსნურ წარმოებიდან და მანუფაქტურიდან მანქანურ ინდუსტრიაზე გადასვლის პროცესის ნაწილი გახდა რკინიგზების მშენებლობა.

1864 წელს დამტკიცდა სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობის პროექტი. თავდაპირველად მუშაობა მიმდინარეობდა თბილისი-ფოთის ტრასაზე და მშენებლობას ათვინანსებდა სახელმწიფო ხაზინა. 1869 წელს მთავრობამ რკინიგზის მშენებლობის საკონცესიო ხელშეკრულება გააფორმა ინგლისელ კაპიტალისტთა კომპანიასთან. ტემპი დაჩქარდა. 1872 წელს დაიწყო მატარებლების რეგულარული მოძრაობა ფოთი-თბილისის ხაზზე. 1877 წელს რკინიგზას შეემატა რიონი-ქუთაისის ხაზი, 1883 წელს კი სამ-ტრედია-ბათუმის ხაზი. იმავე წელს მოძრაობა გაიხსნა თბილის-ბაქოს ტრასაზე. 1886 წელს ამოქმედდა ქუთაისი-ტყიბულის ხაზი, 1895 წელს ამუშავდა შორაპან-ჭიათურის რკინიგზა, მოძრაობა გაიხსნა ხაშურ-ბორჯომის ხაზზეც.

რკინიგზამ გააფართოვა და გააუმჯობესა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონების კავშირ-ურთიერთობა, საქონელმიმოქცევა, სტიმული მისცა სამთამადნო მრეწველობის და ზოგი სხვა დარგის განვითარებას. რკინიგზა თავად იყო დიდი კაპიტალისტური კომუნიკაცია და მისი საჭიროებისათვის შეიქმნა სახელოსნოები, მსხვილი მექანიკური ქარხანაც. 1889 წელს რუ-სეთის

სახელმწიფო ხაზინამ ეს მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ობიექტი ინგლისური კომპანიისაგან გამოისყიდა. მომდევნო წელს მან დააფინანსა წიფვის გვირაბის მშენებლობა, რის შედეგად რკინიგზის გამტარუნარიანობა საგრძნობლად გაიზარდა და შესაბამისად ხაზინის მოგებაც გადიდდა.

რკინიგზის სახელოსნოები თბილისში ერთ-ერთ უმსხვილეს საწარმოდ — ორთქლმავალვაგონშემკეთებელ ქარხნად გადაიქცა, რომელშიც 2-3 ათასი მუშა იყო დასაქმებული. რკინიგზა სამრეწველო გადატრიალების მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა. გაიზარდა ქვანახშირის მოპოვება ტყი-ბულში. ჭიათურაში დაიწყო მანგანუმის მოპოვება. თანდათან გაფართოვდა მეტალურგიისათვის აუცილებელი ამ მადნის ექსპორტი.

ჭიათურის შავი ქვის ექსლოატაციის დაწყების (1879 წ.) პირველი ინიციატორი აკაკი წერეთელი იყო. მისმა საგაზეთო სტატიამ აამოძრავა ზემოიმერელი თავადაზნაურობა, რომლის საკუთრებაში იყო ძვირფასი მადნით დაყურსული მიწის ნაკვეთები. ჭიათურას მოაწყდნენ რუსი და უცხოელი საქმოსნებიც. გაიმართა მკაცრი საკონკურენციო ბრძოლა. კარგახანს უპირატესობას ადგილობრივი მრეწველები ინარჩუნებდნენ. აქციონერული საზოგადოება “იმერეთი” შექმნეს ჩუბინიძემ, მოსეშვილმა, გამყრელიძემ. 1880 წელს ამოიღეს მხოლოდ 350 ფუთი მანგანუმის მადანი. 1884 წელს ჭიათურის სარეწებში დასაქმებული იყო 1156 მუშა, 1890 წელს 2000 მუშა, რომელთაც მიწის წიაღიდან ამოიღეს 10 მლნ. ფუთი მადანი. წარმო-ების ტექნიკა ჯერ კიდევ მეტად პრიმიტიული იყო; მადანს წერაქვით ან-გრევდნენ, მაღაროებიდან ხელით ან ცხენის რონოდებით გამოჰქონდათ, ჭიათურიდან შორაპნამდე მანგანუმს ხარის ურმებითა და სასაპალნე ცხე-ნებით ეზიდებოდნენ. 1895 წელს ამუშავდა ჭიათურა-შორაპნის ვიწროლი-ანდაგიანი რკინიგზა, რამაც მადნის გადაზიდვა გააადვილა და რამდენადმე გააიაფა.

1899 წელს ჭიათურაში დასაქმებული იყო 3000 მუშა. მათ ამოიღეს 34 მლნ. ფუთი, 1900 წელს კი 40 მლნ. ფუთი მადანი. მსხვილი მწარმოებლე-ბი შეადგენდნენ მრეწველთა 11 პროცენტს და იძლეოდნენ მთელი პროდუქციის 46,7%-ს. ქართველ მრეწველთა შორის წარმატებით გამოირჩეოდნენ გედევან ჩუბინიძე, ნიკოლოზ ღოღობერიძე, სამსონ აბესაძე, ნეს-ტორ კაკაბაძე, პავლე მოსეშვილი. 1900 წლის შემდეგ ჭიათურაში თანდათან განიმტკიცეს პოზიციები გერმანელმა და ფრანგმა კაპიტალისტებმა. ქართული მანგანუმი მთლიანად მსოფლიოს მეტალურგიული მრეწველო-ბის ცენტრებში გადიოდა და XIX-XX სს. მიჯნაზე ფარავდა მისი მოთხოვნილების 45-50%-ს. თანდათან ძლიერდებოდა კონკურენცია ადგილობრივ და მოსულ ვაჭარმრეწველებს შორის. უმჯობესდებოდა წარმოების ტექნიკური აღჭურვილობა. მანგანუმის მოპოვებას, გადაზიდვასა და ექ-სპორტზე დასაქმებული იყო დაახლოებით 7-8 ათასი მაღაროელი და მტვირთავი მუშა.

XIX ს. 70-80-იან წლებში კვლავ მიმდინარეობდა სპილენძის მადნის მოპოვება და გამოდნობა ალავერდსა და შამბლუღში (ბორჩალოს მაზრა). 1888 წელს ბერძენ ოსტატთა ამხანაგობის ხელიდან წარმოება გადავიდა ფრანგული კომპანიის ხელში. 1899 წელს ამოიღეს 700 ათასი ფუთი მადანი და გამოადნეს 12700 ფუთი სპილენძი. ალავერდის სამრეწველო რაიონში 1900 წელს აღირიცხა 340 მუშა, 1908 წ — 1585, 1912 წ. — 2550, 1914 წ. — 2800 მუშა. ფრანგული ფირმის საწარმოებმა 1908 წელს დაამზადეს 1,4 მლნ. მანეთის, 1913 წელს — 2,9 მლნ. მანეთის პროდუქცია.

ფრანგი კაპიტალის-ტები დაეპატრონნენ ბათუმის ოლქის სამხრეთ ნაწილში აღმოჩენილ სპილენძის საბადოებსაც. 1903-1913 წლებში ჭინკათხევში მოქმედი სპილენძის ქარხნების მწარმოებლობამ გადააჭარბა ალავერდში არსებული საწარმოე-ბის დონეს.

XIX ს. 70-80-იანი წლებიდან დიდ მასშტაბებს მიაღწია ნავთობის მოპოვებამ აფშერონის ნახევარკუნძულზე. ბაქოს ნავთის მსოფლიო ბაზარზე ექსპორტირების საჭიროებამ წარმოშვა ბათუმის საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობა. XX ს. დამდეგს ბათუმში არსებული საექსპორტო ჭურჭლის (თუ-ნუქის ბიდონები და ხის ყუთები) ქარხნებში დასაქმებული იყო 2-3 ათასი მუშა. წლიურად მზადდებოდა 22 მლნ. ცალი თუნუქის ბიდონი და მათ ჩასაწყობად 11 მლნ. ცალი ხის ყუთი, ბათუმიდან ყოველწლიურად მსოფლიო ბაზარზე გადიოდა 20 მლნ. ფუთი ნავთი. კიდევ მეტი რაოდენობით ხდებოდა ნავთის ექსპორტი ტანკერების მეშვეობით.

70-იანი წლებიდან იწყება ორთქლის ძრავების ფართოდ გამოყენება ხე-ტყის მრეწველობაში. თბილისში დაარსდა ხე-ტყის სახერხი 7 ქარხანა, რომელნიც წლიურად უშვებდნენ 200-400 ათასი მანეთის პროდუქციას. ბორჯომისა და ატენის ქარხნები ყოველწლიურად ამზადებდნენ 210 ათასი მანეთის სამშენებლო ხის მასალას. სოხუმისა და მარანის ხე-ტყის ქარხნები უშვებდნენ ყოველწლიურად 600 ათასი მანეთის პროდუქციას. ქალაქმშე-ნებლობების გაფართოებამ მოითხოვა აგურ-კრამიტის წარმოების გაზრდაც. XX ს. დამდეგს თბილისში არსებობდა აგურის 4 ქარხანა, რომლებიც აღ-ჭურვილი იყო გოთმანის სისტემის ღუმელებით. ქარხნული ხასიათი მიი-ღო მინის წარმოებამაც.

ამ პერიოდში გაძლიერდა შინამრეწველური არაყსახდელების როლის შემცირებისა და მსხვილი ქარხნების გაბატონების ტენდენცია. ამ დარგებ-ში გამორჩეული ადგილი დაიკავა დავით სარაჯიშვილმა. XX ს. დამდეგს მისი კუთვნილი სპირტსახდელი და კონიაკის ქარხანა წლის განმავლობა-ში უშვებდა 600 ათასი მანეთის პროდუქციას. სარაჯიშვილის ტექნოლოგი-ით დამზადებული სპირტი და მაღალხარისხოვანი კონიაკი დიდი რაოდე-ნობით იყიდებოდა ცენტრალურ რუსეთში, სადაც მას რამდენიმე სავაჭრო ფირმა ჰქონდა გახსნილი.

ერთი სიტყვით, XIX ს. 80-იან წლებში სამრეწველო გადატრიალება კოლონიურ საქართველოშიც განხორციელდა. რაოდენობრივად სახელოს-ნოები და მანუფაქტურები სჭარბობდა, მაგრამ ფაბრიკაქარხნები უშვებდნენ სამრეწველო პროდუქციის 70-80%-ს. საგრძნობი გახდა წარმოების კონცენტრაცია მსხვილ ცენტრებში (თბილისი, ბათუმი, ჭიათურა), აგრეთვე მსხვილი აქციონერული საზოგადოებების, კომპანიების როლისა და მნიშვნელობის გაზრდა.

ვაჭრობა და კრედიტის ფორმები.

სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის აღმავლობის, საქონელწარმოების გაფართოების შედეგი იყო საქონელმიმოქცევის, საშინაო და საგარეო ვაჭრობის ბრუნვის ზრდა, საკრედიტო ოპერაციების გაფართოება. თუ XIX ს-ის 80-იან წლებამდე საქართველოს საგარეო ვაჭრობის ბალანსი პასიური იყო, მომდევნო ხანაში აქ-ტიური გახდა; ექსპორტმა გადააჭარბა იმპორტს.

70-იან წლებში ევროპის ქვეყნებიდან საქართველოში ყოველწლიურად შემოდიოდა 4 მლნ მანეთის საქონელი, რუსეთიდან კი 4,5 მლნ. მანეთისა. 90-იან წლებში დასავლური საქონლის

იმპორტმა მიაღწია 10 მლნ. მანეთს, რუსეთიდან შემოტანილი პროდუქციის ღირებულებამ გადააჭარბა 25 მლნ. მანეთს.

ამავე ხანებში საკმაოდ გააქტიურდა ადგილობრივი (ქართული, სომხური) სავაჭრო კაპიტალიც. საქართველოს დაბაქალაქებში თანდათან ფართოვდებოდა საწყობების, მაღაზიების, დუქნების ქსელი. მრავლდებოდა სავაჭრო კომპანიები და ფირმები. მათი ძირითადი ფუნქცია იყო ადგილობრივი ნაწარმის გაყიდვა, უცხოური, იმპორტული საქონლის რეალიზა-ცია. ქართული წარმოების ღვინო, კონიაკი, აბრეშუმი, მატყლი, თამბაქო, ტყავი და სხვა თანდათან მზარდი ოდენობით გაჰქონდათ რუსეთში და საზღვარგარეთის ქვეყნებში. 90-იანი წლებიდან ექსპორტში განსაკუთრებით დიდი ადგილი დაიკავა ქართულმა მანგანუმმა და ბაქოს ნავთმა.

თანდათან იზრდებოდა კრედიტის როლი და მნიშვნელობა. 1866 წელს თბილისში გაიხსნა რუსეთის სახელმწიფო ბანკის განყოფილება. 1871 წელს დაარსდა თბილისის კომერციული ბანკი, 1873 წ. — ურთიერთდამ-კრედიტებელი საზოგადოება, 1874 წ. — თბილისის საადგილმამულო ბან-კი, მომდევნო წელს მოქმედება დაიწყო ქუთაისის საადგილმამულო ბან-კმაც. 80-იან წლებში საკრედიტო დაწესებულებათა ქსელი კიდევ უფრო გაფართოვდა. სოფლებში თანდათან მრავლდებოდა ფულის შემნახველ-გამ-სესხებელი ამხანაგობები და საკრედიტო საზოგადოებები.

საკრედიტო ოპერაციების ფართო მასშტაბით გამოირჩეოდა თბილი-სის კომერციული ბანკი, რომელსაც საფუძველი ჩაუყარეს მთელს კავკასია-ში ცნობილმა ვაჭრებმა და მრეწველებმა (ე. დავითაშვილი, ო. ზუბალაშვილი, პ. ნადირაძე, ა. ევანგულოვი, ა. ონიკაშვილი, პ. ნაკაშიძე, ნ. ფრიდონოვი და სხვ.). მათ გაიღეს ბანკის ძირითადი კაპიტალის შესადგენად ერთი მლნ მანეთი. ოცი წლის გამავლობაში თბილისის კომერციული ბან-კის ოპერაციები 15 მლნ. მანეთიდან 157 მლნ. მანმდე გაიზარდა. ბანკი აწარმოებდა თამასუქების განაღდებას, ანაბრების მიღებას, სესხების გაცემას. 80-იან წლებში ბანკმა თავის განყოფილებები გახსნა ბაქოსა და ბათუმში, ყველგან გასცემდა სხვადასხვა დანიშნულების კრედიტებს მილიო-ნი და ათეული მილიონი მანეთის ოდენობით.

საქართველოს საადგილმამულო ბანკების თავდაპირველ მიზანს საიფოთეკო კრედიტის გაცემა (მიწის გირაოს ქვეშ) შეადგენდა. მოგვიანებით მათ იკისრეს კომუნალური და კომერციული ბანკების ზოგი ფუნქციაც. 1875-1900 წლებში თბილისის საადგილმამულო ბანკმა გასცა 45 მლნ. მანეთის გრძელვადიანი და 5 მლნ. მანეთის მოკლევადიანი სესხი, რომელთა 80% ქალაქის მცხოვრებლებმა აიღეს. ამავე პერიოდში ქუთაისის საადგილმამულო ბანკმა სოფლის მამულების გირაოს ქვეშ სესხად გასცა 2,5 მლნ. მანეთი, ქალაქელთა ქონების გირაოს ქვეშ კი 7,2 მლნ. მანეთი.

XX ს-ის პირველ ოცეულში საკრედიტო დაწესებულებათა ქსელი გაფართოვდა, მათი მნიშვნელობა გაიზარდა.

კაპიტალისტური საზოგადოების კლასების ჩამოყალიბება.

კაპიტალიზმის საყოველთაო კანონზომიერება, ქალაქის მოსახლეობის ზრდა სოფლის მოსახლეობის ხარჯზე, ცხადი გახდა საქართველოშიც. 1865 წლიდან 1897 წლამდე ქალაქების მოსახლეობა 103%-ით გაიზარდა. მთელი მო-სახლეობა კი მხოლოდ 40%-ით გადიდდა. მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპით გამოირჩეოდა თბილისი, რომლის მოქალაქეთა რიცხვი აღნიშნულ პერიოდში 67 ათასიდან 160 ათასამდე გადიდდა. კიდევ მეტი იყო ბათუმის მოსახლეობის ზრდის ტემპი. საქართველოს ქალაქების მთელი მოსახლეობა 1865დან 1897 წლამდე 140 ათასიდან 300 ათასამდე გაიზარდა. ეკო-ნომიკური განვითარების ერთ-ერთი ტენდენცია იყო ახალი სავაჭრო-სარეწაო დაბა-სოფლების აღმოცენება რკინიგზის სადგურებში და მაგისტრალის ახლოს. ქალაქებში უფრო მეტად იგრძნობოდა ახალი ფორმაციის მა-ჯისცემა, უფრო არსებითი ცვლილებები ხდებოდა მოსახლეობის სოციალურ სტრუქტურაში.

რუსეთის იმპერიის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის მომენტში (1897 წ.) საქართველოში აღირიცხა 2 109 ათასი მცხოვრები: 1 786 ათასი (84,7%) სოფლებში, 322 ათასი (15,3%) ქალაქებში. მთელი მოსახლეობის 70% სოფლის მეურნეობაში იყო დასაქმებული. რუსეთის იმპერიაში იურიდიულფორმალურად ბოლომდე იყო დაცული მოსახლეობის წოდებრივი დაყოფის პრინციპი, მაგრამ განათლებული საზოგადოება ხედავდა, რომ თავადაზნაურობა და გლეხობა ისეთი აღარ იყო, როგორიც 100 და 50 წლის წინ. კაპიტალიზმის განვითარებამ არსებითი ცვლილებები შეიტანა სხვადასხვა ფენების ეკონომიკურ-სოციალურ მდგომარეობაში.

XIX ს-ის მიწურულს თავადაზნაურობა შეადგენდა მთელი მოსახლეობის 5-6%-ს. იგი აღარ წარმოადგენდა ერთიან პრივილეგიურ წოდებას; დაშლილი იყო მსხვილი, საშუალო შეძლების და წვრილ მესაკუთრეებად. ეს უკანასკნელნი დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ და ეკონომიკური შეძლებით ღარიბ გლეხებისაგან არ განსხვავდებოდნენ. მსხვილი მემამულეები კაპიტალისტურად საქმიანობდნენ და ბურჟუაზიას ემსგავსებოდნენ.

კაპიტალიზმის განვითარების ერთ-ერთი გამოხატულება იყო მესამე წოდების ზედაფენის ჩამოყალიბება ბურჟუაზიულ კლასად. სოციალურ სტატუსს გლეხობაც იცვლიდა. ზედაფენა სოფლის ბურჟუაზიას ქმნიდა, ქვედაფენა კი — სოფლის პროლეტარიატს ავსებდა. სოციალური ურთიერთობის ერთ-ერთი ძირითადი ფორმა გახდა დამქირავებლისა და დაქირავებულის ურთიერთობა. XIX ს-ის მიწურულს საქართველოს სოფლებში იყო 316 ათასი საოჯახო ტიპის მეურნეობა, რომელთაგან დაქირავებულ შრომას სისტემატურად იყენებდა 15614 მეურნეობა (5%). 1897 წელს სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული იყო სულ 33 ათასი მუდმივი და 50 ათა-სი სეზონური მუშა. იმავე წელს ფაბრიკაქარხნებში აღირიცხა 30 ათასი მუშა, საამშენებლო სამუშაოზე 8 ათასი, რკინიგზაზე — 3 ათასი, მომსახურების სფეროში 19 ათასი მუშა.

ამრიგად, XIX ს-ის მეორე ნახევარში წარმოიშვა საქართველოს მუშათა კლასი. იმის გამო, რომ საქართველოს მრეწველობა ჯერ კიდევ არ იდ-გა მაღალ დონეზე, სამრეწველო მუშების რიცხვი შედარებით ნაკლები იყო, სჭარბობდა სოფლის მეურნეობასა და მომსახურების სფეროში დასაქმებული მუშების რაოდენობა. მუშათა ამ რაზმების კლასობრივი თვითშეგ-ნების დონე, განსხვავებული იყო, მაგრამ მათ მაინც აერთიანებდა იმის მეტნაკლებად შეგნება, რომ არ

გააჩნდათ წარმოების საშუალებანი, აქირავებდნენ საკუთარ სამუშაო ძალას და ყველას ინტერესი მოითხოვდა ამა თუ იმ ფორმის ბრძოლას შრომისა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებისათვის. ამგვარი გააზრების საფუძველზე უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ 100 ათასიანი მუშათა კლასი უპირისპირდებოდა ბურჟუაზიას. ამ ორი კლასის ურთიერთობის დარეგულირება საქართველოს ინტელიგენციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანა გახდა. ამ პრობლემას თავისებურ ელფერს აძლევდა ის, რომ საქართველოს პროლეტარიატის ძირითად ნაწილს ქართველი მუშები შეადგენდნენ, ხოლო ბურჟუაზიის რიგებს უფრო მეტად ადგილობრივი სხვატომელები და უცხოელები ავსებდნენ.

თავი VII. გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი ეტაპის დასაწყისი. პოლიტიკური პარტიების ჩამოყალიბება (XIX-XX სს. მიჯნა)

ამ პერიოდში, მართალია, კვლავ მწვავე იყო ბატონყმობის ნაშთების საფუძველზე არსებული სოციალური წინააღმდეგობანი, მაგრამ იკვეთებოდა კაპიტალიზმის განვითარების შედეგად აღმოცენებული კლასების (ბურჟუაზია, პროლეტარიატი) ანტაგონიზმიც. გამათავისუფლებელ მოძრაობაში განსხვავებული პოზიციებიდან ებმებოდნენ ახალი საზოგადოებრივი ძალები. ყალიბდებოდა პოლიტიკური პარტიები.

ბატონყმობის ნაშთების მოსპობა, რუსული აბსოლუტური მონარქიის დამხობა და მართვა-გამგეობის დემოკრატიული სისტემის შექმნა პასუხობდა როგორც ბურჟუაზიის, ისე გლეხობისა და მუშების ინტერესებს. მაგრამ სამეურნეო საქმიანობასა და ყოფა-ცხოვრებაში არსებული წინააღმდეგობები წარმოშობდა განსხვავებულ შეხედულებებს, სოციალურ საფუძველს უქმნიდა საზოგადოების მსოფლმხედველობრივ დიფერენციაციას, პოლიტიკური პარტიების ჩამოყალიბებას.

აგრარული მოძრაობა. მუშათა პირველი გაფიცვები.

ბატონყმობის ნაშთებისა და ცარისტული ბიუროკრატიის წინააღმდეგ მიმართული აჯანყებები XIX ს. 70-იან წლებში რუსეთის იმპერატორის სატრაპებმა სისხლში ჩაახშეს. მომდევნო ხანს სოციალურპოლიტიკური ჩაგვრის საწინააღმდეგო მოძრაობამ სხვა ფორმები მიიღო. თითქმის ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა ღალა-ბეგარაზე უარის თქმა, მემამულეთა ტყესაძოვრებით თვითნებური სარგებლობა, ფირალობაყაჩაღობა, ტერორი.

სიღნაღის მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლი 1882 წელს თბილისის გუბერნატორს ატყობინებდა, რომ გახშირდა გლეხთა მემამულეებზე თავდასხმის შემთხვევები. მომრიგებელ მოსამართლეთა საქმეში ჩარევა ვერ უზრუნველყოფს თავადაზნაურთა უშიშროებას. გთხოვთ მიიღოთ მეამბოხე გლეხების წინააღმდეგ მკაცრი ზომები. პასუხი დადებითი იყო: ადმინისტრაციული წესით (სასამართლოს დადგენილების გარეშე) მრავალი ურჩი გლეხი ციმბირს გადაასახლეს, გახშირდა ეგზეკუციებიც. 1883-1884 წლებში დამსჯელი რაზმები გორის მაზრის 129 სოფელში ჩააყენეს.

არსებული სოციალპოლიტიკური წყობის საწინააღმდეგო პროტესტის გამოხატულება იყო სოციალური შინაარსის ყაჩაღობათვირალობა. ტყედ გავარდნილი იარაღასხმული გლეხები

ტერორს მიმართავდნენ ყველაზე უფრო უსამართლო მემამულეებისა და მოხელეების წინააღმდეგ. 1881 წელს გაზ. "დროების" კორესპონდენტი წერდა, რომ ავაზაკობა თანდათან მატულობს. ადმინისტრაცია მკაცრ ღონისძიებებს იყენებს, მაგრამ იმის გამო, რომ ყაჩაღებს ხალხი თანაუგრძნობს, საკვებს აძლევს, მთავრობის მოქმედება უშედეგოდ მთავრდებაო. ხალხი, რა თქმა უნდა ეხმარებოდა უსამართლობაძალადობის წინააღმდეგ ამხედრებულ ყაჩაღებს, რომელნიც მდიდრებს ართმევდნენ და ღარიბებს აძლევდნენ.

XIX ს. 90-იან წლებში ფირალები ყველაზე მეტად აქტიურობდნენ გურიაში. მთავრობამ სამხედრო წესები შემოიღო. დამსჯელი რაზმებით აავსო ეს პატარა მაზრა. პოლიციელთა რაზმებმა მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი გააჩანაგა, ლიხაურის, აკეთისა და ჯუმათის მკვიდრ გლეხებს 12 ათასი მანეთის ზარალი მიაყენა, მაგრამ რეპრესიები შედეგს არ იძლეოდა, ფირალობა გრძელდებოდა.

აღნიშნული პერიოდის საქართველოში აღმოცენდა ანტაგონიზმი ბურ-ჟუაზიასა და მუშათა კლასს შორისაც. გაღატაკებული გლეხები ხმას იმაღლებდნენ მათივე წრიდან აღზევებული კულაკების, სოფლის ბურჟუების წინააღმდეგაც.

მთელი გლეხობის ბრძოლას თავადაზნაურობის წინააღმდეგ იმდროსვე პირველი სოციალური ომი უწოდეს, ხოლო სოფლის ბურჟუაზიისა და სოფლის პროლეტარიატის ბრძოლა მეორე სოციალურ ომად მონათლეს. მეორე სოციალური ომის მასშტაბი გაცილებით მეტი იყო ქალაქებში, მრეწველებში. 80-იანი წლებიდან თანდათან გაფართოვდა სამრეწველო მუ-შების საგაფიცვო მოძრაობა, რომელიც სოციალურ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი შენაკადი გახდა.

საქართველოს მუშათა მოძრაობის ავანგარდში თავიდანვე თბილისის პროლეტარიატი ჩადგა. სტიქიური, პირველი არაორგანიზებული გაფიცვები 70-იან წლებში მოხდა. 1886 წელს გაიფიცნენ ორთქლმავალვაგონშემკეთე-ბელი ქარხნის მუშები. მათ ინგლისურ კომპანიას ცხრამუხლიანი მოთხოვ-ნა წაუყენეს. 1889 წლიდან რკინიგზელ მუშათა გაფიცვები უფრო მასშტა-ბური გახდა. ეს ის დროა, როცა რუსეთის სახელმწიფო ხაზინამ გამოისყიდა რკინიგზა და ორთქლმავალვაგონშემკეთებელი ქარხანაც. გაუქმდა ადრე არსებული შეღავათები, შეამცირეს უქმე დღეები, ხელფასი. აღშფოთებულმა მუშებმა საპროტესტო დემონსტრაცია ქალაქის ქუჩებში გამართეს. ადმინისტრაციას მოთხოვნათა საკმაოდ ვრცელი ნუსხა წარუდგინეს. "დარღვეული საზოგადოებრივი წესრიგის" აღსადგენად რუსმა მოხელეებმა გამოიყენეს უხეში ძალა. ჯარისკაცებმა დემონსტრანტები ქუჩიდან გარე-კეს, ხოლო პოლიციის რაზმი ქარხანაში ჩადგა. მუშებს ჯერ არ გააჩნდათ პროფესიული ორგანიზაცია, არც ასეთ მომენტში გამოსაყენებელი თანხა. ვერ გაუძლეს უხელფასობას და ცხრადღიანი გაფიცვის შემდეგ მუშაობა განაახლეს.

საქართველოს მუშათა მოძრაობის ვეტერანი ზაქარია ჩოდრიშვილი, მისი ძმა და რამდენიმე მუშა ხალხოსნური ორგანიზაციის წევრები იყვნენ. მათ ჩამოაყალიბეს საგამანათლებლო წრე, მუშათა პირველი ორგანიზაცია ამიერკავკასიაში. თბილისელმა პროლეტარებმა დააარსეს ხელნაწერი ჟურნალი "მუშა", აგრეთვე "განთიადი" და "სხივი". მათში შეტანილი წერილები

ცხადყოფს, რომ მუშებში თანდათან მაღლდებოდა არა მარტო კლასობრივი თვითშეგნება, არამედ ეროვნული ცნობიერებაც.

"მესამე დასი". ქართული სოციალ-დემოკრატიის დაბადება.

დასავლეთევროპული უტოპიური სოციალიზმისა და ხალხოსნური (ნაროდნიკული) იდეოლოგია საქართველოში, XIX ს. 80-იანი წლებიდან, კრიზისს განიცდის. გზას იკაფავს სოციალიზმის ახალი მოდელი. მარქსიზმი შემოდიოდა როგორც დასავლეთ ევროპიდან, ისე რუსეთიდან. 90-იანი წლების დამდეგს სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოდის ახალი თაობა: ნოე ჟორდანია, სილიბისტრო ჯიბლაძე, კარლო ჩხეიძე, ისიდორე რამიშვილი, ფილიპე მახარაძე, მიხა ცხაკაია და სხვ. მათ სახელებთანაა დაკავშირებული "მესამე დასის" ჩამოყალიბება. მათ დაიწყეს მარქსიზმის ათვისება, მაგრამ პირველ ხანებში, ყველა თუ არა, ზოგი მათგანი განიცდიდა თერგდალეულთა (პირველი და მეორე დასის) ლიდერების გავლენას.

მესამე დასის პროგრამის დამუშავებაში წამყვანი როლი შეასრულა ნოე ჟორდანიამ. მისი შეხედულებები გამოთქმულია ჟ. "მოამბეში" 1894 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში — "ეკონომიკური წარმატება და ეროვნე-ბა". იქ ის ძირითადი აზრია გატარებული, რომ კაპიტალიზმის განვითარე-ბამ მჭიდროდ დაუკავშირა ერთმანეთს ქართველი ერის ყველა სოციალური ფენა, ყველას მისცა თავის ფუნქცია. ამ ერთიანობის დარღვევა თვით ერის არსებობას დააყენებსო საფრთხის ქვეშ. ახალგაზრდა ნ. ჟორდანია ახლოს იდგა წოდებათა შერიგებისა და თანამშრომლობის ილიასეულ იდეასთან. ნ. ჟორდანიამ პროგრამის თავის ვარიანტში ჩაწერა: 1) ეკონომი-კური კეთილდღეობა დედაბოძია ადამიანის ცხოვრებისა; 2) მთელი ერისა და ყოველი პიროვნების თავისუფლება მთავარი პირობაა პროგრესული განვითარების, რაც მოწინავე დასის მიზანია; 3) კაპიტალიზმის განვითარე-ბა, მართალია, იწვევს სიმდიდრისა და სიღარიბის პოლარიზაციას, რაც აიძულებს მუშათა კლასს ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის იზრუნოს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის დაპირისპირებას, კლასობრივ ბრძოლას. ე. ი. ნ. ჟორდანია არსებითად უარს ამ-ბობდა ბურჟუაზიული წყობილების დამხობის მარქსისტულ იდეაზე. მიაჩ-ნდა, რომ კაპიტალიზმის პირობებშიც შეიძლებოდა ერისა და პიროვნების გათავისუფლება, სოციალური სამართლიანობის დამკვიდრება. მომდევნო ორი-სამი წლის გამავლობაში ნ. ჟორდანიამ კარგად შეისწავლა დასავლურ ევროპული სოციალიზმის (რეფორმიზმის) მოდელი, მისი დებულებები დააფიქსირა პროგრამაში. ამგვარად, მესამედასელთა ერთი ნაწილი მკვეთრად დაუპირისპირდა რუსულ სოციალდემოკრატიას (ლენინის მოდელს). ქართული სოციალდემოკრატია იდეურორგანიზაციულ დამოუკიდებლო-ბას ინარჩუნებდა XX ს-ის დამდეგამდე. მოღვაწეობის პირველ ეტაპზე ბევრი მესამედასელი წინაპლანზე აყენებდა ეროვნულ საკითხს, ეროვნული თავისუფლებისათვის მებრძოლ მთავარ ძალად მიაჩნდა მშრომელი ხალხი. ისინი საერთო დემოკრატიულ პოზიციაზე იდგნენ, მართვა-გამგეო-ბის დემოკრატიული სისტემის შექმნა მიაჩნდათ თავის მიზნად.

რუსეთის სოციალდემოკრატიული მოძრაობის ლიდერები (პლეხანოვი, ლენინი, მარტოვი) საქართველოს სოციალდემოკრატიას აღიქვამდნენ საერთო სარუსეთო სოციალდემოკრატიული პარტიის განუყოფელ ნაწილად. ამგვარ ცენტრალისტთა მიზანდასახულობას ხელს უწყობდნენ

რუ-სული ორიენტაციის ქართველი სოციალდემოკრატები (ვ. კეცხოველი, ი. ჯუღაშვილი, ფ. მახარაძე, ა. ენუქიძე). ჟ. "კვალის" და გაზ. "ბრძოლის" თანამშრომელთა უმრავლესობის აზრით, საქართველოში კაპიტალიზმი უკვე ფაქტი იყო. ჩამოყალიბდა ახალი კლასები. მწვავდება ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლა. ფ. მახარაძეს შეუძლებლად მიაჩ-ნდა ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის კომპრომისი, საერთო ეროვნულ ნიადაგზე გაერთიანება. იგი მოუწოდებდა ქართველ საზოგადოებას დამდგარიყო მარქსიზმის პოზიციაზე. შეეგნოთ, რომ კაპიტალიზმი თვითვე ამზადებდა "თავის დასაკლავ დანას". მომავალმა ბოლშევიკებმა მთელი ისტორია აღიქვეს, გააცნობიერეს როგორც კლასთა ბრძოლის ისტორია. სოციალისტური რევოლუცია მოსპობს კლასობრივ უთანასწორობას. არწმუ-ნებდნენ ყველას, რომ ასეთი პერსპექტივა საქართველოსაც გააჩნიაო.

რუსული მოდელის ქართულმა სოციალდემოკრატებმა კატეგორიულად უარყვეს თვალსაზრისი ნიკო ნიკოლაძისა, რომელიც ძალმომრეობას ბოროტებად აცხადებდა და სამართლიანობის დამყარებაში გადამწყვეტ როლს ანიჭებდა ჰუმანიზმისა და ლოგიკის პრინციპებს. ისინი იმის დასა-ბუთებას ცდილობდნენ, რომ "ალესილი მახვილი, ძალა, ამბოხება და სისხლისღვრა მიუძღოდა ყოველთვის სამართლიანობის დამყარებას". ექსტრემისტი სოციალდემოკრატები ჩაუდგნენ სათავეში საქართველოს მუშათა მოძრაობას, რათა მიეცათ მისთვის პოლიტიკური ხასიათი და რევოლუცი-ური მიზანდასახულება.

XIX-XX სს. მიჯნაზე გაფართოვდა სოციალდემოკრატიისა და მუშათა კლასის კონტაქტები. 1900 წლის მაისობაში მუშებთან ერთად სოციალდემოკრატებიც მონაწილეობდნენ. გაისმოდა ლოზუნგები ცარიზმისა და კაპიტალიზმის დამხობის აუცილებლობის შესახებ. 1901 წელს საქართველოში მოქმედი წრეები გაერთიანდნენ, ჩამოყალიბდა თბილისის, ბათუმის, სამეგრელო-იმერეთისა და გურიის ორგანიზაციები. 1903 წ. ივლის-აგვისტოში შედგა რუსეთის სოციალდემოკრატიული ორგანიზაციების გამა-ერთიანებელი ყრილობა. საქართველოდან მასში მონაწილეობდნენ ნ. ჟორდანია, ლ. თოფურიძე, ა. ზურაბოვი. ქართველი დელეგატები მარტოვის პოზიციაზე დადგნენ. გამოვიდნენ ლენინურ-ისკრული ხაზის წინააღმდეგ. რუსეთის სოციალდემოკრატიის გათიშვა "ბოლშევიკურ" და "მენშევიკურ" ფრაქციებად საქართველოში არსებულ ორგანიზაციებსაც შეეხო. დამფუძნე-ბელი ყრილობის შემდეგ საქართველოს სოციალდემოკრატიამ დაკარგა ორგანიზაციული დამოუკიდებლობა. მოექცა ცენტრის დიქტატის ქვეშ. ყურადღება გამახვილდა ინტერნაციონალიზმზე, რუსეთის იმპერიის მუშათა მოძრაობის ერთიანობაზე. ქართველ სოციალდემოკრატებში თავი იჩი-ნა ეროვნულმა ნიჰილიზმმა, ეროვნული საკითხის უგულებელყოფამ. სო-ციალდემოკრატია თეორიულად მხარს უჭერდა ერთა თვითგამორკვევას, მაგრამ მისი რეალიზაციისათვის პრაქტიკულ საქმიანობას არ ეწეოდა. გამათავისუფლებელი მოძრაობის ეროვნული და სოციალური ასპექტების გარ-შემო მწვავე დებატები გაჩაღდა ეროვნული და სოციალური მიმართულე-ბის პარტიებს შორის.

სოციალისტ-ფედერალისტური მიმართულების ეროვნული პარტიის ჩამოყალიბება.

XIX ს. 90-იან წლებში საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების არენაზე გამოჩნდნენ ნეონაროდნიკული და ეროვნული მიმართულების ჯგუფები — ისინი დაირაზმნენ გაზ. "ივერიისა" და ჟ. "მოამ-ბის" გარშემო. ამ პერიოდის "ივერია" კვლავ საერთო დემოკრატიულ პოზიციაზე იდგა. ი. ჭავჭავაძემ რედაქციაში მიიწვია პატიმრობიდან გათავისუფლებული ყოფილი ხალხოსანი გიორგი ლასხიშვილი. იგი მყისვე ჩა-ება საქართველოს სამომავლო პერსპექტივებთან დაკავშირებულ კამათში. ყოფილ ხალხოსანთა ერთი ნაწილი (ალ. ნანეიშვილი, ვ. წერეთელი და სხვ.) საქართველოში კაპიტალიზმის კვალს თითქმის ვერ ხედავდა, უბედურებად მიაჩნდა მისი განვითარება და არაფრის მქონე პროლეტარიატის მომრავლება. მათი აზრით, მრეწველობის განვითარებასა და ტექნიკურ პროგრესს სათავეში უნდა ჩადგომოდნენ არა კაპიტალისტები, არამედ საწარმოო კოოპერატივებში გაერთიანებული მშრომელი ადამიანები. უნდა შექმნილიყო სასოფლო-სამეურნეო არტელებიც. გ. ლასხიშვილი სხვაგვარად მსჯელობდა, მისი აზრით რამდენიმე ათეული კოოპერატივი კაპიტალიზმის განვითარების პროცესს ვერ შეაჩერებდა. კაპიტალიზმი ბოლომდე მი-იყვანდა ფეოდალურ წოდებრივ ურთიერთობათა რღვევას, საქართველოშიც გაუკაფავდა გზას ევროპულ ცივილიზაციას, მოქალაქეობრივ თავი-სუფლებას.

გ. ლასხიშვილი კაპიტალიზმს პროგრესულ მოვლენად აცხადებდა, მაგრამ იცავდა ეროვნული ბურჟუაზიის ინტერესებს და ყურადღებას ამახვილებდა რუსული და უცხოური კაპიტალის წინააღმდეგ ბრძოლის საჭიროებაზე. მან ეს საკითხი ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის შემადგენელ ნაწილად გამოაცხადა. გ. ლასხიშვილსა და მის თანამოაზრეებს პირველი რიგის ამოცანად მიაჩნდათ საქართველოს მოპირდაპირე დასების გაერთიანება, შინა და გარეშე მტრების წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა.

ქართველ პატრიოტ მოღვაწეთა მეორე ფრთა შემოიკრიბა ჟ. "მოამ-ბის" გარშემო. მის საქმიანობას ტონს აძლევდნენ გიორგი მაიაშვილი და იაკობ ფანცხავა. მათთან კონტაქტში იყო "ძველი გვარდიის" წარმომადგე-ნელი ნიკო ნიკოლაძე. ეს ჯგუფი უფრო თავგამოდებით ასაბუთებდა კაპი-ტალიზმის პროგრესულ მისიას. მათი აზრით, როგორც ყველგან, ისე საქართველოშიც ერი და ქვეყანა სიღარიბის, უმეცრების, უსწორმასწორობისა და მონობისაგან კაპიტალიზმსა და ბურჟუაზიას უნდა გამოეყვანა. მოამ-ბისტები კარგად ხედავდნენ, რომ უცხოური კაპიტალი თანდათან ეუფლე-ბოდა საქართველოს მიწაწყალს, მთამადნეულს, სხვა სიმდიდრეს. გ. მაი-აშვილს გადაუდებელ საქმედ მიაჩნდა ეროვნული ბურჟუაზიისათვის მორალური და პოლიტიკური დახმარების გაწევა. ამის გარეშე საქართველოს ბუნებრივ სიმდიდრეს ქართველი ხალხის კეთილდღეობის სამსახურში ვერ ჩავაყენებთო. იაკობ ფანცხავა იმას აღნიშნავდა, რომ საწარმოო საქმია-ნობის ასპარეზზე გამოვიდა ფულიანი საქმოსანიც და მუშა ხალხიც. პირველ ხანებში მუშა ხალხს ამ ფორმაციის სოციალური წყლულები შეაწუხებს, მაგრამ საერთოდ კაპიტალიზმი ერს სიცოცხლის უნარს შემატებს და ქვეყანაში დოვლათს დაატრიალებსო.

“ივერიელებსა” და “მოამბისტებს” შორის იდეურპოლიტიკური ნათე-საობა არსებობდა, ეროვნულ საკითხში ერთგვაროვან პოზიციაზე იდგნენ, ეს კი ორივე მხარეს საერთო ნიადაგზე მოღვაწეობისკენ უბიძგებდა. მათ შესძლეს ნებართვის მიღება და 1899 წელს დააფუძნეს ყოველდღიური გა-ზეთი “ცნობის ფურცელი”. მის გარს შემოიკრიბნენ გიორგი ლასხიშვილი, შაქრო ბილანიშვილი, ქაიხოსრო ქავთარაძე. 1901 წელს გაზეთის წამყვანი თანამშრომელი გახდა არჩილ ჯორჯაძე, აგრეთვე სამსონ ფირცხალავა, გრიგოლ რცხილაძე და ილია აღლაძე. “ცნობის ფურცლის” ჯგუფმა თავი გამოაცხადა თერგდალეულთა იდეურ მემკვიდრედ, მიზნად დაისახა ქართველი ხალხის უფლებების დაცვა, ეროვნული თვითგამორკვევა.

“ცნობის ფურცლის” რედაქცია მკაცრი ცენზურის ქვეშ იმყოფებოდა. ეროვნული საკითხის გარკვევას ვერ ახერხებდა. ეროვნული რადიკალიზმით გამსჭვალული სტატიები იკრძალებოდა, საცენზურო კომიტეტის არქივში რჩებოდა დატყვევებული. მათ შორისაა არჩილ ჯორჯაძის “ეროვნული დემოკრატიზმი”. ავტორი ერთმანეთისაგან მიჯნავდა ბურჟუაზიულ და სოციალისტურ დემოკრატიას. პირველი მთავარ ყურადღებას აქცევს პოლიტიკურ უფლებათა თანასწორობას, მეორე კი სოციალური უთანასწორობის აღმოფხვრას. არ. ჯორჯაძე იქვე აღნიშნავს, რომ დასავლეთ ევროპა-ში საკითხი სხვა ასპექტშიც დაისვაო — “რა რიგად შეიძლება განხორციელება დემოკრატიზმისა იქ, სადაც ერი თავის პატრონი არ არის, სადაც ეროვნული პიროვნება დაჩაგრულია”. მრავალეროვნულ იმპერიებში, წერს ავტორი, დემოკრატიულ მოძრაობას სხვა სახე ეძლევა. ირლანდიელების, ჩეხებისა და პოლონელებისათვის ბურჟუაზიული და სოციალური დემოკრატიზმი გამოუყენებელია. ამიტომ არის, რომ მათ ქვეყნებში დემოკრატი-ულ მოძრაობას ეროვნული ხასიათი ეძლევა; “ჯერ თავისუფლება და დამოუკიდებლობა, მერე შინაური ცხოვრების მოწესრიგება და დემოკრატია”. ცხადია, არ. ჯორჯაძესა და მის თანამოაზრეებს საქართველოს და ქართველი ხალხისათვის პირველი რიგის ამოცანად მიაჩნდათ ეროვნული თავი-სუფლება, სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.

ეს აკრძალული სტატია როცა იწერებოდა, საქართველოში უკვე არსე-ბობდა ეროვნულდემოკრატიული მიმართულების ჯგუფი. იგი პროტეს-ტით შეხვდა 1901 წელს, პეტერბურგის კარნახით თბილისში ჩატარებული, რუსეთის მიერ საქართველოს შეერთების ასი წლისთავისადმი მიძღვნილ “საზეიმო-საიუბილეო” სხდომას. არსებითად გაბედა იმის თქმა, რომ ქართველი ერისათვის ეს სამგლოვიარო თარიღია. ეროვნულდემოკრატები კარგა ხანს “ცნობის ფურცლის” ჯგუფთან იყვნენ გაერთიანებული.

ცენზურის მკაცრი კონტროლის ქვეშ მყოფ “ცნობის ფურცელში” შე-უძლებელი გახდა ეროვნული პროგრამის ამეტყველება. ამიტომ ჯგუფის ლიდერებმა 1902 წელს პარიზში გამოსცეს თავისუფალი გაზეთი “საქართველო”, მასში დაბეჭდეს თავის სამოქმედო პროგრამა: “ჩვენი მიზანი საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენა არაა. პოლიტიკური სეპარატიზმის მომხრენი არ ვართ. ჩვენი სურვილია საქართველოს პირობე-ბის შესაფერისი კონსტიტუციის მოპოვება. თანახმა ვართ დავრჩეთ რუსეთის სახელმწიფოს ჩარჩოებში, მაგრამ გვინდა შინაურ საქმეებში გვქონდეს სრული დამოუკიდებლობა. ერთი სიტყვით, ჩვენ გვსურს ავტონომიური სახელმწიფოს სტატუსი მოვიპოვოთ”. პროგრამის მიხედვით, საქართველოს პარლამენტი აღიჭურვებოდა ფართო საკანონმდებლო უფლებამოსილებით. მის მიერ

შემუშავებული კონსტიტუცია დაედებოდა საფუძვლად თვით პარლამენტის მუშაობას, საქართველოს მთავრობის, ადმინისტრაციული აპარატის, მილიციის, სასამართლოს, სკოლისა და სხვა კულტსაგამანათლებლო დაწესებულებათა საქმიანობას.აღნიშნული ეროვნული პროგრამა მსჯელობა-განხილვის საგანი გახდა საქართველოს საზოგადოებრივპოლიტი-კურ გაერთიანებათა წარმომადგენლების კონგრესზე, რომელიც გაიმართა პარიზში 1904 წლის დამდეგს. პოლიტიკური ავტონომიის მოთხოვნას მხარი დაუჭირეს ეროვნულდემოკრატებმა, ანარქისტებმა, ესერებმა. ორიოდე დელეგატმა სეპარატისტული პოზიცია დაიკავა. სრული დამოუკიდებლო-ბისათვის ბრძოლის იდეას დაუჭირა მხარი. მაგრამ უმრავლესობამ დაუშვებლად მიიჩნია გადამეტებული პრეტენზიებიც რუსეთის მთავრობისა და დემოკრატიული საზოგადოების გაღიზიანება. ამიტომ კონფერენციის რე-ზოლუციაში ჩაიწერა, რომ "განთავისუფლებული საქართველოს საუკეთე-სო წესწყობილება უნდა იყოს ავტონომიური, საქართველო სხვა ერებთან ფედერაციულად შეკავშირებული".

ამგვარად, "ცნობის ფურცლის" და "საქართველოს" რედაქციებმა, პარიზის კონფერენციის ინიციატორებმა შესძლეს პოლიტიკური ავტონომიის მომხრეთა შეკავშირება. მათ მეორე მიზანსაც მიაღწიეს — დაამთავრეს სო-ციალისტფედერალისტთა პარტიის ორგანიზაციული გაფორმება.

რევოლუციური მოძრაობა **1901-1904** წლებში.

1901 წელს თბილი-სელმა მუშებმა გაცილებით ფართოდ აღნიშნეს მშრომელთა საერთაშორი-სო სოლიდარობის დღე — პირველი მაისი. დემონსტრაციაში 2 ათასმა მუ-შამ მიიღო მონაწილეობა. ე. წ. სალდათის ბაზართან წითელი დროშა აღიმართა. გაისმა ლოზუნგები — ძირს თვითმპყრობელობა, გაუმარჯოს დემოკრატიული რესპუბლიკას. დემონსტრაცია ალექსანდრეს ბაღის მიმართულებით წავიდა. პოლიციელებმა და კაზაკებმა ხმლები იშიშვლეს. მუშებმა მათ წინასწარ მომზადებული ჯოხები დაახვედრეს. 14 მუშა დაიჭირა, 30 დემონსტრანტი დააპატიმრეს. თბილისის მუშათა საპირველმაისო დემონ-სტრაციას ფართო რეზონანსი ჰქონდა. აღინიშნა, რომ თბილისის პროლე-ტარიატმა მიიპყრო მთელი რუსეთის დემოკრატიული საზოგადოების ყურადღება. ერთ-ერთი პრობლამაცია მთავრდებოდა სიტყვებით — გაუმარ-ჯოს საპირველმაისო დემონსტრაციის გმირებს. ძირს ტირანია! ისტორიული მნიშვნელობის ფაქტად აღიარა თბილისელთა საპირველმაისო დემონ-სტრაცია გაზეთმა "ისკრამ".

ლენინური "ისკრის" კვალს გაჰყვა ქართველ სოციალდემოკრატთა ორგანო გაზ. "ბრძოლა". რედაქცია იცავდა და ავითარებდა მომავალ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონიის იდეას. წერდა, რომ სოციალდემოკრატიისა და მუშათა კლასის მიზანია ბურჟუაზიულდემოკრატიული რევოლუციის ბოლომდე მიყვანა. მან გზა უნდა გაუწმინდოს პროლეტარი-ატის დიქტატურას, სოციალიზმის გამარჯვებას. გაზ. "ბრძოლა" გმობდა ლიბერალურ ბურჟუაზიას, მასთან ბლოკის მოსურნე ზომიერ (მემარჯვენე) სოციალდემოკრატიას, რომელიც წინააღმდეგი იყო სამოქალაქო ომისა და რეფორმების საშუალებით ვარაუდობდა დემოკრატიული გარდაქმნების განხორციელებას.

მეფის მთავრობის მოხელეები და კაპიტალისტები ფაბრიკა-ქარხნებში არ აჩერებდნენ სოციალისტური აგიტაციით მოწამლულ მუშებს. ამის წინა-აღმდეგ პროტესტს აცხადებდნენ არა მარტო დათხოვნილნი, არამედ წარმოებაში დარჩენილი მუშებიც. 1902 წელს, მაგალითად, მთავრობის განკარ-გულების თანახმად როტშილდის ქარხნიდან (ბათუმი) დაითხოვეს 38 მუ-შა. სხვა მუშები გაიფიცნენ და დათხოვნილთა სამუშაოზე აღდგენა მოითხოვეს. ბათუმში ჩამოვიდა ქუთაისის გუბერნატორი, მაგრამ მან გაფიცულ-ნი ვერ დაიმორჩილა. პროტესტანტებს გარს შემოერტყა ჯარი. დააპატიმრეს 348 მუშა და ყაზარმაში შერეკეს. იმავე წლის 9 აპრილს გაიმართა ბათუმის თითქმის ყველა ფაბრიკა-ქარხნის 6 ათასი მუშის გაფიცვა დემონსტრა-ცია. ხალხი გაემართა ციხისაკენ, მოითხოვა დაპატიმრებულთა გათავისუფლება. ჯარსა და მუშებს შორის ხელჩართული ბრძოლა გაჩაღდა. ბოლოს დამსჯელმა ექსპედიციამ ცეცხლი გახსნა. 15 მუშა მოკვდა, 5 — დაიჭრა, 500 კაცი პატიმრობაში აიყვანეს, რომლებიც რამდენიმე დღის შემდეგ მშობლიურ სოფლებში გაასახლეს. ასევე მოექცნენ თბილისელ ურჩ მუშებ-საც.

თბილის-ბათუმიდან გასახლებული მუშების ერთი ნაწილი გორის მაზრაში მოხვდა და იქ ბრძოლის პროლეტარული ფორმები ჩაიტანა. მათ ბიოკოტი გამოუცხადეს თავად ერისთავს, რომელმაც გადახნა გლეხთა სარგებლობაში არსებული 400 ჰა საძოვარი. მაზრის უფროსმა გლეხთა წარმომადგენლები დააპატიმრა. აღშფოთებული 1500 კარალეთელი გლეხი თბილისს ჩავიდა, მთავარმმართველისაგან სამართლიანობის აღდგენა მო-ითხოვა. მან გლეხები "დააიმედა", პოლიციამ კი გამოსვლის მეთაურები დააპატიმრა. საპროტესტო მოძრაობა მთელ მაზრას მოედო, უსამართლო-ბის წინააღმდეგ ამხედრდნენ დირბის, ურბნისის, რუისის, ორთუბნის, არადეთის და სხვ. სოფლების გლეხები. მათ მოსათვინიერებლად პოლიცი-ის რაზმები გაიგზავნა. ბევრი მოჯანყე გლეხი დააპატიმრეს.

1902 წ. მაისში აგრარულრევოლუციური მოძრაობის ალი გურიას მო-ედო. პირველად ნიგოითელმა გლეხებმა შეუტიეს თავად მაჭუტაძეს, რომელიც იჯარით გაცემულ სახნავ-სათეს მიწაში მოსავლის ნახევარს მოითხოვდა. ნიგოითელთა "ბუნტს" მიბაძეს სუფსის, ბასილეთის, ძიმითის, ჯუმათის, აკეთის და სხვ. სოფლების გლეხებმა. თითქმის ყველგან ბოიკოტი გამოუცხადეს მემამულეებს და მთავრობის დაწესებულებებს. შეშინებული თავადაზნაურობა ოზურგეთში შეიკრიბა. ქუთაისის გუბერნატორს გაუგ-ზავნა თხოვნა ურჩ სოფლებში დამსჯელი რაზმების გაგზავნის შესახებ. 1902 წ. აგვისტოს დამდეგს გურიაში ჯარით შეიჭრა ვიცე-გუბერნატორი კალაჩევი. რამდენიმე გლეხი დაიჭრა. 300 კაცი დააპატიმრეს. უხეში ძალის გამოყენებით აართვეს გლეხებს ძველი და ახალი გადასახადები.

გურიის გლეხთა მოძრაობამ გამოძახილი ჰპოვა სამეგრელოში. "საზო-გადოებრივი წესრიგის" აღსადგენად ურჩ სოფლებში მთავრობამ დამსჯელი რაზმები ჩააყენა. იმერეთში აჯანყების დროშა პირველად იანეთელმა გლეხებმა აღმართეს. მათ მიბაძეს ეწერის, ღანირის, კულაშის, გორმაღალას და სხვ. სოფლების მცხოვრებლებმა. ამბოხებულ სოფლებში პოლიციის რაზმები გაიგზავნა. დააპატიმრეს გლეხთა თავკაცები, მაგრამ ვერავინ შეა-შინეს. გლეხებმა ბოიკოტი გამოუცხადეს მემამულეებს, მთავრობის მოხელეებს. უარი თქვეს სამამულო ღალაზე, სახელმწიფო გადასახადებზე. აგრარულრევოლუციური მოძრაობის მიღმა არც აჭარა დარჩენილა. ზუნდა-გის, საღორეთისა და აგარის გლეხებმა შეიარაღებული წინააღმდეგობა გა-

უწიეს ბათუმის ოლქის მოხელეებს, განაიარაღეს მათი თანმხლები რაზმე-ბი, აჭარაში ქუთაისის გუბერნატორი შეიჭრა ჯარით. წესრიგის აღდგენა დროებით შესძლო.

1902 წელს აგრარული მოძრაობის ალი მოედო კახეთის სოფლებს. გლეხებმა უარი თქვეს სანადელო და საიჯარო ღალა-ბეგარაზე. ბოიკოტი გამოუცხადეს მემამულეებს, მათი ოჯახებიდან გამოიყვანეს შინამოსამსახურეები, დაქირავებული მიწის მუშები. თელავისა და სიღნაღის მაზრის უფროსებმა მოძრაობის ხელმძღვანელები დააპატიმრეს. ამავე პერიოდში გლეხთა საპროტესტო მოძრაობამ საკმაროდ ფართო მასშტაბი მიიღო თია-ნეთისა და დუშეთის მაზრებში. გლეხებმა აქაც უარი თქვეს ღალა-ბეგარა-ზე. რამდენიმე სოფლის გლეხთა წარმომადგენლების კრებამ დაადგინა ბოიკოტი გამოეცხადებინათ მემამულეებისათვის, აღარ დამორჩილდნენ მთავრობის მოხელეებს.

1903-1904 წლებში სოციალურ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაში ჩაბმული სოფლებისა და კომლების რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზარდა. რამდენიმე რაიონში ჩამოყალიბდა გლეხობისა და სოფლის მუშების კომიტე-ტები, რომლებმაც საპროტესტო გამოსვლებს მისცეს უფრო გააზრებული და ორგანიზებული ხასიათი. მთავრობა კი მეტი სიმკაცრით აგრძელებდა რეპრესიებს. ასობით სოფლებში დამსჯელი რაზმები ჩააყენეს. 1903 წელს მარტო ერთ თვეში პოლიციამ დასავლეთ საქართველოში დააპატიმრა და ციმბირს გაასახლა 300მდე მეამბოხე გლეხი. აგრარულრევოლუციურმა მოძრაობამ თითქმის კულმინაციას მიაღწია 1904 წელს. ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა მთავრობის ჯარისა და გლეხთა რაზმების ხელჩართული ბრძოლა. კახელ გლეხთა რაზმებმა იარაღშემართულმა ჩამოიარეს მრავალი სოფელი, მემამულეებს მოსთხოვეს მიწაზე ხელის აღება, მისი დიდი ნაწილის გლეხობისათვის გადაცემა. გლეხურმა მოსახლეობამ სრული უნდობლობა გამოუცხადა მთავრობის ადმინისტრაციულ ორგანოებს, შექმნა თვითმმართველობის ორგანოები, რომლებიც წყვეტდნენ ადგილობრივი მნიშვნელობის ყველა საქმეს. ერთი სიტყვით, საქართველოში შეიქმნა საყოველთაო რევოლუციური სიტუაცია. დიდი სოციალურპოლიტიკური ომისათვის შემზადებული აღმოჩნდა როგორც ქალაქის, ისე სოფლის მო-სახლეობა, მუშაც და გლეხიც, ინტელიგენციაც და ბურჟუაზიაც. რუსული ხელისუფლება იზოლაციაში მოექცა. მოსახლეობის 90% ცარიზმის დამხო-ბაზე, ეროვნულ და სოციალურ თავისუფლებაზე, დემოკრატიული მართვა-გამგეობის შექმნაზე ოცნებობდა. საქართველო გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაქანებით 1902-1904 წლებში წინ უსწრებდა იმპერიის რუსულ გუბერნიებს და რევოლუციის ავანგარდში აღმოჩნდა 1905 წელსაც.

თავი **VIII. 1905-1907** წლების რევოლუცია საქართველოში

“1861 წელმა წარმოშვა 1905 წელი” (ვ. ი. ლენინი). ბოლშევიკთა ლიდერის ამ გამონათქვამს შესწორება სჭირდება; ფაქტია, რომ რუსეთის იმპერიაში უკვე XIX ს. 50-60-იანი წლების მიჯნაზე მომწიფდა ბურჟუაზი-ულდემოკრატიული რევოლუციის თითქმის ყველა წანამძღვარი. თვით ეპოქამ მოითხოვა ბატონყმობის გაუქმება, დემოკრატიულ თავისუფლებათა დამკვიდრება. სხვადასხვა ფორმით ამისათვის იბრძოდა გლეხობა, ფორმირების პროცესში მყოფი ბურჟუაზია. ინტელიგენცია. მაგრამ რუსეთის ცარიზმმა კონსერვატიული ძალების დახმარებით შესძლო რევოლუციური სიტუაციის განმუხტვა, ბურჟუაზიული რეფორმები ზემოდან გაატარა და

რევოლუცია თავიდან აიცილა. ამდენად, 1861 წელმა და ბატონყმობის გა-უქმებამ კი არ წარმოშვა რევოლუცია, არამედ 40 წლით გადასწია მისი თარიღი.

ცარიზმის მიერ გატარებულმა რეფორმებმა ბლომად დატოვა ბატონყმობის ნაშთები იმპერიის სოციალურ-ეკონომიკურ სტრუქტურაშიც და პოლიტიკურ წყობაშიც. მიწათმფლობელობისა და აგრარული ურთიერთო-ბის "ახალი" ფორმები კვლავ ზღუდავდა გლეხის პიროვნებას და მეურნეობას. გლეხობა 40 წელი ებრძოდა ბატონყმობის ნაშთებს. მოითხოვდა პიროვნულ თავისუფლებას და ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას. აბსოლუ-ტური მონარქიის შეცვლა წარმომადგენლობითდემოკრატიული ხელისუფლებით პასუხობდა ბურჟუაზიის და მუშათა კლასის ინტერესებსაც. დემოკრატიული მართვა-გამგეობის პირობებში გაცილებით სწრაფად განვითარდებოდა კაპიტალიზმი. გაიზრდებოდა არა მარტო კაპიტალის მოგება, არამედ მუშათა ხელფასიც. ბოლო მოეღებოდა ისეთ ვითარებას, როცა პროლეტარი იტანჯებოდა არა იმდენად კაპიტალიზმისაგან, არამედ მისი არა საკმაო განვითარების გამო. თვითმპყრობელობას კიდევ უფრო მტრულად უპირისპირდებოდა ინტელიგენცია. სიტყვის ოსტატებსა და მოაზროვნე ადამიანებს ისევე სჭირდებოდათ დემოკრატიული თავისუფლებანი, განსაკუთრებით სიტყვისა და წერა-ბეჭდვის თავისუფლება, როგორც ჰაერი და წყალი. ამიტომ ჩადგა იგი თავისუფლებისათვის ბრძოლის ავანგარდში.

ერთი სიტყვით, რუსეთის მოსახლეობის დაახლოებით 90%-ის ინტერესებს პასუხობდა ცარიზმის დამხობა, დემოკრატიული მართვა-გამგეობის სისტემის შექმნა, პიროვნული თავისუფლების დამკვიდრება. მაგრამ ადამი-ანების წინაშე საერთო დემოკრატიულ მიზანთან ერთად, იდგა ვიწრო კლასობრივი ინტერესი, რაც აძნელებდა ბურჟუაზიის, მუშათა კლასისა და გლეხობის გაერთიანებას, მტკიცე რევოლუციური ბანაკის შექმნას.

რევოლუციური ბრძოლის ფორმები **1905** წლის პირველ ნახევარში.

1905 წ. 9 იანვარს პეტერბურგში მეფის ბრძანებით დაარბიეს, დახვრიტეს მუშათა მშვიდობიანი დემონსტრაცია. გარდაიცვალა 1200, დაიჭრა 5000 კაცი. სისხლიან კვირას პროტესტით შეხვდა პროგრესული რუსეთი, აღშფოთება გამოხატა იმპერიის განაპირა ქვეყნების მოსახლეობამაც.

ქართველი ხალხისათვის საპროტესტო დემონსტრაცია, როგორც უკვე აღინიშნა, არ იყო უცხო ხილი. ამჯერად საქართველოს ტერიტორიას გადაუარა რუსეთის მშრომელთათვის სოლიდარობის გამომხატველი დემონ-სტრაციების ტალღამ. 18 იანვარს ქუჩაში გამოვიდნენ თბილისის ფაბრიკაქარხნების მუშები. ორი-სამი დღის შემდეგ თბილისის პროლეტარიატის დემონსტრაციამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო და პოლიტიკური შინაარსი შეიძინა. საპროტესტო გაფიცვადემონსტრაციები გაიმართა ბათუმში, ფოთ-ში, ქუთაისში, ჭიათურასა და სხვა დაბაქალაქებში. კავკასიის ადმინის-ტრაციამ მზადყოფნაში მოიყვანა პოლიცია, კაზაკთა რაზმები, ჯარის ნაწილები. "დამნაშავენი" დააპატიმრეს, ნაწილი ციმბირის გზას გაუყენეს. თბილისსა და ბათუმში სისხლიც დაიღვარა. დემონსტრაციების დარბევის მომენტში რამდენიმე ათეული კაცი დაიღუპა და დაიჭრა.

1905 წ. “1861 წელმა წარმოშვა 1905 წელი” (ვ. ი. ლენინი). ბოლშევიკთა ლიდერის ამ გამონათქვამს შესწორება სჭირდება; ფაქტია, რომ რუსეთის იმპერიაში უკვე XIX ს. 50-60-იანი წლების მიჯნაზე მომწიფდა ბურ-ჟუაზიულდემოკრატიული რევოლუციის თითქმის ყველა წანამძღვარი. თვით ეპოქამ მოითხოვა ბატონყმობის გაუქმება, დემოკრატიულ თავისუფლებათა დამკვიდრება. სხვადასხვა ფორმით ამისათვის იბრძოდა გლეხობა, ფორმირების პროცესში მყოფი ბურჟუაზია. ინტელიგენცია. მაგრამ რუსეთის ცარიზმმა კონსერვატიული ძალების დახმარებით შესძლო რევოლუ-ციური სიტუაციის განმუხტვა, ბურჟუაზიული რეფორმები ზემოდან გაა-ტარა და რევოლუცია თავიდან აიცილა. ამდენად, 1861 წელმა და ბატონყმობის გაუქმებამ კი არ წარმოშვა რევოლუცია, არამედ 40 წლით გადასწია მისი თარიღი.

ცარიზმის მიერ გატარებულმა რეფორმებმა ბლომად დატოვა ბატონყმობის ნაშთები იმპერიის სოციალურ-ეკონომიკურ სტრუქტურაშიც და პოლიტიკურ წყობაშიც. მიწათმფლობელობისა და აგრარული ურთიერთო-ბის “ახალი” ფორმები კვლავ ზღუდავდა გლეხის პიროვნებას და მეურნეობას. გლეხობა 40 წელი ებრძოდა ბატონყმობის ნაშთებს. მოითხოვდა პიროვნულ თავისუფლებას და ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას. აბსოლუ-ტური მონარქიის შეცვლა წარმომადგენლობითდემოკრატიული ხელისუფლებით პასუხობდა ბურჟუაზიის და მუშათა კლასის ინტერესებსაც. დემოკრატიული მართვა-გამგეობის პირობებში გაცილებით სწრაფად განვითარდებოდა კაპიტალიზმი. გაიზრდებოდა არა მარტო კაპიტალის მოგება, არამედ მუშათა ხელფასიც. ბოლო მოეღებოდა ისეთ ვითარებას, როცა პროლეტარი იტანჯებოდა არა იმდენად კაპიტალიზმისაგან, არამედ მისი არა საკმაო განვითარების გამო. თვითმპყრობელობას კიდევ უფრო მტრულად უპირისპირდებოდა ინტელიგენცია. სიტყვის ოსტატებსა და მოაზროვნე ადამიანებს ისევე სჭირდებოდათ დემოკრატიული თავისუფლებანი, განსაკუთრებით სიტყვისა და წერა-ბეჭდვის თავისუფლება, როგორც ჰაერი და წყალი. ამიტომ ჩადგა იგი თავისუფლებისათვის ბრძოლის ავანგარდში.

ერთი სიტყვით, რუსეთის მოსახლეობის დაახლოებით 90%-ის ინტერესებს პასუხობდა ცარიზმის დამხობა, დემოკრატიული მართვა-გამგეობის სისტემის შექმნა, პიროვნული თავისუფლების დამკვიდრება. მაგრამ ადამი-ანების წინაშე საერთო დემოკრატიულ მიზანთან ერთად, იდგა ვიწრო კლასობრივი ინტერესი, რაც აძნელებდა ბურჟუაზიის, მუშათა კლასისა და გლეხობის გაერთიანებას, მტკიცე რევოლუციური ბანაკის შექმნას.

თებერვალმარტში ახალი ძალით გაჩაღდა ქართველი გლეხობის აგრარულრევოლუციური მოძრაობა. მთავრობის მოხელეებისა და მემამულე-ებისათვის ბოიკოტის გამოცხადება ჩვეულებრივ მოვლენად გადაიქცა. გლეხები თავისად აცხადებდნენ ხაზინისა და მემამულეების მიწებს. სოფლებიდან აძევებდნენ მთავრობის მოხელეებს. სოფ. ჯიხაიშის გლეხებმა ქალაქურმუშური ხასიათის დემონსტრაცია გამართეს. გაისმოდა ლოზუნგები — “ძირს თვითმპყრობელობა”, “გაუმარჯოს თავისუფლებას და დემოკრა-ტიულ რესპუბლიკას”. ჯიხაიშელი დემონსტრანტები შეიჭრნენ სოფლის კანცელარიაში, გამოიტანეს იმპერატორ ნიკოლოზ მეორის პორტრეტი და ნაკუწებად აქციეს. ქუთაისის მაზრის ადმინისტრაციამ ჯიხაიშში შეიარაღე-ბული რაზმი გაგზავნა. ხელჩართული ბრძოლის მომენტში 2 გლეხი დაი-ღუპა, 7 დაიჭრა.

საქართველოს ბევრ რაიონსა და გაცილებით მეტ სოფლებში თავი-სუფლებისათვის ამღელვარებულმა მოსახლეობამ შექმნა ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოები, რომელნიც ასრულებდნენ ადმინისტრა-ციულ და სამოსამართლო ფუნქციებს. ასეთი სოფლების გლეხობა ისე ერთსულოვნად მოქმედებდა, რომ პოლიციელთა და კაზაკთა რაზმები ვერ ახერხებდნენ თვითმმართველობაზე გადასულ სოფლებში შესვლას, მომი-ტინგეების გარეკვას, "საზოგადოებრივი წესრიგის" აღდგენას.

გლეხთა გამოსვლები ადრინდელზე გაცილებით მასობრივი და ორგა-ნიზებული გახდა აჭარაში. ზოგიერთ სოფლებში აღა-ბეგების მამულები დაარბიეს, მათი მიწები დაინაწილეს. რამდენიმე სოფელში ჩამოყალიბებული რაზმი დაბა ქედისკენ დაიძრა. 2 ათასი აჭარელი საპოლიციო უბნის რეზიდენციასთან მივიდა და უბნის უფროს სერგეევს მოსთხოვა ადგილობრივ სახელმწიფო გადასახადთა გაუქმება, ტყითა და საძოვრით უფა-სოდ სარგებლობის უფლება. როცა მოხელემ განაცხადა, რომ ეს ჩემს კომპეტენციაში არ შედისო, გლეხებმა გაუქმებულად ჩათვალეს ქედის საპოლიციო უბანი, განაიარაღეს მოხელეები, გარეთ გამოყარეს კანცელარიის ნივთები, საჯაროდ დაწვეს ნიკოლოზ მეორის სურათი. ქედაში წესრიგის დასამყარებლად ბათუმის ოლქის უფროსი პოლკოვნიკი ჩერნოვი ჩავიდა ჯარის თანხლებით. გლეხებმა თავი აარიდეს უთანასწორო ბრძოლას, დაი-შალნენ. "გამარჯვებულმა" ჩერნოვმა რეპრესიებს მაინც მიმართა. აჯანყების 60 ხელმძღვანელი და აქტიური მონაწილე დააპატიმრა.

გურულ გლეხთა რევოლუციური შემართების ამბავი საქართველოს საზღვრებს გასცდა. გაზეთი "ვპერიოდი" რუსეთის მშრომელებს აუწყებდა: ოზურგეთის მაზრაში მოქმედებს ადგილობრივი რევოლუციური კომიტე-ტი, მის ხელშია მართვა-გამგეობის სადავეები, მისი ნებართვის გარეშე ყიდვა-გაყიდვის ოპერაციებიც კი არ წარმოებს. მაზრაში მეფის მთავრობის ადმინისტრაცია და სასამართლო პარალიზებულია. ყველა საქმეებს რევოლუციური თვითმმართველობის ორგანოები განაგებენო. 18 აპრილს გურია-სა და აჭარაში სამხედრო წესები გამოცხადდა. ხელისუფლების მიერ შედ-გენილი პირსისხლიანი გეგმა დაგმო ინტელიგენციამ. მის მეთაურთა მიერ არჩეულმა დელეგაციამ, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე მეთაურობდა, მთავრო-ბას გურიიდან ჯარის გამოწვევა და კონფლიქტის მშვიდობიანი მოლაპარა-კებით მოგვარება მოსთხოვა. საყოველთაო პროტესტმა რუსული ხელისუფლება შეაფიქრიანა. მთავარმმართველმა მალამამ სადამსჯელო ოპერაცია გადადო, გურულ გლეხთა მოსათვინიერებლად კრიმ გირეი გაგზავნა. მან რამდენადმე განმუხტა დაძაბული სიტუაცია.

გურულებს აქტიურობით არც მეგრელი გლეხები ჩამოუვარდებოდ-ნენ. ისინიც მოითხოვდნენ ღალა-ბეგარის გაუქმებას, მიწის ფონდის სამართლიან გადანაწილებას, თვითმმართველობას და დამფუძნებელი კრების მოწვევასაც კი. ზუგდიდისა და სენაკის მაზრის ადმინისტრაციამ "ანარქი-ასთან" საბრძოლველად მფრინავი რაზმები ჩამოაყალიბა. ბოქაული შენგელია თავის რაზმით თავს დაესხა სოფ. კახათის სამიათასიან კრებას და 16 კაცი დააპატიმრა. გლეხები კონტრშეტევაზე გადავიდნენ და ხელჩართულ ბრძოლაში 12 კაცი დაკარგეს, მაგრამ შესძლეს თანასოფლელთა გათავი-სუფლება. მალე ამის შემდეგ გლეხებმა დაიწყეს შეიარაღება, ჩამოაყალიბეს წითელი რაზმები, სოფლებიდან აძევებდნენ მთავრობის მოხელეებს, დამ-სჯელ ეგზეკუციებს.

საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში გლეხთა მიერ წამოყენებული მოთხოვნები უმეტესად ერთმანეთს ემთხვეოდა. საყოველთაო მიზანი გახდა: 1. დროებითვალდებულების ინსტიტუტის და ბატონყმობის სხვა ნაშთების მოსპობა; 2. სახელმწიფო ხაზინისა და მსხვილ მემამულეთა მიწების უმიწაწყლო მშრომელებზე გადანაწილება; 3. უსამართლო ბეგარა-გადასახადების გაუქმება, საშემოსავლო გადასახადის შემოღება და მისგან უწვრილეს მეურნეთა გათავისუფლება; 4. წოდებრივი პრივილეგიების მოსპობა, კანონის წინაშე ყველა მოქალაქის გათანაბრება; 5. პიროვნების ხელ-შეუხებლობის, სიტყვის, ბეჭდვის, შეკრების, გაფიცვების თავისუფლების დაკანონება; 6. სამაზრო და სარაიონო თვითმმართველობის დაწესებულე-ბათა ჩამოყალიბება; 7. 16 წლამდე ასაკის ბავშვებისათვის ქართულ ენაზე საყოველთაო და უფასო სწავლების შემოღება. 8. დამფუძნებელი კრების მოწვევა, ხალხის წინაშე პასუხისმგებელი დემოკრატიული ხელისუფლების დამკვიდრება. საქართველოს გლეხობის ამგვარი მოთხოვნები შეესაბამებოდა მოწინავე ინტელიგენციის მიერ დაკავებულ პოზიციას, სოციალდემოკრატიული პარტიის პროგრამამინიმუმს. მათში აირეკლა აგრეთვე ეროვნული მიმართულების ორგანიზაციების მიზანდასახულობა.

სოციალდემოკრატიული პარტიის მესამე ყრილობამ (1905 წ. აპრილი) თავის რეზოლუციაში დააფიქსირა ის ფაქტი, რომ კავკასიის მშრომელი ხალხი რუსეთის პირველი რევოლუციის ავანგარდში იდგა, ამ რეგიონში კი განსაკუთრებით მაღალი ორგანიზებით და რევოლუციური შემართებით საქართველოს მშრომელი მოსახლეობა გამოირჩეოდა. მისი წარმატების მა-უწყებელი იყო ის, რომ საქართველოს თითქმის ყველა რეგიონში ჩამოყალიბდა თვითმმართველობის ორგანოები. ხალხის 90% აღარ სცნობდა მთავრობის ადმინისტრაციას, თვითონ წყვეტდა თითქმის ყველა საკითხს. რეზოლუციაში ისიც აღინიშნა, რომ რევოლუციურმა თვიმმართველობებმა მიწის ფონდი საერთო სახალხო საკუთრებად გამოაცხადა, დაიწყო მისი სამართლიანი გადანაწილება.

პროგრესული ინტელიგენციის როლი ამაღლდა. ქალაქელი მუშა და სოფლელი გლეხი დაბეჩავებულდამცირებული ადამიანიდან გადაიქცა თავისუფლად მოაზროვნე და მიზანმიმართულ მოქალაქედ, რომელიც გამ-სჭვალული იყო თავისი დიდი შესაძლებლობების რწმენით. ხალხმა, დრო-ებით მაინც, თავისუფლად ამოისუნთქა. მას ვეღარ აწუხებდნენ მთავრობის მოხელეები, პოლიციელები. მაგრამ რეგიონალური მასშტაბით მოპოვებული თავისუფლება არ შეიძლება გარანტირებულად ჩათვლილიყო, ვიდრე არსებობდა იმპერია, აბსოლუტური მონარქია და მისი ბიუროკრატიული აპარატი. მთავარი ამოცანა გახდა ხალხის საყოველთაო მომზადება თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლისათვის.

რევოლუციის გაღრმავება-გაფართოება. 17 ოქტომბრის კომპრომისული მანიფესტი. საერთო დემოკრატია და კონკრეტული ეროვნული საკითხი.

1905 წლის პირველ ნახევარში მიმდინარე მოვლე-ნებმა ცხადყო, რომ საქართველოში რევოლუციის მთავარი ძალა გლეხობა იყო. მასზე ამყარებდნენ იმედს სოციალფედერალისტები და ეროვნულიდემოკრატები. ბოლშევიკები კვლავ ლაპარაკობდნენ პროლეტარიატის ჰე-გემონიაზე. მენშევიკების აზრით კი ბურჟუაზიული რევოლუციის ხელმძღვანელ ძალას

წარმოადგენდა ბურჟუაზია და მისი მომენტალური მო-კავშირე უნდა ყოფილიყო პროლეტარიატი.

გაზ. "ცნობის ფურცლის" რედაქცია ქართველი მშრომელი ხალხის (მიწის მუშა გლეხობისა და სამრეწველო პროლეტარიატის) ბუნებრივ მო-კავშირედ და ხელმძღვანელად ინტელიგენციას თვლიდა. ინტელიგენციის ღირსების საქმედ მიაჩნდა ერისა და ქვეყნის სამსახური. სოციალისტფედერალისტებს განსხვავებული შეხედულება ჰქონდათ ხალხის ინტერესებ-ზე, რევოლუციის მიზნებსა და ბრძოლის ფორმებზე. ზოგიერთ საკითხში მათ სოციალდემოკრატი მენშევიკებიც ეთანხმებოდნენ.

სოციალისტფედერალისტებსა და მენშევიკებს სულაც არ მიაჩნდათ შეიარაღებული აჯანყება აუცილებლად და რევოლუციის გამარჯვების წი-ნაპირობად. ისინი ბრძოლის მშვიდობიან ფორმებს (საყოველთაო დაუმორჩილებლობა, დემონსტრაცია, გაფიცვა) ანიჭებდნენ უპირატესობას. სხვაგვარ პოზიციაზე იდგნენ ბოლშევიკები. ი. ჯუღაშვილი წერდა: "მხოლოდ მაშინ, როცა იარაღასხმული ხალხი პროლეტარიატს წაიმძღვარებს და საყოველთაო აჯანყების დროშას ააფრიალებს, მხოლოდ მაშინ შეიძლება და-ემხოს ხიშტებზე გამაგრებული მეფის მთავრობა".

მეფის მთავრობას, მისი ადმინისტრაციის მოხელეებსაც არ ეძინათ, სულაც არ აპირებდნენ თავის ნებაზე მიეშვათ ხალხი, გულხელდაკრეფილი ეცქირათ საყოველთაო აჯანყების მომზადებისათვის. იმპერატორის სატრაპები რეპრესიებს მიმართავდნენ, მაგრამ არც მშვიდობიან მოლაპარა-კებაზე ამბობდნენ უარს. კავკასიაში მეფის ნაცვლად დანიშნული ი. ვორონცოვდაშკოვის ბრძანებით საქართველოს თითქმის ყველა მაზრაში ჩამოყალიბდა დროებითი კომისია. მათი მთავარი ფუნქცია იყო მთავრობის ადმინისტრაციისა და მემამულეებისათვის მიყენებული ზარალის აღნუსხვა და გამათავისუფლებელ მოძრაობაში აქტიურად მონაწილე გლეხთა სიების შედგენა. იმავდროულად გორისა და დუშეთის მაზრებში სამხედრო წესე-ბი გამოცხადდა. დამსჯელი რაზმები საომრად შეიმართნენ. მჭადიჯვარში მომხდარი შეტაკებისას დაიღუპა 30 და დაიჭრა 40 გლეხი. სოფ. გრემში დამსჯელმა რაზმმა მოკლა 5 და დაჭრა 9 კაცი.

მთავრობიდან მომდინარე სისხლიანი ტერორის საპასუხოდ გამათავი-სუფლებელმა მოძრაობამ კიდევ უფრო მასობრივი და რადიკალური ხასიათი მიიღო. 1905 წლის ივლის-აგვისტოში რამდენიმე ათეული წითელი რაზმი ჩამოყალიბდა. 21 აგვისტოს დაბა ჩოხატაურში გაიმართა გლეხთა შეიარაღებული დემონსტრაცია. ანალოგიური დემონსტრაცია დაბა ლანჩხუთში ჩატარდა 27 აგვისტოს. ქუჩაში გამოვიდა შეიარაღებულ ოცეულე-ბად დაწყობილი 2 ათასი კაცი. რევოლუციის სენი ოზურგეთის მაზრაში მდგარ მთავრობის ჯარის ნაწილსაც გადაედო. მაზრის უფროსი ზემდგომ ინსტანციას აუწყებდა, რომ 500 დეზერტირი შეიარაღებულ ხალხს ტყვიის სროლას ასწავლის, ხოლო ზოგიერთი ოფიცერი წითელი რაზმის უფროსია და სხვა რაზმების მეთაურებთან ერთად ოზურგეთზე თავდასხმისათვის ემზადებაო.

1905 წ. 6 აგვისტოს გამოქვეყნდა იმპერატორის ბრძანება ხალხის წარმომადგენელთა ორგანოს შექმნის, სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევის შე-სახებ. ბოლშევიკებმა ბოიკოტი

გამოუცხადეს მას. სოციალისტფედერალისტებმა და მენშევიკებმა ნიკოლოზ მეორის ბრძანება სახელმწიფო რეფორმის დასაწყისად მიიჩნიეს. სოციალისტფედერალისტური "ცნობის ფურცელი" არ დააკმაყოფილა კანონმა. დაგმო მაღალი საარჩევნო ცენზი, რაც უზრუნველყოფდა "ხალხის წარმომადგენელთა კრებაში" თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის გაბატონებას. რედაქციამ ისიც აღნიშნა, რომ მთავრობა მოსახლეობის ზედაფენასაც კი არ ენდობა, სათათბიროს უფლე-ბამოსილება მინიმუმამდე დაჰყავსო.

ქართველმა საზოგადოებამ გადაწყვიტა თავისი კრიტიკული აზრის საჯაროდ გამოთქმა და 29 აგვისტოს თბილისის თვითმმართველობის დარბაზში შეიკრიბა. კრებას 2 ათასამდე მუშაც ესწრებოდა. ქალაქის პოლიცია შეშფოთდა, მუნიციპალური სასახლე ალყაში მოაქცია, დაიწყო კრების დარბევა. სხდომათა დარბაზი და მიმდებარე ქუჩამოედანი სისხლით შეიღება. დაიღუპა 100 კაცი. დაიჭრა 300მდე. 29 აგვისტოს თბილისში დატრიალებულმა ტრაგედიამ უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია საქართველოში და მის მიღმა ქვეყნებშიც. სოციალდემოკრატების პროკლამაციამ შეაჩვენა ჯალათები. მშრომელ მასას შეიარაღებული აჯანყებისაკენ მოუწოდა. სახალხო რევოლუცია ზენიტს მიუახლოვდა.

ოქტომბრის დამდეგს რაჭის მაზრის უფროსი ქუთაისის გუბერნა-ტორს აუწყებდა, რომ აქაურმა წითელრაზმელებმა უკვე განაიარაღეს ად-გილობრივი პოლიცია. გთხოვთ დამხმარედ ერთი ბატალიონი მომაშველოთო. კიდევ უფრო დაძაბული სიტუაცია შეიქმნა გურიაში. 16 ოქტომ-ბერს წითელ რაზმელებმა შეძახილით — "იარაღი დაყარე, და წადი" შეუ-ტიეს ჩოხატაურის საპოლიციო საგუშაგოს, რამდენიმე პოლიციელი დაი-ღუპა და დაიჭრა. წითელრაზმელებმა დაატყვევეს საპოლიციო უბნის უფროსი. ოზურგეთიდან ჯარის ნაწილი დაიძრა ჩოხატაურის მიმართულე-ბით. ნასაკირალთან ჩასაფრებულმა წითელრაზმელებმა ცეცხლი გახსნეს, მოკლეს 10 და დაჭრეს 14 თავდამსხმელი. მაზრის უფროსმა თავს გაქცევით უშველა. უკეთეს დღეში არც შორაპანისა და რაჭის მაზრის უფროსე-ბი იყვნენ. მათ აღარავინ ემორჩილებოდა. საპოლიციო საგუშაგოები ფაქ-ტიურად გაუქმდა, თითქმის ყველა სოფელი რევოლუციური თვითმმართველობისა და წითელი რაზმების კონტროლქვეშ აღმოჩნდა.

შექმნილი სიტუაციის, კონკრეტული ფაქტების ანალიზი და მთლია-ნობაში გააზრება საფუძველს იძლევა დავასკვნათ, რომ XX ს-ის დამდეგს საქართველოში ერთმანეთს შეერწყა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი და სოციალურ გამათავისუფლებელი მოძრაობის ნაკადები. იმ მოვლენების დამსწრე და მონაწილე გრიგოლ ლორთქიფანიძე მოგვიანებით წერდა, რომ 1905 წელს წინაპლანზე გამოვიდნენ გლეხები და მუშები. სწორედ მათ შექმნეს "ერთობის მმართველობა, მომავალი დემოკრატიული და დამოუკიდებელი საქართველოს თავისებური რეპეტიცია გაიარეს". ქართველი ხალხის ეს დამსახურება აღიარაო მოწინავე კაცობრიობამ. რუსეთის იმპერიის ხალხთა გამათავისუფლებელ მოძრაობაში ავანგარდული როლის შესრულება თითქოს არ მართლდებოდა ქართველი ხალხის მცირერიცხოვნო-ბით, არც ეკონომიკური წონითა და საზოგადოებრივი განვითარების დო-ნით, მაგრამ ფაქტია, რომ ამ შემთხვევაში გრ. ლორთქიფანიძის აზრით, თავი იჩინა ქართველი ხალხის უძველესმა კულტურამ და ხანგრძლივმა სახელმწიფოებრივმა სკოლამ. "სწორედ ამ დანაცრებულმა ნაპერწკალმა იფეთქა... ქართველმა ხალხმა შინაგანად (საქართველოს მასშტაბით) დაასრულა

რევოლუცია. მან სრულიად გარიყა რუსული ხელისუფლება და ფაქტიურად საკუთარი მმართველობა შექმნა... გამარჯვებული და გამაგრე-ბული უცდიდა ის რევოლუციის სხვა რაზმების წინსვლას. სამწუხაროდ, საიმპერიო რევოლუციის ვერც ერთმა სხვა რაზმმა საკმარისად ვერ აუბა მხარი... და პირველი რევოლუცია დამარცხდა". მაგრამ ამ მარცხამდე ქართველმა ხალხმა კიდევ კარგახანს ზიდა მძიმე ჯვარი.

ხალხის საყოველთაო პროტესტით, რევოლუციური შემართებით თავ-ზარდაცემულმა ნიკოლოზ მეორემ 1905 წ. 17 ოქტომბერს გამოაქვეყნა მა-ნიფესტი, ხალხს აღუთქვა კონსტიტუცია, სამოქალაქო და პოლიტიკური თავისუფლება. ამით სცადა მან ხალხის დამშვიდება, მემარცხენე პარტიე-ბისათვის საყრდენი სოციალური ძალის წართმევა.

ლიბერალები და ზომიერი დემოკრატები ხარობდნენ, 17 ოქტომბრის მანიფესტს სოციალისტფედერალისტებიც დადებითად გამოეხმაურნენ. "ძირითადი სახელმწიფოებრივი რეფორმა" თითქმის უკვე გატარებულად მიიჩნიეს. მაგრამ მალე მათი მსჯელობავარაუდები ეჭვნარევი გახდა. ისი-ნი იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ დაპირებული სათათბირო ყველაზე მთავარ პრობლემებს ვერ გადაჭრიდა, ძირითადი სახელმწიფოებრივი რეფორმები დამფუძნებელ კრებას უნდა გაეტარებინა. მასვე უნდა გადაეჭრა ეროვნული საკითხი.

ეროვნული თვითგამორკვევის უფლებას საქართველოს მოსახლეობის ყველა კლასი მოითხოვდა და ყველა პოლიტიკური პარტია აღიარებდა. მაგრამ ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის პრაქტიკულ ასპექტებთან დაკავშირებით თვალსაზრისთა სხვადასხვაობა გამოიკვეთა. სოციალდემოკრატების აზრით, პირველი რიგის საერთო დემოკრატიული ამოცანა ცარიზმის დამხობა და დემოკრატიული მმართველობის შექმნა იყო. საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის მოთხოვნა მშრომელთა ინტერნაციონალურ ერთობას ხელს შეუშლის, დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვე-ბას შეაფერხებს და ამიტომ ქართველმა ერმა ავტონომია არ უნდა მოითხოვოსო. ბოლშევიკები ეროვნული საკითხის გადაწყვეტას სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ ვარაუდობდნენ.

სოციალისტფედერალისტთა პარტია, აგრეთვე მისი მემარჯვენე ეროვ-ნულდემოკრატიული ფრაქცია, სხვაგვარად მსჯელობდნენ და საქმიანობდნენ. გ. ლასხიშვილი აღნიშნავდა: ვინც ეროვნული საკითხის სოციალის-ტურ რევოლუციამდე გადადებას მოითხოვს, მას არ ესმის შინაარსი გამათავისუფლებელი მოძრაობისა. დღეს მთავარი ადგილი ეთმობა პოლიტი-კას. ძირითადია სახელმწიფოებრივი წყობილების რეორგანიზაციის პრობლემა. დამფუძნებელი კრება, წერდა იგი, მოწვეული უნდა იქნეს ახალი ძირითადი კანონების შესამუშავებლად. "უეჭველია, ამ ძირითად კანონშივე უნდა აღინიშნოს ეროვნებათა უფლება, ასე თუ ისე უნდა გადაწყდეს ეროვნული საკითხი. რუსეთის იმპერიის დამფუძნებელმა კრებამ არ უნდა გაიმეოროს ავსტრიის შეცდომა, სავსებით გარკვევით და ნათლად უნდა მოაწესრიგოს ერების ურთიერთობა. უამისოთ... ნორმალურ კალაპოტში ვერ ჩადგება რუსეთის ხალხთა ცხოვრება". გ. ლასხიშვილი და მთლიანად სოციალისტფედერალისტთა პარტია დარწმუნებული იყო, რომ ეროვნული საკითხის, ავტონომიის პრობლემის წინ წამოწევა კი არ შეაფერხებდა, არამედ გააძლიერებდა გამათავისუფლებელ მოძრაობას". რუსეთის იმპერიის დაჩაგრული ერები, გ. ლასხიშვილის განცხადებით, იმიტომ მონაწილეობდნენ ასე ენერგიულად გამათავისუფლებელ

მოძრაობაში, რომ დარწმუნე-ბულნი არიან, “შიდა რუსეთის საკითხებთან ერთად გადაწყდება განაპირა ქვეყნებისა და არარუს ეროვნებათა სვე-ბედი”.

ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის შემადგენელი ნაწილი გახდა ქართველი სამღვდელოების ბრძოლა საქართველოს მართლმადიდე-ბელი ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის. 1905 წ. თებერვალში იმერეთის ეპარქიის სამღვდელოების კრებამ გვერდი აუარა სინოდს და თხოვნა (“პეტიცია”) რუსეთის მინისტრთა კომიტეტს გაუგზავნა. იქ ლაპარაკი იყო დამოუკიდებელი საქართველოს ეკლესიის, მისი მეთაურის — კათოლიკოსის ღირსებებზე, ქართველი სამღვდელოების ზნეობრივ ძალასა და გავლენაზე, მწყემსმთავართა და მრევლის სიყვარულზე, ერთობაზე. ხაზგასმით ის იყო აღნიშნული, რომ რუსეთის მიერ საქართველოს მიერთების შემდეგ ქართული ეკლესია არსებითად გაუქმდა. ეროვნული სამ-ღვდელოება გადაგვარების გზაზე დადგა. იმერეთის სამღვდელოება მოითხოვდა: 1. აღდგეს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია, დაკანონდეს კათოლიკოსის არჩევა სამღვდელოებისა ქართველი ხალხის წარმომადგენლე-ბისაგან; 2. ჩატარდეს სასულიერო სკოლის ძირეული რეფორმა; 3. მიეცეს სამღვდელოებას სიტყვის, ბეჭდვის და ყრილობის ჩატარების თავისუფლე-ბა. პეტიციას ხელს აწერდა 387 კაცი. ორიოდე კვირის შემდეგ იმპერიის ცენტრში ანალოგიური მოთხოვნა გაგზავნა გურია-სამეგრელოს ეპარქიის სამღვდელოებამ.

1905 წლის დამდეგიდან ქართლ-კახეთის სამღვდელოებამ არაერთხელ მოითხოვა ყრილობის ჩატარების ნებართვა. მაგრამ ამაოდ. ამ ეპარქიის ეპისკოპოსები და მღვდლები უნებართვოდ შეიკრიბნენ თბილისში. ეგზარქოსმა ურჩთა დასჯა ბრძანა. პოლიციამ სასულიერო სემინარიის სხდომათა დარბაზიდან ყრილობის დელეგატები ცემა-ტყეპით ქუჩაში გამოდევნა. ორიოდე კვირის შემდეგ, 1905 წ. 10 ივნისს პოლიციის მიერ დარბეული ყრილობის თავმჯდომარე ეგზარქოსთან გამოცხადდა და სამღვდელოების მიერ შედგენილი პეტიცია გადასცა. ქართლ-კახეთის ეპარქიის სამღვდელოება მოითხოვდა: 1) ივერიის ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის დაბრუნე-ბას; 2) საეკლესიო თანამდებობათა დაკავებაში არჩევითობის პრინციპის დამკვიდრებას; 3) ივერიის ეკლესიისათვის ყველა იმ მამულების დაბრუნე-ბას, რაც XIX საუკუნეში რუსეთის სახ. ხაზინამ დაისაკუთრა. ხელს აწერდა 472 სასულიერო პირი.

ქართველი სამღვდელოების სამივე თხოვნა რუსეთის სინოდში მოხვდა, საიდანაც დასკვნისათვის საქართველოს ეგზარქოს ნიკოლოზს გადმო-ეგზავნა. 1905 წ. 11 ოქტომბერს მასვე გადაეცა ქართველი თავადაზნაურო-ბის, თბილისისა და ქუთაისის ქალაქის თავების, აგრეთვე საეგზარქოსოს ოთხივე ეპისკოპოსის შუამდგომლობები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის შესახებ.

ეგზარქოსმა ნიკოლოზმა, მართალია, არ გაიზიარა ქართველთა არგუმენტაცია, მაგრამ შექმნილ სიტუაციაში მათ თხოვნაზე უარის თქმა მიზან-შეწონილად არ მიიჩნია. რაკი საშუალება არ გვაქვს ქართველი სასულიერო და საერო მოღვაწეები დავარწმუნოთ რუსულ ეკლესიასთან მჭიდრო კავშირის სარგებლიანობაში, იძულებული ვართ მათი თხოვნა დავაკმაყოფილოთ, ქართულ ეკლესიას ავტოკეფალია დავუბრუნოთო. სინოდს არ მოეწონა ეგზარქოსის მიერ დაკავებული პოზიცია. მინისტრთა კომიტეტსაც დაუშვებლად მიაჩნდა ხელიდან გაეშვა რუსიფიკაციის ერთ-ერთი საუკეთესო ინსტიტუტი — ეკლესია. რუსეთის ხელისუფლებამ მაინც

შექმნა სა-კითხის გასარკვევად სპეციალური კომისია, მაგრამ მისცა ფარული მითითება საქმის გაჭიანურების შესახებ.

გავიდა თვეები. ავტოკეფალისტთა მოთმინების ფიალა აივსო. 1906 წ. 3 თებერვალს იმერეთის ეპისკოპოსმა ლეონიდმა აღშფოთებული ტონით განუცხადა ეგზარქოსს: კომისიის უმოქმედობა ქართველებს გვაიძულებს, სინდისის, რწმენისა და საეკლესიო მმართველობის თავისუფლება მოვიპოვოთ ბრძოლით, რუსულ ეკლესიასთან ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტის გზით. ლეონიდს მხარი აუბა პროფესორმა ალ. ცაგარელმა. მან დიდმჯერო-ბელურ შოვინიზმში დასდო ბრალი რუსეთის მთავრობასა და სინოდს, თქვენ უსამართლოდ გააუქმეთ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია, ქართველი ხალხი კი სამართლიანობის აღდგენას მოითხოვს. უნდა შეიგ-ნოთ, რომ საქართველოს საკათალიკოსოს აღდგენა სულაც არ გააძლიერებს ქართველთა სეპარატისტულ მისწრაფებას. პირიქით, ქართული ეკლესიი-სათვის ავტოკეფალური უფლების დაბრუნება, ქვეყანაში მშვიდობის დამყარებას შეუწყობს ხელს. ალ. ცაგარელი იმედოვნებდა, რომ რუსეთის სა-ეკლესიო კრება მხარს დაუჭერდა საკითხის სამართლიან გადაწყვეტას; რა-კი ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების დროს არ დალოდებია მსოფლიო საეკლესიო კრების სანქციას და იგი რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით დაკანონდა, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენაც იმპერატორის ნებით უნდა მოხდესო.

ქართველ ავტოკეფალისტთა მოძრაობაში ხელმძღვანელ როლს ასრულებდნენ ეპისკოპოსები — ლეონიდი, კირიონი, პეტრე, დავითი, აგრეთვე მღვდლები და არქიმანდრიტები — იოსებ ჩიჯავაძე, ამბროსი ხელაია, ამ-ბროსი ფხაკაძე, თოთიბაძე, თალაკვაძე, ცინცაძე და სხვ. ავტოკეფალისტთა საქმიანობაზე დაკვირვებამ რუსეთის ეკლესიის მესვეურნი, პოლიციის მოხელეები იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ მათ საქმე ჰქონდათ არა იმდენად საეკლესიო, არამედ ეროვნულპოლიტიკურ მოძრაობასთან, რომლის ძირითადი მიზანი იყო ფართო უფლებამოსილებით აღჭურვილი ქართული ავ-ტონომიური სახელმწიფოს აღდგენა. რუსი მოხელენი არაფერს არ ამბობდნენ იმაზე, რომ შინამმართველობაში სრულიად დამოუკიდებელ ავტო-ნომიურ საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესია შეესაბამებოდა.

რუსეთის პირველი რევოლუცია ზენიტს რომ მიუახლოვდა, ჩატარდა საერობო და მუნიციპალურ მოღვაწეთა კრება, რომლის დადგენილებაში, იმპერიის განაპირა ქვეყნების (და ერების) წარმომადგენელთა მოთხოვნით შევიდა ასეთი მუხლები: 1) როცა დამყარდება სამოქალაქო თავისუფლება და შეიქმნება წესიერი სახალხო წარმომადგენლობითი დაწესებულება სა-კონსტიტუციო უფლებით, იმპერიის ერებს უნდა მიეცეს ადგილობრივ ავ-ტონომიათა ორგანიზების უფლება; 2) ავტონომიური ოლქების დაარსება, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, ახალი კანონის გამოცემით ფორმდება; 3) ადგილობრივ ავტონომიათა საკანონმდებლო კრება აირჩევა საყოველთაო, თანასწორი, პირდაპირი და ფარული კენჭისყრით; 4) ყოველი ავტო-ნომიური ოლქის შინაგანი წყობილების ხასიათს განსაზღვრავს ადგილობრივი საკანონმდებლო კრება, მაგრამ დაცული იქნება საერთო სარუსეთო ძირითადი კანონი და დებულება ავტონომიის უფლებამოსილების შესახებ.

ქართველმა ავტონომისტებმა მოიწონეს ეს დადგენილება, იგი დეცენ-ტრალიზაციისა და სახელმწიფოს ფედერალური მოწყობის საფუძვლის ჩაყრად მიიჩნიეს. ერობისა და ქალაქთა

წარმომადგენლების მეორე კრებას, რომელიც 1905 წ. ოქტომბერში ჩატარდა ქართველი ერის წარმომადგენელი არ დასწრებია. ამიტომ შეკრებილთა მისამართით დეპეშები გაგზავნეს ქუთაისის, ბათუმის და თბილისის საქალაქო თვითმმართველობებმა; ჩვენ რუსეთისაგან გამოყოფას არ ვაპირებთ, მაგრამ ქართველ ხალხს სურს ფართო თვითმმართველობა, პოლიტიკური ავტონომია, რომელიც საკანონმდებლო უფლებით იქნება აღჭურვილი.

რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ სახელმწიფოდ რეორგანიზაციის რეფორმა ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოების ფუნქციას შეადგენდა. ამიტომ იყო, რომ ქართველი საზოგადოება დიდი იმედით შეხვდა 17 ოქ-ტომბრის მანიფესტს. სოციალისტფედერალისტებს მანიფესტი მეფის წყალობად არ მიუჩნევია, აცხადებდნენ, რომ იგი მოპოვებულია ბრძოლით. ძირითადი რეფორმა რუსეთის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში ბრძოლით მიმდინარეობსო. ფედერალისტური მიმართულების გაზ. "ცნობის ფურ-ცელმა" სარედაქციო სტატიაში ის აზრი გაატარა, რომ რუსეთის ახლანდელი მთავრობა, მისი ბიუროკრატია ვერ შესძლებს ცხოვრებაში გაატაროს მანიფესტის პრინციპები. მოქალაქეობრივი და ეროვნული თავისუფლების დამკვიდრებისათვის საჭიროა ახალი ორგანო — "სახელი მისი დამფუძნე-ბელი კრებაა, რომელიც მოწვეული უნდა იქნეს საყოველთაო, თანასწორი, ფარული და პირდაპირი კენჭისყრის საფუძველზე, "რუსეთის კონსტიტუ-ციის შესამუშავებლად".

მეფის მთავრობა დაპირებათა რეალიზაციას არ აპირებდა, როგორც სოციალური, ისე ეროვნული პრობლემები გადაუჭრელი რჩებოდა. ამიტომ მხარდაჭერა ჰქონდა ბოლშევიკთა სააჯანყებო მოწოდებებს. მთელი 1905 წლის გამავლობაში ცენტრიდან არავინ დახმარებია საქართველოს მშრომელებს, ხოლო როცა ლენინის გეგმის თანახმად აჯანყებები დაიწყო მოს-კოვში, პეტერბურგსა და ევროპული რუსეთის სხვა ქალაქებში, თბილისში ჩამოყალიბდა ცენტრალური კომიტეტი, რომელმაც საყოველთაო აჯანყების ხელმძღვანელის ფუნქცია შეასრულა. პერიფერიული სააჯანყებო ცენტრები ჩამოყალიბდა ხაშურში, ბორჯომში, ქუთაისში, ბათუმში, ჭიათურაში, სამ-ტრედიასა და სხვა დაბაქალაქებში.

1905 წ. 13 დეკემბერს თბილისის მუშათა საყოველთაო გაფიცვა აჯანყებაში გადაიზარდა. აჯანყების ცენტრის კონტროლს ქვეშ აღმოჩნდა რკი-ნიგზის სამმართველო და ტელეგრაფი. წითელმა რაზმებმა დაიკავეს თბილისის უბნები — დიდუბე და ნაძალადევი, ჩამოაყალიბეს მინიატურული "რესპუბლიკები". თბილისელთა დასახმარებლად დაიძრნენ გლეხთა წითელი რაზმები. მეფისნაცვლის ბრძანებით 14 დეკემბერს ქ. თბილისსა და თბილისის მაზრაში. აგრეთვე ამიერკავკასიის რკინიგზაზე სამხედრო წესე-ბი გამოცხადდა. 17 დეკემბერს მთავრობის ჯარი ნაძალადევში შეიჭრა. "რესპუბლიკას" 400-500 წითელრაზმელი იცავდა. უთანასწორო ბრძოლაში მუშები დამარცხდნენ. 23 დეკემბერს დამსჯელი ესპედიცია თავს დაესხა დიდუბეს. მუშები უშიშრად შეებნენ ჯალათებს, მომხდურთ ერთხანს უკანაც კი დაახევინეს. მაგრამ მას შემდეგ, რაც მთავრობის რაზმმა არტილერიით დაანგრია წითელრაზმელთა ბარიკადები, მუშებმა ორგანიზებული წინააღმდეგობა შეწყვიტეს. აჯანყებული მუშები დამარცხდნენ სხვა ქალაქებშიც.

ამჯერადაც მასობრივი, ორგანიზებული ხასიათი მიიღო გლეხთა მოძრაობამ. თითქმის მთელი გორის მაზრა აჯანყებულთა ხელში აღმოჩნდა. დუშეთის მაზრის წითელრაზმელებმა გადაკეტეს სამხედრო გზა. მთავრო-ბის ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ მარცხი განიცადა

სიღნაღის, თელავის და ახალციხის მაზრებში. კარგად ორგანიზებული აჯანყებები მოხდა და-სავლეთ საქართველოში. რევოლუციურმა გლეხობამ არა მარტო განამტკიცა ადრე დაკავებული პოზიციები, არამედ კიდევ უფრო გააფართოვა. ყველა მაზრაში ხელისუფლება რევოლუციური კომიტეტების ხელში გადავიდა და დამყარდა რევოლუციური წესრიგი. შეიარაღებული გლეხები სათანადო პასუხს სცემდნენ აქტიურ კონტრევოლუციონერებსა და რეაქციის მო-ციქულებს. წითელი რაზმების კონტროლსქვეშ აღმოჩნდა ამიერკავკასიის რკინიგზა სამტრედიიდან წითამდე.

ზემო იმერეთის წითელრაზმელებმა ხარაგაულის მიდამოებში განაიარაღეს პოლკის რამდენიმე ასეული. ყვირილის ხაზინიდან გატაცებული 210 ათასი მანეთი რევოლუციის საქმეს მოახმარეს. გააქტიურდნენ აგრეთვე რა-ჭის წითელრაზმელები, ონში შეიჭრნენ, დაეუფლნენ სამაზრო სამმართველოს, ხაზინას, დაიკავეს ფოსტა-ტელეგრაფის შენობა. ცეცხლს მისცეს ოფიციალური საბუთების გროვა. ქალაქის მოედანზე გაისმოდა შეძახილე-ბი — "იწვის ძველი რუსეთის კანონები, ძირს თვითმპყრობელობა". გამარ-ჯვებული რაჭველები "ინტერნაციონალის სიმღერით შეხვდნენ 1906 წლის პირველ იანვარს. იმავე ხანს სამაზრო ხელისუფლება დაამხეს ლეჩხუმ-სვა-ნეთის წითელრაზმელებმა.

ამგვარად, 1905 წლის მიწურულს რევოლუციურმა ძალებმა გაანადგურეს სამაზრო სამმართველოები. უახლოესი მომავლის გეგმაში შედიოდა რუსული საგუბერნიო ხელისუფლების დამხობა თბილისსა და ქუთაისში. მაგრამ მოსკოვის შეიარაღებული აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, მეფის მთავრობამ დამატებით შეიარაღებული ძალები გადმოისროლა სამხრეთ კავკა-სიაში. საგანგებო წესები გამოცხადდა თბილისის, გორის, დუშეთის მაზრებში, რკინიგზაზე. მალე სამხედრო მდგომარეობა გავრცელდა დასავლეთ საქართველოზე. დამსჯელ ექსპედიციებს დაევალა დაუნდობლად გაენად-გურებინათ რევოლუციის ყველა კერა. წითელი რაზმებისაგან გამოეგლი-ჯათ სამაზრო ცენტრები, რკინიგზის სადგურები, ფოსტა-ტელეგრაფი.

თბილისიდან ჯავშნიანი მატარებელი და მისი მიმყოლი პოლკები 1905 წ. 23 დეკემბერს გავიდნენ. 31 დეკემბერს მთავრობის ჯარებმა დაიკავეს ხაშური. წითელრაზმელებმა წითის გვირაბი ჩახერგეს. რევოლუციისა და კონტრრევოლუციის დიდი ბრძოლა მოხდა სურამის უღელტეხილზე, სადგურ წითასთან. რუსთა ჯარს გაუჭირდა. მაგრამ თბილისიდან რეზერვი გაიგზავნა. დამსჯელმა ექსპედიციამ "მტრისაგან" გაწმინდა რკინიგზის ყველა სადგური ქუთაისამდე. მეფისნაცვალმა ი. ვორონცოვდაშკოვმა დასავლეთ საქართველოში მოქმედი დამსჯელი ექსპედიციის უფროსად დანიშნა ალიხანოვ ავარსკი. გამხეცებულმა გენერალმა თავის ჯარი რამდენიმე ნაწილად გაყო. დამსჯელი რაზმები შეუსია დასავლეთ საქართველოს ყველა რაიონს. ცეცხლის ალში გაახვია ქალაქები, სოფლები. ძირიანად დაანგრიეს აქტიურ რევოლუციონერთა სახლ-კარი. ოფიცრები მოსახლეობისაგან მო-ითხოვდნენ ცეცხლსასროლი და ცივი იარაღის ჩაბარებას. პოლკოვნიკმა კრილოვმა გურულებს 4 ათასი შაშხანის ჩაბარება მოსთხოვა. მყისვე გაისმა პასუხი — ამდენი იარაღი რომ გვქონოდა, ბევრი თქვენგანი ცოცხალი არ დარჩებოდაო. ასეთი "თავხედი" და ურჩი გლეხები დააპატიმრეს.

კონტრრევოლუციის შეტევის მიუხედავად, ხალხის დიდი ნაწილი დაუმორჩილებლობას აგრძელებდა. თავგამოდებით იცავდა ადრე დაკავე-ბულ ზღუდეებს. არ თმობდა იარაღით

მოპოვებულ თვითმმართველობას. ბევრი წითელი რაზმი კვლავ იბრძოდა მთავრობის ჯარისა და პოლიციის წინააღმდეგ. 1906 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე რევოლუციის გაქანე-ბამ კახეთში 1905 წლის დონესაც კი გადააჭარბა. მეფის მთავრობის კავკა-სიურმა ადმინისტრაციამ თელავის, სიღნაღის და თიანეთის მაზრებში სა-განგებო წესები გამოაცხადა, "საზოგადოებრივი წესრიგი" ცეცხლითა და მახვილით აღადგინა. ბევრი ხალხი დააპატიმრეს. ნაწილმა რეპრესიებს გაქ-ცევით დააღწია თავი. ტყეში გაიხიზნა. პარტიზანული ბრძოლა გაუმართეს მეფის მოხელეებს და პოლიციელებს. ანგარიშს უსწორებდნენ ჯალათებს, ჯაშუშებს. ცდილობდნენ ადმინისტრაციის რეპრესიებისაგან მოსახლეობის დაცვას.

საერთო დემოკრატიის გათიშვა და მარცხი. დამარცხებული რევოლუციის სამომავლო მნიშვნელობა.

უკვე აღინიშნა, რომ რევოლუციის მიზანი ცარიზმის დამხობა, ბატონყმობის ყველა ნაშთის აღმოფხვრა და დემოკრატიული მართვა-გამგეობის სისტემის შექმნა იყო. რევოლუციის ასეთი შედეგი პასუხობდა პროლეტარიატის, გლეხობის, ინტელი-გენციის, ბურჟუაზიის უდიდესი ნაწილის და მემარცხენე პარტიების ინტერესებს. მაგრამ საერთო დემოკრატიულ მოძრაობაში დისონანსი შეჰქონდათ ბოლშევიკებს. ისინი თეორიულად, მართალია, აღიარებდნენ მემარცხენეთა ბლოკის ტაქტიკას, მომენტალური შეთანხმების საჭიროებას მენშევიკებთან, ესერებთან, სოციალისტფედერალისტებთან, არ გამორიცხავდნენ კომპრომისს, მაგრამ პრაქტიკული საქმიანობით, პროლეტარიატის საერთო დემოკრატიისაგან გამოთიშვასა და ბურჟუაზიულდემოკრატიული რევოლუციის დასუსტების საქმეს ემსახურებოდნენ.

ვ. ი. ლენინმა გადაჭარბებით შეაფასა პროლეტარიატის სოციალპოლიტიკური შესაძლებლობანი, მუშათა კლასი ბურჟუაზიული რევოლუციის ხელმძღვანელ ძალად გამოაცხადა, აღჭურვა "ორიგინალური თეორიით", დააკისრა მას ბურჟუაზიულდემოკრატიული რევოლუციის სოციალისტურ რევოლუციაში გადაზრდის ურთულესი მისია. ბოლშევიკები და მათი მიმდევარი მუშახელმძღვანელები არ მალავდნენ, რომ არ შეჩერდებოდნენ რევოლუციის პირველ ეტაპზე; ცარიზმის დამხობისთანავე დაიწყებდნენ ბრძოლას კაპიტალისტური ექსპლოატაციის მოსასპობად, სოციალისტური წყობილების დამყარებისათვის. რუსეთის მრავალეროვნული იმპერიის ბურჟუაზია დააფრთხო ლენინის მიერ შეთხზულმა პერმანენტული რევოლუციის თეორიამ. ამ კლასის დიდმა ნაწილმა რეალობად აღიქვა ბოლშევიკური გადატრიალების საფრთხე, ჩამოსცილდა საერთო დემოკრატიულ რევოლუციას და კონსერვატორთა ბანაკში გადავიდა. რევოლუციას გაემიჯნა ლიბერალური ინტელიგენციაც.

საერთო დემოკრატიის გათიშვამ რუსეთის ცარიზმს, კონტრრევოლუ-ციის ძალებს მოქმედება გაუადვილა. მათ, მართალია, გააძლიერეს რეპრე-სიები, მაგრამ არც დემაგოგიაზე აუღიათ ხელი. მეფეს უარი არ უთქვამს 17 ოქტომბრის მანიფესტზე, სახელმწიფოებრივი წყობილების ლიბერალი-ზაციის პოლიტიკაზე. მიმდინარეობდა პრაქტიკული საქმიანობა სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების ჩასატარებლად, თუმცა იგრძნობოდა, რომ ე. წ. სახალხო წარმომადგენლობის უფლება-კომპეტენცია მეტისმეტად ვიწრო იქნებოდა.

1906 წ. 20 თებერვალს ნიკოლოზ მეორემ თითქოსდა ბრძანა სახელმწიფო სათათბიროსათვის საკანონმდებლო უფლებამოსილების მინიჭება, მაგრამ ძირითადი კანონების შედგენა-გადასინჯვის უფლებას მეფე თავის ხელთ იტოვებდა. სათათბიროს პრეტენზიებისაგან მეფის დაცვის მექანიზმის ფუნქცია ენიჭებოდა ერთსაუკუნოვანი ასაკის სახელმწიფო საბჭოს, რომელსაც თავისებური "ზედა პალატის" როლი უნდა შეესრულებინა. მას უფლება ეძლეოდა უარეყო სათათბიროსგან მომზადებული კანონპროექტი. მთავრობის კონტროლი მთლიანად მეფის, იმპერატორის ხელში რჩებოდა, მინისტრთა კომიტეტი მხოლოდ იმპერატორის წინაშე უნდა ყოფილიყო ანგარიშვალდებული.

ქართული საზოგადოებისათვის ცნობილი გახდა, რომ რუსეთის უზე-ნაესი ხელისუფლება ამიერკავკასიელ ხალხებს ამ უფლება-კომპეტენციას შეზღუდულ სახელმწიფო სათათბიროშიც კი არ აძლევდა წარმომადგე-ნელთა გაგზავნის შესაძლებლობას. ამით გამოწვეული უკმაყოფილება იმდენად დიდი იყო, რომ მეფემ საკითხის შესასწავლად გამოყო სპეციალური კომისია დ. სოლსკის თავმჯდომარეობით, მეფისნაცვალმა ვორონცოვდაშკოვმა კი შეადგინა კავკასიელი ერების წარმომადგენელთა დელეგაცია, რომელსაც მონაწილეობა უნდა მიეღო კომისიის მუშაობაში. ამისათვის პე-ტერბურგს ჩავიდნენ ი. ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, გ. ჟურული, ნ. ვეიდენ-ბაუმი და სხვ.

ი. ჭავჭავაძე, მართალია დიდ იმედს არ ამყარებდა სახელმწიფო სათათბიროზე, მაგრამ მიაჩნდა, რომ შექმნილ სიტუაციაში სხვა უკეთესი ლეგალური და ოფიციალური საშუალება თვითმპყრობელობის ანტიხალხური პოლიტიკის მხილებისათვის არ არსებობდა და ამიტომ იკისრა კავ-კასიელთა დელეგაციის მეთაურობა, კატეგორიულად მოითხოვა სათათბიროში კავკასიელთა წარმომადგენლების დაშვება, დეპუტატთა არჩევნების ჩატარება; თუ ასე არ მოხდა, იცოდეთ, რომ ჩვენი ხალხი ახალ შეურაცხყოფას, დისკრიმინაციას ვერ მოითმენს და მთავრობას ზღვა სისხლის დაღვრა დასჭირდება აღშფოთებული მოსახლეობის დასამორჩილებლად.

რუსეთის იმპერატორი და მთავრობა დათმობაზე წავიდა. კავკასიი-სათვის ცალკე კანონი და საარჩევნო წესები შემუშავდა; შეიქმნა მემამულეთა, გლეხთა და ქალაქელთა კურიები. გათვალისწინებული იყო ორსაფეხურიანი არჩევნების ჩატარება; თავდაპირველად ცენზიანი ხალხი ირჩევდა რწმუნებულებს და ამომრჩევლებს, ისინი კი დეპუტატებს. საქართველოში სულ უნდა აერჩიათ 190 რწმუნებული-ამომრჩეველი (გლეხებს — 51, მემამულეებს 37, ქალაქელებს — 102), მათ კი 8 დეპუტატი.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ ბიოკოტი გამოუცხადა სათათბიროსაც და არჩევნებსაც. მენშევიკურმა ორგანიზაციამ (რომელიც დასავლეთ ევროპული ყაიდის სოციალდემოკრატიულ პარტიად ყალიბდებოდა) სხვაგვარი პოზიცია დაიკავა. იგი ვარაუდობდა სათათბიროს ტრიბუნის გამოყენებას დემოკრატიის გაფართოება-გაძლიერებისა და დამფუძნებელი კრების მოწვევისათვის. დაახლოვებით ასეთივე ტაქტიკის გა-ტარებას აპირებდა სოციალისტფედერალისტთა პარტია. 1906 წლის დამდეგს საქართველოში საფუძველი ჩაეყარა კონსტიტუციურდემოკრატიულ პარტიას, რომლის ლიდერებსაც შესაძლებლად მიაჩნდათ მშვიდობიანი პარლამენტური ბრძოლით რუსეთის თვითმპყრობელური წყობილების დემოკრატიულ ყაიდაზე გარდაქმნა, რასაც საქართველოში უნდა მოჰყოლოდა ავტონომიური

სახელმწიფოებრივი ერთეულის შექმნა, ადგილობრივი პარლამენტის ჩამოყალიბება. ეს ჩანასახოვანი პარტია ბლოკში შევიდა სო-ციალისტფედერალისტებთან, მასთან ერთად წამოაყენა დეპუტატობის კანდიდატები. მაგრამ ქართული კონსტიტუციურდემოკრატიული პარტია უდღეური აღმოჩნდა. უფრო დღეგრძელი გამოდგა რუსეთის კადეტთა პარტიის ადგილობრივი ორგანიზაცია, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა არჩევნებში.

1906 წ. მარტში გაჩაღდა წინასაარჩევნო ბრძოლა. ქართული პარტიები რუსეთის კადეტთა ადგილობრივი ორგანიზაციის წინააღმდეგ ლესავდნენ მახვილს. "ივერიის" რედაქცია მოუწოდებდა სოციალისტფედერალისტებს და ეროვნულდემოკრატებს მხარი დაეჭირათ სოციალდემოკრატიისათვის, ამით უზრუნველეყოთ კადეტების გაშავება. მაგრამ სოციალდემოკრატია არ უსმენდა სოციალისტფედერალისტთა მოწოდებას ერთიანი მოქმედების შესახებ, უარყოფდა საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის იდეას და რუსეთის იმპერიის ყველა მშრომელის სოციალური დაცვის მისიას კისრულობდა.

1906 წ. მაისში შეიქმნა ეროვნული მიმართულების სოციალისტფედერალისტთა პარტიის და საზოგადოებრივპოლიტიკური ჯგუფების მომენ-ტალური საარჩევნო ბლოკი. მან მოუწოდა საქართველოს მოსახლეობას, საარჩევნო ცენზის მქონე მოქალაქეებს თვითმპყრობელობასთან სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში მხარი დაეჭირათ დემოკრატიისათვის, უზრუნველეყოთ ხალხის გამარჯვება და მრავალეროვნული რუსეთის დაღუპვისაგან გადარჩენა. აუცილებელია მოვითხოვოთ: 1) გაუქმება იმ განსაკუთრებული კანონებისა, რომლითაც ბიუროკრატიამ შეზღუდა 17 ოქტომბრის მანიფეს-ტით ნაბოძები თავისუფლება; 2) პოლიტიკური დამნაშავეების სრული ამ-ნისტია: 3) სიკვდილით დასჯის კანონის გაუქმება; 4) მოწვევა დამფუძნე-ბელი კრებისა, რომელიც უზრუნველყოფს ნამდვილი კონსტიტუციის შემუშავებას და იმპერიის დაჩაგრულ ერებს მიანიჭებს ფართო პოლიტიკურ ავტონომიას. სოციალისტდემოკრატები ვიწრო კლასობრივი პროგრამით გამოვიდნენ, მუშებს და გლეხებს მოუწოდეს ხმა მიეცათ მათი კანდიდა-ტებისათვის — გაეშავებინათ განცხრომის შვილნი - კადეტები, სოციალფედერალისტები, ნაციონალისტები.

ქართველი ხალხის დიდი ნაწილი (გლეხი და მუშა) სოციალდემოკრატებს გაჰყვა. მათ გაიმარჯვეს საარჩევნო უბნების უმრავლესობაში. სოცი-ალისტფედერალისტებმა წარმატებას მიაღწიეს შორაპნის, ზუგდიდის, რა-ჭალეჩხუმის მაზრებში. კიდევ უფრო გამწვავდა საარჩევნო ბრძოლა ბოლო გადამწყვეტ ეტაპზე. სოციალდემოკრატიამ კვლავ შეახსენა ამომრჩევლებს, რომ სახელმწიფო სათათბირო ის საკმაოდ ძლიერი იარაღია, რომლის მეშვეობითაც რევოლუცია უნდა მივიდეს თავის ლოგიკურ დასასრულამდე — ხალხის, დემოკრატიის გამარჯვებამდე. ამის საშიშროებას გრძნობს მეფის მთავრობა და ცდილობს სათათბირო გადააქციოს უბრალო სალაყბოდ. ასეთ პირობებში კიდევ უფრო აუცილებელია ისეთი დეპუტატების არჩევა, რომელნიც გამოიჩენენ ოპოზიციურ მხნეობას. ხალხსა და სათათბიროს შორის დაამყარებენ მტკიცე კავშირს, რაც "შექმნის აუცილებელ პირობებს დემოკრატიული წყობილების გასამარჯვებლად". მხოლოდ სოციალდემოკრატიას შეუძლია იყოს ხალხის ინტერესების ჭეშმარიტი დამცველი. ამიტომ აირჩიეთ მის მიერ წამოყენებული კანდიდატები. სოციალდემოკრატებმა არჩევნების გადამწყვეტ ეტაპზე კიდეც შესძლეს ამომრჩეველთა ხმების

უდიდესი უმრავლესობის მოპოვება, სახელმწიფო სათათბიროში გაიყვანეს თავის პარტიის ხუთი წარმომადგენელი — ნ. ჟორდანია, ივ. გომართელი, ს. ჯაფარიძე, ი. წერეთელი. ი. რამიშვილი. სო-ციალისტფედერალისტებმა სათათბიროში წარგზავნეს ი. ბარათაშვილი, კადეტებმა — ალ. ხახანაშვილი, კონსერვატორებმა — მემამულე პ. შერვაშიძე.

არჩევნების დამთავრების შემდეგ სოციალისტურფედერალისტური გაზეთი "შრომის" რედაქცია წერდა: "სოციალდემოკრატებმა გაიმარჯვეს, ... არჩევნებმა დაამტკიცა, რომ უდიდესი ნაწილი პოლიტიკურად გათვით-ცნობიერებული ხალხისა საქართველოში ჩვენს მეტოქეს სოციალდემოკრა-ტიას ენდობა და არა ჩვენ". სოციალისტფედერალისტები სინანულით აღ-ნიშნავდნენ, რომ ხალხი ჯერ ვერ ერკვეოდა პოლიტიკურ პარტიათა პროგრამების ავკარგში. მუშამ და გლეხმა ვერ გაიაზრა, რომ სოციალისტფედერალისტები ემსახურებოდნენ არა მარტო ხალხის ეკონომიკური ექ-სპლოატაციისაგან გათავისუფლებას, არამედ იმავდროულად იბრძვიან ცენ-ტრალიზმის წინააღმდეგ, საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს აღდგენისათვის. "ჩვენ გვწამს, რომ საქართველოს მშრომელი ხალხის ინტერესებს სწორედ ჩვენი იდეალი შეეფერება და არა სოციალდემოკრატიისა. თუ ხალხმა ჭეშმარიტება გაარკვია, ჩვენს მხარეს გადმოვა".

რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს პირველი სხდომა 1906 წ. 27 მა-ისს ჩატარდა. სოციალისტფედერალისტთა ერთადერთი დეპუტატი ფრაქ-ცია "შრომა"-ში ჩაეწერა. სოციალდემოკრატებმა ცალკე იმპერიული მას-შტაბის ფრაქცია შექმნეს, რომელშიც წამყვან როლს ქართველი სოციალდემოკრატები ასრულებდნენ. 12 ივნისის სხდომაზე ისიდორე რამიშვილმა მეფის მთავრობა ამხილა კოლონიურ პოლიტიკაში, ხალხის ინტერესთა იგ-ნორირებასა და ერების დაპირისპირება-შუღლის გაღვივებაში. სათათბიროს დეპუტატებს აუწყა, რომ დამსჯელი ექსპედიციები აწიოკებენ მოსახლეო-ბას, მთავრობა კი ამას უსირცხვილოდ ხალხს აბრალებს. ი. რამიშვილმა მოითხოვა მეფისგან შექმნილი მთავრობის გადადგომა და სათათბიროს წინაშე პასუხისმგებელ მინისტრთა კაბინეტის შექმნა.

მთავრობის კიდევ უფრო მკაცრი კრიტიკით გამოვიდა სოციალისტფედერალისტთა წარმომადგენელი დეპუტატი იოსებ ბარათაშვილი. მან აღნიშნა, რომ მეფისნაცვალი ი. ვორონცოვდაშკოვი და კავკასიის პოლიცი-ის შეფი შირინკინი, მათი ხელქვეითი მოხელეები საბოტაჟს უწევდნენ 17 ოქტომბრის მანიფესტის შესრულებას. ისიც აუწყა სათათბიროს დეპუტა-ტებს, რომ თბილისის საქალაქო თვითმმართველობის სხდომათა დარბაზ-ში 200 კაცი ამოხოცეს. ალიხანოვ-ავარსკიმ დასავლეთ საქართველოს დაბაქალაქები და სოფლები ცეცხლის ალში და ნანგრევებში გაახვია. ქართველმა დეპუტატმა სათათბიროს ტრიბუნიდან მოითხოვა დამფუძნებელი კრების მოწვევა, სახელმწიფო წყობილების შეცვლა, მისი გახალხურება.

რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროსა და მინისტრთა კომიტეტს შორის თავიდანვე აღმოცენდა უნდობლობა და ანტაგონიზმი. სათათბიროს დეპუტატთა დიდი ნაწილი მოითხოვდა უღირსი მთავრობის გადადგომას, მაგრამ ამაოდ. განსაკუთრებით გამწვავდა წინააღმდეგობა რუსეთის "პარლამენტსა" და მთავრობას შორის აგრარული საკითხის გადაწყვეტის ვარი-ანტებთან დაკავშირებით. საბოლოოდ ამას მოჰყვა მეფის მიერ პირველი სახელმწიფო სათათბიროს გარეკვა 1906 წ. 8 ივლისს. სათათბიროს (რომელმაც მხოლოდ 72 დღე იარსება) ბრალად დასდეს სწორი გზიდან გადახვევა, არსებული კანონებისა და ხელმწიფის

მოხელეთა კრიტიკა. იმპერატორი ბრძანებდა, რომ "უკანონო ქმედებისა და ურჩობის გამო" შლიდა სათათბიროს და უახლოეს მომავალში მოიწვევდა ახალი შემადგენლო-ბის სათათბიროს.

დათხოვნილი სათათბიროს წევრები ვიბორგში (ფინეთი) შეიკრიბნენ. იქ გამოაქვეყნეს მიმართვა "ხალხისადმი ხალხის წარმომადგენლებისაგან". ვიბორგის მანიფესტში ნათქვამი იყო, რომ სათათბირო ცდილობდა ხალხის უფლებებისა და თავისუფლების დაცვას, გლეხობისათვის მიწის უსასყიდლოდ გადაცემას და სწორედ ამისათვის დაისაჯა. მეფე დაპირდა ხალხს, რომ 8 თვის შემდეგ მოიწვევს ახალ სათათბიროს. გამოდის, რომ მანამდე ხალხმა უნდა ითმინოს მთავრობისა და მის მოხელეთა უკანონო-ბა, ძალადობა. "მოქალაქენო! მტკიცედ დადექით ხალხის წარმომადგენლე-ბის გაქელილი უფლებისა და სახელმწიფო სათათბიროს დასაცავად. არც ერთი დღე არ უნდა დარჩეს რუსეთი სახალხო წარმომადგენლობის გარე-შე. თქვენ გაქვთ საშუალება მიაღწიოთ ამას... სახალხო წარმომადგენლო-ბის გარეშე არც ერთი კაპიკი არ მისცეთ ხაზინას, არც ერთი ჯარისკაცი — არმიას".

ვიბორგის მანიფესტს ხელი მოაწერა 181 კაცმა (ყოფილმა დეპუტატმა) მათ შორის იყვნენ ქართველი დეპუტატები: ნ. ჟორდანია, ი. რამიშვილი, ი. გომართელი, ს. ჯაფარიძე, ი. წერეთელი, ი. ბარათაშვილი. პოლიციამ თითქმის ყველა პროტესტანტი დააპატიმრა. სასამართლო პროცესზე იოსებ ბარათაშვილმა განაცხადა, რომ ვიბორგის მანიფესტზე ხელისმოწერა დანა-შაული არ იყო. "მე მივდივარ აქედან როგორც ბრალდებული, მაგრამ დადგება დრო, როცა ხალხი გახდება ბრალმდებელი და გაასამართლებს დღევანდელ მოძალადეებს".

1906 წ. 7 აპრილს ილია ჭავჭავაძე აირჩიეს რუსეთის სახელმწიფო საბჭოს წევრად. მას უფლება ჰქონდა და ხშირად ესწრებოდა სახელმწიფო სათათბიროს სხდომასაც. აქტიურად მონაწილეობდა ავტონომისტ ფედერალისტთა ფრაქციის საქმიანობაში. იმავე ფრაქციასთან მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტებს ზ. ავალიშვილს, ვ. გელოვანს და სხვებს. ერობის ცნობილი მკვლევარის გიორგი თუმანიშვილის აზრით, რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს შექმნა და ოპოზიციური საქმიანობა ჭკუას ვერ ასწავლიდა მთავრობის კავკასიურ ბიუროკრატიას. ამიტომ იგი წინადადებას იძლეოდა მეფისნაცვალთან შექმნილიყო წარმომადგენლობითი ორგანო — კავკასიის საოლქო საკრებულო, რომელიც უნდა აღჭურვილიყო საინიციატივო, საკონტროლო და კანონპროექტების განხილვა-შეფასების უფლებით. ე. ი. ეს ორგანო შეასრულებდა სახელმწიფო სათათბიროს ფილიალის ფუნქციას. ეს წინადადება დარჩა ხმად მღაღადებლისა უდაბნოსა შინა.

მეორე სათათბიროს დაკომპლექტებამოწვევისათვის საარჩევნო კანონი თითქოს არ შეცვლილა. მაგრამ სენატის "გამარტებამ" ამომრჩეველთა რიცხვი საგრძნობლად შეამცირა. შეიზღუდა სიტყვის თავისუფლება, აგიტაციაპროპაგანდის წარმოების უფლება. უზენაესი ბრძანების თანახმად წინასაარჩევნო მზადება 1906 წლის მიწურულს დაიწყო. პოლონეთი და საქართველო ბრძანებაში ნახსენები არ ყოფილა. ეს აადვილებდა საარჩევნო პროცე-სის კონტროლს, ხელს უშლიდა სათათბიროში ნაციონალისტების და მემარცხენეების წარგზავნას. სოციალისტფედერალისტები კვლავ მემარცხენე ბლოკის ტაქტიკის ერთგული რჩებოდნენ. ავტორი წერილების სერიისა — "მომავალი არჩევნები და ჩვენი ტაქტიკა" (გაზ. "მეგობარი", #11), მართალია, პარტიული ინტერესებისათვის უფრო სასარგებლოდ მიიჩნევდა დამოუკიდებელ

საქმიანობას და წინასაარჩევნო აგიტაციაპროპაგანდას, მაგრამ მისი აზრით, ვიწრო პარტიულ ინტერესებზე უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა "გამათავისუფლებელი მოძრაობის ინტერესებს, რომელმაც კონკრეტული პირობების შესაბამისად შეიძლება მოითხოვოს ერთგვარი ხასიათის პარტიათა ბლოკი". ვინმე "იმერელი" ამომრჩეველი საჭიროდ თვლიდა ბლოკს ქართულ დემოკრატიულ და კონსტიტუციურდემოკრა-ტიულ გაერთიანებებთან. სოციალისტფედერალისტებმა ბლოკში სოციალდემოკრატებიც მიიწვიეს, მაგრამ მათ (მენშევიკებმა) ცალკე ყოფნა ამჯობი-ნეს თავის პარტიის "სახელისა და დიდებისათვის", სოციალდემოკრატიის "ძლევამოსილების" დამტკიცებისათვის.

სოციალდემოკრატიამ მიზანს კიდეც მიაღწია — ყველა საარჩევნო ოლქში გაიმარჯვა. ცენტრიდან დაშვებული კვოტი მარტო მან შეავსო, სათათბიროში გაიყვანა 8 დეპუტატი (ი. წერეთელი, ჭ. ლომთათიძე, გ. მახარაძე, ა. ზურაბოვი, ს. ჯუღელი, ა. ჯაფარიძე, ნ. კაციაშვილი. კ. კანდელა-კი). ქართველი დეპუტატების ინიციატივით მეორე სათათბიროში ჩამოყალიბდა სოციალდემოკრატიული ფრაქცია, რომელშიც შევიდა 36 მენშევი-კი და 18 ბოლშევიკი. ფრაქციის საქმიანობაში წამყვან როლს ასრულებდა თავმჯდომარე ირაკლი წერეთელი.

სოციალდემოკრატიულმა ფრაქციამ 1907 წ. 2 აპრილს სათათბიროს წინაშე დასვა კავკასიაში რეფორმების გატარების საკითხი: მოითხოვა ამ მხარეში საერობო დაწესებულებების შექმნა. მეფისნაცვლის საბჭოში ხალხის წარმომადგენლების შეყვანა, სამაზრო მმართველობის გარდაქმნა. მართლმსაჯულების სფეროში ადგილობრივი კადრების დაშვება, სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლის შემოღება, რუსეთის გუბერნიებიდან კავკასიაში რუსი კოლონისტების გადმოსახლების შეწყვეტა, დროებითვალდებულები-სა და ხიზნობის ინსტიტუტთა გაუქმება, უმიწაწყლო გლეხებისათვის მიწის ნაკვეთების უფასოდ დარიგება. სოციალდემოკრატები განსაკუთრებული თავგამოდებით მოითხოვდნენ აგრარული რეფორმის სამართლიანობის საფუძველზე გატარებას. ი. წერეთელმა მთავრობა დაადანაშაულა იმაში, რომ ზოგიერთი მემამულე 100 ათას ჰა მიწას ფლობდა, ხოლო ბევრ-გლეხს ნახევარი ჰა-ც კი არ გააჩნდა. უნდა დაინგრეს არსებული სახელმწიფო, არ გვინდა მეფე და მისი ბიუროკრატიული აპარატი, ეპოქის მოთხოვნილებაა დემოკრატიულ და მაღალ კულტურულ საფუძველზე დამყარებული სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი წყობილების შექმნა. ამ მიზანს უნდა შეეწიროსო მსხვილი მემამულური მიწათმფლობელობა და ბატონყმობის სხვა ნაშთები.

დროებითვალდებულების ინსტიტუტის ლიკვიდაციის კანონპროექტი, რომელიც სოციალდემოკრატიამ შეიტანა სახელმწიფო სათათბიროში, ამ პარტიის სოციალპოლიტიკური პათოსი სოციალისტფედერალისტებმა და ეროვნული მიმართულების სხვა ჯგუფებმაც, მართალია, მოიწონეს, მაგრამ ქართველი საზოგადოების უმრავლესობა უკმაყოფილებას იმის გამო გამოთქვამდა, რომ სოციალდემოკრატ დეპუტატებს ეროვნული საკითხი არც კი უხსენებიათ, საქართველოს პოლიტიკური ავტონომია არ მოუთხოვიათ.

და მაინც, სოციალდემოკრატიული ფრაქციის და სხვა მემარცხენეე-ბის აშკარა, შემტევმა ანტისამთავრობო პოზიციამ მოთმინებიდან გამოიყვა-ნა მეფე, მისი მინისტრები. სახელმწიფო სათათბიროს თავმჯდომარეს კა-ტეგორიულად მოსთხოვეს სოციალდემოკრატიული ფრაქციის დაშლა. საპასუხო მოქმედებამ დაიგვიანა. ნიკოლოზ მეორემ საბაბი იპოვა, 1907 წ. 3 ივნისს გასცა

ბრძანება სახელმწიფო სათათბიროს დაშლა-გარეკვის შესახებ. ეს ფაქტი შეფასდა სახელმწიფო გადატრიალების ტოლფას მოვლენად, გამოცხადდა პირველი რევოლუციის დამარცხების თარიღად. მთავრობის მოხელეები და სხვა კონტრრევოლუციური ძალები ზეიმობდნენ, დამსჯელი ოპერაციები ზენიტში აიყვანეს.

პირველი ბურჟუაზიულდემოკრატიული რევოლუცია მარცხით დამთავრდა. ამის ძირითადი მიზეზი პროგრესის ძალთა გათიშულობა იყო. ბოლშევიკური პარტიის სოციალისტურმა თეორიამ და ექსტრემისტულმა საქმიანობამ დააშორთხო ბურჟუაზია, ლიბერალური ინტელიგენცია. ანტიცარისტულ ძალთა კონსენსუსი სახელმწიფო სათათბიროშიც კი არ მოხერხდა. მთავრობამ შესძლო საერთო დემოკრატიის გათიშვა, რევოლუციის ჩახშობა, სახელმწიფოში "წესრიგის" აღდგენა. მაგრამ რევოლუციას უკვალოდ არ ჩაუვლია. გამათავისუფლებელმა მოძრაობამ დიდი გამოცდილება შეიძინა. მისმა მონაწილეებმა ბევრი რამ ისწავლეს და წარმატებით გამოიყენეს მეორე რევოლუციის პერიოდში.

თავი IX. საქართველო 1907-1913 წლებში

რეპრესიები დამარცხებული რევოლუციის ავანგარდული ძალების წინააღმდეგ.

მეორე სახელმწიფო სათათბიროს გარეკვის შემდეგ რუსეთის ხელისუფლებამ შექმნა სპეციალური დამსჯელი აპარატი, რომელიც განსაკუთრებული სიმკაცრით მოქმედებდა იმპერიის განაპირა რეგიონებში არარუს ეროვნებათა წინააღმდეგ. დამსჯელი რაზმები და სამხედრო-საველე სასამართლოები "საზოგადოებრივი წესრიგის" დამყარების ფუნქციას ასრულებდა საქართველოს ყველა მაზრაში. რევოლუციის ხელმძღვანელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ბრძოლაში დაიღუპა. სხვები საპყრო-ბილეში ჩასვეს, 3704 კაცი ადმინისტრაციული წესით ციმბირს გადაასახლეს.

მეფის მთავრობის მოხელეები სოციალურ სფეროზეც ავრცელებდნენ "დაჰყავ და იბატონეს" დიდმპყრობელურ დოქტრინას; მოუწოდებდნენ ქართველ თავადაზნაურობას აქტიური მონაწილეობა მიეღო ურჩი გლეხე-ბის დასჯაში. ურჩევდნენ ბურჟუაზიას ლოკაუტი გამოეცხადებინათ რევოლუციურად შემართული მუშებისათვის. ზედაფენის ერთი ნაწილი მართლაც შურისძიების გზაზე დადგა, გააძლიერა ქვედა ფენების ჩაგვრა-შევიწროება. მთავრობის ბიუროკრატიამ შეუტია რევოლუციის ორ-სამ წლე-ულში გაძლიერებულ მუშამოსამსახურეთა პროფესიულ კავშირებს. თუ 1907 წელს თბილისის 28 პროფესიულ გაერთიანებაში 13 ათასი მუშა ირიცხებოდა, ერთი წლის შემდეგ პროფკავშირებისა და მათი წევრთა რიცხვი განახევრდა. პროლეტარიატი უბრძოლველად როდი თმობდა პო-ზიციებს, აწყობდა საპროტესტო გაფიცვებს, მოითხოვდა რევოლუციის დროს მოპოვებული შეღავათების დაბრუნებას, რეპრესიების შეწყვეტას.

სოციალურმა ანტაგონიზმმა ახალი სახე მიიღო სოფლებში; გლეხთა წითელ რაზმებს მემამულეებმა შავი რაზმები დაუპირისპირეს. მათ შორის შეტაკებები 1907 წლის მეორე

ნახევარში და მომდევნო ორიოდე წელსაც ხდებოდა. პროგრესულმა ინტელიგენციამ მოახერხა ამ მახინჯი მოვლენის აღმოთხვრა.

1907 წლის შემდეგ სიტუაცია შეიცვალა იდეოლოგიური ბრძოლის სფეროში. მარქსიზმი მძაფრი კრიტიკის ქვეშ მოექცა. ამ მოძღვრების უკიდურესობათა და ბოლშევიკური ექსტრემიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა გააჩა-ღეს არა მარტო ეროვნულმა პარტიებმა, არამედ სოციალდემოკრატიის ზომიერმა რეფორმისტულმა მიმართულებამაც. იგი თავის ამოცანად აცხადებდა სოციალისტური თეორიის სრულყოფას, გმობდა სისხლიან აჯანყე-ბას და ასაბუთებდა მშვიდობიანი რევოლუციის უპირატესობას.

მარქსიზმლენინიზმისა და ყალბი "პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის" წინააღმდეგ ბრძოლაში განსაკუთრებით აქტიურობდნენ საქართველოს ეროვნული მიმართულების პარტიები. არჩილ ჯორჯაძემ დაუსა-ბუთებლად და მიუღებლად გამოაცხადა საზოგადოების განვითარების მარქსისტული დოქტრინა. იგი არ ეთანხმებოდა ისტორიული მატერიალიზმის დებულებას იმის შესახებ, რომ საზოგადოების განვითარების ობიექტური პროცესი ექვემდებარება აუცილებლობის კანონს — პირველყოფილ გვაროვნულ საზოგადოებას ცვლის მონობა და ფეოდალიზმი. ფეოდალიზმს აუცილებლად მოსდევს კაპიტალიზმი, ხოლო კაპიტალიზმს სო-ციალიზმი. ფეტიშიზმი, აუცილებლობის ეს თეორია, არჩილ ჯორჯაძის აზრით, ზღუდავდა ადამიანის (პიროვნების) მიზანმიმართულ მოქმედებას, მის თავისუფლებას. ადამიანის კეთილშობილური მიზნების რეალიზაცია; ეროვნული, სოციალური და სხვა პრობლემის თავისუფალი გადაწყვეტა, არ. ჯორჯაძის განცხადებით, შეუძლებელი გახდებოდა ისტორიული მატერიალიზმის დოგმატურ დებულებათა გადასინჯვის, საზოგადოებრივი განვითარების ობიექტური, ადამიანისაგან დამოუკიდებელი პროცესის მარქსისტული თეორიის უარყოფის გარეშე. არ. ჯორჯაძეს (და ბევრ სხვასაც) ეჭვი ეპარებოდა სოციალდემოკრატიის კეთილშობილურ ზრახვებში. მისი აზრით, მარქსისტი ბოლშევიკები ისეთ წყობას აცხადებდნენ აუცილებლო-ბად, რომელიც მშრომელ ხალხს და ერებს თავისუფლებას კი არ მოუტანდა, არამედ სხვა სახის, კიდევ უფრო მკაცრი მონობისა და ექსპლოატაცი-ის ქვეშ მოაქცევდა.

მარქსისტულლენინური ინტერნაციონალიზმი რომ უტოპია იყო, ამას ცხადყოფდა იმ დროს შექმნილი რეალობაც; რევოლუციის ჩახშობის შემდეგ რუსული დიდმპყრობელური შოვინიზმი ახალი ძალით ამოქმედდა. რუსმა კოლონიზატორებმა გააძლიერეს შეტევა იმპერიის განაპირა ქვეყნებ-ზე. სპეციალურად შექმნილმა საგადასახლებო (საემიგრაციო) სამმართველომ ამიერკავკასიაში "აღმოაჩინა" 1,5 მლნ ჰექტარი "თავისუფალი მიწა", რომელზეც 1912 წლამდე შეიქმნა 100მდე ახალი რუსული დასახლება. გაზ. "იმერეთის" კორესპონდენტი 1913 წელს წერდა, რომ უცხოელები სამ რეგიონს — თბილისის, ბორჩალოსა და სიღნაღის მაზრებს ეტანებიანო. "უკანა მხარის სოფლებს ავდარი დაუდგათ. მათ ზვავით მოაწყდა რას-კოლნიკთა ტალღა. თბილის-სიღნაღის გზატკეცილის მარჯვენა მხარე, სოფ. მალხაზოვკიდან დაწყებული მაღარომდე, რუსეთის გუბერნიას მოაგონებს კაცს".

რუსეთის ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას იმ დროს გარკვეული მოსაზრებით ვ. ი. ლენინიც ამხელდა. "გადასახლების ფონდი — წერდა იგი — იქმნება ადგილობრივ მკვიდრთა

უფლებების აღმაშფოთებელი დარღვევის გზით, ხოლო რუსეთიდან გადასახლება ხდება განაპირა მხარეთა რუსიფიკაციის... ნაციონალისტური პრინციპისათვის".

აგრარული საკითხი — აზრთა ბრძოლა კანონპროექტის შინაარსთან დაკავშირებით.

პირველმა რევოლუციამ, რომლის მთავარი მამოძრავებელი ძალა გლეხობა იყო, ცარიზმს და მისი ბიუროკრატიული აპარატის მოხელეებს ჭკუა-გონება რამდენადმე აუმაღლა. მართალია, რევოლუციურად შემართული დაბალი ფენა დათრგუნეს, მაგრამ რევოლუციის აჩრდილი თან სდევდათ და მისი გამეორების შიშით შეპყრობილნი, შედარებით მეტ ყურადღებას აქცევდნენ საადგილმამულო ურთიერთობის მოგვარებას, ცდილობდნენ ბატონყმობის ნაშთების უმტკივნეულოდ ლიკვიდაციას.

აგრარული რეფორმის ახალი ვარიანტის მომზადებას სათავეში ჩაუდ-გა მეფის მთავრობის პირველი მინისტრი სტოლიპინი. მისი ხელმძღვანელობით შედგენილი საიმპერიო პროექტი, მართალია, იმპერატორმა დაამ-ტკიცა, მაგრამ იგი არ შეხებია სამხრეთ კავკასიას. ამ მხარის ადმინისტრა-ციამ გაბედა თვითმოქმედება, გამოიჩინა საკანონმდებლო ინიციატივა და სცადა ადგილობრივ გლეხთა მოთხოვნილების გარკვეული ფორმით დაკმაყოფილება და მათი მოთვინიერება. ჯერ კიდევ 1905 წ. ნოემბერში მეფისნაცვალმა ვორონცოვდაშკოვმა იმპერატორს წარუდგინა კანონპროექტი დროებითვალდებულების ინსტიტუტის მოსპობის და ხიზან გლეხების მე-საკუთრეთა კატეგორიაში გადაყვანის შესახებ. იმ დროს, რევოლუციის აღმავლობის პირობებში, მეფისნაცვალს მიზანშეწონილად მიაჩნდა დროე-ბითვალდებულ გლეხებს და ხიზნებს მიწაზე საკუთრების უფლება მიე-ღოთ უფასოდ, მემამულეებისათვის საზღაური უნდა მიეცა სახელმწიფო ხაზინას, რადგან გლეხთა ხარჯზე მემამულეებისათვის მიწის ფასის მიცემა აღიქმებოდა უსამართლობად და ამგვარი რეფორმა ხელს არ შეუწყობდა რევოლუციური მასის დაწყნარებას. ცენტრში ეს კანონპროექტი დაიწუნეს; შეუძლებლად სცნეს აგრარული რეფორმის გატარება ხაზინის ხარჯზე. მი-უხედავად ამისა, ვორონცოვდაშკოვი კარგა ხანს თავის აზრზე რჩებოდა. მხოლოდ რევოლუციის ჩახშობის შემდეგ, მეფისნაცვალს ნაწილობრივ მა-ინც, მოეხსნა შიშის სინდრომი და პეტერბურგიდან მიღებული მითითებათა შესაბამისად დაიწყო კანონპროექტის გადამუშავება.

მეფისნაცვლის კანცელარიამ გადაამუშავა ვორონცოვდაშკოვის პირველი პროექტი. უარყვეს დამოკიდებულ გლეხთა მესაკუთრეთა ფენაში ხა-ზინის ხარჯზე გადაყვანის სამართლიანი პრინციპი. მიზომილი ნაკვეთები გლეხებს თავის ხარჯით უნდა გამოესყიდათ. მეფისნაცვლის სახელით შედგენილი მეორე კანონპროექტს გაეცნო ქართველი თავადაზნაურობა და 1910 წელს მასზე ვრცელი შენიშვნები წარადგინა. ოპონენტები აცხადებდნენ: თავადაზნაურობა მიწებს უფასოდ ვერ დათმობს, ხოლო გლეხებს არ გააჩნიათ თანხა მიზომილი ნაკვეთების გამოსყიდვისათვის. ამიტომ აგრარული რეფორმის გატარების ყველა ხარჯი სახელმწიფო ხაზინამ უნდა იკისროსო. არადა სხვანაირად არ მოხერხდებოდა დროებითვალდებულე-ბის ინსტიტუტის ლიკვიდაცია, უშუალო მწარმოებელი მასის მიწის მესა-კუთრედ გადაქცევა.

მთავრობამ კარგად იცის, სოციალისტების პროპაგანდა მიწების ძალდატანებითი ჩამორთმევის, კონფისკაციის შესახებ, იმიტომ სარგებლობს თითქმის საყოველთაო მხარდაჭერით, რომ გლეხობას არ გა-აჩნია სახსრები მიზომილი ნაკვეთების გამოსყიდვის და სხვა მიწების ყიდვისათვის. ძირითადად მთავრობის მოვალეობაა საადგილმამულო ურთიერთობის დარეგულირება, დაძაბული სიტუაციის განმუხტვა, საზოგადოებრივი წესრიგის აღდგენა და ამისათვის მან ფინანსური სახსრების გა-ღება არ უნდა დაიზაროსო.

მეფისნაცვალმა ქართველი თავადაზნაურობის მხოლოდ ორიოდე შე-ნიშვნა და წინადადება გაითვალისწინა და დასრულებული კანონპროექტი სახელმწიფო სათათბიროს გადასცა 1911 წლის სექტემბერში. თუ 1905-1906 წლებში ი. ვორონცოვდაშკოვი გლეხობისაგან მიწის გამოსასყიდი ფასის მოთხოვნას უსამართლობად და საშიშროებად მიიჩნევდა სახელმწიფოსათვის, ახალ პროექტში იგი ცდილობდა დაემტკიცებინა კანონიერება და აუ-ცილებლობა მიწის გამოსასყიდი ფასის გლეხებისაგან გადახდისა. მისი აზრით, სამხრეთ კავკასიის ვალდებული გლეხების უსასყიდლოდ გადაყვანა მესაკუთრეთა კატეგორიაში და მემამულეების ხაზინის ხარჯზე დაკმაყოფილება, შექმნიდა საშიშ პრეცედენტს, წყალს დაასხამდა სოციალდემოკრატების წისქვილზე. გაუადვილებდა მათ მემამულეთა მთელი მიწების კონფისკაციის რევოლუციური პროგრამის რეალიზაციას.

1912 წ. 9 ივნისს ი. ვორონცოვდაშკოვის კანონპროექტი მოიწონა სახელმწიფო სამინისტრომ, მალე ამის შემდეგ — სახელმწიფო საბჭომ, 1912 წ. 20 დეკემბერს კი დაამტკიცა იმპერატორმა. კანონი შეიცავდა 60-იანი წლების აგრარული რეფორმის დროს პირადად გათავისუფლებული გლეხებისათვის მიზომილი ნაკვეთების (“ნადელების”) გამოსყიდვის წესებს, რომელიც 32 მუხლისაგან შედგებოდა. ცვლილება თითქმის მხოლოდ იმა-ში გამოიხატა, რომ მიწის გასხვისება და გამოსყიდვა სავალდებულო გახდა ორივე მხარისათვის. გლეხობა, მართალია თავისუფლდებოდა მემამულეებისათვის მისაცემი ღალა-კულუხისაგან (მიწის რენტა), მაგრამ ხდებოდა სახელმწიფოს მოვალე; გამოსასყიდი სესხისა და მისი პროცენტის და-საფარავად გლეხს ყოველწლიურად სახელმწიფო ხაზინაში უნდა შეეტანა გამოსასყიდ გადასახადთა გარკვეული ნაწილი, რაც ძველ ვალდებულებებ-ზე ნაკლებ მძიმედ როდი აწვებოდა მისი ოჯახის ბიუჯეტს.

1912 წ. 20 დეკემბრის კანონი ხიზნებს არ შეხებია. ხიზანთა ინსტი-ტუტის გაუქმების შესახებ კანონპროექტები სახელმწიფო სათათბიროში წარადგინეს სოციალდემოკრატიულმა ფრაქციამ და კავკასიის ადმინის-ტრაციამ. პირველი მათგანი მემამულეთა მიწებით მოსარგებლე ხიზნებს მესაკუთრე გლეხებად აცხადებდა გამოსასყიდი ფასის გადახდის გარეშე, ხოლო მეორე აკანონებდა ამ მიწების ხიზნების მიერ გამოსყიდვას მთავრობისაგან გახსნილი კრედიტის გამოყენებით. პირველმა კანონპროექტმა ქართველი თავადაზნაურობის პროტესტი გამოიწვია, მეორემ კი ხიზნების დიდი უკმაყოფილება.

მემამულეები აცხადებდნენ, რომ ხიზნური ადათწესები არ ზღუდავდა მათ საკუთრებას მიწაზე, ახლა კი ამ უფლებას გვართმევენო. ახალი პროექტი თუ კანონად იქცა, ხელიდან გამოგვაცლის მიწის უდიდეს ნაწილს, ბევრ ჩვენგანს უადგილმამულო პროლეტარად გადააქცევსო. ხიზნო-ბის არსისა და ხიზანთა მიწათმოწყობის საკითხმა ფართო საზოგადოების

ყურადღება მიიპყრო. ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ სოციალური და ეროვნული მიმდინარეობის მოღვაწენი. სოციალდემოკრატები ქართველ და გარედან მოსულ ხიზნებს ერთ ტაფაში ათავსებდნენ, მემამულეებისა და მათ ხიზანთა ურთიერთობას სოციალური საკითხის ნაწილად აცხადებდნენ და თავს იქებდნენ სახელმწიფო სათათბიროში რადიკალური კა-ნონპროექტის წარდგენით. არჩილ ჯორჯაძემ და მისმა თანამოაზრეებმა, იმის გამო, რომ ხიზანთა სამ მეოთხედს ჩრდილო კავკასიიდან ჩამოსული ოსები შეადგენდნენ, ხიზანთა საკითხი ეროვნებათაშორისი ურთიერთობი-სა და ეროვნული პრობლემების ნაწილად აღიქვეს და ქართული მიწაყწლის ქართველთა საკუთრებაში დატოვება მოითხოვეს. მათი აზრით რუ-სეთის კოლონიური პოლიტიკის ერთ-ერთი შედეგი ის იყო, რომ საქართველოს მიწის ფონდზე ქართველთა უფლება შეიზღუდა, მის ხარჯზე სხვა ერთა წარმომადგენლების, მათ შორის ოსების, მიწათმფლობელობა გაფართოვდა, რამაც გააძლიერა ერთაშორის შუღლი და მტრობა. გამოთქმული შენიშვნების ნაწილი კავკასიის რუსულმა ადმინისტრაციამ გაითვალისწინა და ვორონცოვდაშკოვმა სახელმწიფო სათათბიროში ხიზნობის ინსტიტუტის ლიკვიდაციის კანონპროექტის ახალი ვარიანტი გაგზავნა. მაგრამ მსოფლიო ომის დაწყებამ ხელი შეუშალა მის განხილვადამტკიცე-ბას.

სახელმწიფო გლეხების უფლებრივ-ეკონომიკური მდგომარეობა სხვა დამოკიდებულ გლეხებთან შედარებით რამდენადმე უკეთესი იყო, მაგრამ ამ კატეგორიის უშუალო მწარმოებელი მასაც იბრძოდა თავის სარგებლო-ბაში მყოფი მიწის ნაკვეთების დასაკუთრებისათვის, რაშიც ეროვნული ინ-ტელიგენციის მხარდაჭერას პოულობდა. ქართველ პატრიოტთა გულისწყრომას იწვევდა ის ფაქტი, რომ რუსეთის სახელმწიფო ხაზინამ ხელში ჩაიგდო საქართველოს მიწის ფონდის ნახევარზე მეტი და მასზე მცხოვრე-ბი გლეხები თავის ეკონომიკურ დამოკიდებულებაში მოაქცია. ისინი მო-ითხოვდნენ სახელმწიფო გლეხობის მესაკუთრედ გადაქცევას, რადგან ამის შედეგი იქნებოდა არა მარტო უშუალო მწარმოებლის უფლებრივ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება, არამედ ქართულ მიწაზე მეტროპოლიის მთავრობის უფლებამოსილების შეზღუდვაც.

ქართველი ხალხის უკმაყოფილება, ინტელიგენციის ოპოზიციური განწყობილება იმპერიის ხელისუფლებას და მის კავკასიურ ადმინისტრა-ციას აიძულებდა სახელმწიფო გლეხთა მიწათმოწყობისათვისაც ეზრუნა, ან ამის ილუზია მაინც შეექმნა. სათანადო კანონპროექტები შედგა პირველი რევოლუციის დროს, 1908 წელს და 1912 წელსაც. მაგრამ სახელმწიფო სათათბიროსა და რუსეთის ბიუროკრატიის დიდი ნაწილი წინ აღუდგა ამ პროექტების დამტკიცებას. მათ "დაასაბუთეს", რომ მიზანშეწონილი იყო სახელმწიფო გლეხისათვის გამოყოფილ მიწაზე სახელმწიფო ხაზინას შეე-ნარჩუნებინა უზენაესი მესაკუთრის უფლება, რათა კვლავ ჰქონოდა გლეხთა მასის დაკაბალების საშუალება, მიწის რენტის თანდათან მზარდი ოდენობით აღების შესაძლებლობა.

ამგვარად, რუსეთის ხელისუფლებამ უარი თქვა კოლონიური საქართველოს გლეხობა უფლებრივად გაეთანაბრებინა მეტროპოლიის უშუალო მწარმოებელი მასისათვის. ჩვენს ქვეყანაში 1917 წლამდე არსებობდა ნახევრად ბატონყმური ინსტიტუტები. მეფის მთავრობა არ აპირებდა არსებითად შეეზღუდა სახელმწიფო ხაზინისა და მსხვილი მემამულეების თითქმის

მონოპოლიური საკუთრება მიწაზე. ერთი სიტყვით, მეტროპოლიის ხელისუფლებამ ბოლომდე არ მიიყვანა აგრარული რეფორმა, არ დაამყარა მემამულეებსა და გლეხთა შორის სოციალური ზავი, რადგან კარგად იცოდა, რომ სოციალური წინააღმდეგობანი ხელს შეუშლიდა ანტირუსული ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ძალთა კოორდინაციას.

რუსეთის ხელისუფლების ანტიხალხურ პოლიტიკას მკაცრად აკრიტი-კებდა ქართველი ინტელიგენცია. მეფისნაცვლის პოზიციას კი ქართველი თავადაზნაურობაც იწუნებდა. ეროვნული მიმართულების პარტიებს, მა-ღალ წოდებას და ბურჟუაზიას იდეალად ისეთი საქართველო მიაჩნდათ, სადაც მინიმუმამდე იქნებოდა შენელებული კლასობრივი წინააღმდეგობა-ნი. თავადაზნაურობამ თითქოს კიდეც მონახა საამისო საშუალება, სამოქმედო პროგრამა. 1907 წელს ქართლ-კახეთის (თბილისის გუბერნიის) თავადაზნაურობამ, მისმა წოდებრივმა თვითმმართველობამ ჩამოაყალიბა საად-გილმამულო (აგრარული) კომისია, რომელსაც დააკისრა საშუამავლო ფუნქცია მემამულეებსა და გლეხებს შორის. კომისიაში შედიოდნენ მ. მაჩაბელი, კ. აფხაზი, ე. იოსელიანი, ალ. ყიფშიძე და სხვა. მათ შეადგინეს მო-სახლეობისადმი მიმართვის ტექსტი; არწმუნებდნენ გლეხებს, რომ "მამულის (მიწის) შეძენა აუცილებელია და შესაძლებელი მხოლოდ ყიდვით".

საადგილმამულო კომისიის საქმიანობამ გარკვეული დადებითი შედეგი გამოიღო. მისი შუამავლობითა და დახმარებით ქართლ-კახეთის 11 ათასამდე გლეხმა 1907-1913 წლებში შეისყიდა 47 ათასი ჰა მიწა, რაშიც გა-იღო 2,2 მლნ მანეთი. კომისიის მუშაობას სერიოზულ დაბრკოლებას უქმნიდა რუსეთის სახელმწიფო საგლეხო ბანკის კავკასიური განყოფილება, რომელიც დიდი რაოდენობით იძენდა თავადაზნაურთაგან გაყიდულ მამულებს და ძირითადად რუს კოლონისტებზე ყიდდა. სახელმწიფო ბანკის ამგვარი აგრესიული ფინანსური პოლიტიკისათვის წინააღმდეგობის გაწევა არ იყო ადვილი საქმე.

ამოძრავებული ქართული მიწაწყლის მიმართულება ძალიან აფიქრებდა ქართველ პატრიოტებს. არჩილ ჯორჯაძე გულისწყრომით წერდა, რომ საზოგადოების ერთ ნაწილს ეს საკითხი არ ადარდებდა. სოციალდემოკრატებისათვის, როგორც ჩანს, სულ ერთია ვინ დაეპატრონება საქართველოს მიწაწყალს. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს მათაც უნდა შეიგნონ, რომ დიდ შეცდომას უშვებენ. "მიუხედავად ჩვენი მემამულის და გლეხის წი-ნააღმდეგობისა, ქართველი ხალხის საერთო კეთილდღეობა მოითხოვს, რომ მამული ქართველს უნდა დარჩეს, გლეხია იგი თუ თავადი". არ. ჯორჯაძემ მხარი დაუჭირა ეროვნული ბანკის დაარსების იდეას. ასეთი საკრედიტო დაწესებულება მოახერხებდა, მისი აზრით, მიწის ყიდვა-გაყიდვის პროცესის იმგვარად დარეგულირებას, რომ გაუადვილებდა ქართველებს კონკურენციაში გამარჯვებას, მშობლიური მიწის ნაკვეთების შესყიდვას. თუ ქართველი ბურჟუაზია ვერ შეძლებდა თავადაზნაურთაგან ბანკებში დაგირავებული მსხვილი მამულების შეძენას, ეროვნული ბანკი შეისყიდიდა ამ მიწებს, წვრილ ნაკვეთებად დაყოფდა და გრძელვადიანი კრედიტის საშუალებით ქართველ გლეხებზე გაყიდდა.

ამგვარად, ქართველმა გლეხობამ საგრძნობლად გააფართოვა საკუთარი მიწის ფონდი, მაგრამ ამ კლასის უმრავლესობამ თავი ვერ დააღწია უმიწობამცირემიწიანობას.

საადგილმამულო საკითხი არსებითად გადაუჭრელი რჩებოდა და სხვა მოუგვარებელ პრობლემებთან ერთად საფუძველს უმზადებდა ახალ რევოლუციას.

ეკონომიკურ-სოციალური ვითარება. კაპიტალიზმის განვითარების დონე.

XX ს. პირველი თოთხმეტი წლის გამავლობაში სოფლის მეურნეობის მახასიათებელი თავისებურება ის იყო, რომ ამ სფეროში ერთმანეთს ეხლართებოდა წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის განსხვავე-ბული ფორმები. კაპიტალისტური ურთიერთობა ითავსებდა დროებითვალდებულების ინსტიტუტს, ხიზნობას, კაბალურ იჯარას. ერის დიდი უმრავლესობა, მოწინავე საზოგადოებრიობა ხმას იმაღლებდა ბატონყმობის ნაშთების წინააღმდეგ. რუსული მართვა-გამგეობის სისტემა კი ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის ბაზაზე იყო აღმოცენებული და ამ პერიოდ-შიც საკმაო დოზით ინარჩუნებდა სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციის არქა-ულ ფორმებს.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის კაპიტალისტურ სპეციალიზაციას სპეციფიკა გააჩნდა, მაგრამ ეს პროცესი თავის ეკონომიკური ბუნებით დიდად როდი განსხვავდებოდა მრეწველობის შესაბამისი მოვლენისაგან. არა-სასაქონლო (შინამოხმარებითი) მიწათმოქმედებისა და წვრილი ხელოსნე-ბის გარკვეული მასშტაბით შემორჩენის მიუხედავად, კაპიტალისტური (სა-საქონლო) მეურნეობა და მრეწველობა განმსაზღვრელ როლს ასრულებდა. საქართველო შრომის საზოგადოებრივი და დარგობრივი განაწილების სა-ერთო სარუსეთო და მსოფლიო სისტემაში იყო ჩართული, რის გამო მსოფლიო ბაზრის კონიუნქტურა, ჭარბი წარმოების კრიზისები გარკვეულ გავლენას ახდენდა ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკის საერთო მდგომარეობაზე, მისი ცალკეული დარგების ხასიათსა და მასშტაბზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ეკონომიკის დარგობრივ სპეციალიზაციაზე საკმაოდ დიდ გავლენას ახდენდა რუსეთის ხელისუფლების კოლონიურ-ეკონომიკური პოლიტიკა. მეტროპოლია საქართველოს სამრეწველო განვითარებას განგებ აფერხებდა. ცდილობდა იგი ტიპურ კოლონი-ად — რუსეთის სამრეწველო პროდუქციის გამსაღებელ ბაზრად და ნედლეულის ბაზად გადაექცია. მეტროპოლიის ინტერესებს პასუხობდა საქართველოში სოფლის მეურნეობის ისეთი დარგების განვითარება, რომლებიც ცივ რუსეთში ვერ ხერხდებოდა. რუსეთის მთავრობა ხელს უწყობდა მევენახეობამეღვინეობის, მებამბეობის, მეაბრეშუმეობის, მეჩაიეობის და ზო-გი სხვა დარგის განვითარებას. ამ მიზნით დაარსდა სოფლის მეურნეობის საზოგადოება, საფილოქსერო კომიტეტი, მეაბრეშუმეობის სადგური და სულ ბოლოს ჩამოყალიბდა საერობო აგრონომიული ორგანიზაცია. მეტროპოლიის კოლონიური პოლიტიკის შედეგი იყო ის, რომ საქართველო მრეწველობის განვითარებით საგრძნობლად ჩამორჩა რუსეთს, სოფლის მე-ურნეობის განვითარებით კი რუსეთის შედარებით დაწინაურებული გუ-ბერნიების დონეზე დადგა.

XX ს-ის დამდეგიდან თანდათან გაუმჯობესდა სოფლის მეურნეობის ტექნიკური აღჭურვილობა. საკმაოდ ფართოდ გავრცელდა ქარხნული გუთნები. გამოჩნდა სამკელი, ძნასაკონი, სალეწი, სანიავებელი, სათიბი და სხვა მანქანები. რამდენიმე მამულში ელექტროენერგიას იყენებდნენ, ორიოდე მეურნეობას კი უკვე გააჩნდა რუსეთის იმპერიისათვის

მეტად იშვიათი ტრაქტორი. ეს ახალი ტექნიკა ხელმისაწვდომი იყო მსხვილი მემამულეებისა და სოფლის ბურჟუაზიისათვის. წვრილგლეხურ მეურნეობებში ჯერ ისევ მამაპაპური იარაღებით საქმიანობდნენ.

XIX-XX სს. მიჯნაზე მევენახეობა, სოკოვანი დაავადებების და ფილოქსერას გავრცელების გამო, დიდად დაზარალდა. დასავლეთ საქართველოში ძველი ვენახები თითქმის მთლიანად განადგურდა. მაგრამ მევენახე-ებმა გაუძლეს ამ ჭირს. მათ ადვილად შეითვისეს ვაზის ამერიკულ საძირეზე (ველური მწარე ვაზის ლერწი) დამყნობის ხელოვნება და საკმაოდ სწრაფად განაახლეს ვენახები. 1913 წელს დასავლეთ საქართველოში ე. წ. ნამყენი ვენახების ფართობი 13 ათას ჰექტარს აჭარბებდა.

წინ წავიდა მეცხოველეობა. ამაღლდა მეფრინველეობის ხვედრითი წონა. ქართული პროდუქცია (ფრინველი და კვერცხი) დიდი მოწონებით სარგებლობდა ლონდონში, პარიზში, ბერლინში.

განსაკუთრებით სწრაფად დაწინაურდა მეაბრეშუმეობა.

1909-1913 წლების სტატისტიკა გვაუწყებს, რომ კოლონიური საქართველოს სოფლის მეურნეობა საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა.

სოფლის მეურნეობის დარგობრივი სპეციალიზაციის გაღრმავების პირობებში საგრძნობლად გაფართოვდა საქონელმიმოქცევა — საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებს, ქალაქსა და სოფელს შორის, რაც ძირითადად ვა-ჭარმევახშეთა მეშვეობით ხორციელდებოდა. ამ პერიოდში უფრო აქტიურად საქმიანობდა სავაჭრო-გამსაღებელი, მომხმარებელი და საკრედიტო კოოპერატივების ქსელი.

საქართველოში კოოპერაციული მოძრაობა XIX ს. 70-იან წლებში და-იწყო, მაგრამ მან შედარებით ფართო მასშტაბი პირველი რევოლუციის შემდეგ მიიღო. 1914 წლისათვის კოოპერატივების რიცხვი 400მდე გაიზარდა, მაგრამ სოფლიდან სდევნიდნენ ჩარჩვაჭრების გარკვეულ ნაწილს და ნერგავდნენ ვაჭრობა-კრედიტის ევროპულ ფორმებს.

ჩარჩვაჭრები დიდ ზარალს აყენებდნენ თავადაზნაურობასაც. ამიტომ მემამულეებიც ცდილობდნენ თავიანთ საწარმოო ძალთა შეკრებას, აარსებდნენ აქციონერულ საზოგადოებებს. 1895 წელს დაარსდა მევენახემეღვინეთა საზოგადოება "კახეთი". პირველ წელს საზოგადოებაში გაერთიანდა 31 მემამულე, 1903 წელს მის წევრთა რიცხვმა 167-ს მიაღწია.

XX ს-ის დამდეგიდან თავადაზნაურობას სამეურნეო საქმიანობაში შედარებით მეტ დახმარებას უწევდა წოდებრივი თვითმმართველობა, რომელიც აქტიურად ჩაერთო სამეურნეო და კულტურულ საქმიანობაში. 1901 წელს თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულოს საკუთრებად გამოცხადდა მათ მიერვე დაფუძნებული საადგილმამულო ბანკის სუფთა შემოსავლის (მოგების) 50%. წოდებრივი დაწესებულების საკუთრებაში გადავიდა აგრეთვე ბანკის სახსრებით შეძენილი ქარვასლა და თბოელექ-ტროსადგური. 1908 წელს წოდებრივმა თვითმმართველობამ დააარსა "საქართველოს სოფლის მეურნეობის საზოგადოება". საზოგადოებამ კი შექმნა საცდელ-საჩვენებელი ნაკვეთები, მანქანა-იარაღების გამქირავებელი

პუნქტები. თავადაზნაურთა წოდებრივმა თვითმმართველობამ მოახერხა და მთავრობისაგან მიიღო კახეთის რკინიგზის მშენებლობის კონცესია და სახელმწიფოს მიერ გარანტირებული საობლიგაციო სესხის გამოშვების ნე-ბართვა. 1910 წელს უმაღლესად დამტკიცდა კახეთის რკინიგზის აქციონერული საზოგადოების, რომლის სახელით გამოიცა აქციები და ობლიგაციები. მის რეალიზაციაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს პეტერბურგელმა ბანკირებმა. კაპიტალით უზრუნველყოფილმა ამ აქციონერულმა საზოგადოებამ საკმაოდ სწრაფი ტემპი აიღო: კახეთის რკინიგზის ხაზი გაიყვანა 1911-1914 წლებში, მაგრამ პირველმა მსოფლიო ომმა შეაფერხა რკინიგზის ნორმალური მუშაობა.

ამ პერიოდში საკმაოდ გაფართოვდა თავადაზნაურობის, კერძოდ რა-ციონალიზატორ მემამულეთა ინდივიდუალური მეურნეობები. სოფ. სალხინოში სალომე დადიანიმიურატის ვენახებს 400 ჰა ფართობი ეკავა. რომის პლანტაციას — 100 ჰა. 1914 წელს სალომეს ვაჟმა ლუსიენ მიურატმა ლონდონში ჩამოაყალიბა აქციონერული საზოგადოება, რომელმაც სენაკის მაზრაში შეისყიდა 20300 ჰა მიწა და საფუძველი ჩაუყარა საქართველოს მასშტაბით ერთ-ერთ უმსხვილეს მეურნეობას. რაციონალური მეურნენი იყვნენ ავრეთვე ძმები სულხანიშვილები (სოფ. ტირძნისი); ძმები სუმბათაშვილები (ბორჩალოს მაზრა), გ. მუხრანბატონი (სოფ. მჭადიჯვარი), ი. რა-ტიშვილი, ნ. ერისთავი, ა. მაჩაბელი, ა. ლეონიძე, დ. ჩოლოყაშვილი, მ. ორბელიანი, ნ. ციციშვილი, მ. ნაკაშიძე და სხვ...

საქართველოს სოფლის მეურნეობაში დიდი კაპიტალი დააბანდა რომანოვთა საგვარეულომ. ალექსანდრე მიხეილის ძე რომანოვს თავის მამულში (ბორჯომის ხეობა) დასაქმებული ჰყავდა 500-600 მუშამოსამსახურე. მანვე მიწები შეისყიდა და მსხვილი მეურნეობები მოაწყო სოხუმის ოლქშიც (“დიოსკურია”, “სინოპი”, “კოლხიდა”), სადაც დიდი ადგილი ეკავა ხილ-ციტრუსოვანთა ბაღებს და თამბაქოს პლანტაციებს. რუსეთის საუფლისწულო უწყების მეურნეობებმა ფართო მასშტაბი მიიღო კახეთში (წინანდალი, მუკუზანი, ნაფარეული), აგრეთვე სოფ. მუხრანში. XX ს. დამდეგს რომანოვთა საგვარეულომ აჭარაში (ჩაქვი) შექმნა ჩაის მეურნეობა, გააშენა პირველი პლანტაცია.

XX ს-ის დამდეგიდან გაფართოვდა ვაჭარმრეწველთა მიერ კაპიტალის დაბანდება სოფლის მეურნეობაში. ქვემო ქართლში მანთაშევმა იყიდა 5200 ჰა მიწა, არამიანცმა — 8700 ჰა, რომელზეც მათ გამართეს ტექნიკურად კარგად აღჭურვილი მეურნეობები. ამ დროს კიდევ უფრო გაფართოვდა ანანოვის მეურნეობა ვარციხეში. სოხუმის ოლქში მსხვილი მეურ-ნეობები შექმნეს იგუმანოვმა, სმეცკოიმ, ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრაში გამრავლდა მეძროხეობის ფერმები და შვეიცარიული ყველის დამამ-ზადებელი ქარხნები.

კაპიტალიზმი დიდ ცვლილებებს იწვევდა გლეხურ მეურნეობაში. ამ პერიოდში კიდევ უფრო გაძლიერდა გლეხთა დაშლა განსხვავებულ სოცი-ალურ ფენებად. ჩამოყალიბდა სოფლის ბურჟუაზია, სოფლის პროლეტარი-ატი. ბლომად იყვნენ მდიდარი კომლები, რომლებიც ფლობდნენ 50-100 ჰა, 200-500 ჰა მიწას. ფართო მასშტაბით ეწეოდნენ მემინდვრეობას, მევენახეობამეღვინეობას, მეთამბაქოეობას, მეცხოველეობას. მზარდი რაოდენო-ბით იყენებდნენ დაქირავებულ შრომას. დიდი იყო მდიდარ გლეხთა კონ-ტინგენტი მეცხვარე გლეხებში.

დასავლეთ საქართველო ამ დროსაც პარცელური გლეხური მეურნეო-ბის ქვეყანა იყო. აქაური სოფლის ბურჟუაზია ეკონომიკური პოტენციალით თითქოს ვერ შეედრებოდა აღმოსავლელ თანამემამულეს, მაგრამ აქა-ური მდიდარნი უფრო აქტიურად იყვნენ ჩაბმული სავაჭრო-სამრეწველო საქმიანობაში. ბევრი მათგანი ეწერებოდა გილდიებში, ღებულობდა ვაჭრის სტატუსს, ოსტატურად უთავსებდა ერთმანეთს სოფლის მეურნეობას, სამრეწველო საქმიანობას, ვაჭრობას, ყველა სფეროში საკმაო რაოდენობით იყენებდა დაქირავებულ მუშა ხელს.

გლეხობის 40-45% გაღარიბდა, ბევრი გაპროლეტარდა. ერთი ნაწილი თავის სოფლის ახლოს ეძებდა დამქირავებელს, საარსებო წყაროს. ბევრი კი საშოვარზე გადიოდა ამიერკავკასიისა და რუსეთის ქალაქებში. სოფლის პროლეტარიატიდან ივსებოდა ძირითადად სამრეწველო მუშათა კონტინ-გენტი.

XX ს-ის პირველი 14 წლის გამავლობაში საქართველოს მრეწველობა აღმავლობის ტენდენციას ამჟღავნებდა. მაგრამ რუსეთის იმპერიის კოლო-ნიური პოლიტიკა კვლავ აფერხებდა მსხვილი მრეწველობის, მანქანათმშე-ნებლობის განვითარებას. დაწინაურდა მსუბუქი და კვების მრეწველობა, რომელიც ადგილობრივი ნედლეულის გადამუშავებას ეწეოდა. გაფართოვდა სამთამადნო მრეწველობის მსოფლიო მნიშვნელობის დარგის — მანგა-ნუმის წარმოება, მისი მოპოვება-ექსპორტი. საკმაოდ მაღალ დონეზე ავიდა სპილენძის წარმოება. საქართველოშიც იჩინა თავი მრეწველობის კონცენ-ტრაციის ტენდენციამ. გაიზარდა სააქციო საზოგადოებების, მონოპოლის-ტური გაერთიანებების მნიშვნელობა. მართალია, ადგილობრივი ბურჟუა-ზიაც ქმნიდა სააქციო საზოგადოებებს, ტრესტისა და სინდიკატის მსგავს გაერთიანებებს, მაგრამ საქართველოს მრეწველობის უფრო მაღალ სტადია-ზე გადასვლაში მეტ როლს რუსული და უცხოური კაპიტალი ასრულებდა.

სპირტისა და კონიაკის წარმოებაში თითქმის მონოპოლიურად გაბა-ტონდა დავით სარაჯიშვილის ფირმა. 1911 წელს დ. სარაჯიშვილის ქარხა-ნა-სარდაფში დასაძველებლად ინახებოდა 2 მლნ. ბოთლი კონიაკი. მან გა-იმარჯვა ფრანგულ ფირმებთან კონკურენციაში, თავის მაღალხარისხოვანი პროდუქციით თითქმის დაიპყრო რუსეთის ბაზარი. რუსეთისა და უცხოეთის გამოფენებზე სარაჯიშვილის ფირმის კონიაკმა და სხვა სპირტიანმა სასმელებმა მიიღო 8 ოქროს, 3 ვერცხლის და ერთი ბრინჯაოს მედალი.

საქართველოს სამთამადნო მრეწველობაში ხვედრითი წონითა და მნიშვნელობით პირველი იყო მანგანუმის მოპოვება, გაუხვება და ექსპორ-ტი. ამ სამრეწველო რაიონში აშენდა მადნის გამწმენდ-გამამდიდრებელი 30 ქარხანა. მაღაროებიდან მადნის გამოტანა ხდებოდა სალიანდაგო გზით. რკინიგზის სადგურებში გადაზიდვა კი საჰაერო-საბაგირო გზით, ვაგონებ-ში ჩატვირთვა ბრემსბერგით.

ჭიათურის სამრეწველო რაიონში ჩამოყალიბდა ქართული ეროვნული ბურჟუაზიის საკმაოდ ძლიერი ჯგუფი, რომელსაც XIX ს-ის 90-იანი წლე-ბიდან მძაფრი საკონკურენციო ბრძოლა უხდებოდა ფრანგულ, ინგლისურ და გერმანულ ფირმებთან. ქართველი ბურჟუაზიის გამაერთიანებელდამრაზმველის ფუნქცია იკისრა მარგანეცის მრეწველთა

წარმომადგენლობითმა ორგანიზაციამ (ყრილობა და მის მიერ არჩეული საბჭო), რომელსაც სათავეში ედგნენ ქართველი ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენლები — გ. მაიაშვილი, კ. აბაშიძე, ნ. ღოღობერიძე, პ. წულუკიძე და სხვ. მათი დამსახურებაა, რომ ქართველმა მრეწველებმა ბოლომდე შეინარჩუნეს უპირატესობა მანგანუმის მადნის ამოღებაში, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ ორმა გერმანულმა ფირმამ მანგანუმის მადნის საბადოთა ერთი მესამედი დაისა-კუთრა. თუმცა გერმანულმა და სხვა უცხოურმა ფირმებმა ობიექტურად დადებითი როლი შეასრულეს. მათ ხელი შეუწყეს წარმოების ტექნიკური დონის ამაღლებას, დააჩქარეს ჭიათურის რაიონის ინდუსტრიალიზაცია.

საგრძნობლად გაიზარდა ტყიბულის ქვანახშირის საბადოთა მწარმო-ებლობა. ეს ძირითადად იყო ადგილობრივ ქართველ მრეწველთა სააქციო საზოგადოება "ნახშირის" დამსახურება. საზოგადოებამ მაღაროებში დააგო ლიანდაგები, მოაწყო ესტოკადა და ბრემსბერგი, რომელიც ქვანახშირს აწოდებდა დამხარისხებელ ქარხანას. ფირმის მიერ დაქირავებულმა სპეცი-ალისტებმა გამართეს ელექტროსადგური, რომლის ძალით მუშაობდა მანქანადანადგართა დიდი ნაწილი.

XX ს-ის დამდეგს ფრანგულმა ფირმამ საგრძნობლად აამაღლა სპილენძის მოპოვება-გამოდნობის ტექნოლოგია. ალავერდის, შამბლულსა და ახტალის მაღაროებში გაიმართა შიგა რკინიგზის ხაზები. აშენდა ელსად-გური, დაიდგა ახალი აგრეგატები. შესაბამისად გადიდდა წითელი სპილენძის გამოდნობა. დაახლოებით ასეთივე მასშტაბისა და მწარმოებლურობისა იყო ბათუმის ოლქში (ართვინი, ჭინკათხევი) სპილენძის საბადოე-ბი და ქარხნები, რომელნიც 1921 წელს თურქეთის საზღვრებში მოექცა.

ამგვარად, 1901-1914 წლებში საქართველოს სამრეწველო-განვითარების დონე საკმაოდ ამაღლდა.

სასაქონლო მიწათმოქმედებისა და კაპიტალისტური მრეწველობის განვითარების საკმაოდ მაღალი დონე განაპირობებდა სავაჭრო ბრუნვის ზრდას, საკრედიტო სისტემის გაფართოებას. 1900 წელს საქართველოში მოქმედებდა 4 ათასზე მეტი სავაჭრო ფირმა, დასავლეთევროპული ტიპის მაღაზია და აზიური დუქანი. მომდევნო 14 წლის გამავლობაში სავაჭრო დაწესებულებების რიცხვი, ვაჭრობაში დასაქმებული მოსახლეობა თითქმის არ გაზრდილა, მაგრამ საგრძნობლად გაფართოვდა სავაჭრო დაწესე-ბულებათა ბრუნვა. ამ პერიოდის მთავარი მახასიათებელი ისაა, რომ სავაჭრო კაპიტალმა დაკარგა დამოუკიდებელი განვითარების შესაძლებლო-ბა, გადაიქცა საწარმოო კაპიტალის აგენტად, ასრულებდა საქონელმიმოქ-ცევის დამჩქარებლის ფუნქციას.

თბილისი იყო არა მარტო საქართველოს, არამედ მთელი ამიერკავკა-სიის სავაჭრო ცენტრი. იგი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საერთაშორისო-სატრანზიტო ვაჭრობაშიც. საქართველოს კომერციული ურთიერთობა დასავლეთ ევროპასთან ამ პერიოდშიც ძირითადად ბათუმისა და ფოთის მეშვეობით მიმდინარეობდა.

1901-1914 წლებში საგრძნობლად გაიზარდა საკრედიტო დაწესებულე-ბათა რიცხვი, გაფართოვდა მათი ბრუნვა. თბილისის საადგილმამულო ბანკმა განყოფილებები გახსნა

ბათუმში, ბაქოში, განჯასა და ერევანში. ამ ქალაქებში გაიხსნა აგრეთვე თბილისის კომერციული ბანკის განყოფილე-ბები. საქართველოს დაბაქალაქებში დაარსდა ახალი საკრედიტო საზოგადოებები. რუსეთის სახელმწიფო ბანკმა, რუსეთ-აზიისა და აზოვდონის ბანკებმა განყოფილებები გახსნა საქართველოში, საგრძნობლად ამაღლდა ბანკების როლი. ზოგი მათგანი აღარ კმაყოფილდება ანაბრების მიღებითა და კრედიტების გაცემით, ხელს ჰკიდებდა სავაჭროსამრეწველო საქმიანო-ბასაც, ან ხდებოდა შესაბამის დაწესებულებათა აქციონერი.

კაპიტალიზმის ერთიანი სისტემის შექმნის შედეგი იყო ურბანიზაცი-ის პროცესის დაჩქარება. ქალაქის მოსახლეობის სწრაფი ზრდა. 1897 წლიდან 1917 წლამდე თბილისის მოსახლეობა 160-ათასიდან 400 ათასამდე გა-იზარდა. ასეთივე ტემპით იზრდებოდა ბათუმი. შედარებით ნაკლებად ფოთი, სოხუმი, ქუთაისი, გორი, თელავი და სხვა ქალაქები.

დაჩქარდა კაპიტალისტური საზოგადოების კლასთა კონსოლიდაციის პროცესიც. ბურჟუაზიის რიცხვი კვლავ იზრდებოდა თავადაზნაურობის და გლეხობის ეკონომიკურად აღზევებული პიროვნებებიდან. პროლეტარიატის რიგებში კი გადადიოდნენ გაღატაკებული გლეხები და ხელოსნე-ბი. ჩამოყალიბდა მუშათა კლასი, მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობაში, ვაჭრობისა და მომსახურების სფეროში დასაქმებული, მუდმივად ან სეზო-ნურად დაქირავებულთა ფენები. 1913 წელს საქართველოში ითვლებოდა დაახლოებით 150 ათასი დაქირავებული მუშა (თვითმოქმედი მოსახლეო-ბის 15%). საკმაოდ დიდი იყო ხვედრითი წილი ქალაქისა და სოფლის ნახევრადპროლეტარიატისა, რომელიც კაპიტალიზმის სარეზერვო არმიას, მუშათა კლასის შევსების წყაროს წარმოადგენდა.

საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის პრობლემა. პოლიტიკური პარტიების პოზიცია.

რუსული ხელისუფლების მიერ პირველი რევოლუციის ჩახშობის შემდეგ, ეროვნული საკითხი ერთხანს პრაქტიკულიდან თეორიულ ასპექტში გადავიდა. გამძაფრდა კამათი მომავალი ქართული სახელმწიფოს სტატუსის გარშემო. ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ სრულიად რუსეთის სახელმწიფოს უნიტარული და ფედერალური მოწყობის მომხრენი, ქართველი ავტონომისტები და მათი იდეური მოწინააღმდეგენი.

1907 წელს ქართველ მოღვაწეთა ერთმა ჯგუფმა სცადა ცარიზმის აგრესიულ-კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში საერთაშორისო სამართლის გამოყენება. ქართველი ხალხის წარმომადგენლობამ ჰააგის სა-ერთაშორისო კონფერენციას გაუგზავნა მიმართვა (“პეტიცია”), რომელიც ვარლამ ჩერქეზიშვილის, მიხეილ წერეთლისა და გიორგი გვაზავას მიერ იყო შედგენილი და მრავალრიცხოვან პატრიოტთა ხელმოწერით დადას-ტურებული. ამ დოკუმენტში მხილებულია რუსეთის დაპყრობითი პოლი-ტიკა, რაც თავდაპირველად გეორგიევსკის ტრაქტატის ცალმხრივად დარ-ღვევით და საქართველოს სამეფოს გაუქმებით გამოიხატა, ხოლო შემდეგ კოლონიური და რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარებით გაგრძელდა. პეტიციონერები სთხოვდნენ საერთაშორისო კონფერენციას, რომელიც მიზ-ნად ისახავდა დიდი სახელმწიფოების აგრესიული გეგმების დაგმობასა და შეკვეცას, დახმარება გაეწიათ ქართველი ერისათვის 1783 წლის ტრაქ-ტატის უფლებრივ ნორმათა საფუძველზე საქართველოს

სახელმწიფოებრიობის აღდგენაში. სამწუხაროდ, კონფერენციის დელეგატთა პოზიცია ქართველი ერისათვის სოლიდარობის გამოხატვას არ გასცილებია.

საერთაშორისო არენაზე წარუმატებლობას მალე შინაგანი ეროვნული ტრაგედია დაემატა. 1907 წ. 30 აგვისტოს წიწამურთან ქართველი ხალხის მტრებმა მოკლეს საქართველოს უგვირგვინო მეფე, უდიდესი ქართველი პატრიოტი ილია ჭავჭავაძე. ზესამწუხარო ინფორმაცია ელვის სისწრაფით გავრცელდა, ხალხის გულისწყრომა და მრისხანე პროტესტი გამოიწვია. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ნახევარსაუკუნოვანი ლიდერი 9 სექტემბერს დაკრძალეს მთაწმინდაზე. ამაღელვებელი გამოსათხოვარი სიტყვებით მიმართეს მიცვალებულს აკაკი წერეთელმა, ვაჟა ფშაველამ, ნი-კო ცხვედაძემ, სამგლოვიარო ცერემონიალი ქართველთა ეროვნული ერთი-ანობის დემონსტრაციად გადაიქცა. ხალხმა არა მარტო დაიტირა დიდი მოძღვარი, არამედ გამოხატა დიდი სიძულვილი საზარელი ტერორისტული აქტის ორგანიზატორთა მიმართ.

ილია ჭავჭავაძის თანამებრძოლებს იარაღი არ დაუყრიათ, კიდევ მე-ტი ენერგიით აგრძელებდნენ ქართველი ერის იდეურ გამთლიანებას, პოლიტიკური პარტიების წინააღმდეგობათა აღმოფხვრას, "საერთო მოქმედე-ბის ნიადაგზე" მათ გაერთიანებას. არჩილ ჯორჯაძეს გადაუდებელ საქმედ მიაჩნდა მოკამათე დასებს გაერკვიათ რა აშორებდა მათ ერთმანეთისაგან და რომელი პრობლემის გადაწყვეტის დროს უნდა ევლოთ ხელიხელჩაკიდებული. იგი ურჩევდა ნაციონალისტებს ეფიქრათ სოციალურ ურთიერთობაწინააღმდეგობათა დარეგულირებაზეც. მოუწოდებდა სოციალდემოკრატებს მთლიანობაში გაეაზრებინათ ქართველი ერის მდგომარეობაც და ცალკეული სოციალური ფენების ინტერესებიც. გაეცნობიერებინათ ძირითადი და არსებითი; შეეგნოთ, რომ ქართველი ხალხისათვის ყველაზე რთული და საშიში სოციალური დაპირისპირება კი არ იყო (ეს თითქმის ყველა ერისათვის საერთო მოვლენაა), არამედ ის, რომ "ჩვენი ერი და ქვეყანა განსაცდელშია, ერს თანდათან გადაგვარება მოელის და ამიტომ უპირველეს ყოვლისა ერი უნდა დავიცვათ". ყოველი გონიერი ქართველი იმაზე უნდა ფიქრობდეს, როგორ შეიკრას ერი განუყოფელ მთლიანობად, როგორ ვიმოქმედოთ "ჩვენი ვინაობის დასაცავად", ერის უკეთესი მომავლის უზრუნველსაყოფად.

სოციალისტფედერალისტების პარტია, პირველი რევოლუციის დამარ-ცხების შემდეგაც ყველა ქართველს ერთიანობისაკენ მოუწოდებდა. არჩილ ჯორჯაძე უფრო თავგამოდებით იბრძოდა ხუთი ძირითადი ამოცანის შე-სასრულებლად, ეს ამოცანები იყო: 1) ქართული ენის დაცვა; 2) საქართველოს მიწის ფონდის და მეურნეობის ქართველთა ხელში შენარჩუნება; 3) ვაჭრობამრეწველობის განვითარება; 4) მუნიციპალიტეტებში ქართველთა წარმომადგენლობის გაზრდა; 5) საზოგადოებრივი და კულტურული საქმიანობის გაფართოება. რეაქციის წლებში და მომდევნო ხანაშიც, პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე, ეს პრობლემატიკა იყო თავისებური პროგრამამინიმუმი, რომლის პრაქტიკულ რეალიზაციას ნიადაგი უნდა მოემზადებინა პროგრამამაქსიმუმის შესრულებისათვის, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის.

სოციალისტფედერალისტები და ეროვნულდემოკრატები იმეორებდნენ ილიას პროგრამულ დებულებას, ყოველთვის აღნიშნავდნენ, რომ ენა ერის გამძლეობის ერთ-ერთი ძირითადი

საფუძველია. ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს მიწაწყლის დაცვას, ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნებას. აღნიშნულ პარტიებს მნიშვნელოვან ფაქტორად მიაჩნდა ამ ერთიანი ტერიტორიის ეკონომიკური განვითარება. ამ ასპექტში განიხილავდნენ, კერძოდ, კაპიტალისტურ მრეწველობას, ვაჭრობას, საკრედიტო ურთიერთობას, რომელთა აღმავლობა განაპირობებდა ერის ახალ საფუძველზე კიდევ უფრო მჭიდრო კონსოლიდაციას. ისინი მკაცრად აკრიტიკებდნენ უტოპისტ სოციალისტებს და ნეონაროდნიკებს, რომელნიც იმ მოტივით, რომ კაპიტალიზმი წარმოშობს ანტაგონისტურ კლასებს და ამწვავებს კლასობრივ ბრძოლას, გმობდნენ ამ ფორმაციას, უბედურებად მიაჩნდათ მისი განვითარება. არჩილ ჯორჯაძე სხვაგვარად იაზრებდა მოვლენებს, სხვაგვარ კავშირ-ურთიერთობას ხედავდა მათ შორის. "ჩვენი აზრით — წერდა იგი — კაპიტალიზმის განვითარებამ საქართველოში ნაციო-ნალური მიმართულება უნდა მიიღოს. ქართველი კაპიტალისტი ქართველ მუშას კი არ უნდა დავუპირისპიროთ, არამედ იმ უცხო ელემენტს, რომელსაც ხელში უჭირავს აღებმიცემობის მონოპოლია". ა. ჯორჯაძე იმასაც აღნიშნავდა, რომ კლასობრივი დაპირისპირება, უსისხლო მშვიდობიანი ბრძოლა არა თუ ხელს უშლის ეროვნულ მთლიანობას, არამედ იგი ქვეყ-ნისა და ერის წინსვლის ფაქტორია. მისი აზრით, გონიერ საზოგადოებას, მომავალ ეროვნულ სახელმწიფოს კლასთა ურთიერთობის დარეგულირებადაბალანსების ფუნქციაც ეკისრებოდა.

საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიისათვის მებრძოლნი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოე-ბის შექმნას და მათი უფლება-კომპეტენციის გაფართოებას. ისინი ამ დრო-საც პროტესტს გამოთქვამდნენ რუსეთის მთავრობის მისამართით, რომელმაც 1864 წლის "ზემსკაია რეფორმა" არ გაავრცელა საქართველოზე და ნახევარი საუკუნის გამავლობაში იბრძოდნენ საერობო თვითმმართველობი-სათვის (რუსული "ზემსკოე უპრავლენიე"). ამ მიზნით, ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა მიერ 1905 წელს შედგენილი რადიკალური კანონპროექტის განხილვადამტკიცების საქმე რუსეთის ხელისუფლებამ განგებ გააჭიანურა, რევოლუციის ჩახშობის შემდეგ კი თავისთვის მისაღებ ჩარჩოებში მოაქ-ცია.

1909 წ. ოქტომბერში განახლდა ე. წ. საერობო თათბირების მუშაობა. თბილისის და ქუთაისის გუბერნიების წარმომადგენლებმა კვლავ წარად-გინეს მთავრობაში სათანადო კანონპროექტები. ქუთაისელთა პროექტი ითვალისწინებდა სამსაფეხურიან ერობის (თვითმმართველობის) შექმნას; სა-გუბერნიო, სამაზრო და საუბნო საერობო დაწესებულებებს უნდა მინიჭე-ბოდა როგორც სამეურნეო, ისე ადმინისტრაციული უფლებები. ადგილობრივი პოლიცია მათ დაქვემდებარებაში უნდა მოქცეულიყო. მაგრამ რუსეთის ხელისუფლებამ არც ამჯერად დააკმაყოფილა ქართველი საზოგადოე-ბის მოთხოვნა. ამგვარად, რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოს სოფლის მოსახლეობას საერთო დემოკრატიული თვითმმართველობა არ აღირ-სა.

ქალაქის მოსახლეობის ზედაფენას კი შეზღუდული თვითმმართველობა, როგორც უკვე ითქვა, რუსულმა ხელისუფლებამ ჯერ კიდევ XIX ს. 70-80-იან წლებში მიანიჭა. პირველი რევოლუციის დროს ქართველმა სა-ზოგადოებამ გააააქტიურა ბრძოლა საქალაქო თვითმმართველობების (მუნი-ციპალიტეტების) უფლება-კომპეტენციის გაფართოებისათვის, რაც მომდევ-ნო პერიოდში გრძელდებოდა.

დასავლეთ საქართველოში ეროვნული ბურჟუაზია საკმაოდ ძლიერი იყო. ქართული ბურჟუაზია გაბატონდა ქუთაისის, ბათუმის, ფოთის, სოხუმის და ოზურგეთის საქალაქო თვითმმართველობებში. ქართლ-კახეთის მუნიციპალიტეტებში კი უპირატესობა სომხურ ბურჟუაზიას ჰქონდა მოპოვებული. თბილისში ე. წ. "სოლოლაკელი კრეზები" ბატონობდნენ, ქართველი ხმოსნები იჩაგრებოდნენ.

ჯერ კიდევ XIX ს. 90-იან წლებში ნიკო ნიკოლაძემ, გვერდი რომ აევლო რუსული კანონისათვის, რომლის მიხედვით მაღალი საარჩევნო ცენზი იყო დაწესებული, წამოაყენა წინადადებაპროექტი თბილისის საქალაქო სათათბიროს დაკომპლექტებისა პროპორციული წარმომადგენლობის პრინციპის საფუძველზე. ამით აღმოიფხვრებოდა უსამართლობა და თბილისის სათათბიროში შევიდოდნენ ყველა ეროვნების წარმომადგენლები მთელ მოსახლეობაში (და არა ცენზიანებში) მათი რაოდენობის შესაბამი-სად. მოგვიანებით ნიკოლაძისეული პროექტის რეალიზაციას მოითხოვდნენ სოციალისტფედერალისტები და ეროვნულდემოკრატები.

1911 წელს თბილისის ქართველმა ცენზიანმა მოქალაქეებმა ამომრჩეველთა ცალკე ჯგუფი ჩამოაყალიბეს, ეროვნული სამართლიანობის აღდგე-ნა დაისახეს მიზნად. სოციალდემოკრატიამ ამ ჯგუფის საქმიანობა ნაციო-ნალიზმად მონათლა და ინტერნაციონალიზმის პოზიციებიდან გააკრიტი-კა, რაც ა. ჯორჯაძემ არ მოიწონა. მან აღნიშნა, რომ ქართველ ამომრჩეველთა ჯგუფი ფართო დემოკრატიის პოზიციაზე დგას. ამ ჯგუფის ეროვ-ნული ელფერი ბუნებრივია და არავის უქმნის საშიშროებას; არაბუნებრივი და საშიში სომეხი ბურჟუაზიის ბატონობაა, რაც სხვა ეროვნებათა უკმაყოფილებას იწვევს, ეროვნულ შუღლს აღვივებს. "ამ შუღლის შემცირებისათვისაა საჭირო პროპორციული ეროვნული წარმომადგენლობა. ქართველ ამომრჩეველთა ორგანიზებული გამოსვლა საფუძველს მოუმზადებს ამ სამართლიანი პრინციპის გამარჯვებას".

არჩილ ჯორჯაძემ ნიკოლაძისეული პროექტი თეორიულად განავრცო და გააფართოვა — მოითხოვა საერთოდ ქართველი ერის იურიდიულ პირად აღიარება. ამის გარეშე, მისი აზრით, ყველა სფეროში გაძნელდებოდა ქართველი ერის ინტერესების დაცვა. "ერთა ურთიერთობის უფლებრივ ნიადაგზე დაყენებადარეგულირება — წერდა იგი — ჩვენი დროის მოწინავე დემოკრატიის მიერ წამოყენებული ლოზუნგებია". მისი საყოველთაო აღიარების შემდეგ, ა. ჯორჯაძის აზრით, კულტურულ-სამეურნეო თვითმმართველობის გვერდით "ტერიტორიული თვითმმართველობაც" (ავტო-ნომია) გაშლიდა ფრთებს და განვითარდებოდა.

ეს თვალსაზრისი სავსებით გაიზიარა "ქართველ ამომრჩეველთა ჯგუფის" ხელმძღვანელობამ. მან წამოაყენა ხმოსნობის 25 კანდიდატი და კიდეც მიაღწია თბილისის საქალაქო სათათბიროში მათ შეყვანას. ამდენად, თბილისის მუნიციპალიტეტში საგრძნობლად გაფართოვდა და გაძლიერდა ქართველთა წარმომადგენლობა. საქართველოს დედაქალაქში შეიქმნა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის სოციალურპოლიტიკური ბაზა.

ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის სოციალურპოლიტიკური კერები კიდევ უფრო ძლიერი იყო ფოთში, ბათუმში, ქუთაისში. პრაქტიკული საქმიანობის დიდი

მასშტაბით XX ს-ის პირველი 12 წლის გამავლობაში გამოირჩეოდა ფოთის მუნიციპალიტეტი, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე, მეთაურობდა. ამ ქალაქის თავის დამსახურებაა ის, რომ ფოთის თვითმმართველობას უფლება მისცეს გამოეშვა საობლიგაციო სესხები. ამ გზით მობილიზებული ფულადი თანხების გამოყენებით გაიმართა ფოთის შესანიშნავი ნავსადგური, საგრძნობლად გაუმჯობესდა კომუნალური მეურნეობა. საერთოდ საქართველოს მუნიციპალიტეტები ქართველი საზო-გადოების თვითმოქმედების მნიშვნელოვან კერებად, ქართველ პოლიტი-კოსთა მოსამზადებელ სკოლებად გადაიქცა. მუნიციპალურ მოღვაწეთა საგრძნობი ნაწილი 1918 წლიდან აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობაში.

მუნიციპალიტეტებში ქართველი ინტელიგენცია მთლიანად, რა თქმა უნდა, ვერ დასაქმდებოდა. იგრძნობოდა საერობო დაწესებულებების — სოფლის მოსახლეობის თვითმმართველობის არ არსებობის უარყოფითი შედეგი. ამის კომპენსაცია იყო ის, რომ ერობის ფუნქციას ნაწილობრივ მაინც ასრულებდა ქართველ თავადაზნაურთა წოდებრივწარმომადგენლო-ბითი თვითმმართველობა, რომელიც XX ს-ის დამდეგიდან აქტიურად ჩა-ება კულტურულ-საგამანათლებლო საქმიანობაში. იგი აფინანსებდა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას და მის მიერ გახსნილ სკოლებს, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას ჰყავდა მრავალი სტიპენდიანტი საშუალო და უმაღლეს სკოლებში (რუსეთის უნივერ-სიტეტებში). დახმარებას უწევდა აგრეთვე ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებს, ქართულ თეატრს. ჭიათურის რაიონში ერობის ფუნქციას ასრულებდა მარ-განეცის მრეწველთა წარმომადგენლობითი ორგანიზაცია, რომელმაც XX ს-ის პირველი 14 წლის გამავლობაში გახსნა ერთი 6 კლასიანი სასწავლებელი და 8 დაწყებითი სკოლა, აგრეთვე წიგნთსაცავ-სამკითხველო; მარგანე-ცის მრეწველთა საბჭო თანდათან მზარდი რაოდენობით გამოყოფდა სტიპენდიებს უნივერსიტეტების სტუდენტებისა და საშუალო სკოლის მოსწავლეებისათვის. იგი თავის თანხას ახმარდა გზების გაყვანას, სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესებას.

ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებისა და კულ-ტურული დაწინაურების საქმეს ემსახურებოდნენ საზოგადოებრივ-საქველმოქმედო ორგანიზაციები, რომელთა რიცხვი ამ პერიოდში მნიშვნელოვ-ნად გაიზარდა. მომწიფდა მათი საქმიანობის კოორდინაციის იდეა, რამაც ხორცი შეისხა მოგვიანებით (1916 წ.), როცა ჩატარდა ეროვნულ კულტურულ საზოგადოებათა კავშირის პირველი (დამფუძნებელი) ყრილობა. ამ საზოგადოებათა საქმიანობის ერთ-ერთი სფერო იყო სახალხო უნივერსი-ტეტების დაარსება. 1907-1914 წლებში სახალხო უნივერსიტეტები ამოქმედდა თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში, გორში, სოხუმში, ჭიათურაში, ფოთ-ში.

რუსეთის პირველი რევოლუციის ჩახშობის შემდეგ, ცარისტულმა ხელისუფლებამ (როგორც უკვე აღინიშნა) კიდევ უფრო გააძლიერა განაპირა ქვეყნების ჩაგვრისა და სხვა ეთნოსთა რუსიფიკაციის პოლიტიკა. ამან, ბუ-ნებრივია, საპასუხო რეაქცია გამოიწვია. დიდმპყრობელურ შოვინიზმს მკვეთრად დაუპირისპირდა ადგილობრივი ნაციონალიზმი. სოციალდემოკრატიის აზრით, წარმოიშვა იმის საფრთხე, რომ ორივე სახის ნაციონალიზმი უარყოფით გავლენას მოახდენდა პროლეტარიატის განწყობასა და მსოფლმხედველობაზე. ამიტომ

სოციალდემოკრატიის ორივე ფრთამ საჭიროდ მიიჩნია ეროვნული საკითხისადმი მეტი ყურადღების დათმობა, ეროვნული პროგრამის დახვეწა. ბოლშევიკების პროგრამაში, მართალია დაფიქსირდა "ერთა თვითგამორკვევის უფლება", მის სახელმწიფოებრივ გამოყოფამდეც კი, მაგრამ ეს ფორმულა თავისი შინაარსით ინტერნაციონალიზმის პრინციპის ბოლშევიკურ გაგებას უპირისპირდებოდა და პრაქტი-კული რეალიზაციის მხრივ ფიქცია იყო. ამაზე მეტყველებს აგრეთვე ბოლ-შევიკთა სხვა დოკუმენტები, სადაც გამოყოფის უფლება არა მარტო ეჭვქვეშაა დაყენებული, არამედ მთლიანად უარყოფილია. ეროვნული საკითხის გადაწყვეტის ერთადერთ პირობად ლენინს მიაჩნდა ყველა ერის მშრომელთა ინტერნაციონალური შეკავშირება, საერთაშორისო და ეროვნული კაპიტალის, ყველა გაბატონებული კლასების წინააღმდეგ თავდადებული ბრძოლა. ბოლშევიკები თეორიულად ამართლებდნენ ყველა ერის შიგ-ნით სამოქალაქო ომს. კაცობრიობას მიიჩნევდნენ არა ერების კრებულად, არამედ კლასობრივად გათიშულ და დაპირისპირებულ ნაწილებად. მათ შემეცნებაში ერთა თვითგამორკვევის უფლება უშინაარსო დოგმად, არარაობად იყო გადაქცეული.

სოციალდემოკრატიის მეორე მენშევიკური ფრთა, რომელიც საქართველოში ფაქტიურად დიდ უმრავლესობას წარმოადგენდა, ეროვნული საკითხის გადაწყვეტაში ამ დროს ეყრდნობოდა ავსტრიელი სოციალისტე-ბის მიერ შემუშავებულ თეორიას. მათ ერი მიაჩნდათ ადამიანთა კულტურულ ერთობად, სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა და ტერიტორიული მთლიანობა ერის ძირითად ნიშნებად არ იგულისხმებოდა. ამგვარი წანამძღვრის თანახმად, ეროვნული საკითხი უნდა გადაწყვეტილიყო დაჩაგრული ერებისათვის კულტურულ-ნაციონალური ავტონომიის მინიჭე-ბით. ქართველი სოციალდემოკრატების (მენშევიკების) აზრით, კულტურულ-ნაციონალური ავტონომია ზედგამოჭრილი იყო სამხრეთ კავკასიი-სათვის, სადაც ეროვნული და ეთნიკური ერთეულები შერეულად ცხოვრობდნენ. ერთმანეთში იყვნენ ათქვეფილი და ამიტომ მათი ტერიტორიული გამიჯვნა დაუძლეველ წინააღმდეგობას წააწყდებოდა.

ეროვნული საკითხის დაყენება-გადაჭრის ილიასეულ თვალთახედვას იზიარებდა და ი. ჭავჭავაძის ტრადიციას აგრძელებდა სოციალისტფედერალისტთა პარტია და მისი მემარჯვენე ფრთა, რომელმაც 1907-1914 წლებ-ში მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა დამოუკიდებელი ეროვნულდემოკრა-ტიულ პარტიად გაფორმების გზაზე. ამ პარტიების ლიდერები მკაცრად აკრიტიკებდნენ ფ. მახარაძის, ნ. ჟორდანიას, ი. წერეთლის და სხვა მენშევიკ-ბოლშევიკთა არაპრინციპულ, ვიწრო პარტიულ და ნიჰილისტურ პო-ზიციას. მაგრამ იმასაც აღნიშნავდნენ, რომ სოციალდემოკრატიის რიგებში განხეთქილებამ იჩინა თავი. მისი ერთი მცირე ჯგუფი დარჩიაშვილის მეთაურობით ეროვნულ ნიადაგზე დგებოდა, მხარს უჭერდა საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის მოთხოვნას. გაზ. "ჩვენი კვალი" (1910 წ.) კიდევ უფრო დაცილდა სოციალდემოკრატიული პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოზიციას. რედაქციამ მხარი დაუჭირა კავკასიის ფედერაციას და მის შემადგენლობაში საქართველოს მოწყობას ტერიტორიულ-ავტონომიური ერთეულის სახით. ა. ჯორჯაძე იმედოვნებდა, რომ სოციალდემოკრატიის ორივე ფრაქცია ბოლოს და ბოლოს აღიარებდა საქართველოს ავ-ტონომიური სახელმწიფოს შექმნის საჭიროებას. მაგრამ ბოლშევიკთა "მორ-ჯულება" არ

მოხერხდა, მენშევიკური ფრაქციის ეროვნულ ნიადაგზე გადასვლა დასრულდა 1917-1918 წლებში.

ჰააგის საერთაშორისო კონფერენციაზე განცდილი წარუმატებლობის შემდეგ, ეროვნული მიმართულების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა შედარებით მეტი იმედი დაამყარეს რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროზე, შეეცადნენ იქ გაეხსნათ ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის ფრონტი. 1907 წ. 3 ივნისის გადატრიალების შემდეგ შექმნილი კანონი რუსეთის ამ "ნახევრად პარლამენტში" უპირატესო-ბას თავადაზნაურობასა და ბურჟუაზიას აძლევდა. მიუხედავად ამისა, საქართველოს მემარცხენე პარტიებს იარაღი არ დაუყრიათ. 1908 წლის არჩევნების შემდეგ მესამე სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტაციის სტატუსი მოიპოვეს ევგენი გეგეჭკორმა და კარლო ჩხეიძემ. ისინი სათათბიროს ტრიბუნიდან ბევრს ლაპარაკობდნენ პიროვნების თავისუფლებაზე, სოციალური საკითხის მოგვარების საჭიროებაზე, საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის შესახებ კი ხმა არ ამოუღიათ. ეროვნული პარტიების აზრით, პიროვნების თავისუფლების დაკანონება საჭირო იყო, მაგრამ ქართველი დეპუტატების ძირითადი ამოცანა უნდა ყოფილიყო ეროვნული საკითხის დაყენება, ქართველთა ეროვნული უფლებამოსილების გაფართოება. თუ მე ოდესმე დამეკისრა დეპუტატის მოვალეობა, წერდა ა. ჯორჯაძე, ჩემი მუ-შაობა პარლამენტში არ დაემსგავსება კ. ჩხეიძისა და მისი ამხანაგების მუ-შაობას; "შესაფერ მომენტში ჩვენ წამოვაყენებდით საქართველოს ავტონომიის საკითხს და უფლებრივ საფუძველს დავუდებდით ეროვნულ მისწრაფებათა განხორციელების საქმეს".

საქართველოს პოლიტიკური პარტიები 1912 წლის ოქტომბერ-ნოემ-ბერში აქტიურად მონაწილეობდნენ წინასაარჩევნო ბრძოლაში მეოთხე სახელმწიფო სათათბიროში გასასვლელად. დეპუტატად არჩეული იქნა სამი სოციალდემოკრატი და ერთი სოციალისტფედერალისტი. 1912 წ. 5 დე-კემბერს სახელმწიფო სათათბიროში მთავრობის დეკლარაცია წაიკითხა მი-ნისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ კოკოვცევმა, რომელსაც სამხრეთ კავკასია და მისი პრობლემები არც უხსენებია. ამის გამო ის გააკრიტიკეს კარლო ჩხეიძემ და ვარლამ გელოვანმა. მალე ამის შემდეგ სოციალისტფედერალისტთა დეპუტატმა ვარლამ გელოვანმა ისარგებლა ხელსაყრელი მომენ-ტით და 13 დეკემბერს სახელმწიფო სათათბიროში წარმოთქვა მთავრობის რუსიფიკატორული პოლიტიკის მამხილებელი სიტყვა და საქართველოს პოლიტიკური ავტონომია მოითხოვა: ქართველი ერი რუს ხალხთან ერთად იბრძვის პიროვნების ხელშეუხებლობისა და პოლიტიკური უფლებე-ბის დაკანონებისათვის, მაგრამ მას საკუთარი, თავისებური მოთხოვნაც აქვს. ცარიზმის ადმინისტრაციული აპარატის ასწლიანი პოლიტიკა ცხადყოფს, რომ ქართველ ხალხს ბიუროკრატიის იმედი არ უნდა ჰქონდეს. "ბატონებო, თქვენ მხურვალე ტაშით შეხვდით პრემიერს, როცა მან სიყვარულით მოიხსენია ბალკანეთის სლავიანები... ცხადია ჩემსასაც მიხვდებით: საქართველო ბალკანეთის სლავიანთა მსგავსად დამცირებული და შეურაცხყოფილია... დარწმუნებული ვარ, რაც არ მოისურვა, არ მოიმოქმედა ცარიზმის ბიუროკრატიამ, იმას რუსი ხალხი და მისი წარმომადგენლები იკისრებენ, საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის სტატუსს მიანიჭებენ". ასე შეასრულა ვ. გელოვანმა ეროვნული პარტიების დავალება. ქართველი ხალხის ნება. მაგრამ რუსული დიდმპყრობელური შოვინიზმის

პოზიციაზე მდგარმა სათათბიროს უმრავლესობამ რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ საწყისებზე გარდაქმნის, საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს აღდგენისათვის არაფერი გააკეთა.

საქართველოში კი ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე ადიოდა. პირველი მსოფლიო ომის წინადღეებ-ში ეროვნულდემოკრატებმა წამოაყენეს ლოზუნგი: "ქართველებო ყველა კლასისა შეერთდით! მამულიშვილნო გაერთიანდით არა სპეციალურად პარტიული, გლეხური, თავადაზნაურული, საეკლესიო და სხვა ინტერესე-ბისათვის, არამედ სპეციალურად საერთო ქართული ეროვნული ამოცანე-ბის განხორციელებისათვის!" იმავე ხანს ჟენევაში ჩამოყალიბდა ორგანიზე-ბული ჯგუფი — "თავისუფალი საქართველო", რომელმაც დაიწყო იმავე სახელწოდების ჟურნალის გამოცემა. მასში ქვეყნდებოდა სოციალისტფედერალისტებისა და ეროვნულდემოკრატთა პროგრამული სტატიები: "თავისუფალი საქართველოს" მესამე ნომერში (1914 წ.) დაიბეჭდა ვრცელი სტატია — "რატომ ესაჭიროება ქართველ ხალხს საკუთარი სახელმწიფო". მასში ნათქვამია: ერისათვის სახელმწიფო თავდაცვის ერთადერთი იარაღია. წარსული ისტორია ცხადყოფს, რომ ქართველებს აქვს სახელმწიფოს შექმნის, მისი მართვა-გამგეობის უნარი. მრავალრიცხოვანი მტრების შემოსევებს გავუძელით, სახელმწიფოებრიობა XIX სდე მოვიტანეთ. ქართველები არ შერიგებიან დამოუკიდებლობის დაკარგვას, იმთავითვე დაიწყეს ბრძოლა რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლის წარმატებით დამთავრე-ბის, ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის შემდეგ ქართველი ხალხი თანაბრად განსახლდება თავის ისტორიულ ტერიტორიაზე და წარმატებასაც მი-აღწევს ეკონომიკისა და კულტურის განვითარებაში.

"თავისუფალი საქართველოს" ფურცლებზე ერთი სიტყვაც არ იყო ნათქვამი ავტონომიის შესახებ. ცხადია, ცენზურა გაუვლელ თავისუფალ პრესაში ქართველი პატრიოტები შეუზღუდავად გამოთქვამდნენ თავის აზრსა და მისწრაფებას, მათ იდეალად მიაჩნდათ საქართველოს სრული დამოუკიდებლობა, სუვერენული ეროვნული სახელმწიფოს აშენება. ამასთან, ჟურნალის რედაქციის შეხედულება სახელმწიფოს არსზე არსებითად გან-სხვავდება მარქსისტულლენინურისაგან. მარქსისტების აზრით, სახელმწიფო გაბატონებული კლასის იარაღია. ეროვნული პარტიების შეხედულე-ბით კი სახელმწიფო ზეკლასობრივი მოვლენაა, ერის არსებობისა და განვითარების ქვაკუთხედია. ისინი არსებითად უარყოფდნენ სახელმწიფოს კლასობრივ ბუნებას. ქართველ ხალხს სახელმწიფოსა და ერის მთლიანო-ბა-განუყოფლობის თეორიას სთავაზობდნენ, მისი რეალიზაციისათვის იბრძოლდნენ.

თავი X. საქართველო პირველი მსოფლიო ომისა და რუსეთის მეორე რევოლუციის პერიოდში

ორი სამხედრო ბლოკის ომი და საქართველოს საზოგადოებრივპოლიტიკური ძალების პოზიცია. ეროვნული მოძრაობის რადიკალიზაცია.

დიდი სახელმწიფოების დაპირისპირება გავლენის სფეროების განაწილებასა და კოლონიების გადანაწილებასთან დაკავშირებით, XX ს-ის პირველ ათწლეულში კიდევ უფრო გამწვავდა. მტკიცედ ჩამოყალიბდა ორი სამხედრო ბლოკი. 1914 წლის ივლის-აგვისტოს მიჯნაზე

გლობალური წინააღმდეგობანი გადაიზარდა მსოფლიო ომში. საომარი ოპერაციების ძირითადი მონაწილენი იყვნენ ერთი მხრივ ინგლისი, საფრანგეთი, რუსეთი, იტალია, მეორე მხრივ გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, ბულგარეთი, თურქეთი. რუსეთის ხელისუფლებამ საყოველთაო მობილი-ზაცია გამოაცხადა. საქართველოდან არმიაში დაახლოებით 200 ათასი კაცი გაიწვიეს. ქართველი ჯარისკაცები რუსეთის იმპერიულ ზრახვებს ეწირე-ბოდნენ გერმანიის, ავსტრიისა და თურქეთის ფრონტებზე.

ყველაზე დიდი, სისხლისმღვრელი ოპერაციები გაიმართა 1914 წლის აგვისტო-ოქტომბერში. ვერც ერთმა ბლოკმა გადამწყვეტ წარმატებას ვერ მიაღწია. ორივე მხარე ცდილობდა გაეზარდა საკუთარი სამხედრო პოტენ-ციალი. არ იშურებდნენ დაპირებებს, ტერიტორიებსა და სხვა სიკეთეს პირდებოდნენ პოტენციურ მოკავშირეებს მოწინააღმდეგე სამხედრო ბლო-კის სახელმწიფოთა ხარჯზე. განსაკუთრებით მწვავე დიპლომატიური ბრძოლა გაჩაღდა ოსმალეთის გადაბირებისათვის. გერმანიამ ყველაფერი გააკეთა ამ ბრწყინვალე გეოპოლიტიკური მდებარეობის ქვეყნის თავის მო-კავშირედ გადაქცევისათვის და მიზანსაც მიაღწია. 1914 წ. ოქტომბერში ოსმალეთის 500 ათასიანმა არმიამ საომარი ოპერაციები გააჩაღა რუსეთის წინააღმდეგ. საქართველო ფრონტისპირა ქვეყნად გადაიქცა.

რუსეთის 170 ათასიანი არმია ოსმალეთის აღმოსავლეთ ნაწილში შე-იჭრა და 7 ნოემბერს პოზიციები დაიკავა ქ. ერზერუმის მისადგომებთან. მაგრამ ვერ გაუძლო თურქეთის გაცილებით მრავალრიცხოვანი ჯარის კონტრშეტევას და უკან დაიხია. 3 დეკემბერს ოსმალთა სარდლობამ საერთო შეტევა წამოიწყო.

ომის მძიმე ტვირთი, მის მიერ გამოწვეული უბედურება ხალხის ზურგზე გადადიოდა და, ბუნებრივია, იგი ხოცვა-ჟლეტის მომხრე ვერ იქნებოდა. პოლიტიკურ პარტიებს კი ერთმანეთისაგან განსხვავებული მიზ-ნები გააჩნდათ და მათი დამოკიდებულება ომისა და სამხედრო ბლოკე-ბისადმი არ შეიძლება ერთგვაროვანი ყოფილიყო. რუსეთის ბოლშევიკურმა პარტიამ და მის კვალზე ქართველმა ბოლშევიკებმა ომი და მისი გამჩა-ღებლები დაგმეს. არწმუნებდნენ მშრომელ მასას, რომ ორივე მხარეს დაპყრობითი, იმპერიალისტური მიზანი ჰქონდა. ბოლშევიკებმა მოუწოდეს მსოფლიო პროლეტარიატს და ჯარისკაცის ფარაჯა გადაცმულ გლეხებს, იარაღი საკუთარი მთავრობის წინააღმდეგ შეებრუნებინათ, იმპერიალის-ტური ომი სამოქალაქო ომად გადაექციათ. ომისადმი დამოკიდებულების საკითხში ბოლშევიკებისაგან არსებითად განსხვავებული პოზიცია დაიკავეს სოციალდემოკრატიულმა პარტიებმა; დასავლეთ ევროპელი სოციალდემოკრატები, რომლებიც თავს სახელმწიფოს ჩვეულებრივ მოქალაქეებად, საერთო დემოკრატიის ნაწილად მიიჩნევდნენ, საკუთარი მთავრობის გვერდით დადგნენ, ხმა მისცეს სამხედრო კრედიტებს და ყველაფერს აკეთებდნენ ამ დიდ ომში მშობლიური ქვეყნისა და მისი მოკავშირეების გასამარჯვებლად. რუსი და ქართველი სოციალდემოკრატების (მენშევიკების) უმრავლესობაც სამშობლოს დაცვის პოზიციაზე დადგა. ქართველი სოცი-ალდემოკრატების მხოლოდ მცირე ნაწილს ეუხერხულებოდა "იმპერიალისტური" ომისათვის აშკარა მხარდაჭერა და ნეიტრალიტეტის დაცვას ამ-ჯობინებდა.

მსოფლიო ომის პირველ ეტაპზე ქართველ სოციალისტფედერალის-ტთა პარტიამ "პორაჟენცული" პოზიცია დაიკავა, მაგრამ მისი ასეთი განწყობილების მოტივი და მიზანი

არსებითად განსხვავდებოდა ბოლშევიკურისაგან. თუ ბოლშევიკები ომს რევოლუციის კატალიზატორად მიიჩნევდნენ და ომში რუსეთის ცარიზმის დამარცხებას სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების წინაპირობად თვლიდნენ, სოციალისტფედერალის-ტები იმედოვნებდნენ, რომ დიდ სახელმწიფოთა ჭიდილი წყალს დაასხამდა დაშყრობილდაჩაგრული ერების წისქვილზე, რუსეთის დამარცხება გა-აადვილებდა იმპერიის განაპირა ერების გათავისუფლებას, მათი სახელმწიფოებრიობის აღდგენას. ასევე მსჯელობდნენ ეროვნულდემოკრატიული ფრაქციის ლიდერებიც.

ეროვნული მიმართულების საზოგადოებრივპოლიტიკურმა ძალებმა ომის წლებში ცარიზმის წინააღმდეგ შეიარაღებული ბრძოლის ტაქტიკა წამოსწიეს წინა პლანზე. მათი წინადადების თანახმად, უცხოეთში შექმნილი "დამოუკიდებლობის კომიტეტი" ჟენევიდან ბერლინში გადავიდა და ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეის პროპაგანდა დაიწყო ქართველ ტყვეთა შორის. ისიც მოახერხა, რომ ტყვეთა კონტინგენტის ერთი ნაწილისაგან ჩამოაყალიბა ქართული ლეგიონი, რომელშიც თავდაპირველად 1500 კაცი ირიცხებოდა, მოგვიანებით კი გაცილებით მეტი. "დამკომის" მიერ შედგენილი გეგმის შესაბამისად, ტრაპიზონში გადაყვანილ ამ ლეგიონს მონაწილეობა უნდა მიეღო ქართველთა საყოველთაო ანტირუსულ აჯანყებაში. დამოუკიდებლობის კომიტეტი თვით საქართველოშიც ამოქმედდა. მისი ინიციატივით ქუთაისში ჩატარდა ეროვნულ ძალთა წარმომადგენლების თათბირი, რომლის მონაწილეთა უმრავლესობამ მხარი დაუ-ჭირა დაუყოვნებლივი ანტირუსული აჯანყების იდეას.

ანტირუსული აჯანყების მომხრენი — მიხეილ წერეთელი და გიორგი მაჩაბელი, რომელნიც ამ დროს დასავლეთ ევროპაში იმყოფებოდნენ, შეხვდნენ გერმანიის მთავრობის წარმომადგენლებს. ისინი გრაფ პურტალესს შეეკითხნენ — გერმანია და მისი მოკავშირეები დაეხმარებოდნენ თუ არა ქართველ ერს სახელმწიფოებრიობის აღდგენაში. საპასუხოდ გერმანიის მთავრობის სრულუფლებიანმა წარმომადგენელმა განაცხადა. რომ გერმანი-ის პოლიტიკა განისაზღვრება და წარიმართება ქართველთა მიერ დაკავე-ბული პოზიციის შესაბამისად; თუ ქართველები რუსეთის წინააღმდეგ იარაღს აღმართავენ, გერმანია დაიცავს საქართველოს ინტერესებს, მხარს და-უჭერს საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას. მიხაკო წერეთელმა ივარაუდა, რომ რუსეთის წინააღმდეგ ქართველთა 50 ათასია-ნი ლაშქარი ამხედრდებოდა. გერმანიის წარმომადგენლებმა ივალდებულეს ამ ლაშქრის შეიარაღება, დაარწმუნეს ქართული მხარე, რომ მაღალხარისხოვანი საომარი საჭურველის ნაწილი უკვე გადატანილია ტრაპზონში და თუ შეთანხმება ოფიციალურად გაფორმდება, იარაღი გადაეცემოდა რუსეთის წინააღმდეგ ამხედრებულ ქართველთა ლაშქარს.

1914 წლის ნოემბერში ჩამოყალიბდა "საქართველოს განთავისუფლე-ბის კომიტეტი", რომელშიც შევიდნენ საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის მებრძოლი ყველა საზოგადოებრივპოლიტიკური მიმდინარეობის წარმომადგენლები. კომიტეტის ძირითადი ამოცანა გახდა ქართველთა საყოველთაო ანტირუსული აჯანყების მომზადება. 1914 წლის მიწურულს, შობა-ახალწლის არდადეგების დროს საქართველოში ჩამოვიდნენ რუსეთის უნივერსიტეტების ქართველი სტუდენტები. მათ ჩამოაყალიბეს განთავისუფლების კომიტეტის სტუდენტური ფილიალი, რომელიც დაუყოვნებლივ შეუდგა ეროვნული აჯანყების იდეის

პროპაგანდას. გადამწყვეტი მომენტის დადგომის გამო, სტუდენტებმა დაადგინეს სამშობლოში დარჩენა, ანტირუსულ ომში მონაწილეობა.

განთავისუფლების კომიტეტის შექმნამ და ანტირუსული აჯანყები-სათვის მზადებამ, რაც ცნობილი გახდა რუსული დაზვერვისათვის, საფუძველი მისცა დიდმპყრობელ შოვინისტებს აღვირახსნილი კამპანია გაეჩაღებინათ ქართველი ხალხის წინააღმდეგ, ბრალი დაედოთ მისთვის აგრესიულ სეპარატიზმში. აცხადებდნენ, რომ თურქთა ჯარების მოახლოე-ბისთანავე აჭარლები ააფრიალებდნენ ანტირუსული აჯანყების დროშას, ხოლო ქრისტიანი ქართველების აჯანყება გერმანელთა დესანტის გადმოსხდომისთანავე დაიწყებაო. ქართულმა პრესამ ეს ხმები, რა თქმა უნდა, ცილისწამებად გამოაცხადა. ქართულ კულტურულ დაწესებულებათა და პრესის მუშაკთა თათბირმა მკაცრი პროტესტი გამოთქვა ამ პროვოკაციული ჭორის გამო და მისი ოფიციალური უარყოფა მოითხოვა.

ახლა კი შეიძლება იმის თქმა, რომ ქართველი პატრიოტები მართლაც ემზადებოდნენ ანტირუსული აჯანყების, გამათავისუფლებელი ომი-სათვის. საამისო ხელსაყრელი პირობებიც იქმნებოდა. 1914 წ. ნოემბერში მცირე აზია — კავკასიის ფრონტზე რუსეთის არმიამ მარცხი განიცადა. თურქეთის ჯარები საკმაოდ ღრმად შემოიჭრნენ ბათუმყარსის ოლქების ტერიტორიებზე და კავკასიის რუსულ ადმინისტრაციას დიდი სიძნელეები შეუქმნეს. სწორედ ამ დროს დამოუკიდებლობის კომიტეტის წევრები ბერლინიდან სტამბულში ჩავიდნენ და თურქეთის მთავრობის სრულუფლებიან წარმომადგენლებთან გააფორმეს ხელშეკრულება, რომელშიც ჩაიწერა: თურქეთის მთავრობა სცნობს საქართველოს დამოუკიდებლობას, ხელს შეუწყობს რუსეთის ჯარისაგან გაწმენდილ მიწაზე საქართველოს დროებითი მთავრობის შექმნას. იქვე აღნიშნული იყო, რომ თურქეთი ხელს შეუწყობდა ქართველთა შეიარაღებული რაზმების შექმნას ტყვედ ჩავარდნილი ქართველი ოფიცრებისა და ჯარის-კაცებისაგან, აგრეთვე ქრის-ტიანი და მუსულმანი მოხალისეებისაგან. ხელშეკრულებაში ისიც ჩაიწერა, რომ ქართული ჯარი ანტირუსულ სამხედრო ოპერაციებს თურქეთის არმიის გენერალურ შტაბთან შეთანხმებით განახორციელებდა. ერთი მუხლით თურქეთის ჯარს უფლება ეძლეოდა გამოეყენებინა საქართველოს ტერიტორია სამხედრო ოპერაციების ჩასატარებლად, მაგრამ ომის დამთავრების შემდეგ იგი საქართველოდან უნდა გაეყვანათ.

კავკასიის რუსულმა ადმინისტრაციამ კი, თურქთა წარმატების მომენ-ტში, საქართველოს მოსახლეობას მოუწოდა თავისი ხელით დაენგრია შე-ნობები, გაენადგურებინა ბაღვენახები და ყანები, რათა გამარჯვებულ მტერს მხოლოდ შიშველი მიწა დახვედროდა. თითოოროლა ქართველმა მხარი აუბა რუს მოხელეებს, უფრო მეტმა კი გაბედა მათი მოწოდების დაგმობა. რეზო გაბაშვილმა პატრიოტებს შეახსენა, რომ უკვე გაფორმებულია ხელშეკრულებები გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან, რომელნიც ქართველ ხალხს, თუ იგი რუსეთის ხელისუფლებას დაუმორჩილებლობას გამოუცხადებს, რეალურ დახმარებას გაუწევენ სახელმწიფოებრივი დამოუ-კიდებლობის მოპოვებაში.

პირველი მსოფლიო ომის წლებში კიდევ უფრო ცხადი გახდა საქართველოს ტრაგიკული მდგომარეობა, ქართველი ერის გაორებული განწყო-ბილება და მოქმედება. იმ დროს როცა ბევრი ქართველი გენერალი და ოფიცერი, ათი ათასობით ჯარისკაცი რუსების გვერდიგვერდ იბრძოდა

დასავლეთისა თუ მცირე აზიის ფრონტებზე, ეროვნული მიმართულების პარტიებსა და განთავისუფლების კომიტეტში ორგანიზებული ინტელიგენ-ცია, თანამგრძნობი საზოგადოება ანტირუსულ აჯანყებას ამზადებდა და საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა-განმტკიცების გეგმას ამუშავებდა. ამ გაორების აღმოფხვრა, ქართველი ხალხის იდეურპოლიტიკური გამთლიანება დიდ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული. სეპარატიზმის და აჯანყების იდეის საფუძველზე ამ პრობლემის გადაწყვეტა შეუძლებელი ჩანდა. სინამდვილის (რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში ყოფნა) და სა-სურველის (ქართული სახელმწიფოს აღდგენა) შეთანაწყობა მხოლოდ კომპრომისის მეშვეობით, ავტონომიის იდეის საფუძველზე შეიძლებოდა, ბევრ ქართველ მოღვაწეს მიაჩნდა, რომ გლობალური ომის სიძნელეთა ვითარებაში, მეფის ხელისუფლება ანგარიშს გაუწევდა ქართველ ხალხს (რომლის 200 ათასი წარმომადგენელი რუსეთის შეიარაღებულ ძალებში ირიცხებოდა და გარეშე მტრების წინააღმდეგ იბრძოდა), უფრო დამთმო-ბი გახდებოდა; თუ ქართველები კატეგორიულად მოითხოვდნენ ეროვ-ნულ თვითმმართველობას, იმპერატორი საქართველოს იმპერიაში შემავალ ავტონომიურ სახელმწიფოს სტატუსს უბოძებდა.

ანტირუსული აჯანყების მოწინააღმდეგეთა ასეთი მსჯელობის საფუძველი თანდათან გამყარდა; მცირე აზია — კავკასიის ფრონტზე ოსმალთა არმიის წარმატება ეპიზოდური აღმოჩნდა. რუსეთის ჯარები შეტევაზე გადავიდნენ, დაამარცხეს თურქები და მათი ტერიტორიის საგრძნობი ნაწილი დაიკავეს. ასეთ პირობებში ანტირუსული ომის დაწყება სარისკო გახდა, იდეამ მიმზიდველობა დაკარგა. გერმანიათურქეთზე ორიენტაციის მომხრეთა რაოდენობა შემცირდა. ეროვნულმა პარტიებმა უარყვეს (დროე-ბით მაინც) სრული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის გეგმა. საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს შექმნის პრობლემა კი რუსეთში მოსალოდნელ დემოკრატიულ რევოლუციას, შინაპოლიტიკურ ცვლილებებს დაუკავშირეს, სათანადო მუშაობაც გააჩაღეს, რათა ხელსაყრელ მომენტს მომზადებული შეხვედროდნენ.

ეკონომიკის დაცემა.

ხალხის ცხოვრების დონის დაქვეითება და სოციალური მოძრაობის ახალი აღმავლობა. რუსეთის იმპერია ომისათვის მოუმზადებელი აღმოჩნდა. ეს ცხადი გახდა ფრონტზეც და ზურგშიც. ომის საჭიროებისათვის დახარჯული მილიარდები მოაკლდა სახალხო მეურნეობას და მისი ისედაც დაბალი დონე კიდევ უფრო დაქვე-ითდა. ომით გამოწვეულმა სიძნელეებმა დაძაბა მდგომარეობა საქართველოშიც. საწვავისა და ნედლეულის უკმარისობის გამო ფაბრიკაქარხნები სანახევრო დატვირთვით მუშაობდნენ. ბევრმა საწარმომ საერთოდ შეწყვი-ტა არსებობა. საზღვაო გზები გადაიკეტა. შეწყდა მარგანეცის ექსპორტი და, რა თქმა უნდა შეჩერდა მადნის ამოღებაც. ჩაკვდა ფოთის ნავსადგურის კომერციული ცხოვრება. ბათუმი ფრონტისპირა ქალაქი გახდა, რაც უარყოფითად აისახა მის ეკონომიკაზე. მრეწველობასა და ვაჭრობაში დასაქმებული მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი უმუშევარი დარჩა.

ომმა უარყოფითი გავლენა მოახდინა სოფლის მეურნეობაზეც. სოფლის მოსახლეობის ყველაზე ჯანსაღი ნაწილი ჯარში გაიწვიეს, ამის გამო ყველა დარგში იგრძნობოდა მუშახელის უკმარისობა. საგრძნობლად შემ-ცირდა მარცვლეულის ნათესთა ფართობი და მოსავლიანობა.

წარმოების შეკვეცის ტენდენცია შეიმჩნეოდა მევენახეობამეღვინეობაში, მეთამბაქოება-სა და მეაბრეშუმეობაში. კიდევ უფრო დაეცა მეცხოველეობა, რომელსაც აჩანაგებდა არა მარტო საკვები ბაზის სიმცირე, არამედ სამხედრო რეკვი-ზიციებიც. შინაური პირუტყვის რაოდენობა 1914-1916 წლებში 29 %-ით შემცირდა.

ომის წლებში გაუჭირდა ფუნქციონირება რკინიგზას, შეფერხდა ტვირთების გადაზიდვა. მოიშალა სამეურნეო-საავაჭრო კავშირები იმპერიის სხვადასხვა რეგიონებს შორის. პურის ფქვილის შემოზიდვა რუსეთიდან სამხრეთ კავკასიაში თითქმის მთლიანად შეწყდა. განსაკუთრებით გაუჭირდა ქალაქის მოსახლეობას. შიმშილის პირზე აღმოჩნდა მშრომელი მასის დიდი ნაწილი. პროდუქციის გამოშვების შემცირების გამო საყოველთაო მოვლენა გახდა სიძვირე და ინფლაცია. მანეთის კურსი სამი წლის გამავლობაში 4-5-ჯერ დაეცა. ეს მაშინ, როცა მუშამოსამსახურეთა ხელფასი თითქმის არ გაზრდილა. გაჭირვებამ ხალხის დიდი უკმაყოფილება გამო-იწვია. მთავრობამ იგრძნო სოციალური აფეთქების საშიშროება, მშიერი კუჭის რევოლუციის მოახლოება და გარკვეული ღონისძიებები გაატარა დაძაბული სიტუაციის განსამუხტავად. ამავე პრობლემაზე მუშაობა დაევალა ადგილობრივ საზოგადოებრივ თვითმმართველობასაც.

რუსეთში ჩამოყალიბდა ერობებისა და ქალაქთა კავშირები. რაკი სამხრეთ კავკასიაში ერობა არ არსებობდა, თბილისის მუნიციპალიტეტის ინიციატივით ჩამოყალიბდა ქალაქთა კავშირი, რომელმაც მნიშვნელოვანწილად თავის ხელთ აიღო ქალაქის მოსახლეობის სურსათ-სანოვაგით მომარაგების ფუნქცია. 1915 წ. მაისში ჩატარდა ქალაქთა წარმომადგენლების ყრილობა, რომელმაც დაადგინა: 1) აღიძრას შუამდგომლობა მთავრობის წინაშე ქალაქთა კავშირისათვის გრძელვადიანი კრედიტის გამოყოფის შე-სახებ; 2) მუნიციპალური სავაჭრო ქსელი მოეწყოს კომერციულ საფუძველ-ზე, რადგან საქონლის გაყიდვა თვითღირებულების მიხედვით საფრთხეს შეუქმნის თავისუფალ ვაჭრობას; 3) სიძვირესთან ბრძოლაში გადამწყვეტი როლი უნდა შეასრულონ კოოპერატივებმა, ამიტომ აუცილებელია გაეწიოს მათ ფინანსური დახმარება.

აღნიშნულ და სხვა გადაწყვეტილებათა შესასრულებლად პრაქტიკული ნაბიჯებიც გადაიდგა, მაგრამ სამეურნეო ნგრევისა და სიძვირის ზრდის ტენდენცია ვერ აღმოიფხვრა. თბილისის პოლიცმეისტერი ზდანევ-სკი 1915 წ. დეკემბერში ზემდგომ ინსტანციას აუწყებდა: ცხოვრება ქალაქ-ში შეუწყვეტლივ ძვირდება. ვაჭართა მტაცებლურმა სიხარბემ და მომხმარებელთა ტანჯვაწამებამ უკიდურეს ზღვარს მიაღწია. ქალაქის მოსახლეო-ბის დაბალი ფენა ისეთ დიდ გაჭირვებას განიცდის, რომ იძულებულია ყველაფერი დათმოს და მხოლოდ პური არსებობისა შეიძინოს.

სურსათ-სანოვაგის სიმცირისა და ყოველთვიურად მზარდი სიძვირის გამო სამხრეთ კავკასიის ქალაქებში გახშირდა ე. წ. სასურსათო “ბუნტები”. თბილისს დამშეულ მოქალაქეთა მღელვარების ტალღამ 1916 წლის ივლი-სის დამდეგს გადაუარა. სხვადასხვა უბნებში დაარბიეს ბაზრები, საწყობე-ბი, სასურსათო მაღაზიები, დუქნები. საზოგადოებრივი წესრიგის აღსად-გენად ამოქმედდა ქალაქის პოლიცია. გაიმართა პოლიციელთა და დამშე-ულ მოქალაქეთა ხელჩართული ჩხუბი. დააპატიმრეს 333 კაცი — “ძარცვარბევაში” მონაწილე მეეზოვეები, ქალები, ბავშვები. თბილისში მომხდარ სასურსათო ბუნტს გამოძახილი ჰქონდა ბათუმში, ქუთაისში,

გორში და სხვა ქალაქებში. მშვიდად არც სოფლის ღარიბი მოსახლეობა იყო. სასურ-სათო "ბუნტი", რა თქმა უნდა, სოციალური ბრძოლის ცივილიზებული ფორმა არაა. მაგრამ ლენინსა და ბოლშევიკებს შესაძლებლად მიაჩნდათ ასეთი სტიქიური გამოსვლებიც გამოეყენებინათ რევოლუციური სიტუაცი-ის შესაქმნელად, სამოქალაქო ომის გასაჩაღებლად.

მუშათა ტრადიციული საგაფიცვო მოძრაობა ომის წლებშიც გრძელდებოდა და კიდევ მეტ სიმწვავეს იძენდა. 1915 წ. აგვისტოში ტყიბულელი მეშახტეები გაიფიცნენ. აქციონერული საზოგადოება "ნახშირას" მოსთხოვეს 8 საათიანი სამუშაო დღის დაწესება, ხელფასის 30-40%-ით გადიდება, მუშებისათვის იაფი სასადილოს გახსნა, მუშათა კომისიის თანხმო-ბის გარეშე მეშახტეთა დათხოვნა-შემცირების აკრძალვა. "ნახშირა" იძულე-ბული გახდა სამუშაო დღე 8 საათით განესაზღვრა და ხელფასიც რამდე-ნადმე გაედიდებინა. 1916 წელს საქართველოს მუშათა კლასმა მოაწყო 68 გაფიცვა, რომლებშიც 21500 კაცი მონაწილეობდა.

მუშათა კლასის საგაფიცვო მოძრაობას თითქმის ყველა პოლიტიკური პარტია ამართლებდა. სოციალისტფედერალისტებსა და ეროვნულდემოკრატებს მშვიდობიანი სოციალური ბრძოლის ეს ფორმა მიაჩნდათ შრომისა და კაპიტალის ურთიერთობათა დარეგულირების, სოციალური სამართლი-ანობის მიღწევის ძირითად საშუალებად. სხვაგვარად ჰქონდათ გააზრებული მუშათა გაფიცვების მნიშვნელობა სოციალდემოკრატებს. ბოლშევიკე-ბის აზრით, გაფიცვებსა და დემონსტრაციებს უნდა მოემზადებინა პირო-ბები შეიარაღებული აჯანყებისათვის, რომლის გარეშე რევოლუციის გამარჯვება შეუძლებლად მიაჩნდათ. მენშევიკები კი პირველი რევოლუციის გამოცდილების ანალიზმა იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ შეიარაღებული აჯანყება და ბრძოლა შეცდომა იყო (პლეხანოვი). ქართველი სოციალდემოკრატების აზრითაც, დემოკრატიულ რევოლუციას გამარჯვებამდე მიიყვანდა საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვა, რომელსაც მხარს დაუჭერდა ყველა მზარდი, განვითარებული კლასი და სოციალური ფენა, მათ შორის ინტელიგენცია. ისინი დიდ იმედებს ამყარებდნენ აგრეთვე ბურჟუაზიულ ოპოზიციაზე, რომელიც საერთო დემოკრატიის ნაწილად მიაჩნდათ.

1917 წლის თებერვალმარტის რევოლუცია და პოლიტიკური ვითარება საქართველოში.

ომის წლებში სამხედრო შეკვეთების წყალო-ბით მიღებულმა დიდმა შემოსავალმა საგრძნობლად გაზარდა რუსეთის ბურჟუაზიის ეკონომიკური ძალა და შესაბამისად პოლიტიკური გავლენაც. ამ კლასის ბასტიონად გადაიქცა ერობა და საქალაქო თვითმმართველობა. ერობათა და ქალაქთა კავშირი ახერხებდა ადგილობრივ თვითმმართველობათა გარსშემოკრებილ ბურჟუაზიულ მოღვაწეთა საქმიანობის საიმპერიო მასშტაბის კოორდინაციას და ოპოზიციური მოძრაობის გაფართოე-ბას.

1915 წელს დასავლეთის ფრონტზე განცდილი მარცხის შემდეგ რუსეთის მეფე და მისი მთავრობა იძულებული გახდა შერიგებოდა ერობათა და ქალაქთა კავშირის არსებობას, მეტი ფუნქციები გადაეცა მისთვის. მაგრამ ორი ძალის ნდობაზე დამყარებული თანამშრომლობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. მათ შორის მთელ რიგ საკითხებზე უთანხმოება გამოიკვეთა. ბურჟუაზია დარწმუნდა, რომ ცარისტულ ხელისუფლებას აუცილე-ბელი რეფორმების

გატარების სურვილი და უნარი არ ჰქონდა, არც ომის გამარჯვებამდე მიყვანა შეეძლო. საერობო და მუნიციპალური ოპოზიცია გააქტიურდა, შედარებით უფრო რადიკალური გახდა. ბურჟუაზიულმა პარტიებმა სახელმწიფო სათათბიროში ჩამოაყალიბეს "პროგრესული ბლო-კი", რომელმაც მიზნად დაისახა ე. წ. "ნდობის" მინისტრთა კომიტეტის შექმნა. ბურჟუაზია დიდ პრეტენზიებს თითქოს არ აცხადებდა. იმპერატორისაგან მოითხოვდა მხოლოდ ძალაუფლების მისთვის გაზიარებას. ოპო-ზიციას საკმარისად მიაჩნდა მინისტრთა საბჭოში რამდენიმე ადგილის მი-ღება, პოლონეთისა და ფინეთის პოლიტიკური ავტონომიების აღიარება, პროფესიული კავშირებისა და მუშური პრესის ლეგალიზაცია, რის შემდე-გაც, მისი აზრით, რამდენადმე აღმოიფხვრებოდა ერებსა და კლასებს შორის არსებული წინააღმდეგობა, იმპერიაში დამყარდებოდა შინაგანი მშვიდობიანობა. "პროგრესული ბლოკის" წევრებმა მოითხოვეს აგრეთვე ფაქ-ტიურად უკვე ჩამოყალიბებულ ერობათა და ქალაქთა კავშირის არსებო-ბის დაკანონება.

პროგრესული ბლოკის მხარდაჭერამ ერობათა და ქალაქთა კავშირს ძალა და გამბედაობა შემატა. 1916 წ. 14 სექტემბერს ორივე ამ კავშირის გაერთიანებულმა ყრილობამ მოითხოვა სახელმწიფოს მართვა-გაგმეობაში ბურჟუაზიის წარმომადგენელთა დაშვება, სახელმწიფო სათათბიროს (პარლამენტის) წინაშე პასუხისმგებელი მთავრობის ჩამოყალიბება.

ნიკოლოზ II არჩევანის წინაშე დადგა; ან განეგრძო ომი და მოახლოებულ რევოლუციასაც გამკლავებოდა, ან სეპარატული ზავი დაედო გერმანიასთან, ამით დაეწყნარებინა ომით დაღლილი ხალხი და ჯარისკაცთა მასა. 1916 წლის ბოლოს მეფემ გარკვეული ნაბიჯი გადადგა სეპარატული ზავისაკენ, რამაც ანტანტის და რუსეთის ბურჟუაზიის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. მალე ნიკოლოზ მეორემ ხელი მოაწერა ბრძანებას სახელმწიფო სათათბიროს მუშაობის შეჩერების შესახებ. ამის საპასუხოდ "პროგრესულმა ბლოკმა", რომელსაც ამხნევებდა ინგლის-საფრანგეთის ხელისუფალთა მხარდაჭერა, მიზნად დაისახა სასახლის გადატრიალების გზით მეფის შეცვლა (ნიკოლოზ მეორის გადაყენება, ტახტზე მიხეილ მეორის აყვანა) და ახალი მთავრობის შექმნა. მაგრამ ვერც ნიკოლოზ მეორემ მოასწრო თავისი გეგმის შესრულება და ვერც პროგრესულმა ბლოკმა. ვიდრე ზედა ფენების ურთიერთსაწინააღმდეგო შეთქმულებები რეალობად იქცეოდა, ქვედა ფენების რევოლუციური მოძრაობა აზვირთდა. მთავარი და გადამწყვეტი მოვლენები ამჯერად პეტროგრადში განვითარდა. 1917 წ. 25 თებერვალს დედაქალაქის მშრომელთა და პროგრესულად განწყობილი სხვა ფენების პოლიტიკურმა გაფიცვადემონსტრაციამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო. 27 თებერვალს რევოლუციის მხარეს გადავიდა პეტროგრადის გარნიზონის 66 ათასი ჯარისკაცი. 28 თებერვალს სახალხო რევოლუციას გვერდით ამოუდგა 170 ათასი ჯარისკაცი. ამ ამბებით თავზარდაცემული ნიკოლოზ მეორე ტახტიდან ნებაყოფლობით გადადგა. დემოკრატიულმა რევოლუციამ გაიმარჯვა.

პირველი რიგის ამოცანად გადაიქცა დემოკრატიული ხელისუფლების შექმნა. პირველ დღეებში მოვლენათა განვითარებაზე დიდ გავლენას ახდენდა მომენტალურად ჩამოყალიბებული მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოე-ბი. თითქმის მთლიანად მათ ხელში იყო ძალაც და უფლებაც. სოციალდემოკრატებს (მენშევიკებს), რომელნიც ესერებთან ერთად,

უმრავლესობას შეადგენდნენ საბჭოებში, ეს ფაქტი ისტორიულ კანონზომიერებათა დარ-ღვევად მიაჩნდათ. ისინი აცხადებდნენ, რომ რევოლუცია ბურჟუაზიულდემოკრატიულია და ხელისუფლებას, მუშათა საბჭოები კი არა, ბურჟუა-ზია უნდა დაეპატრონოსო. ამის გარეშე, მათი აზრით რევოლუციის მონაპოვარი გაქრებოდა. 1917 წ. 1 მარტს პეტროგრადის საბჭომ (რომლის თავმჯდომარე კარლო ჩხეიძე იყო) დაადგინა, რომ სახელმწიფო სათათბიროს დროებითი კომიტეტის ნება-სურვილზე მიენდო მთავრობის ჩამოყალიბება და სამაგიეროდ დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობისაგან მოეთხოვა: 1) სრული ამნისტიის გამოცხადება, ყველა პოლიტიკური პატიმრის განთავი-სუფლება; 2) სიტყვის, კავშირების შექმნისა და გაფიცვების თავისუფლების დაკანონება; 3) ყველა წოდებრივ, ნაციონალურ და რელიგიურ შეზღუდვათა გაუქმება; 4) პოლიციის შეცვლა სახალხო მილიციით; 5) ადგილობრივი თვითმმართველობების სრული დემოკრატიზაცია.

ჩამოყალიბდა რუსეთის დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობა, მაგრამ მან სიტუაციის სრული კონტროლი ვერ შეძლო. მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოებმაც შეინარჩუნეს ძალაუფლება. რამდენიმე ხნით თითქოს დაკანონდა ორხელისუფლებიანობა. ზედაფენები მხოლოდ მთავრობას აღიარებდნენ, ქვედაფენები ძირითადად საბჭოებს უჭერდნენ მხარს.

ცარიზმის დამხობას, დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვებას სიხარულით შეხვდა საქართველოს მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესო-ბა. პირველი დღეებიდანვე პოლიტიკური საქმიანობისათვის ტონის მიმცემი გახდა თბილისის მუშათა საბჭო. მაგრამ მან მალე ხელისუფლება მო-სახლეობის სხვა ფენებსაც გაუზიარა. ჩამოყალიბდა თბილისის დროებითი აღმასრულებელი კომიტეტი, რომელშიც შევიდა ხუთხუთი წარმომადგენელი მუშათა საბჭოს, ჯარისკაცთა საბჭოსა და საქალაქო სათათბიროსაგან. ამგვარი აღმასრულებელი კომიტეტები ჩამოყალიბდა სამხრეთ კავკასიის ყველა გუბერნიაში. თუმცა ისინი რუსეთის დროებით მთავრობას ოფიციალურად არ უცვნია.

რუსეთის დროებითმა მთავრობამ ამიერკავკასიის მართვა-გამგეობი-სათვის ჩამოაყალიბა “ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი” (ოზა-კომი), რომელშიც შეიყვანეს კადეტთა პარტიის წევრები (სათათბიროს დეპუტატები) ვ. ხარლამოვი და მ. ბაბაჯანოვი, მუსავატური პარტიის წევრი მ. ჯაფაროვი, სოციალისტფედერალისტი კ. აბაშიძე და სოციალდემოკრა-ტი ა. ჩხენკელი. ვიდრე ისინი თავის ფუნქციების შესრულებას შეუდგე-ბოდნენ, ჩატარდა ამიერკავკასიის საგუბერნიო აღმასრულებელი კომიტეტე-ბის წარმომადგენელთა ყრილობა, რომელმაც აირჩია მხარის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი. მაგრამ ყრილობამ მას ურჩია არ დაპირისპირებოდა დროებით მთავრობას, ხელი შეეწყო ოზაკომის საქმიანობისათვის. სამხრეთ კავკასიის ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოებად, მართალია, აღიარეს საგუბერნიო აღმასრულებელი კომიტეტები, მაგრამ ოზაკომმა მათი ხელმძღვანელობისა და კონტროლისათვის დანიშნა საგუბერნიო კომისრები.

მხარე გაიწმინდა მეფის მთავრობის ხელისუფალთაგან; მეფისნაცვალი ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე რომანოვი პეტროგრადში გაიწვიეს. თბილისისა და ქუთაისის გუბერნატორები გადადგნენ, მაზრის უფროსები გადააყენეს, ზოგი მათგანი დააპატიმრეს კიდეც. ახალი ხელისუფლების ორგანოებმა დაიწყეს ფუნქციონირება, მაგრამ რევოლუციურ ორგანოებად

კვლავ თვლიდნენ თავს მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოები, რომელნიც თითქმის ყველა რეგიონში ოზაკომის და საგუბერნიო კომიტეტების აპარატის პარალელურად საქმიანობდნენ.

რევოლუციის პირველ კვირებსა და თვეებში წინააღმდეგობა კლასებს შორის საგრძნობლად შესუსტდა. ბურჟუაზიული და მუშურ-გლეხური დაწესებულებები შეთანხმებულად მოქმედებდნენ. თითქმის ყველა პოლიტი-კური პარტია ცდილობდა არ დაეშვათ საერთო დემოკრატიის გათიშვა, რადგან ეს წყალს დაასხამდა რეაქციონერებისა და ბოლშევიკების წისქვილზე. სოლიდარობა ჩანდა თბილისის საქალაქო სათათბიროსა და თბილისის მუშათა საბჭოს საქმიანობაში. ეროვნულ პარტიებს და სოციალისტფედერალისტებს თბილისის მუნიციპალიტეტი მიაჩნდათ ქალაქის მმართველ ძალად და მუშათა საბჭოს მის დამხმარე ფუნქციას აკისრებდნენ. ასეთივე სიტუაცია იყო საქართველოს სხვა თვითმმართველ ქალაქებში. მუშათა საბჭოები თავის ძირითად ფუნქციად თვლიდნენ რევოლუციური ზემოქმედება მოეხდინათ ოზაკომსა და აღმასრულებელ კომიტეტებზე, ამით უზრუნველეყოთ დემოკრატიის სრული გამარჯვება, ქვედაფენების ინტერესების დაცვა.

გლეხობა პოლიტიკური ცხოვრების ზედაპირზე ნაკლებად ჩანდა. მაგრამ აგრარული მოძრაობა ახალი ძალით და თანაც იმედიანად გაჩაღდა. ძირითადი მოთხოვნა გახდა ბატონყმობის ნაშთების მოსპობა, მსხვილი მამულების კონფისკაცია, მიწების სამართლიანი გადანაწილება და საკუთრებაში დამტკიცება. ოზაკომი და აღმასრულებელი კომიტეტები ანგარიშს უწევდნენ გლეხობის მოთხოვნებსა და ინტერესებს, ადგენდნენ სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმების გატარების პროგრამა-გეგმებს.

საგუბერნიო (აგრეთვე სამაზრო) კომისრებსა და ადგილობრივ არჩევით ორგანოებს შორის რევოლუციის დემოკრატიულ ხასიათზე აზრთა სხვადასხვაობა თითქმის არ არსებობდა. მაგრამ დავა-კამათი მიმდინარეობდა უფლება-კომპეტენციის გამიჯვნასთან დაკავშირებით. ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოები მეტ დამოუკიდებლობას, თვითმოქმედე-ბის თავისუფლებას მოითხოვდნენ. საგუბერნიო და სამაზრო კომისრები კი ადგილებზე ანარქიული სიტუაციის შექმნას დემოკრატიულ ძალთა თვითნებობით ხსნიდნენ და თავიანთი ერთპიროვნული ხელისუფლების კიდევ უფრო გაძლიერება-გაფართოების საკითხს აყენებდნენ. ერთი სიტყვით საერთო დემოკრატიაში გარკვეული შიგა უთანმხოება არსებობდა. შეძლებული კლასებისა და დაბალი მასის ინტერესები არცთუ იშვიათად ერთმანეთს უპირისპირდებოდა. ინტერესთა სხვადასხვაობა აშკარად იჩენდა თავს კომისიების დანიშვნის, თვითმმართველობის განმკარგულებელი და აღმასრულებელი ორგანოების არჩევის დროს. ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ ყოფილი მოხელეები, ვაჭარმრეწველები, მდიდარი გლეხები და მოსახლეობის დაბალი ფენების წარმომადგენლები. ბურჟუაზიული ფე-ნების მომრავლება მმართველობის ორგანოებში, მართალია, არ ეწინააღმდეგებოდა თებერვლის რევოლუციის სოციალპოლიტიკურ ხასიათს, მაგრამ ბოლშევიკური პროპაგანდით გაბრუებული მშრომელი მასის ერთ ნაწილს საქალაქო და სასოფლო თვითმმართველობაში ყოფილი მოხელის, მამასახლისის, მედუქნის, პოლიციელის გასვლა ანაქრონიზმად მიაჩნდა, მოითხოვდა ამ ორგანოებში მუშების, გლეხებისა და მათი ინტერესების გამომხატველი ინტელიგენტების არჩევას.

სოციალდემოკრატიული “თანამედროვე აზრის” რედაქცია წერდა: “კარგად უნდა დავიმახსოვროთ დღევანდელი დიდი რევოლუციის ნიშანდობლივი ხასიათი. ის სწარმოებს პროლეტარიატისა და ბურჟუაზიის სა-ერთო ხელმძღვანელობით. მაშასადმე ამ ძალების გათიშვა გზას გაუხსნის რეაქციას და კონტრრევოლუციას”. იმავე გაზეთის აზრით, ხელისუფლებას რევოლუციის შემოქმედი ძალები უნდა დაუფლებოდნენ; ადგილობრივ თვითმმართველობაში ორივე ჯგუფის თანაბარი წარმომადგენლობა უნდა ყოფილიყო არჩეული. ქართული სოციალდემოკრატიისა და ეროვნული მიმართულების პარტიების ნაყოფიერი მუშაობის შედეგი იყო ის, რომ ბოლშევიკები საქართველოს მუშათა საბჭოებსა და გლეხთა კომიტეტებში უმცირესობას წარმოადგენდნენ. ბოლშევიკთა ექსტრემისტულ საქმიანობას ფრთები ჰქონდა შეკვეცილი. ბურჟუაზიულიდან სოციალისტურ რევოლუ-ციაზე გადასვლის თეორიას, მის შესაბამის აგიტაციაპროპაგანდას საქართველოში თითქმის არავინ ეთანხმებოდა.

1917 წლის აპრილში გამოქვეყნდა ოზაკომის მიმართვა და მოწოდება მოსახლეობისადმი. ამ დოკუმენტის ავტორები ხალხს აუწყებდნენ, რომ სასამართლო რეფორმის გასატარებლად შეიქმნა სპეციალური საბჭო, გზე-ბისა და ტრანსპორტის წესრიგში მოსაყვანად იმუშავებს განსაკუთრებული კომისია, ხოლო საადგილმამულო საკითხის გადაჭრა დაევალა საგანგებო კომიტეტს: ოზაკომი ხალხს ურჩევდა, შეეწყვიტა თვითნებური და ძალადური მოქმედება, ხელი არ ეხლო “სხვისი საკუთრებისათვის”, დალოდე-ბოდა დამფუძნებელი კრების მოწვევას, ახალი კანონების დამტკიცებას, გათვალისწინებული რეფორმის გატარებასა და შედეგებს.

დაპირებებს საგრძნობლად ჩამორჩებოდა რეალობა, რაც მასის უკმაყოფილებას იწვევდა და წყალს ბოლშევიკების წისქვილზე ასხამდა. ვ. ი. ლენინი აცხადებდა, რომ ბურჟუაზიის და პროლეტარიატის ინტერესები დიამეტრალურად ეწინააღმდეგება ერთმანეთს. დემოკრატიული რევოლუ-ციის “ჰეგემონს” მუშათა კლასს შეუძლია დამყარება პროლეტარიატის დიქტატურისა, რომლის სახელმწიფოებრივი ფორმა საბჭოების რესპუბლი-კა იქნებაო. ბოლშევიკების პარტიაში დემაგოგიური და ექსტრემისტული სტილი გაბატონდა. ძირითადი მიზანი გახდა არა პროლეტარიატის ხელი-სუფლების, არამედ ბოლშევიკურ პარტიის (უფრო სწორად, ერთი მუჭა ლიდერების) დიქტატურის დამყარება. ბოლშევიკების პარტია კარგად იყე-ნებდა მშრომელი მასის გაჭირვებას, უკმაყოფილებას, მუშებისა და გლეხე-ბის ხელით აპირებდა ნარის გლეჯას, ხელისუფლების დაუფლებას, ერთპარტიული დიქტატურის დამყარებას.

ქართული ქრისტიანული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა. ინტერპარტიული საბჭოს საქმიანობა.

პირველი რევოლუციის მიმდინარეობისას ფართოდ გაშლილი მოძრაობა ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის, არც რეაქციის წლებში შეწყვეტილა. “ავტოკეფალისტთა საზოგადოების” საქმიანობა უფრო გააქტიურდა და რადიკალური გახდა მას შემდეგ, რაც საქართველოდან გაიწვიეს ლიბერალი ეგ-ზარქოსი ნიკოლოზი და მის ადგილზე დანიშნეს პირწავარდნილი შოვი-ნისტი და რუსიფიკატორი ნიკონი. მან რმდენჯერმე მიიღო გამაფრთხილე-ბელი წერილი; ურჩევდნენ რუსეთში გაბრუნებულიყო, უარი ეთქვა მისთვის საძულველი ხალხის მწყემსმთავრობაზე. თუ ეგზარქოსის თანამდე-ბობას არ დატოვებ,

შედეგისათვის პასუხს არ ვაგებთო. ნიკონმა არ მიი-ღო რჩევა, პირიქით, გააძლიერა რეპრესიები. მისი წინადადების თანახმად სინოდმა რუსეთში გაიწვია (გადაასახლა) ავტოკეფალისტთა ლიდერი ეპის-კოპოსი კირიონი და იგი უბრალო ბერად განამწესა კურიაჟის მონსტერში. ამით აღშფოთებულმა ქართველმა სამღვდელოებამ რუსეთის სინოდისაგან მოითხოვა: 1) საქართველოდან რუსი ეგზარხოსის (ნიკონის) გაწვევა და გადასახლებული კირიონის სამშობლოში დაბრუნება; 2) საქართველოს ეკლესიამონასტრებში ქართულ ენაზე წირვალოცვის დაკანონება; 3) სასულიერო სასწავლებლების დირექტორებად ქართველების დანიშვნა. თუ სი-ნოდი ამ სამართლიან მოთხოვნას არ დააკმაყოფილებს, საჩივარი მსოფლიო საეკლესიო კრებას გაეგზავნებაო.

სინოდმა დუმილი ამჯობინა... მხარეთა ურთიერთობა კიდევ უფრო დაიძაბა. 1908 წლის 29 მაისს ეგზარქოსი ნიკონი თავისსავე ბინაში მოკლეს. პოლიცია თითქმის დარწმუნებული იყო, რომ მკვლელობა ავტოკეფალისტთა მიერ იყო ორგანიზებული, მაგრამ კონკრეტული დამნაშავე ვერ გამოავლინა.

მალე ამის შემდეგ ქართველმა მღვდელმთავრებმა თხოვნა-საჩივრები გაგზავნეს უცხოელი პატრიარქებისა და მსოფლიო საეკლესიო კრების მი-სამართით. ამ დოკუმენტებში მხილებული იყო რუსეთის ხელისუფლების ძალადური პოლიტიკა, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის უსამართლოდ გაუქმების ფაქტი, რუსი ეგზარქოსისა და ეპისკოპოსების რუსიფიკატორული ანტიქართული საქმიანობა. საჩივრებში ისიც იყო აღნიშნული, რომ ქართველი ხალხი თითქმის საუკუნეა იბრძვის ამ უმსგავსოებათა წინააღმდეგ. რუსეთის მთავრობა კი არაფერს ცვლის, არ ფიქრობს ქართველთა კანონიერ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას. ამიტომ გთხოვთ ჩაერიოთ კონფლიქტში და საკითხი გადაწყვიტოთ ქრისტიანული კანონიკური სამართლის საფუძველზე. მაგრამ მსოფლიო საეკლესიო კრება და პატრიარქები რუსეთის "საშინაო საქმეებში" ჩარევას მოერიდნენ. გარედან დახმარე-ბაზე იმედის დამყარება ფუჭი ოცნება აღმოჩნდა. მხოლოდ 1917 წ. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ შეიქმნა საკითხის დადებითად გადაჭრის პირობები.

საქართველოს სამღვდელოებამ კარგად გამოიყენა ცარიზმის დამხო-ბის მომენტი. 1917 წლის 12 მარტს მღვდელმთავრებმა სვეტიცხოვლის ტაძარში შეკრებილი მრავალრიცხოვანი საზოგადოების წინაშე საზეიმოდ გამოაცხადეს საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა, ავტოკეფალიის აღდგენა. მომხდარი ფაქტის წინაშე დადმგარი რუსეთის დროებითი მთავრობა იძულებული გახდა დაედასტურებინა ქართველი სამღვდელოების ეს დადგენილება, მაგრამ სინოდის რჩევით რუსეთისა და საქართველოს მრევლს აუწყა, რომ ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის კანონიკური უფლებები მხოლოდ ქართველ მართლმადიდებელ ქრისტიანებზე ვრცელდე-ბა, საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ რუსებისა და სხვა ეროვნებათა ეკლესიები თავისი მრევლით სინოდის მფარველობა-გამგებლობაში დარჩე-ბიანო.

რუსეთის დროებით მთავრობისა და სინოდის ამგვარმა მანევრმა ქართველი სამღვდელოება და საერონი აღაშფოთა. საქართველოს ავტოკეფალურმა ეკლესიამ ამის შემდეგ მშვიდობიანი ბრძოლა განაგრძო თავისი უფლება-კომპეტენციის გაფართოებისათვის. 1917 წლის 8-17 სექტემბერს გა-იმართა სრულიად საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესიის კრება, რომელ-საც საერო მოღვაწენიც ესწრებოდნენ. კრებამ შეიმუშავა საქართველოს ავ-ტოკეფალური ეკლესიის

მართვა-გამგეობის დებულება და სრულიად საქართველოს კათოლიკოსპატრიარქად აირჩია ეპისკოპოსი კირიონი.

ქართველი ერი სიხარულით შეხვდა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენას და კიდევ უფრო მხნედ შეიმართა სრული ეროვნული თავისუფლების, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის საბრძოლველად. რუსეთის მთავრობა კი არ ჩქარობდა საერთო სარუსეთო ეროვნული საკითხის გადაწყვეტას. იგი ფაქტობრივად კვლავ იცავდა "ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის" ხანმოთეულ დოქტრინას. ამიტომ დემოკრატიულ თავისუფლებათა დამკვიდრების შედმეგ ყოფილი იმპერიის განაპირა ქვეყნებში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა ზენიტს მი-უახლოვდა, კიდევ უფრო გამრავლდა ეროვნულ-კულტურული დაწესებულებები, ეროვნულპოლიტიკური ორგანიზაციები. თითქმის ყველგან ჩამოყალიბდა ეროვნული საბჭოები, რომლებმაც მიზნად დაისახეს პარლამენ-ტის სტატუსის მოპოვება და მის წინაშე პასუხისმგებელი ეროვნული მთავრობის ჩამოყალიბება.

გააქტიურდნენ პოლიტიკური პარტიები. ომისა და რევოლუციის პერიოდში ქართულმა სოციალდემოკრატიამ შედარებით მეტი ყურადღება მიაქცია ეროვნულ საკითხს, მაგრამ მისი ვერც-ერთი ფრაქცია ვერ გასცილდა ერთა თვითგამორკვევის უფლების თეორიულ აღიარებას. მათ მიერ პროპაგანდირებული საოლქო ავტონომია და ეროვნულ-კულტურული თვითმმართველობა თავის უფლებამოსილებით დიდად როდი აჭარბებდა ცარიზმისდროინდელ ადგილობრივ (საერობო და საქალაქო) თვითმმართველობას.

თებერვლის რევოლუციის შემდეგ საგრძნობლად შეიცვალა სოციალისტფედერალისტებისა და ეროვნულდემოკრატების პოზიცია. მათ ერთხანს თითქმის მთლიანად უარყვეს პირველი მსოფლიო ომის დაწყების დროს აღებული დასავლური ორიენტაცია, საზღვარგარეთულ ძალებზე დაყრდნობის ტაქტიკა და საქართველოს უკეთესი მომავალი, ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის პრობლემა რუსეთის განახლების პროცესს დაუ-კავშირეს. გააძლიერეს ავტონომიათფედერაციის იდეათა პროპაგანდა და აქ-ტიურად მონაწილეობდნენ საერთო სარუსეთო თათბირებში. ცდილობდნენ გონივრულ დათმობებზე წაეყვანათ დროებითი მთავრობა, უზრუნველეყოთ რუსეთის ფედერაციულ საწყისებზე რეორგანიზაცია. მის შემად-გენლობაში საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს შექმნა. სოციალისტფედერალისტთა პარტიის ლიდერები - გრიგოლ რცხილაძე, თედო ღლონტი და სხვ. დამაჯერებლად ასაბუთებდნენ, რომ თვით დიდი რუსეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესები მოითხოვდა განაპირა ქვეყნებისათვის ავტონომიური რესპუბლიკების სტატუსის მინიჭებას, რუსეთის ფედერაცი-ული რესპუბლიკის შექმნას. არწმუნებდნენ ყველას, რომ ქართველი ხალხი საკმაოდ მომზადებული იყო ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის და ავტონომიური საქართველო ფედერაციული რუსეთის განვითარებაში მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანდა.

სოციალისტფედერალისტთა პარტიის მემარჯვენე ეროვნულდემოკრა-ტიული ფრაქცია რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ დამოუკიდებელ პარ-ტიად ყალიბდება. 1917 წ. ივნისში გაიმართა დამფუძნებელი ყრილობა. პატრიოტთა ამ ფორუმმა ჯერ კიდევ არ მიიჩნია მიზანშეწონილად აშკარა სეპარატისტულ პოზიციაზე დადგომა, საქართველოს სრული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის დაწყება. დელეგატთა დიდმა უმრავლესობამ მხარი

დაუჭირა რუსეთის ფედერაციული სახელმწიფოს ფარგლებში საქართველოს ფართო პოლიტიკურ ავტონომიას, რომლის კომპეტენციაში იქნე-ბოდა ქვეყნის შინაგანი მმართველობის ყველა სფერო. დამფუძნებელ ყრილობაზე დებატების საგანი გახდა პარტიის ერთ-ერთი ლიდერის ამირეჯი-ბის განცხადება იმის შესახებ, რომ ახლად ჩამოყალიბებული ეროვნულდემოკრატთა გაერთიანება იყო ბურჟუაზიულდემოკრატიული პარტია. ყრილობის უმრავლესობის აზრით, ეროვნულდემოკრატიული პარტია არ შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ბურჟუაზიის ინტერესების გამომხატველი. იგი ეროვნულხალხური, ზეკლასობრივი, მთელი ქართველი ერის ინტერე-სების დამცველი პარტია უნდა ყოფილიყო. ეს უმრავლესობა კატეგორიულად უარყოფდა კლასობრივი ბრძოლის თეორიას, შესაძლებლად მიაჩნდა სოციალურ ურთიერთობათა დარეგულირების გზით კლასობრივი ანტაგო-ნიზმის მინიმუმამდე შესუსტება და ერის ყველა სოციალურ ძალთა გაერთიანება ქართული სახელმწიფოს აღდგენისათვის გაჩაღებულ ბრძოლაში.

შექმნილ სიტუაციაში საქართველოს ყველა პოლიტიკური პარტია (გარდა ბოლშევიკურისა) მხარს უჭერდა დაპირისპირებულ კლასთა კომპრომისს, პარტიების ეროვნულ ნიადაგზე დადგომას. ამგვარი აზროვნების შედეგი იყო "ინტერპარტიული საბჭოს" ჩამოყალიბება. ამ გაერთიანების შექმნისათვის პირველი სხდომა ჩატარდა 1917 წ. აპრილის დამდეგს. სოცი-ალისტფედერალისტებმა, ეროვნულდემოკრატებმა და სოციალდემოკრა-ტებმა თავიანთ მიზნად გამოაცხადეს ერთიანი ეროვნული პროგრამის შემუშავება. კიდევ უფრო ფართოდ იყვნენ წარმოდგენილი პარტიები 18 აპრილს გამართულ თათბირზე. სოციალდემოკრატებმა ამჯერადაც სცადეს ცენტრალიზმის პრინციპის დაცვა, ავტონომიის უარყოფა. მაგრამ სამიოდე თვის შემდეგ სოციალდემოკრატიაც პოლიტიკური ავტონომიის მომხრეთა რიგებში ჩადგა.

1917 წ. სექტემბერში უკვე მტკიცედ ჩამოყალიბებულმა ინტერპარტი-ულმა საბჭომ დელეგაცია გაგზავნა პეტროგრადში და საერთო სარუსეთო დემოკრატიულ თათბირზე ქართველი ხალხის სახელით გამოსვლა აკაკი ჩხენკელს დაავალა. ამ უკანასკნელმა თათბირის ტრიბუნიდან განაცხადა, რომ ეროვნულ საკითხზე ქართველ ხალხს, მის პოლიტიკურ პარტიებს უკვე აქვთ საერთო აზრი. ისინი მოითხოვენ საქართველოს ეროვნულ-ტერიტორიულ, პოლიტიკურ ავტონომიას, რაშიც 1801 წელს დარღვეულ ის-ტორიულ უფლებას და სამართლიანობის პრინციპს ემყარებიანო.

ფედერაციისა და ავტონომიის პრინციპების შესაბამისად, ჩაგრული ერების თვითგამორკვევის უფლებაზე თათბირის მონაწილე რუს დელეგა-ტებსაც არ უთქვამთ უარი. მაგრამ ფაქტია, რომ იმ მომენტში ეროვნული საკითხის გადასაჭრელად არაფერი გაკეთებულა. რუსეთის დროებითმა მთავრობამ კი განაპირა ქვეყნებისათვის ავტონომიური სტატუსის მინიჭება გამოაცხადა პრეროგატივად დამფუძნებელი კრებისა, რომელიც უნდა მოწვეულიყო 1918 წ. იანვარში.

საქართველო ამიერკავკასიის მომენტალური სახელმწიფოს შემადგენლობაში (1917 წ. ნოემბერი - 1918 წ. მაისი).

1917 წლის ოქ-ტომბერში ბოლშევიკურმა პარტიამ ფართო აგიტაციაპროპაგანდა გააჩაღა სრულიად რუსეთის საბჭოების მეორე ყრილობის მოწვევისათვის, რადგან მხოლოდ მშრომელი რუსეთის ამ წარმომადგენლობით კრებას შეეძლო, მისი აზრით, გამოეცხადებინა და დაეკანონებინა დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობის გარეკვა, მთელი ძალაუფლების მუშათა საბჭოების ხელში გადასვლა. პარტიის მოწოდებას, ქართველი ბოლშევიკებიც გამოეხმაურნენ, მაგრამ არსებით წარმატებას ვერ მიაღწიეს. თბილისის საბჭოს ესერულმენ-შევიკურმა უმრავლესობამ მხარი არ დაუჭირა საბჭოების მეორე ყრილო-ბის მოწვევას და ბოლშევიკების ექსტრემისტულ გეგმას.

მზარდი სასურსათო კრიზისი და ხალხის ცხოვრების დონის დაქვეითება ბოლშევიკების წისქვილზე ასხამდა წყალს. მუშებმა დაიწყეს ბურჟუ-აზიის დატერორება, წარმოებისა და განაწილების სფეროში აქტიური ჩარევა. მუშური კონტროლის ორგანოების შექმნა, მაგრამ ლენინს ესეც არ მიაჩნდა საკმარისად. მისი აზრით, აუცილებელი იყო ბანკების, სინდიკა-ტების და სხვა მონოპოლისტურ გაერთიანებათა ნაციონალიზაცია, მსხვილ მემამულეთა ექსპროპრიაცია და მიწის გლეხთა რევოლუციური კომიტეტე-ბის განკარგულებაში გადაცემა. ბოლშევიკების ლიდერი არწმუნებდა მშრომელ მასას, რომ მისი ინტერესები მოითხოვდა სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებას, პროლეტარიატის დიქტატურის დამყარებას.

1917 წ. ოქტომბრის ბოლოს რუსეთის სოციალურ ძალთა და პოლი-ტიკური პარტიების წინააღმდეგობა სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. ბოლ-შევიკთა მოწოდებებს აჰყვა პეტროგრადისა და რუსეთის ზოგი სხვა ქალაქის პროლეტარიატი, მუშათა გვარდია და არმიის ერთი ნაწილი. მრავალპარტიული დემოკრატიისაგან გამოთიშულმა ბოლშევიკებმა გამოიყენეს ხელსაყრელი მომენტი, დაამხეს დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობა და დაეუფლნენ ხელისუფლებას. ლენინის მიერ შექმნილმა სახალხო კომისართა საბჭომ ორიოდე თვეში ძალაუფლება რუსეთის დიდ ნაწილზე გაავრცელა.

ბოლშევიკური გადატრიალების ფაქტი თბილისში უკვე 26 ოქტომ-ბერს გახდა ცნობილი. საქართველოს მშრომელი მოსახლეობის მცირე ნაწილი თანაგრძნობით შეხვდა "რევოლუციის გაღრმავებას", რუსეთში საბ-ჭოების ხელისუფლების დამყარებას. ქართველმა ბოლშევიკებმა პასიური სოლიდარობა არ იკმარეს, მშრომელ მასას რუსეთის სახალხო კომისართა საბჭოსათვის შეიარაღებული მხარდაჭერა მოსთხოვეს.

ბოლშევიკურ გადატრიალებაზე სხვაგვარი რეაგირება მოახდინა საქართველოს მოსახლეობის ძირითადმა ნაწილმა და პოლიტიკური პარტიე-ბის უმრავლესობამ. ოქტომბრის მიწურულს გაიმართა თბილისის მუშათა საბჭოს სხდომა. მან დაგმო ბოლშევიკური ავანტიურა, რომელიც მისი აზრით, საფრთხის ქვეშ აყენებდა საერთო სარუსეთო დემოკრატიული რევოლუციის მონაპოვარს. ქართველ სოციალდემოკრატებს აშინებდა როგორც რევოლუციის ბოლშევიკური გაღრმავება, ისე კონტრრევოლუციურ ძალთა გამარჯვება. შექმნილ სიტუაციაში ქართულმა სოციალდემოკრატიამ სოცი-ალიზმის მეტისმეტად ნაადრევი ექსპერიმენტი და

ტოტალური ბოლშევი-კური რეჟიმის დამყარება მიიჩნია მთავარ საფრთხედ, რის გამოც მიზანშეწონილად გამოაცხადა ანარქიის მორევში ჩაძირული რუსეთისაგან გამოყოფა, დემოკრატიული რევოლუციის მონაპოვართა საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში შენარჩუნებაგანმტკიცება.

ბოლშევიკური გადატრიალებისა და საბჭოთა რუსეთისადმი მტრული პოზიცია დაიკავეს საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ეროვნულმა პარტიებმა. მიიჩნიეს, რომ დადგა ხელსაყრელი მომენტი ეროვნული სახელმწიფოების აღდგენისათვის. რაკი სამხრეთ კავკასია იმ დროს ერთ დიდ ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა და თანაც აქაური ერე-ბის ინტერესები მნიშვნელოვანწილად ერთმანეთს ემთხვეოდა, შესაძლებელი ხდებოდა ანტისაბჭოური და ანტირუსული აქტის ამიერკავკასიური მასშტაბით ერთდროულად განხორციელება. ერთ-ერთ თათბირზე ნოე ჟორდანიამ განაცხადა: რუსეთში ანარქიას ბოლო არ უჩანს, მასთან კავშირი ფაქტიურად გაწყვეტილი გვაქვს იმის გამო, რომ ცენტრში ბურჟუაზი-ული და სოციალისტური პარტიების კოალიციური მთავრობის ჩამოყალი-ბება არ ხერხდება, მიზანშეწონილია ამიერკავკასიაში ხელისუფლების დამოუკიდებელი ორგანოები შევქმნათ.

ამ წინადადებას, მართალია, მხარი დაუჭირეს ეროვნული მიმართულების პარტიებმა, მაგრამ აზრთა სხვადასხვაობამ იჩინა თავი სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებრივ-ტერიტორიული მოწყობის ფორმაზე მსჯელობის დროს. სოციალდემოკრატია უპირატესობას ანიჭებდა უნიტარულ სახელმწიფოს, ზედმეტად თვლიდა ცალკეული ერების მმართველობის ორგანოების შექმნას. სოციალისტფედერალისტები კი მოითხოვდნენ სამხრეთ კავ-კასიის სამი ძირითადი ერის ავტონომიური სახელმწიფოების ჩამოყალიბე-ბას და ამიერკავკასიის ფედერაციაში მათ გაერთიანებას. ეროვნულდემოკრატები მიზანშეწონილად აცხადებდნენ კონფედერაციული კავშირის შექმნას. იმედოვნებდნენ, რომ მალე შეიქმნებოდა პირობები დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისათვის.

1917 წ. 15 ნოემბერს სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური პარტიების ბლოკის მოთხოვნით, ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი (ოზა-კომი) გადადგა. ჩამოყალიბდა ამიერკავკასიის კომისარიატი - დროებითი მთავრობა, რომლის თავმჯდომარედ აირჩიეს ევგენი გეგეჭკორი. სამინის-ტროებს სათავეში ჩაუდგნენ შ. ალექსიმესხიშვილი, დ. დონსკოი, ნ. ნერუჩევი, აკ. ჩხენკელი, ს. ხაჩიკიანი, ხანხოისკი.

ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი ხელისუფლების შექმნამ დააჩქარა საქართველოს პოლიტიკურ ძალთა ეროვნულ-ნიადაგზე გაერთიანების პროცესი. 1917 წლის 19-23 ნოემბერს მიმდინარე ეროვნულმა ყრილობამ აირჩია ეროვნული საბჭო, რომელმაც თავის მხრივ აირჩია მის წინაშე პა-სუხისმგებელი აღმასრულებელი კომიტეტი. შეიძლება ითქვას, რომ შეიქმნა საქართველოს პოტენციური პარლამენტი და მთავრობა, საფუძველი ჩა-ეყარა ქართული ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენას.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ დაგმო ამიერკავკასიის კოალიციური მთავრობა და რუსეთისაგან გამოყოფის მცდელობა. მაგრამ პრაქტიკულად ბევრს ვერაფერს მიაღწია. მისდა სამწუხაროდ, მშრომელი მასის დიდი უმრავლესობა "ბურჟუაზიულ და

შემთანხმებლურ პარტიებს” გაჰყვა. რუსმა ჯარისკაცებმაც კი ვერ გაამართლეს ბოლშევიკთა იმედი. თბილისის გარნიზონმა ვერ შეძლო არსენალის შენარჩუნება, იქ დაცულ სამხედრო ტექნიკასა და იარაღს სოციალდემოკრატიისაგან შექმნილი მოხალისეთა გვარდია დაეპატრონა, რამაც საგრძნობლად შეარყია ბოლშევიკთა სამხედრო უპირატესობა.

1918 წლის 5 იანვარს მოსკოვში ჩატარდა რუსეთის დამფუძნებელი კრების პირველი (და უკანასკნელი) სხდომა. დამფუძნებელი კრების არჩევ-ნების პროცესი არსებითად ბოლშევიკურ გადატრიალებამდე დამთავრდა, მისი უმრავლესობა შექმნეს ბურჟუაზიულმა და არაბოლშევიკურმა სოციალისტურმა პარტიებმა, რომელნიც არ დაემორჩილნენ უხეშ ზეწოლას და უარი თქვეს დაედასტურებინათ სახალხო კომისართა საბჭოს მიერ გამოცემული დეკრეტები. ლენინის ბრძანებით ურჩი დამფუძნებელი კრება მყისვე გარეკეს, რამაც დასავლეთისა და რუსეთის დემოკრატიული საზოგადო-ების აღშფოთება გამოიწვია. პროტესტის ამ ტალღას საქართველოს პოლი-ტიკური პარტიები და ხალხის ძირითადი ნაწილიც შეუერთდა.

ეროვნულდემოკრატების აზრით, ამ მეტისმეტად რთულ სიტუაციაში საქართველოს უკეთესი სამომავლო ინტერესები მოითხოვდა რუსეთის დამფუძნებელი კრების ნანგრევებზე საქართველოს დამფუძნებელი კრების აღმოცენებას; უნდა გავაგრძელოთო ის პოლიტიკა, რასაც საფუძველი ჩაეყარა ეროვნული ყრილობის ჩატარებით და ეროვნული საბჭოს არჩევით. საჭიროა შევქმნათ ქართველი ხალხის უფრო ფართო წარმომადგენლობითი და თანაც ლეგიტიმური ორგანო, აუცილებელია მოვიწვიოთო საქართველოს დამფუძნებელი კრება. მაგრამ ამ მომენტში სოციალდემოკრატიული პარტია არ დაეთანხმა ეროვნულდემოკრატთა “ვიწრო ნაციონალისტურ” (მისი აზრით) პოზიციას, მხარი არ დაუჭირა საქართველოს ცალკე დამფუძნებელი კრების მოწვევას. ქართველმა სოციალდემოკრატებმა აზერბაი-ჯანელ მუსავატელებთან და სომეხ დაშნაკებთან ერთად, ქართულ ეროვ-ნულ ძალთა მნიშვნელოვანი ნაწილის თანხმობით, მიაღწიეს ამიერკავკასი-ის პარლამენტის (სეიმის) არჩევას. მასში ქართული სოციალდემოკრატია წარმოდგენილი იყო 32 დეპუტატით, მუსავატი - 30, დაშნაკები - 27 დეპუტატით. ესერები, სოციალისტფედერალისტები და ეროვნულდემოკრა-ტები ამიერკავკასიის ამ მომენტალურ ფორუმში გაცილებით მცირე წევრე-ბით იყვნენ წარმოდგენილი.

სეიმის პირველი სხდომა 1918 წ. 15 თებერვალს გაიმართა. განიხილეს ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის დეკლარირების საკითხი. უმრავლესო-ბამ მოითხოვა რუსეთისაგან ამიერკავკასიის გამოყოფის დაკანონება. ესერე-ბი გაემიჯნენ ამ რადიკალურ პოზიციას. ქართველი სოციალდემოკრატები კვლავ ყოყმანობდნენ, სარისკოდ მიაჩნდათ დამოუკიდებლობის დეკლარა-ციის გამოქვეყნება. სეიმის იმავე სხდომაზე სოციალდემოკრატიული ფრაქციის პროგრამით გამოვიდა ნ. ჟორდანია. პარლამენტის ამოცანა, მისი აზრით, იყო ამიერკავკასიის გადაქცევა სამართლებრივ სახელმწიფოდ, დემოკრატიულ რესპუბლიკად, რომელიც მოაწესრიგებდა ქვეყნის საზოგადო-ებრივპოლიტიკურ ცხოვრებას, გაატარებდა მომწიფებულ რეფორმებს, შექმნიდა მტკიცე სახელმწიფო აპარატს, ერთიან არმიას, ნორმალური ცხოვრე-ბა-საქმიანობის საშუალებას მისცემდა მოსახლეების ყველა კლასს და ფენას, ხელს შეუწყობდა სოციალური სამართლიანობის დამკვიდრებას.

ეროვნულდემოკრატიული პარტია თითქმის მთლიანად იწუნებდა სოციალდემოკრატიის სოციალურ პროგრამას, მაგრამ მხარს უჭერდა ამ პარტიის კავკასიური მასშტაბის ჰეგემონობას, რადგან იმედოვნებდა, რომ მმართველი პარტიის პოლიტიკური საქმიანობა მოამზადებდა პირობებს ამიერკავკასიის ერთა ნორმალური გამიჯვნისა და ქართული სუვერენული სახელმწიფოს შექმნისათვის. ქართველ სოციალდემოკრატთა პირველობა ყველა პარტიამ აღიარა და სეიმის წინაშე პასუხისმგებელი მთავრობის ჩამოყალიბების სანქცია მას მისცა. აკაკი ჩხენკელის თავმჯდომარეობით შექმნილ კოალიციურ მთავრობაში მინისტრთა პოსტების უმრავლესობა თანმიმდევრობით სოციალდემოკრატებმა, მუსავატელებმა და დაშნაკებმა და-ისაკუთრეს.

ამიერკავკასიის ხელისუფლებას რთულ შინაპოლიტიკურ და საერთა-შორისო პირობებში მოუხდა სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა; ბოლშევიკე-ბისაგან პროვოცირებული გლეხთა აჯანყებები, მუშათა კლასის საგრძნობი ნაწილის უკმაყოფილება, რუს ჯარის კაცთა ბოლშევიკური განწყობილება, მცირე აზიის ფრონტის დაშლა, თურქთა ჯარების შემოტევა და სხვ. რთული მოვლენები კრიზისულ მდგომარეობაში აყენებდა სოციალისტური და ბურჟუაზიული პარტიების ბლოკის ხელისუფლებას.

ბრესტლიტოვსკის საზავო (სეპარატული) მოლაპარაკებაში, რომელსაც აწარმოებდნენ, ერთი მხრივ ანტანტისაგან ჩამოცილებული საბჭოური რუ-სეთი და მეორე მხრივ კი გერმანია და მისი მოკავშირენი, ამიერკავკასიის წარმომადგენლობას მონაწილეობა არ მიუღია. მიუხედავად ამისა, გაფორმებული ზავის პირობების თანახმად, რუსეთმა თურქეთს გადასცა ბათუმისა და ყარსის ოლქები. ამიერკავკასიის მთავრობამ პროტესტი გამოთქვა და ბრალი დასდო საბჭოთა რუსეთს სხვის საშინაო საქმეებში უცერემო-ნიო ჩარევის, ამიერკავკასიის ტერიტორიების გასხვისების გამო. არ სცნო ბრესტის აქტი და ოსმალეთს უანექსიო და უკონტრიბუციო ზავი შესთავა-ზა. თუმცა მალე დარწმუნდა, რომ თურქეთის მთავრობასთან სამართლიან ხელშეკრულებაზე ლაპარაკი წყლის ნაყვას ჰგავდა.

ოსმალეთის არმიებმა რუსთა ჯარისაგან მიტოვებული ფრონტის ხაზი გადმოლახეს. ახლად ჩამოყალიბებულმა ქართულ-სომხური მოხალისეებით დაკომპლექტებულმა გვარდიებმა მტერი ვერ შეაკავეს. თურქებმა მოკლე ხანში დაიკავეს ბრესტის საზავო შეთანხმებაში დაფიქსირებული ტერიტორია. მოახდინეს აგრეთვე ოზურგეთისა და ახალციხის მაზრების ოკუპა-ცია. საქართველო-სომხეთის მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი აღსდგა მომხდურთა წინააღმდეგ საბრძოლველად, მაგრამ კოალიციური მთავრო-ბის მაორგანიზებელი როლი თითქმის არ ჩანდა. ოსმალეთმა ანექსირებულ ტერიტორიაზე ტერორისა და ძალადობის პირობებში ჩაატარა რეფერენდუმი, გამოაცხადა, რომ ხალხი მხარს უჭერდა და ამდენად ჰქონდა ბათუმყარსის ოლქების ანექსიის კანონიერი უფლება.

სამხედრო მარცხმა ამიერკავკასიის მთავრობა დათმობის გზაზე დააყენა; სცნო ბრესტის ზავის პირობები და ოსმალეთს მშვიდობიანი მოლაპარაკების გაგრძელების წინადადება შესთავაზა. თურქეთის მთავრობა დათანხმდა, მაგრამ მოლაპარაკების დაწყების წინაპირობად ამიერკავკასიის სუვერენულ სახელმწიფოდ გაფორმება მიიჩნია. მტრის ამგვარმა წინადადე-ბამ დააჩქარა ამიერკავკასიის ხელისუფლებისაგან ანტირუსული აქტის მი-ღება. 1918 წ. 22 აპრილს

სეიმმა გამოაქვეყნა დამოუკიდებლობის დეკლარა-ცია და ამიერკავკასია ფედერაციულ რესპუბლიკად გამოაცხადა. გარკვეული ცვლილებები მოხდა მთავრობის შემადგენლობაში; მთავრობის თავმჯდომარემ აკ. ჩხენკელმა შეითავსა საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტი. შინაგან საქმეთა მინისტრი გახდა ნ. რამიშვილი, ფინანსთა - ა. ხატისოვი, იუსტიციის - ფ. ხოისკი, სამხედრო - გრ. გიორგაძე, მიწათმოქმედების მინისტრი ნ. ხომერიკი და სხვ.

1918 წ. 11 მაისს სამშვიდობო მოლაპარაკება განახლდა. ამიერკავკასიის დელეგაცია დარწმუნებული იყო, რომ დიალოგს საფუძვლად დაედებოდა ბრესტის ზავის პირობები. თურქეთი დასჯერდებოდა ბათუმყარსის ოლქების ანექსიას, მაგრამ მან გაცილებით მეტი ტერიტორიები მოითხოვა; თურქეთს უნდა გადასცემოდა ახალციხე-ახალქალაქის მაზრები და ერევ-ნის გუბერნიის ორი მესამედი. საქართველოსა და სომხეთის ლიდერები, ბუნებრივია, ასეთ გადაჭარბებულ პრეტენზიებს ვერ მიიღებდნენ. ისინი ცდილობდნენ გერმანიის მთავრობის (და მისი დელეგაციის) დახმარებით შეეკვეცათ ოსმალ ოკუპანტთა მადა. აზერბაიჯანის პოლიტიკურ პარტიებს კი მიზანშეწონილად მიაჩნდათ მათ ქვეყანაზე ოსმალეთის პროტექტორა-ტის დამყარება. სწორედ მათ გაუჩინეს დიდი ბზარი ამიერკავკასიის ფედერაციის ერთიანობას.

საზავო მოლაპარაკება დიდი დაძაბულობით გრძელდებოდა. საქართველოში და მთლიანად ამიერკავკასიაში შინაპოლიტიკური სიტუაცია თანდათან რთულდებოდა. ქართველი პოლიტიკოსები მეტ-ნაკლებ სიამოვ-ნებას ამჟღავნებდნენ ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის იურიდიულად გაფორმების გამო. მათ უკმაყოფილებას კი ის იწვევდა, რომ ჯერ კიდევ არ იყო შედგენილი კონსტიტუცია, არ იყო განსაზღვრული ფედერაციის სამი ძირითადი სუბიექტის პოლიტიკური სტატუსი, რეალურად არ არსე-ბობდა ქართული ეროვნული (ავტონომიური) სახელმწიფო. ამ პრობლემა-ზე ყველა პარტია თავისებურად ფიქრობდა. თანდათან ძლიერდებოდა სეპარატისტული განწყობილება. იზრდებოდა საქართველოს ცალკე გამოყოფის, მისი სუვერენული სახელმწიფოდ გამოცხადების მომხრეთა რიცხვი.

აღნიშნულ პრობლემაზე დებატები გაიმართა საქართველოს ეროვნულ საბჭოში. სოციალისტფედერალისტებმა პირველ სხდომაზე ჯერ ისევ მხარი დაუჭირეს ფედერაციულ კავშირს, მაგრამ მათი აზრით, ფედერაციაში შემავალი ყველა ერთეული უნდა ყოფილიყო სუვერენული, საერთო ფედერალურ ორგანოებს უნდა მისცემოდათ მხოლოდ საგარეო პოლიტიკისა და სამხედრო საქმის კონტროლის უფლება. ეროვნულდემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელმა კონსტანტინე აფხაზმა კი განაცხადა: ამიერკავ-კასიის ფედერაციული გაერთიანება ნაძალადევია. იგი არ შეესაბამება აქაური ხალხების ერთმანეთისაგან ფრიად განსხვავებულ ცხოვრების წესს. ჩემი ნატვრაა ომმა და რევოლუციამ ქართველ ერს სრული დამოუკიდებლობა მოუტანოს და უნიტარული სახელმწიფოს შექმნის საშუალება მისცესო. გრიგოლ ვეშაპელმა გააკრიტიკა ქართული სოციალდემოკრატიის ლიდერები, ისინი ერეკლე მეორის მიმდევრები არიან, რუსულ ორიენტაციას ვერ ელევიანო. - ამ კრიტიკაში მას მხარი აუბეს მიხეილ მაჩაბელმა და სხვებმა. აღნიშნეს, რომ სოციალდემოკრატები ყველა ხალხზე ზრუნავენ, დადგა დრო მათ ქართველ ერზეც იზრუნონ, ყველა ჩვენგანის მოვალეობა არისო "გამოვაცხადოთ საქართველო სუვერენულ სახელმწიფოდ".

იმავდროულად დაისვა საგარეო ორიენტაციის საკითხიც. ალ. ასათია-ნი წერდა: “თავისუფალი სახელმწიფოებრივი ცხოვრება მაშინ არის ერი-სათვის სასურველი, როდესაც ის უზრუნველყოფს მშვიდობიან განვითარე-ბას. პიროვნების უფლებათა დაცვას, როდესაც ქვეყანას განაგებს კანონი და არა ძალმომრეობა... ქართველ ერს აქვს ამის რაღაც ელემენტები, მაგრამ მარტო საკუთარი ძალით ვერ შევქმნით ისეთ სახელმწიფოს, რომელიც უზრუნველყოფს ერის ბუნებრივ, ნორმალურ განვითარებას. ფაქტია, რომ პოლონელებმა, ფინელებმა, ლიტველებმა გერმანიის დახმარებით გადალახეს პირველი დაბრკოლებანი სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნის გზაზე. ჩვენც გერმანიას უნდა ვთხოვოთ გამოგვიწოდოს დახმარების ხელი. იმ გერმანიას, რომელსაც რაიმე პოლიტიკური მიზანი საქართველოს მიმართ არ ამოძრავებს, მაგრამ სურვილი აქვს ისარგებლოს ჩვენი ბუნებრივი სიმდიდრით, ეკვივალენტური გაცვლის მეშვეობით მიიღოს მარგანე-ცი, სპილენძი, ბამბა და სხვ. ჩვენ უნდა შეგვწევდეს უცხო ძალის მოწვევის გამბედაობა, როდესაც საკუთარი საშუალებით არ შეგვიძლია საქართველოს ეროვნული არსებობის უზრუნველყოფა. გაზეთ “საქართველოს” რედაქციამ ისიც აღნიშნა, რომ ქართველი ერისათვის უმჯობესია შეურიგდეს სუვერენულ უფლებათა შეზღუდვას, თუ ამით აიცილებს ტერიტორი-ების დაკარგვას. “არც ერთი ევროპული სახელმწიფოს პროტექტორატი - ვკითხულობთ გაზეთში - საქართველოსთვის ისე საშიში არ არის, რო-გორც მისი ცოცხალი სხეულის გახლეჩა-განაწილება”.

ზემოთ მოტანილი და სხვა მოღვაწეთა თვალსაზრისები ცხადყოფს, როგორც მმართველი, ისე ოპოზიციური პარტიების, თითქმის ყველა პოლიტიკოსი იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ ოსმალეთთან ომის გაგრძელება ქვეყანას დაღუპავდა. შექმნილ სიტუაციაში მხოლოდ ბოლშევიკები იხედე-ბოდნენ ჩრდილოეთისაკენ, საქართველოს ხსნას რუსეთთან შეერთებაში ხედავდნენ. სხვა პარტიები, თითქმის ყველა პოლიტიკოსი მეტ-ნაკლებ იმედს ამყარებდა გერმანიაზე. რაკი არ მოხერხდა ამიერკავკასიის სამი ძირითადი ერის შეკავშირება, უნდა გამოცხადებულიყო საქართველოს დამოუკიდებლობა, რადგან შექმნილ პირობებში დამოუკიდებელი საქართველო გერმანიის დახმარებით უკეთ მოახერხებდა განსაცდელისაგან თავის დაღწევას.

ამგვარსავე პოზიციაზე დადგა სოციალდემოკრატიის ერთ-ერთი ლიდერი, ამიერკავკასიის მთავრობის თავმჯდომარე აკაკი ჩხენკელი, რომელიც საზავო მოლაპარაკებაზე ამიერკავკასიის დელეგაციას ხელმძღვანელობდა. 1918 წ. 15 მაისს იგი ბათუმიდან ნოე ჟორდანიას საიდუმლოდ წერდა: ამიერკავკასიის მთავრობის სახელით თურქეთთან საზავო მოლაპარაკება ჩიხში მოექცა. მაქვს რა გერმანიის დელეგაციის მხარდაჭერის იმედი, მე ვიწყებ დიპლომატიურ მოქმედებას საქართველოს სახელით. “საქართველოს დამოუკიდებლობა” — აი პირველი ნაბიჯი, როცა აქაური მოლაპარაკება შეწყდება... თქვენ ვალდებული ხართ ქართველ ერს უხელმძღვანელოთ. თქვენ უნდა ითამაშოთ რადიკალური ბურჟუაზიის როლი, სხვა არავინ არის თქვენსავით გავლენიანი. ნუ გადავაქცევთ ერისა და სახელმწიფოს საქმეს პარტიის საქმედ. პარტია ეროვნული გრძნობით გამ-სჭვალული, შეძლებს ერის ხსნას”.

1918 წლის მაისის მეორე ნახევარი პოლიტიკური დაძაბულობით გამოირჩეოდა. დებატები მიმდინარეობდა როგორც ამიერკავკასიის სეიმში, ისე საქართველოს ეროვნულ საბჭოში. სეიმის

ფრაქციებმა ვერ შეძლეს სა-ერთო ენის გამონახვა. ჩიხში მომწყვდეულმა ამიერკავკასიის ამ პარლამენტმა 26 მაისს, დილის 11 საათზე დაამტკიცა თავისი უკანასკნელი დეკრეტი ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლისა და სეიმის თვითლიკვიდაციის შესახებ. იმავე დღეს 17 საათზე საქართველოს ეროვნული საბჭოს დავალებით ნ. ჟორდანიამ მთავრობის სასახლეში შეკრებილ ქართველ საზოგადო-ებას და უცხოელ სტუმრებს გააცნო საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი.

თავი XI. ბურჟუაზიული საქართველოს კულტურა

ახალი ყოფა და ახალი კულტურა.

XIX საუკუნე ფეოდალიზმის კრიზისის და კაპიტალისტური ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციის განვითარებადამკვიდრების პერიოდია. ამ პროცესის შესაბამისად ხდებოდა ცვლილებები ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში, სოფლის მეურნეობის, საოჯახო წარმოებისა და ხელოსნობის ფორმებში, კულტურაში.

მრავალსაუკუნოვანი კულტურის მქონე ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრებას კარგახანს შემორჩა საოჯახო ყოფისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ადრინდელი ფორმები; პიროვნების, უფროსის პატივისცემა, ურთიერთდახმარება, სტუმართმოყვარეობა, მშობლიური ენისა და მიწაწყლის სიყვარული, რაინდული თავდადება. ეს ძველი ტრადიციები XIX საუკუნეში ახალი ელფერითაც იმოსებოდა.

ძველი ქართული კულტურა ემყარებოდა ქრისტიანულ წყობილებას. ფეოდალიზმის ხანის ქართული მატერიალური და სულიერი კულტურაც ყალიბდებოდა თავადისა და აზნაურის მამულში, გლეხის ოჯახში, ამქართა სახელოსნოებში, მონასტრის სენაკში და, რაც მთავარია, მეფის სასახლეში. შუა საუკუნეების ქართულმა კულტურამ მსოფლიო ცივილიზაციას შემატა ისეთი მონუმენტური და ჰუმანისტური ძეგლები, როგორიც "ქართლის ცხოვრება" და "ვეფხისტყაოსანია".

XIX საუკუნეში მიმდინარეობდა ჩამოყალიბების პროცესი ახალი ქართული კულტურისა, რომელიც ნაკლებ მონუმენტური იყო, მაგრამ უფრო რეალისტური, ჰუმანისტური და დემოკრატიული. ასახავდა უფრო მღელვარე, მოძრავი საზოგადოების სულისკვეთებას და მეტ-ნაკლებად საზოგადოების ყველა ფენას სწვდებოდა. მაღალმხატვრული მოღვაწეობა მიმდი-ნარეობდა მწერლის კაბინეტში, ჟურნალ-გაზეთების რედაქციებში, თეატრსა და სკოლაში.

ახალ კულტურაში აისახებოდა ადამიანის სულიერი განცდები, საზო-გადოების განწყობილება. კულტურულ ურთიერთობათა ცენტრში აღმოჩ-ნდა პიროვნების აღზრდა, მისი განვითარება, ოჯახის, საზოგადოების და გარემომცველი ბუნების გარდაქმნის იდეები და პროგრამები.

ახალი ქართული კულტურის პროგრესული, იდეურ-კლასობრივი ში-ნაარსი ობიექტურად ბურჟუაზიულდემოკრატიული იყო, მაგრამ ამ ეპოქის არაერთი მოღვაწის იდეალი არ ეტეოდა ზედა ფენების ინტერესთა სფეროში. ასეთი პიროვნებანი უანგაროდ იბრძოდნენ

საზოგადოებრივი ურთიერთობის დარეგულირების, სოციალური სამართლიანობის დამკვიდრებისათვის.

მოსახლეობის მატერიალური ყოფა. სამეურნეო კულტურა.

დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე 1800 წელს ცხოვრობდა 675000 კაცი, 1865 წელს - 1327000, ხოლო 1897 წელს - 1928000. ერთ საუკუნეში საქართველოს მოსახლეობა გასამმაგდა. მოსახლეობის გამრავლება ძირითადად ბუნებრივი მატების შედეგი იყო, მაგრამ ამ პროცესზე გავლენას ახდენდა მიგრაცია და კოლონიზაცია. თუ 1800 წელს არაქართველი საქართველოს მოსახლეობის მხოლოდ 11%-ს შეადგენდა, 1897 წლამდე არაქართველთა ხვედრითი წილი 32%დე გაიზარდა, მომდევნო ოცწლეულში კიდევ უფრო მეტად. მიგრაცია-კოლონიზაციის შედეგად აღმოცენდა მრავალი სოფელი, რომელთა მოსახლეობა თითქმის მთლიანად სხვა ეთნოსთა წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა (სომეხი, აზერბაიჯანელი, რუსი, ათსუა, ბერძენი და სხვ.) და ყოფა-ცხოვრების სტილით დიდად განსხვავდებოდა აბორიგენი (ქართული) მოსახლეობისაგან. ეროვნულად კიდევ უფრო აჭრელდა ქალაქები, სადაც ვაჭრობამრეწველობას მნიშვნელოვანწილად არაქართველები ეწეოდნენ.

სოფლის მეურნეობის ძველი, ტრადიციული დარგები იყო მემინდვრეობა, მეცხოველეობა, მევენახეობა, მეხილეობა, მებოსტნეობა. მეურნეობის დონე და კულტურა XVIII ს-ის ბოლომდეც საკმაოდ მაღალი იყო. მიღებული პროდუქცია არა მარტო მწარმოებელთ აკმაყოფილებდა, არამედ უცხოეთშიც გადიოდა გასაყიდად. XIX ს-ის 30-იან წლებიდან მიწათმოქმედების წარმოების დონე თანდათან მაღლდებოდა, მაგრამ გამძლეო-ბას იჩენდა მწარმოებლური შრომის კოოპერირების ტრადიციული ფორმა - მოდგამი; გუთნეულში ერთიანდებოდა რამდენიმე კომლი. შეძლებული მეურნეები ამ გაერთიანებაში შედიოდნენ თავის გუთნითა და ხარ-კამეჩით. ღარიბნი კი მონაწილდებოდნენ როგორც მეხრეები და დამხმარე მუ-შები.

როგორც უკვე ითქვა, XIX ს-ის ბოლომდე ქარხნული გუთნები თანდათან მზარდი რაოდენობით შემოდიოდა და გუთნეულის სამოქმედო არეალი მცირდებოდა. სიახლე ისიც იყო, რომ მემინდვრეობაში დაიწყეს სათესი, სამკელი, სანიავებელი მანქანების გამოყენება. ყველაზე ბოლოს გამოჩნდა ტრაქტორი. ახალი ტექნიკა მხოლოდ ზედა ფენებისთვის იყო ხელმისაწვდომი.

ქართველმა ხალხმა საუკუნეების მანძილზე თანდათან აამაღლა მევე-ნახეობის დონე და კულტურა. შექმნა ვაზის უნიკალური ჯიშები. გააუმ-ჯობესა ღვინის დაყენების წესი. ძველიდან მომდინარე ტრადიცია XIX სა-უკუნეშიც გრძელდებოდა, მაგრამ სიახლეც იჩენდა თავს; მას შემდეგ რაც ვაზის ავადმყოფობამ ძველი ვენახები გაანადგურა, ქართველი მემამულე და გლეხი ადვილად დაეუფლა ვაზის ამერიკულ საძირეზე (მწარე ლერწზე) დამყნობის ხელოვნებას და მევენახეობის კულტურა კიდევ უფრო მაღალ დონეზე აიყვანა.

ქართველ კაცს არც მეხილეობა დაუტოვებია ყურადღების მიღმა. ახალ დროში თანდათან გამრავლდა ვაშლის, მსხლის, ატმის და სხვა კურკოვანი კულტურების ბაღები. უცხოელმა, რუსმა და ქართველმა აგრო-ნომებმა საქართველოში შემოიტანეს და გაახარეს ციტრუსებიც. ახალი ბიზნესის პიონერებმა გააშენეს მანდარინის, ფორთოხლისა და ლიმონის ბაღები. XIX-XX სს. მიჯნაზე საქართველოს მიწაზე დაინერგა ჩაის კულ-ტურა, აჭარასა და გურიაში გაშენდა ჩაის

პირველი პლანტაციები. სიახლემ თავი იჩინა მებოსტნეობაშიც. პირველ ხანებში მის ერთ-ერთ დარგად მო-იხსენიებოდა მეკარტოფილეობა, რომელიც შემდეგ ბოსტანში აღარ დაე-ტია, ფართოდ გავრცელდა და წამყვანი კულტურა გახდა საქართველოს მთიანეთში.

მეცხოველეობა საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში მიწათმოქმედების დამხმარე დარგი იყო, მთიანეთში კი მოსახლეობის კეთილდღეობის ძირითადი საფუძველი. ამ დარგის მომთაბარული ხასიათი გამძლე აღმოჩნდა. მთიელმა მეცხვარეებმა ყიზლარის საზამთრო საძოვრებისაკენ გაკვალეს გზა, თურქეთშიც შეაღწიეს. მომთაბარე მეცხვარეთა ცხოვრება-საქმიანობა მკაცრი და კონკურენტული გახდა. კვდებოდა დაზარალებულ მწყემსთა დახმარების, "დავარდნილთა წამოყენების" პატრიარქალური ჩვეულება. მეცხვარეთა ურთიერთდახმარებას თანდათან ცვლიდა კონკურენცია. სუს-ტები და ღარიბები იჩაგრებოდნენ, გამდიდრებული მთიელები კი 5-20 ათასიან ცხვრის ფარებს დაატარებდნენ იალაღებსა და ყიშლაღებზე.

სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობაში წარმატების ერთ-ერთი მთავარი საფუძველი იყო ირიგაცია, მიწისა და ნათესის მორწყვის მაღალ დონეზე დაყენება. სარწყავი არხების გაყვანა და პერიოდული შეკეთება მთელი ხალხის ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა. სარწყავი წყლის განაწილება, რი-გის დაცვა "მერუეთა" ფუნქციას შეადგენდა. ადრე მათ თემი ირჩევდა. XIX საუკუნეში შემოვიდა დანიშვნის წესი. ხალხმა XIX საუკუნეშიც გაიყვანა ახალი სარწყავი არხები, მაგრამ გვალვიან წლებში მწვავედ იგრძნო-ბოდა სარწყავი წყლის ნაკლებობა. დაიძაბა წყლით მოსარგებლეთა ურთი-ერთობა. მსხვილი მემამულენი არც თუ იშვიათად ეპატრონებოდნენ სარწყავ არხებს, თემს მთლიანად ართმევდნენ სარწყავი წყლით სარგებლობის საშუალებას. თუ ვახტანგის კანონები წყლით უფასოდ სარგებლობას ამ-კვიდრებდა, რუსულმა ხელისუფლებამ გასაქანი მისცა მსხვილ მიწათმფლობელებს, რომელნიც სარწყავ რუებით სარგებლობის საზღაურად გლეხებს ფულს ან სურსათ-სანოვაგეს ახდევინებდნენ. გახშირდა წყლის რიგის გაყიდვის და მერუისათვის ქრთამის მიცემის შემთხვევები. წყლით სარგებლობის გამო ატეხილი დავა ზოგჯერ სოფლების შეიარაღებულ შე-ტაკებაშიც გადაზრდილა.

წინაკაპიტალისტური საქართველოს სოფლის მოსახლეობა მიწათმოქმედებით არ კმაყოფილდებოდა, საოჯახო მესარეწეობასაც მისდევდა. მევე-ნახე, მესაქონლე, მებამბე, მეაბრეშუმე გლეხთა ოჯახები ღვინოს, ყველ-კარაქს, ქსოვილებს და ტანსაცმელსაც ამზადებდნენ. XVIII-XIX სს. მიჯნაზე თითქმის ყველა სოფელს ჰყავდა ფეიქრები, შალისა და აბრეშუმის მქსოველი მანდილოსნები. დაბალი მასა "შინაურ შალით" იმოსებოდა. ძველი დროიდანვე განვითარებული ქართული ხელოსნობის დარგების დონე XIX ს-ის პირველ ნახევარში კიდევ უფრო ამაღლდა. გაჩნდა ხელოსნობის ახალი დარგები, ზოგი მათგანი კოლონისტებმაც შემოიტანეს. გაიზარდა როგორც სოფლის, ისე (უფრო მეტად) ქალაქის ხელოსანთა რიცხვი. იყვნენ ბინადარი და მოარული ხელოსნები. ქალაქში დიდხანს შემორჩა ოს-ტატ-შეგირდობა, ხელოსანოსტატად კურთხევის ტრადიცია. ხელოსანთა ამქრული გაერთიანებები XIX ს-ის 60-იან წლებამდე ინარჩუნებდნენ სიმ-ტკიცეს, ძველიდან მომდინარე ტრადიციებს.

XIX ს-ის 60-იანი წლებიდან ოჯახური სარეწების და ხელოსნობის ტრადიციულ დარგებს გაუჭირდათ კონკურენციის გაწევა იმპორტულ და ადგილობრივ ფაბრიკაქარხნების პროდუქციასაქონლისათვის. თანდათან ეცემა მათი მნიშვნელობა. გაძლიერდა ხელოსანთა ქონებრივ-

სოციალური დიფერენციაცია. მსხვილი სახელოსნოების ბაზაზე კაპიტალისტური საწარმოები გაჩნდა. გაღატაკებული ხელოსნები დაქირავებულ მუშებად გადაიქ-ცნენ.

თანდათან უფრო გამოიკვეთა განსხვავებადაპირისპირება ქალაქსა და სოფელს შორის. პირველმა წარმოების მასშტაბით ტექნიკური დონით წინ გაუსწრო სოფელს. ეკონომიკურ ლა სოციალურ-კულტურულ ნიადაგზე აღმოცენებული წინააღმდეგობა ქალაქსა და სოფელს შორის თანდათან ძლიერდებოდა.

კიდევ უფრო აშკარა გახდა განსხვავება ქალაქსა და სოფელს შორის განაშენიანების ტიპის მიხედვით. კაპიტალისტური ხანის ქართული ქალაქის ატრიბუტებად გადაიქცა ცენტრალური მოედანი, ადმინისტრაციული შენობები, სავაჭრო ბაზრები და შედარებით მსხვილი საწარმოები, ფაბრი-კაქარხნები. დედაქალაქ თბილისში გამოიკვეთა ცალკე უბნები ბურჟუა-ზიის, თავადაზნაურობისა და მუშებისა. ქალაქური ცხოვრების ახალი წესი ვეღარ ეტეოდა ქართულ ისტორიულ ტრადიციებში.

ქართული სოფელი გაცილებით უკეთ ინარჩუნებდა ტრადიციას. მთი-ანეთში (სვანეთი, ფშავხევსურეთი, თუშეთი, მთარაჭა) საცხოვრებელი სახლები წარმოადგენდა ორ-სამ სართულიან კოშკურ ნაგებობებს, რომელ-შიც ვერტიკალურად იყო განლაგებული სამეურნეო განყოფილება, პირუტყვის სადგომი და ადამიანთა საცხოვრებელი ნაწილები. საცხოვრებელი დარბაზის ცენტრში დედაბოძი და კერა მდებარეობდა. კერის კულტი გამძლე აღმოჩნდა. მისი შერყვნა დანაშაულად ითვლებოდა. მთასა და ბარშიც კერის დაქცევა დიდი უბედურება იყო და საწყევარ გამოთქმად იხმარებოდა.

აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში საცხოვრებელი ნაგებობების ტიპიური სახე იყო ქართული დარბაზი (ერთობის სახლი), რომელიც ჰორიზონტალურ დაგეგმარებაში საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსს წარმოადგენდა. ამ კომპლექსში შედიოდა ადამიანის საცხოვრი-სი, ბეღელი, მარანი, სათონე, საბძელი და ბოსელი. XIX ს. მეორე ნახევარ-ში მოსახლეობის ზედა, გამდიდრებული ფენა იშენებდა ორსართულიან დიდ სახლებს, რომლებიც მკვეთრად გამოირჩეოდა ღარიბთა მიწურ, ისლით დახურული ქოხების ფონზე. XIX ს. 70-იანი წლებიდან თანდათან უარყვეს, დავიწყებას მისცეს მიწურბანიანი დარბაზის მშენებლობა. მათ ადგილს იკავებდა ქანობიან-სართულებიანი სახლები. დასავლეთ საქართველოში კი ტრადიციულ ფაცხას ოდა სახლი ცვლიდა.

კაპიტალისტურმა ეპოქამ დიდი ცვლილება გამოიწვია მიმოსვლისა და გადაზიდვის საშუალებებში. ტრადიციულის გვერდით ჩნდებოდა ტრანსპორტის ახალი სახეები. XIX საუკუნეში თანაარსებობდა სხვადასხვაგვარი მარხილი. ქართული ურემი, ორუღლიანიც იყო ცალუღლიანიც, საბაროც და სამთოც, სამგზავროც და სატვირთოც. თანდათან მომრავლდა რუსულ-ევროპული ოთხთვლიანი ფურგონი, ორთვლიანი ტაჩკა, მდიდრული ეტლი. XIX ს. ბოლოს თბილისში გაიმართა ცხენის რკინიგზა (კონკა), რომელიც XX ს. დამდეგს ელექტროტრამვაიმ შეცვალა.

ახალ დროში ტანსაცმელი, ჩაცმულობა მრავალსახიანი ხდებოდა. ქართველი ხალხის დიდი ნაწილი XIX საუკუნეშიც ტრადიციულ, ქართულ ტანსაცმელს ატარებდა. ქალთა ეროვნული

კოსტუმის ძირითადი ელემენტები იყო ქართული კაბა, ლეჩაქი, ჩიხტიკოპი, წინდები, ქოშები; ხოლო მამაკაცისა - ჩოხა-ახალუხი, ნაბადი, ნაბდის ქუდი, ფაფანაკი. ქალის ტანსაცმლის განუყოფელი თანმხლები იყო მრავალგვარი სამკაული, მამაკაცის ტანსაცმლის ატრიბუტი კი - ხანჯალი. XIX ს. ბოლოს ფართო გავრცელებით გამოირჩეოდა იმერული ჩოხა და ხევსურული ნაბადი, ქართული კაბა და ბოხოხა ქუდი. საქართველოს ქალაქებში გამოჩნდა მოქალაქე ვაჭარმრეწველთა თავისებური კოსტიუმი, აგრეთვე მუშური ჩაცმულობა. XX ს. დამდეგიდან ფართოდ გავრცელდა ევროპული კოსტიუმი. დადგა ისეთი დრო, როცა ტრადიციულ ტანსაცმელს, ეროვნულ კოსტუმს მხოლოდ ხალხურ დღესასწაულებსა და მხატვრული თვითმოქმედების კონცერტებზე იყენებდნენ.

გამძლე აღმოჩნდა თვითმყოფადი, ქართული კულინარული ხელოვნე-ბა, მრავალფეროვანი სამზარეულო. ერთმანეთისაგან საგრძნობლად გან-სხვავდებოდა ბარისა და მთის, ქართლ-კახეთისა და დასავლეთ საქართველოს კერძები. შინაური და სასტუმრო სუფრის განუყოფელი ნაწილი იყო ღვინო. მტკიცე ტრადიციად რჩებოდა სტუმართმოყვარეობა. იხვეწებოდა თამადობის ინსტიტუტი. ვრცელდებოდა რუსულ-ევროპული კერძები, ჭამა-სმის ევროპული წესებიც.

ცვლილებები განიცადა ქართულმა ოჯახმა, საოჯახო ურთიერთობებმა. ზოგიერთ რეგიონში, უფრო მეტად მთაში, არსებობას განაგრძობდა დიდი ოჯახი (საოჯახო თემი), რომელიც რამდენიმე ძმის შთამომავლობას აერთიანებდა. XIX-XX სს. მიჯნაზე დიდი ოჯახი იშვიათობა გახდა. ქართული მოსახლეობა შედგებოდა მცირე ოჯახებისაგან (ცოლქმარი და რამდენიმე შვილი). რამდენადმე შეიცვალა ოჯახის ხასიათი, მისი წევრე-ბის ფუნქცია. მამაკაცს ხშირად უხდებოდა სხვაგან წასვლა სამუშაოდ. სა-შოვარზე გასვლა ზოგიერთი რეგიონის მამაკაცი მოსახლეობის "ჩვეულე-ბად" გადაიქცა. ასეთ პირობებში ამაღლდა, გამრავალფეროვანდა ქალის ფუნქცია ოჯახში. ფულის კულტის გაჩენის პირობებში მეტი ფასი დაედო ქალის მზითევს, გახშირდა მზითვიანი საპატარძლოს ძებნის შემთხვევები. ზედა ფენებში თითქმის ჩვეულებრივი მოვლენა ხდებოდა ცოლქმრული ღალატი, ქვეითდებოდა საოჯახო ურთიერთობის ზნეობრივი დონე.

ხალხის სულიერი ყოფა.

ქართველმა ერმა მრავალსაუკუნოვანი ის-ტორიის მანძილზე შექმნა გართობა-სანახაობათა არაერთი სახე, რომელთა-გან ბევრი კაპიტალიზმის ეპოქაშიც არსებობდა, მაგრამ ახალი შინაარსითაც ივსებოდა. XIX ს. 90-იანი წლებამდე თბილისში დიდი პოპულარო-ბით სარგებლობდა ე. წ. "ყეენობა", რომელიც ირანის შაჰების დაპყრობითი პოლიტიკისადმი პროტესტის ნიშნად აღმოცენდა და მოძალადე ყეენის მტკვარში გადაგდებით მთავრდებოდა. რუსულმა ხელისუფლებამ კარგად შეამჩნია ყეენობის პატრიოტული მიზანდასახულობა, უცხო ძალის ბატო-ნობის დამხობის სურვილი და ყეენობა აკრძალა.

თბილისის მაღალი საზოგადოება სასახლეებში მართავდა წარმოდგე-ნებს, მდაბიო ხალხი ქალაქის მოედანზე და ზოგჯერ ტრიალ მინდორზე. "ყარაჩოხელები" მოძრავ თეატრს აბანოებსა და ორთაჭალის ბაღებში აწყობდნენ. მოგვიანებით გავრცელდა ევროპული გართობა-

სანახაობანი; იმართებოდა ბალმასკარადები, საცეკვაო საღმოები. იქმნება ალექსანრდე ჭავჭავაძის, მანანა ორბელიანისა და სხვათა სალონები. 90-იან წლებში ყალიბდება სახალხო თეატრები.

ხალხურ სიმღერასა და ცეკვაში ამ პერიოდშიც აისახებოდა ქართველი ადამიანის შრომა, ბრძოლა და სულისკვეთება, მისი ყოფა-ცხოვრების თავისებურებანი. მრავალსაუკუნოვანი ქართული სიმღერა და ცეკვა სრულყოფა-განახლებას განიცდიდა. ძველთან ერთად იქმნებოდა და სრულდე-ბოდა ახალი სიმღერები, ცეკვები, რომლებსაც თავისუფლებისა და სამართლიანობის სულისკვეთება ასაზრდოებდა (სულიკო, ციცინათელა, ჯან სულო, ძაბრალე, სიმღერა ზვიად ლობჟანიძესა და გულითად გავაშელაშვილზე, ჩავუხტეთ ბარათაშვილსა და სხვ.). სალამურის, ჩონგურის, ჭიანურის, გუდასტვირის, ჩანგის და დოლის ხმას შეერწყა გიტარის, ფორტეპია-ნოსა და სხვა ინსტრუმენტთა ჰანგები.

XIX საუკუნეშიც ქართველი კაცის ყოფის განუყოფელი ნაწილი იყო ხალხური პოეზია. ქართული ფოლკლორი კიდევ უფრო გამდიდრდა; ტრადიციულ საგმირო, სატრფიალო, საყოფაცხოვრებო ხასიათის თემატიკას შეემატა ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის ბრძოლის ამსახველი ხალხური ლექსები, ბალადები, ზღაპრები. მათ შორის გამოირჩეოდა მესტვირული პოემა "არსენას ლექსი", რომლის გმირი არსენა "მდიდარს ართმევდა და ღარიბს აძლევდა", ამ გზით ცდილობდა სოციალური სამართლიანობის დამყარებას. ასეთივე სულისკვეთებითაა გამსჭვალული XIX ს. 40-50-იან წლებში შექმნილი სახალხო ლექსები — "ბუნტი გურიაში", "უტუ მიქავა" და სხვ. მრავალი ქართლ-კახური, იმერული, გურულ-აჭარული ხალხური თქმულება, ლეგენდა და ლექსი ამ ეპოქის ქართველ მწერალთა შთაგონებისა და შემოქმედების წყაროდ იქცა. ქართული ხალხური შემოქმედება, ჩვენი პროზაიკოსებისა და პოეტების მხატვრული შედევრე-ბი ედებოდა საფუძვლად ქართული ენის სრულყოფა-გამდიდრებას. ახალი ქართული ლიტერატურული ენის ჩამოყალიბებას, ხალხური და ლიტერა-ტურული ენის დაახლოებას და იდენტიფიკაციას.

განათლება და მეცნიერება.

ცარიზმი და მისი რუსიფიკატორი მოხელეები, რომელნიც არ იცნობდნენ და არც სურდათ გაცნობოდნენ ქართულ კულტურას, ქართველ ხალხს უკულტურობის ბრალდებას უყენებდნენ და თავს "საქართველოში განათლების პირველი სხივების შემომტა-ნად" ასაღებდნენ. რუსეთთან საქართველოს მიერთებისთანავე გააუქმეს ქართული სკოლები და რუსული სასწავლებლების გახსნა დაიწყეს. 1804 წელს თბილისში დაარსდა კეთილშობილთა 2 კლასიანი სასწავლებელი, 20-იან წლებში იგი ექვსკლასიანად გადაკეთდა, 1830 წელს — გიმნაზიად. მასში მიიღეს რუსული განათლება გ. ორბელიანმა, დ. ყიფიანმა, ნ. ბარათაშვილმა და სხვ. მოღვაწეებმა. 1850 წელს რუსული გიმნაზია ქუთაისშიც გაიხსნა. მალე ამის შემდეგ თბილისის კლასიკურ გიმნაზიას კომერციული გიმნაზიაც მიემატა. უფრო ადრე თბილისში დაარსდა ქალთა პირველი სკოლაპანსიონი, რომელიც 1840 წელს ქალთა ინსტიტუტად გადაკეთდა.

ეკლესიის მსახურთა მოსამზადებლად რუსული ხელისუფლება სასულიერო სასწავლებლებსაც აარსებდა. 1815 წ. რუსული სასულიერო სემინარია გაიხსნა თბილისში.

მომდევნო წლებში დააარსეს სამაზრო სასწავლებლები. თბილისის სემინარიაში მიიღეს განათლება ს. დოდაშვილმა, დ. ბაქრაძემ, ი. გოგებაშვილმა, დ. ჭონქაძემ, ალ. ცაგარელმა და კულტურის სხვა მოღვაწეებმა.

ცარისტული ხელისუფლება ნაკლებად ზრუნავდა ხალხის განათლება-ზე. დაბალი მასისათვის იაფფასიანი სკოლები იშვიათად იხსნებოდა. 40-იან წლებშიც კი სასოფლო სკოლები ძალიან ცოტა იყო. ასეთ პირობებში თანდათან გაფართოვდა კერძო ინიციატივა. ქალაქებში და ზოგიერთ და-ბებში გაჩნდა კერძო სკოლები. 1860 წელს მთელ საქართველოში ითვლე-ბოდა 145 დაწყებითი და საშუალო სასწავლებელი, რომლებშიც 7800 მოსწავლე ირიცხებოდა. ე. ი. ყოველი ათასი მცხოვრებიდან მხოლოდ 9-10 კა-ცი სწავლობდა. სკოლების სიმცირისა და ხელმიუწვდომლობის გამო, მო-სახლეობის დიდი ნაწილი ელემენტარულ განათლებას ოჯახში ან მონას-ტერში ღებულობდა. განათლების ამ კერებში მთავარი ადგილი ტრადიცი-ულ ოსტატს, მღვდელსა და ბერს, ხშირად ოჯახის დიასახლისს ეჭირა. ოჯახებში არსებობდა ე. წ. ზეპირი სკოლები, სადაც "ვეფხისტყაოსანს", "დავითიანს", ზღაპრებსა და ლექსებს ასწავლიდნენ.

სწავლა-აღზრდის ძველი ტრადიციული ფორმები თითქოს გამძლეო-ბას იჩენდა, მაგრამ იგრძნობოდა უფრო მაღალ პედაგოგიურ კულტურაზე გადასვლის საჭიროება. ცარისტული ხელისუფლება ვერ აკმაყოფილებდა ხალხის მისწრაფებას განათლებისაკენ. მაგრამ XIX ს. შუა ხანებიდან იგი იძულებული ხდება ანგარიში გაუწიოს მოწინავე ქართველი მოღვაწეების მოთხოვნილებას, გაატაროს განათლების სისტემის თავისებური რეფორმა; 1864 წლის დებულების შესაბამისად დაწყებითი სკოლების დაარსების უფლება მიეცა საზოგადოებრივ გაერთიანებებს და კერძო პირებს, რა თქმა უნდა თვითდაფინანსების საფუძველზე. ამგვარ სასწავლებლებში მსურველთა მიღება ხდებოდა წოდებრივი გარჩევის გარეშე. 1873 წლის დებულებით საშუალო სასწავლებელთა პროგიმნაზიულ კლასებში ქართული ენა შემოიღეს არასავალდებულო საგნის სტატუსით, 1881 წელს კი რუ-სიფიკაციის პოლიტიკამ ზენიტს მიაღწია, ქართული ენა დაწყებითი სკოლებიდანაც კი განიდევნა.

სწავლა-განათლების სისტემა ბრძოლის არენად გადაიქცა. პატრიოტი მოღვაწენი და პედაგოგები - იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ნიკოლაძე, ილია წინამძღვრიშვილი, ანთიმოზ ჯუღელი, ლუარსაბ ბოცვაძე, ივანე როსტომაშვილი თავგამოდებით იბრძოდნენ სკოლის სრული რუსიფიკაციის წინა-აღმდეგ. ამ სფეროში დადებითი როლი შეასრულა ჯერ კიდევ 1879 წელს შექმნილმა "წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ". მხოლოდ მის მიერ გახსნილ დაწყებით სასწავლებლებში ხერხდებოდა ქართული ენის პოზიციების დაცვა.

მიუხედავად რუსული ხელისუფლების მანკიერი საგამანათლებლო პოლიტიკისა, სწავლა-განათლების სისტემა ფართოვდებოდა, დადებითი მოვლენებიც იჩენდა თავს. XIX-XX სს. მიჯნაზე გაიზარდა სხვადასხვა ტიპის დაწყებითი, 6 წლიანი და საშუალო სკოლების რიცხვი. გამრავლდა გიმნაზიები, რეალური სასწავლებლები, სასულიერო სემინარიები, პროფ-ტექნიკუმები. 1865 წელს საქართველოში ფუნქციონირებდა 251 სკოლა 11851 მოსწავლით. 1902 წელს მოქმედებდა 420 დაწყებითი სკოლა და 12 საშუალო სასწავლებელი. 1913 წელს მათი რიცხვი შესაბამისად 773მდე და 34მდე გაიზარდა. შესაბამისად გადიდდა მასწავლებელთა და მოსწავლეთა კონტინგენტი. მართალია, ამ პერიოდშიც სასკოლო ასაკის ბავშვთა ორი მესამედი

სასწავლებელთა გარეთ რჩებოდა, მაგრამ წერა-კითხვის მცოდნეთა და განათლებულ ადამიანთა რაოდენობით საქართველოს ერთ-ერთი პირველი ადგილი ეკავა რუსეთის იმპერიაში.

მომრავლდა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები. XIX ს. 70-იან წლებში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ქართველი ინტელიგენციის მიერ და-არსებული ე. წ. "ივანოვის" ბიბლიოთეკა-სამკითხველო თბილისში და ან-ტონ ლორთქიფანიძისა - ქუთაისში, რომლებიც არსებითად განათლებული ახალგაზრდების არაოფიციალურ კლუბებსაც წარმოადგენდნენ. ამ სფერო-ში დიდ როლს ასრულებდა მოსახლეობის თვითმოქმედება. ძირითადად ამის შედეგი იყო ის, რომ XIX ს. 90-იან წლებში და მომდევნო ხანს საქართველოს დაბა-სოფლები ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების საკმაოდ ფართო ქსელით იყო მოფენილი. ამ ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებთან იხსნებოდა საკვირაო სკოლები, იქვე იმართებოდა საჯარო ლექციები.

ქართველი ხალხი, დემოკრატიული ინტელიგენცია, მთელი საუკუნე იბრძოდა უმაღლესი სასწავლებლის დაარსებისათვის. საამისოდ პირველი შუამდგომლობები უკვე XIX ს. 30-50-იან წლებში აღიძრა. სათანადო თხოვნა-შუამდგომლობები განმეორდა 1871 წელს, საუკუნის მიწურულს, XX ს-ის დამდეგს. თბილისის საქალაქო თვითმმართველობამ მომავალი უნივერსიტეტის საჭიროებისათვის 200 ჰა მიწა შეიძინა. შენობის ასაგებად ფულადი ფონდიც შექმნა, მაგრამ რუსულმა ხელისუფლებამ სათანადო ნე-ბართვა მაინც არ გასცა, ქართველ ხალხს უმაღლესი სასწავლებელი არ აღირსა.

სწავლა-განათლებას მოწყურებული ახალგაზრდები რუსეთის უნივერ-სიტეტებში იძენდნენ უმაღლეს განათლებას და ზოგი მათგანი იქვე ეწეოდა პედაგოგიურ და სამეცნიერო მოღვაწეობას. პეტერბურგის უნივერსიტე-ტის ქართველოლოგიის კათედრაზე მარი ბროსეს, თეიმურაზ ბაგრატიონი-სა და დავით ჩუბინაშვილის ტრადიციებს აგრძელებდნენ დიმიტრი ბაქრაძე, ალექსანდრე ცაგარელი. 1881 წელს დ. ბაქრაძის ინიციატივით თბილის-ში ჩატარდა არქეოლოგთა V ყრილობა, რამაც ხელი შეუწყო საქართველოს ისტორიის პრობლემებზე კვლევაძიების გაფართოებას. დ. ბაქრაძემ მრავალი ნაშრომი გამოაქვეყნა საქართველოს არქეოლოგიის, პოლიტიკური ისტორიისა და კულტურის საკითხებზე. ალ. ცაგარელმა დიდი ღვაწლი დასდო ენათმეცნიერულ კვლევას. მანვე შეადგინა ქართული მწერლობის ძეგლთა აღწერილობა და გამოაქვეყნა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთო-ბის ამსახველი დოკუმენტების კრებული. რუსეთსა და საქართველოში მშობლიური ქვეყნის ისტორიის საკითხებზე ნაყოფიერად მუშაობდნენ ალექსანდრე ხახანაშვილი, მოსე ჯანაშვილი, ნიკო მარი, თედო ჟორდანია, ექვთიმე თაყაიშვილი. XX ს. დამდეგს სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდა ივანე ჯავახიშვილი, რომელმაც ევროპულ დონეზე აიყვანა ისტორიული კვლევა და შექმნა ფუნდამენტური ნაშრომები (ქართველი ერის ისტორია, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, ქართული სამართლის ისტორია, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა და სხვ.).

XIX-XX სს. მიჯნაზე თბილისში მომრავლდა სამეცნიერო ხასიათის საზოგადოებები; დაარსდა საქართველოს სასოფლო სამეურნეო საზოგადო-ება, აღმოსავლეთმცოდნეობის საზოგადოების თბილისის განყოფილება, ამიერკავკასიის ტექნიკური საზოგადოება, ამიერკავკასიის სამედიცინო სა-ზოგადოება, კავკასიის იურიდიული საზოგადოება, კავკასიის არქეოლოგი-ური საზოგადოება, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება. ამ პერიოდში

ფართოდ გაშალა კავკასიათმცოდნეობითი საქმიანო-ბა თბილისის მუზეუმმა. დიდი ნაყოფიერებით გამოირჩეოდა ექვთიმე თაყაიშვილის ინიციატივახელმძღვანელობით 1907 წელს შექმნილი საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, რომელსაც მჭიდრო კავშირი ჰქონდა პეტერბურგის უნივერსიტეტთან არსებულ ქართველოლოგიურ ცენ-ტრთან (ივ. ჯავახიშვილი, ნ. მარი, ი. ყიფშიძე, აკ. შანიძე).

საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა განვითარებისათვის საქართველო-ში თითქმის არავითარი ბაზა არ არსებობდა და ამიტომ შესაბამის დარ-გთა ქართველი სწავლულები რუსეთსა და უკრაინაში მოღვაწეობდნენ. პე-ტერბურგის სამედიცინო-სამეცნიერო აკადემიის პროფესორმა ივანე თარხნიშვილმა გამოაქვეყნა მრავალი ნაშრომი, რომლებსაც საფუძვლად ედო ფიზიოლოგიური პროცესების ექსპერიმენტალური კლევა. ოდესის უნივერ-სიტეტის პროფესორის ვასილ პეტრიაშვილის ნაშრომებში მთავარი ადგილი უკავია გამოკვლევებს აგროქიმიის დარგში. ამავე უნივერსიტეტის ქიმიის კათედრაზე ნაყოფიერად მოღვწაეობდა პეტრე მელიქიშვილი.

ლიტერატურა და პრესა.

ქართული კულტურის ერთ-ერთ მთავარ ფუნდამენტს მხატვრული ლიტერატურა წარმოადგენდა. XVII-XVIII საუკუ-ნეების ქართული მწერლობის ბუნებრივი გაგრძელება იყო XIX საუკუნეში ჩამოყალიბებული ახალი ქართული მწერლობა და ლიტერატურა. სულხან-საბა ორბელიანის და დავით გურამიშვილის ეროვნულლიტერატურულ პრინციპებს აგრძელებდნენ ალექსანდრე ჭავჭავაძე, იოანე ბაგრატიონი, გრიგოლ ორბელიანი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი. ამავე პრინციპებს სრულყოფდნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, სხვა მწერლები და მოღვაწენი.

რუსული საოკუპაციო რეჟიმის არსებობისა და კოლონიური პოლი-ტიკის პირობებში ქართულმა მწერლობამ და ლიტერატურამ რომანტიზმის ელფერი მიიღო. ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, გრიგოლ ორბელიანს, ნიკოლოზ ბარათაშვილს პესიმიზმის საფუძველი, მართალია, ჭარბადაც კი ჰქონდათ, მაგრამ ისინი სულით არ დაცემულან, იმედიან სულისკვეთებას ინარჩუნებდნენ, სიყვარულს უმღეროდნენ, საქართველოს უკეთეს მომავალზე ფიქრობდნენ და უკეთესისათვის ბრძოლაში თავისებურად მონაწილეობდნენ.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე (1786-1846 წწ.) ჭაბუკობისას იარაღით შეებრძოლა რუს დამპყრობლებს, მოგვიანებით რუსეთის იმპერატორის სამსახურში ჩადგა და 1812 წელს კახეთის ანტირუსული აჯანყების ჩახშობაში მონაწილეობდა, 1828 წელს ერევნის გუბერნიის მმართველი გახდა, მაგრამ ამქვეყნიური ტკბობით გამოწვეულ

ა. ჭავჭავაძის კმაყოფილებას თან სდევდა სევდა, დიდი წუხილი, რომლის ძირითადი საფუძველი რუსეთისაგან დაპყრობილი საქართველოს მძიმე მდგომარეობა, ქართველი ხალხის ჩაგვრა იყო. ქართული რომანტიზმის მეორე დიდი წარმომადგენლის გრიგოლ ორბელიანის (1804-1883 წწ.) ცხოვრება-საქმიანობა კიდევ უფრო წინააღმდეგობრივად წარიმართა; 25-27 წლის ასაკში ანტირუსულ მახვილს ლესავდა. საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის იდეას ავრცელებდა. შემდეგ რუსთა მეფის სამსახურში ჩადგა, ერთხანს მეფისნაცვლის

მოვალეობასაც კი ასრულებდა. მაგრამ მისი სულისა და გულის სიღრმეში დიდი პატრიოტი სულდგმულობდა, თავისუფალ საქართველოზე ოცნებობდა. არ მალავდა, რომ "სული მარადის თავისუფლებისათვის" უკვნესოდა. იმასაც ამბობდა, რომ "ჟამი არს მტერი მამულის მივცეთ მახვილსა ლესულსა".

ნიკოლოზ ბარათაშვილი (1817-1845 წწ.) ქართული რომანტიზმის გვირგვინია. იგი არ უარყოფდა რუსეთის მიერ საქართველოს შეერთების ობიექტურად დადებით ზოგიერთ შედეგს, მაგრამ გმობდა ქართველი ხალხის ჩაგვრისა და გარუსების პოლიტიკას. მომავალი თაობებიც იმეორებდნენ ნ. ბარათაშვილის სიტყვებს: "ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირული სულისკვეთება და გზა უვალი შენგან თელილი, მერანო ჩემო მაინც დარჩება; და ჩემს შემდგომად მომძესა ჩემსა სიძნელე გზისა გაუადვილდეს და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს".

XIX ს. 40-50-იანი წლებიდან ქართულ მწერლობასა და ლიტერატურა-ში წინა ადგილს იკავებს ცხოვრების რეალისტური ასახვა, ყალიბდება კრიტიკულრეალისტური მიმდინარეობა. მხატვრული ლიტერატურის ერთ-ერთი მთავარი თემა ხდება ბატონყმური წყობის კრიზისი, თავადაზნაურობის ეკონომიკური როლის შემცირება, ვაჭარმევახშეთა აღზევება და კაპიტალიზმის განვითარება. რეალიზმის აღმოცენება დაკავშირებულია გიორგი ერისთავის, ზურაბ ანტონოვის, ლავრენტი არდაზიანის, დანიელ ჭონქაძის და სხვა მოღვაწეებთან.

გიორგი ერისთავი (1811-1864 წწ.) ერთხანს რუსული ბიუროკრატიული აპარატის მოხელე იყო, მაგრამ მალე გადადგა და ათიოდე წელიწადს ახალი ქართული კულტურის ერთ-ერთი მესაჭის მძიმე ტვირთი ატარა. 1850-1855 წლებში იგი კვლავ აღორძინებულ ქართულ თეატრს მეთაურობდა, ხელს აშველებდა ჟურნალ "ცისკარსაც". ისტორიაში იგი დარჩა როგორც დიდი კომედიოგრაფი. მისი აზრის და კალმის ნაყოფია "შეშლილი", "დავა", "გაყრა", "ძუნწი", "ყვარყვარე ათაბაგი". მათში სატირულ ცხრილშია გატარებული ბატონყმობა, თავადაზნაურობის პარაზიტული ნაწილი, ბიუროკრატ მოხელეთა გახრწნილი ბუნება, გაქნილ-გაძუნწებული ვაჭარი, სა-ერთოდ საზოგადოების ზნეობრივმორალურად გადაგვარებული ნაწილი. გ. ერისთავის კრიტიკულრეალისტური სკოლიდან ამოიზარდნენ ზ. ანტო-ნოვი, ლ. არდაზიანი და სხვ.

რაფიელ ერისთავი (1824-1900 წწ.) ქართულ პოეზიაში დამკვიდრდა სოციალური შინაარსის, ანტიბატონყმური სულისკვეთებით გამსჭვალული ლექსებით ("ბეჩავი", "მთხოვნელი მსაჯულისადმი", "მთხოვარა გლახაკი" და სხვ.). რაფიელის გლეხურ დემოკრატიზმში თითქმის მხოლოდ პასიური პროტესტია გამოთქმული. რ. ერისთავის პოეზიის პერსონაჟ გლეხს უსამართლობად მიაჩნია, რომ თავის ნაშრომის დიდ ნაწილს მემამულეს ღალა-კულუხის სახით აძლევს, მაგრამ ამას იქით არ იხედება. თვითონ პოეტიც ზეცისკენ უთითებს გლეხს, მოთმინებას, ქედმოხრილობას, ბედი-სადმი მორჩილებას უქადაგებს. კიდევ უფრო მშვიდი პოზიცია უკავიათ ლ. არდაზიანის რომანებისა და მოთხრობების პერსონაჟებს, როგორც ზედა, ისე ქვედა ფენის წარმომადგენლებს. თვით მწერლის იდეალი განათლებულ მემამულეს, ნორმალურ ვაჭარს, ოდნავ მოძლიერებულ მდაბიოთა საზოგადოებას არ სცილდება, მამაშვილურ ურთიერთობაზე

დაფუძნებული საზოგადოების შექმნის ძირითად საშუალებად მორალისა და განათლების დონის ამაღლება მიაჩნია.

გაცილებით მეტი კრიტიკული შემართება და შორს ხედვა იყო მახა-სიათებელი დანიელ ჭონქაძისათვის (1830-1860 წწ.). “სურამის ციხეში” ასახულია ბატონყმობის ანტიადამიანური ხასიათი, დასაბუთებულია მისი დამხობის აუცილებლობა. დ. ჭონქაძე მკვეთრად დაუპირისპირდა კონსერვატიული მსოფლმხედველობის თავადაზნაურობას (ალ. ორბელიანი, სარდიონ ალექსიმესხიშვილი და სხვ.), რომელნიც ბატონყმობას მამაშვილური ურთიერთობის ბურუსში ხვევდნენ და მხოლოდ მის დარეგულირების საჭიროებაზე ლაპარაკობდნენ. 1860 წელს გარდაცვლილი დანიელ ჭონქაძე საჯაროდ პრესაში მხოლოდ 1863 წელს დაიტირეს და ისიც არალეგალურად (აკ. წერეთელი). დ. ჭონქაძის მოთხრობამ ჯერ კიდევ ვერ აამოქმედა პროგრესული საზოგადოება. ასეთი როლი ილია ჭავჭავაძის კრიტიკულპუბლიცისტურმა წერილმა შეასრულა.

ილია ჭავჭავაძე (1837-1907 წწ.) პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლობდა. სტუდენტობის წლებში მან შექმნა ქართული პოეზიის არაერთი შედევრი, რომლებშიც აჟღერებულია ჰუმანისტური, სოციალური და ეროვ-ნული თავისუფლების, უსამართლობის დაგმობისა და სამართლიანობის დამყარების სულისკვეთება. 1861 წელს ილია საქართველოში დაბრუნდა, იმავე წელს “ცისკარში” დაიბეჭდა მისი წერილი — “ორიოდე სიტყვა თ. რ. ერისთავის მიერ კოზლოვის “შეშლილის” თარგმანზედა”, რომელშიც არა მარტო დაწუნებულია თარგმანის ენა და სტილი, არამედ მკაცრად იყო გაკრიტიკებული იმდროინდელი საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების უარყოფითი მხარეები, მათი დამცველი სენტიმენტალურრომანტიკული ლიტერატურული მიმდინარეობა. იმავე სტატიაში წამოყენებული იყო ქართული ენისა და ლიტერატურის გახალხურების, მწერლობაში რეალიზმის დამკვიდრების პროგრამა. ილიას მხარში ამოუდგნენ რუსეთის უნივერსიტეტში განათლება მიღებული აკაკი წერეთელი, კირილე ლორთქიფანიძე, სამსონ აბაშიძე და სხვ. “თერგდალეულები”. ილიასეული პროგრამა კი დაიწუნეს ალექსანდრე ორბელიანმა, ექვთიმე წერეთელმა, ბარბარე ჯორჯაძემ და სხვ. კონსერვატორებმა.

გაჩაღდა იდეურლიტერატურული ბრძოლა, დებატები ძველ და ახალ თაობას შორის. იწყებოდა ახალი ხანა არა მარტო მწერლობაში, მხატვრულ ლიტერატურაში, არამედ საერთოდ აზროვნებისა და პოლიტი-კური მოძრაობის ისტორიაში. ყალიბდებოდა თავისი შინაარსით რევოლუ-ციურდემოკრატიული მიმართულება, რაც თითქმის XIX ს-ის ბოლომდე გრძელდებოდა. გაფართოვდა კონტაქტები ინტელიგენციასა და ხალხს შორის. მხატვრულ ლიტერატურაში აისახებოდა ხალხის ცხოვრება, მასის განწყობილება.

თერგდალეულთა ლიდერი ილია ჭავჭავაძე ამკვიდრებდა, უპირველეს ყოვლისა, ახალ მიმართულებას. ეს ნათლად ჩანს მის მხატვრულ შემოქმედებასა და პუბლიცისტურ სტატიებში. ბუნებით მშვენიერი, მაგრამ მოსული დამპყრობლისა და ადგილობრივი მჩაგვრელების მიერ თავისუფლებაწართმეული ერი უბედურების წიაღში მოქცეულა, დიდი უმრავლესობა “უწყინარი, უჩინარი, ქედდრეკილი და მშიერი” გამხდარა (“ბედნიერი ერი”). ილია მწვავედ განიცდის იმას, რომ გუთანს მოჭიდებული გლეხი, რომელსაც ზეცა წაართვეს, მიწა კი უმძიმესი

შრომის ასპარეზად დაუტოვეს, პირუტყვთან იყო გათანაბრებული (“გუთნის დედა”). გლეხზე კიდევ უფრო უჭირდა არაფრისმქონე პროლეტარს (“მუშა”). ილია იმასაც დარდობს, რომ ქართველი დედა, რომელიც წინათ სამშობლოს მტრებთან მებრძოლ შვილებს უზრდიდა, ახლა ამას ვერ ახერხებს, თვითვე გამხდარა პატრიოტული სულისკვეთებით აღსაზრდელი. ილია გმობდა ზედა ფენას, განსაკუთრებით მის კმაყოფილსა და უზრუნველ ნაწილს, რომელიც ამ-გვარ მდგომარეობასა და უსამართლობას კანონიერად თვლიდა, მის გამარადისებას ცდილობდა.

ილია ჭავჭავაძე ერის საღ, მოქმედ ნაწილსაც კარგად ამჩნევდა. უმღეროდა ცხოვრების განახლებისა და თავისუფლებისათვის მებრძოლ გმირებს, მათი სულისკვეთების ასახვა, თავისუფლების და სამართლიანობი-სათვის ბრძოლის წარმოჩენა, წინა პლანზე წამოწევა მწერლის, პოეტისა და საზოგადო მოღვაწის მოვალეობად მიაჩნდა. ილიამ პოეზიის დანიშნულებად გამოაცხადა არა მარტო ტკბილ ხმაზე მღერა, არამედ “სიძულვილით სიყვარულის” ქადაგებაც (“ჩემო კალამო”), რაც მთავარია, ერის ბედისა და უბედობის გაზიარება, მისი წინამძღოლობა. ილია მიესალმა პარიზის კომუნარებს, “ტვირთმძიმეთ და მაშვრალთ მხსნელ დიდ დროშას”, იმასაც ნატრობდა, რომ ეროვნული ბორკილების მსხვრევის ხმა საქართველოშიც მოესმინა (“მესმის მესმის”), ოცნებობდა გმირზე, რომელიც სამ-შობლოს ჩაგვრისაგან იხსნიდა, თავისუფლებას დაუბრუნებდა (“ბაზალეთის ტბა”).

ილია ჭავჭავაძე სიამაყით ჭვრეტდა საქართველოს წარსულს. ქართველი ერის გმირულ თავგადასავალს, ხოტბას ასხამდა ეროვნულ გმირებს. მაგრამ მისი მთავარი საზრუნავი დღევანდელობა და უკეთესი მომავალი იყო. ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის მებრძოლთა პროგრამად იქცა ილიას მოწოდება: “მას ნუღარ ვსტირით, რაც დამარხულა, რაც უწყალოს დროით ხელით დანთქმულა. მოვიკლათ წარსულ დროებ-ზედ დარდი... ჩვენ უნდა ვსდიოთ ახლა სხვა ვარსკვლავს. ჩვენ უნდა ჩვე-ნი ვშვათ მყოობადი, ჩვენ უნდა მივცეთ მომავალი ხალხს”.

ილია ჭავჭავაძე თერგდალეულთა აღიარებული ლიდერი იყო. მაგრამ მას მხარს უმშვენებდნენ და უმაგრებდნენ არანაკლებ დიდი ეროვნული მოღვაწენი. აკაკი წერეთლის (1840-1915 წწ.) პოეზია, დრამატურგია და პროზა ჰუმანიზმისა და თავისუფლების სულისკვეთებითაა გამსჭვალული. მისი ლირიკის მთავარი თემებია დამოუკიდებლობაწართმეული, მაგრამ თავისუფლებისათვის ბრძოლის და აღორძინების გზაზე გამოსული “ცაფირუზხმელეთზურმუხტოვანი” სამშობლო (იხ. “სალამური”, “განთიადი”, “სულიკო”, “ციცინათელა”, “ხანჯალი”, “თქვენი ჭირიმე” და სხვ.). აკაკი ერის თავისუფლებაზე, მშრომელი ხალხის კეთილდღეობის ამაღლებაზე ფიქრობდა, მისი პოეზია (სიმღერა) “სიმართლეს” ემსახურებოდა, დაჩაგრულს თვალთაგან ცრემლს წმენდდა, მჩაგვრელს კი გულში ისარივით ესობოდა. აკაკის შემოქმედებაში მხატვრულადაა ასახული საქართველოს ისტორია, წარმოდგენილია ეროვნულ გმირთა პორტრეტები (“თორნიკე ერისთავი”, “ბაში-აჩუკი”, “პატარა კახი” და სხვ.) აკაკის სწამდა (და ასეც იყო), რომ მისი ნაწარმოებები ქართველ მკითხველში ამაღლებდა ეროვ-ნულ ცნობიერებას, პატრიოტულ სულისკვეთებას, ბადებდა თავისუფლები-სათვის თავდადებული ბრძოლის დაუოკებელ სურვილს. აკაკის ბევრი თა-ნამედროვე პატრიოტი ალბათ იმეორებდა პოეტის სიტყვებს — “ვინც მამულს სულსაც არ სწირავს, იმას არ ჰქვიან

მამულიშვილი”. ქართველი ახალგაზრდობის ზნეობრივ სრულყოფასა და პატრიოტულ აღზრდაში დიდ როლს ასრულებდა აგრეთვე იაკობ გოგებაშვილის მიერ შედგენილი სახელმძღვანელოები და მოთხრობები. დღესაც სანიმუშოდ ითვლება ია-კობ გოგებაშვილისეული “დედა ენა”, “ბუნების კარი”, “რუსკოე სლოვო”.

XIX ს. 80-90-იან წლებში პირველ თერგდალეულთა ტრადიციებს აგრძელებდნენ ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟაფშაველა, ვასილ ბარნოვი, დავით კლდიაშვილი და სხვები. მაგრამ მათ მხატვრულ ლიტერატურაში ახალი თემებიც შემოიტანეს, ახალი განწყობილებებიც ასახეს, თავისი ორიგინალური აზრიც გამოთქვეს.

ალექსანდრე ყაზბეგისათვის სიახლე იყო თემის რღვევა, მთიანეთის მოსახლეობის ქონებრივ-სოციალური დიფერენციაცია. საზოგადოების შინა-განი წინააღმდეგობანი. იგი წერდა: “ხალხოსნური ერთობა შეირყა... მის მოადგილედ პირადი საჭიროება, პირადი სარგებლობა შეიქმნა მოთხოვნილებად. ძმას ძმასთან აღარ ჰქონდა საქმე და მეზობელს მეზობელთან”. ამ ნიადაგზე აღმოცენებული დაპირისპირების, ბოროტისა და კეთილის ბრძოლაა ასახული ალექსანდრე ყაზბეგის რომანებსა და მოთხრობებში (“მამის მკვლელი”, “ელგუჯა”, “მოძღვარი”, “ხევის ბერი გოჩა” და სხვ.). ხალხოსნური იდეის თავისებურად გამზიარებელ ამ ნაწარმოებთა ავტორს არ მოსწონს ის, რომ თემს, ადამიანთა ურთიერთობას ეთხრება საუკუნეთა სიგრძეზე დამკვიდრებული მაღალმორალური საფუძველი და რეალურ ცხოვრებაში ამორალური ადამიანები ბატონდებიან. საზოგადოებრივის პირადულთან ჭიდილში იღუპებიან მაღალი მორალის დამცველი ადამიანე-ბი. დამპყრობელთა და ადგილობრივ აღზევებულთა ძალადობას ეწირები-ან ეროვნული და სოციალური სამართლიანობისათვის მებრძოლნი. მაგრამ მწერალს იმედი აქვს, რომ საბოლოოდ მაინც კეთილი გაიმარჯვებს. ალ. ყაზბეგის აზრით ამის თავდები იყო “ხალხის შეერთებული ძალა და მისი ამაღლებული სულიერი მდგომარეობა”. მსოფლიო ლიტერატურაში ბევრი როდია ისეთი რომანი, პოემა და ლექსი, რომელნიც ისე იყოს გამსჭვალული მაღალზნეობრივი პათოსით, როგორც ალექსანდრე ყაზბეგის საუკეთე-სო მოთხრობები.

ვაჟაფშაველას აზრითაც მხატვრული და თანაც მართალი სიტყვა მა-ღალღირებულ ზნეობრივ ძალას წარმოადგენდა (“ნუგეში მგოსნისა”, “სიტყვა ეული”). ვაჟას შემოქმედებაში მთელი სამყარო (გარემომცველი ბუნება და ადამიანი) წარმოდგენილია სიყვარულით გაცისკროვნებულ არსად, ყოველი უსულო სულიერად, უბრალო ბალახიც კი სიბრალულის და დაცვის ღირსად (იხ. “შვლის ნუკრის ნაამბობი”, “მთის წყარო”, “ქუჩი”, “მთა-ნი მაღალნი”). მთელი ბუნება, ვაჟას თქმით, მბრძანებელიცაა და მორჩილიც, სიკეთის მქნელიც და ავისაც. მაგრამ კონტრასტები დაშლას არ იწვევს, სამყარო საოცრად ჰარმონიულია და მთლიანი. ვაჟას სურვილია ასეთივე ჰარმონიული იყოს ადამიანთა საზოგადოება. თემისა და პიროვნების ურთიერთობის, ადამიანის საზოგადოებრივი დანიშნულების, სხვადასხვა ერთა სოლიდარობის პრობლემებისადმია მიძღვნილი ვაჟაფშაველას საუკეთესო პოემები — “ალუდა ქეთელაური”, “სტუმარმასპინძელი”, “ბახტრიო-ნი”, “გველის მჭამელი”, მათში გამოთქმულია ვაჟას შეხედულება ჰუმა-ნიზმისა და ადამიანურობის მაღალ იდეალებზე; ვაჟას ნაწარმოებთა პერ-სონაჟები მონოლითური ადამიანის, მაღალზნეობრივ პიროვნებების სახით არიან გამოძერწილი.

თერგდალეულთა თაობაში რამდენადმე განსხვავებულ მოღვაწეებად ჩამოყალიბდნენ ბელეტრისტი გიორგი წერეთელი და პუბლიცისტი ნიკო ნიკოლაძე.

1866 წელს გამოქვეყნდა გ. წერეთლის მხატვრულპუბლიცისტური ნარკვევი "მგზავრის წიგნი". მასში ასახულია ბატონყმობის გაუქმების წინა წლების საქართველოს საზოგადოებრივპოლიტიკური ვითარება. წარმოდ-გენილი სურათი იმდენად რეალური იყო, რომ მკითხველი ნაწარმოების გმირთა ვრცელ გალერეაში მისთვის ცნობილ პიროვნებებს პოულობდა, ბატონყმური საქართველოს სოციალური პორტრეტია დახატული გ. წერეთლის მეორე ბელეტრისტულ ნაწარმოებში — "ჩვენი ცხოვრების ყვავილი". აქაც პუბლიცისტური პირდაპირობით იყო დაგმობილი ბატონყმური ურთიერთობა, იმდროინდელი აღზრდა-განათლების სისტემა, რომელიც ამახინჯებდა ახალ თაობას. 80-90-იან წლებში გამოქვეყნდა გ. წერეთლის მოთხრობები — "რუხი მგელი" და "მამიდა ასმათი", რომანები — "პირველი ნაბიჯი" და "გულქანი". ამ ნაწარმოებებში ავტორი წარმოგვიდგება ფეოდალიზმიდან კაპიტალიზმში გარდამავალი საქართველოს საზოგადო-ებრივი ცხოვრების ობიექტურ მემატიანედ, ფეოდალური და ბურჟუაზიული ჩაგვრის კრიტიკოსად, ქართველი ხალხის უკეთეს მომავალზე მეოცნე-ბე მოღვაწედ. ქართველ სამოციანელთა ძირითადი ბირთვისაგან მის გამიჯვნას და პოლემიკას კრიტიკული რეალიზმის საკითხზე მოჰყვა ქართველ მოღვაწეთა პირობითად მეორე დასის წარმოქმნა. თერგდალე-ულთაგან გ. წერეთელი იყო პირველი, რომელმაც გარკვეული იმედი და-ამყარა მარქსისტულ მოძღვრებაზე და მიესალმა "მესამე დასის" დაბადე-ბას, დაუთმო მას ჟურნალი "კვალი".

უტოპიური სოციალიზმის ქართულ ნაირსახეობას, ხალხოსნურ მიმდინარეობას საფუძველი ჩაუყარა ანტონ ფურცელაძემ (იხ. მისი მოთხრო-ბები — "სამის თავგადასავალი", "ვაი მართალთა", "მაცი ხვიტია") ხალხოსნური რეალიზმის პრინციპების საფუძველზეა შექმნილი პოეტ იოსებ დავითაშვილის ლექსები, ზაქარია გულისაშვილისა და ეკატერინე გაბაშვილის მოთხრობები, ანასტასია ერისთავხოშტარიას რომანი — "მოლიპულ გზაზე". ქართული ხალხოსნური რეალისტური ლიტერატურის ყველაზე ტიპიური წარმომადგენლები არიან ნიკო ლომოური (1852-1915 წწ.) და სოფრომ მგალობლიშვილი (1851-1925 წწ.). ნ. ლომოურს რეალისტი მწერლის სახელი მოუპოვა პატარა მოთხრობებმა ("ბედი უბედურთა", "ყოველის მხრიდან", "ალი", "ქაჯანა"). ს. მგალობლიშვილი ნაკლებად ზრუნავდა ნაწარმოების ფორმასა და მხატვრულ დონეზე. ნატურალისტური მი-უდგომლობით ხატავდა სოფლის ცხოვრებას, თავის მოთხრობების პერსო-ნაჟებს ("ღამის მეხრე ცეცო", "ჯორ ზაქარა"). ასეთივე სტილი ჰქონდათ დუტუ მეგრელს, სილოვან ხუნდაძეს, შიო მღვიმელს.

XIX ს. მეორე ნახევრის ქართული შეუფერავრეალისტური და ხალხოსნურრეალისტური ლიტერატურის თავისებური სინთეზია ეგნატე ნი-ნოშვილის (1859-1894 წწ.) შემოქმედება. ეგნატემ ღარიბი ინტელიგენტის მძიმე ტვირთი ატარა. იგი ხალხის ახლოს იდგა, "მესამე დასელებთან" მე-გობრობდა და საკმაოდ დიდი პოპულარობა მოიპოვა. მისი გონისა და აზრის ნაყოფია რომანი "ჯანყი გურიაში", "პალიასტომის ტბა", "სიმონა", "ჩვენი დროის რაინდი", "ქრისტინე", "მოსე მწერალი". მათში ის აზრია გატარებული, რომ საზოგადოების მარტო მაღალი ფენები კი არ იყვნენ დაავადებულნი, არამედ მთელი საზოგადოება საჭიროებდა მკურნალობას,

გადახალისებას, გარდაქმნას. მწერალს სამომავლო მიზნად მიაჩნდა სოციალური სამართლიანობის დამყარება. ეგნატეს მოთხრობებში ჩადებულია სურვილი გამოეწვია სიბრალულის გრძნობა უსამართლოდ დაჩაგრულთადმი, სიძულვილი - მჩაგვრელებისადმი. იმავდროულად ე. ნინოშვილი თითქოს აღარ კმაყოფილდება "სიძულვილით სიყვარულის" ქადაგებით, მის ნაწერებში იშიფრება უკეთესი მერმისისათვის ბრძოლის მოწოდება, რაც უფრო ნათლად გამოიკვეთა იროდიონ ევდოშვილის (1873-1916 წწ.) ნაწარმოებებში.

ჟურნალ-გაზეთები და წიგნები. ქართული ნაბეჭდი წიგნი უკვე XVII საუკუნეში გამოჩნდა, XVIII ს-ში გამრავლდა. 1799 წელს იოანე ბაგრატიონმა წამოაყენა ქართული გაზეთის გამოცემის იდეა. პირველი ქართული გაზეთი — "საქართველოს გაზეთი", "ქართული გაზეთი" გამოდიოდა 1819-1821 წლებში. გაზეთი "ტფილისის უწყებანი" იბეჭდებოდა 1828-1832 წლებში. მისი სულისჩამდგმელი იყო სოლომონ დოდაშვილი. მანვე ამ გაზეთის, დამატების სახით გამოსცა ჟურნალი — "სალიტერატორონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი". დაბეჭდილ სტატიებში იგრძნობოდა ეროვნულპატრიოტული სულისკვეთება და რუსულმა ხელისუფლებამ შეთქმულთა საზოგადოების დარბევისთანავე დახურა (1832 წ.). 1838-1844 წლებში პლატონ იოსელიანი ახერხებდა "ქართული კალენდრის" გამოცემას. XIX ს-ის პირველ ნახევარში ქართული პრესა იზღუდებოდა. დომინირებდა რუსული ჟურნალ-გაზეთები, რომლებშიც ქართველ პუბლიცისტთა სტატიებიც იბეჭდებოდა.

XIX ს-ის 40-იან წლებში ქართველმა ინტელიგენციამ სცადა გამოეცა ლიტერატურულპოლიტიკური ჟურნალი "სინათლე", მაგრამ ამაოდ. გიორ-გი ერისთავმა მოახერხა 1852-1853 წლებში გამოეცა ჟ. "ცისკრის" რამდენიმე ნომერი. ქართველი მკითხველი მისი მეშვეობით გაეცნო ადრინდელ ქართულ თხზულებებს და უცხოური მწერლების ნიმუშებს. 1857 წელს "ცისკარი" აღადგინა, განაახლა და გაახანგრძლივა (1875 წლამდე) ივანე კერესელიძემ. ჟურნალი და მისი თანამშრომლები კეთილსინდისიერად ემსახურებოდნენ ქართული კულტურის აღორძინების საქმეს. პირველად ცის-კარში დაიბეჭდა დ. გურამიშვილის,

ი. ბაგრატიონის, ნ. ბარათაშვილის, გ. ერისთავის, ი. ჭავჭავაძის, ა. წერეთლის მხატვრული ნაწარმოებები. "ცისკრის" ფურცლებზე დაიწყო ქართული ენის რეფორმა, მისი დახვეწა და გახალხურება.

1863 წელს ი. ჭავჭავაძემ გამოსცა ჟურნალი "საქართველოს მოამბე", მისი თანამშრომლები, გამომცემელრედაქტორთან ერთად, იყვნენ კ. ლორთქიფანიძე,

გ. წერეთელი, დავით ყიფიანი, მ. ჩიკვაიძე, პ. ნაკაშიძე, ი. ოქრომ-ჭედლიშვილი და სხვ... "საქართველოს მოამბე" იყო ეროვნულდემოკრა-ტიული მიმდინარეობის ორგანო, რომელმაც სისტემური სახით დაიწყო გამანათლებლური, ეროვნულრევოლუციური და უტოპიურ-სოციალისტური იდეების გავრცელება საქართველოში. ხელისუფლების ზეწოლის პირო-ბებში და უსასხსრობის გამო ჟურნალმა მხოლოდ ერთი წელი იარსება, გამოვიდა 12 ნომერი, მაგრამ მან დადებითი გავლენა მოახდინა ქართული დემოკრატიული პრესის, ლიტერატურისა და აზროვნების განვითარებაზე.

“საქართველოს მოამბის” თავისებური მემკვიდრე იყო გაზ. “დროე-ბა”, რომელიც რამდენადმე მეტი რადიკალური დემოკრატიზმით გამოირჩეოდა. მან გაცილებით დიდხანს (1866-1885 წწ.) გაუძლო ცენზურის შემო-ტევას, სხვა დაბრკოლებებს. გაზეთის პირველი რედაქტორი იყო გ. წერეთელი, მომდევნო — სერგი მესხი და ივანე მაჩაბელი. “დროების” გამოცემასა და ნომრების მომზადებაში აქტიურად მონაწილეობდნენ ნ. ნიკოლაძე, კ. ლორთქიფანიძე, პ. უმიკაშვილი, დ. მიქელაძე და სხვ. 1872-1873 წლებში “დროების” დამატების სახით გამოდიოდა ჟ. “კრებული”. მიმართულებით “დროებასთან” ახლოს დადგა “სასოფლო გაზეთი”. “დროების” იდეებს უცენზურო პრესაში ავრცელებდა ნ. ნიკოლაძის მიერ პარიზში 1873 წელს გამოცემული გაზ. “დროშა”. ქართული რადიკალური პრესის სულისკვეთება გადაედო თბილისურ რუსულ გაზეთებს: ეროვნულ-სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ გაბედულად ილაშქრებდნენ კ. ბებუთოვის “ტიფლისსკი ვესტნიკი”, ნ. ნიკოლაძის “ობზორი” და გ. თუმანიშვილის “ნოვოე ობოზრენიე”.

ოდნავ მოგვიანებით “დროება-კრებულის” მემკვიდრეობა იკისრეს პერიოდული პრესის სხვა ორგანოებმა, 1894 წელს გამოდიოდა ჟ. “მოამბე”, 1893-1904 წლებში “კვალი”, 1896-1906 წლებში “ცნობის ფურცელი”, რომლებიც მალე მესამე დასელთა და სოციალისტფედერალისტთა ორგანოე-ბად გადაიქცნენ. “დროებასა” და ამ ორგანოებს აერთიანებდა ეროვნული და სოციალური სამართლიანობის დამყარების იდეა, ანსხვავებდა პრაქტი-კული საქმიანობა და მეთოდი. თითქმის ამავე ჭრილში თავსდება ილია ჭავჭავაძის მიერ დაარსებული “ივერია” (1877-1906 წწ.).

ხალხოსნური (უტოპიური) სოციალიზმის იდეოლოგია არც პრესის უკვე დასახელებული ორგანოებისათვის იყო მთლად უცხო ხილი, მაგრამ რამდენადმე გალიბერალებულმა ქართველმა ხალხოსნებმა საკუთარი ორგა-ნოებიც შექმნეს: XIX ს. 80-იან წლებში ხალხოსნური იდეების პროპაგანდას ეწეოდნენ ჟ. “იმედი” (რედაქტორი მ. გურგენიძე) და გაზ. “შრომა” (რედაქტორი დ. დადიანი). მათთან თანამშრომლობდნენ რ. ხომლელი, დ. კეზელი, ს. ჭრელაშვილი, ნ. ხიზანიშვილი, ან. ფურცელაძე, ე. ბოსლველი. ამავე დროიდან გამოსვლას იწყებს პირველი ქართული საბავშვო ჟურნალები. 1883-1885 წწ. გამოდიოდა ჟ. “ნობათი” (რედაქტორი ღულაძე), 1890-1917 წწ. ჟ. “ჯეჯილი” (რედაქტორი ანასტასია თუმანიშვილიწერეთლისა). ამ ჟურნალებმა, რომლებსაც თანადგომადახმარებას არ აკლებდნენ ცნობილი ქართველი მწერლები და პუბლიცისტები, დადებითი როლი შეასრულეს ახალგაზრდობის პატრიოტული და დემოკრატიული სულისკვეთებით აღზრდაში.

XIX ს. 80-90-იან წლებიდან თანდათან გამრავლდა პრესის დარგობრივი ორგანოებიც, 1888-1894 წწ. თბილისში გამოდიოდა ჟ. “მეურნე” (რედაქტორი ვ. სულხანიშვილი), მისი გამოცემა ქუთაისში გააგრძელა (1895-1898 წწ.) ილია ჭყონიამ. იმავე ქუთაისში 1888 წელს ეკატერინე ლორთქიფანიძემ გამოსცა ჟ. “ქართული ბიბლიოთეკა”. 1885-1890 წლებში გამოდიოდა გაზ. “თეატრი”, რომელსაც სხვადასხვა დროს ხელმძღვანელობდნენ ვა-სო აბაშიძე, ვალერიან გუნია და ალექსანდრე ნებიერიძე. სხვადასხვა დროს თბილისში გამოდიოდა აზერბაიჯანული და სომხური ჟურნალ-გა-ზეთებიც.

ქვეყნისა და ხალხის კულტურული დონის ამაღლებაზე მეტყველებდა წიგნის ბეჭდვის განვითარება, საგამომცემლო საქმიანობის რაოდენობრივი და თვისობრივი ზრდა. 60-იან წლებში ყოველწლიურად 9 სახელწოდების წიგნი იბეჭდებოდა, 1893 წელს დაიბეჭდა 93 წიგნი, 1899 წელს 112 წიგნი, გაცილებით მეტი 10-15 წლის შემდეგ. დიდი ყურადღება ექცეოდა ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურის კლასიკურ ძეგლთა გამოცემას, უცხო-ელ ავტორთა ნაწარმოებების თარგმნას, იზრდებოდა საბუნებისმეტყველო ნაშრომების გამოცემის ტემპი. ცარიზმი და მისი ადმინისტრაციული აპარა-ტი, მკაცრი ცენზურა ყოველნაირად აფერხებდა კულტურის ამ სფეროს განვითარებას, მაგრამ გამათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერები ახერხებდნენ წინააღმდეგობათა დაძლევას. ქართული ბეჭდვითი სიტყვა გზას იკაფავდა, თანდათან მეტ როლს ასრულებდა ხალხის კულტურული დო-ნის ამაღლებაში.

ხელოვნება.

XIX საუკუნის დადმეგიდან ასი წლის გამავლობაში ადგილობრივი ქართული ტრადიციები თანდათან სუსტდებოდა ქალაქთმშენებლობასა და ხუროთმოძღვრებაში. თბილისში კარგა ხანს დომინირებდა ეროვნული ყაიდის საცხოვრებელი სახლები. სჭარბობდა მცირე ზომის ორსართულიანი აივნიანი და ბანიანი სახლები. უმეტესწილად ფერდობებზე განლაგებულ მდაბიო მოქალაქეთა დარბაზული ტიპის სახლები-საგან შეძლებულთა სახლები იმით გამოირჩეოდა, რომ ისინი უფრო კარ-გად ნაშენ და ფართო ნაგებობებს წარმოადგენდნენ. ამ ფონზე კონტრას-ტულად გამოიყურებოდა უკვე XIX ს-ის პირველ ნახევარში ევროპულ სტილზე აგებული ადმინისტრაციული დანიშნულების შენობები და გარედან მოსულ მოქალაქეთა სახლები.

თანდათან გაიზარდა თბილისის ახალი უბნები. გაშენდა გოლოვინისა და მიხაილოვის პროსპექტები. იმატა სამრეწველო-კომერციულ საქმიანო-ბასთან დაკავშირებულ შენობების რიცხვმა. XIX ს. მეორე ნახევარში ბი-ნათმშენებლობა მომგებიან საქმედ, თავისებურ ბიზნესად იქცა. მდიდარი მოქალაქენი რამდენიმე სართულიან სახლებს აშენებდნენ და ბინებს მართავდნენ გაქირავების მიზნით. თბილისის ახალი უბნების მშენებლობაში დამკვიდრდა ევროპული ყაიდის რენესანსული, კლასიკური და ბაროკოული სტილი. რამდენადმე გადასხვაფერდა ქუთაისი, ფოთი, ბათუმი და ზოგი სხვა დაბაქალაქი. მაგრამ საქართველოს ქალაქები XIX-XX სს. მიჯ-ნაზეც ინარჩუნებდნენ ორიგინალურ, ქართულ იერსახეს.

განახლებისა და აღმავლობის გზაზე დადგა თეატრალური ხელოვნე-ბა. XIX ს-ის შუა ხანს თბილისში მოქმედებდა რუსული დრამისა და იტალიური საოპერო თეატრები. მანანა ორბელიანის სალონში დაიბადა ახალი ქართული თეატრის შექმნის იდეა, რომელსაც ხორცი შეასხა დრამატურგმა გიორგი ერისთავმა. პირველი სპექტაკლი გაიმართა 1850 წლის 2 იანვარს თბილისის გიმნაზიის შენობაში. მაყურებელმა დადებითად შეაფა-სა გ. ერისთავის კომედია "გაყრა" და მისი შემსრულებელი მსახიობებიც. გიორგი ერისთავის თეატრი წარმატებით ფუნქციონირებდა 1854 წლამდე. რუსი მოხელენი მიხვდნენ, რომ ქართული თეატრი მოსახლეობის მაღალი ფენების გასართობ საშუალებასთან ერთად ეროვნული სულისკვეთებით ხალხის აღზრდის ფუნქციასაც ითავსებდა და ამიტომ თეატრს მატერიალური დახმარება შეუწყვიტეს, ხოლო მისი ხელმძღვანელი აიძულეს თბილისი დაეტოვებინა. დროდადრო

წარმოდგენები შემდეგაც იმართებოდა, მაგრამ მუდმივმა თეატრმა დიდი ხნით შეწყვიტა არსებობა.

1879 წელს იწყება ახალი საფეხური ქართული თეატრალური ხელოვ-ნების განვითარებაში. ქართული კულტურის მოღვაწეთა ჯგუფმა ი. ჭავჭავაძისა და აკ. წერეთლის მეთაურობით კვლავ აღადგინა პროფესიული თე-ატრი. სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა იმ ფაქტს, რომ განახლებული თეატრის პირველ წარმოდგენად გავიდა დავით გიორგის ძე ერისთავის მიერ ქართულ ყაიდაზე გადაკეთებული დრამა "სამშობლო". 1880 წელს დრამატული თეატრი დაარსდა ქუთაისში, 20 წლის შემდეგ ბათუმში. ქართული თეატრალური ხელოვნების სრულყოფას ემსახურებოდნენ ნიჭიერი დრამატურგები და სცენის ოსტატები - ვასო აბაშიძე, ლადო მესხიშვილი, ნატო გაბუნია, კოტე ყიფიანი, კოტე მესხი და ვალერიან გუნია. ხდებოდა ინსცენირება არა მარტო ქართული, არამედ რუსი და დასავლეთევროპელი დრამატურგების კლასიკური ნაწარმოებებისა. ქართული თეატრი გადაიქცა ეროვნული იდეის პროპაგანდისტად, გამათავისუფლებელი მოძრაობის თავისებურ კერად.

პროფესიული თეატრის პარალელურად, მისი თავისებური ნაკადის სახით ძალას იკრებდა სახალხო თეატრი. სცენისმოყვარეთა ამხანაგობამ, რომლის მეთაური იყო ვასო თევდორაშვილი, წარმოდგენების გამართვა დაიწყო ავჭალის მოედანზე მდებარე საჩაიეში. სახალხო თეატრმა იოსებ იმედაშვილის რეჟისორობით 1893 წ. 23 სექტემბერს საზოგადოებას წარუდგინა ავქსენტი ცაგარელის "რაც გინახავს ვეღარ ნახავ". მომდევნო წლებში იდგმებოდა ა. ყაზბეგის "არსენა", აგრეთვე ნათარგმნი პიესები — "პეპო", "რევიზორი", "ყაჩაღები", "ურიელ აკოსტა" და სხვ. 1908 წელს აშენდა სახალხო სახლი (აწინდელი მარჯანიშვილის თეატრი), რომელშიც დაბინავდნენ ქართული, რუსული და სომხური სახალხო თეატრები. იმართებოდა აგრეთვე კონცერტები და ლიტერატურული საღამოები. სახალხო თეატრები შეიქმნა ქუთაისში, ბათუმში, თელავში, ხაშურში, ჭიათურაში, ხონში. მათს სპექტაკლებში დროდადრო მონაწილეობდნენ პროფესიული თეატრის სახელგანთქმული ოსტატებიც.

განვითარდა ხელოვნების ისეთი სახეები, როგორიცაა ფერწერა, გრაფიკა, ქანდაკება. უმაღლეს სამხატვრო განათლებას ქართველი ხელოვანნი რუსეთში ღებულობდნენ. პეტერბურგის სამხატვრო აკადემია დაამთავრა გრიგოლ მაისურაძემ, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ახალ ქართულ პროფესიულ მხატვრობას. იგი ძირითადად პორტრეტებს ქმნიდა. პორტრეტის-ტები იყვნენ აგრეთვე რომანოზ გველესიანი და ალექსანდრე ბერიძე. ახალი ქართული ფერწერის სრულყოფაში დიდი როლი შეასრულა გიგო გა-ბაშვილმა, რომელმაც 1897 წელს დაამთავრა მიუნხენის აკადემია. მისი ნამუშევრების პერსონალური გამოფენები მოეწყო 1898, 1901, 1910 წლებში. გ. გაბაშვილს გვერდში ამოუდგნენ მოსე თოიძე, ალექსანდრე მრევლიშვილი. ახალ ქართულ მხატვრობაში განსაკუთრებული ადგილი დაიმკვიდრა თვითნასწავლმა ოსტატმა ნიკო ფიროსმანაშვილმა. მან ორიგინალურად ასახა ქალაქისა და სოფლის ყოფა, ისტორიული სიუჟეტები, ცხოველთა სამყარო.

ქართული გრაფიკის განვითარება ძირითადად წიგნისა და ჟურნალ-გაზეთების მომრავლებას დაუკავშირდა. ქართული წიგნის გაფორმება-სრულყოფაში დიდი წვლილი შეიტანა გრიგოლ ტატიშვილმა. ამ თვითნასწავლი მხატვარ-გრაფიკოსის მიერ იყო მორთული ი.

გოგებაშვილის “დედა ენა” და “ბუნების კარი”, “ვეფხისტყაოსნის” 1883 წლის გამოცემა, მრავალი სხვა წიგნის გარეკანი და სატიტულო ფურცლები, ჟურნალ-გაზეთების სათაურები. ანტონ გოგიაშვილის გრაფიკული ნამუშევრები ქვეყნდებოდა გაზ. “კვალსა” და “ცნობის ფურცელში”. მანვე დაასურათა ვაჟაფშაველას “ბახტრიონი”.

ახალი ქართული ფერწერა და გრაფიკა ძველქართული მხატვრობისა და ხელოსნობის ტრადიციაზე ამოიზარდა. ახალი ქართული ქანდაკება კი არსებითად ცარიელ ადგილზე აღმოცენდა XIX ს. ბოლოს. მისი ფუძემდე-ბელი იყო იაკობ ნიკოლაძე. ბათუმის სახელოსნო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, იგი გამოყენებითი ხელოვნებისა და ქანდაკების საფუძვლებს დაეუფლა მოსკოვსა და ოდესაში. 1897 წელს კავკასიის მხატვართა მეხუთე გამოფენაზე საზოგადოებამ მოიწონა იაკობ ნიკოლაძის მიერ გამოძერწილი შოთა რუსთაველის ქანდაკება.

XIX ს-ის დამდეგისათვის ძველი ქართული მუსიკა არსებობას განაგრძობდა საეკლესიო საგალობლებისა და ხალხური სიმღერების სახით. სა-ეკლესიო მგალობლები ძველი დროიდანვე კარგი საერო მომღერლებიც იყვნენ. საზეიმო დღესა და მეჯლისზე ქართველები ჯერ საეკლესიო გალობით ტკბებოდნენ, შემდეგ საერო სიმღერით. ქალაქებში გავრცელდა აღმოსავლური ზურნა და თარი. თანდათან შემოვიდა რუსული და დასავლეთევროპული მუსიკა. მაგრამ 50-60-იან წლებში პროფესიული მუსიკის განვითარების დონე მაღალი არ იყო. იმ დროს თბილისში ორიოდე როიალი ხმიანობდა. ხალხური საკრავების სრულყოფასაც თითქმის არავინ ცდილობდა. თუმცა იბადებიან და ასპარეზზე გამოდიან ენთუზიასტები, რომელნიც ზრუნავენ ქართული ხალხური და საეკლესიო მუსიკის სრულყოფისათვის. აქტუალური ხდება მსჯელობა ქართული მუსიკის აღდგენა-განვითარების საკითხებზე. 1860 წელს თბილისში, მოგვიანებით ქუთაის-შიც დაარსდა ქართული საეკლესიო გალობის აღმდგენი კომიტეტი. საგალობელთა ჩაწერა-გამოცემის საქმეს თავდადებით ემსახურებოდნენ კ. მა-ჭავარიანი, ა. ბენაშვილი, ი. გოგებაშვილი, პ. კარბელაშვილი, თ. ქორიძე. 70-80-იან წლებში პირველად გამოიცა ქართული მუსიკის კრებულები. მომდევნო ხანს ქართული ხალხური სიმღერის შეკრება-გამოცემის საქმე მეცნიერულ საფუძველზე დაამკვიდრეს მელიტონ ბალანჩივაძემ, ზაქარია ჩხიკვაძემ, ია კარგარეთელმა, დიმიტრი არაყიშვილმა და ზაქარია ფალიაშვილმა.

ქართული სამუსიკო კულტურის ამაღლებაში დიდი წვლილი შეიტანა ხარლამპი სავანელმა. მან თბილისში მოუყარა თავი მუსიკის მოყვარულ ახალგაზრდობას, შეადგინა მომღერალთა გუნდი და 1874 წლის 24 აპრილს გამართა პირველი კონცერტი. მანვე დააარსა პირველი ქართული სამუსიკო სასწავლებელი (რომლის საფუძველზე მოგვიანებით შეიქმნა ქართული კონსერვატორია). 1888-1902 წლებში ეს სასწავლებელი დაამთავრა 89 კაცმა. ხარლამპი სავანელის საქმე საგუნდო სასიმღერო ხელოვნებაში გააგრძელეს მელიტონ ბალანჩივაძემ, სანდრო კავსაძემ, ძუკუ ლოლუამ. ამ საქმეს განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი დასდო ლადო აღნიაშვილმა. მან შე-ადგინა “ქართული საერო ხორო” (1886 წ.), რომელსაც მიზნად დაუსახა ქართული ხალხური მუსიკის პროფესიულ დონეზე აყვანა. მოგვიანებით ამ გუნდის კონცერტებში მონაწილეობა მიუღიათ (უმღერიათ) ახალგაზრდა ზაქარია ფალიაშვილს, ია კარგარეთელს, ვანო სარაჯიშვილს. თავის არსე-ბობის მანძილზე გუნდმა მთელი საქართველო და ჩრდილო კავკასია მოი-არა და

მძლავრი ბიძგი მისცა "ქართული ხოროების" ჩამოყალიბებას არა მარტო საქართველოში, არამედ რუსეთის ქალაქებშიც, სადაც ხალხური სიმღერის კონცერტებს მართავდნენ ქართველი სტუდენტები.

XIX ს. 90-იან წლებში დაიბადა ახალი ქართული პროფესიული სამუ-სიკო ნაწარმოებები — სიმღერა-რომანსები, საგუნდო პიესები. 1891 წელს მელიტონ ბალანჩივაძემ დაწერა ორი რომანსი ("ნანა შვილო", "შენ გეტრფი მარად"). მანვე პირველად სცადა ქართული ოპერის შექმნა. 1896 წელს დაიწყო წერა ოპერისა "თამარ ცბიერი", რომლის ნაწყვეტები მომდევნო წელს შესრულდა პეტერბურგის კეთილშობილთა საზოგადოებაში.

ერთი სიტყვით, ცარიზმისა და მისი ადმინისტრაციის დიდმპყრობელურ-რუსიფიკაციური პოლიტიკის პირობებშიც ქართული კულტურა აღმავლობას განიცდიდა, მკვიდრდებოდა ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში, საქმიანობასა და აზროვნებაში.

კულტურული ურთიერთობა კავკასიისა და მსოფლიოს სხვა ხალხებთან.

ქართული კულტურა ახალ პერიოდშიც ძველი ტრადიციების აღორძინება-განახლების საფუძველზე ვითარდებოდა. მაგრამ იზრდებოდა მნიშვნელობა გარე სამყაროსთან ურთიერთობის, სხვა ხალხების კულტურულ მიღწევათა ათვისება-გამოყენებისა.

XIX საუკუნეშიც ქართველ ერს კულტურული და სხვაგვარი ურთი-ერთობა უწინარეს ყოვლისა, კავკასიელ ხალხებთან უხდებოდა. საქართველო თვითონაც კავკასიის უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი ნაწილი იყო. საქართველოში მეტ-ნაკლები რაოდენობით თითქმის კავკასიის ყველა ხალხის წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ. თბილისი იყო კავკასიის ადმინის-ტრაციული და იმავდროულად კულტურული ცენტრიც. საქართველოს დედაქალაქში საქმიანობდნენ კულტურის არა მარტო ქართველი, არამედ სომეხი, აზერბაიჯანელი, აფხაზი (აფსუა), ოსი, ყაბარდოელი მოღვაწენი. ბევრმა არაქართველმაც კარგად იცოდა ქართული ენა, იცნობდა ქართულ კულტურას, მეგობრობდა ქართველ მოღვაწეებთან. კავკასიელები თანაბრად იჩაგრებოდნენ დიდმპყრობელი რუსი შოვინისტებისაგან და ყველას ინტერესი მოითხოვდა სოლიდარობასა და თავისუფლებისათვის გაერთია-ნებულ ბრძოლას.

ქართულ ტრადიციებზე აღზრდილმა ოსმა პოეტმა ი. იაღლუზიძემ ქართული ასოები გამოიყენა ოსური ანბანის შესადგენად, ქართულიდან ოსურ ენაზე თარგმნა რამდენიმე ნაწარმოები. აფხაზი მოღვაწე მიხეილ შერვაშიძე ნაყოფიერად თანამშრომლობდა ქართული პერიოდული პრესის რედაქტორ-გამომცემლებთან. ქართველი მოღვაწენიც ყოველნაირად ეხმარე-ბოდნენ აფხაზ და ოს ხალხებს მშობლიური კულტურის განვითარებაში. აფხაზური სწავლა-განათლების კერების შექმნისათვის ზრუნავდნენ ი. ჭავ-ჭავჭაძე, ი. გოგებაშვილი. 1892 წელს კ. მაჭავარიანმა დ. გულიასთან ერთად შეადგინა და დაბეჭდა აფხაზური ანბანი. თ. ეშბასთან ერთად აფხა-ზური სასწავლო წიგნების გამოცემაში აქტიურად მონაწილეობდა ა. ჩოჩუა. 1861 წელს თბილისში დაიბეჭდა პირველი ყაბარდოელი ისტორიკო-სის შ. ნოგმოვის ნაშრომი "ადიღე ხალხის ისტორია".

თბილისში მიიღო განათლება და აქ ეწეოდა შემოქმედებით საქმია-ნობას აზერბაიჯანელი ისტორიკოსი ა. ბაქიხანოვი. აქ ჩამოყალიბდა აზერ-ბაიჯანული ლიტერატურისა და აზროვნების გამოჩენილი წარმომადგენელი მირზა ფათალი ახუნდოვი. XIX ს. 40-იანი წლების დამდეგს მირზა შაფი ვაზეფმა თბილისში დააარსა აზერბაიჯანული ლიტერატურულფილოსოფიური წრე. თბილისის საზოგადოება კარგად იცნობდა აზერბაიჯა-ნული თეატრისა და გაზეთის დამაარსებელს ჰასან-ბეგ ზარდაბის.

თბილისში არსებობდა სომხური სკოლები, გამოდიოდა სომხური გა-ზეთები. თბილისში დაიწერა სომხური რეალისტური პროზის ფუძემდებლის ხ. აბოვიანის ცნობილი თხზულება — "სომხეთის წყლულები". 1861 წელს თბილისის ინტელიგენციამ საზეიმო შეხვედრა მოუწყო ცარისტული ხელისუფლებისაგან დევნილ სომეხ გამანათლებელ დემოკრატს მ. ნალბანდიანს. თბილისი იყო სომეხ მეცნიერთა და მწერალთა სამოღვაწეო კერა. აქ ცხოვრობდა პოეტი არ. ალამდარიანი. ქართველ ხალხში დიდად პოპულარული იყო გამოჩენილი სომეხი დრამატურგი გ. სუნდუკიანი, რომლის "პეპო" ყოველთვის წარმატებით იდგმებოდა ქართულ სცენაზე.

კავკასიის ხალხთა პროგრესული მოღვაწეების თანამშრომლობა ხელს უწყობდა მათი კულტურების საერთო გამდიდრებას, ერთმანეთთან დაახლოებას, ერთობლივი გამათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობას. მაგრამ ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის პირობებში დიდი დაბრკოლება ხვდებოდა კავკასიელ ხალხთა სოლიდარობათანამშრომლობის დამ-კვიდრებას. "დაჰყავ და იბატონეს" დიდმპყრობელური დოქტრინის გამოყენების შედეგიც იყო მწვავე პოლემიკა სომეხ და ქართველ მოღვაწეთა შორის. სომხური ბურჟუაზია მტრულად დაუპირისპირდა ქართველ თავადაზნაურობასა და ბურჟუაზიას. მწვავე ბრძოლა მიმდინარეობდა საქართველოს მუნიციპალიტეტებში. სოფლებში წინააღმდეგობას ამწვავებდა მიწის ფონდის განაწილება-გადანაწილების პრობლემა. რუსი მოხელეები ქართველი და სომეხი ბურჟუაზიის კლასობრივ ბრძოლას, რომელიც ეროვნული ელფერით იმოსებოდა, ეროვნული შუღლის გაღვივების, სომეხქართველთა ბრძოლის გაძლიერებისათვის იყენებდნენ. ამ გზითაც ვარაუდობდნენ თავიანთი ბატონობის განმტკიცებას. მაგრამ ქართული და სომხური კულტურის დიდი მესვეურნი ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ი. გო-გებაშვილი, გ. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, ხ. აბოვიანი, მ. ნალბანდიანი და სხვ. ყოველთვის ცდილობდნენ სომეხქართველთა ურთიერთობის სამართლიან საფუძველზე დარეგულირებას და საერთოდ კავკასიელი ხალხების მეგობრობათანამშრომლობის განმტკიცებას.

ქართველი პროგრესული მოღვაწენი ერთ სიბრტყეზე როდი აყენებდნენ რუსეთის მთავრობას და რუს ხალხს; აკრიტიკებდნენ დიდმპყრობელურ-შოვინისტურ ხელისუფლებას, მაგრამ სოლიდარობას უცხადებდნენ რევოლუციონერდემოკრატებს, რუსული კულტურის მოწინავე მოღვაწეებს. ფაქტია, რომ რუსულ გიმნაზიებსა და უნივერსიტეტებში აღიზარდა ქართველი ახალგაზრდობის არაერთი თაობა, რუსული კულტურის გაცნობა, მის მიღწევათა გამოყენება ამდიდრებდა ქართულ კულტურას. ქართველ მოღვაწეებსაც შეჰქონდათ თავისი წვლილი რუსული კულტურის განვითარებაში. ს. დოდაშვილის "ლოგიკა" სახელმძღვანელოს როლს ასრულებდა რუსულ სკოლებში.

რუსული წიგნი, რუსული ჟურნალ-გაზეთი ქართველი მკითხველის ცოდნა-განათლების ამაღლების მნიშვნელოვანი საფუძველი იყო. რუსული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშები ქართულად ითარგმნებოდა. ქართულ პრესაში ქვეყნდებოდა რუს პუბლიცისტთა ნაწერები, რუსულ პრესაში კი ქართველ ავტორთა სტატიები. რუსეთიდან საქართველოში ჩამოდიოდნენ არა მარტო კარიერისტი, უსულგულო მოხელენი და დამსჯელი რაზმები, არამედ რუსი ხალხის საუკეთესო შვილებიც - მწერლები, მეცნიერები, ხელოვნების მუშაკები. XIX საუკუნეში ქართულრუსული კულტურული ურთიერთობა მნიშვნელოვნად გაფართოვდა. პეტერბურგსა და მოსკოვში გადასახლებული ბაგრატიონი უფლისწულები და მეცნიერები თვითონაც ითვისებდნენ რუსულ კულტურას და რუსულ საზოგადოებასაც აცნობდნენ საქართველოს ისტორიასა და ქართული კულტურის ძეგლებს. XIX ს. 20-იან წლებში საქართველოში ჩამოსული ა. გრიბოედოვი, რუსი დეკაბრისტები, აგრეთვე 30-იან წლებში გადმოსახლებული პოლონელი პატრიო-ტები მჭიდრო კონტაქტებს ამყარებდნენ ქართველ ინტელიგენციასთან. აქ შექმნა გრიბოედოვმა თავისი მხატვრული ნაწარმოებები, ოდოევსკიმ თავი-სი ლექსები. აქ დაიწერა მ. ლერმონტოვის შედევრები, რომელთა საგრძნობ ნაწილს ქართული ხალხური თქმულებალეგენდები დაედო საფუძვლად. 1829 წელს ქართველი ინტელიგენცია პატივისცემა-სიყვარულით მი-ესალმა ალ. პუშკინს, იმავე წელს ქართულ მიწას მწუხარებით მიაბარეს ალ. გრიბოედოვის ნეშთი. თბილისის რუსულ პრესაში დემოკრატიული იდეების პროპაგანდას ეწეოდა არაერთი რუსი მწერალი და პუბლიცისტი. ქართულ მელოდიებს იყენებდნენ თავიანთ მუსიკაში პ. ჩაიკოვსკი, იპოლიტოვ-ივანოვი, რუბინშტეინი და სხვა რუსი კომპოზიტორები. საქართველოში დაიწერა ლ. ტოლსტოის, მ. გორკის პირველი თხზულებანი. საქართველო და საერთოდ კავკასია იქცა XIX ს-ის რუსეთის არაერთი პოეტური ტალანტის აკვნად. საქართველოში საკმაოდ ფართოდ გავრცელდა ბ. ბელინსკის, ა. გერცენის, ნ. ჩერნიშევსკის და სხვათა რევოლუციურდემოკრატიული, აგრეთვე უტოპიურ-სოციალისტური იდეები.

ახალი პერიოდის რუსული კულტურა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული დასავლეთ ევროპულ კულტურასთან. განათლებული ქართული საზო-გადოება რუსული ენისა და სკოლის მეშვეობით ითვისებდა ინგლისური, გერმანული, ფრანგული კულტურის, საზოგადოებრივი აზროვნებისა და მეცნიერების მიღწევებს. ისიც ფაქტია, რომ XIX ს. 60-70-იან წლებიდან თანდათან ფართო მასშტაბი მიიღო დასავლეთევროპელთა ნაწერების ქართულ ენაზე თარგმნამ. ქართველი მკითხველი უკვე მშობლიურ ენაზე ეც-ნობოდა უ. შექსპირის, ვ. ჰიუგოს, ჯ. ბაირონის, ი. გოეთეს, ო. ბალზაკის, ე. ზოლას არაერთ ნაწარმოებს. დიდი მოწონებით სარგებლობდა შექსპირის ტრაგედიების ი. მაჩაბლისეული თარგმანები. დასავლეთევროპული კულტურისა და მეცნიერების მიღწევებს პროპაგანდას უწევდა ქართული პრესაც. ქართველი ხალხის ისტორიით, ყოფა-ცხოვრებითა და კულტურით დაინტერესდა დასავლეთევროპელ მწერალთა, მეცნიერთა და პუბლიცის-ტთა გარკვეული ნაწილი. საქართველოში იმოგზაურა და შემდეგ ჩვენი ქვეყნის შესახებ სქელტანიანი წიგნი გამოაქვეყნა ფრანგმა პროზაიკოსმა ა. დიუმამ. მწერალმა არტურ ლაისტმა ევროპას გააცნო ქართველთა ყოფა-ცხოვრება, ქართული კულტურის ნიმუშები. ქართული კულტურის თავი-სებურ პროპაგანდას ინგლისურ ენაზე ეწეოდა მარჯორი უორდროპი, რომელსაც არტურ ლაისტთან ერთად მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა ილია ჭავჭავაძესა და სხვა ქართველ მოღვაწეებთან.

ქართულრუსულ-ევროპულ კულტურულ ურთიერთობაში ქართველი ხალხი უფრო მიმღები იყო, ვიდრე მიმწოდებელი, მაგრამ არაერთმა ქართველმა მეცნიერმა და კულტურის სფეროში მოღვაწე ქართველმა სახელი გაითქვა რუსეთსა და ევროპაშიც (ს. დოდაშვილი, რ. ბაგრატიონი, დ. ჩუ-ბინაშვილი, ა. ცაგარელი, ა. ხახანაშვილი, ვ. პეტრიაშვილი, პ. მელიქიშვილი). ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ XIX

ს-ში ქართული კულტურა სხვა კულტურათა მიღწევებს ითვისებდა, მაგრამ თვითმყოფადობას, ორიგინალურობას ინარჩუნებდა, საკაცობრიო კულტურაში თავისებური ნაკადის სახით შედიოდა.

თავი XII. საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წლები)

საქართველოს დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში ნათქვამი იყო: 1917 წლის რევოლუცია ისე განვითარდა, რომ სამხრეთის ფრონტი დაიშალა. რუსეთის არმიამ დატოვა ამიერკავკასია. პოლიტიკურმა პარტიებმა შექმნეს ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოები. მაგრამ შინაპოლიტიკური კრი-ზისისა და გარეშე სამხედროპოლიტიკურ ძალთა ზეგავლენით ამიერკავკა-სიის ერთა კავშირი დაირღვა. ფედერაციული რესპუბლიკა დაიშალა. ასეთ პირობებში ქართველი ხალხის ინტერესი მოითხოვს, რომ საქართველომ საკუთარი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია შექმნას, მისი მეშვეობით გარეშე ძალის მიერ დაპყრობის საფრთხე თავიდან აიცილოს და დამოუკიდებელი განვითარების მტკიცე საფუძველი ჩაყაროს.

ყოველივე ამის შესაბამისად, საქართველოს ეროვნული ყრილობის მი-ერ არჩეული ეროვნული საბჭო აცხადებს: "1) ამიერიდან საქართველოს ხალხი სუვერენულ უფლებათა მატარებელია და საქართველო სრულუფლებიანი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა; 2) დამოუკიდებელი საქართველოს პოლიტიკური ფორმა დემოკრატიული რესპუბლიკაა; 3) საერთაშორი-სო ომიანობაში საქართველო ნეიტრალური სახელმწიფოა; 4) საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას სურს საერთაშორისო ურთიერთობის ყველა წევრთან კეთილმეზობლური განწყობილება დაამყაროს; 5) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა თავის საზღვრებში თანაბრად უზრუნველყოფს ყველა მოქალაქის პოლიტიკურ და სხვა უფლებებს; 6) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა განვითარების თავისუფალ ასპარეზს გაუხ-სნის მის ტერიტორიაზე მოსახლე ყველა ეროვნებას; 7) დამფუძნებელი კრების მოწვევამდე საქართველოს მართვა-გამგეობის საქმეს უძღვება ეროვ-ნული საბჭო, რომელიც შევსებული იქნება ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლებით და დროებითი მთავრობა, რომელიც პასუხისმგებელია ეროვნული საბჭოს წინაშე".

მხოლოდ ბოლშევიკებმა დაგმეს დამოუკიდებლობის დეკლარაცია, თავიდანვე შინაომი გამოუცხადეს საქართველოს რესპუბლიკის მართვა-გამ-გეობის ორგანოებს. სხვა პოლიტიკური პარტიები ეროვნულ ნიადაგზე დადგნენ, მეტ-ნაკლები აქტიურობით საქმიანობდნენ საქართველოს სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების შექმნა-სრულყოფის სფეროში.

საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ (პარლამენტმა) დასავლეთის დემოკრატიულ სახელმწიფოთა კონსტიტუციური ნორმების და პრაქტიკის შესაბამისად, თავის ხელთ აიღო საკანონმდებლო ორგანოს ყველა ფუნქცია. დამოუკიდებლობის დეკლარაციის

გამოქვეყნებისთანავე ჩამოყალიბდა პარლამენტის წინაშე პასუხისმგებელი დროებითი მთავრობა. მის პირველ თავმჯდომარედ აირჩიეს ნოე რამიშვილი (მანვე შეითავსა შინაგან საქმეთა მინისტრის თანამდებობა), სამხედრო მინისტრი გახდა გრიგოლ გიორგაძე, საგარეო საქმეთა — ევგენი გეგეჭკორი, იუსტიციის — შალვა ალექსიმესხიშვილი, ფინანსთა — გიორგი ჟურული, მიწათმოქმედების — ნოე ხომერიკი, განათლების — გიორგი ლასხიშვილი, გზებისა და ტრან-სპორტის მინისტრი — ივანე ლორთქიფანიძე.

პარლამენტსა და კოალიციურ მთავრობაში უმრავლესობა, მართალია, სოციალდემოკრატიას ეკუთვნოდა, მაგრამ სოციალისტფედერალისტი (გ. ლასხიშვილი, შ. მესხიშვილი), სოციალისტრევოლუციონერი (ივ. ლორთქიფანიძე) და ეროვნულდემოკრატი (გ. ჟურული) მინისტრები საკმაოდ აქტიურად მონაწილეობდნენ საშინაო და საგარეო პოლიტიკის მიმართულების განსაზღვრაში.

საქართველოს პარლამენტისა და დროებითი მთავრობის საქმიანობა (1918 წ. მაისი — 1919 წ. თებერვალი).

საქართველოს დროე-ბითი ხელისუფლების ერთ-ერთი პირველი ნაბიჯი იყო გერმანიასთან სამოკავშირეო ხელშეკრულების გაფორმება და მისი შუამავლობით ოსმალეთთან ზავის დადება. საზავო ხელშეკრულება მეტისმეტად მძიმე იყო (ოსმალთა სახელმწიფოს ბათუმის ოლქთან ერთად მიჰქონდა ახალციხე-ახალქალაქის მაზრები), მაგრამ თავიდან იქნა აცილებული აგრესიულად განწყობილი მეზობლის მიერ საქართველოს სხვა ტერიტორიების ოკუპა-ციის საფრთხე. გერმანია-საქართველოს თანამშრომლობის პირველი აქტი 1918 წლის 28 მაისს გაფორმდა. შეთანხმების თანახმად საქართველოში შემოვიდა ორი გერმანული ბატალიონი, ხოლო თბილისში დამკვიდრდა გერმანიის სამხედროპოლიტიკური მისია — გენერალ ფონ კრესის მეთაურობით. რამდენიმე დღის შემდეგ ბერლინში ჩავიდა საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი აკ. ჩხენკელი და ქართველ დიპლომატთა დელეგა-ცია. მხარეებმა ხელი მოაწერეს სამეგობრო ხელშეკრულებას. მასში აღინიშ-ნა, რომ გერმანია აღიარებდა და იურიდიულად ცნობდა საქართველოს დამოუკიდებლობას, კისრულობდა მის სამხედრო დახმარებას, ამყარებდა საქართველოსთან ნორმალურ ეკონომიკურ და სხვაგვარ ურთიერთობებს.

ეს მოვლენები სწორად გაიაზრეს საქართველოს პოლიტიკურმა პარ-ტიებმა, ქართველმა პატრიოტებმა. ოსმალეთისათვის ტერიტორიების დათმობა დროებით აქტად იქნა მიჩნეული, ხოლო გერმანიასთან ხელშეკრულების დადება, მისი ჯარის ნაწილის საქართველოში შემოსვლა, საზოგადოების უდიდეს ნაწილმა, შექმნილ სიტუაციაში, აუცილებელ და დადე-ბით მოვლენად აღიქვა. გერმანიასთან მჭიდრო კონტაქტების დამყარებაში განსაკუთრებით აქტიურ როლს ასრულებდა ეროვნულდემოკრატიული პარტია. მისი ღრმა რწმენით, გერმანიასთან მეგობრული კავშირი (თუნდაც სუვერენულ უფლებათა ნაწილის დათმობის ფასად), საქართველოს იხსნიდა როგორც ოსმალეთის პრეტენზიებისაგან, ისე საბჭოური რუსეთიდან მომდინარე საფრთხისაგან.

ამგვარ განწყობილებაში დისონანსი შეჰქონდათ მხოლოდ ქართველ კომუნისტებს, რომლებმაც ლენინზე ადრე ჩამოაყალიბეს ფორმულა: საქართველოს დამოუკიდებლობა არის

ქვეყნის გაბატონებული კლასებისა და მმართველი წრეების კავშირი გერმანულ ხიშტებთან, რომლის მახვილი მიმართულია (თითქოს) საქართველოს მშრომელი მასის წინააღმდეგ. კომუნისტთა სამწუხაროდ, ეს აბსურდული ვერსია მუშების მხოლოდ სრული-ად უმნიშვნელო ნაწილმა გაიზიარა.

საქართველოს რესპუბლიკის საპარლამენტო პარტიები საგარეო ორი-ენტაციისა და თავდაცვის სფეროში თითქმის ანალოგიურ პოზიციაზე იდ-გნენ. მაგრამ საგრძნობლად განსხვავდებოდა მათი თვალსაზრისები საში-ნაო პოლიტიკის, ქვეყნის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების პრობლემებზე მსჯელობისა და კამათის დროს. ხელისუფლების პირველ ნაბიჯებს ამ სფეროში აკრიტიკებდნენ მარჯვნიდანაც და მარცხნიდანაც. მართალია, ეს იყო მსოფლმხედველობრივი დაპირისპირება, პრინციპული ბრძოლა, მაგრამ ზოგჯერ მჟღავნდებოდა ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში გადაზრდის ტენდენცია.

ეროვნულდემოკრატები ე. გეგეჭკორს და ა.კ. ჩხენკელს ამიერკავკასი-ის ხელისუფლებაში მუშაობის დროს დაშვებული შეცდომებისათვისაც აკრიტიკებდნენ, ძველ ცოდვებსაც უხსენებდნენ. 1918 წ. 17 ივნისს საქართველოს ეროვნული საბჭოს სხდომაზე გერონტი ქიქოძემ განაცხადა: მთავრო-ბამ სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური საკითხების გადაწყვეტა ადრე ვერ შეძლო და ვერც ახლა ახერხებს. ამის ძირითადი მიზეზი მთავრო-ბის უმრავლესობის სოციალისტური გეზია. ისინი ამბობენ, რომ ქართველი ეროვნული ბურჟუაზია მეტისმეტად სუსტია და ამიტომ გახდნენ იძულებული ხელთ აიღონ საქართველოს სახელმწიფოს მშენებლობის მძიმე ტვირთი. ჩემის აზრით, ეს როლი მათთვის "სრულიად შეუფერებელია იმიტომ, რომ სოციალდემოკრატია კლასობრივ ნიადაგზე დგას და არა სახელმწიფოებრივზე". ასეთი პოზიცია კი ქმნის კლასობრივი ბრძოლის გამწვავების, სამოქალაქო ომის დაწყების საფრთხეს. სოციალდემოკრატიი-საგან განსხვავებით, დასძინა ბოლოს გ. ქიქოძემ, ჩვენი პარტია არაა რევოლუციური, იგი ევოლუციურ თვალსაზრისზე დგას. ყველამ უნდა შეიგ-ნოს, რომ "სახელმწიფოს აშენების დროს საჭიროა სახელმწიფოებრივი ელემენტების გამოყენება პარტიული რწმენის გამოუყენებლად".

სოციალისტ-ფედერალისტები და ესერები კი პირიქით, მთავრობას სოციალიზმის პრინციპებიდან გადახვევაში და ბურჟუაზიული პოლიტი-კის გატარებაში სდებდნენ ბრალს. ორმხრივმა კრიტიკამ საგონებელში ჩა-აგდო მთავრობის უმრავლესობა. ნოე რამიშვილი იძულებული გახდა პრემიერის პოსტიდან გადამდგარიყო. მემარცხენე სოციალისტებიც და მემარ-ჯვენე ეროვნულდემოკრატებიც გარკვეული იმედებით განიმსჭვალნენ. ხელისუფლების ნაადრევ კრიზისს დაუკავშირეს თავიანთი პოლიტიკური პოზიციის გაძლიერება. კერძოდ, მემარჯვენეების ვარაუდით, რაკი სოციალისტურმა გეზმა არ გაამართლა, ვიწრო კლასობრივ მიმართულებას შეცვლიდა საერთო სახელმწიფოებრივი მიმართულება.

სოციალისტ-ფედერალისტებისა და ესერების აზრით, კრიზისის დაძლევას, გართულებული პრობლემების გადაწყვეტას შეძლებდა მუშათა საბ-ჭოების აღმასრულებელი კომიტეტებისაგან შედგენილი ერთგვაროვანი სო-ციალისტური მთავრობა. ამ იდეას მხარი არ დაუჭირა სოციალდემოკრა-ტიის ლიდერმა ნოე ჟორდანიამ, რომელმაც დაარწმუნა თბილისის მუშათა საბჭო, პრეტენზია არ განეცხადებინა ხელისუფლებაში შესვლაზე. ნ. ჟორდანიას ამგვარმა

განწყობილებამ და ცენტრისტულმა პოზიციამ კი განაპირობა ის, რომ საქართველოს პარლამენტმა, გადამდგარი ნ. რამიშვილის ნაცვლად, მთავრობის თავმჯდომარედ აირჩია ნოე ჟორდანია.

მთავრობის ახალი თავმჯდომარე ანგარიშს უწევდა ოპოზიციურ პარ-ტიების კრიტიკულ გამოსვლებს, ცდილობდა კომპრომისული პოლიტიკისა და ტაქტიკის შემუშავებას. ამ გზით აპირებდა იგი კლასებისა და პოლი-ტიკური პარტიების წინააღმდეგობათა შესუსტებას, ქართველი ერის, მთელი დემოკრატიული ძალების მთავრობის გარშემო კონსოლიდაციას.

სოციალ-დემოკრატია, მართალია, აღიარებდა, რომ ისტორიის ჩარხის ტრიალმა მას ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მშენებლობის მისია დააკისრა, მაგრამ იმავდროულად მშრომელ მასას არწმუნებდა, რომ კაპიტალისტური საზოგადოების განმტკიცებაზე არ ფიქრობდა, დაქირავებული შრომის ექ-სპლუატაციის სისტემის გამარადისებას არ აპირებდა. რაკი სახელმწიფო ძალაუფლება ხელთ გვაქვს, ამბობდა ნ. ჟორდანია, "შეიძლება მხედველო-ბაში ვიქონიოთ სოციალისტური რევოლუცია როგორც მიზანი, ისტორიული პერსპექტივა და არა როგორც პირდაპირი პრაქტიკული ამოცანა. ამ პერსპექტივით განვსხვავდებით ჩვენ ყველა ბურჟუაზიული პარტიებისაგან, რომელნიც მონაწილეობენ სახელმწიფო დაწესებულებათა აშენების საქმე-ში, იმ მიზნით, რომ განამტკიცონ კაპიტალისტური საზოგადოება".

ნ. ჟორდანიას ასეთმა განცხადებებმა ვერ აღმოფხვრა ეროვნულდემოკრატთა უნდობლობა სოციალდემოკრატიისადმი. ალ. ასათიანი გულისწყრომით წერდა, რომ ეროვნულ საბჭოში აბსოლუტურ უმრავლესობას სოციალდემოკრატები შეადგენდნენ. პარლამენტი ასახავს არა ახლანდელ, არამედ გასული წლის საზოგადოებრივ ძალთა განლაგებას და განწყობილებას, როცა ქართველი ერი რევოლუციური ფსიქოზით იყო შეპყრობილი. ერთი ნოეს ნაცვლად მეორის დანიშვნა მთავრობის ანტისახელმწიფო-ებრივ ზნესა და მოქმედებას ვერ შეცვლის. "მხოლოდ უკიდურესი რევოლუციური პოლიტიკის ლიკვიდაციის შემდეგ იქნება შესაძლებელი საქართველოს ნამდვილი სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობა ხალხის უფლებისა და პიროვნების თავისუფლების საფუძველზე".

სოციალ-დემოკრატიის რევოლუციური იდეებით გატაცებაზე კრიტიკულად გამოსვლების დროს ეროვნულდემოკრატები, რა თქმა უნდა აჭარ-ბებდნენ. იმ დროს საქართველოს ყველაზე გავლენიანი ამ პარტიის პრაქტიკულ საქმიანობაზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ მას არც უფიქრია სო-ციალისტური საზოგადოებრივი წყობილების აშენება. სოციალდემოკრატი-ული პარტია ცდილობდა კაპიტალიზმის პირობებში ჩაეყარა სოციალური სამართლიანობის საფუძველი. საქართველოს რესპუბლიკისათვის მიეცა საერთო-სახალხო, სამართლებრივი სახელმწიფოს ელფერი. "ჩვენ გვჭირდება — აცხადებდა ნ. ჟორდანია — ისეთი რესპუბლიკა, რომელმაც ხალხი არ უნდა დაუმორჩილოს სახელმწიფოებრივი საშუალებებით ბურჟუაზიას, მაგრამ ხელი არ უნდა შეუშალოს და ფართო ასპარეზი მისცეს საწარმოო ძალთა განვითარებას". ისიც უნდა ითქვას, რომ მარჯვნიდან კრიტიკამ დადებითი გავლენა მოახდინა სოციალდემოკრატიის სამოქმედო პროგრამა-ზე. ნ. ჟორდანიას მთავრობამ არსებითად უარი თქვა ვიწრო კლასობრივ და ვიწრო პარტიულ პოლიტიკაზე. ცდილობდა შეესუსტებინა სოციალური ანტაგონიზმი და

კლასობრივი ბრძოლა. მიეღწია ეროვნულ ძალთა კონსოლიდაციისათვის, ყველა კლასი და პარტია ჩაება საერთო-სახალხო სახელმწიფოს მშენებლობაში.

საქართველოს რესპუბლიკის პარლამენტი და დროებითი მთავრობა პირველ ხანებში განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას აქცევდნენ შინაგან საქმეთა და იუსტიციის სამინისტროების საიმედო, კომპეტენტური კადრე-ბით დაკომპლექტებას, ადმინისტრაციული აპარატის და მილიციის ჩამოყალიბებას. პარლამენტმა დაამტკიცა კანონი საგუბერნიო და სამაზრო ადმი-ნისტრაციის შტატების შესახებ, რომლის შესაბამისად დაინიშნა თბილისის და ქუთაისის საგუბერნიო კომისრები, სოხუმის ოლქის კომისარი, აგრეთვე 14 სამაზრო და 56 სარაიონო კომისარი. ეროვნულდემოკრატიულმა ფრაქციამ თავიდანვე გააკრიტიკა საადმინისტრაციო კანონი. დაიწუნა მის საფუძველზე შექმნილი ბიუროკრატიული აპარატი, დაგმო კომისართა ინსტიტუტი. ფრაქციამ ზედმეტად მიიჩნია საქართველოს გაყოფა ორ გუბერ-ნიად, აღნიშნა, რომ ეს ძველი იმპერიული კანონის გამოძახილია, ჩვენი პატარა რესპუბლიკისათვის გუბერნატორთა მაგვარი სატრაპები შეუფერებელიაო. მოითხოვა გუბერნიების გაუქმება. დაასაბუთა, რომ ცენტრალურ ხელისუფლებას, კერძოდ შინაგან საქმეთა მინისტრს არ გაუჭირდებოდა პირდაპირი კავშირის დამყარება სამაზრო ადმინისტრაციასთან.

სოციალდემოკრატიულმა უმრავლესობამ მიიღო ეს სამართლიანი შე-ნიშვნა. ორიოდე თვეში გაუქმდა თბილისის და ქუთაისის გუბერნიები, მათი ადმინისტრაციული აპარატი. ზედმეტად იქნა მიჩნეული სამაზრო კომისართა ავტორიტარული ხელისუფლებაც. 1918 წლის აგვისტო-სექტემ-ბერში გატარდა ცარიზმის დროს ოცნებად ქცეული საერობო რეფორმა. ყველა მაზრაში ჩამოყალიბდა ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგა-ნოები; საყოველთაო უფლების საფუძველზე ხალხმა აირჩია სამაზრო საკრებულოები. მართალია, ხმების უმრავლესობა თითქმის ყველგან სოციალდემოკრატიამ მიიღო, მაგრამ მეტ-ნაკლები რაოდენობის ხმოსნები საკრე-ბულოებში გაიყვანეს სხვა პოლიტიკურმა პარტიებმაც. ყველა მაზრაში (და რაიონებშიც) ჩამოყალიბდა მრავალპარტიული საკრებულოები (განმკარგულებელი ორგანოები) და გამგეობები (აღმასრულებელი ორგანოები).

საქალაქო თვითმმართველობის სისტემა, როგორც ითქვა ჯერ კიდევ XIX ს-ის 70-80-იან წლებში ჩამოყალიბდა, მაგრამ 1917 წ. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ დაიწყო მათი სრული დემოკრატიზაცია. დამოუკიდე-ბელი საქართველოს ქალაქებში ბურჟუაზიამ დაკარგა ადგილობრივი მართვა-გამგეობის მონოპოლია. საქალაქო სათათბიროებსა და გამგეობებში თავის კანონიერი ადგილი დაიკავეს ყველა დემოკრატიულმა ფენამ. ადგილობრივი თვითმმართველობები საერთოდ პოლიტიკური პარტიების იდე-ური ბრძოლის არენად გადაიქცა. რევოლუციურ ანარქიას დემოკრატიული სტაბილურობა ცვლიდა.

იუსტიციის სამინისტრო საკმაოდ ნაყოფიერად საქმიანობდა სასამართლოსა და სამართლის წარმოების სრულყოფის სფეროში. გაუქმდა რევოლუციური ტრიბუნალები, სხვადასხვაგვარი საგამომძიებო კომისიები. 1918 წ. 24 სექტემბრის კანონის საფუძველზე განხორციელდა ძველი რეჟიმიდან მემკვიდრეობით მიღებული მომრიგებელი სასამართლოების და მომრიგე-ბელ მოსამართლეთა ინსტიტუტის ძირფესვიანი რეორგანიზაცია. ჩატარდა სასამართლოს საგამომძიებლო ნაწილის რეფორმაც. გატარდა კანონი ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტის

ჩამოყალიბების შესახებ. დამტკიცდა აგრეთვე "უზენაესი სასამართლოს, საკასაციო დაწესებულების — სენატის" დებულე-ბა. იუსტიციის სამინისტროსთან შეიქმნა განსაკუთრებული საკოდიფიკა-ციო განყოფილება, რომელმაც 1919 წლის იანვარში გამოაქვეყნა ოფიციალური კანონებისა და მთავრობის განკარგულებათა კრებული.

საქართველოს პარლამენტისა და მთავრობის მესვეურებს კარგად ჰქონდათ გააზრებული დამოუკიდებელი სახელმწიფოსათვის შეიარაღებული ძალების, სხვადასხვა საჯარისო ნაწილების დიდი მნიშვნელობა. ჯერ კიდევ 1917 წ. მარტ-აპრილში სოციალდემოკრატიულმა პარტიამ ჩამოაყალიბა სახალხო გვარდია (მოხალისეთა რაზმები), რომლის შეიარაღება-შე-ნახვის თანხები იქმნებოდა ძირითადად კერძო შემოწირულობათა მეშვეო-ბით. 1918 წლის 2 ივლისს საქართველოს პარლამენტმა დაამტკიცა კანონი შეიარაღებული ძალების შექმნის შესახებ, რომლის თანახმად სახალხო გვარდია გადაიქცა სახელმწიფო-სამხედრო ორგანიზაციად და მისი დაფი-ნანსება სახელმწიფო ბიუჯეტს დაეკისრა. საგრძნობლად შეიცვალა გვარდიის წყობა, სტრუქტურა. თუ ადრე იგი მხოლოდ ქვეითი მსროლელი ბატალიონებისაგან შედგებოდა, შემდეგ თანდათან ჩამოყალიბდა გვარდი-ის არტილერია, ცხენოსანთა დივიზიონი, ტყვიამფრქვეველთა რაზმი, საინ-ჟინრო ნაწილი. მოქმედი გვარდიის პარალელურად არსებობდა 17 სარე-ზერვო ბატალიონი.

ფინანსური ფონდის სიმცირის გამო, შედარებით ნაკლები ყურადღება ექცეოდა და მეტი დაბრკოლებები ხვდებოდა რეგულარული არმიის ჩამოყალიბებას. მუდმივი ჯარის შემადგენლობაში თანდათან დაკომპლექტდა სამი ქვეითი ბრიგადა, სანაპირო ჯარი, თბილისის ე. წ. სადარაჯო ათასე-ული, ავტომობილისტთა, საავიაციო და რადიოტელეგრაფისტთა რაზმები.

საქართველოს შეიარაღებულ ძალთა უზენაეს ხელმძღვანელად გამოცხადდა რუსპუბლიკის პარლამენტი. სამხედრო უწყების უშუალო მეთაურად დაინიშნა სამხედრო მინისტრი. გადაწყდა, ომიანობის დროს მტრის წინააღმდეგ მებრძოლ არმიას სათავეში ჩადგომოდა მთავრობის საგანგებო ბრძანებით დანიშნული სარდალი. მთავრობა ნიშნავდა აგრეთვე შეიარაღე-ბული ძალების შტაბის უფროსს.

სახალხო გვარდია, რომელსაც სოციალდემოკრატია თავის პროგრამაწესდების შესაბამისად განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა, ეროვნულდემოკრატიულ ფრაქციას ვიწრო პარტიული (სოციალდემოკრატიული) ინტერესების შესაბამის შეიარაღებულ ძალად მიაჩნდა და ეჭვი ეპარებოდა საგარეო ფრონტზე მის ბრძოლისუნარიანობაში. იგი თავიდანვე მოითხოვდა ერთიანი არმიის, "რეგულარული, რკინის დისციპლინით შედუღაბებული ჯარის" ჩამოყალიბებას, რაც მოგვიანებით გაიზიარა სამხედრო მინის-ტრად დანიშნულმა გრიგოლ ლორთქიფანიძემ. ეროვნულდემოკრატების და სოციალდემოკრატი სამხედრო მინისტრის ამგვარმა პოზიციამ დიდი გავლენა მოახდინა საერთოდ ხელისუფლებაზე. თვით ოფიციოზი "ერთო-ბა" ალაპარაკდა რეგულარული, კარგად გაწვრთნილი და შეიარაღებული არმიის შექმნის აუცილებლობაზე, იგი მიიჩნია დამოუკიდებელი საქართველოს უშიშროების ძირითად გარანტად.

საქართველოს რესპუბლიკის საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლება, ბუნებრივია, დიდ ანგარიშს უწევდა ხალხის ნებას, განწყო-ბილებას; გლეხობის, მუშათა კლასისა და სხვა სოციალური ფენების მოთხოვნებს. საკმაოდ ბევრს მუშაობდნენ სასურსათო პრობლემების მოგვარე-ბაზე, ცდილობდნენ თავიდან აეცილებინათ მოახლოებული მასობრივი შიმშილობა. მთავრობამ სურსათ-სანოვაგის გარკვეული მარაგის შექმნისა და სიძვირესთან ბრძოლის მიზნით ჩამოაყალიბა სასურსათო კომიტეტი, რომელიც აქტიურად ერეოდა საბაზრო ურთიერთობაში, ზღუდავდა ვაჭრობის თავისუფლებას. ცდილობდა მის დარეგულირებას და ცენტრალი-ზაციას. ასეთ პოლიტიკას იზიარებდნენ სოციალისტფედერალისტთა და ესერთა ფრაქციები, მის წინააღმდეგ კი გამოდიოდნენ ეროვნულდემოკრა-ტები. მთავრობამ სამართლიანად მიიჩნია ამ უკანასკნელთა ზოგი შენიშვნა და მიიღო დადგენილება: 1) გამოცხადდეს საქართველოს საზღვრებში პურეულით თავისუფალი ვაჭრობა; 2) უცხოეთიდან ხორბლის შემოტანა გათავისუფლდეს ბაჟისაგან; 3) გაუქმდეს ყველა სასურსათო კომიტეტი; 4) დაევალოს შინაგან საქმეთა და სასურსათო საქმეთა მინისტრებს, იბრძოლონ სურსათის გადამალვისა და სპეკულაციის წინააღმდეგ.

საქართველოს ხელისუფლების წინაშე თავიდანვე დაისვა ძალიან გამწვავებული საადგილმამულო ურთიერთობათა დარეგულირების, აგრარული რეფორმის გატარების საკითხი. ჯერ კიდევ 1917 წ. 16 დეკემბერს ამი-ერკავკასიის კომისარიატმა, მართალია გამოსცა დეკრეტი მიწის შესახებ, მაგრამ იგი ზოგად დებულებებს შეიცავდა, პრაქტიკაში არ გადაზრდილა და, ბუნებრივია, გლეხობა ვერ დააკმაყოფილა. საქართველო აგრარული მოძრაობის ალყაში იყო გახვეული, როცა შეიკრიბა ამიერკავკასიის სეიმი. მასში წარმოდგენილმა თითქმის ყველა პარტიამ (ფრაქციამ) საჭიროდ მი-იჩნია სარეფორმო საქმიანობის დაჩქარება. 1918 წ. 7 მარტს სეიმმა (პარლამენტმა) მიიღო კანონი, რომლის საფუძველზე დაიწყო აგრარული რეფორმის პრაქტიკული რეალიზაცია. კანონი კი, მართალია, განსაზღვრავდა მიწათმფლობელობის უმაღლეს ნორმას (სხვადასხვა ზონისა და ტიპის მეურ-ნეობებისათვის 7, 15, 40 ჰექტრის მოცულობით), რომლის გარდამეტი ყველას უნდა ჩამორთმეოდა, მაგრამ არ აწესებდა უმიწო გლეხებისათვის გადასაცემი ნაკვეთების ოდენობას. საქმე გაჭიანურდა. ამან, როგორც მიწათმოქმედების მინისტრი ხომერიკი აღნიშნავდა, გლეხობის მოთმინების ფიალა აავსო და "გლეხებმა საკუთარი ძალით გადაწყვიტეს მიწის საკითხი, რევოლუციური გზით მიითვისეს ის, რაც კანონისაგან არ მიეცათ; თითქმის პირწმინდათ ჩამოართვეს მემამულეებს მიწები და თვითონ შეუდგენ დამუშავებას".

საქართველოს მთავრობამ დააჩქარა აგრარული რეფორმის პრაქტიკული რეალიზაცია. ეროვნული სახელმწიფოს საკუთრებად გამოაცხადა რუ-სეთის სახაზინო მიწის ფონდი და რომანოვთა საუფლისწულო მეურნეო-ბები. გარდა ამისა, ჩატარდა მსხვილი კერძო მამულების კონფისკაცია, გლეხებზე გასანაწილებელ სახელმწიფო ფონდში შევიდა 621 ათასი ჰექტარი სახნავ-სათესი და სხვა კულტურული მიწა. მუნიციპალიზაციის თეორიის შესაბამისად მიწის ეს ფონდი გამგებლობაში გადასცეს ადგილობრივი თვითმმართველობის საადგილმამულო კომიტეტებს, რომელთაგან გლეხებს უვადო იჯარით უნდა აეღოთ თავისთვის საჭირო ნაკვეთები.

პარლამენტის ეროვნულდემოკრატიულმა ფრაქციამ თავიდანვე დაიწუნა მთავრობის აგრარული პროგრამა, საადგილმამულო რეფორმის მიმართულება. იგი ცდილობდა დაერწმუნებინა ხელისუფლების უმრავლესობა, რომ უმნიშვნელოვანესი პრობლემის ამგვარი გადაწყვეტა არ შეესაბამებოდა გლეხობის ინტერესებს, ვერ უზრუნველყოფდა სოფლის მეურნეობის ნორმალურ განვითარებას. გლეხის გონება და სურვილი — წერდა გაზ. "საქართველოს" რედაქცია, "მესაკუთრეობისაკენაა მიდრეკილი. ეს ასეც უნდა იყოს. სხვა მხრივ ჩვენი ჩამორჩენილი მეურნეობის წინ წაწევა შეუძლებელი გახდება".

მალე ხელისუფლებამ მიიღო კრიტიკა, კორექტივი შეიტანა რეფორმა-ში. 1919 წლის 28 იანვარს საქართველოს პარლამენტმა, ადრე გამოქვეყნე-ბელ აგრარულ კანონს დაუმატა რამდენიმე მუხლი, რომელთა მიხედვით გლეხობის საკუთრებად გამოცხადდა ადრე მიზომილი და ახლად გადა-ცემული მიწის ნაკვეთები.

სოციალდემოკრატიული უმრავლესობის პოზიციის ამგვარმა შეცვლამ სოციალისტფედერალისტთა და ესერთა ფრაქციების გულისწყრომა გამო-იწვია. მმართველ პარტიას მათ ბრალად დასდეს კერძო საკუთრების ხელუხლებლად დატოვება და ამდენად სოციალისტური პრინციპების ღალა-ტი. ეროვნულდემოკრატიულ ფრაქციას კი ახლა ის არ მოსწონდა, რომ მთავრობა უსასყიდლოდ ართმევდა მემამულეებს მიწებს და თავის აგრარული პოლიტიკით, მსხვილ მეურნეობებს ანადგურებდა, რაც სახელმწიფოს დიდ ზარალს აყენებდა. საერთოდ კი ხელისუფლება ანგარიშს უწევდა მარცხნიდან მომდინარე კრიტიკასაც, მაგრამ მის აგრარულ-სამეურნეო პოლიტიკაზე მეტ გავლენას ახდენდა ბურჟუაზიული ოპოზიციის საქმიანობა. ორმხრივი დაწოლის ქვეშ მოქცეული მთავრობის აგრარული პოლი-ტიკა უმეტეს შემთხვევაში კომპრომისულ ხასიათს ატარებდა.

საქართველოს მიწის ფონდის მნიშვნელოვანი ნაწილი (ტყეები, ალპური საძოვრები და სხვ.) სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა. კონფისკა-ციაქმნილ მსხვილ რაციონალურ მეურნეობათა ბაზაზე მთავრობამ შექმნა ეროვნული (სახელმწიფო) მეურნეობები, ეროვნულ მეურნეობებად გარდა-სახა, მაგალითად: საუფლისწულო მამულები (წინანდალი, მუკუზანი, ნათარეული, მუხრანი, გიაურარხი, ჩაქვი, ვაჩევი), ფრიდონოვის მამულები (მა-ნავსა და სკრაში), მანთაშევისა და არამიანცის მეურნეობები (ქვემო ქართლში), ანანოვის მეურნეობა (ვარციხეში), სმეცკოისა და აგუმანოვის მამულები (სოხუმის ოლქში). მთავრობამ მეტი ადგილი და გასაქანი მისცა კერძო საკუთრებას და ინდივიდუალურ მეურნეობას. ბევრი კაპიტალის-ტური მეურნეობა თითქმის ხელუხლებელი დარჩა. ამ მამულების მფლო-ბელებს ჩამოართვეს ნორმის გარდამეტ მიწაზე საკუთრების უფლება, მაგრამ მათვე დაუტოვეს საიჯარო სარგებლობაში. ამ კონკრეტულ შემთხვევებში ერთმანეთს შეერწყა კერძო მესაკუთრული და საიჯარო მეურნეობა-ნი.

1918-1920 წლებში თავისუფლად ვითარდებოდა წვრილი და საშუალო მოცულობის გლეხური მეურნეობანი. საქართველოს მიწის ფონდის გარ-კვეული ნაწილი მიიღეს ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებმა, რომლებიც ქმნიდნენ საერთო-საზოგადოებრივი მოხმარებისათვის საჭირო დაწესებულებებს.

ქართველი ხალხის მიერ დიდხანს ნანატრი ამ სამართლიანი აგრარული რეფორმის მთავარი შედეგი ის იყო, რომ მთლიანად აღმოიფხვრა ბა-ტონყმობის ნაშთები. ბოლო მოეღო რუსეთის სახელმწიფო ხაზინისა და მსხვილი მემამულეების მონოპოლიურ საკუთრებას მიწაზე. წარმოების ეს ძირითადი საშუალება სამართლიანად გადანაწილდა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებზე. ნორმალური პირობები შეიქმნა ფერმერული მეურნეობის განვითარებისათვის.

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის მოსახლეობის უმრავლესობას, მართალია ქართველები შეადგენდნენ, მაგრამ ქვეყანაში მეტ ნაკლები რაოდენობით ცხოვრობდნენ აფხაზები (აფსუები), ოსები, სომხები, აზერბაი-ჯანელები, რუსები და სხვა ეროვნებათა წარმომადგენლები. შიგაეროვნულ ურთიერთობათა დარეგულირება ხელისუფლების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფუნქციად გადაიქცა.

ჯერ კიდეც 1918 წ. მარტში გართულდა სიტუაცია სოხუმის ოლქში; ადგილობრივმა ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება და რუსეთთან შეერთება დაისახა მიზნად. აფხაზი (აფსუა) ეროვნების ზოგიერთმა ლიდერმა კი სეპარატისტული მისწრაფება გამოამ-ჟღავნა. ბოლშევიკებმა შექმნეს "სამხედრორევოლუციური კომიტეტი", წითელი რაზმი, დაეუფლნენ სოხუმს და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარე-ბა მიულოცეს ხალხს. რევკომის ხელმძღვანელებმა სამხედრო დახმარება სთხოვეს საბჭოთა რუსეთს.
აფხაზეთში შემოვიდა ყუბანელ კაზაკთა ორიათასიანი რაზმი.

ამასობაში ამიერკავკასიის ფედერაცია დაიშალა. საქართველოს მთავრობამ აფხაზეთში ჯარის საკმაოდ მსხვილი ერთეული გაგზავნა, მაგრამ სამხედრო მოქმედებისაგან თავი შეიკავა. მშვიდობიანი მოლაპარაკება გამართა ადგილობრივ პოლიტიკურ ძალებთან. 1918 წ. 7-8 ივნისს საქართველოს რესპუბლიკის სრულუფლებიანმა წარმომადგენლობამ აფხაზეთის სახალხო საბჭოს რწმუნებულებთან გააფორმა ასეთი ხელშეკრულება: 1) საქართველოს მთავრობასთან მოიწვევა აფხაზეთის წარმომადგენელი, აფხა-ზეთის საქმეთა მინისტრი; 2) აფხაზეთის შინაგანი მმართველობის ფუნქცია ეკისრება აფხაზეთის სახალხო საბჭოს; 3) რევოლუციური წესრიგის დამყარებისა და ხელისუფლების განმტკიცებისათვის აფხაზეთში გაიგზავ-ნება საქართველოს სახალხო გვარდიის ნაწილი; 4) აფხაზეთში სოციალურ რეფორმებს გაატარებს ადგილობრივი სახალხო საბჭო საქართველოს რესპუბლიკის კანონმდებლობის შესაბამისად და ადგილობრივ თავისებურებათა გათვალისწინებით; 5) აფხაზეთის სახალხო ყრილობა მოწვეული იქნე-ბა უახლოეს მომავალში და იგი განსაზღვრავს აფხაზეთის პოლიტიკურ სტატუსს.

საქართველოს მთავრობა, როგორც ვხედავთ, სცნობდა აფხაზეთში შექმნილ ადგილობრივ მმართველობას, მზად იყო მიეცა ამ მხარის მრავალეროვნული მოსახლეობისათვის ფართო თვიმმართველობა, პოლიტიკური ავტონომიაც კი. მაგრამ აფხაზთა სახალხო საბჭოს ლიდერებმა მეტი მო-ითხოვეს. მათ მიზნად დაისახეს თავის უფლებამოსილების მაქსიმალური გაფართოება, სრული დამოუკიდებლობის მოპოვება. კონფლიქტის მშვიდობიანი მეთოდებით მოგვარება არ მოხერხდა. გენერალმა გიორგი მაზ-ნიაშვილმა სახალხო გვარდია შეტევაზე გადაიყვანა და დაამარცხა სეპარა-ტისტთა რაზმები. 1918 წ. 19 ივნისს ქართული ჯარი შევიდა სოხუმში. 22 ივნისს — გაგრაში. გვარდიამ გააგრძელა წინსვლა და 2 ივლისს აიღო ადლერი, 16 ივლისს — სოჭი, 26 ივლისს — ტუაფსე. ნ. ჟორდანიამ გააკეთა განცხადება, რომ ტერიტორიების შემომატება

საქართველოს მთავრობის გეგმაში არ ზის, ტუაფსემდე ქვეყნის დაცვის, მისი მთლიანობის შენარჩუ-ნების, ბოლშევიკური საფრთხის თავიდან აცილების საჭიროებამ მიგვიყვა-ნაო.

საქართველოს მთავრობის გადაჭარბებული სიფრთხილე იყო იმის მი-ზეზი, რომ საქართველოს შეიარაღებულ ძალთა ეს დიდი გამარჯვება არ აისახა დოკუმენტურ მასალებში და ქართულ პრესაში. მხოლოდ 1918 წ. 4 ოქტომბერს გამოქვეყნდა გაზ. "საქართველოში" მცირე ინფორმაცია სათაურით — "შავი ზღვის პირის ჩვენი ჯარის ბრწყინვალე გამარჯვების ამბავი". ნიკო თავდგირიძის ამ კორესპოდენციით გაიგო ქართველმა ხალხმა გენერალ მაზნიაშვილის და ქართული ჯარის გმირობა, მათი საარაკო ლაშქრო-ბა გაგრიდან ტუაფსემდე. ნ. თავდგირიძე წერდა: "სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ჩვენმა ჯარმა გენერალ მაზნიაშვილის სარდლობით და ჩვენი მამაცი ოფიცრების — "ჭკადუას, დონდუას, იაშვილის, გოგიტიძის, ანთაძის გაბედულობის მეოხებით, ჩვენს ხალხს აღუდგინა სამხედრო საქმეში ძველებური სწორუპოვრობის სახელი". ავტორს განსაკუთრებით შთამბეჭდავად მიუჩნევია ტუაფსედან 24 კმ-ზე მოპოვებული გამარჯვება, სადაც ქართველთა რაზმმა ააფეთქა ჯავშნიანი მატარებელი და გაანადგურა მტრის 4 ათასიანი ჯარი. კორესპოდენტი სინანულს გამოთქვამს იმის გამო, რომ საქართველომ და მისმა მთავრობამ სათანადოდ ვერ დააფასა ყუბანის ველზე გაჭრილი ქართული ლაშქრის გმირობა, პატივი არ მიაგო ჩვენს სასახელო რაინდებს, რომელთა ვაჟკაცობა და საზრიანობა არა მარ-ტო საქართველოს ისტორიაში, მსოფლიო ისტორიაშიც ჩაიწერებაო.

გენერალ მაზნიაშვილისა და ქართველთა სახალხო ლაშქრის გმირობა მსოფლიო ისტორიაში არავის ჩაუწერია. მაგრამ ამ გამარჯვებამ კარგახანს განამტკიცა საქართველოს პოზიციები შავზღვისპირეთში.

საქართველოს ხელისუფლებას იარაღით დამყარებული მშვიდობა და წესრიგი არ აკმაყოფილებდა. მთავრობამ 1918 წ. 3 სექტემბერს მოისმინა აფხაზეთის საქმეთა მინისტრის მოხსენება და გამოაქვეყნა შემდეგი შინა-არსის ინფორმაცია: ჩვენთვის ცნობილი გახდა, რომ აფხაზეთის სახალხო საბჭოს წევრთა ერთი ნაწილი, დაადგა რა აფხაზეთის მოსახლეობის ჭეშმარიტი ინტერესების ღალატის გზას, თითქმის ყოველთვის ცდილობდა და ცდილობს უცხო ძალის ჩარევით (თურქები, ალექსეევის თეთრი არმია) შეცვალოს ვითარება აფხაზეთში. ამ ბოლო დროს მათ მიზნად დაი-სახეს პოლიტიკური გადატრიალება. შესძლეს ადგილობრივი შეიარაღებული ძალების მობილიზაცია, თავის სრულ გავლენას დაუქვემდებარეს აფხაზეთის სახალხო საბჭო, რის შემდეგ მან დაკარგა ხალხის სასარგებლოდ საქმიანობის შესაძლებლობა. ამიტომ საქართველოს მთავრობამ დაადგინა: 1) დაინიშნოს აფხაზეთის სახალხო საბჭოს ახალი შემადგენლობის არჩევ-ნები: 2) არჩევნების ჩასატარებლად შეიქმნას კომისია ვარლამ და გიორგი შერვაშიძეების, ვასილ გურჯუას და ექიმ ფაშალიშვილის შემადგენლობით. 3) არჩევნებამდე სოხუმის ოლქის დროებით უფროსად დაინიშნოს ბენიამინ ჩხიკვიშვილი, რომელსაც დაექვემდებარება ყველა ადგილობრივი სამთავრობო დაწესებულება.

1919 წლის გაზაფხულს მოხერხდა არჩევნების ჩატარება. აფხაზთა საბ-ჭოს ნაცვლად მოქმედება დაიწყო აფხაზეთის სახალხო საბჭოს ახალმა მრავალეროვანმა შემადგენლობამ. მალე მან შეიმუშავა "აფხაზეთის ავტო-ნომიის აქტი". იქ ნათქვამი იყო, რომ აფხაზეთი შედის საქართველოს რესპუბლიკის შემადგენლობაში ავტონომიური ერთეულის სახით. საქართველოს

დამფუძნებელმა კრებამ დაამტკიცა ეს აქტი (1919 წ. მარტს) და ამდენად, არსებითად დამთავრდა აფხაზეთის ავტონომიის ჩამოყალიბების პროცესი. მაგრამ ცენტრისა და პერიფერიის უფლებამოსილების გამიჯვნის პრობლემა საკმაოდ ძნელი გადასაწყვეტი აღმოჩნდა.

1918 წ. გაზაფხულს მდინარე ლიახვის ზემო წელში აგრარული მოძრაობა დაიწყო, რომელსაც ბოლშევიკებმა პოლიტიკური მიმართულება მისცეს, საქართველოს ხელისუფლების წინააღმდეგ წარმართეს. კონფლიქ-ტის ზონაში რესპუბლიკის მთავრობამ ჯარი გაგზავნა. კონიაშვილისა და ჯუღელის რაზმებმა ცხარე ბრძოლის შემდეგ ცხინვალი აიღეს. მაგრამ სეპარატისტი ოსების ანტიქართული მოძრაობა კიდევ კარგახანს გრძელდე-ბოდა.

პროსაბჭოური და სეპარატისტული მოძრაობის მიმართ თავისი აზრი ოპოზიციურმა პარტიებმაც გამოთქვეს. გერონტი ქიქოძე წერდა: "ჩვენ არ ვიცით სად გადაწყდება ოსების საკითხი — პარლამენტში თუ ბრძოლის ველზე. ყოველ შემთხვევაში, უეჭველია, რომ ეს საკითხი საქართველოს საშინაო საქმეა. ჩვენი სახელმწიფოებრივი სუვერენტიტეტი მთელს ჩვენ ის-ტორიულ ტერიტორიაზე ვრცელდება. ჯავის ხეობის ოსები ისევე შედიან ამ ტერიტორიაში, როგორც სოხუმის ოლქის აფხაზები, ბორჩალოს მაზრის თათრები და ზაქათალის ოლქის ჭარელდახურელები. სრულიად საქართველოს დამფუძნებელი კრების საქმეა, თუ რა უფლებები მიენიჭება ყველა ამ პატარა თემებს საზოგადო სამოქალაქო უფლების გარდა..., შეუძლე-ბელია, მაგალითად ტერიტორიულ ავტონომიაზე ლაპარაკი". გ. ქიქოძე იქვე აღნიშნავდა, რომ საქართველოსაგან ჩამოცილების ტენდენციას ოსთა მხოლოდ მცირე ნაწილი ამჟღავნებდა. ამდენად, ამბობდა იგი "ჯაველი ბოლშევიკები შეგნებულად თუ შეუგნებლად რუსული იმპერიალიზმის საქმეს აკეთებენ. ამიტომ მათ მოქმედებას ის გამართლებაც კი არ აქვს, რასაც უანგარო პატრიოტიზმი იძლევა".

ამავე პერიოდში დიდი მნიშვნელობა შეიძინა სამუსლიმანო საქართველოს სახელმწიფოებრივ-ადმინისტრაციული მოწყობის პრობლემამ. მას-ზე მსჯელობდა ადგილობრივი მოსახლეობა, იკვეთებოდა სხვადასხვა მიმართულების ლიდერთა განსხვავებული პოზიცია. მოსახლეობის ზედა ფენ-ას არ მოსწონდა აგრარული რეფორმის ფორმა და სოციალური შინაარსი. ვერ ეგუებოდა თავის უფლების შეზღუდვას, გავლენის შემცირებას. ერთ-ერთმა ანტიქართულმა ჯგუფმა ოსმალური ორიენტაცია აიღო, სულთანს სთხოვა დახმარება და ოსმალეთის შემადგენლობაში ავტონომიური ერთე-ულის სტატუსით შეყვანა.

1919 წლის იანვარში ანტიქართულმა ძალებმა გამოაცხადეს ე. წ. სამხრეთ დასავლეთი კავკასიის სახელმწიფოს, იგივე "ყარსის რესპუბლიკის" შექმნა. მის დროებით მთავრობას სათავეში ჩაუდგა იბრაიმ ბეი". ჩამოყალიბდა 70 წევრიანი მეჯლისიც. ამ "სახელმწიფოში" დიდი გავლენით სარგებლობდა სერვერ ბეგ ათაბაგი (სამცხე-საათაბაგოს მთავრების შორეული ჩამომავალი). მისი გეგმის მიხედვით ახალ რესპუბლიკაში უნდა შესულიყო ყარსის, არტაანისა და ბათუმის სანჯაყები, აგრეთვე ახალციხე-ახალქალაქის მაზრები. 1919 წლის იანვარში სერვერ ბეგმა შესძლო ანტიქართული აჯანყების ორგანიზება. აიღო ახალციხე. ოსმალეთი და ინგლისი თითქოს მხარს უჭერდნენ ამ ანტიქართულ მთავრობას, ამიტომ მას იმედი გაუჩნდა, რომ პარიზის საზავო კონფერენცია "ყარსის რესპუბლიკას" აღიარებდა, ლეგიტიმურ საფუძველს შეუქმნიდა. მაგრამ მას შემდეგ, რაც საქართველოს ჯარმა დაამარცხა აჯანყებულთა ლაშქარი,

ინგლისმა პოზიცია შეიცვალა; ყარსის მეჯლისი დაითხოვა, მთავრობის წევრები კუნძულ მალტაზე გადაასახლა.

ბათუმის ოლქის მასშტაბით, ქართული ორიენტაციის ძალთა დამრაზმველის როლს ასრულებდა ჯერ კიდევ 1918 წ. მაისში ჩამოყალიბებული "სამუსლიმანო საქართველოს გამათავისუფლებელი კომიტეტი". მას მეთაურობდა მემედ აბაშიძე, გავლენიანი წევრები იყვნენ ჰაიდარ და ზია აბაშიძეები, ყადირ შერვაშიძე და სხვები. გამათავისუფლებელი კომიტეტი და მისი გაზეთი — "სამუსლიმანო საქართველო" აქტიურ პროპაგანდას ეწეოდა მაჰმადიან ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებისათვის. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობის ფაქტად იქცა, დასახელებული კომიტეტის თაოსნობით, 1919 წ. 31 აგვისტოს ბათუმში გამართული ქართველ მაჰმადიანთა წარმომადგენლების ყრილობა, რომელმაც დაადგინა ამ მხარის საქართველოსთან "სამარადისო შეერთება", სამუსლიმანო საქართველოს ავტონომიური ერთეულის შექმნა. 1921 წლის კონსტიტუციით სამუსლიმანო საქართველოს ავტონომია ენიჭებოდა. მისი უფლება-კომპეტენცია სპეციალურ დებულება-კანონს უნდა განესაზღვრა.

1918-1921 წლებში კიდევ უფრო გართულდა საინგილოს მდგომარეობა და მისი სტატუსის საკითხი. 1920 წლის 7 მაისს საზავო ხელშეკრულების ძალით რუსეთმა ზაქათალის ოლქი (საინგილო) საქართველოს კუთვნილ ტერიტორიად აღიარა, მაგრამ რაკი ეს მუხლი უკვე გასაბჭოებული აზერ-ბაიჯანის მარიონეტულმა მთავრობამ გააპროტესტა, საბჭოთა რუსეთმა 7 მაისის ხელშეკრულებაში შეიტანა დამატებითი მუხლი, რომლის მიხედვით ზაქათალის კუთვნილების საკითხი საარბიტრაჟო კომისიას უნდა გადაეწყვიტა. ასეთი კომისია არასდროს შექმნილა. ძალაში დარჩა რუსეთ-აზერბაიჯანის შეიარაღებულ ძალთა მიერ 1920 წ. მაისში განხორციელებული ზაქათალის ოკუპაციის ფაქტი. ეს ტერიტორია აზერბაიჯანს შერჩა.

ბოლშევიკები ქართველ გლეხთა შორისაც ეწეოდნენ ძირგამომთხრელ აგიტაციას და საქმიანობას. მათ მოახერხეს საქართველოს ეროვნული მთავრობის საწინააღმდეგო აჯანყებათა პროვოცირება. ანტისამთავრობო მოძრაობის გაფართოებას ცდილობდნენ აგრეთვე რუსთა ეროვნული საბჭოს ლიდერები და რუსი ოფიცრები, რომელნიც დიდი რაოდენობით რჩე-ბოდნენ საქართველოში. 1918 წლის ივნის-ივლისში მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლები დაიწყო არაგვის ხეობაში. ბოლშევიკებმა და მათმა აგენტებმა შეძლეს დუშეთის დაკავება. აჯანყებულთა დასახმარებლად ვლადიკავკაზიდან წამოვიდა საშა გეგეჭკორი რუსთა რაზმის თანხლებით. ამ მოვლენებთან დაკავშირებით დავით ვაჩნაძემ პარლამენტში შეიტანა შე-კითხვა. ისიც აღნიშნა, რომ "რუსული სამხედრო შტაბები თავის მრავალრიცხოვანი გენერლებითა და ოფიცრებით, საქართველოს თავისუფლების სამტრო ბანაკად გადაიქცა". დ. ვაჩნაძე მთავრობას ურჩევდა: 1) ეხლავე მიეცეს წინადადება რუსული გენერალური შტაბის ოფიცრებს დაუყოვნებლივ დატოვონ საქართველო; 2) მთავრობამ განაცხადოს, რომ ვინც ნებით არ წავა, ძალით გაისტუმრებენ რუსეთში.

რუსი სამხედროებისაგან საქართველოს გაწმენდა დაგვიანდა. სამაგიეროდ, დუშეთის პრორუსული და ანტიქართული აჯანყების ლიკვიდაცია მალე მოხერხდა. 1918 წ. 15 ივლისს ნ. ჟორდანიამ დეპეშა გაუგზავნა გენერალ კონიაშვილს, ჯუღელსა და დგებუაძეს: "ვულოცავ სახალხო გვარდი-ას, ფედერალისტთა პარტიზანულ რაზმს და რეგულარული ჯარის ნაწილებს

კავკასიონის ქედის გადალახვას და დემოკრატიის მტრებზე ბრწყინვალე გამარჯვებას. გადაეცით ჩვენს ერთგულ ყაზბეგელებს (მოხევეებს) და სხვა მთიელებს ჩვენი ძმური სალამი და მილოცვა".

1918 წლის 26 მაისის შემდეგ საქართველოს რესპუბლიკასთან მიმართებაში საზღვარგარეთის ქვეყნებად იქცნენ იმპერიის ნანგრევებზე შექმნილი საბჭოურ-კომუნისტური რუსეთი, აზერბაიჯანი, სომხეთი, პოლონეთი, ბალტიისპირა სახელმწიფოები და სხვა. სამხრეთ კავკასიაში თავი იჩინა წინააღმდეგობებმა, ატყდა დავა ტერიტორიების გამიჯვნასა და გადამიჯვნასთან დაკავშირებით.

1918 წლის ნოემბერში გაიმართა ამიერკავკასიელთა საერთაშორისო კონფერენცია. მხარეებმა პირველი რიგის ამოცანად გამოაცხადეს: ამიერკავ-კასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკების მიერ ურთიერთ ცნობა, ყველა სადაო საკითხების მშვიდობიანი მოლაპარაკება-შეთანხმებით გადაწყვეტა, სოლიდარული გამოსვლები მსოფლიო კონგრესებზე იმ მიზნით, რომ მიღწეული ყოფილიყო ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების სა-ერთაშორისო აღიარება, "დე-იურე" ცნობა. ამ დადგენილებას დადებითი შედეგები თითქმის არ მოჰყოლია. ამიერკავკასიის სამი სახელმწიფოს ურთიერთობა ერთხანს კიდევ უფრო დაიძაბა. 1918 წლის ნოემბრამდე გერმა-ნია სამხრეთ კავკასიაში მასტაბილიზებელ როლს ასრულებდა. პირველ მსოფლიო ომში გერმანიისა და მისი მოკავშირეების დამარცხების შემდეგ, ამ რეგიონში მდგომარეობა გაუარესდა. გამარჯვებული ანტანტის არმიებმა ყველგან შეცვალეს გერმანიისა და მისი მოკავშირეების ჯარები. გერმანიის მარცხი ჩვენმა მეზობლებმა საქართველოს რესპუბლიკის მარცხადაც აღიქვეს, ივარაუდეს რომ დადგა ხელსაყრელი მომენტი საქართველოს ხარჯზე ხელის მოთბობის, მისი ტერიტორიების მითვისებისათვის. სწორედ ამ მომენტში დაიწყო სომხეთმა საქართველოსთან გამოუცხადებელი ომი. ამის შემდეგ გააძლიერა დენიკინის რეჟიმმა (თეთრმა რუსეთმა) საქართველოს წინააღმდეგ მტრული მოქმედება.

1918 წ. 30 ოქტომბერს ომში დამარცხებულმა თურქეთმა (გერმანიის მოკავშირემ) ხელი მოაწერა ინგლის-საფრანგეთთან მუდროსის ზავს (კაპი-ტულაციას) და დატოვა ამიერკავკასიის ტერიტორიები. როგორც კი თურქთა საჯარისო ერთეული საქართველოს კუთვნილ ლორეს რაიონიდან გავიდა, ამ ტერიტორიაზე მყისვე შემოიჭრა არარატის რესპუბლიკის ჯარი. საქართველოს მთავრობამ, ბუნებრივია, საპასუხო ოპერაცია დაგეგმა საზ-ღვრის აღსადგენად. ერთხანს ჩვენი მთავრობა თითქოს ნამუსს წმენდდა სომხეთის მმართველ წრეებს, სამხედრო კონფლიქტის გამწვავებაში უპასუხისმგებლო ავანტურისტებს ადანაშაულებდა და ტერიტორიული დავის მშვიდობიანი გადაწყვეტის გზას ეძებდა.

სომხეთის მთავრობამ მშვიდობიანი წინადადება უპასუხოდ დატოვა. აგრესია გააგრძელა. 1918 წ. 17 დეკემბერს, საქართველოს პარლამენტის სხდომაზე მთავრობის თავმჯდომარე ნ. ჟორდანიამ განაცხადა: "დეპუტა-ტებო! მოხდა ის, რაც არ უნდა მომხდარიყო. იმ დროს, როცა მსოფლიო ომის ხანძარი ჩაქრა, სომხეთის მთავრობა თავს ესხმის საქართველოს რესპუბლიკას". შექმნილი სიტუაცია, ნ. ჟორდანიას აზრით, მოითხოვდა, რომ მშვიდობიანი შეთანხმებით განსაზღვრულიყო ამიერკავკასიის ხალხთა საცხოვრისი, სამართლიანად გამიჯნულიყო მათი ტერიტორიები. მაგრამ არარატის რესპუბლიკა მშვიდობიან მოლაპარაკებაზე უარს ამბობს. ამიტომ ჩვენ იძულებული ვართ მშვიდობა და სამართლიანობა იარაღით დავამყაროთო.

საქართველოს პარლამენტმა მხარი დაუჭირა მთავრობის პოზიციას, კონფლიქტის ზონაში ჯარის გაგზავნა მოითხოვა. საომარი ოპერაციები გაფართოვდა. ქართველთა ლაშქარმა შეაჩერა სომეხთა შემოტევა. 20 დეკემ-ბერს კი კონტრშეტევაზე გადავიდა და აგრესიულად განწყობილი მეზობლისაგან დაკავებული ტერიტორიების დიდი ნაწილი გაათავისუფლა. სომხეთის მთავრობას ამ კრიტიკულ მომენტში დახმარების ხელი ინგლისმა შეაშველა. არბიტრის როლი დიდი ბრიტანეთის სამხედრო მისიამ იკისრა და კიდევაც დააზავა მხარეები. შეთანხმების თანახმად შეიქმნა ნეიტრალური ზონა (ლორეს რაიონი), მოხდა საქართველოსა და სომხეთის ჯარე-ბის დაშორიშორება.

ქართველი საზოგადოება მიესალმა ეროვნული ჯარის წარმატებას, მაგრამ დაგმო გაფორმებული ხელშეკრულება. პარლამენტის სხდომაზე მთავრობის მკვეთრი კრიტიკით გამოვიდა მემარჯვენე ოპოზიციის ერთ-ერთი ლიდერი სპირიდონ კედია. მან აღნიშნა, რომ სომხეთთან ომის დროს მთავრობამ ვერ გამოიჩინა საკმარისი ორგანიზებულობა და შეცდომა დაუშვა საზავო მოლაპარაკების დროს. ფაქტობრივად ჩვენმა ჯარმა გაიმარჯვა, მაგრამ შეთანხმების პირობებით დამარცხებული დავრჩით; გაფორმებული საზავო ხელშეკრულება გვართმევს სუვერენულ უფლებას ტერიტორიის ერთ ნაწილზე და ამიტომ იგი მიუღებელია. პარლამენტმა არ უნდა მოახდინოს მისი რატიფიკაცია.

ამ მომენტში ქართველ ისტორიკოსთა ლიდერმა ივანე ჯავახიშვილმაც გამოთქვა თავის კომპეტენტური აზრი, დაწერა და გამოაქვეყნა ნაშრომი — "საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული". იგი ფაქტობრივი მდგომარეობის ანალიზის მეშვეო-ბით უარყოფდა სომეხ ისტორიკოსპოლიტიკოსთა პრეტენზიებს საქართველოს მიმართ. ივ. ჯავახიშვილი ასაბუთებდა, რომ საქართველოს უდაო ტერიტორია იყო მთელი ქვემო ქართლი, ჯავახეთი და საზავო ხელშეკრულებით ნეიტრალურ ზონად გამოცხადებული ლორეს რაიონიც. ივანემ ისიც აღნიშნა, რომ თურქებისა და სომხების მიერ სადავოდ მიჩნეული არტანი, ოლთისი, ტაო, თორთომი, ისპირი და მთელი ლაზისტანი საქართველოს შემადგენელი ნაწილი იყო და ასეთად უნდა დარჩესო.

რესპუბლიკის მთავრობაც ალბათ კარგად ხედავდა, რომ სამმხრივი შეთანხმება ზიანს აყენებდა საქართველოს სახელმწიფოებრივ ინტერესებს. მაგრამ მან ვერ შესძლო წინ აღდგომოდა ძლევამოსილ ანტანტას და მის წამყვან წევრს დიდ ბრიტანეთს. იმ დროს მთავრობის ზოგი სხვა გადაწყვეტილებაც იძულებითი იყო: 1918 წლის 24 დეკემბერს საქართველოს სა-გარეო საქმეთა მინისტრი ინგლისის სამხედრო მისიას სწერდა: თქვენი მომართვის პასუხად მოგახსენებთ, რომ საქართველოს მთავრობა საჭიროდ არ თვლის უცხო ჯარების ყოფნას თავის ტერიტორიაზე, მას თვითონვე შეუძლია წესრიგისა და მშვიდობის დაცვა. მაგრამ რაკი მოკავშირეების სა-ერთო გეგმა ითვალისწინებს თბილისში მათი ორი ბრიგადის დაბინავებას, საქართველოს მთავრობა უარს არ ამბობს აღნიშნული რაოდენობის ჯარის საქართველოს დედაქალაქში შემოყვანაზე. საქართველოს მთავრობამ ვერც ინგლისის ჯარის მიერ ბათუმის ოლქის ოკუპაციას შეუშალა ხელი. ფაქ-ტია, რომ ძლევამოსილმა დიდმა ბრიტანეთმა რამდენადმე შეზღუდა საქართველოს სუვერენული უფლებები. ზარალი მიაყენა მის ინტერესებს.

მსოფლიო ომში გამარჯვებული ანტანტის წევრი სახელმწიფოები მთელი ძალით ეხმარებოდნენ ჯერ კოლჩაკის თეთრ არმიას და შემდეგ დენიკინის რეჟიმს წითელი მთავრობის დამხობისა და ბურჟუაზიული რუსეთის აღდგენისათვის ბრძოლაში. ანტანტის სახელმწიფოთა დახმარე-ბით შეადგინა და შეაიარაღა დენიკინმა ე. წ. "მოხალისეთა არმია", რომელშიც 200 ათასამდე ჯარისკაცი და ოფიცერი ირიცხებოდა. როცა საქართველოში ინგლისის სამხედრო მისია შემოვიდა, მან მყისვე მჭიდრო კავ-შირი დაამყარა დენიკინის რეჟიმთან, რომელსაც თითქმის მთელი ჩრდილო კავკასია ექვემდებარებოდა. ნოე ჟორდანია შიშობდა, რაკი ინგლისელებს საკუთარი ჯარი ეცოტავებოდათ, შეიძლება მათ საქართველოში დე-ნიკინის, "მოხალისეები" შემოიყვანონო. ქართველმა პოლიტიკოსებმა ამ დიდი საფრთხის თავიდან აცილება დიპლომატიური მანევრებით მოახერხეს.

ჯერ კიდევ დიდი ბრიტანეთის ჯარების შემოსვლამდე, საქართველოს მთავრობამ წინადადება მისცა მოხალისეთა არმიის სარდალს და ყუბანის რადას მეთაურს დაეწყოთ მოლაპარაკება საზღვრების დასადგენად.

1918 წლის 25 სექტემბერს გამართულ შეხვედრათათბირში მონაწილეობდნენ: დენიკინი, ალექსეევი, რომანოვსკი, ე. გეგეჭკორი, გ. მაზნიაშვილი. მოლაპარაკების დაწყების პირველ დღესვე მოპირდაპირე მხარემ სიტყვიერად სცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა, მაგრამ ბრალი დასდო მის მთავრობას რუსული ტერიტორიების მიტაცების მცდელობაში. რუსი გენერლები საქართველოს წარმომადგენლებს აქეთაც შემოედავენ; არა მარ-ტო სოჭის მაზრა, არამედ გაგრის რაიონიც ჩვენიაო. საქართველოს წარმომადგენლებმა თავის პოზიცია დააფიქსირეს. მაგრამ მხარეთა შეთანხმება შეუძლებელი გახდა. ოდნავ მოგვიანებით, არბიტრის როლი ინგლისის სამხედრო მისიამ იტვირთა. მან შესაძლებლად სცნო საქართველოს ჯარის ნაწილის სოჭის მაზრაში დროებით ყოფნა. საქართველოს მთავრობამ ინ-გლისელთა ასეთი პოზიცია უშიშროების საკმარის გარანტიად მიიჩნია და სოჭის გარნიზონის გაძლიერებაზე არც უფიქრია.

1918 წლის 16 დეკემბერს ე. გეგეჭკორი დიდი ბრიტანეთის სამხედრო მისიას აცნობებდა, რომ დენიკინი ჯარებს აგროვებს ტუაფსეში და საქართველოს წინააღმდეგ გამოსალაშქრებლად ემზადებაო. იმედია ინგლისის მთავრობა შესძლებს თავიდან აგვაცილოს ომი. ჩვენ მზად ვართ დავთმოთ სოჭის მაზრაც კი, თუ იქ არ შევლენ დენიკინის ჯარები და საშიროებას არ შეგვიქმიანო. ინგლისის სამხედრო მისიამ დენიკინი ვერ შეაკავა (ან არ მოისურვა მისი შეკავება). საქართველოს ჯარის ბატალიონმა როგორც კი დატოვა სოჭი, იქ მყისვე შევარდნენ მოხალისეთა ჯარის ნაწილები. საქართველოს მთავრობამ ამის შემდეგაც არაერთხელ მიმართა ინგლისელ გე-ნერლებს, მოითხოვდა დენიკინის მტრული მოქმედების აღკვეთას, მაგრამ ამაოდ. დენიკინი თავისას აგრძელებდა; სოჭის დაკავების შემდეგ საომარი მოქმედება გაგრის რაიონში გადმოიტანა. სხვა გამოსავალი აღარ დარჩა და საქართველოს ხელისუფლებამ საყოველთაო მობილიზაცია გამოაცხადა. თავდაცვითი ომისათვის შეემზადა.

საქართველოს დამფუძნებელი კრება და მის წინაშე პასუხისმგებელი მთავრობა.

მრავალპარტიული დემოკრატია და ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესი. 1918 წ. 26 მაისის დეკლარაცია ითვალისწინებდა უახლოეს ხანს დამფუძნებელი კრების მოწვევას, მაგრამ რთული შინაპოლიტიკური და საგარეო მდგომარეობის გამო, სათანადო მუშაობის ჩატარება გაჭიანურდა, რაც ოპოზიციური პარტიების უკმაყოფილებას იწვევდა. მათი აზრით პარლამენტის არსებული შემადგენლობა უკვე აღარ ასახავდა საზოგადოებრივპოლიტიკურ ძალთა განლაგებას. დამფუძნებელი კრების არჩევნებში უფრო რეალურად აისახებოდა ხალხის ნე-ბა, მისი სიმპათია-ანტიპათიები ცალკეული პოლიტიკური პარტიების მიმართ.

1918 წ. 22 ნოემბერს საქართველოს პარლამენტმა დაამტკიცა "დამფუძ-ნებელი კრების არჩევნების დებულება". იგი ითვალისწინებდა, საყოველთაო, თანასწორი, პირდაპირი და ფარული კენჭისყრით დამფუძნებელი კრების 130 წევრის არჩევას.
პროპორციულწარმომადგენლობითი წესით არჩევნების ჩატარება ევალებოდა ცენტრალურ საარჩევნო კომისიას, აგრეთვე სამაზრო, საქალაქო და სასოფლო საზოგადოებათა კომისიებს. მათში შევიდნენ ყველა იმ პოლიტიკურ პარტიათა წარმომადგენლები, რომლებმაც წარადგინეს დეპუტატობის კანდიდატთა სიები. რესპუბლიკის ცენტრალურმა საარჩევნო კომისიამ საარჩევნო მარათონში მონაწილეობის მისაღე-ბად ქართველი კომუნისტებიც მიიწვია. მაგრამ მათ ბოიკოტი გამოუცხადეს არჩევნებს და ამისაკენ მოუწოდეს მშრომელ მასასაც. კომუნისტთა ტენდენციურმა, დეზინფორმაციულმა გამოსვლებმა, როგორც ჩანს, შეცდომაში შეიყვანა მუშათა კლასის და გლეხობის საგრძნობი ნაწილი. დამფუძ-ნებელი კრების არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო მხოლოდ ხმის უფლების მქონე მოქალაქეთა ნახევარზე ოდნავ მეტმა.

1919 წლის დამდეგს წინასაარჩევნო ბრძოლა გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა. უფრო აქტიურად ამოქმედდნენ ასაკოვანი, საკმაოდ გამოცდილი პოლიტიკური პარტიები, აგრეთვე ამ მომენტთან დაკავშირებით შექმნილი ორგანიზაციები და ჯგუფები. გაზეთ "ერთობის" რედაქცია 1919 წ. 12 იანვარს მოწინავეში წერდა, რომ სოციალდემოკრატიას ბრძოლა სამ ფრონ-ტზე მოუწევსო. მან სათანადო პასუხი უნდა გასცეს საქართველოს დამოუ-კიდებლობის მტრებსაც, აგრარული კანონის მოწინააღმდეგეებსაც. სოცი-ალდემოკრატიამ ბრძოლა უნდა გამოუცხადოსო, აგრეთვე ყველა ეროვნე-ბის ნაციონალისტებს, ეროვნული შუღლისა და მტრობის გაღვივების ყველა მოწადინეს, დაუპირისპიროს მათ ერებს შორის მშვიდობათანხმობის დამყარების პოლიტიკა.

სოციალისტფედერალისტებმა გამოაქვეყნეს მოწოდება — "საქართველოს მშრომელ ხალხს". ამომრჩევლებს არწმუნებდნენ, რომ მათი პარტია უაღრესად აქტიურ მონაწილეობას მიიღებდა ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობაში, ნამდვილი სახალხო რესპუბლიკის ჩამოყალიბებაში; იბრძოლებდნენ მუშებისა და გლეხების სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეო-ბის გასაუმჯობესებლად. ყველაფერს გააკეთებდნენ აგრეთვე ადგილობრივი თვითმმართველობის უფლება-კომპეტენციის გასაფართოვებლად, აფხა-ზეთისა და სამუსლიმანო საქართველოს ავტონომიური რესპუბლიკის სტა-ტუსით აღჭურვისათვის. მოწოდების ბოლოს აყოერებული იყო დევიზი — "ყოველი ერი თავისთვის და ყველა ერი საერთო მიზნისთვის". იგი ასე

იშიფრებოდა: საქართველოს მშრომელ მოსახლეობას, მხოლოდ პოლიტი-კური დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის როდი უნდა ებრძოლა, სხვა ერების მშრომელებთან ერთად გზა უნდა გაეკაფა სოციალიზმისაკენ. ეს მოწოდება — პროგრამა მნიშვნელოვანწილად უტოპიური იყო, მაგრამ იგი ასახავდა პარტიის წევრთა საგრძნობი ნაწილის შინაგან რწმენას, მსოფლმხედველობას. უფრო მეტს ალბათ ის სურვილიც ამოძრავებდა, რომ სოციალიზმის მიმზიდველი იდეა, სოციალური სამართლიანობის პრინციპი წაერთმია სოციალდემოკრატთათვის და ამით გაეზარდა თავის მომხრე ამომრჩეველთა წრე.

ყოველ პოლიტიკურ პარტიას უფლება ჰქონდა ცენტრალურ საარჩევ-ნო კომისიაში წარედგინა დეპუტატობის კანდიდატები. სოციალისტფედერალისტებმა, მაგალითად, თავის პარტიის #5 სიაში დააფიქსირეს: გ. ლასხიშვილი, გრ. რცხილაძე, ს. ფირცხალავა, შ. ნუცუბიძე, შ. ალექსიმესხიშვილი, ი. ბარათაშვილი, თ. ღლონტი, გ. ახვლედიანი, აკ. შანიძე, ი. ყიფშიძე, მ. ბერძნიშვილი და ქართველი ინტელიგენციის სხვა წარმომადგენლე-ბი. სოციალისტფედერალისტური გაზ. "სახალხო საქმე" მოუწოდებდა ამომრჩევლებს (განსაკუთრებით გლეხებს) აღარ ნდობოდნენ სოციალდემოკრატიას, რომელიც მარტო ქალაქის მუშებზე ზრუნავდა, სოფლის გლეხობას კონსერვატორულ ძალად მიიჩნევდა და არც არაფერს ჰპირდებოდა. იცოდეთ, ხალხის დიდი ნაწილის (გლეხობის) ინტერესთა ჭეშმარიტი დამცველი სოციალისტფედერალისტები არიან. ისინი დაეხმარებიან გლეხობას მიწების დამუშავებაში, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების შექმნაში. "მაშ ხმა მიეცი მათ მეხუთე ნომერს, ხმა მიეცი შენზე მზრუნველ პარტიას".

ეროვნულდემოკრატიული პარტიაც დიდ იმედს ამყარებდა ინტელი-გენციაზე, აგრეთვე გლეხობაზე, რომელიც მისი აზრით, მიწების გაერთია-ნებისა და კოოპერატივების შექმნაზე კი არ ოცნებობდა (როგორც ამას "ამტკიცებდნენ" სოციალისტფედერალისტები და ესერები), არამედ მიწას კერძო საკუთრებაში მოითხოვდა და ინდივიდუალურ მეურნეობაზე ამყარებდა ძირითად იმედს.

1919 წ. თებერვალში, პარლამენტის ერთ-ერთ სხდომაზე ნ. ჟორდანიამ განაცხადა: საქართველოში უკვე შექმნილია ხალხის ნორმალური ცხოვრე-ბისა და შრომის პირობები. დღეს უკვე გვაქვს გარკვეული სოციალური და პოლიტიკური წყობა. მხოლოდ საჭიროა მივცეთ მას იურიდიული, კონსტიტუციური ფორმა, რასაც შეასრულებს უახლოეს ხანში არჩეული დამფუძნებელი კრება. მთავრობის თავმჯდომარემ თავის წინასაარჩევნო გამოსვლაში ის ძირითადი აზრი გამოთქვა, რომ საქართველოს დროებითმა პარლამენტმა და დროებითმა მთავრობამ მხოლოდ მოსამზადებელი საქმიანობა ჩაატარა. ქართული ეროვნული, სამართლებრივი სახელმწიფოს მყარი, კონსტიტუციური შენობის აგება და პერსპექტიული სამოქმედო გეგმაპროგრამის ჩამოყალიბება დამფუძნებელი კრების ფუნქციას შეადგენდა.

დამფუძნებელი კრების არჩევნები 1919 წ. თებერვალში ჩატარდა. მას-ში, სხვადასხვა მიზეზის გამო მონაწილეობა ვერ მიიღო ბათუმის ოლქის, ბორჩალოს, ახალციხის და ახალქალაქის მაზრების, ხევსურეთისა და სვა-ნეთის მოსახლეობამ. ცენტრალურმა საარჩევნო კომისიამ კანონიერად სცნო 550477 ხმა. სოციალდემოკრატიულმა პარტიამ მიიღო 403 ათასი ხმა და დამფუძნებელ კრებაში გაიყვანა 109 დეპუტატი: რაჟდენ არსენიძე, პავლე ბერიშვილი, ევგენი

გეგეჭკორი, პეტრე გელეიშვილი, გიორგი ერაძე, დიომიდე თოფურიძე, კონსტანტინე კანდელაკი, ალექსანდრე ლომთათიძე, გრიგოლ ლორთქიფანიძე, გერასიმე მახარაძე, ნოე რამიშვილი, პავლე საყვარელიძე, აკაკი ჩხენკელი, გიორგი ჯაფარიძე, სილიბისტრო ჯიბლაძე, ვლადიმერ ჯუღელი, ნოე ხომერიკი და სხვა; ეროვნულდემოკრატიამ დამფუძნებელ კრებაში წარგზავნა — ალექსანდრე ასათიანი, გიორგი გვაზავა, ნიკო ნიკოლაძე, სპირიდონ კედია, იოსებ მაჭავარიანი, გერონტი ქიქოძე, ექვთიმე თაყაიშვილი და პეტრე სურგულაძე. სოციალისტფედერალისტებიდან დამფუძნებელ კრებაში შევიდნენ: შალვა ალექსიმესხიშვილი, იოსებ ბარათაშვილი, იოსებ გედევანიშაილი, გიორგი ლასხიშვილი, სვიმონ მდივანი, სამსონ ფირცხალავა, გრიგოლ რცხილაძე, შალვა ნუცუბიძე; სოციალისტრევოლუციონერებიდან (ესერები) კი — ივანე გობეჩია, იოსებ გობეჩია, გრიგოლ ნათაძე, ილია ნუცუბიძე, ლევან შენგელია. 1919 წ. აგვისტოში ჩატარდა დამატებითი არჩევნები, რომლის შედეგად დამფუძნე-ბელ კრებას შეემატა სამი დაშნაკი, სოციალისტფედერალისტი სოლომონ დადიანი და დამოუკიდებელ ნაციონალდემოკრატთა ლიდერი გრიგოლ ვეშაპელი.

დამფუძნებელი კრების პირველი სხდომა ჩატარდა 1919 წ. 1 მარტს. იგი გახსნა უხუცესმა დეპუტატმა სილიბისტრო ჯიბლაძემ. დამფუძნებელი კრების პირველი სესიის მეორე სხდომაზე (14 მარტს) მთავრობის საქმია-ნობის ანგარიშით გამოვიდა ნ. ჟორდანია. მან აღნიშნა, რომ მთავრობამ ხალხის ნდომა გაამართლა, დიდი ისტორიული მისია შეასრულა, ომისა და რევოლუციის ქარცეცხლში უვნებლად გამოატარა საქართველო. მთავრობამ შესძლო საერთო დემოკრატიის განმტკიცება, ერთი მიზნისაკენ მი-სი წარმართვა. ნ. ჟორდანიამ კოალიციური მთავრობის დიდ დამსახურე-ბად გამოაცხადა ისიც, რომ საქართველო შეჩერდა რევოლუციის ბურჟუა-ზიულ ეტაპზე, შექმნა დემოკრატიული სახელმწიფო, მისი ეფექტურად მოქმედი სტრუქტურები. მთავრობის თავმჯდომარემ თავის მოხსენება ასე დაამთავრა: "რაც შეგვეძლო ვიმუშავეთ. ჩვენი სახელმწიფო გემი მშვიდო-ბით მოვიყვანეთ უხიფათო სანაპირომდე. ჩაიბარეთ ეს გემი, მიიღეთ სახელმწიფოს სადავეები და გააკეთეთ ის რაც, ჩვენ ვერ გავაკეთეთ..., პარლამენტის მთავრობა მიდის და ადგილს უთმობს დამფუძნებელი კრების მთავრობას".

იმავე სხდომაზე დაისვა ახალი, დამფუძნებელი კრების წინაშე პასუხისმგებელი მთავრობის შედგენის საკითხი. სოციალდემოკრატიული ფრაქციის სახელით რაჟდენ არსენიძემ განაცხადა: უკვე ნაცადი პრეცენდენტის მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ავირჩიოთ თავმჯდომარე, რომელიც შეარჩევს მთავრობის წევრებს. ასეთი წესით შედგენილი მინისტრთა კაბი-ნეტი უფრო შეთანხმებულად იმოქმედებს, თუმცა დამფუძნებელ კრებას იმის უფლებაც აქვს მთავრობის ყველა წევრი თვითონ აირჩიოს. ისიც შე-უძლია სახელმწიფოს მეთაურის ინსტიტუტიც შექმნას, პრეზიდენტიც აირჩიოსო.

რ. არსენიძის ორჭოფულმა წინადადებამ კამათი გამოიწვია. გ. გვაზავამ მხარი დაუჭირა მხოლოდ მთავრობის თავმჯდომარის არჩევას და გაილაშქრა პრეზიდენტის ინსტიტუტის შექმნის წინააღმდეგ. დაახლოებით ასეთივე აზრი გამოთქვა ივ. გობეჩიამ. მისი განცხადებით, საპრეზიდენტო მმართველობაზე გადასვლა არ იყო ასე იოლად გადასაწყვეტი ამოცანა. ამ საკითხზე ჯერ საკონსტიტუციო კომისიამ უნდა იმუშაოსო. კამათში მონაწილეობა მიიღეს შ. ნუცუბიძემ, პ. საყვარელიძემ, შ. ალექსიმესხიშვილმა და დამფუძნებელი კრების სხვა წევრებმა.

ბოლოს მიიღეს ასეთი დადგე-ნილება: “საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის შესადგენად დამფუძნე-ბელი კრება ირჩევს ერთ კაცს, რომელიც ნიშნავს მინისტრებს. მთავრობის თავმჯდომარე იმავდროულად არის უმაღლესი წარმომადგენელი რუსპუბლიკისა”.

ამგვარად, დამფუძნებელმა კრებამ უარყო განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვილი პრეზიდენტის, სახელმწიფო მეთაურის არჩევის საჭიროება, მაგრამ მიზანშეწონილად მიიჩნია მთავრობის თავმჯდომარის უფლებამოსილების საგრძნობლად გაფართოება, რესპუბლიკის საზღვრებს მიღმა სამყაროს წინაშე მისი, სახელმწიფოს მეთაურის სახით წარდგენა.

სოციალდემოკრატიულმა ფრაქციამ მთავრობის თავმჯდომარის პოს-ტზე კვლავ ნ. ჟორდანიას კანდიდატურა დაასახელა. მას მხარი დაუჭირეს ეროვნულდემოკრატებმაც. სოციალისტფედერალისტთა და ესერთა ფრაქ-ციებმა ბოიკოტი გამოაცხადეს, კენჭისყრაში მონაწილეობა არ მიიღეს. მაგრამ ამან ვერ დააბრკოლა ხმების აბსოლუტური უმრავლესობით პრემიერად ნოე ჟორდანიას არჩევა. 1919 წლის 21 მარტს მან გამოაცხადა მინის-ტრთა კაბინეტის მეტისმეტად შეზღუდული შემადგენლობა: საგარეო საქმეთა და იუსტიციის მინისტრი ე. გეგეჭკორი; შინაგან საქმეთა, სამხედრო და განათლების მინისტრი — ნ. რამიშვილი; მიწათმოქმედებისა და შრომის მინისტრი — ნ. ხომერიკი; ფინანსთა და ვაჭრობამრეწველობის მინის-ტრი კ. კანდელაკი.

ეროვნულდემოკრატიულმა ფრაქციამ, კენჭისყრის წინ, მართალია, ნდობა გამოუცხადა ნ. ჟორდანიას, მაგრამ არ მოეწონა მისგან შედგენილი მთავრობა. გაზ. “საქართველოს” რედაქცია ამასთან დაკავშირებით მკითხველს აუწყებდა, რომ წინა მთავრობაში ყოველ სამინისტროს ერთი საკუთარი მეთაური ჰყავდა. ახალ მთავრობაში კი ერთ პიროვნებას ორი და სამი სამინისტრო დაუქვემდებარეს. მთავრობის ამგვარი რეორგანიზაციის შედეგად მინისტრთა პორტფელები დაკარგეს სოციალისტფედერალისტებმა, ესერებმა და ეროვნულდემოკრატებმა. მთავრობაში მთლიანად სოცი-ალდემოკრატები გაბატონდნენო. ცხადია, ეროვნულდემოკრატიულ პარ-ტიას უარყოფით მოვლენად მიაჩნდა წინა კოალიციური მთავრობის ნაცვლად ერთპარტიული (სოციალდემოკრატიული) მთავრობის ჩამოყალიბე-ბა, მინისტრთა კომიტეტის მიღმა სხვა პოლიტიკური პარტიების დატოვე-ბა.

სოციალდემოკრატიულ პარტიას, რაკი დამფუძნებელ კრებაში აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენდა, უფლება ჰქონდა ერთპარტიული მთავრობა შეექმნა და ჩამოაყალიბა კიდეც, მაგრამ ამან გააძნელა პოლიტი-კური პარტიების კონსენსუსი, ოპოზიციის კონსტრუქციული საქმიანობა. დამფუძნებელ კრებაში მმართველ პარტიასა და ოპოზიციას შორის იმაზე გაცილებით მწვავე პოლიტიკური ბრძოლა გაჩაღდა, ვიდრე ამას ადგილი ჰქონდა დროებით პარლამენტში. განწყობილება-ურთიერთობათა ასეთი ცვლილება ცხადი გახდა უკვე ახალი კაბინეტის დეკლარაციის (სამომავლო პროგრამის) განხილვის დროს.

მთავრობის დეკლარაცია წაიკითხა ე. გეგეჭკორმა დამფუძნებელი კრების 21 მარტის სხდომაზე: “ასრულდა საქართველოს ერის სურვილი. შედგა სუვერენული ორგანოდამფუძნებელი კრება, რომელიც მოწოდებულია შეიმუშაოს რესპუბლიკის

კონსტიტუცია და მტკიცე ნიადაგზე დაამ-კვიდროს დამოუკიდებელი და დემოკრატიული სახელმწიფო..., მართალია, ჩვენს ნორჩ რესპუბლიკას ჯერ კიდევ მრავალი დაბრკოლება ეღობება, მაგრამ სრული იმედით შევყურებთ მომავალს". ე. გეგეჭკორმა შემდეგ აღ-ნიშნა, რომ მთავრობა მიზნად ისახავს მართვა-გამგეობის სრულყოფას, გამარტივებას და გაიაფებას. ის შეეცდება რაც შეიძლება მალე განსაზღვროს აფხაზეთისა და სამუსლიმანო საქართველოს სტატუსი. გააუმჯობესოს სამაზრო და საქალაქო თვითმმართველობათა სტრუქტურა, დაამთავროს სა-სამართლო რეფორმის გატარება. დაჩქარდება აგრარული რეფორმის ბოლომდე მიყვანა, საადგილმამულო კანონის რეალიზაცია. მთავრობა ყველაფერს გააკეთებს სოფლის მეურნეობის აღმავალი განვითარებისათვის და საამისოდ აამოქმედებს როგორც კერძო ინიციატივას, ისე თავისუფალ კოოპერატიულ გაერთიანებებს, რასაც შედეგად მოჰყვება მთელი ხალხის კეთილდღეობის ამაღლება.

მთავრობის დეკლარაცია ორმხრივი დარტყმის ქვეშ აღმოჩნდა; სოცი-ალისტფედერალისტებმა და სოციალისტრევოლუციონერებმა იგი მარ-ცხნიდან გააკრიტიკეს. ეროვნულდემოკრატიულმა ფრაქციამ კი მემარჯვე-ნე (ბურჟუაზიული) პოზიცია დაიკავა.

ესერების ლიდერმა ლ. შენგელაიამ მთავრობის დეკლარაცია ბურჟუ-აზიულდემოკრატიულ პროგრამად მიიჩნია და მარცხნიდან გააკრიტიკა. მისი აზრით, არა მეშნევიკები, არამედ მხოლოდ ჭეშმარიტი სოციალისტე-ბი შესძლებდნენ ხალხის მეთაურობას, ისინი მოიპოვებდნენ მშრომელი მასის ნდობას. ლ. შენგელაიამ დამფუძნებელ კრებას აუწყა, რომ სოციალისტრევოლუციონერთა ფრაქცია იბრძოლებდა მთავრობისეული აგრარული რეფორმის წინააღმდეგ, დაიცავდა მიწის სოციალიზაციის პროგრამას, მოითხოვდა წარმოებაზე მუშათა კონტროლის დამყარებას, სამუშაო დღის შემცირებას. მხარს დაუჭერდა საზოგადოებრივი წარმოების განვითარებას.

დიამეტრულად საწინააღმდეგო მხრიდან გააკრიტიკა ახალი მთავრო-ბის სამოქმედო პროგრამა (და საერთოდ სოციალისტური მიმართულების პარტიათა მსოფლმხედველობა) ეროვნულდემოკრატიულმა ფრაქციამ, რომლის სახელით სპირიდონ კედიამ განაცხადა: "დამფუძნებელი კრების წევრნო! არასდროს ასეთი სიმკაცრით არ გამოვლენილა წინააღმდეგობა სინამდილესა და იდეოლოგიას შორის. ის გარემოება, რომ დამფუძნებელ კრებაში 120-ზე მეტი სოციალისტი ზის, ხოლო სინამდვილე (რეალობა) ძალას გვატანს სახელმწიფოს ასაგებად საღი ბურჟუაზიული საფუძვლები და მეთოდი ვიხმაროთ, ცხადყოფს, რომ სურვილი და დიდი რწმენა უძლურია სოციალიზმის დასამყარებლად". საქართველოს მოსახლეობამ, თქვა შემდეგ სპირიდონ კედიამ, პირველად აირჩია დამფუძნებელი კრება, რომელმაც ჩვენი სახელმწიფოს ძირითადი კანონები უნდა მიიღოს. "ჩვენი ნამოქმედარი განსაზღვრავს სამომავლო მიმართულებას და ამიტომ ვერ ვიქ-ნებით თვითნებური ჩვენი უფლების მოხმარებაში. საქართველოს მარადი-ულ მიმდინარეობაში ჩვენი აქ ყოფნა ერთი წუთია და ამ წუთმა არ უნდა შეიწიროს ქვეყნის უკვდავება". სპ. კედიას სოციალდემოკრატიული მთავრობის მთავარ ცოდვად მიაჩნდა ის, რომ მას ჯერაც არ ჰქონდა გარკვეული, თუ რომელ გზას დადგომოდა, სახელმძღვანელოდ მოსკოვის პრინციპი გაეხადა, თუ პარიზისა. სოციალისტებმაც უნდა შეიგნონ, რომ "ეკონომიკის გამობრუნება სოციალისტური წესითა და ექსპერიმენტით ყოვლად შეუძლებელია. რაც უფრო მალე დაადგება მთავრობა ნაცად და საიმედო ბურჟუაზიულ-

სახელმწიფოებრივი შემოქმედების გზას, მით უფრო მალე და ადვილად მოხერხდება ჩვენი ეკონომიკურფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესება”.

როგორც ვხედავთ, მემარცხენე კრიტიკოსები მთავრობას ბრალს სდებდნენ სოციალიზმის პრინციპებიდან გადახვევასა და ბურჟუაზიული პოლიტიკის გატარებაში. მემარჯვენეები კი პირიქით, მმართველ პარტიას ადანაშაულებდნენ სოციალისტური ექსპერიმენტებით გატაცებაში, ბურჟუა-ზიული კონცეფციების უგულვებელყოფასა და ბურჟუაზიული მეწარმეობის შეზღუდვაში. რომელი იყო მართალი? საკუთარი პოზიციებიდან ორივე მხარე ჭეშმარიტებას ღაღადებდა. მაგრამ ისინი ყოველთვის ვერ იცავდნენ თანამიმდევრობას მსჯელობისა და მოვლენების შეფასებაში. კრიტი-კოსები თითქმის არაფერს ამბობდნენ იმ ფაქტზე, რომ მთავრობა ცდილობდა კომპრომისული ხაზის გატარებას, შერეული საზოგადოებრივ-ეკო-ნომიკური წყობის ჩამოყალიბებას. მართალია, თავისუფალ გასაქანს აძლევდა კერძო ინიციატივას.. კაპიტალიზმის განვითარებასაც, მაგრამ არც კოოპერაციული სოციალიზმის იდეას ღალატობდა, და თავის მიზნად მოსახლეობის დაბალი ფენების მდგომარეობის გაუმჯობესებას და კლასობრივი ანტაგონიზმის აღმოფხვრასაც ისახავდა.

1919 წ. 25 აპრილს დამტკიცდა დამფუძნებელი კრების რეგლამენტი, რომელმაც განსაზღვრა ამ უზენაესი საკანონმდებლო ორგანოს სტრუქტურა, მისი მუშაობის წესი. ამ რეგლამენტის შესაბამისად ჩატარდა დამფუძ-ნებელი კრების პრეზიდიუმისა და მუდმივი კომისიების არჩევნები. ყველაზე რთული ამოცანა დაეკისრა საკონსტიტუციო კომისიას, რომელიც ერთ წელზე მეტხანს მუშაობდა კონსტიტუციის პროექტის შედგენაზე.

1919 წ. მაისში მიმდინარეობდა მთავრობისაგან დამფუძნებელ კრება-ში წარმოდგენილი რესპუბლიკის მოქალაქედ აღიარების კანონპროექტის განხილვადამტკიცების პროცედურა. შემოსული ტექსტი მკაცრად გააკრი-ტიკა ესერების ფრაქციამ, აღნიშნა, რომ იგი სხვა ეროვნებათა და ომის დროს ჩამოსულთა უფლებას კვეცავს, მათში არ იგრძნობა თანასწორობისა და ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთება. სხვა ოპოზიციურმა პარტიებმა და ფრაქციებმა ესერული კრიტიკა უსაფუძვლოდ მიიჩნიეს. შ. მესხიშვილმა აღნიშნა, რომ მოქალაქეობის კანონი დემოკრატიულიც არის და სამართლიანიც. ვისაც ნამდვილად ეკუთვნის საქართველოს მოქალაქეობა თითქმის ყველა ღებულობს. ამ სფეროში აბსოლუტურ თავისუფლებასა და აღიარებას დიდი სახელმწიფოებიც კი არ აცხადებენ. მათაც აქვთ დაწესე-ბული გარკვეული შეზღუდვები. რაც უფრო მცირეა სახელმწიფო, მით უფრო ფრთხილად უნდა ეკიდებოდეს ქვეშევრდომობის კანონის შედგე-ნას. იმიტომ, რომ იგი უცხოელებს (რომელნიც ჩვენს მოქალაქეებად ეწერებიან) მოვალეობის დაკისრებასთან ერთად დიდ უფლებებსაც აძლევს. დამფუძნებელმა კრებამ უარყო ესერთა შენიშვნები და მოქალაქეობის კა-ნონი არსებითად პირვანდელი რედაქციით დაამტკიცა.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის სტრუქტურაში თავის მნიშვნელობით, ფუნქციების სიფართოვით პირველი იყო შინაგან საქმეთა სამი-ნისტრო. ოპოზიცია ყველაზე მეტ ბრალდებას მის შეფს ნოე რამიშვილს უყენებდა. დამფუძნებელი კრების პირველი სესიის 90-ე სხდომაზე განიხილეს მთავრობის დეკრეტი შინაგან საქმეთა სამინისტროს შტატებისა და დაფინანსების შესახებ. ეს კონკრეტული შემთხვევა ოპოზიციურმა ფრაქცი-ებმა ნ. რამიშვილისა და მისი

უწყების მძაფრი კრიტიკისათვის გამოიყენეს. ყველაზე მეტად აქტიურობდა სოციალისტრევოლუციონერთა ფრაქცია. ი. ნუცუბიძე აცხადებდა, რომ ხალხსა და სამინისტროს შორის ხიდია ჩატეხილი. ეს უწყება თავის საქმიანობით კლავს მოქალაქეობის, უფლებრიო-ბის და, რაც მთავარია, სახელმწიფოებრიობის იდეას. ვიდრე სამინისტრო არ დადგება უფლებრივ ნიადაგზე, სანამ ის არ შეიგნებს, რომ ხალხის მსახური უნდა იყოს და არა მბრძანებელი, მანამდე სამინისტრო ნდობას ვერ დაიმსახურებსო. სოციალისტფედერალისტთა ფრაქციის სახელით სამინისტრო გააკრიტიკა

ს. დადიანმა. მანაც ჩამოთვალა ნ. რამიშვილის უწყების მოხელეთა უკანონო და დანაშაულებრივი ქმედების ფაქტები. ნ. რამიშვილმა უარყო ბრალდებათა უმეტესობა. აღნიშნა, კანონზე დაყრდნობით ვებრძვით სახელმწიფოს მტრებს — ბოლშევიკებსა და ბანდიტურ ელემენტებს. შეიძლე-ბა სამინისტროს ზოგი მოხელე სცოდავს, არაა გამორიცხული უდანაშაულო მოქალაქის დაპატიმრება, დასჯა, მაგრამ ასეთი ქმედება სისტემად არ გვიქცევია.

ნ. რამიშვილმა ბოლოს ისიც თქვა, რომ ოპოზიციონერებს ვიწრო პარტიული ინტერესები ასულდგმულებს. სოციალისტრევოლუციონერებმა ადგილობრივი თვითმმართველობის არჩევნებში მარცხი განიცადეს და ახლა ცდილობენ ეს წარუმატებლობა რაღაც სხვა ძალას გადააბრალონო. მე არ მეგონა, რომ ცილისწამების გზას სოციალისტფედერალისტებიც დაად-გებოდნენ. მაგრამ ამ ბოლო დროს საქართველოს ზოგიერთ რაიონში მათაც დაკარგეს გავლენა და ალბათ ამიტომ შევიდნენო ესერებთან ალიან-სში. შინაგან საქმეთა მინისტრმა ბრალი დასდო ოპოზიციას აშკარა ტენდენციურობასა და ჩასაფრებულ მტრობაში.

შინაგან საქმეთა მინისტრს წამოეშველა პ. საყვარელიძე. მან აღნიშნა, შეიძლება მთლიანად მთავრობას და მის ცალკე უწყებას შეცდომები მოსდის, მაგრამ ამისგან ხანდაზმულ დემოკრატიულ სახელმწიფოთა მთავრო-ბებიც არ არის დაზღვეული. იქაც აქვს ადგილი ხელისუფლების გადამე-ტებას, პიროვნების უფლებათა დარღვევის შემთხვევებს. საქართველოს დამფუძნებელ კრებაში არ არის კეთილსინდისიერი ოპოზიცია, მაგრამ იგი საფრთხეს არ უქმნის (თუ ვერ უქმნის) ჩვენს სახელმწიფოებრიობას და მთავრობაც არაფერს ერჩის მას. როცა საქართველოში მოდიან რუსეთის კომპარტიის წევრები (მათ შორის ქართველებიც) საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მოსასპობად, ბუნებრივია, წინააღმდეგობას ვუწევთ მათ. ეს მთავრობის მოვალეობაა და თუ ამ ფუნქციას ვერ შეასრულებს, უნდა გადადგეს.

საქართველოს რესპუბლიკის კონსტიტუციის შედგენაზე ჯერ კიდევ ეროვნულ საბჭოში მსჯელობდნენ. დამფუძნებელი კრების მოწვევისა და საკონსტიტუციო კომისიის შექმნის შემდეგ კანონშემოქმედებითმა მუშაო-ბამ გაცილებით ინტენსიური ხასიათი მიიღო. 1919 წლის ბოლოს უკვე არ-სებობდა კონსტიტუციის პროექტის ძირითადი მონახაზი, რომელსაც თან ჰქონდა დართული ვრცელი გამარტებითი ბარათი. ეს დოკუმენტი ცხადყოფს, რომ საკონსტიტუციო კომისიაში ცხარე კამათი მიმდინარეობდა სახელმწიფოებრივი წყობილების პრობლემებზე. ჩანს, რომ ეროვნულდემოკრატები ახლა უკვე მოითხოვდნენ პრეზიდენტის ინსტიტუტის შექმნას. მათი აზრით, უპრეზიდენტოდ აღმასრულებელი ხელისუფლება მოკლებული იქნებოდა სიმტკიცესა და ავტორიტეტს. თუნდაც იმიტომ, რომ მთავრობის კრიზისის დროს სახელმწიფოს არ ეყოლებოდა უმაღლესი წარმომადგენელი როგორც სტაბილურობის გარანტი.

დიდი კამათი გაიმართა პარლამენტის სტრუქტურის გარშემო. ოპო-ზიციის ერთი ნაწილი მოითხოვდა კონსტიტუციას დაეკანონებინა ორპალატიანი პარლამენტი. იმედოვნებდა, რომ ზედა პალატის მეშვეობით მოხერხდებოდა სოციალდემოკრატიის ყოვლისშემძლეობის შეზღუდვა. ოპო-ზიციის სხვა წარმომადგენელთა აზრით, ორპალატიან პარლამენტს გამართლება ჰქონოდა მხოლოდ ფედერაციულ სახელმწიფოებში, უნიტარულ საქართველოს რესპუბლიკაში კი იგი ვერ შეიქმნებოდა და კიდეც რომ შექმნილიყო, ვერაფერს შეცვლიდა. ორივე პალატას უმრავლესობა გააკონ-ტროლებდა, ქვედა პალატის მიერ მიღებულ კანონს, ზედა პალატა თითქმის ავტომატურად დაამტკიცებდა.

1920 წ. მაისში საქართველოს კონსტიტუციის პროექტი სტამბურად დაიბეჭდა და დამფუძნებელი კრების წევრებს დაურიგდა. 6 თვეს გრძელდებოდა მისი განხილვაჩასწორება. ამ პროცესის დამამთავრებელი ეტაპის წინა დღეს დამფუძნებელ კრებას ვრცელი ანგარიშით წარუდგა საკონსტი-ტუციო კომისიის თავმჯდომარე პავლე საყვარელიძე. თავის მოხსენების ბოლო ნაწილში მან აღნიშნა: ამერიკულ (შეერთებული შტატების) დემოკრატიაში ხელისუფლების დაყოფა სამად (საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო) მართალია, დაკანონებულია, მაგრამ მთელი სისრულით მისი დაცვა შეუძლებელი ხდება. საქართველოს დემოკრატიაც ისე ყალიბდებოდა, რომ ჩვენ ვერ წარმოგვიდგენია აღნიშნული სამი ელემენტის ერთმანეთისაგან სრული გამიჯვნა და დამოუკიდებლობა. პ. საყვარელიძის აზრით, აშშ-ის მოსახლეობის, დემოკრატიის სუვერენული უფლება შეზ-ღუდული იყო. ამ სახელმწიფოში მთელ ძალაუფლებას პარლამენტი ფლობდა, რაც თავისთავად ზღუდავდა ხალხის საკანონმდებლო ინიცია-ტივას, არარად აქცევდა უშუალო დემოკრატიას, პრაქტიკაში არ სტოვებდა რეფერენდუმს. ამდენად, აშშ-ში ხალხი კანონმდებელია დეპუტატთა მეშვეობით. პ. საყვარელიძის განცხადებით ხალხი კიდევ უფრო შეზღუდული იყო საფრანგეთში. იქ კონსტიტუციას ამტკიცებს და საჭიროების შემთხვევაში ასწორებს და ავსებს არა ხალხი, არამედ ნაციონალური კრება — პარლამენტი.

როგორც ვხედავთ, განაგრძო კომისიის თავმჯდომარემ, ყველა დემოკრატიასა და კონსტიტუციას აქვს გარკვეული ნაკლი. ჩვენ წმინდა სახით ვერც ერთ დემოკრატიულ სისტემას ვერ გამოვიყენებთ. შესაძლებლო-ბა არსებობს საქართველოს კონსტიტუცია უფრო სრულყოფილი გავხადოთ. მუდმივი არაფერია, პროცესი გაგრძელდება. ჩვენს მიერ შედგენილი კონსტიტუციის ზოგიერთი მუხლი მომავალ თაობას შეიძლება არ მოეწო-ნოს, სავსებით ბუნებრივი იქნება მათი ჩასწორება, შეცვლა. მაგრამ ის მუხლი, რომელიც აკანონებს საქართველოს დამოუკიდებელ დემოკრატი-ულ რესპუბლიკას, შეუცვლელი უნდა იყოსო.

კონსტიტუციის პროექტის ავ-კარგზე თავისი აზრი გამოთქვა რადიკალური ეროვნულდემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელმა ვასილ წერეთელმა. მან უარყო უშუალო დემოკრატია და რეფერენდუმის იდეა. მხარი დაუჭირა წარმომადგენლობით დემოკრატიას... "წარმოვიდგინოთ რომ დავძლიეთ ყველა დაბრკოლება და განვახორციელეთ პირდაპირი კანონმდებლობა, მაშინ თითოეულ კანონპროექტს მთელმა საქართველომ უნდა მის-ცეს ხმა! ამისთვის კი მთავრობასა და ხალხს აუარებელი ქონებრივი და ზნეობრივი ენერგიის დახარჯვა დასჭირდება. სახელმწიფომ რომელშიც გა-ბატონებული და დამონებული ნაწილები არ არის,

კანონმდებლობა მხოლოდ წარმომადგენლობის მეშვეობით უნდა განახორციელოს". ვ. წერეთელმა დემოკრატიის გარანტად გამოაცხადა თავისუფალი პარლამენტი და დეპუტატის ხელშეუხებლობა. დასაგმობი ის არისო, რომ "პარტიულმა დიქტატურამ საკანონმდებლო წარმომადგენლობის წევრს წაართვა კანონმდებლობითი დამოუკიდებლობა. საკანონმდებლო დაწესებულების წევრი შებორკილია პარტიული მანდატით... თუ ეს წესი დარჩა, საკანონმდებლო დაწესებულება პარტიული ფანატიზმის მსხვერპლად გადაიქცევა"ო.

ეროვნულდემოკრატიულმა ფრაქციამ სასიამოვნო ფაქტად მიიჩნია დამფუძნებელ კრებაში კონსტიტუციის პროექტის განხილვის პროცესი. მი-სი რუპორი "საქართველოს" რედაქცია წერდა: "ერის უწმინდეს დარბაზში იხილავენ პროექტს მკვდრეთით აღდგენილი ერის მომავალ სახელმწიფო-ებრივი წყობილებისას. ნეტარნი ვართ. სოციალისტებმაც უნდა შეიგნონ, რომ ჩვენი ერი შექმნის კანონიერსა და უფლებრივ სახელმწიფოს, რომელ-საც დასასრული არ ექნება". ეროვნულდემოკრატებმაც გამოთქვეს ორიოდე შენიშვნა, მაგრამ მთლიანად კონსტიტუციის პროექტს მაღალი შეფასე-ბა მისცეს: "ჩვენი კონსტიტუციის ძირითადი საფუძვლებიდან გამომდინარეობს, რომ სუვერენობა თვით ხალხს ეკუთვნის. ის ირჩევს პარლამენტს, მაგრამ მას მუდამ თავს დასტრიალებს. ამ კონსტიტუციით შექმნის ქართველი ერი მომავალ კულტურას და ისტორიას. ამავე კონსტიტუციით ჩვენი პარლამენტი და მთავრობა შესძლებენ სახელმწიფოს გამაგრებას და ჩვენც თამამად წარვსდგებით მომავალი თაობის წინაშე".

საბჭოურ-კომუნისტური რუსეთის აშკარა აგრესიის დაწყების შემდეგ საკანონმდებლო მუშაობა კიდევ უფრო დაჩქარდა. დამფუძნებელმა კრებამ 1921 წლის 21 თებერვალს კონსტიტუციის პროექტი დაამტკიცა. საქართველოს რესპუბლიკის ძირითად კანონად გამოაცხადა.

კონსტიტუციის მიხედვით საქართველო ფუძნდებოდა როგორც თავი-სუფალი, დამოუკიდებელი, განუყოფელი სახელმწიფო, მარადიული რესპუბლიკა. კონსტიტუციის მერვე მუხლი გვაუწყებს: "კონსტიტუცია სახელმწიფოს უზენაესი კანონია. არ შეიძლება გამოქვეყნებულ იქნეს კონკრეტული კანონი, დეკრეტი, ბრძანება ან განკარგულება, რომელიც კონსტიტუ-ციის დებულებათა და მათი დედააზრის წინააღმდეგია. კონსტიტუციის შესრულება, მისი პრინციპების განხორციელება კანონმდებლობასა და მართვა-გამგეობაში სახელმწიფოს ყოველი ხელისუფლების მოვალეობას შეად-გენს".

1921 წლის კონსტიტუციაში დაფიქსირებულია დებულებები მოქალაქეობისა და მოქალაქეთა უფლებების, წოდებრივ განსხვავებათა მოსპობის, კანონის წინაშე ყველა პიროვნების თანასწორობის შესახებ. გამოცხადებულია, რომ მოქალაქეს აქვს სინდისის და რწმენის თავისუფლება, სიტყვის, შეკრების, კავშირების შექმნის, გაფიცვის თავისუფლება. კანონის დარღვევისა და დანაშაულებრივი ქმედების შემთხვევაში მოქალაქე პასუხს აგებს მხოლოდ სასამართლოს წინაშე. მაგრამ "ამბოხებისა და ომის დროს პარლამენტს უფლება აქვს დროებით შეაჩეროს მთელ რესპუბლიკაში, ან რომელსამე ნაწილში იმ უფლებათა გარანტია, რომელიც აღნიშნულია 19, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33 მუხლებში და შემოიღოს საგანგებო წესები".

კონსტიტუციის მეოთხე თავში განსაზღვრულია რესპუბლიკის პარლამენტის უფლებამოსილება, მისი საქმიანობის, კანონების მიღება-გამოქვეყნე-ბის წესები. მეხუთე თავში ლაპარაკია აღმასრულებელი ხელისუფლების შესახებ, მთავრობის შედგენის წესსა და მის უფლებამოვალეობაზე. კონ-სტიტუციის მეექვსე თავი ეძღვნება სასამართლოს, მეშვიდე — სახელმწიფო ფინანსებს, მერვე — სახელმწიფო კონტროლის ორგანოებს. მეცხრე — სახელმწიფოს თავდაცვას და შესაბამის სამინისტროს უფლებამოვალეობას.

კონსტიტუციის მეათე თავში დაფიქსირებულია ადგილობრივი თვითმმართველობის უფლება-კომპეტენცია, მისი მოვალეობა ცენტრალური ხელისუფლებისა და ხალხის წინაშე. საქართველოს პარლამენტსა და მთავრობას მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეეძლოთ ადგილობრივი თვითმმართველობის დადგენილება-განკარგულებათა შეჩერება, თუ ისინი ეწინააღმდე-გებოდა კანონს. მეთერთმეტე თავი კონკრეტულად ეხება აფხაზეთსა და სამუსლიმანო საქართველოს. კონსტიტუცია ითვალისწინებდა აფხაზეთის, ბათუმის მხარისა და ზაქათალის ოლქისათვის ავტონომიის მინიჭებას. სხვა ნაციონალურ უმცირესობებს უფლება ეძლეოდათ შეექმნათ ეროვნული კავშირები თავიანთ კულტურულ-საგამანათლებლო საქმეთა უკეთ მო-საწყობად.

კონსტიტუციის მეცამეტე თავში ლაპარაკია რესპუბლიკის მოქალაქეთა სოციალ-ეკონომიკურ უფლებებზე და აქვე განსაზღვრულია ხელისუფლების ეკონომიკურ-სოციალური პოლიტიკის მიზანმიმართულება — "ზრუნვა მოქალაქეთა ღირსეული ცხოვრება-საქმიანობისათვის". ძირითადი კანონი ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებს ავალებდა შრომის ბირჟების, საშუამავლო კანტორებისა და სხვა დაწესებულებათა დაარსებას. უმუშევართათვის დახმარების გაწევას. კონსტიტუცია აკანონებდა 8 საათი-ან სამუშაო დღეს, კვირაში ერთხელ დასვენებას, კრძალავდა 16 წლამდე მოზარდთა ფაბრიკაქარხნებში შრომას, კონსტიტუციის სათანადო მუხლე-ბი მოქალაქეთა პასუხიმგებლობაზეც ლაპარაკობს. სოფლის მეურნეობის ყველა დარგის მაღალ დონეზე დაყენება გამოცხადებულია მიწის მესა-კუთრის მოვალეობად სახელმწიფოსა და მთელი საზოგადოების წინაშე.

1921 წლის კონსტიტუციის ანალიზს და მთლიანობაში გააზრებას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, მისი თითქმის ყველა ფრაქცია მოწოდების სიმაღლეზე აღმოჩნდა. საქართველოს პირველი რესპუბლიკის კონსტიტუცია იდგა იმდროინდელი დემოკრატიული მსოფლიოს სამართლებრივი მეცნიერების დონეზე. ამაზე ისიც მეტყველებს, რომ ის გამოდგა საქართველოს თანამედროვე რესპუბლიკის საკონ-სტიტუციო კომისიის მნიშვნელოვან სამართლებრივ წყაროდ, 1995 წლის კონსტიტუციის საფუძვლად.

ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობა. სოციალური საკითხი. კრიზისული სიტუაციის დაძლევის პროგრამა.

პირველი მსოფლიო ომით გამოწვეული ეკონომიკის დაცემის პროცესი სოციალური და ეროვ-ნული რევოლუციის პერიოდში კიდევ უფრო გაღრმავდა. ადრინდელი სავაჭრო-საწარმოო კავშირების მოშლისა და ტექნიკურ საშუალებათა უკმარისობის გამო მკვეთრად შემცირდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოება, სურ-სათ-სანოვაგის და ნედლეულის დამზადება. კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა მრეწველობა; ბევრი ფაბრიკა დაიკეტა, უფრო მეტმა

სანახევროდ და კიდევ უფრო მეტად შეამცირა პროდუქციის გამოშვება. თუ ადრე არაფრისმქონე მასა სოფლიდან ქალაქისაკენ მიდიოდა, ახლა უადგილოდ დარჩენილი ბევრი მუშა მშობლიურ სოფელს უბრუნდებოდა.

საქართველოს რესპუბლიკის კოალიციური მთავრობა, რომელშიც წამყვან როლს სოციალდემოკრატია ასრულებდა, მართალია, არ აპირებდა კაპიტალისტური წარმოების შევიწროებას, კერძო ინიციატივის შეზღუდვას, მაგრამ საჭიროდ მიაჩნდა თავის ხელთ აეღო კაპიტალისტების და მუშე-ბის, დამქირავებელთა და დაქირავებულთა ურთიერთობის დარეგულირე-ბის, კლასობრივი ანტაგონიზმის განმუხტვის ფუნქცია. მთავრობის დავალებით თბილისის მუნიციპალიტეტმა შექმნა

ე. წ. სალიკვიდაციო კომისია, რომელიც ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში იკვლევდა წარმოების შეჩერება-შემცირებისა და მუშათა დათხოვნის მიზეზებს. სათანადო დებულება უკრძალავდა კაპიტალისტებს მუ-შამოსამსახურეთა შემცირებას სალიკვიდაციო კომისიის დასტურის გარე-შე. ასეთივე კომისიები შეიქმნა საქართველოს სხვა, შედარებით დიდი ქალაქებში. ამ კომისიებში შედიოდნენ ადგილობრივი თვითმმართველობის, სავაჭრო პალატის, პროფესიული და კოოპერაციული კავშირების წარმომადგენლები, მაგრამ მათმა საქმიანობამ არსებითად ვერ შეამცირა უმუშევრობის ზრდის ტენდენცია.

1918 წლის ივლის-აგვისტოდან გაჩნდა მანგანუმის ამოღებისა და ექ-სპორტის განახლების შესაძლებლობა, მაგრამ ჭიათურელი ქართველი მრეწველები უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ იმის გამო, რომ საქართველოს მთავრობა დიდ შეღავათებს აძლევდა მფარველი სახელმწიფოს — გერმანიის ქვეშევრდომთა ფირმებს. მთავრობამ არბიტრის როლი იკისრა, სცადა გერმანელ და ქართველ მრეწველთა მორიგება. მისი ინიციატივით ჩამოყალიბდა მანგანუმის მრეწველთა შერეული (ქართულ-გერმანული) აქ-ციონერული საზოგადოება, რომელსაც მიეცა მანგანუმის ექსპორტის მონოპოლიური უფლება 30 წლის ვადით. მაგრამ მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხების შემდეგ, საზოგადოება დაიშალა.

1919 წელს მანგანუმის ქართველმა მრეწველებმა (146 კაცი) ჩამოაყალი-ბეს ახალი აქციონერული საზოგადოება, რომლის მეთაურად მოიწვიეს ნ. ნიკოლაძე. ამ დროს საქართველოს ხელისუფლებას უკვე გამოცხადებული ჰქონდა მიწის წიაღისა და კერძოდ, მანგანუმის საბადოების ნაციონალიზა-ცია, მაგრამ არც კი უცდია თავის ხელში აეღო მადნის ამოღებისა და ექ-სპორტის საქმე. მთავრობა მხოლოდ იმას ცდილობდა, მრეწველთა მოგე-ბის მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფო ბიუჯეტში მოხვედრილიყო. ამ მიზნით მანგანუმის ექსპორტი სახელმწიფოს მონოპოლიად გამოაცხადა და ეს უფლება გადასცა სპეციალურად ამისათვის ჩამოყალიბებულ "ჭიათურის მარგანეცის საექსპორტო საზოგადოებას" და მოითხოვა მისი მოგე-ბის 35%. 1920 წელს საექსპორტო საზოგადოებამ საზღვარგარეთ გაიტანა 10,7 მლნ ფუთი მანგანუმი. როგორც ჩანს, ამ საზოგადოების საქმიანობა უცხო ქვეყნებში სიძნელეებს აწყდებოდა. მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით საზღვარგარეთ გაიგზავნა სპეციალური დელეგაცია ნ. ნიკოლაძის მეთაურობით. მან შეისწავლა მანგანუმის ბაზარი, კონტრაქტები დადო მე-ტალურგიული ქარხნების მფლობელებთან, რამაც მანგანუმის საექსპორტო ოპერაციები საგრძნობლად გააფართოვა.

ტყიბულის ქვანახშირი ექსპორტის საგანი არ ყოფილა. მას ძირითადად ამიერკავკასიის რკინიგზა მოიხმარდა. 1918-1919 წლებში ქვანახშირის ამოღება-გასაღებაში სერიოზული სიძნელეები გაჩნდა. მთავრობამ დაადგი-ნა ტყიბულის მაღაროების ნაციონალიზაცია, რაც დამფუძნებელმა კრებამ სპეციალური დეკრეტით დაადასტურა.

უჭირდა გადამამუშავებელ მრეწველობას. საგრძნობლად შემცირდა საფეიქრო, ტყავის, საპნის, კვების მრეწველობისა და სხვა დარგების მიერ პროდუქციის გამოშვება. მრეწველობის საერთო დაცემის გამო შემცირდა საქონელმიმოქცევა. თითქმის მთლიანად შეწყდა სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ექსპორტი. საგარეო ვაჭრობის ბალანსი პასიური გახდა, მთავრობამ, მართალია, საგარეო ვაჭრობის მონოპოლია თავის ხელში აი-ღო, მაგრამ ამ მუხლით სახელმწიფო ბიუჯეტში შემოსული თანხა 20-30%-ითაც კი ვერ ფარავდა გასავალს. ბიუჯეტის საერთო დეფიციტი თანდათან იზრდებოდა. დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ პირველ 7 თვეში სახელმწიფო შემოსავალმა შეადგინა 96 მლნ. მანეთი, გასავალმა კი მიაღწია 342 მლნ. მანეთს. დეფიციტი — 246 მლნ. მანეთი დაიფარა ბონების გამოშვებით.

ობიექტურ სიძნელეებს ემატებოდა სუბიექტური. ფინანსური კრიზისი თანდათან მწვავდებოდა. დამფუძნებელი კრების სპეციალურმა კომისიამ გამოარკვია, რომ სამინისტროების, სხვადასხვა უწყებებისა და დაწესებულებათა მოხელეების საგრძნობი ნაწილი დაუდევრად, ზოგჯერ დანაშაულებრივად განკარგავდნენ სახელმწიფო სახსრებს. ამის აღკვეთის მიზნით ჩამოყალიბდა სახელმწიფო კონტროლის ინსტიტუტი. შემუშავდა სპეციალური დებულება, რომლის შესაბამისად ტარდებოდა რევიზიები. რამდე-ნიმე თვის შემდეგ კონტროლის თავმჯდომარე ფილიპე გოგიჩაიშვილი დამფუძნებელ კრებას მოახსენებდა, რომ გამოაშკარავდა მოხელეთა დაუდევრობა, უპასუხისმგებლობა, ბოროტმოქმედებაც კი. გამოირკვა, რომ ზოგი ხარჯთამკრეფი ორგანო, მის თანამშრომელთა ერთი ნაწილი საკუთარი საჭიროებისათვის იყენებდა გადასახადების აკრეფით აღებულ თანხის საგრძნობ ნაწილს, არ შეჰქონდათ ბიუჯეტში.

რესპუბლიკის ხელისუფლება, საზოგადოების საღი ნაწილი ცდილობდა ობიექტური დაბრკოლების აღმოფხვრას. ებრძოდა კორუფციას, დანაშა-ულებრივი ქმედების სხვა სახეებს, მიზნად ისახავდა საქართველოს დაყე-ნებას ნორმალური და აღმავალი განვითარების გზაზე. მთავრობა ერთი რომელიმე მიმართულების ჩარჩოებში ჩაკეტვას არ აპირებდა; განსაკუთრე-ბულ ყურადღებას არც კაპიტალიზმის განვითარებას აქცევდა და არც წარმოების სოციალისტური ფორმების დანერგვას. ხელისუფლების სოციალდემოკრატიულ უმრავლესობას მიაჩნდა, რომ ამ გარდამავალ პერიოდში გასაქანი უნდა მისცემოდა, გარკვეული ადგილი უნდა დათმობოდა სა-კუთრებისა და წარმოების სხვადასხვა ფორმას; წვრილი კერძო საკუთრება და ინდივიდუალური მეურნეობა, ბურჟუაზიული საკუთრება და მსხვილი კაპიტალისტური წარმოება, აგრეთვე მუნიციპალური, კოოპერაციული და სახელმწიფოებრივი საკუთრება, მეურნეობის შესაბამისი ფორმებით, აუცილებლად უნდა ყოფილიყო. სოციალდემოკრატიული უმრავლესობის აზრით, სახელმწიფოს, პოლიტიკური პარტიების, მთელი საზოგადოების მეტ-ნაკლები ზრუნვით, ერთიანი ძალისხმევით გახდებოდა შესაძლებელი ეკონომიკის აღმავლობა, სოციალური ანტაგონიზმის შესუსტება, ერის კონ-სოლიდაცია, მთელი ხალხის კეთილდღეობის ამაღლება.

მაგრამ საკუთრებისა და წარმოების ფორმების ასეთი შეთანაწყობა არც მემარცხენე ოპოზიციას მოსწონდა და არც მემარჯვენეს. სოციალისტფედერალისტები და სოციალისტრევოლუციონერები მხოლოდ სოციალის-ტური ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებას, ახალი წყობილებისათვის საფუძვლის ჩაყრას მოითხოვდნენ. ეროვნულდემოკრატები და მათი მიმდევარი ძალები კრიზისის დაძლევის საშუალებად კაპიტალიზმის აღმავალი განვითარებისათვის ხელის შეწყობას მიიჩნევდნენ

ხელისუფლების სოციალდემოკრატიული უმრავლესობის პოზიციას ორმხრივი კრიტიკისაგან საკმაო წარმატებით იცავდა რ. არსენიძე. მემარ-ცხენეთა საყურადღებოდ იგი ამბობდა: სოციალდემოკრატია მიზნად სო-ციალიზმის განხორციელებას ისახავს, მაგრამ დღესვე სოციალისტური ექ-სპერიმენტის დაწყება. ძალიან ნაადრევად მიაჩნია. ხალხს ეს კარგად ესმის და ამიტომ იყო, რომ დამფუძნებელი კრების არჩევნების დროს ქართველთა და არაქართველთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ ჩვენს პარტიას მისცა ხმა. ხალხი იწონებს სოციალდემოკრატიის მიერ არჩეულ გზას, მხარს გვიჭერს დემოკრატიული (და არა სოციალისტური) სახელმწიფოს მშენებლობაში. საქართველო ასეთმა პოლიტიკამ გადაარჩინა. ჩვენ რომ დაგვეწყო შრომასა და კაპიტალს შორის გადამწყვეტი ბრძოლის პროპაგანდა და შე-საბამისი ექსპერიმენტი, როგორც ეს მოსკოვმა მოიმოქმედა, ქვეყანასა და ხალხს დავღუპავდით. ეროვნულდემოკრატიული ფრაქციის მისამართით კი რ. არსენიძემ თქვა, რომ მარტო ძველი ყაიდის კაპიტალიზმი ვერ გვიშველის, პარიზისა და ლონდონის ბრმად მიბაძვა ვერ გადაგვარჩენს. ჩვენ ავიღეთ ისეთი გეზი, რომელსაც გვკარნახობდა რევოლუციის ძირითად ძალთა განწყობილება და საქართველოში შექმნილი კონკრეტული პირობე-ბი. სიტუაციის სწორი ანალიზის უნარი ვისაც აქვს, ის მიხვდება, რომ ჩვენ დაგვღუპავს არა მოჭარბებული წარმოება, არამედ ეკონომიკური ჩამორჩენილობა. ბრალად გვდებენ, მოკლე დროში რომ ვერ ავაღორძინეთ წარმოება. კრიტიკოსებს უნდა ესმოდეთ, რომ არა თუ ომისა და რევოლუციის ხანაში, სრული მშვიდობიანობის დროსაც, რამდენიმე თვესა და წელშიც კი შეუძლებელია ეკონომიკის არსებითად გაჯანსაღება. ამ სფერო-ში მთავარი როლი მთავრობამ კი არა, წარმოების საშუალებათა მფლობელებმა უნდა შეასრულონ. ჩვენ დიდ მნიშვნელობას ვანიჭებთ კოოპერაცი-ას, შეერთებულ მოღვაწეობას, მაგრამ თუ მეტი არა ნაკლები როლი როდი ენიჭება კერძო ინიციატივას. ზოგიერთთა რჩევის თანახმად, ეს ინიციატივა რომ ჩაგვეკლა, ქვეყანას მოაკლდებოდა უდიდესი ძალა, რომელსაც გადამწყვეტი როლი ენიჭება ეკონომიკის აღმავალ განვითარებაში.

რ. არსენიძე სწორედ მსჯელობდა, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რევოლუციამ და არასტაბილურმა მდგომარეობამ უცხოელი კაპიტალისტები დააფრთხო, ბევრმა მათგამა საქართველო დატოვა. ვერც ადგილობრივი ბურჟუაზია ბედავდა რისკის გაწევას. ერიდებოდა კაპიტალის დაბანდებას წარმოების სფეროში. ამიტომ მთავრობამ საჭიროდ მიიჩნია უფრო აქტიური ჩარევა წარმოების, ვაჭრობისა და განაწილების სფეროში. 1920 წლის დამდეგს დამტკიცდა პროექტი, რომლის შესაბამისად უნდა ჩამოყალიბებულიყო “საქართველოს რესპუბლიკის უმაღლესი ეკონომიკური საბჭო”. დებულების მიხედვით მის მოვალეობად ცხადდებოდა: 1) საქართველოს სახალხო მეურნეობის არსებული სტრუქტურისა და მდგომარეო-ბის შესწავლა; 2) თანამედროვე პირობების შესაბამისი მეურნეობის ახალი ფორმების შექმნა და

მათი განვითარების საშუალებათა გამონახვა; 3) სახელმწიფო, საზოგადოებრივ და კერძო საწარმოთა საქმიანობის კოორდი-ნაცია; 4) რესპუბლიკის ეკონომიკური განვითარების ერთიანი გეგმის შემუშავება; 5) სახელმწიფო ფინანსების მოწესრიგება, ბიუჯეტის შედგენის ხელმძღვანელობა.

დებულების თანახმად, უმაღლესი ეკონომიკური საბჭოს საქმიანობი-სათვის ხელმძღვანელობა უნდა გაეწია თავმჯდომარეს და სექციების უფროსებს. სათათბირო საბჭოში უნდა შესულიყვნენ მინისტრები და სხვა დიდი მოხელეები. საბჭოს დადგენილება სავალდებულო იყო ეკონომიკის სფეროში მოქმედი ყველა დაწესებულებისათვის. უმაღლესი ეკონომიკური საბჭოს შექმნა თითქოს იმის მანიშნებელი იყო, რომ მთავრობამ ანგარიში გაუწია მარცხნიდან კრიტიკას. სოციალისტფედერალისტებმა მართლაც მო-იწონეს ეს ფაქტი. უმაღლესი ეკონომიკური საბჭო მათ აღიქვეს როგორც სოციალიზმის საფუძვლების მოსამზადებელი ღონისძიება.

ხელისუფლების სოციალ-ეკონომიკურ პოლიტიკაში შეტანილი იმგვარივე კორექტივის გამოხატულება იყო მეორე ახალი უწყების — მომარაგე-ბის სამინისტროს შექმნა. ნ. ჟორდანიას განცხადებით, ამ სამინისტროს ჩამოყალიბება ნაკარნახევი იყო ობიექტური პირობებით. მთავრობის თავმჯდომარემ აღნიშნა, რომ თანამედროვე მსოფლიოში, ომისა და რევოლუ-ციებით გამოწვეულ სიძნელეთა გამო ვაჭრობის დარეგულირების საქმეს ხელს ჰკიდებენ ისეთი სახელმწიფოებიც კი, რომელნიც ადრე ვაჭრობის თავისუფლების პოზიციაზე იდგნენ. საქართველოში ასეთი დარეგულირება კიდევ უფრო აუცილებელიაო. თავისთავად ცხადია, თუ ჩარჩვაჭრებს და სპეკულიანტებს დავუთმეთ სრულად ბურთი და მოედანი, მთელი ხალხი მათ საწველ ფურად გადაიქცევა. ამიტომ საჭიროა სახელმწიფო ჩაერთოს ვაჭრობაში, დაიწყოს აღებმიცემობა და ამ გზით კონტროლქვეშ მოაქციოს სპეკულაციური კაპიტალი. ყველასათვის გასაგები უნდა ყოფილიყო, ნ. ჟორდანიას განცხადებით ისიც, რომ მთავრობამ მომარაგების სამინისტრო არსებითად შეუერთა შრომის სამინისტროს. ახლა ყველაზე მეტად მუშამოსამსახურეებს უჭირს და ამ ორმა სამინისტრომ შეერთებული ძალით უნდა იღვაწოსო ამ ფენების მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის.

ნ. ჟორდანიას არგუმენტაცია, ეროვნულდემოკრატიულმა ფრაქციამ არასაკმარისად მიიჩნია და მთავრობას უსაყვედურა, რომ გადააცილა თავის უფლებამოსილების სფეროს, დამფუძნებელი კრების სანქციის გარეშე, არაპარლამენტური წესით შექმნა ახალი სამინისტრო. მთავრობის თავმჯდომარე გვარწმუნებს, რომ აუცილებელია სახელმწიფოს ჩარევა ვაჭრო-ბის სფეროში და სურსათ-სანოვაგით მოსახლეობის მომარაგებაში. ჩვენ კი მიგვაჩნია, რომ თავისთავად სამინისტროს შექმნა ბევრს არაფერს ცვლის. ალ. ასათიანმა შეახსენა პრემიერს — ვაჭრობის სამინისტროსაც დიდი უფლებები ჰქონდა, მილიარდიანი ქონება დააგროვა, მაგრამ სახელმწიფო ბი-უჯეტს ფულადი თანხები და ხალხს კეთილდღეობა ვერ შემატაო.

თედო ღლონტის აზრით, სასურსათო პრობლემის ესოდენ გამწვავე-ბის მიზეზი ის იყო, რომ საქართველოში არ ტარდებოდა ერთიანი სასურ-სათო პოლიტიკა. “იმდენი დამოუკიდებელი სასურსათო პოლიტიკა არსე-ბობს რამდენიც არის ქალაქი, რამდენიც არის ერობა”. მთავარი ნაკლი მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკისა მაინც ის იყო, თ. ღლონტის გან-ცხადებით, რომ

იგი ვერ იყენებდა საქართველოს ხელსაყრელ გეოპოლი-ტიკურ მდგომარეობას, ვერ ახერხებდა სახელმწიფო შემოსავლის ზრდის სამსახურში ჩაეყენებინა სატრანზიტო რკინიგზები, ნავსადგურები და სხვა საშუალებები. მთავრობამ ვერც ის შეძლო, რომ ეკონომიკური აღმავლობი-სა და ფინანსების გაჯანსაღებისათვის დაერაზმა მუნიციპალიტეტები, ერო-ბები, კოოპერატივები.

ნ. ჟორდანიამ ოპოზიციონერთა ზოგი შენიშვნა გასათვალისწინებლად მიიჩნია, მაგრამ ისიც თქვა, რომ მთავრობის პოლიტიკის შეფასება ობიექ-ტური უნდა ყოფილიყო. ფაქტი არისო, რომ პურის მწარმოებელ ქვეყნებ-ში (რუსეთი, უკრაინა) პური გაცილებით ძვირია, ვიდრე საქართველოში. იმპერიის ნანგრევებზე შექმნილ სახელმწიფოთა შორის ცხოვრების დონე შედარებით მაღალია საქართველოში. ეს სასწაული კი არა საღი პოლიტი-კის შედეგიაო. მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა იმ ვარაუდზეა აგებული, რომ დასავლეთ ევროპიდან დიდ დახმარებას ვერ მივიღებთ. უნდა დავეყრდნოთ საკუთარ საწარმოო ძალებს; ყველაფერი უნდა გავაკეთოთ მიწის რაციონალური დამუშავების, საერთო პრობლემის გადაჭრისათვის. მუშათა კლასი და გლეხობა, ამბობდა ნ. ჟორდანია, კაპიტალიზმის მხრებ-ზე დგას და კარგა ხანს ასე იქნება. ეს სოციალური ფენები არიან ბურჟუ-აზიის მემკვიდრე და ბოლოს და ბოლოს მუშები და გლეხები გაცილე-ბით მეტ სიმდიდრეს შექმნიან. ასეთი გეზი აქვს აღებული საქართველოს დემოკრატიას, ეს გზა უნდა განამტკიცოსო დამფუძნებელმა კრებამ.

დამფუძნებელი კრებისა და მთავრობის წევრებმა კარგად იცოდნენ, რომ ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის სარკე, მისი ნორმალური განვითარების ერთ-ერთი მთავარი საფუძველი სახელმწიფო ბიუჯეტი იყო. მაგრამ ფაქტია, რომ ახლად აღორძინებული ქართული სახელმწიფო ერთ ხანს კარგად გათვლილი და დროში გავრცობილი ბიუჯეტის გარეშე ფუნქციონირებდა. დაახლოებით დამოუკიდებლობის ერთი წლის თავზე ფი-ნანსთა სამინისტრომ შეადგინა სახელმწიფო ბიუჯეტის სავარაუდო მონახა-ზი, განსაზღვრა შემოსავალ-გასავლის ოდენობა 1919 წლის 1 ივნისიდან 1920 წ. 1 ივნისამდე. შემოსავალში ნავარაუდევი იყო თითქმის 2 მილიარდი მანეთი. გასავალში იმდენივე. ამ თანხის დაახლოვებით 25% უნდა გამოყოფოდა სამხედრო სამინისტროს, 15% — ვაჭრობამრეწველობის სამი-ნისტროს, 20% გზათა სამინისტროს, 10% შინაგან საქმეთა სამინისტროს და სხვ. ბიუჯეტის განხილვადამტკიცება გაჭიანურდა. ამასობაში კი ინფლა-ციის გამო, გასავლის მუხლებით გათვალისწინებული თანხა სანახევროდაც კი ვეღარ ფარავდა რეალურ ხარჯებს. დამფუძნებელი კრების საფინანსო-საბიუჯეტო კომისიამ განიხილა ეს საკითხი. დასახა ღონისძიებანი მდგომარეობის გამოსასწორებლად, მაგრამ ვარაუდები და გეგმები ვერ ხორცი-ელდებოდა. საბიუჯეტო შემოსავალი ყოველთვის ნაკლები იყო გასავალ-ზე, სხვა გამოსავალი არ ჩანდა და მთავრობა ხშირად მოითხოვდა დამფუძნებელი კრებისაგან გაბონებული მანეთის არაგარანტირებულ დამატე-ბით ემისიას.

გარკვეული ღონისძიებები ჩატარდა დარღვეული საბანკო-საკრედიტო სისტემის მოწესრიგებისათვის. საქართველოში, მართალია, დარჩა XIX-XX სს. მიჯნაზე შექმნილი კერძო და საზოგადოებრივი ხასიათის ბანკები, მაგრამ მათი ოპერაციები თითქმის გაიყინა. სახელმწიფო ბანკის განყოფილე-ბები კი რუსეთს გაჰყვა. აქტუალური გახდა ქართული ეროვნული

სახელმწიფო ბანკის შექმნის საკითხი. მის ამუშავებაში კომპეტენტურმა პიროვნე-ბებმა მიიღეს მონაწილეობა.

სპეციალისტებმა აღნიშნეს, რომ საერთოდ აღიარებულია შერეული, სახელმწიფო-აქციონერული ბანკების უპირატესობა, მაგრამ საქართველოს თავისებური მდგომარეობა სხვა მიმართულებას გვკარნახობს. ჩვენი სახელმწიფო ახლა შენდება. ჩვენს თვალწინ იქმნება პირობები საქართველოს ეკონომიკური აღორძინებისათვის. ადგილობრივი კერძო კაპიტალი ვერ შესძლებს ყველა მოთხოვნილებათა სავსებით დაკმაყოფილებას. ამიტომ სახელმწიფო ვალდებულია აქტიურად ჩაერიოს საბანკო-საკრედიტო ურთი-ერთობებში. ბანკის აქციონერული ფორმა სამომავლო საქმეა. პირველ ეტაპზე წმინდა სახელმწიფო ბანკის შექმნით უნდა დავკმაყოფილდეთო. მოხსენებითი ბარათის ავტორებმა იმავდროულად გააფრთხილეს მთავრობა, თუ ცენტრალურ სახელმწიფო ბანკს ფისკალური მიზნების სამსახურში ჩააყენებთ, საემისიო უფლებას კვლავ სახელმწიფო ხარჯების დასაფარავად გამოიყენებთ, ამით არა მარტო ბანკს გამოუთხრით ძირს, არამედ ხელს შეუშლით ფულის ნორმალურ ბრუნვას, დიდ ზარალს მიაყენებთ ვაჭრობამრეწველობის განვითარების საქმეს.

წამოყენებულ წინადადებას და სათანადო პროექტს დამფუძნებელ კრებაში დაბრკოლება არ შეხვედრია. 1919 წ. 31 დეკემბერს მიიღეს კანონი სახელმწიფო ბანკის დაარსების შესახებ. იმავე დღეს დამტკიცდა სახელმწიფო ბანკის დებულება, რომელიც ითვალისწინებდა სახელმწიფო ბანკის ძირითად კაპიტალად ბიუჯეტიდან 50 მლნ. მანეთის გამოყოფას. 1920 წ. პირველ კვარტალში საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური ბანკის ჩამოყალიბების პროცესი დამთავრდა და მან დაიწყო კიდეც საკრედიტო ოპერაციები, მაგრამ ამას უცბად არ მოჰყოლია არსებითი გარდატეხა რესპუბლიკის ეკონომიკურფინანსურ სისტემაში.

1920 წ. 30 აგვისტოს სახელმწიფო ბანკის გამგეობამ ვრცელი მოხსენე-ბა წარუდგინა დამფუძნებელ კრებას და მთავრობას ქართული ბონების კურსის განსამტკიცებელ ღონისძიებათა შესახებ და მიიღო კიდეც მათი გატარების სანქცია. სამწუხაროდ, ვერც ბანკირებმა გამოასწორეს საქართველოს ეკონომიკურფინანსური მდგომარეობა. 1914 წლიდან 1919 წლის სექ-ტემბრამდე პირველი მოთხოვნილების საგნებზე ფასები გაიზარდა 7546%-ით, ხელფასები კი მხოლოდ — 2182%-ით. მუშათა კლასისა და საშუალო ფენების ცხოვრების დონე 3,5 ჯერ დაეცა. 1920 წლის მიწურულამდე ხალხის ეკონომიკური ყოფა კიდევ 2-3ჯერ გაუარესდა. ეს ის პერიოდია, როცა ერთ-ერთ თათბირზე ნ. ჟორდანიამ განაცხადა: "ამ რამდენიმე ხნის წინ ჩვენ ვამბობდით, რომ ეკონომიურის მხრივ კატასტროფისაკენ მივდივართ... დღეს კი თითოეული ჩვენთაგანი გრძნობს, თითოეული მწვავედ განიცდის, რომ ჩვენ არა მარტო მივდივართ კატასტროფისაკენ, არამედ უკვე მივედით იქამდე".

ამ აღიარებას არ მოჰყოლია სოციალდემოკრატიული მთავრობის გადადგომა, რადგან ეკონომიკურ კატასტროფას მმართველი პარტია ძირითადად ობიექტური მიზეზებით ხსნიდა, პასუხისმგებლობას თითქმის მთლიანად იხსნიდა. ამან კი მემარჯვენე ოპოზიციის დიდი გულისწყრომა გამოიწვია. ეროვნულდემოკრატიული მიმართულების გაზ. "საქართველოს" რედაქცია წერდა: "მთავრობის თავმჯდომარის მიერ ეკონომიკური კრიზისის აღიარებიდან ვასკვნით, რომ უნდა შეიცვალოს თვით საფუძველი თანამედროვე არანორმალური

მდგომარეობისა..., სოციალდემოკრატია კი არ თვლის საჭიროდ ძირითად ცვლილებებს. არ სურს დათმოს თავისი ბატონობა. თუ სოციალდემოკრატია დღესაც ვერ ამჩნევს თავის იდეოლო-გიის გაკოტრებას უგნურობის გამო... ცხოვრება მაინც თავისას გაიტანს. ძალით ჩათრევას, ნებით ჩაყოლა სჯობდა".

ეროვნულდემოკრატიულმა ფრაქციამ ნ. ჟორდანიას მთავრობის გადადგომა მოითხოვა, მაგრამ ამას არ დაეთანხმნენ მემარცხენე ოპოზიციის ლიდერები. ისინი, როგორც ჩანს, ნაწილობრივ მაინც დაკმაყოფილდნენ მთავრობის ბოლოდროინდელი ღონისძიებებით. რაც შეეხება დასავლეთ ევროპის სოციალდემოკრატიას, იგი საქართველოს მმართველ უმრავლესობას, სოციალდემოკრატიული პარტიის პოლიტიკას და პრაქტიკულ საქმია-ნობას მკვეთრად დადებით შეფასებას აძლევდა.

ბელგიელი სოციალდემოკრატი ემილ ვანდერველდე, სტატიაში — "პირველი სოციალისტური მთავრობა" წერდა: საოცარი და წარმოუდგენელი რამ მოხდა, საქართველოს დედაქალაქ თბილისში შეიქმნა პირველი სოციალისტური მთავრობა და დაიწყო მშენებლობა ჭეშმარიტი დემოკრა-ტიული წყობილებისა. 1918 წლის აგრარული, სოციალური რევოლუცია, რომელიც ქართველი სოციალდემოკრატების ხელმძღვანელობით განხორ-ციელდა, არის არა სოციალისტური, არამედ დემოკრატიული რევოლუცია და იგი სავსებით შეესაბამება ქვეყნის რეალობას. სოციალდემოკრატიის სიბრძნე, მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა მტკიცე საფუძველს ქმნის მუშათა კლასის მდგომარეობის გაუმჯობესების, მთელი ერის ეკონომიკური წარმატებისათვის.

ქართველი სოციალდემოკრატიის თეორიული და პრაქტიკული საქმიანობის შედარებით სრული და მაღალი შეფასება დაგვიტოვა ინგლისის მუშათა პარტიის ლიდერმა რამზეი მაკდონალდმა. მისი აზრით, საქართველოს სოციალდემოკრატიულმა მთავრობამ ის შესძლო, რაც დასავლეთ ევროპელმა სოციალისტებმა ვერ მოახერხეს. მათ უკონფლიქტოდ გაატარეს აგრარული რეფორმა, სოციალური კანონმდებლობა, შრომა დაუდეს საფუძვლად რესპუბლიკის არსებობას. თავისუფლება მიეცა კერძო ინიციატივას, მუშას, გლეხს, გუშინდელ მემამულესაც კი. ერის ყველა ნაწილის მახასიათებელია უდიდესი პასუხისმგებლობა. შენდება სრული დემოკრატი-ული სახელმწიფო სოციალისტური მთავრობის ხელმძღვანელობით. თუ ერების თავისუფლება ცარიელი სიტყვა არაა, თუ რომელიმე ერს თავი-სუფლება ეკუთვნის, ესაა ქართველი ერი, რომელმაც დაუმტკიცა კაცობრიობას თავისი მაღალი კულტურა და პოლიტიკური სიმწიფე.

ასეთი იყო უცხო თვალით დანახული საქართველოს პირველი რესპუბლიკა, მისი სოციალდემოკრატიული მთავრობის სოციალპოლიტიკური პორტრეტი. მართალია, ქართველი სოციალდემოკრატების ქებაში მათი უცხოელი თანამოაზრეები აჭარბებდნენ, ყველაფერს მათ მიაწერდნენ და ოპოზიციის დამსახურებას ივიწყებდნენ, მაგრამ საქართველოს პირველი რესპუბლიკის, მისი ხელისუფლების დასავლური შეფასება უფრო ახლოსაა რეალობასთან, ვიდრე ადგილობრივი ოპოზიციონერებისა.

უნდა აღინიშნოს, რომ არც ადგილობრივ კრიტიკოსებს და არც და-სავლელ მეხოტბეებს თითქმის არაფერი უთქვამთ შესაფასებელი ეპოქის ქართული კულტურისა და მეცნიერების შესახებ. ქართველმა ხალხმა კი ყველაზე მეტი წარმატება ამ სფეროში მოიპოვა.

საქართველოს დამოუკიდებლობის სამწლიანი პერიოდი ეროვნული ენერგიის მოზღვავებით და დიდი კულტურული აღმავლობით ხასიათდე-ბა. წარმატებით მიმდინარეობდა იმპერიის რუსიფიკატორული პოლიტიკის უარყოფითი შედეგების ლიკვიდაცია, ეროვნულ ნიადაგზე დადგა სკოლა, სწავლა-განათლების სისტემა. არსებითად შეიცვალა მისი როგორც რაოდე-ნობრივი, ისე თვისებრივი მაჩვენებლები. თუ 1916 წელს საქართველოში არსებობდა ყველა ტიპის 864 სკოლა 80 ათასი მოსწავლით, 1920 წლისათვის სკოლების რიცხვი 1924მდე, ხოლო მოსწავლეთა რაოდენობა 162 ათა-სამდე გაიზარდა. ცნობილ მეცნიერთა და პედაგოგთა ხელმძღვანელოებით შემუშავდა ახალი სასწავლო გეგმები. მიმდინარეობდა სახელმძღვანელოე-ბის შედგენა ქართულ ენაზე. ახალი კადრების მოსამზადებლად გაიხსნა რამდენიმე სამასწავლებლო სემინარია. დიდი ყურადღება ექცეოდა რო-გორც ჰუმანიტარული, ისე აგრონომიულ-ტექნიკური განათლების მაღალ დონეზე დაყენებას. სწორედ ამ პერიოდში ასრულდა ქართველი ხალხის დიდი ხნის ოცნება. ივანე ჯავახიშვილისა და მის თანამოაზრეთა ძალისხმევით გაიხსნა ქართული ეროვნული უნივერსიტეტი, რომელიც იმთავითვე მაღალკვალიფიციური კადრების მომზადების კერად გადაიქცა. საფუძველი ჩაეყარა არა მარტო ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა შემდგომ განვითარებას, არამედ შეიქმნა მათემატიკოსთა, გეოგრაფოსთა, გეოლოგთა, ფიზიოლოგთა ძლიერი მეცნიერული სკოლები.

დამოუკიდებლობის წლებში მაღალ დონეზე იდგა მხატვრული ლი-ტერატურა. 1919 წელს ჩამოყალიბდა სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირი, რომელიც არა-ერთი ეროვნულ-კულტურული წამოწყების ინიცია-ტორი და მეთაური გახდა. ამ პერიოდში ქართულ პროზასა და პოეზიას ახალი ქმნილებებით ამდიდრებდნენ კ. გამსახურდია, შ. დადიანი, ლ. ქიაჩელი, გრ. რობაქიძე, დ. მეგრელი, გ. ტაბიძე, ტ. ტაბიძე, პ. იაშვილი, ს. შანშიაშვილი და სხვ. ახალგაზრდა შემოქმედნი.

ქართულ თეატრალურ ხელოვნებას სათავეში ჩაუდგა საზღვარგარეთიდან დაბრუნებული გიორგი ჯაბადარი, რომლის გვერდით შემოიკრი-ბენ მ. ჭიაურელი, ე. გელოვანი, ც. ამირეჯიბი, ბ. გამრეკელი, კ. სუმბათაშვილი. ქართველმა საზოგადოებამ დიდ კულტურულ მოვლენად აღიქვა კონსერვატორიის გახსნა. მკვიდრ საფუძველზე დადგა უმაღლესი სამუსიკო განათლება. გაცხოველდა დრამატული თეატრის საქმიანობა, დაიბადა ქართული ოპერაც. 1919 წელს დაიდგა დიმიტრი არაყიშვილის “თქმულება შოთა რუსთაველზე”. მომდევნო წელს თბილისის საზოგადოებამ ნახა და მოისმინა ზაქარია ფალიაშვილის “აბესალომ და ეთერი”, რომელიც საოპერო ხელოვნების დიდი აღმავლობის მაუწყებელ მოვლენად შეფასდა. იმავე წელს დაიდგა თ. ვახვახიშვილის ბალეტი — “ვაკხის დღესასწაული”. საფუძველი ეყრებოდა ქართულ კინოს. პირველმა კინორეჟისორმა გ. გოგი-ტიძემ გადაიღო მხატვრული ფილმი “ქრისტინე”, ოდნავ მოგვიანებით შე-იქმნა დოკუმენტური ფილმები — “დამფუძნებელი კრება”, “ევროპის სო-ციალისტური დელეგაცია საქართველოში”. ამოქმედდა კინოთეატრები — “ამირანი”, “მინიონი”, “აპოლო”, “კოლიზეი”

აღმავლობა შესამჩნევი გახდა სახვით ხელოვნებაში, მხატვართა ძველ თაობას (გ. გაბაშვილი, მ. თოიძე, ა. ბერიძე, ნ. ფიროსმანი და სხვ.) შეემატნენ ახალი თაობის ოსტატები: დ. კაკაბაძე, ლ. გუდიაშვილი, ალ. ციმაკურიძე, ქ. მაღალაშვილი, ე. ახვლედიანი. 1919 წლის საერთაშორისო გამოფენაზე საყოველთაო აღიარება მოიპოვა ნ. ფიროსმანაშვილისა და ლ. გუდიაშვილის შემოქმედებამ.

საგარეო ორიენტაციის პრობლემა. საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის "დეფაქტო" და "დე-იურე" აღიარება. ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაცია.

1918 წლის მაისში შინაგამა სიტუაციამ და საერთაშორისო ძალთა განლაგებამ საქართველოს თითქმის ყველა საზოგადოებრივპოლიტიკური გაერთიანება (ბოლშევიკური ორგანიზაციის გამოკლებით) გერმანულ ორიენტაციაზე დააყენა. იმ მომენტში რუსეთის ბატონობისაგან განთავისუფლებული საქართველო ოსმალეთის მიერ ოკუპაციის საფრთხისაგან კაიზერულმა გერმანიამ გადაარჩინა. გერმანიამ იმთავითვე აღიარა საქართველოს დამოუკიდებლობა. ერთგვარი დახმარებაც გაუწია რესპუბლიკას შინასტაბილიზაციის დამყარება-სა და საერთაშორისო მდგომარეობის გაუმჯობესებაში. ვიდრე მსოფლიო ომი გრძელდებოდა, გერმანიის ინტერესებში შედიოდა რუსეთის იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებული ეროვნული სახელმწიფოების თანაგრძნობის მოპოვება. ჩვენს ქვეყანაში გერმანიის მთავრობა თავშეკავებულად მოქმედებდა; პატივს სცემდა საქართველოს სუვერენულ უფლებებს. რესპუბლი-კის მთავრობას, ოპოზიციურ პარტიებს არ აძლევდა უკმაყოფილების, ან-ტიგერმანული განწყობილების საფუძველს.

პირველი მსოფლიო ომის დამთავრებამ, ანტანტის მიერ გერმანიისა და მისი მოკავშირეების დამარცხებამ, არსებითად შეცვალა საერთაშორისო სიტუაცია. საქართველოსათვის ამ ფაქტს, ერთი მხრივ, დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. დამარცხებული ოსმალეთი სტოვებდა ამიერკავკასიაში ოკუპირებულ ტერიტორიებს და საქართველო იბრუნებდა სუვერენულ უფლებებს სამუსლიმანო საქართველოზე. მეორე მხრივ, მფარველმოკავშირის გერმანიის მარცხი უარყოფითად აისახა საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობაზე. როგორც უკვე აღინიშნა, მეზობელმა სახელმწიფოებმა (რუსეთი, სომხეთი, აზერბაიჯანი და სხვ.) გერმანიის კაპიტულაცია აღიქვეს როგორც საქართველოს მარცხი და სცადეს მის ხარჯზე ხელის მოთ-ბობა, ზოგიერთი ტერიტორიების მითვისება.

ქართველი პოლიტიკოსები ხედავდნენ, რომ მეზობელ სახელმწიფოთა ეს იმედები მთლად უსაფუძვლო არ იყო. ისინი ცდილობდნენ დაერწმუნებინათ ანტანტის მესვეურები, გამარჯვებულ სახელმწიფოთა მთავრო-ბები თავიანთ ლოიალობაში, არ დაეშვათ საქართველოს პოზიციების და-სუსტება, დაეცვათ თავისი ქვეყნის საზღვრები. საქართველოს ხელისუფლე-ბა და ოპოზიციური ძალები იმასაც კარგად ამჩნევდნენ, რომ ომში გამარ-ჯვებულ მოკავშირეებს რუსეთის პოსტიმპერიულ სივრცეში თავიანთ საყრდენ ძალად მიაჩნდათ დენიკინის რეჟიმი და მოხალისეთა არმია, მისი მეშვეობით ვარაუდობდნენ საბჭოურ-კომუნისტური ხელისუფლების დამხობას, ამ გზით ვეებერთელა რუსეთში თავიანთი გავლენის აღდგენას. ასეთი სიტუაცია

ქართველ პოლიტიკოსებს კარნახობდა მეტისმეტად ფრთხილი პოლიტიკა ეწარმოებინათ ორი რუსეთის მიმართ, დაეცვათ ნე-ირტალიტეტი, ანტანტის ზეწოლის მიუხედავად არ ჩარეულიყვნენ რუსეთის სამოქალაქო ომში დენიკინის მხარეზე.

კიდევ მეტი, მოვლენები ისე განვითარდა, რომ საქართველოს შეიარა-ღებულ ძალებს შეტაკება მოუხდათ დენიკინის ჯარის ნაწილებთან. ინ-გლის-საფრანგეთის ინტერესებში შედიოდა ანტიბოლშევიკურ ძალთა ანტა-გონიზმის აღმოფხვრა საბჭოურ-კომუნისტური რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მათი გაერთიანება. ამიტომ იყო, რომ საქართველოდენიკინის სამხედრო კონფლიქტში ინგლისი ჩაერია, არბიტრის როლი იკისრა, თუმცა ამაოდ. როგორც უკვე აღინიშნა, კონფლიქტი გაღრმავდა, დიდ ომში გადაზრდის საშიშროება წარმოიშვა.

1919 წ. 1 ივნისს გაიმართა საქართველოს დამფუძნებელი კრების სა-განგებო სხდომა, რომელზეც მთავრობის განცხადებით საგარეო საქმეთა მინისტრი ე. გეგეჭკორი გამოვიდა. მან დეპუტატებს აუწყა: დენიკინის ლაშქარი საქართველოს წინააღმდეგ დაიძრა. მშვიდობიანი მოლაპარაკება უშედეგოა. როგორც ჩანს, თეთრი რუსეთის მიზანია საქართველოს დამო-უკიდებლობის მოსპობა. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ საერთაშორისო დემოკრატია მხარს დაუჭერს საქართველოს რესპუბლიკას, მაგრამ მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში გადამწყვეტი როლი ჩვენმა მუშათა კლასმა და გლეხობამ უნდა შეასრულოს.

მთავრობის პოზიციას მხარი დაუჭირეს სოციალისტფედერალისტთა და ესერთა ფრაქციებმა. ეროვნულდემოკრატიული პარტიის ლიდერმა სპ. კედიამაც სრული მხარდაჭერა აღუთქვა მთავრობას, მაგრამ დაიწუნა ე. გე-გეჭკორის ვიწრო- კლასობრივი განწყობილება, სამშობლოს დასაცავად მარტო მუშასა და გლეხს როდი უნდა მოვუწოდოთ, საქართველოს თავისუფლებისათვის მებრძოლთა რიგებში ყველა მოქალაქე უნდა ჩავაყენოთო.

ფრაქციების გამოსვლის შემდეგ გამოქვეყნდა ჩასწორებული განცხადებამოწოდება: “დამფუძნებელი კრება საქვეყნოდ აცხადებს, რომ ეს თავდასხმა გამოწვეულია ძველი რუსეთის მოტრფიალეთა იმპერიული ზრახვებით, წვრილი ერების დამონებისა და დემოკრატიის დათრგუნვის სურვილით. დამფუძნებელი კრება დარწმუნებულია, რომ ჩვენი სახელოვა-ნი ჯარი და გვარდია მთელი ძალღონით დაიცავს საქართველოს რესპუბლიკის ხელშეუხებლობას. დამფუძნებელი კრება მოუწოდებს მთელ ერს შემოკრბეს მთავრობის გარშემო, ზურგი გაუმაგროს ლაშქარს. დამფუძნებელი კრება იმედს გამოთქვამს, რომ ევროპის სახელმწიფოები ხმას აღიმაღლებენ ჩვენი ერისა და დემოკრატიის დასაცავად”.

გამოცხადდა საყოველთაო მობილიზაცია. დაიწყო ჯარების გადაად-გილება ყველა საშიში უბნებისაკენ. აფხაზეთის საზღვრის ახლოს, მეხადირთან მომხდარ ბრძოლაში საქართველოს ჯარმა პირველი მნიშვნელოვა-ნი დარტყმა აგემა მტერს. მაგრამ დიდი ომი დენიკინის რეჟიმის წინააღმდეგ საჭირო არ აღმოჩნდა. ინგლისის სამხედრო მისიამ შეძლო მოპირდაპირე მხარეების მოლაპარაკების მაგიდასთან დასმა.

ეს ის დროა, როცა დენიკინის არმიის ძლიერებამ კულმინაციურ წერ-ტილს მიაღწია. წითელ რუსეთთან ბრძოლაში არაერთი გამარჯვებით გაამაყებულ თეთრ გენერლებს თავი მედიდურად ეჭირათ, საქართველოს დამოუკიდებლობას უკვე აღარ აღიარებდნენ. მისი მთავრობისაგან

მორჩილე-ბას მოითხოვდნენ, სამაგიეროდ პოლიტიკურ ავტონომიას ჰპირდებოდნენ. მაგრამ ქართველმა პოლიტიკოსებმა არ გაიზიარეს "ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის" იმპერიული იდეა, რის გამო სამშვიდობო მოლაპარაკება შეფერხდა. მიუხედავად ამისა, ბოლოს და ბოლოს, ინგლისის სამხედრო მისიის კატეგორიული მოთხოვნით, ხელშეკრულება მაინც გაფორმდა. შე-იქმნა დემილიტარიზებული ზონა, მოხერხდა დენიკინისა და საქართველოს ჯარის დაშორიშორება. დიდმა ბრიტანეთმა ერთხელ კიდევ სცადა წითელი რუსეთის საწინააღმდეგო კოალიციაში საქართველოს ჩართვა. მეორე მხრივ, საბჭოთა რუსეთის მთავრობა და ქართველი კომუნისტები ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ თეთრგვარდიელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში საქართველოც ჩაეთრიათ.

საქართველოს ჭეშმარიტი პატრიოტები, საღად მოაზროვნე პოლიტი-კოსები სწორედ აფასებდნენ სიტუაციას. ნაციონალისტების ლიდერი გრ. ვეშაპელი დამფუძნებელი კრების ერთერთ სხდომაზე აცხადებს, რომ წითელ და თეთრ რუსეთს საქართველოს მიმართ ერთი მიზანი ამოძრავებს. ორივე მათგანი ცდილობს საკუთარი საყრდენი ძალის შექმნას, ჩვენი რესპუბლიკის წინააღმდეგ მათი აჯანყების პროვოცირებას. მაგრამ საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეა ღრმადაა გამჯდარი ხალხის გრძნობა-გო-ნებაში და საქართველოს მტრები, ერთეული რენეგატების გარდა, ვერავის გადაიბირებენო.

საქართველოს ხელისუფლება მიზნად ისახავდა როგორც წითელი, ისე თეთრი რუსეთის ანტიქართული აგენტურის სრულ იზოლაციას. მაგრამ ოპოზიციას მიაჩნდა, რომ მთავრობა ორივე ფრონტზე ერთნაირი თავ-გამოდებით როდი იბრძოდა. მაგალითად, შ. მესხიშვილი აცხადებდა: "მე კარგად ვიცი, რომ ბოლშევიკების საწინააღმდეგო ზომები მიღებულია: მაგრამ ვეკითხები შინაგან საქმეთა მინისტრს, კეთდება თუ არა რამე დე-ნიკინის აგენტთა იზოლაციისათვის? იმ დროს, როცა დენიკინმა ჩვენი სა-კონსულოები დახურა ოდესასა და კიევში, ყველგან შეავიწროვა ქართველები, დენიკინის პოლიტიკური მისია ხელუხლებელია საქართველოში. ამ-ბობენ რომ ნ. რამიშვილი მკაცრი კაცია, მაგრამ მისი სიმკაცრე სულაც არ იგრძნობა დენიკინელთა მიმართ".

ამ შეკითხვასა და შენიშვნაზე ნ. რამიშვილმა შენიშვნითვე უპასუხა: დენიკინის პოლიტიკური მისია არსებობს და არ შეიძლება მისი დახურვა. ეს მარტო ჩვენს სიმპათია-ანტიპათიაზე როდია დამოკიდებული. ყველაფერზე გულახდილი ლაპარაკი არ შეიძლებაო. და მართლაც ოპოზიციასაც უნდა სცოდნოდა, რომ დენიკინს ჰქონდა დიდი ბრიტანეთის სრული მხარდაჭერა და საქართველოს მთავრობას არ შეეძლო მისი რეჟიმისადმი უნდობლობა და მტრობა აშკარად გამოემჟღავნებინა.

იმის გამო, რომ წითელი და თეთრი იმპერიალიზმი, ლენინიცა და დენიკინიც სხვადასხვა ფორმით რუსეთის იმპერიის აღდგენისათვის იბრძოდნენ, საფრთხეს უქმნიდნენ მის ნანგრევებზე შექმნილ ეროვნულ სახელმწიფოებს, ბუნებრივია, საქართველოს რესპუბლიკას ორიენტაცია უნდა აეღო დემოკრატიულ და ცივილიზებულ დასავლეთზე, მიეღწია დიდი სახელმწიფოების მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარებისათვის და მისთვის ეთხოვა სამხედროპოლიტიკური დახმარება.

საქართველოს მთავრობის წარმომადგენლებად ვერსალის საზავო კონფერენციაზე გამოცხადდნენ კარლო ჩხეიძე, ირაკლი წერეთელი და ზურაბ ავალიშვილი. 1919 წ. 14 მარტს საქართველოს დელეგაციამ კონფერენციის წამყვან დიდი სახელმწიფოების მეთაურებს წარუდგინა ვრცელი მემორანდუმი, რომელშიც ლაპარაკი იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაზე, რუსული იმპერიალიზმის წინააღმდეგ 117 წლიან ბრძოლაზე, სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისა და საქართველოს რესპუბლიკის პირველი წარმატებების შესახებ. ამ სამართლებრივი დოკუმენტის მიხედვით, საქართველოს საზღვრებში უნდა შე-სულიყო თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიები, ბათუმის, სოხუმისა და ზაქათალის ოლქები, ყარსის ოლქისა და ტრაპიზონის ვილაიეთის გარკვე-ული ნაწილი.

საქართველოს დიპლომატიური მისია მემორანდუმში იმასაც წერდა, რომ დიდი სახელმწიფოების მიერ საქართველოს იურიდიული ცნობა, მი-სი დამოუკიდებლობის საერთაშორისო გარანტიები საბოლოოდ განამტკი-ცებდა ადამიანის თავისუფლებისა და სამართლიანობის ამ ახალ კერას, რომ საქართველოს რესპუბლიკა კარგად ორგანიზებული წევრი გახდებოდა იმ მოწესრიგებული საერთაშორისო სისტემისა, რომელსაც ამკვიდრებდნენ დასავლეთის სახელმწიფოები ატლანტიკიდან კავკასიონამდე.

ქართველ დიპლომატთა საქმიანობა კარგა ხანს უშედეგოდ მიმდინარეობდა. ყოფილი ანტანტის წევრები, გამარჯვებულ მოკავშირეთა მთავრო-ბები თავს იკავებდნენ საქართველოს "დე-იურე" ცნობისაგან. ამის მიზეზი არც ისე ძნელი გამოსაცნობია. ინგლის-საფრანგეთის და შეერთებული შტა-ტების ძირითადი მიზანი 1919 წელს რუსეთის საბჭოურ-კომუნისტური რე-ჟიმის დამხობა და ამ ქვეყანაში კაპიტალისტური წყობილების აღდგენა იყო, რაშიც ძირითად იმედს კოლჩაკისა და დენიკინის თეთრ არმიაზე ამყარებდნენ. ეს გენერლები კი "ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის" რეანიმაციისათვის იბრძოდნენ. ისინი არ ცნობდნენ რუსეთის იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს. სწორედ ამის გამო გამარჯვებული დასავლეთელი მოკავშირეები თავს იკავებდნენ ამ ეროვ-ნულ სახელმწიფოთა აღიარებისაგან, მათი საკითხის განხილვას "საერთო რუსული პრობლემის" გადაწყვეტას უკავშირებდნენ.

საერთო რუსული პრობლემა ასაზრდოებდა ინგლისის პოლიტიკას მისი ჯარის მიერ ოკუპირებულ ბათუმის ოლქშიც. ამ ტერიტორიის საქართველოს საზღვრებში დაბრუნების საკითხი კარგა ხანს აღელვებდა საქართველოს მთავრობასა და ოპოზიციურ პარტიებს. დამფუძნებელი კრების ერთ-ერთ სხდომაზე სოციალისტფედერალისტთა ფრაქციის წარმომადგე-ნელმა ს. მდივანმა გულისწყრომით აღნიშნა, რომ ბათუმის ოლქში ოსმალეთის საოკუპაციო ჯარის ფაქტიური მემკვიდრე გახდა ინგლისის სამხედრო მისია, რომელიც თანამემკვიდრეობას მოხალისეთა არმიას (დენი-კინს) აძლევდა. მაგრამ თუ მემკვიდრეობაზე ვიმსჯელებთ, უნდა ითქვას, რომ ეს ტერიტორიები მემკვიდრეობით ეკუთვნის და მისი კანონიერი მფლობელია ქართველი ხალხი და სხვა არავინ. ჩვენი მოვალეობაა აღვად-გინოთ საქართველოს ისტორიული საზღვრები, ბათუმის ოლქი საქართველოს უნდა შემოვუერთოთ. "მთავრობა, რომელიც სათანადო ზომებს არ მიიღებს ამ საკითხის გადასაჭრელად, ადგილზე ვერ დარჩება. დამფუძნე-ბელი კრება, რომელიც დაკარგავს ბათუმს, ვერ ჩაითვლება საქართველოს დამფუძნებელ კრებად".

1920 წ. თებერვალში ჩატარდა საერთაშორისო კონფერენცია, რომლის დღის წესრიგში იდგა ოსმალეთისა და ამიერკავკასიის ტერიტორიული გამიჯვნის საკითხიც. ამ ფორუმზე ბათუმის მომავალი სომხეთისათვის ზღვაზე გასასვლელის მიცემის საკითხს დაუკავშირეს. მალე ამის შემდეგ ქ. ბათუმი გამოცხადდა პორტოფრანკოდ (საერთაშორისო ნავსადგურად), რასაც საქართველოს მთავრობამ საპროტესტო ნოტით უპასუხა. დამფუძნე-ბელმა კრებამ კი მიიღო დადგენილება ბათუმის საქართველოს იურისდიქ-ციაში დაბრუნების შესახებ. 1920 წ. მარტის დამდეგს საქართველოს ჯარი ბათუმის ოლქის ტერიტორიაზე შევიდა. ამას ინგლისის სამხედრო მისიის მკვეთრი რეაქცია მოჰყვა. საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა ე. გე-გეჭკორმა სცადა დაერწმუნებინა ინგლისელი სამხედროები, რომ საქართველოს ხელისუფლების პოზიცია სამართლიანი იყო. ოდნავ მოგვიანებით კი, ქართველი გენერლები — ოდიშელიძე და ერისთავი არწმუნებდნენ ინ-გლისის ჯარის სარდლობას ბოლშევიკური საფრთხისაგან ბათუმის ერთობლივად დაცვის საჭიროებაში.

ეს ბოლო არგუმენტი ინგლისის სამხედრო მისიამ ანგარიშგასაწევად მიიჩნია. დიდი ბრიტანეთის მთავრობაც, მას შემდეგ, რაც წითელმა ჯარმა საბოლოოდ დაამარცხა დენიკინის თეთრი არმია და ამიერკავკასიას მოად-გა, უფრო დამთმობი გახდა საქართველოს ხელისუფლების მიმართ, შეურიგდა ქართული ჯარის ბათუმის ოლქში ყოფნას. მალე კი დასავლეთ ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკები "დეფაქტო" აღიარეს; 1920 წ. 12 იანვარი საქართველოს ხელისუფლებამ და ხალხმა აღიქვა როგორც დიდი დიპლომატიურპოლიტიკური წარმატება.

საქართველოს რესპუბლიკის "დეფაქტო" ცნობის შემდეგ გაადვილდა და თითქოს უფრო შედეგიანიც გახდა მისი ურთიერთობა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან. პარიზის საზავო კონფერენციაზე საქართველოს დელეგაციის მეთაური კარლო ჩხეიძე, ამგვარად შეცვლილ სიტუაციაში, სამოკავშირეო საბჭოს თავმჯდომარეს უგზავნის ასეთ წინადადებათხოვ-ნას: 1) ბათუმის ოლქი, რომლის მოსახლეობის აბსოლუტურ უმრავლესო-ბას მუსლიმანი ქართველები შეადგენენ, მთლიანად საქართველოს შემად-გენლობაში უნდა დარჩეს; 2) თუ საჭიროდ იქნება ცნობილი სომხეთისათვის შავ ზღვაზე გასასვლელი ზოლის მიცემა, ისეთი ხელშეკრულება უნდა გაფორმდეს, რომელიც არ დაარღვევს ამ ტერიტორიის მიმართ საქართველოს სუვერენულ უფლებას; 3) საქართველოს რესპუბლიკა მოითხოვს აგრეთვე, მას გადაეცეს ყარსის ოლქის ორი ოკრუგი — ოლთისისა და არტა-ანის; 4) თუ მოკავშირეები საჭიროდ მიიჩნევენ ბათუმის მიდამოებში სამხედრო ბაზის შექმნას, ამაზე უნდა გაფორმდეს ცალკე ხელშეკრულება.

ინგლის-საფრანგეთის მთავრობებმა, არა მარტო ყურადღებით შეისწავლეს ეს მიმართვა, არამედ დღის წესრიგში დააყენეს საქართველოსა და აზერბაიჯანისათვის (რომელთაც რეალურად დაემუქრა საბჭოურ-კომუნის-ტური აგრესია) სამხედრო დახმარების გაწევის საკითხი. აზერბაიჯანის გა-საბჭოების (1920 წ. აპრილი) შემდეგ დასავლეთის დახმარება კიდევ უფრო აუცილებელი გახდა საქართველოსათვის. 1920 წ. 5 მაისს კ. ჩხეიძემ პარი-ზის კონფერენციის სხდომაზე განაცხადა: საქართველოს სამი მხრიდან ემუქრება საფრთხე; ჩრდილოეთიდან, სადაც საბჭოთა რუსეთის ჯარმა უკვე დაიკავა სოჭი, აღმოსავლეთიდან ჩვენს

წინააღმდეგ დაიძრა მეთერთმე-ტე წითელი არმია და აზერბაიჯანის ლაშქარი. სამხრეთდასავლეთიდან კი შემოსევას აპირებენ თურქეთის ჯარები.

საქართველოს მთავრობა მარტო დასავლეთ ევროპაზე არ ამყარებდა იმედს, საკუთარი რესურსების მობილიზებასაც შეუდგა. თავდაცვისათვის შეემზადა. ნ. ჟორდანიამ დამფუძნებელი კრების სხდომაზე უკვე 1920 წ. აპრილის მიწურულს განაცხადა: "მოქალაქენო! საბჭოთა რუსეთის მოსაზ-ღვრეობა ჩვენი ნორჩი რესპუბლიკისათვის თანდათან მუქარად ხდება. ვაპირებდით სამხედრო დახმარება გაგვეწია აზერბაიჯანისათვის, მაგრამ ჩვე-ნი მეზობელი ქვეყნის მოსახლეობამ ორიენტაცია აიღო საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის შექმნილ ალიანსზე, წინააღმდეგობა არ გაუწია საბ-ჭოურ აგრესიას. კომუნისტურფაშურმა ორიენტაციამ აზერბაიჯანი ჩამოგვაშორა, მარტო დავრჩით დიდი საშიშროების წინაშე, მაგრამ მარტოობა ყოველთვის როდი ნიშნავს უძლურებას. "ქართველი ხალხი არ გადაუხვევს თავისუფლებისა და დემოკრატიის გზას. არ დაუშვებს ჩვენს ქვეყანა-ში კომუნისტური ტირანიის გაბატონებას. ოპტიმიზმს ისიც გვმატებს, რომ ჩვენთან არის ევროპა. მთავრობა მზადაა ბრძოლისათვის "ჩვენთან არის ჯარი, გვარდია, მთელი დემოკრატია".

საქართველოს ოპოზიციური პარტიები ამჯერად მთავრობას ამოუდ-გნენ მხარში. დამფუძნებელმა კრებამ გამოაქვეყნა მოწოდება, იმედი გამოთქვა, რომ მთელი საქართველოს ხალხი, განურჩევლად ეროვნებისა, სარწმუნოებისა და მიმართულებისა, ქართველი ერი, მისი ჯარი და გვარდია გმირული ბრძოლით დაიცავდა საქართველოს თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას.

არასასურველი მოვლენებიც სწრაფად გაფართოვდა; მოსკოვის კარნახით აზერბაიჯანის მარიონეტულმა საბჭოურ-კომუნისტურმა მთავრობამ ომი გამოუცხადა საქართველოს. ბრძოლა გაჩაღდა. აზერბაიჯანს ამოფარე-ბულ საბჭოთა რუსეთს მიზნად ჰქონდა დასახული თბილისის აღება. საქართველოს ძალდატანებითი გასაბჭოება, მაგრამ საერთაშორისო ვითარე-ბამ და საქართველოს შეიარაღებული ძალების დიდმა წინააღმდეგობამ დროებით ჩაშალა კრემლის გეგმა. წითელმა არმიამ პოლონეთის ფრონ-ტზეც დიდი მარცხი იწვნია. ლენინმა სარისკოდ მიიჩნია დასავლეთისა და სამხრეთის ფრონტზე ერთდროული ბრძოლა. საქართველოსთან დაწყებული ომი შეაჩერა. რუსი კომუნისტების ლიდერი დადებითად გამოეხმაურა საქართველოს მთავრობის ადრინდელ წინადადებას და დაიწყო მასთან სა-ზავო, სამშვიდობო მოლაპარაკება.

1920 წ. 7 მაისს საქართველოს რესპუბლიკის სრულუფლებიანმა წარმომადგენელმა გრიგოლ ურატაძემ და საბჭოთა რუსეთის რწმუნებულმა ლევ კარახანმა, ორი მთავრობის სახელით გააფორმეს საზავო-სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომლის ძირითადი მუხლები ასეთი იყო: 1) საბჭოთა რუსეთი, მის მიერ აღიარებული ერების თვითგამორკვევის უფლების საფუძველზე, უსიტყვოდ და უპირობოდ სცნობს საქართველოს სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას, ნებაყოფლობით ამბობს უარს ქართველი ხალხის მიმართ რუსეთის მიერ ადრე მოპოვებული სუვერენულ უფლებებ-ზე; 2) საბჭოთა რუსეთი უარს ამბობს საქართველოს საშინაო საქმეებში ჩარევაზე; 3) კავკასიონის უღელტეხილები 1922 წლის იანვრამდე ცხადდე-ბა ნეიტრალურ ტერიტორიად, მათ არ დაიკავებს არცერთი მხარის ჯარი; 4) რუსეთი საქართველოს უდავო

ტერიტორიად სცნობს თბილისია და ქუთაისის გუბერნიებს, ბათუმის, სოხუმისა და ზაქათალის ოლქებს; 5) საქართველო ვალდებულებას კისრულობს, არ დაუშვას თავის ტერიტორიე-ბიდან რუსეთის საწინააღმდეგო საომარი მოქმედება, განაიარაღოს რუსეთის სახელით მოქმედი ჯარის ნაწილები (დენიკინელები — ა. ბ.), საბჭოთა რუსეთს გადასცეს ამ ნაწილების პირადი შემადგენლობა და შეიარაღე-ბა. მიიღოს ზომები, რათა საქართველოს ტერიტორიიდან გაიყვანონ ჯარის ყველა შენაერთები, რომლებიც არ შედიან საქართველოს შეიარაღებული ძალების შემადგენლობაში (იგულისხმება ინგლისის ჯარის შენაერთები); 6) რუსეთი ვალდებულებას კისრულობს არ დაუშვას თავის ტერიტორიაზე ჯგუფები და ორგანიზაციები, რომელნიც პრეტენზიას აცხადებენ იყვნენ საქართველოს მთავრობა და იბრძვიან საქართველოში უკვე არსებული მთავრობის დამხობისათვის... 10) საქართველოს მთავრობა ვალდებულია პატიმრობიდან გაათავისუფლოს საბჭოთა რუსეთის და კომპარტიის სასარ-გებლო საქმიანობისათვის დასჯილი პირები; საიდუმლო დამატებაში ნათქვამი იყო, რომ საქართველოს მთავრობა აღიარებდა მის ტერიტორიაზე შექმნილი კომუნისტური ორგანიზაციის თავისუფალი (ლეგალური) არსე-ბობის უფლებას.

ამ ხელშეკრულებაში გამოიკვეთა მხარეების პოზიცია, მათი მიზანდა-სახულობა. საქართველოს ხელისუფლება, მართალია, არ იყო დარწმუნებული, რომ საბჭოურ-კომუნისტური რუსეთი დაიცავდა ხელშეკრულების ყველა მუხლს, მაგრამ შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაში არ შეეძლო უარი ეთქვა აგრესიულად განწყობილ მეზობელთან თუნდაც დროებით და-ზავებაზე, მით უმეტეს, რომ ყოფილი მეტროპოლია სცნობდა ყოფილი კოლონიის სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას და ტერიტორიულ მთლიანობას, რაც თავისთავად დიდად ამაღლებდა საქართველოს რესპუბლიკის საერთაშორისო პრესტიჟს.

ქართველმა კომუნისტებმა პოზიცია უცბად შეცვალეს, თუ ერთი თვის წინ უარს ამბობდნენ საქართველოს "მენშევიკურ მთავრობასთან" დაზავებაზე, თვენახევრის შემდეგ 1920 წ. 7 მაისის ხელშეკრულება ბოლ-შევიზმის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან გამარჯვებად გამოაცხადეს. წერდნენ, რომ საბჭოთა რუსეთმა საქართველო გამოგლიჯა ანტანტის იმპერიალის-ტურ ბრჭყალებს, საქართველოს პოლიტიკურმა პარტიებმა პირი იბრუნეს რუსეთისაკენ. სოციალისტფედერალისტური "სახალხო საქმე"-ს რედაქცია ბოლშევიკურ ვერსიას კატეგორიულად უარყოფდა, მკითხველს აუწყებდა, რომ საქართველო არავის ბრჭყალებში არ ყოფილა, იგი ყველა დამპყრო-ბელს და მოძალადეს ებრძოდაო. "კომუნისტებს ერთი რამ ავიწყდებათ. ალბათ განზრახ. საქართველო რუსეთს გამოეთიშა როგორც მონა ბატონს, როგორც ჩაგრული მჩაგვრელს და საქართველოს ღირსება ის არის, რომ დღეს შეხვდა მას როგორც თანასწორი თანასწორს... ცხადზე უცხადესია, თუ რაოდენ უსაფუძვლოა კომუნისტების ქადილი გამარჯვებაზე. არა, ეს აშკარა მათი დამარცხებაა. დამარცხდა მათი ცენტრალიზმი, ტაქტიკა წვრილი ერების მიმართ. კომუნისტები მარცხს ვერ დამალავენ, იძულებული გახდებიან აღიარონ — "შენ გაიმარჯვე გალილეველო" და გალილეველი კი საქართველოა".

ცოტა მოგვიანებით, ოპოზიციურმა პარტიებმა უფრო დეტალურად შეისწავლეს 7 მაისის ხელშეკრულების ტექსტი და ზოგი მუხლი სახიფათოდ მიიჩნიეს. ისინი უფრო ფრთხილად აკვირდებოდნენ მოვლენათა მიმდინარეობას და იმ დასკვნამდე მიდიოდნენ, რომ "სამშვიდობო"

ხელ-შეკრულება არ იძლეოდა უშიშროების გარანტიას. გრ. ვეშაპელმა ისიც კი თქვა, რომ ბოლშევიკებისათვის ხელშეკრულებები ფარატინა ქაღალდებია, როცა საჭიროდ ჩათვლიან დახევენო. მმართველმა პარტიამ აღიარა, რომ საფრთხე მოხსნილი არ იყო. მაგრამ 7 მაისის ხელშეკრულების დიდ მნიშვნელობას იმაში ხედავდა, რომ იგი ხელს გაუხსნიდა დასავლეთის დიდ სახელმწიფოებს "დე-იურე" ეცნოთ საქართველოს რესპუბლიკა და დახმარება გაეწიათ მისთვის.

მაგრამ დასავლეთიდან რეალური დახმარება არ ჩანდა. აღმოსავლელი აგრესორები კი თანდათან აფართოებდნენ მოქმედების სარბიელს. ქართველი საზოგადოება მღელვარებით ადევნებდა თვალს კომუნისტური რუსეთისა და ქემალისტური თურქეთის დაახლოება-შეკავშირების ტენდენციას. გაზ. "საქართველო" მკითხველს აუწყებდა, რომ აღმოსავლეთის ხალხთა გათავისუფლების ლოზუნგით აღჭურვილი რუსი კომუნისტები და თურქი შოვინისტები, სინამდვილეში თავიანთი იმპერიების აღდგენისა და ხალხთა დამონებისათვის იბრძვიანო. "რუსეთის ბოლშევიკებსა და ოსმალეთის ქემალისტებს მოსვენებას არ აძლევს საქართველოსა და სომხეთის არსებო-ბა წინა აზიის ბჭესთან... საერთო საფრთხე უკარნახებს საქართველოსა და სომხეთს სახელმწიფოებრივი ენერგიის უკიდურესი დაძაბვით შეინარჩუ-ნონ ბრძოლით მოპოვებული ეროვნული თავისუფლება".

1920 წ. ოქტომბერში ქემალისტურმა თურქეთმა ომი დაიწყო სომხეთთან. ნოემბრის დამდეგს მისმა ჯარმა აიღო ყარსი. ქემალ ფაშა აშკარად აცხადებდა პრეტენზიას სამუსლიმანო საქართველოს მიმართაც. მისი აგენ-ტები ცდილობდნენ მაჰმადიანი ქართველების გადაბირებას. გაავრცელეს პროკლამაცია: მუსლიმანებო, ქრისტიანმა ქართველებმა მოგატყუეს, ავტო-ნომია დღემდე არ მიგიღიათო. საქართველოს ორიენტაციის ქართველები წინ აღუდგნენ სეპარატისტთა დემაგოგიას; ჩაატარეს მეჯლისის სხდომა, რომლის მიერ მიღებულ და გავრცელებულ მოწოდებაში ნათქვამი იყო: მამულიშვილნო! თქვენ მიერ არჩეული და თქვენი უზენაესი სურვილების გამომხატველი მეჯლისი ღვთისა და ქვეყნის წინაშე ფიცით ამოწმებს, რომ ოსმალეთის აგენტები გატყუებენ. საქართველოს მთავრობა თავის სიტყვის გატეხას არ აპირებს. სამუსლიმანო საქართველო ავტონომიას აუცილებლად მიიღებს.

რუსეთთურქეთის ალიანსის მიერ შექმნილ რთულ სიტუაციაში, რო-ცა საქართველოს ბედი თუ უბედობა უნდა გადაწყვეტილიყო, აუცილებლობად იქცა ერთპარტიული მთავრობის გადადგომა და შექმნა კოალიცი-ური მთავრობისა, რომელიც თავის გარშემო დარაზმავდა მთელს ერს, ყველა პოლიტიკურ პარტიას და საზოგადოებრივ ორგანიზაციას, მაგრამ სამწუხაროდ, მმართველი პარტია ამ შეგნებამდე ვერ ამაღლდა.

რუსეთპოლონეთის ომის დამთავრების შემდეგ დასავლეთის დიდ სახელმწიფოებს პესიმიზმი დაეუფლა. მათ ხელი აიღეს საბჭოურ-კომუნის-ტური რუსეთის წინააღმდეგ შეიარაღებულ ბრძოლაზე. გადაწყვიტეს თავი-ანთი დივიზიების გაყვანა რუსეთის გავლენის აღმოსავლურ სფეროებიდან. დაიწყო ინგლისის საჯარისო ერთეულების ევაკუაცია საქართველოდანაც. დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ ბათუმის ოლქი ოფიციალურად გადასცა საქართველოს მთავრობას. ამ ტერიტორიაზე საქართველოს სუვერენული უფლებების აღდგენას ქართველი ხალხი სიხარულით შეხვდა. მაგრამ მედალს მეორე მხარეც აქვს. ინგლისის ჯარის

ბათუმის ოლქიდან გაყვანა იმის მაუწყებელიც იყო, რომ მან უარი თქვა ამ რეგიონში კომუნისტურ რუსეთთან დაპირისპირებაზე, საქართველოს რესპუბლიკისათვის სამხედროპოლიტიკური დახმარების გაწევაზე.

საქართველოს მთავრობამ დიდ ბრიტანეთს სთხოვა ბათუმის ოლქში დაეტოვებინა თავის ჯარის მცირე ნაწილი მაინც, მზადყოფნა გამოთქვა გაეფორმებინა მასთან ხელშეკრულება სამხედრო ბაზის გამოყოფის შესახებ. მაგრამ ინგლისმა და მისმა მოკავშირეებმა ეს წინადადება უარყვეს. საქართველოს თითქმის მთლიანად მოუხსნეს რუსეთიდან მომდინარე აგრესიისაგან გადარჩენის გარანტია. დასავლეთის დიდი სახელმწიფოების ნება-განწყობილება, არსებითად არც მას შემდეგ შეცვლილა, რაც მოკავშირეებმა "დე-იურე" სცნეს საქართველოს რესპუბლიკა (1921 წლის იანვარი). დამოუკიდებელი, დასავლეთ ევროპისაგან იურიდიულად აღიარებული, მაგრამ ფაქტიურად გამარტოებული საქართველო საბჭოურ-კომუნისტური რუსეთის აგრესიის მსხვერპლი ხდებოდა.

7 მაისის ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ ბოლშევიკური ორგა-ნიზაციები საქართველოში ჩამოყალიბდნენ კომპარტიის ფორმით, რომელიც ფაქტობრივად საბჭოთა რუსეთის აგენტურად, მეხუთე კოლონად გადაიქცა. ქართველმა კომუნისტებმა დაიწყეს საქართველოს მთავრობის დამხობის, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შეუნიღბავი პროპაგანდა, რაც საქართველოს დამფუძნებელი კრების ყველა ფრაქციის აღშფოთებას იწვევდა. ეროვნულდემოკრატებს არც მენშევიკები ეხატებოდათ გულზე, მაგრამ ბოლშევიზმი ნამდვილ ბოროტებად მიაჩნიათ, რუსეთიდან მხოლოდ უბუდერებას მოელოდნენ. თუმცა დასავლეთის დემოკრატიულ ძალთა მხრიდან დახმარების იმედი მთლიანად არ დაუკარგავთ, მაგრამ ორიენტაცია ძირითადად შინაგან ძალთა მობილიზაციაზე ჰქონდათ აღე-ბული. გაზ. "საქართველოს" რედაქცია სიამოვნებით აუწყებდა მკითხველს, რომ შეიარაღებულ ძალთა კონცენტრაცია ყველაზე საშიშ უბნებზე შეუფერხებელი და სრულიაო. "ათი ათასობით გამოვიდა ქართველობა და სუსხიან ზამთარში მაღალ ქედებზედ რაზმებად გაიშალა. დღეს ქართველი სხვა კაცია, იგი პატრიოტია. ამ პატრიოტიზმმა გადაარჩინა საქართველო ამ სამი წლის გამავლობაში მრავალ განსაცდელს... თუ კარგად მოვუართ ამ გაღვივებულ პატრიოტიზმს, საქართველო დღესაც გამარჯვებული გამოვა".

მკაცრი გამოცდის დრო ახლოვდებოდა. რუსეთის კომპარტიის ფილიალის კავკასიის ბიუროს ლიდერები აცხადებდნენ, რომ სომხეთის გა-საბჭოების შემდეგ მხოლოდ საქართველო ქმნიდა დისონანსს სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. კავბიურო სულაც არ უწევდა ანგარიშს საქართველოს მშრომელი მოსახლეობის ანტიკომუნისტურ განწყობილებას და უკვე 1920 წლის მიწურულს მოითხოვდა საბჭოთა რუსეთისაგან საქართველოს ოკუპაციას. მის ძალდატანებით გასაბჭოებას. მაგრამ საბჭო-ურ-კომუნისტური რუსეთის ლიდერი ერთხანს თავს იკავებდა საქართველოს ოკუპაციისაგან, რადგან ფიქრობდა, რომ ამას შინ და გარეთაც მოჰყვებოდა მცირე ერების ანტიკომუნისტური განწყობილების კიდევ უფრო გაღვივება. ლენინს საჭიროდ მიაჩნდა საქართველოში ანტიმენშევიკური აჯანყების ორგანიზება. ამის შემდეგ უნდა შეესრულებინა წითელ არმიას ქართველი ხალხის "სოციალური გათავისუფლების" მისია.

1921 წლის დამდეგს საქართველოს მოსახლეობა სრულიადაც არ აპირებდა საკუთარი მთავრობის წინააღმდეგ აჯანყებას. მუშები თავიდანვე პრივილეგიურ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, გლეხობის უკმაყოფილება კი თითქმის მთლიანად მოხსნა აგრარულმა რეფორმამ. რევოლუციამ და მსხვილი მამულების კონფისკაციამ თავადაზნაურობის საგრძნობ ნაწილს, მართალია, ზარალი მიაყენა, მაგრამ პატრიოტთა ეს დასი არასდროს გამო-სულა დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობის წინააღმდეგ და არასდროს უფიქრია საბჭოურ-კომუნისტური რეჟიმის მხარეს გადასვლა. არც სოციალისტური მიმართულების პარტიებს მოსვლიათ აზრად სამშობლოს ღალატი და ექსტრემისტი ბოლშევიკების პლატფორმაზე დადგომა. ყოველივე ამის გამო ქართველმა კომუნისტებმა ვერ შეძლეს საქართველოს მთავრობის საწინააღმდეგო აჯანყების პროვოცირება.

საქართველოს მთავრობისა და არსებული საზოგადოებრივი წყობის წინააღმდეგ გამოვიდა მხოლოდ ლორეს რაიონის სომხური მოსახლეობის მცირე ნაწილი. 1921 წ. 11-12 თებერვალს "აჯანყდა" ორასიოდე კაცი. მალე ამ ორ ასეულს შეუერთდა სომხეთში მდგარი წითელი არმიის ათასეულე-ბი. საწყის ეტაპზე ეს კონფლიქტი შეფასდა, როგორც სომხეთ-საქართველოს ომი. როცა ანტიქართულ საომარ ოპერაციებში ჩაებნენ აზერბაიჯანიდან დაძრული მეთერთმეტე წითელი არმიის ჯარისკაცები, ქართული პრე-სა ალაპარაკდა აზერბაიჯან-საქართველოს ომის შესახებ. მხოლოდ ერთი კვირის შემდეგ გაიგო საქართველოს მოსახლეობამ და თითქმის მთელმა მსოფლიომ, რომ საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ გამოუცხადე-ბელ ომს აწარმოებდა საბჭოურ-კომუნისტური რუსეთი, რომლის ჯარებმა საქართველოს სოჭიდან, მამისონისა და დარიალის უღელტეხილებიდანაც შემოუტიეს.

რუსეთ-საქართველოს ომის დაწყებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ. 1921 წ. 16 თებერვალს შულავერში შეიქმნა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი ფ. მახარაძის, მ. ორახელაშვილის, ა. გეგეჭკორის და სხვათა შემადგენლობით, რომელმაც ლენინს გაუგზავნა თხოვნა ქართველი ხალხი-სათვის სამხედროპოლიტიკური დახმარების შესახებ. მოსკოვმაც არ დააყოვნა და საყოველთაოდ გაახმიანა, რომ საქართველოში კომუნისტური ამ-ბოხებაა. შულავერში რევოლუციური მთავრობა ჩამოყალიბდაო. საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე გრიგოლ ლორთქიფანიძე ოდნავ მოგვიანებით ამხელდა ამ უნიჭო სცენარს და საზოგადოებას აუწყებდა, რომ ე. წ. "შულავერის მთავრობის" წევრებს სოფ. შულავერი არც კი უნახავთ. შინა ანტისახელმწიფოებრივი ამბოხი მითია. საქართველოში შემოჭრილი, "რუსული არმიის წინააღმდეგ მიჯრით იდგა და იბრძოდა კედელი ქართველი ხალხისა და ამ კედლის უკან არავის უნახავს არამც თუ ამბოხება, არამედ სამოქალაქო ბზარიც კი".

საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა გენერალმა ი. ოდიშელიძემ ცალკეული ნაწილების მეთაურებად დანიშნა გენერლები მაზნიაშვილი, წერეთელი, ახმეტელი, გედევანიშვილი. ისინი მეტნაკლები წარმატებით იბრძოდნენ მტრის წინააღმდეგ. მეთერთმეტე წითელმა არმიამ შესძლო სადახლოს რაიონის დაკავება, წითელ ხიდსაც დაეუფლა. ფრონ-ტის მარცხენა ფრთაზე მტერმა შედარებით ადვილად გაარღვია ქართველთა თავდაცვის ხაზი, დაიკავა მთელი კახეთი და თბილისს მიუახლოვდა ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან. რამაც ხელისუფლება და ხალხი ფრიად შეაშფოთა.

14 თებერვალს საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ თანამდებობიდან გადააყენა გენერალი ი. ოდიშელიძე და ქართული ჯარის მთავარსარდლად დანიშნა გენერალი გ. კვინიტაძე. მან თითქმის მთელი ყურადღება დედაქალაქის დაცვაზე გადაიტანა. როცა მე-11 წითელი არმია თბილისს მოუახლოვდა, ფრონტის მარჯვენა ფრთას კოჯრის მიდამოებში გენერალი ანდრონიკაშვილი იცავდა, მის განკარგულებაში იყო რეგულარული არმიის 4 პოლკი, გვარდიის 4 ათასეული და იუნკერთა სკოლის რაზმი. ცენტრალურ უბანზე განლაგებულ ჯარს მეთაურობდა გენერალი მაზნიაშვილი, რომელსაც სოღანლუღის და მის მიმდებარე პოზიციების დასაცავად გამო-უყვეს 3 პოლკი, სასაზღვრო ათასეული, ტყვიამფრქვეველთა ასეული და ორი საარტილერიო დივიზიონი. მარჯვენა ფრთაზე იდგა გენერალი ჯიჯიხია ქვეითი ჯარის სამი ათასეულითა და ცხენოსანთა ესკადრონით. ივ. ჯავახიშვილი იდგა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის წინ სადაც ფრიალებდა ეროვნული დროშა და ხვდებოდა ომში მოხალისედ მიმავალ ახალგაზრდებს. იგი ამბობმა, მე როგორც უნივერსიტეტის ლექტორი უნდა მოვუწოდებდე ახალგაზრდებს დაბრუნდნენ აუდიტორიაში. მაგრამ რაკი სამშობლო გაჭირვებაშია, მე ვლოცავ მათ წასვლას სამშობლოს დასაცავად.

თბილისის დამცველებმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს გაცილებით მრავალრიცხოვან საბჭოთა რუსეთის ჯარს. 18-22 თებერვალს გამართულ ოპერაციებში მაზნიაშვილმა შესძლო მოწინააღმდეგის დიდად დაზარალე-ბა და უკუგდება. გენერალი ანდრონიკაშვილიც მარჯვედ მანევრირებდა. გმირულად იბრძოდნენ იუნკრები, გვარდიელები, ჯარისკაცები, რომელნიც ზოგჯერ ხელჩართულზე გადადიოდნენ. გენერალმა ჯიჯიხიამ დაკისრებული ამოცანა ვერ შეასრულა, საშუალება მისცა რუსთა ჯარს ავჭალამცხეთის მიმართულებით გაჭრილიყო,
თბილისის დამცველი ქართული ჯარი-სათვის ზურგიდან შეექმნა საფრთხე.

საერთოდ, ერთკვირიან საბრძოლო ოპერაციებში უპირატესობა საქართველოს შეიარაღებულ ძალთა მხარეს იყო. მათ გაანადგურეს და დაატყვევეს მოწინააღმდეგის რამდენიმე ათასი ჯარისკაცი. ქართველი მეომრე-ბის ფსიქოლოგიური განწყობა, პატრიოტული სულისკვეთება იმდენად ამაღლებული იყო, რომ მათ შეეძლოთ ომის წარმატებით გაგრძელება, მე-11 წითელი არმიის მთლიანად განადგურება. მაგრამ რუსთა მოქმედ ჯარს ყველა ფრონტზე ახალი დივიზიები ემატებოდა, თბილისის დამცველი ქართველი ჯარის რეზერვები კი იწურებოდა. თბილისის მისადგომებთან, კოჯორსა და ტაბახმელასთან წითელი არმიის ნაწილებთან შეტაკებაში დაიღუპა გვარდიელებთან ერთად იუნკრების დიდი ნაწილი. დაღუპულთა შორის იყო მოწყალების მედდა მარო მაყაშვილი, რომელიც დაკრძალეს დაღუპული მეომრების გვერდით დიდუბის ტაძრის ეზოში. მთავრობის თავმჯდომარის მიერ მოწვეული თავდაცვის საბჭოს სხდომაზე მთავარსარდალმა კვინიტაძემ განაცხადა: თითქმის ალყაშემორტყმულ თბილისში, ბრძოლის გაგრძელებას ისა სჯობია, დედაქალაქიდან ჯარი უვნებლად გა-იყვანოთ და უფრო ხელსაყრელ პოზიციებზე გავმაგრდეთო. სამხედრო სპეციალისტთა ერთმა ნაწილმა მიუღებლად ჩათვალა მთავარსარდლის წი-ნადადება, თბილისისათვის ბრძოლის გაგრძელება მოითხოვა. ასეთივე განწყობილება შეიმჩნეოდა ოფიცრების, ჯარისკაცების და თბილისის საზოგადოებრიობის დიდ ნაწილში. მაგრამ ნ. ჟორდანიამ და მინისტრების უმრავლესობამ დედაქალაქში ბრძოლის გაგრძელება, როგორც ჩანს, ამაო მსხვერპლის გაღებად მიიჩნია.

მთავარსარდლის ბრძანებით 24 თებერვალს ქართულმა ჯარმა თბილისი დატოვა. ამან უარყოფითად იმოქმედა გენერლების, ოფიცრების და რიგითი მეომრების სულისკვეთებაზე. მათში შეირყა გამარჯვების რწმენა.

1921 წლის 25 თებერვალს საბჭოთა რუსეთის წითელი ჯარი თბილის-ში შემოვიდა. საქართველოს რეგულარურმა არმიამ და სახალხო გვარდიამ ვერ შესძლეს მცხეთაში გამაგრება, უკან დახევა განაგრძეს. მეტ-ნაკლები მასშტაბის ბრძოლები მოხდა გორის მიდამოებში (სადაც მე-11 წითელი არმია და დარიალის გზით შემოსული ჯარები გაერთიანდნენ), სურამის ქედზე, ზემო იმერეთის ვიწრო ხეობებში. ქართულ ჯარს არც ქუთაისი დაუტოვებია უბრძოლველად. უთანასწორო ომი გრძელდებოდა.

ასეთ პირობებში ლენინს გაუჩნდა იდეა მისაღები კომპრომისი შეეთავაზებინა ნ. ჟორდანიასა და მისი თანამოაზრეებისათვის. ლენინის მითითების შესაბამისად, 12 მარტს საქართველოს კომპარტიის ცეკამ დაადგინა: თუ საქართველოს სოციალდემოკრატიული და სხვა პოლიტიკური პარტი-ები ბრძოლას შეწყვეტდნენ, ოფიციალურად აღიარებდნენ საბჭოთა ხელი-სუფლებას, მათი წარმომადგენლები შეეყვანათ საქართველოს საბჭოური მთავრობის შემადგენლობაში. იმავე დღეს ს. ქავთარაძემ ნ. ჟორდანიას შესთავაზა საქართველოში დარჩენა და კომუნისტებთან თანამშრომლობა. მაგრამ ლენინის იდეა და 2 მარტის დირექტივა ვერ განხორციელდა.

საზავო მოლაპარაკების დროს საქართველოს მთავრობის სრულუფლე-ბიანმა წარმომადგენელმა გრიგოლ ლორთქიფანიძემ უარი თქვა კაპიტულა-ციაზე და განაცხადა, რომ ახალი (შერეული) მთავრობის შედგენის შესახებ მოლაპარაკებას არ დაიწყებს. სადაც და რა პირობებშიც არ უნდა დარჩეს საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ არჩეული მთავრობა, ის ერთადერთ კანონიერ ხელისუფლებად თვლის თავს, სანამ ამის წინააღმდეგი არ იქნება ქართველი ხალხის თავისუფლად გამოთქმული ნება. გრ. ლორთქიფანიძის ოდნავ მოგვიანოთ გამოთქმული აზრით, საქართველოს ხელისუფლება უცხოეთში გახიზვნის შემდეგაც შეინარჩუნებდა ლეგიტიმურობას და საერთაშორისო სამართალზე დაყრდნობით გააგრძელებდა ბრძოლას საქართველოს სუვერენიტეტის აღდგენისათვის.

გრიგოლ ლორთქიფანიძემ ისიც აღნიშნა, რომ მარტოდ დარჩენილი პატარა საქართველო ამ უთანასწორო ომში დამარცხებისათვის იყო განწირული. მაგრამ ძლიერი მტრის წინაშე ლაჩრულად ქედის მოხრას, ღირსეული დამარცხება სჯობდა. “დამარცხებით დამთავრებული სახელოვანი ბრძოლა არა თუ სჯობდა ნაძრახ ყმობას, არამედ სრულიად აუცილებელი იყო ქართველი ხალხის ეროვნული სიცოცხლისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისათვის”.

გამარჯვებულ საბჭოთა რუსეთსა და დამარცხებულ საქართველოს მთავრობას შორის კომპრომისული შეთანხმება ერთ მნიშვნელოვან საკითხზე თითქოს მოხერხდა, რაც განაპირობა ამ დროს თურქეთის მიერ დაკავებულმა პოზიციამ. საქმე იმაშია, რომ თურქეთის მთავრობამ ხელსაყრელ მომენტად ჩათვალა რუსეთ-საქართველოს ომი და თავის ჯარები ბათუმის ოლქში შემოიყვანა. საბჭოთა რუსეთმა 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულე-ბით, ეს ტერიტორია საქართველოს შემადგენელ ნაწილად აღიარა, მაგრამ ათი თვის შემდეგ ლენინმა დიდად როდი შერისხა თავისი პოლიტიკური მეგობარი ქემალ ფაშა: 1921 წ. 16 მარტს საბჭოთა რუსეთმა

თურქეთთან გააფორმა ხელშეკრულება, რომლის ძალით თურქეთის ხელში გადადიოდა ბათუმის ოლქის დიდი ნაწილი — შავშეთი, იმერხევი, არდაგანი და სხვა ტერიტორიები, რუსეთს უნდა დარჩენოდა აჭარა ბათუმითურთ, მაგრამ თურქთა ჯარი უარს ამბობდა ბათუმისა და აჭარის დატოვებაზე. საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ხელისუფლება ამჯობინებდა აჭარა და ბათუმი გასაბჭოებულ საქართველოს შემადგენლობაში დარჩენილიყო და ამის შესახებ საქართველოს რევკომთან დაიწყო მოლაპარაკება. სწრაფად გაფორმდა შემდეგი შინაარსის შეთანხმება: 1) შეწყდეს საომარი მოქმედება; 2) დემოკრატიული მთავრობა ახდენს საბჭოური ჯარების საწინა-აღმდეგო ფრონტის ლიკვიდაციას. სტოვებს საქართველოს ტერიტორიის იმ ნაწილს, რომელიც აქამდე მას უჭირავს და საშუალებას აძლევს რევკომის განკარგულებაში მყოფ ჯარებს შევიდნენ ბათუმის ოლქში, დაიცვან იგი თურქთა შემოსევისაგან: 3) საჯავახოდან ბათუმამდე კვლავ რჩება საქართველოს რესპუბლიკის ადმინისტრაცია და რევკომის ჯარი ბათუმის ოლქში შედის, როგორც დემოკრატიული მთავრობისადმი მეგობრულად განწყობილი ძალა.

ეს შეთანხმება მთლიანად არ ემთხვეოდა რუსეთთურქეთის 16 მარ-ტის ხელშეკრულებას და საბჭოთა ჯარის სარდალმა გენერალმა ჟლობამ უარი თქვა აჭარა-ბათუმში შესვლაზე. გამათავისუფლებელი როლი შეასრულა რუსეთისაგან დამარცხებულმა ქართულმა არმიამ და აჭარელთა რაზმმა, რომლებსაც მეთაურობდა გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი და საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე გრიგოლ ლორთქიფანიძე, რომელიც მთავრობას ემიგრაციაში არ გაჰყოლია. ამ სამხედროპოლიტიკური დუეტის დამსახურებაა, რომ აჭარა და ბათუმი საქართველოს შემად-გენლობაში დარჩა. მათი ძალა ვერ გადასწვდა ჭოროხისა და აჭარის წყლის სამხრეთით მდებარე ტერიტორიებს. საქართველოსთან ომში გამარ-ჯვებულმა საბჭოურ-კომუნისტურმა რუსეთმა, ბათუმის ოლქის სამხრეთი ნაწილი — კოლა-არტაანი, შავშეთი, იმერხევი და სხვა; დაახლოებით 12 ათასი კვ. კმ. ტერიტორია თურქეთს აჩუქა. ცოტა მოგვიანებით, საქართველოს ჩამოაცილეს და მეზობელ მარიონეტულ რესპუბლიკებს გადასცეს ბორჩალოს მაზრის ნაწილი (3812 კვ.მ.), ზაქათალის ოლქი (3564 კვ. კმ.), საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვარი ჩასწორდა რუსეთის ფედერაციული რესპუბლიკის სასარგებლოდ. საბედისწერო 1921 წელს საქართველომ და-კარგა არამარტო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა, არამედ 20 ათასი კვ. კმ. ტერიტორიაც.

ქართველი ხალხი ვერც თავისუფლების დაკარგვას შეურიგდა და ვერც თავის ტერიტორიების გასხვისებას. თავიდანვე მიზნად დაისახა კომუნისტური რეჟიმის დამხობა, ეროვნული დამოუკიდებლობის აღდგენა.

თავი XIII. საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება საქართველოში

საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვა და პოლიტიკური ძალების დამოკიდებულება საქართველოს ოკუპაციისადმი.

1921 წლის 25 თებერვალს XI წითელი არმიის ნაწილები თბილისში შემოვიდ-ნენ. მათ თან შემოჰყვა ახლად ჩამოყალიბებული რევკომი (მ. ორახელაშვილი, შ. ელიავა, ა. გეგეჭკორი, ბ. კვირკველია და სხვ. მოგვიანებით მათ შეუერთდა ფ. მახარაძე). მალე ბაქოდან თბილისში ჩამოვიდა რკპ (ბ) ცკ-ს კავბიუროს თავმჯდომარე გ. ორჯონიკიძე. საქართველოს კანონიერი მთავრობა თბილისს გაეცალა და დასავლეთ საქართველოში — ქუთაისში გადავიდა. საქართველოს შეიარაღებულმა ძალებმა განაგრძეს უკან დახევა.

2 მარტს ვ. ლენინმა გ. ორჯონიკიძეს და საქართველოს რევკომს მის-ცა გარკვეულ დათმობაზე წასვლის, სოციალდემოკრატიულ მთავრობასთან კომპრომისის გამონახვის დირექტივა. მაგრამ საქართველოს მთავრო-ბასთან მხოლოდ ერთ საკითხზე მოხდა პოზიციების შეჯერება: როდესაც საქართველოს მთავრობის თანხმობით თურქეთმა რუსეთ-საქართველოს ომის პირობებში ჯარი შემოიყვანა აჭარაში, რომ საქართველოს დახმარე-ბოდა რუსეთთან უთანასწორო ომში, მათ აჭარის კვლავ ხელში ჩაგდება გადაწყვიტეს. შეიქმნა ბათუმის ოლქის კვლავ თურქეთის შემადგენლობაში მოქცევის საფრთხე. ამიტომ ნ. ჟორდანიას მთავრობამ დაიწყო მოლაპარა-კება რევკომთან. 18 მარტს ქუთაისში ხელი მოაწერეს შეთანხმებას საბჭოთა ჯარების წინააღმდეგ საომარი მოქმედების შეწყვეტისა და თურქთა შემოსევისაგან ბათუმის დაცვის მიზნით რევკომის განკარგულებაში აჭარაში მყოფი ეროვნული ჯარების შესვლის შესახებ. რუსეთ-საქართველოს გაერთიანებულმა ჯარმა განდევნა თურქები აჭარიდან, თუმცა ბათუმის ოლქის სამხრეთი ნაწილი — კოლა-არტაანი, შავშეთი, იმერხევი და სხვ. კვლავ თურქეთის ხელში დარჩა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ 18 მარტს დატოვა საქართველო და საფრანგეთში გაიხიზნა. მან თან გაიყოლა ეროვ-ნული განძეულობა, რომლის მოვლაპატრონობა მიანდო ცნობილ მეცნი-ერ-ისტორიკოსს ექვთიმე თაყაიშვილს.

ამრიგად, საბჭოთა რუსეთმა, ქართველი კომუნისტების დახმარებით, მოახდინა საქართველოს ოკუპაცია და ძალდატანებით დაამყარა საბჭოთა ხელისუფლება. მართალია, ფორმალურად არავის გაუუქმებია არც საქართველოს დამოუკიდებლობის მანიფესტი, არც საქართველო — როგორც ერთიანი, მთლიანი სახელმწიფო ერთეული, მაგრამ ქვეყნის დამოუკიდებელი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა ჩაიკარგა მოსკოვიდან მიღებულ ცირკულარებსა და პარტიულ დადგენილებებში.

საქართველოში არსებული მრავალპარტიული დემოკრატიის ნაცვლად — კომუნისტური პარტიის შეუზღუდავი ხელისუფლება დამყარდა, თუმცა ვ.ი. ლენინის მითითებების თანახმად მათ სცადეს არაკომუნისტურ პარტი-ებთან ურთიერთობის მოწესრიგებაც.

ქვეყანაში ყველაზე მრავალრიცხოვანი და გავლენიანი პოლიტიკური ძალა იყო სოციალდემოკრატიული (მენშევიკური) პარტია.

ქართველ სოციალისტრევოლუციონერთა პარტიაც გაითიშა ("მემარ-ჯვენე" და "მემარცხენე" ესერებად). მემარცხენე ესერებმა 1921 წლის აპრილში მიიღეს გადაწყვეტილება საბჭოთა ხელისუფლებასთან თანამშრომლობის შესახებ. ესერების პარტიის ძირითადი ნაწილი ოპოზიციურად იყო განწყობილი საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას სოციალისტფედერალისტთა პარტია ორ ნაწილად გათიშული შეხვდა. პარტიის ლიდერებმა, რომლებიც თბილისში დარჩნენ, კომუნისტურ რეჟიმთან მოლაპარაკება ამჯობინეს. 28 მარტს პარტიის ორივე ნაწილის გაერთიანებულ კრებაზე მიღებული რე-ზოლუციით პარტიამ მხარი დაუჭირა საბჭოთა ხელისუფლებას.

მძიმე და აუტანელ სიტუაციაში აღმოჩნდნენ საქართველოში მტკიცე ეროვნულ პოზიციაზე მდგომი პარტიები. განსაკუთრებით, ეროვნულდემოკრატები. ეროვნულდემოკრატიული პარტიისათვის მიუღებელი იყო არალეგალური მუშაობა. მაგრამ ამ პარტიის ერთი ნაწილი არალეგალურ მუშაობაზე გადავიდა და საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ავანგარდული ძალა გახდა. მათი ინიციატივით უკვე 1922 წლის გაზაფხულიდან საქართველოს მთიანეთში შეიქმნა შეიარაღებული რაზმები ქაიხოსრო (ქაქუცა) ჩოლოყაშვილის ხელმძღვანელობით. მათი მი-ზანი იყო საბჭოთა ხელისუფლების დამხობა და წართმეული ეროვნული სუვერენიტეტის აღდგენა.

საბჭოთა ხელისუფლება მიუღებელი იყო ქართველი ინტელიგენციის, სტუდენტების, მასწავლებლების, რიგითი მოქალაქეების დიდი უმრავლე-სობისათვის. ისინი მართავდნენ საპროტესტო მიტინგებს, აწყობდნენ გაფიცვებს, ავრცელებდნენ ანტისაბჭოთა შინაარსის მოწოდებებს. ახალგაზრდა კონსტანტინე გამსახურდიამ საპროტესტო წერილი გაუგზავნა ვ. ი. ულიანოვ (ლენინს), რომელშიც კომუნისტური რუსეთი იმპერიულ ამბიცი-ებში დაადანაშაულა და მოითხოვა შელახული სუვერენიტეტის აღდგენა. დამფუძნებელი კრების წევრმა, სოციალდემოკრატმა მუშამ ანდრო ჭიაბრიშვილმა საპატიმროდან რკპ (ბ) ცკ პოლიტბიუროს წევრს, ლ. დ. ტროც-კის რამდენიმე წერილი გაუგზავნა, რომელშიც ხაზგასმით მიუთითებდა: "საბჭოთა საქართველოს პერიოდი ეს ოკუპაციაა კოლოსალური ეროვნული ჩაგვრით, რაც განპირობებულია ახალი ხელისუფლების არა სუბიექ-ტური სურვილებით, არამედ მისი ობიექტური მდგომარეობით... ახალ ხელისუფლებას არ შეუძლია იყოს ეროვნული. მისი პირველყოფითი ცოდვაა ასეთი..."

შეურიგებელი პოზიცია დაიკავა რუსეთის ახალი ოკუპაციის მიმართ საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ, რომლის სა-ჭეთმპყრობელმა, კათოლიკოსპატრიარქმა ამბროსიმ მსოფლიოს გასაგონად განაცხადა: "ოკუპანტები, მართალია, ლამობენ შინ და გარეთ ყველანი და-არწმუნონ, რომ გაანთავისუფლეს და გააბედნიერეს ქართველები, მაგრამ რამდენად ბედნიერად გრძნობს თავს ქართველი ერი, ეს ყველაზე უკეთ ვუწყი მე..." საქართველოს სულიერი მამა მოითხოვდა: "დაუყოვნებლივ გაყვანილ იქნას საქართველოს ტერიტორიიდან საოკუპაციო ჯარი... საშუალება მიეცეს ქართველ ერს თვითონ,

სხვათა ძალდაუტანებლივ და უკარ-ნახოთ მოაწყოს ისეთი ფორმები სოციალურპოლიტიკური ცხოვრების, როგორიც მის ფსიქიკას, სულისკვეთებას, ზნეჩვეულებას და ეროვნულ კულტურას შეესაბამება". საქართველოს კათოლიკოსპატრიარქი კომუნის-ტებმა ციხეში გამოკეტეს.

დაიწყო რუსული მმართველობის ახალი ფორმით შემობრუნება. ყალიბდებოდა საბჭოთა საქართველო.

საბჭოთა სახელმწიფო მმართველობის სტრუქტურები.

საქართველო საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად გამოცხადდა. იგი ინარჩუ-ნებდა "დამოუკიდებლობის" სტატუსს, რაც აღიარებული იყო საბჭოთა რუსეთთან 1921 წლის 21 მაისს დადებული ხელშეკრულებით, რომელიც დაადასტურა 1922 წლის მარტში მიღებულმა საქართველოს სსრ კონსტი-ტუციამ. ეს, საქართველოს საერთაშორისო ასპარეზზე გასვლის შესაძლებლობას აძლევდა, ოღონდ რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კონტროლით.

საქართველოს რევკომი უმალვე შეუდგა პირველი დეკრეტების მიღე-ბას, სახელმწიფო ორგანოების შექმნას. საბჭოური რეჟიმის პირველი თვეე-ბის ყველაზე მნიშვნელოვანი აქტი იყო საქართველოს რევკომის 1921 წლის 21 აპრილის დეკრეტი ხელისუფლების ორგანოების შესახებ. რევკომების სისტემა, რომელიც საქართველოში წარმოადგენდა სახელმწიფოებრივი პოლიტიკური მმართველობის გარდამავალ ფორმას, ძალისმიერი მეთოდებით იკაფავდა გზას, მისი მოქმედების ორგანიზაციული ფორმები და მეთოდე-ბი ატარებდა ბრძანებების ხასიათს, რომელთა შესრულება სავალდებულო იყო როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო ორგანიზაციებისათვის. ანტისაბ-ჭოთა პარტიებმა რევკომების ხელისუფლება "საოკუპაციო რეჟიმად" გამო-აცხადეს და მოითხოვეს — რევკომების ნაცვლად საბჭოების არჩევნების დაუყოვნებლივ ჩატარება, რაც საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის მკაცრი სინამდვილის ატმოსფეროში არ იქნა მიზანშეწონილად მიჩნეული.

1921 წლის 26 თებერვლის რევკომის დეკრეტით გამოცხადდა დემოკრატიული საქართველოს არმიისა და გვარდიის დემობილიზაცია. 2 მარტს ვ. ი. ლენინი გ. ორჯონიკიძეს წერდა: "საჭიროა დაუყოვნებლივ შევაიარა-ღოთ მუშები და უღარიბესი გლეხები და ამნაირად შევქმნათ საქართველოს მტკიცე წითელი არმია". საქართველოს რაკი არმია აღარ ჰყავდა, იგი წითელ არმიას უნდა "დაეცვა".

ჩანს, საქართველოს "საკუთარი არმიის შექმნას" დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა. 11 მარტს გამოიცა ბრძანება წითელი არმიის ჩამოყალიბების შესახებ და ახლად შექმნილი სამხედრო-საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარი-ატი შეუდგა ქართული სამხედრო ნაწილების ჩამოყალიბებას. 1921 წლის მარტში ბათუმში შეიქმნა პირველი ქართული მსროლელი ბრიგადა, რომელიც 1922 წლის აგვისტოში გარდაიქმნა ქართულ დივიზიად. როგორც დასტურდება, საქართველოს წითელი არმიის მშენებლობის პროცესი გაჭი-ანურდა. გარკვეულ პერიოდში კომუნისტებმა წითელ არმიაში მიიწვიეს მეფის რუსეთის არმიისა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამხედრო სტრუქტურების წარმომადგენლები, მაგრამ ამ პოლიტიკამ არ გაამართლა, ფაქტობრივად წითელი არმია საქართველოში ვერ შეიქმნა.

დოკუმენტები ადასტურებენ, რომ რეალურად წითელი არმიის მშენებლო-ბა საქართველოში 1923 წლიდან დაიწყო.

1921 წლის 21 მაისს საბჭოთა საქართველოსა და რუსეთს შორის დადებული "მუშურ-გლეხური სამოკავშირეო ხელშეკრულებით" მათ შორის მყარდებოდა სამხედრო და სამეურნეო კავშირი. ხელშეკრულებით ორივე მხარემ იკისრა ვალდებულება დაედოთ შეთანხმება სამხედრო ორგანიზა-ციისა და სამხედრო სარდლობის გაერთიანების შესახებ, რაც სამომავლოდ ამზადებდა პირობებს ქართული წითელი არმიის საკავშირო-საჯარისო და-ნაყოფებში გაერთიანებისათვის. 1924 წლის თებერვალში თბილისში შეიქმნა სამხედროპოლიტიკური სკოლა, იმავე წლის მაისში — მეორე ქართული დივიზია, ხოლო ივნისში — "კურსანტთა შეერთებული ქართული სკოლა უფროს სამხედრო მეთაურთა მოსამზადებლად"

საქართველოს რევკომმა, 1921 წლის 21 აპრილის დეკრეტით დემოკრა-ტიული საქართველოს გაუქმებული სამინისტროების ნაცვლად შექმნა სახალხო კომისარიატები: საგარეო საქმეთა, სამხედრო-საზღვაო საქმეთა, იუსტიციის, შრომის, სოციალური უზრუნველყოფის, სახალხო განათლე-ბის, კავშირგაბმულობის, ფინანსთა, საგარეო ვაჭრობის, მიწათმოქმედების, სასურსათო, ჯანმრთელობის დაცვის. ამასთან მუშურ-გლეხური ინსპექცია ("მუშგლეხინი"), რომელსაც დაევალა ფაქტობრივად საკონტროლო ფუნქციები ხელისუფლების ორგანოთა საქმიანობაზე; საგანგებო-საგამომძიებო კომისია, სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭო; დამტკიცდა სახალხო კომისართა საბჭოს დროებითი შემადგენლობა ფ. მახარაძის თავმჯდომარეობით, რომელიც იმავდროულად მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიც იყო. საქართველოს რევკომმა გააუქმა მენშევიკური სენატი და სხვა სასამართლო ორგანოები — ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტი და დაიწყო ახალი სასამართლო სისტემის შექმნა. 1921 წლის 15 ნოემბრიდან შემოღებულ იქნა სისხლის სამართლის კოდექსი, დაარსდა პროკურატურა შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატთან. საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება სასამართლო რეფორმის თაობაზე, რომელიც მიზნად ისახავდა სასამართლო ორგანოებში მომუშავე პერსონალის შეცვლას კომუ-ნისტებით და "პროლეტარული ელემენტებით" და ა.შ.

რევკომების პოლიტიკური მმართველობა ერთი წლის თავზე საბჭოე-ბის არჩევნების გზით უნდა გადასულიყო ლეგიტიმურ საბჭოთა ხელი-სუფლებაზე. არჩევნები, რომელიც თავდაპირველად უნდა ჩატარებულიყო არა მთელ რესპუბლიკაში, არამედ თბილისში და ბათუმში, როგორც სამრეწველო ცენტრებში, დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული, ამიტომაც იყო, რომ 1921 წლის 5 ივნისისათვის გათვალისწინებული არჩევნები თბილისში 3 დეკემბრისათვის გადაიდო. საქმე ის იყო, რომ მმართველ პარტიას არ შეიძლებოდა ჰქონოდა გარანტია, რომ ხალხი დაუჭერდა მხარს კომუნისტების არჩევას საბჭოების შემადგენლობაში. არჩევნებში მო-ნაწილეობის უფლება ჰქონდა ყველა "მშრომელს" — მუშამოსამსახურეთ, საგარნიზონო სამსახურის წითელარმიელებს.

თბილისის საბჭოს არჩევნები ჩატარდა 1922 წლის 3-8 დეკემბერს. თბილისის საბჭოში სულ აირჩიეს 351 დელეგატი, მათგან 325 კომუნისტი იყო, ხოლო 36 უპარტიო. ანტისაბჭოთა

პარტიების ცდამ, ჩაეშალათ არჩევ-ნები, ნაყოფი ვერ გამოიღო.

რამდენადმე განსხვავებულ ვითარებაში ჩატარდა 1922 წლის 8-10 დე-კემბერს არჩევნები ბათუმში, სადაც რევკომის გვერდით არსებობდა ძველი ხელისუფლების ორგანო — მეჯლისი, რომლის დაშლა მაშინვე საჭიროდ არ მიიჩნიეს პოლიტიკური მოსაზრებით. 1921 წლის 21 მაისს აირჩიეს ახალი მეჯლისი, რომელიც გამოცხადდა ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ აჭარის ტერიტორიაზე.

1922 წლის თებერვლის პირველ ნახევარში საქართველოში აირჩიეს საბჭოები. 25 თებერვალს, საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაცი-ის წლისთავზე კი გაიხსნა საქართველოს საბჭოების პირველი ყრილობა, რომელშიც მონაწილეობდა 380 დეპუტატი, მათგან 272 კომუნისტი. ყრილობა გახსნა და მისასალმებელი სიტყვა წარმოთქვა ფ. მახარაძემ. ყრილობამ განიხილა საქართველოს საგარეო და საშინაო მდგომარეობის საკითხე-ბი.

საქართველოს საბჭოების პირველმა ყრილობამ დაამტკიცა საქართველოს სსრ პირველი კონსტიტუცია (მას საფუძვლად დაედო საბჭოთა რუ-სეთის 1918 წლის კონსტიტუციის ძირითადი პრინციპები), რომელმაც ქართული ენა გამოაცხადა სახელმწიფო ენად. აღსანიშნავია, რომ არცერთ სხვა საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუციაში ასეთი პუნქტი არ არსებობდა.

მაგრამ კონსტიტუციის შემდგენლებმა მასში შეიტანეს მუხლი, რომელიც თავიდანვე საეჭვოდ ხდიდა საქართველოს სუვერენიტეტს: "საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა აცხადებს თავის მტკიცე მზადყოფნას შევიდეს ერთიან საერთაშორისო სოციალისტურ რესპუბლიკა-ში, როგორც კი მომზადდება პირობები მისი შექმნისათვის".ყრილობაზე არჩეულმა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის (ცაკის) სესიამ შექმნა რესპუბლიკის პირველი საბჭოთა მთავრობა — სახალხო კომისართა საბჭო, რომელიც მხოლოდ ფორმალურად განასახიერებდა საქართველოს სუვერენიტეტის ატრიბუციას.

ეკონომიკის გარდაქმნა ნაციონალიზაციის საფუძველზე.

საბჭოთა ხელისუფლებამ მძიმე ეკონომიკური მემკვიდრეობა მიიღო. 1921 წლისათვის საქართველოს მრეწველობა ძირითადად წვრილი საწარმოებით იყო წარმოდგენილი. შედარებით განვითარებული სამთომოპოვებითი მრეწველობა მტაცებლური ექსპლოატაციის გამო გაპარტახებული იყო. ნედლეულის უქონლობისა და მექანიკური ძრავების სიძველისა და გაცვეთის გამო 392 საწარმოდან მუშაობდა 234, სანახევროდ მუშაობდა 102, უმოქმედოდ იდგა 56 საწარმო. დეგრადაციას განიცდიდა სოფლის მეურნეობა, მოშლილი იყო ტრანსპორტის მუშაობა, ფინანსები და ა.შ.

ეკონომიკის გარდაქმნის ღონისძიებათა სისტემაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი დაიკავა მრეწველობის სოციალისტურმა ნაციონალიზაციამ, რომელიც ცალკე დარგების მიხედვით 1921 წლის მანძილზე სხვადასხვა დროს განხორციელდა. 13 ივნისს გამოქვეყნდა რევკომის დეკრეტი მოპოვებითი და დამმუშავებელი მრეწველობის ყველა საწარმოს ნაციონალიზაციის შე-სახებ, მაგრამ საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ე.წ. ნაციო-ნალ-უკლონისტური შემადგენლობის ინიციატივით ნაციონალიზაცია არ შეხებია ჭიათურის მანგანუმის

მრეწველობას. ნაციონალიზებულ იქნა საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ელექტროსადგურები და გატარდა ნავთსაცავი რეზერვუარების ნაციონალიზაცია.

სამრეწველო საწარმოთა ნაციონალიზაციის პროცესში დაშვებულ იქნა წვრილ და არარენტაბელურ საწარმოთა კერძო პირებისა და კოოპერატივე-ბისათვის იჯარით გადაცემის პრაქტიკა. 1921 წლის ივნისიდან ერთი წლის გამავლობაში იჯარით იქნა გაცემული 26 საწარმო.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის აღდგენის სამუშაოთა დაწყება დაემთხვა საბჭოთა რუსეთის გადასვლას ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე. ამიტომაც ერთგვარი დათმობა კერძო კაპიტალის ფუნქციონირებისადმი გამომდინარეობდა ახალი ეკონომიკური პოლიტიკიდან, რომელიც მიიღო რკპ(ბ) X ყრილობამ (1921 წლის მარტი).

“ნეპის” გატარებისას დაშვებულ იქნა რიგი შეცდომები, კერძოდ, სა-სურსათო გადასახადის დაწესების დროს არ აღურიცხავთ დასაბეგრი ობი-ექტები; მუშამოსამსახურეთა შრომის ანაზღაურება ხდებოდა ნაწილობრივ ნატურით, რაც გამოწვეული იყო ქვეყნად არსებული სასურსათო კრიზი-სით და ფულის მერყევი კურსით.

1924 წლიდან შეწყდა სასოფლო-სამეურნეო გადასახადის ნატურით აკრეფა. იგი ფულად ფორმაზე გადავიდა.

ეკონომიკის გარდაქმნის გზაზე საქართველოს, ისევე როგორც მეზო-ბელ რესპუბლიკებს, ესაჭიროებოდათ ეკონომიკური დახმარება საბჭოთა რუსეთისაგან, რომელმაც მართლაც გაიღო 700 ათასი მან. ოქროთი თბილისის ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგურის (ზაჰესი) მშენებლობი-სათვის. ამასთან ვ.ი. ლენინის დირექტივით საჭირო იყო ამიერკავკასიის მასშტაბით “საოლქო სამეურნეო ორგანოს” შექმნა მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის ასაღორძინებლად. ამ მიზნით უკვე 1921 წ. მოხდა საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის რკინიგზების და საგარეო ვაჭრო-ბის გაერთიანება, რასაც დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ნაციონალ-უკლონისტები.

1921 წლის 18 აპრილიდან შემოიღეს 8-საათიანი სამუშაო დღე, დაწესდა 7 საათი ღამით მუშაობისათვის, განისაზღვრა დაქირავებულ შრომაში ჩაბმულ ქალთა და მოზარდთათვის სამუშაო დღე 4-6 საათი. 20 აპრილს კი მიღებულ იქნა დეკრეტი შრომის დაცვის ინსპექციის დაწესების შესახებ.

საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებშივე გადაიდგა ნაბიჯები უმოქმედო სამრეწველო საწარმოთა აღსადგენად. კერძოდ, ამუშავდა თბილისის სპილენძსაგლინავი ქარხანა. 1923 წლის მაისში აღდგა 48 წლის უმოქმედო ჩათახის (თოლადაურის) თუჯსადნობი წარმოება. 1924 წ. კი ამუშავდა ქუთაისის მაუდის ფაბრიკა მოსკოვის ერთ-ერთი მაუდის ფაბრი-კის მოწყობილობათა ბაზაზე, რომელიც საქართველოს გადაეცა საჩუქრად 1923 წ.

ბევრ სამრეწველო და სხვა საწარმოთა აღდგენასთან ერთად 1921-1925 წლებში დაიწყო 20მდე სამრეწველო ობიექტის მშენებლობა, მათ შორის აჭარისწყლის და აბაშის ჰიდროელექტროსადგურებისა. ამ მშენებლობათა-გან 9 მწყობრში ჩადგა 1926 წლამდე. 1921-1922 წლებში თბილისში გაიხსნა ელექტრომექანიკური ქარხანა “ტემზა”, ამუშავდა #1 აბრეშუმსაქსოვი

და სამკერვალო ფაბრიკები, პოლიგრაფტრესტის #1, 2, 3 სტამბები, საკარტო-ნაჟო ფაბრიკა და სხვა.

მუშათა რიცხვი სამრეწველო საწარმოებში იცვლებოდა. დაქსაქსული მუშახელის თავმოყრა-კონცენტრაცია საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წელს არც თუ ისე ადვილი იყო. ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე გადასვლის სიძნელეები კიდევ უფრო გაღრმავდა. გეგმიანი მომარაგების წესით პროდუქციის უფასო გაცემის გამო, ისედაც მცირე მარაგი გამოილია. აუცილებელი სამრეწველო საქონლის უკმარისობის, ქალაქსა და სოფელს შორის არაექვივალენტური საქონელგაცვლის გამო, იზრდებოდა უკმაყოფილება გლეხებსა და მუშათა შორის.

სოფლის თავისუფალი მუშახელის ნაკადის მოზღვავება ქალაქებში განაპირობებდა უმუშევრობის ზრდას, რადგან იმ დროს მრეწველობას არ შეეძლო თავისუფალი მუშახელის არა თუ სრულად, არამედ მნიშვნელოვა-ნი ნაწილის დასაქმებაც კი.

უმუშევრობის მასშტაბის ზრდამ და მოკლე დროში მისი დაძლევის შეუძლებლობამ მწვავედ დააყენა შრომის ბაზრის რეგულირების, უმუშევრობასთან ბრძოლის ღონისძიებათა შემუშავების საკითხი. ამ ღონისძიებათა ყველაზე მიზანშეწონილ ფორმად იქნა მიჩნეული საზოგადოებრივ სამუშაოთა და შრომის არტელების ორგანიზაცია, უმუშევართა საწარმოო მომზადება.

სოფლად თავისუფალი მუშახელის ჭარბად არსებობის პარალელურად გარდაქმნის გზაზე შემდგარი მრეწველობა განიცდიდა კვალიფიციურ მუ-შათა კადრების სიმცირეს. საქართველოს პროფესიული კავშირების V ყრილობამ (1926 წლის 14-18 მარტი) ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ სახალხო მეურნეობის აღორძინებისდაკვალად კვალიფიციურ მუშათა ნაკლებობა უფრო და უფრო საგრძნობი იყო, რომ შემდგომ ეს ნაკლებობა უფრო მწვავე გახდებოდა, რადგან ერთი მხრივ, მრეწველობის აღდგენა სისწრაფით მიმდინარეობდა და მეორე მხრივ, კვალიფიციურ მუშათა მარაგი, რომელსაც რევოლუციის პირველ წლებში ქარხნებს ჩამოშორებული და სოფლად გახიზნული მუშები შეადგენდნენ, უკვე ამოიწურა. ამრიგად აღინიშნა, რომ საქართველოს სამრეწველო მუშათა კადრების თავმოყრა-კონსოლიდაციის პროცესი ძირითადად დასრულდა.

20-იანი წლების პირველ ნახევარში ადგილი ჰქონდა საქართველოში მსხვილ სახელმწიფო საწარმოთა წარმოქმნის პროცესს და მასთან დაკავშირებით მუშათა კონცენტრაციის დონის ამაღლებას.

საბჭოთა ხელისუფლება ქვეყნის სამრეწველო დაწინაურებისათვის მიმართავდა უცხოური ტექნიკის გამოყენებას, ბუნებრივ სიმდიდრეთა დამუშავებაში უცხოური კაპიტალის მონაწილეობისადმი ხელშეწყობის პოლიტიკას, რომელიც გამოიხატებოდა უცხოური ფირმებისათვის ცალკეული წარმოების საკონცესიოდ გადაცემაში.

1921-1924 წლებში საქართველოს საკონცესიო კომისიაში შევიდა სა-ბერძნეთის, საფრანგეთის, იტალიის და სხვა ქვეყნების ფირმათა წინადადებები, კერძოდ მდ. ხრამის ნაპირზე სპილენძის საბადოს დამუშავების, დუშეთის რაიონში გოგირდის საბადოების დაზვერვის და სხვ.. მაგრამ საბჭოთა მთავრობა დიდ სიფრთხილეს იჩენდა კონცესიების გაცემისას. ამას მოწმობს ის გარემოება, რომ მრავალრიცხოვანი საკონცესიო წინადადებათაგან მხოლოდ ჭიათურის

მანგანუმის საბადოს საკონცესიოდ გადა-ცემის წინადადება იქნა მიღებული. ამ საქმეს უდიდეს მნიშვნელობას ანი-ჭებდა რკპ (ბ) ცკ პოლიტბიურო, რომელმაც 1923-1929 წლებში ჭიათურის კონცესიისა და მისი განვითარების საკითხები 16-ჯერ განიხილა და მიიღო შესაბამისი დადგენილებები. აშკარაა, რომ ქართველი ხალხის ეროვნული სიმდიდრის ბედი წყდებოდა არა თბილისში, არამედ მოსკოვში.

ჭიათურის საბადოს დაუფლებისათვის კონკურენციაში გამარჯვებული გამოვიდა ამერიკული სავაჭრო-სამრეწველო ფირმა "ჰარიმანი და კომპ", რომელმაც წამოაყენა საბჭოთა მხარისათვის მისაღები ყველაზე მომგებიანი წინადადებანი.

ძირეული ცვლილებანი მოხდა სოფლის მეურნეობაში. საბჭოურ აგრარულ რეფორმას საქართველოში სათავე დაუდო რევკომის 1921 წლის 6 აპრილის დეკრეტმა მიწის "მშრომელი ხალხის საკუთრებად გამოცხადების შესახებ". დეკრეტით იკრძალებოდა მიწის გასხვისების ყოველგვარი ფორმა. იგი ამოღებულ იქნა ყიდვა-გაყიდვის სფეროდან. განხორციელდა მემამულეთა, ეკლესიამონასტრების, მსხვილ მესაკუთრეთა მიწების კონფისკა-ცია და მათი ჩარიცხვა მიწის სახელმწიფო ფონდში. მიწა გადადიოდა ხელისუფლების ადგილობრივ ორგანოთა განკარგულებაში. ადგილობრივი "მიწის კომიტეტები" აწარმოებდნენ მიწების განაწილებას გლეხებს შორის. ეს ხორციელდებოდა დაკვრითი წესით, რომლის წინააღმდეგ გამოვიდნენ ქართველი ნაციონალ-უკლონისტები, რომლებიც რეფორმის დარგში "ზომიერი პოლიტიკის" მომხრენი იყვნენ. ისინი წინ აღუდგნენ გლეხების მი-ერ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე მემამულეთავადაზნაურთა მიწების ურთიერთშორის განაწილების პრაქტიკას.

1922 წლის ოქტომბრიდან, როდესაც ხელმძღვანელობას ჩამოშორდა და გადადგა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის უკლო-ნისტური შემადგენლობა, დაიწყო აგრარული რეფორმის დაჩქარებით განხორციელება. გლეხები მასობრივად ერეკებოდნენ მემამულეთავადაზნაურებს საკუთარი მამულებიდან. სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარი, ცოცხალი გამწევი ძალა ნაწილდებოდა გლეხებს შორის. მარტო შორაპნის მაზრაში ერთი თვის გამავლობაში მემამულეთავადაზნაურობას ჩამოერთვა 10 000 ქცევა მიწა, 50 სახლი, 30 წისქვილი და სხვა. გორის მაზრაში — 747 დესე-ტინა მიწა, 83 სახლი და 21 წისქვილი. საქართველოში 1923 წლის გაზაფხულისათვის გლეხობას გადაეცა მემამულეთავადაზნაურებისაგან ჩამორთმეული ასი ათას დესეტინაზე მეტი მიწა.

აგრარული რეფორმის განხორციელებისას დაშვებული იქნა უხეში შეცდომები, რაც განპირობებული იყო მიწის ნორმების დადგენისა და გლეხობაზე განაწილების შემუშავებული არასწორი წესით. 1922 წლის 26 მაისის დებულების მიხედვით გათვალისწინებული ნორმის ფარგლებში უმიწაწყლო გლეხობის მიწით დაკმაყოფილება შეუძლებელი აღმოჩნდა მიწის საერთო ფონდის სიმცირის გამო. ამ გარემოებას უფრო ამწვავებდა გლეხურ მეურნეობათა სწრაფი ზრდა. 1921-1925 წლებში გლეხურ მეურნეობათა რიცხვი გაიზარდა 413 948მდე ანუ 87 588 ერთეულით. ეს აიხსნე-ბოდა გლეხურ მეურნეობათა დაქუცმაცებით, მსხვილ მეურნეობათა დაყოფით მიწის დამატებითი ფონდის მიღების მიზნით. მაგრამ 1924 წლის მა-ისში მიღებული

მიწის კოდექსით ხელისუფლებამ ნაწილობრივ შეზღუდა გლეხურ მეურნეობათა შემდგომი დაქუცმაცების პროცესი. ამას დაემატა საარსებო მინიმუმის მიხედვით მიწის ნორმის დადგენა.

სახელმწიფო მიწის ფონდის სიმცირის გამო საქართველოში ღარიბმა გლეხობამ მთელ რიგ შემთხვევაში ვერ მიიღო ნორმით გათვალისწინებული მიწა.

აგრარული რეფორმა ნელი ტემპით ხორციელდებოდა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში, კერძოდ კი აჭარაში. ზოგ რაიონში რეფორმა 1925 წელსაც კი არ იყო დამთავრებული. რეფორმის შედეგად საქართველოს გლეხობამ მიიღო 150 ათასამდე დესეტინა მიწა ყოველგვარი გამოსყიდვის გარეშე.

ამ პერიოდში სოფლის მეურნეობისადმი სუსტმა აგრონომიულმა დახმარებამ განაპირობა მოსავლიანობის ზრდის დაბალი ტემპები. მაგრამ სამელიორაციო სამუშაოების გაშლამ (1921-1925 წლებში გაყვანილ იქნა 6 სარწყავი არხი, რომლითაც ირწყვებოდა 43 500 დესეტინა მიწა) რამდე-ნადმე შეუწყო ხელი ცალკეული სასოფლო-სამეურნეო კულტურების სათე-სი ფართობის ზრდას.

ჩქარი ტემპით მიმდინარეობდა ტექნიკური კულტურების აღდგენა-განვითარება, ვიდრე მარცვლეული კულტურებისა. ეს მოვლენა აიხსნებოდა მრეწველობის განვითარების მოთხოვნილებითაც, რომელიც საჭიროებდა ნედლეულს. ამასთან მარცვლეული კულტურები შედარებით ნაკლებ რენტაბელური იყო, ვიდრე ტექნიკური კულტურები, მეცხოველეობის და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების დაბალი დონის გამო.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის აღდგენა-განვითარებაში 20-იანი წლების პირველ ნახევარში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს საბჭოთა მე-ურნეობებმა, რომლებიც სახალხო მამულებად იწოდებოდნენ. 1924 წლის ივლისიდან ჩამოყალიბდა სახალხო მამულების ტრესტი, რომელიც განა-გებდა ყველა სახალხო მამულს.

დაიწყეს კომუნისტური საზოგადოების იდეალის — სასოფლო-სამეურ-ნეო კომუნების ჩამოყალიბება: მაგალითად, სამთავისში, ზემო ქედში, სხვა ადგილებში. აქ საერთო იყო ყველაფერი: წარმოება, განაწილება, ყოფა. მაგრამ ამ ეტაპზე საბჭოთა ხელისუფლებამ მიზანშეწონილად არ ჩათვალა, რომ კომუნა გამხდარიყო სოფლის სოციალისტური გარდაქმნის ძირითადი ორგანიზაციული ფორმა.

საბჭოთა ეკონომიკა თანდათან ძალებს იკრებდა. 1925 წლის ბოლო-სათვის სოციალისტური სექტორი გახდა წამყვანი მრეწველობაში. გადიდდა სამრეწველო პროდუქციის ხვედრითი წილი სოფლის მეურნეობის პროდუქციასთან მიმართებაში. მრეწველობის ხვედრითი წილი 1925/26 წ. ეროვნულ შემოსავალში გაიზარდა 26,2%მდე.

განხორციელდა ღონისძიებანი ტრანსპორტის დარგში, პირველ რიგში, მოხდა სარკინიგზო მეურნეობის აღდგენა და ნაწილობრივი განახლება, ლოკომოტივ-სავაგონო პარკის შევსება რუსეთიდან გამოგზავნილი მოძრავი შემადგენლობით. დაიწყო ახალი ხიდების აგება და ა.შ. მოქმედ ორთქმავალთა საშუალო რიცხვმა 1925/26 წ. შეადგინა 861, სამგზავრო ვაგონების რიცხვი 183 ერთეულით გადიდდა. 1922/23 წ. გაყვანილ იქნა ნატანებოზურგეთის რკინიგზის ხაზი.

მაგრამ საქართველოს რკინიგზის უბნის ტვირთბრუნვამ 1925/26 წ. ვერ მიაღწია ომამდელ დონეს, თუმცა მნიშვნელოვნად დაუახლოვდა მას. ითვლებოდა, რომ 1925-1926 წლებში ძირითადად დასრულდა სახალხო მეურნეობის აღდგენა, თუმცა უახლესი გამოკვლევები ადასტურებენ, რომ რიგი დარგი ომამდელ დონეს მხოლოდ 20-ანი წლების დასასრულს მიუახლოვდა.

ეროვნული საკითხი საქართველოში.

20-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში და ამიერკავკასიაში ეროვნული ურთიერთობა გამწვავდა. ამის მიზეზი, როგორც ჩანს, იყო როგორც საზღვარგარეთის სპეცსამსახურების (რუსეთი, თურქეთი) მიზანმიმართული საქმიანობა, ისე ტერიტორი-ული პრეტენზიები, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ გაუჩნდათ სამხრეთ კავკასიაში ახლად ჩამოყალიბებულ სახელმწიფოებს (ქართულ-სომხური დაპირისპირება და ომი ლორეს გამო, ქართულ-აზერბაიჯანული ტერიტორიული პრობლემები და ა.შ.). რუსეთის კომუნისტური აგენტურა აფხა-ზეთში, შიდა ქართლში ყოველნაირად ცდილობდა გამოეყენებინა დემოკრატიული საქართველოს წინააღმდეგ ადგილობრივი (ოსი, აფსუა) მოსახლეობის სოციალური პროტესტი და გაემწვავებინა პოლიტიკური ვითარე-ბა, რასაც ზოგჯერ წარმატებით ახერხებდა კიდეც.

სამხრეთდასავლეთ საქართველოში თურქეთის ემისრების მოღვაწეო-ბისა და მუსულმანური რელიგიის ზეგავლენის გამო თვალსაჩინო იყო პროთურქული განწყობილებებიც.

20-იანი წლების დასაწყისში მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის იდეა, პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის ყოვლისმომცველი მისწრაფე-ბები უკიდურესად აკნინებდნენ ეროვნულ ინტერესებს და მთლიანად უმორჩილებდნენ პროლეტარიატის მსოფლიო ბატონობის ილუზორულ იდეებს.

ამ პროგრამული დებულებიდან გამომდინარე, ქართველ კომუნის-ტებს ისეთივე პოლიტიკა უნდა განეხორციელებინათ, რაც ხორციელდებოდა რუსეთის ფედერაციაში. რუსული შაბლონი მათ დიდი გულმოდგინე-ბით გადმოიტანეს საქართველოს სინამდვილეში.

ამ პოლიტიკის მთავარი თავისებურება იყო დემოკრატიული საქართველოს ხელმძღვანელთა ეროვნული პოლიტიკის, საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის პრაქტიკის მკაცრი კრიტიკა.

კომუნისტების ეროვნული პოლიტიკის მეორე აპრიორული თეზისი იყო ის, რომ საქართველოსა და სამხრეთ კავკასიაში ეროვნული პრობლემები მოგვარდა კომუნისტების მიერ ხელისუფლების ხელში აღებისთანავე. უკვე 1922-1923 წლებში კომუნისტი ლიდერები აცხადებდნენ, რომ საქართველოში ეროვნული საკითხი გადაწყდა, რომ ამიერკავკასიის ერებს შორის დაპირისპირების ობიექტური საფუძველი აღარ არსებობს.

ეროვნული მშვიდობა, რა თქმა უნდა, სამხრეთ კავკასიაში არ დამყარებულა, მთელი რიგი პრობლემა მოუგვარებელი იყო, აშკარა დაპირისპირებები შეიცვალა ფარულით.

ეროვნული საკითხის კომუნისტური გადაწყვეტის თავისებურებას კი ავტონომიური ერთეულების შექმნაც წარმოადგენდა.

ავტონომიების შექმნა ეროვნული საკითხის მოსაგვარებალად — ეს რუსეთის კომუნისტური რევოლუციის გამოცდილებაც იყო, ამიტომ, გასა-გებია, რომ ქართველმა კომუნისტებმა საქართველოს ტერიტორიაზე შექმნეს შემდეგი ავტონომიური ერთეულები: აფხაზეთის საბჭოთა სოციალის-ტური რესპუბლიკა, აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი.

აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე, რაშიც აქტი-ური მონაწილეობა რსფსრ-ს სამხედრო შენაერთებმაც მიიღეს, დადგა სა-კითხი მისი სახელმწიფოებრივი მოწყობის შესახებ. აფხაზეთის რევკომის ხელმძღვანელობას(ნ. ლაკობა, ე. ეშბა და სხვ.) მიაჩნდა, რომ დემოკრატი-ული საქართველოს "აგრესიული" პოლიტიკის შედეგების შესასუსტებლად, ქართულ-აფხაზური ურთიერთობების დასარეგულირებლად სასურველი იქნებოდა აფხაზეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადება.

1921 წლის 28 მაისს აფხაზეთის მშრომელთა პირველმა ყრილობამ გა-ნიხილა საკითხი საბჭოთა აღმშენებლობის შესახებ და დაადასტურა აფხა-ზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა.

მართალია, აფხაზეთის კომუნისტი ლიდერები (ნ. ლაკობა, ე. ეშბა) მუდამ ხაზს უსვამდნენ, რომ აფხაზეთის ეს დამოუკიდებლობა იყო ფორმალური, "ფირნიში", რომლის მთავარი მიზანი იყო მენშევიკური საქართველოს პერიოდში ქართულ-აფხაზური შელახული ტრადიციული მეგობრული ურთიერთობების აღდგენა-განვითარება, მაგრამ ფაქტი ერთია — აფხაზეთს მთელ იმჟამინდელ საბჭოთა სივრცეში მცირერიცხოვანი ეთნოსე-ბიდან ერთადერთს მიენიჭა განსაკუთრებული უფლება დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნის, რაც არ მიანიჭეს რსფსრს შემადგენლობაში მყოფ ისეთ მრავალრიცხოვან ხალხებსაც კი, როგორიც იყვნენ: ბაშკირები, ვოლგის თათრები, ყირიმელი თათრები, იაკუტები, მთელი შუა აზია გაერთია-ნებული იყო თურქესტანის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, იქ კი ცხოვრობდნენ უზბეკები, ტაჯიკები, ყირგიზები — უმდიდრესი კულტურისა და ცივილიზაციის ერები.

დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ფაქტობრივად ღიად იქნა დატოვებული და გადაუწყვეტელი საქართველოსთან ურთიერთობის პრობლემა.

1921 წლის 1 ნოემბერს რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიურომ იმსჯელა საქართველოაფხაზეთის ურთიერთდამოკიდებულებაზე და მიი-ღო გადაწყვეტილება საქართველოსა და აფხაზეთს შორის სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადების შესახებ.

16 დეკემბერს საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას და აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას შორის დაიდო სამხედრო, პოლიტიკური და ფინანსურ-ეკონომიკური ხელშეკრულება (კავშირი), რის საფუძველზეც გაერთიანდა ამ ორი რესპუბლიკის ბევრი სახალხო კომისარიატი და უწყება.

აფხაზეთი ზემოაღნიშნული ხელშეკრულების მიხედვით, ფაქტობრივად, ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსს ფლობდა და არაფრით გან-სხვავდებოდა სხვა ავტონომიური გაერთიანებებისაგან, მით უფრო, რომ მისი საოლქო პარტიული ორგანიზაცია — როგორც

რეგიონალური ორგა-ნიზაცია, მთლიანად ექვემდებარებოდა საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალურ კომიტეტს.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე აჭარის ავტონომიის სა-კითხი კვლავ დღის წესრიგში დადგა. ამას მოითხოვდა რუსეთ — თურქეთის 1921 წლის 16 მარტს მოსკოვში დადებული ხელშეკრულებაც. აჭარი-სათვის ავტონომიის მინიჭება იმჟამად გამართლებული იყო მხოლოდ და მხოლოდ ამ კუთხის თურქეთის ბატონობის ქვეშ ხანგძლივად ყოფნით, რამაც მოსახლეობის დიდი ნაწილის რელიგიური და საყოფაცხოვრებო თავისებურებები გამოიწვია. ფაქტობრივად მოხდა ისე, რომ ათეისტურმა სახელმწიფომ მისთვის იდეოლოგიურად უცხო და მიუღებელი - რელი-გიური ფაქტორი ამ კონკრეტულ ავტონომიურ გაერთიანების შექმნას საფუძვლად დაუდო.

აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა შეიქმნა საქართველოს სსრ რევკომის 1921 წლის 16 ივლისის დეკრეტით, რომელმაც ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ გამოაცხადა აჭარის მეჯლისი. მეჯლისი ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ რჩებოდა აჭარის ასსრ საბ-ჭოების პირველი ყრილობის მოწვევამდე.

შიდა ქართლში სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნა იყო კომუნისტების ხარკი ოსების იმ ანტისამთავრობო გამოსვლებისათვის, რა-საც ისინი ეწეოდნენ დემოკრატიული საქართველოს ხელისუფლების წინა-აღმდეგ, თორემ ასეთი ავტონომიური წარმონაქმნის ფორმირებისათვის არც ისტორიული, არც სამართლებლივი და არც დემოგრაფიული საფუძვლები არ არსებობდა.

1922 წლის 20 აპრილს, წინააღმდეგობის მიუხედავად, მაინც შეიქმნა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი, რომელშიც ოსურ სოფლებთან ერთად გაერთიანდა 40 ქართული სოფელი და 1 ქალაქი (ცხინვალი), რომელშიც 20 ათასი ქართველი იყო და მხოლოდ 1100 ოსი.

ამიერკავკასიის კომუნისტებმა გადაწყვიტეს მენშევიკების მიერ განუხორციელებელი იდეის რეალიზაცია — ამიერკავკასიის ერთიანი სახელმწიფოს ფარგლებში ადრე დაპირისპირებული ერებისა და ეროვნებების გაერთიანება. ამ საქმეში გარკვეული როლი შეასრულა 1921 წლის ივლისში ი.ბ. სტალინის ვიზიტმა საქართველოში. თბილისის ოპერისა და ბალეტის თე-ატრში იგი გამოვიდა თბილისის პარტიული ორგანიზაციის წინაშე სიტყვით: "კომუნიზმის მორიგ ამოცანებზე საქართველოსა და ამიერკავკასია-ში". მან თავის გამოსვლაში უდიდესი მნიშვნელობა მიანიჭა ამიერკავკასი-ის სახელმწიფოების ეკონომიკური ერთიანობის მიღწევის საკითხსაც, რაც, მისი აზრით, უნდა მტკიცე გარანტი გამხდარიყო ამიერკავკასიაში ეროვნული დაპირისპირებისა და ეროვნული კონფლიქტების საბოლოოდ აღმო-საფხვრელად.

1921 წლის დამლევს ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ზოგიერთი ხელმძღვანელი სამეურნეო ორგანოს გაერთიანების შემდეგ, გადაჭრით დაისვა საკითხი ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფედერაციის შექმნის შესახებ.

ოპოზიციონერი ქართველი კომუნისტები "ნაციონალ-უკლონისტებად" მოინათლნენ, რომლებიც საქმეს ისე სახავდნენ, თითქოს ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის იდეა

ი.ბ.სტალინისა და ს. ორჯონიკიძის ძალდატანე-ბით ხორციელდებოდა ვ.ი.ლენინის სურვილის წინააღმდეგ.

მაგრამ სწორედ ვ. ი. ლენინმა 1921 წლის 28 ნოემბერს შეიმუშავა ამი-ერკავკასიის რესპუბლიკათა ფედერაციული გაერთიანების შესახებ წინადადებათა პროექტი, რაც ერთხმად მიიღო კიდეც რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ.

1922 წლის 12 მარტს ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულება. მის საფუძველზე შეიქმნა სამოკავ-შირო ხელისუფლების ორგანოებიც. ქართველი "ნაციონალ-უკლონისტები" მაინც განაგრძობდნენ ბრძოლას ამიერკავკასიის ფედერაციის წინააღმდეგ.

1922 წლის ზაფხულში დაიწყო მოძრაობა საბჭოთა რესპუბლიკების პოლიტიკური გაერთიანებისათვის. შეიქმნა სპეციალური კომისია. წინასწარი პროექტი ი. ბ. სტალინმა შეიმუშავა. ეს იყო "ავტონომიზაციის" პროექ-ტი, რომლის მიხედვით "დამოუკიდებელი" (ფორმალურად, თორემ პარ-ტიული ურთიერთობის პრინციპით მთლიანად მოსკოვზე დამოკიდებული) საბჭოთა რესპუბლიკები რუსეთის ფედერაციულ საბჭოთა რესპუბლი-კაში ავტონომიის უფლებით შედიოდნენ. ამის შესაძლებლობას იძლეოდა რუსეთის კონსტიტუციაც.

1922 წლის 15 სექტემბერს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა განიხილა ვ. კუიბიშევის კომისიის პროექტი და მიიღო დად-გენილება: "ამხ. სტალინის თეზისების საფუძველზე შემოთავაზებული გა-ერთიანება დამოუკიდებელი რესპუბლიკებისა ავტონომიზაციის ფორმით ნაადრევად ჩაითვალოს. სამეურნეო ღონისძიებებისა და ზოგადი პოლიტი-კის გაერთიანება საჭიროდ მიგვაჩნია, ოღონდ დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის შენარჩუნებით". ასეთმა გადაწყვეტილებამ კიდევ უფრო დაძა-ბა ურთიერთობა საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობასა და კავბი-უროს ლიდერს ს. ორჯონიკიძეს შორის.

კომისიის პროექტი მზად იყო 1922 წლის 24 სექტემბერს. ის გაეგზავ-ნა ვ.ი.ლენინს, რომელიც ინფორმირებული იყო ქართველი კომუნისტების ერთი ნაწილის კრიტიკული დამოკიდებულების შესახებ (27 ოქტომბერს ვ.ი.ლენინი შეხვდა ბ. მდივანს და ესაუბრა მას). ლენინმა ი.ბ. სტალინის "ავტონომიზაციის" პროექტს დაუპირისპირა დამოუკიდებელი სახელმწიფოების "საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირში" მათი გაერთიანება. ი.ბ. სტალინი ამ მოსაზრებას ადვილად დაეთანხმა და დაიწყო ამ იდეის პროპაგანადა. რკპ(ბ) 1922 წლის ოქტომბრის პლენუმმა, რომელსაც ვ. ი. ლენინი არ ესწრებოდა, მიიღო გადაწყვეტილება საბჭოთა სოციალის-ტური რესპუბლიკების კავშირის შექმნის შესახებ. ქართველი "ნაციონალ-უკლონისტები" განაგრძობდნენ ბრძოლას, უგზავნიდნენ ოფიციალურ წერილებს ვ.ი. ლენინს ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფედერაციული გაერთიანების წინააღმდეგ, მოითხოვდნენ საქართველოს უშუალოდ შესვლას საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში, რამაც ვ.ი.ლენინის გულისწყრომაც კი გამოიწვია, რაც 1922 წლის 21 ოქტომბრის თბილისში გამოგზავნილ მის დეპეშაში გამოიხატა.

თბილისში ლენინის დეპეშის მიღების მეორე დღეს — 22 ოქტომბერს საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობა გადადგა. ეს უპრეცენდენტო შემთხვევა იყო

კომუნისტური პარტიის ისტორიაში. ჩამოყალიბდა ცენტრალური კომიტეტის ახალი შემადგენლობა (მ. კახიანი, ბ. ლომინაძე და მათი მომხრეები). მდგომარეობა საქართველოს კომპარტიია-ში კიდევ უფრო დაიძაბა. ოპოზიციონერებმა დაიწყეს აშკარა ბრძოლა საქართველოს კომპარტიის ახალი ხელმძღვანელობის წინააღმდეგ.

ამ რთულ ვითარებაში თბილისში ჩამოვიდა რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კომისია (ფ.ძერჟინსკი, დ. მანუილსკი და სხვ.), რომელმაც შეისწავლა საქართველოს კომპარტიაში შექმნილი ვითარება. კომისიის წევრები შეხვდნენ როგორც საქართველოს კომპარტიის ახალ ხელმძღვანელობას, ისე ოპოზიციონერებს. ფ.ძერჟინსკის კომისიამ მხარი აშკარად ამიერკავკა-სიის სამხარეო კომიტეტს და საქართველოს კომპარტიის ახალ ხელმძღვა-ნელობას დაუჭირა.

1922 წლის 10 დეკემბერს ბაქოში შეიკრიბა ამიერკავკასიის საბჭოების I ყრილობა, რომელმაც მოიწონა ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების შემდგომი სახელმწიფოებრივი დაახლოების იდეა და შექმნა ამიერკავკასიის ფედერაციული სახელმწიფო. ასევე, მიიღო "ამიერკავკა-სიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის" კონსტიტუ-ცია.

ეს იყო ძალადობის აქტი, მთლიანად ნასულდგმულები იყო კომუ-ნისტური ინტერნაციონალიზმის პრინციპებით და ართმევდა საქართველოს ამ ფედერაციული გაერთიანებიდან თავისუფალი გამოსვლის უფლებას.

1922 წლის 30 დეკემბერს გაიხსნა საბჭოების I საკავშირო ყრილობა. სსრ კავშირის შექმნის შესახებ ყრილობაზე სიტყვით გამოვიდა ი. ბ. სტალინი. ყრილობაზე დამტკიცდა "დეკლარაცია" და "ხელშეკრულების" პროექტი, რამაც დააფუძნა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი — ახალი სახელმწიფოებრივი გაერთიანება.

მრავალეროვანი საბჭოთა სახელმწიფოს შექმნის მიუხედავად, დაპირისპირება საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობაში არ შეწყვეტილა. ამის საფუძველი გახდა ავადმყოფი ლენინის მიერ დაწერილი წერილი "ეროვნებათა ანუ "ავტონომიზაციის" საკითხის გამო", რაც მნიშვნელოვანწილად საქართველოს კომპარტიაში შექმნილ ვითარებას ეხმაურებოდა. ამ წერილში ვ.ი. ლენინი მკაცრად აკრიტიკებდა ი. ბ. სტალინს, ფ. ე. ძერჟინ-სკის და გ. კ. ორჯონიკიძეს, მოითხოვდა ეროვნული საკითხის მოგვარე-ბის დროს კიდევ უფრო მეტ სიფრთხილეს და დამთმობლობას.

ლენინმა 1923 წლის 5 მარტს წერილი გაუგზავნა ლ. ტროცკის და სთხოვა ეთავა ქართველი ოპოზიციონერების დაცვა მომავალ პლენუმზე. მეორე წერილს ის აგზავნის თბილისში ფ. მახარაძის, ბ. მდივნისა და სხვა ოპოზიციონერების სახელზე, რომელშიც მხარდაჭერას და სადავო საკითხებში გარკვევას ჰპირდება. ამასთან, მის მიერ დაწერილ "პოლიტიკურ ანდერძში" გაჩნდა მინაწერი ი.ბ. სტალინის პარტიის გენერალური მდივნის პოსტიდან გადაყენების რეკომენდაციით.

ძლიერმა ინსულტმა, რაც ლენინს დაემართა, შეუძლებელი გახადა მისი აქტიური მონაწილეობა საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა-ში მიმდინარე პროცესების გარკვევის საქმეში. დაპირისპირება კი საქართველოს კომპარტიაში 1924 წლამდე — აგვისტოს

აჯანყებამდე და შემდეგ პერიოდშიც გრძელდებოდა. ზოგიერთმა ოპოზიციონერმა მოინანია და სტალინელების პოლიტიკურ დაჯგუფებას შეუერთდა, ნაწილი კი სტალი-ნის მოწინააღმდეგე ძალებს მიემხრო და აქტიური მონაწილეობა მიიღო პარტიულ ბრძოლებში.

1924 წლის აჯანყება საქართველოში. ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია.

საბჭოთა ხელისუფლების ძალდატანებით დამყარების პირველსავე წლებში საქართველოში დაიწყო ბრძოლა ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ. იგი გამოიხატებოდა საპროტესტო აქციებში და მანიფესტაცი-ებში. უკვე 1921 წლის შემოდგომაზე მოხდა აჯანყება სვანეთში, რომელიც რამდენიმე თვე გაგრძელდა. სვანეთში რევკომის ხელისუფლება დაამხეს, დაამარცხეს მათ წინააღმდეგ გაგზავნილი წითელი ჯარის ნაწილები, შეკრეს სვანეთში შესასვლელი გზები. ზამთრის დიდთოვლობამ იხსნა სვანები რეპრესიებისაგან. მაგრამ 1922 წლის გაზაფხულზე სადამსჯელო ოპერაცია გაგრძელდა. მიუხედავად სვანთა შეიარაღებული წინააღმდეგობისა, დახმარების გარეშე დარჩენილი აჯანყება ჩაქრობილ იქნა, თუმცა საბჭოთა ხელისუფლებამ სრულად გაითვალისწინა ამბოხებული სვანების სურვილები და წინადადებები.

სვანეთის აჯანყება ცნობილი გახდა ევროპაში. მან მიიქცია გენუის კონფერენციის (1922 წ. აპრილმაისი) ყურადღება.

გენუის კონფერენციას საქართველოდან გაეგზავნა კათალიკოსპატრი-არქის ამბროსი ხელაიას მემორანდუმი, რომელშიც, როგორც ზემოთ აღი-ნიშნა, აღწერილი იყო საქართველოში შექმნილი რთული მდგომარეობა რუსეთის მიერ მისი ოკუპაციის შემდეგ. საქართველოს ხელისუფლებამ მემორანდუმის თაობაზე და ანტისაბჭოთა ქმედების ბრალდებით კათალიკოსპატრიარქი ამბროსი ხელაია ორჯერ მისცა სამართალში.

საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას განაგრძობდა 1921წ. საფრანგეთს თავშეფარებული ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის პირველი ტალღა, რომელიც შეადგინეს დემოკრატიული საქართველოს ყოფილმა მთავრობის წევრებმა, პოლიტიკური პარტიების ლიდერებმა, წევრებმა და ინტელიგენციის ნაწილმა. პოლიტიკური ემიგრაციის მიზანი იყო ბრძოლის გაგრძელება საქართველოს დაკარგული დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ევროპის ქვეყნების მესვეურთა მხარდაჭერის საფუძველზე.

საქართველოს ემიგრანტული მთავრობა მიმართავდა ერთა ლიგას მემორანდუმით, რომელშიც საქართველოში არსებული მდგომარეობის მიმოხილვის საფუძველზე ითხოვდა, რომ ამ ორგანიზაციას აემაღლებინა ხმა წითელი არმიის მიერ საქართველოს ოკუპაციის წინააღმდეგ. მაგრამ ეს მემორანდუმი უპასუხოდ დარჩა. უფრო ვრცელი მემორანდუმი წარადგინა საქართველოს ემიგრანტულმა მთავრობამ ერთა ლიგის მომდევნო 1922 წლის სექტემბრის ასამბლეაზე. ერთა ლიგის რეზოლუციებს, რომელთა ში-ნაარსი ძირითადად მორალურ თანადგომაში მდგომარეობდა, შედეგი არ მოჰყოლია და ვერც მოჰყვებოდა, რადგან საბჭოთა ქვეყანას უკვე ანგარიშს უწევდნენ, უფრო მეტიც, მასთან კავშირსაც ამყარებდნენ.

ქართულმა პოლიტიკურმა ემიგრაციამ საფრანგეთში ჩასვლისთანავე წამოჭრა საქართველოში აჯანყების მოწყობის იდეა. ამისათვის საჭირო იყო თანხა, იარაღი, მეზობლებთან საქმის გამორკვევა, კერძოდ, ოსმალეთთან...

ნ. ჟორდანია სიფრთხილით ეკიდებოდა ბრძოლას ბოლშევიკური რე-ჟიმის წინააღმდეგ. იგი კატეგორიული წინააღმდეგი იყო აჯანყების, მაგრამ "თუ საქართველოში ხალხი, ორგანიზაციები დაადგენენ ავჯანყდეთ, — ამბობდა ნ. ჟორდანია - ჩვენ იძულებული ვიქნებით დავეხმაროთ რაც შეგვეძლება" და დაასკვნიდა "უნდა ვემზადოთ, მაგრამ საერთო გამოსვლა საერთაშორისო მდგომარეობას უნდა დავუკავშიროთო".

ფრიად საინტერესო იყო ემიგრანტი მეცნიერ-ისტორიკოსის ექვთიმე თაყაიშვილის პოზიცია. იგი რეალისტურად აფასებდა არსებულ სიტუაციას და ამბობდა: "აქ სულ სულისკვეთებაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ ამით რომ ვერ მოერევიან მტერს? ჩვენში საერთაშორისო მდგომარეობა არ იციან, ჭურში არიან. არც იარაღი აქვთ, არც სურსათი, არც წამალი და მაინც უნდა ავჯანყდეთ! შეიძლება ხალხი ჩავარდეს სასოწარკვეთილებაში. მაგრამ ჩვენ მაინც არ უნდა ვურჩიოთ აჯანყება ახლანდელ პირობებში".

1922 წლის სექტემბრის დამდეგს, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის მოთავეო-ბით, აჯანყება დაიწყო კახეთსა და ხევსურეთში. თბილისიდან დამსჯელი ჯარი კახეთში შევიდა და სოფლების აოხრება დაიწყო. ამასობაში დაიწყო ამ გამოსვლის აქტიურ მონაწილეთა რეპრესიები. ქაქუცა ჩოლოყაშვილი იძულებული იყო თავისი რაზმით ხევსურეთში გადასულიყო.

კახეთხევსურეთის აჯანყებამ გამოხმაურება ჰპოვა საზღვარგარეთ. რეპრესიები მწვავე ხასიათს იღებდა. საქართველოს რევკომმა ჯერ კიდევ 1921 წლის 25 თებერვლის დეკრეტით ამნისტიის შესახებ სცადა ანტისაბ-ჭოთა პარტიების "შემორიგება", მაგრამ სულ მალე მათ წინააღმდეგ ბრძოლის გზას დაადგა. სოციალისტური პარტიებიდან სოციალდემოკრატები, მემარჯვენე სოციალისტფედერალისტები საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ აშკარად მტრულ პოზიციაზე იდგნენ, ზოგმა კი (მემარცხენე სოციალისტფედერალისტებმა, რომლებიც 1923 წლის ნოემბერში კომუნისტურ პარტი-ასთან გაერთიანდნენ) ლოიალობა გამოუცხადა ხელისუფლებას. ადგილი ჰქონდა პარტიათა შორის დაპირისპირებასაც. უკვე 1921 წლის შუახანებში დაიწყო მოლაპარაკება მათ შორის ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ ერთიანი ფრონტის შექმნისათვის, რაც თითქმის ერთი წელი გაგრძელდა. 1922 წლის მაისში შეიარაღებული გამოსვლის მომზადების მიზნით შეიქმნა ანტისაბჭოთა პარტიების — სოციალდემოკრატების, ეროვნულდემოკრატების, სოციალისტფედერალისტების (1921 წ. იგი გაიყო მემარჯვენე და მემარცხენე სოციალისტფედერალისტურ პარტიებად), სოციალისტრევოლუციონერების და დამოუკიდებელ სოციალდემოკრატების (სხიველები) ბლოკი - "საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი" (დამკომი), იგივე პარიტეტული კომიტეტი ანუ ინტერპარტიული კომიტეტი. მისი პირველი თავმჯდომარე იყო გოგიტა ფაღავა, შემდეგ ნიკოლოზ ქარცივაძე - 1923 წლის მარტამდე, დაპატიმრებამდე, შემდეგ კი კონსტანტინე ანდრო-ნიკაშვილი.

1923 წლის დამდეგიდან საქართველოში დაიწყო ანტისაბჭოთა პარტი-ების ე.წ. თვითლიკვიდაციის კამპანია. ეს აქციები, ცხადია თავისთავად არ მომხდარა. ისინი მმართველი კომუნისტური პარტიის რეპრესიების გაძლი-ერების შედეგი იყო.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ანტისაბჭოთა შეიარაღებული გამოსვლა იგეგმებოდა 1923 წლის 26 მაისს - საქართველოს დამოუკიდებლობის დღეს (რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების პირველ ორ წელს არც თუ ფართოდ, მაგრამ მაინც აღინიშნებოდა, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების შემდეგ იგი აიკრძალა და მხოლოდ 80-იანი წლების ბოლოს გახდა შესაძლებელი მისი აღდგენა). მაგრამ აჯანყება არ შედგა იმის გამო, რომ 1923 წლის მარტში დააპატიმრეს "სამხედრო ცენტრის" შემადგენლობა მთლია-ნად და იმავე წლის 20 მაისს დახვრიტეს ქართული მხედრობის, სამხედრო ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენლები - გენერლები: ალ. ანდრონიკაშვილი, ვ. წულუკიძე, კ. აფხაზი; პოლკოვნიკები: რ. მუსხელიშვილი გ. ხიმშიაშვილი, ალ. მაჭავარიანი, ე. გულისაშვილი, დ. ჩრდილელი; ოფიცრები: ფ. ყარალაშვილი, ს. ბაგრატიონმუხრანელი; სახელმწიფო მოხელეები: ნ. ზანდუკელი, ი. კერესელიძე, ს. ჭიაბრიშვილი, ივ. ქუთათელაძე და ლ. კლიმიაშვილი.

"დამკომისთვის" ნათელი იყო, რომ გარედან პოლიტიკური ემიგრა-ციის მხრივ დახმარების გარეშე აჯანყების წარმატება შეუძლებელი იქნე-ბოდა. აჯანყების თავდაპირველ თარიღად დანიშნული იყო 1924 წლის თებერვალი, მაგრამ იგი გადაიდო სახსრების უქონლობისა და აჯანყები-სათვის სამზადისის ზოგიერთი აქტიური მონაწილის დაპატიმრების გამო. აჯანყების კოორდინაციის მიზნით საქართველოში ჩამოვიდა ვ. ჯუღელი, რომელიც "ჩეკამ" (საგანგებო კომისია) მალე დააპატიმრა.

საქართველოს ყოფილი მთავრობის წევრები შედარებით სიფრთხილეს იჩენდნენ აჯანყების მოწყობის საკითხში. თუ ინტერპარტიულ კომიტეტში ერთსულოვნება იყო, პარტიებს შორის უთანხმოება სუფევდა.

1924 წლის ივლისის შუა რიცხვებში "დამკომის" გაფართოებულ კრე-ბაზე, რომელსაც ესწრებოდნენ ყველა პარტიის კომიტეტების წევრები და მთავარსარდალი ს. ჭავჭავაძე, სამხედრო კომისიამ ჩააბარა ანგარიში "დამ-კომს" — აღირიცხა რაზმელების ძალები, რის შემდეგაც მთავარსარდალმა ძალები და ტექნიკური მუშაობა საკმარისად მიიჩნია აჯანყების დაწყები-სათვის. გადაწყდა აჯანყების დაწყების დრო — 17 აგვისტო.

აჯანყების გეგმის მიხედვით პირველად თბილისი უნდა გამოსულიყო. ამიტომ ქ. ჩოლოყაშვილის რაზმი თბილისიდან 20 კმ-ზე სოფ. ნახშირ-გორასთან დაბანაკდა. იქ მოიყარეს თავი მ. ლაშქარაშვილის და გ. ნაცვლიშვილის რაზმებმა, დუშეთისა და დიღმის რაზმებმა, კაპიტან ვაჩნაძის ბორჩალოს და მანგლისის რაზმებმა. ამ დროისათვის ვაზიანში დაბანაკე-ბული იყო რუსული არტილერია 120 ზარბაზნით. საჭირო იყო ამ ძალის ხელში ჩაგდება, რაც პოლკოვნიკ ი. ცაგურიას რაზმს უნდა მოეხდინა, რათა რუსებისათვის ჩამორთმეული ზარბაზნებით მისდგომოდნენ თბილისს ნავთლუღის მხრიდან. ი. ცაგურიას განკარგულებაში გადავიდნენ თელავის, სიღნაღისა და გურჯაანის რაზმები. აჯანყების დაწყება უნდა ეცნობებინათ ჩრდილოეთ კავკასიელებისათვის. ს. ზალდასტანიშვილის მოწმობით, აჯანყების

გეგმის შეცვლა და მისი დაწყება არახელსაყრელ პირობებში, ნიშ-ნავდა ფაქტობრივად აჯანყების ჩაშლას, რადგან ვ. ჯუღელს მოტყუებით "ჩეკამ" ათქმევინა აჯანყების დაწყების დღე. ჯუღელს მოსთხოვეს ემოქმედა, რათა მიეღწია აჯანყების დაწყებაზე უარის თქმისათვის, წინააღმდეგ შემთხვევაში სასტიკად მოექცეოდნენ იმათ, ვინც უკვე დატუსაღებული იყო. სხვა მონაწილეებსაც დახვრეტით ემუქრებოდნენ. ვ. ჯუღელს არაფერი დარჩენოდა თუ არა წერილი გამოეგზავნა "დამკომისათვის" დამკომის წევრებმა კარგად იცოდნენ, რომ წერილის ავტორი "ჩეკა" იყო. ამიტომ პა-სუხში აღნიშნეს, "გამოსვლის საკითხი ახლო მომავალში არ დგას და არავითარ აჯანყებას არ ვაპირებთო" მაგრამ "ჩეკა" ამით არ დაკმაყოფილდა. დაიწყო თბილისის გამაგრება, გზების შეკვრა, თბილისიდან გასვლისა და შემოსვლის აკრძალვა, ქუჩებში საღამოს პატრულირების შემოღება, საეჭვო სამხედრო პირების დაპატიმრება. ბათუმში დააპატიმრეს გენერალი ფურ-ცელაძე, გურიაში გენერალი კ. ყარალაშვილი. ამან დიდი გავლენა მოახდინა მთავარსარდლის განწყობილებაზე. მას გამარჯვების იმედი აღარ ჰქონდა. ს. ჭავჭავაძე "დამკომს" ატყობინებდა, რომ "ამ პირობებში გამოსვლა შეუძლებელი ხდებოდა". მაგრამ "დამკომის" თავმჯდომარის მოადგილე იასონ ჯავახიშვილი გადაჭრით მოითხოვდა აჯანყებას, რომელიც, მი-სი თქმით, უკვე დაწყებული იყო და ამ პირობებში უკან დახევა და მისი შეჩერება უფრო მეტ მსხვერპლს გამოიწვევდა. მან მთავარსარდლის გადაყენება და მის ნაცვლად ქ. ჩოლოყაშვილის დანიშვნა მოითხოვა, მაგრამ "დამკომმა" ეს წინადადება არ მიიღო. აჯანყების დაწყების დღედ დათქვეს 29 აგვისტო, მაგრამ ნავარაუდევი ექვსასი კაცის ნაცვლად ქ. ჩოლოყაშვილს მხოლოდ 60 კაცი მიუვიდა.

თბილისი ორი მხრიდან უნდა ყოფილიყო აღებული. ერთი მხრივ, მანგლისში შეიარაღებული ხალხით, ხოლო მეორე მხრივ, ვაზიანიდან წამოსული ძალით. მაგრამ ვაზიანში არაფერი გაკეთდა მიუხედავად იმისა, რომ ეს "ოპერაცია იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ ის იგულისხმებოდა, როგორც აჯანყების ძველი გეგმით, ისე ახალი ვარიანტით". აჯანყების ბედი გადაწყვიტა თბილისზე წარუმატებელმა შეტევამ, უფრო სწორად შე-ტევის შეუძლებლობამ ხელისუფლების მიერ მისი გამაგრებადაცვის გამო.

ამას გარდა, საბედისწერო შეცდომა იქნა დაშვებული, ერთი დღე-ღამით ადრე 28 აგვისტოს გამოსვლით ჭიათურაში, რამაც მთავრობას მისცა შესაძლებლობა უფრო ადრე გასწორებოდა აჯანყებულებს, ვიდრე აჯანყე-ბა დაიწყებოდა. ერთი დღით ადრე დააპატიმრეს კახეთში ყველა ანტისაბ-ჭოთა ორგანიზაციის ხელმძღვანელი. გამოსვლები მოხდა შორაპნის, სენა-კის, ზუგდიდის, ქუთაისის მაზრებში, მაგრამ აჯანყება დამარცხდა.

1924 წლის 6 სექტემბერს თბილისში გამომავალმა გაზეთებმა "კომუ-ნისტმა", "რაბოჩაია პრავდამ" და "ზარია ვოსტოკამ" გამოაქვეყნეს დამოუ-კიდებლობის კომიტეტის განცხადება, რომელიც მან მიიღო 5 სექტემბერს. განცხადებაში ნათქვამი იყო, რომ "საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი დღიდან თავისი დაარსებისა მიზნად ისახავდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას და დარწმუნებული იყო ამის განსახორციელებლად ის შესძლებდა შეიარაღებული აჯანყების მომზადებას და მოწყობას საქართველოში. ამისათვის დამოუკიდებლობის კომიტეტი იმ პარ-ტიების დახმარებით, რომლებიც მას მიემხრნენ, რამდენიმე წლის გამავლობაში აწარმოებდა სათანადო მუშაობას და აიარაღებდა რაზმებს. მეორე

მხრივ, საზღვარგარეთული ბიუროს მეოხებით ცდილობდა შეექმნა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში, განსაკუთრებით საფრანგეთსა და ინ-გლისში, სათანადო პირობები დახმარების მისაღებად, მაგრამ მოლოდინი არ გამართლდა, რის გამოც ჩვენ დავმარცხდით. მასობრივი ორგანიზებული გამოსვლა, რასაც ჩვენ ველოდით არ შედგა. ხალხის ფართო მასებმა მხარი არ დაგვიჭირეს და შეგვრჩა მხოლოდ ის აქტიური ძალები, რომელიც ერის ზედა ფენებში იყო დაგროვილი და მეტწილად ტყეებში გახიზნული. ჩვენი გამოსვლები სინამდვილეში ჩვენდა უნებურად ავანტიურად გადაიქცა. ხელისუფლების მხრივ ამას მოჰყვა რეპრესიები. პასუხისმგებლობა ამის გამო ჩვენ გვეკისრება. დამოუკიდებლობის კომიტეტი აღი-არებს, რომ ამ გამოსვლით მან შეცდომა დაუშვა. იგი აცხადებს, რომ დღეიდან შეიარაღებული ბრძოლის გაგრძელება საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ყოველგვარ პერსპექტივას მოკლებულია და ქართველი ერი-სათვის დამღუპველი იქნება. ამის გამო დამოუკიდებლობის კომიტეტი მიმართავს მასში შემავალ ყველა პარტიას, საქართველოს სხვადასხვა კუთხე-ში გაფანტულ შეიარაღებულ რაზმებს წინადადებით... დაშალონ სავსებით ყველა შეიარაღებული ძალები, იარაღი ჩააბარონ მთავრობის ორგანოებს და მთავრობის მორჩილებით შეეცადონ შეამცირონ ის უდიდესი უბედურება, რომელიც ქართველ ერს ჩვენმა გამოსვლამ მოუტანა. დღეიდან დამოუკიდებლობის კომიტეტს, როგორც ცენტრში, ისე ადგილობრივად, დაშლილად ვაცხადებთ".

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების დამარცხების გამო, ქართული პოლი-ტიკური ემიგრაცია პასუხისმგებლობას არ გაურბოდა. თვლიდა, რომ მას უნდა სცოდნოდა "კავკასიის მასშტაბით არ მოხდებოდა გამოსვლა, არც უცხოეთიდან იქნებოდა დახმარება, ამიტომ ემიგრაციას უნდა ეთხოვა დამკომისათვის შეჩერებულიყო". ნ. ჟორდანია თავის პოზიციას არ იცვლიდა, იგი აჯანყების წინააღმდეგი იყო.

და მაინც აჯანყების შედეგს პოლიტიკური ემიგრაცია სხვაგვარადაც აფასებდა. მაგალითად, ირ. წერეთელი არ ეთანხმებოდა ნ. ჟორდანიას იმა-ში, რომ დამარცხების მიუხედავად, აჯანყებამ თითქოს საქართველოს სა-ერთაშორისო გამარჯვება მოუტანა და აღნიშნავდა, რომ "როდესაც საქართველოში სისხლის მდინარე იღვრებოდა, ჩვენ ვცდილობდით, რომ რომელიმე სახელმწიფოს დიპლომატიური გამოქომაგება გვეპოვა", მაგრამ "ყოველი ასეთი მეცადინეობა უნაყოფო დარჩა, არც ერთმა სახელმწიფომ შე-საძლოდ არ დაინახა, საბჭოთა მთავრობისათვის აგვისტოს ამბების გამო მიემართა". ამას, სამწუხაროდ, თავისი "საფუძველი" ჰქონდა — ევროპის სახელმწიფოები საქართველოს საქმეებს რუსეთის შინაგან საქმედ მიიჩნევდნენ.

აჯანყების დამთავრებას მოჰყვა სასტიკი რეპრესიები. დახვრეტილთა შორის იყვნენ ყოფილი მთავრობის მინისტრი ნ. ხომერიკი, თბილისის ყოფილი ქალაქის თავი ბ. ჩხიკვიშვილი, ქართული ეროვნული გვარდიის ყოფილი სარდალი ვ. ჯუღელი, გენერლები: ყარალაშვილი, ფურცელაძე, გარდაფხაძე, ვაჩნაძე, "დამკომის" თავმჯდომარე კ. ანდრონიკაშვილი, მისი მოადგილე იას. ჯავახიშვილი. აჯანყების პირველსავე დღეს თბილისის სა-ტუსაღოებიდან გამოიყვანეს და დახვრიტეს აჯანყებამდე რამდენიმე თვით ადრე დაპატიმრებული 24 პოლიტიკური პატიმარი. ამის გარდა, თბილის-ში აჯანყების დროს დახვრიტეს 36, სიღნაღის მაზრაში — 21, თელავის მაზრაში-16, შორაპნის მაზრაში — 31. სამეგრელოში დახვრიტეს 451

კაცი, გორის მაზრის სოფ. რუისში ამოწყვიტეს ფანიაშვილების მთელი ოჯახი — 24 სული, ჭიათურაში ვაგონებში ჩაყარეს აჯანყების მონაწილენი და არამონაწილენი ვითომდა თბილისში გასაგზავნად და სადგურ ყვირილასთან ტყვიამფრქვევებით ჩაცხრილეს ვაგონებში გამომწყვდეული 95 კაცი.

რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ოქტომბრის პლენუმზე გ. ორჯონი-კიძემ დაასახელა 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მსხვერპლთა რიცხვი — 980 კაცი. არ გვგონია დაფიქსირებული რაოდენობა შემცირებული იყოს, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ანტისაბჭოთა გამოსვლების მონაწილეთა სასტიკი დასჯა შეესაბამებოდა ბოლშევიკების საერთო შინა პოლიტიკურ კურსს.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის დამოკიდებულება 1924 წლის აჯანყებისადმი არაერთმნიშვნელოვანი იყო. ემიგრანტთა ნაწილი მხარს უჭერდა და ყოველნაირად აქეზებდა საქართველოში არსებულ მებრძოლ ძალებს ებრძოლათ ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ, საქართველოს და-კარგული დამოუკიდებლობის აღსადგენად. მაგრამ ემიგრანტთა მხარდაჭერა მორალურ და პროპაგანდისტულ ჩარჩოებს ვერ სცილდებოდა. ამასთან, ქართულ პოლიტიკურ ემიგრაციას არ ჰქონდა ბოლომდე გაცნობიერებული აჯანყების განხორციელების როგორც საგარეო, ისე საშინაო პირობები. რეალისტურად ვერ აფასებდა იგი იმ რეჟიმის შესაძლებლობებს, რომლის წინააღმდეგაც უნდა ებრძოლათ.

1924 წლის 28 აგვისტოს აჯანყების დამარცხების გამო ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია გარკვეულ პასუხისმგებლობას გრძნობდა.

ნ. ჟორდანიას, როგორც ყოფილი მთავრობის მეთაურს, პრინციპული პოზიცია ეკავა, როდესაც ამბობდა: "აჯანყების პასუხისმიგებლობას უარყოფენ იმიტომ, რომ იგი დამარცხდა, მე კი თუმცა აჯანყების წინააღმდე-გი ვიყავი.,მის პასუხისმგებლობას ვიზიარებო". "აჯანყებამ, მართალია, ერთხელ კიდევ ნათელყო, რომ ჩვენი ხალხი დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას განაგრძობს, აღნიშნავდა ირ. წერეთელი, მაგრამ ქვეყნის (ე.ი. მსოფლიოს) განწყობილება ჩვენდამი საუბედუროდ მას არ შეუცვლია და ჩვენი საკითხის საერთაშორისო მდგომარეობა დღეს ისეთივეა, როგორც აჯანყებამდე იყო", რომ "რუსეთთან შეიარაღებულ კონფლიქტში ევროპის დახმარების მოლოდინი უნიადაგო იყო", რომ "ჩვენი გამარტოებული ძალებით ვერ ვძლევთ რუსეთის დესპოტიას, მისგან თავს ვერ ვიხსნით, თუ ის თვით რუსეთის შინაგამა ძალებმა არ შეარყია", რაც თანამედროვე ის-ტოროიულმა რეალიებმა სავსებით დაადასტურა.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ აღნიშნული აჯანყება მცირერიცხოვანი ბანდის მიერ მოწყობილ შეთქმულებად, ავანტიურად გამოაცხადა. ბოლო წლებში ქართველ ისტორიკოსთა შორის სულ უფრო და უფრო ვრცელდება აზრი, რომ 1924 წლის აჯანყება გარკვეულწილად პროვოცირებული იყო კომუნისტური ხელისუფლების მიერ, რათა ერთხელ და სამუდამოდ გასწორებოდნენ არაკომუნისტურ ოპოზიციას, დაენერგათ ქვეყანაში "შიშის სინდრომი", დაეშინებინათ ინტელიგენცია და მოსახლეობის პატრიოტულად განწყობილი ნაწილი, უზრუნველეყოთ პირობები კომუ-ნისტურ მიზანდასახულობათა განსახორციელებლად. ფაქტები ადასტურებს, რომ ყველა ეს ამოცანა მეტ-ნაკლები წარმატებით გადაიჭრა და ქვეყანაში

დამკვიდრდა “პროლეტარული დიქტატურა”, ანუ ერთი პარტიის — კომუნისტური პარტიის შეუზღუდავი ხელისუფლება.

1924 წლის აჯანყების დამარცხებამ დიდი გავლენა მოახდინა ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის განწყობილებაზე.

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მარცხის მიუხედავად ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ნაწილს არ შეუწყვეტია მეცადინეობა, რომ საქართველოს საკითხს კიდევ ერთხელ დააყენებდა ევროპის სახელმწიფოების ლიდერების წინაშე.

იმ წლების მნიშვნელოვან მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ ის გარემოე-ბა, რომ პარიზში დაარსდა - ქართველი პატრიოტული ახალგაზრდობის ორგანიზაცია “თეთრი გიორგი”, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გენერალი ლეო კერესელიძე.

“თეთრი გიორგის” დაარსება მოასწავებდა ახალ ეტაპს ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ცხოვრებაში, რომლის ინიციატორი იყო - ქართველ ემიგრანტთა ახალი თაობა. ეს იყო ეროვნულგამათავისუფლებელი ბრძოლის ერთი, აქტიური ეტაპის დასასრული, რომელშიც დიდი წვლილი შეიტანა საქართველოში არსებულ მებრძოლ ძალებთან ერთად ქართულმა პოლიტიკურმა ემიგრაციამ, როგორც თავისი დიპლომატიური მოღვაწეობით, ასევე მორალური თანადგომის მხრივ და მარცხის ტკივილის გაზიარება-გათავისების სახით.

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მონაწილეთა სასტიკმა რეპრესიებმა განაპირობეს ქაქუცა ჩოლოყაშვილის და “შეფიცულთა” ნაწილის მიერ საქართველოს დატოვება და ემიგრაციაში გახიზვნა 1924 წლის სექტემბრის დასაწყისში.

როგორც საქართველოდან გასულთ, ისე რეპრესირებულთ სწამდათ, რომ მართალი საქმისათვის, სამშობლოს დამოუკიდებლობისა და თავი-სუფლებისათვის იბრძოდნენ. 1924 წლის აჯანყებით დასრულდა საქართველოში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ერთი ეტაპი.

მრეწველობის ინდუსტრიალიზაცია და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია.

20-იანი წლების პირველ ნახევარში საქართველოს მრეწველობის აღორძინება მოხდა უმთავრესად ძველი ტექნიკის ბაზაზე, რაც დარგის შემდგომი განვითარების დამაბრკოლებელ ფაქტორს წარმო-ადგენდა. იგი ამასთან აფერხებდა სოფლის მეურნეობის გარდაქმნის დაწყებულ პროცესსაც. ქვეყანა იდგა მრეწველობის თვისებრივი განვითარების, კერძოდ, ახალი ტექნიკის ბაზაზე მძიმე ინდუსტრიის განვითარების აუცილებლობის წინაშე. ამიტომ საკ. კპ (ბ) XIV ყრილობამ (1925 წლის 18-31 დეკემბერი) აიღო კურსი ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისაკენ. ინდუსტრიალიზაცია უკავშირდებოდა საგარეო ფაქტორსაც, რამდენადაც იგი საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური დამოუკიდებლობის პირობად განიხილებოდა. საქართველოსთვის ინდუსტრიალიზაციას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მით უფრო, რომ მას საამისო პოტენციური შესაძლებლობანი ჰქონდა - ჰიდროენერგეტიკული რესურსები, სათბობი, წიაღისეული, ხე-ტყის მდიდარი მასივები, ტექნიკური სასოფლო-სამეურნეო კულტურები

ქმნიდნენ პირობებს საქართველოში მსუბუქი მრეწველობის განვითარებისათვის. მაგრამ მას თავისებურებანიც ახასიათებდა, რაც მდგომარეობდა იმაში, რომ მსხვილი მრეწველობის მშენებლობა იწყებოდა ერთობ დაბალი დონიდან, მწირ ტექნიკურ და ენერგეტიკულ ბაზაზე, მცირე იყო კვალიფიციური მუშებისა და სპეციალისტების რაოდენობა, არასაკმარისად იყო გამოკვლე-ული ბუნებრივი სიმდიდრეები და ა. შ. საქართველოს კპ(ბ) IV ყრილობამ (1925 წლის 30 ნოემბერი - 5 დეკემბერი) დასახა მსხვილი მრეწველობის ახალი კერების შექმნის და ამისათვის ტრანსპორტის რეკონსტრუქცია-განვითარების ამოცანები, ხოლო საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1926 წლის დეკემბრის პლენუმმა შეიმუშავა მრეწველობის განვითარების და იმავდროულად სოფლის მეურნეობის პროპორციული განვითარების ღონისძიებანი.

ინდუსტრიალიზაციის განხორციელება საქართველოში იწყებოდა რთულ ვითარებაში. ქართველ-უკლონისტთა ნაწილი მიემხრო სხვადასხვა ოპოზიციურ ჯგუფებს, რომლებიც 1926 წ. გამოვიდნენ ინდუსტრიალიზა-ციის კურსის წინააღმდეგ. საქართველოს ინდუსტრიალიზაციის ზოგიერთი მოწინააღმდეგე მსხვილი მრეწველობის შექმნის წყაროების განხილვისას მიუთითებდა იმაზე, რომ "მსოფლიო ბაზრისა და ჩვენი წარმოების წესის დღევანდელ პირობებში საქართველოს ბუნებრივ სიმდიდრეს ვერ ექნება მიმზიდველი ძალა უცხოეთის კაპიტალისათვის, ვერ მიეცემა ამ სიმდიდრეს ისეთი საექსპორტო მნიშვნელობა, რაც თავის მხრივ შეიძლება საფუძვლად დაედოს ჩვენში მსხვილი მრეწველობის განვითარებას"

ინდუსტრიალიზაციის სწრაფი ტემპები საქართველოსათვის ზოგიერთ ხელმძღვანელ სამეურნეო მუშაკს დროებით მოვლენად მიაჩნდა. მეტალურგიის, ქვანახშირის და ნავთობის მრეწველობის განვითარების ხაზის დასახვას უაზრობად თვლიდა, ხოლო ამ დარგების განვითარების გარეშე შეუძლებელი იყო ფართო ინდუსტრიული განვითარება. მძიმე ინდუსტრი-აზე იმედის დამყარება "წაგვიყვანდა განვითარების არა ბუნებრივი გზით და ბოლოს და ბოლოს მეტად მძიმე ეკონომიკურ შედეგს მოგვცემდა" ზოგიერთი სამეურნეო ხელმძღვანელი მხარს უჭერდა მხოლოდ მსუბუქი მრეწველობის, აბრეშუმის, თამბაქოს, კონიაკ-სპირტის, სატყეო დარგების განვითარებას. მაგრამ მძიმე ინდუსტრიის განვითარების აღებული საკავშირო კურსის განხორციელების აუცილებლობა შეუვალი იყო. იგი საქართველოს სამომავლო ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივებს არ ეწინააღმდეგებოდა, არამედ პირიქით.

ინდუსტრიალიზაციის განხორციელებას დიდი მოცულობის კაპიტალდაბანდებანი ესაჭიროებოდა, რაც სახელმწიფო მრეწველობაში მომჭირნეო-ბის უმკაცრესი რეჟიმის და შრომის ნაყოფიერების ზრდის, მოსახლეობის სახსრების, ინდუსტრიალიზაციის სესხებისა და ანაბრების მობილიზაციის გზით უნდა განხორციელებულიყო.

შინადაგროვების გადიდებისათვის დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა მრეწველობის მართვის რეორგანიზაციას, რომელიც 1926 წ. გატარდა. ამის შედეგად გაფართოვდა საწარმოთა დირექტორების უფლებები ერთმმართველობის სახით, მკვეთრად შემცირდა შუალედური რგოლები საწარმოებსა და ტრესტებს შორის, რითაც შემცირდა არამწარმოებლური ხარჯები.

ქართველმა ახალგაზრდა მანქანათმშენებლებმა 1926 წლიდან დაიწყეს აბრეშუმის რთული ძაფსახვევი მანქანების მასობრივად გამოშვება, რის შედეგადაც შეწყდა ამ მანქანების შემოზიდვა იტალიიდან და დაიზოგა ათე-ულ ათასობით მანეთი ოქროთი. მძიმე ინდუსტრიის განვითარებას ხელს უწყობდა მსუბუქი მრეწველობა, რომლის პროდუქციის ნაწილი, მაგალითად, აბრეშუმის პარკის ადგილზე გადამუშავებისა და საფეიქრო წარმოე-ბის მოწყობის შედეგად მიღებული, ძვირადღირებული ნახევარფაბრიკატი იგზავნებოდა მსოფლიო ბაზარზე, რაც ზრდიდა სავალუტო ფონდს ჭიათურის მანგანუმის ამერიკული კონცესიის გზით მიღებულ სავალუტო შემოსავალთან ერთად. უნდა აღინიშნოს, რომ კონცესია "ჰარიმანი და კომპა-ნია" საკონცესიო ვალდებულებებს სრულად არ ასრულებდა. ამერიკული კონცესიის ეკონომიკური შედეგი გამოიხატა მანგანუმის მოპოვებისა და რეალიზაციის შეკვეცაში, მსოფლიო ბაზარზე ჭიათურის მანგანუმის ერთ-ერთი წამყვანი პოზიციის დაკნინებაში, უკანონო ოპერაციების გზით სავალუტო შემოსავლების შეგნებულ შემცირებაში და ა.შ. მანგანუმის წარმოე-ბის ამერიკული კონცესია გაუქმდა 1928 წლის აგვისტოში კონცესიონერის მოთხოვნით, რომელიც შეზღუდული იყო საბჭოური კანონმდებლობით. კონცესიის გაუქმების შემდეგ, რაც საბჭოთა მხარისათვის იძულებითი ნა-ბიჯი იყო, მანგანუმის წარმოება აღორძინების გზას დაადგა. უკვე 1929 წლის 1 თებერვლისათვის 35 მაღაროდან აღდგენილ იქნა 17 მაღარო და გამამდიდრებელი ფაბრიკები. ამ დროისათვის მანგანუმის წარმოებაში მუ-შაობდა 9300 მუშამოსამსახურე, გადიდდა მადნის მოპოვება, რაშიც გადამწყვეტი როლი შეასრულა მაღაროელ მუშათა შრომამ, შრომითმა მეტოქეობამ, სოციალისტურმა შეჯიბრებამ, რომელიც ფართოდ გაიშალა იმ დროს ქვეყანაში.

ექსპორტის საგანს შეადგენდა ასევე დიატომიტი, ბარიტი, ფლორიდინი (გუმბრინი), ლითოგრაფიული ქვა, მარმარილო, აგრეთვე აბრეშუმი, თამბაქო, ღვინო, ხე-ტყე, კაკალი და სხვ. მაგრამ ექსპორტით მიღებული სავალუტო შემოსავლები შედიოდა არა საქართველოს, არამედ საკავშირო ბიუჯეტში, საიდანაც იღებდა საქართველოს რესპუბლიკა თანხებს საკავშირო განაწილების წესის მიხედვით. მაგალითად, ზაჰესის მშენებლობაზე დახარჯული 15,7 მლნ. მანეთიდან 11 მლნ. მან. დახარჯულ იქნა საკავშირო ბიუჯეტიდან. რიონჰესის მშენებლობისათვის გათვალისწინებული 13 მლნ. მანეთიდან საკავშირო ბიუჯეტმა გამოყო 9,7 მლნ. მან. ინდუსტრიალიზაციის დაწყებით პერიოდში საქართველოს ბიუჯეტი დეფიციტური იყო, რაც იფარებოდა ამიერკავკასიის ფედერაციის, განსაკუთრებით კი სა-კავშირო ბიუჯეტიდან.

შინადაგროვების ზრდაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს 1926-1929 წლებში გამოშვებულმა ინდუსტრიალიზაციის სესხებმა. მარტო პირველი და მეორე სესხის რეალიზაციის შედეგად მიღებული იქნა 4 მლნ. მანეთი. უფრო მეტი სახსრები იქნა მიღებული მესამე სესხის ობლიგაციების გავრცელებით, რაც ხელს უწყობდა კაპიტალდაბანდების ზრდას. ამან, თავის მხრივ, განაპირობა ახალ სამრეწველო საწარმოთა ამუშავება. კერძოდ, 1926 წლის მეორე ნახევარში ამუშავდა ახალი და რეკონსტრუირებული აბრეშუმის ძაფსახვევი და ძაფსაგრეხი ფაბრიკები ოზურგეთში, ხონში და თელავ-ში. გაფართოვდა თბილისის და სამტრედიის ამ პროფილის ფაბრიკები. მე-აბრეშუმეობამ მიიღო მკვეთრად გამოხატული სამრეწველო ხასიათი. იმავე წლის დამლევს ამუშავდა ქუთაისის რეზინის და შულავერის ბამბის საპენტი ფაბრიკები.

ინდუსტრიალიზაციის წლებში დასრულდა ზაჰესის მშენებლობა, მი-სი პირველი რიგი საზეიმოდ გაიხსნა 1927 წლის 27 ივნისს, ხოლო მეორე დღეს — 28 ივნისს, ქუთაისის მახლობლად სოფ. ჭომას მიდამოებში, მდ. რიონზე მომავალი გვირაბის სათავესთან, კლდის სამი ნაღმის აფეთქებით საძირკველი ჩაეყარა უფრო მძლავრი — რიონის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობას. ამავე პერიოდში შენდებოდა აჭარისწყლის (აწჰესი), აბაშის (აბჰესი) და ალაზნისჰესი. 1928 წ. ამუშავდა აწჰესი. 1926 წ. საქართველოში მუშაობდა 7 სასოფლო ელექტროსადგური. ადგილობრივი გლეხობის ძალებით აშენდა სოფ. ველისციხის, ხონის, შოვის, ონის, აბასთუმნის, ახალ-ციხის, აწყურის ჰიდროელექტროსადგურები. მათ მიერ გამომუშავებული ელექტროენერგია გამოიყენებოდა არა მარტო განათების, არამედ სასოფლოსამეურნეო წარმოებაში (წისქვილი, ხე-ტყის ხერხვა და ა. შ.).

1926-1927 წლებში დამთავრდა თბილისის ლითონკონსტრუქციების და ლითოგრაფიული ქვის დამამზადებელი ქარხნების, მარელისის გრეხილ-ავეჯის ფაბრიკის, ბათუმის ხისდამამუშავებელი ქარხნის მშენებლობა. საფუძველი ჩაეყარა თბილისის მაუდ-კამვოლის ფაბრიკის, სადგურ კასპის მახლობლად ცემენტის ქარხნის მშენებლობას, ამუშავდა ფხვიერი ქვანახშირის საბრიკეტო ფაბრიკა, საკავშირო მნიშვნელობის ბორჯომის საკასრე ქარხანა, 1928 წ. გორის საკონსერვო ქარხანა (რომლის პროდუქცია საექ-სპორტო იყო), სოფ. ქისათიბში დიატომიტის საფქვავი, მცხეთის ხე-ტყის ქარხნები; 1929 წ. — ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა, ქუთაისის აბრეშუმის ძაფსახვევი ფაბრიკა, ნოსირის (სენაკის მაზრა) აგურ-კრამიტის და მოწამეთის კირის ქარხნები. გაფართოვდა ნავთობის საძიებო სამუშაო-ბი კახეთსა და გურიაში. იტალია-ბელგიის საკონცესიო კომპანიამ 1927-1928 წლებში შირაქში გაჭრა 540 მ. სიღრმის ჭაბურღილი, მაგრამ ამით ამოიწურა მისი "მოღვაწეობა" 1930 წ. ამუშავდა თბილისის მაუდ-კამვოლის ფაბრიკა, ბაქო-ბათუმის ნავთსადენი.

ლითონდამმუშავებელ ქარხნებს არ შეეძლოთ დაეკმაყოფილებინათ მოთხოვნილება მათ პროდუქციაზე. ამიტომ გადაწყდა დიდუბეში მსხვილი მექანიკური ქარხნის მშენებლობა. მანქანებზე დიდი მოთხოვნილების გამო თურქესტანმა დაუკვეთა საქართველოს აბრეშუმის 800 ძაფ-სახვევი მანქანა, 1927-1928 სამეურნეო წელს თბილისის 26 კომისრის სახ. ქარხანამ მოკავშირე რესპუბლიკებს გაუგზავნა 600 ასეთი მანქანა, მათგან მარტო თურქესტანს - 432. აღსანიშნავია, რომ ასეთი მანქანები მზადდებოდა მხოლოდ თბილისში, რამაც შეასრულა გადამწყვეტი როლი იმაში, რომ შეწყდა საფეიქრო მრეწველობისათვის საჭირო მანქანების იმპორტი.

ინდუსტრიალიზაციის წლებში, ჩაის მრეწველობის გაფართოების პირობებში, საქართველოში არსებულ 6 ფაბრიკას არ შეეძლო დიდი რაოდე-ნობის ჩაის ფოთლის გადამუშავება, ამიტომ მანქანათმშენებლობა შეუდგა ჩაის ფაბრიკებისათვის როლერების გამოშვებას. ამ დარგში საბჭოთა კავ-შირმა დაიკავა მონოპოლიური მდგომარეობა.

განსაკუთრებით სწრაფად იზრდებოდა კვების მრეწველობა აფხაზეთ-ში, გუდაუთასა და გალში ამუშავდა სპირტის სახდელი ქარხნები. 1921-1928 წლებში საქართველოში აშენდა 42 ახალი სამრეწველო საწარმო.

საქართველოს სამრეწველო განვითარებაში გარკვეული ადგილი ეკავა შინამრეწველობას (ხელოსნურ წარმოებას), რომელსაც არსებობის ხან-გრძლივი ისტორია და მყარი ტრადიცია გააჩნდა. ეს განპირობებული იყო ეკონომიკური განვითარების თავისებურებებით (სასოფლოსამეურნეო სამუშაოთა ხასიათი, სახნავ-სათესი მიწების სიმცირე, მიმოსვლის საშუალებათა უქონლობა მაღალმთიან ადგილებში და სხვ.). ხელისუფლება მოსახლეობის მოხმარების საგნებით დაკმაყოფილების მიზნით, დაბეგვრის შემსუ-ბუქებით, ნედლეულის შეღავათიან ფასებში მიწოდებით, დუქნების ქირის დაკლებით და სხვა ღონისძიებებით ხელს უწყობდა შინამრეწველობის განვითარებას.

ინდუსტრიალიზაციის წლებში მიმდინარეობდა, ერთი მხრივ, შინამრეწველობის სარეწების ნაწილის გაფართოების, ხოლო მეორე მხრივ, სახელმწიფო მრეწველობასთან მისი შერწყმის პროცესი.

ამ პერიოდში გაუმჯობესდა ტრანსპორტის, პირველ რიგში რკინიგ-ზის მუშაობა. 1926-1929 წლებში საქართველომ მიიღო რუსეთიდან ახალი მძლავრი ორთქლმავლები, ვაგონები და სალიანდაგო მასალები. 1927 წლის 1 მაისიდან ამუშავდა სენაკ-ზუგდიდის რკინიგზის უბანი, ხოლო 1928 წ. დაიწყო საბჭოთა კავშირში პირველი სამაგისტრალო რკინიგზის ურთულე-სი უბნის - სურამის უღელტეხილის 63 კმ. სიგრძის რკინიგზის ელექტროფიცირება. ჩატარდა მუშაობა ფოთის და სოხუმის ნავსადგურების რეკონ-სტრუქციისათვის. ვითარდებოდა ავტოტრანსპორტიც: საავტომობილო გზე-ბის სიგრძე 1928 წლისათვის 6,4 ათას კმმდე გაიზარდა, სატელეფონო გაყვანილობის სიგრძემ 7 ათას კმ. გადააჭარბა. დაიწყო რადიოფიკაცია.

მაგრამ იყო სხვა სტატისტიკაც: საბჭოთა ეკონომიკის შესაძლებლობე-ბის ზრდა მუშის ყოველდღიურ შრომაზე იყო დამოკიდებული, შრომის-ნაყოფიერება კი სისტემატურად იზრდებოდა. როგორც ბოლო პერიოდის გამოკვლევები ადასტურებენ, იმ წლებში მუშა გაცილებით მეტს გამოიმუ-შავებდა, ვიდრე მას ყოველთვიური ხელფასის სახით ეძლეოდა. მაგალითად, ტყავის მრეწველობაში საშუალოდ მუშა გამოიმუშავებდა თვიურად 1075. 7 მანეთს, ხელფასი კი ჰქონდა 84.3 მანეთი, ანუ გამომუშავებული თანხის 8%. მართალია, ამ თანხაში უნდა გავითვალისწინოთ ზედნადები ხარჯები, მაგრამ აშკარაა, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ეწეოდა მუშის ექ-სპლოატაციას, გამომუშავებული თანხის ძირითადი ნაწილი მიდიოდა კომუნისტური სახელმწიფოს ჯიბეში. შრომის ასეთი დაუფასებლობა მუშას არ აძლევდა საშუალებას ერთ ადგილზე გაჩერებულიყო. იმ წლებში ძალიან ბევრი გადადიოდა კერძო საწარმოო სტრუქტურებში, სადაც შრომის პირობები უკეთესი იყო.

როგორც ირკვევა, საქართველოში, ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის პირობებში, სახელმწიფოს მხრიდან შეზღუდვებისა და პერმანენტული კონტროლის ვითარებაში, კერძო სექტორი თანდათან ფეხზე დგებოდა. სტატისტიკა მიუთითებს, რომ 1924-1925 წლებში კერძო სექტორის მონაწილეობა საბირჟო ოპერაციებში უდრიდა 18 პროცენტს. ამავე პერიოდში კერძო ფირმებმა და პირებმა ბირჟაზე გაყიდეს 650 ათასი მანეთის საქონელი. უამრავი შემოწმება ადასტურებდა, რომ ასეთ საწარმოებში უკეთ იყო დაყენებული შრომის ორგანიზაცია, საშემსრულებლო დისციპლინა. აქედან გამომდინარე ხელფასიც მაღალი იყო. როგორც ირკვევა კერძო საწარმოებ-ში მუშის თვიური ხელფასი 15-30 პროცენტით მაღალი იყო, ვიდრე

სახელმწიფო სექტორში. ეს კომუნისტური ხელისუფლების წარმომადგენელთა შეშფოთებას იწვევდა. არ მტკიცდებოდა დოგმა — კაპიტალისტურ ეკონომიკასთან შედარებით სოციალისტური ეკონომიკის უპირატესობის შესახებ.

საქართველოში მრეწველობის განვითარების შედეგად საგრძნობლად შეიცვალა მისი თანაფარდობა სოფლის მეურნეობასთან, რომლის პროდუქ-ციის ხვედრითი წილი შემცირდა, ხოლო მრეწველობისა გაიზარდა 31,7%მდე, და რაც მთავარია, ეს ზრდა მიმდინარეობდა მსხვილი მრეწველობის ხარჯზე.

მძიმე ინდუსტრიის უპირატესი განვითარების ინტერესები მოითხოვდნენ კონკრეტული ამოცანების შემუშავებას შედარებით ხანგრძლივი პერიოდისათვის შედგენილი სახელმწიფო გეგმის სახით. პირველი ხუთწლი-ანი გეგმის შედგენა 1928 წ. მიმდინარეობდა მძაფრი ბრძოლის პირობებში. ზოგიერთი ანტისაბჭოურად განწყობილი სამეურნეო ხელმძღვანელი აყე-ნებდა საქართველოს სახალხო მეურნეობის განვითარების "საკუთარ თეორიას", რომლის შინაარსი მდგომარეობდა იმაში, რომ "საჭიროდ მიგვაჩნია უახლოესი ხუთი წლის მანძილზე განსაკუთრებული ყურადღება მივაპყროთ სასოფლო მეურნეობას" ან "ჩვენ უნდა ავიღოთ მრეწველობის განვითარების სხვა გეზი... მსუბუქი ინდუსტრიის განვითარებისაკენ" მაგრამ წინააღმდეგობის მიუხედავად დაიწყო პირველი ხუთწლიანი გეგმის განხორციელება ინდუსტრიული განვითარების, მრეწველობის ახალი დარგე-ბის მშენებლობისა და ამის შესაბამისად დარგობრივი სტრუქტურის ცვლილებების მიმართულებით. მაგრამ "გეგმიანი" ეკონომიკა მთლად ვერ ამართლებდა თავის თავს, რადგან იგი მკაცრ ჩარჩოებში აქცევდა მეურნეობის ამა თუ იმ დარგის ბუნებრივ განვითარებას, აიძულებდა მრეწველო-ბაში დასაქმებულთ მთელი ძალების დაძაბვით ებრძოლათ დაშვებული სახელმწიფო გეგმების შესასრულებლად. მათი უნარისა და შესაძლებლო-ბების შემოქმედებითი გამოყენება ერთობ შეზღუდული იყო და უპირატე-სად მორალურ და არა მატერიალურ სტიმულირებაზე იყო დამყარებული.

20-იანი წლების მეორე ნახევარში ასევე შეიცვალა სოფლის მეურნეო-ბის სოციალურეკონომიკური სტრუქტურა და გლეხობის სოციალური დიფერენციაცია.

1923 წლიდან საქართველოს სოფელში თავი იჩინა მუშახელის დაქირავების შემცირების ტენდენციამ, რაც დაკავშირებული იყო აგრარული რეფორმის "დაკვრითი წესით" გატარებასთან. ადგილი ჰქონდა მიწის ნა-ციონალიზაციის კანონის დარღვევებს. ზოგი "კულაკური" მეურნეობა სარ-გებლობდა მუდმივი, ზოგი კი დროებითი დაქირავებული მუშახელით. მიწის ნაციონალიზაციის მიუხედავად ხშირი იყო მიწის ყიდვა-გაყიდვის შემთხვევები. მაგრამ მიუხედავად დარღვევა-ნაკლოვანებებისა, აგრარული რეფორმის შედეგად უმიწო და მცირემიწიანი გლეხობა რამდენადმე დაკმაყოფილდა მიწით. შეერყა საფუძველი შეძლებულ მეურნეობებს.1923 წლიდან დაიწყო ე.წ. ჯგუფური მიწათმოწყობა, რაც ამზადებდა წანამძღვრებს კოლექტივიზაციისათვის.

უკვე სახალხო მეურნეობის აღდგენის ეტაპზე გაჩნდა გლეხურ მეურ-ნეობათა კოოპერირების სხვადასხვა ფორმა - კოლმეურნეობა-არტელი, კომუნა, მიწის საზიაროდ დამმუშავებელი

ამხანაგობა. კოოპერატივებში 1927 წლის ოქტომბრისათვის გაერთიანებული იყო 1454 გლეხური მეურნეობა, მათ შორის არტელებში 157, ამხანაგობებში კი 1195 მეურნეობა და ა. შ. იმ დროს არტელებში გაერთიანებისადმი მიდრეკილებას უფრო საშუალო გლეხობა იჩენდა, რაც აიხსნებოდა იმით, რომ არტელებს სახელმწიფოს "მზრუნველობით" გააჩნდათ სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა. მაგრამ ამ ეტაპზე საბჭოთა ხელისუფლება სოფლად მოვლენების ფორსირებას არ ახდენდა, ჯერ კიდევ სჯეროდათ, რომ ნ. ბუხარინის ეკონომიკური სტრატე-გია გაამართლებდა, რაც კერძო და სახელმწიფო სექტორის "ჰარმონიულ" განვითარებას, საბაზრო ურთიერთობის ელემენტების შენარჩუნებას გულისხმობდა.

მაგრამ 1928 წელს საბჭოთა კავშირში დაიწყო "სასაქონლო შიმშილი". განსაკუთრებით მძიმე ვითარება შეიქმნა მოსახლეობის პურით მომარაგე-ბის საქმეში. იძულებული გახდნენ საბარათო სისტემა შემოეღოთ. შედარე-ბით დაბალმა მოსავლიანობამ ბაზარზე პურის დეფიციტი გამოიწვია. პურის დიდი მარაგი ჰქონდათ კულაკებს, მაგრამ ისინი მტკიცე ფასებით პურით ვაჭრობაზე უარს აცხადებდნენ და ელოდნენ ბაზარზე ფასების აწევას. საბჭოთა ხელისუფლება ვეღარ ამარაგებდა ქალაქებს, შეიარაღებულ ძალებს იათვი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტით. ეს კი კომუნისტური პარ-ტიის ინტერესებში არ შედიოდა. საბჭოთა ხელისუფლებას სოფელში ისეთი ეკონომიკური პარტნიორი ესაჭიროებოდა, რომელიც ულაპარაკოდ მისცემდა სახელმწიფოს იაფ პურს, სხვა სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულს, რომ მას უზრუნველეყო მუშები, წითელი არმია და საზღვარგარეთელი პარტნიორები (იმჟამად პური საბჭოთა კავშირის სავალუტო რეზერვების შექმნის ერთ-ერთი მთავარი საშუალება იყო) ამ მეტად მნიშვნელოვანი პროდუქტით. ამიტომაც გადაწყდა ქვეყნის მასობრივი კოლექტივიზაცია.

საკოლმეურნეო მოძრაობა საქართველოში გაფართოვდა 1928 წლის შემოდგომიდან, რასაც საფუძვლად დაედო საკ. კპ (ბ) XV ყრილობის მი-ერ მიღებული დირექტივები კოლექტივიზაციის განხორციელების შესახებ. ამ დროისათვის კოლმეურნეობათა რიცხვი გაიზარდა 239მდე, მათ შორის მნიშვნელოვანწილად არტელების რაოდენობა. იცვლებოდა გლეხობის სო-ციალური შემადგენლობა. საგრძნობლად გადიდდა საშუალო გლეხობის ხვედრითი წილი, ხოლო შეძლებული გლეხობისა — შემცირდა. საკოლმე-ურნეო მოძრაობაში, რომელიც მიმდინარეობდა სოფლად მძაფრი ბრძოლის ვითარებაში, უფრო ფართოდ მონაწილეობდნენ უმიწო, უქონელი ფენა გლეხობისა, მოჯამაგირეები, მწყემსები, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ კოლმეურნეობაში შესვლა იხსნიდა მათ დაქირავების მძიმე ტვირთი-საგან. 1928 წლის დამლევს კახეთის მოჯამაგირეებმა დააარსეს მევენახეო-ბის კოლმეურნეობა. მოჯამაგირეთა თაოსნობით კოლმეურნეობები შეიქმნა სხვა ადგილებშიც. მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავდა იმას, რომ საკოლმეურნეო მოძრაობა საქართველოში უმტკივნეულოდ მიმდინარეობდა. ად-გილი ჰქონდა დიდ სიძნელეებს, შეცდომებს, კერძოდ, კოლმეურნეობათა შექმნის ხელოვნურად დაჩქარებას, ე.წ. წვრილ კოლმეურნეობათა დაარსე-ბას და ა.შ.

საკოლმეურნეო მშენებლობა გაძლიერდა 1929 წლის მეორე ნახევრიდან, როდესაც მზადდებოდა ნიადაგი მასობრივ კოლექტივიზაციაზე გადასვლისათვის. საქართველოს კპ (ბ) XV ყრილობამ (1929 წლის ივლისი) სპეციალურად იმსჯელა რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის მდგომარეო-ბის შესახებ და მიუთითა მისი წამყვანი დარგების დიდ ჩამორჩენილობა-ზე და

ამიტომ დასახა სოფლისადმი სახელმწიფოს დახმარების გაძლიერე-ბის ღონისძიებანი - სოფლის მეურნეობის დაკრედიტების სტრუქტურის შეცვლა, მოკლევადიანი კრედიტის თანხების შემცირება და გრძელვადიანი კრედიტის ხვედრითი წილის გადიდება, საგრძნობლად იზრდებოდა კაპი-ტალდაბანდება საბჭოთა მეურნეობებში.

1929 წლიდან, საკოლმეურნეო მოძრაობის გათვართოებასთან დაკავშირეებით, გადაჭრით დაისვა სოფლის მეურნეობის ტექნიკური გადაიარაღე-ბის საკითხი. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციამ გაადიდა სოფლად სა-სოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღების შეტანა. ლითონდამმუშავებელი საწარმოები ამზადებდნენ რკინის გუთნებს, სოფელმა მიიღო დიდი როდე-ნობით რკინის ფოცხები, კულტივატორები და სხვადასხა დანიშნულების ინვენტარი. 1929 წ. საქართველოში მოეწყო პირველი სამი მანქანა-ტრაქ-ტორთა სადგური (აბაშის, აგარისა და ბორჩალოს მაზრაში), მაგრამ ისინი სრულად ვერ აკმაყოფილებდნენ არსებულ მოთხოვნებს. მეურნეობათა დიდი ნაწილი გლეხურ ინვენტარს ემყარებოდა.

სოფლის მეურნეობას კოლექტივიზაციის პროცესში მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდნენ ე.წ. მუშა-შეფები, ქალაქების სამრეწველო საწარმოე-ბი. 1929 წლის თესვის კამპანიის დროს თბილისის საშეფო საზოგადოებამ 93 სოფელში გლეხობის დასახმარებლად გაგზავნა 200 კაცისაგან შემდგარი 28 ბრიგადა, რომლებმაც შეაკეთეს 5 ათასზე მეტი ერთეული მანქანა-იარა-ღი, შექმნეს მიწის საზიარო დამუშავების 9 ამხანაგობა და 17 არტელი ად-გილობრივი გლეხობის უშუალო მონაწილეობით, ხოლო რესპუბლიკური საშეფო საზოგადოების ინიციატივით მარტო 1929 წ. ჩამოყალიბდა 149 არ-ტელი და 4 კომუნა. საშეფო საზოგადოებამ თავისი სახსრებით შეიძინა ტრაქტორები და დიდი რაოდენობით "მცირე ტექნიკა" სოფლისათვის.

1929 წლის ბოლოს მთლიანად საბჭოთა კავშირში სოფლად მუდმივ სამუშაოდ გაიგზავნა 25 ათასი გამოცდილი და სოფლის მეურნეობის მცოდნე მუშა, პარტიული მუშაკი. ამ ღონისძიებას გამოეხმაურა საქართველოც. აქ შეირჩა 400მდე მუშა და სპეციალისტი, რომელთაც უნდა ემუშავათ საქართველოს კოლმეურნეობებში, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებში და საბჭოთა მეურნეობებში.

ამ პერიოდში დაჩქარდა სასოფლო-სამეურნეო კადრების მომზადება. ამ საქმეს ემსახურებოდა 13 სპეციალური სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკუმი და გლეხი ახალგაზრდობის 14 სკოლა. სპეციალურ კურსებზე მზადდე-ბოდნენ ტრაქტორისტები, მექანიზატორები, ზეინკლები, ელექტრიკოსები და სხვ. დაარსებული იყო აგრონომიული და ვეტერინატული სასწავლო პუნქტები, რომლებიც ამზადებდნენ საშუალო კვალიფიკაციის კადრებს.

სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია, ეს "დიდი გადატრიალება" სოფლად დაკავშირებული იყო ძალადობასთან, იძულებითი მეთოდების გამოყენებასთან. კოლექტივიზაციის გათვართოების პროცესში გამოაშკარავდა მთელი რიგი სიძნელეები და ნაკლოვანებები.

1929 წლის დამლევიდან კომუნისტური პარტია გადავიდა შეძლებული გლეხობის ანუ "კულაკობის" შეზღუდვიდან მათი, როგორც კლასის (სოციალური ფენის) ლიკვიდაციის პოლიტიკაზე. გაუქმდა კანონები იჯარისა და შრომის დაქირავების შესახებ, მოიხსნა

განკულაკების აკრძალვა, დამახინჯებული სახით ხორციელდებოდა კულაკობის, როგორც სოციალური ფენის, ლიკვიდაციის ყოვლადგაუმართლებელი პოლიტიკა. ერთმა-ნეთში ურევდნენ კულაკსა და საშუალო გლეხს, რის გამოც განკულაკების მსხვერპლი ხდებოდა ზოგჯერ საშუალო გლეხიც. კულაკები აწყობდნენ აშკარა გამოსვლებს, მიმართავდნენ საკოლმეურნეო მოძრაობის აქტივისტე-ბის მკვლელობას, კოლმეურნეთა ნათესების განადგურებას, ურჩევდნენ გლეხებს დაეხოცათ მუშა-საქონელი, რათა იგი არ გამხდარიყო კოლმეურ-ნეობათა საკუთრება და ა.შ.

საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკების სამეურნეო თავისებურებების, მა-სობრივი კოლექტივიზაციის მომზადების სხვადასხვა დონის გათვალისწი-ნებით დაწესდა მთლიანი კოლექტივიზაციის განხორციელების ვადები, რომელიც ამ პროცესის განსხვავებულ ტემპებთან იყო დაკავშირებული. კოლექტივიზაციის ტემპების მიხედვით სამ ჯგუფად დაყოფილი გრაფიკის მიხედვით საქართველო (ამიერკავკასია) მოჰყვა მესამე ჯგუფში, სადაც კოლექტივიზაციის განხორციელების დამთავრება ყველაზე გვიან - 1933 წელს იყო ნავარაუდევი. ამიერკავკასიაში მთლიანი კოლექტივიზაციის და-საწყისი განეკუთვნება 1931 წ., მაგრამ საქართველოს იმჟამინდელმა ხელმძღვანელობამ დაარღვია საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1930 წლის 5 იანვრის დადგენილებით გათვალისწინებული ვადა და საკუთარი ინიცი-ატივით საკავშირო მთავრობის წინაშე "თავის გამოსაჩენად" გადაწყვიტა კოლექტივიზაციის დამთავრება ვადაზე ადრე - 1932 წლისათვის. ამ მიზ-ნით იგი დაადგა კოლექტივიზაციის ხელოვნურად დაჩქარების გზას. ამასთან ერთად საქართველო კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1930 წლის იანვრის პლენუმმა აგრეთვე შეცდომით მიიღო გადაწყვეტილება განკულაკე-ბის თაობაზე, რომელიც დასაშვებად იყო აღიარებული მთლიანი კოლექ-ტივიზაციის რაიონებისათვის. საქართველოში კი აღნიშნული გადაწყვეტილება გავრცელებულ იქნა არა მთლიანი კოლექტივიზაციის რაიონებზეც. ამ არასწორი ორიენტაციის შედეგად ადგილობრივმა პარტიულმა ორგანო-ებმა მიმართეს საკოლმეურნეო მოძრაობაში შიშველი ადმინისტრირების, "შეჯიბრებების" პრაქტიკას, მარცვლეულის დამამზადებელი მოწინავე სა-კავშირო რაიონების კოლექტივიზაციის ტემპებისა და მეთოდების მექანი-კურად გადმოტანას საქართველოში, დეკრეტებით მთლიანი კოლექტივი-ზაციის რაიონებად გამოცხადებას ისეთი რაიონებისა, სადაც კოლექტივი-ზაციის დონე უფრო დაბალი იყო და არ აღემატებოდა 10-11 პროცენტს. კოლმეურნეობების შექმნისას მიმართავდნენ გლეხობის დაშინებას, ე.წ. "შავ სიებში" შეტანას, საარჩევნო უფლების ჩამორთმევას, დაპატიმრების და გადასახლების მუქარას და ა.შ.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის პროცესი სო-ციალურ-ეკონომიკურ თავისებურებათა გამო საბჭოთა კავშირის მარცვლე-ულის მთავარი რაიონების კოლექტივიზაციისაგან განსხვავდებოდა. თუ იმ რაიონებშიც კი მთლიან კოლექტივიზაციაზე გადასვლა არ ემთხვეოდა კულაკობის ლიკვიდაციის პოლიტიკაზე გადასვლას და საჭირო გახდა ორწლიანი მოსამზადებელი მუშაობა, მით უფრო არ ემთხვეოდა ერთმანეთს ეს ორი მოვლენა საქართველოში. ამასთან, საკავშირო მარცვლეულის რაიო-ნებში კულაკური მეურნეობანი სწრაფად, ძალდატანებითი ექსპროპრიაცი-ის გზით იქნენ ლიკვიდირებული, საქართველოში კი თანდათანობით, ეკონომიკურ შეზღუდვათა გამოყენების გზით.

სოფლად გამწვავებული ბრძოლის ვითარებაში 1930 წლის 2 მარტს გამოქვეყნდა ი. სტალინის ნაშრომი "თავბრუდახვევა წარმატებებისაგან", რომელშიც დაგმობილ იქნა შეცდომები და დამახინჯებანი, დეკრეტების მავნე პრაქტიკა სამეურნეო მშენებლობაში, რაშიც ბრალი მიუძღოდათ, პირველ რიგში, ადგილობრივ პარტიულ ორგანიზაციებს და ცალკეულ ხელმძღვანელ მუშაკებს. იმავე წლის 3 აპრილს გამოქვეყნდა ი. სტალინის ანალოგიური ხასიათის მეორე სტატია "პასუხი ამხანაგ კოლმეურნეებს"

საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტი 1930 წლის 13 აპრილის დადგენილება, რომელიც სახელმძღვანელოდ იღებდა ი. სტალინის სტატი-ებს, აღიარებდა იმავე წლის იანვრის პლენუმის მიერ დაშვებულ უხეშ შეცდომებს. ადგენდა, რომ 1930 წ. მთელი რიგი ოლქები და მაზრები, კერძოდ, თბილისის ოლქის, გარე კახეთის, მცხეთამუხრანის, თბილისის გარეუბნების, სამტრედიის, ხონის, ქუთაისის, ბაღდათის, ვანის და ზესტაფონის რაიონები გამოცხადებულიყო მთლიანი კოლექტივიზაციის რაიონე-ბად და რაც მთავარია, გულისხმობდა კოლექტივიზაციის დასრულებას თუ არა 1931 წლის დამლევისათვის, 1932 წლის გაზაფხულისათვის მაინც, მაგრამ ეს ვადაც, რაც შემდგომ გამოჩნდა, არარეალური იყო.

ადგილობრივი ხელმძღვანელი ორგანოების მიერ დაშვებული მთავარი შეცდომები დაკავშირებული იყო საშუალო გლეხობისადმი მცდარ მიდგომასთან, საკოლმეურნეო მშენებლობაში ნებაყოფლობის პრინციპის დარღვევასთან, ადგილობრივ თავისებურებათა გაუთვალისწინებლობასთან და ა.შ. ამ დარღვევებს მოჰყვა გლეხობის უკმაყოფილება, საპროტესტო მღელვარება, ზოგჯერ შეიარაღებული წინააღმდეგობაც კოლმეურნეობათა ჩამოყალიბების პროცესში.

1930 წლის მაისიდან რამდენადმე შეიცვალა კოლექტივიზაციის განხორციელების მეთოდები, რის შედეგადაც შესუსტდა და ზოგან შეწყდა გლეხობის მასობრივი განთესვა კოლმეურნეობებიდან. მაგალითად, კახეთ-ში კოლმეურნეობებიდან გავიდა გლეხობის თითქმის ნახევარი, გორის რა-იონში - მეოთხედი, ქუთაისის რაიონში - მეხუთედი, სულ საქართველო-ში საშუალოდ კოლმეურნეობიდან გავიდა მესამედი, მაგრამ კოლმეურნეო-ბიდან გასულნი კვლავ უბრუნდებოდნენ მას. 1930 წლის გამავლობაში საქართველოში კულაკობა (ე.ი. სოფლის მეურნეობაში ჩაბმული ის ადამია-ნები და მათი ოჯახის წევრები, რომლებიც კომუნისტური იდეოლოგიის მიხედვით, ეწეოდნენ სხვის შრომის ექსპლუატაციას, ფლობდნენ სხვასთან შედარებით მეტ მატერიალურ დოვლათს, გამწევ საქონელს და ა.შ.), რო-გორც სოციალური ფენა, ძირითადად ლიკვიდირებულ იქნა. ამაში არ იგულისხმება მათი ფიზიკური განადგურება.

საქართველოს კოლმეურნეობებში განსაკუთრებით გაიზარდა განსა-ზოგადოებული მუშა-საქონლის რაოდენობა. ეს გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ თუ 1930 წლამდე კოლმეურნეთა უმრავლესობას შეადგენდა უსაქონლო უღარიბესი და ღარიბი გლეხობა, საშუალო გლეხობის შემობრუნებამ კოლმეურნეობებისაკენ განაპირობა მუშა-საქონლის რაოდენობის გაზრდა, ხოლო საშუალო გლეხობის კოლმეურნეობებში გაერთიანების ზრდას ხელი შეუწყო სოფლის მომარაგებამ სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღებით. შეიქმნა მანქანა-ტრაქტორთა სადგურები, რომლებიც მომსახურებას უწევდნენ კოლმეურნეობებს მათთან დადებული ხელშეკრულების საფუძველ-ზე.

ამრიგად, საკოლმეურნეო მშენებლობა საქრთველოში, სხვა რესპუბლიკებთან შედარებით, ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. სწორედ რესპუბლიკის სამეურნეო, პოლიტიკური და გეოგრაფიული პირობების და აგრეთვე კოლექტივიზაციის პროცესის ხელმძღვანელობაში დაშვებული შეცდომების გამო დაგვიანდა დასახული კურსის განხორციელება და იგი 30-იანი წლების ამოცანად დარჩა. აგრარული რეფორმა, რომელიც აღდგენითი პერიოდის დასასრულისათვის გატარდა მემამულეთა მიწების კონფის-კაციის სახით, 30-იან წლებამდე გრძელდებოდა.

კოლექტივიზაციის არსი მდგომარეობდა სოფლად მიწისა და საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განსაზოგადოებაში, რაც საფუძველშივე ეწინა-აღმდეგებოდა საუკუნეების მანძილზე არსებული კერძო საკუთრებისა და ინდივიდუალური გლეხური მეურნეობის ხასიათს და არ გამომდინარეობდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარების ისტორიული კანონზომიერებიდან. საკოლმეურნეო წყობილება იძულებით და ძალდატანებით ამკვიდრებდა სოფლად ე. წ. გათანაბრებას, რაც გლეხობის უნარისა და შესაძლებლობების რეალიზაციას ამუხრუჭებდა. კოლექტივიზაცია სრული-ად მიუღებელი იყო საქართველოს მაღალმთიანი რაიონებისათვის რელიეფის, მცირემიწიანობის თუ სხვა პირობების გამო. ეს გარემოებანი სოფლის მეურნეობის აღმავლობას ხელს ვერ უწყობდა.

კოლექტივიზაცია იყო გადახვევა სოფლის მეურნეობის განვითარების, გლეხობის ცხოვრების ბუნებრივი ხაზიდან.

დემოგრაფიული სიტუაცია.

დემოგრაფიულ სიტუაციაში მოსახლეობის ბუნებრივ ზრდასთან ერთად მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მოსახლეობის გადაადგილება, შიდა მიგრაციული პროცესები. საქართველოს ხელსაყრელი ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობა ოდითგანვე ხელს უწყობდა მის ტერიორიაზე მოსული ელემენტის დასახლებას. იგი გავლე-ნას ახდენდა როგორც ქალაქების, ასევე სოფლის მოსახლეობის რაოდე-ნობრივ და თვისებრივ დინამიკაზე.

1921 წელს საქართველოს მოსახლეობის აბსოლუტური რაოდენობა უდრიდა 2410,3 ათასს, მათ შორის ქალაქების მოსახლეობა შეადგენდა 475 ათასს, ანუ მთელი მოსახლეობის 20%-ს, ხოლო სოფლის მოსახლეობის რაოდენობა განისაზღვრებოდა 1935,3 ათასით. 1923 წელს ქალაქის მოსახლეობაზე მოდიოდა მთელი მოსახლეობის 21%, შესაბამისად რამდენადმე შემცირდა სოფლის მოსახლეობის ხვედრითი წილი. 1926 წელს მოსახლეო-ბის სრულიად საკავშირო აღწერის მონაცემებით საქართველოს მოსახლეო-ბის აბსოლუტური რაოდენობა შეადგენდა 2666,5 ათასს, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობა განისაზღვრებოდა 594,5 ათასით, ანუ მისი ხვედრითი წილი უდრიდა 22%, სოფლის მოსახლეობის რიცხვი უდრიდა 2072 ათასს. 1921-1926 წლებში ქალაქის მოსახლეობა იზრდებოდა. ზრდის ტემპი განსა-კუთრებით დაჩქარდა ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში. ეს გარემოება გა-ნაპირობა საქალაქო ცხოვრების დაწინაურებამ საერთოდ, განსაკუთრებით სამრეწველო მშენებლობის გაფართოებამ.

ქალაქების მოსახლეობის უპირატესი ზრდის ტენდენცია გრძელდებოდა 20-იანი წლების მთელ სიგრძეზე, კერძოდ 1926-1930 წლებში საქართველოს მოსახლეობის ზრდის პროცენტული მაჩვენებელი უდრიდა 18-%ს, ქალაქის მოსახლეობა ამავე პერიოდში გაიზარდა 19%-ით, ხოლო სოფლის მოსახლეობის მატების საშუალო მაჩვენებელი განისაზღვრებოდა 16%-ით. ამრიგად, ქალაქების მოსახლეობის ზრდის პროცენტი უფრო მაღალი იყო, ვიდრე საქართველოს მოსახლეობისა მთლიანად და კიდევ უფრო მაღალი, ვიდრე სოფლის მოსახლეობისა.

1926 წელს აფხაზეთის მოსახლეობა გადიდდა 201016მდე, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობის რიცხვი გაიზარდა 32244მდე, ხოლო სოფლის მო-სახლეობა- 168772მდე. 1926 წელს აფხაზეთის ქალაქის მოსახლეობა შეად-გენდა მთელი მოსახლეობის 16%-ს ანუ 1921 წელთან შედარებით გაიზარდა 2,2 პუნქტით, სოფლის მოსახლეობის ხვედრითი წილი კი შემცირდა 84%მდე.

მოსახლეობის 1926 წლის საკავშირო აღწერის მონაცემებით აჭარის ასსრ მოსახლეობა გაიზარდა 131957 კაცამდე, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობის რაოდენობა უდრიდა 50378, ხოლო სოფლის მოსახლეობა - 81579 სულს. ამრიგად, 1923-1926 წლებში აჭარის ქალაქის მოსახლეობის ხვედრითი წილი შემცირებულა. ეს გარემოება, უნდა აიხსნას მოცემულ პერიოდ-ში აჭარაში სოფლის მეურნეობის აღორძინებით. აჭარას საქართველოს სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებული მიწათსარგებლობის წესი ახასიათებდა, რა-საც განსაზღვრავდა მაჰმადიანური იდეოლოგიის ეკონომიკური პრინციპე-ბი. ამიტომ საბჭოურმა მიწის რეფორმამ დიდი ძვრები მოახდინა მიწათ-სარგებლობაში. სოფლად მუშახელის დასაქმების სფერო მნიშვნელოვნად გაფართოვდა.

სამხრეთოსეთის ავტონომიური ოლქის მოსახლეობა 1923 წ. უდრიდა 79599 სულს, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობა შეადგენდა მხოლოდ 5,8%-ს, ხოლო სოფლის მოსახლეობა 74384. 1926 წლის მონაცემებით მოსახლეო-ბის რაოდენობა გაიზარდა 87357მდე, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობა 5818მდე, ხოლო სოფლის მოსახლეობა შეადგენდა - 81557-ს. ქალაქის მო-სახლეობის ხვედრითი წილი მცირედ, მაგრამ მაინც გაიზარდა.

მოსახლეობის 1926 წლის საკავშირო აღწერა იძლევა დაწვრილებით მონაცემებს საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობის, სოციალური და ეროვნული შემადგენლობის, დასაქმების, განათლების შესახებ და ა.შ. აღ-სანიშნავია, რომ ეს აღწერა იყო საყოველთაო. მისი შედეგები სრულად გამოქვეყნდა და, ჩვენი აზრით, აღწერის შედეგები თავისუფალია კორექტირებისაგან, რომელსაც საბჭოური სტატისტიკა მიმართავდა სინამდვილესთან არაადექვატური მისადაგების პრინციპით. მოსახლეობის აღწერის ჩა-ტარების შემდეგ მისი შედეგების პუბლიკაციასთან დაკავშირებით საჭირო გამხდარა მსჯელობა ქართველი ეროვნების განსაზღვრის თაობაზე, რადგან აღწერა ჩატარდა ტომობრივი დაყოფის პრინციპით, სახელდობრ - ქართველები, აჭარლები, მეგრელები, ლაზები (ჭანები), სვანები. ისე, რომ ჯამი ქართველური ტომებისა არ გაუკეთებიათ. ფაქტობრივად ეს იყო გამეორება ყოფილ რუსეთის იმპერიაში 1897 წ. ჩატარებული აღწერის პრინციპი-სა, თუმცა ამ აღწერაში ცალკე ტომების მითითების შემდეგ გამოყვანილი იყო ჯამი სახელწოდებით "ქართველური ტომები", 1926 წლის აღწერის შედეგების დამმუშავებელმა კომიტეტმა კი დაუშვა ნონსენსი, როდესაც ქართველი ხალხი მიიჩნია სხვადასხვა ტომების ეთნოგრაფიულ კრებულად და არა ერთ ერად. აღწერის შედეგების ამგვარი პუბლიკაცია საქართველოს იმჟამინდელმა ხელისუფლებამ მიიჩნია შეუწყნარებელ შეცდომად

და საბჭოთა კავშირის ცენტრალურ სტატისტიკურ სამმართველოს მიმართა კა-ტეგორიული ხასიათის დასაბუთებული წერილით, რომელშიც მას აღწერის შედეგების გამოქვეყნების საკუთარი სქემა შესთავაზა და დაასაბუთა, რომ ქართველები, მათ შორის მეგრელები, სვანები, აჭარლები არა მარტო რასიული შინაარსით, არამედ ეროვნული თვითშეგნებით ერთ - ქართველი ერის განუყოფელ ნაწილს შეადგენენ. რაც შეეხებოდა აჭარელის იდენ-ტიფიკაციას გვარტომობის თვალსაზრისით, ცხადია, დიდი შეცდომა იყო, რადგან იგი მხოლოდ საცხოვრისის გეოგრაფიული მდებარეობის აღმნიშვნელია და არა ეთნიკური ჯგუფისა.

უნდა აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის 1926 წლის საკავშირო აღწერის შედეგები გამოქვეყნდა ზემოხსენებული წერილით შემუშავებული სქემით, რითაც აცილებულ იქნა თავიდან გაუგებრობა, რაც ხელისუფლების მხრივ ამ მოვლენის რეაგირების გარეშე დატოვებას შეეძლო გამოეწვია. ჩვენს მი-ერ დამოწმებულმა წერილმა ის საქმე გააკეთა, რომ საბოლოოდ იქნა უკუგდებული და შემდგომში აღწერებისას აღკვეთილი ქართველთა ეთ-ნოგრაფიულ ჯგუფებად დანაწილების მცდარი და დაუშვებელი პრაქტიკა და დადგინდა ერთმნიშვნელოვანი დამოკიდებულება ქართველი ეროვნე-ბის ოფიციალური განსაზღვრისადმი, რამაც ფრიად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა 20-იანი წლების მეორე ნახევარში პარტიკულარული და სეპარა-ტისტული ტენდენციების დაძლევისა და ქართველი ერის კონსოლიდაცი-ის საქმეში.

ეროვნული შემადგენლობის დიდი სიჭრელით ხასიათდებოდა თბილისის მოსახლეობა. 1922 წლის საქალაქო აღწერა ასახელებს თერთმეტი ეროვნების მეტ-ნაკლებად კომპაქტური მოსახლეობის წარმომადგენლებს, რომელთა შორის წამყვანი ადგილი ეკავათ ქართველებს (43,6%) და აგრეთვე სომხებს (36,5%). რუსი ეროვნების ხვედრითი წილი შეადგენდა 16,5%-ს, ებრაელების წილად მოდიოდა 3,7%, სპარსელებისა 1,7%, თურქე-ბის - 1,4%, პოლონელები, გერმანელები, ბერძნები შეადგენდნენ თითოთითო პროცენტს და ა.შ. ასე რომ თბილისის მოსახლეობაში წარმოდგენილი იყო თითქმის ყველა ეროვნების მცხოვრები, რომელიც საქართველოს სხვა ქალაქებსა და ქალაქის ტიპის დასახლებებშიც ცხოვრობდა.

ქართველების მაღალი ხვედრითი წილით ხასიათდებოდა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, რომელშიც ქართველები შეადგენდნენ 88,9%-ს. დასავლეთ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობა ქართველთა ხვედრითი წილის მიხედვით შემდეგი რიგით შეიძლება წარმოვიდგინოთ: ხონი, ლანჩხუთი, ზუგდიდი, ოზურგეთი, ზესტაფონი, სამტრედია, ცაგერი, სენაკი, ტყიბული ჭიათურა, ფოთი, ქუთაისი.

აშკარაა ტენდენცია იმისა, რომ 1922-1926 წლებში თუ სომხურს დედაენად არ თვლიდა მთელი სომხური მოსახლეობა, არამედ გაცილებით ნაკლები, რუსი ეროვნების მაგალითზე პირუკუ მოვლენასთან გვაქვს საქმე. რუსულ ენას მოსახლეობის გაცილებით მეტი ნაწილი თვლიდა დედაე-ნად, ვიდრე თვით რუსი ეროვნების მოსახლეობის რაოდენობა იყო.

1926 წ. საქართველოში, პირველ ყოვლისა, ქალაქებში და საქალაქო დასახლებებში მცირე როდენობით, მაგრამ მაინც სახლობდნენ ლიტველი, ჩეხი, სლოვაკი, ინგლისელი, შვედი, იტალიელი, გერმანელი და სხვა ეროვნების წარმომადგენლები, რომელთაც მიღებული ჰქონდათ საბჭოთა კავშირის მოქალაქეობა, აგრეთვე უცხოეთის სხვადასხვა სახელმწიფოს მოქალაქენიც -

ავსტრიელი, პოლონელი, ფრანგი, შვეიცარიელი, ამერიკელი, ნორვეგიელი, ჰოლანდიელი, რუმინელი, ჩინელი და სხვ. სულ 1926 წ. საქართველოში აღრიცხული იყო 22287 უცხოელი, მათ შორის თბილისში 2589 სული.

სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციამ საქართველოში დიდი გავლე-ნა მოახდინა მოსახლეობის მოძრაობა-გადაადგილებაზე, ქალაქის მოსახლეობის სოციალურ და ეროვნულ სტრუქტურაზე.

თბილისის მოსახლეობაში ქართველთა რიცხვი 1930 წ. შეადგენდა 132904 სულს, ანუ მთელი მოსახლეობის 42,9%. 1926 წელთან შედარებით იგი გაიზარდა 4,4 პუნქტით, ხოლო სომეხი მოსახლეობის რაოდენობა და ხვედრითი წილი 1926 წელთან შედარებით შემცირებული ჩანს. რუსი ეროვნების მოსახლეობის რაოდენობა 1930 წ. თბილისში უდრიდა 43304 სულს. 1926 წელთან შედარებით ამ ეროვნული ჯგუფის ხვედრითი წილი შემცირდა. თბილისის მოსახლეობაში შედარებით მრავალრიცხოვან ჯგუფს შეადგენდა თურქულ-სპარსული მოსახლეობა, მათი რიცხვი 1930 წ. უმნიშვნელოდ გაიზარდა, მაგრამ ხვედრითი წილი კი შემცირდა.

ქუთაისი უფრო ქართული ქალაქი იყო, 1922 წლისათვის ქართველთა ხვედრითი წილი ქალაქის მოსახლეობაში 83,5%-ს უდრიდა. 1926 წ. იგი მცირეოდენ შემცირდა, სხვა ეროვნების მოსახლეობის შეფარდებითი ზრდის შედეგად. 1926-1930 წლებში კვლავ ჩანს ქართული ელემენტის აბ-სოლუტური და შეფარდებითი ზრდა. 1930 წ. ქუთაისში ცხოვრობდა 44844 სული, ქართველთა ხვედრითი წილი ქუთაისის მოსახლეობაში გაიზარდა 84,1%მდე. სომეხი ეროვნებისა კი კვლავ შემცირდა. იგივე ტენდენცია შე-იმჩნევა რუსი ეროვნების მოსახლეობის აბსოლუტურ და შეფარდებით დინამიკაში. ამ პერიოდში შეინიშნებოდა თურქულ-სპარსული მოსახლეო-ბის მცირეოდენი ზრდა.

მოსახლეობის რაოდენობრივი დინამიკის, მისი ეროვნული შემადგენლობის ცვლილებების ახსნისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოსახლეობის ზრდის წყაროებს, კერძოდ, ბუნებრივ მატებასთან ერთად მოსახლეობის გადაადგილებას, შინამიგრაციულ პროცესებს. საქართველო ხასიათდებოდა ურბანიზაციის მაღალი დონით, რაც განპირობებული იყო მცირემიწიანობით ერთი მხრივ, და საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობით მეორეს მხრივ, რაც იზიდავდა მოსულ ელემენტს. ეს მოვლენა კარგად ჩანს თბილისის მაგალითზე. 1921 წ. თბილისში მოსულა 127502 კაცი, გასულა 106969. ჩანს, რომ მოსახლეობის დიდი ნაწილი "მოძრაობდა" და მოსულთა მხოლოდ ნაწილი (20533) დარჩენილა თბილისში, მათ შორის მექანიკური ზრდის გზით თბილისს შეემატა ქართველი 4880, სომეხი 10898, რუსი 3779, დანარჩენი ეროვნების — 1845 სული. მარტო თბილისში 1921-1923 წლების მანძილზე საქართველოს სხვადასხვა რაიონე-ბიდან ჩამოსულთა პროცენტი შეადგენდა 68,9, სომხეთიდან ჩამოსულთა — 16,4%, რუსეთიდან — 4,2%, აზერბაიჯანიდან — 2,1%, დანარჩენი რესპუბლიკებიდან — 1,4%. მაგრამ უმუშევრობა მხოლოდ მოსული ელემენტების ხარჯზე როდი იზრდებოდა, არამედ მოსახლეობის ბუნებრივი მატების შედეგადაც, მაგრამ მას არც თუ მთავარი ადგილი ეკავა უმუშევრობის ზრდის გამაპირობებელ სხვა ფაქტორებს შორის.

უმუშევართა ძირითადი ნაწილი თბილისში იყო თავმოყრილი. მასზე მოდიოდა 1923 წელს უმუშევართა საერთო რაოდენობის 72%. თბილისის შემდეგ ამ ნიშნით ხასიათდებოდა ბათუმი, შემდეგ ჭიათურა, ქუთაისი და სოხუმი.

მიგრაციის საწყისი ადგილის მიხედვით პირველი ადგილი ეკავა საქართველოს რაიონებს, მეორე ადგილი — სომხეთიდან მოსულთ. მნიშვნელოვანი რაოდენობის მოსახლეობა მოდიოდა აზერბაიჯანიდან და სსრ კავშირის სხვა დანარჩენი რესპუბლიკებიდან, მცირე რაოდენობით მოდიოდა მოსახლეობა საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან.

20-იანი წლები საქართველოს მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურის ძირეული ცვლილებების, ერთგვაროვანი სოციალური სტრუქტურის ჩამოყალიბების ხანა იყო. ახალი სოციალური სტრუქტურის ფორმირება კი მეტად რთულ პროცესს წარმოადგენდა.

მოსახლეობის 1926 წლის საკავშირო აღწერა იძლევა მონაცემებს საქართველოს მოსახლეობის განაწილების შესახებ მოსაქმეობის მთავარი ჯგუფების (შრომის დარგების) მიხედვით. მუშათა რიცხვი რესპუბლიკის თვითმოქმედ მოსახლეობაში შეადგენდა 62397, მათგან მუშათა რაოდენობა სოფლის მეურნეობაში - 17289 კაცს, საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობაში —11542-ს, მშენებელ მუშათა რიცხვი შეადგენდა 1835-ს, რკინიგზის ტრან-სპორტის მუშათა — 12365-ს, სხვა სახის ტრანსპორტზე დასაქმებული მუშე-ბი შეადგენდნენ 3243-ს. მოსამსახურეთა რაოდენობა შეადგენდა 71789-ს.

მუშამოსამსახურეთა გარდა აღრიცხულნი იყვნენ ე.წ. "პატრონები" (მესაკუთრენი) სოფლის მეურნეობაში, შინა და ხელოსნურ მრეწველობაში, მშენებლობაზე, ტრანსპორტზე, ვაჭრობაში და ა.შ.

შემდგომ წლებში ინდუსტრიული მშენებლობის გაფართოების, მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის ცვლილებისა და სახალხო მეურნეო-ბის რეკონსტრუქციისდაკვალად იცვლებოდა შრომითი რესურსების გამოყენების მასშტაბი, სპეციალიზაცია და სტრუქტურა. მრეწველობაში მოსახლეობის დასაქმების მიხედვით ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით ხასიათდე-ბოდა ჭიათურა, თბილისი, ბათუმი და ა.შ.

ქალაქების მოსახლეობის ტრანსპორტზე დასაქმების მაჩვენებლების მიხედვით ქალაქების რიგი შეიძლება შემდეგნაირად დალაგდეს: ხაშური, რომელიც წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სარკინიგზო კვანძს, ამიტომ მო-სახლეობის დიდი ნაწილი ჩაბმული იყო სარკინიგზო მეურნეობაში. ასეთ-სავე მნიშვნელოვან სარკინიგზო კვანძს წარმოადგენდა სამტრედია, რომლის მოსახლეობის ერთ მესამედამდე დასაქმებული იყო ტრანსპორტზე. დაახლოებით ამდენივე იყო ფოთის მოსახლეობა, რომელიც დასაქმებული იყო საქალაქო და, უპირატესად კი, საზღვაო ტრანსპორტზე. მომდევნო ადგილი ეკავა თბილისს, რომლის მოსახლეობის 16% დასაქმებული იყო ტრანსპორტზე. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს უკვე საქალაქო ტრანსპორტზე დასაქმებულთა რაოდენობასთან, შემდეგ მოდიოდნენ: ზესტაფონი, ბორ-ჯომი, ქუთაისი, გორი, სენაკი, თელავი და ა.შ.

ამრიგად, 20-იან წლებში მნიშვნელოვნად შეიცვალა საქართველოს დემოგრაფიული სიტუაცია, კერძოდ, მოსახლეობამ განიცადა მნიშვნელოვანი რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებანი, რომელიც გამოიხატა მის სოციალურ და ეროვნულ სტრუქტურაში.

ინდუსტრიალიზაციის პერიოდი საქართველოში ხასიათდებოდა რიგი თავისებურებებით, რომელიც გამოიხატებოდა მუშათა რაოდენობრივი ზრდის ტემპებსა და მის სოციალურ შემადგენლობაში მომხდარ ცვლილე-ბებში. ეს პროცესი უშუალოდ უკავშირდებოდა მუშათა რიგების შევსების წყაროებს, რომელთაგან ძირითადს წარმოადგენდა აგრარული ჭარბი მო-სახლეობა, სოფლის უღარიბესი და ღარიბი გლეხობის ნაწილი, რომელიც მცირემიწიანობისა და წვრილი ერთპიროვნული მეურნეობის პირობებში ვერ პოულობდა ადგილზე გამოყენებას, ამიტომ სტიქიურად ილტვოდა ქალაქისაკენ სამუშაოდ. მაგრამ "საშოვარზე" გასულთა ნაწილის დასაქმებას ვერც ქალაქი ახერხებდა, რის გამოც იზრდებოდა უმუშევრობა ქალაქებში. ინდუსტრიალიზაციის წლებში უმუშევრობა კიდევ უფრო გაძლიერდა, რა-საც ხელს უწყობდა მრეწველობის განვითარება, განსაკუთრებით სამშენებლო სამუშაოთა სეზონური ხასიათი, რამდენადაც სამუშაოს მაძიებელთა შორის მრავლად იყვნენ სეზონური და დროებითი სამუშაოს შემსრულებლები. ისინი ქალაქში ჩადიოდნენ სასოფლო მუშაობის დამთავრების შემდეგ და გაზაფხულის დადგომისას უკანვე ბრუნდებოდნენ. მუშახელის ნაწილი მუდმივად "მოძრაობდა" ქალაქსა და სოფელს შორის. ამას ნაწილობრივ განაპირობებდა გლეხთა დიფერენციაციის პროცესები, სოფლად მუშახელის დაქირავების მდგომარეობა, რომელიც ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული იყო.

ქართული სოფლის სინამდვილეში გლეხობის ერთ-ერთ მრავალრიცხოვან ფენას შეადგენდა ღარიბი გლეხობა, რომელსაც თავისი მცირე მე-ურნეობის შემოსავალი არ ჰყოფნიდა და იძულებული ხდებოდა დამატე-ბითი შემოსავალი ეძებნა ქალაქში. გლეხობის ამ ნაწილისათვის სამრეწველო წარმოებიდან შემოსავალი იყო მხოლოდ მისი ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების ხელშემწყობი საშუალება, ვინაიდან მათ სოფელთან არა ჰქონდათ კავშირი გაწყვეტილი და მათ ძირითად შემოსავლის წყაროდ ითვლებოდა სოფლის მეურნეობა.

თავისუფალი მუშახელის დენამ სოფლიდან 1929-1930 წლებში ფართო ხასიათი მიიღო, რადგან მთლიან კოლექტივიზაციაზე გადასვლის საორგა-ნიზაციო პერიოდში "კულაკურ" მეურნეობებზე გადამწყვეტმა იერიშმა სოფლად დაქირავებულ მუშახელსაც ქალაქისკენ უბიძგა. 1930 წლიდან გლეხობის "სირბილი" სოფლიდან ქალაქისაკენ თანდათან შემცირდა. სა-კოლმეურნეო მშენებლობამ ხელი შეუწყო სოფლის თავისუფალი მუშახელის ჩაბმას სასოფლოსამეურნეო წარმოებაში.

საქართველოს სინამდვილეში ინდუსტრიალიზაციის გარეშე ალბათ შეუძლებელი იყო აგრარული "ჭარბი" მოსახლეობის საკითხის მოგვარება. რადგან სოციალური ურთიერთობანი: ქალაქად და სოფლად, მუშათა სა-ერთოდ და სოფლად თავისუფალი მუშახელისა, თვით სოფლის შიგნით სოციალური ჯგუფებისა, მჭიდროდ იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული.

ინდუსტრიალიზაციამ გადაჭრით დააყენა მუშათა ეროვნული კადრების შექმნის ამოცანა, რამდენადაც საქართველოს მრეწველობას არ შეეძლო დაყრდნობოდა მთლიანად საბჭოთა

კავშირის სხვა რაიონებიდან მუ-შახელის გადმოსროლის შესაძლებლობას. ნაწილობრივ ამანაც განაპირობა მრეწველობისა და ტრანსპორტის მუშათა ადგილობრივი კადრების მომზადებისათვის მთელ რიგ ღონისძიებათა განხორციელება, რომლის შედეგად გადიდდა ქართველ მუშათა რაოდენობა. ეროვნული კადრების მაღალი ხვედრითი წილით ხასიათდებოდა მოპოვებითი მრეწველობა, მშენებლობა და ტრანსპორტი. იმ საწარმოებში, სადაც ჭარბობდა სეზონური და დროე-ბითი მუშახელი, განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული მუშათა დენადობა.

20-იანი წლების ბოლოს გაფართოვდა უმუშევრობის შეკვეცის ღონისძიებანი, რომელნიც გამოიხატა საწარმოო შრომითი კოლექტივების რიცხვის ზრდაში. 1926-1928 წლებში მათი რაოდენობა გაიზარდა. უმუშევართა გადამზადების ღონისძიებებმა ხელი შეუწყეს მუშახელის მიწოდებასა და შრომაზე მოთხოვნილებას შორის გარღვევის შემცირებას შედარებით უფრო დეფიციტურ პროფესიებში.

უმუშევრობის წინააღმდეგ ბრძოლის ღონისძიებებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა სოფლად სამელიორაციო და საირიგაციო სამუშაოების გაშლას, სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციას, შრომატევადი ტექნიკური კულტურების დანერგვის გაფართოებას. აგრეთვე საგადასახლებო პოლიტი-კას — მცირემიწიანი და მწირი რაიონებიდან მოსახლეობის ნაწილის გადა-სახლებას ვარგისიან ფართობებზე. საგადასახლებო ფართობები იქმნებოდა მელიორაციისა და ირიგაციის შედეგად, 1929-1930 წლებში საქართველოში გაყვანილ იქნა ალაზნის და ტირიფონის სარწყავი სისტემები, რომლებმაც სათეს ფართობს 54,7 ათასი ჰა შემატა. აღნიშნულ წლებში თავისუფალ ფართობებზე დასახლებულ იქნა 7,2 ათასზე მეტი სოფლის მოსახლეობა. აგრარულ მოსახლეობას იზიდავდა შინამრეწველობის სარეწებიც, რომელთა განვითარებას ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში სახელმწიფო აქტიურად უჭერდა მხარს საყოფაცხოვრებო საქონელზე მოსახლეობის მოთხოვ-ნილებათა დაკმაყოფილების ინტერესებისათვის.

თავი XIV. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება 20-იანი წლების დასასრულს

შიდაპარტიული დაპირისპირებები კომუნისტურ პარტიაში.

ვ ი. ლენინის ხანგძლივმა ავადმყოფობამ და გარდაცვალებამ (1924 წლის 21 იანვარი) საკითხი მისი პოლიტიკური მემკვიდრის შესახებ კიდევ უფრო აქტუალური გახადა. “ტრიუმვირატის” (ი. სტალინი, გ. ზინოვიევი და ლ. კამენევი) და ლ. ტროცკის ფარული დაპირისპირება აშკარა და უფრო მწვავე გახდა. მოსკოვი ცვლილებებისთვის ემზადებოდა. ასეთ ვითარებაში 1924 წლის 28 იანვარს საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ბიურო (ესწრებოდნენ მ. ტოროშელიძე, ფ. მახარაძე, ლ. დუმბაძე, ს. თოდრია, კ. ცინცაძე, მ. ბედია, ა.ოქუაშვილი და სხვები) იხილავს მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის პირველი მდივნის საიდუმლო წერილს. საკითხი ეხებოდა ლენინის შესაძლო პოლიტიკურ მემკვიდრეს — ვის უნდა ეხელმძღვანელა პარტიისა და ქვეყნისათვის “ტრიუმვირატს” თუ ლ. ტროცკის.

ბიუროს ამ საკითხზე ერთი აზრი არ ჰქონდა. ფ. მახარაძე ამტკიცებდა, რომ ვ. ი. ლენინი უნდა შეეცვალათ მის უახლეს მოწაფეებს და არა ლ. ტროცკის, პარტიაში უნდა შექმნილიყო ხელმძღვანელი კოლექტივი, რომელშიც შევიდოდა ლ. ტროცკიც.

საწინააღმდეგო აზრი გამოთქვა უმრავლესობამ. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ ვ.ი.ლენინი უნდა შეეცვალა ლ. ტროცკის. საქ.კპ(ბ) ცკ ბიურომ დაად-გინა, რომ იწონებს მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის ბიუროს გადაწყვეტილებას ლ. ტროცკის კანდიდატურის შესახებ, რომ მომავალში მთელი მუ-შაობა უნდა წარმოებდეს ლ. ტროცკის ავტორიტეტის ასამაღლებლად, რა-საც უნდა მისცემოდა კამპანიური ხასიათი. ამის შემდეგ უნდა წამოაყენონ მისი კანდიდატურა.
აუცილებლად ჩაითვალა ლ. ტროცკის გამოსვლა თეორიული წერილით და ა.შ.

ლ. ტროცკი მართლაც ემზადებოდა ხელისუფლების ხელში ასაღებად და ამიტომაც ქართველი მომხრეების რჩევაც გაითვალისწინა — 1924 წლის ოქტომბერში გამოაქვეყნა ბროშურა "ოქტომბრის გაკვეთილები", რომელ-შიც სცადა თეორიულად შეეფასებინა ოქტომბრის რევოლუციის გამოცდილება. მან, სრულიად გასაგები მიზეზებით, ჩრდილი მიაყენა თავის მთავარ პოლიტიკურ ოპონენტებს, მათ შორის ი.ბ. სტალინსაც.

ლ. ტროცკის ამ გამოსვლამ დასაბამი მისცა ხანგძლივ პარტიულ ბრძოლას, რომელშიც ჩათრეული აღმოჩნდნენ ადგილობრივი პარტიული ორგანიზაციებიც.

ამასთან, ლენინის ინიციატივით განხორციელებულმა "ნეპის" რეალი-ზაციამ საბჭოთა კავშირში გამოაცოცხლა კერძო სექტორი, განსაკუთრებით აგრარული სფერო, აშკარა იყო საშუალო გლეხობის რაოდენობის ზრდა, კულაკების ეკონომიკური პოზიციების განმტკიცება. ქალაქებში თვალსაჩი-ნო იყო "ნეპმანების" — ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის დროს გამდიდრებული ფენის წარმომადგენლების ხვედრითი წილის ზრდაც.

1925 წლისათვის საბჭოთა სახელმწიფოს პოლიტიკური სტაბილიზაცი-ის კვალდაკვალ დადგა საკითხი მისი მომავალი განვითარების პერსპექტივების შესახებ. ასეთ პირობებში ბოლშევიკი ლიდერების ჯგუფი (გ. ზინოვიევი, ლ. კამენევი და სხვ.) ქმნის "ახალ ოპოზიციას", რომელიც "ნეპის" წინააღმდეგია, მიუთითებს სოფლის მეურნეობაში კულაკების ხვედრითი წილის ზრდას, საბჭოთა სისტემის გადაგვარების ("თერმიდორი") შესაძლებლობას.

ი. ბ. სტალინმა "ახალი ოპოზიციის" პოლიტიკურ მცდელობას თავი-სი — "ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების" იდეა დაუპირისპირა. მან დაწერა ნაშრომი — "ლენინიზმის საკითხები", რომელშიც თეორიულად გაიაზრა ვ.ი.ლენინის უზარმაზარი თეორიული მემკვიდრეობა და ის საკუთარი კონცეფციის იდეურ საყრდენად გამოიყენა. მის გარშემო დაირაზმნენ რუსი და ქართველი ეროვნების ის პარტიული ლიდერები, რომლე-ბიც აშკარად დაუპირისპირდნენ "ახალ ოპოზიციას ".

როცა მოხდა ლ. ტროცკისა და "ახალი ოპოზიციის" ლიდერების პო-ზიციების დაახლოება ცენტრალური კომიტეტის უმრავლესობის წინააღმდეგ, ბ. მდივანმა, კ. ცინცაძემ, ლ. დუმბაძემ, მ. ოკუჯავამ და სხვებმა აშ-კარად დაიკავეს ანტისტალინური პოზიცია. ისინი მხარს უჭერდნენ ანტის-ტალინური ოპოზიციის პლატფორმებს. ამაში გარკვეული როლი შეასრულა იმანაც, რომ

ბლოკის მეთაურმა ლ. ტროცკიმ თავის პლატფორმაში წამოაყენა მოთხოვნა ამიერკავკასიის ფედერაციის არსებობის მიზანშეწონილო-ბის საკითხის გადასინჯვის შესახებ.

ქართული კომუნისტური ოპოზიცია ანტისტალინურ ძალებს განსა-კუთრებით მაშინ შეუერთდა, როცა მოხერხდა ტროცკის — ერთი მხრივ და მეორე მხრივ — ზინოვიევისა და კამენევის პოლიტიკური პლატფორმე-ბის დაახლოება. ჩამოყალიბდა გარკვეული ადგილობრივი ცენტრიც, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ კ. ცინცაძე, ლ. დუმბაძე, მ. ოკუჯავა, ნ. კიკნაძე. ისინი თანდათან ორგანიზაციულადაც ჩამოყალიბდნენ, ჰყავდათ თანამოაზრენი რეგიონებში, ავრცელებდნენ ფრაქციულ ლიტერატურას, გამოდიოდნენ კრებებზე, ეწეოდნენ სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის გენერალური ხაზის დისკრედიტაციას მემარცხენე პოზიციებიდან, ცდილობდნენ ორგანიზაციებში თავისი მომხრეების რაოდენობის გაზრდას.

მაგრამ სტალინურ ფრაქციას, რომელსაც კომუნისტური პარტიის აპარატის ძირითადი ნაწილი უჭერდა მხარს როგორც ცენტრში, ისე ადგილებზე, შესწევდა ძალა აელაგმა ოპოზიციონერთა ფრაქციული საქმიანობა. მათ მხარეზე იყო კომუნისტური სახელმწიფოს დამსჯელი ორგანიზაციები — სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველოს უზარმაზარი აპარატი, დასმე-ნისა და სახელის გატეხვის დახვეწილი სისტემა, რკპ (ბ) X ყრილობის მკაცრი დადგენილება პარტიაში ყოველგვარი ფრაქციული მუშაობის და-უშვებლობისა და ფრაქციონერთა პარტიიდან დაუყოვნებლივ გარიცხვის აუცილებლობის შესახებ.

1926 წლის ივლისში სკპ (ბ) ცკ და ცსკ გაერთიანებულ პლენუმზე ტროცკისტულ-ზინოვიევურ ოპოზიციას სერიოზული დარტყმა მიაყენეს. პლენუმზე და შემდეგაც ტროცკისტულ-ზინოვიევური ოპოზიციის იდეური განადგურების საქმეში თვალსაჩინო როლი შეასრულეს ქართველმა პარტიულმა ლიდერებმაც ს. ორჯონიკიძემ, ვ. და გ. სტურუებმა, მ. კახიანმა, მ. ორახელაშვილმა, ლ. ღოღობერიძემ, ფ. მახარაძემ, ს. მამულიამ და სხვებმა.

1927 წლის მაისში ტროცკიმ, ზინოვიევმა, ევდოკიმოვმა და სმილგამ პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს წარუდგინეს 83 ოპოზიციონერის მიერ ხელმოწერილი პლატფორმა. მას ქართველი ოპოზიციოენერი ს. ქავთარაძეც აწერდა ხელს. ოპოზიციონერებმა გააძლიერეს მუშაობა, ახერხებდნენ სა-კუთარი ბუჭდვითი პროდუქციის გავრცელებას როგორც პარტიულ, ისე უპარტიო მასაში. აქტიურობდნენ ტროცკის ქართველი მომხრეებიც.

მკაცრი ადმინისტრირების პირობებში ოპოზიცია თავის პოზიციებს სულ უფრო და უფრო თმობდა პირველად პარტიულ ორგანიზაციებში. პარტიის წევრების უმრავლესობა აშკარად ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკურ ხაზს უჭერდა მხარს.

სტალინურმა ფრაქციამ მოახერხა 1928 წლის დასასრულისათვის მემარცხენე ტროცკისტულზინოვიევური მიმდინარეობის იდეურად განად-გურება. 1929 წლის იანვარში ლ. ტროცკი გააძევეს საბჭოთა კავშირიდან, ოპოზიციური ბლოკის აქტივისტები გარიცხეს პარტიიდან, გაათავისუფლეს საპასუხისმგებლო თანამდებობებიდან, გადაასახლეს პროვინციებში.

მემარცხენე რადიკალური ფრთის იდეური განადგურების შემდეგ სკპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა სერიოზულად მოჰკიდა ხელი პარტიაში მემარჯვენე გადახრის წინააღმდეგ ბრძოლას.

სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1929 წლის თებერვლის პლენუმზე ი. ბ. სტალინი უკვე აშკარად გამოვიდა ბუხარინის მემარჯვენე დაჯგუფე-ბის წინააღმდეგ. მემარცხენე ოპოზიცია სტალინურ ფრაქციას საყვედურობდა "ნეპის" გაჭიანურებას, სოფლად ერთპიროვნული გლეხური მეურნეო-ბებისადმი ზედმეტ ყურადღებას, ოპოზიციონერები პარტიას აფრთხილებდნენ კულაკური საშიშროების შესახებაც, რაც ემუქრებოდა პროლეტარულ სახელმწიფოს კაპიტალისტური გადაგვარებით. მათი აზრით გლეხური სტიქია ყოველდღიურად წარმოშობდა მესაკუთრეს, კერძო მესაკუთრულ ფსიქოლოგიას, რაც ძირითადად გლეხურ ქვეყანაში პროლეტარიატის დიქ-ტატურისათვის სასიკვდილო საფრთხეს წარმოადგენდა. მემარცხენე ოპო-ზიციის აზრით, "ნეპის" გაგრძელების პოლიტიკის იდეოლოგიის მეთაური იყო ნ. ბუხარინი და მის იდეებს აყოლილი სტალინი და მისი ფრაქცია.

მთელი 20-იანი წლების გამავლობაში სოფლის მეურნეობა ვითარდე-ბოდა ლენინური "ნეპის" პოლიტიკის საფუძველზე, ბუხარინის ეკონომი-კური სქემებით, რასაც აქტიურად მხარს უჭერდნენ სტალინი, რიკოვი, ტომსკი და ცენტრალური კომიტეტის უმრავლესობა. ისინი სოფლის მეურ-ნეობაში ევოლუციური განვითარების პრინციპებს იცავდნენ.

მაგრამ 1928 წლის აგრარულმა კრიზისმა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, რადიკალურად შეცვალა რკპ (ბ) ცეკას ხელმძღვანელობის შეხედულება. მთავრობა იძულებული გახადა ქალაქებში პურზე საბარათო სისტემა შემოეღო.

სასურსათო მდგომარეობა გამწვავდა საქართველოშიც. 1929 წელს შიმ-შილობა იყო, განსაკუთრებით აფხაზეთში, სამეგრელოში. საბჭოთა მთავრობა იძულებული გახადა მდგომარეობის განსამუხტად ფოთში შემოეზიდა პურის დიდი პარტიები.

20-იანი წლების დასასრულს დასავლეთ ევროპაში გაძლიერდა რევან-შისტული და ფაშისტური იდეოლოგია. ასეთ საერთაშორისო ვითარებაში სტალინურმა ფრაქციამ გადაწყვიტა სოფლის მეურნეობაში ევოლუციური პროცესები შეეცვალა აქტიური კომუნისტური ზეწოლის პოლიტიკით, რომლის მიზანი იქნებოდა სოფლად კულაკობის, როგორც კლასის ლიკვიდაცია, ისეთი აგრარული პოლიტიკის დამკვიდრება, რაც სახელმწიფოს ხელში აგრარული პროდუქციის უზარმაზარ მასას მოუყრიდა თავს, რომლის ერთადერთი განმკარგველი ტოტალიტარული სახელმწიფო იქნებოდა. ასეთი სისტემის დამკვიდრების მთავარ ფორმად სასოფლო-სამეურნეო არ-ტელი ჩაითვალა. მას კოლექტიური მეურნეობა ეწოდა. აგრარული პროდუქციის უზარმაზარი მასა საბჭოთა სახელმწიფოს საგარეო ბაზარზე მანიპულირების საშუალებას მისცემდა, შეეძლო ერპიროვნულად გაეტანა პური, მის სანაცვლოდ შემოეტამნა მანქანები და მოწყობილობები, ჩქარი ტემპით განეხორციელებინა ინდუსტრიალიზაცია, ხორცი შეესხა პირველი ხუთწლიანი გეგმისათვის (1928/1929 წწ. — 1932/1933 წწ.).

სწორედ სახალხო მეურნეობის განვითარების ტემპების, სოფელში სტალინური რეკონსტრუქციის პოლიტიკის გარშემო პოლემიკაში ჩამოყალიბდა პარტიაში მემარჯვენე გადახრა.

საქართველოში მემარჯვენეები ამტკიცებდნენ, რომ საქართველოში კულაკი არ იყო, მის წინააღმდეგ ბრძოლა მათ ზედმეტად მიაჩნდათ. საქართველოს კპYVI ყრილობაზე (1929 წ)

არაერთი მაგალითი მოიტანეს იმის დასადასტურებლად, თუ ზოგიერთი კომუნისტი ხელმძღვანელი რო-გორ ცდილობდა შეწყვეტილიყო მდიდარი გლეხების წინააღმდეგ ბრძოლა იმის შიშით, რომ ამის საფუძველზე არ გაწყვეტილიყო საშუალო გლეხთან კავშირი და არ მომხდარიყო პროლეტარული დიქტატურის სო-ციალური ბაზის დავიწროება სოფლად.

საქართველოს პარტიული ორგანიზაციები ცენტრალური ინსტანციე-ბის მითითებების თანახმად ავლენდნენ და პარტიიდან აძევებდნენ პირებს, ვინც შემჩნეული იყო მდიდარი გლეხობისადმი თანაგრძნობაში . 1930 წლისათვის როგორც მემარჯვენე, ისე მემარცხენე გადახრა კომუნის-ტურ პარტიაში იდეოლოგიურად განადგურდა. დაიწყო "სოციალიზმის შეტევა მთელ ფრონტზე".

საქართველოში, გარკვეული პოლიტიკური ძალები ცდილობდნენ ეროვნულ-ტერიტორიული გამიჯვნის პროცესი გაეღრმავებინათ, ცდილობდნენ ახალი ავტონომიური ერთეულების შექმნას, უკვე არსებული ავტო-ნომიური ერთეულების სტატუსის შეცვლას, იყო ცენტრთან — თბილისთან ცალკეული რეგიონების ურთიერთობების გაუარესების ფაქტებიც. ამ მდგომარეობას გარკვეულწილად იმანაც შეუწყო ხელი, რომ 20-იანი წლე-ბის შუა ხანებში კომუნისტურ პარტიაში მიმდინარეობდა ბრძოლა ძალა-უფლებისათვის და ერთმანეთს მკვეთრად დაუპირისპირდნენ მემარცხენე, მემარჯვენე და ცენტრისტული დაჯგუფებები. საქართველოში არსებული დეცენტრალიზაციის მსურველი ძალები ცდილობდნენ ესარგებლათ მდგომარეობით და თავიანთი ჩანაფიქრები განეხორციელებინათ.

1925 წლის 12 სექტემბერს გაზეთმა "კომუნისტმა" დაბეჭდა ლ. ბერი-ას წერილი "მეგრელ ავტონომისტების შესახებ". ქართველი "ჩეკისტების" ლიდერი ბრალს სდებდა მეგრელთა ერთ ჯგუფს ავტონომიზაციის იდეით გატაცებაში, ამ იდეის პროპაგანდასა და საკავშირო ორგანოებში მათ მიერ გაგზავნილ წერილებში გამოხატული არასახელმწიფოებრივი შეხედულებე-ბისათვის.

ზუგდიდის პარტიული ორგანიზაცია მისი ლიდერის, ი. ჟვანიას სახელით, ოფიციალურად გაემიჯნა ამ ჯგუფის საქმიანობას და პრესაში განაცხადა, რომ მისი აზრით სამეგრელოს ავტონომიას მოითხოვენ "ერთი მუჭა ფანტაზიორები და რომელიც არაა დამყარებული მშრომელი ხალხის სურვილებზე..."

ქართულ პრესაში კომუნისტი ლიდერების ატეხილმა ამ ფუჭმა ალიაქოთმა აღაშფოთა ქართველი ინტელიგენცია, რომელმაც დაინახა საქართველოს ერთიანობის წინააღმდეგ შორსგამიზნული იმპერიული ხრიკების საფრთხე. კ. გამსახურდიას ინიციატივით ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენლები, განსაკუთრებით სამეგრელოდან გამოსულები, შეიკრიბ-ნენ საპროტესტო შეკრებაზე რუსთაველის თეატრში.

თვითონ სამეგრელოში მოსახლეობის ძირითად ნაწილს ეს პრობლემა საერთოდ არ აღელვებდა. მათთვის მთავარი იყო სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესება, რაც ჯერ კიდევ შორს იყო იდეალურისაგან.

ი. ჟვანიამ ძალიან მალე ახალი ძალით დაიწყო ბრძოლა. მან განიმ-ტკიცა პოზიციები მაზრაში და დაიწყო თბილისსა და მოსკოვში სამეგრელოს ეთნოგრაფიული თავისებურებებით სპეკულაცია. იგი 1928 წლიდან აშკარად ტერიტორიული ავტონომიის უფლებებისათვის

იბრძოდა. ბიძგი ამას მისცა 1928 წლის ზაფხულში საქართველოში მოსკოვიდან სკპ (ბ) ცენ-ტრალური კომიტეტის სპეციალური კომისიის ჩამოსვლამ, რომელსაც პშე-ნიცინი ხელმძღვანელობდა. კომისიამ შემოიარა საქართველოს კუთხეები.

კომისიის მუშაობის შედეგები მოისმინა საქ. კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა, სადაც მოკრძალებულად გაიჟღერა ფრაზამ "სამეგრელოში მეგრულ ენაზე ბროშურების გამოცემის შესახებ".

უკვე პლენუმზე გამოიკვეთა პარტიული ხელმძღვანელების ორი მიმდინარეობა სამეგრელოში მეგრულ ენაზე წიგნებისა და ბროშურების გამოცემის შესახებ.

ამ ორ დაჯგუფებას შორის იყო მუდმივი მწვავე პოლემიკა. ამ პოლემიკამ ი. ჟვანიას მისცა ახალი ენერგია გაეგრძელებინა ბრძოლა თავისი ან-ტისახელმწიფოებრივი საქმის განხორციელებისათვის. მისი ბრძოლის პროვოცირება გამოიწვია დარაიონების პოლიტიკაზე გადასვლამაც, როცა დადგა სენაკის შესაძლო ცენტრად გარდაქმნის საკითხი. 1929 წლის 31 მარტს სამაზრო კომიტეტის მე-2 პლენუმზე ი. ჟვანიამ ჩამოაყალიბა თავი-სი მოთხოვნები, რომ "მეგრელ გლეხს ჩვენ ანგარიში უნდა გავუწიოთ", რომ "სვანეთ-სამეგრელოს ცენტრი" უნდა ყოფილიყო ზუგდიდში და ა.შ.

არაერთგვარი დამოკიდებულება ჰქონდა ამ საკითხის მიმართ საქართველოსა და ამიერკავკასიის ფედერაციის ხელმძღვანელობას. ბესო ლომი-ნაძე — ამიერკავკასიელი ბოლშევიკების აღიარებული ლიდერი — აშკარად უარყოფით დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა ამ იდეის მიმართ. საქართველოს კომუნისტების ლიდერი ლ. ღოღობერიძე კი მერყეობას იჩენდა, ენის საკითხს ლიტერატურულ საკითხად თვლიდა, მაგრამ ენის საკითხი ამ შემთხვევაში ლიტერატურული კი არა, არამედ ეროვნული საკითხი იყო და ყოველი დათმობა, მერყეობა მხოლოდ დეცენტრალიზაციის პროცესებს აძლიერებდა. უფრო სწორი პოზიცია ჰქონდა მ. კახიანს.

ი. ჟვანია თავისი მიზნის რეალიზაციას ცდილობდა მოსკოვშიც. მან მ. კალინინს სთხოვა დახმარება და მასაც დაპირება მიუცია. "ჩვენ სამეგრელოს მივანიჭებთ ოლქს" — უთქვამს "საკავშირო მამასახლისს". ი.ბ. სტალინთან სოჭში შეხვედრის დროსაც უთხოვია ი. ჟვანიას მისთვის მეგრულ ენაზე ლიტერატურის გამოცემისა და სკოლის მოწყობის შესახებ თანხმო-ბა.

1929 წლის 26 ოქტომბერს საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურმა კომი-ტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება მეგრულ ენაზე გაზეთისა და ბროშურების გამოსაცემად საჭირო თანხის გამოყოფის შესახებ. ზუგდიდში დაიწყეს მზადება ადგილობრივი გაზეთის "საბჭოთა სამეგრელოს" გამოსაცემად. პარალელურად გალში დაიწყო მუშაობა "ყაზაყიში გაზეთის" მოსამზადებლად.

დაპირისპირებამ ზუგდიდში მწვავე ხასიათი მიიღო, ქართველი პატრიოტები ცდილობდნენ ი. ჟვანიას სეპარატისტული მიდრეკილებები მოეთოკათ და თბილისის დახმარებით მართველობისაგან ჩამოეცილებინათ.

ი. ჟვანიამ ისარგებლა იმით, რომ სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1931 წლის 31 ოქტომბრის დადგენილების საფუძველზე საქართველოში მთლიანად შეიცვალა პარტიული ხელმძღვანელობა და 19 ნოემბერს ცენ-ტრალური კომიტეტის მდივანს ლ. ბერიას გაუგზავნა მიმართვა, სადაც ორი მოთხოვნაა — სამეგრელოს იმ რაიონებიდან, სადაც არ ესმით ქართული ენა — შეიქმნას სამეგრელოს ოლქი და დაწყებით სკოლებში ისწავლე-ბოდეს მეგრული ენა. მიმართვაში ის ჩამოთვლის ამ რაიონებსაც: ზუგდიდი, წალენჯიხა, ჩხოროწყუ, ხობი, სენაკი, ნაწილობრივ მარტვილი, აბაშა და ფოთი.

ი. ჟვანიას საქმიანობა სულ უფრო და უფრო შემაშფოთებელ ხასიათს იღებდა. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის სახელზე სამეგრელოს სოფლებიდან მოდიოდა წერილები, რომლებიც გმობდნენ ი. ჟვანიას საქმიანობას, თუმცა იყო მხარდამჭერთა წერილებიც.

საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ხელმძღვანელობამ ი. ჟვანიას საქმიანობა უკვე აღარ მოიწონა და 1933 წლის 14 თებერვალს გადააყენა იგი დაკავებული თანამდებობიდან.

საქართველოს მთავრობის მოღვაწეობა ეთნოგრაფიულად განსხვავე-ბულ კუთხეებში 30-იან წლებში ძირითადად წარიმართა ქართული საბჭოთა სკოლის პოზიციების განსამტკიცებლად. მეგრული გაზეთების გამოცემა შეწყდა, სკოლებში ისწავლებოდა მხოლოდ ქართული ენა და ლიტერა-ტურა, მასობრივად გავრცელდა ქართული წიგნი, ერთიანი ქართული კულტურული ფასეულობები.

20-იანი წლების შუა ხანებში სამეგრელოში მიმდინარე პროცესებმა შეაგულიანეს სომეხი სეპარატისტები მესხეთ-ჯავახეთში. აქაური კომუნის-ტი ლიდერები თბილისის წინაშე შეფარვით აყენებდნენ ავტონომიური უფლებების მინიჭების საკითხს. ავტონომიური ოლქის სტატუსის გადახედვას მოითხოვდნენ სამხრეთ ოსეთის პარტიული ხელმძღვანელებიც. ისინი საქართველოს კომპარტიის ლიდერებს ბრალს სდებდნენ იმაში, რომ მათ არ შეასრულეს წინასწარი დაპირება და რესპუბლიკის ნაცვლად მათ "შეაპარეს" ავტონომიური ოლქი.

სერიოზულად დაიძაბა ვითარება აჭარაშიც. მთელი 20-იანი წლების გამავლობაში ეს ქართული რეგიონი და ქართველი მოსახლეობა განცალ-კევებულად განიხილებოდა, ეთნოგრაფიული თავისებურებები — პოლიტი-კური პრინციპის რანგში იყო აყვანილი. რამდენადაც მემედ აბაშიძე და მისი პოლიტიკური დაჯგუფება მენშევიკურ ხელისუფლებასთან იყო კავ-შირში, ბოლშევიკებმა ორიენტაცია აჭარაში თ. ხიმშიაშვილზე და მის პოლიტიკურ დაჯგუფებაზე აიღეს. ამან გარკვეულად გამოაცოცხალა პროისლამისტური ტენდენციები.

კომუნისტური ხელისუფლების განწყობილებას თავის სასარგებლოდ იყენებდა თ. ხიმშიაშვილი, რომელიც 1923 წლიდან აჭარის ავტონომიის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე გახდა. მან საბჭოთა ხელისუფლების გულის მოსაგებად დააპატიმრა მემედ აბაშიძე და მისი ოჯახი. აჭარის ტერიტორიიდან 15 ყველაზე აქტიური ბეგი გაასახლეს. მათ შორის ბევრი იყო ქართული ორიენტაციის, სამაგიეროდ მან დაიახლოვა თურქოფილები.

მდგომარეობა განსაკუთრებით გამწვავდა 1925 წელს, როცა თ. ხიმში-აშვილმა 12 ოქტომბერს ქედაში მოიწვია აჭარისტანის საბჭოების ცაკის მე-სამე სესია, რომელიც ანტიქართული გამოსვლებით გამოირჩეოდა. სხდომამ საქართველოსა და აჭარისტანს შორის

ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ სპეციალური დადგენილებაც კი მიიღო, სადაც ნათქვამი იყო: "მე-სამე სესია მწუხარებით აღნიშნავს საქართველოს მთავრობის მიერ აჭარის-ტანის მიმართ თავიდანვე წარმოებულ ნაციონალურ-შოვინისტური და კოლონიური პოლიტიკის წარმოების გაგრძელებას."

ქედის რეზოლუცია უარყოფითად შეაფასეს თბილისში. ბათუმში სასწრაფოდ ჩავიდნენ: ს. ორჯონიკიძე, მ. ორახელაშვილი, შ. ელიავა და სხვე-ბი. სასწრაფოდ შეატყობინეს საქმის ვითარების შესახებ მოსკოვში ი. ბ. სტალინს. მათი თანდასწრებით მოხერხდა საოლქო კომიტეტისა და სახ-კომსაბჭოს გაერთიანებული სხდომის მოწვევა, რომელმაც ქედის სესია ან-ტისაბჭოთა კონტრრევოლუციურ გამოსვლად შეაფასა. მოხერხდა ამ ავან-ტურის შედეგების განეიტრალება, მაგრამ უკმაყოფილების ფესვები აჭარა-ში ღრმად იყო ჩაბუდებული.

დედა-სამშობლოსაგან ამ კუთხის 300 წლიანმა გაუცხოვებამ გარკვეული შედეგები მოიტანა: შეიცვალა სარწმუნოება, წესჩვეულებები, ადათე-ბი, სამართლის სისტემა დაეფუძნა შარიათს. რუსეთი, რომელმაც თურქეთს წაართვა ეს მეტად მნიშვნელოვანი გეო-სტრატეგიული ობიექტი, ენერგიულად ცდილობდა ამ მხარეში პრორუსული განწყობილებები დაენერგა. თურქეთი ამ ტერიტორიებს უსამართლოდ, რუსების მიერ ძალით წართმე-ულ მხარედ თვლიდა და ცდილობდა იქ თავისი გავლენა არ დაეკარგა. ამ საქმეში მისი ერთგული მოკავშირეე იყო მაჰმდიანური რელიგია და რწმენაწარმოდგენები.

მიუხედავად ამისა, ქართველმა მამულიშვილებმა უდიდეს წარმატებას მიაღწიეს აჭარაში ეროვნული ცნობიერების გაძლიერებისა და განვითავრე-ბის საქმეში, თუმცა სიძნელეებიც ბევრი იყო.

აჭარაში მებრძოლი ათეიზმის პოლიტიკა გასაგებ წინააღმდეგობას აწყდებოდა, განსაკუთრებით მთის რეგიონებში. გლეხობა ვერ ურიგდებოდა ტრადიციული წესჩვეულებების აკრძალვას, ქალის სოციალურპოლიტიკური გააქტიურების მიზნით გადადგმულ ნაბიჯებს. ეს ყველაფერი მათ პიროვნული ღირსების შელახვად, "მეორედ მოსვლად" ესახებოდათ. მოსახლეობის ეს გასაგები გულისწყრომა გამოიყენეს საქართველოს მტრებმა. ან-ტისამთავრობო მოძრაობა აჭარაში 1927 წელს დაიწყო. იქმნებოდა საიდუმლო ორგანიზაციები, თურქეთის ემისრები აქტიურად უწევდნენ კონსულ-ტაციებს ათეისტური პროპაგანდით უკმაყოფილო გლეხებს, პირდებოდნენ თურქეთიდან სამხედრო დახმარებას, მოხერხდა თურქეთიდან იარაღის დიდი პარტიის შემოტანა და სოფლებში გადამალვა. გამოიკვეთნენ მოძრაობის ლიდერებიც. ისინი მხოლოდ დროს ელოდნენ.

1929 წლის მარტის დასაწყისში რეგიონი აჭარის უმაღლესი საბჭოს არჩევნებისათვის ემზადებოდა. ბათუმელი ლიდერები სოფლებში მოგზაურობდნენ. ხულოს რაიონის სოფ. ჭვანში ჩავიდა აჭარის სახკომსაბჭოს თავმჯდომარე მ. გოგიბერიძე. 7 მარტს შედგა სასოფლო კრება, რომელზეც კომუნისტმა ხელმძღვანელებმა, აჭარელი ქალის საზოგადოებრივი აქტივი-ზაციის საბჭოთა პრინციპებიდან გამომდინარე, მოითხოვეს ადგილობრივი ქალი-აქტივისტების დეპუტატებად ბათუმში წასვლა. მასპინძელთა სურვილს, ქალებს ბათუმში მეუღლეებიც გაჰყოლოდნენ, მოჰყვა შემდეგი პასუხი: "კაცები ბათუმშიც ბევრია..." სტუმრების ამ უტაქტოდ

ნახმარმა ფრა-ზამ კრებაზე დამსწრე აჭარელი გლეხების აღშფოთება გამოიწვია, მათ და-აპატიმრეს ბათუმელი სტუმრები და აჯანყდნენ.

9 მარტს აღსდგნენ ღომიჯელები, რაშიც დიდი როლი შეასრულა ჭვა-ნა-ნაღვარევიდან იქ გადასროლილმა მეამბოხეთა რაზმმა. აჯანყებულებმა იერიშით აიღეს თემსაბჭოს შენობა, მოკლეს თავმჯდომარე, საბჭოს მდივა-ნი, დააპატიმრეს ადგილობრივი კომუნისტები. აჯანყებულებმა წერილი გაუგზავნეს თურქეთში თავშეფარებულ ხიმშიაშვილებს: "აჭარა განთავი-სუფლებულია, კომუნისტები და საბჭოთა ხელისუფლება დამხობილია, ჩამოდით და გვიხელმძღვანელეთო". ხულოს მაზრაში ყველა სოფელი ამბოხებულთა ხელში აღმოჩნდა.

ამბოხებულებმა დაიწყეს საბჭოთა სასაზღვრო საგუშაგოებზე თავდასხმები. ფაქტობრივად აჯანყებულები საბჭოთა რეგულარულ ძალებს დაუპირისპირდნენ. აჯანყებულებმა აიღეს ერთერთი, 25-ე საგუშაგო და კონ-ტროლი დაამყარეს გოდერძის უღელტეხილზე.

ბათუმში ჩავიდა ლ. ბერია. შექმნილი ვითარება სასწრაფოდ აცნობეს ი. ბ. სტალინს. მან დაშიფრული დეპეშა გამოუგზავნა საქართველოსა და ამიერკავკასიის ხელმძღვანელობას, რომელშიც ნათქვამი იყო: "აშკარაა, თქვენ დაუშვით შეცდომა " და მოითხოვა კონფლიქტის უსისხლოდ დასრულება.

ამბოხებულებმა მთავრობას წაუყენეს მოთხოვნები: უნდა აღდგენილიყო შარიათის სასამართლო, კვლავ გახსნილიყო მედრესები, გოგონებს არ უნდა ევლოთ საბჭოთა სკოლაში, შეწყვეტილიყო რელიგიური დევნა, ჩადრის ახდის კამპანია და სხვ.

1929 წლის 25 მარტს გადაწყდა ამბოხების ლიკვიდაცია. საბჭოთა ჯარები ქედსა და ხულოში შევიდნენ. ოპერაციას ლ. ბერია ხელმძღვანელობდა. ამბოხებულები შედრკნენ. ამბოხების ლიდერები მიხვდნენ, რომ წინა-აღმდეგობის გაწევას აზრი არა ჰქონდა და მომხრეებს აჯანყების შეწყვეტა შესთავაზეს. უშიშროების სამსახურის მუშაკებმა სოფლებში ამოიღეს 2800 შაშხანა. რიგითი ამბოხებულები სახლებს დაუბრუნდნენ. აჯანყების ლიდერები, მცირე ჯგუფთან ერთად, თურქეთში გადავიდნენ. ზოგიერთი ამ-ბოხებული მთავრობას ჩაბარდა, მათგან ზოგი დახვრიტეს და ზოგიც ციმ-ბირში გადაასახლეს.

აჯანყების ლიკვიდაციის შემდეგ თბილისიდან ბათუმში ჩავიდა წარმომადგენლობითი დელეგაცია ფ. მახარაძის ხელმძღვანელობით. მოსახლეობასთან შეხვედრის დროს ისინი მიხვდნენ, რომ ადგილობრივი თავისე-ბურებების იგნორირება სერიოზული პოლიტიკური კონფლიქტის საფუძველი შეიძლება გამხდარიყო, ამიტომაც ანტირელიგიური კამპანია ცოტა შე-ნელდა. მაგრამ ის მთელი ძალით გაიშალა 30-იან წლებში. საქართველოს სასაზღვრო რეგიონებში წინა საუკუნეებში გარეშე მტრის მიერ ძალით მოხვეული წესჩვეულებებისა და საყოფაცხოვრებო თავისებურებების შეზ-ღუდვა, ერთიანი სოციალურ-კულტურული გარემოს შექმნა, უდავოდ პა-სუხობდა ქართველი ერის ინტერესესებს. სამწუხაროდ, ვერ მოხერხდა ამ პროცესის უსისხლოდ ჩატარება. პროლეტარიატის დიქტატურის სახელმწიფო მანქანა ძალის საშუალებით ახორციელებდა იმას, რაც ვერ გაკეთდა ბუნებრივი გზით ადრე საუკუნეებში.

30-იან წლებში წარმოებულმა ენერგიულმა სახელმწიფო პოლიტიკამ დეცენტრალიზაციის კვალი ძირითადად აღმოფხვრა.

ეროვნული საკითხი 20-იანი წლების დასასრულს.

საქართველოს ისტორიული თავისებურება მისი მოსახლეობის მრავალეროვანი შემადგენლობაა. ეს თავისებურება რუსეთის ცარიზმის კოლონიალური პოლიტიკის წყალობით კიდევ უფრო თვალში საცემი გახდა: მეფის რუსეთი შორს გამიზნული პოლიტიკური გეგმებით საქართველოს სასაზღვრო რეგიონებში ასახლებდა მისთვის სანდო ეროვნულ ჯგუფებს: სომხებს, ბერძნებს, დუხაბორებს, გერმანელებს. მაჰმადიანი ქვეყნების აგრესიამ წინა საუკუნეებში საქართველოს დაუტოვა, როგორც ქართველი მაჰმადიანები (სამცხე-ჯავახეთსა და აჭარაში), ისე მაჰმადიანური სამყაროს წარმომადგენლები (ბორჩალოელები, თურქები და ა.შ.). მათ გარდა საქართველოში ცხოვრობდნენ აფხაზები (აფსუები), ოსები, რუსები, ქურთები და სხვები.

1926 წლის აღწერით საქართველოში 1778,2 ათასი (მოსახლეობის 67,2%) ქართველი, 307 ათასი (11,6%) სომეხი, 137,9 ათასი (5,2 %) თურქი (აზერბაიჯანელი), 113,3 ათასი ოსი (4,3%), 56,8 ათასი (2,1%) აფხაზი, 96,1 ათასი (3,6%) რუსი, 54,1 ათასი (2,5%) ბერძენი და სხვა დანარჩენი ეროვ-ნებათა წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ. სულ საქართველოს მოსახლეობა კი შეადგენდა 2 667 ათას კაცს.

განსაკუთრებით შერეული იყო მოსახლეობა სამცხე-ჯავახეთსა და შიდა ქართლში. 1926 წელს ახალციხის მაზრაში ცხოვრობდა სომეხი — 15,5 ათასი, თურქი — 44,5 ათასი, ქურთი იეზიდი — 3 ათასი, თარაქამი — 4,6 ათასი, რუსი — 2,8, დანარჩენი ქართველი. ახალქალაქის მაზრაში ცხოვრობდა სომეხი — 57,8 ათასი, თურქი — 6,9 ათასი, რუსი — 5,1 ათასი, ქურთი იეზიდი — 0,9 ათასი, დანარჩენი ქართველი. ბორჩალოს მაზრაში ცხოვრობდა: სომეხი — 15 ათასი, თურქი — 51 ათასი, რუსი — 1,1 ათასი, გერმანელი — 4 ათასი, დანარჩენი იყო ქართველი.

არაქართველი მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი სასაზღვრო რეგიო-ნებში ცხოვრობდა: სომხები — სამცხე-ჯავახეთში, ბორჩალოელები, გერმა-ნელები და დუხაბორები — ქვემო ქართლში, ოსები — შიდა ქართლში. მათმა უმეტესობამ ქართული ენა არ იცოდა. მეტად დაბალი იყო წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვიც.

1926 წლის აღწერით საქართველოში წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვი მოსახლეობის 36,7 პროცენტს უდრიდა. ეს ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი იყო ამიერკავკასიაში. არაქართველ მოსახლეობაში ეს მაჩვენებელი უფრო დაბალი იყო, განსაკუთრებით მაჰმადიანებში. მიუხედავად იმისა, რომ სამხრეთ საქართველოში მცხოვრები მაჰმადიანების უმრავლესობა წარმომავლობით ქართველი იყო, ისინი მკაცრად იცავდნენ თავის მაჰმადიანურ რწმენაწარმოდგენებს.

საქართველოში ავტონომიური ერთეულების შექმნა ჩაითვალა ეროვ-ნული საკითხის საუკეთესო გადაწყვეტად, მაგრამ ადმინისტრაციულმა ღონისძიებებმა ვერ მოახერხეს დაეძლიათ ის პრობლემები, რაც ეთნიკური განსხვავებებით იყო ნაკარნახევი და ეს ძალიან ხშირად იჩენდა ხოლმე თავს. კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობა კი მუდამ ცდილობდა შე-ენიღბა ის წინააღმდეგობები, რაც წარმოიქმნებოდა ცალკეული ეროვნული ჯგუფების წარმომადგენელთა შორის, გამოეყენებინა პარტიული ზემოქმედების, ადმინისტრირების ზომები და გარეგნულად მაინც შეექმნა ჰარმო-ნიულობის შთაბეჭდილება.

მაგრამ ყოველდღიური ვითარება ავლენდა დაძაბულობის სხვადასხვა კერებს — ეკონომიკურს, საყოფაცხოვრებოს. განსაკუთრებით ჭირდა მაჰმადიანურ რეგიონებში საბჭოთა პოლიტიკური და სამართლებრივი სტრუქ-ტურების დამკვიდრება. აქ მეტად ძლიერი იყო რელიგიური ცნობიერება, მოლებისა და ხოჯების ზეგავლენა. 20-იან წლებში საქართველოში არსებული 412 მეჩეთიდან სამცხე-ჯავახეთში 117 მეჩეთი იყო. გავრცელებული იყო შარიათის წესები, მედრესები და ა.შ.

დაპირისპირებას საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება სულ სხვადასხვა სფეროში აწყდებოდა. აფხაზეთის ადგილობრივი ხელისუფლე-ბა გასაბჭოების პირველივე დღეებიდან ცდილობდა, სადაც კი ეს შესაძლებელი იქნებოდა, თბილისისაგან დამოუკიდებელი ყოფილიყო, იგნორირება გაეწია თბილისის მოთხოვნების, სურვილებისა და რეკომენდაციები-სათვის.

1926 წლის აღწერით აფხაზეთში სულ 186 004 კაცი ცხოვრობდა, მათ-გან აფხაზი იყო 56 849, ქართველი — 73 475. აფხაზეთში კომპაქტურად ცხოვრობდნენ სომხები და ბერძნები. ბევრი მათგანი პირველი მსოფლიო ომის ლტოლვილი იყო და საბჭოთა კავშირის მოქალაქეობაც კი არ ჰქონდათ მიღებული ისე ცხოვრობდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე. პონტოელი ბერძენი ლტოლვილების მიღებაზე უარი განაცხადა საბერძნეთის მთავრობამ.

საქართველოს კომუნისტურ პარტიაში, მთელი 20-იანი წლების გამავლობაში ეროვნულ საკითხთან დაკავშირებით ორი დაპირისპირებული მიმდინარეობა არსებობდა: "კომპრომისული" და "სამართლიანი". ეროვ-ნულ უმცირესობებთან, განსაკუთრებით აფხაზებთან დამოკიდებულებაში "კომპრომისული" მიმართულება (გ. სტურუა, ა. გეგეჭკორი და სხვ.) ითხოვდა დათმობებს, გარკვეულ პრივილეგიებს მათთვის. მაგრამ, როგორც წესი ეს დათმობები მუდამ ცალმხრივი იყო და ხშირ შემთხვევაში არ პა-სუხობდა ქართველი ერის ნაციონალურ ინტერესებს. "სამართლიანი" მიმართულების წარმომადგენლები (ა. ურუშაძე, თ. ჟღენტი, ვ. ბახტაძე და სხვები) კი მოითხოვდნენ სამართლიან დამოკიდებულებას საქართველოში მცხოვრები ყველა ერისა და ეროვნების წარმომადგენლებისადმი, წინააღმდეგი იყვნენ უპრინციპო კომპრომისებისა, რაც ხშირ შემთხვევაში აგულიანებდა ადგილობრივ სეპარატიზმს, აძლიერებდა დეცენტრალიზაციის ტენდენციებს. საქართველოს პარტიულ ყრილობებზე და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმებზე იყო მუდმივი კამათი ამ ორ დაჯგუფებას შორის. საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა (მ. კახიანი, ს. მამულია, ლ. ღოღობერიძე და სხვ.) ყოველთვის ვერ ახერხებდა სამართლიანი გადაწყვეტილების მიღებას და იხრებოდნენ კომპრომისული მიმართულებისაკენ.

აფხაზეთის იმჟამინდელ ხელმძღვანელებს (ნ. ლაკობა, ე. ეშბა) სერიოზულად აღელვებდათ აფხაზეთის მოსახლეობის დემოგრაფიული შემად-გენლობა, სადაც ქართველების ხვედრითი წილი უპირატესი იყო, განსა-კუთრებით სამურზაყანოში, ქალაქებსა და დაბებში. ისინი ცდილობდნენ ამ თანაფარდობის შეცვლას, რისთვისაც საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის წინაშე 20-იანი წლების მეორე ნახევარში არაერთხელ დააყენეს საკითხი მაკედონელი აფხაზების სამშობლოში გადმოსახლების შესახებ. აფხაზეთის ლიდერების ეს სურვილი სურვილად დარჩა.

სამაგიეროდ, საკავშირო ცაკის გადაწყვეტილებით და საქართველოს მთავრობის ძალისხმევით 1929 წელს საქართველოს — აფხაზეთის სსრ და-უბრუნეს რსფსრ-ს "პილენკოვოს მხარე" (268,15 კვმ. 3500 მოსახლეობით).

ზედმეტი დათმობები, პრივილეგიები აფხაზეთის ქართველი მოსახლეობის ერთ ნაწილში არაჯანსაღ ტენდენციას აჩენდა. ისინი ეროვნებას იცვლიდნენ, ეწერებოდნენ აფხაზებად. ამის შესახებ იყო არა ერთი ინფორმაცია, მაგრამ თბილისი ამ ფაქტებს იმჟამად დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა.

რთული იყო მდგომარეობა სამხრეთ საქართველოში. არამარტო მრავალეროვანი, არამედ მრავალკონფესიური მხარე სერიოზულ სიძნელეებს წარმოშობდა.

გარდა ეროვნულ უმცირესობათა ნაციონალური თავისებურებების გათვალისწინებისა, გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა სახელმწიფო ენის შეთვისებას. საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუცია სახელმწიფო ენად ქართულ ენას აღიარებდა, თუმცა არ ზღუდავდა არაქართული ენების გამოყე-ნებას ადგილებზე, ხელს უწყობდა ნაციონალური სკოლების მშენებლობას.

საქართველოს ხელისუფლების ამ მიმართულებით განხორციელებული პირველი მოკრძალებული ნაბიჯი იყო საქ. კპ (ბ) ცენტრალური კომი-ტეტის 1925 წლის 28 მარტის დადგენილების რეალიზაცია, რომლის მიხედვით ახალციხის მაზრაში სახელმწიფო ენად გამოცხადდა ქართული ენა.

დადგენილებას, მისი პრაქტიკული რეალიზაციის შემთხვევაში, დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა ერთიან საქართველოსთან ამ კუთხის არაქართველი თუ მაჰმადიანი ქართველი მოსახლეობის ურთიერთკავშირების თვალ-საზრისით. დადგენილებას აუცილებლად უნდა მოჰყოლოდა ადგილებზე ქართული სკოლების ქსელის განვითარება, ადგილობრივი კადრების მომ-ზადება ქართულ ენაზე, ქართული ლიტერატურისა და კულტურის პროპაგანდა და ა.შ.

ძალიან მალე აშკარა გახდა, რომ მუდმივი შიში — თბილისის მცდელობა შოვინისტურ პოლიტიკად არ აღქმულიყო მოსკოვის მიერ, ხოლო ადგილობრივი მოსახლეობის ფარული თუ აშკარა საბოტაჟი შესაძლებლო-ბას არ აძლევდათ ბოლომდე წარმატებით განხორციელებულიყო მიღებული დადგენილება. ამიტომ თბილისმა უკან დახევა ამჯობინა — 1927 წელს ახალციხის მაზრაში სახელმწიფო ენად თურქული ენაც გამოცხადდა, გადაისინჯა ადგილობრივი კადრების ეროვნული შემადგენლობაც ადგილობრივი სპეციფიკის გათვალისწინებით.

საქართველოს ხელისუფლება დიდ ყურადღებას აქცევდა შიდა ქართლში მიმდინარე პროცესებს. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნის შემდეგ, ამ ხელოვნური ადმინისტრაციული წარმონაქმნის ფუნქციო-ნირების საკითხი მწვავედ დადგა. ადგილობრივი პარტიული ელიტა ჩაბმული იყო პოლიტიკურ დაპირისპირებაში ერთმანეთთან, იყო ლოთობის, ყოფითი გახრწნის შემთხვევები. ამის გამო საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება, რომელშიც აღნიშნული იყო: "მიზანშეწონილად ჩაითვალოს საოლქო კომიტეტის მდივნად წამოყენე-ბულ იქნას ენერგიული მუშაკი ცენტრიდან, სასურველია ქართველი". ასეთმა გადაწყვეტილებამ დააცხრო ვნებათღელვა ოსი ეროვნების პარტი-ულ მოღვაწეთა შორის.

1926 წელს საქართველოში სულ 113 289 ოსი ცხოვრობდა, მათგან მხოლოდ 63 ათასი კაცი ბინადრობდა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში. ბევრი ოსი ცხოვრობდა ქართლისა და კახეთის სხვადასხვა სოფელში, რესპუბლიკის დედაქალაქ თბილისში, გორში და სხვა ქალაქებში.

თბილისი უდიდეს ყურადღებას უთმობდა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას. ეს მხარე, განსაკუთრებით ოსი მოსახლეობა, ძირითადად მესაქონლეობას მისდევდა, გლეხო-ბის დიდი ნაწილი მცირე- მიწიანი იყო, წერა-კითხვის უცოდინარი, ბოგა-ნო.

კომუნისტური რეჟიმის პირველ წლებში გარკვეული ნაბიჯები გადა-იდგა აქ მრეწველობის ადგილობრივი დარგების, განსაკუთრებით სამშე-ნებლო და ხე-ტყის დამზადების საწარმოების მშენებლობისათვის. დიდ ლიახვზე 1926 წელს აშენდა ელექტროსადგური. მცირემიწიანი ოსი გლეხობა საბჭოთა მთავრობამ ტირიფონის ბარაქიან ველზე გადმოასახლა და შეუქმნა ცხოვრების ხელსაყრელი პირობები.

დიდი და სერიოზული მუშაობა განხორციელდა საქართველოში მცხოვრები ებრაელების, განსაკუთრებით ქართველი ებრაელების სოციალურპოლიტიკური, ეკონომიკური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად.

1928 წელს ზაფხულში თბილისში ჩამოვიდა სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პარტიული კომისია პშენიცინის ხელმძღვანელობით. მისი მი-ზანი იყო საქართველოს კომპარტიის მოღვაწეობის სხვადასხვა ასპექტის შესწავლა. კომისიამ შეისწავლა ეთნიკურად განსხვავებულ რეგიონებში არ-სებული ვითარებაც და საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიეტეტის IY პლენუმზე 1928 წლის 25 სექტემბერს მხოლოდ ერთი ფრაზით აღნიშნა — "მრეწველობის განვითარება ძირითადად საქართველოს რაიონებში და სუსტად — ავტონომიურ რესპუბლიკებში".

მაგრამ ცოტა მოგვიანებით, კომისიის წევრმა სეიდ კადიროვმა სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის სახელზე წარადგინა მოხსენებითი ბარათი, სადაც მკაცრად იყო შეფასებული საქართველოს კომპარტიის ეროვნული პოლიტიკა.

ს. კადიროვს დეტალურად აქვს შესწავლილი ვითარება აფხაზეთში, სამხრეთ ოსეთში, აჭარასა და სამეგრელოში.

ს. კადიროვი ეხება აჭარის პრობლემებს და ხულოს გამოსვლებთან დაკავშირებით აღნიშნავს შემდეგს: "საქმე ჩადრში კი არ იყო, არამედ იმა-ში, რომ აჭარლებს დაუხურეს მედრესები, ამასთან უკმაყოფილონი იყვნენ არა იმდენად იმით, რომ საღვთო რჯულის შესწავლა შეწყდა, არამედ იმით, რომ ხმარებიდან ამოიღეს არაბული ანბანი".

სამხრეთ ოსეთში სტუმრობის დროს მისთვის გაუმხელიათ, რომ სურთ ჩრდილოეთ ოსეთთან შეერთება.

ს. კადიროვი საკმაოდ დიდ ადგილს უთმობს სამეგრელოს ავტონომიის პრობლემას და ცდილობს დაასაბუთოს მისი კანონიერება.

ს. კადიროვის წერილში მოტანილი ფაქტები აშკარად მიუთითებენ, რომ კომუნისტური იდეოლოგიის ძირითადი პრინციპი — თითქოს საბჭოთა კომუნისტური ხელისუფლების დამკვიდრებისთანავე გაქრებოდა საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის გართულების ყველა შესაძლო მიზეზი, აღმოჩნდა უტოპია. საეროვნებათაშორისო ურთიერთობას ვერ აწესრიგებდა უამრავი პარტიული დადგენილება და ცირკულარი.

მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ ს. კადიროვის წერილში ყველა ეროვნე-ბაზე იყო საუბარი, ქართველების გარდა. საქართველო, რომელსაც კომუ-ნისტურმა დიქტატურამ ძალდატანებით წაართვა დამოუკიდებლობა და რომელიც თავის ტერიტორიაზე თავის სუვერენულ უფლებებს სრულყოფილად ვერ ახორციელებდა, რომლის მკვიდრი ქართველი მოსახლეობა არაფრით გამორჩეულ მდგომარეობაში არ იყო და ისევე განიცდიდა პროლეტარიატის დიქტატურის მარწუხებს, როგორც საქართველოში მცხოვრე-ბი სხვა ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენლები, არავის არ ახსოვდა. არ ხორციელდება მისი, თვით კომუნისტური კონსტიტუციის ფუძემდებლური მოთხოვნებიც კი — ვერ მოხერხდა ქართული ენის სახელმწიფო სტა-ტუსის საყოველთაო დამკვიდრება.

გადაჭარბებულმა ინტერნაციონალიზმმა, წარამარა მოსკოვისკენ ყურე-ბამ და მისი დირექტივებისადმი მონურმა მორჩილებამ, მნიშვნელოვნად შეაფერხა საქართველოში ქართული ეროვნული საქმის კეთების ის გაუბედავი მცდელობაც კი, რაც 20-იანი წლების შუა ხანებში შეიმჩნეოდა.

საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის მითითებით რეგიონებ-ში რეალური ვითარების შესასწავლად გაიგზავნენ პარტიული კომისიები, რომლებსაც ძირითადად ეროვნებათაშორისო ურთიერთობის არსებული ვითარება უნდა შეესწავლათ.

შემოწმებამ ცხადყო, რომ თუ საქართველოს კომუნისტური ხელი-სუფლების ხელშეწყობით 1925 წელს საქართველოში არაქართული სკოლე-ბიდან იყო: სომხური — 120, თურქული — 79, რუსული — 59, ოსური — 27, ბერძნული — 34, ებრაული — 3, ასირიული — 2, გერმანული — 12, ქურთული 1. უკვე 1928 წლისათვის ეს მაჩვენებლები საგრძნობლად გაი-ზარდა: სომხური იყო 186, თურქული — 90, რუსული — 91, ოსური — 116, ბერძნული — 106, აფხაზური — 58, ებრაული — 5, გერმანული 1 და ა.შ.

ამ ფორმით საქართველოს ხელისუფლება ცდილობდა დაეკმაყოფილებინა საქართველოში მცხოვრები ყველა ეთნიკური ჯგუფის კულტურული მოთხოვნები, მაგრამ ვლდინდებოდა მეორე მხარეც ასეთი მონდომე-ბისა- პედაგოგიური კადრების ნაკლებობა.

განსაკუთრებით საინტერესო ინფორმაცია ჩამოიტანეს კომისიის წევრებმა სამცხე-ჯავახეთიდან. 1929 წელს ახალციხის რაიონში 99 ათასი კაცი ცხოვრობდა. 66,7 პროცენტი თურქი იყო (ასეა დოკუმენტში), ქართველი — 12,8 პროცენტი, სომეხი — 16 პროცენტი. კომისიის ანგარიშში ხაზგასმულია, რომ ახალციხელი თურქების დიდი ნაწილი წარსულში ქართველები იყვნენ, გვარიც კი ქართული აქვთ. მაგრამ რეალური ვითარების გაცნობის შემდეგ კომისია იმასაც აღნიშნავდა, რომ "თუ დღევანდელი თურქები ის-ტორიულად ქართველები იყვნენ, დღეს 300 წლის შემდეგ, ყველაფერი ქართული დაკარგული აქვთ: ენა, რელიგია, ყოფა, ტრადიციები და

ა.შ. ეს ყველაფერი მათ უკვე თურქული აქვთ. დღევანდელი თურქები არა მარტო აღარ არიან ქართველები და ქართველებს არ წარმოადგენენ, არამედ არც უნდათ იყვნენ ქართველები".

კომისიამ შეამჩნია გამწვავებული ნაციონალური ურთიერთობა, აგრე-სიაც კი ადგილობრივ სხვადასხვა კონფესიურ ჯგუფებს შორის: თურქებსა და ქართველ-სომხებს შორის, აღინიშნა კადრების დაწინაურებასა და შერჩევისას ქართველებისა და სომხების უპირატესობა მაჰმადიანების საზია-ნოდ. დაპირისპირება ეროვნულ-კონფესიურ ნიადაგზე შეიმჩნეოდა არა მარტო სასოფლო რეგიონებში, არამედ სამრეწველო საწარმოებშიც კი.

კომისიამ შეისწავლა საქართველოში მცხოვრები ბერძნების, გერმანელების, ქურთიიეზიდების და სხვა ეთნიკური ჯგუფების სოციალურ-ეკო-ნომიკური და კულტურული განვითარების საკითხებიც.

მიღებული შედეგებით შეშფოთებული საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობა "ქართულ ნაციონალიზმზე" ალაპარაკდა.

საქართველოს დამფრთხალი პარტიული ხელმძღვანელობა 20-იანი წლების დასასრულს ხაზგასმით ცდილობდა ეჩვენებინა თავისი ტოლერან-ტობა, ლოიალობა. ეს პოლიტიკა ზოგჯერ აშკარად გადაჭარბებულ ფორმებს იღებდა.

ამრიგად, 20-იანი წლების ეროვნული პოლიტიკა, რომელსაც გულმოდგინედ ატარებდა საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება და რომელიც გამოიხატებობოდა ლოიალობასა და დათმობებში, აშკარად ჩიხში შევიდა. საჭირო იყო ამ პოლიტიკის რადიკალური შეცვლა.

საქართველოს ტერიტორიული ცვლილებანი 20-იან წლებში.

საბჭოთა რუსეთის მიერ 1921 წლის თებერვალმარტში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორიის ოკუპაციის შემდეგ, როდესაც საბჭოთა ხელისუფლების ძალდატანებით შეიქმნა საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, დაისვა მისი ტერიტორიის განსაზღვრის სა-კითხი. ეს უკავშირდებოდა რუსეთში 1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ მისგან გამოყოფილი ამიერკავკასიის საზღვრების გამიჯვნას, ხოლო შემდეგ ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი — საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის სახელმწიფოების შექმნისას მემკვიდრეობით მიღე-ბული ტერიტორიების საზღვრების დადგენის აუცილებლობას. მაგრამ საქართველოს ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ საზღვრების საკითხი "ინტერ-ნაციონალიზმის" საფუძველზე გადაწყვიტა და საქართველოს ტერიტორიის ნაწილი მეზობელ რესპუბლიკებს გადასცა.

რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის დროს თურქეთმა ახალი ულტიმატუმების წამოყენებით დაიკავა არდაგან-ართვინი. ამ დროს არსე-ბობდა საშიშროება იმისაც, რომ თურქეთს ბათუმის ოლქიც მიეტაცებინა, მაგრამ აქ საქმეში ჩაერია რუსეთი, რადგან ეს არ შედიოდა მის სტრატე-გიულ ინტერესებში, რასაც იმხანად საქართველოს სისხლხორცეული ინტერესებიც ემთხვეოდა. შექმნილი ვითარება რამდენადმე განმუხტა 1921 წლის 16 მარტის რუსეთთურქეთის ხელშეკრულებამ. ამ ხელშეკრულების ძალით რუსეთი აღიარებდა თურქეთის საზღვრებს თურქეთის ეროვნული პაქტის საფუძველზე. ამ პაქტით თურქეთი უთმობდა

საქართველოს ბათუმის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიას იმ პირობით თუ ამ მხარის (სამუსლიმანო საქართველოს) ადგილობრივი მოსახლეობა ავტონომიის უფლებით ისარგებლებდა. ამ ხელშეკრულებით ქართული ტერიტორიები არდაგანოლთისი-ართვინი თითქმის ბათუმამდე თურქეთის ტერიტორიულ საზღვრებში მოექცა. აღნიშნული ხელშეკრულება გაიმეორა და დაადასტურა 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებამ სომხეთის, აზერბაი-ჯანის და საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლებასა და თურქეთს შორის მეგობრული ურთიერთობების დამყარებისა და საზღვრების დადგენის სა-კითხზე. საინტერესოა, რომ თურქეთმა სასაზღვრო ხელშეკრულება ცალკ-ცალკე გააფორმა თითოეულ საბჭოთა რესპუბლიკასთან. საქართველოს მხრიდან ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს საქართველოს სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარმა შ. ელიავამ და საქართველოს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა ალ. სვანიძემ.

ყარსის ხელშეკრულების ძალით "ოსმალეთი თანხმდებოდა დაეთმო საქართველოს სუვერენიტეტი ბათუმის პორტზე და ქალაქზე და ტერიტორიაზე, რომელიც ძევს ჩრდილოეთით საზღვრისა..."

მაგრამ თურქეთს გადაეცა ყოფ. ბათუმის ოლქის სამხრეთი ნაწილი (მაჭახელა, ბორჩხა, მაკრიალი) 936, 15 კვ-კმმდე; ართვინის ოლქი — 3384,82 კვ-კმ. და არდაგანის ოლქი 5644,74 კვ-კმ. ტერიტორია.

საქართველომ ასევე დაკარგა ზაქათალას ოლქი (საინგილო).

სამწუხაროდ, საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი, რომელიც 1921 წ. უმაღლესი ხელისუფლების ფუნქციებს ასრულებდა, არა თუ შეეცადა დაებრუნებინა საქართველოსათვის იმხანად სადავოდ გამხდარი ზაქათალის ტერიტორია, არამედ მან საქართველოს და აზერბაიჯანის დელე-გატთა კონფერენციაზე ფაქტობრივად დააკანონა მანამდე დაუკანონებელი საინგილოს მიერთება აზერბაიჯანის საბჭოთა რესპუბლიკის მიერ.

ზაქათალის აზერბაიჯანისათვის გადაცემის ხელშეკრულებას, რომლის შინაარსი ასეთი იყო: "საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლი-კა უარს ამბობს ყველა თავის პრეტენზიაზე ზაქათალის ოლქზე სახელმწიფოებრივი საზღვრების ფარგლებში, რაზედაც საქართველოს რევკომი გამოსცემს შესაბამის დეკლარაციას". 1921 წლის 5 ივლისს ხელი მოაწერეს აზერბაიჯანის სსრ და საქართველოს რევკომის თავმჯდომარეებმა ფილიპე მახარაძემ და ნარიმან ნარიმანოვმა, ხოლო იმავე წლის 15 ნოემბერს შეთანხმებას საქართველოს და აზერბაიჯანის საბჭოთა რესპუბლიკების სახელმწიფო საზღვრის შესახებ საქართველოს სსრ რევკომის თავმჯდომარემ — ბუდუ მდივანმა და აზერბაიჯანის სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარემ მუხტარ გაჯი-ზადემ. ამით იურიდიულად დადასტურდა ზაქათალის ოლქის მიკუთვნება აზერბაიჯანის რესპუბლიკი-სათვის. მაგრამ ტერიტორიული დავა საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის კვლავაც გრძელდებოდა.

მოწესრიგდა დავა ბორჩალოსა და ყაზახის მაზრებს შორის და მეორე სადავო მონაკვეთი დავით გარეჯიდან მდ. მტკვრამდე წითელი ხიდის მიდამოებში გადაეცა საქართველოს.

ამრიგად, აზერბაიჯანის სს რესპუბლიკას ზაქათალის ოკრუგის (რომლის ტერიტორია 3993,89 კვ.კმ-ს ხოლო, მისი მოსახლეობა კი 92668 სულს შეადგენდა) გარდა, გადაეცა თბილისის მაზრის გარეჯის ველი, ქვემო ყარაიაზის სექტორი — 658,89 კვ.კმ. და სიღნაღის მაზრის ელდარის ველი — 546,69 კვ.კმ., რომელსაც ადრე წინამინდორი ერქვა. იგი სამხრეთით მდ. იორისა და ალაზნის შესართავთან თავდებოდა.

შემდგომ წლებში საინგილოს ბედში რადიკალური ცვლილებები არ მომხდარა, თუმცა არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ქართული ენის შენარჩუნე-ბის ფაქტი. ქართველ ინგილო მოღვაწეთა შეუნელებელ ბრძოლას უნდა ვუმადლოდეთ, რომ დღეს ერთობ შეზღუდულად, მაგრამ მაინც არის შე-ნარჩუნებული ქართული ენა საინგილოს ზოგიერთ ისტორიულ რაიონში.

რკპ(ბ) კავბიუროს 1921 წლის მაისის პლენუმმა შექმნა სპეციალური კომისია ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა ტერიტორიული საკითხების მოგვარების მიზნით ს. კიროვის თავმჯდომარეობით. სხდომები მიმდინარეობდა თბილისში 1921 წლის 25-27 ივლისს. კომისიის სხდომაზე განსაკუთრებული სიმწვავით დააყენა სომხეთის ტერიტორიის საკითხი მისმა წარმომად-გენელმა ბეკზადიანმა. მან აღნიშნა, რომ მოსკოვის ხელშეკრულების დადების შემდეგ (იგულისხმება რუსეთთურქეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულება) სომხეთმა დაკარგა თავისი ტერიტორიის თითქმის ნახევარი ეკონომიკურ რესურსებიანად.

ამ გარემოებათა გამო მას საჭიროდ მიაჩნდა, რომ მეზობელ აზერბაი-ჯანსა და საქართველოს რესპუბლიკებისათვის ჩამოეჭრათ ტერიტორია სომხეთის სასარგებლოდ. საქართველოსაგან სომხეთის ხელისუფალნი ითხოვდნენ ახალქალაქის მაზრის გადაცემას.

სომხეთის წარმომადგენლები, რა თქმა უნდა, საკუთარი ქვეყნის ინ-ტერესებით ხელმძღვანელობდნენ, თუმცა კარგად იცოდნენ, რომ ახალქალაქის მაზრის ტერიტორია ისტორიულად საქართველოს ნაწილი იყო და ისიც თუ როდის ან რით იყო გამოწვეული ამ მაზრაში სომეხთა კომპაქ-ტური დასახლების გაჩენა. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის იმდროინდელმა ხელისუფლებამ, მიუხედავად ინ-ტერნაციონალიზმისადმი ერთგულებისა, სომხეთთან "გამიჯვნის" შეთავა-ზებული ვარიანტი მიუღებლად მიიჩნია, რადგან ჩათვალა, რომ სომხეთი პოლიტიკური მოსაზრებით აყენებდა ამ საკითხს და ამიტომ არ დაუშვა რაიმე ტერიტორიის ჩამოჭრა. ქართულ დელეგაციას მხარი დაუჭირა რუსეთის წარმომადგენელმა და ამიტომ ახალქალაქის მაზრა და ხრამის რაიო-ნის მდგომარეობა უცვლელად იქნა დატოვებული.

სომხეთის აღნიშნული პრეტენზიების კონტექსტში იხილებოდა რკპ(ბ) კავბიუროს 1921 წლის მაისის პლენუმზე ლორეს ნეიტრალური ზონის სა-კითხიც. ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის საზღვრების დამდგენმა კომისიამ საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა მიანდო რკპ(ბ) კავბიუროს, რომელმაც 1921 წლის 7 ივლისს ი. სტალინის მონაწილეობით განიხილა საქართველოს და სომხეთის საზღვრების საკითხი. კავბიურომ დაადგინა, რომ ლორეს ყოფილი ნეიტრალური ზონა შეერთებოდა სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკას.

ამრიგად, სომხეთს გადაეცა ბორჩალოს მაზრის სამხრეთი ნაწილი — ლორეს ნეიტრალური ზონის ტერიტორია 236,41 კვკმ. და ლოქლილვარის ქედის ჩრდილოეთი ფერდობი, სადაც

მოსახლეობა არ იყო. 1921 წლის 6 ნოემბერს საქართველოს რევკომის თავმჯდომარის ბუდუ მდივნისა და ალ. მიასნიკოვის მიერ ხელმოწერილი დოკუმენტის მიხედვით დადგინდა საქართველო-სომხეთის სახელმწიფო საზღვარი, რომელიც დღესაც მოქმედებს.

საქართველოს ტერიტორიულ ცვლილებებს 1921 წლის შემდგომ პერიოდშიც ჰქონდა ადგილი, კერძოდ, სსრ კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის 1925 წლის დადგენილებით რუსეთის ფედერაციას გადაეცა პილენკოვო (აფხაზეთის ნაწილი), რომლის ტერიტორია შეადგენდა 268,15 კვ.კმ., ხოლო მოსახლეობა 3500 კაცს და დუშეთის მაზრის მელხესტი და ცეკარო 166,78 კვკმ. 1600 მცხოვრებით.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საქართველომ დაიბრუნა ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის ცაკის 1923 წლის დადგენილებით აზერბაი-ჯანისაგან ე.წ. წინამინდორი — ყოფილი ზაქათალას მაზრის ალაზნისპირა ველი — 188,44 კვ. კმ ტერიტორია, ხოლო 1927 წლის დადგენილებით ყა-ზახის მაზრის ჩათმის ველი — 132,66 კვ. კმ სივრცე. 1929 წლის 18 თებერვლის გადაწყვეტილებით საქართველოს გადაეცა გარეჯის სანახების მხოლოდ ნაწილი, ისტორიული ტერიტორიის ნაწილი — ბერთუბანი და სხვ. დღემდე აზერბაიჯანის შემადგენლობაში რჩება.

1929 წ. რუსეთის ფედერაციამ საქართველოს გადმოსცა პილენკოვო, დღევანდელი დაბა განთიადისა და ერმოლოვკას, დღევანდელი დაბა ლე-სელიძის ტერიტორია, რომლებზედაც, როგორც აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაზე საერთოდ, დღეს არ ვრცელდება საქართველოს იურისდიქ-ცია.

20-იანი წლების ბოლოს შეტანილ იქნა ცვლილებანი საქართველოს ადმინისტრაციულტერიტორიულ დაყოფაში.

საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1926 წლის დეკემბრის მდგომარეობით წარმოდგენილი იყო 17 მაზრის, აგრეთვე ფოთის რაიონის, აფხაზეთის სსრ, აჭარის ასსრ და სამხრეთოსეთის ავტონომიური ოლქის, 26 ქალაქისა და 16 ქალაქის ტიპის დასახლების ტერიტორიით. 1929 წლის 11 ივლისს სრულიად საქართველოს ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა და საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ მიიღეს დადგენილება საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ადმინისტრაციულტერიტორიული ერთეულების მოწყობის შესახებ.

გადაწყდა ოთხი — თბილისის, ქუთაისის, გორისა და კახეთის ოლქე-ბის ჩამოყალიბება, 52 რაიონის დაარსება საქართველოში, აჭარის ასსრ გამოკლებით, ხოლო აჭარაში 4 რაიონის შექმნა. იქმნებოდა 128 ახალი სა-სოფლო საბჭო საქართველოში, მათ შორის 8 - აჭარაში. აფხაზეთს, როგორც იმ დროისათვის სამოკავშირეო რესპუბლიკას, აღნიშნული დარაიო-ნება არ შეხებია, მაგრამ 1931 წლიდან, ავტონომიურ რესპუბლიკად გარდაქმნის შემდეგ იგი ჩაერთო ახალ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაში.

შემდგომ წლებშიც დროდადრო ხდებოდა ცვლილებანი საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაში, რაც დაკავშირებული იყო დაბების ქალაქებად გარდაქმნასთან და სხვა ფაქტორებთან.

თავი XV. საქართველო 30-იან წლებში

პოლიტიკური ვითარება საქართველოში 30-იანი წლების და-საწყისში.

XX საუკუნის 20-იანი წლების დასასრული და 30-იანი წლების დასაწყისი მსოფლიოში არნახული ეკონომიკური კრიზისით აღინიშნა. და-სავლეთ ევროპის წამყვანი დემოკრატიული ქვეყნები, განსაკუთრებით კი ამერიკის შეერთებული შტატები, ჯერ ეკონომიკური კრიზისის მდგომარეობაში, ხოლო შემდეგ ხანგძლივ ეკონომიკურ დეპრესიაში აღმოჩნდნენ. ასეთ ვითარებაში ევროპაში სულ უფრო აშკარა ხდებოდა პოლიტიკური შეხედულებების რადიკალიზაცია. განსაკუთრებით ეს ითქმის გერმანიაზე. ამ ქვეყანაში ყოველწლიურად ძლიერდებოდა რევანშისტული განწყობილე-ბა, გერმანელი ერის შელახული ღირსების აღდგენას, ეროვნული ერთია-ნობის განმტკიცებას ისახავდა მიზნად. რევანშისტული განწყობილებებით, მოსახლეობის ფართო ფენების უმძიმესი ეკონომიკური მდგომარეობით სარგებლობდნენ გერმანელი ნაციონალ-სოციალისტები, რომლებიც სწრაფ ეკონომიკურ აღორძინებას, ვერსალვაშინგტონის სისტემის დანგრევას, ახალი სასიცოცხლო სივრცეების მოპოვებას და მსოფლიოში ახალი წესრიგის დამყარებას პირდებოდნენ საკუთარ მოსახლეობას.

ტერიტორიების გადანაწილებას, საკუთარი ჰეგემონიის განმტკიცებას და ამერიკის შეერთებული შტატებისა და ინგლისის ინტერესებს სერიო-ზულ შესუსტებას შორეულ აღმოსავლეთში და მომავალში მთლიანად გამოდევნას ისახავდა მიზნად მილიტარისტული იაპონიაც.

იტალიელი ფაშისტები ძველი რომის იმპერიის აღდგენის ფანტასტი-კურ გეგმებზე ოცნებობდნენ და ხმელთაშუაზღვისპირეთის პატარა ქვეყნე-ბის წინააღმდეგ აგრესიისათვის ემზადებოდნენ.

ასეთ რთულ საერთაშორისო ვითარებაში 1930 წელს საბჭოთა კავშირ-ში დასრულდა პარტიული დაპირისპირება კომუნისტური პარტიის ცალკე-ულ ფრაქციებს შორის, რომელშიც გამარჯვება ი. ბ. სტალინის დაჯგუფე-ბამ მოიპოვა. საბჭოთა სახელმწიფოსაც თავისი იმპერიული გეგმები ჰქონდა: კომუნისტური იდეოლოგიის მშვიდობიანი თუ სამხედრო ჩარევის დახმარებით გავრცელება კრემლის ლიდერების დაუფარავ სურვილს წარმოადგენდა.

ახალი პოლიტიკური სიტუაცია (სტალინის ერთპიროვნული ძალაუფლება) მოითხოვდა ადგილებზეც ახალ კადრებს, ენერგიულ პიროვნებებს, რომლებიც შეძლებდნენ სტალინის მიზანდასახულობის ოპტიმალურ რეალიზაციას. ამიერკავკასიისა და საქართველოს პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელობის როტაცია დაიწყო უკვე 1930 წლიდან. პირველად გაათავისუფლეს ბესო ლომინაძე. მას დაბრალდა მემარცხენეობა, რომელიც "ბლოკში შევიდა მემარჯვენეებთან". ამას მოჰყვა 1931 წლის 31 ოქტომბრის საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის დადგენილება "ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის, საქართველოს, აზერბაიჯანის და სომხეთის კომპარტიე-ბის მუშაობის შესახებ". დადგენილება მიუთითებდა, რომ ამიერკავკასიაში ადგილი ჰქონდა სერიოზულ პოლიტიკურ შეცდომებს გლეხობის საკითხში და ვერ იქნა უზრუნველყოფილი გლეხობის (ღარიბი, საშუალო) სწორი პოლიტიკური ხელმძღვანელობა. დადგენილება სერიოზულად აკრიტი-კებდა საქართველოს პარტიულ ხელმძღვანელობას:

“პარტიულ და საბჭოთა ხელმძღვანელობაში ადგილი აქვს ბრძოლას გავლენისათვის, მოხდა კადრების დაწინაურება პირადი ერთგულებით, აწინაურებენ სუსტ მუშა-კებს, ბოლშევიკური დისციპლინის დამრღვევებს”...

დადგენილება კონკრეტულ ამოცანებს სახავდა საქართველოს ეკონომიკის აღმავლობისათვის. სწორედ ეს დადგენილება მოითხოვდა ადგილობრივი პარტიული და საბჭოთა მუშაკებისაგან საქართველოში ჩაისა და ციტრუსების, ტექნიკური კულტურების უპირატეს განვითარებას, საკურორტო ინფრასტრუქტურის შექმნას და ა.შ.

დადგენილების გამოქვეყნებიდან ძალიან მალე ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის პირველ მდივნად აირჩიეს მამია ორახელაშვილი. 1931 წლის 14 ნოემბერს გაიმართა საქ. კპ(ბ) ცკ პლენუმი. პლენუმზე საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად აირჩიეს ლავრენტი ბერია. საკადრო ცვლილებები შეეხო საქართველოს პარტიული ორგანიზაციისა და სახელმწიფო სტრუქტურების დიდ უმეტესობას.

საქართველოს კომპარტიის YIII ყრილობაზე (1932 წელი) ლ. ბერიამ დაუფარავად შენიშნა თავის პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეებს, რომ ვერ მო-ითმენს მათ მცდელობას შექმნან “ნაპრალები პარტიაში... დაჯგუფებები და ატამანები”.

1932 წლის 17 ოქტომბერს ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის პლე-ნუმმა პირველი მდივანი მ. ორახელაშვილი გადააყენა თანამდებობიდან და მის ნაცვლად აირჩია ლავრენტი ბერია.

სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქცია.

სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციის აუცილებლობა საბჭოთა სახელმწიფოს წინაშე დააყენა ქვეყანასა და მსოფლიოში მიმდინარე ობიექტურმა პროცესებმა: ახალი მსოფლიო ომისათვის მზადება ევროპის რიგი სახელმწიფოს მესვეურთა პოლიტიკურ გეგმებში შედიოდა. ჰიტლერისა და მუსოლინის, მილიტარისტული იაპონიის აგრესიული ზრახვები, მათი ბრძოლა “ახალი სივრცე-ებისათვის, მსოფლიოში ახალი წესრიგისათვის”, დასავლეთის დემოკრატი-ული ქვეყნების მესვეურთა მხრიდან რევანშისტების საქმიანობისადმი წაყრუება, მათი მცდელობა ჰიტლერის დახმარებით გამოესწორებინათ “ოქ-ტომბრის შეცდომა”, საბჭოთა ხელმძღვანელებს უბიძგებდა უფრო სწრაფად განევითარებინათ მძიმე მრეწველობა, შეექმნათ სამხედრო წარმოების ახალი, მანამდე არარსებული დარგები. ი. ბ. სტალინი უკვე 1931 წლის ზაფხულში ეკონომიკურ თათბირზე საჯაროდ აცხადებდა: “ჩვენ 50-100 წლით ჩამოვრჩით მოწინავე ქვეყნებს. ჩვენ ეს მანძილი ათი წლის გამავლობაში უნდა გავირბინოთ, ან შევასრულებთ ამას, ან გაგვსრესენ”. ინდუსტრიალიზაციის ტემპების დაჩქარებას მოითხოვდა კომუნისტური პარ-ტიის შიგნით არსებული მემარცხენე ოპოზიციაც, რომელიც ამ მიზნით კულაკობის წინააღმდეგ მიმართულ ექსპროპრიაციულ ზომების კიდევ უფრო გამკაცრების აუცილებლობას ვარაუდობდა. ამის საფუძველზე უნდა მომხდარიყო პირველადი სოციალისტური დაგროვება და აქედან მიღებული მატერიალური რესურსებით მძიმე მრეწველობის უპირატესი განვითარება. ამიტომაც პირველ ხუთწლიან გეგმაში (1928/1932 წწ.) 30-იანი წლების დასაწყისიდან, როგორც

უკვე აღინიშნა, კიდევ უფრო გააძლიერეს მრეწველობის ”ა” ჯგუფის — წარმოების საშუალებათა წარმოების დარგების განვითარება.

პირველი ხუთწლედის წლებში აშენდა ახალი თბოსადგურები, სამშე-ნებლო მასალათა საწარმოები, მსუბუქი მრეწველობის რიგი ობიექტი და ა.შ. მიმდინარეობდა კასპის ცემენტის ქარხნის, თბილისის ახალი მექანიკური, ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხნების, ზაჰესი -II მშენებლობა. 1933 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა რიონჰესი, შენდებოდა ტყვარჩელის ქვანახშირის მაღარო, ქუთაისის ბარიტის საბადოს ბაზაზე ლითოფონის ქარხანა და სხვ. ყველაფერმა ამან უზრუნველყო საქართველოში, ისევე როგორც მთლიანად საბჭოთა კავშირში, უმუშევართა შემცირება. 1930 წელს უმუშევრობა, როგორც სოციალური მოვლენა, საქართველოში ოფი-ციალურად უკვე აღარ იყო რეგისტრირებული.

საქართველოს ახალი პოლიტიკური ხელმძღვანელობის მოსვლა დაემთხვა ახალი ხუთწლიანი გეგმის (1933-1938 წწ.) შემუშავებას და რეალიზა-ციას. ეს პერიოდი კიდევ უფრო დაძაბული იყო. ხუთწლედის ძირითად და გადამწყვეტ სამეურნეო ამოცანად დაისახა სახალხო მეურნეობის რე-კონსტრუქცია, ახალი ტექნიკური ბაზის შექმნა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგისათვის. ამ ხუთწლედში უნდა დასრულებულიყო კაპიტალის-ტური ელემენტების საბოლოო ლიკვიდაცია მეურნეობის ყველა სფეროში. სოფლად საბოლოოდ უნდა დამთავრებულიყო სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის პროცესი.

ახალი ხუთწლიანი გეგმა ითვალისწინებდა საქართველოს ელექტრო-ენერგეტიკის შემდგომ განვითარებას, დაგეგმილი იყო ხრამჰესის, რიონჰე-სის მეორე რიგის აგება, თბოსადგურების აშენება ტყვარჩელსა და შირაქ-ში.

ვარაუდობდნენ ფერომანგანუმის წარმოების 150 ათას ტონამდე გადიდებას. უდიდესი ამოცანები დადგა მანგანუმის მრეწველობის წინაშე — მას უნდა მთლიანად უზრუნველეყო საბჭოთა კავშირის მოთხოვნილება მანგანუმის მადანზე და შეექმნა ძლიერი რეზერვი ექსპორტისათვის. მანგა-ნუმის წარმოება უნდა გადიდებულიყო 1,5 მილიონ ტონამდე წლიურად.

საქართველოსათვის მეტად მნიშვნელოვანი — კვების მრეწველობის განვითარებისათვის განისაზღვრა ხილ-ბოსტნეულის საერთო მოსავლის 10 პროცენტის გადამუშავება, საქართველოს კვების მრეწველობას წლიურად 200 მილიონი პირობითი ქილა კონსერვი უნდა ეწარმოებინა.

უკვე მეორე ხუთწლედის პირველ წელს საქართველოს სახალხო მე-ურნეობის განვითარებისათვის გამოიყო 330 მილიონი მანეთი, აქედან მრეწველობისათვის — 115.7 მილიონი მანეთი, სოფლის მეურნეობისათვის — 58 მილიონი მანეთი.

კომუნისტურმა პარტიამ შეიმუშავა სახალხო მეურნეობის გარდაქმნის ახალი პრინციპები, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ წარმოების საშუალებათა ტოტალური გასახელმწიფოებრიობის პირობებში შრომის შედეგებით მშრომელების დაინტერესებას.

წინსვლის ბერკეტად სოციალისტური შეჯიბრება გამოცხადდა. ვ. ი. ლენინის მიერ 1917 წლის ბოლოს დაწერილი წერილი- “როგორ მოვაწყოთ შეჯიბრება” 1929 წელს გამოქვეყნდა. მას გამოეხმაურნენ კომკავშირული ორგანიზაციები. ჩაითვალა, რომ სოციალისტური შეჯიბრება

საბჭოთა სა-ზოგადოების კეთილშობილ არსს გამოხატავდა და მთლიანად ცვლიდა კაპიტალისტურ კონკურენციას მისი მგლური კანონით, კონკურენტის განად-გურების მცდელობით. სოციალისტური შეჯიბრება გულისხმობდა ურთი-ერთდახმარებას, გამოცდილების გაზიარებას, ერთობლივ წინსვლას ეკონომიკური სიძნელეების დასაძლევად. კომუნისტური პრესის, ადგილობრივი პარტიული და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების მასობრივი პროპაგანდის წყალობით სოციალისტური შეჯიბრება საქართველოს ყველა სამრეწველო შრომით კოლექტივში დაინერგა და გარკვეული ეკონომიკური ეფექტიც მოიტანა.

30-იანი წლების შუა ხანებში საქართველო ინდუსტრიული მშენებლობების ნამდვილი სარბიელი იყო: თბილისში შენდებოდა ამიერკავკასია-ში უდიდესი ფეხსაცმლის ფაბრიკა, საკავშირო მნიშვნელობის ავტოშემკეთებელი და ჩარხსაშენებელი საწარმოები, ქარხანა "ცენტროლიტი" და სხვა სამრეწველო ობიექტები. ახალი საწარმოები შენდებოდა ქუთაისში, ბათუმში, ცხინვალსა და სოხუმში. ისინი, ხშირ შემთხვევაში, უახლესი ტექნიკით იყვნენ აღჭურვილი, რაც კვალიფიცირებული კადრებით საწარმოების უზრუნველყოფას გულისხმობდა. უდიდესი ყურადღება მიექცა პროფესიულ-ტექნიკური განათლების ქსელის შექმნას. წამყვან საწარმოებთან არსდებოდა ტექნიკური სასწავლებლები, რომლებშიც ახალგაზრდები ტექნიკურ ცოდნას ეუფლებოდნენ.

30-იანი წლების შუა ხანებში საგრძნობლად გაიზარდა საქართველოს ტექნიკური ინტელიგენციის რაოდენობაც — საქართველოს სახელმწიფო პოლიტექნიკური ინსტიტუტი საქართველოს მრეწველობის სხვადასხვა დარგისათვის ამზადებდა მაღალკვალიფიციურ სპეციალისტებს.

1935 წლის 30 აგვისტოს დომბასელმა მეშახტემ ა. სტახანოვმა შრომის ახალი რეკორდი დაამყარა — დღიურ საწარმოო ნორმას 14-ჯერ გადააჭარ-ბა (როგორც დღეს ირკვევა - შრომითი აქტივობის ეს ფორმა პარტიული ორგანიზაციების ხელშეწყობით დაიბადა). ეს თაოსნობა ახალი მასობრივი შრომითი ინიციატივის სტიმული გახდა, თუმცა ფორმალიზმი, ადმინის-ტრირება, ქანცგამწყვეტი შრომა ამ თაოსნობას თავიდანვე დაჰყვა.

საქართველოში პირველი სტახანოველები ჭიათურისა და ტყიბულის საწარმოებში გაჩნდნენ. მაღაროელები: ვ. სამხარაძე, ტრ. ფოფხაძე, ა. კაპა-ნაძე, ტყიბულელი მეშახტე გრ. გიორგაძე, ტყვარჩელელი ნ. ხუნტუა, ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის სტახანოველი მ. ფაღავა და სხვები. ისინი დღიურ ნორმებს დიდი გადაჭარბებით ასრულებდნენ.

სტახანოვური მოძრაობის ტოტალური გავრცელებით მოხერხდა მრეწველობის წამყვან დარგებში შრომისნაყოფიერების გადიდება. საქართველო-ში ერთ წელიწადში შრომისნაყოფიერება 22 პროცენტით, ხოლო საკუთრივ მძიმე მრეწველობის საწარმოებში — 25,5 პროცენტით გაიზარდა (ასე ამტკიცებდა ოფიციალური სტატისტიკა).

სტახანოვურ მოძრაობას თან ერთვოდა მუშათა შემოქმედებითი ინი-ციატივის განვითარებაც — რაციონალიზატორთა და გამომგონებელთა ად-გილობრივი ორგანიზაციები იხილავდნენ მუშათა და ინჟინერ-ტექნიკოსთა მრავალ საინტერესო წინადადებას, გამორჩეულად მომგებიან წინადადებას საწარმოში ნერგავდნენ.

ეკონომიკის მართვის საბჭოთა ბიუროკრატიულ-ადმინისტრაციული სისტემა იმუამად აღმავლობას განიცდიდა და ჯერ კიდევ ახერხებდა მართვის არაეკონომიკური, სუბიექტური მეთოდებით შედარებით მაღალი შედეგების მიღწევას. მეორე ხუთწლედში საქართველოს მთელი მრეწველო-ბის მთლიანი პროდუქცია 108,2 პროცენტით გაიზარდა. ამ პერიოდში საქართველოში შეიქმნა ფეროშენადნობთა წარმოება, ექსპლოატაციაში შევიდა ტყვარჩელის ქვანახშირის მრეწველობა, სვანეთში საწარმოო მნიშვნელობა მიეცა ოქროს მოპოვებას, დაიწყეს ნავთობის ამოღება მირზაანში და ა.შ.

ეკონომიკური წარმატებები მრეწველობაში სოფლის არნახული ექ-სპლოატაციის ხარჯზე მოხდა. ამას კომუნისტი ლიდერები არც მალავდნენ: თავისუფალი ფინანსური შესაძლებლობების არარსებობის პირობებ-ში სოფლის, განსაკუთრებით კი მისი შეძლებული ნაწილის (მდიდარი და საშუალო გლეხობის გარკვეული ფენა) ტოტალური გაძარცვის საფუძველ-ზე მოხერხდა ის, რომ მრეწველობის განვითარების ტემპებით, ეკონომი-კური მიღწევებით საბჭოთა კავშირი უკვე 1935 წელს მსოფლიოში მოწინავე პოზიციებზე გავიდა — ამერიკის შეერთებული შტატების შემდეგ ის იყო მეორე სახელმწიფო პროდუქციის წარმოების საერთო მაჩვენებლებით.

სამრეწველო წარმატებებმა შესაძლებლობა მისცა ქვეყანას უფრო მეტი რაოდენობით ეწარმოებინა სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა, რის ბაზაზეც მოხდა მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების მატერიალური ბაზის განმტკიცე-ბა. 30-იანი წლების დასაწყისში დაშვებული მემარცხენე გადახრები და მძიმე შეცდომები საქართველოს სოფლის მეურნეობაში შედარებით გამოსწორდა. საბოლოოდ განისაზღვრა სამეურნეო და ორგანიზაციული პრინციპებიც, რომლის საფუძველზეც უნდა განვითარებულიყო კოლექტიური მე-ურნეობა — დაწესდა კოლმეურნეობებში საზოგადოებრივი შრომის აღრიცხვის ახალი ფორმა — შრომადღე. მაგრამ მატერიალური სტიმულირება მა-ინც არ იყო გადამწყვეტი ფაქტორი. პარტიული კონტროლის გასაძლიერებლად მტს-ებთან და საბჭოთა მეურნეობებთან შეიქმნა პოლიტგანყოფილებები, რომლებიც აკონტროლებდნენ გლეხობის პოლიტიკურ გუნება-განწყობილებას.

1935 წელს დამკვრელ კოლმეურნეთა მეორე საკავშირო ყრილობაზე მოსკოვში, რომელსაც საქართველოს დელეგაციაც ესწრებოდა, მიიღეს სა-სოფლო-სამეურნეო არტელის სანიმუშო წესდება. მან იურიდიული საფუძველი შეუქმნა კოლმეურნეობების შემდგომ განვითარებას.

საქართველოში საკოლმეურნეო მოძრაობა გარკვეული თავისეუბურე-ბებით გამოირჩეოდა. 1932 წლისათვის კოლმეურნეობაში გაერთიანებული იყო გლეხური მეურნეობის მხოლოდ 36,1 პროცენტი, მათ სარგებლობაში იყო სათესი ფართობის მხოლოდ 29,6 პროცენტი.

სკპ (ბ) 1931 წლის 31 ოქტომბრის დადგენილების შემდეგ, საქართველოს სოფლის მეურნეობამ აიღო ორიენტაცია ტექნიკურ და სუბტროპი-კულ კულტურებზე: საქართველო იყო ციტრუსების, ჩაის, ღვინის თითქმის მონოპოლიური მიმწოდებელი საბჭოთა ბაზარზე, იგი აწარმოებდა თამბაქოს, ტუნგოს, აბრუშუმის პარკის და სხვა ტექნიკური კულტურების საბჭოთა დამზადების მნიშვნელოვან ნაწილს, რაც საქართველოს სოფლის მეურნეობას გამორჩეულ მდგომარეობაში აყენებდა — ეს მონოპოლური მდგომარეობა საბჭოთა ბაზრის დაკარგვის

შემთხვევაში უმძიმეს ვითარე-ბაში ჩააგდებდა ტექნიკური კულტურების მწარმოებელ რეგიონებს (განსა-კუთრებით დასავლეთ საქართველოს — ჩაისა და ციტრუსების მწარმოე-ბელ ძირითად ცენტრს). ეს ასეც მოხდა XX საუკუნის დასასრულს.

საკოლმეურნეო მოძრაობის ინტენსიფიკაციამ, რაც სოფლის შედარე-ბით მქონებელი ფენის ("კულაკების") ჯერ შეზღუდვას და მერე მის კლა-სობრივ განადგურებას ითვალისწინებდა, საქართველოს სოფელშიც ძლიერ გაამწვავა კლასობრივი დაპირისპირება. კულაკების ექსპროპრიაციით სოფლის ღარიბი მოსახლეობაც იყო დაინტერესებული, ისინი აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ "განკულაკების" პროცესებში.

იმისათვის, რომ როგორმე შეესუსტებინა სოფლად დაძაბული სოციალური ვითარება საბჭოთა ხელისუფლებამ ლოიალურად განწყობილი გლეხობისათვის გარკვეული შეღავათი დააწესა: საკარმიდამო მიწაზე მოყვანილი ჭარბი პროდუქტი მათ შეეძლოთ საკოლმეურნეო ბაზარზე გაეტა-ნათ. უკვე 1932 წლიდან დიდ ქალაქებში მოეწყო საკოლმეურნეო ბაზრები.

საკოლმეურნეო ბაზრიდან შემოსავალი გარკვეული და მნიშვნელოვა-ნი დანამატი იყო კოლმეურნის ბიუჯეტზე, რომელიც იძულებული იყო კოლმეურნეობაში თავისი იაფფასიანი შრომა საკარმიდამო მიწიდან მიღე-ბული შემოსავლით შეევსო.

სიძნელეების მიუხედავად საკოლმეურნეო სისტემა მაინც განმტკიცდა საქართველოში. გაჩნდნენ "მილიონერი" კოლმეურნეობები, რომლებსაც დიდი შემოსავლები ჰქონდათ. პირველ რიგში ესენი იყვნენ დასავლეთ საქართველოს მეციტრუსეობის და მეჩაიეობის კოლმეურნეობები.

დასავლეთ საქართველოს სოფლის ეკონომიკური აღორძინებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ჭაობიანი ადგილების ამოშრობას, რაც სწორედ 30-იან წლებში დაიწყო და წარმატებით განხორციელდა. 1935 წლისათვის ამოშრობილი იყო: ფოთის რაიონში — 309 ჰექტარი, ხობის რა-იონში — 5538 ჰექტარი, სენაკის რაიონში — 6621 ჰექტარი, აბაშის რაიონში — 1052 ჰექტარი, ლანჩხუთის რაიონში — 566, მახარაძის რაიონში — 520 ჰექტარი. ამოშრობილ მასივებში შენდებოდა ციტრუსების ბაღები, ჩაის პლანტაციები.

ხეხილის ბაღები და ახალი ვენახები შენდებოდა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ალაზნის სარწყავი სისტემის მშე-ნებლობას, რაც 1924 წელს დაიწყო. 1930 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა 5400 ჰექტარი ახალი სარწყავი მასივი, უკვე 1933 წელს ირწყვებოდა 23 654 ჰექტარი ახლად ათვისებული მიწა. თესავდნენ ბამბას, რგავდნენ ხეხილს, აშენებდნენ ვენახის ზვრებს.

სოფლის რადიკალურ ეკონომიკურ გარდაქმნას გარკვეული სოციალური ცვლილებაც მოჰყვა — სოფლებში გაიხსნა სკოლები, ამბულატორიე-ბი, სასოფლო რაიონების ადმინისტრაციულ ცენტრებში ფუნქციონირებდნენ სტაციონალური საავადმყოფოები, თუმცა ნაკლიც ბევრი იყო.

საბჭოთა საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი შრომითი თაოსნო-ბები და პატრიოტული მოწოდებები სოფლადაც ვრცელდებოდა. ძალიან მალე სტახანოვური მუშაობის ფორმები საქართველოს სოფელშიც გავრცელდა. კოლმეურნეები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ საჰექტარო მოსავლია-ნობის გადიდების საქმეში.

საკოლმეურნეო მოძრაობამ გაამართლა საბჭოთა ლიდერების მიზნები — სახელმწიფოს ხელში თავი მოიყარა იათმა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციამ. მისი თავისუფალი, უკონტროლო განკარგვის უფლება მხოლოდ სახელმწიფოს ჰქონდა.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის წარმატებები აისახა 1939 წელს მოსკოვში გახსნილ სასოფლო-სამეურნეო მიღწევათა გამოფენაზე. სტალი-ნური არქიტექტურის ეს კომპლექსი აერთიანებდა ყველა საბჭოთა რესპუბლიკის პავილიონებს. საქართველოს თავის პავილიონში თავისი ქვეყნის ხვავი და ბარაქა ჰქონდა წარმოდგენილი.

ეკონომიკის მოდერნიზაციის, სტრუქტურული რეორგანიზაციის შედეგად ომის წინა წლებში გარკვეული წინსვლა შეიმჩნეოდა საქართველოს სახალხო მეურნეობაში. ეს აისახა მის ბიუჯეტზე, შემოსავალზე. 1937 წელს საქართველოს ბიუჯეტის შემოსავალი უდრიდა 805 396 ათას მანეთს, გასავალი — 789 091 ათას მანეთს. 1938 წელს საქართველოს ბიუჯეტი გაიზარდა და შეადგინა 1 065 მილიონი მანეთი, ხოლო 1939 წელს ის უკვე უდრიდა 1 147 806 ათას მანეთს.

სიძნელეების, ტრაგიკული მოვლენების მიუხედავად, ომის წინა წლებში საქართველოს მოსახლეობამ მუხლჩაუხრელი შრომით მტკიცე საფუძველი შეუქმნა ქვეყნის როგორც სამრეწველო, ისე სასოფლო-სამეურნეო განვითარებას.

საეროვნებათაშორისო ურთიერთობა 30-იან წლებში.

30-იანი წლების დასაწყისში საეროვნებათაშორისო ურთიერთობას ჯერ კიდევ ეტყობოდა ის კრიზისული ნიშნები, რაც დამახასიათებელი იყო 20-იანი წლების დასასრულისათვის, როცა დაიწყო საუბარი "ქართული შოვინიზმის" შესახებ. მაგრამ ი.ბ. სტალინის ერთპიროვნული ძალაუფლების დამ-კვიდრებამ ამ საქმეშიც გარკვეული კორექტივები შეიტანა. ყველაზე თვალნათლივ ეს აფხაზეთთან დაკავშირებით გამოვლინდა — 1931 წელს გამოსწორდა ის გაუგებრობა, რაც მდგომარეობდა აფხაზეთის ე. წ. "სახელშეკრულებო სტატუსის" მინიჭებაში, როდესაც ის ფაქტობრივად ავტონომიას წარმოადგენდა. 1931 წლის 4 თებერვალს აფხაზეთის საბჭოების YI ყრილობაზე აფხაზეთის სტატუსი შეიცვალა — ის გახდა აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა საქართველოს შემადგენლო-ბაში.

ამ გადაწყვეტილებით აშკარად თუ ფარულად უკმაყოფილო იყო აფხაზეთის ეთნოკრატია, მან წააქეზა აფხაზი (აფსუა) მოსახლეობის ერთი ჯგუფი, რომელმაც 1931 წლის 23 თებერვალს გუდაუთაში მღელვარება გამოიწვია. სოფელ აჩანდარაში გლეხებმა დაიწყეს ანტისაბჭოთა გამოსვლები.

ამბოხების შემდეგ საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება უკვე აქტიურად ცდილობდა აფხაზური (აფსუა) ენისა და სკოლის მიმართ ზრუნვას. მიღებულ სპეციალურ დადგენილებაში ხაზგასმით იყო მითითე-ბული აფხაზურ სკოლებში პირველ საფეხურზე აუცილებლად რუსულის ნაცვლად აფხაზური ენის სწავლების დანერგვა. გათვალისწინებული იყო აფხაზი ეროვნების წარმომადგენლებისაგან მუშათა კადრების მომზადება რეგიონის მზარდი სამრეწველო პოტენციალისათვის. ამ ეტაპზე დაძაბულობის ლიკვიდაცია უსისხლოდ მოხერხდა.

30-იანი წლების დასაწყისში გარკვეული დაძაბულება შეიმჩნეოდა საქართველოს სამხრეთ რეგიონში — სამცხე-ჯავახეთშიც. სოფლის მეურნეო-ბის კოლექტივიზაციის პროცესის ფორსირებამ, კულაკობის როგორც კლა-სის ლიკვიდაციაზე გადასვლამ, წრეგადასულმა რეპრესიებმა ამ კუთხეში ააღორძინეს თურქეთში გადასახლების ტენდენციები.

30-იან წლებში სამშობლოში გადასახლების სურვილი გაუჩნდათ აფხაზეთში მცხოვრებ ბერძნებს — ეს ტენდენციაც მზარდი იყო.

საქართველოს ახალმა პარტიულმა ხელმძღვანელმა შეცვალა დამოკიდებულება საქართველოში მცხოვრები ნაციონალური უმცირესობების მიმართ. განსხვავებით 20-იან წლებში წარმოებული საეროვნებათაშორისო პოლიტიკისა, როცა ცდილობდნენ საქართველოში მცხოვრები უამრავი ეთ-ნიკური ჯგუფებისათვის შეექმნათ "სასათბურო" პირობები, ხშირ შემთხვევაში მკვიდრი მოსახლეობის ეროვნული ინტერესების ხარჯზე, ახალმა ხელმძღვანელობამ მიზნად დაისახა საქართველოს დაჩქარებული ეკონომი-კური განვითარების ბაზაზე საქართველოში მცხოვრები ყველა ეროვნების წარმომადგენლებისათვის — სოციალური ყოფის მოწესრიგება: ხელფასის გადიდება, ჯანმრთელობის დაცვის სისტემის მოგვარება, განათლების სის-ტემის განვითარება და განმტკიცება, მზარდი კულტურული მოთხოვნილე-ბის ჯეროვანი დაკმაყოფილება.

მსოფლიოში ნაციონალ-სოციალისტური იდეების კულტივირებისა და ფაშიზმის საფრთხის გამო საბჭოთა კავშირში ნელა, მაგრამ საგრძნობლად იცვლებოდა დამოკიდებულება ეროვნული ფასეულობებისადმი. პოკროვ-სკის საისტორიო სკოლის (რომელიც გმობდა ცარიზმის კოლონიურდაპყრობით პოლიტიკას, უჩვენებდა ხალხის მასების კლასობრივ ბრძოლას) მკაცრი კრიტიკის პირობებში ხდებოდა 20-იან წლებში შევიწროებული ლიტერატურისა და ხელოვნების მუშაკების შედარებითი რეაბილიტა-ცია, ეროვნული ფასეულოებების წინ წამოწევა, ეროვნული კულტურის მოღვაწეების ჯეროვანი დაფასება.

საქართველოს შესამჩნევმა სოციალურ-ეკონომიკურმა დაწინაურებამ 30-იანი წლების შუა ხანებში კეთილნაყოფიერი ზეგავლენა მოახდინა საქართველოს შემადგენლობაში მყოფი აფხაზი (აფსუა) და ოსი ეროვნების მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ განვითარებაზე.

30-იანი წლების შუა ხანებში თვალსაჩინო შედეგებს მიაღწია აფხაზეთის ეკონომიკამ. მარტო მრეწველობამ 1937 წელს აწარმოა 42 მილიონი მა-ნეთის, 1938 წელს — 47,5 მილიონი, ხოლო 1939 წლისათვის 50 მილიონი მანეთის სამრეწველო პროდუქცია. ვითარდებოდა აგრარული სექტორიც: აფხაზეთში 14 საბჭოთა და 266 კოლექტიური მეურნეობა იყო, ჩაი გაშენე-ბული იყო 8100 ჰექტარზე, ციტრუსები — 4423 ჰექტარზე, ვენახი — 7360 ჰექტარზე. აფხაზეთში დარგული იყო 1150000 ევკალიპტი. თამბაქო გაშენე-ბული იყო 11 430 ჰექტარზე. მარტო მეთამბაქოება აფხაზეთის გლეხობას ყოველწლიურად 150 მილიონ მანეთს აძლევდა.

რადიკალურად შეიცვალა მოსახლეობის კულტურული დონეც — ყოველწლიურად იხსნებოდა ახალი სკოლები, საბავშვო ბაგა-ბაღები. სოხუმ-ში გაიხსნა პედაგოგიური ინსტიტუტი, სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, ტექნიკუმები. აღიზარდა აფხაზი ეროვნების

ინტელიგენცია. შეიქმნა პირო-ბები აფხაზური ენის, დამწერლობის, ლიტერატურის განვითარებისათვის. აღსანიშნავია აფხაზეთის დიდი შვილის დიმიტრი გულიას მოღვაწეობა აფხაზური ენისა და ლიტერატურის განვითარების საქმეში. ის უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართველი და აფხაზი ხალხების ისტორიული ძმობის ტრადიციის განვითარებას. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რეპრესიებმა გარკვეულად შეაფერხა აფხაზეთის საერთო კულტურული წინსვლა.

1937 წელს აფხაზეთის ინტელიგენციის "ინიციატივით" და პარტიული ხელმძღვანელობის მხარდაჭერით განხორციელდა აფხაზური ანბანის ლათინურიდან ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის პროცესი. ეს გადაწყვეტიელება მიიღო აფხაზეთის პარტიის საოლქო კომიტეტის XY კონფერენციამ.

ომის წინა წლებში აფხაზეთში დიდი მუშაობა წარმოებდა დაჭაობე-ბული მიწების ამოშრობისა და ასათვისებლად. ახალ მიწებზე ახალი კოლმეურნეოებები და საბჭოთა მეურნეობები იქმნებოდა. გადაწყდა ამ ტერიტორიაზე ახალშენების მოწყობა. მოახალშენეებისათვის უკვე 1939 წლისათვის აშენდა 597 საცხოვრებელი სახლი. მაგრამ იმერეთიდან გადმო-სახლებულთა ერთმა ნაწილმა ვერ გაუძლო ახალ ბუნებრივ პირობებს და უკან დაბრუნდა.

30-იან წლებში აღმავლობა განიცადა აჭარის მრეწველობამ. 1933 წელს საბჭოთა კავშირში პირველად ბათუმში ამუშავდა ბუნებრივი საღებავების ქარხანა, ექსპლოატაციაში შევიდა დიდი სამკერვალო ფაბრიკა, ტუნგოს ზეთსახდელი ქარხანა, ჩაისა და ხილის გადამამუშავებელი საწარXმოები, ციტრუსების კომბინატი, საფერმეტაციო ქარხანა. ბათუმში იყო საკავშირორესპუბლიკური დაქვემდებარების 20მდე საწარმო. თუ 1921 წელს აჭარის ასსრ მოქმედებდა 11 მსხვილი და საშუალო საწარმო, 1939 წელს მათი რაოდენობა შეადგენდა 328. სამრეწველო პროდუქცია გაიზარადა 135-ჯერ.მარტო მსხვილი მრეწველობის პროდუქციის წარმოება 1928 -1940 წლებში გადიდდა 43,7-ჯერ და მეტად.

სახე იცვალა შიდა ქართლის რეგიონმაც — სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურმა ოლქმა. კუთხემ, სადაც რევოლუციამდე არც ერთი სამრეწველო საწარმო არ იყო, ხოლო ოსი მოსახლეობა — წერა-კითხვის ცოდნას იყო მოკლებული, შეძლო მნიშვნელოვანი წარმატებების მიღწევა. აშენდა ცხინვალის ხე-ტყის კომბინატი, ჭურისხევის ხე-ტყის გადამამუშავებელი ქარხა-ნა და ა.შ.

გარკვეული ძვრები მოხდა სოფლის მეურნეობაშიც: თვალსაჩინოდ გაიზარდა ნათესი ფართობები: 19 ათასი ჰექტარიდან 38 172 ჰექტარამდე. მნიშვნელოვნად გადიდდა ოლქის ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო დარ-გის — მესაქონლეობის ხვედრითი წილი სოფლის მეურნეობის საერთო სტრუქტურაში.

გაუმჯობესდა ოლქის კულტურული მომსახურებაც: თუ 1919 წელს 8 სკოლა იყო და ისიც ძირითადად ქართულ სოფლებში, 1937 წელს ოლქში იყო 327 სკოლა. ცხინვალში გაიხსნა პედაგოგიური ინსტიტუტი, ტექნიკუმები, საშუალო სკოლები. შეიქმნა ოსური თეატრი, გამოდიოდა ოსური გაზეთები. ბევრ სოფელში იყო მოძრავი კინოდანადგარი.

პრობლემების მიუხედავად საქართველოს მრავალეროვანი მოსახლეო-ბა ქართველებთან ერთად მუხლჩაუხრელად იღვწოდა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარებისათვის.

სწრაფად ცვლად მსოფლიოსთან ერთად მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ცვლილებები და გარკვეული სოციალური ტრანსფორმაცია განიცადა საბჭოთა საზოგადოებამაც. ეს ცვლილებები მის ძირითად კანონში — კონ-სტიტუციაშიც უნდა ასახულიყო. 1935 წლის 7 თებერვალს შეიქმნა საკონ-სტიტუციო კომისია, რომელსაც უნდა გაეთვალისწინებინა საბჭოთა კავ-შირში შექმნილი ახალი პოლიტიკური და სოციალური რეალიები და მის საფუძველზე შეემუშავებინა კონსტიტუციის პროექტი. 1936 წლის 5 დეკემ-ბერს საბჭოების სრულიად საკავშირო VIII ყრილობამ მიიღო სსრკ ახალი კონსტიტუცია. მასში აისახა მთელი რიგი ფორმალური სიახლე, რასაც არ ცნობდა პირველი საბჭოთა კონსტიტუცია — ეს იყო ლენინური საბჭოების სისტემისა და დემოკრატიის რიგი პრინციპის შეხამების ცდა (ფარული კე-ჭისყრა, პირდაპირი არჩევნები, ორპალატიანი უზენაესი საბჭო, არჩევნებში ყოველგვარი კლასობრივი შეზღუდვის გაუქმება, მოკავშირე რესპუბლიკის კავშირიდან თავისუფალი გასვლის უფლება და ა.შ.)

სსრ კავშირის ახალი კონსტიტუციის საფუძველზე ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში დაიწყო ადგილობრივი კონსტიტუციების შემუშავება. საქართველოს ახალი კონსტიტუციის მიღებამდე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სრულიად საქართველოს მუშათა, გლეხთა და წითელ არმიელთა დეპუტატების საბჭოების საგანგებო VIII ყრილობის დადგენილებას "ამიერ-კავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის ლიკვიდაციის შესახებ".

ამიერკავკასიის ფედერაციის გაუქმებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ეს ხელოვნური წარმონაქმნი საგრძნობლად ზღუდავდა ნაციონალური რესპუბლიკების სუვერენულ უფლებებს და მუდამ კრიტიკის ობიექტი და დაპირისპირებების ასპარეზი იყო.

საქართველოს ახალი კონსტიტუცია მიიღეს 1937 წლის 13 თებერვალს სრულიად საქართველოს საბჭოების საგანგებო VIII ყრილობაზე. იგი ბრმად იმეორებდა სსრ კავშირის ახალი კონსტიტუციის ყველა ძირითად თეორიულ თუ პრაქტიკულ დებულებას: "საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა არის მუშათა და გლეხთა სოციალისტური სახელმწიფო: მთელი ძალაუფლება საქართველოს სსრ-ში ეკუთვნის ქალაქისა და სოფლის მშრომელებს მშრომელთა დეპუტატების საბჭოების სახით" — ეწერა კონსტიტუციაში.

ამ კონსტიტუციაშიც ხაზგასმული იყო, რომ საქართველო "ნებაყოფლობით გაერთიანდა" სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებთან ერთად საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში, რისთვისაც ცენტრალურ ხელისუფლებას გადასცა თავისი უფლებების ნაწილი. განსაზღვრული იყო საბჭოთა პოლი-ტიკური სისტემის საფუძვლების — საბჭოების უფლება და მოვალეობები, მოცემული იყო სახელმწიფო უმაღლესი ხელისუფლების ორგანოების შემადგენლობისა და მუშაობის წესი, განისაზღვრა ავტონომიური რესპუბლი-კებისა და ავტონომიური ოლქის უფლებრივი სტატუსი, მათი განვითარე-ბის ძირითადი სამართლებრივი პრინციპები.

საქართველოს ახალმა კონსტიტუციამ კვლავ დაადასტურა 1921 და 1927 წლების კონსტიტუციების ძირითადი პრინციპი — ქართული ენა კვლავ სახელმწიფო ენად გამოცხადდა.

კონსტიტუციაში დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი მოქალაქის უფლებებისა და მოვალეობების ფიქსაციას. აქაც პირველ ადგილზე იყო ის — რაც თვალსაჩინო და განმსაზღვრელი იყო საბჭოთა ქვეყნისათვის: "შრომის უფლება — გარანტირებული სამუშაოს მიღების უფლება მათი შრომის ანაზღაურებით მისი რაოდენობისა და ხარისხის შესაბამისად". საბჭოთა მოქალაქეს ჰქონდა დასვენების, მოხუცებულობაში მატერიალური უზრუნველყოფის, განათლების უფლება. ქალი გათანასწორებული იყო მამაკაცთან, აღიარებული იყო კანონის წინაშე ყველას თანასწორობა ეროვნული, რასობრივი განსხვავების მიუხედავად. დაინერგა პირდაპირი და ფარული საარჩევნო სისტემა.

მაგრამ კომუნისტური პარტიის მონოპოლიური მმართველობის პირო-ბებში არჩევნები მუდამ ირეალური იყო. კომუნისტებისა და უპარტიოთა ბლოკის სტალინური პრინციპი არ გულისხმობდა ხელისუფლების (საკა-ნონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო) სისტემების გაყოფას. აღმასრულებელი ხელისუფლება წარმოდგენილი იყო საკანონმდებლო სისტემა-ში, კონტროლის მექანიზმი კი მთლიანად პარტიის მიერ იყო უზურპირე-ბული. მართალია, არჩევნების დროს დეპუტატობის კანდიდატები მოწინავე მუშები და გლეხები, თვალსაჩინო და ღირსეული მეცნიერები, შემოქმედებითი ინტელიგენციის წარმომადგენლები იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკურ ამინდს სესიებზე მუდამ პარტიული ნომენკლატურა ქმნიდა, ის აყალიბებდა კანონპროექტებს და წარუდგენდნენ დასამტკიცებლად.

ახალი საარჩევნო დებულების თანახმად საქართველოს უზენაესი საბ-ჭოს არჩევნები ჩატარდა 1938 წლის 12 ივნისს. იმ დღეს თბილისში საზეიმოდ გაიხსნა ფუნიკულიორის უმშვენიერესი და დიდებული ნაგებობა.

არჩევნები მოსახლეობის არნახული "აქტივობის" პირობებში ჩატარდა. ხალხი საარჩევნო უბნებში ცეკვა-სიმღერით, ხალხური ინსტრუმენტე-ბის თანხლებით, საზეიმო ტანსაცმელში გამოწყობილი გაემართა. მასში მონაწილეობა მიიღო ამომრჩეველთა 99,2 პროცენტმა.
საქართველოს უზე-ნაეს საბჭოში 237 დეპუტატი იყო არჩეული. მათ შორის: კომუნისტი — 75,5 პროცენტი, უპარტიო — 24,5%, მუშები იყო — 33%, გლეხები — 23%. ქალი იყო — 24,9%.
ეროვნული შემადგენლობა ასეთი იყო: ქართველი 191, რუსი — 7, სომეხი — 13, აზერბაიჯანელი — 7, ოსი — 7, აფხაზი — 5, იტალიელი — 1, ებრაელი — 3, ბერძენი — 2.

პირველი მოწვევის პირველ სესიაზე უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს ფ. მახარაძე. ჩამოყალიბდა საქართველოს საბჭოთა მთავრობა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ვ. ბაქრაძე.

ჩატარადა აფხაზეთისა და აჭარის ასსრ უზენაესი საბჭოების სესიები, შეიქმნა ადგილობრივი ხელისუფლება.

1938 წელს საქართველოს კომპარტიის პირველი მდივანი ლავრენტი ბერია გადაიყვანეს მოსკოვში — შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრად. მან თავისი ადგილი დაუთმო საქართველოს მწერალთა კავშირის პირველ მდივანს კანდიდ ჩარკვიანს.

მასობრივი რეპრესიები საქართველოში 30-იანი წლების მეორე ნახევარში.

კომუნისტური იდეოლოგია და პრაქტიკა რეპრესიებს არ გამორიცხავდა. კლასობრივი ბრძოლის თეორია თავიდანვე გულისხმობდა დამარცხებული, მაგრამ არა ბოლომდე განადგურებული კლასობრივი მტრის, პოლიტიკური ოპონენტების წინააღმდეგ მიმართულ დამთრგუნავ მოქმედებას.

30-იანი წლების შუა ხანებში მსოფლიოსა და საბჭოთა კავშირში მომწიფდა ისეთი ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორების ერთობლიობა, რამაც გამოიწვია ტერორის ახალი ტალღის აგორება, მასობრივი ფსიქოზი, რაც სისხლიან ანგარიშსწორებაში გადაიზარდა.

საზოგადოების მართვის დიქტატორული მეთოდების გამო მოხდა გარკვეული ეკონომიკური სტაბილიზაცია, რაც სახალხო მეურნეობის დი-ნამიურ განვითარებაშიც აისახა. მაგრამ ამ სტაბილიზაციამ აშკარად აჩვენა სოციალიზმის საბჭოთა სისტემის თეორიულ პრინციპებსა და რეალურ ცხოვრებას შორის არსებული, ხშირ შემთხვევაში გადაულახავი წინააღმდე-გობები. განსაკუთრებით ეკონომიკაში (შრომისნაყოფიერების დაბალი მაჩვენებლები, საწარმოებიდან მუშათა პერმანენტული დენადობა, საწარმოო პროცესის არაეფექტიანობა, პროდუქციის თვითღირებულების სიდიდე და ა.შ.). მიმდინარეობდა ეკონომიკის მართვა მეთოდებით, რაც მთლიანად გამორიცხავდა საბაზრო ურთიერთობების ეკონომიკურ პრინციპებს: ჯანსაღი კონკურენცია უგულვებელყოფილი იყო, თავისუფალი მეწარმეობა ჯერ შეზღუდული, შემდეგ — ლიკვიდირებული, მატერიალური სტიმულირება შეიცვალა მორალურით. მაგრამ რახან უსაზღვრო იყო კომუნისტური იდე-ალების რწმენა, რეალური ცხოვრების მიერ წარმოშობილი ობიექტური ნაკლოვანებები ჩაითვალა არა მოძღვრების (თეორიის) შეცდომად, არამედ პრაქტიკული ცხოვრების (განვითარების, ზრდის) ნაკლოვანებად, რისი გამოსწორება სცადეს ძალის გამოყენებით.

ძალიან მალე წარმოიშვა წინააღმდეგობა სოციალიზმის კანონებსა და პიროვნების სუბიექტურ ბუნებას შორის. რა თქმა უნდა, იყვნენ იდეის ფა-ნატიკურად ერთგული ადამიანები, მაგრამ მოსახლეობის ძირითად მასას არა მარტო საზოგადოებრივი, არამედ ბევრ შემთხვევაში პირადი ინტერე-სებიც ამოძრავებდა. წარმოიშვა წინააღმდეგობა ადამიანის ინდივიდუალურ ბუნებასა და საზოგადოებაში გაბატონებულ კოლექტივისტურ იდეოლოგიურ პრინციპებს შორის. დაიწყო საუბარი "პიროვნების გადაგვარე-ბაზე". ამ წინააღმდეგობის დაძლევაც ძალით სცადეს.

ტრაგიკული მოვლენების მთავარი კატალიზატორი იყო II მსოფლიო ომის მოახლოება. 30-იანი წლების შუა ხანებში გერმანიაში საბოლოოდ განმტკიცდა ნაცისტური იდეოლოგია და პოლიტიკა. დასავლეთის ბევრი პოლიტიკური მოღვაწე ცდილობდა ფაშიზმისა და კომუნიზმის შეტაკებით საკუთარი ქვეყნებისათვის აეცილებინა შესაძლო სამხედრო კონფლიქტი. მათი წაყრუება, ჩუმი ხელშეწყობა ჩინებულად გამოიყენა გერმანიამ საკუთარი პრეტენზიების დასამკვიდრებლად.

საბჭოთა ხელისუფლება მიუღებელი იყო როგორც დემოკრატიული ქვეყნ -ებისათვის, ისე ფაშისტური სახელმწიფოებისათვისაც. საბჭოთა კავ-შირი კი, თავისი ტერიტორიული სიდიდის

მიუხედავად, შედარებით სუს-ტი იყო ეკონომიკურად. კომუნისტური პარტიის ამოცანა იყო უმოკლეს დროში მიეღწიათ არა მარტო დიდი ეკონომიკური ნახტომისათვის, არამედ საზოგადოების მორალურპოლიტიკური ერთიანობისათვისაც, რაც გულისხმობდა ყოველგვარი ოპოზიციური ძალის ლიკვიდაციას, მომავალ ომში შესაძლო "მეხუთე კოლონის" პრაქტიკულ განადგურებას. საბჭოთა საზოგადოების ყველა არსებული ნაკლი ტერორის საშუალებით უნდა დაძლეულიყო.

რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში ადვილად ჩამოყალიბდა და მასობრივად გავრცელდა ცნება "ხალხის მტერი". ეს იყო მეტად ტევადი შინა-არსის მქონე ტერმინი: ის გულისხმობდა პარტიულ ოპოზიციონერს, თა-ნამდებობის ბოროტად გამომყენებელ პარტიულ თუ საბჭოთა ლიდერს, უპასუხისმგებლო სამურნეო მუშაკს, კორუმპირებულ მოხელეს, ეროვნული იდეების მატარებელ ინტელიგენტს.

1934 წლის 1 დეკემბერს ლენინგრადში, სმოლნში ტერორისტმა მოკლა ს. მ. კიროვი — ი. ბ. სტალინის უერთგულესი მხარდამჭერი და პირადი მეგობარი. ეს მკვლელობა საბჭოთა ხელისუფლებამ კარგად გამოიყენა თავისი პოლიტიკური მოწინაღმდეგების გასანადგურებლად. უკვე 1936 წელს მოსკოვში დაიწყო საჯარო პროცესები ტროცკისტულ-ზინოვიევური ოპოზიციის წარმომადგენლების წინააღმდეგ.

იდეურად ყოველმხრივ შემზადებული საქართველოს კომუნისტური ორგანიზაცია აქტიურად ჩაება ამ საქმეში.

მოსკოვის პროცესების დაწყებისთანავე საქართველოს სამრეწველო საწარმოებსა და შრომით ორგანიზაციებში იმართებოდა მიტინგები, სადაც სასტიკად გმობდნენ ტროცკისტულ-ზინოვიევური ოპოზიციის ლიდერების ანტისაბჭოთა მოქმედებებს.

ლ. ბერიას ინიციატივით საქართველოს კომუნისტური პარტიის ის ლიდერები და აქტივისტები, ვინც სხვადასხვა დროს მონაწილეობას იღებდნენ სტალინის საწინააღმდეგო ფრაქციებში ("ნაციონალ-უკლონისტები" და სხვ.), იყვნენ ტროცკისტები, ემხრობოდნენ ბუხარინს, პარტიულ კრე-ბებსა და დისპუტებზე პარტიის გენერალური ხაზის გარკვეული კრიტი-კით გამოდიოდნენ — "შავ სიებში" ჩაირიცხნენ.

1937 წლის ივლისში შედგა ბ. მდივნის, მ. ტოროშელიძის, მ. ოკუჯავას და სხვათა "ჯაშუშურდივერსიულ-გამცემლური ორგანიზაციის" ღია პროცესი.

ამას მოჰყვა 1937 წლის სექტემბერში აჭარის "კონტრრევოლუციურ-სა-აჯანყო ცენტრის" პროცესი. ბრალდებულებს: ზ. ლორთქიფანიძეს, გ. რამიშვილს, შ. მათიკაშვილს და სხვებს აბრალდებდნენ, რომ მათ სურდათ "აჭარის დედა-სამშობლოსგან ჩამოცილება, აჭარაში კაპიტალისტური წყო-ბის აღდგენა". იყო სხვა, გახმაურებული სასამართლო პროცესებიც.

საბრალდებო დასკვნები და სტენოგრაფიული ანგარიშები, რომლებ-საც ყველა კომუნისტური გაზეთი ბეჭდავდა, მიზნად ისახავდა საზოგადეოებრივ აზრზე ტოტალურ ზემოქმედებას, ისტერიული ფსიქოზის განვითარებას. ამ ფსიქოზს ისიც აძლიერებდა, რომ

სწორედ ამ პერიოდში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ხდებოდა სერიოზული ავარიები, აფეთქებები, ხანძარი.

პასუხისმგებლობის შიშმა, რაც ავადმყოფურად განვითარდა, ბევრი აიძულა ავარიები, წარუმატებლობა, ნაკლი — "ხალხის მტრების" ხრიკებთან დაეკავშირებინა, იყო ერთმანეთის დასმენის, მცდარი ინფორმაციის გავრცელების მასობრივი შემთხვევები.

საქართველოში რეპრესირებულნი რამდენიმე კატეგორიად შეიძლება დაიყოს: "უშუალოდ დამნაშავენი", ე.ი. "ხალხის მტრები", "მათი კუდე-ბი", "მათი ახლობლები" და "ზედმეტად გულმოდგინენი". ეს უკანასკნელი კატეგორია იყო ის ხალხი, უფრო ხშირად ადგილობრივი პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელები, რომლებმაც მთელი 1937 წლის რეპრესიე-ბის მექანიზმი მოამზადეს და განახორციელეს, მხოლოდ 1937 წლის ნოემ-ბერდეკემბერში მიეწერათ მათ "საბჭოთა კანონიერების უხეში დარღვევე-ბი" და კოლექტივში ახლა სხვებმა სწორედ მათ წინააღმდეგ მიმართეს რეპრესიის მახვილი.

მასობრივი რეპრესიების პერიოდში უკიდურესად დაიძაბა ადამიანური ურთიერთობები, მათ შორის ნათესაური ურთიერთობებიც. იყო ფაქტე-ბი, როცა მამამ უარყო ტროცკისტი შვილი, ცოლმა რეპრესირებული მე-უღლე, ძმამ — ძმა.

თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რთული პოლიტიკური ვითარე-ბის მიუხედავად იყო კაცთმოყვარეობის ფაქტებიც: რეპრესირებული ოჯახებისადმი ფარული დახმარება, განადგურებული ოჯახების უპატრონოდ დარჩენილი ბავშვებისადმი ნათესაური მზრუნველობა და ა.შ.

პოლიტიკური პროცესის დროს ბრალდებულს ოფიციალურად არავინ იცავდა. უფრო ხშირად ის თვითონ იცავდა თავის თავს, თუ წინასწარ არ იყო შინსახკომის თანამშრომლების მიერ დაპატიმრებული. მაგრამ არის ცალკეული ფაქტები თანამშრომელთა მხრიდან ბრალდებულის მხარდაჭერის, ბრალდების უარყოფის, გვერდში ამოდგომისა. ეს კი იმ პერიოდში ძალიან სახიფათო იყო და ამიტომაც იშვიათად ხდებოდა.

სადამსჯელო ორგანოების თანამშრომლები, აღჭურვილნი უმაღლესი ძალაუფლებით, დაპატიმრებულ პარტიულ, საბჭოთა ხელმძღვანელებზე, ინტელიგენციის წარმომადგენლებზე საშინელ ფიზიკურ ზემოქმედებას ახდენდნენ და ასე იღებდნენ "აღიარებებს".

საქართველოში რეპრესიები განსაკუთრებით გაძლიერდა 1937 წლის ოქტომბერში, როცა საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლე-ნუმმა მოისმინა ლ. ბერიას მოხსენება რესპუბლიკაში მავნებლობის წინააღმდეგ ბრძოლის შედეგების შესახებ. პლენუმზე საქართველოს ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ოლქის, ქალაქებისა და რაიონების ხელმძღვანელებმა უპატაკეს პარტიას მასობრივი რეპრესიების კონკრეტული შედეგები. პლენუმის შემდეგ ი. ბ. სტალინისათვის გაგზავნილ საიდუმლო წერილში ლ. ბერია აზუსტებს 1937 წლის ოქტომბრამდე დაპატიმრებულთა რაოდე-ნობას. ამ პერიოდისათვის დაპატიმრებული იყო 12000 კაცზე მეტი. დაპა-ტიმრებულებიდან 5236 უკვე მსჯავრდადებული იყო "სამეულის" მიერ. უმაღლესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიამ გაასამართლა — 910 კაცი, საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა კომისარიატთან არსებულმა განსაკუთრებულმა საბჭომ —

591, საქართველოს უმაღლესი სასამართლოს სპეციალურმა კოლეგიამ — 468, სამხედრო ტრიბუნალმა — 99, სახალხო სასამართლოებმა — 70. საქართველოს ციხეებში იმყოფებოდა 5 ათასი კაცი, მარ-ტო თბილისში 2000. საქართველოს კომპარტიის რიგებიდან გაირიცხა 2500 კაცი. საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის 74 წევრიდან 41 "ხალხის მტერი" აღმოჩნდა.

რეპრესიები ბიუროკრატიულ-ადმინისტრაციულ სისტემასაც შეეხო, რამაც კადრების სერიოზული ნაკლებობა გამოიწვია. 1937 წელს ნომენკლა-ტურულ თანამდებობაზე დააწინაურეს 4000 კაცი, მათ შორის რაიკომების და ქალაქკომების მდივნები, სახალხო კომისრები, კომისრის მოადგილეე-ბი, მსხვილი რეპუბლიკური ორგანიაზაციების ხელმძღვანელები, აღმასკომების თავმჯდომარეები და ა.შ.

1937 წლის რეპრესიების დროს დაისაჯნენ კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა საქართველოს პოლიტიკური ხელმძღვანელები: მ. ორახელაშვილი, ს. მამულია, ლ. ქართველიშვილი, გ. ყურულაშვილი, ლ. ღოღობერიძე, ბ. მდივანი, მ. ტოროშელიძე, მ. ოკუჯავა და სხვები. მათ შორის იყვნენ როგორც სტალინის პოლიტიკური ოპონენტები, ისე წარსულში მისი ერთგული მომხრეებიც.

მასობრივი რეპრესიების დროს მნიშვნელოვნად დაზარალდა საქართველოს ინტელიგენცია, განსაკუთრებით შემოქმედებითი. რეპრესირებულთა შორის იყვნენ: დიდი ქართველი მწერლები მიხეილ ჯავახიშვილი და ტიციან ტაბიძე, თვითმკვლელობით დაასრულა სიცოცხლე პაოლო იაშვილმა. მ. ორახელაშვილთან ახლო ნათესაური ურთიერთობა არ აპატიეს დიდ ქართველ დირიჟორს ევგენი მიქელაძეს. რეპრესიების ტალღამ გადა-უარა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, პოლიტექნიკურ ინსტიტუტს, რუსთაველის სახელმწიფო თეატრის კოლექტივებს, დახვრიტეს სახელგანთქმული რეჟისორი სანდრო ახმეტელი, ცნობილი მეცნიერი ვ. კოტეტიშვილი და მრავალი სხვა.

პოლიტიკური წმენდა და რეპრესიები შეეხო წითელი არმიის ქართულ ნაწილებს: დააპატიმრეს დივიზიის მეთაურები თუხარელი და ქუთათელაძე, პოლკოვნიკი გედევანიშვილი და სხვები.

რეპრესიები განიცადეს ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ოლქის ხელმძღვანელებმა, შემოქმედებითი ინტელიგენციის წარმომადგენლებმა: ვ. ლაკობამ, კ. ინალიფამ, დ. ჯერგენიამ, ს. ფილიამ, ი. ჯოჯიევმა, ვ. ხუბაევმა, გრ. სანაკოევმა და ბევრმა სხვამ.

მასობრივმა რეპრესიებმა საბჭოთა კავშირში შემაშფოთებელი მასშტა-ბი მიიღო. შრომით კოლექტივებსა და შემოქმედებით ორგანიზაციებში უამრავი საქმე იყო კიდევ განსახილველი. ასეთ ვითარებაში 1938 წლის იანვარს მოსკოვში შეიკრიბა საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმი, რომელმაც მიიღო დადგენილება "საკ.კპ(ბ)დან გარიცხულთა აპელაცი-ისადმი ფორმალურ-ბიუროკრატიული დამოკიდებულებისა და ამ ნაკლოვანებათა აღმოფხვრის ღონისძიებების შესახებ". ამ დადგენილებამ ძირითადად შეაჩერა რეპრესიების ტალღა, თუმცა რეპრესიების ცალკეული შემთხვევები შემდეგ წლებშიც გვხვდება. საქ. კპ (ბ) თებერვლის პლენუმმა მოიწონა საკ კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის იანვრის პლენუმის გადაწყვეტილება და საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციებს დაავალა შეეწყვი-ტათ "ზედმეტი გულმოდგინება"

მასობრივი რეპრესიების ორგანიზაციის საქმეში. პლენუმზე აღინიშნა, რომ 1937 წელს საქართველოს კომპარტიის რიგებიდან გაირიცხა 4379 კაცი, მათგან 2642 დააპატიმრეს.

1938 წლის რეაბილიტაციას არ შეეძლო და არც ჰქონდა მიზნად მთლიანად უკანონოდ გამოეცხადებინა 1937 წლის რეპრესიები. კვლავ დადასტურდა, რომ "საბჭოთა სამართლის მსახვრალი ხელი" ღირსეულად შეეხო "ხალხის მტრებს", "ფაშიზმის აგენტებს", "მავნებელებს", მაგრამ საქმე ისე წარმოადგინეს, რომ სწორედ მათ გამოიწვიეს მასობრივი რეპრე-სიების პერიოდში რიგი პატიოსანი, უდანაშაულო ადამიანის განადგურება.

რეპრესიების პირობებში ათასობით ქართველი გადაასახლეს რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ: ციმბირის, შორეული აღმოსავლეთის სპეციალურ ბანაკებში (მაგადანში, კალიმაზე და სხვა ბანაკებში). მასობრივი რეპრესიე-ბის ერთ-ერთი ფარული მიზანი ხომ ისიც იყო, რომ ნედლეულით მდიდარ შორეული აღმოსავლეთის მიუვალ ტერიტორიებზე ასი ათასობით იაფი მუშახელი შეეყვანათ და იქ საბჭოთა ეკონომიკის ძლიერი დასაყრდე-ნი შეექმნათ.

მასობრივმა რეპრესიებმა მთლიანად გაანადგურა ანტისტალინური ოპოზიციის ყველა ძირითადი მიმართულება, ყველა შესაძლო პოლიტიკური ოპონენტი, განამტკიცა ი.ბ. სტალინის ერთპიროვნული დიქტატურა.

საქართველოს მეცნიერება და კულტურა **20-30**-იან წლებში.

მოსალოდნელი ომის საფრთხის ზრდის ვითარებამ, ნაცისტური მსოფლმხედველობის გავრცელებამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახადა პატრიოტული სულისკვეთების და ამდენად ეროვნული კულტურის, ეროვნული ფასეულობების აღორძინება. ეს არ ნიშნავდა უარის თქმას პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის ყოვლისმომცველ იდეოლოგიურ პრინციპზე. მაგრამ 20-იანი წლებისათვის დამახასიათებელი ეროვნული ფასეულობის ნიველირებისა და ნიჰილიზმის ტენდენცია, საბჭოთა კულტურულ ფასეულობებში სათანადო ზომით ეროვნული კულტურული მემკვიდრეობის ჩართვა — სტალინის "ახალი კურსის" ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი გახდა.

განათლება. 20-იან წლებში დაწყებული დიდი მუშაობა მოსახლეო-ბის კომუნისტური განათლებისათვის გრძელდებოდა. განათლების მრავალ-საფეხურიანი პროცესი მთლიანად საბჭოთა სახელმწიფოს ხელში იყო თავმოყრილი და მის ინტერესებს ემსახურებოდა. საქართველოში გასაბჭოების პირველ ხანებში წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობა მოსახლეობის 36,7 პროცენტს უდრიდა (აზერბაიჯანში ეს იყო 8,4 %, სომხეთში — 25,2%). ქალაქში ეს მაჩვენებელი იყო 72,2%, სოფლად 34.4%.

წერა-კითხვის გავრცელებისათვის ადგილებზე იქმნებოდა სპეციალური სკოლები, ქოხსამკითხველოები.

წერა-კითხვის უცოდინრობის სალიკვიდაციოდ მთელს რესპუბლიკაში შეიქმნა სკოლების ქსელი. თუ 1920 წელს საქართველოში 1293 ქართული, 88 სომხური, 30 თურქული, 48 რუსული, 42 ბერძნელი, 10 გერმანული და სხვა ეროვნული სკოლები იყო (თავიანთი სკოლა საერთოდ არა ჰქონდათ ათხაზებს (აფსუებს), ოსებს), 1925 წლისათვის მათი რაოდენობა საგრძნობლად

გაიზარდა: იყო 1428 ქართული, 120 სომხური, 79 თურქული, 59 რუსული და სხვა ნაციონალური სკოლა. 1927-1928 სასწავლო წლისათვის უკვე შეიქმნა აფხაზური და ოსური დაწყებითი სკოლების ქსელიც. 1940 წლისათვის საქართველოში სამი საფეხურის (ოთხწლედი, შვიდწლედი და ცხრაწლედი) 4511 სკოლა იყო, რომელშიც სწავლობდა 767 ათასი ბავშვი.

სასკოლო ქსელის განვითარებისათვის, ახალი საბჭოთა სკოლის პოზიციების განსამტკიცებლად უდიდესი ყურადღება მიექცა პედაგოგთა ახალი კადრების მომზადების საქმეს. მასწავლებელთა კადრების დაჩქარებული მომზადების მიზნით 30-იან წლებში გაიხსნა სამასწავლებლო და პედაგოგიური ინსტიტუტები: ქუთაისში (1930), ცხინვალში (1932), სოხუმში (1932), თბილისში (1935), ბათუმში (1935), გორში (1935), თელავში (1939), ზუგდიდში (1939).

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში განხორციელდა ბავშვთა სკოლამდელი განათლებაც, რაც მანამდე საერთოდ არ იყო. უკვე 1927 წელს საქართველოში 93 საბავშვო ბაღი იყო, ხოლო 1940 წელს — 664.

საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და სახკომსაბჭოს 1930 წლის 9 აგვისტოს დადგენილება ითვალისწინებდა საყოველთაო-სავალდებულო სწავლების განხორციელებას. საბჭოთა სკოლა გახდა საბჭოთა იდეოლოგიის გავრცელების მთავარი ინსტრუმენტი. მეორე მსოფლიო ომის წინ საქართველომ უკვე მნიშვნელოვანი წარმატებები მოიპოვა სახალხო განათლების სფეროში: 1939 წელს ის გავიდა პირველ ად-გილზე საბჭოთა კავშირში ერთ სულ მოსახლეზე განათლების დონის მაჩვენებლით — ყოველ 1000 კაცზე საქართველოში ითვლებოდა 113,4 საშუალო განათლებით და 11,2 უმაღლესი განათლებით.

საშუალო სკოლასთან ერთად ყურადღება მიექცა უმაღლესი სასწავლებლების მატერიალურტექნიკური ბაზის განმტკიცებას. ქვეყნის დაჩქარე-ბული ინდუსტრიული განვითარება ტექნიკური კადრების მომზადებასაც ითვალისწინებდა. ამ მიზნით 1928 წელს შეიქმნა საქართველოს პოლიტექ-ნიკური ინსტიტუტი (სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტექნიკური ფა-კულტეტის ბაზაზე). მისი პირველი რექტორი იყო პროფ. ნ. მუსხელიშვილი.

სოფლის მეურნეობის სოციალისტური გარდაქმნის ამოცანების უკეთ სარეალიზაციოდ, აგრონომიული კადრების მოსამზადებლად 1930 წელს თსუ-ს ბაზაზე შეიქმნა სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტი. ამას მოჰყვა რი-გი დარგობრივი ინსტიტუტის ჩამოყალიბება: შეიქმნა ზოოვეტერინარული, ჩაის მრეწველობის, სუბტროპიკული მეურნეობის ინსტიტუტები და ა.შ. საქართველოსათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ 1930 წელს გაიხსნა თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტი. ამავე წლებში ნაყოფიერ მუ-შაობას განაგრძობდა თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორია, საოპერო სტუდია, სამხატვრო აკადემია.

მეცნიერება. 30-იანი წლების შუა ხანებში, ტოტალიტარული რეჟიმის მიუხედავად, საქართველოში თვალსაჩინოდ ვითარდებოდა მეცნიერების სხვადასხვა დარგი: ჩამოყალიბდა ქართული მათემატიკური სკოლა (ნ. მუსხელიშვილი, ა. რაზმაძე, ვ. კუპრაძე და სხვ.). პროფ. ნ.მუსხელიშვილის მიღწევებმა დრეკადობის თეორიაში იმჟამად მსოფლიო აღიარება მოიპოვა.

1932 წელს დაარსდა აბასთუმნის ასტროფიზიკური ობსერვატორია, რომელსაც 60 წელზე მეტს ხანს სათავეში ედგა მისი დამაარსებელი აკად. ევ. ხარაძე.

1933 წელს შეიქმნა გეოფიზიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, 1935 წელს — ფიზიკის სამეცნიეროო-კვლევითი ინსტიტუტი.

განვითარდა ქიმიური მეცნიერება. პეტრე მელიქიშვილის მიერ დაწყებული ეს საქმე მისმა მოწაფეებმა გააგრძელეს (ა. ჯანელიძე, ა. თვალჭრელიძე და სხვ).

საქართველოში ტექნიკური კულტურების წარმოების ზრდამ მოითხოვა ბოტანიკის მეცნიერების მანამდე არნახული განვითარება. ამ საქმეში თვალსაჩინო წვლილი შეიტანეს პროფესორებმა: ნ. კეცხოველმა, ქ. ბახტაძემ, ზ. ყანჩაველმა და სხვ.

ქართული ფიზიოლოგიური სკოლის მამამთავრის, აკად. ი. ბერიტაშვილის სახელი ცნობილი იყო როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე საზღვარგარეთ. მისი ნაშრომები ნერვ-კუნთის,ზურგის ტვინისა და თავის ტვინის, დიდი ტვინის ქერქის, ცხოველთა ფიზიოლოგიის დარგში გამოქვეყნდა ქართულ, რუსულ და უცხო ენებებზე. დიდ განვითარებას მიაღწიეს სამედიცინო დისციპლინებმა, მნიშვნელოვანი იყო ქართული მედიცინის კორიფეების (გ. მუხაძე, ნ. კახიანი, ი. ჯანელიძე, კ. ერისთავი, ე. ფიფია, ა.ზურაბიშვილი და სხვ) თეორიული და პრაქტიკული მიღწევები ქირურ-გიის, გულ-სისხლძარღვთა, ფსიქოპათოლოგიის, ფსიქიატრიის და მედიცი-ნის სხვა დარგებში.

კომუნისტური რეჟიმის განსაკუთრებული მეთვალყურეობის ქვეშ იყო ჰუმანიტარული, განსაკუთრებით საისტორიო და ფილოსოფიური მეცნიერებანი. მარქსიზმლენინიზმის იდეოლოგიური დოგმატიკა, მოვლენებისა და ისტორიული ფაქტების შეფასების კლასობრივი მიდგომის წესი, მეცნი-ერების ამ დარგის მუშაკებს განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აყე-ნებდა.

უფრო მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა ქართული საისტორიო მეცნიერე-ბა, რომელსაც დაევალა საქართველოს ისტორიის მარქსისტულლენინური მეთოდოლოგიური პრინციპების მიხედვით გამართვა. 30-იანი წლების შუა ხანებში გაძლიერდა პოლიტიკური ზეწოლა დიდ ქართველ მეცნიერზე, თბილისის უნივერსიტეტის დამაარსებელზე ივ. ჯავახიშვილზე. იგი იძულებული გახადეს თბილისის სახელმწიფო უნვერსიტეტი დაეტოვებინა. მის მიერ შექმნილი ქართველ ისტორიკოსთა სკოლა (ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია და სხვ.) 30-იან წლებში უდიდეს მუშაობას ეწეოდა ახალი საის-ტორიო წყაროების აღმოჩენისა და პუბლიკაციისათვის, საყურადღებო მო-ნოგრაფიული გამოკვლევების შესაქმნელად. 30-იანი წლების შუა ხანებში გაიშალა დიდი არქეოლოგიური სამუშაოები თრიალეთში (ბ. კუფტინი), მცხეთაში (ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ა. კალანდაძე, ა. აფაქიძე, გ. ლომთათიძე) და საქართველოს სხვა კუთხეებში. არქეოლოგიური კვლევის განვითარებას საქართველოში, განსაკუთრებით ძველი ქვის ხანის ძეგლების მეცნიერულ შესწავლას, დიდი ამაგი დასდო გ. ნიორაძემ.

ძველი ქართული ლიტერატურისა და ენის მეცნიერული შესწავლა ახალ სიმაღლეზე ავიდა, როცა 1936 წელს შეიქმნა ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი (ენიმკი). მისი დირექტორი ცნობილი ქართველი მეცნიერი სიმონ ჯანაშია იყო. დამუშავდა ქართული და მონათესავე ენების სტრუქტურისა და ლექსიკის, ზოგადი ენათმეცნიერე-ბის, დიალექტოლოგიის ძირითადი საკითხები. გამოიცა ძველი ქართული ლიტერატურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები,

შეიქმნა გრამატიკის სახელმძღვანელოები, სხვადასხვა დანიშნულების (თარგმნითი, ტერმინოლოგიური, დიალექტოლოგიური და ა.შ.) ლექსიკონები, დადგინდა ქართული ენის ნორმები. უდიდესი აღიარება მოიპოვეს პროფ. ა. შანიძის, ა. ჩიბოქავას, გ. ახვლედიანის, ვ.თოფურიას, ს.ყაუხჩიშვილის, ვ. ბერიძის და სხვე-ბის სამეცნიერო გამოკვლევებმა და ნაყოფიერმა პედაგოგიურმა საქმიანო-ბამ.

პროფესორებმა: კ. კეკელიძემ, შ. ნუცუბიძემ, ს, დანელიამ და სხვებმა გააშუქეს სხვადასხვა პერიოდის ქართული ლიტერატურის, კულტურის და აზროვნების განვითარების ბევრი კარდინალური საკითხი.

დიდი ყურადღება დაეთმო ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების შესწავლას, სისტემატურად ქვეყნდებოდა ხალხური ლექსები, სიმღერები და არაკები.

ქართული სამეცნიერო პოტენციალი ყოველწლიურად იზრდებოდა. სამეცნიერო კადრების უკეთ ორგანიზაციისათვის უკვე 1932 წელს შეიქმნა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ამიერკავკასიის ფილიალის საქართველოს განყოფილება, რაც 1935 წელს საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალად გადაკეთდა. 1941 წლის თებერვალში შეიკრიბა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დამფუძნებელი კრება, რომელმაც 16 თვალსაჩინო მეცნიერი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემი-ის წევრად აირჩია. აკადემიის პირველი პრეზიდენტი იყო მსოფლიოში ცნობილი მათემატიკოსი ნიკოლოზ მუსხელიშვილი, წევრები: ს. ჯანაშია, გ. ახვლედიანი, ი. ბერიტაშვილი, გ. ხაჭაპურიძე, კ. ზავრიევი, ა. თვალ-ჭრელიძე, ფ.ზაიცევი, კ. კეკელიძე, ნ. კეცხოველი, დ. უზნაძე, ა. შანიძე, ა. ჩიქობავა, ა. ჯანელიძე, ტ. კვარაცხელია, გ. ჩუბინაშვილი.

ქართული ლიტერატურა და მწერლობა. 1933 წლის 2 ოქტომბერს საქ. კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება "საქართველოს საბჭოთა მწერლობის შემდგომი განვითარების შესახებ". ქართველ მწერლებს გარკვევით მიეთითათ კომუნისტური რეჟიმის ძირითადი დავალების შესახებ — მათ უნდა შეექმნათ "მაღალხარისხოვანი მხატვრული პროდუქ-ცია, რომელშიც ასახული იქნება გიგანტური ძვრები, ჩვენი ქვეყნის უკლა-სო სოციალისტური საზოგადოების აშენებისათვის წარმოებული გმირული ბრძოლა".

მედროვე კრიტიკოსები ქართველ მწერლებს გასაქანს არ აძლევდნენ: შ. დადიანს უკიჟინებდნენ ფეოდალური ეპოქის იდეალიზაციას, კ. გამსახურდიას — ევროპული ბურჟუაზიული კლასიკური იდეალიზმის გალვანი-ზაციის ცდებს, გრ. რობაქიძეს — მოდერნიზმსა და აღმოსავლური ეგზო-ტიკის რომანიტიკულ აღრევას, ი. გრიშაშვილს — ძველი თბილისის ბოჰემის გადაჭარბებულ იდეალიზაციას და ა.შ. გრ. რობაქიძემ ვერ გაუძლო შემოქმედებითი თავისუფლების შეზღუდვას და 1934 წელს საზღვარგარეთ ყოფნისას დარჩა იქ და სამშობლოში აღარ დაბრუნდა.

ეპოქის ლიტერატურული იდეალი იყო ე. ნინოშვილის სპირიდონ მცირიშვილი — რევოლუციურრომანტიკული ფიგურა. ყოველმხრივ ახალი-სებდნენ პროლეტარული რიგებიდან გამოსულ პოეტებსა და მწერლებს — ს. ეულს,ი. ვაკელს, გ. ქუჩიშვილს და სხვ.

1934 წელს საბჭოთა მწერლების პირველ საკავშირო ყრილობას ქართველ მწერალთა დელეგაციაც ესწრებოდა. ყრილობამ განსაზღვრა საბჭოთა მწერლობის ამოცანები და მათ კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიური მიზნების რეალიზაცია დაავალა. ფორმით ეროვნული და შინაარსით ინტერნაციონალისტური კულტურის სტალინური დოგმა გახდა ყველა საბ-ჭოთა ხელოვნის ძირითადი ამოსავალი.

მიუხედავად ზეწოლისა, 20-30-იან წლებში მაინც უდიდეს აღმავლო-ბას განიცდიდა ქართული პოეზია და პროზა. ამ პერიოდში განვითარდა და დაიხვეწა ქართული რომანის ფორმა, მისი შინაარსი. შემოქმედებით მუშაობას აგრძელებდნენ დ. კლდიაშვილი, ვ. ბარნოვი, საყოველთაო აღიარება მოიპოვეს კ. გამსახურდიამ, ნ. ლორთქიფანიძემ, მ. ჯავახიშვილმა, გრ. რობაქიძემ, დ. შენგელაიამ, შ. დადიანმა და მრავალმა სხვამ. ამ წლებ-ში შეიქმნა კ. გამსახურდიას "დიდოსტატის მარჯვენა", "მთვარის მოტაცე-ბა", ნიკო ლორთქიფანიძის "თავსაფრიანი დედაკაცი", "რაინდები", "საქართველო იყიდება", მ. ჯავახიშვილის "ჯაყოს ხიზნები", "არსენა მარაბდელი", "ქალის ტვირთი", პ. კაკაბაძის "ყვარყვარე თუთაბერი", ს. კლდიაშვილის "პროვინციის მთვარე" ა. ბელიაშვილის "ახალგაზრდები" და სხვა მრავალი.

ეპოქის სულიკვეთებას ასახავდნენ კ. ლორთქიფანიძის "კოლხეთის ცისკარი", ლ. ქიაჩელის "გვადი ბიგვა" და მსგავსი ჟანრის სხვა ავტორების ნაწარმოებები, სადაც შექებული იყო სოციალისტური სინამდვილე.

1934 წელს საქ. კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა, კრემლთან შეთანხმებით, მიიღო დადგენილება შოთა რუსთაველის გენიალური "ვეფხის-ტყაოსნის" შექმნის 750 წლისთავის იუბილეს აღნიშვნის შესახებ. საკმაოდ ხანგრძლივი სამზადისი დაგვირგვინდა ბრწყინვალე დღესასწაულით, რო-გორც თბილისში, ისე მოსკოვში. გამოვიდა პოემის საიუბილეო ძვირფასი გამოცემები ქართულ და საბჭოთა კავშირის ხალხების ენებზე, შესრულდა რუსული თარგმანი (მათ შორის ბ. პასტერნაკის, შ. ნუცუბიძის), საქართველოს კინოსტუდიამ გადაიღო პოემის მოტივებზე ფილმი "ქაჯეთი", ქართველმა მხატვრებმა (ლ. გუდიაშვილმა, თ. აბაკელიამ, ირ. თოიძემ, ს.ქო-ბულაძემ და სხვ.) შექმნეს პოემის ორიგინალური და საინტერესო ილუს-ტრაციები. მოგვიანებით თბილისის ცენტრში აღიმართა შ. რუსთაველის დიდებული ძეგლი (მოქანდაკე კ. მერაბიშვილი).

30-იან წლებში შეიცვალა ნიჰილისტური დამოკიდებულება ილია ჭავ-ჭავაძისადმი, რაშიც ი. ბ. სტალინის როლი აშკარაა. სისტემატურად ქვეყ-ნდებოდა მისი ნაწარმოებები, იქმნებოდა მონოგრაფიები მისი შემოქმედე-ბის სხვადასხვა ასპექტის გასაშუქებლად. 1937 წლის მაისში ჩატარდა ილია ჭავჭავაძის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო სხდომა.

ქართული თეატრი. 30-იანი წლების შუა ხანებში შეიქმნა ჩინებული პირობები ქართული თეატრალური ხელოვნების განვითარებისათვის. 20-იან წლების მიღწევები თეატრალური ხელოვნების დარგში კიდევ უფრო განმტკიცდა. კ. მარჯანიშვილის ლეგენდარულმა დადგმებმა: "ცხვრის წყარო", "ურიელ აკოსტა", "ჰამლეტი", საყოველთაო მოწონება დაიმსახურეს. პოპულარული და საყვარელი მსახიობები იყვნენ: თ. ჭავჭავაძე, ვ.ანჯაფარიძე, ა. ხორავა, უ. ჩხეიძე, ა. ვასაძე, შ. ღამბაშიძე, ს. თაყაიშვილი, გ. შავ-გულიძე და სხვები. ისინი ქმნიდნენ

რომანიტიკულ-ჰეროიკულ სახეებს, რაც გარკვეულად პასუხობდა ისტორიული ეპოქის მოთხოვნებს.

თეატრალური ხელოვნება ახალ სიმაღლეზე აიყვანა სანდრო ახმე-ტელმა. სიახლის გრძნობა, ჰეროიზმი, რომანტიკულფილოსოფიური თეატრის ახმეტელისებური კანონები განსაზღვრავდნენ სახელგანთქმული რუსთაველის თეატრის იმუამინდელ რეპერტუარს. ლავრენევის "რღვევა", შან-შიაშვილის "ანზორი", განსაკუთრებით კი რობაქიძის "ლამარა" ჩინებულად ასახავდნენ ეპოქის მოთხოვნებს და კულტურულ-ესთეტიკურ ღირე-ბულებებს, თუმცა თვითონ სანდრო ახმეტელი შეეწირა მასობრივ რეპრე-სიებს.

თვალსაჩინო წარმატებებს აღწევდა კ. მარჯანიშვილის სახ. თეატრი. საერთოდ, 30-იანი წლები საქართველოში თეატრალური ხელოვნების აღმავლობის წლებია. სხვადასხვა ქალაქში (ბათუმი, სოხუმი, ქუთაისი, ჭიათურა, გორი) შეიქმნა პროფესიული თეატრალური კოლექტივები (1940 წელს საქართველოში 48 თეატრი იყო). ქართული თეატრის მაღალი დონე ცხადყო თბილისის რუსთაველის თეატრის გასტროლებმა მოსკოვში (1936 წ.). მოსკოვის პრესა წერდა აღფრთოვანებულ რეცენზიებს, ლაპარაკობდნენ სტალინურ ეპოქაში ეროვნული ხელოვნების განვითარებისათვის საუკეთე-სო პირობებზე.

ქართული კინოხელოვნება. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ფაქ-ტობრივად შეიქმნა და არნახულ განვითარებას მიაღწია ქართულმა კინოხელოვნებამ. უკვე 1923 წელს რეჟისორმა ი. პერესტიანმა გადაიღო ფილმი "წითელი ეშმაკუნები", რომელიც საბჭოთა კინოს შედევრად მოინათლა. მთელი კომუნისტური ეპოქის პერიოდში, რამდენადაც კინომრეწველობა მთლიანად სახელმწიფოს საკუთრება იყო, მისი პროდუქცია საბჭოთა იდეოლოგიის ინტერესებს ემსახურებოდა. ქართული კინოს განვითარებაში უდიდესი როლი შეასრულეს: კ. მარჯანიშვილმა, მ. ჭიაურელმა, ნ. შენგელიამ, დ. რონდელმა, ლ. ესაკიამ, ს. დოლიძემ და სხვებმა. უდიდესი მნიშვნელობა შეიძინა კინომ — როგორც კომუნისტური პროპაგანდის საუ-კეთესო საშუალებამ. საქართველოში 1940 წელს უკვე უამრავი კინოთეატრი და 351 კინოდანადგარი იყო.

პარტიული კონტროლის პირობებშიც ქართული კინო ჩინებულად ართმევდა თავს ურთულეს ამოცანებს და ახერხებდა იდეოლოგიური რეგლამენტაციის პირობებშიც კი შეექმნა მაღალმხატვრული, ეროვნული სულისკვეთებით გაჟღენთილი, მაყურებლისთვის გასაგები და მისაღები კი-ნონამუშევრები. საკავშირო აღიარება მოიპოვეს ლეგენდარულმა ფილმებმა: ნ. შენგელაიას "ელისომ", მ. ჭიაურელის "არსენამ", ს. დოლიძის "დარი-კომ", მათ ახასიათებდა ხალხიდან გამოსული გმირის იდეალიზაცია, ჰეროიკულრევოლუციური სიუჟეტი, ეპოქის კოლორიტის ჩინებული გადმო-ცემა.

ქართული პროფესიული მუსიკა. ინტენსიურად ვითარდებოდა ქართული მუსიკალური ხელოვნება. ამას ხელი შეუწყო იმან, რომ სამუსი-კო განათლება გახდა მასობრივი. არამარტო დიდ ქალაქებში, არამედ რაიონულ ცენტრებში გაიხსნა სამუსიკო სასწავლებლები. შემოქმედებით მოღვაწეობას განაგრძობდნენ ზ. ფალიაშვილი, დ. არაყიშვილი, ი. კარგარეთელი, მ. ბალანჩივაძე, შ. აზმაიფარაშვილი და სხვები. აღიარება და დიდი პოპულარობა მოიპოვეს სახელგანთქმულმა მომღერლებმა: ვ. სარაჯიშვილმა, ნ. ხარაძემ, დ. ანდღულაძემ, ს. ინაშვილმა,

პ. ამირანაშვილმა, ნ. ცომა-იამ, მ. ნაკაშიძემ, ნ. ქუმსიაშვილმა და სხვებმა. მაღალი სადირიჟორო ოს-ტატობით გამორჩეოდნენ ივ. ფალიაშვილი, ახალგაზრდა ე. მიქელაძე, ო. დიმიტრიადი და სხვ.

სწორედ 30-იან წლებში დიდი პოპულარობა მოიპოვა თავდაპირველად ლენინგრადში მოღვაწე ქართველმა ბალეტმეისტერმა ვახტანგ ჭაბუ-კიანმა, რომელმაც მსოფლიო საბალეტო ხელოვნებაში სათავე დაუდო მამაკაცის გამორჩეულ როლს, შესრულების რომანტიკულ მიმართულებას.

ვითარდებოდა სიმფონიური მუსიკაც. 30-იან წლებში საფუძველი ჩა-ეყარა ქართულ ინსტრუმენტალურ მუსიკას, 1936 წელს ა. ბალანჩივაძმ დაწერა #1 საფორტეპიანო კონცერტი. განვითარდა კამერულ-ინსტრუმენტალური მუსიკა (შ. თაქთაქიშვილი, ა. მაჭავარიანი, რ. გაბიჩვაძე და სხვ.)

სახვითი ხელოვნება. საბჭოთა სინამდვილეში განვითარდა სახვითი ხელოვნება. ი. ნიკოლაძე, მ. თოიძე, ლ. გუდიაშვილი, ე. ახვლედიანი, გ. გაბაშვილი, დ. კაკაბაძე, ირ. თოიძე, უ. ჯაფარიძე, ქ. მაღალაშვილი, თ. აბაკელია და სხვები აყალიბებენ XX საუკუნის ქართული სახვითი ხელოვნების საფუძვლებს. რა თქმა უნდა, მათ თავიდან ვერ აიცილეს კომუ-ნისტური იდეოლოგიური შტამპები და მოთხოვნები, გარკვეულად ხარკიც მოუხადეს ეპოქას.

არქიტექტურა. თვალსაჩინო იყო ქართული არქიტექტურის მიღწევე-ბი. თუ 20-იან წლებში ძირითადად არაქართველი არქიტექტორების ნამუ-შევრების რეალიზაცია ხდებოდა, 30-იან წლებში ჩამოყალიბდა ქართველი არქიტექტორების ჩინებული სკოლა. რესპუბლიკის ეკონომიკური პოტენცი-ალის ზრდამ სტიმული მისცა მაღალმხატვრული ღირებულების მქონე სა-ზოგადოებრივი ნაგებობების მშენებლობას.

აშენდა მთავრობის სახლის ახალი კომპლექსის პირველი რიგი (არქიტ. ვ. კოკორინი), მარქსიზმლენინიზმის თბილისის ფილიალის მონუმენტური ნაგებობა (არქიტ. ა. შჩუსევი), თბილისის "დინამოს" სტადიონი (არქიტ. ა. ქურდიანი), წიგნის სასახლე (არქიტ. ნ. ბარათაშვილი და გ. მიქაელიანი), თბილისის ფუნიკულიორი (არქ. ზ. და ნ. ქურდიანები). შეიცვალა ქუთაისის, ბათუმის, სოხუმის, ცხინვალის არქიტექტურული იერსახე. აქ აშენდა არაერთი პირველხარისხოვანი საზოგადოებრივი ნაგებობა.

30-იან წლებში საკურორტო პოლიტიკის, ჯანმრთელობის დაცვის პროგრამების რეალიზაციამ მოითხოვა გამაჯანსაღებელი კერების შესაქმნელად დიდი საამშენებლო საქმიანობა. საკავშირო მნიშვნელობის კურორ-ტებზე: ბორჯომში, წყალტუბოში, შავი ზღვის სანაპიროზე — გაგრაში, ახალ ათონში, აჭარაში — ბათუმსა და ციხისძირში და სხვა ადგილებში გრანდიოზული მშენებლობები მიმდინარეობდა.

ფიზკულტურა და სპორტი. ვითარდებოდა ფიზკულტურა და სპორტი. მსოფლიო ომის მოახლოებამ მოსახლეობის ფიზკულტურული მომზადება აუცილებელი გახადა. ამისათვის სპეციალური საკავშირო სა-ზოგადოებრივი ორგანიზაციაც არსებობდა (დოსააოფი), რომელსაც ყველა პირველად ორგანიზაციაში თავისი უჯრედები ჰქონდა.

30-იან წლებში ფართო განვითარება ჰპოვეს ფიზკულტურის სექციებმა, განსაკუთრებით ქართულ ეროვნულ ტრადიციებთან დაკავშირებულმა სახეობებმა: ჭიდაობამ, ცხენოსნობამ, ჭადრაკმა, ალპინიზმმა (ამ საქმეში თვალსაჩინოა პირველი ქართველი ალპინისტის გ. ნიკოლაძის ღვაწლი) და ა.შ.. გავრცელდა სპორტის არატრადიციული, ახალი სახეობებიც. იქმნებოდა სპორტული სკოლები (30-იანი წლების შუა ხანებში 67 ასეთი სკოლა იყო), განსაკუთრებით ბევრი სპორტული სექცია იყო რესპუბლიკის ფაბრიკებსა და ქარხნებში, უმაღლეს სასწავლებლებში. 1941 წელს რესპუბლი-კაში ითვლებოდა 21465 ფიზკულტურული კოლექტივი, რომელშიც გაერთიანებული იყო 87 ათასი კაცი. საკავშირო არენაზე, რესპუბლიკაში ცნო-ბილი იყვნენ მოჭიდავე ა. მეკოკიშვილი, მძლეოსანი ნ. დუმბაძე, მოკრივე ლ. ღუდუშაური, ფეხბურთელი ბ. პაიჭაძე და მრავალი სხვ.

ეწყობოდა საკავშირო შეჯიბრებები, ამხანაგური შეხვედრები, ერთობლივი სპორტული ღონისძიებები.

30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, საბჭოთა საზოგადოების ეკონომიკური გაძლიერების და მორალურპოლიტიკური ერთობის მიღწევის კვალდაკვალ უდიდესი მნიშვნელობა შეიძინა კომუნისტურ პარტიასთან საბჭოთა ხალხების მჭიდრო ერთიანობის იდეის პროპაგანდამ. ამას ჩინე-ბულად ემსახურებოდა მხატვრული ოლიმპიადების მოწყობის გავრცელე-ბული პრაქტიკა, რაც ტრადიციული გახდა და თავისებურად ხელს უწყობდა მოსახლეობის საერთო კულტურული დონის ამაღლებას. ყველა რა-იონსა და ქალაქში არსებობდა კულტურის სახლები და სასახლეები (1940 წელს მათი რაოდენობა იყო — 1414, ბიბლიოთეკების — 1598), უდიდესი სახსრები იხარჯებოდა მხატვრული თვითმოქმედების წრეების შენახვაზე.

ქართული კულტურის მაღალ მიღწევებს ცხადყოფდნენ საკავშირო გასტროლები, კულტურული დეკადები, რაც იმ წლებში პერიოდულად იმართებოდა

1937 წელს მოსკოვში მოეწყო ქართული ხელოვნების დეკადა. გაზეთმა "იზვესტიამ" ქართულ კულტურას აღფრთოვანებული წერილი მიუძ-ღვნა. მოსკოველმა მაყურებელმა ნახა საქართველოს ხელოვნების ოსტატთა მიღწევები ხელოვნების სხვადასხვა დარგში. ოპერას "აბესალომ და ეთერი" დიდ თეატრში დაესწრნენ ი. ბ. სტალინი, ვ. მ. მოლოტოვი და სხვა საბჭოთა ლიდერები.

ასე წინააღმდეგობრივად, მაგარამ მეტად ნაყოფიერად და საინტერე-სოდ მიმდინარენობდა საქართველოს კულტურული ცხოვრება ომის წინა წლებში და მან მნიშვნელოვანი კვალიც დატოვა მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის განვითარებაში.

თავი **XVI.** საქართველო მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში **(1939-1945 წწ.)**

პოლიტიკური ვითარება მსოფლიოში. საქართველოს მონაწილეობა **1939-1940** წლების საბჭოთა კავშირის სამხედრო აქციებში.

30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან გაიშალა დასავლეთის და აღმოსავლეთის სახელმწიფოთა აგრესიული გეგმების შემუშავება და ხორცშესხმა, თუმცა უფრო ადრე, 1931 წ. სამხედრო დაპყრობების გზას დაადგა იაპო-ნია, რომელიც შეიჭრა ჩრდილოეთ ჩინეთში. იგი ისწრაფოდა განედევნა აზიიდან, პირველ ყოვლისა, ჩინეთიდან ინგლისელი, ფრანგი და ამერიკელი კოლონიზატორები და მათი ადგილი დაეკავებინა. ასე გაჩნდა ომის კერა შორეულ აღმოსავლეთში.

1933 წ. გერმანიის ხელისუფლების სათავეში ნაციონალ-სოციალისტების პარტიის (ფაშისტები) მოსვლამ გერმანია დააყენა პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებისათვის რევანშისა და ახალი ომის გაჩაღების გზაზე. იმის მტკიცებით, რომ გერმანიას არ ჰქონდა საკმარისი "სასიცოცხლო სივრცე", ჰიტლერი ადგენდა ევროპის დაპყრობისა და მსოფლიო ბატონობის გეგმებს. მთავარი ადგილი ევროპის დაპყრობის ჰიტლერულ გეგმებში ეკავა საბჭოთა კავშირს. "როდესაც ამჟამად ჩვენ ვლაპარაკობთ ევროპის ახალ მიწებზე — აცხადებდა ჰიტლერი — ჩვენ პირველ რიგში მხედველობაში გვყავს რუსეთი და მის დაქვემდებარებაში მყოფი განაპირა სახელმწიფოე-ბი" გერმანიის საგარეო პოლიტიკა მთლიანად შეესაბამებოდა გერმანული მონოპოლიების მისწრაფებას ახალი, აგრესიული ომის გასაჩაღებლად. ასე შეიქმნა ომის მეორე კერის საფუძველი ევროპის ცენტრში. 1936 წ. გერმანი-ამ და იტალიამ ხელი მოაწერეს შეთანხმებას, შეიქმნა ღერძი "ბერლინ-რომი". იმავე წლის ნოემბერში გერმანიამ და იაპონიამ გააფორმეს "ანტი-კომინტერნული პაქტი" — შეთანხმება ორი ქვეყნის თანამშრომლობისა კომუნისტური ინტერნაციონალის წინააღმდეგ. 1937 წ. ამ პაქტს იტალიაც შე-უერთდა. თანდათან შეიქმნა ინგლისისა და საფრანგეთის მეორე დაჯგუფება. აშშ ამ დროს ნეიტრალიტეტს იცავდა.

აგრესიული გეგმების განხორციელება დაიწყო იტალიამ, რომელიც 1935 წ. თავს დაესხა ეთიოპიას. 1936 წ. კი გერმანიამ და იტალიამ მოახდინეს ინტერვენცია ესპანეთში. იაპონია ორჯერ შეეცადა მოესინჯა საბჭოთა კავშირის საზღვრების სიმტკიცე. 1938 წ. 29 ივლისს დაიწყო იაპონიის საომარი მოქმედება საბჭოთა კავშირის შორეული აღმოსავლეთის ზღვისპირეთში, ხასანის ტბასთან, იაპონელთა ამ სამხედრო აქციის პასუხად საბ-ჭოთა ჯარის ნაწილებმა იაპონელები განდევნეს მათ მიერ დაპყრობილი სიმაღლეებიდან. 11 აგვისტოს საომარი მოქმედება შეწყდა. ამ ბრძოლის მონაწილე საჯარისო ნაწილებში იყვნენ საქართველოს წარგზავნილებიც.

არ გასულა ერთი წელი და იაპონიის ჯარმა კვლავ სცადა, ამჯერად მონღოლეთჩინეთის საზღვრის გადალახვა. 1939 წლის 11 მაისს მდ. ხალხინ-გოლთან იგი შეეჯახა მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკის ტერიტორიაზე 15 კმ. სიღრმეში. იაპონელთა შეტევის გაგრძელება ემუქრებოდა ძირითად კომუნიკაციას, დიდი ციმბირის სარკინიგზო მაგისტრალს, რომელიც

აერთებდა ცენტრს, ურალსა და ციმბირს წყნარი ოკეანის სანაპიროსთან. საბჭოთა კავშირმა მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკასთან ურთიერთდახმარების ხელშეკრულების თანახმად მის დასახმარებლად მდ. ხალხინ-გოლთან გადაისროლა დიდი საჯარისო შენაერთები, რომლებმაც უკან დაახევინეს იაპონელებს. ივლისის დასაწყისში იაპონელებმა კვლავ სცადეს შეტევა, მაგრამ დამარცხდნენ. 15 სექტემბერს საომარი მოქმედება შეწყდა და საბჭოთა კავშირს, მონღოლეთსა და იაპონიას შორის ხელი მოეწერა ზავს სამხედრო კონფლიქტის ლიკვიდაციის თაობაზე. იაპონიის ამ მარცხს სამხედრო და პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან იაპონიამ ამ გაკვეთილის შემდეგ ვეღარ გაბედა საბჭოთა კავშირზე თავდასხმა 1941 წლის 22 ივნისს, გერმანიის თავდასხმის თანადროულად.

სამხედრო ოპერაციაში მდ. ხალხინ-გოლთან მონაწილეობდნენ საქართველოს წარგზავნილები.ამ ბრძოლების მონაწილეთა შორის როგორც საბ-ჭოთა კავშირის გმირის წოდება პირველს საქართველოდან მიენიჭა ვ. კოპ-ცოვს.

1939 წლის გაზაფხულ-ზაფხულში, როდესაც საბჭოთა კავშირი იდგა ომის უშუალო საფრთხის წინაშე, საბჭოთა კავშირის მთავრობამ მიიღო გადაწყვეტილება გერმანიასთან ურთიერთთავდაუსხმელობის პაქტის დადების თაობაზე, მოლოტოვრიბენტროპის პაქტი ხელმოწერილ იქნა 1939 წლის 23 აგვისტოს. პაქტი ერთი მხრივ, უკარგავდა შესაძლებლობას იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს შეექმნათ ერთიანი ანტისაბჭოთა ფრონტი, ხოლო მეორე მხრივ, საბჭოთა კავშირს აძლევდა დროის მოგების შესაძლებლობას, რაც ასე აუცილებელი იყო საბჭოთა კავშირის თავდაცვისუნარიანობის გასაძლიერებლად. მაგრამ მოლოტოვრიბენტროპის პაქტს ახლდა საიდუმლო მუხლები, რომლებიც შეიცავდნენ შეთანხმებას ჰიტლერსა და სტალინს შორის აღმოსავლეთ ევროპის და საბჭოთა კავშირის მოსაზღვრე ტერიტორიების “გავლენის სფეროებად” განაწილების საკითხზე, რამაც გა-უხსნა ხელფეხი გერმანიის აგრესიას აღმოსავლეთისაკენ, უბიძგა მეორე მსოფლიო ომის დაწყებას, ხოლო საბჭოთა კავშირმა გადასწია თავისი საზღვრები დასავლეთით 200-250 კმ-ით და თავის საზღვრებში მოაქცია დასავლეთ უკრაინის და დასავლეთ ბელორუსიის, ბესარაბიის, ჩრდილო-ეთ ბუკოვინის, ლიტვის, ლატვიის და ესტონეთის ტერიტორიები (ამ აქცი-ის გამო ერთა ლიგამ საბჭოთა კავშირი გარიცხა თავისი შემადგენლობიდან). ი. სტალინი რიბენტროპმოლოტოვის პაქტის მნიშვნელობას ხედავდა მკაცრ ნეიტრალიტეტში გერმანიის წინაშე ვალდებულების ნაცვლად.

საბჭოთა კავშირი იბრძოდა ევროპაში კოლექტიური უშიშროების სისტემის შესაქმნელად, მაგრამ ინგლისმა და საფრანგეთმა არ დაუჭირეს მხარი ამ ღონისძიებას.

1939 წლის 1 სექტემბერს გერმანია თავს დაესხა პოლონეთს. 3 სექ-ტემბერს ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადეს გერმანიას. ამრი-გად, გაჩაღდა მეორე მსოფლიო ომი, რომელშიც ფაქტობრივად სახელმწიფოთა ორივე დაჯგუფება ჩაება. იგი უპრეცენდენტო იყო კაცობრიობის მიერ გადახდილი ომების ისტორიაში. ომმა მოიცვა ევროპის, აზიის, აფრიკის და ამერიკის კონტინენტებისა და ოკეანიის 1700 მლნ. მოსახლეობა. საომარი ოპერაციები მიმდინარეობდა 40 სახელმწიფოს ტერიტორიაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირმა მნიშვნელოვნად გაიუმ-ჯობესა სტრატეგიული მდგომარეობა 1939 წელთან შედარებით, ჩრდილოდასავლეთ საზღვარზე მდგომარეობა მაინც გამწვავებული იყო.

ფინეთი კარელიის ყელის საზღვარზე, ლენინგრადიდან 32 კილომეტრზე, ინგლისის, საფრანგეთის, შვედეთის და აშშ-ის სახსრების დახმარე-ბით ქმნიდა გამაგრებულ ე.წ. მანერჰაიმის ხაზს, რომელიც შედგებოდა სამმაგი სიმაგრეებისაგან 90 კმ-ის სიღრმეში. 1939 წლის 30 ნოემბერს საბ-ჭოთა ჯარები გადავიდნენ შეტევაზე და მთავარი დარტყმა მიმართეს კარელიის ყელზე. 1940 წლის 11 თებერვალს ამ ფრონტის ჯარებმა შეუტიეს "მანერჰაიმის ხაზს" და გაჭირვებით, დიდი დანაკლისის ფასად გაარღვიეს იგი. ფინეთმა ითხოვა ზავი. 1940 წლის 12 მარტს დადებული ხელშეკრულებით საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო საზღვარმა გადაიწია კარელიის ყელზე ლადოგის ტბის ჩრდილოდასავლეთით 150 კმ-ით ლენინგრადიდან. საბჭოთა კავშირს გადაეცა ნაწილი კუნძულების ტერიტორიისა და ნახევარკუნძული ხანკო 30 წლის იჯარით.

საბჭოთა კავშირფინეთის სამხედრო კონფლიქტში მრავლად მონაწილეობდნენ საქართველოს რიგითი ჯარისკაცები და ოფიცრები. ამ ომში 7 მათგანს: საავიაციო ბრიგადის მეთაურს პოლკოვნიკ ვლ. ნანეიშვილს, პირველს ქართველ მფრინავთაგან, არტილერისტ ალ. სულაბერიძეს, მზვერავ ი. ხმალაძეს, კ. ოსტაევს, ს. სლიუსარევს, კ. სიმონიანს და ი. ხაპროვს 1940 წელს მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

1940 წლის მაისში გერმანელები შეიჭრნენ ბელგიაში, ჰოლანდიასა და ლუქსემბურგში, დაამუშავეს საფრანგეთის დაპყრობის გეგმა. საფრანგეთის პეტენის მთავრობამ ვერმახტის გაძლიერებული არმიის წინააღმდეგობას "ჩაყოლა" ამჯობინა და 1940 წლის 22 ივნისს კომპიენში ხელი მოაწერა კაპიტულაციის აქტს.

საბჭოთა კავშირი, ფინეთთან კონფლიქტის შემდეგ, აცნობიერებდა წითელი არმიის სისუსტეს, რომელზეც დიდი გავლენა მოახდინა 1937-1938 წლების რეპრესიებმა შეიარაღებულ ძალებში. რეპრესიები შეეხო იმ დროს საბჭოთა არმიაში არსებული 5 მარშლიდან 3 მარშალს — მ. ტუხაჩევსკის, ვ. ბლიუხერს და ა. ეგოროვს, სამხედრო ოლქების ჯარების სარდლების, საარმიო კორპუსების, დივიზიების, ბრიგადების, პოლკების მეთაურთა თითქმის ნახევარს, ოკრუგების სამხედრო საბჭოს წევრებს და პოლიტსამმართველოს უფროსების ნაწილს: სულ რეპრესიები შეეხო ოფიცერთა კადრების ერთ მეხუთედ ნაწილს. არმიის გადაიარაღებისა და ახალ ორგანი-ზაციაზე გადასვლის პერიოდში საბჭოთა შეიარაღებული ძალები დარჩნენ ომში გამოწრთობილ მეთაურთა და პოლიტმუშაკთა გარეშე.

ი. სტალინი მიმართავდა დიპლომატიურ შემრიგებლურ სვლებს გერმანიის მიმართ, რათა თუ ომს თავიდან ვერ აიცდენდა, ცოტა ხნით მაინც გადაევადებინა იგი. იმავდროულად მიმდინარეობდა წითელი არმიის აღდგენის პროცესი.

გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე და საქართველო.

1939 წლის ურთიერთთავდაუსხმელობის პაქტის მიუხედავად, ფაშისტური გერმანიის ჯარები 1941 წლის 22 ივნისს დილის 4 საათზე ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხნენ საბჭოთა კავშირს.

ომის დაწყების უმალვე - 1941 წლის 30 ივნისს შეიქმნა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტი ი. სტალინის თავმჯდომარეობით ქვეყნის მთელი პოლიტიკური და სამეურნეო ხელმძღვანელობისათვის.

გერმანიამ, რომელსაც დიდი უპირატესობა ჰქონდა, განსაკუთრებით ბრძოლის ტექნიკურ საშუალებათა მხრივ, მისი შეიარაღებული ძალების საჭიროებას ხმარდებოდა ოკუპირებული ევროპის სახელმწიფოების მთელი ეკონომიკური პოტენციალი, და რომელმაც, ამასთან, გამოიყენა მოულოდნელობის ფაქტორი, აგრეთვე საბჭოთა კავშირის დასავლეთის სამხედრო ოლქების არასაკმარისი მზადყოფნა, ომის პირველ საათებში ერთობ დიდი ზარალი მიაყენა საზღვრისპირა რაიონებს.

გერმანია შეუდგა 1940 წ. შედგენილი ელვისებური ომის "ბარბაროსას გეგმის" პრაქტიკულად განხორციელებას, რომელიც ითვალისწინებდა საბ-ჭოთა კავშირთან ომის ძლევამოსილად დამთავრებას 1941 წლის ზამთრის დადგომამდე.

ომის მდგომარეობაში აღმოჩნდა ყველა რესპუბლიკა, მათ შორის საქართველოც. გერმანიის მიერ თავსმოხვეული ომი საბჭოთა კავშირის ხალხებმა გაითავისეს როგორც "დიდი სამამულო ომი", რადგან ყოველი მათ-განი იდგა განადგურების დიდი საფრთხის წინაშე. ომში მონაწილეობა აღიქმებოდა როგორც ყოველი რესპუბლიკის ბრძოლა თავისი სამშობლო-სათვის და ერთიანი საკავშირო სახელმწიფოს გადარჩენისათვის ფაშიზმი-საგან, რადგან ვერმახტის დაპყრობითი გეგმები ერთნაირად მოიცავდა საბჭოთა კავშირში შემავალ ყველა რესპუბლიკას და მას ფაშისტურ უღელს უქადდა.

საბჭოთა კავშირის ჩაბმამ მეორე მსოფლიო ომში მისცა მას ანტიფა-შისტური ხასიათი. საბჭოთა კავშირი გახდა გადამწყვეტი ძალა დემოკრა-ტიული ძალებისათვის ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. საბჭოთა ქვეყანამ იკისრა ფაქტობრივად მსოფლიოს ხალხების, საკაცობრიო ცივილიზაციის ფაშიზმისაგან გადარჩენის მსოფლიო ისტორიული მისია.

ომის გამოცხადების მეორე დღიდან დაიწყო სამობილიზაციო ღონისძიებათა განხორციელება საქართველოში.

უკვე 1941 წლის 27 ივნისისათვის ჯარის ნაწილებში საქართველოდან გაიგზავნა 6183 უფროსი და საშუალო მეთაური, 7086 უმცროსი მეთაური, 68385 რიგითი ჯარისკაცი. შეიარაღებულ ძალებს გადაეცა 4319 ავტომანქა-ნა, 334 ტრაქტორი, 18226 ცხენი და სხვ. თადარიგიდან გაიწვიეს 1206 ქალი, უმეტესად ექიმები, ფერშლები და მედიცინის დები.

არმიაში გაწვევასთან ერთად მრავალი არაწვევამდელი ითხოვდა გაგ-ზავნას ფრონტზე მოხალისედ. ომის პირველ ათ დღეში საქართველოს მარტო ოცდაათ სამხედრო კომისარიატში (რაც საერთო რაოდენობის ერთ მესამედს შეადგენდა) შევიდა 6422 მოხალისის განცხადება. უნდა

აღინიშ-ნოს, რომ საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის დაწყების დროისათვის საქართველოდან წითელ არმიაში სამხედრო სამსახურს გადიოდა 126039 მეთაური და რიგითი ჯარისკაცი, რომელთა დიდი ნაწილი იმყოფებოდა დასავლეთის საზღვრებისპირა სამხედრო ოლქებში და ამიტომაც მათ საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხების წარმომადგენლებთან ერთად ერთ-ერთს პირველს მოუხდათ ფაშისტ დამპყრობთა პირველი დარტყმების მო-გერიება. ამასთან, ომის პირველსავე დღეებში საქართველოდან წითელ არმიაში და სამხედრო-საზღვაო ფლოტში, კერძოდ, დასავლეთის, ბრიანსკის, სამხრეთდასავლეთის, სამხრეთისა და ყირიმის ფრონტებზე გაიგზავნა 74925 კაცი, მათ შორის 3027 ოფიცერი. მარტო სამხედრო საჰაერო ძალებმა საქართველოდან მიიღეს 17 ათასამდე თადარიგში მყოფი მებრძოლი; საჰაეროთავდაცვის ნაწილებმა 7400 კაცი, სამხედრო სასწავლებლებში, სხვადასხვა სამეთაურო კურსებზე და სამხედრო აკადემიებში რესპუბლიკიდან მივლინებულ იქნა 19719 კაცი. სულ 1941 წლის 23 ივნისიდან 1942 წლის 15 აპრილამდე საქართველოდან სხვადასხვა ფრონტებსა და სამხედრო ოლქებში გაიგზავნა 354332 კაცი, სამობილიზაციო ღონისძიებათა გეგმის გარეშე ასობით კომკავშირელი, რესპუბლიკის უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტი გაიგზავნა სამხედრო სასწავლებლებსა და საჰაერო-სადესანტო ნაწილებში. მტრის პარაშუტისტებთან და დივერსანტებთან საბრძოლველად, აგრეთვე დიდმნიშვნელოვანი ობიექტების დასაცავად არაწვევამდელთაგან შეიქმნა ე.წ. გამანადგურებელი ბატალიონები თითოეული 200-250 კაცის შემადგენლობით.

საქართველოს ტერიტორიაზე ომის პირველი დღეებიდანვე დაიწყო საევაკუაციო ჰოსპიტლების მოწყობა სასკოლო შენობების, სასტუმროების, რიგი საზოგადოებრივი შენობების, სანატორიუმების, დასასვენებელი სახლებისა და პანსიონატების ბაზაზე. 1941 წლის ნოემბრისათვის საქართველოში იყო 62 საევაკუაციო ჰოსპიტალი 24760 საწოლით, მათგან თბილის-ში — 29, ქუთაისში — 5, წყალტუბოში — 2, ბორჯომში — 3, თელავში — 2, ასევე ბათუმში, ქობულეთში, აბასთუმანში, ცემში, ლიკანში და სხვა.

თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის განკარგულების საფუძველზე საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა რამდენიმე მსროლელი და სამთომსროლელი დივიზია, ორი სათადარიგო შენაერთი შევსების მოსამზადებლად და ფრონტზე გასაგზავნად, 12 ალპინისტური რაზმი, 6 მშენებელ მუშაკთა კოლონა და მთელი რიგი სხვა სამხედრო ნაწილები. 1942 წლის ნოემბერდეკემბერში საქართველოში საჰაერო თავდაცვის სამსახურისათვის მობილიზებულ იქნა 19დან 30 წლამდე ასაკის 4500 ქალი, ზურგის ნაწილებში მამაკაცების შესაცვლელად 602 ქალი, ხოლო 2700 ქალი გაიგზავნა ავტომძღოლების კურსებზე.

რესპუბლიკის მოსახლეობა აქტიურად მონაწილეობდა თავდაცვით ნაგებობათა მშენებლობაში, რომელიც 1941 წლის სექტემბერში დაიწყო. სხვადასხვა რაიონსა და ქალაქში შენდებოდა სიმაგრეები, სანგრები, გზები და ა.შ. 1941 წლის ოქტომბერდეკემბერში თავდაცვით ნაგებობათა მშენებლობებზე ყოველდღიურად მუშაობდა 43 ათასი კაცი და 4300 საზიდარი, მათ შორის გაგრის რაიონში საველე ნაგებობათა აგებაზე რამდენიმე თვის გამავლობაში დღედაღამ მუშაობდა 3900 კაცი და 120მდე ურემი. ფოთის ნავსადგურის ყურის გაწმენდა-გაღრმავებაზე ყოველდღე მუშაობდა 4200 კაცი და 200 საზიდარი, ჯავაონის გზის მშენებლობაზე 1941 წლის

ნოემ-ბერდეკემბერში ყოველდღიურად დასაქმებული იყო 700 კაცი; საქართველოს სამხედრო გზის შეკეთებაზე 1941-1942 წლების ზამთრის პერიოდში მარტო დუშეთის და ყაზბეგის რაიონებიდან ყოველდღე მუშაობდა საშუალოდ 500 კაცი. გამაგრებულ იქნა დარიალის და ჯვრის უღელტეხილის მისადგომები. აიგო ასზე მეტი საცეცხლე წერტი, ზარბაზნებისა და ტყვი-ამფრქვევების დასადგმელად გამოიყენეს 1500-ზე მეტი ქვის შენობა, შეიქმნა 300-ზე მეტი ტანკსაწინააღმდეგო ზღუდე, დაახლოებით 25 გრძივი კილომეტრის თხრილი და მრავალი სხვადასხვაგვარი ნაღმღობურა.

თავდაცვითი ზღუდე აიგო რესპუბლიკის ჩრდილოდასავლეთ საზ-ღვარზე. იგი გათვალისწინებული იყო რსფსრ-ს ადლერის მხრიდან რიო-ნის ხეობაში უმოკლესი გასასვლელი გზებისა და საკვანძო ცენტრების — ქუთაისის და სამტრედიის, აგრეთვე შავი ზღვის ნავსადგურების დასაცავად. თავდაცვითი ზღუდის სიგრძე შეადგენდა 90-100 კმ-ს, სიგანით კი 30 კმ-ს, შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გასაძლიერებლად დამატებით მოეწყო თავდაცვითი პოზიციები ფოთიქობულეთის ზღუდეზე. ამ პოზიციების სიგრძე დაახლოებით 110 კმ. იყო სიგანე, 35 კმმდე. აგებულ იქნა აგრეთვე ენგურისა და ოჩამჩირის პოზიციები. კავკასიონის მთავარი ქედის უღელტეხილებზე (ჯვრისა და მამისონის უღელტეხილების გარდა) აიგო 150 კმის საერთო სიგრძის და 20 კმმდე სიღრმის 11 უბანი, ხოლო მამი-სონის უღელტეხილის დასაცავად თავდაცვითი ზოლი, საერთო საჯარისო შენაერთებისათვის.

საზღვრისპირა ბრძოლებში და მომდევნო თავდაცვით ოპერაციებში ბალტიისპირეთში, ბელორუსიის, უკრაინისა და მოლდავეთის ტერიტორი-ებზე, ბრესტის ციხე-სიმაგრის, სმოლენსკის და კიევისათვის გააფთრებულ ბრძოლებში ქვეყნის მრავალი სხვადასხვა ეროვნების მეომართა მხარდახარ გმირულად იბრძოდა ათასობით ქართველი მებრძოლი, საჯარისო შენაერთებისა და ნაწილების მეთაურები, მათ შორის გენერალმაიორი ბ. აბრამიძე, ოფიცრები: ვ. აფაქიძე, შ. გოგოლიშვილი, გ. კუხალეიშვილი, დივიზი-ის კომისარი ნ. კალაძე, შენაერთის პოლიტგანყოფილების უფროსი ვ. ციკოლია, ცხენოსანთა პოლკების მეთაურები ა. ინაური და ვ. გაგუა, საარ-ტილერიო ნაწილების მეთაურები ა. გიორგობიანი, მ. ელიოსიძე, ქვეგანყოფილების მეთაურები ი. ადვაძე, ბ. ასათიანი, ა. ბობოხიძე, გ. გაბუნია, ჯარისკაცები და სერჟანტები: პ. აფხაზავა, ნ. ბუაძე, გ. ბიჩინაშვილი და სხვა. უკრაინის თავდაცვისათვის ბრძოლებში გმირულად დაიღუპა მამაცი აფხა-ზი ოფიცერი ვ. ხარაზია, რომელსაც მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

დასავლეთით საზღვრების მძაფრ საჰაერო ბრძოლებში მონაწილეობდნენ ქართველი მფრინავები — საავიაციო ნაწილებისა და ქვეგანაყოფების მეთაურები ჭ. ბენდელიანი, გ. ჯაბადარი, ლ. თავაძე, ა. წურწუმია და სხვა. რომლებიც უზრუნველყოფდნენ სახმელეთო ჯარებისა და სამხედრო-საზღვაო ძალების მოქმედებას და იცავდნენ სამხედრო ობიექტებს.

“ბარბაროსას გეგმის” თანახმად გერმანიის ჯარების მოქმედების მთავარ სტრატეგიულ მიმართულებად მიჩნეული იყო ლენინგრადის, მოსკოვის, ცენტრალური სამრეწველო რაიონების და დომბასის აუზის დაუფლე-ბა. ლენინგრადის აღებისას გერმანია მიზნად ისახავდა ბალტიისპირეთში მყოფი საბჭოთა ჯარების და ბალტიის ფლოტის განადგურებას. შეტევა ლენინგრადზე გერმანელებმა 1941 წლის 10 ივლისიდან დაიწყეს. თავდაცვითი ბრძოლები

სექტემბერში გრძელდებოდა ლენინგრადი ბლოკირებულ იქნა, მხოლოდ ე.წ. სიცოცხლის გზით ლადოგის ტბით შეჰქონდათ ქალაქში საბრძოლო მასალები, მედიკამენტები და ერთობ შეზღუდული რაოდენობით სურსათ-სანოვაგე. მისი გადაკეტვა მოხდა 1943 წლის 12-30 იანვრის გამავლობაში. საბოლოოდ კი ბლოკადა, რომელიც 900 დღე გრძელდებოდა, მოიხსნა 1944 წლის 27 იანვარს.

ასობით საქართველოს წარგზავნილმა ჯარისკაცმა და ოფიცერმა ისახელა თავი ლენინგრადისათვის ბრძოლაში. მათ შორის იყვნენ საჰაერო არმიის პოლიტგანყოფილების უფროსი, პოლკოვნიკი დ. შანშაშვილი, არტილერიის გენერალმაიორი გ. ჯინჭარაძე, ავიაციის გენერალმაიორი ლ. გოლიაძე, არმიის სამხედრო საბჭოს წევრი, გენერალმაიორი ვ. მჟავანაძე, ვიცე ადმირალი გ. აბაშვილი, კონტრ-ადმირალები გ. ლეჟავა და ს. რამიშვილი, ჯარისკაცები, მეზღვაურები, სერჟანტები და ზემდეგები. განსა-კუთრებით გამოიჩინა თავი 141-ე მსროლელი პოლკის სნაიპერმა ი. ქავთარაძემ. მან იმ დროს ომში გავრცელებული შეძახილით "წინ, სამშობლო-სათვის, სტალინისათვის!" საკუთარი სხეულით დაფარა ხანგრძლივი საცეცხლე წერტის ამბრაზურა და ჩააჩუმა მოწინააღმდეგის ტყვიამფრქვევი, რომელიც ხელს უშლიდა საბჭოთა შემტევ ძალებს იერიშის განვითარებაში.

ლენინგრადის ფრონტზე იბრძოდნენ მამა-შვილი ა. და თ. წილოსანი, თბილისელი მექანიკოსი და მისი ვაჟი, სტუდენტი მ. წილოსანი, ასევე მსროლელი ბატალიონის კომისარი მ. ნამგალაძე და მისი ვაჟი თვითმფრი-ნავის მეთაური ნ. ნამგალაძე. ლენინგრადის ბლოკადის შემდეგ მამა ბრძოლაში დაიღუპა. ამ ფრონტზე მამაცურად იბრძოდნენ ქართველი მფრინავე-ბი: შ. ბედუკაძე, ა. გურგენიძე, დ. ჯაბიძე, გ. დორეული, მ. მაჩაბელი, ზ. ხიტალიშვილი, ნ. შიოშვილი და სხვა. თავიანთი ბომბდამშენის დაცვის დროს დ. ჯაბიძემ და მისმა მებრძოლებმა ჩამოაგდეს გერმანელთა 3 თვითმფრინავი "მესერშმიდტი — 109", მაგრამ მეთაურის თვითმფრინავი მოწინააღმდეგემ ააფეთქა. მძიმედ დაჭრილმა დ. ჯაბიძემ შესძლო დამ-სხვრეული თვითმფრინავიდან დაშვება მიწაზე. ამ მამაცობისათვის დ. ჯა-ბიძე საბჭოთა კავშირის გმირის წოდებით დაჯილდოვდა. ლენინგრადი-სათვის ბრძოლაში მრავალი ქართველი მეომარი დაეცა, მათ შორის საბჭოთა კავშირის გმირები: მსროლელი ნაწილის მეთაური, მაიორი ს. კეთილაძე, ნაღმმტყორცნელთა პოლკის მეთაური პოდპოლკოვნიკი ვ. ლესელიძე და რიგითი მებრძოლები ი. აბუაშვილი, ი. ბურდული, კ. დალაქიშვილი, ი. კორინთელი, კ. შაბურიშვილი და სხვა.

მეორე მსოფლიო ომის უმნიშვნელოვანეს სამხედრო ოპერაციებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია მოსკოვის მისადგომებთან გამართულ თავდაცვით და კონტრშეტევის ოპერაციას, რომელიც 1941 წლის ოქ-ტომბრიდან 1942 წლის 7 იანვრამდე გრძელდებოდა.

გერმანელ ფაშისტთა არმიის შეტევა მოსკოვზე ხორციელდებოდა ოპერაცია "ტაიფუნის" კოდური სახელწოდებით.

1941 წლის ივლისის საჰაერო რეიდებში 220მდე გერმანული თვითმფრინავი დაიღუპა. ამ ბრძოლებში თავი ისახელა 983-ე საზენიტო-საარტილერიო პოლკმა, რომელსაც პოლკოვნიკი (შემდგომ გენერალმაიორი) მ. კიკნაძე მეთაურობდა.

მოსკოვს გერმანელები სხვადასხვა მხრიდან უტევდნენ. გენერალ გუდერიანის სატანკო ნაწილებს, რომლებიც მიისწრაფოდნენ ტულის ხელში ჩასაგდებად, რამდენჯერმე წინ აღუდგნენ 50-ე არმიის არტილერისტები გენერალ კ. ლესელიძის მეთაურობით, რომელსაც მთავრობამ დააკისრა პა-სუხისმგებლობა ტულის ტანკსაწინააღმდეგო დაცვისათვის. მან დიდი როლი შეასრულა 50-ე არმიის 290-ე მსროლელი დივიზიის ალყიდან გამოყვა-ნასა და ტულასთან მოსკოვისკენ მიმავალი გზის ჩაკეტვაში.

მოსკოვის მისადგომებთან იბრძოდნენ და საერთო საჯარისო ნაწილებს და ქვედანაყოფებს უნარიანად მეთაურობდნენ: მ. ყაზიშვილი, გ. კა-ნაჩაძე, ე. კობერიძე, გ. მიქელაძე, ი. მითაიშვილი, პ. ჩხობაძე, რ. ალფაიძე, ბ. შიოშვილი, ნ. დალაქიშვილი. 75-ე საზღვაო ბრიგადა, რომელიც დაკომპლექტებული იყო შავი და კასპიის ზღვების სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მეზღვაურებით, I რანგის კაპიტნის კ. სუხიაშვილის მეთაურობით, პოლ-კოვნიკ გ. ჩიტაიშვილის მფრინავები. განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი მოს-კოვის როგორც თავდაცვით, ისე კონტრშეტევის ოპერაციებში პოლკოვნიკ (შემდეგ გენერალპოლკოვნიკ) პორფილე ჩანჩიბაძის 107-ე მოტომსროლელმა დივიზიამ, რომელმაც დიდი ზიანი მიაყენა მოიერიშე მტერს, შემოვლითი მანევრით გავიდა მტრის მსხვილი დაჯგუფების ფლანგზე და დიდი გაჭირვებით შესძლო ალყიდან 3500 მებრძოლის გამოყვანა და საბრძოლო ტექნიკის გამოტანა. საბრძოლო დავალების წარმატებით შესრულებისათვის დივიზია გარდაიქმნა მე-2 მოტორიზებულ გვარდიულ დივიზიად. მფრინავების ჯგუფმა ზ. ხიტალიშვილის მეთაურობით მოსპო მოწინააღმდეგის ტანკებისა და ავტომანქანების კოლონა. მოგვიანებით ზ. ხიტალიშვილს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა. სმოლენსკის ოპერაციის დროს, ბრძოლებში მოსკოვთან თავი ისახელა 133-ე მსროლელმა დივიზიამ პოლკოვნიკ მ. ყაზიშვილის მეთაურობით, რომელსაც შემდგომ გერმანელი ოკუპანტებისაგან სმოლენსკის განთავისუფლების საბრძოლო დავალების წარმატებით შესრულებისათვის მიენიჭა "სმოლენსკის" საპატიო სახელი.

მოსკოვის საჰაერო დაცვაში მონაწილეობდნენ საავიაციო დივიზია პოლკოვნიკ ე. ტატანაშვილის, საზენიტო შენაერთი პოლკოვნიკ ა. ნაკაშიძის, საზენიტო-საავიაციო დივიზიონი ი. ჯორჯაძის მეთაურობით. მამაცური ბრძოლისათვის მოსკოვის მისადგომებთან საავიაციო ქვეგანაყოფების მეთაურებს ბ. ზუმბულიძეს, გ. ინასარიძეს, გ. კილასონიას, შ. ქირიას და კ. მებალიშვილს მიენიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. მოსკოვთან ბრძოლებში მონაწილეობდა თბილისში შექმნილი ჯავშანმატარებელი კაპი-ტან ალ. ჯახუას მეთაურობით. საბრძოლო შემართებით გამოიჩინეს თავი ქართველმა მეომარმა ქალებმაც, მათ შორის თ. კოსტანაშვილმა, რომელიც მე-3 კომუნისტური დივიზიის რიგებში იბრძოდა.

მოსკოვის მიწაზე დაიღუპნენ პოლკების მეთაურები: პოლკოვნიკები შ. ყიფიანი და გ. ელიოსიძე, მაიორი ს. შერაზადაშვილი, ძმები ს. და ფ. კაკულიები, რომლებიც იბრძოდნენ სახელგანთქმულ 316-ე მსროლელ ი. პანფილოვის დივიზიაში და ბევრი სხვა.

1941 წლის დეკემბერში ძლიერი კონტრშეტევის შედეგად საბჭოთა ჯარებმა გადამწყვეტი გამარჯვება მოიპოვეს გერმანელთა ჯარებზე, რაც ნიშნავდა შემობრუნებას საომარ მდგომარეობაში საბჭოთა კავშირის სასარ-გებლოდ. მოსკოვთან ჰიტლერელთა პირველმა

მარცხმა ჩაშალა ელვისებური ომის გეგმა და უდიდესი გავლენა მოახდინა მეორე მსოფლიო ომის მთელს მსვლელობაზე.

სახალხო მეურნეობის გარდაქმნა საომარ ყაიდაზე. საქართველოში ევაკუირებული წარმოებადაწესებულებანი და მოსახლეობა.

ომმა მოითხოვა მრეწველობის სტრუქტურის ძირეული შეცვლა, კადრების მომზადება-გადამზადება, ადგილობრივი ნედლეულის და მასალების გამოძებნა და სხვა რთული საკითხების გადაწყვეტა. ომის პირველსავე წელს გაიზარდა საქართველოში სასარგებლო წიაღისეულის მოპოვება და საჭირო ნედლეულის მიწოდება სამხედრო მრეწველობისათვის. მათ შორის უკვე 1941 წლის ბოლოსათვის რაჭის და ცანის სამთომეტალურგიულმა კომბინატებმა ორმაგად გაადიდეს თეთრი დარიშხანის მიწოდება თავდაცვითი მრეწველობისათვის. გაიზარდა მოლიბდენის, ვოლფრამის, სურმის მოპოვება. თავდაცვითი მრეწველობისათვის უმნიშვნელოვანეს სტრატეგი-ულ ნედლეულს წარმოადგენდა მოლიბდენი, რომელიც მოიპოვებოდა ს.კარობში (ონის რაიონი, სადაც შეიქმნა კომბინატი, რომელიც აწარმოებდა მოლიბდენის კონცენტრატს). გაფართოვდა გუმბრინის ამოღება.

ომის პირობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა ასევე ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მინერალს — ანდეზიტს, რამდენადაც იგი გამოიყენე-ბოდა ქიმიურ და საბრძოლო მასალების წარმოებაში. მაგრამ ყაზბეგის და ბორჯომის რაიონებში არსებული საბადოები იმის გამო, რომ დამზადებული ანდეზიტის გამოტანა გაძნელებული იყო, კონსერვირებული იქნენ 1944 წლის ბოლომდე. ახალციხის აქატის საწარმომ 1941 წლის გამავლობა-ში საავიაციო, საარტილერიო, სატანკო და ხელსაწყოთმშენებელ და სხვა სამხედრო ქარხნებს მიაწოდა 40 ტონა აქატი.

რთული მდგომარეობა შეიქმნა ომის დაწყების შემდეგ ჭიათურის მანგანუმის წარმოებაში დაგროვილი ამოღებული მადნის ექსპორტის შეწყვეტის გამო. ამიტომ 1941 წლის ნოემბერში ნაწილი მაღაროებისა კონსერვირებული იქნა. ნიკოპოლის მანგანუმის საბადოს გერმანელების მიერ და-კავების შემდეგ ჭიათურის მანგანუმის საბადო რჩებოდა ქვეყანაში ერთადერთ საბადოდ ურალისა და ყაზახეთის ახალი საბადოების მწყობრში ჩადგომამდე. 1942 წ. ჭიათურის მანგანუმის 8 მაღაროდან მუშაობდა მხოლოდ სამი, შემცირდა მუშახელი, რომლის ნაწილი გადაყვანილ იქნა ქვა-ნახშირის მრეწველობაში. 1943 წლიდან, განახლდა მადნის ამოღება.

1942 წლიდან, როდესაც ამიერკავკასია ფაქტობრივად მოწყვეტილი აღმოჩნდა ქვეყნის დანარჩენი ნაწილისაგან, ქვანახშირის მოპოვებას განსა-კუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა ამიერკავკასიის და ჩრდილოეთ კავკა-სიის ფრონტების ჯარების, შავი ზღვის ფლოტისა და ამიერკავკასიის რკი-ნიგზისათვის სათბობის მიწოდების საქმეში. მაგრამ თუ ომის პირველ ხა-ნებში ქვანახშირის მოპოვება შემცირდა მასალების შემოტანის შეწყვეტის და სხვა სიძნელეების გამო, 1943 წლიდან მდგომარეობა გამოსწორდა. მე-შახტეთა თავდადებული შრომის წყალობით გადიდდა ქვანახშირის მოპოვება არა მარტო ტყიბულში, არამედ ტყვარჩელშიც, სადაც უშუალოდ მე-შახტეთა ძალისხმევით აშენდა საკოქსე ღუმელი და დაიწყო სამრეწველო კოქსის გამოშვება. ტყიბულისა დ ტყვარჩელის ქვანახშირის ტრესტები გა-ერთიანდა ერთ კომბინატში. ახალციხის მურა ნახშირის საბადოს კი მხოლოდ ადგილობრივი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ცვლილებები მოხდა საქართველოს ნავთობის მოპოვებაში. 1942-1943 წლებში მისი მოპოვება გადიდდა და ახალი ნავთობის საძიებო სამუშაოე-ბიც მიმდინარეობდა. ბათუმის და აგრეთვე მირზაანის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნები შეიარაღებულ ძალებს აწვდიდნენ თხევად საწვავს, საავიაციო ბენზინს.

ომის პირობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ზესტაფონის ფეროშენადნობი ქარხნის პროდუქციას, მაგრამ 1942 წლის ზაფხულისათვის ამ ქარხანაში რთული მდგომარეობა შეიქმნა: მთელი რიგი ძირითადი მასალების მიუღებლობამ აიძულა საწარმო გამოეძებნა დეფიცი-ტური მასალების შემცვლელი ადგილობრივი მასალები. ქარხანაში აითვი-სეს საჯავშნო ფოლადისათვის მეტად საჭირო ელექტროლიზური მანგანუმის წარმოების ახალი გაუმჯობესებული მეთოდი აკად. რ.აგლაძის ხელმძღვანელობით, რაც სტალინური პრემიით აღინიშნა. ომის წლებში გაფართოვდა ფეროსილიციუმის, სილიკომანგანუმის, ფერომოლიბდენისა და სხვა შენადნობების წარმოება მაღალხარისხოვანი ფოლადის საწარმოებლად. 1943 წლიდან გაიზარდა ამ პროდუქციის გამოშვება.

სამხედრო პროდუქციის წარმოების აუცილებლობამ საჭირო გახადა საქართველოს სამრეწველო საწარმოთა დაჯგუფება და კოოპერირება მათი პროფილის და საწარმოო შესაძლებლობისდაკვალად, კერძოდ, პისტოლეტ-ტყვიამფრქვევების “ППШ” წარმოება დაევალა თბილისის ჩარხსაშენებელ და მანქანათმშენებელ ქარხნებს, სატელეგრაფო აპარატურის ქარხანას, ორთქლმავალვაგონშემკეთებელ ქარხანას, საელმავლო და საორთქლმავლო დეპოებს, ელექტროტექნიკურ ქარხანას და სხვა საწარმოებს. 1942 წლის დამლევისათვის ჩარხსაშენებელმა ქარხანამ სამხედრო უწყებას გადასცა დიდი რაოდენობით ნაღმსატყორცნ “კატიუშა”-ს დანადგარის ძირითადი ნაწილები და რეაქტიული ჭურვების დეტალები.

თბილისის ავტოშემკეთებელმა ქარხანამ კაპიტალურად შეაკეთა ასო-ბით ტანკი და ტანკის მოტორი, ავტომანქანების და ტრაქტორების დეფი-ციტური სათადარიგო ნაწილები და დეტალები. თბილისის მექანიკური ქარხანა სამხედრო-საზღვაო ფლოტს აწვდიდა ცეცხლმტყორცნებს; თბილი-სის ფოლადთუჯსამსხმელო ქარხანა “ცენტროლიტი” ომის წლებში ამზადებდა ტანკებისა და ტრაქტორების სათადარიგო ნაწილებს, ასევე საბრძოლო მასალებს. მანქანათმშენებელ და შემკეთებელ ქარხნებში მზადდებოდა ტანკების სათადარიგო ნაწილები, საარტილერიო ჭურვები, ნაღმები, რეაქ-ტიული ნაღმტყორცნის “კატიუშას” დეტალები და ტანკსაწინააღმდეგო ყუმბარები. თბილისის სპილენძ-საგლინავ ქარხანამ სამხედრო მრეწველობას მიაწოდა 700 ტონაზე მეტი წითელი სპილენძი.

კარობის მოლიბდენის კომბინატმა 1944 წ. 1942 წელთან შედარებით გამოიმუშავა თითქმის 2-ჯერ მეტი მოლიბდენის კონცენტრატი. კასპის ცემენტის და ქუთაისის ლითოფონის ქარხნები და სხვა ქიმიური საწარმოე-ბი, შემკეთებელი სახელოსნოები ამზადებდნენ ნაღმის ამფეთქებლებს, ასაფეთქებელ მასალებს.

თბილისის მშენებარე საავიაციო ქარხანამ, რომელმაც თავის ბაზაზე მიიღო ტაგანროგიდან ევაკუირებული დიმიტროვის სახელობის საავიაციო ქარხანა თავისი მუშამოსამსახურეებით, უკვე 1941 წლის ნოემბერში გამო-უშვა რამდენიმე ავიაგამანადგურებელი. 1942 წლის

დამდეგიდან კი გადავიდა “იაკ-1”-ის, “ლაგგ”-ის მარკის თვითმფრინავების გამოშვებაზე. სსრ კავშირის თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის 1943 წლის 12 ნოემბრის დადგენილებით თბილისის საავიაციო ქარხანას დაევალა 1944 წლის მარ-ტიდან დაეწყო ახალი თვითმფრინავის “იაკ-3”-ის გამოშვება ადრე გამოშვებული “ლაგგ-3”-ის ნაცვლად, რამაც გამოიწვია თვითმფრინავთა რიცხვის რამდენადმე შემცირება.

ფოთის, ბათუმის და სოხუმის გემთშემკეთებელი საწარმოები ხომალდებისა და გემების შეკეთებასთან ერთად აწარმოებდნენ დიდძალ საბრძოლო მასალასაც.

საქართველოს მრეწველობა დიდი რაოდენობით აწარმოებდა ქიმიურ და საინჟინრო აღჭურვილობის საგნებს, აგრეთვე კავშირგაბმულობის საშუ-ალებებს (სატელეფონო კოჭებს, მაღალი ძაბვის იზოლირებულ მავთულებს, რადიოგადამცემებს და ა.შ.).

საქართველოს ადგილობრივი მრეწველობის სისტემაში მოეწყო თბილისის ინსტრუმენტალური ქარხანა, რომელსაც დაეკისრა პისტოლეტ-ტყვი-ამფრქვევების მწარმოებელი ქარხნის ფუნქციები.

საქართველოს მრეწველობის გარდაქმნა საომარ ყაიდაზე დამთავრდა 1942 წლის მეორე ნახევრისათვის. მაგრამ ფრონტის მოახლოებამ 1942 წლის ზაფხულში დამატებითი სიძნელეები შეუქმნა როგორც მძიმე ინდუსტრიის პროფილის სამრეწველო საწარმოებს, ასევე საფეიქრო, მსუბუქი და კვების მრეწველობის საწარმოებსაც.

თბილისის მაუდ-კამვოლის, აბრეშუმ-საქსოვი და ქუთაისის აბრეშუმის კომბინატმა ომის პირველ თვეებში გადააკეთეს დაზგები და აითვისეს არმიისათვის საპარაშუტე ქსოვილის, საფარაჯე, ბამბის და შალის ქსოვილების გამოშვება. 1942 წ. ამ საწარმოებმა დაამზადეს 80 ათასი მეტრი სპე-ციალური ქსოვილი რესპუბლიკის ტერიტორიაზე შექმნილი ალპინისტური რაზმების მეომართა ტანსაცმლისათვის. სამკერვალო ფაბრიკებმა 1942 წლის გამავლობაში სამხედრო უწყებას გადასცეს 418 ათასზე მეტი ფარაჯა, 398 ათასი შარვალი და დაბამბული შარვალი, მილიონი წყვილი საარმიო ფეხ-საცმელი, 3 მლნ მან. ღირებულების ცხენის ამუნიცია, თეთრეული, ხელთათმანები, ჩანთები და სხვ.

დიდ სიძნელეებს განიცდიდა კვების მრეწველობა, განსაკუთრებით კავკასიისათვის ბრძოლების პერიოდში, როდესაც თითქმის მთლიანად შეწყდა ფქვილის და შაქრის შემოტანა და საქართველოს მოუხდა შინარე-სურსებით დაკმაყოფილება. ამან გამოიწვია პურის მიწოდების ნორმის შემცირება. 1943 წლიდან, როდესაც ფრონტი საქართველოს საზღვრებს შორს დასცილდა, სამხედრო ორგანიზაციებისა და ჯარისათვის კვების პროდუქტების მიწოდების ხვედრი წილი შემცირდა. საქართველოს ხორ-ცისა და რძის მრეწველობა პროდუქციის უდიდეს ნაწილს უგზავნიდა არმიასა და ფლოტს. საკონსერვო მრეწველობაც ვერ მარაგდებოდა მასალე-ბით, ამიტომ გამოიძებნა მასალები და მოწყობილობანი, მოეწყო მინის ტარის და კასრების წარმოება ქუთაისში.

ომის წლებში არ შეწყვეტილა ზოგიერთი ჩაის ფაბრიკის მოდერნიზა-ცია და მშენებლობა. ჩაის ფაბრიკების რიცხვი გაიზარდა 40მდე.

ქობულეთის ტუნგოს, ბათუმისა და ზუგდიდის კოთეინის, გაგრის, თელავის, ყვარლის, მარნეულის ეთერზეთოვანმა და ქიმიურფარმაცევ-ტულმა ქარხნებმა სამხედრო უწყებას დიდი რაოდენობით გადასცეს ქაფურის ზეთი, ტუნგოს ზეთი და სხვა მედიკამენტები და პრეპარატები.

უნდა აღინიშნოს, რომ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში საქართველოში არ შეწყვეტილა კაპიტალური მშენებლობა. 1945 წ. რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობაში კაპიტალდაბანდების მთელი ასიგნებიდან მძიმე ინდუსტრიის ობიექტების მშენებლობაზე დაიხარჯა დაახლოებით 40 პრო-ცენტი. 1944 წლის იანვარში თბილისის რაიონში მწყობრში ჩადგა ახალი ნავთობდასამუშავებელი ქარხანა. იმავე წელს ქუთაისში დაიწყო სამთო-სა-შახტო მოწყობილობათა ქარხნის "სამთოელი"-ს, ბორჯომის რაიონის ს.ჩითახევის 18 ათასი კვტ სიმძლავრის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლო-ბა მდ. მტკვარზე. თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის 1944 წლის 16 აპრილის დადგენილებით დაიწყო ქვანახშირის ახალი შახტების მშენებლობა და არსებული შახტების რეკონსტრუქცია. 1945 წლის დამდეგს განახლდა ხრამისა და სოხუმის ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობა.

1941 წ. თბილისის მახლობლად შუასაუკუნეებში უცხოელ დამპყრობთა შემოსევების შედეგად იავარქმნილი რუსთავის უკაცრიელ ფართობზე დაიწყო ამიერ-კავკასიის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობა.

ომის წლებში საექსპლოატაციოდ გადაეცა 200-ზე მეტი მსხვილი, სა-შუალო და წვრილი საწარმო და დამოუკიდებელი საამქრო. გრძელდებოდა სატრანსპორტო მშენებლობაც.

1942 წ. სამოქალაქო მომსახურებისათვის გაიხსნა ამიერკავკასიის რკი-ნიგზის შავი ზღვის მაგისტრალი, მთლიანად კი იგი საექსპლოატაციოდ გადაეცა 1945 წ. იმავე წელს დამთავრდა ბორჯომივალეს (ახალციხის) სარკინიგზო ხაზის მშენებლობა. გაყვანის პროცესში იყო კაჭრეთმირზაა-ნის რკინიგზის შტო. გაჰყავდათ მაიაკოვსკი (ბაღდათი) — საირმე — დიდმაღალას, ჩოხატაური — ბახმაროს გზატკეცილები; წარმოებდა საქართველოს სამხედრო გზის, შავი ზღვისპირეთის გზატკეცილის, თბილისირუსთავიწითელი ხიდის გზატკეცილებისა და სხვათა რეკონსტრუქცია და კაპიტალური შეკეთება.

ასეთი ფართომასშტაბიანი კაპიტალური მშენებლობის განხორციელება საქართველოში, ისევე როგორც სხვა ნაციონალურ რესპუბლიკებში უმძიმე-სი ომის პირობებში შესაძლებელი იყო მხოლოდ ცენტრალიზებული დაფინანსების, უმკაცრესი საფინანსო დისციპლინის და კონტროლის პირო-ბებში.

ობიექტური პირობებით გამოწვეული სიძნელეებისა და ნაკლოვანებე-ბის მიუხედავად, საქართველოს მრეწველობამ, მასში დასაქმებულ მუშამოსამსახურეთა თავდადებული შრომის წყალობით მთლიანად გაართვა თავი საომარ ყაიდაზე გარდაქმნის ამოცანებს. მაგრამ სამრეწველო პროდუქციის წარმოების საერთო მოცულობა ომის ბოლოს — 1945 წ. შემცირდა დაახლოებით ერთი მეხუთედით 1940 წელთან შედარებით, ძირითადად ფართო მოხმარების საგნების წარმოების შეკვეცის გამო.

დაძაბული მუშაობა მოუხდა რესპუბლიკის ტრანსპორტის საწარმოებს ომის პირველსავე წელს და განსაკუთრებით კავკასიის დაცვის პერიოდში. 1942 წ. ფრონტის საქართველოს

საზღვრებთან მოახლოების პირობებში ამიერკავკასიის რკინიგზა წარმოადგენდა სამხრეთის მიმართულების მომარაგების ერთადერთ მსხვილ მაგისტრალს, რომელიც ახორციელებდა დიდძალი ევაკუირებული მოსახლეობის გადაადგილებას, სხვადასხვა ტვირთის მიღება-გადაგზავნას, მოქმედი არმიისათვის რეზერვების, იარა-ღის, საბრძოლო მასალის, სურსათის, ტანსაცმლის და სხვა მატერიალური საშუალებების მიწოდებას, ზურგში დაჭრილი და ავადმყოფი მებრძოლე-ბის გადაყვანას, მწყობრიდან გამოსული საბრძოლო ტექნიკის გადატანას და ა.შ.

საქართველოს რკინიგზელები გამოდიოდნენ შრომითი თაოსნობების ინიციატორებად. ამის დასტურია ის, რომ 1943 წლის 5 ნოემბრის ბრძანე-ბულებით ამიერკავკასიის რკინიგზის ქართველ მემანქანეებს ნ. გელაძეს, მ. წიკლაურს, შ. კოხრეიძეს და ამიერკავკასიის რკინიგზის უფროს გ.კიკნაძეს პირველებს საქართველოში მიენიჭათ სოციალისტური შრომის გმირის წოდება.

კავკასიისათვის ბრძოლის პერიოდში შავი ზღვის ფლოტს თავისი ბა-ზები აღარ გააჩნდა. გერმანელების ოკუპაციას გადაურჩა საქართველოს ნავსადგურები ფოთი, ბათუმი და სოხუმი, რომლებიც ემსახურებოდნენ შავი ზღვის ფლოტის და აზოვის ფლოტილიის გემებს. ამ ნავსადგურებიდან გადიოდნენ საჯარისო შენაერთები და ტვირთი ალყაში მოქცეული ოდესისა და სევასტოპოლის, ქერჩის გარნიზონებისათვის. ეს ხორციელდე-ბოდა ამ ნავსადგურების მუშაკთა თავდადებული შრომით. მარტო კავკა-სიის დაცვის პერიოდში საქართველოს ნავსადგურებიდან ზღვით იქნა გადაყვანილი 213 ათასზე მეტი კაცი და გადატანილ იქნა 260 ათასამდე ტო-ნა სამხედრო ტვირთი.

გადიდდა მარცვლეულის სათესი ფართობი. ომამდე ხორბლის დიდი რაოდენობა შემოდიოდა უკრაინიდან და რუსეთიდან. ამიტომაც გადიდდა მარცვლეულის საერთო ფართობი, სამაგიეროდ შემცირდა ვენახების ფართობი ომის ბოლოსათვის თითქმის 10 ათასი ჰექტარით და შეადგინა 59208 ჰექტარი, ასევე ტექნიკური და ბოსტნეულ-ბაღჩეული და მრავალწლიანი ნარგავების (ციტრუსები, ხეხილი, ჩაი, ტუნგო) ფართობები და მოსავლიანობა. 1941-1942 წლების მკაცრმა ყინვებმა ძალზე დააზიანა, უფრო სწორად მოსპო 10 ათას ჰექტარზე ციტრუსების ნარგავი, აგრეთვე ხეხილის ბაღების გარდა მრავალწლიანი კულტურები. კერძოდ, ციტრუსების პლანტაციების ფართობი შემცირდა 4,9 ათასი ჰექტარით, ხოლო ხეხილის ბაღები — 3,6 ათასი ჰექტარით. 1945 წ. საქართველოში იყო 19,7 ათასი ჰექ-ტარი ციტრუსოვანთა პლანტაციები და 88,0 ჰექტარი ხეხილის ბაღები. ამ დროისთვის ჩაის პლანტაციების ფართობი გადიდდა 1896 ჰექტარით და შეადგინა 51 532 ჰექტარი.

ომის ბოლოს შემცირდა კოლმეურნეობების ფულადი შემოსავალი, რაც ძირითადად გამოწვეული იყო ჩაის მწვანე ფოთლისა და ციტრუსოვანთა ნაყოფის დაბალი მოსავლიანობით.

მიუხედავად საავტომობილო პარკის მნიშვნელოვანი შემცირებისა (5 ათასი ავტომანქანა პირველსავე დღეებში გადაეცათ ჯარებს), საავტომო-ბილო ტრანსპორტი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სამხედრო უწყების დასახმარებლად. მათ გადაჰყავდათ გამანადგურებელი

ბატალიონები საბრძოლო დავალებათა შესასრულებლად, გადაჰქონდათ ტვირთები, მომსახურებას უწევდნენ მოსახლეობას.

საქართველოს სამოქალაქო ავიაცია ომის წლებში ასრულებდა რო-გორც სახალხო-სამეურნეო ამოცანებს, ასევე დახმარებას უწევდა მოქმედ არმიასაც კავკასიისათვის ბრძოლის პერიოდში. მას გადაჰყავდა საჯარისო შენაერთების პირადი შემადგენლობა, აგრეთვე საჭურველი და საბრძოლო მასალები კავკასიის უღელტეხილებსა და ფრონტის ძნელად მისადგომ უბ-ნებზე.

რამდენადმე შეიცვალა ომის პირობებში კავშირგაბმულობის საწარმოთა მუშაობის ხასიათი. საომარ ყაიდაზე გარდაქმნამ ხელი შეუწყო ფრონ-ტსა და ზურგს შორის სატელეფონო და სატელეგრაფო კავშირის რეგულირებას, ამიერკავკასიის ფრონტის ცალკეული სამხედრო ნაწილების ეფექ-ტურ მომსახურებას.

ომის წლებში შეიქმნა ათობით საველე საფოსტო სადგური, აშენდა კავშირ-გაბმულობის დამატებითი ხაზები, სატრანსლაციო კვანძები და სხვ.

რთული ამოცანები დაუსახა ომმა სოფლის მეურნეობას. ომში იქნა მობილიზებული სოფლის ყველაზე შრომისუნარიანი მოსახლეობა, ფრონტს გადაეცა დიდი რაოდენობით ავტომანქანები, ტრაქტორები, ცოცხალი გამწევი ძალა. სამხედრო ყაიდაზე გადაყვანის მთელი სიმძიმე დააწვათ მოხუცებს, ქალებს და მოზარდებს, რომლებმაც ომის პირველი წლიდანვე წარმატებით გაართვეს თავი მოსავლის აღებასა და სასოფლო-სამე-ურნეო სამუშაოებს. ამაში სოფელს დიდ დახმარებას უწევდა ქალაქის მო-სახლეობა, სტუდენტები და მოსწავლეებიც კი. 1942 წ. სასოფლო-სამეურ-ნეო სამუშაოებში მონაწილეობდა 100 ათასი მოსწავლე და სტუდენტი, აგრეთვე 7 ათასი მასწავლებელი, რომლებმაც გამოიმუშავეს 6 მლნ. შრომად-ღე.

სოფლის მეურნეობისადმი ხელმძღვანელობის მბრძანებლური სისტემა, რომელიც კიდევ უფრო გაძლიერდა ომის დროს, უარყოფით გავლენას ახდენდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაზე, ერთის მხრივ, ცენტრალიზაცია დაეხმარა კოლმეურნეობებს ომიანობის პირობებს შეგუებოდნენ, მოეხდი-ნათ სოფლის მატერიალური და შრომითი რესურსების სრული მობილიზა-ცია, ხოლო მეორე მხრივ, კოლმეურნეობები მოკლებულნი იყვნენ დამოუ-კიდებლობას, გლეხობას აკლდა მატერიალური სტიმულები, მაგრამ კოლმეურნეობებმა და საბჭოთა მეურნეობებმა ძალების უდიდესი დაძაბვით შესძლეს ქვეყნის მომარაგება სურსათის აუცილებელი მინიმუმით.

ომიანობის პირობებმა მკვეთრად გააუარესა მუშამოსამსახურეთა, მო-სახლეობის მატერიალური მდგომარეობა, რადგან იგი ვეღარ მარაგდებოდა სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო საქონლით, რის გამოც 1941 წლის ივლისიდან შემოღებულ იქნა მოსახლეობის ნორმირებული მომარაგება სურსათით და პირველადი საჭიროების საგნებით.

ფულის კურსის გაუფასურების გათვალისწინებით გაიზარდა მრეწველობაში დასაქმებულ მუშამოსამსახურეთა ხელფასის ფონდი. 1943 წლიდან ეწყობოდა სამხედრო მოსამსახურეთა ოჯახებისათვის “დახმარების კვირეულები”.

გერმანია — საბჭოთა კავშირის ომის დაწყების შემდეგ, ფაშისტური გერმანიის ჯარებთან საბჭოთა არმიის პირველი წარუმატებელი შეტაკების გამო უკანდახევის პირობებში, საჭიროდ იქნა მიჩნეული ფრონტისპირა ზონიდან მოსახლეობისა და წარმოებადაწესებულებების ევაკუაცია ზურ-გის რესპუბლიკებში, მათ შორის საქართველოში. 1941 წლის ივლისიდან უკრაინიდან, ცენტრალური რუსეთის რაიონებიდან და ჩრდილოეთ კავკა-სიიდან საქართველომ მიიღო დიდი რაოდენობის მოსახლეობა, რომელთა ნაწილი ადგილზე დაბინავდა, ხოლო ნაწილი ბაქოს გავლით შუა-აზიის რესპუბლიკებში გაიგზავნა.

1941 წლის 4 დეკემბრიდან საქართველომ მიიღო 15 ათასი ევაკუირე-ბული მახაჩყალიდან. ისინი განაწილდნენ რესპუბლიკის რაიონებში. 1942 წლის 24 თებერვალს თბილისში ევაკუირებული ყოფილა 11730 კაცი, რომლებიც განაწილდნენ თბილისის რაიონებს შორის. იმავე წლის 7 ივნისს თბილისმა კალინინის ოლქიდან მიიღო პირველი ეშელონი მოსახლეობის — 2596 კაცი, 20 ივნისს მეორე ეშელონი — 1755 კაცი, ხოლო 14 ივლისს — 3133 სული. ე.ი. მარტო კალინინის ოლქიდან თბილისმა მიიღო 7484 კაცი. მიუხედავად იმისა, რომ საერთო საევაკუაციო გეგმით არ იყო გათვალისწინებული საავიაციო მრეწველობის საწარმოთა ევაკუაცია საქართველოში, იგი მაინც განხორციელდა თბილისის და ქუთაისის მშენებარე საავიაციო ქარხნების სახით ბაზის არსებობის გამო.

საქართველოში ევაკუირებულ საწარმოთა შორის ყველაზე მსხვილ საწარმოს წარმოადგენდა ტაგანროგის საავიაციო ქარხანა, მასზე ადრე თბილისმა მიიღო სიმფეროპოლის ავიამშენებელი ქარხანა. აქვე იქნა გადმოტა-ნილი ომის დაწყებასთან დაკავშირებით დაკონსერვებული ქუთაისის საავიაციო ქარხნის მოწყობილობაც, 1941 წ. აქ საექსპლოატაციოდ გადაეცა 15 საწარმოო კორპუსი, გაყვანილ იქნა რკინიგზის ხაზი, გზატკეცილი, აშენდა საქარხნო აეროდრომი. ქარხანასთან განთავსდა ტაგანროგის ევაკუირებული საავიაციო ტექნიკუმიც.

1941 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში ქ. ფოთში იქნა ევაკუირებული სევასტოპოლის საარტილერიო-სარემონტო ქარხანა, იმავე წლის დეკემბერში კი ევაკუირებულ იქნა სევასტოპოლის გემთმშენებელი ქარხანა ფოთში, სადაც შეიქმნა მისი ფილიალი. 1942 წლის აგვისტოში ბათუმში განლაგდა ტუაფსეს გემთმშენებელი ქარხანა, სადაც მას გადაეცა ბათუმის მანქანათმშენებელი ქარხანა.

1942 წელს თბილისის ორთქლმავალვაგონშემკეთებელმა ქარხანამ მი-იღო ნოვოროსიისკისა და ორჯონიკიძის ვაგონშემკეთებელი, როსტოვის ორთქლმავალვაგონშემკეთებელი და ტიხორეცკის მანქანათმშენებელი "კრასნი მოლოტ"-ის ქარხნები. იმავე წელს თბილისმა ელექტროდეპოს ბა-ზაზე მიიღო როსტოვის ელექტროტექნიკური ქარხანა. აღნიშნული საწარმოები უშვებდნენ თავდაცვით პროდუქციას — სხვადასხვა ყალიბის ნაღმებს და საარტილერიო ყუმბარებს. ამასთანავე ორთქლმავალვაგონშემკეთე-ბელი ქარხანა მუშაობდა უწინდელი პროფილით — ეწეოდა დაზიანებული ორთქლმავლებისა და ვაგონების შეკეთებას.

1943 წლის მარტში ორჯონიკიძის ვაგონშემკეთებელი ქარხანა რეევა-კუირებული იქნა, მაგრამ მისი მოწყობილობის ნაწილი თბილისში დარჩა. ასევე საქართველოში ევაკუირებული ფეოდოსიის არაყლიქიორის ქარხნის მოწყობილობა გადაეცა "სამტრესტს".

1942 წლის ივლისში თბილისის მაუდის ფაბრიკამ “საბჭოთა საქართველო”მ მიიღო მოსკოვის ოლქის ფაბრიკა “ოქტომბერი”. საქართველოში ევაკუირებული იყო, აგრეთვე, ავეჯის ფაბრიკები როსტოვიდან და ჩისტი-აკოვიდან, რომელთა მოწყობილობა გადაეცა თბილისის საავიაციო ქარხა-ნას, ხოლო ოდესის კონვერტების ფაბრიკის მოწყობილობა — სახელმწიფო გამომცემლობას.

ომის წლებში საქართველოში ევაკუირებულმა საწარმოებმა, განსა-კუთრებით კი საავიაციო და გემთმშენებელმა ქარხნებმა ხელი შეუწყეს საქართველოში თავდაცვითი მრეწველობის შექმნას, რომელიც მას ომამდე არ ჰქონდა. სამრეწველო საწარმოთა რეევაკუაცია, რომელიც ძირითადად მიმდინარეობდა 1944 წელს და 1945 წლის პირველ ნახევარში, ომის შემდეგაც გრძელდებოდა.

ამას გარდა, 1941 წლის დეკემბერში საქართველოში იქნა ევაკუირებული კრასნოდარის მხარიდან და სხვა ტერიტორიიდან 19 საბავშვო სახლი 800 აღსაზრდელით, რომელთა ნაწილი თბილისის ახლოს კოჯორში იქნა განთავსებული. არსებულმა საბავშვო სახლებმა კი მიიღეს 584 უპატრონოდ დარჩენილი ბავშვი. რესპუბლიკის მოსახლეობის გულმოწყალეობის გამოხატულებას მოწმობს ის ფაქტი, რომ მათ იშვილეს 320 და პატრონაჟზე აიყვანეს 2340 ბავშვი.

ამრიგად, საქართველოში ევაკუირებული მოსახლეობის რაოდენობა ევაკუირებულ საწარმოთა მუშამოსამსახურეთა გარდა, 35 ათასს კაცს აჭარბებდა. ამ მოსახლეობამ დროებით, მექანიკურად შეავსო საქართველოს მოსახლეობა. მაგრამ ფაშისტური ჯარების მიერ ოკუპირებული რაიონების განთავისუფლების შემდეგ ევაკუირებულნი დაუბრუნდენ თავიანთ ძველ საცხოვრისს, მხოლოდ მათი მცირე რაოდენობა დარჩა და დამკვიდრდა საქართველოში.

სამრეწველო საწარმოების გარდა საქართველოში ევაკუირებულ იქნა სასწავლო და კულტურის დაწესებულებანი. კერძოდ, როსტოვის რკინიგ-ზის ტრანსპორტის ინსტიტუტი 600 სტუდენტისა და 150 პროფესორმასწავლებლის შემადგენლობით. ინსტიტუტი დაბინავდა ამიერკავკასიის რკი-ნიგზის სკოლის შენობაში. 1942 წლის მაისში ლენინგრადიდან თბილისმა მიიღო კალინინის სახ. პოლიტექნიკური ინსტიტუტი სტუდენტებითა და პროფესორმასწავლებლებით, ასევე საქართველოში იქნა ევაკუირებული ლენინგრადის მ.ბონჩბრუევიჩის სახელობის ინჟინერთა კავშირგაბმულო-ბის ელექტროტექნიკური ინსტიტუტი. ლენინგრადიდან თბილისში იქნა ევაკუირებული აგრეთვე ფიზკულტურის ინსტიტუტი, ოთხი სახელოსნო სასწავლებელი და როსტოვიდან ერთი ასეთი სასწავლებელი.

1941 წლის ნოემბერდეკემბერში თბილისში იქნა ევაკუირებული კიევისა და ხარკოვის საოპერო თეატრები, რომლებიც შეიკედლა ზ.ფალიაშვილის სახ. თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრმა, ხოლო იალტის კი-ნოსტუდია თბილისის კინოსტუდიამ. ომის წლებში განაგრძეს თავიანთი მოღვაწეობა მოსკოვიდან და სხვა ქალაქებიდან თბილისში ევაკუირებულმა თეატრის, კინოს, მუსიკალური კულტურის და სახვითი ხელოვნების გამოჩენილმა წარმომადგენლებმა, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული კულტურის განვითარებისათვისაც კულტურულ მონაპოვართა გამდიდრების თვალსაზრისით.

ქართული ეროვნული დივიზიების შექმნა. საქართველოს წარ-გზავნილნი მეორე მსოფლიო ომის ფრონტებზე.

1921 წლის მარტიდან ჩამოყალიბებული ქართული წითელი არმიის ნაწილები, რომლებიც ტერიტორიულიდან კადრის ეროვნულ დივიზიებად გარდაიქმნენ, 1938 წ. დაშალეს და ჩვეულებრივ საერთო-საკავშირო საჯარისო შენაერთებად აქ-ციეს, რაც სრულიადაც არ იყო აუცილებლობით გამოწვეული. ეს იმით დასტურდება, რომ 1942 წლის თებერვლიდან ომის ერთ-ერთ უმძიმეს ეტაპზე კვლავ დაისვა ეროვნული საჯარისო შენაერთების შექმნის საკითხი.

224-ე მსროლელი დივიზია 1942 წლის 8-11 მაისს ყირიმში იგერიებდა ფაშისტთა ჯარების მძლავრ სატანკო იერიშებს. მაგრამ შენაერთის ნაწილე-ბი მტერმა დაქსაქსა თავდაცვით ზოლში ღრმად სოლივით შეჭრის შედე-გად, ზოგიერთ ნაწილს მოუჭრეს უკანდახევის გზა. შეწყდა მომარაგება, კავშირი შტაბთან და სარდლობასთან. დივიზიის ნაწილებმა გამოიყენეს აზოვის ზღვის და აკტაშის ტბას შორის ვიწრო ზოლი და მიაღწიეს ტურეცკი ვალის ჩრდილოეთ ზღუდეს, მაგრამ იქ მათ მტერმა გაუხსნა გრი-გალისებური ცეცხლი. დივიზია იძულებული გახდა ცალკე რაზმებად გაჭრილიყო ქერჩის სრუტისაკენ. 224-ე ქართული მსროლელი დივიზიის მებრძოლთა უმრავლესობა გმირულად დაიღუპა ქერჩის მიწაზე. მრავალი მათგანი შთანთქა შავი და აზოვის ზღვების ტალღებმა. ამაში ბრალი მი-უძღოდა უმაღლესი სარდლობის წარმომადგენლის მეხლისის მიერ მთავარსარდლობის დავალების შეუსრულებლობას, სამხედრო მოქმედების არასწორ ტაქტიკას, რისთვისაც იგი დაისაჯა კიდეც.

სევასტოპოლის დაცვის დროს გამოჩენილი მამაცობისათვის საზღვაო ქვეით სნაიპერთა ინსტრუქტორს, ზემდეგ ნ.ადამიას, უმცროს პოლიტხელს მ.გახოკიძეს, საზღვაო ქვეითი ბატალიონის მეთაურს არ.გეგეშიძეს და საავიაციო ესკადრილიის მეთაურს, მაიორ ალ.წურწუმიას მიენიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. დაღუპულ ალ.წურწუმიას სახელი მიენიჭა საავიაციო ესკადრილიას. დივიზია, სხვა შენაერთების მებრძოლებთან ერთად, გამაგრდა აჯიმუშკაის ქვის სამტეხლოების გვირაბებში და იქ განაგრძობდა წინააღმდეგობას 1942 წლის 25 მაისამდე, შემდეგ კი გადარჩენილმა მეომრებმა მთებს მიაშურეს და პარტიზანულ ბრძოლაში ჩაებნენ.

1942 წლის თებერვალში დაიწყო და აპრილამდე გაგრძელდა ქ.გორში 392-ე ქართული მსროლელი დივიზიის ფორმირება, ხოლო იმავე წლის 28 თებერვლიდან 1 აგვისტომდე დაღესტნის ავტონომიური რესპუბლიკის ქ.მახაჩყალასა და დ.ბუინასკში ყალიბდებოდა 414-ე ქართული ეროვნული მსროლელი დივიზია; 1942 წლის 30 ივნისს დაიწყო 351-ე ქართული მსროლელი დივიზიის შექმნა ვლადიკავკაზის რაიონში, შემდეგ კი დასრულდა საქართველოში (ოზურგეთი, ქუთაისი). დივიზია იცავდა მამისო-ნის უღელტეხილს.

1942 წლის 1 აგვისტოს ქ.ალაგირში დაიწყო 276-ე დივიზიის ჩამოყალიბება, მაგრამ 15 აგვისტოდან დივიზიის ხელახალი ჩამოყალიბების პუნქტი საქართველოში, ქ.გორში გადმოიტანეს.

1942 წლის 29 აგვისტოს გამოიცა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის ბრძანება 242-ე ქართული სამთო მსროლელი დივიზიის შექმნის შესახებ, უკვე 1 სექტემბერს ზუგდიდში დასრულდა მისი ჩამოყალიბება. 4 სექტემ-ბრიდან დივიზია ბრძოლაში ჩაება.

1942 წლის ოქტომბერში ამიერკავკასიის ფრონტის შემადგენლობაში ქართულ ეროვნულ შენაერთად ჩამოყალიბდა 349-ე მსროლელი დივიზია, ხოლო 1943 წლის ივლის-აგვისტოში ქ.ქუთაისში შეიქმნა 296-ე ქართული ეროვნული დივიზია. 349-ე და 296-ე ქართული მსროლელი დივიზიები, ისევე როგორც 406-ე ქართული მსროლელი დივიზია ომის მთელი პერიოდის გამავლობაში იცავდნენ თურქეთ-საბჭოთა კავშირის (საქართველოს) სახელმწიფო საზღვარს და ურთიერთმოქმედებდნენ ადგილობრივ განამადგურებელ ბატალიონებთან.

ბრძოლა კავკასიის დაცვისათვის, რომელიც მიმდინარეობდა მდ.დონ-სა და კავკასიის ქედის მისადგომებს შორის, კავკასიის უღელტეხილებზე დაიწყო 1942 წლის იანვრიდან და გრძელდებოდა 1943 წლის 9 ოქტომ-ბრამდე.

კავკასიის დაპყრობის ჰიტლერული გეგმა "ედელვაისი" ითვალისწი-ნებდა გერმანული ჯარების შეტევის განვითარებას ერთი მხრივ, ნოვორო-სიისკის და ტუაფსეს რაიონებიდან შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ ბათუმის მიმართულებით, გასვლას საბჭოთა კავშირთურქეთის საზღვრამდე. აქ თურქეთს, რომელიც გამოდიოდა გერმანიის მხარეზე, სრულ მზადყოფნა-ში ჰყავდა 26 დივიზია. მეორე მხრივ, გერმანიის ჯარებს განზრახული ჰქონდათ შეტევის განვითარება გროზნოს და ბაქოს ნავთობის რაიონების მიმართულებით. "ედელვაისი" ითვალისწინებდა საქართველოს სამხედრო გზით თავდასხმას თბილისზე. გერმანიის ჯარების მიერ კავკასიის დაპყრობა ვერმახტის შორსმიმავალ მიზნებს უკავშირდებოდა. კავკასიის ფრონტზე მოქმედი გერმანიის არმიის 49-ე სამთო მსროლელი კორპუსის სარდალი გენერალი რ.კონრადი წერს, რომ "ჰიტლერის აზრები ხშირად დასტრიალებდნენ კავკასიის ნავთობის რაიონებს... ჰიტლერის ჯიუტი ნე-ბისყოფის გამო ეჭვგარეშე იყო, რომ მოსკოვთან წარუმატებლობა ოდნავადაც კი არ შეცვლიდა მის მიზანდასახულებას — ხელში ჩაეგდო ეს ოლქე-ბი. გამარტებას არ საჭიროებს ის ფაქტი, რომ ბაქოსა და ბათუმის (ალბათ უნდა იყოს გროზნოს — მ.ნ.) ნავთობის საბადოები საბჭოთა კავშირისათვის წარმოადგენდა ომის წარმოებისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან ობიექტებს. ჰიტლერს სურდა ჩრდილოეთ აფრიკიდან გენ. ე. რომელის ძლევამოსილი სატანკო არმია და კავკასიონზე გადასვლის შემდეგ ფელდმარშალ ლისტის ფრონტის არმიები შეჭრილიყვნენ წინა აზიის ტერიტორიაზე, წაერთმია იგი დასავლეთის სახელმწიფოებისათვის და მისი ნავთობის რაიონების სიმდიდრე ხელში ჩაეგდო". ამრიგად, კავკასიონზე გადასვლა წარმოადგენდა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რგოლს ჰიტლერის მიერ ჩაფიქრებული დიდი სამხედრო ოპერაციების გრძელ ჯაჭვში. არსებობდა ამ გეგმის გაგრძელებაც.

1942 წლის აგვისტოს შუა რიცხვებში, ნოვოროსიისკის აღების შემდეგ ბრძოლაში ჩაერთო ეგერთა და ალპური ნაწილებისაგან შემდგარი გერმა-ნიის ერთ-ერთი საუკეთესო, 49-ე სამთო მსროლელი კორპუსის ნაწილები გენერალ რუდოლფ კონრადის მეთაურობით. კორპუსი ცდილობდა ორ სამთო ქვეით დივიზიასთან ერთად წინ წაწევას სოხუმის მიმართულებით, რათა ტუაფსეს მხრიდან შემტევ გერმანელთა მე-17 არმიისათვის მთიანი სანაპირო ვიწროებიდან გზა

გაეხსნა ამიერკავკასიისაკენ. კონრადი უმოკლეს გზად სოხუმისაკენ თვლიდა სანჭაროს და ქლუხორის უღელტეხილებს. 17 აგვისტოს ეს უკანასკნელი უკვე გერმანელთა ხელში იყო, ხოლო 25 აგვისტოს მოწინააღმდეგე სანჭაროს უღელტეხილის ალისტარხის გადა-სასვლელსაც დაეუფლა. წინ იყო ბზიფის სამხრეთით დაბალი გადასასვლელები, დამრეცი მთისწინეთი, მოახლოებული შავი ზღვის ნაპირი. 5 სექ-ტემბერს უღელტეხილის დამცველი საბჭოთა გარნიზონი ძლეულ იქნა მარუხის უელტეხილზეც. სანჭაროს უღელტეხილით გერმანელთა ჯარები წინ გაიჭრნენ და სოხუმს 30 კმ-ზე მიუახლოვდნენ. მტერმა დაბომბა სოხუმი, ბათუმი და სხვა დასახლებული პუნქტები. საქართველოს ტერიტორია ფრონტისპირა ზონად იქცა. მოწინააღმდეგის წინსვლა შეჩერებულ იქ-ნა საბჭოთა 46-ე არმიის მიერ გენერალ კ.ლესელიძის მეთაურობით.

კავკასიის დაცვაში განსაკუთრებით ფართო მონაწილეობა მიიღეს 392-ე, 414-ე და 276-ე მსროლელმა დივიზიებმა, 242-ე სამთომსროლელმა დივიზიამ. ჩრდილოეთ კავკასიის ფრონტის სარდლის 1942 წლის 8 სექტემ-ბრის ბრძანებულებაში აღნიშნული იყო, რომ წარმატებით განხორციელე-ბულ შეტევით ბრძოლაში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა 392-ე მსროლელი დივიზია, რომელმაც დიდი ზიანი მიაყენა გერმანელთა 23-ე სატანკო დივიზიას. Mმაგრამ 1942 წლის 6 ნოემბერს 392-ე დივიზიამ დაიწყო უკან დახევა ბაქსანის ხეობიდან დონზუღორუნბაშის უღელტეხილის მიმართულე-ბით. დივიზიას თან მიჰყავდა 400 დაჭრილი და ავადმყოფი მებრძოლი. უმძიმეს პირობებში დივიზიამ გაიარა 45 კილომეტრიანი გზა, თან წამოი-ღო 28 ტონა მოლიბდენი და გადმორეკა დაახლოებით 28 ათასი სული საქონელი. საბრძოლო დავალების სანიმუშოდ შესრულებისათვის შენაერთის 247 მებრძოლი დაჯილდოვდა, დივიზიის მეთაურს გ.ყუფარაძეს მიე-კუთვნა გენერალმაიორის წოდება, წითელი დროშის ორდენთან ერთად, ხოლო დივიზიის სამ მებრძოლს — გმირულად დაღუპულ პოლიტხელს ვ.კანკავას, პოლიტხელს ვ.ლურსმანაშვილს და საარტილერიო დივიზიის მეთაურს, უფროს ლეიტენანტ ა.პირმისაშვილს 1942 წლის დეკემბერში მიე-ნიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

414-ე ქართული მსროლელი დივიზია 1942 წლის 1 აგვისტოს მოქმედი არმიის შემადგენლობაში დაიძრა ბუინაკსკიდან გროზნოს გარე თავდაცვითი სარტყლის მიმართულებით და განლაგდა თერგის მარჯვენა ნაპირზე. დიდი ზარალის მიუხედავად დივიზიამ დიდი წინააღმდეგობა გა-უწია გერმანელთა სვლას გროზნოს ნავთობის სარეწებისაკენ; შემდეგ დივიზიამ ბრძოლით განვლო 30 კილომეტრიანი გზა უმძიმეს პირობებში და მონაწილეობა მიიღო მოზდოკის განთავისუფლებაში.

კავკასიის უღელტეხილების დასაცავად გაჩაღებულ სისხლისმღვრელ ბრძოლებში პირველი საბრძოლო ნათლობა მიიღო 242-ე ქართულმა სამთო მსროლელთა დივიზიამ (მეთაური პოლკოვნიკი, შემდგომ გენერალმაიორი გ.ყურაშვილი, სამხედრო კომისარი ვ.ონიანი). დივიზიის ნაწილები შევიდ-ნენ ზემო სვანეთში და დაიკავეს თავდაცვის პოზიცია კავკასიონის ქედის დასავლეთ ნაწილში დაახლოებით 129 კმ-ის სიგრძეზე. თავდაცვის ზონაში შედიოდა დონღუზორუნბაშის, მესტიის, ბეჩოსა და ტვიბერის გადასასვლელები.

სამთომსროლელ დივიზიას დიდ დახმარებას უწევდა სვანეთში ჩამოყალიბებული “განსაკუთრებული რაზმი” 280 კაცის შემადგენლობით, რომელიც ხუთი თვის მანძილზე

მოქმედებდა მ.ჯაფარიძის მეთაურობით. რაზმი ასრულებდა სადაზვერვო დავალებებს, მეგზურობას უწევდა დივი-ზიის ნაწილებს. მობილიზებულ იქნა "ცოცხალი ტრანსპორტი" — ჯორები და სახედრები, რომელთაც აჰქონდათ მთაში საჭურველი და სურსათ-სა-ნოვაგე ჯარის ნაწილებისათვის. დივიზიას ასევე ეხმარებოდნენ კლდეზე ცოცვის ოსტატები და ალპინისტები.

თბილისი ასრულებდა მთავარი ცენტრის როლს ამიერკავკასიის ხალხების მობილიზაციის საქმეში კავკასიისათვის ბრძოლის პერიოდში. 1942 წლის 23 აგვისტოს თბილისში ჩატარდა ამიერკავკასიის ხალხების წარმომადგენელთა ანტიფაშისტური მიტინგი, ხოლო იმავე წლის 27 სექტემბერს — ამიერკავკასიის ახალგაზრდობის ანტიფაშისტური მიტინგი, რომელთა მონაწილეებმა თავიანთი ხალხების სახელით ფიცი დასდეს ყოველდღიურად გაეძლიერებინათ დახმარება ფრონტისადმი, თავდადებით ეშრომათ და ებრძოლათ მტერზე გამარჯვებისათვის.

კავკასიის დაცვაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის წევრმა ლ. ბერიამ, რომელიც ჩამოვიდა ამიერკავკა-სიის ფრონტზე. როგორც კ.ჩარკვიანი აღნიშნავდა, მან "გააერთიანა ამიერ-კავკასიის ჯარებისა და ადგილობრივი ორგანიზაციების ღონისძიებანი კავ-კასიის დასაცავად და რკინისებური ხელით დაამყარა ჯეროვანი წესრიგი როგორც ფრონტზე, ისე ზურგში". მან გაანთავისუფლა თანამდებობიდან 46-ე არმიის სარდალი ე.სერგაცკოვი, რომელიც გენერალ კონსტანტინე ლე-სელიძით შესცვალა. "ბერიას მიერ მიღებულ ღონისძიებათა შედეგად გერმანელები შეჩერებულ იქნენ მდ.თერგზე და კავკასიის უღელტეხილებზე".

კავკასიისათვის ბრძოლა დაკავშირებული იყო სტალინგრადის ფრონ-ტის მდგომარეობასთან, სტალინგრადის ფრონტზე საბჭოთა ჯარების კონ-ტრშეტევის პირობებში უმაღლესი მთავარსარდლობის ბანაკი საჭიროდ თვლიდა, რათა ჩრდილოეთ კავკასიის ფრონტის არმიებს გაეძლიერებინათ გერმანელთა წინააღმდეგ ბრძოლა ქ.ორჯონიკიძის მისადგომებთან იმ მიზ-ნით, რომ გერმანელთა სარდლობას არ შესძლებოდა იქ მებრძოლი ჯარე-ბის გადასროლა სტალინგრადისაკენ. კავკასიას იცავდნენ საქართველოს ეროვნულ დივიზიებთან ერთად აზერბაიჯანის და სომხეთის ეროვნული შენაერთები და ნაწილები, ამიერკავკასიაში ჩამოყალიბებული 46-ე არმია, აგრეთვე 44-ე არმიის მთელი რიგი შენაერთები.

1943 წლის იანვრისათვის საბჭოთა ჯარები განაგრძობდნენ სტალინ-გრადთან ალყაში მოქცეულ გერმანელთა ჯარების 330 ათასი დაჯგუფების განადგურებას, ამავე დროს ახორციელებდნენ შეტევას დონის როსტოვის მიმართულებით. უმაღლესმა მთავარსარდლობამ ამიერკავკასიის ფრონტს დაუსახა ამოცანა გადაეკეტა გერმანელებისათვის როსტოვისაკენ უკანდასახევი გზა. რ.კონრადის მოგონებებიდან კარგად ჩანს საბჭოთა შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლობის სტრატეგია კავკასიისათვის ბრძოლაში, რომელიც მოცემული იყო ი.სტალინის დეპეშაში ამიერკავკასიის ფრონტის სარდლის გ.ტიულენევისადმი. დეპეშის დედააზრი მდგომარეობდა იმაში, რომ იქ მოქმედ არმიებს უნდა დაეყოვნებინათ გერმანელთა განდევნა ჩრდილო კავკასიიდან იმ მიზნით, რომ იქ მებრძოლი გერმანიის ჯარები მოექციათ ისეთსავე ტომარაში, როგორშიც მოექცა ფელდმარშალ პაულიუ-სის დაჯგუფება, მით უმეტეს, რომ გერმანელთა კავკასიის დაჯგუფება გა-ცილებით მრავალრიცხოვანი იყო (700000, ნაცვლად 300000-ისა); გერმანიის საჯარისო ნაწილებმა უეცრად მიიღეს უკანდახევის ბრძანება, რაც

ნიშნავდა იმას, რომ გერმანიის ჯარების სარდლობა ითვალისწინებდა გარშემორ-ტყმის საფრთხეს. ამიტომ ჰიტლერელები სასწრაფოდ გაეცალნენ კავკასიას.

იმ საჯარისო შენაერთებს შორის, რომელთა თავგანწირული ბრძოლის მეოხებით თავიდან იქნა აცილებული ქ.ორჯონიკიძეში გერმანელ ფაშის-ტთა შეჭრა და გასვლა საქართველოს სამხედრო გზაზე, იყო 276-ე ქართული მსროლელი დივიზია, რომელიც ბრძოლაში ჩაება ქ.ორჯონიკიძის მი-სადგომებთან გიზელის რაიონში. ქალაქისაკენ მიმავალ გზატკეცილთან მდებარე პატარა უსახელო სიმაღლის (რომელიც კეტავდა ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებას), დამცველთაგან მხოლოდ ორი მამაცი მებრძოლი გადარჩა ცოცხალი. მათ მძიმედ დაჭრილი სერჟანტი ნ.გოგიჩაიშვილი მეთაურობდა, რომელიც შემდგომ ბრძოლაში უკრაინის მიწაზე დაიღუპა. მან დაიმსახურა საბჭოთა კავშირის გმირის საპატიო წოდება. დივიზიამ განავითარა შეტევა ელხოტოვოს, მაისკოეს, პიატიგორსკისა და კისლოვოდსკის მიმართულებით. იგი ბრძოლებით ათავისუფლებდა ჩრდ.კავკასიის ქალაქებსა და სოფლებს. დივიზიამ განსაკუთრებით ისახელა თავი ქალაქ ნავ-სადგურ თემრიუკისათვის ბრძოლებში 1943 წლის სექტემბერში, რისთვი-საც მას თემრიუკის საპატიო სახელი მიეკუთვნა, 242-ე სამთომსროლელთა დივიზიას ტამანის ნახევარკუნძულის განთავისუფლებისათვის ტამანის საპატიო სახელი მიენიჭა.

414-ე ქართული მსროლელი დივიზია ერთ-ერთი პირველი შევიდა ანაპაში და გაწმინდა იგი გერმანელი ოკუპანტებისაგან, რისთვისაც მას ანაპის საპატიო სახელი მიენიჭა. დივიზია ჩრდილოეთ კავკასიის ჯარების შემადგენლობაში იბრძოდა ყირიმის ნახევარკუნძულზე. 1944 წლის 11 აპრილს მან სხვა სახეობის შენაერთების თანამოქმედებით გაანადგურა მოწინააღმდეგის ქერჩის დაჯგუფება, ჩაება სევასტოპოლის იერიშში. საპუნ-გორასათვის ბრძოლაში თავი ისახელეს 1367 და 1375 პოლკებმა, რომელთაც სევასტოპოლის საპატიო წოდება მიენიჭათ. დაჯილდოვდნენ პოლკე-ბის მეთაურები, დივიზიის მეთაური ვ.ძაბახიძე, პოლიტგანყოფილების უფროსი ვ.ჯანჯღავა.

ამრიგად, ქართულ ეროვნულ დივიზიებს წარმოადგენდნენ 406-ე, 224-ე, 388-ე, 386-ე, 351-ე, 392-ე, 394-ე, 414-ე, 276-ე, 242 სამთო, 296-ე და 297-ე მსროლელი დივიზიები, რომლებმაც გადაიტანეს კავკასიისათვის ბრძოლების მთელი სიმძიმე.

ყირიმის ნახევარკუნძულზე, სევასტოპოლის იერიშში მონაწილეობა მიიღეს მე-13 გვარდიული მსროლელი კორპუსის მეომრებმა სუვოროვის პირველი ხარისხის ორდენის კავალერის გენერალლეიტენანტ პ.ჩანჩიბაძის მეთაურობით.

არაერთმა ქართველმა მფრინავმა მიიღო მონაწილეობა ყირიმის განთავისუფლებაში, მათ შორის იყო უმცროსი ლეიტენანტი ი.ჯინჭარაძე, რომელმაც ისახელა თავი პერეკოპის, დონბასის, ხარკოვის, ბელგოროდის განთავისუფლებისათვის ბრძოლებში. მას სიკვდილის შემდეგ მიენიჭა საბ-ჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

ქერჩის სადესანტო ოპერაციასა და ყირიმის ზღვისპირა ქალაქების განთავისუფლებისათვის ბრძოლების აქტიური მონაწილე იყო მესამე რან-გის კაპიტანი იაროსლავ იოსელიანი, რომელიც მეთაურობდა მესტიისა და ლენტეხის რაიონების მოსახლეობის სახსრებით აგებულ წყალქვეშა

ნავს “საბჭოთა სვანეთი”. 1942 წლის მაისში ამ ნავმა შავ ზღვაში ჩასძირა მტრის 16 ხომალდი, მწყობრიდან გამოიყვანა ორი ტრანსპორტი. იმავე წლის 16 მაისს ი. იოსელიანს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა.

ომის პირველი დღეებიდანვე ფაშისტთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაებ-ნენ ოთხი ძმა ლესელიძეები. ჩრდილოეთში იბრძოდა საბჭოთა კავშირის გმირი, პოდპოლკოვნიკი ვიქტორ ლესელიძე, კადრის ოფიცერი, არტილერისტი, ფინეთის ჯარებთან ბრძოლებისას მეთაურობდა ნაღმტყორცნელთა პოლკს. მან მსროლელ ნაწილებთან ერთად გადალახა მდ. ვიდლიცა და 1944 წლის 29 ივნისს მტერთან ხელჩართულ ბრძოლაში მამაცურად დაი-ღუპა. ფრონტზე მოხალისედ წავიდა ვალერიან ლესელიძე, რომელმაც 1941 წლის დამდეგს მონაწილეობა მიიღო ქერჩიფეოდოსიის სადესანტო ოპერაციაში, სადაც დაიჭრა. განკურნების შემდეგ უფროსი სერჟანტი და ნაღმმტყორცნელთა ჯგუფის მეთაური კვლავ იბრძოდა ყირიმში, სადაც დაი-ღუპა 1942 წლის დამდეგს.

1943 წლის მარტის დამლევს გენერალლეიტენანტი კონსტანტინე ლესელიძე გახდა მე-18-ე სადესანტო არმიის სარდალი. მე-18 არმია ახორ-ციელებდა ნოვოროსიისკ-ტამანის შეტევით ოპერაციას ფლოტთან ერთად. 1943 წლის 10 სექტემბერს ნოვოროსიისკის ნავსადგურში შეიჭრა დესანტი, იმავე დროს შეტევაზე გადავიდა “მცირე მიწაზე” დისლოცირებული ჯარის ნაწილი, ხოლო აღმოსავლეთიდან ქალაქს შეუტიეს მე-18 არმიის ძირითადმა ძალებმა. მალე მათ შესძლეს ფლოტის მეზღვაურებთან ერთად გადამწყვეტი პოზიციების დაუფლება. კავკასიისათვის ბრძოლების დროს რთული საბრძოლო ოპერაციების განხორციელებისათვის, უნარიანი მეთა-ურობისა და მამაცობისათვის გენერალლეიტენანტი კ.ლესელიძე დაჯილდოვდა სუვოროვისა და კუტუზოვის 1 ხარისხის ორდენებით, ხოლო 1943 წლის 9 ოქტომბერს მას მიენიჭა გენერალპოლკოვნიკის სამხედრო წოდე-ბა. იგი 1944 წლის 21 თებერვალს გარდაიცვალა. მე-18 არმიის პოლიტგანყოფილების უფროსის, შემდგომ სკკპ ცკ გენერალური მდივნის ლ. ბრეჟ-ნევის ინიციატივით კ.ლესელიძეს 1971 წლის 13 მაისს (სიკვდილის შემდეგ) მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. ოთხი ძმა ლესელიძეთა-გან შინ დაბრუნდა უფროსი ძმა პოდპოლკოვნიკი დ. ლესელიძე.

ქართველი მეომრები მონაწილეობდნენ სტალინგრადის ბროლებში. გვარდიულ დივიზიას შემდეგ გვარდიულ კორპუსს სარდლობდა გენერალმაიორი (შემდგომ გენერალ პოლკოვნიკი) პორფილე ჩანჩიბაძე. საჰაერო არმიის სარდლის მოადგილე იყო გენერალმაიორი ვლადიმერ ნანეიშვილი. ბრძოლებში თავი გამოიჩინეს სხვადასხვა სახეობის ჯარების შენა-ერთებისა და ნაწილების მეთაურებმა: გ. გოცირიძემ, გ. ჯახუამ, ი. ჯორ-ჯაძემ, ნ. კალაძემ, მ. დიასამიძემ, ნ. თავართქილაძემ, გ. კუხალაშვილმა, ხ. ხარაზიამ, შ. ჭანკოტაძემ, გ. ჩიტაიშვილმა, ლ. ერისთავმა და სხვებმა. განსაკუთრებით გამორჩეულ ნაწილებს და შენაერთებს, კერძოდ, გ. ჯახუ-ას და ნ. თავართქილაძის მსროლელ დივიზიებს მიენიჭათ გვარდიულის წოდება. გმირულად იბრძოდა მსროლელი პოლკი პოლკოვნიკ მ.დიასამიძის მეთაურობით, რისთვისაც მ.დიასამიძეს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა.

ქვეყნის მრავალი ხალხის შვილები იცავდნენ სტალინგრადში სახელ-განთქმულ “პავლოვის სახლს”, მათ შორის ქართველები მოსიაშვილი, ნ.სტეფანიშვილი და აფხაზი ცუგბა.

სტალინგრადის ბრძოლების მონაწილე იყო შემდგომში ცნობილი ის-ტორიკოსი, პროფ. დ. გვრიტიშვილი.

სტალინგრადის ბრძოლებში სიმამაცის და გამბედაობის მაგალითებს უჩვენებდნენ ქართველი მფრინავები: ნ.აბრამიშვილი, ჭ.ბენდელიანი, ბ. ზუმბულიძე, დ. თავაძე, გ. თვაური, ზ. ხიტალიშვილი და სხვ. მათ არც ქართველი მფრინავი, გვარდიელი ქალები თ. მელაშვილი, გ. ტურაბელიძე და ი. ოსაძე ჩამოუვარდებოდნენ.

საბჭოთა კავშირის შეიარაღებული ძალების რიგებში 1942 წლის 15 აპრილისათვის იყო საქართველოს 500-ათასამდე წარგზავნილი. მარტო ამი-ერკავკასიის ფრონტის ჯარების შემადგენლობაში კავკასიის დაცვის დროს 200 ათასზე მეტი ქართველი იბრძოდა ქართული ეროვნული დივიზიების შემადგენლობაში და სხვა საჯარისო ნაწილებში.

მეორე მსოფლიო ომის ერთ-ერთ უდიდეს სატანკო ბრძოლაში ორიოლ-კურსკის რკალზე სხვადასხვა საჯარისო შენაერთს უნარიანად მეთაურობდნენ ქართველი გენერლები და ოფიცრები: კ. ჯახუა, მ. ყაზაიშვილი, ნ. კალაძე, ი. ლაითაძე, მ. მიქელაძე და სხვები. კურსკის რკალზე თავდაცვის ბრძოლებში განსაკუთრებული შეუპოვრობა და სიმტკიცე გამოიჩინა საბჭოთა კავშირის გმირის, შემდგომ გენერალლეიტენანტ ვ.ჯანჯღავას მე-15 მსროლელმა დივიზიამ. 81-ე დივიზიასთან ერთად ქვეითი დივიზიის და 250 ტანკის (100 თვითმფრინავის დახმარებით) მხოლოდ მეხუთე შეტევის შემდეგ შესძლეს ჰიტლერელებმა 6-8 კმ-ით სოლივით შეჭრილიყვნენ საბჭოთა თავდაცვის ვიწრო უბანზე. ვ.ჯანჯღავას შენაერთმა, აგრეთვე ერთ-ერთმა პირველმა გადალახა მდ.დნეპრი და სხვა დაბრკოლებები ბელორუსიის ტერიტორიაზე.

კურსკის რკალზე ჩადენილი გმირობისათვის გვარდიის მაიორ ჭ.ბენდელიანს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა. გამანადგურებელი ჯგუფი მისი მეთაურობით მუსრს ავლებდა ფაშისტებს პოლონეთის ტერი-ტორიაზეც. მაგრამ ქ.კოველის დასავლეთით ცხარე ბრძოლაში იგი დაიღუპა. ამ ბრძოლებში მონაწილეობდა მე-7 გვარდიული საჰაერო-სადესანტო დივიზია გენერალმაიორ მ.მიქელაძის მეთაურობით.

ბელორუსიის განთავისუფლებისათვის მძიმე ბრძოლებში თავი გამოიჩინა უმცროსმა სერჟანტმა შ. გამცემლიძემ, რომელიც გადამწყვეტ მომენ-ტში ხელყუმბარების შეკვრით ქვეშ შეუვარდა მეწინავე ტანკს და საკუთარი სიცოცხლის ფასად ჩაშალა მტრის შემოტევა. საინჟინრო-ტექნიკური სამსახურის გენერალლეიტენანტ შ.ჟიჟილაშვილმა ბრიანსკის ფრონტზე თავისი სამშენებლო ბატალიონით ცეცხლქვეშ აღადგინა უმოკლეს დროში რკინიგზის ლიანდაგი და ხიდები, რისთვისაც მას 1943 წლის 15 ნოემბერს მიენიჭა სოციალისტური შრომის გმირის წოდება.

ბევრი ქართველი მებრძოლი და მეთაური მონაწილეობდა ლატვიის, ლიტვის და ესტონეთის განთავისუფლებაში.

ქვეყნის სხვა რაიონებთან შედარებით ყველაზე მეტი ქართველი იბრძოდა უკრაინასა და მოლდავეთში. მარტო უკრაინის 1 ფრონტის ჯარებ-ში, რომლებიც უშუალოდ მონაწილეობდნენ კიევის განთავისუფლებაში, 1944 წლის 1 იანვრისათვის 1110 ქართველი მებრძოლი და მეთაური

იყო. ამ ბრძოლების მონაწილეთა შორის საქართველოდან 42-ს მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

კიევის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში დიდი როლი შეასრულა საინჟინრო ბატალიონმა კაპიტან ირაკლი ციციშვილის მეთაურობით. ბატალიონს დაევალა აეგო ხიდი მდ. დნეპრზე. მტრის გააფრთებული იერიშე-ბისა და გამალებული დაბომბვის პირობებში ირ. ციციშვილის ხელმძღვა-ნელობით ოთხი დღე-ღამის გამავლობაში ააგო 550 მ. სიგრძის ხიდი, რა-საც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საბჭოთა ჯარების შეტევითი ოპერაციე-ბის განვითარებისათვის. ამ საინჟინრო ბატალიონმა ასევე ოთხ დღე-ღამე-ში ააგო 720 მ. სიგრძის მეორე ხიდი მდ. დნეპრზე. სარდლობის დავალე-ბათა წარმატებით შესრულებისათვის ირ. ციციშვილს, შემდგომში არქი-ტექტურის პროფესორს, 1943 წლის 29 ოქტომბერს მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების განთავისუფლებისათვის ბრძოლებში მონაწილეობდნენ 242-ე სამთო მსროლელი, 276-ე და 351-ე ქართული ეროვნული დივიზიები, რომელთა პირადი შემადგენლობა მნიშვნელოვანწილად შეცვლილი იყო ახალ შევსებათა გამო. პოლონეთის მიწაზე განსა-კუთრებით ისახელა თავი ქ.პოზნანის განთავისუფლებისას 117-ე წითელდროშოვანმა მსროლელმა დივიზიამ გენერალმაიორ ე.კობერიძის მეთაურობით, რისთვისაც მას "პოზნანის" საპატიო სახელი მიენიჭა, ხოლო ე.კო-ბერიძემ ორგზის დაიმსახურა პოლონეთის მთავრობის ჯილდო.

ვარშავისათვის ბრძოლებში გმირობით გამოიჩინა თავი გვარდიულმა საარტილერიო პოლკმა პოლკოვნიკ (შემდეგ არტილერიის გენერალმაიორი) ირ. ჯორჯაძის მეთაურობით. ამ საჯარისო ნაწილმა თავი ისახელა აგრეთვე გერმანიის ტერიტორიაზე ბერლინის ოპერაციაში.

ჩეხოსლოვაკიის, რუმინეთის და უნგრეთის განთავისუფლებაში მონაწილეობდა ორგზის წითელდროშოვანი ცხენოსანთა მე-9 გვარდიული დივიზია პოლკოვნიკ გ. გაგუას მეთაურობით. 1945 წლის აპრილში ბრატისლავის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში ვ. გაგუა დაიღუპა. დაკრძალულია ქ. ბრატისლავას დიდების გორაზე.

ავსტრიის ტერიტორიაზე ვენის განთავისუფლებისათვის ბრძოლით დაასრულა თავისი საბრძოლო გზა 69-ე გვარდიულმა მსროლელმა დივი-ზიამ გენერალმაიორ კ.ჯახუას მეთაურობით, რომელიც იბრძოდა რუმი-ნეთსა და უნგრეთში, ბალატონის ტბასთან და ბუდაპეშტის განთავისუფლებისათვის.

მრავალი ათასი ქართველი მეომარი მონაწილეობდა ბერლინის ისტორიულ შეტევით ოპერაციაში, რომელიც განახორციელეს ბელორუსიის პირველმა და მეორე, უკრაინის პირველი ფრონტის ჯარებმა. ამ ოპერაციის მონაწილენი იყვნენ 91-ე მსროლელი კორპუსის მეთაურის მოადგილე, გე-ნერალმაიორი ი. რაზმაძე, მსროლელი დივიზიების მეთაურები, საბჭოთა კავშირის გმირები ვ. ჯანჯღავა და ე. კობერიძე, აგრეთვე 234-ე მოიერიშე საავიაციო დივიზიის მეთაური ავიაციის გენერალმაიორი ე.ტატანაშვილი, 47-ე არმიის სპეციალური დანიშნულების ჯარების უფროსი, პოლკოვნიკი უ. თავაძე, 75-ე გვარდიული მსროლელი დივიზიის არტილერიის მეთაური პოლკოვნიკი ა.დალაქიშვილი, გვარდიული თვითმავალი საარტილერიო პოლკის მეთაური გვარდიის მაიორი ა.ბარკალაია და სხვ.

ბერლინში ჰიტლერელთა დიდი დაჯგუფების განადგურებასა და გერმანიის დედაქალაქის აღებაში მონაწილე გმირობით გამორჩეულ მეომართა შორის, რომელთაც ომის დამამთავრებელ ეტაპზე მიენიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება იყვნენ: მსროლელი ასეულის მეთაური კაპი-ტანი ი.დემეტრაშვილი და უფროსი ლეიტენანტი ე.ტუღუში; საავიაციო ეს-კადრილიის მეთაურები კაპიტანი ო.ჩეჩელაშვილი და გვარდიის უფროსი ლეიტენანტი შ. შურღაია, სნაიპერი ზემდეგი ვ.კვაჭანტირაძე, ცალკე მესან-გრეთა ესკადრილიის მეთაური კ. უკლება; საარტილერიო ბლოკის მეთაურის მოადგილე მაიორი კ.წულუკიძე და სხვ. 150-ე მსროლელი დივიზიის 756-ე პოლკის მზვერავი მ. ქანთარია, რომელმაც 1945 წლის 1 მაისს თავის თანაპოლკელ მზვერავ მ. ეგოროვთან ერთად აღმართა გამარჯვების დროშა რაიხსტაგზე.

1945 წლის 9 მაისს ფაშისტური გერმანიის უსიტყვო კაპიტულაციით დამთავრდა საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომი, მაგრამ მეორე მსოფლიო ომი გრძელდებოდა. იაპონიამ 1941 წლის 13 აპრილს დასდო ხელშეკრულება საბჭოთა კავშირთან ნეიტრალიტეტის შესახებ. მაგრამ იგი მას ფაქტობრივად არ ასრულებდა. ამიტომ საბჭოთა კავშირის მთავრობამ მოკავშირეთა წინაშე ნაკისრი ვალდებულებების გამო მოახდინა მისი დე-ნონსირება. მიუხედავად გერმანიის დამარცხებისა, იაპონიამ კატეგორიულად უარყო აშშ, ინგლისის და ჩინეთის წინადადება უსიტყვო კაპიტულა-ციის შესახებ და ომის გაგრძელება გადაწყვიტა. საბჭოთა შეიარაღებული ძალები, რომლებიც ასრულებდნენ სამოკავშირეო ვალდებულებას, 1945 წლის 2 აგვისტოს გერმანიაზე გამარჯვებიდან სამი თვის შემდეგ ჩაებნენ იაპონიის წინააღმდეგ ომში.

იაპონიის წინააღმდეგ მოქმედ საბჭოთა ჯარებში მრავლად იყვნენ ჯარისკაცები და ოფიცრები საქართველოდან. მათგან ქართველთა რიცხვი დაახლოებით 7-8 ათასს შეადგენდა. ბრძოლებში გამოჩენილი მამაცობი-სათვის ორდენებით და მედლებით დაჯილდოვებულ იქნა 361 ქართველი მებრძოლი, მათ შორის 154 ოფიცერი და საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების 106 ჯარისკაცი და მეთაური.

ამ ბრძოლების მონაწილეთა შორის იყვნენ საბჭოთა კავშირის გმირი, პოლკოვნიკი მ. დიასამიძე, გენერალმაიორები ვ. ზარელუა, პ. შიოშვილი და ლ. გოლიაძე, კონტრ-ადმირალი ს. კაპანაძე, პოლკოვნიკი ა. ბაჯელიძე, 1 რანგის კაპიტანი გ. სტურუა; ცალკე სამთო მსროლელი პოლკი, პოლ-კოვნიკ გ. კუჭავას მეთაურობით, 264-ე მსროლელი დივიზიის 1060-ე პოლ-კი, 265-ე მსროლელი დივიზიის პოლკი პოლკოვნიკ მ. ჩუბინიძის მეთაურობით, გვარდიული თვითმავალი საარტილერიო (სატანკო) პოლკის მეთა-ური, საბჭოთა კავშირის გმირი ა.ბუკია; კაპიტანი ა. აღლაძე, გვარდიის მა-იორი მ. ბაშალეიშვილი, მეორე მსოფლიო ომში მოხალისედ წასული თ. ლობჟანიძე, გვარდიის სერჟანტი ე. ესებუა, მფრინავები, მე-10 საავია-ციო არმიის მთავარი შტურმანი, მედიცინისა და ვეტერინალური სამსახურის მუშაკები, მედიცინის სამსახურის გვარდიის მაიორი, საველე საევაკუა-ციო ჰოსპიტლის ქირურგი თინა დონჟაშვილი (მწერალი), პოლიტხელი გრ. ბრეგაძე, ს. წერეთელი, ი. ასათიანი (შემდეგ მეცნიერების დოქტორები) და სხვ.

საბჭოთა ჯარებმა 23 დღის გამავლობაში გაანადგურეს იაპონიის სახმელეთო ჯარების კვანტუნის არმიის მთავარი ძალები და გაანთავისუფლეს ჩინეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი პროვინციები, ჩრდილოეთ კორეა, სამხრეთ სახალინი და კურილიის კუნძულები. 1945 წლის 2

სექტემბერს იაპონიამ დამარცხებულად სცნო თავი და ხელი მოაწერა კაპიტულაციის აქტს. ამით ლიკვიდირებულ იქნა მეორე მსოფლიო ომის უკანასკნელი კერა

გერმანიის ფაშიზმზე საბჭოთა კავშირის გამარჯვებაში დიდი წვლილი შეიტანა პარტიზანულმა მოძრაობამ, რომელიც გაიშალა ფაშისტი ოკუპანტების მიერ ოკუპირებულ საბჭოთა ტერიტორიაზე.

რუს, უკრაინელ, ბელორუს და საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხებთან ერთად ჰიტლერელ დამპყრობთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ ქართველი პარ-ტიზანებიც. უკრაინაში სახელგანთქმული ს.კოვპაკის პარტიზანული დივი-ზიის პირველ პოლკს მეთაურობდა დ.ბაქრაძე, რომელსაც გამოჩენილი საბრძოლო მამაცობისა და უკრაინის პარტიზანულ მოძრაობაში განსაკუთრებული დამსახურებისათვის მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

პარტიზანულ შენაერთში, საბჭოთა კავშირის გმირის ა.ოდუხას მეთა-ურობით, ითვლებოდა 74 პარტიზანი საქართველოდან.

უკრაინის მიწაზე საბჭოთა კავშირის გმირის, პოლკოვნიკ პროკოპიუ-კის პარტიზანულ ბრიგადაში თავი გამოიჩინა ქართველ პარტიზანთა 25 კაციანმა ჯგუფმა ტ. აგლაძის მეთაურობით.

უკრაინისათვის ბრძოლაში დაიღუპა პარტიზანული რაზმის მეთაური გ.ტალახაძე. მრავალეროვნულ პარტიზანულ შენაერთებში ყირიმში ასობით ქართველი პარტიზანი იბრძოდა. ხდებოდა თავდასხმები რკინიგზის სად-გურებზე, ხიდების აფეთქება და ა.შ. ამ ოპერაციებში ყველაზე აქტიური მონაწილეობა მიიღო პარტიზანულმა რაზმმა მაიორ პ. გვალიას მეთაურობით. იგი გმირულად დაიღუპა ამ ბრძოლაში. მეთაურის გმირული სიკვდილის აღსანიშნავად პ.გვალიას სახელი მიენიჭა მეორე პარტიზანულ რაზმს.

ფართოდ არის ცნობილი ყირიმის პარტიზან-იატაკქვეშელის ზოია რუხაძის სახელი, რომელიც გერმანელმა ფაშისტებმა მხეცურად აწამეს 1944 წლის მარტში.

ბელორუსიაში მებრძოლ პარტიზანთა სიაში, რომელიც დაცულია საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის მინსკის მუზეუმში, შეტანილია ქართველი გამომგონებელ-კონსტრუქტორის თენგიზ შავგულიძის სახელი. იგი მონაწილეობდა არაერთ ბრძოლაში და დივერსიულ ოპერაციაში გერმანელი ოკუპანტების წინააღმდეგ, ამასთან თ.შავგულიძემ შექმნა სპეციალური მოწყობილობანი — სოლები და ზესადებები ორთქლმავლების ლი-ანდაგიდან გადასაგდებად. ამ მოწყობილობას იყენებდნენ მინსკის შენაერთების პარტიზანული რაზმები მოწინააღმდეგის კომუნიკაციებზე დივერ-სიული აქტების ჩასატარებლად. შავგულიძემ ამას გარდა შექმნა ორიგინალური კონსტრუქციის ხელყუმბარების სამი ტიპი და მოაწყო მათი წარმო-ება.

პარტიზანულ ბრიგადას, რომელსაც მეთაურობდა ი. შუბითიძე, 1943 წ. შეუერთდა თ. კოსტიუშკოს სახელობის რაზმი, რომელიც შედგებოდა ანტიფაშისტი პოლონელი პატრიოტებისაგან. ეს რაზმი, როგორც ერთ-ერთი საუკეთესო ქვეგანაყოფი, შემდგომ საბჭოთა კავშირში შექმნილი პოლონეთის არმიის ბირთვი გახდა.

პარტიზანული ომი მტრის ზურგში, რომელიც გაჩაღდა ქვეყნის დროებით ოკუპირებულ ტერიტორიაზე, დიდმნიშვნელოვანი სამხედროპოლიტიკური ფაქტორი იყო და დიდად დაეხმარა საბჭოთა არმიას ფა-შიზმზე ისტორიულ გამარჯვებაში.

გერმანიის მიერ ევროპის ქვეყნების ოკუპაციასთან ერთად დაიწყო ანტიფაშისტური წინააღმდეგობის მოძრაობა, რომელსაც პირველ ეტაპზე არაორგანიზებული ხასიათი ჰქონდა. ანტიფაშისტურ მოძრაობაში ევროპის ტერიტორიაზე ადგილობრივ ეროვნულ ძალებთან მხარდამხარ ჩაება 40 ათასამდე ადამიანი საბჭოთა კავშირიდან. ესენი იყვნენ სამხედრო ტყვეთა ბანაკებიდან გამოქცეული მებრძოლები, ან გერმანიაში სამუშაოდ იძულე-ბით გაყვანილები.

საკონცენტრაციო ბანაკიდან 1942 წლის მარტში გამოქცეულმა 41 ქართველმა სამხედრო ტყვემ ოფიცერ ვ.მანჯავიძის (ზედმეტსახელად "ვასია გრუზინ") ხელმძღვანელობით შექმნა ერთ-ერთი პირველი პარტიზანული რაზმი პოლონეთში, რომელიც შედიოდა კოტოვსკის სახელობის ბრიგადის შემადგენლობაში და მოქმედებდა დუბლინსკის სავოევოდოში, ატარებდა დივერსიულ ოპერაციებს. 1945 წ. პოლონეთის განთავისუფლებაში გამოჩენილი გმირობისა და მამაცობისათვის ვ.მანჯავიძე დაჯილდოვდა პოლონეთის უმაღლესი ჯილდოთი — ოქროს ჯვრით ("ვირტუტი მილიტარის"). ამ რეიდში ს.კოვპაკის დივიზიის ერთ-ერთ პოლკს მეთაურობდა დ. ბაქრაძე.

ბელორუსიის შემდეგ პოლონეთში მოქმედებდა პარტიზანული ბრი-გადა ი. შუბითიძის მეთაურობით, რომელსაც შეუერთდნენ საბჭოთა პარ-ტიზანული რაზმები. შუბითიძის დამსახურება აღინიშნა ორდენით "გრი-უნვალდის ჯვარი".

ომის ძნელმა გზამ მიიყვანა ქართველი სამხედრო ტყვეები იუგოსლავიაში, სადაც ანტიფაშისტური მოძრაობა დაიწყო 1941 წელს. ამ დროიდან ქართველი ემიგრანტი ი. ოდიშელიძე იყო ერთ-ერთი ანტიფაშისტური ჯგუფის შემქმნელი ბელგრადში, რომელიც შემდეგ გაერთიანდა "პატრიოტთა კავშირში". ანტიფაშისტური მოძრაობა გაფართოვდა 1942 წ., როდე-საც იუგოსლავიაში გადაისროლეს სამხედრო ტყვეების, მათ შორის ქართველთა ჯგუფი, რომლებიც ტყვეობიდან გაქცევის შემდეგ შეუერთდნენ პარტიზანებს. ხორვატიის ქ.ბოხაჩში 1942 წლის სექტემბერში ტყვეთა ბანა-კიდან გაიქცა 80 ქართველი, რომლებიც შეუერთდნენ პარტიზანებს და გა-იგზავნენ იუგოსლავიის გამმათავისუფლებელი არმიის მე-5 კორპუსის გან-კარგულებაში. ბანაკში დარჩენილი ა.ჭილაშვილი, შ.ეფრემიძე, ო.ომანიძე და ა.ივანიძე ფაშისტებმა დახვრიტეს.

1944 წლის გამავლობაში საბჭოთა თვითმფრინავებმა არასრული მონა-ცემებით შეასრულეს 2 ათასამდე გაფრენა იუგოსლავიის სახალხო გამათავისუფლებელი ნაწილების სხვადასხვა სამხედრო მასალების მიწოდების, დაჭრილი იუგოსლაველი მეომრების ევაკუაციის მიზნით. 57 მფრინავი და-ჯილდოებულ იქნა ორდენებით, ხოლო ა. შორნიკოვს და ალ. მანაგაძეს მიენიჭათ იუგოსლავიის სახალხო გმირის წოდება.

ქართველი პარტიზანები იყვნენ აგრეთვე მაკედონიის მე-2 ბრიგადის რუსული ბატალიონის შემადგენლობაში. 1942 წლის 5 სექტემბერს გერმა-ნელთა ტყვეობაში ჩავარდნილი მ. კონცელიძე გაიქცა ტყვეთა ბანაკიდან და მივიდა ალბანეთის პარტიზანებთან 1943 წლის აგვისტოში. იგი

მონაწილეობდა ალბანეთის ნაციონალ-გამათავისუფლებელი არმიის მე-4 ბრიგადის ოპერაციებში.

ფართო გაქანება მიიღო წინააღმდეგობის მოძრაობამ საფრანგეთში, ქართველ პარტიზანთა პირველი ჯგუფები საფრანგეთში 1943 წელს შეიქმნა. საფრანგეთის ანტიფაშისტური მოძრაობის შენაერთებთან ერთად ისინი მონაწილეობდნენ სისხლისმღვრელ ბრძოლებში ფაშისტ დამპყრობთა წინა-აღმდეგ აჟენის, ბრივის, ტიულის, ბორდოს, ტულუზის და სამხრეთ საფრანგეთის სხვა ქალაქებისა და დასახლებული პუნქტების განთავისუფლე-ბაში.

1944 წლის 22 აპრილს გერმანელთა ბანაკიდან საფრანგეთის ქ. პერი-გეში 75 სამხედრო ტყვის გაქცევა მოამზადეს გაბედულმა იატაკქვეშელებმა გვენეტაძემ, ხეთაგურმა, ი. სიმონიამ, კ. თოდაძემ, ძმებმა გ. და ლ რამაზაშვილებმა და სხვ. მათგან ჩამოყალიბდა პარტიზანული რაზმი. განსა-კუთრებით შეუპოვრად იბრძოდნენ რაზმის წევრები ქ.მონტინიაკის იერი-შისა და სამხრეთდასავლეთი საფრანგეთის დიდმნიშვნელოვანი ნავსადგურისა და ციხე-სიმაგრის ლაროშელის აღების ოპერაციაში.

1944 წლის 4 აგვისტოს ქართველ სამხედრო ტყვეთა ჯგუფი გაიქცა ქ.კარმოს მახლობლად არსებული ბანაკიდან, შეუერთდა ფრანგ პატრიო-ტებს და მათთან ერთად მიაშურა ჟუკევილის ტყეს. იქ შეიქმნა პარტიზანთა რაზმი ი.დინგაშვილის მეთაურობით, რომელიც ფრანგი პარტიზანების შენაერთში შევიდა.

6 აგვისტოს გერმანელებმა ალყა შემოარტყეს ჟუკევილის ტყეში მყოფ ქართველ პარტიზანთა რაზმს, მაგრამ პარტიზანებმა გაარღვიეს ალყა, თან წაიღეს მთელი საჭურველი, საბრძოლო მასალა და ახალ ადგილზე გადაი-ნაცვლეს. ამ ბრძოლაში განსაკუთრებული გმირობა გამოიჩინა რაზმის მეთაურმა ი. დინგაშვილმა, აგრეთვე ამ რაზმის მეტყვიამფრქვევეებმა ნ. ტა-ბაღუამ, ს. ხატიაშვილმა, ა. ხუჭუამ. ისინი განუწყვეტლივ ჯვარედინ ცეცხლს უშენდნენ იერიშზე გამოსულ ფაშისტებს. დამსჯელებმა ხელთ იგდეს მძიმედ დაჭრილი მეტყვიამფრქვეები, ჩაყარეს სარდაფში, მიასხეს ბენზინი და ცოცხლად დაწვეს. მამაცი მეომრების ეს ოთხეული სიკვდილის შემდეგ დააჯილდოვეს საფრანგეთის რესპუბლიკის “სამხედრო ჯვრით და ვერცხლის ვარსკვლავით”

ქართველი პარტიზანები მონაწილეობას იღებდნენ 1944 წლის აგვის-ტოს პარიზელთა ანტიფაშისტურ აჯანყებაში.

ქართველ პარტიზანთა გმირული ბრძოლა საფრანგეთის მიწაზე არ არის დავიწყებული, იგი ძეგლებითაა უკვდავყოფილი. ერთ-ერთი ასეთი ძეგლი საზეიმოდ გაიხსნა 1966 წლის 8 მაისს ქ.პერიგეში დაღუპული ქართველი მებრძოლეების: ი. ბარამიძის, ი. ალიხანიშვილის, ვ. ჯიქიას, ნ. მარ-გებაძის, ე. ებრალიძის, ი. ჩხენკელის, ა. პეტრიაშვილის და ა. მირიანაშვილის საფლავზე.

1944 წლის შემოდგომაზე ტარნის, ზემო გარონის და სხვა დეპარტამენტებში მოქმედი შერეული ფრანგულქართული პარტიზანული რაზმები-საგან შეიქმნა სამხრეთ საფრანგეთის პირველი პოლკი, რომელსაც ო. იშხნელი მეთაურობდა, შტაბს კი ა. მახარაძე. პოლკში 2700-ზე მეტი პარტი-ზანი შედიოდა. 200-ზე მეტი ქართველი პარტიზანი გაერთიანდა ქალაქ ნიმში განლაგებულ სხვა საბჭოთა პოლკში.

ტარნის და მეზობელი რაიონების განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში მამაცობის გამოჩენისათვის ნ. ლომთაძე დაჯილდოვდა საფრანგეთის სამხედრო ჯვრით და ბრინჯაოს ვარსკვლავით.

ქ. ბრივთან ბრძოლაში ტრაგიკულად დაიღუპა დ.ვერულაშვილი, რომელიც ფაშისტებმა აწამეს. მისი ნეშტი თანაპოლკელებმა დაკრძალეს ქ.ტი-ურლის ახლოს ს.სან-სალვადორში, სადაც საძმო საფლავზე განისვენებენ გერმანელთა მიერ დახვრეტილი შ.მებალიშვილი, მ.კულუმბეგაშვილი, ი.მელიქიშვილი და სხვ.

საფრანგეთის განთავისუფლების შემდეგ ქართველი პარტიზანები ერთხანს იქვე დარჩნენ, ხოლო 1945 წლის იანვარ-სექტემბერში რეპატრირე-ბული იქნენ სამშობლოში.

ქართველი სამხედრო ტყვეები პირველად აღმოჩნდნენ ჩრდილოეთ იტალიაში 1943 წლის შემოდგომაზე, როდესაც ისინი გადმოისროლეს გერმანიის არმიის ზურგში სამუშაოებისათვის. მათი რიცხვი გაიზარდა 1944 წლის დამდეგიდან, გერმანია-საბჭოთა კავშირის ფრონტზე გერმანელთა დამარცხებების შედეგად, როცა ჰიტლერელებმა მოახდინეს ტყვეთა რამდენიმე ბანაკის ევაკუაცია. ქართველი ტყვეებისადმი პირველ ხანებში იტალიელ პარტიზანთა უნდობლობის მიუხედავად, მათ მოახერხეს დაახლოე-ბა იტალიელ ანტიფაშისტებთან. როგორც მაურო გალენი წერს: "ქართველთა უმრავლესობა ბრძოლების ზონაში სრული შეიარაღებით მოსვლის უმალვე გაერთიანდნენ პარტიზანებთან. 1944 წლის 19 ივლისს და 5 აგვის-ტოს მე-6 გვარდიელთა ბრიგადას "ნელო ოლივიერა"-ს შეუერთდა 85 ქართველი; 118-ე ბატალიონი "პეპინოს" 8 სექტემბერს — 37 ქართველი. იმავე ბრიგადის ბატალიონ "რედის" 9 სექტემბერს შეუერთდა კიდევ 85 ქართველი. ასე რომ 207 ქართველი მებრძოლი შეუერთდა იტალიელ პარტი-ზანებს".

იტალიის წინააღმდეგობის მოძრაობის გამოჩენილი მეთაურების პი-ედრო სეკიას და ჩინო მოსკატელის წიგნი "მონტეროზა მილანში ჩავიდა", მოყვანილია იტალიის პარტიზანთა რაზმებთან შეერთებულ ქართველ მეომართა გმირობის მრავალი მაგალითი.

იტალიის სხვადასხვა პუნქტებსა და რაიონებში მოქმედებდა ხუთი ქართული პარტიზანული რაზმი, რომლებშიც ასობით პარტიზანი იყო გა-ერთიანებული, მათ მეთაურობდნენ: ნ. კუბლაშვილი, ვ. ურუშაძე, ი. სი-გუა, ვ. ლეკვეიშვილი, ა. ფარცხალაძე, ვ. გაბისონია, ნ. ესართია, ნ. ჩხაიძე და სხვები.

გარიბალდის 42-ე ბრიგადის შემადგენლობაში იყო 50 პარტიზანი, მათგან 25 ქართველი ვ. გაბისონიას მეთაურობით. მათი წვლილი იქნა გადამწყვეტი ბალმეფალდთან ბრძოლის მსვლელობაში. ვ.გაბისონიას არა ერთხელ უსახელებია თავი. სიგელში, რომლითაც იგი დაჯილდოვდა, ნათქვამი იყო: "გარიბალდის ვარსკვლავი" მამაცობისათვის გადაეცა ვალოდია გაბისონიას საბჭოთა რაზმის მეთაურს მამაცობისათვის ჩვენი და თავისი სამშობლოს თავისუფლებისათვის".

ქართველი პარტიზანები აქტიურად მონაწილეობდნენ ეგრეთწოდე-ბულ "სალიანდაგო ომში". 1945 წლის იანვარში მათ იტალიელ პარტიზა-ნებთან ერთად ააფეთქეს დიდი ხიდი ბოლონიამილანის სამხედრო გზა-ზე.

1944 წლის 3 დეკემბერს გერმანელებმა ალყაში მოაქციეს გარიბალდელთა “სერვადეის” ბრიგადის რაზმი “ლაგო მაჯორეს” ტბის რაიონში. გარიბალდელები თავგანწირულად უმკლავდებოდნენ ფაშისტებს, მაგრამ თვითონაც დიდი ზარალი მოუვიდათ. პარტიზანების მცირე ნაწილმა — 16 იტალიელმა და 7 ქართველმა მოახერხა გამაგრებულიყო მახლობლად მდგარ ქოხში, რომელსაც მალე მტერმა ცეცხლი დაუშინა. მძიმედ დაჭრილთა შორის იყო ბატალიონის მეთაური — ედო დელგრატა. ვაზნები ელეოდათ. გერმანელებმა წინადადება მისცეს გაეცათ მეთაური, რის საფა-სურადაც დანარჩენებს სიცოცხლის შენარჩუნება აღუთქვეს. მაშინ დაჭრილმა ქართველმა პარტიზანმა, საბჭოთა არმიის ყოფილმა სერჟანტმა ფორე მოსულიშვილმა, რომელიც უმაგალითო მამაცობით გამოირჩეოდა, და-ასწრო მეთაურს, გააღო ქოხის კარი, წელში გასწორდა და ომახიანად შეჰყვირა: “მეთაური მე ვარ! გაუმარჯოს საბჭოთა კავშირს! გაუმარჯოს თავი-სუფალ იტალიას”! და შუბლში იკრა ტყვია. საკუთარი სიცოცხლის ფასად მან იხსნა მებრძოლი იტალიელი მეგობრები.

1970 წლის 28 თებერვალს იტალიის პრეზიდენტის დეკრეტით ფორე მოსულიშვილს მიენიჭა “იტალიის სახალხო გმირის” წოდება. გმირის ოქროს მედალი “მხედრული მამაცობისათვის” ფორე მოსულიშვილის ძმებს მოსკოვში გადასცა იტალიის ელჩმა საბჭოთა კავშირში 1971 წლის მარტში. ფორე მოსულიშვილი 1972 წ. დაჯილდოვდა სამამულო ომის 1 ხარისხის ორდენით, ხოლო 1990 წლის მაისში მიენიჭა სიკვდილის შემდეგ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. იგი დაკრძალეს ადგილობრივ სასაფლაოზე, შემდეგ გადაასვენეს როვენაში.

უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს საარქივო დოკუმენტის პუბლიკა-ცია 1944 წლის 11 აგვისტოს გარიბალდელთა მე-2 დივიზიონის 75 დაღუპულ ქართველ პარტიზანთა სიისა, რომელსაც ხელს აწერს მისი მეთაური რონალდო.

იტალიის პარტიზანული მოძრაობის ისტორიაში ფართოდ არის ცნო-ბილი თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის კურსდამთავრებულის გიორგი ვარაზაშვილის სახელი, რომელსაც იტალიელები “კაპიტან მონ-ტის” ეძახდნენ. იგი 1971 წლის იანვარში (სიკვდილის შემდეგ) დაჯილდოვდა ბრინჯაოს მედლით “მხედრული მამაცობისათვის” — იტალიის რესპუბლიკის სახელმწიფო ჯილდოთი. მის საფლავზე გაკეთებულია წარწერა: “გამვლელო შეჩერდი! აქ განისვენებს პატრიოტი, რომელმაც დაღვარა სისხლი შენი განთავისუფლებისათვის. მან გაჩუქა შენ თავისუფალი იტალია. “კაპიტანი მონტი” — ვარაზაშვილი”.

მეორე მსოფლიო ომის ფრიად მნიშვნელოვანი მოვლენაა ქართული ბატალიონის აჯანყება გერმანელ ფაშისტთა წინააღმდეგ კუნძულ ტექსელ-ზე. ეს ბატალიონი (გ. გაბლიანი მას 822-ე ბატალიონად თვლის) ქართველ ემიგრანტთა, კერძოდ, შალვა მაღლაკელიძის ძალისხმევით ჩამოყალიბდა 1943 წლის გაზაფხულზე პოლონეთის ქ.კრუშინოში. მის შემადგენლობაში იყო 800 ქართველი და 400 გერმანელი. ბატალიონი დაუკავშირდა პოლო-ნელ ანტიფაშისტებს, ეწეოდა იატაკქვეშა მუშაობას. ამის გამო გერმანელებმა ბატალიონი გადაიყვანეს საფრანგეთის პატარა ქალაქში (ესპანეთის საზღვარს ახლო), მაგრამ იქაც არ დატოვეს და გადაისროლეს კონტინენ-ტიდან ჰოლანდიის კუნძულ ტექსელზე, ქ.ზანდფოორტში. აქ ქართულმა ბატალიონმა კავშირი დაამყარა ჰოლანდიელ ანტიფაშისტებთან. ბატალიო-ნის უფროსად კონსპირაციულად დაინიშნა

მფრინავი კაპიტანი შ.ლოლაძე, მის მოადგილედ ნ.გონგლაძე, კომისრად ს.გუჯაბიძე, მათ გააჩაღეს არალე-გალური მუშაობა. უშვებდნენ ხელნაწერ გაზეთ “ელვას”.

1945 წლის მარტის დამლევს ჰიტლერელებმა დააპირეს ქართული ბა-ტალიონის მებრძოლთა უმეტესობა ისევ კონტინენტზე ჰოლანდიაში გადა-ეყვანათ და გაეგზავნათ ფრონტზე ინგლის-ამერიკის ჯარების წინააღმდეგ. იმ პირობებში, როცა საბჭოთა არმია წინ მიიწევდა გერმანიის დედაქალაქისკენ, ბატალიონის არალეგარულმა ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა 6 აპრილს დაეწყო აჯანყება. დათქმულ დროს აჯანყებული ქართველი მებრძოლები თავს დაესხნენ გერმანულ გარნიზონს და ცივი იარაღით თითქმის მთლიანად ამოჟლიტეს. ხელთ იგდეს კუნძულის სიმაგრეები, ბატალიონის შტაბის შენობაზე აღმართეს საბჭოთა კავშირის და ჰოლანდიის ალმები. 9 აპრილამდე კუნძულზე მხოლოდ კანტი-კუნტად ხდებოდა შე-ტაკებები ცალკეულ გერმანელ ჯარისკაცებთან და ოფიცრებთან. მაგრამ შემდეგ მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა. კონტინეტიდან აჯანყებულებს გაუხსნეს ძლიერი საარტილერიო ცეცხლი და სცადეს საზღვაო დესანტის გადასხმა.

9 აპრილს ღამით მოტორიანი ნავით ლონდონში გაიგზავნა აჯანყე-ბულთა დელეგაცია — ა.მაჩაიძე, ს.ქარქაშაძე, გ.რეხვიაშვილი, დ.გავაშელი, რათა ინგლისის მთავრობისათვის გაეცნოთ კუნძულზე შექმნილი მდგომარეობა და დახმარება მიეღოთ, როგორც საბჭოთა კავშირის მოკავშირისა-გან. მაგრამ თხოვნა ამაო აღმოჩნდა, ინგლისის მთავრობამ არავითარი ყურადღება არ მიაქცია ქართველ მეომართა წარმომადგენლების თხოვნას და ისინი ლტოლვილთა სატრანზიტო ბანაკში გაგზავნა. ამ დროს აჯანყებულთა რაოდენობა თანდათან მცირდებოდა. მამაცურად დაეცნენ ბატალიონის მეთაური და კომისარი. მეთაური შეცვალა მოადგილემ. გადარჩენილებმა თავი ტყეს შეაფარეს, მაგრამ მათგანაც ბევრი დაიღუპა. ბრძოლები 21 მაი-სამდე გრძელდებოდა. ტექსელზე დაიღუპა 530 ქართველი მებრძოლი. სამ-შობლოში დაბრუნების წინ გადარჩენილმა ქართველებმა ადგილობრივი მოსახლეობის აქტიური დახმარებით მოძებნეს ბრძოლაში დაღუპულნი და ძმათა სასაფლაოზე დაკრძალეს. დროებითი ძეგლიც დაუდგეს. 1953 წლის 2 მაისს დაღუპულთა საფლავზე დიდებული ძეგლი აღიმართა. ჰოლანდი-ური გაზეთი 1945 წლის 16 აპრილს წერდა: — ტექსელის ბრძოლებში წარმოიშვა ჰოლანდიელი და ქართველი ამხანაგების მეგობრობა. ეს ერთობლივი ბრძოლა ჰოლანდიის ისტორიაში დარჩება ომის ერთ-ერთ ყველაზე გმირულ ეპიზოდად.

რამდენადაც გერმანელთა ტყვედ ყოფნას საბჭოთა სარდლობა სამ-შობლოს ღალატის კვალიფიკაციას აძლევდა, ტექსელის ქართველთათვის გერმანელთა წინააღმდეგ აჯანყება მოღალატის იარლიყისგან თავის დაღწევის მცდელობად მოჩანს. მაგრამ ეს მცდელობა ამაო იყო. რადგან ცოცხლად გადარჩენილნი სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ უნდობლობას და დევნას განიცდიდნენ, მათ დიდი ხნის მანძილზე არ მიიჩნევდნენ მეორე მსოფლიო ომის ვეტერანებად.

აღსანიშნავია, რომ წითელი არმიის ქართველი მებრძოლი გიორგი კა-კუშაძე 1944 წლის 10 იანვარს ვაშინგტონში გაცემული მოწმობის ფოტო ასლის მიხედვით ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტმა დაა-ჯილდოვა ჯვრით განსაკუთრებული დამსახურებისათვის, განსაკუთრებული გმირობისათვის”, რომელიც მან გამოიჩინა “შეიარაღებულ მოწინააღმდეგესთან საბრძოლო მოქმედებებში”.

ჩვენი ისტორიის ბედუკუღმართობის გამო ქართველებს ქუდბედად ჰქონდათ დაკვებებული ექნიათ ხმალი სხვის მიწაზე და სხვისთვის. მაგრამ იმ დროს ყოველი მებრძოლი თვლიდა, რომ სამშობლოს, მის სახელს ემსახურებოდა. ქართული მხედრული სული ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოავლინა აგრეთვე საფრანგეთის არმიის ოფიცერმა დიმიტრი ამილახვარმა. იგი საფრანგეთის უცხოური ლეგიონის შემადგენლობაში მონაწილეობდა ერიტრიის და სხვა სამხედრო კამპანიებში. კენიგის ბრიგადის დ.ამილახვრის სამხედრო ნაწილმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწია გერმანი-ის არმიას გენ.ე.რომელის მეთაურობით. ჩრდილო აღმოსავლეთ აფრიკაში 1942 წლის მაის-ივნისში, 16 დღიან ბირხაკეიმის ბრძოლაში, რისთვისაც იგი დაჯილდოვდა "განთავისუფლების ჯვრით". დ.ამილახვარი დაიღუპა ლიბიაში ელ-ალამეინისათვის ბრძოლაში 1942 წლის 24 ოქტომბერს. მან განსასვენებელი ჰპოვა ფრანგი ჯარისკაცების გვერდით ლიბიის უდაბნოში. მაგრამ ფრანგმა ხალხმა არ დაივიწყა დ.ამილახვარი, მისი ნეშტი გადასვე-ნებულ იქნა პარიზში და პარიზის სენ-სირის სამხედრო სკოლის (ამილახვარმა რომ დააამთავრა) 1950 წლის 143-ე გამოშვებას მისი სახელი მიაკუთვნა. სენ-სირის სკოლის შენობას კი ამშვენებს წარწერა: "დ.ამილახვარი იყო ღირსეული შვილი თავისი სამშობლოს საქართველოსი და ერთგული საფრანგეთისა".

საქართველოს შვილები მეორე მსოფლიო ომში ჭეშმარიტად მხედრული შემართებით ებრძოდნენ ფაშიზმს იმის შეგნებით, რომ ფაშიზმს მოჰქონდა ნგრევა, დაუნდობლობა და სიძულვილი ადამიანებისათვის, იგი დიდ საფრთხეს უქმნიდა საკაცობრიო ცივილიზაციას.

ცნობილია, რომ განსაკუთრებით მძიმე პირობები იყო შექმნილი საბ-ჭოთა სამხედრო ტყვეებისათვის ფაშისტურ საკონცენტრაციო ბანაკებში და "სიკვდილის ფაბრიკებში" (ოსვენციმი, მაიდენაკი, ბუხენვალდი, მაუთხაუ-ზენი, ზაქსენჰაუზენი, დახაუ და სხვ.), რის გამოც მათი უმრავლესობა ტრაგიკულად დაიღუპა.

1942 წლის 8 ნოემბერს დახაუში და 1944 წლის დეკემბერში მაუთხა-უზენში დახვრიტეს ქართველ სამხედრო ტყვეთა დიდი ჯგუფი. საკონცენ-ტრაციო ბანაკებში დაღუპულთა სიაში 1944 წლის 4 ივლისიდან — 1945 წლის 7 მარტამდე არის 24 პატიმარი ქართველის გვარი.

1942 წლის გაზაფხულიდან ჰამელბურგის საკონცენტრაციო ბანაკში იმყოფებოდა მე-14 საბჭოთა ჯავშანსატანკო დივიზიის მე-14 საარტილერიო ბატარეის მეთაური, უფროსი ლეიტენანტი იაკობ ჯუღაშვილი, რომელიც ტყვედ ჩაიგდეს გერმანელებმა ვიტებსკიდან უკანდახევისას ლიუზნოს რა-იონში. 1941 წლის 16 ივლისს იგი მათ შეცვლილი სახელით წარუდგა. მაგრამ რამდენიმე რუსმა ტყვემ იგი გასცა, აცნობა ფაშისტებს, რომ იგი ი.სტალინის შვილი იყო. პირველად მიმართეს დაშინებას და მუქარას, შემდეგ სთავაზობდნენ დაპირებებს: ვლასოვის მაგიერ "რუსული გამათავი-სუფლებელი არმიის" უმაღლეს მთავარსარდლობას ან ამიერკავკასიის გენერალ-გუბერნატორობას. გერმანელებმა საბჭოთა მთავარსარდლობას შესთავაზეს ი.ჯუღაშვილის გაცვლა გერმანელ გენერლებში, ფელდმარშალ პაულიუსშიც კი. უმაღლესი მთავარსარდლის ი. სტალინის პასუხი იყო: "ჯარისკაცს მარშალზე არ ვცვლიო" ფაშისტები ცდილობდნენ გამოეყენები-ნათ ი.ჯუღაშვილი საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, მაგრამ იგი ბოლომდე დარჩა სამხედრო ფიცის, სამშობლოს ერთგული. ბოლოს ეს "ძლიერ საში-ში" და "მაღალღირებული" პატიმარი გადაიყვანეს ზაკსენჰაუზენის საკონ-ცენტრაციო ბანაკში, სადაც

გაქცევის საბაბით 1943 წლის 14 აპრილს ი.ჯუ-ღაშვილი მოკლეს და დასწვეს კრემატორიუმში. 1990 წ. იაკობ ჯუღაშვილი (სიკვდილის შემდეგ) დაჯილდოვდა სამამულო ომის I ხარისხის ორდე-ნით.

1944 წლის დასაწყისში ბუხენვარლდის საკონცენტრაციო ბანაკში მი-იყვანეს "განსაკუთრებულად ძლიერი დაცვით" 30 ქართველი სამხედრო ტყვე, რომლებიც გაგზავნეს პირდაპირ კრემატორიუმში.

1944 წლის 4 სექტემბერს მაუთჰაუზენის კრემატორიუმში იქნა დამწვარი ქართველი მფრინავი შ.სარაული. შტუტგოფის საკონცენტრაციო ბა-ნაკში (პოლონეთში) 1943 წლის დასაწყისიდან იმყოფებოდა ყინულმჭრელ "სიბირიაკოვი"-ს კაპიტანი ანატოლი კაჭარავა თავისი ეკიპაჟით. 1945 წლის იანვარში ესესელებმა ბანაკის 25 ათასი პატიმარი გარეკეს დასავლეთით, მაგრამ საბჭოთა არმიამ გაანთავისუფლა ისინი და სხვა პატიმრები, რომელთა შორის იყვნენ ქართველებიც.

1942 წლის სექტემბერში ვარშავაში დააპატიმრეს ცნობილი მეცნიერი, თეოლოგი, პროფესორი, არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე ებრაელებისადმი მზრუნველობისა და დახმარებისათვის (მან პირადად გადაარჩინა დასაღუპავად განწირული მრავალშვილიანი ოჯახი), აგრეთვე პოლონეთის იატაკქვეშელებთან აქტიური თანამშრომლობისათვის. იგი გაგზავნეს ოსვენციმის საკონცენტრაციო ბანაკში, უმკაცრეს ციხე ბირკენაუშში, სადაც დაიღუპა კიდეც იმავე წლის დეკემბერში. პოლონეთის მართლმადიდებელმა ეკლე-სიამ გ. ფერაძე მოგვიანებით წმინდანად გამოაცხადა.

ქართველები გერმანიის არმიაში.

მეორე მსოფლიო ომის წინ ევროპაში შექმნილმა მდგომარეობამ განაპირობა ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ორად გაყოფა. ემიგრანტთა ერთმა ნაწილმა არ დაუჭირა მხარი ფაშისტური გერმანიის აგრესიას. საქართველოს მენშევიკური მთავრო-ბის 1940 წლის 6 იანვრის დეკლარაცია ფაშიზმის აღზევების პირობებში ქართველ ხალხს დიდი სიფხიზლისაკენ მოუწოდებდა. ნ. ჟორდანია თავის ერთ-ერთ წერილში გმობდა ფაშიზმის კაცთმოძულე ბუნებას და აფრთხილებდა ქართველ ხალხს არ აჰყოლოდა ფაშისტურ პროპაგანდას, რათა ფა-შისტები საქართველოში არ გაეჭაჭანებინათ.

ქართველი ემიგრანტი ს. გოგიბერიძე თვლიდა, რომ "ყოველივე ის რაც ევროპაში ხდებოდა... მოასწავებდა მეორე მსოფლიო ომის მზადებას და აუცილებლობას. ნათელი იყო აგრეთვე, რომ საბჭოთა კავშირი აღრე თუ გვიან უეჭველად ჩაერეოდა ამ ომში. ისიც ნათელი იყო, რომ ამ შემთხვევაში საბჭოთა კავშირის ყველა მტერი თუ მოყვარე შეეცდებოდა ჩვე-ნი ერი თავისი მიზნებისათვის გამოეყენებინა და ამრიგად, მისთვის პროვოკაციები მოეწყო" საქართველოს ყოფილ მთავრობას და მის გარშემო "ეროვნულ ცენტრში" გაერთიანებული ყოფილი პარტიების ემიგრაციაში მყოფ წარმომადგენლებს აუცილებლად საჭიროდ მიაჩნდათ ეცნობებინათ ქართველი ერისათვის მომავალი საფრთხის საშიშროება და აგრეთვე მათი პოზიცია ამ მომავალ "აუცილებელ მსოფლიო კონფლიქტში". ომის საფრთხე ქართულ ემიგრაციას ძლიერ აწუხებდა,

ოღონდ მისგან გამოსვლის გზებისადმი იგი სხვადასხვაგვარ მიდგომას იჩენდა, რადგან თვით ემიგრა-ცია სხვადასხვა შეხედულების მქონე დაჯგუფებებისაგან შედგებოდა.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ხელმძღვანელ ნაწილს გაცნობი-ერებული ჰქონდა ფაშიზმის არსი და იგი დამღუპველ ძალად მიაჩნდა საქართველოსათვის.

ემიგრაციის მეორე ნაწილს საქართველოს ინტერესებისათვის ბრძოლის პერსპექტივა და შედეგი რამდენადმე სხვაგვარად ჰქონდა წარმოდგე-ნილი. ემიგრანტთა ეს ნაწილი გერმანია-საბჭოთა კავშირის ომის დაწყებას სიხარულით შეეგება, რადგან საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას იგი 1918 წლის ისტორიული გამოცდილების საფუძველზე გერმანიას, ომში გერმანიის გამარჯვებას უკავშირებდა. ამიტომ გერმანიის მხარდაჭერის მო-საპოვებლად ემიგრანტთა ნაწილი საჭიროდ მიიჩნევდა გერმანელებთან თა-ნამშრომლობას. ამ მიზნით 1942 წლიდან გერმანიაში შეიქმნა პოლიტიკური ორგანიზაციები. კერძოდ, გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროსთან გრაფ შულენბურგის ინიციატივით შეიქმნა "ქართული პოლიტიკური კომიტეტი" მ. წერეთლის, ზ. ავალიშვილის, სპ. კედიას და გ. მაღალაშვილის შემადგენლობით. კომიტეტი ცდილობდა ყველა ქართველის საერთო იდე-ით გაერთიანებას და ქართველთა ინტერესების დაცვას გერმანიის ხელი-სუფლების წინაშე.

ყოფილი სამხედრო ტყვეები, ზოგი ნებაყოფლობით, ზოგი კი იძულებით გერმანელთა მიერ მობილიზებულნი ქართველ ემიგრანტთა შუამდგომლობით შედიოდნენ გერმანელთა მიერ ჩამოყალიბებულ სამხედრო შენაერთებში, რომელთაც უნდა ებრძოლათ გერმანია-საბჭოთა კავშირის ფრონტზე.

ქართველი ემიგრაციის ნაწილი თანამშრომლობდა გერმანელფაშის-ტებთან და ამის გამო ისინი სამშობლოს მოღალატეებად იყვნენ მონათლულნი. მაგრამ ქართული ემიგრაციის ნაწილი ამით საქართველოს მომავალზე ფიქრობდა. მათ იმედი ჰქონდათ გერმანიის გამარჯვებისა განსა-კუთრებით კავკასიის ფრონტზე. ისინი ამ იმედს გერმანიის არმიის უმაღლესი მთავარსარდლობის მიერ 1942 წლის თებერვალში შექმნილი კავკასი-ური ლეგიონების მოქმედებასაც უკავშირებდნენ, ხოლო გერმანიის არმიის საქართველოს ტერიტორიაზე მოსვლას საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ხელსაყრელ პირობად მიიჩნევდნენ, კერძოდ, თუ გერმანელები კავკასიის ფრონტზე გამარჯვების შემდეგ შემოიჭრებოდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე, მაშინ ქართველებს უმალვე უნდა გამოეცხადებინათ საქართველოს დამოუკიდებლობა და შეედგინათ ეროვნული მთავრობა. აამჯერად, გერმანელები აღმოჩნდებოდნენ ფაქტის წინაშე და თითქოს მის გა-უქმებას არ შეეცდებოდნენ, ხოლო გერმანიის არმიაში არსებული ქართული შენაერთები შეიძლებოდა გამხდარიყო ეროვნული არმიის ბირთვი.

შ. მაღლაკელიძის გადმოცემით, ქართველი ემიგრანტების ნაწილს საქართველოში შემოსვლის შემდეგნაირი გეგმა ჰქონდა: "მამისონის უღელ-ტეხილიდან, — წერდა იგი, — უნდა გადმოვსულიყავით საქართველოში. პირველ რიგში მოვუხმობდით კათალიკოს კალისტრატეს და აკადემიის პრეზიდენტს ნ. მუსხელიშვილს, ჩვენ სამნი ე.ი. სამღვდელოება, მეცნიერთა წარმომადგენელი და სამხედრო გამოვიდოდით რადიოთი და საქართველოს დემოკრატიული

რესპუბლიკის აღდგენას გამოვაცხადებდით...” მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველ ემიგრანტთა ნაწილი არ იზიარებდა გერმანელთა მიერ კავკასიის დაუფლებისა და მისი ახლებურად მოწყობის ჰიტლერულ, როზენბერგისეულ გეგმას, რომლის არსი მდგომარეობდა საქართველოს მოქცევაში გერმანიის კონტროლის ქვეშ.

კავკასიური ლეგიონებისაგან, გ. გაბლიანის მოწმობით, შეიქმნა 12 ქართული, 10 სომხური და 8 აზერბაიჯანული ბატალიონი. თითოეულ ბა-ტალიონში 1000მდე კაცი შედიოდა. გარდა ამისა, გერმანელებმა შექმნეს თურქული “ტურკბატალიონები” ქართველების, აზერბაიჯანელების, სომხე-ბის, ჩერქეზების, ჩეჩნების, ინგუშების, ოსების და სხვათაგან. ამ საჯარისო ნაწილების შექმნას სტრატეგიული ჩანაფიქრი ედო საფუძვლად, კერძოდ, თურქეთის მიზიდვა ამ ომში, რათა ეჩვენებინათ მისთვის, რომ მათ — გერმანელებმა უკვე შექმნეს თურქული ჯარი. ამის პარალელურად გერმა-ნელებმა შექმნეს თათართა ჯარი — ყაზანელი თათრებისა და შუა-აზიის ხალხებისაგან, “ნამდვილი “ოქროს ურდო”, — წერს შ.მაღლაკელიძე, რომელსაც არ მოსწონებია ქრისტიანებისა და მაჰმადიანების ერთ საჯარისო შენაერთში გაერთიანება და გერმანელებისთვის ურჩევია ეროვნული ლეგიონების შექმნა.

ამრიგად, კავკასიური ლეგიონების შექმნას გერმანელთა სტრატეგიული მიზნები ედო საფუძვლად, ხოლო ქართველი ემიგრანტებისათვის გერმანიის არმიის ქართული ლეგიონების შექმნის მიზანი საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო. ერთ-ერთი ქართველი ემიგრანტის მოგო-ნება იმის დასტურად გამოდგება, რომ ემიგრანტთა ნაწილს არ ჰქონდა გაცნობიერებული გერმანელთა “დახმარებით” საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის რეალური შესაძლებლობა. ისინი თავიანთი გეგმის რეალიზაციის გზების დასახვისას არ ითვალისწინებდნენ ფაშიზმის იდეოლო-გიის არსს, მის აპოლოგეტთა სტრატეგიულ მიზნებსა და მისწრაფებებს, რომელიც ნაწილობრივ გადმოცემული იყო ჰიტლერის წიგნში “მაინ კამფ”.

კავკასიური ლეგიონებისა და სავალე ბატალიონების ჯარისკაცთა რიცხვი 48 700-ს შეადგენდა, მათგან ქართველთა რაოდენობა 14 000 შეად-გენდა, აზერბაიჯანელებისა — 13 600, სომხებისა — 11 000-ს, ჩრდილოეთ კავკასიელებისა 10 100-ს, სამშენებლო და მომარაგების ნაწილებში ითვლე-ბოდა 21 895 კაცი, მათ შორის ქართველი 6 800, სომეხი — 7 000, აზერბაიჯანელი - 4751, ჩრდილოეთ კავკასიელი 3 000. გარდა ამისა, კავკასიის წარმომადგენლები იყვნენ გერმანელთა სხვა ნაწილებშიც, მათი რიცხვი 32000 კაცს შეადგენდა ანუ კავკასიელების საერთო რიცხვი 102 295 კაცს უტოლდებოდა.

1943 წლის ბოლოსათვის არსებობდა ქართველი ყოფილი ტყვეებისა და ემიგრანტებისაგან შემდგარი 7 ბატალიონი. პირველი ბატალიონი იყო შ.მაღლაკელიძის სახელობის, მეორე ბატალიონი გიორგი სააკაძის სახელო-ბისა, მესამე ბატალიონი — დავით აღმაშენებლის, მეოთხე — თამარ მეფის, მეხუთე — მეფე ერეკლეს, მეექვსე — შოთა რუსთაველის და მეშვიდე ბა-ტალიონი ილია ჭავჭავაძის სახელობისა.

ოპერატიულდივერსიულ სამხედრო ნაწილებს “თამარ I-ს”, “თამარ II-ს და სამთო-სადაზვერვო ბატალიონს “ბერგმანს” (ძირითადად ემიგრან-ტებისაგან შედგებოდა) მონაწილეობა უნდა მიეღოთ კავკასიის ფრონტზე, სადაც გერმანელებმა თითქმის ყველა ეროვნული სამხედრო

შენაერთი გამოიყვანეს — 804-ე, 805-ე, 806-ე აზერბაიჯანული ნაწილები, რომლებიც ქ. ორჯონიკიძის მახლობლად იდგნენ. 809 და 810-ე სომხური ნაწილები, რომლებიც ჩრდილოეთ კავკასიის ხეობებში განალაგეს და 795-ე ქართული ბატალიონი ბაქსანთან და ურუხთან, 796-ე ბატალიონი კი ყუბანში იდგა; ჩრდილოეთ კავკასიური 842-ე, 843-ე, 835-ე და 836-ე ნაწილები იდგნენ პო-ზიციებზე ნალჩიკთან, ჩეკეტთან და ა.შ. მაგრამ ლეგიონერთა შორის არ იყო ერთსულოვნება ებრძოლათ გერმანიის არმიაში. ამის დასტურია ის გარემოება, რომ 1942 წლის შემოდგომაზე პოლონეთის ქ.კრუშინოში შექმნილი პირველი ბატალიონი ანუ "გეორგიენ ლეგიონ"-ის მეთაური შ.მაღლაკელიძე — კავკასიაში ბრძოლის მონაწილე — იგონებს, რომ მდ.ბაქსანის ნაპირზე იდგა 392-ე ქართული დივიზია გენ. გ. ყურაშვილის მეთაურო-ბით (1942 წლის ოქტომბერში 392-ე დივიზიას მეთაურობდა გენ. ყუფარაძე — მ.ნ.). 1942 წლის ოქტომბერში საბჭოთა არმიის მხარეზე გადასულა 33 ქართველი ლეგიონერი. ამ ფაქტს აკონკრეტებს გ. გაბლიანი, მისი მოწმო-ბით

3 ოქტომბერს წითელი არმიის მხარეზე გადასულა პირველად სამი ქართველი ლეგიონერი, უნტერ ოფიცრები წულაია და მურვანიძე, ლეიტე-ნანტი ი. ჯაფარიძე. მათ საბჭოთა სარდლობისათვის წარუდგენიათ ლეგიონის ჯარისკაცებისა და მეთაურების მიმართვა იმის თაობაზე, რომ ლეგიონის 750 კაციან შემადგენლობას არ სურს იომოს თავისი ძმების წინააღმდეგ, კავკასიას ძირითადად ხომ ეროვნული, პირველ ყოვლისა, ქართული დივიზიები იცავდნენ. ლეგიონი პირობითი ნიშნის მიცემისთანავე მზად ყოფილა წითელი არმიის მხარეზე გადასასვლელად შეიარაღებითა და აღალით. მაგრამ ჩანაფიქრი ვერ განხორციელდა, რადგან ლეგიონერთა გადაწყვეტილება გასცეს, თუმცა ცალ-ცალკე და ჯგუფურად ისინი მაინც გადადიოდნენ საბჭოთა არმიის მხარეზე. გ.გაბლიანი ამ ფაქტს უკავშირებდა ტაბიძისა და წიკლაურის მიერ სამხედრო ტყვეებისა და ემიგრანტთა შემადგენლობით შექმნილ ოპერატიულ-სამხედრო ორგანიზაცია "ბერგმანში" არალეგალური კომუნისტური ორგანიზაციის შექმნას. გ. გაბლიანი აღნიშ-ნავს 33 ლეგიონერის გადასვლას საბჭოთა არმიის მხარეზე.

ამ ფაქტს ადასტურებს ასევე რუსულენოვანი გამოქვეყნებული დოკუმენტი, რომელშიც ნათქვამია, რომ გერმანელები სასტიკად გაუსწორდნენ ქართველ ჯარისკაცებს, როგორც კი გაიგეს მოწინააღმდეგის მხარეზე მათი გადასვლის ამბავი. გერმანელებმა 795-ე ქართულ ბატალიონს ალყა შემოარ-ტყეს და განაიარაღეს, ხოლო გადასვლის ინიციატორი მურვანიძე დახვრი-ტეს. ამას ადასტურებს შ. მაღლაკელიძეც, რომელიც იმასაც აღნიშნავს, რომ როდესაც მურვანიძე გაასამართლეს და ბუნკერიდან ამოიყვანეს, მაღლაკელიძე სთხოვდა მას თავი მოეკლა, მაგრამ მურვანიძემ ეს არ გააკეთა. გერმანელებმა იგი დახვრიტეს. რაც შეეხება დანარჩენთა დასჯას, თავდაპირველად გერმანელებს გადაუწყვეტიათ დაეხვრიტათ საბჭოთა არმიის მხარეზე გადასვლის მსურველი ბატალიონის ყოველი მეორე ჯარისკაცი, მაგრამ გადაწყვეტილება შეუცვლიათ და ყოველი მეათე ჯარისკაცის დახვრეტა და-უდგენიათ, ბოლოს გერმანელთა სარდლობის ბრძანებით ამ განზრახვაზე ხელი აუღიათ. მრავალი ქართველი ლეგიონერი დაიღუპა კავკასიის ფრონ-ტზე, ბაქსანის, ურუხის და სხვა უბნებზე. გადარჩენილი ლეგიონერები შეიყვანეს ვერმახტის ერთგულ "ბერგმანის" ნაწილების შემადგენლობაში, ან მათ ჯგუფებს სხვა ფრონტებზე გასაგზავნად აკონწიებდნენ. ქართული ლეგიონი დაანაწილეს. 822-ე ქართული

ბატალიონის დისლოკაციის ადგილი გახდა ჰოლანდია. აქედან იგი კუნძულ ტექსელზე გადაიყვანეს, სადაც იგი აუჯანყდა გერმანელებს 1945 წ. 6 აპრილს. 796-ე ბატალიონი გადაიყვანეს იტალიაში, 799-ე კი დანიაში ზღვისპირა ხაზის დასაცავად. 795-ე ბატალიონი, რომელიც 4 ასეულისაგან შედგებოდა, საფრანგეთში ჩარჩა, გერმა-ნელთა განდევნის შემდეგ კი დაიფანტა.

საბჭოთა არმიის მხარეზე გერმანიის არმიის ქართველ ლეგიონერთა გადასვლის ფაქტს, დროსა და ადგილს (1942 წლის 26 ნოემბერს, სემაშხოს მთის მარჯვენა ფლანგზე) აღნიშნავს გერმანელი სარდალი რ.კონრადი. მაგრამ ეს სხვა შემთხვევაა.

კავკასიის ფრონტზე შეიქმნა ერთგვარად პარადოქსული სიტუაცია. მდ.ბაქსანის ერთ მხარეს იდგნენ ქართული ეროვნული დივიზიები საბჭოთა არმიის შემადგენლობაში, საქართველოს დასაცავად ფაშისტური ოკუპა-ციისაგან, ხოლო — მეორე მხარეს — ქართველი ლეგიონერები კავკასიის დამცველთა წინააღმდეგ გერმანული არმიის შემადგენლობაში, მათი წარმოდგენით საქართველოს ეროვნული ინტერესების დასაცავად. ერთნიც და მეორენიც ბედკრული საქართველოს შვილები იყვნენ. ამ შერკინების ბედის გადაწყვეტაში წითელ არმიაში მებრძოლი საქართველოს შვილებისათვის მთავარი იყო არ დაეშვათ გერმანელთა შემოჭრა საქართველოს ტერი-ტორიაზე. გერმანელებისადმი დამოკიდებულების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენდა საერთო-სახალხო სიძულვილი ფაშიზმისადმი მის მიერ მშვიდობიანი მოსახლეობის მიმართ გამოყენებულ ბარბაროსულ ბოროტმოქმედებათა გამო.

ყოფილ ლეგიონერთა ნაწილი და ისინი, ვინც გერმანიის სადამსჯელო ორგანოებში თანამშრომლობდნენ, ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში დარჩნენ და სამშობლოში დაბრუნება ვერ გაბედეს საბჭოური რეჟიმის პირობებში.

ვ. რცხილაძე სავსებით მართებულად აღნიშნავს, რომ "გერმანიის მხარეზე მებრძოლი უმეტესი ქართველი მეომრისათვის არ შეიძლება ფაშიზმის დანაშაულობათა გადაბრალება, პირიქით... ისინი ყოველთვის პატივის-ცემას იმსახურებდნენ... მაგრამ მათი იდეალიზება მაინც არ შეიძლება. საქმე ისაა, რომ გერმანიის მხარეზე მებრძოლი ქართველი მეომრები ობიექ-ტურად მაინც დანაშაულებრივი, შეიძლება ითქვას, სატანური სახელმწიფოს სამსახურში იყვნენ ჩაყენებულნი"

ანტისაბჭოთა ჯგუფები.

30-იანი წლების მეორე ნახევრის მასობრივმა რეპრესიებმა განსაკუთრებით დიდი გავლენა მოახდინა ახალგაზრდობის დამოკიდებულებაზე საბჭოური რეჟიმისადმი, გაამძაფრა მათში წინააღმდეგობის სული, მით უმეტეს, რომ ბევრმა საკუთარი ოჯახის თავ-ზე იწვნია ეს ტრაგედია. ამგვარი განწყობილება იმასთან ერთად, რომ არ ჩამკვდარა საქართველოში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი სულისკვეთება, გამოვლინდა გერმანიის მიერ საბჭოთა კავშირისათვის თავსმოხვეული მძიმე ომის ვითარებაში. ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში საქართველოდან ჩაბმული 700 ათასამდე მეომარის გვერდით, რომელთაგან აბსოლუტურ უმრავლესობას სამხედრო ვალდებულნი შეადგენდნენ, თბილისში და საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ომის პირველ წლებში წარმოიშვა არალე-გალური ანტისაბჭოთა ჯგუფები. თბილისის ასეთ ჯგუფს "1942 წლის შეთქმულებად" იხსენიებდნენ.

ალბათ მტკიცება არ სჭირდება იმას, რომ საქართველო, როგორც საბ-ჭოთა კავშირის შემადგენელი ნაწილი, ვერ ასცდებოდა მეორე მსოფლიო ომში მონაწილეობას, იგი ძალაუნებურად აღმოჩნდა ომში ჩართული. ზო-გიერთთა აზრით, საქართველოსთვის საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომი თითქოს არ წარმოადგენდა სამამულო ომს. მაგრამ განსაკუთრებით კავკასიისათვის ბრძოლა ხომ საქართველოს ტერიტორიაზე ომის ხანძრის აღკვეთას ისახავდა მიზნად. ფაშიზმის წინააღმდეგ მებრძოლ ხალხებს ომი აღქმული და გაცნობიერებული ჰქონდათ როგორც ბრძოლა საკუთარი სამშობლოს, მამულის დასაცავად ფაშისტური ოკუპანტებისაგან. ამ ხალხე-ბის რიგში იდგა ქართველი ხალხი.

არანაკლებ ტრაგიკული აღმოჩნდა იმათი ბედი, ვისაც სამშობლოს ბედ-იღბალზე ზრუნვა და კეთილშობილური მიზანი დანაშაულად, ღალა-ტად ჩაუთვალეს და სასტიკად დასაჯეს. შესანიშნავი მწერლის ლევან გოთუას თაოსნობით შეიქმნა თბილისში "საქართველოს ეროვნული თავდაცვის კომიტეტი", რომელშიც გაერთიანდა თბილისის სახელმწიფო უნივერ-სიტეტის რამდენიმე სტუდენტი, ასპირანტი და კურსდამთავრებული და სხვ.

უნივერსიტეტის და სხვა უმაღლესი სასწავლებლების კურსდამთავრე-ბულთ ენიჭებოდათ ლეიტენანტის ან უფროსი ლეიტენანტის სამხედრო წოდება. ამიტომ ომის დაწყების შემდეგ, როგორც თადარიგის ოფიცრები ისინი გაიწვიეს არმიაში და გაამწესეს ავჭალაში მდგომ სამხედრო ნაწილ-ში. იქ თავი მოიყარეს უნივერსიტეტელმა ნაცნობ-უცნობებმა, რამაც ხელი შეუწყო იმას, რომ ახალგაზრდებმა ერთად დაიწყეს ფიქრი იმაზე, თუ რა ბედი ეწეოდა საქართველოს გერმანელებს კავკასიონის ქედი რომ გადმოელახათ. ეშინოდათ ორი დიდი სახელმწიფოს სამკვდრო-სასიცოცხლო შერ-კინებას საქართველო მთლად არ გადაეთელა. ამიტომ შეუდგნენ გზების ძიებას და მიზნად დაისახეს პროტესტი გამოეცხადებინათ ომის წინააღმდეგ, უარი ეთქვათ საბჭოთა ჯარში სამსახურზე და ეზრუნათ ანტისაბ-ჭოთა მოძრაობის შესაქმნელად. მაგრამ მათ მიზანს ვერ მიაღწიეს.

არ არის ცნობილი "ავჭალის ორგანიზაციის" წევრთა ზუსტი შემად-გენლობა ან ანტისაბჭოთა მოძრაობის წამომწყების სახელი; ვარაუდობენ, რომ აზრი ამ მოძრაობის შექმნისა ეკუთვნოდა გ.იმერლიშვილს, იდეური ლიდერი კ.ხიმშიაშვილი იყო, რომელიც ერთხანს განჯაში, შემდეგ გორში დისლოცირებულ სმხედრო ნაწილში მსახურობდა, მაგრამ ხშირად ჩნდებოდა უნივერსიტეტში და კავშირში იყო ანტისაბჭოთა ჯგუფის ძირითად ბირთვთან, თუმცა პოლიტიკური გაერთიანებაორგანიზაცია არ ჩამოყალი-ბებულა, ისე გაუსწორა ანგარიში ტოტალიტარულმა რეჟიმმა ანტისაბჭოურად განყობილთ თუ საკუთარი მამულის კეთილდღეობისათვის მებრძოლთ.

1941 წლის სექტემბერში შეიარაღებული აჯანყების მცდელობის ბრალდებით თბილისში დააპატიმრეს 33 კაცი, როგორც "არალეგალური სამხედრომეამბოხური ფაშისტური ორგანიზაციის" (ასეთი იარლიყი მიაკერეს) წევრები, რომელთაც შეიარაღებული აჯანყების განზრახვა არ ჰქონდათ და არც შეიძლებოდა ჰქონოდათ, რადგან მისი მოწყობა იმ უმკაცრე-სი რეჟიმის პირობებში შეუძლებელი იყო, როდესაც გაფანტული ანტისაბ-ჭოთა ჯგუფი საქმიანობის დაწყებას ვერც კი ასწრებდა, ისე ექცეოდა სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის ხელში. "შეთქმულნი" საქართველოში გერმანელთა შემოსვლის იმედს შეჰყურებდნენ და შესაძლებლად

თვლიდენ გერმანელებთან მოლაპარაკების გამართვას საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების მიზნით.

ასეთსავე მიზანს ემსახურებოდა მეორე გაერთიანება, რომლის შექმნა უშუალოდ იყო დაკავშირებული თბილისის არალეგალურ ჯგუფთან. "სამანი" — საქართველოს აყვავებისათვის მებრძოლი ნაციონალისტები, დაფუძნდა თუშეთში ს.ზემო ალვანის მკვიდრთა ადამ ბობღიაშვილის (თბილისის სახ.უნივერსიტეტის სტუდენტი) და ფანცალა იმედიძის ინიციატივით. "სამანში" — ომის დეზერტირთა ჯგუფიც შედიოდა. სამანლებს არ მოსწონდათ სოციალისტური წყობა, ამიტომ გამარჯვების შემთხვევაში უნდოდათ მოეშალათ არსებული ეკონომიკური სისტემა და აღედგინათ ცხოვრება-განვითარების ბუნებრივი გზა. ისინი არ აპირებდნენ ბრძოლას გერმანელებთან და საბჭოთა არმიის დამარცხების შემთხვევაში გადაწყვეტილი ჰქონდათ გაემართათ მოლაპარაკება გერმანელებთან, როგორც დამოუკიდებელი ქვეყნის წარმომადგენლებს და თუ მათი მცდელობა მიზანს ვერ მიაღწევდა, სიცოცხლე გაეწირათ სამშობლოსათვის.

ანტისაბჭოთა მოძრაობის მონაწილეთა შორის 17-ს სასჯელის უმაღლესი ზომა — დახვრეტა მიესაჯა. მათ შორის: გ.ახობაძეს (ეწეოდა მთარ-გმნელობით მუშაობას, მისი მამა 1937 წ., როგორც "ხალხის მტერი" და-უხვრეტიათ საფიჩხიის ტყეში), გ. თარგამაძეს (უნივერსიტეტის ასპირანტი, მამამისი რეპრესირებული იყო 1924 წ.), გ. იმერლიშვილს, მ. საბაშვილს (მისი მამა და ბიძა დაუხვრეტიათ 1924 წ.), გ.ჭალაგანიძე (უნივერსიტეტის ასპირანტი), თ. შანშიაშვილს (მწერალი), გ. ძიგვაშვილს (მწერალი, რომელ-საც ხელნაწერებიც გაუნადგურეს), კ. ხიმშიაშვილს (იდეური ხელმძღვანელი), კ. ჯოგლიძეს (ორგანიზატორი), დანარჩენებს ანტისაბჭოთა პროპაგანდისა და "შეთქმულებთან" თანამშრომლობის ბრალდებით სხვადასხვა ვადით გადასახლება მიუსაჯეს. 22 წელი გაატარა გადასახლებაში ლ.გოთუამ. გადასახლებულთა შორის იყო ერთადერთი ქალი თინათინ გონიაშვილი. რეპრესიები შეეხო ფილოსოფოსებს მ. გოგიბერიძეს, ზ. მიქელაძეს, ფილოლოგებს ბ. ფოჩხუას და მ. აბულაძეს, ლიტერატორ კ. ბუაჩიძეს, სასამართლო პროცესზე გაანთავისუფლეს თინათინ თუშმალიშვილი, მ. არეშიძე და ლ. კვაჭაძე, რადგან არ დაუმტკიცდათ წაყენებული ბრალდებანი.

ანტისაბჭოთა წინააღმდეგობა საქართველოში მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში პოლიტიკურ მოძრაობად არ ჩამოყალიბებულა. ცალკე ჯგუფე-ბის სახით არსებული ორი გაერთიანებაორგანიზაცია, რომელთაც არ ჰქო-ნდათ კავშირი არც ჩრდილოეთ კავკასიის, არც სომხეთის და არც აზერბა-იჯანის ანტისაბჭოთა მოძრაობასთან, არც ქართულ ემიგრაციასთან, არც გერმანიის არმიასა და დაზვერვასთან, ჩანასახშივე იქნა განადგურებული საბჭოთა სადამსჯელო ორგანოების მიერ.

მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების დეპორტაცია საზღვრისპირა რაიონებიდან.

საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის დაწყე-ბისთანავე, საბჭოთა უშიშროების ორგანოებმა, გერმანელი მოსახლეობა პირწმინდად გაასახლეს საქართველოდან.

სამწუხაროდ, საქართველოდან გასახლებულ გერმანელთა ზუსტი რიცხვი არ გაგვაჩნია, მაგრამ ცნობები მათ საცხოვრისზე ჩასახლებულ კოლმეურნეთა და კოლმეურნეობათა რაოდენობის შესახებ გვიქმნის წარმოდგენას ამ აქციის მასშტაბის თაობაზე, გვაძლევს გადასახლებულთა რაოდენობის მიახლოებით განსაზღვრის შესაძლებლობას.

გერმანელთა გასახლების შემდეგ მათ საცხოვრისზე ლუქსემბურგის, თეთრიწყაროს, წალკისა და ყარაიაზის რაიონებში საქართველოს მცირემიწიანი რაიონებიდან კოლმეურნეობებისა და კოლმეურნეთა დასახლების შესახებ საქართველოს სამთავრობო დადგენილება მიღებულ იქნა 1941 წლის 23 აგვისტოს.

სამთავრობო გეგმის მიხედვით, ლუქსემბურგის (აწ. ბოლნისი) რაიონში უნდა ჩასახლებულიყო 200-200 კომლი ჭიათურის, ცაგერისა და ონის რაიონებიდან, 100-100 კომლი ქუთაისის, გეგეჭკორისა და ჩხარის რა-იონებიდან, 50-50 კომლი ჩხოროწყუს, წალენჯიხის, მაიაკოვსკისა და ვანის რაიონებიდან. სოფ. ტრაუბერგის კოლმეურნეობაში "როტეფანე" საჩხერის რაიონიდან უნდა ჩასახლებულიყო 150 კაცი; თეთრიწყაროს რაიონის სოფ. ასურეთის კოლმეურნეობაში — 300 კომლი ამბროლაურის რაიონიდან, სა-გარეჯოს რაიონის სოფ. სართიჭალის კოლმეურნეობაში 200 კომლი ორჯო-ნიკიძის (ხარაგოულის) რაიონიდან, 50 კომლი გურჯანიის რაიონის სოფ. ჭერემიდან, 70 კომლი გურჯანიის მთიანი სოფლებიდან, წალკის რაიონის სოფ. როზენბერგის კოლმეურნეობაში 100 კომლი, 50-50 კომლი დუშეთისა და თიანეთის რაიონებიდან. ახალქალაქის რაიონიდან — 100 კომლი, ბოგდანოვკის (აწ. ნინოწმინდა) რაიონიდან — 50 კომლი, ყარაიაზის რაიონის ტელმანისა და რ. ლუქსემბურგის სახელობის კოლმეურნეობებში გერმა-ნელთა საცხოვრისზე უნდა დასახლებულიყო 110 კომლი და 70 კომლი თბილისიდან.

დასახელებული რაიონებიდან გასახლებულ გერმანელთა კოლმეურ-ნეობები უნდა შეევსო საქართველოს სხვადასხვა რაიონიდან ჩამოსახლე-ბულ 2350 კომლს ანუ არანაკლებ 10-11 ათას კაცს. სულ თბილისიდან და სხვა ქალაქებიდან გადასახლებულ გერმანელთა რაოდენობა შეადგენდა არა ნაკლებ 25 ათას კაცს.

მეორე მსოფლიო ომის პერიოდის დემოგრაფიულ პროცესში განსა-კუთრებული ადგილი უკავია 1944 წლის ნოემბერში თურქეთის სასაზ-ღვრო ზონიდან, ისტორიული სამცხე-ჯავახეთიდან, მაჰმადიანი მოსახლეო-ბის დეპორტაციას.

დოკუმენტური მასალები შესაძლებლობას გვაძლევენ ეჭვმიუტანელი სიზუსტით დავადგინოთ გასახლებულთა საერთო რიცხვი, მათი ეროვნული და კომლობრივი შემადგენლობა.

1944 წლის მაისში საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა სამინისტროს გაეგზავნა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივნის კ.ჩარკვიანისა და საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის ვ.ბაქრაძის წერილი — დოკუმენტი, რომელიც შეიცავდა საზღვრისპირა ზონიდან მოსახლეობის ნაწილის გასახლების მიზანშეწონილების დასაბუთებას, გასახლების დეტალურ გეგმას და გასახლების რაიონებში საქართველოს მცირემიწიანი კუთხეებიდან ქართული მოსახლეობის ჩასახლების სავარაუდო მონაცემებს.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასეთ ინიციატივას რესპუბლიკის ხელმძღვა-ნელობა ვერ გამოიჩენდა, თუ სათანადო დირექტივა არ ექნებოდა. ამ გეგმის მიხედვით ახალციხის რაიონებიდან უნდა გაესახლებინათ 4200 კომლი, 23 ათასი სული; ადიგენის რაიონიდან — 5650 კომლი, 30 ათასი სული, ასპინძის რაიონიდან — 4220 კომლი, 21 ათასი სული და ახალქალაქის რაიონიდან 790 კომლი, 3500 სული, სულ კი 24 860 კომლი, 77 500 კაცი. თავდაპირველად მათ გასახლებას ვარაუდობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს რაიონებში. მითითებულია ისიც, რომ სამცხე-ჯავახეთის ზემოხსენე-ბული რაიონების მცხოვრებთა შორის რეპრესირებულთა და ემიგრანტთა 200 ოჯახის გადასახლებადასახლება ქართულ რაიონებში არასასურველი იყო, ამიტომ მათი როგორც სპეცკონტინგენტის დეპორტაცია უნდა განხორციელებულიყო რესპუბლიკის გარეთ, ყაზახეთში.

ფრიად საგულისხმოდ გვეჩვენება ის გარემოებაც, რომ ამავე გეგმით გათვალისწინებული იყო 660 კომლის ჩასახლება მესხეთიდან ყვარლის რა-იონის იმ სოფლებში, საიდანაც გაასახლებდნენ დაახლოებით ასეთივე რაოდენობის ლეკებს დაღესტნის ავტონომიურ რესპუბლიკაში.

დადგენილება საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან თურქების, ქურთებისა და ჰემშინების გასახლების შესახებ საბჭოთა კავშირის თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტს მიუღია 1944 წლის 31 ივლისს, ხოლო იმავე წლის 20 სექტემბერს შესაბამისი ბრძანება გაუცია შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს.

საარქივო წყაროების მიხედვით, რომლებიც იძლევიან ზუსტ და სანდო მონაცემებს საზღვრისპირა რაიონებიდან გასახლებული სპეცკონტინ-გენტის რაოდენობისა და ეროვნული შემადგენლობის შესახებ, ისტორიული სამცხე-ჯავახეთიდან, კერძოდ, ადიგენის, ახალქალაქის, ახალციხის, ასპინძის, ბოგდანოვკის რაიონებიდან და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის — ხულოს, ქედის, ქობულეთისა და ბათუმის რაიონებიდან, ქ. ბათუმიდან ეროვნული ნიშნის მიხედვით, 1944 წლის 15 ნოემბრისათვის გაა-სახლეს 15 568 კომლი ანუ 69 869 კაცი, მათ შორის თურქების

13 434 ოჯახი, ანუ 59 780 კაცი, ქურთების 1 820 ოჯახი, ანუ 8627 კაცი და ჰემშინების 304 ოჯახი, ანუ 1462 კაცი.

ჰემშინები წარმოადგენდნენ სომეხ მუსლიმთა ეთნიკურ ჯგუფს, რომელსაც ისტორიულად ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში უცხოვრია, შემდეგ დამკვიდრებულა და შემორჩენილა მდ.ჭოროხის დასავლეთით მა-ღალმთიან ნაწილში, ამიტომ სრულიად ბუნებრივად იყვნენ შემორჩენილნი მხოლოდ მთიან აჭარასა და ნაწილობრივ შავიზღვისპირეთში — ბათუმის, ქობულეთის რაიონებსა და ქ. ბათუმში.

1944 წლის ნოემბერში ყვარლის რაიონიდან გაასახლეს ავრეთვე ლე-კები. ეს აქციაც ნავარაუდევი იყო საზღვრისპირა რაიონებიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის გასახლების თავდაპირველ გეგმაში. ამ გეგმით გათვალისწი-ნებული იყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან კოლმეურნეთა 660 კომლის ჩასახლება ყვარლის რაიონის იმ სოფლებში, საიდანაც გაასახლებდნენ ლეკებს, დაახლოებით ამდენივე რაოდენობისას — 3 ათასამდე კაცს. ლეკე-ბიც

საზღვრისპირა რაიონებიდან გასახლებულ სპეცკონტინგენტის შემად-გენლობაში მოხვდნენ და ამიტომ გაასახლეს ისინი არა დაღესტნის ავტო-ნომიურ რესპუბლიკაში, არამედ შუა-აზიის რესპუბლიკებში.

საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის დეპორტაციის — თავისთავად ამ მეტად არაჰუმანური აქციის შესახებ რაიმე მინიშნებას ამ საკითხზე დოკუმენტური წყაროები არ შეიცავენ. მაგრამ არის ლიტერატურაში გამოთქმული აზრი იმის თაობაზე, რომ სამცხე-ჯავახეთიდან გასახლებული მაჰმადიანების მესხეთისადმი ერთგულება მოჩვენებითი იყო, რომ მათი უფროსი თაობა საკუთარი ქვეყნის საზიანოდ ყოველთვის თურქეთისაკენ იყურებოდა. ისიც საგულისხმოა, რომ თურქეთის სასაზღვრო რაიონებიდან სპეცკონტინგენტის გასახლების აქცია განხორციელდა ომის ვითარებაში, როდესაც თურქეთი, რომელსაც პოლიტი-კური მიზნები ფრიად შენიღბული ჰქონდა, ფაშისტური გერმანიის მხარე-ზე გამოდიოდა. მას საბჭოთა საზღვართან დისლოცირებული ჰყავდა 26 დივიზია. ეს გარემოება აუცილებელს ხდიდა საბჭოთა კავშირის სახელმწიფოს საზღვრის დაცვის გაძლიერების ღონისძიებათა შემუშავება-განხორ-ციელებას. საზღვრისპირა რაიონის მაჰმადიანი მოსახლეობის შესაძლო მოქმედებას, განწყობილებას სახელმწიფო საზღვრის უშიშროებისადმი დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ცნობილია, რომ მეორე მსოფლიო ომი გულისხმობდა საბჭოთა კავ-შირის საომარ მოქმედებას იაპონიის წინააღმდეგ მანჯურიაში მდ.ხალხინ-გოლთან, საბჭოთა კავშირფინეთის ომს 1939-1940 წწ. და საბჭოთა კავშირის მონაწილეობას მოკავშირეთა ომში იაპონიის წინააღმდეგ. ამ სამხედრო კამპანიებში მონაწილეობდნენ საქართველოს წარგზავნილნიც, მაგრამ მათი როგორც რაოდენობის (ივარაუდება იაპონიის წინააღმდეგ ომში საქართველოდან 8-9 ათასამდე მეომრის მონაწილეობა), ასევე მათ შორის დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა რიცხვის შესახებ ზუსტი ცნობები არ გაგვაჩნია.

90-იანი წლების დასაწყისიდან, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, ყოფილი საბჭოთა კავშირის თავდაცვის სამინისტროს პოდოლსკის არქივში შედგა საბჭოთა კავშირის დიდ სამამულო ომში დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა სიები (კომპიუტერული ბანკისათვის) რესპუბლი-კების მიხედვით, რომელიც შეიცავს სრულ ინფორმაციას თითოეული მებრძოლის შესახებ. სიების დამუშავების საფუძველზე დადგინდა დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა საერთო რაოდენობა, ასევე მათ შორის ქართველების და სხვა ეროვნების პერსონალია. აღმოჩნდა, რომ მეორე მსოფლიო ომში საქართველოდან გაწვეულთაგან დაღუპულების და უგზო-უკვლოდ დაკარგულების საერთო რაოდენობამ შეადგინა 163 311 კა-ცი, ანუ გაწვეულთა საერთო რაოდენობის 23,3%, მათგან ქართველების რიცხვმა — 117 031 კაცი, ანუ დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარ-გულთა საერთო რაოდენობის დაახლოებით 66 პროცენტი, ხოლო სხვა ეროვნების წარმომადგენელთა რაოდენობამ — 46 293 კაცი.

მხედველობაში მისაღებია, რომ უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა შორის ზოგიერთი ცოცხალი აღმოჩნდა. მათ შორის ევროპის ქვეყნებში გაყვანილ ტყვეთაგან ზოგიერთი სამშობლოში დაბრუნდა (მაგალითად, კუნძულ ტექსელზე აჯანყებული ქართული ბატალიონიდან გადარჩენილი 230 კაცი დაბრუნდა საქართველოში), ზოგმა სხვადასხვა ქვეყანაში ჩასახლება

არჩია. მაგრამ არის მეორე გარემოებაც. ეს არიან 1946-1947 წლებში, ომის დამთავრების შემდეგ, ომში მიღებული ჭრილობებისაგან დაღუპულები, რომლე-ბიც ჩვენ მიერ დამუშავებულ სიებში, ბუნებრივია, არ არიან დაფიქსირე-ბულები.

უნდა მივუთითოთ იმ გარემოებაზეც, რომ შეირაღებულ ძალებში გაწვეულთა დიდი უმრავლესობა იბრძოდა ფრონტზე, მაგრამ ნაწილი გამწესებულ იყო თავდაცვით მრეწველობაში სამუშაოდ, საინტენდანტო სამსახურში, სადაც, ცხადია, მსხვერპლი ნაკლები იყო.

უთუოდ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც ზოგიერთს არმიაში გაწვეულთაგან აბრუნებდნენ შინ ავადმყოფობის გამო. მაგალითად, მარტო 1944 წლის 1 მარტიდან იმავე წლის 1 დეკემბრამდე ავადმყოფობის მიზეზით საქართველოში დაბრუნებულ იქნა 52 879 კაცი.

შიდამიგრაციული პროცესები. 1943-1944 წლებში ყირიმიდან, ჩრდილოეთ კავკასიიდან და საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების დეპორტაციასთან იყო დაკავშირებული იმიერკავკასიის დაცარიელებული ტერიტორიის ერთ ნაწილში საქართველოს მაღალმთიანი, ძირითადად რაჭისა და სვანეთის მცირემიწიანი სოფლებიდან მოსახლეობის ნაწილის გადასახლება. კავკასიონის ქედის გადაღმა საქართველოს მოსახლეობის ნაწილის დასახლებას უნდა შეეტანა ცვლილებები საზღვრის მოხაზულობაში, ამჯერად საქართველოს ტერიტორიის გაფართოების თვალსაზრისით.

სსრ კავშირის სახალხო კომისართა საბჭომ 1943 წლის 6 ნოემბერს მი-იღო გადაწყვეტილება საქართველოს სსრ რესპუბლიკის შემადგენლობაში თებერდის რაიონის შეყვანის შესახებ. თებერდის რაიონი შეიქმნა სტავროპოლის მხარის ყოფილი ყარაჩაის ავტონომიური ოლქის უჩხუნელის და მიქოიანის რაიონებისაგან.

1944 წლის დამდეგიდან შეიცვალა თებერდის რაიონის ადმინისტრა-ციულ-ტერიტორიული სტატუსი.

საქართველოს კომპარტიის (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს 1944 წლის 8 იანვრის დადგენილებით საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტე-ტის პოლიტბიუროს დადგენილების - "ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ლიკვიდაციისა და მისი ტერიტორიის ადმინისტრაციული მოწყობის შესახებ" შესაბამისად დამტკიცდა ქლუხორის რაიონის შექმნა საქართველოს შემადგენლობაში. ამ დროიდან თებერდის რაიონს ქლუხორის რაიონი ეწოდა.

სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა 1944 წლის 7 მარტს გამოსცა ბრძანებულება, რომლის თანახმად საქართველოს რესპუბლიკის შემადგენლობაში ჩართულ იქნა ყოფ. ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკის შაროევის რაიონის დასავლეთი ნაწილი, გალაშკინსკის და პრი-გოროდის რაიონების სამხრეთი ნაწილი და ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გიზელის რაიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი. ეს ტერიტორია გადავიდა ყაზბეგის რაიონის ფარგლებში.

ამავე ბრძანებულებით შეტანილ იქნა ცვლილება რსფსრ და საქართველოს სს რესპუბლიკის არსებულ სახელმწიფო საზღვრებში.

ამასთან, საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1944 წლის 8 აპრილის ბრძანებულებით საქართველოს ზემო-სვანეთის რაიონის შემადგენლობაში იქნა შეყვანილი ყაბარდოს ავტონომიური რესპუბლიკის იალბუზის და ნაგორნის რაიონის სამხრეთდასავლეთი ნაწილი. ამ გადაწყვეტილების საფუძველზე 1944 წლის 3 მაისს გადაწყდა შექმნილიყო იალბუზის სასოფლო საბჭო ზემო-სვანეთის რაიონის შემადგენლობაში და იალბუზის სასოფლო საბჭოს მთელი ტერიტორია გადასცემოდა საქართველოს.

ქლუხორის რაიონში საქართველოს მაღალმთიანი, მცირემიწიანი ად-გილებიდან კოლმეურნეთა გადასახლება დასრულდა 1944 წლის ზაფხულ-ში.

საქართველოს ტერიტორიის ჩრდილოეთით გაფართოება გაუქმდა 50-იანი წლების მეორე ნახევარში სტალინის პიროვნების კულტის კრიტიკასთან დაკავშირებით ხრუშჩოვის ხელისუფლების მიერ სტალინის მმართველობის წლებში განხორციელებულ ღონისძიებათა კარდინალური შეცვლადაგმობის პოლიტიკის გატარების შედეგად.

კულტურა ომის წლებში.

მეორე მსოფლიო ომმა დიდი გავლენა მოახდინა განათლების სისტემაზე. გერმანია-საბჭოთა კავშირის ომის დაწყების უმალვე სასკოლო შენობათა ნაწილი საქართველოში გადაეცა სამხედრო უწყებას ევაკოჰოსპიტლების, ყაზარმებისა და ჯარის შტაბებისათვის. ამან გამოიწვია სასკოლო ქსელისა და შესაბამისად მოსწავლეთა რიცხვის შემცირება, კერძოდ, ოფიციალური სტატისტიკის მიხედვით ზოგად-საგამანათლებლო სკოლების რაოდენობა რესპუბლიკაში ომის ბოლოს — 1945-1946 სასწავლო წლისათვის შემცირდა 397 ერთეულით, ხოლო მოსწავლეთა რაოდენობა 1381 ათასით 1940-1941 სასწავლო წელთან შედარებით (4114 სკოლა 766,8 ათასი მოსწავლე), უფრო მეტად შემცირდა დაწყებითი განათლების სკოლების რიცხვი.

მაღალი იყო სკოლებიდან მოსწავლეთა განთესვის მაჩვენებელი, რის გამოც მიღებულ იქნა ზომები საღამოს სკოლების ქსელის გაფართოები-სათვის. თუ ომის დაწყებამდე საქართველოში ითვლებოდა 260 საღამოს სკოლა 26 ათასი მოსწავლით, 1944 წ. ამ სკოლების რიცხვი გაიზარდა 495მდე, ხოლო მოსწავლეთა კონტინგენტი 39 ათასამდე.

სახალხო განათლების სისტემას დიდი სიძნელეები შეუქმნა საბჭოთა კავშირის ფრონტისპირა ზონიდან და სხვა რაიონებიდანაც ევაკუირებული ბავშვების დიდი რაოდენობით მიღებამ და სწავლებაში ჩაბმამ. ამ მიზნით შეიქმნა ახალი საბავშვო სახლები. ამასთან არსებულ საბავშვო დაწესებულებებში გადიდდა ადგილების რაოდენობა.

1944 წ. მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება საქართველოში, ასევე სხვა ეროვნულ რესპუბლიკებში რუსული ენის სწავლების გაძლიერებისათვის, პირველ რიგში, არმიაში სამსახურის სირთულეებთან დაკავშირებით. საშუ-ალო სკოლებში შემოიღეს სამხედრო საქმის და სასოფლო-სამეურნეო დარგების სწავლება სოფლის მეურნეობაში მუშახელის შექმნილი დეფიცი-ტის შემსუბუქებისა და სოფლისადმი დახმარების მიზნით. ეს ერთგვარად მძიმე ტვირთად აწვებოდა სასკოლო განათლებას.

საკავშირო მთავრობის გადაწყვეტილებით 1943-1944 სასწავლო წლის დასაწყისიდან ქვეყნის 77 ქალაქში, მათ შორის საქართველოს ქალაქებში შემოღებულ იქნა ქალვაჟთა ცალ-ცალკე სწავლება. 1944 წლის 1 ივნისის დადგენილებით კი დაწესდა გამოცდები მეოთხე და მეშვიდე კლასებში, საშუალო სკოლის დამთავრება სიმწიფის ატესტატით, ხოლო მაღალი აკადემიური მაჩვენებლებისა და სანიმუშო ყოფაქცევისათვის ზოგადსაგამა-ნათლებლო სკოლის კურსდამთავრებულთა დაჯილდოება ოქროს და ვერ-ცხლის მედლებით.

1944 წ. ქართული ეროვნული სკოლებისათვის გადამუშავდა იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელო "დედაენა", რომელიც იმ დროიდან დაწყებითი კლასების სტაბილური სახელმძღვანელო გახდა. 1943 წლის 1 აგვისტოდან გაუდიდდათ ხელფასი 1,5-ჯერ მასწავლებლებს. ამასთან შეიქმნა სასურსათო და სამრეწველო საქონლის ფონდები მასწავლებელთა მატერიალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად.

მოსწავლეები ჩაბმულნი იყვნენ მებრძოლებისათვის თბილი ტანსაცმლის და საჩუქრების, საბრძოლო თვითმფრინავების ესკადრილიის "საქართველოს კომკავშირელი"-სათვის სახსრების შეგროვების კამპანიებში.

1945 წ. ახალციხეში გაიხსნა პედაგოგიური ტექნიკუმი, ასევე ქართული დრამატული თეატრი. ამავე წლიდან დაწესდა სწავლაში გამორჩეულ საშუალო სკოლის 25 კურსდამთავრებულის გაგზავნა სწავლის გასაგრძელებლად თბილისის უმაღლეს სასწავლებლებში.

ქართული საზოგადოებრიობა დღენიადაგ ყურადღებას იჩენდა ქართული ისტორიული პროვინციის საინგილოსადმი, რომელიც აზერბაიჯა-ნის რესპუბლიკაში შედიოდა. ჯერ კიდევ 1940 წ. დაისვა საკითხი ქართული სკოლების აღდგენის თაობაზე საინგილოში, პირველ რიგში, კახის რა-იონში, სადაც ცხოვრობდა ქართველ ინგილოთა დიდი ნაწილი. 1945-1946 სასწავლო წელს თბილისის უნივერსიტეტში სასწავლებლად გაიგზავნა 19 ინგილო, პედაგოგიურ ინსტიტუტში 9, სამედიცინო ინსტიტუტში 8, ზოოვეტერინალურ ინსტიტუტში 4, სასოფლოსამეურნეო ინსტიტუტში 3 და 2 ინდუსტრიულ ინსტიტუტში.

უნდა აღინიშნოს, რომ ომის პერიოდში განათლების სისტემაში დაშვებულ იქნა სერიოზული შეცდომები, რომლებიც ეხებოდა საქართველოში აფხაზური და ოსური სკოლების რეორგანიზაციას. 1945-1946 სასწავლო წლიდან აფხაზური და ოსური სკოლების დაწყებით კლასებში სწავლება გადაყვანილ იქნა ქართულ ენაზე. იგი გატარდა საკავშირო დადგენილების საფუძველზე. რეორგანიზაციასთან დაკავშირებით აფხაზური სკოლების მასწავლებლები გაანთავისუფლეს სამუშაოდან და მათ შესაცვლელად აფხაზეთში გაიგზავნა 30 ქართველი მასწავლებელი. სწავლების ქართულ ენა-ზე გადაყვანის შემდეგაც აფხაზური და ოსური ენები დატოვებულ იქნა როგორც სავალდებულო საგანი.

საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს გადაწყვეტილე-ბის (აფხაზურ და ოსურ სკოლებში სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვა-ნის) მოტივაცია ეფუძნებოდა იმას, რომ "აფხაზურ და ოსურ საშუალო სკოლებში მოსწავლეებს არ ჰქონდათ რა შესაბამისი სახელმძღვანელოები (აფხაზური და ოსური საშუალო სკოლები არც არსებობდა, მხოლოდ დაწყებითი კლასები იყო),

არ შეეძლოთ მიეღოთ საკმარისი მოცულობის ზოგადსაგამანათლებლო ცოდნა. ამის შედეგად საშუალო სკოლის კურ-სდამთავრებულთაგან მხოლოდ ცალკეული პირები შედიოდნენ უმაღლეს სასწავლებლებში, სადაც მათ უმრავლესობას არ შეეძლო აეთვისებინა უმაღლესი სკოლის პროგრამა, რის გამოც ისინი სტოვებდნენ სასწავლე-ბელს უკვე პირველი კურსიდან. მხოლოდ ამით უნდა აიხსნას ის გარემო-ება, რომ თბილისის უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლობდა ომის წლებში — მხოლოდ 12 აფხაზი, ხოლო სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტი 1945 წ. დაამთავრა მხოლოდ ერთმა აფხაზმა.

ხსენებულ გადაწყვეტილებაში ნათქვამი იყო: "ვხელმძღვანელობთ რა შექმნილი მდგომარეობით, აფხაზურ სკოლებში სწავლების ხარისხის ამაღლების მიზნით საბჭოთა ინტელიგენციის კადრების მომზადების რადიკალური გაუმჯობესებისათვის მიღებულ იქნა საქართველოს კპ აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის წინადადება აფხაზური სკოლების 1-1V კლასების სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვანის შესახებ".

ფაქტობრივად ეროვნული სკოლების დახურვა გაუმართლებელ და მცდარ ეროვნულ პოლიტიკას ეფუძნებოდა. მან ხელი შეუწყო ადგილობრივი ინტელიგენციის ერთი ნაწილის სეპარატისტული ტენდენციების გაძლიერებას, მიუხედავად იმისა, რომ დაშვებული შეცდომა სულ მალე 50-იანი წლების დასაწყისში გასწორდა — აღდგენილ იქნა სწავლება აფხაზურ და ოსურ სკოლების დაწყებით კლასებში ეროვნულ ენებზე.

ქართული მეცნიერება ომის წლებში რთული ამოცანების წინაშე იდგა. მას უნდა გადაეწყვიტა როგორც ფუნდამენტური, ასევე ქვეყნის თავდაცვის უზრუნველყოფასთან დაკავშირებული პრაქტიკული საკითხები. მეცნიერების ცენტრი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია ომის დაწყები-სას დაარსებიდან ოთხი თვის თავზე ორგანიზაციულ-სტრუქტურული ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი უმალვე აღმოჩნდა სირთულეების წინაშე, რომელთა დაძლევას ხელი შეუწყო სამეცნიერო დაწესებულებათა პრობლემატიკის და კვლევის მეთოდების რამდენადმე გარდაქმნა-გადახალისე-ბამ.

1941 წლის ივლისში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან შეიქმნა თავდაცვითი მუშაობის ხელშემწყობი მუდმივმოქმედი სახელმწიფო კომისია აკადემიის პრეზიდენტის აკად. ნ. მუსხელიშვილის თავმჯდომარეობით.

სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებების მიერ თავდაცვითი ხასიათის საკითხების გადაჭრის მიზნით ბუნებრივ სიმდიდრეთა და სხვა აუ-ცილებელ საშუალებათა ძიების საქმეში დიდი როლი შეასრულა მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან შექმნილმა რესპუბლიკის საწარმოო ძალების შემსწავლელმა საბჭომ აკად. ა.თვალჭრელიძის თავმჯდომარეობით. აღნიშნული საბჭო წარმართავდა სამხედრო უწყების დაკვეთების შესრულებას. ნაგებობათა ჰიდროტექნიკის თბილისის სამეცნიერო-კვლევით ინ-სტიტუტში უკვე 1942 წლის დასაწყისში დამუშავდა მაღალი ხარისხის ცემენტისაგან საავიაციო ბომბების წარმოების ტექნოლოგია, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეტალის მწვავე ნაკლებობის პირობებში. ომის წლებში ფრონტს გაეგზავნა ათი ათასობით ცემენტის ავიაბომბები.

ქართველმა მეცნიერქიმიკოსებმა დიდი მუშაობა გასწიეს თხევადი ამიაკის წარმოებაში დანერგვისათვის თავდაცვითი მრეწველობისათვის ფეთქებად ნივთიერებათა დამზადების მიზნით.

ფართო მუშაობას ეწეოდა ქიმიურფარმაცევტული სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი ადგილობრივი სამკურნალო მცენარეებისაგან მედიკამენ-ტებისა და პრეპარატების დასამზადებლად.

ომის წლებში აკად. ნ. მუსხელიშვილის ნაშრომებში მიღებულ იქნა უმნიშვნელოვანესი შედეგები დრეკადობისა და ჰიდრომექანიკის დარგში; გრძელდებოდა 30-იანი წლების ბოლოს დაწყებული კვლევა ატომგულისა და ელემენტარული ნაწილაკების, კოსმოსური სხივების ფიზიკის დარგში. სტალინური პრემიით აღინიშნა ნ. მუსხელიშვილის და ივ. ბერიტაშვილის ნაშრომები. გეოფიზიკოსებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს საქართველოს გეოფიზიკური დახასიათების, გეოფიზიკური კვლევის მეთოდების დამუშავებაში.

1943-1944 წლებში ქართველმა გეოლოგებმა დააღგინეს სასარგებლო წიაღისეულის 100-ზე მეტი ახალი საბადო, მათგან 27 ფერადი ლითონისა, 33 იშვიათ ლითონთა, 42 სამთამადნო ნედლეულისა და ა.შ.

თვალსაჩინო წარმატებებს ჰქონდა ადგილი სასოფლო-სამეურნეო მეც-ნიერების დარგშიც. ამან განაპირობა 1942 წლის მაისში საქართველოს მეც-ნიერებათა აკადემიასთან სასოფლო-სამეურნეო მეცნიერებათა განყოფილე-ბის შექმნა, რომელიც 7 სამეცნიერო დაწესებულებას აერთიანებდა.

ფართო სამეცნიერო-კვლევითი და ექსპერიმენტული სამუშაოები მიმდინარეობდა ფიზიოლოგიის ინსტიტუტში აკად. ივ.ბერიტაშვილის ხელმძღვანელობით კონტუზიისა და ნევრულ-კუნთოვანი სისტემის დაზიანე-ბის მკურნალობის მეთოდების შესამუშავებლად. ზოოლოგიის ინსტიტუტ-ში მუშაობდნენ ჭრილობის შეხორცების დამაჩქარებელი სტიმულატორე-ბის შესწავლაზე, ამზადებდნენ სპეციალურ კონსერვატებს, რომელთაც წარმატებით იყენებდნენ სამედიცინო პრაქტიკაში.

ომის წლებში აკად. გ. ახვლედიანის ხელმძღვანელობით ენის ინსტი-ტუტში შეიქმნა ლოგოპედთა ჯგუფი, რომელიც მუშაობდა სამედიცინო დაწესებულებებთან კავშირში კონტუზია მიღებულ მებრძოლთა მეტყველე-ბის ფუნქციის მკურნალობა-აღდგენის მეთოდების შესწავლაზე.

ჰუმანიტარული, კერძოდ, საისტორიო, საენათმეცნიერო და სხვა დარ-გების მეცნიერების განვითარებისათვის ომის წლებში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამეცნიერო დაწესებულებათა სტრუქტურის გარდაქმნას. აკად. ნ.მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინ-სტიტუტი გაიყო ორ დამოუკიდებელ, ისტორიისა და ენის ინსტიტუტე-ბად; შეიქმნა საისტორიო პროფილის ახალი დაწესებულებანი — ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი (1943); ქართული ხელოვნების მუზეუმი “მეტეხი” და მუზეუმ-ნაკრძალი “ვარძია”.

ომის წლებში გამოქვეყნდა ივ. ჯავახიშვილის “ქართველი ერის ის-ტორია”, მესამე წიგნი; 1943 წ. ს. ჯანაშიას საქართველოს ძველი ისტორიის დარგში შექმნილი ნაშრომებისათვის მიენიჭა სტალინური პრემია. 1943 წელს გამოიცა ივ. ჯავახიშვილის, ნ. ბერძენიშვილის და ს. ჯანაშიას ავტორობით შედგენილი პირველი სახელმძღვანელო საქართველოს ისტორიისა უძველესი დროიდან X1X საუკუნემდე (1947 წ. მიენიჭა სტალინური პრემია), რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ახალგაზრდა თაობის პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდისათვის. ომის წლებში გამოქვეყ-ნდა თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზ. “ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი” (1941), თამარის მეორე ისტორიკოსის ბასილ ეზოსმოძღვრის “ცხოვრება მეფეთმეფე თამარისი” (1944); ვახუშტი ბაგრატიონის “აღწერა სამეფოსა საქართველოისა”, “გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი”

მართალია, 1941 წლის ივლისიდან შეწყდა არქეოლოგიური ექსპედი-ციების მუშაობა, მაგრამ ომის წინა ხანებში საქართველოში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულ მასალებზე გამოქვეყნდა რამდენიმე ფრიად მნიშვნელოვანი ნაშრომი: ბ. კუფტინის “არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში”, რომელსაც 1942 წ. მიენიჭა სტალინური პრემია. 1942 წ. გამოქვეყნდა გამოჩენილი აღმოსავლეთმცოდნის გ. წერეთლის “არმაზის ბილინგვა” (ქართულ და ინგლისურ ენებზე) და სხვა ნაშრომები. 1943 და 1944 წლებში კვლავ განახლდა არქეოლოგიური გათხრები მცხეთის სამთავროს და კოლხეთის დაბლობზე. ომის წლებში საველე საექსპედიციო სამუშაოებისათვის საჭირო მატერიალური სახსრების უქონლობის პირობებშიც ქართველი ეთნოგრაფები აგრძელებდნენ მასალების მოპოვე-ბით სამუშაოებს. ომის წლებში შეწყდა გამოცემა კრებულისა “მასალები კავკასიის ეთნოგრაფიისათვის”. ეთნოგრაფიული ექსპედიციები კვლავ გა-ნახლდა 1944 წლის ივნისიდან გ.ჩიტაის ხელმძღვანელობით სვანეთში, გურიაში, ხევსურეთსა და გუდამაყარში.

ომის წლებში გამოქვეყნდა ფრიად მნიშვნელოვანი ნაშრომები დიპლომატიკის, ეპიგრაფიკის, ნუმიზმატიკის და სხვა დარგში.

სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა მიმდინარეობდა აფხაზეთის ასსრ და სამხრეთ ოსეთის აო სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებში.

ომის პერიოდში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ განიცადა ორგანიზაციულ-სტრუქტურული ცვლილებანი, გაფართოვდა სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებათა ქსელი.

1941 წ. მარტში შეიქმნა გეოგრაფიის, სატყეო, მემინდვრეობის და თელავის მევენახეობამეღვინეობის ინსტიტუტები.

1943 წ. შეიქმნა შ. რუსთაველის სახ. ლიტერატურის და ფსიქოლოგი-ის ინსტიტუტები, 1944 წ. ეკონომიკის ინსტიტუტი, სამხრეთოსეთის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი.

1945 წ. მარტში შეიქმნა ლითონისა და სამთო საქმის ინსტიტუტები.

გაიზარდა მეცნიერ მუშაკთა რიცხვი. თუ 1941 წ. აკადემიაში მუშაობდა 337 მეცნიერთანამშრომელი, მათგან 16 აკადემიკოსი, 1945 წ. მეცნიერ მუშაკთა რაოდენობა გაიზარდა 542მდე, მათ შორის აკადემიკოსი იყო 29, წევრ-კორესპონდენტი — 13, 1944 წ. აკადემიაში

ნამდვილ წევრად აირჩიეს ნ.ბერძენიშვილი, კ. გამსახურდია, გ. ტაბიძე, გ. ლეონიძე, შ. ნუცუბიძე, ვ.თოფურია, მათემატიკის და ბუნებისმეტყველების განყოფილებაში თ. დავითაია, ალ. დიდებულიძე, გრ. მუხაძე, ალ. ნათიშვილი, გრ. წულუკიძე, ალ. ჯავახიშვილი; სოფლის მეურნეობის დარგში ს.ჩოლოყაშვილი. აკადემიის საპატიო წევრად — ვ. ვორონინი. აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად არჩეულ იქნა 13 მეცნიერი.

ქართული ლიტერატურა. ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიული განვითარების თავისებურება, მისი გმირული და რომანტიკული მხატვრული აზროვნება მკვეთრად გამოვლინდა ომისდროინდელ პოე-ზიასა და პროზაში, დრამატურგიაში. გმირული ტრადიცია განსაზღვრავდა ომის წლების მხატვრული შემოქმედების შინაარსსა და პათოსს. ქართული პოეზიის ცენტრში იდგა მეომარი გმირი.

ომის პირველსავე დღეებში დაიწერა გ.ტაბიძის "ყველა საომრად გავიდეთ", გ.ლეონიძის "ჰეი, არწივნო"! ი.გრიშაშვილის "ჩვენს დებს და დედებს", რომლებშიც გამოხატულია მოწოდება სამშობლოსათვის თავდადე-ბული ბრძოლისა და გამარჯვების რწმენაც.

ომში დაღუპულ მეომრებს მიეძღვნა გ. ტაბიძის ლექსები "უცნობ მეომართა სამარე უღელტეხილზე", ს. ჩიქოვანის "სიზმარი", გრ. აბაშიძის, ა.მაშაშვილის (მირცხულავას), კ.კალაძის, ლ.ასათიანის და სხვა ავტორთა ლექსები ეძღვნებოდა წარსულის გმირთა გახსენებას, რომელთა თავდადე-ბული გმირობა სამშობლოსათვის სამაგალითო იყო ყოველი მებრძოლი-სათვის.

მრავალი ქართველი პოეტი იარაღით ხელში ებრძოდა ფაშისტ ოკუპანტებს. რ. მარგიანის ლექსების ციკლში გამოხატულია მძიმე ფრონტული ცხოვრების რომანტიკა. შ.ამისულაშვილის ლექსებში — მტერზე გამარჯვე-ბის ოცნება.

ომში გმირულად დაღუპულ მირზა გელოვანის ლექსი "ფრონტი", "განგაში", "ბრძოლის წინ" და სხვ. პოეტისა და მეომრის ერთგვარი აღსარებაა. მ.გელოვანის ბედი გაიზიარეს ახალგაზრდა პოეტებმა სევერიან ისი-ანმა და გიორგი ნაფეტვარიძემ.

ეროვნული პოეზიის მრავალ ლირიკულ ნაწარმოებს დაედო საფუძვლად კავკასიის დაცვის თემა. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს იმ დროის ლირიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნიმუში ირ.აბაშიძის ლექსი "კაპიტანი ბუხაიძე". მასში გაცოცხლებულია ბრძოლის ჟინით ანთებული ვაჟკაცის გრძნობები.

აღსანიშნავია გრ. აბაშიძის პოეტური ეპოსი "უძლეველი კავკასიონი" (1943), მისი მეორე პოემა "გიორგი მეექვსე" მიმართავდა ქრონოლოგიურად დაშორებულ ისტორიულ პარალელს და ამით შთააგონებდა მეომრებს ბრძოლას ფაშიზმის წინააღმდეგ.

ომის წლებში დაიწერა პოემები ისტორიულ თემაზე: ს. ჩიქოვანის "სიმღერა დავით გურამიშვილზე" (1944) და ლ.ასათიანის "ბასიანის ბრძოლა", ალ. გომიაშვილის ლირიკული პოემა "დარიალი".

ომის დიდ სიძნელეებს და ადამიანების გმირობას არა მარტო ფრონ-ტზე, არამედ ზურგშიც ეხებოდა ქართული პროზაიკული ნაწარმოებები: შ.დადიანის მოთხრობები "თამბაქო" და

“ამბები ფრონტიდან”. ომის წლებში გამოქვეყნდა ლ.ქიაჩელის მოთხრობა “მამა და შვილი” და რომა-ნის “მთის კაცი” ცალკე ფრაგმენტები; კ.ლორთქიფანიძის “როგორ მოკვდა მოხუცი მებადური”, რ. გვეტაძის “მართალი ნოველები”, გ. ნატროშვილის მოთხრობები და ნარკვევები “დასავლეთის ფრონტზე”, ს. კლდიაშვილის მოთხრობა “ერთი ღამის ამბავი” და სხვ.

მოქმედ არმიაში ბრძოლების მონაწილე და გაზეთების კორესპონდენ-ტებად მყოფ ქართველ პროზაიკოსთა — დ. შენგელაიას, გ. ნატროშვილის, ელ.ზედგენიძის, ან.ლომიძის და სხვათა ნაწარმოებებს საფუძვლად დაედო ფრონტული შთაბეჭდილებანი.

ომის პერიოდში მრავალი ქართველი პროზაიკოსი — კ. გამსახურდია, ალ.ქუთათელი, მ. მრევლიშვილი, გ. შატბერაშვილი და სხვ. მიმართავდა ისტორიულ წარსულს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია კ. გამსახურდიას ტეტრალოგიის “დავით აღმაშენებლის”-ს პირველი ტომის გამოქვეყნება. რომანი ასახავს საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პერიოდს, როდესაც ყალიბდებოდა ერთიანი და ძლიერი ქართული სახელმწიფო.

ქართულ ისტორიულ რომანისტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა აკ.ბელიაშვილის რომანს “ბესიკი”, რომლის დიდი ნაწილი ომის წლებში დაიწერა, ა.ქუთათელის ოთხტომიანი რომანის მესამე წიგნს “პირისპირ”.

ქართული თეატრი. კავკასიის დაცვის ეპოპეას გამოეხმაურა ს.კლდიაშვილი პიესით “ირმის ხევი” (1944), რომელიც ომის თემაზე დაწერილი ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია. შინდაბრუნებულის ფრონ-ტულ ცხოვრებას მიეძღვნა გ. შატბერაშვილის პიესა “ფიქრის გორა”. ის-ტორიულ თემატიკაზე დაიწერა ს. შანშიაშვილის პიესები “კრწანისის გმირები” და “იმერეთის ღამეები”.

ომის წლებში საომარ ყაიდაზე გარდაიქმნა საქართველოს თეატრალური ცხოვრება, რაც პირველ ყოვლისა თეატრების რეპერტუარში ანტიფაშის-ტური, სამხედროპატრიოტული და ისტორიულ-საგმირო თემატიკის შემო-ტანაში გამოიხატა. ამასთან შემცირდა თეატრების რიცხვი 48დან 39მდე, რაც გამოიწვია ახალგაზრდა მსახიობთა და თეატრის მუშაკთა გაწვევამ არმიაში. მაგრამ ამის მიუხედავად წამყვან — რუსთაველის და მარჯანიშვილის თეატრებთან ერთად ა.გრიბოედოვის სახ. რუსულმა, ს. ჭანბას სახელობის აფხაზურმა, ს. შაუმიანის სახელობის სომხურმა, კ. ხეთაგუროვის სახელობის ოსურმა, ქუთაისის, ბათუმის, ჭიათურის, გორის და თელავის თეატრებმა ომის წლებში განახორციელეს მთელი რიგი ქართული პიესე-ბის დადგმები: გ.მდივნის “ბატალიონი მიდის დასავლეთისაკენ”, “მოსკოვის ცის ქვეშ” და “პარტიზანები”, გ. შატბერაშვილის “ფიქრის გორა”, ს. კლდიაშვილის “ირმის ხევი”, ს. შანშიაშვილის “გიორგი სააკაძე” და “კრწანისის გმირები”, ლ. გოთუას “ერეკლე მეორე” და “უძლეველნი”, ა. სამსონიას “ბაგრატიონი”, მ. ჯაფარიძის “ჟამთაბერის ასული”, აგრეთვე რუსი ავტორების ი. სელვინსკის “ბრუსილოვი”, ა.რაევსკის და ს.კაცის “ოლეკო დუნდიჩი”, ვ. კატაევის “ჯარისკაცი ბრუნდებოდა ფრონტიდან” და სხვ.

თბილისში იყვნენ ევაკუირებულნი გამოჩენილი რუსი და უკრაინელი თეატრალური მოღვაწეები ვ. ნემიროვიჩდანჩენკო, ვ. კაჩალოვი, ო. კნიპერჩეხოვა, მ. თარხანოვი, ვ. შევჩენკო, ე. მასალიტინოვა, ვ. კლიმოვი და სხვები.

ომის წლებში რესპუბლიკის თეატრებთან ჩამოყალიბდა სამხატვრო ბრიგადები, რომლებიც სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო მეჩონგურე ქალთა ანსამბლებთან, მომღერალთა სხვა გუნდებთან ერთად მართავდნენ საშეფო კონცერტებს ჯარის ნაწილებსა და ჰოსპიტლებში, ბევრი თეატრი გამსვლელ წარმოდგენებსაც მართავდა სამხედრო შენაერთებსა და ევაკო-ჰოსპიტლებში.

ზ. ფალიაშვილის სახელობის თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრში დაიდგა ახალი ქართული ოპერები — ო.გოკიელის "პატარა კახი", ა.ანდრიაშვილის "კაკო ყაჩაღი", ა.ბალანჩივაძის ბალეტი "მთების გული".

ომის წლები ქართული მუსიკალური ხელოვნების განვითარებით, კომპოზიტორთა ინტენსიური შემოქმედებით ხასიათდებოდა. შეიქმნა მრავალი საგუნდო სიმღერა, რომანსი, რომელთა ავტორები იყვნენ დ. არაყიშვილი, ა. მაჭავარიანი, რ. გაბიჩვაძე, ა. ჩიმაკაძე, ვ. ცაგარეიშვილი, გრ. კო-კელაძე, ი. ტუსკია, ა. ბუკია, შ. და ო. თაქთაქიშვილები და სხვ. რომანსებიდან გამოირჩევა ა. მაჭავარიანის "არ დაიდარდო დედაო" (გ. ლეონიძის ტექსტზე). კავკასიის გმირულ დაცვას მიეძღვნა ნ.გუდიაშვილის კანტატა "კავკასიონი" (1944 წ.), ნ. ნარიმანიძის "საბჭოთა არმიაში გაცილება", რომელიც 1943 წ. შესრულდა მოსკოვში.

ომის თემა აისახა შ. მშველიძის პირველ და მეორე სიმფონიაში (1943-1944 წწ.); დაიწერა ნ. გუდიაშვილის პირველი და კ. მეღვინეთუხუცესის მეხუთე სიმფონიები; 1944 წ. ი. ტუსკიამ შექმნა ერთნაწილიანი სავიოლინო კონცერტი.

ქართველი ხალხის თავდადებული ბრძოლის თემა აისახა ოპერებში ვ. გოკიელის "პატარა კახი" (1943 წ. ა. წერეთლის პოემის მიხედვით) და ა. მაჭავარიანის "დედა და შვილი" (1944 წ., ი. ჭავჭავაძის მიხედვით).

აღსანიშნავია, რომ ომის წლებში იმართებოდა თბილისში მცხოვრები ევაკუირებული ცნობილი რუსი კომპოზიტორების — ს. პროკოფიევის, ნ. მიასკოვსკის საავტორო საღამოები, დირიჟორების ა.გაუკის და ა.სტასევიჩის, მომღერალ ნ. დორლიაკის, პიანისტ ა. გოლდენვეიზერის, მსახიობ კ. ერდელის, მევიოლინე ბ. სიბორის კონცერტები. თბილისში იყვნენ ევაკუირებული კიევისა და ხარკოვის საოპერო თეატრების სოლისტები: მ. გრიშ-კო, ი. კიპორენკოდამანსკი, ნ. ჩასტი, აგრეთვე მხატვარი ი. გრაბარი, მწერალი ვ. ვერესეევი, არქიტექტორი ვ. ვესნინი.

სახვითი ხელოვნება. სამამულო ომის თემას მიუძღვნეს თ. აბაკელიამ ქანდაკება "შურს ვიძიებთ",

ვ. თოფურიძემ "პარტიზანი", ირ. თოიძემ პლაკატი "დედა სამშობლო გვიხმობს", რომელმაც მსოფლიო აღიარება მოიპოვა.

1942 წ. თბილისში დაიდგა დიდი ქართველი პოეტისა და მოაზროვ-ნის შოთა რუსთაველის ძეგლი (მოქანდაკე კ. მერაბიშვილი).

ომის წლებში შეიქმნა იაკობ ნიკოლაძის მიერ გენერლების პ. ჩანჩი-ბაძის და კ. ლესელიძის სკულპტურული პორტრეტები, თ.აბაკელიას ქანდაკებები "კავკასიის დაცვა" და "დაჭრილი პარტიზანი", მ.თოიძის ფერწერული სურათი "წერილი ფრონტიდან" და "თბილისელი ქალები

ამზადე-ბენ საჩუქრებს ფრონტზე გასაგზავნად", ი. თოიძის ტილოები "ფაშისტების მხეცობა" და "დავიცავთ კავკასიას", უ. ჯაფარიძის "დედის ფიქრები", კ. სანაძის "გმირი ჭაბუკი". მნიშვნელოვან შემოქმედებით წარმატებას მი-აღწიეს მხატვრებმა: ე. ახვლედიანმა, ქ. მაღალაშვილმა, გ. ჯაშმა, შ. მამალაძემ, რ. მირზაშვილმა და სხვ. მხატვარდეკორატორებმა ს. ვირსალაძემ, ი. გამრეკელმა, ს. ქობულაძემ, ვ. სიდამონ-ერისთავმა და სხვ.

არაერთი ქართველი მხატვარი იბრძოდა ფრონტზე, მათ შორის ა.გი-გოლაშვილი, გ. ჯაფარიძე, ა. კოპალიანი, დ. თავაძე, გ. ვარაზაშვილი — "კაპიტანი მონტი", როგორც ეს მას იტალიელმა პარტიზანებმა შეარქვეს. მან იტალიელი ხალხის აღიარება დაიმსახურა და სამუდამო განსასვენებელი იტალიის მიწაზე ჰპოვა.

ქართული კინო. ნაყოფიერ შემოქმედებით მუშაობას ეწეოდნენ ომის წლებში ქართველი კინემატოგრაფისტები, 1942 წ.; ომის თემაზე შე-იქმნა კინოფილმები "ხიდი" (რეჟ. კ. პიპინაშვილი), გამოვიდა ეკრანზე ფილმის "გიორგი სააკაძე" პირველი სერია, მეორე სერია კი 1943 წ. ამ კი-ნოეპოპეის რეჟისორს მ. ჭიაურელს და მთავარი როლების შემსრულებლებს ა. ხორავას და ვ. ანჯაფარიძეს მიენიჭათ სტალინური პრემია.

ომის წლებში თბილისის კინოსტუდიამ გამოუშვა ფილმი "ის კვლავ დაბრუნდება" (რეჟ. ნ. შენგელაია და დ. ანთაძე) და მუსიკალური კინო-სურათი "ჯურღაის ფარი" (რეჟ. ს. დოლიძე და დ. რონდელი), რომელსაც დიდი წარმატება ხვდა, აღინიშნა სტალინური პრემიით. 1945 წ. ეკრანზე გამოვიდა "ჭირვეული მეზობლები" (რეჟ. შ. მანაგაძე) ხალხის თავდადე-ბული შრომის შესახებ ომის წლებში.

კინოდოკუმენტალისტებმა კინოფირზე ასახეს ქართული 414-ე, 224-ე მსროლელი და 242-ე სამთო მსროლელი დივიზიების საბრძოლო გზა კავ-კასიისა და ყირიმის ფრონტებზე. დოკუმენტური ფილმები: "კავკასიონი" (რეჟ. ლ. ვარლამოვი და შ. ჩაგუნავა), "გენერალი ლესელიძე" (რეჟ. კ. გრძელიშვილი), "ფაშისტი მხეცების კვალდაკვალ" (რეჟ. შ. ჩაგუნავა), "ომი ზღვაზე" (რეჟ. შ. ხომერიკი), "ჩანჩიბაძის გვარდიული არმია უკანასკნელ ბრძოლებში" (რეჟ. გ. ასათიანი), "ჩვენი ჯარების დარტყმა ქ. ორჯონიკიძის მისადგომებთან" (რეჟ. ი. კანდელაკი) და ო. დეკანოსიძის და ვლ. კილა-სონიას დოკუმენტური ფილმები ყირიმის ბრძოლების შესახებ.

თბილისის კინოსტუდიამ ომის წლებში ფრიად დიდი მოცულობის სამუშაოები განახორციელა, რისთვისაც იგი 1944 წ. დაჯილდოვდა ლენი-ნის ორდენით.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთ სამხედრო შენაერთებში, კერძოდ, 414-ე, 406-ე, 224-ე, 286-ე, 292-ე და 349-ე ქართულ ეროვნულ დივიზიებში გამოდიოდა ე.წ, ფრონტული გაზეთები ქართულ ენაზე. საქართველოს მეცნიერების, კულტურისა და ხელოვნების მუშაკები ომის წლებში, მიუხედავად იმისა, რომ კომუნისტური პარტია ყოველი შემოქმედისაგან მო-ითხოვდა სახელმწიფო დაკვეთების შესრულებას, რითაც მათი შემოქმედე-ბითი ინტერესები მკაცრ ჩარჩოებში იყო მოქცეული, უმძიმეს ყოფით პირობებში გაორკეცებული ენერგიით იღწვოდნენ ეროვნული კულტურის განვითარებისათვის, რაც აისახა ლიტერატურის, თეატრის, კინოს, მუსიკის და სახვითი ხელოვნების არაერთი შესანიშნავი ნაწარმოების შექმნაში.

საეკლესიო ცხოვრება ომის პერიოდში.

მეორე მსოფლიო ომის წლები იყო ომამდე ძალზე შეზღუდული ქართული ეკლესიის ერთგვარი აქტივიზაციის პერიოდი. 20-იანი წლებისათვის საქართველოს საპატრიარქოში 1500 მოქმედი ეკლესია, 1600 მღვდელი და ამდენივე დიაკონიწიგ-ნის მკითხავი ითვლებოდა. 1937 წლის 1 იანვრისათვის კი ეკლესიების დანგრევისა და დახურვის შედეგად დარჩენილი იყო მხოლოდ მოქმედი 187 ეკლესია, 203 მღვდელი და 43 დიაკონწიგნის მკითხველი, 1937 წელს მრავალი ეკლესია დაიხურა. სამღვდელონი ნებსით თუ უნებლიედ ჩამო-შორდნენ ეკლესიას. ზოგი მრევლმა არ გაუშვა და სთხოვა ტაძრის გარეშე გაეწიათ ღვთისმსახურება. ისინიც ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას, სახელმწიფოს უხდიდნენ გადასახადს, იძენდნენ სახელმწიფოს მიერ გამოშვებულ ობლიგაციებს, მონაწილეობდნენ ფრონტის დასახმარებლად თბილი ტანსაცმლის შეგროვებაში და ა.შ.

საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას ომის წლებში სათავეში ედგა კათოლიკოსპატრიარქი კალისტრატე ცინცაძე. მას უეკლესიოდ დარჩენილი მღვდლების მდგომარეობა მიაჩნდა არაკანონიერად, ამიტომ დაიწყო სამოქალაქო ხელისუფლებასთან მოთათბირება, რის შედეგადაც მიაღწია შეთანხმებას. მღვდლები იქნენ რეგისტრირებული და მრევლს მიეცა საშუალება დაეკმაყოფილებინა თავის სარწმუნოებრივ მოთხოვნილებათა ნაწილი.

ომის პირობებში ძლიერ გაიზარდა მორწმუნეთა რიცხვი. ეკლესიებში პოულობდნენ ნუგეშსა და სასოებას ომში დაღუპულთა და უგზოუკვლოდ დაკარგულთა ჭირისუფალნი.

1943 წლის 8 ოქტომბერს სსრ კავშირის სახკომსაბჭოსთან დაარსდა მართლმადიდებელი ეკლესიის საქმეთა საბჭო, რომლის კომპეტენცია ვრცელდებოდა მთელი კავკასიის, მათ შორის საქართველოს მართლმადიდებლურ ეკლესიაზე. ამიტომ სამრევლოებმა კათოლიკოსპატრიარქს გადასცეს მოთხოვნები ეკლესიების გახსნისათვის. ეს მოთხოვნები 1944 წლის 10 იანვარსა და 17 თებერვალს გადაეგზავნა საბჭოთა კავშირის სახკომსაბ-ჭოსთან არსებულ მართლმადიდებელი ეკლესიის საბჭოს რწმუნებულს საქართველოში კ. ქადაგიშვილს, რომელმაც აღძრა სათანადო შუამდგომლო-ბა მართმადიდებელი ეკლესიის საქმეთა საკავშირო საბჭოს წინაშე. 1945 წლის მარტისათვის გაიხსნა სამი ეკლესია — მანგლისში, სტალინირში (ცხინვალში) და ბათუმში, სადაც ამოქმედდა სამების სახელობის ეკლესია. ამ დროისათვის საკათოლიკოსოში მოქმედებდა 29 ეკლესია, რომლებშიც მოღვაწეობდა 5 მღვდელმთავარი, 41 ძირითადად მომუშავე მღვდელი, ორი პროტოდიაკონი და 3 წიგნის მკითხველი, ზედმიწერილი 77 მღვდელი და 2 მედავითნე, საკათოლიკოსოში ირიცხებოდა სულ ეკლესიის 135 მსახური.

ქართული ეკლესია ომის წლებში მონაწილეობდა თავდაცვის ფონდში პირად და მორწმუნეთა შორის შეგროვილი თანხების შეტანით. საქართველოს კათალიკოსპატრიარქმა კალისტრატემ თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის თავმჯდომარეს ი. სტალინს 1942 წლის 5 ივნისის ტელეგრამით აუწყა, რომ ქართულმა ეკლესიამ წითელი არმიის დასახმარებლად სახელმწიფო ბანკში შეიტანა 85 ათასი მან.; ხოლო 1944 წლიდან 1945 წლის 26 მარტისათვის ეკლესიის მიერ შეკრებილი იქნა 102 274 მან.

1943 წლის 28 ოქტომბერს თბილისში ჩამოვიდა სრულიად რუსეთის პატრიარქის მიერ წარმოგზავნილი სტავროპოლისა დ პიატიგორსკის მთავარეპისკოპოსი ანტონი. 31 ოქტობერს საქართველოს კათოლიკოსპატრიარქმა კალისტრატემ მთავარეპისკოპოს ანტონთან თანამწირველობით სიონის ტაძარში შეასრულა საღვთო ლიტურგია. ამ ფაქტით რუსეთის ეკლესიამ ოფიციალურად პირველად ცნო საქრთველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა და ამის შესახებ ამცნო მართლმადიდებელ მწყემსმთავრებს. 1943 წლის 31 ოქტომბერს მოხდა კანონიკურ-ევქარისტული კავშირის აღდგენა რუსეთის მართლმადიდებელ ეკლესიასთან, რომელიც შეწყვეტილი იყო 1917 წლიდან, როდესაც აღდგა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია და გამოეყო რუსეთის სინოდს.

1945 წლის იანვართებერვალში სრულიად საქართველოს კათოლიკოსპატრიარქი კალისტრატე მიწვეულ იქნა მოსკოვს "ფრიად საპატიო სტუმრად" სრულიად რუსეთის პატრიარქის არჩევნებზე დასასწრებად. ამ აქცია-ზე მიწვეულნი იყვნენ უცხოეთის ყველა მართლმადიდებელი ეკლესიების მეთაურნი, რომელთაგან პირადად გამოცხადდნენ ალექსანდრიისა და ან-ტიოქიის პატრიარქები, ხოლო კონსტანტინოპოლის, იერუსალიმის, სერბი-ისა და რუმინეთის საპატრიარქოების წარმომადგენელნი.

საქართველოს კათოლიკოსპატრიარქი გაემგზავრა მოსკოვს 1945 წლის 13 იანვარს.

მიტროპოლიტის სერგეის შემდეგ სრულიადრუსეთის პატრიარქის ალექსის კურთხევაში მონაწილეობა მიიღო საქართველოს კათოლიკოსპატრიარქმა.

ცნობილი ქართველი ემიგრანტი გენერალი შალვა მაღლაკელიძე ამასთან დაკავშირებით წერს: "ცნობილია, რომ სტალინმა კალისტრატეს აკურთხებინა სრულიად რუსეთის პატრიარქი". ამ ფაქტს შ. მაღლაკელიძე იმით ადასტურებს, რომ თვით ჰქონია ნანახი გერმანულ გაზეთებში კალისტრა-ტე რომ ადგამს გვირგვინს ალექსის.

ამ ფაქტის საფუძველი შეიძლებოდა ყოფილიყო ის გარემოება, რომ საქართველოს კათალიკოსპატრიარქს ჰქონდა მორალური უფლება რუსეთის პატრიარქის კურთხევისა ვითარცა ერთ-ერთი უძველესი მართლმადიდებელი ეკლესიის მღვდელმთავარს.

აღსანიშნავია, რომ ომის წლებში ქართულად და რუსულად ცალკე ფურცლებზე დაიბეჭდა "ღვთისმსახურების დროს სავედრებელი თხოვნა-ნი" და "საქართველოს ეკლესიის კალენდარი" 1945 წლის წიგნაკი და ტა-ბულა.

მეორე მსოფლიო ომის დროს ეს ერთგვარი შემობრუნება საბჭოთა სახელმწიფოს პოლიტიკისა ეკლესიისადმი დამოკიდებულებაში აიხსნებოდა იმით, რომ ეკლესიამ მხარი აუბა თავისი ხალხის ბრძოლას ფაშიზმის წინააღმდეგ სულიერად და მატერიალურადაც. თითქოს გაცოცხლდა ის-ტორიული ტრადიცია იმისა, რომ ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია მხარში ედგა თავის ხალხს დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლებში. ასე იყო ამჯერადაც. ეს გარემოება ერთ-ერთი საბუთია იმისა. რომ ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიას გათავისებული ჰქონდა ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა საბჭოთა კავშირში შემავალი ხალხების მხარდამხარ.

თავი **XVII.** საქართველო ომისშემდგომი აღდენისა და განვითარების ხანაში **(1945-1960 წწ.)**

ზოგად-პოლიტიკური მდგომარეობა მსოფლიოში, საბჭოთა კავშირსა და საქართველოში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ.

მეორე მსოფლიო ომის მთავარი შედეგი იყო ფაშისტური ბლოკის სამ სახელმწიფოზე — გერმანიაზე, იტალიასა და იაპონიაზე ანტიჰიტლერული კოალი-ცის: საბჭოთა კავშირის, აშშ-ისა და ინგლისის ძლევამოსილი გამარჯვება. საბჭოთა კავშირის, აშშ-ის, ინგლისის და ჩინეთის საგარეო საქმეთა მინის-ტრებმა 1943 წლის 30 ოქტომბერს ხელი მოაწერეს "ოთხი სახელმწიფოს დეკლარაციას საყოველთაო უშიშროების თაობაზე". ამ დეკლარაციით აუ-ცილებლად იქნა მიჩნეული უმოკლეს დროში დაარსებულიყო საყოველთაო უშიშროების საერთაშორისო ორგანიზაცია, რომლის წესდების მისა-ღებად საჭირო იყო კონფერენციის მოწვევა სანფრანცისკოში. ამ კონფერენციაზე 1945 წლის 26 ივნისს საყოველთაო მშვიდობის და სახელმწიფოთა თანამშრომლობის უზრუნველყოფისათვის შეიქმნა გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია (გაერო), რომლის წესდებას ხელი მოაწერა მსოფლიოს 50 სახელმწიფომ. წესდება ძალაში შევიდა 1945 წლის 24 ოქტომბრიდან.

გაეროს შექმნის მიზანი იყო მომავალი თაობების ომის საშიშროების-გან დაცვა, სახელმწიფოთა შორის მეგობრული ურთიერთობის განვითარე-ბა, საყოველთაო პატივისცემა რასის, სქესის, ენისა და რელიგიის განურჩევლად.

მეორე მსოფლიო ომის შედეგად მკვეთრად შეიცვალა ძალთა თანაფარდობა საერთაშორისო ასპარეზზე საბჭოთა კავშირის სასარგებლოდ, იმის შედეგადაც, რომ ცენტრალურ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა მემარცხენე ძალების ხელმძღვანელობით შეეზარდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას გერმანელი ოკუპანტე-ბისა და ასევე შინაგანი რეაქციის წინააღმდეგ, რამაც განაპირობა ე.წ. სახალხოდემოკრატიული, სოციალისტური რეჟიმების შექმნა პოლონეთში, ჩეხოსლოვაკიაში, იუგოსლავიაში, ბულგარეთში, რუმინეთში, უნგრეთსა და ალბანეთში. ყოველივე ეს ხორციელდებოდა საბჭოთა კავშირის ზეწოლის შედეგად. მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ პოლონეთში, ჩეხოსლოვა-კიაში და უნგრეთში გაიშალა ბრძოლა ახალი წყობილების მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა შორის. საბჭოთა ჯარები იდგნენ ევროპის მთელ რიგ სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებში.

კარდინალური ცვლილებები ხდებოდა აზიის მთელ რიგ სახელმწიფოებში. ჯერ კიდევ 1940 წ. სოციალისტური განვითარების გზას დაადგა მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკა, 1945 წ. იაპონელი ოკუპანტები განდევნა თავისი ტერიტორიიდან ვიეტნამმა და თავი დააღწია მათ ბატონო-ბას. 1945 წლის სექტემბერში გამოცხადდა ვიეტნამის დემოკრატიული რესპუბლიკა. ასეთივე გზას დაადგა ჩრდილოეთ კორეა, რომელიც იაპონიის ბატონობისაგან გაათავისუფლა საბჭოთა არმიამ. 1948 წ. სექტემბერში შეიქმნა კორეის სახალხოდემოკრატიული რესპუბლიკა.

ხანგრძლივ და შეუპოვარ ბრძოლას ეწეოდა დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის ჩინელი ხალხი, რომელსაც უდიდეს დახმარებას უწევდა საბჭოთა კავშირი. 1949 წლის 1

ოქტომბერს გამოცხადდა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა, იმავე წლის 7 ოქტომბერს კი შეიქმნა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა. ამრიგად, ჩამოყალიბდა მსოფლიო სოციალისტური სისტემა, რომელიც მოიცავდა დედამიწის მოსახლეობის 1/3-ზე მეტს და ტერიტორიის (მიწის ზედაპირის) 26%-ს. მსოფლიოს ამ ორ ურთიერთდაპირისპირებული ბანაკის გარდა ქვეყნების ჯგუფმა, რომელშიც შედიოდნენ: ინდოეთი, ბირმა, ინდონეზია, ავღანისტანი, ავსტრია, ფინეთი და სხვა, რომლებიც არ შეუერთდნენ აღნიშნულ ორ ბანაკს, შეიქმნა ე.წ. ნეიტრალური ქვეყნების ბანაკი ანუ "მშვიდობის ზონა"

აღნიშნული ცვლილებები მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე ხორცი-ელდებოდა ე.წ. ცივი ომის ვითარებაში. უნდა აღინიშნოს, რომ ჯერ კიდევ 1945 წ. გამოჩნდა საბჭოთა კავშირის გავლენისაგან ევროპის ქვეყნების გათავისუფლების მოწოდებანი. 1946 წლის 14 მარტს თავის სიტყვაში ფულტონში (აშშ) უ.ჩერჩილმა პირველად იხმარა გამოთქმა "რკინის ფარდა", რაც ნიშნავდა მსოფლიოს გამოყოფას საბჭოთა კავშირისაგან, მის სა-ერთაშორისო იზოლაციას. ჩერჩილმა ისარგებლა აშშ და საბჭოთა კავშირის ურთიერთობის დაძაბვით ირანის კრიზისთან დაკავშირებით, რადგან საბ-ჭოთა კავშირმა დააგვიანა ჯარების გამოყვანა ირანიდან, სადაც იგი დისლოცირებული იყო გერმანიასთან ომის დაწყების დროიდან და მოუწოდა პირველ ყოვლისა, საბჭოთა კავშირის ყოფილ მოკავშირეებს მეორე მსოფლიო ომში "ეჩვენებინათ ძალა რუსებისათვის და დაერაზმათ მსოფლიო "აღმოსავლეთის კომუნიზმის წინააღმდეგ".

ჩერჩილის გამოსვლა ფულტონში, რომელსაც უმალვე მოჰყვა ი. სტალინის ინტერვიუ, რომელშიც აღნიშნული სიტყვა შეფასებულ იქნა რო-გორც მოწოდება ომისაკენ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, მიჩნეულია "ცივი ომის" დასაწყისად, თუმცა ამ საკითხზე აზრთა სხვადასხვაობაა.

"ცივი ომი" ნიშნავდა დიდი სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკის ახალი კურსის შემუშავებას. აშშ-ის საგარეო პოლიტიკური პროგრამა ჩამოყალიბდა პრეზიდენტ "ტრუმენის დოქტრინის" სახით 1947 წლის მაისში. აღნიშნულმა დოქტრინამ დაუდო სათავე ფართო სამხედრო დახმარებას მთელი რიგი ქვეყნებისადმი, რის შედეგადაც სხვადასხვა ქვეყნების ტერიტორიაზე იქმნებოდა ამერიკული სამხედრო ბაზების ფართო ქსელი.

აშშ-ის საგარეო პოლიტიკური და ეკონომიკური პოლიტიკის გამოხა-ტულება იყო "მარშალის გეგმა", რომლის ავტორი იყო 1947-1949 წლებში აშშ-ის სახელმწიფო მდივანი ჯორჯ მარშალი.

"მარშალის გეგმა" ითვალისწინებდა სოციალურპოლიტიკური სიტუა-ციის სტაბილიზაციას დასავლეთ ევროპაში, დასავლეთ გერმანიის ჩართვას დასავლეთის ბლოკში და საბჭოთა გავლენის შესუსტებას აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში.

საბჭოთა კავშირმა უარი განაცხადა მონაწილეობა მიეღო "მარშალის გეგმის" განხორციელებაში, რაც წამგებიან დიპლომატიურ სვლად მიაჩნი-ათ. 1948 წლის აპრილში აშშ კონგრესმა მიიღო "მარშალის გეგმა" უცხოეთის სახელმწიფოებისადმი დახმარების კანონის ფორმით.

1951 წლის 30 დეკემბრიდან შეწყდა "მარშალის გეგმის" ოფიციალური მოქმედება და იგი შეიცვალა "უშიშროების უზრუნველყოფის" კანო-ნით, რომელიც ითვალისწინებდა აშშ-ის მხარდამჭერი ქვეყნებისადმი ერთდროულ სამხედრო და ეკონომიკურ დახმარებას.

სოციალისტური ბანაკის შექმნამ განაპირობა 1949 წლის იანვარში სა-ერთაშორისო რეგიონალური ეკონომიკური ორგანიზაციის — ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს (“სევ”) შექმნა. მასში შევიდნენ: ბულგარეთი, პოლონეთი, რუმინეთი, საბჭოთა კავშირი, უნგრეთი, ჩეხოსლოვაკია, ალბა-ნეთი (1961 წ. შესწყვიტა მასში მონაწილეობა), ხოლო 1950 წლის სექტემ-ბერში ამ ორგანიზაციას შეუერთდა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა. ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს მიზანი იყო საერთო ძალებით წევრი ქვეყნების ეკონომიკური პოტენციალის გაძლიერება.

აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის “ახალი კურსის” განხორციელებისათვის 1949 წ. შეიქმნა ჩრდილოეთ ატლანტიკის ორგანიზაცია ანუ სამხედროპოლიტიკური ბლოკი (ნატო).

ომის შემდგომ საბჭოთა კავშირი იბრძოდა ახალი ომის საშიშროების აღსაკვეთად. 1946 წლის სექტემბერში საბჭოთა მთავრობამ პირველმა დააყენა საკითხი ატომური ბომბის აკრძალვის შესახებ.

50-იანი წლების დასაწყისისათვის დაიწყო კოლონიური სისტემის ნგრევის გლობალური პროცესი. აშშ-ში მეორე მსოფლიო ომის ბოლოსათვის შექმნა ატომური იარაღი, რომლის პირველმა გამოყენებამ იაპონიის ქალაქებზე ხიროსიმა და ნაგასაკის დაბომბვისას შეიწირა ასიათასობით ადამიანი. აშშ-ის ხელმძღვანელები ვარაუდობდნენ ატომურ იარაღზე მონოპოლიის ხანგრძლივ შენარჩუნებას და ამის შესაბამისად აგებდნენ თავიანთ საგარეო პოლიტიკას. ამ ბარბაროსულმა აქციამ “სტიმული მისცა” ატომური იარაღის შექმნას საბჭოთა კავშირში. ამ მიზნით ქვეყნის ტერიტორიაზე გაჩნდა არაერთი დახურული (გასაიდუმლოებული) ობიექტი, რომელთაც ევალებოდათ ატომური ბომბის და ატომმზიდი ტრანსპორტის შექმნის სათანადო სისტემის და ტექნოლოგიური მხარეების შესრულება. ომის დროს საქართველოს ტერიტორიაზე — სოხუმში უკვე არსებობდა ფიზიკა-ტექნი-კის ინსტიტუტი, რომელშიც გაერთიანდა აგუძერასა და სინოპის ასეთი ობიექტები, სადაც თავდაპირველად ტყვე გერმანელი სპეციალისტები მუ-შაობდნენ.

სოხუმის ფიზიკა-ტექნიკის ინსტიტუტი გასაიდუმლოებული იყო. 80-იანი წლების მეორე ნახევარში ინსტიტუტი კონვერსიაზე გადავიდა.

1949 წ. საბჭოთა კავშირში შეიქმნა ატომური იარაღი.

40-იანი წლების ბოლოს ახალი ომის მუქარამ და საფრთხემ განაპირობა მშვიდობის მომხრეთა მასობრივი მოძრაობის განვითარება. 1949 წლის 20-25 აპრილს პარიზის კონგრესმა მიიღო მანიფესტი, რომელშიც მო-უწოდა ყველა ქვეყნის ხალხებს მხარი დაეჭირათ მშვიდობისათვის აქტიური ბრძოლისათვის. კონგრესმა აირჩია მშვიდობის მომხრეთა მსოფლიო კონგრესის მუდმივი კომიტეტი გამოჩენილი მეცნიერფიზიკოსის ფრედერიკ ჟოლიო კიურის თავმჯდომარეობით.

1950 წლის 19 მარტს მშვიდობის მომხრეთა მსოფლიო კონგრესის მუდმივი კომიტეტის სტოკჰოლმის სესიამ მიიღო ისტორიული მოწოდება ატომური იარაღის — როგორც ადამიანთა დაშინებისა და მასობრივი მოსპობის იარაღის აუცილებელი აკრძალვის და ამ გადაწყვეტილების შესრულებაზე საერთაშორისო კონტროლის დაწესების შესახებ. ამ მოწოდებას ხელი მოაწერა 500

მლნ კაცმა მსოფლიოში, მათ შორის 115 მლნ კაცმა საბ-ჭოთა კავშირში, ხოლო საქართველოში 1950 წლის ივნისში მშვიდობის დაცვის საქართველოს კომიტეტის პლენუმის მიერ მიღებული გადაწყვეტილების საფუძველზე ატომური იარაღის აკრძალვის ხსენებულ მიმართვას ხელი მოაწერა 2 275 ათასმა კაცმა.

1951 წლის 5 ნოემბერს სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა საქართველოს შესაბამისი უწყების წარდგენით მიიღო ბრძანებულება საქართველოში თბილისისა და ქუთაისის ოლქების შექმნის შესახებ.

ეს ღონისძიება მიზნად ისახავდა რესპუბლიკის სამეურნეო და კულ-ტურული მშენებლობის კონკრეტული და ოპერატიული ხელმძღვანელო-ბის, რაიონებთან ცენტრის კავშირის გაძლიერებას. მაგრამ სულ მალე აშკარა გახდა, რომ საოლქო ორგანოები ზედმეტი რგოლი იყო, რომელიც ხელმძღვანელ ორგანოებს არა თუ აახლოვებდა ადგილობრივ ორგანოებთან, არამედ პირიქით, აშორებდა მათ. ამიტომ 1953 წლის 23 აპრილს თბილისის და ქუთაისის ოლქები გააუქმეს.

50-იანი წლების პირველ ნახევარში სამჯერ შეიცვალა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა. "მეგრელთა საქმესთან" დაკავშირებით. 1952 წლის აპრილში საკ. კპ ცენტრალური კომიტეტის რეკომენდაციით საქართველოს კომპარტიის პირველი მდივნის თანამდებობიდან გაანთავისუფლეს კ. ჩარ-კვიანი და აირჩიეს მის ნაცვლად ა.კ. მგელაძე, საქართველოს უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარედ ზ. ჩხუბიანიშვილი, ხოლო მინის-ტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ ზ. კეცხოველი.

ერთი წლის შემდეგ, ი. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ, კვლავ შეიცვალა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა, საქართველოს კომპარტიის ცენ-ტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად არჩეულ იქნა ა. მირცხულავა, უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარედ ვ. ცხოვრებაშვილი, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ მეორედ ვ. ბაქრაძე.

1953 წლის სექტემბერში, ლ. ბერიას განადგურების შემდეგ, მოსკოვმა საჭიროდ მიჩნია კვლავ შეეცვალა საქართველოს ხელმძღვანელობა. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად არჩეულ იქნა გენერალი ვასილ მჟავანაძე, უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარედ მ. ჩუბინიძე, ხოლო მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ გ. ჯავახიშვილი. მნიშვნელოვანი საკადრო ცვლილებები განხორციელდა სამე-ურნეო, პარტიულ და სხვა ხელმძღვანელი ორგანოების შემადგენლობაში.

1953 წლის მაისში საბჭოთა კავშირის მთავრობამ გააკეთა განცხადება იმის თაობაზე, რომ სომხეთის და საქართველოს რესპუბლიკების მთავრო-ბებმა უარი განაცხადეს თავიანთ ტერიტორიულ პრეტენზიებზე თურქეთის მიმართ. ეს იყო საგარეოპოლიტიკური გადაწყვეტილება როგორც პა-სუხი მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების ახლო ხანებში წინ წამოწეულ საკითხზე, რომელიც ეხებოდა საქართველოს სამხრეთდასავლეთ ტერიტორიას, თურქეთთან საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის საზღვარს, რომელიც დადგინდა ყარსის 1921 წლის 13 ოქტომბრის ხელშეკრულების საფუძველზე. ამ ხელშეკრულებით თურქეთს კვლავ რჩებოდა საუკუნეების წინათ მიტაცებული ქართული ტერიტორიის ნაწილი.

საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის მსვლელობის დროს თურქეთი, რომელსაც მეორე მსოფლიო ომში თავისი პოლიტიკური მიზნები ფრიად შენიღბული ჰქონდა, მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა საქართველოს სამხრეთის საზღვრებთან დისლოცირებული ჰყავდა სამ ათეულამდე დივიზია, დიდ სიფრთხილეს იჩენდა ომში გერმანიის მხარეზე აქტიური გამოსვლისადმი. თუ არა ეს ფაქტორი, ომის დამამთავრებელ ეტაპზე საბ-ჭოთა შეიარაღებული ძალების წარმატებულ საომარ მოქმედებათა ფონზე, შესაძლოა დასმულიყო საქართველოს მიტაცებული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნების საკითხი. ამაზე მიგვანიშნებს ის გარემოება, რომ აღ-ნიშნული საკითხი მაინც დაისვა, ოღონდ მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ, როდესაც 1945 წლის 14 დეკემბერს გამოქვეყნდა გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსების ს. ჯანაშიას და ნ. ბერძენიშვილის წერილი "თურქეთისადმი ჩვენი კანონიერი პრეტენზიების შესახებ". წერილის ავ-ტორები ასაბუთებდნენ საქართველოს უფლებას თურქეთის საზღვრებში მოქცეულ სამხრეთ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე. ამ პრეტენ-ზიის საფუძველს მათ აძლევდათ ის გარემოება, რომ "სამხრეთ საქართველომ XX საუკუნემდე შეინარჩუნა დიდი რაოდენობით გეოგრაფიული სახელწოდებანი. X1X საუკუნის და XX საუკუნის დამდეგის რუკებზე აღ-ნიშნულია მრავალი წმინდა ქართული სახელწოდება. ახლა თურქი ხელი-სუფვალნი — ნათქვამი იყო წერილში, — გამალებით შლიან ქართულ გეოგრაფიულ სახელწოდებებს, აგრეთვე ქართულ ისტორიულ ძეგლებს — არქიტექტურის შედევრებს... ქართველ ხალხს უნდა დაუბრუნდეს თავისი მიწაწყალი".

ისტორიული მესხეთის დაკარგული ტერიტორიის დაბრუნების სა-კითხის დასმა მხოლოდ აღნიშნული წერილის გამოქვეყნებით არ დამთავრებულა. ეს საკითხი უფრო ფართო მასშტაბით იქნა წინ წამოწეული საბ-ჭოთა კავშირის წარმომადგენლის ა.ვიშინსკის გამოსვლაში 1947 წლის 24 ოქტომბერს გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალური ასამბლე-ის პოლიტიკური კომიტეტის სხდომაზე. ა.ვიშინსკი თურქეთის მიერ მიტა-ცებული საქართველოს ტერიტორიის საქართველოსათვის დაბრუნების სა-კითხის დასმისას ეყრდნობოდა აკადემიკოსების ს.ჯანაშიას და ნ.ბერძენიშვილის აღნიშნული წერილის (რომელიც გამოქვეყნდა ცენტრალურ პრესა-ში) მტკიცებას იმის თაობაზე, რომ "გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში" აღწერილი იყო ჩილდირი, ფოცხოვი, არტაანი და სხვა რაიონები, სადაც მხოლოდ ქართველები ცხოვრობდნენ, სადაც თურქების რიცხვი უმნიშვნელო იყო, ან ისინი საერთოდ არ იყვნენ. "ეს მკვიდრი ქართული მიწაწყალი, — ნათქვამი იყო ა.ვიშინსკის სიტყვაში უნდა დაუბრუნდეს საქართველოს რესპუბლიკას, ქართველ ხალხს, ისტორიულ, გეოგრაფიულ, პოლიტიკურ და ყოველგვარ სხვა საფუძველზე. ეს მართებულია იმიტომ, რომ ეს მიწები ქართულია".

ყოველივე ეს უნდა მიანიშნებდეს თურქეთის მიმართ საქართველოს ტერიტორიული პრეტენზიებისადმი საზოგადოებრივი აზრის ყურადღების მიპყრობის მცდელობაზე როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე საერთაშორისო მასშტაბითაც. ამ ტკივილიან ეროვნულ პრობლემას გამოეხმაურა ქართველი მწერლობაც, კერძოდ, ომის შემდეგ დაიწერა ცნობილი ქართველი მწერლის, დრამატურგის ილო მოსაშვილის პიესა "ჩაძირული ქვები", რომელიც პატრიოტულ თემას, შორეულ წარსულში უცხო ტომის ბატონობის ქვეშ მოქცეული ქართველობის მშობელი მიწისადმი გაუნელებელი სიყვარულისა და თავდადების მარად ცოცხალ თემას ეძღვნებოდა.

“ჩაძირული ქვები” 1949 წ. დაიდგა რუსთაველის სახელობის აკადემიურ სახელმწიფო თეატრში (რეჟ. ა.ვასაძე), რამაც მას დიდი გამარჯვება მოუტანა. სპექტაკლს სტალინური პრემია მიენიჭა. ეს ფაქტიც ნიშანდობლივია (თუმცა, მოგვია-ნებით გაირკვა, რომ ეს პრობლემა ხელოვნურად შექმნილი იყო და “ჩაძირული ქვები” — ბუნებრივი ნგრევის შედეგი და არა თურქების სავარაუდო აგრესიის გამოვლინება).

რეპრესიების ახალი ტალღა. 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედია.

ომისშემდგომ წლებში მიმდინარეობდა დიდი მუშაობა ქვეყანაში გაბატო-ნებული პოლიტიკური სისტემის განსამტკიცებლად. კერძოდ, სამხედრო-სტრატეგიულ თუ პოლიტიკურ მიზნებს ემსახურებოდა საქართველოდან, მათ შორის აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკიდან და სხვა რაიონებიდან მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების შუა-აზიაში დეპორტაციის გაგრძელება. გასახლების ოპერაცია კოდური სახელწოდებით “ვოლნა” განხორციელდა 1949 წლის 14 ივნისს ქალაქებში — თბილისი, ქუთაისი, ბათუმი, სოხუმი, ფოთი და გაგრა, ღამის 3 საათზე, ხოლო რაიონებში 4 სა-ათზე. 16 ივნისს გასახლებულნი საქართველოს ტერიტორიიდან გაიყვანეს რკინიგზით. გასახლებულთა შორის იყვნენ თურქეთის და საბერძნეთის ქვეშევრდომნი და იმხანად მოქალაქეობის გარეშე დარჩენილნი ან ყოფ. ქვეშევრდომნი, საბჭოთა კავშირის მოქალაქენი, მათ გარდა სომეხი — “დაშნაკების” სახელით მოხსენიებული მოქალაქენი. ამ აქციის შედეგად სულ გაასახლეს 8285 ოჯახი — 36675 სული. გასახლებულთა (რომელთა შორის იყო 10 854 ბავშვი), ეროვნული შემადგენლობა ასეთი იყო: თურქე-ბი — 845 ოჯახი — 2 548 სული, ბერძნები 676 ოჯახი — 31 356 სული და სომეხიდაშნაკები 660 ოჯახი — 2 771 სული. გასახლებულ კონტინგენტს დაემატნენ თავისი სურვილით დეპორტირებულ გასახლებულთა ნათესავე-ბი.

ომის დროს — 1944 წ. მაჰმადიანი მოსახლეობის დეპორტაცია საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან, ჩვენი და არამარტო ჩვენი ვარაუდით, სამხედრო-სტრატეგიულ ამოცანებთან — თურქეთთან სახელმწიფო საზღვრის უსაფრთხოების განმტკიცებასთან იყო დაკავშირებული. ეს გასა-გებია, მაგრამ აღნიშნული გარემოება შეიძლება ნაწილობრივ განაპირობებდა 1949 წლის აქციასაც — აფხაზეთიდან როგორც საზღვრისპირა რეგიონიდან მოსახლეობის ნაწილის გასახლებას. მაგრამ სხვა რაიონებიდანაც ხომ გაასახლეს ზემომოხსენებული ნიშნის მიხედვით მოსახლეობის ჯგუფები? ამდენად 1949 წლის აქცია ბევრ ძნელად ამოუცნობ კითხვას აღძრავს, თუმცა ამ შემთხვევაშიც დოკუმენტები შეიცავენ დაეჭვებას გასახლებულთა სახელმწიფოსადმი ერთგულებისა და მათი სანდოობის თაობაზე. მაგრამ რით უნდა ყოფილიყო გაპირობებული ამ ერთგულების და სანდოო-ბის გარკვევის საჭიროება? ერთმნიშვნელოვანი პასუხის გაცემა ამ კითხვა-ზე ერთობ ძნელია.

აღნიშნული აქციის გაგრძელებად უნდა მივიჩნიოთ 1950-1951 წლებში საქართველოში განხორციელებული რეპრესიების ახალი ტალღა. საქართველოდან გაასახლეს 1950 წ. — 1273 ოჯახი, 4716 სული, ხოლო 1951 წ. — 2581 ოჯახი, 11458 სული, სულ 16 174 სული, შუა-აზიაში. ეს იყო ყოვლად უმართებულო და მიუტევებელი რეპრესიების ტალღა, რომელსაც ბევრი ადამიანის სიცოცხლე ემსხვერპლა.

1953 წ. გადაისინჯა სპეცგადასახლებულთა საქმეები, რომელთა მიხედვით ნაწილობრივ ცნობილი ხდება რეპრესირებულთა გასახლების მი-ზეზები, კერძოდ, ზოგს ბრალი დასდეს კონტრაბანდისტულ საქმიანობაში 20-იან წლებში, არალეგალურ მიმოსვლაში თურქეთში, თავის არიდება ომის დროს საბჭოთა არმიაში სამსახურისაგან, ზოგს ნათესავის ყოლა ემიგრაციაში, ზოგს მოღალატურ დანაშაულად ჩაეთვალა ტყვედ ყოფნა, გერმანელებთან თანამშრომლობა და ა.შ.

მოსახლეობის ეგრეთწოდებული არასაიმედო ნაწილის მიმართ განხორციელებული რეპრესიების ახალი ტალღა საქართველოში 40-იანი წლე-ბის ბოლოს და 50-იანი წლების დასაწყისში ნაწილობრივ დაკავშირებული იყო ხელისუფლების რეემიგრაციის პოლიტიკასთან, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართული ემიგრაციის ანტისაბჭოთა საქმიანობის პარალიზებას, თუმცა ემიგრაცია იმ დროისათვის აღარ წარმოადგენდა საბჭოთა რეჟიმი-სათვის საშიშ ძალას, რადგან იგი დაშლილი იყო. ემიგრანტთა "გადმობირების" მიზნით საფრანგეთში იგზავნებოდნენ პასუხისმგებელი პირები, რომელთა მიერ გაწეულ პროპაგანდას შედეგად მოჰყვა ემიგრანტთა ნაწილის დაბრუნება სამშობლოში 1947 წელს. მაგრამ ორიოდე წლის შემდეგ რეემიგრირებულნი დააპატიმრეს და როგორც "არასაიმედონი" საქართველოდან გაასახლეს.

40-იანი წლების ბოლოს შეკოწიწებულ იქნა "მეგრელ ნაციონალის-ტთა ჯგუფის საქმე". სკკპ ცენტრალურმა კომიტეტმა განიხილა საკითხი "საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციაში არსებული მდგომარეობის შესახებ", რის შედეგადაც მეგრელ ხელმძღვანელ მუშაკთა ჯგუფს წაუყენეს ადგილობრივი- მეგრული ნაციონალიზმის ბრალდება, რაც საკადრო პრობლემას უკავშირდებოდა. ამის გამო თანამდებობიდან გაანთავისუფლეს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივა-ნი კანდიდ ჩარკვიანი, დააპატიმრეს მეორე მდივანი მ.ბარამია, სახელმწიფო უშიშროების მინისტრი ა.რაფავა, რესპუბლიკის გენერალური პროკურორი ს.შონია და მისი მოადგილე ი.რაფავა, კომკავშირის ლიდერი მ.ზოდელავა, თბილისის ზოგიერთი რაიკომის მდივანი და სამეგრელოს რეგიონის ყველა რაიკომის მდივანი და სხვ. მათ ბრალად დასდეს ანტისაბჭოთა ჯგუფში მუშაობა და უცხოეთის ქვეყნების აგენტობა. ეს აქცია მიზნად ისახავდა და ემსახურებოდა ბერიას ჩამოშორებას ხელისუფლებისაგან. დაპატიმრებულთ მოუხდათ მძიმე ფსიქოლოგიური და ფიზიკური ზემოქმედების გადატანა. მაგრამ 1953 წლის 10 აპრილს სკკპ ცკ პრეზიდიუმმა მიი-ღო დადგენილება ე.წ. მეგრული ნაციონალისტური ჯგუფის საქმის ფალ-სიფიკაციად კვალიფიცირებისა და მთლიანად ამ საქმის გამო რეპრესირე-ბულ პირთა სრული რეაბილიტაციას შესახებ. პარტიულ და სამართლებრივ პასუხისგებაში იქნენ მიცემული "მეგრელთა საქმის" ფაბრიკაციის მო-ნაწილენი. ეს არ ნიშნავდა იმას, რომ თითქოს საქართველოს ხელმძღვანელი ორგანოების მუშაობაში არ არსებობდა სერიოზული ნაკლოვანებანი, რაც გამოწვეული იყო მნიშვნელოვანწილად ხელმძღვანელი კადრების არასწორი შერჩევით და აგრეთვე იმით, რომ საზოგადოებას არ ეძლეოდა შესაძლებლობა გაეკონტროლებინა ხელმძღვანელ მუშაკთა საქმიანობა.

მეორე მსოფლიო ომში საბჭოთა კავშირის გამარჯვებას მოჰყვა ადმი-ნისტრაციულმბრძანებლური სისტემის გაძლიერება, რაც ი.სტალინის პიროვნების კულტის

აღზევებას ემსახურებოდა, რადგან ოფიციალური პროპაგანდა და მასობრივი თვითშეგნებაც საბჭოთა ქვეყნის ყველა მიღწევას ი.სტალინს მიაწერდა.

ი. სტალინის გარდაცვალებამ 1953 წლის 5 მარტს გამოიწვია ავტორი-ტარული სისტემის კრიზისი, რაც ხელისუფლებისათვის დაწყებული ბრძოლის შედეგი შეიძლება ყოფილიყო. 1953 წლის 26 ივნისს დააპატიმრეს ლ.ბერია, რომელმაც სტალინის გარდაცვალების შემდეგ (1952 წლის დეკემბერში იგი განთავისუფლებულ იქნა შინაგან საქმეთა მინისტრის თა-ნამდებობიდან) კვლავ დაიკავა საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პირველი მოადგილისა და შინაგან საქმეთა მინისტრის თანამდებობები. იგი დახვრიტეს "მავნებლური ანტიპარტიული და ანტისახელმწიფოებრივი ქმედების გამო", როგორც "ხალხის მტერი" ხელისუფლების სათავეში მოექცა ნ. ხრუშოვი. მისი ხელისუფლების რეპრესიები შეეხო ქართველ მეცნიერებს: შ. ნუცუბიძეს, ვ. ბერიძეს, ს. ყაუხჩიშვილს - ისინი გარიცხეს მეცნიერებათა აკადემიის შემადგენლობიდან, თუმცა მალე ისევ აღადგინეს.

პიროვნების კულტის საწინააღმდეგოდ ხელისუფლება ხაზს უსვამდა კოლექტიური ხელმძღვანელობის პრინციპის მნიშვნელობას, მაგრამ იგი მა-ინც რჩებოდა ფორმალურ მოთხოვნად.

1953-1954 წლებში დაწყებული რეპრესირებულთა რეაბილიტაცია გრძელდებოდა.

ახალმა ხელისუფლებამ სცადა სტალინური რეჟიმის ლიბერალიზაცია და დემოკრატიზაცია, მაგრამ არსებული პოლიტიკური სისტემის საფუძვლების უცვლელად დატოვების პირობებში ახალ კურსს არ შეეძლო დემოკრატიზაციის დამკვიდრება, პირიქით, მან ხელი შეუწყო ვოლუნტარიზმს, ფაქტობრივად სოციალისტური რეჟიმის რღვევის დაწყებას, რომელმაც სამი ათეული წელი გასტანა და დამთავრდა კომუნისტური მმართველობის მარცხით. დაიშალა საბჭოთა კავშირი და წარმოიქმნა დამოუ-კიდებელი სუვერენული სახელმწიფოები.

პიროვნების კულტის კრიტიკა XX ყრილობაზე მიმართული იყო არა პროსაბჭოურ სივრცეში დიქტატორული რეჟიმის წინააღმდეგ, არამედ მხოლოდ ი. სტალინის პიროვნების წინაღმდეგ, რასაც დიდი რეაქცია მოჰყვა საქართველოში, — ი. სტალინის სამშობლოში. მისი კრიტიკა მიიჩნიეს მათი რწმენისა და იდეალის ხელყოფად, ქართველი ერის დამცირებად და შეურაცხყოფად, რადგან სტალინის სახელი ეროვნული სიამაყის სიმბოლოდ იყო აღქმული. ი. სტალინი როგორც ბელადი დიდი პატივისცემით და ავ-ტორიტეტით სარგებლობდა არა მარტო ქვეყნის შიგნით, არამედ მსოფლიოში საერთოდ, და განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომში ფაშიზმის განადგურებაში შეტანილი პირადი წვლილისათვის.

პიროვნების კულტის დაგმობამ, რომელიც დროის მიხედვით დაემთხვა ი.სტალინის გარდაცვალების მესამე წლისთავს, გამოიწვია თბილისის, გორის, ქუთაისის და სხვა ქალაქების ახალგაზრდობის გამოსვლამანიფეს-ტაცია. განსაკუთრებით ხალხმრავალი იყო მიტინგი თბილისში სტალინის მონუმენტთან. რესპუბლიკის ახალგაზრდობა გამოვიდა ი.სტალინის დასა-ცავად, რადგან მისთვის ძნელი იყო ერწმუნა სტალინისათვის მიწერილი ბოროტმოქმედებანი ხალხის ინტერესების საზიანოდ. სტალინის კრიტიკა აღქმული იქნა ეროვნული ღირსების დამცირებად. სტალინის მონუმენ-ტთან თბილისში გამოდიოდნენ

მოსწავლეები, სტუდენტები, მუშები, გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწეები, მწერლები, პოეტები, რომლებიც საჯაროდ კითხულობდნენ ლექსებს, ამბობდნენ სიტყვებს. მღეროდნენ სტალინის ხსოვნის აღსანიშნავად. დემონსტრანტთა ნაწილი გაემართა კრწანი-სის სამთავრობო რეზიდენციისკენ იმ დღეებში თბილისში ჩამოსული ჩი-ნეთის სახალხო რესპუბლიკის თავმჯდომარის მოადგილის ჯუ დესთან შესახვედრად, თხოვნით მიეღო მონაწილეობა სანაპიროზე სტალინის მო-ნუმენტთან გამართულ მიტინგში. მაგრამ ჯუ დემ ავადმყოფობის გამო მი-ტინგზე გაგზავნა თავისი წარმომადგენელი, რომელმაც მოკლე სიტყვა წარმოსთქვა. გაისმოდა შეძახილები: დიდება ლენინს, სტალინს, მაოძე დუნს!

რესპუბლიკის იმდროინდელი ხელმძღვანელი ვ. მჟავანაძე სამგზის შეხვდა მომიტინგეებს, რომელთაც სთხოვდა დაშლილიყვნენ არსებული რეჟიმის პირობებში მოსალოდნელი საფრთხის თავიდან აცილების მიზ-ნით. მიუხედავად ხალხის დიდი თავმოყრისა, თავდაპირველად თბილის-ში, ასევე გორში, ქუთაისში, ბათუმში, სოხუმში, ცხინვალში და სხვა ქალაქებში არ ჰქონია ადგილი მართლწესრიგის დარღვევის შემთხვევას.

დაძაბულ მდგომარეობასთან დაკავშირებით თბილისში მოსკოვიდან ჩამოვიდა საბჭოთა შეიარაღებული ძალების პოლიტსამმართველოს პასუხისმგებელი მუშაკი, რომელმაც ფაქტობრივად აიღო თავის ხელში "უწესრიგობის" აღკვეთის საქმე, რესპუბლიკის ხელმძღვანელების აზრის სრული იგნორირებით. ნ. ხრუშჩოვის ბრძანებით ქალაქებში შემოიყვანეს სამხედრო ნაწილი და ჯავშანტექნიკა.

მანიფესტაციამ თბილისში კულმინაციას მიაღწია 1956 წლის 9 მარტს ღამით, როდესაც ახალგაზრდების ერთი ჯგუფი გაემართა კავშირგაბმულობის სახლისაკენ, რათა მიკროფონით გამოეცხადებინათ მიტინგის ზო-გიერთი მოთხოვნები. მაგრამ კავშირგაბმულობის სახლში ისინი არა თუ შეუშვეს, არამედ ჩახოცეს, ტყვია დაუშინეს მომიტინგეებს რუსთაველის პროსპექტზე. ტყვიებით დაიცხრილა სასტუმრო "თბილისის" კედლები, სა-ნაპიროსკენ უკანდახეულთ დაახვედრეს ტანკები, ალყა შემოარტყეს. სამხედროები მოქმედებდნენ დამოუკიდებლად, ებრძოდნენ მომიტინგეებს.

არ გამოირიცხნენ პროვოკატორებიც, რომლებმაც თავიანთი ანგარები-ანი ინტერესებით ხელი შეუწყეს სისხლისღვრას კავშირგაბმულობის სახლთან და სტალინის მონუმენტთან სანაპიროზე, სადაც ტანკები და ჯარის-კაცები გარს შემოერტყნენ მომიტინგეებს. ისინი ლანძღავდნენ, სცემდნენ და ესროდნენ მათ. რამდენიმე წუთში დამთავრდა ეს სისხლიანი დარბევა.

მშვიდობიანი მომიტინგეები იყვნენ უიარაღონი, ამიტომ არ იყო არ-ცერთი მოკლული სამხედროებს შორის. ცეცხლსასროლი იარაღით 9 მარტს დაიღუპა, როგორც ეს დოკუმენტურად დადგინდა უკანასკნელ ხანს, 23 კაცი, მათგან იყო საშუალო სასწავლებლის რამდენიმე მოსწავლე, 4 მუშა, 2 სტუდენტი და ა.შ. ოფიციალური ცნობით დაიჭრა 36, მათ შორის 22 კავშირგაბმულობის სახლთან. დადგენილია დაღუპულთა, დაჭრილთა და გასამართლებულდასჯილთა ვინაობაც.

1956 წლის 9 მარტის დემონსტრაციებისა და მანიფესტაციის დროს და ტრაგედიის შემდეგ გაჩნდა მთავრობის საწინააღმდეგო ხელნაწერი ფურცლები და დაბეჭდილი პროკლამაციები,

რომლებიც ი.სტალინის პიროვნების და მოღვაწეობის დაცვასთან ერთად, გადაიქცნენ საბჭოთა რეჟიმის დაგმობის, საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მოწოდებად — "თავისუფლება საქართველოს" და სხვ.

10 მარტს წინადღით დაღუპულთა დაკრძალვასთან დაკავშირებით თბილისის მოსახლეობის მღელვარების შიშით, შემოღებული იქნა სამხედრო პატრულირება. სახელმწიფომ იკისრა დაღუპულთა დაკრძალვა საიდუმლოდ, მხოლოდ ოჯახის ახლობელთა დასწრებით.

ამის შემდეგ დაიწყო გამოძიება, დაპატიმრებულ იქნა 318, მათგან 10 დღიდან ერთ თვემდე იზოლაციაში იმყოფებოდა 290 კაცი. რესპუბლიკის რამდენიმე ხელმძღვანელი მუშაკი 9 მარტის ამბებთან დაკავშირებით გაანთავისუფლეს თანამდებობებიდან, ზოგიერთები გარიცხეს კომუნისტური პარტიიდან და კომკავშირიდან. სამაგიეროდ დაუსჯელნი დარჩნენ რუსი გენერლები, რომელთა ბრძანებით იქნა გამოყენებული ცეცხლსასროლი იარაღი უიარაღო ახალგაზრდობის წინააღმდეგ.

ქართველი ახალგაზრდობის 1956 წლის 9 მარტის გამოსვლა იყო ან-ტისამთავრობო პროტესტი ეროვნული შეფერილობით. ცენტრმა 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედია თბილისში შეაფასა, როგორც ანტისაბჭოთა, ნაციონალისტური, კონტრრევოლუციური ხასიათის გამოსვლა.

9 მარტის გამოსვლამ თბილისში სტიმული მისცა განვლილ ათწლეულებში ტოტალიტარიზმის დაგმობას, ისტორიულ ღირებულებათა გადა-სინჯვას, ქრთველი ხალხის ეროვნულ გამოღვიძებას, რასაც შესაბამისი სიმ-კაცრით მოჰყვა იმჟამინდელი ცენტრალური ხელმძღვანელის ნეგატიური დამოკიდებულება საქართველოსადმი. ნ.ხრუშჩოვის ბრძანებით დაშლილ იქნა საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის უმძიმეს პერიოდში საგმირო საქმეებით გამორჩეული ქართული საჯარისო შენაერთები (414-ე ანაპის სახელობის ოთხგზის წითელდროშოვანი დივიზია), ქართველი გენერლები და ოფიცრები იძულებითი წესით ჩამოაშორეს შეიარაღებულ ძალებს, გადააყენეს. ამას გარდა, მიღებულ იქნა რიგი დისკრიმინაციული ზომებისა, მათ შორის ქართველ ოფიცრებს უარი უთხრეს სამხედრო აკადემიებში მიღებაზე და ა.შ.

50-იანი წლების მეორე ნახევარში განხორციელდა საქართველოში იმიერკავკასიის ქლუხორის რაიონიდან მეორე მსოფლიო ომის წლებში ჩა-სახლებული ქართველი მოსახლეობის გადმოსახლება, რაც დაკავშირებული იყო ჩრდილოეთ კავკასიიდან შუა აზიასა და ყაზახეთში დეპორტირე-ბული ჩერქეზების, ბალყარების და სხვა ხალხების ნაწილის უკან, ძველ საცხოვრისზე დაბრუნებასთან. საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის 1957 წლის 29 იანვრის დადგენილებაში განსაზღვრული იყო უკან მობრუ-ნებული ქართული მოსახლეობის განსახლების რაიონები — ბოლნისის, თელავის, ზუგდიდის, ოჩამჩირის, გალის და სხვა. ამ მოსახლეობის რიცხვი სულ ცოტა 3 ათას სულს შეადგენდა.

ადრე გასაიდუმლოებული დოკუმენტების წყალობით ცნობილი ხდე-ბა, რომ ადგილობრივი ორგანოების წაყრუებისა და ზოგჯერ ხელშეწყო-ბითაც ომის დროს ყაზახეთსა და შუა აზიაში საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან დეპორტირებული მაჰმადიანი მოსახლეობის ნაწილი არალეგალურად ბრუნდებოდა საქართველოში. სსრ კავშირის უმაღლესი საბ-ჭოს

პრეზიდიუმის 1956 წლის 28 აპრილის ბრძანებულებით აიკრძალა მო-სახლეობის კომპაქტური ჯგუფების გადაადგილება ერთი რესპუბლიკიდან მეორეში მუდმივ საცხოვრებლად, მაგრამ დეპორტირებულნი დაჟინებით ითხოვდნენ ადრინდელ საცხოვრისზე დაბრუნებას. ამასთან დაკავშირებით რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის შუამდგომლობით საკავშირო მთავრობამ 1957 წლის 31 ოქტომბერს მიიღო დადგენილება, რომელშიც მითითებული იყო: რომ "ვიღებთ რა მხედველობაში იმას, რომ საქართველოს სსრ რაიო-ნები, საიდანაც მიმდინარეობდა აზერბაიჯანელი ეროვნების (მოსახლეობის 1939 წლის აღწერით სამცხე-ჯავახეთის მაჰმადიანი მოსახლეობა აზერბაი-ჯანელებად დაწერეს) მოქალაქეთა გასახლება, ამჟამად დასახლებულია, ხოლო მათი განსახლებამოთავსებისა და სამეურნეო მოწყობის შესაძლებლობა რესპუბლიკის სხვა რაიონებში, საქართველოს მთავრობის განცხადე-ბით, არ არსებობს, ამ მოქალაქეებს მიეცეთ უფლება თავიანთი სურვილით გადასახლდნენ მუდმივ საცხოვრებლად აზერბაიჯანის სსრ რესპუბლიკა-ში".

ომის შემდგომ განახლდა სარაიონთაშორისო ორგანიზებული სასოფლო-სამეურნეო მიგრაციები. 1945 წლის 12 ივნისს საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭომ და კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ მი-იღეს დადგენილება აფხაზეთის თავისუფალი მიწებისა და კოლხეთის ამოშრობილი მიწების ასათვისებლად საქართველოს მცირემიწიანი რაიონე-ბიდან კოლმეურნეობათა და კოლმეურნეთა გადასახლების შესახებ.

ორგანიზებული შიდამიგრაციებისათვის გამოიყო მიწები ქვემო ქართლის, გარე კახეთის, სამცხე-ჯავახეთის და სხვა კუთხეებში, ასევე დაუ-სახლებელი, მაგრამ სარწყავად ათვისებულ სამგორის ველზე და კოლხეთის ამოშრობილ მიწებზე. 1951 წლიდან, როდესაც საექსპლოატაციოდ გადაეცა ზემო სამგორის სარწყავი სისტემის მაგისტრალური არხი, დაიწყო ამ ველის სასოფლო-სამეურნეო ათვისება.

50-იანი წლების დამდეგს მარნეულის სიახლოვეს ზემო იმერეთიდან გადმოსახლებულთა ბაზაზე შეიქმნა ორი მოზრდილი სოფელი. 1951-1952 წლებში სოფ. ბოლნისში ჩასახლდა 100 კომლი საჩხერისა და ონის რაიო-ნებიდან, სამგორის ველზე კი ახალ სოფლებში — გამარჯვებასა და ახალ სამგორში 1954-1955 წლებში ჩასახლდნენ ხევსურები და სხვა მთიელები. მაგრამ ამ ახალმოსახლეთ გაუჭირდათ შეგუება მთისაგან განსხვავებულ გარემოსა და კლიმატისადმი და, ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების მიუხედავად, მათი ნაწილი უკან ბრუნდებოდა.

ორგანიზებულ მიგრაციებთან ერთად სტიქიური გადასახლებანიც გრძელდებოდა. ეს იყო უპირატესად შიდასარაიონო გადაადგილებანი, როდესაც ცალკეული მეურნეობები მთიანი სოფლებიდან მეზობელი ბარის რაიონებში თავისი სურვილით სახლდებოდნენ. შედარებით უფრო გავრცელებული ჩანს ეს მოვლენა მთიანი აჭარისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მაგალითზე. 50-იანი წლებიდან სტიქიურმა მიგრაციებმა საქართველოს მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა.

ინდუსტრიული განვითარება.

ომის შემდგომ პერიოდში საბჭოთა კავშირში მთლიანად ეკონომიკის აღდგენისა და განვითარების რთული ამოცანების განხორციელება ემყარებოდა პირველ რიგში ინდუსტრიის

და ტრანსპორტის, განსაკუთრებით მძიმე მრეწველობის აღდგენა-განვითარებას, რადგან იგი წარმოადგენდა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის ზრდის მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზას.

საკავშირო სახალხო მეურნეობის მეოთხე ხუთწლიანმა გეგმამ (1946-1950) მიზნად დაისახა საქართველოში ამიერკავკასიის (შემდგომ რუსთავის) მეტალურგიული და ქუთაისის საავტომობილო ქარხანების, გორის ბამბეულის კომბინატის და ტრესტ "ჭიათურმარგანეცის" ცენტრალური გამამდიდრებელი ფაბრიკის მშენებლობა.

საქართველოში, ისევე როგორც მთელ საბჭოთა კავშირში, მრეწველო-ბის მშვიდობიან ყაიდაზე გარდაქმნა ძირითადად დამთავრდა 1946 წელს. ამ პროცესში რესპუბლიკის მრეწველობის განვითარებას თავისი თავისებურებანი ჰქონდა, რომელიც მდგომარეობდა იმაში, რომ თუ ამ პროცესს საბჭოთა კავშირში მთლიანად თან ახლდა წარმოების შემცირება, საქართველოში მას არ მოჰყოლია ამგვარი შედეგი, ეს გაპირობებული იყო იმით, რომ შეუფერხებლად მუშაობდნენ ძირითადად ადგილობრივ სა-სოფლო-სამეურნეო ნედლეულის გადამუშავებაზე მომუშავე საწარმოები.

მაგრამ ომის შემდგომ წლებში მრეწველობის ბევრ საწარმოში დამ-კვიდრდა დანაშაულებრივი პრაქტიკა გეგმების შესრულების სახელმწიფო ანგარიშებში ფაქტობრივად დაუმზადებელი პროდუქციის გამოშვებულად მიწერა, ხოლო ტრანსპორტზე, სამშენებლო ორგანიზაციებსა და სოფლის მეურნეობაში შეუსრულებელი სამუშაოების შესრულებულად ჩათვლის გა-უკუღმართებული პრაქტიკაც. ეს იმ მიზნითაც ხდებოდა, რომ "გამარჯვე-ბა" მოეპოვებინათ ან შეჯიბრებაში უკვე დაკავებული ადგილი დაემკვიდრებინათ.

ჯერ კიდევ 1944 წლის ივლისიდან მშენებლობის პროცესში არსებული ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობისათვის საქართველოში მობილიზებულ იქნა გასაწვევი ასაკის 4 890 ახალგაზრდა, რომელთაგან რუსეთის და უკრაინის სხვადასხვა მეტალურგიულ საწარმოებში სასწავლებლად გაიგზავნა დაახლოებით 3 ათასი კაცი. მაგრამ ამ საქმეში თავი იჩინა სერიოზულმა სიძნელეებმა, კერძოდ, ახალგაზრდა მუშათა ნაწილმა, რომელთაც ამიერკავკასიის მეტალურგიულ ქარხანაში სამუშაოდ ამზადებდნენ, სწავლა მიატოვა საწარმოთა ხელმძღვანელების მხრივ მათი სწავლებისადმი გულგრილი დამოკიდებულების, თუ საყოფაცხოვრებო პირობების მოუგვარებლობის და სხვა მიზეზთა გამო.

რუსეთის სხვადასხვა საავტომობილო ქარხნებში სასწავლებლად გაიგ-ზავნა აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს რაიონებში შერჩეული 3 ათასი ახალგაზრდა. მათთან ერთად კვალიფიკაციის ამაღლებისა და მომავალ ქართველ ავტომშენებელ მუშაკთა კადრების საწარმოო სწავლების ხელმძღვანელობისათვის გაიგზავნა 30 ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკი.

მეტალურგთა მოსამზადებლად თბილისში შეიქმნა მეტალურგიული ტექნიკუმი, ხოლო ქუთაისის საავიაციო ტექნიკუმი გადაკეთდა საავტომო-ბილო ტექნიკუმად.

დაიწყო თბილისის მეტროპოლიტენის მშენებლობა, რომლის მუშახელით უზრუნველყოფის მიზნით თბილისის საწარმოებიდან და ორგანიზა-ციებიდან მოსკოვში გაიგზავნა რამდენიმე ათასი ახალგაზრდა. ამასთან ერთად, გამოცდილი სპეციალისტები უმთავრესად რუსეთიდან და უკრაი-ნიდან იგზავნებოდნენ საქართველოს ახალ სამრეწველო საწარმოებში. ამ მხრივ

განსაკუთრებით გამოირჩეოდა რუსთავის მეტალურგიული ქარხანა და მის ბაზაზე მშენებარე ახალი ქალაქი რუსთავი.

ომის შემდგომ წლებში ეკონომიკის და კულტურის ზრდასთან ერთად მოხდა რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებანი მრეწველობაში, მშენებლობასა და ტრანსპორტზე დასაქმებულ მუშამოსამსახურეთა შემად-გენლობაში.

საქართველომ მოსახლეობის რაოდენობის მხრივ ომამდელ დონეს მიაღწია 1954 წელს. 1941 წლის 1 იანვრისათვის იგი შეადგენდა 3 680,6 ათასს, 1954 წ. — 3 675,9 ათასს, 1955 წ. კი — 3 927,7 ათას კაცს.

ომის შემდგომ გაიზარდა ქალაქებისა და ქალაქის ტიპის დაბების რიცხვი. 1940 წლის დამდეგისათვის საქართველოში იყო 28 ქალაქი და 24 ქალაქის ტიპის დასახლება. 1956 წლის დამდეგისათვის კი 32 ქალაქი და ამდენივე დაბა. მოხდა მოსახლეობის გადანაწილება ქალაქსა და სოფელს შორის. 1940 წლის დამდეგისათვის ქალაქის მოსახლეობა შეადგენდა 1 73 ათას კაცს ანუ საქართველოს მთელი მოსახლეობის 30 პროცენტზე მეტს, 1954 წლის დამდეგისათვის კი ქალაქებში ცხოვრობდა 1 365,7 ათასი კაცი, ანუ საქართელოს მთელი მოსახლეობის 34 პროცენტზე მეტი. ქალაქის მო-სახლეობის ზრდა მოხდა უმეტესად მრეწველობის და მშენებლობის მუშათა რიცხვის ზრდის ხარჯზე.

50-იანი წლების მეორე ნახევარში არ შესრულდა ამიერკავკასიის მე-ტალურგიული და ქუთაისის საავტომობილო ქარხნების, ჭიათურის ცენ-ტრალური გამამდიდრებელი ფაბრიკის და რამდენიმე სხვა საწარმოს სამ-შენებლო-სამონტაჟო სამუშაოები, ამის შედეგად თუჯის წარმოების, სატვირთო ავტომობილებისა და სხვა სამრეწველო პროდუქციის წარმოების სახელმწიფო დავალებანი.

მეხუთე ხუთწლდში დამთავრდა ძირითადად ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობა. 1951 წლის 18 აგვისტოს ქუთაისის საავ-ტომობილო ქარხნის კონვეიერიდან გადმოვიდა პირველი ქართული სატვირთო ავტომობილი. მოქმედ საწარმოთა მწყობრში ჩადგნენ შაორის, ორთაჭალის და სამგორის ჰიდროელექტროსადგურები, გორის ბამბეულის კომბინატის პირველი რიგი, რუსთავის აზოტოვანი სასუქების ქარხანა. აი-გო თბილისი-კიროვაბადის მაღალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზი.

საქართველოს მრეწველობამ ომის შემდგომ პერიოდში აითვისა ასო-ბით ახალი სახეობის პროდუქციის წარმოება, მათ შორის თბომავლები, თვითმავალი მცურავი სატუმბავი სადგურები, კოშკურაამწეები, ელექტროვიბრაციული მანქანები, უნივერსალური სახარატო და ხრახნისაჭრელი ჩარხები, მანქანები ჩაის, მეღვინეობისა და საფეიქრო მრეწველობისათვის, მინერალური სასუქები, მინის ტარის წარმოება საკონსერვო მრეწველობისათვის, პლასტმასის ნაკეთობანი და სხვა სამრეწველო პროდუქცია.

1940 წელთან შედარებით 1953 წელს საქართველოს რკინიგზების სა-ექსპლოატაციო სიგრძე გადიდდა 1133 კმდან 1335 კმმდე, ხოლო ელექ-ტროფიცირებული გზის სიგრძე 275 კმდან — 577 კმმდე, თითქმის ერთიორად გაიზარდა ტვირთბრუნვა, ხოლო რკინიგზით მგზავრთა გადაყვანა შემცირდა 22,4 მლნდან 19,3 მლნ-კაცამდე. მაგრამ გადიდდა მგზავრთა გადაყვანა და

ტვირთბრუნვა საავტომობილო და საჰაერო ტრანსპორტით. გაძლიერდა ბათუმისა და ფოთის ნავსადგურების როლი საბჭოთა კავშირის საგარეო-სავაჭრო ურთიერთობაში.

ომის შემდგომ წლებში საკმაო ყურადღება არ ექცეოდა მაღალი წარმადობის მანქანების დაპროექტებას. მთელ რიგ საწარმოებში არსებული მოწყობილობა მოძველდა, იყენებდნენ მცირე წარმადობის ტექნოლოგიას, უშვებდნენ მოძველებული კონსტრუქციის ჩარხებსა და მექანიზმებს. ბევრ საწარმოში ბატონობდა თვითკმაყოფილება, უძრაობა და რუტინაც კი. ასეთ საწარმოთა ხელმძღვანელები არ ცდილობდნენ მიეღწიათ იმისათვის, რომ ახალი ტექნიკა შეეცვალათ უახლესით. ასე იყო მთელ საბჭოთა კავ-შირში და მათ შორის საქართველოში. ეს კი იმას იწვევდა, რომ მრეწველობის მთელი რიგი დარგები ტექნიკურად მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდ-ნენ მსოფლიო ინდუსტრიის ტექნიკურ დონეს.

მაგრამ 1953 წლის მეორე ნახევრიდან მძიმე ინდუსტრიის უპირატესი განვითარების კურსი შეიცვალა მთლიანად საბჭოთა კავშირში. ამის გამოხატულება იყო სახელმწიფოს მიერ მიღებული სახალხო მოხმარების საქონლის წარმოების მკვეთრი გაფართოება..

მნიშვნელოვნად გადიდდა მსუბუქი და კვების მრეწველობისათვის გათვალისწინებული საბიუჯეტო სახსრები. სახალხო მოხმარების საგნების წარმოებაში ფართოდ ჩაებნენ მანქანათმშენებელი ქარხნები და მძიმე ინდუსტრიის სხვა საწარმოები. ასეთ პირობებში დაირღვა მძიმე მრეწველო-ბის და მსუბუქი მრეწველობის პროდუქციის ზრდის ტემპების აღრინდელი თანაფარდობა მსუბუქი მრეწველობის უპირატესი ზრდის შედეგად. თუმცა აუცილებელი როდი იყო მძიმე ინდუსტრიის უპირატესი განვითარების გარდუვალობა უკლებლივ ყველა
ეკონომიკურ რეგიონში, ოლქში, მხარეში, მოკავშირე რესპუბლიკაში.

ომის შემდგომ პერიოდში გაფართოვდა საქართველოს კავშირ-ურთი-ერთობა მოკავშირე რესპუბლიკებთან. გაიზარდა საქართველოს მრეწველო-ბის როლი საზღარგარეთის ქვეყნებთან, მეტადრე სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებთან საბჭოთა კავშირის ეკონომიკურ კავშირ-ურთიერთობაში.

საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ეკონომიკურ რეგიონში იგზავნებოდა ჭიათურის მანგანუმის მადანი, ზესტაფონის ფეროშენადნობები, თბილისური ლითონსაჭრელი ჩარხები,
რადიოტექნიკური და ჰიდრომეტროლოგიული ხელსაწყოები, ქუთაისის ავტომობილები და სამთო მოწყობილობა, ფოთის მიწასაწოვები, ბათუმის თბომავლები, მინერალური წყლები, კონსერვები, ჩაი, ღვინო და კონიაკი.

1953 წელს თბილისის, ქუთაისის, რუსთავის, სოხუმის, ბათუმის, ჭიათურის, ზესტაფონის, ფოთის, გორის, ბორჯომის სამრეწველო საწარმოთა დამღიანი პროდუქცია საზღვარგარეთის 30-ზე მეტ ქვეყანაში იგზავნებოდა.

ქართველმა მუშებმა, ინჟინერ-ტექნიკოსებმა მიიღეს მონაწილეობა “დიად მშენებლობათა” დაპროექტებასა და ამ გეგმების რეალიზაციაში.

ამავე პერიოდში დაიწყო რამდენიმე სარწყავი არხის მშენებლობა, გა-ნახლდა კოლხეთის დაბლობის ამოშრობის სამუშაოები. ფართო სამრეწველო მშენებლობის შედეგი იყო 50-იანი

წლებს პირველ ნახევარში აშენებული და ექსპლოატაციაში გაშვებული 107 მსხვილი სამრეწველო საწარმო საქართველოში.

ცვლილებანი სოფლის მეურნეობაში.

ომის შემდგომ პერიოდში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა საქართველოს სოფლის მეურნეობაში. ადგილი ჰქონდა დისპროპორციას მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის განვითარების ტემპებში, რადგან უპირატესი ყურადღება ექცეოდა ინდუს-ტრიულ მშენებლობას. სოფლის მეურნეობის განვითარების დაბალი ტემპი სერიოზულ სიძნელეს უქმნიდა სურსათზე მოსახლეობის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას. ამასთან ომის გავლენით მთლიანად საბჭოთა კავშირში სოფლის მეურნეობის განვითარების შეფერხების პირობებში საქართველო ვეღარ იღებდა ქვეყნის ცალკეული რეგიონებიდან მარცვლეულის და მეცხოველეობის პროდუქტებს. ამის გამო 40-იანი წლების მეორე ნახევარში რესპუბლიკა იძულებული გახდა მაღალმწარმოებლური სასოფლო-სამეურ-ნეო კულტურების ნაწილის შემცირების ხარჯზე გაეღიდებინა მარცვლეულის სათესი ფართობი. როდესაც გადაწყდა საკუთარი წარმოების ხორ-ბლეულით რესპუბლიკის უზრუნველყოფის საკითხი, ხორბლეულის ნათე-სი ფართობების გადიდების შედეგად შეიზღუდა მაღალშემოსავლიანი მრავალწლიანი ტექნიკური კულტურების განვითარება. ნადგურდებოდა დიდი რაოდენობით მრავალწლიანი ნარგავები, დიდი ზიანი მიადგა საძოვრებს. ამრიგად, შეფერხდა მაღალსაქონლური ღირებულების მქონე დარგების — მევენახეობის, მეჩაიეობის, მეხილეობის და სხვა დარგების, მათ შორის მეცხოველეობის განვითარება.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1953 წლის სექტემბრის პლენუმმა შეიმუშავა ამ დარგის განვითარების ტემპის დაჩქარების კურსი. ამ კურსის განხორციელება საქართველოში გამოიხატა სოფლის მეურნეობის დარგობრივი სტრუქტურის ცვლილებაში, საქართველოში სუბტროპიკული და ტექნიკური კულტურების სწრაფად განვითარებასთან ერთად უნდა განვითარებულიყო მარცვლეულის მეურნეობა ოღონდ არა ადრე არასწორად ნავარაუდევი საკუთარი ხორბლეულით რესპუბლიკის დაკმაყოფილების კურსით, არამედ მოსავლიანობის მკვეთრი გადიდებით.

ცვლილებები მოხდა სოფლის მეურნეობისადმი ხელმძღვანელობის დარგში. მნიშვნელოვნად გაიზარდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების დამზადებისა და შესყიდვის სახელმწიფო ფასები, განსაკუთრებით მეჩაიეობასა და მეთამბაქოეობაში. მეცხოველეობა არარენტაბელური დარგი იყო არა მარტო საზოგადოებრივ სექტორში, არამედ კერძო გლეხურ მეურნეო-ბაში, რადგან მეტად დაბალი იყო მეცხოველეობის პროდუქტების შესყიდვის ფასები. ამის მიზეზი მდგომარეობდა სასოფლო-სამეურნეო გადასახადის გაწერის არასწორ სახელმწიფო სისტემაში. გადასახადის გაწერის წესის მიხედვით დასაბეგრი თანხა განისაზღვრებოდა კოლმეურნის პირად სარგებლობაში არსებული სხვადასხვა კულტურების ნათესისა და პირუტყვის რაოდენობის მიხედვით. ეს აიძულებდა გლეხს შეემცირებინა ვაზის, ხეხილის ფართობი და პირუტყვის რაოდენობა, რომელიც მასობრივად ნადგურდებოდა.

1945-1953 წლებში საქართველოში შეიქმნა 43 ახალი მანქანა-ტრაქტორთა სადგური. 1949 წ. დაარსდა სპეციალური საკონსტრუქტორო ბიურო ჩა-ისა და ციტრუსების მეურნეობისათვის მანქანების შესაქმნელად. 1949-1953 წლებში ამ ბიურომ შექმნა ჩაის ბუჩქის საჭრელი, აგრეთვე ჩაის პლანტა-ციების საკულტივაციო და სხვა სახეობის მანქანები, ჩაის საკრეფი მანქა-ნის საცდელი ნიმუშები, მაგრამ 1953 წლის დამლევისათვის ელექტროფი-ცირებული იყო საბჭოთა მეურნეობების და კოლმეურნეობების დიდი ნაწილი, მაგრამ ელექტროენერგია მცირე რაოდენობით ხმარდებოდა კოლმე-ურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების საწარმოო საქმიანობას.

განხორციელდა მეფრინველეობის გადაყვანა ინდუსტრიულ საფუძველზე.

ამ პერიოდში ფართო ხასიათი მიიღეს საირიგაციო და სამელიორა-ციო სამუშაოებმა. 1946 წლის აგვისტოში დაიწყო ზემო სამგორის სარწყავი სისტემის მაგისტრალური არხის მშენებლობა, რომელიც დასრულდა და გაიხსნა 1951 წლის 4 ნოემბერს. 1945-1953 წლებში მოხდა სკრაქარელის, კეხვის, სალთვისის, დოესი-გრაკალის და სხვა სარწყავი სისტემების რე-კონსტრუქცია და გაფართოება. ამ დროისათვის საქართველოში იყო რამდენიმე ასეული პრიმიტიული სარწყავი არხი. 1951 წლის 9 აგვისტოს გადაწყვეტილებით დაიწყო ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობა, 150 ათასი ჰა მიწის მორწყვის უზრუნველსაყოფად. 1953-1959 წლებში საექ-სპლოატაციოდ იქნა გადაცემული ვანათის, თეძამოკამის, მუხრანის და ტაშისკარის სარწყავი არხები, აგრეთვე კოლხეთის, ენგურხუმუშკურის და წითელი გორას ამომშრობი სისტემები.

ამასთან საქართველოში ყოველწლიურად ხდებოდა კოლმეურნეობათა გადასახლებადასახლება მცირემიწიანი მაღალმთიანი რაიონებიდან უმთავრესად კოლხეთის დაბლობის ამოშრობილ მიწებზე და ზემო სამგორის სარწყავი სისტემის ზონაში. ამ პერიოდში გაიზარდა მინერალური სასუქე-ბის გამოყენება სოფლის მეურნეობაში. ამაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა 1955 წ. რუსთავის აზოტოვანი სასუქების ქარხნის ამუშავებამ, რომლის პროდუქციით საქართველო არა თუ იკმაყოფილებდა თავის მოთხოვ-ნილებას, არამედ მზარდი რაოდენობით აწვდიდა მას ამიერკავკასიის და სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებსაც.

1949-1950 და 1953-1954 წლების ზამთრის ძლიერმა ყინვებმა დიდი ზიანი მიაყენეს ციტრუსების მეურნეობას. დაიღუპა ციტრუსოვანთა ნარგავები 20,7 ათას ჰექტარზე, ციტრუსოვანთა პლანტაციების 3/4-ზე მეტი. ამი-ტომ დაჩქარდა კოლხეთის დაბლობის ამოშრობის სამუშაოები.

რესპუბლიკის არაერთმა კოლმეურნემ გამოიჩინა თავი შრომითი მიღწევებით. ამის მოწმობა იყო 1946-1951 წლის დამდეგისათვის სოფლის მე-ურნეობის დარგში 1111 სოფლის მუშაკისთვის, აქედან 356 კოლმეურნე და საბჭოთა მეურნეობის მუშაქალისათვის სოციალისტური შრომის გმირის წოდების მინიჭება. მათ შორის მეთამბაქოეთა ბრიგადის ხელმძღვანელს პრ.სვანიძეს, მეჩაიეთა ბრიგადის ხელმძღვანელს თ.ყუფუნიასა და კოლმე-ურნეობის თავმჯდომარეს ა.როგავას მეორედ მიენიჭათ სოციალისტური შრომის გმირის წოდება.

ომის შემდგომ წლებში კოლმეურნეობათა მუშაობაში ადგილი ჰქონდა სერიოზულ დარღვევებს. საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის 1946 წლის სექტემბრის პლენუმმა შესაბამისი საკავშირო გადაწყვეტილების საფუძველზე მიიღო დადგენილება "კოლმეურნეობებში სასოფლო-სამეურ-ნეო არტელის წესდების დარღვევათა ლიკვიდაციის შესახებ", რომელშიც მხილებული იყო ამ დარღვევების მთელი რიგი ფაქტები, კერძოდ, შრომადღეების არასწორი დარიცხვა, საკოლმეურნეო მიწების დატაცებისა და საკოლმეურნეო ქონების მითვისების შემთხვევები, დარღვევები ნატურალური და ფულადი შემოსავლების აღრიცხვასა და განაწილებაში, ანგარიშწარმოებასა და ანგარიშსწორებაში. გამოვლინდა კოლმეურნეობების მიერ უკანონოდ გაცემული და განიავებული პროდუქტები, პირუტყვი, ფულადი სახსრები და კოლმეურნეობათა დებიტორული დავალიანებანი. ამ და სხვა დარღვევების მხილებას მოჰყვა საკოლმეურნეო ქონების დამტაცებელთა და სხვა დამნაშავეთა დასჯა. 1949-1952 წლებში კოლმეურნეობებს საქართველოში დაუბრუნდათ 7774 ჰა მიწა, აქედან 472 ჰა მრავალწლიანი ნარგავების ფართობი, 6926 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 93 მილიონამდე მან. ფულად და სხვ. მაგრამ, მიუხედავად გატარებული ღონისძიებებისა, სასოფლო-სამეურნეო არტელის წესდების დარღვევების აღმოფხვრა ვერ მოხერხდა.

კოლმეურნეობათა სამეურნეოორგანიზაციული განმტკიცების მიზნით დაიწყო ჩამორჩენილ წვრილ კოლმეურნეობათა გამსხვილების, შემოსავლი-ან მეურნეობად გარდაქმნის პროცესი, რომლის შედეგად შემცირდა კოლმეურნეობათა ადმინისტრაციული და მომსახურე პერსონალის შტატები და მათი შენახვის ხარჯები. 1953 წ. საქართველოში ითვლებოდა 2057 კოლმე-ურნეობა, ნაცვლად 4065-ისა 1945 წლის დამლევს. მაგრამ კოლმეურნეობათა გამსხვილების პროცესში ადგილი ჰქონდა შეცდომებს, რომელმაც გამოიწვია საზოგადოებრივი პირუტყვის სულადობის მკვეთრი შემცირება, საკოლმეურნეო ქონებისა და ფულადი სახსრების განიავება და სხვ.

ტოტალიტარულ სახელმწიფოს მცდარმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ საქართველოში განაპირობა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების შემცირება, მიწების ეროზია, სოფლის მოსახლეობის სტიქიური მიგრაციები, ამის შედეგად სოფლის მოსახლეობის შემცირება, ზოგიერთი მთიანი სოფლის დაცარიელება-გაუქმება და ა.შ.

1957 წლის სამთავრობო გადაწყვეტილებით დაისახა არარენტაბელურ კოლმეურნეობათა ბაზაზე ახალი საბჭოთა მეურნეობების შექმნა. 1958 წ. საქართველოში ითვლებოდა ყველა ტიპის და უწყების 117 საბჭოთა მეურ-ნეობა, ნაცვლად 98-ისა 1953 წ. ამასთან სოფლის მოსახლეობის ზრდისა და გამსხვილებულ ძნელად სამართავ კოლმეურნეობათა კვლავ დაწვრილერთეულების შედეგად, კოლმეურნეობათა საერთო რაოდენობა გაიზარდა. 1958 წ. მან მიაღწია 2258-ს.

თვისებრივი ცვლილებები მოხდა გლეხობის შემადგენლობაში. შემ-ცირდა სოფლის მოსახლეობაში კოლმეურნეთა ხვედრითი წილი. შეიცვალა ამ მოსახლეობის პროფესიული შემადგენლობა, რამდენადმე ამაღლდა გლეხობის ყოფაცხოვრებისა და კულტურის დონე.

50-იანი წლების ბოლოდან მკვეთრად იჩინა თავი სოფლის მეურნეო-ბის დაკნინების ტენდენციამ, რასაც მნიშვნელოვანწილად ხელი შეუწყო 1958 წ. მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების გაუქმებამ. მეტად დაბალი იყო სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა მექანიზაციის დონე

განსაკუთრებით საქართველოს მთიან რაიონებში, სადაც რელიეფი, მკვეთრად დანაწევრებული სახნავი მიწის ფართობები მექანიზაციის ფართოდ გამოყენების შესაძლებლობას არ იძლეოდა.

მიღწევები სოფლის მეურნეობაში გაცილებით მეტი იქნებოდა საბჭოთა სახელმწიფოს აგრარულ პოლიტიკაში რომ არ ყოფილიყო შეცდომები და ნაკლოვანებანი, რაც მომდევნო პერიოდში კიდევ უფრო გაღრმავდა და მეტი უარყოფითი შედეგების მომტანი აღმოჩნდა. ადმინისტრაციულმბრძანებლური რეჟიმის პირობებში თუ საკოლმეურნეო წყობილებამ სოფლად ასე თუ ისე გაართვა თავი დიდ სიძნელეებს, 50-იან წლებში იგი ერთგვარ ჩიხში აღმოჩნდა და დაიწყო შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსვლის ძიება ზერელე ექსპერიმენტების სახით.

კულტურა.

ომის შემდგომ წლებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა საქართველოს განათლების სისტემაში. რესპუბლიკის ხელისუფლე-ბის წინადადებით და საკავშირო მთავრობის სანქციით 1946 წლის 28 მარტს მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება საშუალო სკოლებში სწავლების ვადად 11 წლის, ხოლო არასრულ საშუალო სკოლებში 9 წლის დაწესების შესახებ, რაც ნაწილობრივ მოტივირებული იყო არა რუსულ სკოლებში რუსული ენის სწავლების გაუმჯობესების აუცილებლობით.

1953 წლიდან გატარდა აფხაზური და ოსური სკოლების რეორგანიზა-ცია, რის შედეგადაც გამოსწორდა 1946 წლიდან აფხაზეთის და სამხრეთოსეთის დაწყებით სკოლებში სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვანის მცდარი პრაქტიკა და აღდგა სწავლება მშობლიურ ენაზე.

განხორციელდა სკოლების გამსხვილება. ამის შედეგად საქართველო-ში შემცირდა ზოგადსაგამანათლებლო სკოლების რიცხვი 1953-1958 წლებ-ში 21 ერთეულით, თუმცა მოსწავლეთა რაოდენობა გაიზარდა. სკოლებში ორცვლიანი და სამცვლიანი სწავლების შეკვეცის მიზნით აიგო ახალი სას-კოლო შენობები 1951-1955 წლებში — 141, ხოლო 1956-1958 წლებში — 143. 1956 წლიდან შეიქმნა სკოლა-ინტერნატები. 1959 წლისათვის საქართველო-ში იყო 12 სკოლაინტერნატი 2 500 მოსწავლით.

ომის შემდგომ პერიოდში დიდი ყურადღება მიექცა უმაღლესი და საშუალო სპეციალური კვალიფიკაციის სპეციალისტთა მომზადებას. 1948-1953 წლებში გაიხსნა უცხო ენათა პედაგოგიური და ქუთაისის სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტები. დაიხურა ასევე ორი უმაღლესი სასწავლებელი — თბილისის სტომატოლოგიური და ფარმაცევტული ინსტიტუტები, რომლებიც შეუერთდნენ თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტს. 105მდე შემცირდა საშუალო სპეციალური სასწავლებლების და ტექნიკუმების რაოდენობა, მათ შორის დაიხურა თბილისის მეტალურგიული და საავიაციო ტექნიკუმები.

საშუალო სკოლის კურსდამთავრებულთა ნაწილი სასწავლებლად იგ-ზავნებოდა მოსკოვის, ლენინგრადის, კიევის და სხვა ქალაქების უმაღლეს სასწავლებლებში, ასევე საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლობდნენ სტუდენტები მოკავშირე რესპუბლიკებიდან და ზოგიერთი საზ-ღვარგარეთის ქვეყნიდანაც.

მეცნიერება. ომის შემდგომ მეცნიერების განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ქართველმა მეცნიერებმა, რომლებიც ამუშავებდნენ როგორც სპეციფიკურ, ასევე ზოგად პრობლემებს. საქართველოს მათემა-ტიკური, ფიზიოლოგიური, გეოლოგიური, ენათმეცნიერების, ხელოვნებათმცოდნეობის და ფსიქოლოგიური სკოლები, რომელთაც სათავეში ედგნენ აკადემიკოსები ნ. მუსხელიშვილი, ი. ბერიტაშვილი, ა. ჯანელიძე, ა. ჩიქობავა, გ. ჩუბინაშვილი და დ. უზნაძე, აქტიურად მონაწილეობდნენ მსოფლიო მეცნიერების განვითარებაში.

1958 წ. გამოიცა საქართველოს ისტორიის ახალი სახელმძღვანელო სა-შუალო სკოლისათვის. 1953-1954 წლებში გამოქვეყნებული მონოგრაფიები-სათვის "ნაირი-ურარტუ" და "ურარტუს ლურსმული წარწერები" გ. მელიქიშვილს, პირველს საბჭოთა ისტორიკოსთა შორის, მიენიჭა ლენინური პრემია.

არაერთი მეცნიერული ნაშრომი შექმნეს ისტორიკოსებმა საქარველოს ძველი და ფეოდალური ხანის, ახალი და უახლესი ისტორიის დარგში (გ. წერეთელი, გ. მელიქიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, გ. ხაჭაპურიძე, ა. კიკვიძე, ა. სურგულაძე, ი. კაჭარავა და სხვ.), ხელოვნებათმცოდნეებმა (გ. ჩუ-ბინაშვილი, შ. ამირანაშვილი და სხვ.), ენათმეცნიერებმა (გ. ახვლედიანი, ვ. თოფურია, ვ. ბერიძე, ქ. ლომთათიძე და სხვ.) და ლიტერატურის ის-ტორიკოსებმა (კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე და სხვ.) შექმნეს მრავალი მეცნიერული ნაშრომი.

1946-1952 წლებში გამოიცა ორთოგრაფიული და რამდენიმე დარგობრივი ტერმინოლოგიური ლექსიკონი. ამ პერიოდში მომზადდა და ნაწილობრივ გამოიცა ქართული ლიტერატურის კლასიკოსების თხზულებათა სრული კრებულები და სხვ.

ფილოსოფიის დარგში მომუშავე მეცნიერები (შ.ნუცუბიძე, კ.ბაქრაძე, ს.დანელია, ს.წერეთელი და სხვ.) მუშაობდნენ ქართული ფილოსოფიური აზროვნების, ესთეტიკის, ეთიკის და ლოგიკის პრობლემებზე. 1946 წ. და-არსდა ფილოსოფიის ინსტიტუტი მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში.

მსოფლიო მეცნიერებაში ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის წვლილია განწყობის თეორია, რომელიც ცნობილია "უზნაძის ეფექტის" სახელწოდებით. მუშავდებოდა პედაგოგიკის ისტორიისა და თეორიის საკითხე-ბი.

ომის შემდგომ წლებში შეიქმნა ქართველი ეკონომისტების (პ. გუ-გუშვილი, ნ. ქოიავა და სხვ.) და იურისტების (თ. წერეთელი და სხვ.) დიდმნიშვნელოვანი სამეცნიერო გამოკვლევები.

ენის, ლიტერატურის, ისტორიისა და ეკონომიკის საკითხების კვლევაში მონაწილეობდნენ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აფხაზეთის დ.გულიას სახელობის და სამხრეთოსეთის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტი-ტუტების მეცნიერ თანამშრომლები. 1958 წ. დაარსდა ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი.

საქართველო წარმოადგენდა მათემატიკურ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრს. სტალინური პრემიით აღინიშნა ნ.მუსხელიშვილის, ი.ვეკუას, შ.მიქელაძის ნაშრომები მექანიკის და დრეკადობის თეორიის, მათემატიკური ანალიზის,

აგრეთვე მათემატი-კური ფიზიკის დარგში და ა.შ. ქართველი ფიზიკოსები (ე. ანდრონიკაშვილი, ვ. მამასახლისოვი და სხვ.) მუშაობდნენ ლითონის ფიზიკის, კოსმო-სური სხივების, გამოყენებითი ატომური და თეორიული ფიზიკის პრობლემებზე.

დიდი მეცნიერული და პრაქტიკული მნიშვნელობის თეორიულ და ექსპერიმენტულ მუშაობას ეწეოდნენ გეოლოგები (ა. ჯანელიძე, ა. თვალ-ჭრელიძე, პ.გამყრელიძე, პ. ქომეთიანი და სხვ.), მინერალოგები, გეოგრაფე-ბი (ალ. ჯავახიშვილი, გ. გეხტმანი და სხვ.). გეოფიზიკოსები (მ. ნოდია, ბ. ბალავაძე და სხვ.) და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა სხვა დარგე-ბის მეცნიერები. გ. ძოწენიძისა და დ. დავითაშვილის ნაშრომები გეოლო-გიისა და პალეონტოლოგიის დარგში აღინიშნა სტალინური პრემიებით.

1956 წ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შეიქმნა გამოთვლითი ცენტრი და დაიწყო ფიზიკის ინსტიტუტის ატომური რეაქტორის მშენებლობა. ახალგაზრდა ქართველმა ფიზიკოსებმა საბჭოთა კავშირ-ში პირველად დაამუშავეს ბირთვული ფიზიკის რიგი საკითხი. იზოტოპე-ბისა და გამოსხივების გამოყენებით საქართველოში 1958 წ. რამდენიმე სამეცნიერო დაწესებულება მუშაობდა; ფართო სამეცნიერო კვლევაძიება მიმდინარეობდა აბასთუმნის ასტროფიზიკურ ობსერვატორიაში, რომელსაც დაარსების დღიდან (1937) 50 წლის გამავლობაში სათავეში ედგა აკად. ევ. ხარაძე. 1958 წ. აქ მექანიკური ტელესკოპით პირველად საბჭოთა კავშირში აღმოჩენილ იქნა მკრთალი 300მდე ვარსკვლავი.

50-იან წლებში გაფართოვდა სამეცნიერო დაწესებულებათა ქსელი. გაიზარდა როგორც მეცნიერებათა აკადემიაში, ასევე უმაღლეს სასწავლე-ბებსა და საუწყებო სამეცნიერო დაწესებულებებში მომუშავე მეცნიერ თა-ნამშრომელთა რაოდენობა.

1958 წ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში მუშაობდა 1717 კაცი, ნაცვლად 1365 მეცნიერ თანამშრომლისა 1953 წ.

ომის შემდგომ ვითარდებოდა სასოფლო-სამეურნეო მეცნიერება. 1957წ. დაარსდა სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა აკადემია. მრავალი ნაშრომი შეიქმნა მემინდვრეობაში და მემცენარეობაში, ნიადაგმცოდნეობა-ში და აგროქიმიაში, მევენახეობასა და მეხილეობაში, სუბტროპიკულ კულტურებში, მცენარეთა დაცვაში, მეტყევეობაში და ა. შ. (ნ. კეცხოველი, ი. ლომოური და სხვ.) სტალინური პრემიით აღინიშნა ნაშრომები აკად. ქს. ბახტაძისა ჩაის ბიოლოგიაში, ლ.დარასელიას სუბტროპიკული კულტურე-ბის, მ. დალაქიშვილისა ხორბლის მოყვანის, ა. ნატროშვილის ცხვრის ახალი ჯიშის გამოყვანის დარგში (თუმცა ამ სიახლემ ვერ ჰპოვა რეალური განვითარება).

განსაკუთრებული ყურადღების საგანი იყო ტექნიკური მეცნიერების განვითარება. 1946 წ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შე-იქმნა სამშენებლო საქმის, აგრეთვე მეტალურგიის, სამთო საქმის ინსტი-ტუტები.

1956 წ. შეიქმნა არაორგანული ქიმიისა და ელექტროქიმიის ინსტიტუ-ტი, ელექტრონიკის და ტელემექანიკის ინსტიტუტი, გამოთვლითი ცენტრი — მათემატიკის პროფილის სამეცნიეროკვლევითი დაწესებულება.

1958 წ. დაარსდა გ. წულუკიძის სახელობის სამთო მექანიკის ინსტი-ტუტი. დავითაშვილის სახელობის პალეობიოლოგიის ინსტიტუტი.

1958 წ. შეიქმნა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი და ბათუმის სამეცნიეროკვლევითი ინსტიტუტი.

1959 წ. ამოქმედდა ფიზიკის ინსტიტუტის ბირთვული რეაქტორი, რომლის მშენებლობა დაიწყო 1957 წ. და პირველ კვლევით რეაქტორს წარმოადგენდა ამიერკავკასიაში.

1960 წ. დაარსდა აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი და საბჭოთა კავშირში პირველი კიბერნეტიკის ინსტიტუტი.

უფრო მაღალ დონეზე ავიდა სამედიცინო და ბიოლოგიური მეცნიერებების განვითარება. შეიქმნა სახელმძღვანელოები მორთოლოგიასა და ჰისტოლოგიაში (ა. ნათიშვილი, ნ. ჯავახიშვილი), ფსიქიატრიაში (ა. ზურა-ბიშვილი და სხვ.). რესპუბლიკის მეცნიერმამედიკოსებმა ქირურგიაში (კ. ერისთავი, გ. მუხაძე, ე. ფიფია და სხვ.) პირველებმა საბჭოთა კავშირში დანერგეს სისხლის გადასხმის მეთოდი. მას 1957 წ. მიენიჭა სახელმწიფო პრემია.

50-იან წლებში მნიშვნელოვნად გაფართოვდა საქართველოს მეცნიერე-ბათა აკადემიის კავშირურთიერთობა საბჭოთა კავშირის, აგრეთვე საზ-ღვარგარეთის სამეცნიერო ორგანიზაციებთან. საქართველოში ჩამოდიოდნენ უცხოელი მეცნიერები, თავის მხრივ, ქართველი მეცნიერები მონაწილეობდნენ ევროპისა და სხვადასხვა ქვეყნების სამეცნიერო მუშაობაში.

საქართველოს მწერალთა III (1946), IV (1954) და V (1959) ყრილობები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ქართული პოეზიის, პროზის, დრამატურ-გიის, კრიტიკის, საბავშვო ლიტერატურისა და მთარგმნელობითი მუშაო-ბის საკითხებს.

50-იან წლებში დაიწერა კ. გამსახურდიას “ვაზის ყვავილობა”, კ. ლორთქიფანიძის “ნატვრისთვალი”. გამოქვეყნდა მიხ. მრევლიშვილის მოთხრობა “ხარატაანთ კერა”, რ. ჯაფარიძის რომანი “ჯარისკაცის ქვრივი” და “ხევის პატარძალი”, ო. ჩხეიძის “ჯებირი”. მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო დ. შენგელაიას მოთხრობა “განძი”, გ. შატბერაშვილის “მკვდრის მზე”, ა. ბელიაშვილის “ვეფხია ხალიბაური”, ლ. ავალიანის “ახალი ჰორიზონტი”.

ომის შემდგომ პერიოდში ქართულ ლიტერატურაში ფართოდ განვითარდა ნოველის ჟანრი, რაც დაკავშირებული იყო ნაწილობრივ ქართველ პროზაიკოსთა ახალი პლეადის — გ. რჩეულიშვილის, ნ. დუმბაძის, ა. სულაკაურის, ო. იოსელიანის, თ. ჭილაძის, რ. ინანიშვილის, ე. ყიფიანის, გ. გეგეშიძის, გ. ფანჯიკიძის და სხვა მწერალთა შემოქმედებასთან.

დიდი წარმატება ხვდა წილად ისტორიულ რომანებს: ა.ქუთათელის “პირისპირ”, ა. ბელიაშვილის “თავგადასავალი ბესიკ გაბაშვილისა” და “ოქროს ჩარდახს”, ლ. გოთუას “გმირთა ვარამს”.

50-იან წლებში ქართულ პროზაში შეიქმნა ე.წ. ბიოგრაფიული რომა-ნის თუ ნარკვევის ჟანრის არაერთი საინტერესო ნაწარმოები, როგორიც იყო ვ. ჭელიძის “ივანე მაჩაბელი”, ე. მაღრაძის “გრიგოლ ორბელიანი”, მ. კვესელავას “ასერგასის დღე” და სხვ.

მრავალფეროვანი და რთული იყო ამ პერიოდის ქართული პოეზიის განვითარების გზა. 50-იან წლებში მოვიდა ახალი თაობა პოეტებისა, რომლებმაც გაამდიდრეს ქართული ლირიკა და პოეტური ეპოსი ახალი თემე-ბით. ამ დროს შეიქმნა რ. მარგიანის, ანა კალანდაძის, ი. ნონეშვილის, მ. ლებანიძის, ხ. ბერულავას, მ. მაჭავარიანის, შ. ნიშნიანიძის, ჯ. ჩარკვია-ნის, ო. ჭილაძის, ტ. ჭანტურიას, მ. ქვლივიძის, ფ. ხალვაშის, მ. ფოცხიშვილის, აფხაზი პოეტის გ. თარბას და სხვა პოეტთა ნაწარმოებები.

ვითარდებოდა დრამატურგიაც. ნაყოფიერ მუშაობას განაგრძობდნენ გამოჩენილი ქართველი დრამატურგები: პ.კაკაბაძე, რომელმაც ამ პერიოდ-ში შექმნა ისტორიული პიესები "მეფე ვახტანგ პირველი გორგასალი", "ცხოვრების ჯარა", მ. მრევლიშვილის "ნიკოლოზ ბარათაშვილი", ვ. კანდელაკის "მაია წყნეთელი", ნ. ნახუცრიშვილის "ფიროსმანი", ვ. დარასელის "კიკვიძე" და სხვ.

ომის შემდგომი წლების ცხოვრების პირობები აისახა პიესებში: ს. კლდიაშვილის "ირმის ხევი", ი. მოსაშვილის "სადგურის უფროსი", მ. ბარათაშვილის "მარინე", კ. ბუაჩიძის "ეზოში ავი ძაღლია", რ. თაბუკაშვილის "რაიკომის მდივანი" და ა.შ.

იმ დროს შექმნილი მაღალმხატვრული ნაშრომებისათვის სახელმწიფო პრემია მიენიჭათ გრ. აბაშიძეს, ი. გრიშაშვილს, გ. ლეონიძეს, ი. მოსაშვილს, ს. ჩიქოვანსა და ს. შანშიაშვილს.

არაერთი მხატვრული ნაშრომი შექმნეს საქართველოში მომუშავე აფხაზმა, ოსმა, რუსმა და სომეხმა მწერლებმა.

აღსანიშნავია, რომ ომისშემდგომ პერიოდში ქართული მწერლობის განვითარების მაჩვენებელი ხელშესახები შედეგები მიღწეულ იქნა საბჭო-ური იდეოლოგიური ზეწოლის გაძლიერების, ლიტერატურული შემოქმედების "სოციალისტური რეალიზმის" ჩარჩოებში იძულებით მოქცევის პირობებში. მაგრამ ქართული ლიტერატურა მიუხედავად ზოგიერთი ხარვე-ზისა და ნაკლისა, რაც გავლენას ახდენდა ლიტერატურული შემოქმედე-ბის დონეზე, ერთგული რჩებოდა ქართული მწერლობის განვითარების ისტორიული ტრადიციებისა.

ომის შემდგომ წლებში გამოცოცხლდა თეატრების საქმიანობა საქართველოში. ომის თემა კვლავ აგრძელებდა სიცოცხლეს სცენაზე. აღსანიშნავია ი. მოსაშვილის ახალი პიესების "სადგურის უფროსი", "მისი ვარ-სკვლავის" დადგმები 1947, 1948 და 1952 წლებში შ. რუსთაველისა და კ. მარჯანიშვილის სახელობის დრამატული თეატრების სცენაზე. ასევე დიდი ინტერესი გამოიწვია მ. მრევლიშვილის პიესის "ხარატაანთ კერა", კ. ბუაჩიძის "ამბავი ერთი სიყვარულისა" და მ. ბარათაშვილის ლირიკული კომედიის "ჭრიჭინა" და "ჩემი ყვავილეთი"-ს დადგმებმა თბილისის წამყვან თეატრებში.

ამ წლებში განხორციელდა ქართული კლასიკური ლიტერატურის ნაწარმოებების ინსცენირებანი: ი. ჭავჭავაძის "კაცია-ადამიანი?!"-ს, ა. ყაზბე-გის "მოძღვარი"-ს, ვაჟაფშაველას "მოკვეთილის" დადგმები.

დიდ ინტერესს იჩენდა ქართული თეატრი უ. შექსპირის დრამატურ-გიისადმი. ომის შემდგომ წლებში განხორციელდა "რომეო და ჯულიე-ტას", "ანტონიო და კლეოპატრას" და "რიჩარდ III-ს" დადგმები რუსთაველის სახელობის და მარჯანიშვილის სახელობის დრამატულ

თეატრებში. დაიდგა აგრეთვე ჯ. ფლეტჩერის “ესპანელი მღვდელი”, ბ. შოუს “პიგმალიონი”, ა. კასონას “ხეები ზეზეურად კვდებიან”. წარმატება მოუტანა რუსთაველის სახელობის და ბათუმის სახელმწიფო თეატრებს სოფოკლეს “ოიდიპოს მეფის” დადგმამ.

ომი შემდგომი პერიოდის ქართული თეატრალური ხელოვნების განვითარება დაკავშირებული იყო რეჟისორების: მ. თუმანიშვილის, დ. ალექ-სიძის, ვ. ყუშიტაშვილის და ვ.ტაბლიაშვილის, მსახიობების: ა. ხორავას, ა. ვასაძის, ვ. ანჯაფარიძის, თ. ჭავჭავაძის. გ. დავითაშვილის, გ. საღარაძის, გ. შავგულიძის, ვ. გოძიაშვილის, ს. თაყაიშვილის, შ. ღამბაშიძის, ა. ჟორჟოლიანის, ა. კვანტალიანის და სხვათა სახელებთან. ამ დროს მოვიდ-ნენ თეატრში ახალგაზრდა რეჟისორების: ლ. იოსელიანის, გ. ლორთქიფა-ნიძის, ა. დვალიშვილის, გ. ჟორდანიას, მ. კუჭუხიძის, მსახიობების: მ. ჩახავას, ს. ყანჩელის, მ. ჯაფარიძის, მ. თბილელის, ელ. ყიფშიძის, ე. მანჯგალაძის, გ. გეგეჭკორის, რ. ჩხიკვაძის. გ. საღარაძის, კ. მახარაძის, ტ. საყვარელიძის, ი. ტრიპოლსკის, ო. მეღვინეთუხუცესის, ი. უჩანეიშვილის, ზ. კვერენჩხილაძის, ე. მაღალაშვილის და სხვათა თაობა.

ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ ქუთაისის, ჭიათურის, გორის, თელავის, ზუგდიდის, თეატრები, აფხაზური და ქართული თეატრალური დასები სოხუმში, ქართული და ოსური დასები ცხინვალში, ა. გრიბოედოვის სახელობის რუსული, ს. შაუმიანის სახელობის სომხური, მოზარდ მაყურე-ბელთა ქართული და რუსული თეატრები თბილისში.

1958 წლის თებერვალში თბილისში შედგა ქართული ცირკის პირველი წარმოდგენა.

მიუხედავად იმისა, რომ თეატრების მუშაობა ჩაყენებული იყო შეზ-ღუდულ ჩარჩოებში სარეპერტუარო თემატიკაზე იდეოლოგიური ზეწოლის სახით, რომელიც მოითხოვდა თანადროული “უკონფლიქტო” ცხოვრების ამსახველი რეპერტუარის უპირატეს აუცილებლობას, ქართული თე-ატრი ამ სირთულეებს ართმევდა თავს და ქმნიდა არაერთი მაღალი დო-ნის თეატრალური ხელოვნების ნაწარმოებს.

ომის შემდგომ წლებში კინოხელოვნება განიცდიდა ომის წლების მძიმე მდგომარეობით გამოწვეულ შეფერხებას. მაგრამ თითოოროლა მა-ღალმხატვრული ფილმი მაინც იქმნებოდა. მაგალითად, კინოფილმი “ქეთო და კოტე” (რეჟ. ვ. ტაბლიაშვილი, 1949) და სხვ.

1952 წლის 12 ივლისს მიღებულ იქნა დადგენილება თბილისის კი-ნოსტუდიის მუშაობის შესახებ და დაისახა ღონისძიებანი კინემატოგრაფი-ის სისტემაში არსებულ სერიოზულ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად და შემოქმედებითი მუშაობის გასაუმჯობესებლად. ამ დადგენილების რეალი-ზაციის შედეგად 50-იანი წლების პირველ ნახევარში დაიწყო ქართული კინოს აღმავლობა, რაც ძველი და ახალი თაობის კინომუშაკთა თანაშემოქმედებამ განაპირობა. მოხდა შემობრუნება თანამედროვე თემატიკისა-კენ. ამის მაჩვენებელი იყო ფილმები: “ჭრიჭინა”, “ისინი ჩამოვიდნენ მთიდან”, “ჩრდილი გზაზე”, “ჩვენი ეზო”, “საბუდარელი ჭაბუკი”, “სხვისი შვილები” ”ჭრიჭინამ” ფართო გამოხმაურება ჰპოვა საერთაშორისო ეკრან-ზეც. მთავარი როლის შემსრულებელმა ლ. აბაშიძემ ფართო პოპულარობა მოიპოვა. კინოფილმი “ჩვენი ეზო” კი (რეჟისორები თ. აბულაძე და რ. ჩხეიძე) დაჯილდოვდა ოქროს მედლით მოსკოვის საერთაშორისო კინოფესტივალზე.

ამ პერიოდში განხორციელდა ქართული ლიტერატურული ნაწარმოე-ბების რამდენიმე ეკრანიზაცია, კერძოდ, ე. გაბაშვილის მოთხრობისა "მაგდანას ლურჯა", მაღალი მხატვრული დონის მოკლემეტრაჟიანი მხატვრული ფილმი (რეჟ. რ. ჩხეიძე და თ. აბულაძე), ი.ჭავჭავაძის "ოთარაანთ ქვრივი" (რეჟ. მ. ჭიაურელი), ა. წერეთლის "ბაში-აჩუკი"-ს (რეჟ. ლ. ესაკია) ეკრანიზაცია.

ომისშემდგომ წლებში ქართველმა კინემატოგრაფისტებმა შექმნეს არა-ერთი ნახატი, თოჯინური, დოკუმენტური, მეცნიერულპოპულარული და დუბლირებული ფილმი. წარმატება ხვდა ნახატ ფილმს "ხელმარჯვე ოსტა-ტი" (რეჟ. ვ. ბახტაძე).

1956 წლის 30 დეკემბერს დაიწყო ტელეგადაცემები თბილისში.

ომის შემდეგ სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდა ახალგაზრდა ქართველ კომპოზიტორთა ჯგუფი, რომელთა შემოქმედება გამოვლინდა მუ-სიკალური ხელოვნების სხვადასხვა ჟანრში. ქართული საოპერო ხელოვნე-ბის ახალ საფეხურად იქნა აღიარებული შ.მშველიძის ოპერა "ამბავი ტარი-ელისა", საყურადღებო მოვლენა იყო ა. ბუკიას საბავშვო ოპერა "დაუპატი-ჟებელი სტუმრები". ამ პერიოდში დაიდგა ა. კერესელიძის ოპერა "ბაში-აჩუკი", დ. თორაძის ოპერა "ჩრდილოეთის პატარძალი", შ. აზმაიფარაშვილის "ხევისბერი გოჩა" და სხვ.

ომის შემდგომი პერიოდის ქართული ხელოვნების განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანეს დირიჟორებმა: შ. აზმაიფარაშვილმა, ო. დიმიტრიადიმ და სხვ., მომღერლებმა: დ. გამრეკელმა, დ. ანდღულაძემ, პ. ამირა-ნაშვილმა, ნ. ქუმსიაშვილმა, ს. ინაშვილმა, ნ. ცომაიამ, მ. ნაკაშიძემ, ნ. ხარაძემ, ე. სოხაძემ, დ. ბადრიძემ, მ. ყვარელაშვილმა, ბ. კრავეიშვილმა და სხვ.

ეს პერიოდი აღინიშნა ქართული ბალეტის ინტენსიური განვითარე-ბით. დაიდგა გ. კილაძის ბალეტი "სინათლე", რომელმაც ქართული ბალე-ტი განვითარების ახალ საფეხურზე აიყვანა. ამ ბალეტის ავტორთა და შემ-სრულებელთა ჯგუფი დაჯილდოვდა სტალინური პრემიით. ასეთივე ჯილდოთი აღინიშნა დ. თორაძის ბალეტის "გორდას" დადგმა. განსაკუთრებული წარმატება ხვდა ა. მაჭავარიანის ბალეტ "ოტელოს" საქართველოს გარეთაც. ამ ბალეტის დამდგმელს და მთავარი როლის შემსრულებელს ვ. ჭაბუკიანს მიენიჭა ლენინური პრემია.

ომის შემდგომ წლებში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა სიმფონიური მუსიკა. შეიქმნა ა. მაჭავარიანის, შ. მშველიძის, ა. ბალანჩივაძის, რ. ლა-ღიძის, შ. აზმაიფარაშვილის, ო. თაქთაქიშვილის, ა. ჩიმაკაძის სიმფონიები, სიმფონიური პოემები, კანტატები და ორატორიები. ო.თაქთაქიშვილის პირველი სიმფონია და საფორტეპიანო კონცერტი აღინიშნა სტალინური პრემიით. სიმფონიური პოემებიდან აღსანიშნავი იყო შ. მშველიძის "მინდია", ო. თაქთაქიშვილის "მწირი", ო. ბარამიშვილის "შვლის ნუკრის ნაამ-ბობი", რ. ლაღიძის "სამშობლოსათვის", ბ. კვერნაძის "განთიადი" და სხვ. ამავე წლებში შეიქმნა ა. ბალანჩივაძის, ნ. გუდიაშვილის, ა. შავერზაშვილის, ო. გორდელის, ს. ნასიძის და სხვათა საფორტეპიანო კონცერტე-ბი.

40-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 50-იან წლებში ჩაისახა და განვითარდა ეროვნული კამერული მუსიკა, რაშიც დიდი ღვაწლი მიუძღვის ს. ცინცაძეს, რომელსაც ეკუთვნის "საჭიდაო", "მწყემსური", მეორე კვარტე-ტი და სამი საკვარტეტო მინიატურა, რისთვისაც მას,

მაშინ ჯერ კიდევ მოსკოვის კონსერვატორიის მეორე კურსის სტუდენტს, მიენიჭა სტალინური პრემია.

გაიზარდა ინტერესი ქართული რომანსებისადმი. ომისშემდგომ წლებ-ში შეიქმნა ა. მაჭავარიანის რომანსები "ცისა ფერს", "მზეთამზის სახე". რ. გაბიჩვაძის "შევიშრობ ცრემლს", ა. ჩიმაკაძის "იავნანა", "შენი დალალ-ნი", რ. ლაღიძის "მაგონდება ჩუქურთმაში ყვავილი" და სხვ.

50-იან წლებში დაიწყო საესტრადო მუსიკის ინტენსიური განვითარე-ბა. იქმნებოდა მუსიკა ქართული ფილმებისათვის, ქართული ოპერეტა. მუ-სიკალური კომედიის ჟანრში ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ არჩ. კერესელიძე, ნ. გუდიაშვილი, შ. აზმაიფარაშვილი, რ. ლაღიძე, შ. მილორავა, გ. ცა-ბაძე და სხვ. მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1954 წლის ივლისში ამიერკავ-კასიის მუსიკალური დეკადის, ხოლო 1958 წლის მაისში ამიერკავკასიის მუსიკალური გაზაფხულის მოწყობა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის კომპოზიტორებმა, მუსიკოს-შემ-სრულებლებმა და თვითმოქმედმა მხატვრულმა კოლექტივებმა.

ომის შემდგომი წლები ქართული სახვითი ხელოვნების განვითარება-ში ერთგვარი გარდატეხის პერიოდი იყო. ამ წლებში გაიშალა უფროსი და საშუალო თაობის მხატვართა გვერდით ახალგაზრდა ოსტატთა ხელოვნება. შეიქმნა ქართული სახვითი ხელოვნების მუდმივი ექსპოზიცია 1952 წ. გახსნილ ხელოვნების მუზეუმში. მის ექსპოზიციაშია დ. კაკაბაძის ფერწერული ტილოები "ყაზბეგი" და "ფოთი-ელევატორი"

სისტემატურად ტარდებოდა რესპუბლიკური და საიუბილეო, საშემოდგომო და საგაზაფხულო გამოფენები. სპეციალური გამოფენა მიეძღვნა რესპუბლიკის ინდუსტრიულ ობიექტებს, კოლმეურნეობებს და ახალმშე-ნებლობებს, სადაც გამოფენილ იქნა ე. ახვლედიანის, ქ. მაღალაშვილის, შ. მაყაშვილის, უ. ჯაფარიძის და სხვა მხატვართა ნამუშევრები.

პეიზაჟურ მხატვრობაში კვლავ ნაყოფიერად მუშაობდა უხუცესი მხატვარი ა. ციმაკურიძე ("მზიანი დღე", "ქვიშხეთი"). უფრო მრავალმხრივი გახდა პორტრეტული მხატვრობა. პორტრეტების მთელი გალერეა შექმნეს ქ. მაღალაშვილმა, ა. ბაჟბეუქმელიქოვმა, უ. ჯაფარიძემ, კ. სანაძემ, გ. ჯაშმა. ამ პერიოდშიც თემატიკის დიდი მრავალფეროვნებით ხასიათდებოდა ლ. გუდიაშვილის შემოქმედება.

მონუმენტურდეკორატიულ ხელოვნებაში დაიწყო მუშაობა რ. სტურუამ, რომელსაც ეკუთვნის ჭიათურის თეატრის პლაფონის მოხატულობა და კულტურის სახლების მოხატულობანი და ა.შ.

50-იანი წლებიდან გაიზარდა მხატვართა ახალი კადრები, (დ. ხახუ-ტაიშვილი, გ. თოთიბაძე, კ. მახარაძე და სხვ.), რომლებიც ფერწერის სხვადასვა ჟანრში მოღვაწეობდნენ. ინტენსიურად ვითარდებოდა გრაფიკის სხვადასხვა დარგი. წიგნის დასურათების ჟანრში აღსანიშნავი იყო ი. შარლემანის მიერ ა. ანტონოვსკაიას რომანის "გიორგი სააკაძის" დასურათება, ს. ქობულაძის ილუსტრაციები უ.შექსპირის "მეფე ლირისა", ირ. თოიძის და სხვა მხატვრების მიერ შესრულებული "ქართული პოეზიის ანთოლო-გია", უ. ჯაფარიძის — ი. ჭავჭავაძის "კაკო ყაჩაღის" ილუსტრაციები, ა. ბანძელაძის, თ. მირზაშვილის და სხვა მხატვრების მიერ შესრულებული წიგნის დასურათება.

სატირული გრაფიკის ჟანრში ნაყოფიერად მუშაობდნენ გ.ფირცხალავა, ნ. მალაზონია, ჯ. ლოლუა და სხვ. თეატრალურდეკორაციულ ხელოვ-ნებაში მოღვაწეობდნენ ცნობილი მხატვრები: ე. ახვლედიანი, ს. ვირსალაძე, დ. თავაძე, ფ. ლაპიაშვილი, ი. სუმბათაშვილი, რომლებიც თბილისის გარდა წარმატებით მუშაობდნენ მოსკოვის, ლენინგრადის, კიევის, ბაქოს, ერევნისა და სხვა ქალაქების თეატრებში. 50-იან წლებში გააფორმა ს. ვირსალაძემ ბალეტი "ოტელო".

ომის შემდგომ წლებში ქართველ მოქანდაკეთა ყურადღების ცენ-ტრში კვლავ რჩებოდა ომის თემა. ამ დროს შეიქმნა თ. აბაკელიას ბარელიეფი "კავკასიის დაცვა", ვ.თოფურიძის სკულპტურა — "გამარჯვება", ე. მაჩაბლის — "არსენა ოძელაშვილი", თ. ღვინიაშვილის — ივ. ჯავახიშვილის და ნ. მუსხელიშვილის სკულპტურული პორტრეტები, ი. ნიკოლაძის — XII ს. ქართველი პოეტის ჩახრუხაძის პორტრეტი მარმარილოში, ვ.კანდელაკის — საბჭოთა კავშირის გმირის დ. ბაქრაძის, აკად. ნ. ბერძენიშვილის, კინომ-სახიობ ნ. ვაჩნაძის, ს. კაკაბაძის — გ. ტაბიძის, აკად. ი. ბერიტაშვილის პორტრეტები.

50-იანი წლების შუახანებიდან მოკიდებული გამოფენებზე და კონ-კურსებში სისტემატურად მონაწილეობდნენ ახალგაზრდა მოქანდაკეები.

1958 წ. შეიქმნა ე. ამაშუკელის ქანდაკება "ქართლის დედა", რომელიც თბილისის სიმბოლოდ იქცა. მასვე ეკუთვნის ვახტანგ გორგასლის ქანდაკება მეტეხის პლატოზე, დაიდგა მ. ბერძენიშვილის მიერ შესრულე-ბული დ. გურამიშვილის და ზ. ფალიაშვილის ძეგლები.

50-იანი წლებიდან დაიწყო ქართული ჭედური ხელოვნების განვითარება, რომლის დამწყები იყო მოქანდაკე ირ. ოჩიაური. ამ დარგში მუშაობდნენ აგრეთვე გ. გაბაშვილი, კ. გურული, დ. ყიფშიძე. ამ პერიოდში დაიწყო ახალი ეტაპი ქართული მხატვრული კერამიკის განვითარებაში. ამ დარგში მოღვაწეობდნენ გ. ქართველიშვილი, ნ. გომელაური და სხვ.

ომის წლებშიც არ შეწყვეტილა ქართველ არქიტექტორთა მუშაობა, ხოლო ომისშემდგომ ხუროთმოძღვრება ინტენსიურად ვითარდებოდა, პირველ რიგში, თბილისის არქიტექტურული რეკონსტრუქციის სამუშაოე-ბის გაშლასთან დაკავშირებით. ამ დროს აშენდა არაერთი მრავალბინიანი საცხოვრებელი სახლი, მათ შორის საცხოვრებელი სახლების კომპლექსი მარჯანიშვილის სახელობის მოედანზე (არქ. გ. მელია), პლეხანოვის პროსპექტზე (არქ. თ. ჩხენკელი), 200 ბინიანი საცხოვრებელი სახლი კამოს ქუჩაზე (არქ. შ. ყავლაშვილი, გ. მელქაძე და სხვ.).

1956 წ. დაიწყო საბურთალოს საცხოვრებელი მასივის განაშენიანება (არქ. შ. ყავლაშვილი) და სხვ.

1955 წლის ნოემბრის სამთავრობო დადგენილების "დაპროექტებასა და მშენებლობაში ზედმეტობის აღმოფხვრის შესახებ" (რომლის მიზეზი მდგომარეობდა იმაში, რომ საცხოვრებელი, სამოქალაქო და სამრეწველო შენობათა დიდი ნაწილი უმთავრესად შენდებოდა ინდივიდუალური პრო-ექტით), მიღების შემდეგ საცხოვრებელი სახლების მშენებლობა და საერთოდ კაპიტალური მშენებლობა წარიმართა ტიპიური პროექტების საფუძველზე.

აიგო უმაღლესი სასწავლებლების — პოლიტექნიკური ინსტიტუტის (1954, არქიტექტორი მ. შავიშვილი), რკინიგზის ტრანსპორტის ინჟინერთა ინსტიტუტის კომპლექსის (1956, არქ. მ. ნეპრინცევა), ფიზიკის ინსტიტუ-ტის (არქ. ი. კასრაძე) შენობები და სხვ.

1957 წ. გაიყვანეს ვარაზის ხევის ტრასა, ხოლო 1959 წ. ვაკე-საბურთალოს ხეივნის მაგისტრალი. შეიქმნა "თბილისის ზღვის" დიდი ტყეპარკი. აშენდა ქუთაისის თეატრის შენობა (1955), სამეცნიერო-კვლევითი ინსტი-ტუტი და სასტუმრო გორში (არქ. ა. ქურდიანი, ქ. სოკოლოვა). სოხუმის რკინიგზის სადგურის ახალი შენობა (არქ. ლ. და გ. მუშკუდიანები, 1951). რეკონსტრუირებულ იქნა თეატრის შენობა, გაშენდა სოხუმის ტყეპარკი. ბათუმში გაიხსნა დრამატული თეატრის ახალი შენობა (არქ. ა. ტეპლიცკი, 1953), რევოლუციის მუზეუმის შენობა (არქ. კ. ჯავახიშვილი, 1955) და ა.შ.

50-იანი წლების დამლევისათვის შედგა ქუთაისის, ბათუმის, სოხუმის, ფოთის, ცხინვალის და სხვა ქალაქების გენერალური გეგმები. ომის-შემდგომ წლებში შეიქმნა არაერთი მუზეუმი, მათ შორის ალ. ჭავჭავაძის სახლმუზეუმი წინანდალში (1946), ი.ჭავჭავაძის სახლმუზეუმი საგურამოში (1951), ი. სტალინის სახლმუზეუმი გორში და სხვ.

საქართველოს კულტურული ცხოვრების მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ქართული ლიტერატურისა და ხელოვნების მეორე დეკადა მოსკოვში 1958 წლის 21 მარტიდან. დეკადაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს მწერალთა, კომპოზიტორთა, მხატვართა და კინემატოგრაფისტთა შემოქმედებითმა კავშირებმა. გაიმართა ლიტერატურული საღამოები. დიდი მოწო-ნება ხვდა წილად საბალეტო სპექტაკლებს "ოტელო" და "გორდა", ქართულ კლასიკურ ოპერას "დაისი", დრამატული თეატრების სპექტაკლებს სოფოკლეს "ოიდიპოს მეფეს" და უ. შექსპირის "რიჩარდ III-ს" და სხვა დადგმებს, ქართულ მხატვრულ ფილმებს: "საბუდარელი ჭაბუკი" და "ოთარაანთ ქვრივი".

მოსკოველები დიდი ინტერესით გაეცნენ ლადო გუდიაშვილის პირველ პერსონალურ გამოფენას მოსკოვში, ასევე ქ. მაღალაშვილის პორტრე-ტებს, უ. ჯაფარიძის ეტიუდების სერიას, რ. სტურუას, გ. თოთიბაძის, დ. ხახუტაშვილის ფერწერულ ტილოებს, ს ქობულაძის, მ. ჩირინაშვილის, ა. ბანძელაძის, დ. ნოდიას წიგნის გრაფიკას და ა.შ.

1958 წლის ოქტომბერში აღინიშნა თბილისის გადედაქალაქების 1500 წლის იუბილე, რომლის დღეებში თბილისს შეემატა ახალი კეთილმოწყო-ბილი ქუჩები და მოედნები, აგებულ იქნა პირველი საჰაერო სამგზავრო-საბაგირო გზა, რომელმაც ქალაქის ცენტრი — რუსთაველის მოედანი დაუ-კავშირა ფუნიკულიორს.

იუბილეს მიეძღვნა რ. ლაღიძის "სიმღერა თბილისზე", სამნაწილიანი მხატვრულ დოკუმენტური ფილმი "უძველესი ქალაქის გაზაფხული". მო-ეწყო ქართული სახვითი ხელოვნების საიუბილეო გამოფენა. მეტეხის კლდეზე საძირკველი ჩაეყარა თბილისის დამაარსებლის ვახტანგ გორგასლის ძეგლს. რუსთაველის პროსპექტზე ყოფ. პირველი სკოლის შენობის წინ დაიდგა ვ. თოფურიძის მიერ შესრულებული ი.ჭავჭავაძის და ა. წერეთლის ძეგლი. საიუბილეო დღესასწაული შედგა "დინამოს" სტადიონ-ზე, ხოლო "ქარიშხალას" სტადიონზე — სახალხო ზეიმი, რომელსაც მრავალი სტუმარი დაესწრო.

თავი XVIII. სოციალიზმის კრიზისი საქართველოში

60-იანი წლების ეკონომიკური რეფორმები.

60-იანი წლების და-საწყისში საბჭოთა კავშირში განმტკიცდა ნიკიტა ხრუშჩოვის ერთპიროვნული ძალაუფლება. მისმა მომხრეებმა სკკპ XXII ყრილობას (1961 წლის ოქ-ტომბერი) მიაღებინეს კომუნისტური პარტიის ახალი, უტოპიური მესამე პროგრამა. იგი 1980 წლისათვის საბჭოთა ქვეყანაში კომუნისტური სისტემის გამარჯვებას ითვალისწინებდა: "უახლოეს ათწლეულში (1961-1970 წლებში) საბჭოთა კავშირი, რომელიც ქმნის კომუნიზმის მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზას, ერთ სულ მოსახლეზე პროდუქციის წარმოების მხრივ გაუსწრებს კაპიტალიზმის ყველაზე მძლავრ და მდიდარ ქვეყანას — ამერი-კის შეერთებულ შტატებს; მნიშვნელოვნად ამაღლდება მშრომელთა მატერიალური კეთილდღეობა და კულტურულ-ტექნიკური დონე, ყველასთვის უზრუნველყოფილი იქნება მატერიალური შეძლება; ყველა კოლმეურნეობა და საბჭოთა მეურნეობა გადაიქცევა მაღალნაყოფიერ და მაღალშემოსავლი-ან მეურნეობად; ძირითადად დაკმაყოფილდება საბჭოთა ადამიანების მოთხოვნილებანი კეთილმოწყობილ ბინაზე; გაქრება მძიმე ფიზიკური შრომა; სსრ კავშირი ყველაზე მოკლე სამუშაო დღის ქვეყანა გახდება. მეორე ათწლეულის შედეგად (1971-1980 წლებში) შეიქმნება კომუნიზმის მა-ტერიალურ-ტექნიკური ბაზა, რომელიც უზრუნველყოფს მატერიალური და კულტურული სიკეთის სიუხვეს მთელი მოსახლეობისათვის; საბჭოთა სა-ზოგადოება უშუალოდ მივა მოთხოვნილებათა მიხედვით განაწილების პრინციპის განხორციელებასთან, მოხდება თანდათან გადასვლა ერთიან სა-ერთო სახალხო საკუთრებაზე. ამრიგად, სსრ კავშირში ძირითადად აშენდება კომუნისტური საზოგადოება"

თავიდან ბოლომდე ეკონომიკურად მცდარი და სოციალურად ილუ-ზორული დოკუმენტი ვარაუდობდა სულ რაღაც ოც წელწადში ქვეყანაში ისეთ ფანტასტიკურ ეკონომიკურ აღმავლობას, რის საფუძველზეც განხორ-ციელდებოდა კომუნისტური პრინციპი: "თითოეულისაგან — უნარის მიხედვით, თითოეულს — მოთხოვნილების მიხედვით!"

მიუხედავად იმისა, რომ ახალი საპროგრამო დოკუმენტი აღსავსე იყო სამშვიდობო მოწოდებებით, საბჭოთა ხელმძღვანელობის ერთგულებით "მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპებისადმი", საერთაშორისო მდგომარეობა მსოფლიოში კვლავ დაძაბული იყო: საბჭოთა კავშირი განაგრძობდა კომუნისტურ ექსპანსიას მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში. უზარმაზარი სახსრები ხმარდებოდა პროსაბჭოთა რეჟიმების სუფსიდირებას.

50-იან წლების მეორე ნახევარში განხორციელებული რეორგანიზაციე-ბი არაეფექტური იყო: ეკონომიკის მართვის ახალი სისტემა — "სახალხო მეურნეობის საბჭოები" ნაკლებად ეფექტიანი, მოუქნელი ეკონომიკური სტრუქტურები აღმოჩნდნენ.

1961 წელს განხორციელდა ფულის რეფორმა, რამაც ათჯერ შეამცირა ფულის არსებული მასშტაბი და მომავალში აშკარა ინფლაცია უზრუნველყო.

სერიოზული პრობლემები იყო სამომხმარებლო ბაზარზე — 1963 წელს შეიქმნა სერიოზული დაძაბულობა ქვეყნის რეგიონების პურით მომარაგების საქმეში. საქართველოში პურის მაღაზიებთან უზარმაზარი რიგე-ბი გაჩნდა.

სიძნელეები შეიქმნა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში. მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში საგრძნობლად შენელდა შრომისნაყოფიერების ზრდა, ყოველ დახარჯულ მანეთზე პროდუქციის უკუგება, ჭია-ნურდებოდა ახალი სამრეწველო ობიექტების ექსპლოატაციაში შესვლა, ნელა ინერგებოდა წარმოებაში მეცნიერულ-ტექნიკური მიღწევები, ეკონომი-კური დაგეგმვის დროს ხშირი იყო შეცდომები, ეკონომიკური კანონების უგულვებელყოფა, წარმოებული პროოდუქცია იყო დაბალი ხარისხის.

ყოველივე ამის საპირისპიროდ, დასავლეთში თანდათან იწყებოდა და ყოველწლიურად ძალას იკრებდა ახალი სამრეწველო რევოლუცია. იქ მიმდინარეობდა გრანდიოზული ძვრები ეკონომიკის ყველა დარგში .

საშინაო და საგარეო ფაქტორების ერთობლიობამ აშკარა გახადა საბ-ჭოთა ქვეყანაში რეფორმების აუცილებლობა. პარტიულმა და საბჭოთა ელიტამ ამ ცვლილებების რეალიზაცია დაიწყო ნ. ხრუშჩოვის თანამდებო-ბიდან გადაყენების შემდეგ. 1964 წლის ოქტომბრის პლენუმზე შეთქმულებმა (ლ. ბრეჟნევმა, ა.კოსიგინმა, ნ. პოდგორნიმ, მ. სუსლოვმა, ვ. მჟავანაძემ და სხვ.) აიძულეს ნ.ხრუშჩოვი "ჯანმრთელობის გაუარესების" საბაბით თანამდებობიდან გადამდგარიყო. სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი გახდა ლ. ბრეჟნევი, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ დანიშ-ნეს გამოცდილი სამეურნეო მუშაკი — ა.კოსიგინი.

ახალმა ხელისუფლებამ ხრუშჩოვის მიერ განხორციელებული ბევრი ნოვაცია გააუქმა — აღდგა სამინისტროები, გაერთიანდნენ პარტიული სტრუქტურებიც, მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ დაიწყეს მნიშვნელოვანი ეკონომიკური რეფორმების განხორციელება. 1965 წლის სექტემბრში სკკპ ცკ პლენუმმა მიიღო მნიშვნელოვანი დადგენილება: "მრეწველობის მართვის გაუმჯობესების, დაგეგმვის სრულყოფისა და სამრეწველო წარმოების ეკო-ნომიკური სტიმულირების გაძლიერების შესახებ".

დადგენილება ითვალისწინებდა ეკონომიკურ რეფორმას. დაგეგმარე-ბის დროს მაქსიმალურად უნდა გათვალისწინებულიყო საწარმოს შესაძლებლობები. დაწესდა მატერიალური წახალისების ახალი ფორმები, მაგალითად "მეცამეტე ხელფასის" სისტემა. მისი ოდენობა მთლიანად დამო-კიდებული იყო საწარმოს ეკონომიკური მაჩვენებლების საბოლოო შედე-გებზე.

1966 წლის 11 იანვარს, ეკონომიკური რეფორმის რეალიზაციის პერიოდში თბილისში გაიხსნა მეტროპოლიტენის პირველი რიგი — მე-4 საბჭოთა კავშირში და 33-ე მსოფლიოში.

საქართველოს პარტიული ორგანიზაციის გასაცნობად, მისი მხრდაჭერის მისაღებად ლ. ი. ბრეჟნევი 1966 წლის ნოემბერში საქართველოში ჩამოვიდა. თბილისის სპორტის სასახლეში შეხვედრაზე მან ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაციაში წარმატებები უსურვა საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციებს.

საქართველოს სამრეწველო საწარმოები თანდათან გადადიოდნენ ახალ ეკონომიკურ სისტემაზე, ამუშავებდნენ ეკონომიკურად დასაბუთე-ბულ სქემებს. ამ ეტაპზე მეტი ყურადღება დაეთმო შრომის ნაყოფიერების ზრდას, საამქროებში სამეურნეო ანგარიშის სრულყოფას, შრომის მეცნიერულ ორგანიზაციას და ახალი ტექნოლოგიური პროცესების დანერგვას. 1967 წელს საქართველოში სულ რვა საწარმო მუშაობდა დაგეგმვისა და ეკონომიკური სტიმულირების ახალი პრინციპების საფუძველზე, 1970 წელს რესპუბლიკის წამყვანი 800 საწარმო, რომელიც საქართველოს მთელი მრეწველობის 83 პროცენტს აწარმოებდა, უკვე ახალი ეკონომიკური პრინციპებით მუშაობდა.

ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაცია დაემთხვა საქართველოში ქიმიური და ნავთობქიმიური მრეწველობის, ენერგეტიკის, მსუბუქი მრეწველობის უპირატეს განვითარებას. საქართველოს მდიდარი სანედლეულო ბაზა ამის შესაძლებლობას იძლეოდა. სახე იცვალა რუსთავმა. მეტალურგი-ასთან ერთად ის ქიმიური მრეწველობის მნიშვნელოვანი ბაზა გახდა: აქ განვითარდა აზოტოვანი სასუქების, სინთეზური ბოჭკოების წარმოება. იზრდებოდა ქუთაისური ლითოფონის წარმოებაც, ქიმიური პრეპარატების, კოფეინის და სხვა საწარმოო სიმძლავრეები.

1965 წელს საქართველოს ელექტროენერგეტიკამ გამოიმუშავა 6 მილი-არდი კვსთ ელექტროენერგია, მაგრამ ეს არ იყო საკმარისი რესპუბლიკის მზარდი ეკონომიკისათვის. დიდ იმედებს ამყარებდნენ უნიკალური ენ-გურჰესის მშენებლობის დასრულებაზე — თაღოვანი კაშხალი ყველაზე მა-ღალი (271,5 მ.) უნდა ყოფილიყო ევროპაში. იგი მნიშვნელოვნად გადაწყვეტდა საქართველოს ელექტროენერგიით მომარაგების პრობლემას, რად-გან მისი სიმძლავრე 1 300 ათასი კვტ უნდა ყოფილიყო. პარალელურად მიმდინარეობდა ვარციხისა და ნამახვანის ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობაც.

სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა მადნეულის კომბინატის მშენებლო-ბა — ადგილობრივი ფერადი ლითონების მადნის გადასამუშავებლად. ეს უნიკალური საბადო უხვად შეიცავდა სპილენძს, ტყვიას,ბარიტს, თუთიას და ა.შ.

რეფორმამ, გარკვეულწილად, დააჩქარა საქართველოში მანქანათმშე-ნებლობის და ლითონდამუშავების, ელექტროტექნიკური, საინსტრუმენტო, საავტომობილო მრეწველობის, სატრაქტორო წარმოების, კვების ტექნოლო-გიური მოწყობილობების წარმოების განვითარება. თუმცა ამან გარკვეული სიძნელეებიც შექმნა: წარმოიშვა საქართველოს ეკონომიკის რიგი დარგების მთლიანი დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირის, განსაკუთრებით რსფსრ საწარმოებიდან მიღებულ ნედლეულსა და მოწყობილობებზე.

საბჭოთა კავშირის სოფლის მეურნეობაში არსებული სერიოზული პრობლემების მოწესრიგებას ითვალისწინებდა სკკპ ცენტრალური კომიტე-ტის 1965 წლის მარტის პლენუმი. 60-იან წლებში უკვე აშკარა გახდა სოფლად აგრარული ურთიერთობების მახინჯი ხასიათი: დაბალი პროდუქტი-ულობა, უპასუხისმგებლობა, საზოგადოებრივი ქონების დატაცება.

ახალი ეკონომიკური რეფორმის საერთო მოთხოვნებიდან გამომდინარე განხორციელდა ზოგიერთი ღონისძიება, რასაც გარკვეული წინსვლა უნდა გამოეწვია სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში: გამოიყო ასიგნებანი სამელიორაციო სამუშაოების გასათართოებლად, ახალი ნასვენი

და ყამირი მიწების ასათვისებლად. ყურადღება მიექცა სოფლის მეურნეობის მექანი-ზაციას და ავტომატიზაციას, ახალი, უფრო ეფექტური სასოფლო-სამეურ-ნეო მანქანებით კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების მომარაგე-ბას, მინერალური სასუქების შეტანას.

60-იანი წლების შუა ხანებში საქართველოში 1435 კოლმეურნეობა და 168 საბჭოთა მეურნეობა იყო. სახელმწიფო განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იმ დარგების ინტენსიურ განვითარებას, რაც საერთო-საკავშირო დარგობრივი კულტურების განაწილებაში საქართველოს იმიჯს ქმნიდა: მევენახეობას, მეჩაიეობასა და მეციტრუსეობას.

დასავლეთ საქართველოში ციტრუსების დამზადება სოფლის მეურნეობის მთავარი და წამყვანი მიმართულება იყო: თუ 1960 წელს ციტრუსე-ბის პლანტაცია გაშენებული იყო 9,3 ათას ჰექტარზე, 1970 წელს — უკვე 16,3 ათას ჰექტარზე. ასევე გაიზარდა ჩაის პლანტაციების საერთო მოცულობაც: თუ 1960 წელს ამან შეადგინა 55,6 ათასი ჰექტარი, 1970 წელს — უკვე 64,8 ათასი ჰექტარი.

ყოველწლიურად იზრდებოდა საქართველოს ყველა სახის მეურნეობა-ში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ღირებულებითი მაჩვენებელი: ოფი-ციალური სტატისტიკით თუ 1960 წელს საქართველოს სოფლის მეურნეო-ბის მშრომელებმა აწარმოეს 940 მილიონი მანეთის საერთო პროდუქცია, 1970 წელს — 1 462,3 მილიონი მანეთის საერთო პროდუქცია (მიწერებისა და ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემების გაყალბების გამო დღეს ეს მონაცემები გარკვეულ ეჭვს ბადებს).

საქართველოს აგრარულ სექტორს ძალას აცლიდა ე.წ. "საბჭოთა დუალიზმი" სოფლის მეურნეობაში. პირადი დამხმარე მეურნეობის ადგილი და მნიშვნელობა ქართველი გლეხის ეკონომიკურ ცხოვრებაში ყოველწლი-ურად იზრდებოდა. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ, ცხოვრების შედარებითმა ლიბერალიზაციამ, დისციპლინის მოშლამ, იძულების მექანიზმის შესუსტებამ გლეხის ყურადღება გარკვეულწილად საკარმიდამო ნაკვეთზე გადაიტანა: საუკეთესოდ მოვლილი, დროულად დამუშავებული კერძო ნაკვეთები საჰექტარო მოსავლიანობით ბევრად სჭარბობდნენ საზოგადოებრივ მეურნეობებს. პირად სარგებლობაში მყოფი საქონელიც უფრო მოვლილი და პროდუქტიული იყო, ვიდრე საზოგადოებრივ ფერმებში (ხრუშჩოვის დამხობის შემდეგ შეზღუდვები კერძო საქონლის ყოლაზე — გაუქმდა). ეს ტენდენცია 60-იან წლებში უკვე აშკარად შესამჩნევი იყო.

წინააღმდეგობების, სიძნელეების მიუხედავად ეკონომიკურმა რეფორმებმა 60-იანი წლების მეორე ნახევარში გარკვეულად უზრუნველყვეს საბ-ჭოთა ეკონომიკის ვარდნის დროებითი შეჩერება, ფინანსური დაგროვება, საბჭოთა მთავრობის ახალი სოციალური პროგრამების განხორციელება.

სოციალური ინფრასტრუქტურა.

მიგრაციული პროცესები. საქართველომ 60-იანი წლების შუა ხანებში მიაღწია გარკვეულ წინსვლას როგორც ეკონომიკური, ისე სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარები-სა და კულტურული დაწინაურების გზაზე. განხორციელებული ეკონომი-კური რეფორმები, თავისი

კულშეკვეცილობის, ცალმხრივობის, წინააღმდე-გობრიობის მიუხედავად ზეგავლენას ახდენდა საქართველოს მოსახლეო-ბის საქმიანობაზე, მატერიალურ თუ სოციალურ ყოფაზე.

საქართველოში 60-იანი წლების დასასრულს 4 686 ათასი კაცი ცხოვრობდა (1970 წლის აღწერის მონაცემები). მოსახლეობის მატება წინა აღწერასთან შედარებით (1960 წ.) 13 პროცენტი იყო. საერთოდ, აშკარად შეიმჩნეოდა საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობის შემცირების ტენდენცია. 1950 წელთან შედარებით, როცა მოსახლეობის მატება 18 პროცენტი იყო. ეს მაჩვენებელი 70-იან წლებში აშკარად შემცირდა. ეს მდგომარეობა აიხ-სნება ძირითადი მოსახლეობის — ქართველების შობადობის შემცირებით.

საქართველოს შემადგენლობაში ავტონომიის სტატუსით შედიოდა აფხაზეთისა და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკები და სამხრეთოსეთის ავტონომიური ოლქი. აფხაზეთში 1970 წელს ცხოვრობდა 486 959, აჭარაში 309768, სამხრეთ ოსეთში 99 421 კაცი.

საქართველოს ქალაქებში ცხოვრობდა 2 239 ათასი კაცი, სოფლად — 2 446 ათასი კაცი. სოფლიდან ქალაქში მიგრაციის ტენედენცია უპირატესი იყო მთელი 60-იანი წლების გამავლობაში.

კომუნისტური პარტიის სოციალური პოლიტიკა ითვალისწინებდა ზრდასრული მოსახლეობის აუცილებელ ჩაბმას ეკონომიკურ სტრუქტურებში. საქართველოს მთელი დასაქმებული მოსახლეობა 1970 წელს 2101734 კაცს შეადგენდა. აქედან მუშა იყო — 956 780, კოლეურნე — 521 575, მოსამსახურე — 608 736 კაცი.

მუშები, საბჭოთა საქართველოს ძირითადი სოციალური კატეგორია, დაკავებული იყვნენ თბილისის, ქუთაისის, რუსთავის, სოხუმის, ბათუმის, ტყიბულის, ჭიათურის, ტყვარჩელის, ზესტაფონის უმნიშვნელოვანეს სამრეწველო საწარმოებში, სატრანსპორტო ორგანიზაციებში, მშენებლობაში და ა.შ.

მუშათა შორის მნიშვნელოვან რაოდენობას ქალები შეადგენდნენ. საქართველოს მრეწველობაში 387 651 ქალი იყო დაკავებული (სულ მუშა იყო 956 780). ისინი ძირითადად მსუბუქი მრეწველობის საწარმოებში იყვნენ დასაქმებულნი, მაგრამ ბევრი იყო ქალი მძიმე მრეწველობის, მანქა-ნათმშენებლობის და სხვა საწარმოებშიც.

სოფლად მცხოვრები მოსახლეობის მთავარი და ძირითადი ნაწილი საკოლმეურნეო შრომის სფეროში იყო ჩაბმული — საქართველოში კოლმე-ურნე იყო 521 575, მათ შორის უმეტესობა — 286568 ქალი იყო.

საბჭოთა სისტემის კრიზისის პირობებში ქალი სულ უფრო მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საკოლმეურნეო ცხოვრებაში — ამის მიზეზი იყო ის, რომ მამაკაცები ძირითადად საკარმიდამო მამულის დამუშავებით იყვნენ დაკავებულნი. ეს მათი ოჯახური ბიუჯეტის ძირითადი და მთავარი წყარო იყო.

საქართველოს სოციალური ინფრასტრუქტურის მესამე შემადგენელი ნაწილი — მოსამსახურეები — მეტად მრავალფეროვანი კატეგორია იყო. იგი აერთიანებდა მეცნიერებსაც,

პედაგოგებსაც, ექიმებსაც, და უბრალოდ — მომსახურების სფეროში დაკავებულ ადამიანებსაც. საქართველოში საბ-ჭოთა სტატისტიკით 608 736 მოსამსახურე იყო.

მთავარი და წამყვანი სოციალური ფენა, რა თქმა უნდა, ინტელიგენ-ცია იყო. საქართველოში მუდამ იყო ინტერესი უმაღლესი განათლებისაკენ. 60-იან წლებში ეს კიდევ უფრო შესამჩნევი გახდა: ახალგაზრდების დიდი ნაწილი უმაღლესი განათლების მიღებას ესწრაფოდა. ყოველ 1000 კაცზე საქართველოში იყო 73 კაცი უმაღლესი განათლებით, 481 — არასრული უმაღლესი და საშუალო განათლებით და 251 კაცი — დაწყებითი განათლებით. უმაღლესი განათლების მაჩვენებელი საუკეთესო იყო მთელ საბ-ჭოთა კავშირში (საერთო საკავშირო მაჩვენებელი — 42 უდრიდა).

საქართველოში შეიქმნა მეტად მრავალრიცხოვანი ფენა ინტელიგენცი-ისა: ადამიანების ნაწილი, რომლებიც დაკავებულნი იყვნენ მეცნიერებაში, ხელოვნებასა და ჯანმრთელობის დაცვაში. 60-იან წლებში ეს დარგები საქართველოში პრესტიჟული და პრიორიტეტული იყო. საქართველოში 1970 წელს ამ დარგებში (მეცნიერება, ჯანდაცვა, ხელოვნება) დასაქმებული იყო 343 507 კაცი — ეს საქართველოს ინტელექტუალური ელიტა იყო. სამეცნი-ერო შრომით დაკავებული ადამიანების რიცხვი საქართველოში სისტემა-ტურად იზრდებოდა: თუ 1960 წელს ეს მაჩვენებელი უდრიდა 9 137 კაცს, 1970 წელს უკვე — 20 160 კაცს. მეცნიერების დოქტორების რაოდენობა იმავე პერიოდში 430დან 989მდე გაიზარდა. ასევე გაიზარდა ასპირანტე-ბის საერთო რაოდენობაც: 1970 წელს საქართველოში 1427 ასპირანტი იყო.

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება მიგრაციული პროცესების დაჩქარებასაც იწვევდა. ახალი ფაბრიკაქარხნების, სამრეწველო ობიექტების ექსპლოატაციაში შესვლა მოითხოვდა ახალ კადრებს, რაც სოფლიდან მოსახლეობის მიგრაციის ხარჯზე ხორციელდებოდა. მიგრაცია განსაკუთრებით ეტყობოდა დიდ სამრეწველო ქალაქებს: თბილისს, ქუთაისს, სოხუმს, ბათუმს. 1959 წელს თბილისში 689889 მცხოვრები იყო, 1970 წელს კი თბილისში უკვე 889 020 კაცი ცხოვრობდა (მატებამ შეად-გინა 208 030 კაცი). ძალიან ცდილობდნენ, რადაც უნდა დაჯდომოდათ, თბილისი “მილიონერი” გაეხადათ (თბილისი “მილიონერი “ გახდა 1980 წელს).

ახალი საწარმოების მშენებლობა გარკვეულწილად გარე მიგრაციასაც უწყობდა ხელს: მეორე ინდუსტრიულ ცენტრში, რუსთავში მისი სამრეწველო პროფილის გამო, სამუშაოდ და საცხოვრებლად ჩამოდიოდნენ მიგრანტები რუსეთიდან, უკრაინიდან, ბელორუსიიდან. თუმცა ეს პროცესები წინა პერიოდთან შედარებით შესამჩნევი უკვე აღარ იყო. 1970 წელს საქართველოს მიგრაციულ ნაკადში შიდამიგრაციული პროცესები წამყვანი ჩანს (66669 კაცი), სულ კი შიდა და გარე მიგრაციულ პროცესებმა მოიცვა 124435 კაცი(იგულისხმება მიგრაციული ნაკადის შემოსვლა და გასვლა).

1970 წელს საქართველოში დაფიქსირდა 88112 მიგრირებული მოსახლეობა (მათ შორის იგულისხმება შიდამიგრაციული პროცესების გამო გადაადგილებული 66669 ადგილობრივი მოსახლეობაც), აქედან რსფსრდან იყო 11461 კაცი, დანარჩენი სხვა რესპუბლიკებიდან.

შიდამიგრაციულ პროცესებში იყო ნეგატიური მომენტებიც — საქართველოს მთის რეგიონები დაცარიელდა. მოსახლეობის ჩამოსვლა ბარში, განსაკუთრებით სამრეწველო ქალაქებში, პერმანენტული გახდა.

ოფიციალური სტატისტიკით 60-იანი წლების სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმები აისახა საქართველოს ეროვნული შემოსავლის ზრდის მაჩვენებელზეც: თუ 1966 წელს საქართველოს ეროვნული შემოსავალი 3 022,1 მილიონ მანეთს უდრიდა, უკვე 1968 წელს ამ მაჩვენებელმა შეადგინა 3 374,2 მილიონი მანეთი, ხოლო 1970 წელს — 4 099,2 მილიონი მანეთი. სახელმწიფოს სოციალური პროგრამების შედეგად ნელა, მაგრამ მაინც იზრდებოდა მოსახლეობის რეალური შემოსავლებიც — 60-იან წლებში, განსა-კუთრებით ეკონომიკური რეფორმების პერიოდში, ყოველწლიურად საქართველოს მოსახლეობის რეალური შემოსავალი იზრდებოდა 5-7 პროცენ-ტით.

ნაკლოვანებების — "ნეგატიური მოვლენების" მიუხედავად, საბჭოთა სისტემის მონაპოვარი იყო უფასო ბინა, უფასო სამედიცინო მომსახურება. მეშვიდე ხუთწლედში (1966-1970 წლებში) საქართველოში აშენდა 7 916 ათასი კვმ საცხოვრებელი ფართი, აქედან სახელმწიფოსა და კოოპერაციული ორგანიზაციების მიერ 3 346 ათასი კვმ, მუშებისა და მოსამსახურეე-ბის მიერ თავისი ხარჯით და სახელმწიფოს დახმარებით აშენდა — 2 177 ათასი კვმ საცხოვრებელი ფართი, კოლმეურნეებმა თავისი ხარჯით და სახელმწიფოს დახმარებით აიშენეს 2 395 ათასი კვმ საცხოვრებელი ფართი. აღნიშნულ პერიოდში საბინაო პირობები ოფიციალური სტატისტიკით გაი-უმჯობესა 705 ათასმა მოქალაქემ. 60-იან წლებში დაიწყო და მასობრივად შენდებოდა ე.წ. "ხრუშჩობები", მოუხერხებელი, დაბალკოტმფორტული შენობები.

ეკონომიკური წინსვლა აისახა მოსახლეობის ეკონომიკურ შესაძლებლობებზე- გაიზარდა მათი პირადი დანაზოგების ოდენობა — თუ 1960 წელს საქართველოში პირადი ანაბრები ჰქონდა 760 ათას კაცს, 1965 წელს — 785 ათას, 1970 წელს — უკვე 1146 ათას კაცს. საგრძნობლად გაიზარდა ანაბრების საშუალო მაჩვენებელიც — 1960 წელს 282 მანეთიდან 1970 წელს 1 016 მანეთამდე.

ოფიციალური სტატისტიკით ყოველწლიურად იზრდებოდა საქართველოში გაყიდული ძვირადღირებული საქონლის: ტელევიზორების, პიანი-ნოების, ავეჯის ავტომობილების და სხვა საგნების რაოდენობრივი მაჩვე-ნებელიც. ცხოვრების დონე საქართველოში მაღალი იყო საშუალო საკავშირო მაჩვენებელთან შედარებით.

სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისის გაძლიერება.

1971 წელს საქართველოს გასაბჭოების 50 წლის იუბილეს ზეიმობდნენ. მას ტრადიციულად 25 თებერვალს კი არა, არამედ სექტემბერში აღნიშნავდნენ. საიუბილეოდ თბილისში ლ. ი. ბრეჟნევი ჩამოვიდა. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველმა მდივანმა ვ. პ. მჟავანაძემ დიდებული მიღება მოუწყო სკკპ ცკ გენერალურ მდივანს. ოფიციალური შეხვედრების დროს აღინიშნა საქართველოს უდიდესი წარმატებები სახალხო მეურნეო-ბის ყველა დარგში.

მაგრამ მკაცრი სინამდვილე სხვაგვარი დასკვნის გაკეთების შესაძლებლობასაც იძლეოდა: საქართველოში "ეკონომიკის ცენტრალიზებული მართვის მანკიერებასა და კორუფციას შორის პირდაპირი კავშირი "არსებობდა. ამის გამო "კორუფციისაგან ყველაზე მეტად ზარალდებოდა "პატარა ადამიანი", რიგითი მოქალაქე. ის არ იყო დაცული არც ხელისუფლების უმაღლესი ეშელონების, არც სამართალდამცავი ოროგანოების მიერ, რად-გან მათფია ამ სტრუქტურებშიც აღწევდა და აკონტროლებდა მათ. ხელი-სუფლებისადმი ნდობა შეირყა, ყველაფერს ნაღდი ფული წყვეტდა. გამოუვალი მდგომარეობა შეიქმნა. ლპობისა და რღვევის ნიშნები განსაკუთრე-ბით საშინელი იყო კომუნისტური და პატრიოტული ფრაზეოლოგიის დახვავების ფონზე..."(ე. შევარდნაძე).

მჟავანაძისადმი ოპოზიციურად განწყობილმა ძალებმა ეს მკაცრი სი-ნამდვილე, სათანადოდ არგუმენტირებული, კრემლის ლიდერებს წარუდ-გინეს. მოსკოვიც აშკარად უკმაყოფილო იყო რესპუბლიკაში შექმნილი მდგომარეობით.

ძალიან მალე, 1972 წლის 22 თებერვალს სკკპ ცენტრალური კომი-ტეტმა მიიღო დადგენილება "სკკპ XXIV ყრილობის გადაწყვეტილებათა შესასრულებლად საქართველოს კომპარტიის თბილისის საქალაქო კომიტე-ტის ორგანიზატორული და პოლიტიკური მუშაობის შესახებ". მართალია, დადგენილება თბილისის კომიტეტის მუშაობის კრიტიკულ შეფასებას წარმოადგენდა, მაგრამ ყველასათვის აშკარა იყო, რომ მოსკოვი უკმაყოფილო იყო საქართველოს პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელობის საქმიანობით.

განსაკუთრებით აღიზიანებდა მოსკოვს საქართველოს ინტელიგენცია-ში მზარდი ნაციონალური განწყობილებები, რაც საგრძნობლად გაძლიერდა 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედიის შემდეგ და აშკარად ვლინდებოდა მათ შემოქმედებაში, ლიტერატურაში, ხელოვნებაში.

დადგენილება საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციაში მუშაობის რადიკალურ გარდაქმნას მოითხოვდა. ამ დადგენილების რეალიზაციას სჭირდებოდა ახალი პიროვნებები, ახალი პოლიტიკური ხელმძვანელები. ვ. პ. მჟავანაძე გათავისუფლდა დაკავებული თანამდებობიდან.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდია-ნი გახდა ედუარდ ამბროსის ძე შევარდნაძე, საქართველოს კომკავშირის ცკ ყოფილი პირველი მდივანი, მცხეთის პარტიის რაიკომის ყოფილი ხელმძღვანელი, საქართველოს შინაგან საქმეთა ყოფილი მინისტრი, რომელმაც ჩინებულად იცოდა საბჭოთა საქართველოს პოლიტიკური სისტემის როგორც აშკარა, ისე ფარული, ძლიერი და სუსტი მხარეები. მან მთელი თავისი მუშაობა სამი: იდეოლოგიური, სამეურნეოორგანიზაციული და კულტურულ-აღმზრდელობითი მიმართულებით წარმართა.

რომ აღედგინა მოსახლეობის ფართო ფენებში პარტიისა და მთავრო-ბის შერყეული ავტორიტეტი, მან "სასტიკი ბრძოლა" გამოუცხადა კორუფ-ციას: დააპატიმრეს ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბური წარმომადგენლები — ძმები ლაზიშვილები, რომელთა არალეგალური შემოსავლების მასშტაბებზე რესპუბლიკაში ლეგენდები ვრცელდებოდა. უზარმაზარი აჟიოტაჟი ატყდა თბილისის სახელმწიფო სამედიცინო ინსტიტუტის რექტორის, აკად. პ. გელბახიანისა და მისი "დანაშაულებრივი ჯგუფის" მიერ სოციალისტური კანონიერების დარღვევების,

მექრთამეობისა და თანამდე-ბობის ბოროტად გამოყენების გამო. დიდი ხმაურით განხორციელდა პრესტიჟულ დაბა ცხვარიჭამიაში ბიუროკრატიის მიერ აგებული აგარაკე-ბის ჩამორთმევის პროცესი: ზოგში პიონერთა ბანაკები გახსნეს, ზოგიც დაანგრიეს.

მოსკოვი რომ დაერწმუნებინა თავის სრულ ლოიალობაში, საქართველოს კომპარტიის ახალმა ხელმძღვანელობამ იდეოლოგიურ მუშაობაში განსაკუთრებული აქცენტი ინტერნაციონალისტურ მსოფლმხედველობის პროპაგანდის გაძლიერებაზე გააკეთა. 1972 წელი — საბჭოთა მრავალეროვა-ნი სახელმწიფოს შექმნის 50წლის იუბილეს დაემთხვა. პარტიულპროპა-განდისტური მუშაობის მთავარი ძალისხმევა ხალხთა ინტერნაციონალური მეგობრობას, რუს ხალხთან საუკუნო კავშირის პროპაგანადას, საქართველოს ისტორიაში რუსეთის განსაკუთრებული როლის წარმოჩენას მოახმარეს.

ინტერნაციონალისტური მსოფლმხედველობის დამკვიდრებისათვის იყო მოწოდებული მეორე მნიშვნელოვანი დადგენილებაც: "მავნე ტრადი-ციებისა და წესჩვეულებების წინააღმდეგ ბრძოლის გაძლიერების ღონისძიებათა შესახებ" (1975 წ.). ქართული ეროვნული, განსაკუთრებით რელი-გიური ტრადიციების შესრულების ნაცვლად ქართველ ხალხს სთავაზობდნენ აღენიშნათ "ტრადიციული შრომითი დღესასწაულები, კომუნისტური შაბათობანი, სოციალისტური შეჯიბრების შედეგების შეჯამება, მუშად და კოლმეურნედ კურთხევა და ა.შ."

ამ დადგენილებამ საზოგადოებაში არაერთგვაროვანი რეაქცია გამო-იწვია, მიუხედავად ყოველმხრივი მცდელობისა მან ვერც ერთი ტრადიცი-ული წესჩვეულება, რომლის წინააღმდეგაც დადგენილება იყო მიმართული, ვერ აღმოფხვრა.

რელიგიური ტრადიციების წინააღმდეგ ბრძოლა საქართველოში გან-საკუთრებით გაძლიერდა საქართველოს კათოლიკოსპატრიარქად ილია II-ის აღსაყდრების შემდეგ (1977 წ.). ახალმა პატრიარქმა მიზნად დაისახა ქართველების მართლმადიდებლური ეკლესიისაკენ შემობრუნება, სულიერების, სათნოების პროპაგანდა. მისი შინაარსიანი, გულმხურვალე ქადაგე-ბები სიონის საკათედრო ტაძარში ბევრ ახალგაზრდას უყრიდა თავს, რაც სერიოზულად აღელვებდა საქართველოს პარტიულ, კომკავშირულ ხელმძღვანელობას და უშიშროების კომიტეტს.

მოსკოვის ხელმძღვანელთა გულისმოგებას ისახავდა მიზნად, აგრეთვე, დადგენილება "რესპუბლიკის სასწავლებლებში რუსული ენის სწავლე-ბის მდგომარეობისა და მისი გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესახებ" (1973). საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ მოითხოვეს სახელმწიფო უნივერსი-ტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტებზე რამდენიმე საგნის რუსულ ენაზე წაკითხვა. ამ ძალადობას წინ აღუდგნენ პატრიოტულად განწყობილი პროფესორები: მ. ლორთქიფანიძე, ო- ბაქანიძე, მ. ლეკვეიშვილი და სხვ.

ასეთმა დამოკიდებულებამ საქმისადმი, განსაკუთრებით იდეოლოგი-ურ-აღმზრდელობითი მუშაობის ახალი ფორმებისადმი, საქართველოს კომპარტიის ახალ ხელმძღვანელობას ავტორიტეტი და გავლენა მოუპოვა მოს-კოვში, სადაც ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ ე. შევარდნაძის პოლიტიკურ და სამეურნეო საქმიანობას.

საქართველოს ახალი ხელმძღვანელობის მიზანი საქართველოს მრეწველობის ინტენსიური განვითარებაც იყო. 70-იანი წლების მეორე ნახევარ-ში გაიზარდა ასიგნებანი მრეწველობის შემდგომი ინტენსიური განვითარე-ბისათვის. 1976 წელს საქართველოში 1127 სამრეწველო საწარმო იყო, მათ შორის 94 — საწარმოო და სამეცნიერო- საწარმოო გაერთიანება.

მრეწველობის მართვის ძირითადი ბერკეტები კვლავ ძველებური იყო: კომუნისტური შრომის ბრიგადები, სოციალისტური ვალდებულებები, სო-ციალისტური შეჯიბრებები, პატრიოტული თაოსნობები, ინიციატივები. 1975 წლის 28 თებერვალს პარტიულ-სამეურნეო აქტივის კრებაზე ივალდე-ბულეს, რომ ქვეყანას მისცემდნენ გეგმის ზევით 200 მილიონი მანეთის სამრეწველო და 120 მილიონი მანეთის სასოფლო სამეურნეო პროდუქციას.

70-იან წლებში საქართველოს მრეწველობა შედარებით სტაბილურად ვითარდებოდა. ამას მნიშვნელოვნად აპირობებდა ეკონომიკური რეფორმე-ბის რეალიზაცია, მატერიალური სტიმულირების შედარებით ეფექტური სისტემის ამოქმედება, რაციონალიზატორთა და გამომგონებელთა მოძრაო-ბის ინტენსიფიკაცია.

ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაციის დროს დაგეგმვის სისტემის რამდენადმე გაუმჯობესებამ შექმნა გარკვეული პირობები სასოფლო — სამეურნეო წარმოების განვითარებისათვის, გადიდდა კოლმეურნეობების დაკრედიტება, გაიზარდა კაპიტალდაბანდებების მოცულობა, უფრო მეტი ყურადღება მიაქციეს სოფლად მექანიზაციის დონის გადიდებას, შრომატევადი პროცესების მექანიზაციასა და ავტომატიზაციას.

შრომის სოციალისტური ფორმები საქართველოს სოფელშიც განმსაზ-ღვრელი იყო. სოციალისტური შეჯიბრებაც შრომისნაყოფიერების ზრდის მთავარ ბერკეტად იყო მიჩნეული. ოფიციალური სტატისტიკით 1972 წლის შემდეგ საქართველოში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ზეაღმავალი ზრდაა: თუ 1971 წელს საქართველოში აწარმოეს 1 339,5 მილიონი მანეთის სასოფლო სამეურნეო პროდუქცია, 1976 წელს ეს მაჩვენებელი უკვე უდრიდა — 1 648,5 მილიონ მანეთს.

სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის მართვის რაციონალური ფორმის ძიება — საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობის მუშაობის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება იყო. საკავშირო რეზონანსი ჰპოვა ე. წ. "აბაშის ექ-სპერიმენტმა", რაც საქართველოს სინამდვილეში სოფლის მეურნეობის უფრო რაციონალური ფორმების, შრომის საბოლოო შედეგით გლეხის დაინ-ტერესებას ითვალისწინებდა. ანაზღაურების მოცულობა დაუკავშირეს პროდუქციის ხარისხს. ექსპერიმენტის საყოველთაო გავრცელებას ხელი შეუწყო მწერალ კ. ლორთქიფანიძის მოთხრობამ "რა მოხდა აბაშაში?".

უფრო მოგვიანებით ქალაქ ფოთშიც განხორციელდა ექსპერიმენტი: შეიქმნა თვითმმართველობის ტერიტორიულდარგობრივი ორგანო. მის იურისდიქციაში მოაქციეს საკავშირო დაქვემდებარების საწარმოები, რომლებსაც დაევალათ თავისი წილი შეეტანათ ქალაქის სოციალურ-ეკონომი-კური ინფრასტრუქტურის გაძლიერებისა და განვითარების საქმეში.

ოფიციალური სტატისტიკით, 70-იანი წლების მეორე ნახევარი და 80-იანი წლების დასაწყისი საქართველოს ეკონომიკური წინსვლის პერიოდი იყო, რის გამოც საქართველო მუდამ გამარჯვებული გამოდიოდა საკავშირო სოციალისისტურ შეჯიბრებაში და პერმანენტულად იღებდა გარადამავალ წითელ დროშას.

1977 წლის 7 ოქტომბერს სსრკ უმაღლესმა საბჭომ მიიღო ახალი საბ-ჭოთა კონსტიტუცია, რომელიც ზოგადი რიტორიკის გარდა დიდად არაფრით არ განსხვავდებოდა 1936 წლის კონსტიტუციისაგან, განსაკუთრებით პიროვნების დემოკრატიული უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვის გარანტიების თვალსაზრისით. მაგრამ მოკავშირე რესპუბლიკების კონსტი-ტუციის პროექტებში, "სტალინური" კონსტიტუციისაგან განსხვავებით, ამოიღეს მშობლიური ენის სახელმწიფო სტატუსი. ამ ფაქტმა უკიდურესად ააღელვა ქართველი მოწინავე ინტელიგენცია: უმაღლეს სასწავლებებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებში საქ. კპ ცკ წარმომადგენლებს განუმარტავდნენ ასეთი გადაწყვეტილების მავნე ხასიათს. შე-იქმნა საფრთხე, რომ ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსს კონსტიტუციიდან ამოიღებდნენ. მოწინავე ინტელიგენციის მიერ დარაზმული თბილისის სტუდენტობა ქუჩაში გამოვიდა. ქართველი ახალგაზრდები მოითხოვდნენ ეროვნული ენის უფლებების დაცვას. ყოველ წუთს შეიძლება ვითარება უმართავი გამხდარიყო. საქართველოს კპ ცკ პირველმა მდივანმა ე. შევარდნაძემ ლ.ბრეჟნევს აცნობა თბილისში შექმნილი ვითარება: მოსკოვი იძულებული გახდა უკან დაეხია. ქართველი ახალგაზრდობის გმირობამ ქართულ ენას კვლავ დაუმკვიდრა სახელმწიფო სტატუსი კონსტიტუციაში. 1978 წლის 15 აპრილს IX მოწვევის უმაღლესი საბჭოს VIII საგანგებო სე-სიამ მიიღო საქართველოს ახალი კონსტიტუცია, რომელმაც კვლავ დააკა-ნონა ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსი.

მაგრამ ამ მარცხისათვის ძალიან მალე მოსკოვმა ქართველებს "სამაგი-ერო" გადაუხადა: რუსეთის ანტიქართული ძალების ხელშეწყობით 1978 წელს სერიოზული დაძაბულობა შეიქმნა აფხაზეთში. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ მოსკოვი ფარულად მუდამ აღვივებდა აფხაზეთში ანტიქართულ განწყობილებებს პოლიტიკურ და კულტურულ ორიენტაციაში, კადრების შერჩევასა და განაწილებაში და ა.შ. აფხაზეთის ახალ კონსტი-ტუციაზე მუშაობის პროცესის დროს ადგილობრივმა ეთნოკრატიის თავგა-სულმა ლიდერებმა წერილი გაუგზავნეს სკკპ ცენტრალურ კომიტეტს, რომელშიც აფხაზების მიმართ საბჭოთა ხელისუფლების ყველა დანაშაული ქართველ ერს დააბრალეს. მოითხოვდნენ აფხაზეთის სტატუსის შეცვლას.

ვითარება დაიძაბა. საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტი ყოველ-ნაირად მალავდა წერილის შინაარს, მაგრამ ის ცნობილი გახდა ქართველი ინტელიგენციისათვის, რომელმაც მოითხოვა წერილში მოტანილი ინსინუა-ციების დასაბუთებული უარყოფა. საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტე-ტის ხელმძღვანელობამ აფხაზ ლიდერებთან მორიგება ამჯობინა და მოს-კოვთან შეთანხმებით ერთობლივად შემუშავდა სკკპ ცკ და სსრკ მინის-ტრთა საბჭოს დადგენილების პროექტი: "აფხაზეთის ასსრ ეკონომიკისა და კულტურის შემდგომი განვითარების ღონისძიებების შესახებ", რომელიც მიიღეს 1978 წლის ივნისში. დადგენილება ითვალისწინებდა ავტონომიურ რესპუბლიკაში მნიშვნელოვანი სოციალური და ეკონომიკური ღონისძიებე-ბის განხორციელებას, რაც ხელს შეუწყობდა ადგილობრივი მოსახლეობის

ცხოვრების დონის ამაღლებას. მაგრამ დადგენილება ფაქტიურად ამკვიდრებდა აფხაზი ეთნოკრატიის შეუზღუდველ ძალაუფლებას, რიგი ღონისძიება აშკარად ლახავდა ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის ინტერესს: სოხუმის პედინსტიტუტი, რომელშიც უმრავლესობა ქართველი პედაგოგები და სტუდენტები იყვნენ, აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტე-ტად გადაკეთდა, აფხაზეთში შეიქმნა დამოუკიდებელი ტელევიზია, რომელსაც მთლიანად ეთნოკრატია აკონტროლებდა და ა.შ. ამ დადგენილე-ბის ნეგატიური ასპექტები მოგვიანებით აშკარად გამოვლინდა.

მიუხედავად ამისა, საქართველოს ავტონომიური რესპუბლიკების რიგგარეშე სესიებმა — აფხაზეთისამ 1978 წლის 16 ივნისს, აჭარისამ — 1978 წლის 26 მაისს — მიიღეს ახალი საბჭოთა კონსტიტუციები.

პარტიულორგანიზატორულ მუშაობაში თვალსაჩინო მიღწევისათვის, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლების განუწყვეტელი ზრდისა და სხვა მონაცემების გამო სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1978 წლის ნოემბრის პლენუმზე ქართველი კომუნისტების ლიდერი ე. შევარდნაძე სკკპ ცკ პოლიტბიუროს წევრობის კანდიდატად აირჩიეს.

საქართველოს მზარდი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თვალსაჩინო მიღწევებზე ბევრი ილაპარაკეს 1981 წელს მაისში, როცა საქართველოს გასაბჭოებისა და საქართველოს კომუნისტური პარტიის 60 წლისთავის საუბილეო ღონისძიებებში მონაწილეობისათვის საქართველო-ში ჩამოვიდა უკვე ღრმა მოხუცებელი ლ. ი. ბრეჟნევი. მშრომელთა პომპე-ზური პარადი და საზეიმო სხდომა საუკეთესო საბჭოთა ტრადიციების მიხედვით ჩატარდა. ბრწყინვალედ დადგმული პარადი და საზეიმო კრე-ბის მხატვრული ნაწილი, პოლიტიკური მოღვაწეების მაჟორული სიტყვე-ბით გამდიდრებული, მოწოდებული იყო ეჩვენებინა საბჭოთა სისტემის გარეგნული ძლიერება და დიდებულება. მკაცრი სინამდვილე კი ყველაფერი ამისაგან განსხვავდებოდა.

კულტურა.

70-იანი წლების მეორე ნახევარი და 80-იანი წლების და-საწყისი საქართველოში მეცნიერების, ხელოვნების, კულტურის აღმავლო-ბის წლებია.

განათლება. ქართული კულტურის განვითარების საფუძველი კვლავ საყოველთაო — სახალხო განათლება იყო. 80-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში ყველა ტიპის 3957 ზოგადსაგამანათლებლო სკოლაში სწავლობდა 962200 ახალგაზრდა. საქართველოში იყო ქართული, რუსული, სომხური, აზერბაიჯანული საშუალო სკოლები, აფხაზური და ოსური დაწყებითი სკოლები, საიდანაც ბავშვები სწავლას რუსულ საშუალო სკოლებში აგრძელებდნენ. ამ მდგომარეობამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ადგილობრივი აფხაზი და ოსი ეროვნების ახალგაზრდების პრორუსულ ორიენტაციას.

უმაღლესი განათლების მასშტაბებით 80-იან წლებშიც საქართველო კვლავ მოწინავე იყო კავშირში. 19 უმაღლეს სასწავლებელში, საკავშირო და მოსკოვის უნივერსიტეტების ფილიალებში ათასობით ახალგაზრდა სწავლობდა.

ქართული მეცნიერება. ყოველწლიურად იზრდებოდა მეცნიერების დაფინანსება. საქართველოში სამეცნიერო შრომა კვლავ პრესტიჟული იყო: 1980 წელს საქართველოში 1335 მეცნიერებათა დოქტორი და 9104 — მეცნი-ერებათა კანდიდატი იყო. სულ სამეცნიერო შრომაში ჩაბმული იყო 25198 კაცი.

კვლავ მოწინავე იყო ა. რაზმაძის დაარსებული ქართული მათემატი-კური სკოლა: აკად. ნ. მუსხელიშვილის, ი. ვეკუას, ვ. კუპრაძის და სხვე-ბის მიღწევები მათემატიკის სხვადასხვა დარგში თვალსაჩინო იყო. ქართველი მათემატიკოსები ამუშავებდნენ დრეკადობის თეორიის, სინგულარული ინტეგრალების განტოლებათა სისტემების აქტუალურ პრობლემებს.

ქართველმა ასტრონომებმა (აკად. ე. ხარაძე, რ. ბართაია, და სხვ.) გალაქტიკაში შერჩეულ უბნებში მოახდინეს ვარსკვლავთა ორგანზომილებია-ნი კლასიფიკაცია, შეადგინეს 30 ათასამდე ვარსკვლავის სპექტრული ტიპე-ბის და მნათობთა კლასების კატალოგები.

დაწინაურდა ქართული გეოლოგიური სკოლა. მომზადდა და გამოი-ცა "კავკასიის ტექტონიკური რუკა" (მთ. რედაქტორი აკად.პ. გამყრელიძე). აკად. გ. ძოწენიძის მონოგრაფიას "ვულკანოგენური ფორმაციების მადნია-ნობა" ლენინური პრემია მიენიჭა.

განვითარდა ტექნიკური მეცნიერების ახალი დარგები: კიბერნეტიკა, ელექტრონიკა, ელექტრონული გამოთვლითი მანქანები, რადიოტექნიკა და ტელემექანიკა.

კვლავ მოწინავე იყო ქართველ ფიზიოლოგთა სკოლა აკად. ივ. ბერი-ტაშვილის ხელმძღვანელობით. მეცნიერებმა გამოიკვლიეს ემოციური რეაქ-ციების და ძილის სტრუქტურის საკითხები, დაადგინეს ტვინის ნახევარ-სფეროთა ურთიერთმოქმედების მნიშვნელობა მეხსიერების კვალის ფიქსა-ციაში და ა.შ.

ვითარდებოდა და ყოველმხრივ ხელი ეწყობოდა საქართველოს ავ-ტონომიურ ერთეულებში სამეცნიერო პოტენციალის განმტკიცებას და განვითარებას. აფხაზეთში 70-იან წლებში 17 სამეცნიერო დაწესებულება იყო, სადაც ასობით მეცნიერი თანამშრომელი იყო დასაქმებული. სოხუმის სუბ-ტროპიკული მეურნეობის ინსტიტუტი ერთადერთი იყო საბჭოთა კავშირ-ში. მნიშვნელოვან სამეცნიერო კვლევებს აწარმოებდა აფხაზური კულტურის საკითხების გასარკვევად დ. გულიას სახ. სოხუმის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, სოხუმის უნივერ-სიტეტი. ცხინვალში არსებობდა პედაგოგიური ინსტიტუტი, სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი და ა.შ.

საქართველოში ტრადიციულად მოწინავე იყო და აღმავლობას განიცდიდა ჰუმანიტარული მეცნიერება — ქართველოლოგია. ენათმეცნიერები დიდი წარმატებით იკვლევდნენ თანამედროვე ენათმეცნიერების ზოგადთეორიულ პრობლემებს, დიდი მუშაობა ჩატარდა ქართული ენის დიალექტების შესწავლისა და ლექსიკოლოგიის დარგში. გამოიცა აკად. ვ.თოფურიას, პროფესორების: ი. გიგინეიშვილის, ი. ქავთარაძის "ქართული დი-ალექტოლოგია" ტ. 1, "ქართული ენის გამარტებითი ლექსიკონის", დარჩე-ნილი VI-VIII ტომები, შეიქმნა 30-ზე მეტი ტერმინოლოგიური ლექსიკონი. აღსანიშნავია ქ. ლომთათიძის, ქ. შარაძენიძის, ი. აბულაძის, ი. იმნაიშვილის და სხვების დამსახურება.

ახალი ნაბიჯები გადაიდგა ქართველური ენების სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური შესწავლის მიმართულებით. საყოველთაო აღიარება მოიპოვეს აკად. თ. გამყრელიძის გამოკვლევებმა.

ინტენსიურად მუშავდებოდა ქართული ლიტერატურის ისტორიის აქ-ტუალური პრობლემები. გამოიცა "ქართული ლიტერატურის ისტორიის" ექვსტომეული, "ქართული საბჭოთა ლიტერატურის ისტორია", ქართული ხალხური პოეზიის სრული კრებული (4 ტომი) და ა.შ.

ქართული საისტორიო მეცნიერება, იდეოლოგიური წნეხის მიუხედავად, განაგრძობდა ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის კვლევას. აკად. გ.მელიქიშვილი, ს. ჯიქია, მ. ლორთქიფანიძე, ვ. ფუთურიძე, თ. ყაუხჩიშვილი, პროფ. ვ. დონდუა, ო. ლორთქიფანიძე, ო. ჯაფარიძე, დ. მუსხელიშვილი, დ. ხახუტაიშვილი, გრ.გიორგაძე და სხვები მუშაობდნენ საქართველოს ისტორიის აქტუალურ პრობლემებზე. შეიქმნა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი (ხელმძღვანელი პროფ. ო. ლორთქიფანიძე). ქართველი ისტორიკოსების დიდი მიღწევაა "საქართველოს ისტორიის ნარ-კვევების" რვატომეულის გამოქვეყნება, რომელმაც 1982 წელს საქართველოს სახელმწიფო პრემია დაიმსახურა.

ლიტერატურა. 1966 წელს დიდი შოთა რუსთაველის დაბადების 800 წლის იუბილეზე ჩამოვიდნენ მეცნიერები საბჭოთა კავშირის ყველა რესპუბლიკიდან, ქართველოლოგიის საერთაშორისო ცენტრებიდან. სამეცნიერო შეხვედრებმა, სიმპოზიუმებმა კვლავ დაადასტურა ქართული, განსა-კუთრებით ქართველოლოგიური მეცნიერების, მაღალი დონე.

მაგრამ ქართველი ხალხი მარტო გარდასული ხანის ლიტერატურული მიღწევებით როდი ამაყობდა. ნაყოფიერ შემოქმედებით მოღვაწეობას აგრძელებდნენ პოეტები: ი. აბაშიძე, გ. ლეონიძე, კ. კალაძე, მ. ლებანიძე, შ. ნიშნიანიძე, რ. მარგიანი, ა. კალანდაძე, ჯ. ჩარკვიანი, ი. ნონეშვილი, ფ. ხალვაში და სხვები. ქართული ლირიკა ამ წლებში კიდევ უფრო გაღრმავდა შინაარსით, გაძლიერდა ინტერესი რთული პოეტური სახეებისადმი. უფრო აშკარად და უფრო ხმამაღალა ჟღერდა სამშობლოს თემა, პატრიო-ტული მოტივი.

60-80-იან წლებში უაღრესად წინ წავიდა ისტორიული ბელეტრისტი-კა. ქართველი მკითხველის უსაყვარლესი რომანები გახდა გრ. აბაშიძის "ლაშარელა" და "დიდი ღამე", ლ. გოთუას "გმირთა ვარამი", რ. ჯაფარიძის, ირ. სონღულაშვილის, ლ. სანიკიძის და სხვების ისტორიულ-ჰეროიკული ნაწარმოებები, რომლებშიც გადმოცემული იყო ქართველი ერის გმირული წარსული, თავდადებული ბრძოლა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის. ამ თხზულებებმა უდიდესი როლი შეასრულეს საქართველოს ახალგაზრდა თაობის პოლიტიკური მსოფლმხედველობის და თავისუფლებისაკენ სწრაფვის ტენდენციების გაძლიერების საქმეში.

70-იან წლებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მოიპოვეს ეთიკურმა პრობლემებმა: პიროვნება და საზოგადოება, პიროვნება და სინდისი. ეგ-ზისტენციალისტური პრობლემატიკა საქართველოშიც აღელვებდათ. ნ. დუმბაძის "მარადისობის კანონი" და გ. ფანჯიკიძის "თვალი პატიოსანი" თავისი მოქალაქეობრივი პოზიციით და მარადიული ფასეულობებისადმი ერთგულებით ქართველი მკითხველის უსაყვარლეს წიგნებად გადაიქცნენ.

საკავშირო აღიარება მოიპოვა ნ. დუმბაძის პოეტურმა პროზამ, მსოფლიოს ბევრ ენაზე ითარგმნა სიცოცხლის დამამკვიდრებელი პათოსით გამთბარი მისი რომანები: “მე, ბებიკო, ილიკო და ილარიონი”, @”მე ვხედავ მზეს” და სხვ.

ქართული ლიტერატურის საუკეთესო წარმომადგენლების (ი. აბაშიძე, კ. გამსახურდია, ო. ჭილაძე, მ. ქვლივიძე და სხვები) პოეტური თუ პრო-ზაული ნაწარმოებები ითარგმნებოდა საბჭოთა კავშირის ხალხთა ენებ-ზეც. იმ წლებში უამრავი საზღვარგარეთული და მოკავშირე რესპუბლიკე-ბის ხალხთა ლიტერატურა გადმოითარგმნა ქართულ ენაზე.

ვითარდებოდა აფხაზური და ოსური ლიტერატურაც: მწერლები (ბ. შინკუბა, ი. თარბა, მ. ლაკერბაი და სხვ.) და პოეტები (მ. ლასურია, ნ.კვიწინია, ტ. ახბა და სხვ.) ეხმაურებოდნენ თანამედროვე პრობლემატიკას. აფხაზეთში გამოდიოდა სალიტერატურო ჟურნალი “ალაშარა”. სამხრეთ ოსეთში მოღვაწეობდნენ ოსური ლიტერატურის წარმომადგენლები გ. ბესთაუთი, კ. მარღიევი, გ. ძუგაევი და სხვ. გამოდიოდა სალიტერატურო ჟურნალი “ფიდიუაგი”.

იმ წლებში არნახული პოპულარობა მოიპოვა მწერალ ჭაბუა ამირე-ჯიბის შედევრმა “დათა თუთაშხია” — რთული, პიროვნული კოლიზიე-ბით და არაჩვეულებრივი ლიტერატურული ხერხებით გამორჩეული რომა-ნი ამკვიდრებდა ადამიანურ სიკეთეს, პატიოსნებას, მეგობრობასა და ერთგულებას, ყოველგვარი ძალმომრეობის წინააღმდეგ უკომპრომისო ბრძოლის განწყობას. მოსკოვის ცენტრალური ტელევიზიის დაკვეთით მის საფუძველზე გადაიღეს მრავალსერიანი ფილმიც, რომლის დამდგმელმა კოლექტივმა (გ. ლორთქიფანიძემ, ო. მეღვინეთუხუცესმა, თ. არჩვაძემ და სხვ.) საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო პრემია დაიმსახურა.

კინომატოგრაფია. 70-80-იანი წლები ქართული კინემატოგრაფიის აღმავლობის წლებია. საკავშირო და მსოფლიო კინოფესტივალებზე ალაპარაკდნენ “ქართული კინოს ფენომენზე”. მას გამოარჩევდა ეროვნული კოლორიტი, ადამიანური სულისკვეთების ურთულესი პლასტების ორიგინალური და მასშტაბური ინტერპრეტაცია.

1964 წელს მოსკოვის კინოფესტივალზე დიდი წარმატება მოიპოვა რ. ჩხეიძის “ჯარისკაცის მამამ”. მთავარი როლის შემსრულებელმა სერგო ზაქარიაძემ მამაკაცის როლის საუკეთესო შესრულებისათვის მთავარი ჯილდო მოიპოვა.

რეჟისორ გ. შენგელაიას პოეტური ფილმი “ფიროსმანი” აშშ-ში ჩიკა-გოს X საერთაშორისო კინოფესტივალზე მთავარი პრიზით (“ოქროს ჰიუ-გო”) დააჯილდოვეს (1969), ხოლო ელდარ შენგელაიას ფილმმა “შერეკილები” — საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა.

თავისი სტილისტიკით, აქტუალური თემის ორიგინალური ინტერპრე-ტაციით გამოირჩეოდნენ ო. იოსელიანის ფილმები “გიორგობისთვე” და “იყო შაშვი მგალობელი”. ო.იოსელიანმა საფრანგეთში ჟორჟ სადულის პრემია დაიმსახურა და პარიზში მიიწვიეს სამუშაოდ.

საყოველთაო მოწონებით სარგებლობდა თენგიზ აბულაძის შემოქმედება: “ვედრება” და “ნატვრის ხე” (ამ უკანასნელმა იტალიაში 1979 წელს პრესტიჟული პრიზი - დონატელოს “დავითი” მოიპოვა).

ქართული თეატრი. აღმავლობას განიცდიდა ქართული თეატრი. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსთავში თეატრის გახსნას, რომელსაც სახელოვანი რეჟისორი გიგა ლორთქიფანიძე ხელმძღვანელობდა. ნ. დუმბაძის ნაწარმოებებზე შექმნილი მისი სპექტაკლები საეტეპო გახდა ქართული თეტრისათვის და მაყრებელთა დიდი მოწონება დაიმსახურა.

70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან კი უკვე მსოფლიო აღიარება მოიპოვა ქართულმა თეატრმა. ის შეივსო ახალი სახელებით, მოვიდნენ ახალი, მკვეთრი ინდივიდუალობით გამორჩეული რეჟისორები — ქართული თე-ატრალური სკოლის აღზრდილები, რომლებიც საოცრად გრძნობდნენ თე-ატრალურ სპეციფიკას, დროის ახალ მოთხოვნებს და მათ საზოგადოებას შესთავაზეს ახალი ხელწერა, ახალი თეატრალური გამომსახველობითი სა-შუალებები. რ. სტურუასა და თ. ჩხეიძის ორიგინალური რეჟისურა განსაზ-ღვრავდა 70-80-იანი წლების ახალ ქართულ თეატრს, რომელიც წარსულის შემოქმედებითი ათვისებით საზოგადოებას სთავაზობდა საოცარ თეატრალურ ზეიმს. ბ. ბრეხტის "კავკასიური ცარცის წრე", რომელიც რ.სტურუამ 1975 წელს დადგა, იქცა სპექტაკლლეგენდად, რომელიც დღესაც წარმატებით იდგმება რუსთაველის თეატრის სცენაზე. შექსპირის "რიჩარდ მესამე"-ს სტურუასეულმა ინტერპრეტაციამ საერთაშორისო აღიარება მოუტანა ხელოვანს.

70-80-იან წლებში საქართველოში ბევრი ახალი თეატრალური კოლექ-ტივი შეიქმნა: კინომსახიობთა თეატრი (მთავარი რეჟისორი მ. თუმანიშვილი), "მეტეხის თეატრი" (მთავარი რეჟისორი ს.მრევლიშვილი), მარიონეტე-ბის თეატრი (მთავარი რეჟისორი რ. გაბრიაძე) და ბევრი სხვა.

ქართული პროფესიული მუსიკა და ქორეოგრაფია. განვითარე-ბის ახალ სიმაღლეზე ავიდა ქართული სამუსიკო ხელოვნება. თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორია ერთ-ერთი საუკეთესო იყო კავშირში. საერთაშორისო კონკურსების ლაურეატები გახდნენ კონსერვატორიის აღზრდილები: პიანისტები ე. ვირსალაძე, მ. მდივანი, მ. დოიჯაშვილი, ლ. თორაძე, მევიოლინეები მ. იაშვილი, ლ. ისაკაძე, ვიოლონჩელისტი თ. გაბარაშვილი და მრავალი სხვ.

თბილისის ოპერის თეატრს, განხორციელებული რეფორმების შემდეგ, სათავეში ჩაუდგა დიდი მაესტრო ჯ. კახიძე. კლასიკური და თანამედროვე ოპერები და ბალეტები, კლასიკური და თანამედროვე სიმფონი-ური მუსიკა ორიგინალური ინტერპრეტაციით, ქართველი მაყურებლების დიდ მოწონებას იმსახურებდა. იდგმებოდა ახალი ქართული ოპერებიც: რ. ლაღიძის "ლელა", გ. ყანჩელის "და არს მუსიკა" და სხვ. თბილისის ოპერის თეატრში განაგრძობდნენ მოღვაწეობას სახელოვანი მომღერლები: ზ. ანჯაფარიძე, ნ. ანდღულაძე, ო. კუზნეცოვა, ც. ტატიშვილი, მ. ამირანაშვილი, ლ. ჭყონია. თავისი შემოქმედებითი მოღვაწეობა დაიწყეს: პ. ბურ-ჭულაძემ, მ. თომაძემ, ნ. გამგებელმა. მოსკოვის დიდი თეატრის სცენაზე მღეროდნენ მსოფლიოში აღიარებული მომღერლები ზ. სოტკილავა და მ. ქასრაშვილი.

ქართულ საბალეტო ხელოვნებასთან ერთად (ვ. ჭაბუკიანი, ვ. წიგნაძე, ზ. კიკალეიშვილი, ბ. მონავარდისაშვილი, მ. მახარაძე და სხვ.) განსა-კუთრებულ აღმავლობას განიცდიდა ქართული ხალხური ქორეოგრაფია, რომელმაც მსოფლიო აღიარება მოიპოვა. ქართული ხალხური ცეკვის სახელმწიფო აკადემიურმა ანსამბლმა ი. სუხიშვილისა და ნ. რამიშვილის ხელმძღვანელობით

თითქმის მთელი მსოფლიო შემოიარა. მათთვის უნიკალური კოსტუმების ესკიზებს ქმნიდა სახელოვანი მაესტრო, მოსკოვის დიდი თეატრის მთავარი მხატვარი ს. ვირსალაძე. საზღვარგარეთის პრესამ სუხიშვილების ცეკვის ანსამბლს "მსოფლიოს მერვე საოცრება" უწოდა.

სახვითი ხელოვნება. საზღვარგარეთ კონკურსებში, ბიენალეზე არა-ერთი ქართველი ფერმწერი და მოქანდაკეც იღებდა მონაწილეობას. ქართულ ფერწერასა და ქანდაკებას კვლავაც გამოარჩევდა მკვეთრი ინდივიდუალობა, არაჩვეულებრივი გამომსახველობა, ხელოვანის უნიკალური ხელწერა. 60-იან წლებში ევროპის სხვადასხვა ქალაქში ჩატარდა გენიალური ფიროსმანის ნახატების ვერნისაჟი, განსაკუთრებული წარმატება ფიროსმანის შემოქმედებამ პარიზში მოიპოვა.

ძველი თაობის მხატვრებს (ლ. გუდიაშვილს, უ. ჯაფარიძეს, ე. ახვლედიანს და სხვ.) მხარში ამოუდგნენ ახალგაზრდა თაობის, მაგრამ მკვეთრი ინდივიდულობით გამორჩეული შემოქმედნი: ნ. იანქოშვილი, ნ. იგნატოვი, თ. მირზაშვილი, ა. ვარაზი და სხვ.

ქართველი მოქანდაკეების: ე. ამაშუკელის, მ. ბერძენიშვილის, ჯ. მიქა-ტაძის, მ. მერაბიშვილის და სხვათა ჩინებული ქანდაკებები ამკობდნენ მოსკოვის, თბილისის, გორის, თელავის და რესპუბლიკის სხვა ქალაქების ქუჩებს, მოედნებს, საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებს.

ქართულმა არქიტექტურამ თანდათან დაძლია "ხრუშჩოვის ეპოქის" შტამპები (თუმცა არა ბოლომდე): ფორმების სიღატაკე, მოუქნელობა, უსახურობა და თანდათან აღიდგინა დაკარგული პოზიციები. რესპუბლი-კის ქალაქებსა და რაიონებში 60-70-იან წლებში ბევრი ჩინებული შენობა აშენდა: თბილისის სასტუმრო "ივერია" (არქიტექტორები ო. კალანდარიშვილი, ი. ცხომელიძე და სხვ.), თბილისის ავტოვაგზალი (არქიტექტორები რ. კიკნაძე, ვ. ქურთიშვილი და სხვ.), საკურორტო კომპლექსი ბიჭვინთაში (მ. პოსოხინი და სხვ.) და მრავალი სხვ. უკვე იმ წლებში მსოფლიო აღიარება მოიპოვა თვალსაჩინო ქართველმა მონუმენტალისტმა ზ. წერეთელმა.

ქართული სპორტი. უდიდეს წარმატებებს მიაღწია ქართულმა სპორტმა. მსოფლიოში ცნობილი გახდა ქართული საჭადრაკო სკოლა. 1962 წლიდან მსოფლიო ჩემპიონი ქალთა შორის ქართველი იყო. ლეგენდარული ნონა გაფრინდაშვილი ხუთჯერ გახდა ამ ტიტულის მფლობელი (1962-1978), ხოლო შემდეგ მაია ჩიბურდანიძე, ასევე, ხუთჯერ გახდა მსოფლიო ჩემპიონი. გროსმაისტერები ნ. ალექსანდრია, ნ. იოსელიანი, ნ. გურიელი, ქ. არახამია ქართული საჭადრაკო სკოლის ბრწყინვალე წარმომადეგენელე-ბი იყვნენ. წარმატებებს აღწევდნენ მოჭადრაკე ვაჟებიც (გროსმაისტერები ბ. გურგენიძე, გ. ზაიჩიკი,ზ. აზმაიფარაშვილი და სხვ.).

საქართველოში ჭადრაკის გარდა სპორტის ბევრი სახე იყო განვითარებული. მართალია, საერთაშორისო ასპარეზობაზე ქართველები საბჭოთა კავშირის სახელით გამოდიოდნენ, მაგრამ საქართველოს სასახელოდ მნიშვნელოვან წარმატებებს აღწევდნენ მსოფლიო ოლიმპიადაზე. 1952 წლიდან 1980 წლამდე გამართულ ოლიმპიადებზე საქართველოს სპორტსმენებმა სპორტის სხვადასხვა სახეობაში მოიპოვეს 23 ოქროს, 20 ვერცხლის და 29 ბრინჯაოს მედალი. მათ შორის აღსანიშნავია: დ. ციმაკურიძე (თავისუფალი ჭიდაობა), მ. ჯუღელი (ტანვარჯიში), გ. კარტოზია (კლასიკური ჭიდაობა), ვ. ბალავაძე (თავისუფალი ჭიდაობა), რ. შავლაყაძე (სიმაღლეზე ხტომა)

და სხვ. საქართველოში განსაკუთრებით პოპულარული იყო ჭიდაობის ყველა სახეობა, კალათბურთი, ხელბურთი და, რა თქმა უნდა, ფეხ-ბურთი.

საქართველოში ფეხბურთი მუდამ გამორჩეული სიყვარულით სარგებლობდა, ხოლო თბილისის "დინამო" — ეროვნული ნაკრების რანგში იყო აყვანილი. ამ გუნდს უმდიდრესი სპორტული ტრადიციები ჰქონდა და საბჭოთა კავშირში საუკეთესოდ ითვლებოდა. 1964 წელს ტაშკენტში პირველად გუნდმა (მთავარი მწვრთნელი გ. კაჩალინი) მოიპოვა საბჭოთა კავ-შირის ჩემპიონობა. 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, როცა გუნდს სათავეში ჩაუდგა ნ. ახალკაცი, "დინამომ" ბრწყინვალე გამარჯვებები მოიპოვა როგორც საკავშირო, ისე საერთაშორისო ასპარეზობებზე. "დინამოს" ახალგაზრდული გუნდი: ა. ჩივაძე, დ. ყიფიანი, ო. გაბელია, რ. შენგელია, ვ. გუცაევი, ვ. დარასელია და სხვები საერთაშორისო მატჩების დროს ჩი-ნებულად თამაშობდნენ. 1981 წლის 13 მაისს გფრ ქ. დიუსელდორფში თბილისის "დინამოს" ოსტატ ფეხბურთელებმა მოიპოვეს უეფას საპატიო თასი, რითაც უდიდესი სიხარული და სიამაყის განცდა მიანიჭეს ქართველ გულშემატკივარს.

თავი XIX. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა

ეროვნული ცნობიერების განვითარება და გაძლიერება.

70-იან წლებში მსოფლიოში მოხდა კარდინალური ძვრები, რომლებმაც მოითხოვეს რადიკალურად შეცვლილიყო საშინაო და საგარეო პოლიტიკა სოციალისტური ბანაკის ქვეყნებშიც, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. პოსტ-ინდუსტრი-ული განვითარების შედეგად დასავლეთ ევროპასა და ჩრ. ამერიკაში ჩამოყალიბდა საზოგადოება, რომელმაც უზრუნველყო თავისი მოქალაქეების სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული განვითარების საუკეთესო პირობებში ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების მსოფლიოში აღი-არებული დემოკრატიული კრიტერიუმების რეალიზება. პიროვნების სამოქალაქო უფლებები გარანტირებული იყო. პროლეტარიატის, როგორც სო-ციალური კლასის, მნიშვნელობა ამ საზოგადოებაში ყოველწლიურად მცირდებოდა და ბოლოს გაქრა კიდეც როგორც კლასი, რითაც სოციალური დასაყრდენი გამოეცალა რადიკალურ კომუნისტურ მოძრაობას.

70-იან წლებში მსოფლიოში, ასევე, თითქმის დასრულდა დეკოლონი-ზაციის გლობალური პროცესიც. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გაეროს ეგიდით აზიის, ამერიკისა და აფრიკისა კონტინენტებზე ახალი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოების (მაგალითად, ინდოეთის, ბირმის, ლაოსის და სხვ.) შექმნის პერმანენტული პროცესი თავის ლოგიკურ დაგვირგვინებას ელოდა და მოსკოვის განუსაზღვრელ დიქტატურაზე მთლიანად დამოკიდებული (მოკავშირე რესპუბლიკების) და ნახევრად დამოკიდებული (სო-ციალისტური ბანაკის) ქვეყნების ეროვნულპატრიოტულ ძალებში იმედებს აღძრავდა, რომ უკვე შორს აღარ იყო სანუკვარი თავისუფლება.

70-იანი წლების მეორე ნახევარში აშკარად შესამჩნევი გახდა საბჭოთა სახელმწიფოს (სოციალისტური ბანაკის ძირითადი ღერძის) ეკონომიკური ჩამორჩენა დასავლეთის ქვეყნებთან შედარებით. დასავლეთში მიმდინარე სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესი, ახალი ტექნიკა და ტექნოლოგიები, ელექტროტექნიკური მრეწველობის არნახული განვითარება, ახალი სისტემის

გამოთვლითი მანქანები, კომპიუტერული ტექნიკა და ა.შ. ზრდიდა ამ ქვეყნების, როგორც მსოფლიოში ტექნიკური პროგრესის მთავარი ძალის მნიშვნელობას.

ძვირად უჯდებოდა საბჭოთა ქვეყანას "ზესახელმწიფოს" პოლიტიკური იმიჯი, საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის, მოსკოვისადმი ლოი-ალურად განწყობილი რეჟიმების, "ანტიიმპერიალისტური" ძალების — სი-ნამდვილეში კი საერთაშორისო დაძაბულობის კერების (ლიბია, ვიეტნამი, ლაოსი, კამბოჯა, ეთიოპია და სხვ.) მხარდაჭერა, მატერიალური და, რაც მთავარია, სამხედრო დახმარება. საბჭოთა კავშირი სულ უფრო ემსგავსე-ბოდა რუსეთის მოდერნიზებულ იმპერიას, რომელიც მხოლოდ იმპერიული ამბიციებით მოქმედებდა.

დასავლეთის დემოკრატიული სახელმწიფოები ცდილობდნენ საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემის შემდგომი ექსპანსიის შეჩერებას, საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის ცივილიზებულ ჩარჩოებში მოქცევას, იმის მიღწევას, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს შეეწყვიტა მხარდაჭერა და დახმარება ტერორისტების მფარველი დიქტატორული რეჟიმებისათვის.

ამ მიზნით შედგა ევროპის უშიშროებისა და თანამშრომლობის თათ-ბირი, რომელმაც მიზნად დაისახა შემაჯამებელი დოკუმენტის შემუშავება. 1973-1975 წლებში მიმდინარეობდა ინტენსიური მოლაპარაკება ევროპისა და ჩრ.ამერიკის სახელმწიფოებს შორის. 1975 წ. 1 აგვისტოს ჰელსინკში, კონგრესების სასახლეში ხელი მოაწერეს "ევროპის უშიშროებისა და თა-ნამშრომლობის ჰელსინკის დასკვნით აქტს", რომელიც აღიარებდა ომის შემდგომი სახელმწიფო საზღვრების ურღვეობას, ერთმანეთის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობას, ევროპის უშიშროებას, ადამიანის უფლებათა დეკლარაციის მოთხოვნების უპირობო აღიარებას და შესრულებას, ინფორმა-ციების გაცვლას, მეცნიერების, ხელოვნებისა და კულტურის დარგში ქვეყ-ნებს შორის ინტენსიური კავშირების განვითარებას.

საბჭოთა კავშირმა და მისმა სატელიტებმა ევროპაში, მართალია, ხელი მოაწერეს ამ დასკვნით აქტს, მაგრამ არც კი უცდიათ მისი პრინციპე-ბის რეალიზება, განსაკუთრებით კი პიროვნების უფლებებისა და თავი-სუფლებების მსოფლიოში აღიარებული კრიტერიუმების საკუთარ ქვეყანა-ში დამკვიდრება. საბჭოთა სისტემა კვლავ "დახურულ საზოგადოებად" რჩებოდა თავისი, 30-იან წლებში ჩამოყალიბებული, სოციალურ-ეკონომი-კური და პოლიტიკურსამართლებრივი პრინციპებით. მაგრამ საბჭოთა სა-ზოგადოებაში უკვე არსებობდნენ ძალები, რომლებიც რადიკალურ ცვლილებებს მოითხოვდნენ. ესენი ახალგაზრდა ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელები იყვნენ. მათ საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ქალაქებში შექმნეს ანტისაბჭოთა პოზიციებზე მდგომი არალეგალური ჯგუფები.

უკვე 60-იანი წლების დასასრულს თბილისში შეიქმნა არალეგალური ორგანიზაცია "ეროვნული თვითშეგნების აღორძინება" (ვ. ღლონტი და სხვ.). ახალგაზრდა ინტელიგენტთა ეს დაჯგუფება უშიშროების ორგანოე-ბის რეპრესიის მსხვერპლი გახდა.

1974 წ. თბილისში შეიქმნა "ადამიანის უფლებათა დაცვის" საინიცია-ტივო ჯგუფი (ზ. გამსახურდია, მ. კოსტავა, ვ. რცხილაძე და სხვ.). როცა 1976 წლის 12 მაისს მოსკოვში ჩამოყალიბდა "ჰელსინკის ხელშეკრულების შესრულების ხელშემწყობი ჯგუფი", თბილისის

“ადამიანის უფლებათა დაცვის” ჯგუფი გადაკეთდა “ჰელსინკის ჯგუფად”. მათ გამოსცეს ლიტერატურული ჟურნალი “ოქროს საწმისი” (ოთხი ნომერი) და პოლიტიკური ჟურნალი “საქართველოს მოამბე”, მაგრამ ეს გამოცემები იყო ხელნაწერი, ვრცელდებოდა მხოლოდ ძალიან ერთგულ ადამიანთა შორის, ტირაჟიც იყო ძალიან მცირე. ჯგუფის წევრებს განუწყვეტლივ უთვალთვალებდა სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტი და ამიტომ მათი პროპაგანდისტული შესაძლებლობები ერთობ შეზღუდული იყო.

მაგრამ სულ სხვა იყო ის ძლიერი ტენდენციები და აშკარა პროტეს-ტი, რაც 70-იან წლებში შეიმჩნეოდა ქართულ ლიტერატურაში, ხელოვნე-ბაში, მეცნიერებაში.

70-იან წლებში ქართულ ლიტერატურაში გამოჩნდნენ ახალგაზრდა მწერლები, რომლებიც თავის მოთხრობებში, ლექსებში ილაშქრებდნენ პიროვნების უფლებების შელახვის, რუსიფიკაციის პოლიტიკის გაძლიერების წინააღმდეგ, იღვწოდნენ ეროვნული თვითშეგნების ასამაღლებლად, პიროვნების უფლებებისა და თავისუფლებებისათვის. რამდენადაც მათი მოღვაწეობა უფრო ლეგალური იყო, ამიტომ მოსახლეობაზე ზემოქმედე-ბის შედეგები — უფრო შთამბეჭდავი და ძლიერიც.

ახალი სულისკვეთების მწერლებს შორის არ შეიძლება არ აღინიშნოს ვ. ურჯუმელაშვილი და მისი რომანი “ფერისცვალება”, რ. ჯაფარიძის ნარ-კვევი “ადამიანთა მორჩილი ზღვა”, გ. ფანჯიკიძის “თვალი პატიოსანი”, რომლებშიც მხილებული იყო თანამედროვე საბჭოთა საზოგადოების წყლულები, არსებული სულისშემხუთველი ვითარება, პიროვნების სულიერი კაეშანი.

70-80-იანი წლების საქართველოს ინტელიგენციის დემოკრატიულ თვალსაზრისს და რეჟიმისადმი კრიტიკულ დამოკიდებულებას გამოხატავდა კრიტიკოსი და პუბლიცისტი აკაკი ბაქრაძე. მისი ობიექტური, პატრიოტული და უკომპრომისო სტატიები და პუბლიკაციები, საინტერესო სა-ჯარო გამოსვლები მოსწონდა საზოგადოებას.

დიდი დამსახურება მიუძღვის რ. თაბუკაშვილის პატრიოტულ კინოპუბლიცისტიკას ეროვნული მსოფლმხედველობის განმტკიცების საქმეში. მისი “ალპიური ვარსკვლავი”, “ვიტორიო სელა” და სხვა დოკუმენტური ფილმები სწორედ პიროვნების თავისუფლებისა და ღირსების პრობლემებს ეხებოდა. ეროვნული აქცია იყო რ. თაბუკაშვილის ინიციატივით იტალიიდან ცნობილი ქართველი მეცნიერის, იტალიაში მოღვაწე მიხეილ თამარაშვილის ნეშტის გადმოსვენება (1978 წ). ასეთივე მაღალი საზოგადოებრივი რეზონანსი ხვდა წილად ე. შენგელაიას ფილმებს: “შერეკილები”, “ცისფერი მთები”.

ქართული კინოს, ქართული თეატრის, ქორეოგრაფიის აღმავლობა და საერთაშორისო აღიარება უდავოდ ხელს უწყობდა ეროვნული თვითშეგნე-ბის ამაღლებას, აყალიბებდა გადაულახავ კონფლიქტს არსებულ სინამდვილესთან, საზოგადოების სხვადასხვა ფენაში წარმოშობდა რადიკალური გა-ნახლების სურვილს და მისი რეალიზაციის აუცილებლობის მოთხოვნილე-ბას.

აღსანიშნავია მწერლისა და მეცნიერის, ვ. კოტეტიშვილის ინიციატივით დაწყებული “ფოლკლორული საღამოების” მნიშვნელობა, რომელმაც არა მარტო ხელი შეუწყო ახალი

სახალხო მთქმელების, შემსრულებლების გამოვლენას, არამედ უზრუნველყო ძლიერი პატრიოტული გრძნობების განვითარება.

იდეოლოგიური დიქტატის წინააღმდეგ ბრძოლის სულისკვეთება გავრცელდა ქართულ ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში: ისტორიკოსები, ფილოსოფოსები, ლიტერატორები ცდილობდნენ კომუნისტური დოგმატიკის მსხვრევას, თავისუფალი სიტყვის თქმას, შეფარვით, ეზოპეს ენით ისინი თავიანთ თხზულებებში ცდილობდნენ საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პრობლემის ახლებურად გაშუქებას. იყო მცდელობა დემოკრატიული საქართველოს ისტორიის ობიექტური, არაკომუნისტური, არანეგატიური შეფასების (ისტორიკოსები უ. სიდამონიძე, ა. ბენდიანიშვილი, ფილოსოფოსი მ. მამარდაშვილი და სხვ.), თუმცა ასეთ მცდელობას ადმინისტრაცი-ული ზემოქმედება მოჰყვებოდა ხოლმე.

ყველაფერმა ამან შეამზადა მსოფლმხედველობითი საფუძვლები საქართველოში ეროვნულგამათავისუფლებელი მოძრაობის ძალუმი აღმავლობისათვის. ამ პერიოდში მისი ჰეგემონი და საჭეთმპყრობელი საქართველოს ინტელიგენცია იყო, რომელიც, საბჭოთა რეჟიმთან ბრძოლის რადი-კალური ფორმების გამორიცხვით, ცდილობდა საზოგადოების ევოლუციას სულიერი განწმენდის გზით. ხელისუფლებასთან მკვეთრი დაპირისპირება ინტელიგენციას ეროვნული საქმისათვის საზიანოდ მიაჩნდა.

ასევე ფიქრობდა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაც, რომელიც თანდათან სულ უფრო და უფრო მეტ გავლენას იხვეჭდა.

ქართული საზოგადოების პროტესტი არსებული რეჟიმის მიმართ სხვადასხვა ფორმით, ზოჯერ სპონტანურად, ზოგჯერ გააზრებულად შეახ-სენებდა თავის თავს საბჭოთა სისტემას: 1977 წელს სპორტული სანახაობის (ფეხბურთის) დროს რუსი მსაჯის არაობიექტურობით აღშფოთებული მრავალათასიანი სტადიონი, რომელმაც ეროვნული ღირსების შელახვად ჩაუთვალა მსაჯს არაობიექტური გადაწყვეტიელება, აშკარა ძალმომრეობაზე გადავიდოდა, რომ არა საქ. კპ ცკ პირველი მდივნის ე. შევარდნაძის პირადი მამაცობა, რომელმაც შეძლო აღშფოთებელი ტრიბუნების დაოკება.

მაგრამ 1978 წელს მოხდა ფაქტი: "ჰელსინკის ჯგუფის" საქართველოს ორგანიზაციის წევრები ზ.გამსახურდია, მ.კოსტავა, ვ.რცხილაძე და სხვები უშიშროების კომიტეტმა დააპატიმრა. უშიშროების ორგანოებში ხანგრძლივი ყოფნის შემდეგ ზ. გამსახურდია საკავშირო ტელევიზიით გამოვიდა და მოინანია თავისი "დანაშაული საბჭოთა ქვეყნის წინაშე". შემდეგ მან ჩაიდინა ყველა ის ქმედება, რასაც მისგან უშიშროების კომიტეტი მოითხოვდა. ამის გამო ზ. გამსახურდიას "შეუნდეს" და მ. კოსტავასა და ვ. რცხილაძისაგან განსხვავებით ჩრ. კავკასიის ყიზლარის საძოვრებზე, ქართველ მეცხვარეებთან გადაასახლეს. საბჭოთა სინამდვილეში ცნობილი დი-სიდენტის ერთადერთი მონანიება თავიდანვე დაგმო საბჭოთა დისიდენ-ტურმა მოძრაობამ.

ამრიგად, ქართული ინტელიგენციის ერთი ნაწილის მიერ ძირითადად მოხერხდა 70-იანი წლების ბოლოს და 80-იანი წლების დასაწყისში საქართველოს მოსახლეობაში, განსაკუთრებით ახალგაზრდობაში, ეროვნული ცნობიერების განვითარება და განმტკიცება.

ეკონომიკური მდგომარეობა, "გარდაქმნის" კურსი, სოციალიზმის პოლიტიკური სისტემის რეანიმაციის ცდა.

70-იანი წლების ბოლოს საბჭოთა პოლიტიკური ელიტა აშკარად კარგავდა რეალიზმის გრძნობას, გერონტოკრატიის მახინჯი მმართველობის შედეგები ქვეყანაში სულ უფრო საცნაური ხდებოდა. ავღანეთში საბჭოთა გავლენის განსამტკი-ცებლად, 1979 წლის დეკემბერში საბჭოთა კავშირმა ამ ქვეყანაში სამხედრო შენაერთები შეიყვანა. ამან გამოიწვია უდიდესი პოლიტიკური მღელვარება მსოფლიოში. დასავლეთის დემოკრატიული ქვეყნები მოითხოვდნენ საბჭოთა ჯარების დაუყოვნებლივ გამოყვანას ავღანეთიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეკონომიკური და პოლიტიკური სანქციებით იმუქრებოდნენ. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობამ არ გაითვალისწინა მსოფლიოს საზო-გადოებრიობის მოთხოვნა, რის გამოც დასავლეთის სამყარომ რადიკალურად გაამძაფრა დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირთან.

ამ საერთაშორისო გართულებას დაემთხვა ისიც, რომ 70-იანი წლების დასასრულს უაღრესად გართულდა სოციალურპოლიტიკური მდგომარეო-ბა პოლონეთში. ეკონომიკური კრიზისი გადაიზარდა ეკონომიკურ კოლაფს-ში. პოლონეთის ხელისუფლება იძულებული გახდა საბჭოთა კავშირის დახმარებით ქვეყანაში სამხედრო წესები გამოეცხადებინა. მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენები საქართველოს საზოგადოებრივ აზრზე გარკვეულ გავლენას ახდენდა.

საბჭოთა აგრესიის ამ ესკალაციას დაუპირისპირდნენ დასავლეთის სამყაროს ძლიერი პოლიტიკური ლიდერები: რონალდ რეიგანი (აშშ), მარ-გარეტ ტეტჩერი (დიდი ბრიტანეთი), ფრანსუა მიტერანი (საფრანგეთი), ჰულმუტ კოლი (გფრ) და სხვები, რომლებმაც მიზნად დაისახეს არა მარ-ტო საბჭოთა აგრესიის ფარული თუ აშკარა ექსპანსიის შეჩერება, არამედ "ბოროტების იმპერიის" (ასე უწოდა რ.რეიგამა საბჭოთა კავშირს თავის ერთ-ერთ გამოსვლაში) საერთოდ დასამარება.

ხელისუფლებაში რონალდ რეიგანის მოსვლისთანავე ამერიკის შეერთებული შტატების ხელისუფლებამ შეიმუშავა საბჭოთა იმპერიასთან ურთიერთობის ეფექტური პოლიტიკური კურსი, რომელსაც მიზანმიმართულად ახორციელებდა: ეს იყო მოწინააღმდეგის ეკონომიკური გამოფიტვის, გამალებული შეიარაღებით მოქანცვის, ეკონომიკური გაკოტრების კურსი. ამ კურსმა თავისი შედეგები მალე გამოიღო.

სამხედრო მოქმედება ავღანეთში საბჭოთა კავშირს, მართლაც, კოლო-სალური თანხები უჯდებოდა. ავღანელი მოჯახედები, ამერიკული იარა-ღის გამოყენებით. ჩინებულად ებრძოდნენ საბჭოთა ოკუპანტებს. ავღანეთ-ში საქართველოდან იძულებით გაწვეული ათასობით ახალგაზრდა იბრძოდა. ომში დაღუპულთა თუთიის კუბოები საიდუმლო ვითარებაში მოჰქონდათ სამშობლოში და უჩუმრად ასაფლავებდნენ.

საქართველოს პარტიული და საბჭოთა ხელისუფლება იმ წლებში გა-ნაგრძობდა მოსკოვის ხელისუფლების ნებისმიერი ღონისძიების მხარდაჭერის, აუცილებლად მოწონების და უკრიტიკოდ მიღების ტრადიციულ პოლიტიკას.

თუმცა არ შეიძლება არ შევამჩნიოთ და არ აღვნიშნოთ ასეთი “პოლიტიკის” პირდაპირი შედეგები: 80-იანი წლების დასაწყისიდან საქართველოში ინტენსიური ხდება ინვესტიციები მნიშვნელოვან სამრეწველო პროგრამებში, დაიწყო რიგი უმნიშვნელოვანესი საწარმოს ტექნიკური აღ-ჭურვილობის განახლება (ქუთაისის საწარმოები), იაპონური ტექნოლოგიე-ბის საფუძველზე ჭიათურის ფეროკომბინატის გადაიარაღება და ქალაქში ეკოლოგიური პრობლემების მოწესრიგება, თბილისის საწარმოების (საავია-ციო, ელმავალმშენებელი და სხვ.) ტექნოლოგიური პროცესების შეცვლა, რაციონალიზაცია და მოდერნიზება.

ასეთ რთულ მორალურფსიქოლოგიურ ვითარებაში 1983 წლის 18 ნოემბერს თბილისში ახალგაზრდების ჯგუფმა (გ. კობახიძე, ძმები ივერიელები, ს. წერეთელი და სხვ.) გაიტაცა თვითმფრინავი და შეეცადა დასავლეთ ევროპაში გადასულიყო. გატაცების მცდელობა ტრაგიკულად დასრულდა, დაიღუპა ბორტ-გამცილებელი ქალი და ორი მფრინავი. გამტა-ცებლები დააპატიმრეს. ქართველი ინტელიგენციის ერთი ჯგუფის შუამდგომლობა შეწყალების შესახებ არ გაითვალისწინეს. ახალგაზრდები დახვრიტეს. მათთან ერთად დახვრიტეს სრულიად უდანაშაულო სასულიერო პირი — მამა თევდორე.

რესპუბლიკის ხელმძღვანელობაში გაჩნდა აზრი საქართველოს რუ-სეთთან შეერთების 180 წლისთავის აღნიშვნის შესახებ, მაგრამ მეცნიერ-ისტორიკოსთა მცდელობით გადაწყდა აღენიშნათ ნაკლებ მტკივნეული, გეორგიევსკის ტრაქტატის 200 წლის იუბილე. ამ გადაწყვეტილებამ გააღი-ზიანა ქართველი ინტელიგენცია. მაგრამ საქართველოს ხელისუფლება, რომელიც იმედოვნებდა, რომ ასეთი პრორუსული აქცია ახალ ინვესტიციებს, დამატებით შეღავათებსა და პრივილეგიებს მოუტანდა რესპუბლიკას, არ ისმენდა ინტელიგენციის სამართლიან პროტესტს. პარტიულ ფუნქციონერებს ლოგიკურად უმტკიცებდნენ, რომ 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტა-ტი ის თარიღი არ არის, რომელიც ზარ-ზეიმით უნდა აღნიშნოს ღირსე-ულმა ხალხმა. პარტიული ნომენკლატურა მაინც შეუვალი იყო. რა თქმა უნდა, მას ამ საქმეში მხარდამჭერიც ჰყავდა — ლოიალურად განწყობილი ინტელიგენცია: დაიბეჭდა არაერთი საიუბილეო პუბლიკაცია, კინო-სტუდია “ქართულ ფილმმა” გადაიღო მრავალსერიანი ისტორიული ფილმი “წიგნი ფიცისა” (რეჟისორი გ. ლორთქიფანიძე), რომელშიც აისახა საქართველოს დრამატული ისტორია.

ქართველი მოქანდაკეები მუშაობდნენ უამრავ პროექტზე, რომლებსაც უნდა უკვდავეყო რუსი და ქართველი ხალხების მეგობრობის ეს ისტორი-ული თარიღი.

ქართველ ინტელიგენციასთან ერთად ამ პომპეზური დღესასწაულის წინააღმდეგ ილაშქრებდა სტუდენტი ახალგაზრდობა, რომლიც პროტეს-ტის უფრო რადიკალურ ფორმებს იყენებდა, — აწყობდნენ ქუჩის აქცი-ებს. მილიციამ პატრიოტი ახალგაზრდები დააპატიმრა (გ. ჭანტურია, ი. წერეთელი, თ. ჩხეიძე, ლ. შაკიაშვილი და სხვ).

1982 წლის 7 ნოემბერს, საზეიმო აღლუმზე გაცივდა და მალე გარდა-იცვალა ლ. ი. ბრეჟნევი. მსოფლიო იმედოვნებდა, რომ საბჭოთა კავშირში რადიკალურად შეიცვლებოდა ვითარება. მაგრამ სკკპ პოლიტბიუროს გერონტოკრატიას რადიკალური ცვლილები არ უნდოდა. სკკპ ცკ გენერალურ მდივნად და უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს მოხუცებული ი.

ანდროპოვი, წლების გამავლობაში უშიშროების სახელმწიფო კომი-ტეტის ხელმძღვანელი. ის რადიკალურად მემარცხენე შეხედულებების მა-ტარებელი კაცი იყო, მიაჩნდა, რომ დისციპლინის განმტკიცება, უკანონო-ბის აღმოფხვრა, წესრიგის დამყარება ყველგან და ყველაფერში დაეხმარე-ბოდა ქვეყანას კრიზისული ვითარება დაეძლია. მაგრამ მან დასახული მიზნების რეალიზაცია ვერ მოახერხა.

ავადმყოფობამ ი. ანდროპოვს ხელი შეუშალა თბილისში ჩამოსულიყო და მონაწილეობა მიეღო იმ გრანდიოზულ დღესასწაულში, რომელიც საქართველოს ხელისუფლებამ მოაწყო გეორგიევსკის ტრაქტატის საიუბილეოდ. ახლადგახსნილ "უნიკალურ მოედანზე" სამხედრო პარადი და მრავალსაათიანი სახალხო დემონსტრაცია გაჯერებული იყო პომპეზური სანახაობებით, კოსტიუმირებული დადგმებით. ეს ყველაფერი კომუნისტური რეჟიმის მზის ჩასვენებაზე უფრო მიუთითებდა, ვიდრე ქვეყნის ძლიერებაზე: ყველაფერი იყო ხელოვნური და ყალბი.

ი. ანდროპოვი მალე (1984 წ.) გარდაიცვალა. საბჭოთა სახელმწიფოს ხელმძღვანელი კვლავ გახდა მოხუცებული ნ. ი. ჩერნენკო. 1985 წლის აპრილში ისიც გარდაიცვალა.

1985 წლის 23 აპრილს შედგა სკკპ ცკ პლენუმი, რომელზეც საბჭოთა კავშირის კპ ცკ გენერალურ მდივნად აირჩიეს მ. ს. გორბაჩოვი, შედარე-ბით ახალგაზრდა, საზღვარგარეთ გარკვეული ავტორიტეტის მქონე პოლი-ტიკური მოღვაწე. საბჭოთა საზოგადოება, პირველ რიგში ინტელიგენცია, მასზე დიდ იმედებს ამყარებდა. მდგომარეობა ქვეყანაში უმძიმესი იყო. ეკონომიკური კრიზისის ნიშნები აშკარად ჩანდა: დაცარიელდა მაღაზიების თაროები, ხელფასების დასაქონლება ვეღარ ხდებოდა, "ნავთობდოლარე-ბი" აღარ კმაროდა პირველადი მოთხოვნილების საგნების, სურსათის საზ-ღვარგარეთ შესაძენად. უზარმაზარი რიგები სურსათის მაღაზიებთან საბ-ჭოთა ყოფის დამახასიათებელი ნიშანი გახდა. მდგომარეობიდან გამოსვლა რადიკალურ, მაგრამ კარგად მოფიქრებულ და პერსპექტივაზე გათვლილ ეფექტურ პოლიტიკას საჭიროებდა. ასეთი რადიკალური ღონისძიებების რეალიზაცია უკვე დაიწყეს კომუნისტურ ჩინეთში, რასაც პირველი თვალ-საჩინო შედეგები მოჰქონდა.

სკკპ ცკ ახალმა ხელმძღვანელობამ საბჭოთა კავშირის მოსახლეობას შესთავაზა "გარდაქმნა" — პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და იდეოლოგიური ღონისძიებების კომპლექსი, რომელსაც მოკლე დროში რადიკალურად უნდა შეეცვალა საბჭოთა კავშირის იერსახე.

რადიკალური განახლება სწორედ ეკონომიკას სჭირდებოდა. პროპა-განდას უწევდნენ დევიზს: "ეკონომიკა ეკონომიკური უნდა იყოს!", ფიქრობდნენ, რომ მუშათა კლასის და კოლმეურნე გლეხობის ენთუზიაზმს გააცოცხლებდნენ, მაგრამ უამრავი დაპირებებითა და ფუჭი სიტყვებით გა-ბეზრებული საბჭოთა მოქალაქე საოცარ ინერტულობას იჩენდა. ქვეყანაში უიმედობამ დაისადგურა. რუსეთში კატასტროფული ხასიათი მიიღო ლოთობამ.

1985 წლის ზაფხულში სკკპ ცკ და სსრკ მინისტრთა საბჭოს ერთობლივი დადგენილება ითვალისწინებდა ალკოჰოლური სასმელების წარმოე-ბისა და გამოყენების შეზღუდვას, ქვეყანაში "ჯანსაღი ცხოვრების" წესის დამკვიდრებას. საზოგადოებას შესთავაზეს უალკოჰოლო დღეობები, ქორწილები. დადგენილებამ დიდი ზიანი მიაყენა საქართველოს

მეღვინეობამევენახეობას. შემცირდა ღვინის დამზადების მოცულობა, ქართულ ყურძენზე მოთხოვნილებამ იკლო. კახელი გლეხი იძულებული გახდა ვენახი აეჩეხა და საზამთრო დაეთესა.

მ. ს. გორბაჩოვი თავიდანვე ცდილობდა საერთაშორისო დაძაბულო-ბის, გამალებული შეიარაღების შენელებას, რაც ქვეყანას შესაძლებლობას მისცემდა უზარმაზარი თანხები საშინაო პრობლემების მოსაგვარებლად გამოეყენებინა. კვლავ გრძელდებოდა ომი ავღანეთში, რომელიც უზარმა-ზარი თანხა უჯდებოდა ქვეყანას, გრძელდებოდა დახმარება კუბის, არა-ბული ქვეყნების პროსაბჭოთა რეჟიმებისადმი. ქვეყნის შერყეული ეკონომიკა ამდენ ხარჯს უკვე ვეღარ უძლებდა.

გორბაჩოვის ახალი საგარეო პოლიტიკური კურსი ახალ პიროვნებას უნდა განეხორციელებინა. 1985 წლის ივნისის შუა რიცხვებში მ. გორბაჩოვმა თავისი საგარეო პოლიტიკური კურსის რეალიზაცია ედუარდ შევარდნაძეს შესთავაზა. 2 ივლისს სკკპ ცკ პოლიტბიურომ ე. ა.შევარდნაძე პოლიტბიუროს წევრად აირჩია და რეკომენდაცია მისცა სსრ კავშირის სა-გარეო საქმეთა მინისტრის თანამდებობაზე. ამ გადაწყვეტილებას საქართველოში კმაყოფილებით შეხვდნენ.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივ-ნად აირჩიეს ჯუმბერ პატიაშვილი.

ანტისაბჭოთა განწყობილებების ზრდა.

მ. გორბაჩოვის მმართველობის პირველ ხანებში იქმნებოდა განახლების ილუზია. მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობაში ცდილობდნენ ეკონომიკური ნოვაციების ამოქმედე-ბას, ახალი ექსპერიმენტების რეალიზაციას, მაგრამ შესამჩნევი შედეგი არ ჩანდა. ეკონომიკა სტაგნაციიდან ვერ გამოვიდა.

არსებული წყობილების კრიტიკის თვალსაზრისით ყველაზე უფრო ეფექტური და შინაარსიანი გამოდგა პუბლიცისტიკა: იდეოლოგიური წნეხის შესუსტებამ საბჭოთა ჟურნალგაზეთები საინტერესო გახადა. განსა-კუთრებით ბევრს წერდნენ ი. სტალინისა და ლ. ბერიას დანაშაულობების შესახებ. ბესტსელერად გადაიქცა ა. რიბაკოვის “არბატის შვილები”, რომელიც სტალინიზმის შავბნელ მხარეებს ეხებოდა. საყოველთაო აღიარება მოიპოვა ქართველი რეჟისორის თ. აბულაძის მხატვრულმა ფილმმა “მონა-ნიება”. მისი გადაღება საქართველოს კპ ცკ პირველი მდივნის ე. შევარდნაძის თანხმობითა და ხელშეწყობით განხორციელდა. ეს ღრმაშინაარსია-ნი, პიროვნების სულიერი დამონების წინააღმდეგ მიმართული შედევრი კანის საერთაშორისო ფესტივალის ერთ-ერთი უმაღლესი ჯილდოთი აღი-ნიშნა და მ. გორბაჩოვის “გარადაქმნის” პოლიტიკური კურსის “სავიზიტო ბარათად” გადაიქცა.

1986 წლის 26 აპრილს მოხდა კატასტროფა — აფეთქდა ჩერნობილის ატომური სადგურის მე-4 გენერატორი. რადიაცია ატმოსფეროში გავრცელდა. ევროპაში განგაში ატეხეს. საბჭოთა მთავრობა კი დუმდა. მხოლოდ დიდი დაგვიანებით საბჭოთა მთავრობამ შეატყობინა თავის მოსახლეობას მწარე სიმართლე. გორბაჩოვის “საჯაროობამ” გამოცდას ვერ გაუძლო. მთელ საბჭოთა კავშირში, მათ შორის საქართველოშიც გროვდებოდა მა-ტერიალური სახსრები

ჩერნობილის ავარიის სალიკვიდაციო ფონდისათვის, ასობით ქართველი მაშველი მონაწილეობდა ავარიის შედეგების ლიკვიდა-ციაში. ბევრი მათგანი დაავადდა კიდეც. რადიაციულმა ღრუბელმა საქართველოს ტერიტორიამდეც შემოაღწია.

ჩერნობილის ავარია უდიდესი მორალური და მატერიალური დარ-ტყმა იყო კომუნისტური რეჟიმისათვის: ის მისი აგონიის დასაწყისი გახდა.

1986 წლის ზაფხულში ჟურნალ "ნაშ სოვრემენნიკ"-ის მეხუთე ნომერ-ში დაიბეჭდა ცნობილი და საქართველოშიც პოპულარული მწერლის ვიქ-ტორ ასტაფიევის "ციმორების ჭერა საქართველოში" — დოკუმენტური "მოთხრობა", რომელიც აღსავსე იყო საქართველოს შესახებ ტყუილმართალით. ქართველი ადამიანებისათვის ღირსებაშემლახავი ტონით მწერალი უაპელაციოდ აკრიტიკებდა ქართველი კაცის ცხოვრების წესს. რუს მწერალს საქართველოში აღიზიანებდა ყველაფერი: ქართველის ცხოვრების მა-ღალი დონე, მისი მდიდრული სახლი, ავეჯი, მოვლილი ეზო-კარი, უხვი სუფრა. რა თქმა უნდა, ნაწარმოებში დაფიქსირებული იყო რიგი ნეგატიური მოვლენა და ფაქტი, რაც 80-იანი წლების საქართველოში მართლაც შე-იმჩნეოდა და ჭეშმარიტი მამულიშვილების გულისწყრომას იწვევდა, მაგრამ რუსი მწერლის მიერ გამომწვევი ფორმით გაკეთებული "წკიპურტები" საქართველოს ინტელექტუალურმა საზოგადოებამ შეურაცხყოფად მიიღო. საქართველოში ამ "ნაწარმოებით" გამოწვეული უარყოფითი რეაქცია დიდი იყო. ქართველი მწერლების პროტესტს მოსკოვში მწერალთა კავშირის პლენუმზე რუსი მწერლების (ვ. რასპუტინის და სხვათა) კიდევ უფრო ცი-ნიკური გამოსვლები მოჰყვა. ქართველმა მწერლებმა დემონსტრაციულად დატოვეს დარბაზი. შეგნებულად თუ შეუგნებლად რუსმა მწერლებმა მო-ნახეს ჩინებული გზა საბჭოთა კავშირის დაშლის ხელშესაწყობად — საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის გამწვავება. საქართველოში ანტისაბჭოთა ტენდენციები კიდევ უფრო გაძლიერდა.

ამ დროს კი მოსკოვში ვითარება კიდევ უფრო დაიძაბა. მ. გორაბაჩოვს სერიოზული მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა ახალი ლიდერის, ბ. ელცი-ნის სახით, რომელიც საჯაროდ აკრიტიკებდა მის პოლიტიკურ კურსს, უფრო რადიკალური რეფორმების განხორციელებას მოითხოვდა.

იმ წლებში შედარებით წარმატებული იყო სსრ კავშირის საგარეო პოლიტიკური საქმიანობა. ახალი საგარეო საქმეთა მინისტრი ე.შევარდნაძე რადიკალურად განსხვავდებოდა ა. გრომიკოსაგან — ღრმად ოფიციალურ, პედანტ, უკომპრომისო პოლიტიკური მოღვაწისაგან. ე. შევარდნაძის პიროვნული თვისებები აპირობებდნენ საერთაშორისო მოლაპარაკებების ეფექტიანობას. თუმცა თანდათან საბჭოთა კავშირი თითქმის ყველა პარამეტრში თმობდა პოზიციას: იქნებოდა ეს ავღანეთის პრობლემა, მდგომარეობა აღმოსავლეთ ევროპაში, პიროვნების უფლებების აღიარება და დაცვა, ებრაელების ისრაელში რეპატრიაციის თუ შეიარაღებაზე კონტროლის დაწესების საკითხები.

"ახალი აზროვნებიდან" გამომდინარე მნიშვნელოვანი ცვლილებები საქართველოშიც მოხდა. 1987 წელს 11 დეკემბერს, ილია ჭავჭავაძის საიუ-ბილეო დღეებში, შეიქმნა არაფორმალური გაერთიანება "ილია ჭავავაძის სახ. საზოგადოება" ეს იყო პირველი ლეგალური

საზოგადოებრივი ორგა-ნიზაცია საქართველოში. საზოგადოების შექმნის ინიციატორები იყვნენ გიორგი ჭანტურია, გურამ მამულია და სხვა პატრიოტები. ლიდერები გახდნენ: ზ. ჭავჭავაძე, თ. ჩხეიძე, კ. კახაძე, ვ. ვაშაკიძე, მ. ქურდიანი და სხვები. შექმნისთანავე საზოგადოებამ ჩაატარა რამდენიმე ანტისაბჭოთა ღონისძიება: ბოლშევიკური რეპრესიების მსხვერპლთა სულების მოსახსენი-ებელი პანაშვიდი დიდუბის ეკლესიაში, მოაწყო მასობრივი აქციები დავით გარეჯის უნიკალური სამონასტრო კომპლექსის გადასარჩენად და ა.შ.

ხელისუფლებამ მათ საპირისპიროდ შექმნა "შოთა რუსთაველის სა-ზოგადოება" პოეტ ირ. აბაშიძის ხელმძღვანელობით, რომელიც ძირითადად ხელისუფლებისადმი ლოიალურად განწყობილი ინტელიგენციით შე-ივსო.

საქართველოში შეიქმნა საზოგადოება "მემორიალი" (თ. ბუაჩიძე), რომელიც იღწვოდა საბჭოთა წლებში რეპრესირებული მოქალაქეების პოლიტიკური რეაბილიტაციისათვის, მათი ოჯახების სოციალური დაცვის საკითხების მოსაგვარებლად.

აღდგა საქართველოს ეროვნულდემოკრატიული პარტია (გ. ჭანტურია, ი. სარიშვილი, მ. გიორგაძე და სხვ.). დისიდენტმა ირ. წერეთელმა შექმნა ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტია. მასობრივად იქმნებოდა სხვადასხვა არაფორმალური ორგანიაზაცია და პარტია.

ქართველმა ახალგაზრდებმა, არაფორმალურმა ორგანიზაციებმა და უპირველესად ინტელიგენციამ ეროვნულ ფასეულობაზე ზრუნვა დაიწყეს: ისინი დაუპირისპირდნენ ტრანსკავკასიის მაგისტრალის მშენებლობის იდე-ას, ხუდონჰესის მშენებლობას — იმ მოსაზრებით, რომ ეს რადიკალურად შეცვლიდა ეკოლოგიურ ბალანსს რეგიონში და გამოიწვევდა ან გააძლიერებდა მეწყერულ პროცესებს. ახალგაზრდები აპროტესტებდნენ საზღვრისპირა რეგიონებში ქართული მიწების უკანონო განიავების ფაქტებს, აიძულებდნენ მთავრობას სერიოზულად ეზრუნა მეწყერით დაზარალებული აჭარელი და სვანი მოსახლეობის ქვემო ქართლში ჩასასახლებლად და ა.შ.

არაფორმალები წინ აღუდგნენ მოსკოვის არამართლზომიერ პოზიცი-ას, რომელიც მისთვის მოულოდნელი "გარდაქმნის" მასშტაბებისა და შე-საძლო შედეგებით შეშინებული, უკვე ცდილობდა შეენარჩუნებინა საბჭოთა სახელმწიფოს ერთიანობა. ხელისუფლებამ სცადა კონსტიტუციიდან ამოეღო ის პუნქტი, რაც რესპუბლიკას კავშირიდან თავისუფლად გასვლის შესაძლებლობას აძლევდა.

საკონსტიტუციო ცვლილებების პროექტის გამოქვეყნებისთანავე საქართველოში დაიწყო საპროტესტო მოძრაობა. საზოგადოებრივი აზრი სულ უფრო რადიკალური ხდებოდა. 1988 წლის 12 ნოემბერს არაფორმალების მიერ თბილისში მოეწყო არნახული საპროტესტო აქცია, რომელშიც 100 ათასი კაცი მონაწილეობდა. გადაიკეტა რუსთაველის, გურამიშვილის, ჭავჭავაძის ქუჩები. აქცია დასრულდა მიტინგით იპოდრომზე. მიღებულ რეზოლუციაში ხაზგასმული იყო აუცილებელი მოთხოვნა: დემონსტრაციე-ბისა და ქუჩაში მსვლელობების თავისუფლება, საკონსტიტუციო ცვლილე-ბების დაუშვებლობა და ა.შ.

საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება, შეშინებული არაფორმალების აქტივობით, დათმობებზე წავიდა და 19 ნოემბერს საქართველოს უზენაესი საბჭოს სესიამ ნაწილობრივ

გაითვალისწინა არაფორმალთა კანონ-ნიერი მოთხოვნები. მაგრამ ახალგაზრდებს იმედი არა ჰქონდათ, რომ მოსკოვი გაითვალისწინებდა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილებას, ამიტომაც თბილისში საპროტესტო აქციები გრძელდებოდა. აქციის დროს, 25 ნოემბერს მოქალაქე გაბრიელ ისაკაძემ მთავრობის სასახლის თავზე მოფრიალე წითელი დროშა ჩამოაგდო.

ნოემბრის აქცია თავისი გრანდიოზულობით გამოირჩეოდა. მისი ორ-განიზატორები იყვნენ გიორგი ჭანტურია, ირაკლი წერეთელი და ეროვნული მოძრაობის სხვა ლიდერები. მიტინგებზე, საპროტესტო აქციებში აქ-ტიურად მონაწილეობდნენ ზვიად გამსახურდია, მერაბ კოსტავა. თანდათან იკვეთებოდა ზვიად გამსახურდიას, როგორც არაფორმალური მოძრაობის ლიდერის, ავტორიტეტიც. აშკარა იყო, რომ საზოგადოების დიდმა ნაწილმა მას წარსულის შეცდომები — სამარცხვინო მონანიება — აპატია. მთავრობის სასახლესთან მიტინგი არ იშლებოდა.

29 ნოემბერს მოსკოვიდან მ .გორბაჩოვის დავალებით დარეკა ედუ-არდ შევარდნაძემ, რომელმაც აღუთქვა მომიტინგეებს, რომ ცენტრალური ხელისუფლება ყველა მათ მოთხოვნას დააკმაყოფილებდა. მიტინგი შეწყდა. მაგრამ დესოვეტიზაციის პროცესი საქართველოში შეუნელებლად მი-ექანებოდა წინ, ოფიციალური ხელისუფლება სულ უფრო ნაკლებად აკონტროლებდა ვითარებას ქვეყანაში.

1989 წლის 9 აპრილი.

საქართველოში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობასთან ერთად, ავტონომიურ რეგიონებში გამო-ცოცხლდნენ სეპარატისტული ძალებიც, რომლებსაც რუსეთის რეაქცია ასაზრდოებდა. მათ ჩინებულად ისარგებლეს მოსკოვის მასმედიაში, რუსეთის ინტელიგენციის გარკვეულ წრეებში შექმნილი ანტიქართული განწყო-ბილებით და დაიწყეს აშკარად ქართველების კრიტიკა, საბჭოთა ხელი-სუფლების ყველა ცოდვა და დანაშაული ქართველ ერსა და საქართველოს მიაწერეს.

ყველაზე რელიეფურად, ყველაზე შეურაცხმყოფელად ეს სეპარატის-ტული განწყობილება გამოვლინდა გუდაუთის რაიონის სოფ. ლიხნში აფხაზეთის ნაციონალისტების თავყრილობაზე. აქ 1989 წლის 18 მარტს 30 000 აფხაზი შეიკრიბა. აქ იყვნენ აფხაზეთის ასსრ აფხაზი ხელმძღვანელი პარტიული და საბჭოთა მუშაკებიც. რუსეთის რეაქციული ძალების მიერ წაქეზებულმა სეპარატისტებმა თავყრილობაზე მიიღეს ე.წ. "ლიხნის მიმართვა", რომელშიც ისტორიული ფაქტების გაყალბებით არის მოცემული საქართველო-აფხახაზეთის ისტორიული ურთიერთობის რიგი უმნიშვნელოვანესი საკითხი. სეპარატისტები შეეცადნენ ეჩვენებინათ აფხაზეთის მიმართ საქართველოს "ძალმომრეობის, ყოველმხრივი შეზღუდვის, ჩაგვრის, კულტურული ასიმილაციის მცდელობის, რეპრესიული პოლიტიკის გატარების " პროცესი და ითხოვდნენ საკავშირო მთავრობის დახმარებას, რუ-სეთის ფედერაციის შემადგენლობაში შესვლას და ა.შ. ეს წერილი დაეგ-ზავნა საბჭოთა კავშირის უმაღლეს ხელმძღვანელობას, დაიბეჭდა აფხაზურ პრესაში.

სეპარატისტების მიმართვის შესახებ თბილისში არაფორმალებმა და ინტელიგენციის წარმომადგენელებმა ძალიან მალე გაიგეს. საქართველოს კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობა კი დროს კარგავდა, აქტიურ მოქმედებაზე არ გადადიოდა.

25 მარტს თბილისში, ვაკის პარკში შედგა თბილისის საზოგადოებრიობის დიდი მიტინგი, რომელზეც განიხილეს აფხაზეთის სეპარატისტე-ბის ახალი გამოხდომა. მიტინგმა საქართველოს ხელისუფლებას მოსთხოვა მიმდინარე მოვლენის ობიექტურად გაშუქება და შეფასება, გადამწყვეტი ზომების მიღება სეპარატისტების უკანონო მოქმედებების აღსაკვეთად.

26 მარტს საქ. კპ ცკ ბიურომ განიხილა აფხაზეთში მიმდინარე მოვლენები, მაგრამ სხდომაზე ვერ გაბედეს სეპარატისტთა ლიხნის აქციაში მონაწილე კომუნისტი ხელმძღვანელების პარტიული დასჯა, მხოლოდ სიტყვით დაგმეს აფხაზეთის სტატუსის შეცვლის უკანონო მცდელობა.

ქართული საზოგადოებრივი აზრი კი ღელავდა. ქართველმა ისტორი-კოსებმა დასაბუთებული პასუხი გასცეს ლიხნის წერილს. თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში ინტელიგენციის შეკრებებზე მიმდინარეობდა მსჯელობა აფხაზეთის პრობლემებთან დაკავშირებით. თვით აფხაზეთშიც "ლიხნის მიმართვა" დაგმო ადგილობრივმა ქართველობამ. გალში 25 მარტს შედგა გრანდიოზული მიტინგი.

30 მარტს სოხუმში ჩავიდნენ საქართველოს პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელები: ჯ. პატიაშვილი, გ. ანჩაბაძე, ნ. ფოფხაძე, ბ. ნიკოლსკი, ო. ჩერქეზია. საქართველოს ხელისუფლება ცდილობდა პრობლემის მოწესრიგებას. ამ მიზნით თბილისში ჯ. პატიაშვილი შეხვდა არაფორმალურ ლიდერებს: ზ. გამსახურდიას და მ.კოსტავას და სთხოვა მათ მიეცათ შე-საძლებლობა საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობისათვის პრობლემა მოეგვარებინა, არ გაემწვავებინათ დედაქალაქში პოლიტიკური სიტუაცია. მაგრამ, უკვე 4 აპრილიდან დაიწყო თბილისის ახალგაზრდებისა და სტუდენტების მიტინგების სერია: ჯერ სამედიცინო ინსტიტუტის ეზოში, შემდეგ თბილისის უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში შეიკრიბნენ ისინი. თუ პირველ მიტინგზე არაფორმალები აქტიურობდნენ, უნივერსიტეტში საკითხის ყოველმხრივ განხილვაში მონაწილეობდნენ საქართველოს ინტელიგენ-ციის საუკეთესო წარმომადგენელები: ა. ბაქრაძე, მ. მაჭავარიანი, ჯ. ჩარკვი-ანი, ლ. ალექსიძე და სხვ. ქართველმა ინტელიგენციამ ხელისუფლებას კა-ტეგორიულად მოსთხოვა ყოველმხრივ მოეწესრიგებინა აფხაზეთის პრობლემა.

იმავე დღეს, 4 აპრილს, საღამოს 7 საათზე თბილისის უნივერსიტეტ-ში შედგა სტიქიური მიტინგი, რომელმაც მიიღო რეზოლუცია აფხაზეთის ასსრ პრობლემასთან დაკავშირებით. რეზოლუცია მოითხოვდა ეროვნულ დაუმორჩილებლობას, საქართველოს დროებითი მთავრობის შექმნას, ქვეყანაში ავტონომიური ფორმირებების გაუქმებას. ამრიგად, ქართველი ინტელიგენციის ზომიერ, აწონდაწონილ პოზიციას დაუპირისპირდა რადიკალური იდეოლოგია, ეგზალტირებულ მასაზე გათვლილი არარეალისტური პოლიტიკა.

მთავრობაზე ზემოქმედების მიზნით გადაწყდა მთავრობის სახლის წინ ხალხმრავალი მიტინგის მოწყობა. ეს იდეა ეკუთვნოდა "ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებას", რომლის ფაქტიური

ლიდერი ზ. ჭავჭავაძე იყო. 4-5 აპრილს მიტინგის მსვლელობას სწორედ ეს არაფორმალური დაჯგუფება აკონტროლებდა.

6 აპრილს მიტინგზე ინიციატივა უფრო რადიკალების — ი. წერეთლის, გ. ჭანტურიას ხელში გადავიდა. აფხაზეთის პრობლემატიკა, რა თქმა უნდა, მიტინგის დღის წესრიგში დარჩა, მაგრამ ის დაჩრდილა მომიტინ-გეების, განსაკუთრებით კი მიტინგის ახალი ხელმძღვანელების ულტრარადიკალურმა გამოსვლებმა და გამონათქვამებმა. მიტინგზე გამოჩნდა ლო-ზუნგები და ტრანსპარანტები, რომლებიც მოითხოვდნენ: "რუსეთის იმპერიის დაშლას", "საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლების დამხობას", "საქართველოს გამოსვლას საბჭოთა კავშირის შემადგენლობიდან", "საქართველოში გაეროს ჯარების შემოყვანას" და ა.შ.

საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა შეეცადა საკითხის საკუთარი ძალებით მოწესრიგებას: 5 აპრილს სოხუმში ჩატარდა პარტიის საოლქო კომიტეტის პლენუმი, რომელსაც ჯ. პატიაშვილიც ესწრებოდა. პლენუმზე საოლქო კომიტეტის მდივნის თანამდებობიდან გაათავისუფლეს ბორის ადლეიბა და მის ნაცვლად აირჩიეს ვლ. ხიშბა, შედარებით პროქართული განწყობილების პარტიული მუშაკი. სოხუმში გამოქვეყნდა აფხა-ზი და აფხაზეთში მოღვაწე ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენლე-ბის ერთობლივი წერილი, რომელიც მოითხოვდა არსებული გაუგებრობის დაუყოვნებლივ მოწესრიგებას.

მაგრამ თბილისში მთავრობის სახლის წინ გამართულ მიტინგზე კვლავ პოპულარული იყო რადიკალური მოთხოვნები.

მიტინგზე ზემოქმედება სცადა საქართველოს ოფიციალურმა ხელი-სუფლებამ. 6 აპრილს ტელევიზიით გამოვიდა და არაფორმალებს ვითარე-ბის მშვიდობიანი განმუხტვა შესთავაზა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბ-ჭოს თავმჯდომარემ ო. ჩერქეზიამ, მაგრამ უშედეგოდ. 7 აპრილს ტელევი-ზიით თვითონ ჯუმბერ პატიაშვილი გამოვიდა, მაგრამ მისი მიმართვაც წარუმატებელი იყო.

იმჟამად საბჭოთა კავშირის უმაღლესი ხელისუფლება ქვეყანაში არ იმყოფებოდა: სსრ კავშირის პრეზიდენტი მ. გორბაჩოვი და საგარეო საქმეთა მინისტრი ე. შევარდნაძე თანმხლებ პირებთან ერთად ინგლისში იმყოფებოდნენ. სკკპ ცკ მეორე მდივანი, ეგორ ლიგაჩოვი — მივლინებაში იყო. თბილისში შექმნილი ვითარების შესახებ მას 7 აპრილს შეატყობინეს და უთხრეს, რომ თბილისიდან მოდის ჯ. პატიაშვილის ინფორმაცია, რომელ-შიც ხაზგასმულია: "მდგომარეობა ვითარდება უფრო მწვავედ... მიდის უწყვეტი მიტინგები, გაისმის კომუნისტებისათვის ანგარიშის გასწორების მუქარები, მოითხოვენ საქართველოს საბჭოთა კავშირის შემადგენლობიდან გამოსვლას, მომზადებულია მიმართვა გაეროს ჯარების შემოყვანის თაობა-ზე".

გვიან ღამით სახელმწიფო დელეგაცია მოსკოვში ჩაფრინდა. "ვნუკოვო-2"-ის დარბაზში მ. გორბაჩოვთან შეხვედრისთანავე თბილისის საკითხი განიხილეს

მ. გორბაჩოვს ამ შეხვედრაზე უთქვამს: თბილისში რა ხდება "ჯერ-ჯერობით არ არის ცნობილი, როგორც ჩანს, პატიაშვილს რაღაც ჩავარდნა მოუვიდა". ამ არაოფიციალური შეხვედრის დროს მ. გორბაჩოვმა დაავალა ე. შევარდნაძეს და

ვ. რაზუმოვსკის 8 აპრილს თბილისში გამგზავრება და მდგომარეო-ბის მოწესრიგება. ე. შევარდნაძე და ვ. რაზუმოვსკი თბილისში იმ დღეს არ ჩამოვიდნენ, რადგან საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობა ამის აუცილებლობას არ გრძნობდა.

ვითარება კი თბილისში უმართავი გახდა. თბილისის უმაღლეს სასწავლებლებთან საპროტესტო მიტინგის მონაწილე არაფორმალურმა ორგა-ნიზაციებმა მოაწყვეს პიკეტები, მოუწოდებდნენ სტუდენტებს შეეწყვიტათ სწავლა. შეიქმნა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის კომიტეტი, დაიწყეს ფულადი სახსრების შეგროვება,ააგეს ბარიკადებიც.

საპასუხოდ 8 აპრილს დილით გაიმართა საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს სხდომა, შემდეგ მოიწვიეს პარტიული აქტივის კრება, რომელსაც დაესწრო სსრ კავშირის თავდაცვის მინისტრის მოადგილე გენერალი კოჩეტოვი.

8 აპრილს სცადეს მიტინგის მონაწილეებზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედება მოეხდინათ სამხედრო ძალის დემონსტრაციით, რასაც, ინიცია-ტორთა აზრით, მიტინგის მონაწილეების შემცირება უნდა გამოეწვია. მაგრამ შედეგი საპირისპირო მიიღეს — მიტინგს ახალი მონაწილეები დაემატ-ნენ. იმ დღეს განსაკუთრებით ხალხმრავლობა იყო თბილისის ცენტრში. მიტინგზე მთელი ქალაქი გამოვიდა.

სამხედროებმა თბილისში შემოიყვანეს სპეციალური სადესანტო ნაწილები, რომლებიც სანაპიროზე იყვნენ განალაგებულნი. იქვე იდგნენ ტანკე-ბიც.

შუაღამისას მიტინგზე იმყოფებოდა 8-10 ათასი კაცი, ძირითადად ქალები და მოზარდები. მგზნებარე მოწოდებებს ცვლიდა ცეკვა, სიმღერა, პატრიოტული ლექსების დეკლამირება. ამასობაში მიტინგის დაშლის ბრძა-ნება უკვე გაცემული იყო.

9 აპრილს, დილით, 3 საათსა და 30 წუთზე მიტინგზე მივიდა საქართველოს კათოლიკოს — პატრიარქი ილია II, რომელმაც შეატყობინა მომი-ტინგეებს, რომ საფრთხე რეალურია, რომ მსხვერპლის თავიდან ასაცილებლად საჭიროა მასთან ერთად წავიდნენ ქაშვეთის ეკლესიაში და ერთად ილოცონ საქართველოს გადასარჩენად. მაგრამ მომიტინგეები არ დაემორჩინენ საქართველოს სულიერი მამის შეგონებას. ეს საბედისწერო შეცდომა იყო...

ცოტა ხნით სიჩუმე ჩამოვარდა... სულ უფრო ძლიერდებოდა პროსპექტზე მომავალი ტანკების გრიალი. ამ დრამატულ ვითარებაში გაისმა ქალების მიერ ვაჟკაცურად შესრულებული პატრიოტული სიმღერა "დაუკარით..!". ეს მიტინგზე მყოფი უსინათლო გოგოების ჯგუფი მღეროდა და ტრაგიკული ვითარების ჰეროიკულ განწყობილებას კიდევ უფრო აძლიერებდა.

აღშფოთებული მომიტინგეები ტანკებს წინ ჯოხებით აღუდგნენ. ფარებს ამოფარებული ჯარისკაცები, ხელში ალესილი სადესანტო ბარებითა და ხელკეტებით მიტინგის დაშლას შეუდგნენ. ვინც წინააღმდეგობას უწევდა — ბარებით ჩეხდნენ.რუსეთის მხედრიონმა მომიტინგეების წინააღმდეგ გამოიყენა მომწამვლელი გაზი, რომელმაც ბევრი დააზიანა.

ქართველმა მილიციონერებმა შესაშური ვაჟკაცობა გამოიჩინეს, იცავდნენ თანამემამულეებს, ცდილობდნენ უსაფრხთოდ გაეყვანათ ისინი მი-ტინგის ადგილიდან. მიტინგის დაშლის დროს ადგილზე დაიღუპა 16 ადამიანი. შემდეგ მათ რიცხვს კიდევ რამდენიმე დაემატა.

თბილისში საგანგებო წესები და კომენდანტის საათი შემოიღეს. 9 აპრილს დღისით დაძაბულობა გრძელდებოდა მთელ თბილისში. ორშაბათს სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლა არ იყო, ბევრი საწარმო გაიფიცა — აღარ მუშაობდა. თბილისში გლოვა დაიწყო.

თბილისში ჩამოფრინდნენ ე. შევარდნაძე და ვ. რაზუმოვსკი. მათ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში ინტელიგენციასთან შეხვედრის დროს სცადეს ტრაგიკულ მოვლენაზე პასუხისმგებლობა ადგილობრივი პარტიული ორგანიზაციების ხელმძღვანელებისათვის დაეკისრებინათ. 14 აპრილს საქ. კპ ცკ პლენუმმა დააკმაყოფილა ჯ. პატიაშვილის თხოვნა გადადგომის შესახებ.

პლენუმმა საქ. კპ ცკ პირველ მდივნად აირჩია გ. გუმბარიძე, რომელიც მანამდე საქართველოს უშიშროების სახელმწიფო კომიტეტის ხელმძღვანელის თანამდებობაზე მუშაობდა. მან ვეღარ შეძლო შეეჩერებინა საქართველოში კომუნისტური რეჟიმის აღსასრულის შეუნელებელი მოახლო-ება.

ტრაგედიის შემდეგ პირვლსავე დღეებში რესპუბლიკის ჯანდაცვის სამინისტროს (მინისტრი ი. მენაღარაშვილი) საავადმყოფოებსა და პოლიკლინიკებს დასახმარებლად მიმართა ასეულობით ადამიანმა, მათ შორის მოწამლული იყო 66, ბასრი და ბლაგვი საგნებით მიყენებული მძიმე ჭრილობა ჰქონდა — 24 კაცს, თავის ტრავმებით იყო 67 კაცი.

საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა შეეცადა შეესუსტებინა ტრაგი-კული მოვლენით გამოწვეული უარყოფითი რეზონანსი მსოფლიოში. "ტასს"-ის კომენტარები დეზინფორმაციული და არაფრისმთქმელი იყო. მაგრამ მსოფლიომ მაინც გაიგო ყველაფერი — როგორც საქარველოს საინფორმაციო წყაროების, ისე რუსეთის დემოკრატიული ორიენტაციის ჟურ-ნალისტებისა და ადამიანის უფლებების დამცველთა საშუალებით (ა. სახაროვი, ი. როსტი და სხვ.), ისე საკუთარი კორესპონდენტებისაგან. თბილისში მოვლენების გასარკვევად და თანაგრძნობის გამოსახატად ჩამოვიდა მ.გორბაჩოვისადმი ოპოზიციურად განწყობილი ბ. ელცინი, აკადემიკო-სი ა. სახაროვი და სხვ. დაზარალებულთა დასახმარებლად ჩამოვიდნენ ექიმები საფრანგეთიდან, გერმანიიდან, აშშდან. მოგვიანებით თბილისში ჩამოვიდა ლეგენდარული დედა ტერეზაც.

1989 წლის 25 მაისს სსრ კავშირის სახალხო დეპუტატების ყრილობა-ზე საქართველოს დეპუტაციამ მოითხოვა თბილისის ტრაგიკულ მოვლე-ნებზე პასუხისმგებლობის საკითხის ყრილობის დღის წესრიგში შეტანა. მათი მამხილებელი გამოსვლები ხელს უწყობდა ტრაგიკულ მოვლენებზე ობიექტური ინფორომაციის გავრცელებას, მაგრამ ყრილობის "აგრესიულად მორჩილი უმრავლესობა" სათანადოდ არ რეაგირებდა ქართველი დეპუტაციის გამოსვლებზე.

ყრილობის დემოკრატიული ნაწილი (ა. სობჩაკი, ა. სახაროვი და სხვები) თანაუგრძნობდა ქართველებს. შეიქმნა დროებითი კომისია (ა. სობჩაკი, ნ. ნაზარბაევი, გ. ლორთქიფანიძე, ლ. თოიძე და სხვ.), ობიექტურად შეისწავლა თბილისის ტრაგიკული მოვლენები და საზოგადოებას წარუდგინა ნათელი სურათი რუსული მხედრიონის ვანდალური მოქმედე-ბის შესახებ.

9 აპრილის ისტორიული მნიშვნელობა საქართველოს უახლეს ისტორიაში უაღრესად დიდია: მან ცხადყო საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის აგონია და საბოლოო კრახი, განაპირობა

ეროვნული სუვერენიტეტის აღდგენის პროცესის მოახლოება. მაგრამ მოხდა მეორე მნიშვნელოვანი გარემოებაც — მან მეტად აშკარად და მეტად უხეში ფორმით დაუპირისპირა რუსეთის სახელმწიფო ქართველებს, რუსეთის მხედრიონი საქართველოს. საქართველო კავკასიაში მარტო დარჩა. ეს ჩინებულად შეიგნო საქართველოს ყველა მტერმა და არაკეთილისმყოფელმა.

9 აპრილის შემდეგ საქართველოში კომუნისტური რეჟიმი ნომინალური გახდა. საქართველოში სულ უფრო და უფრო მეტ გავლენას იძენდნენ ულტრარადიკალები. ციხიდან გაათავისუფლეს ზ. გამსახურდია, მ. კოსტავა, გ. ჭანტურია და სხვები.

9 აპრილის შემდეგ თბილისისა და რესპუბლიკის სხვა ქალაქებსა და რაიონებში ხშირად იმართებოდა არაფორმალთა მიტინგები, რომელზეც მიმდინარე პოლიტიკის მტკივნეულ საკითხებს იხილავდნენ.

9 აპრილის შემდეგ კიდევ უფრო გააქტიურდნენ სეპარატისტები აფხაზეთსა და შიდა ქართლში ("სამხრეთოსეთში"). აფხაზეთის სახალხო ფრონტი "აიდგილარა", სამხრეთოსეთის "ადამონ ნიხასი", ქვემო ქართლის სომხური და აზერბაიჯანული მოსახლეობის ექსტრემისტული ნაწილი უკვე ნაციონალისტურ მოთხოვნებს აყენებდნენ.

ასეთ რთულ საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის ფონზე 1989 წლის ზაფხულში ვითარება კიდევ უფრო დაიძაბა აფხაზეთში. აფხაზი (აფსუა) ნაციონალისტები ჩინებულად გრძნობდნენ, რომ რუსეთის რეაქცია საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლაში ყველა ძალას დაუჭერდა მხარს. 9 აპრილის შემდეგ აფხაზეთის უნივერსიტეტში ქართველი პროფესორმასწავლებლებისა და სტუდენტებისათვის გაუსაძლისი ვითარება შეიქმნა. გამოსავალი მოიძებნა თბილისის სახელმწიფო უნითერსიტეტის სოხუმის ფილიალის შექმნით. ამ საბაბით ანტიქართულმა ძალებმა მოაწყვეს პროვოკაცია. სოხუმის ქართველი მოსახლეობა, ინტელიგენცია აქტიურად ჩაება სეპარა-ტისტების წინააღმდეგ საპროტესტო მოძრაობაში, მათ გამოაცხადეს გაფიცვა.

აფხაზმა (აფსუა) ექსტრემისტებმა ისარგებლეს ცენტრალური ხელი-სუფლების წაყრუებით და მოაწყვეს სოხუმის რიგი ორგანიზაციის, მათ შორის სოხუმის I სკოლაში შეხიზნული თბილისის სახელმწიფო უნივერ-სიტეტის სოხუმის ფილიალის დარბევა. ვითარება უმართავი გახდა. 16 ივლისს სოხუმის შესასვლელთან, გუმისთას ხიდთან მოხდა შეტაკება აფხა-ზებსა და ქართველებს შორის. შეტაკება მოხდა სხვა ადგილებშიც. იყო მსხვერპლი. მღელვარება გრძელდებოდა გულრიფში, ოჩამჩირის და გალის რაიონებში. საქართველოს ფაქტიურმა მთავრობამ ამ ტრაგიკულ ვითარება-ში სრული უსუსურობა გამოავლინა.

25-26 აგვისტოს საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლების დაუ-კითხავად სოხუმში არაფორმალური ორგანიზაციების წარმომადგენელთა მონაწილეობით გაიმართა კავკასიის ხალხთა I ყრილობა. მიიღეს დადგენილება კავკასიის მთიელ ხალხთა სათათბიროს შექმნის შესახებ, რომელიც მოამზადებდა პირობებს კავკასიის მთიელი ხალხის სახელმწიფოს შესაქმნელად. ამ "სახელმწიფოს" დედაქალაქად სოხუმი გამოცხადდა. ეს იყო აშკარა პროვოკაცია.

აფხაზეთში ვითარების გამძაფრებასთან ერთად ანტიქართული ძალე-ბი ამოქმედდნენ სხვაგანაც — უზბეკეთში. ფერგანაში ცხოვრობდნენ საქართველოდან 1944 წელს

დეპორტირებული მესხეთელი თურქები, რომელიც ადგილობრივმა მოსახლეობამ პროვოკატორების წაქეზებით დაარბია და საცხოვრებელი ადგილებიდან აჰყარა. გაჩნდა საქართველოში მრავალათასი-ანი მოსახლეობის შემოსვლის საფრთხე, რის შესახებაც ქართულ საზოგადოებას სხვადასხვა, რადიკალურად განსხვავებული აზრი ჰქონდა.

კომუნისტური მმართველობის დასასრული საქართველოში.

საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება მდგომარეობიდან განმუხტვას ხედავდა უზენაესი საბჭოს არჩევნებში, რაც 1990 წლის 25 მარტს დაინიშ-ნა.

1989 წლის 13 ოქტომბერს ავარია განიცადა ავტომანქანამ, რომელშიც ეროვნული მოძრაობის თვალსაჩინო წარმომადგენლები მ. კოსტავა, თ. ჩხე-იძე და ზ. ჭავჭავაძე იყვნენ. მ. კოსტავა მეორე დღეს გარდაიცვალა, ზ. ჭავჭავაძე უფრო მოგვიანებით, თ. ჩხეიძე კი სერიოზულად დაშავდა.

არჩევნებისათვის მზადების პერიოდში კიდევ უფრო გაძლიერდა სეპარატისტული მოძრაობა შიდა ქართლის ოსურ მოსახლეობაში. "ადამონ ნიხასის" ექსტრემისტული ხელმძღვანელები, რუსი რეაქციონერებისაგან წაქეზებულნი, აძლიერებდნენ ანტიქართულ აგიტაციას და მოითხოვდნენ ოლქის რესპუბლიკად გარდაქმნას. მათ აშკარად მხარს უჭერდა საკავშირო პრესა და ტელევიზია, რომლებიც ოსებს "დაჩაგრულ მხარედ" აცხადებდნენ.

საქართველოში კარგად ხედავდნენ, რომ შორს აღარ იყო სასურველი თავისუფლება. ინტელიგენციის გონიერი ნაწილი ცდილობდა ამ პროცესე-ბისათვის უფრო ცივილიზებული, ნაკლებად მტკივნეული და მშვიდობია-ნი ხასიათი მიეცა. მაგრამ ამ დროისათვის მათი ზეგავლენა საგრძნობლად შესუსტებული იყო. ვითარებას მთლიანად ულტრარადიკალები აკონტროლებდნენ.

საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება აშკარად გრძნობდა, რომ ძალაუფლებას კარგავდა, ამიტომ ავტორიტეტის ასამაღლებლად ცდილობდა ისეთი ნაბიჯები გადაედგა, რაც შებღალულ ავტორიტეტს გამოასწორებდა მოსახლეობის თვალში. მნიშვნელოვანია, რომ მათი დავალებით ქართველი ისტორიკოსების ერთმა ჯგუფმა (ლ. თოიძე, უ. სიდამონიძე და სხვ.) შეისწავლეს და დაასაბუთეს რუსეთის მხრიდან 1921 წლის თებერვალში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსიის ფაქტი. ამის საფუძველზე 9 მარტს საქართველოს უმაღლესი საბჭოს სესიამ მიიღო დადგენილება "საქართველოს სახელმწიფო სუვერენიტეტის შესახებ", სადაც საბჭოთა რუსეთის არმიების შემოჭრა გამოცხადდა ინტერვენციად და ფაქტობრივ ანექსიად.

მაგრამ რადიკალურ ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას საქართველოს ფაქტობრივი ხელისუფლების აღარ სჯეროდა. 1990 წლის 13-15 მარტს გაიმართა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის კონფერენცია, რომელმაც მიიღო გადაწყვეტილება: 1. საქართველოს უნდა განსაზღვროდა ოკუპირებული ქვეყნის სტატუსი; 2. 1990 წლის 25 მარტის არჩევნებისათვის უნდა გამოეცხადებინათ ბოიკოტი; 3. პარტიულ საწყისებზე შეიქმნე-ბოდა ეროვნული ფორუმი, 4. ყოველგვარ უცხო შეიარაღებულ ძალას უნდა დაეტოვებინა საქართველოს ტერიტორია და ა.შ.

ეროვნული ძალების კონსოლიდაცია ვერ მოხერხდა: ბრძოლის ფორმებისა და მეთოდების შერჩევის, პიროვნული მოსაზრებებისა და ამბიციე-ბისა, სხვადასხვა, ჯერაც უცნობი, მიზეზების გამო აშკარა ხდებოდა უთანხმოება, რამაც საბოლოო განხეთქილება გამოიწვია.

აპრილის მიწურულს ფორუმი დატოვეს: საქართველოს ჰელსინკის კავშირმა, მონარქისტულმა პარტიამ, წმ. ილია მართლის საზოგადოებამ, ზ. გამსახურდიამ,

ვ. ადამიამ და მათმა მომხრეებმა.

1990 წლის 7 მაისს ფორუმიდან გამოყოფილმა პოლიტიკურმა ძალებმა შექმნეს "მრგვალი მაგიდის" ორგანიზაცია. მათ გადაწყვიტეს მონაწილეობა მიეღოთ 28 ოქტომბერს დანიშნულ უმაღლესი საბჭოს არჩევნებში, რითაც ძლიერ გააკვირვეს ყოფილი მეგობრები, რომლებიც საბჭოთა პოლიტიკურ სისტემას რუსული კოლონიალიზმის სიმბოლოდ თვლიდნენ.

ეროვნული ძალების განხეთქილება სერიოზულად აღელვებდა დიდ ქართველ მამულიშვილს, ფილოსოფოსსა და მოაზროვნეს მერაბ მამარდაშვილს. ის ეროვნული ფორუმის შემადგენლობაში დარჩა და უდიდეს ძალისხმევას ახმარდა ეროვნული მოძრაობის კონსოლიდაციას, ცდილობდა პოლიტიკური ბრძოლის მშვიდობიანი, ცივილური ფორმების დამკვიდრე-ბას, მაგრამ მისი ზომიერება აღიზიანებდა ულტრარადიკალებს, რის გამოც მას ბევრი უსიამოვნება შეახვედრეს. მ. მამარდაშვილის მოულოდნელმა გარდაცვალებამ დაასუსტა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ზომიერი ფრთის პოზიციები. დიდი დანაკლისი იყო ეროვნული მოძრაო-ბისათვის ცნობილი და აღიარებული შემოქმედის რ. თაბუკაშვილის უდროო გარდაცვალებაც.

რესპუბლიკაში შექმნილი კრიზისული ვითარების გამო, იმის შიშით, რომ მოახლოებულ არჩევნებში კომუნისტები სასტიკად დამარცხდებოდ-ნენ, მთავრობამ არჩევნები 28 ოქტომბრისათვის გადაიტანა

საქართველოს ოფიციალური ხელისუფლების ამ დემარშს ეროვნულმა მოძრაობამ ეროვნული ყრილობის მოწვევით უპასუხა. 23 მაისს ეროვნული ყრილობა საზეიმოდ გაიხსნა. მას 80 პოლიტიკური პარტიის წარმომადგე-ნელი და 6020 დელეგატი ესწრებოდა. ყრილობამ მიიღო რეზოლუცია "საქართველოს ეროვნული კონგრესის" შესახებ. მისი არჩევნები დაინიშნა 1990 წლის 30 სექტემბერს.

კონგრესის არჩევნები გაჭიანურდა. მასში ოფიციალურ სტრუქტურებთან ერთად არ მონაწილეობდა ორგანიზაცია "მრგვალი მაგიდაც". სიძნელეების მიუხედავად "ეროვნული კონგრესი" მაინც აირჩიეს.

პარალელურად მიმდინარეობდა მზადება 28 ოქტომბრის არჩევნები-სათვის. საარჩევნო სიაში შეიტანეს 3 444 002 ამომრჩეველი. არჩევნებში კენჭს იყრიდა 14 პარტია და საზოგადოებრივი ორგანიზაცია: ბლოკი "მრგვალი მაგიდა — თავისუფალი საქართველო", საქართველოს კომუნის-ტური პარტია, ბლოკი "თავისუფლება", საქართველოს სოციალდემოკრატიული პარტია, ბლოკი "თანხმობა", საქართველოს სახალხო პარტია და ა.შ.

28 ოქტომბრის არჩევნებში გაიმარჯვა პოლიტიკურმა გაერთიანებამ “მრგვალი მაგიდა — თავისუფალი საქართველო”. მან უზენაეს საბჭოში მი-იღო 155 ადგილი. კომუნისტურმა პარტიამ — 64, სახალხო ფრონტმა — 12, რუსთაველის საზოგადოებამ 1, “დემოკრატიულმა საქართველომ” — 4, ბლოკმა “გათავისუფლება და დემოკრატიული აღორძინება” — 1, უზენაეს საბჭოში 9 დამოუკიდებელი დეპუტატი გავიდა.

ახლადარჩეული უზენაესი საბჭოს პირველი სესია გაიხსნა 1990 წლის 14 ნოემბერს თბილისში. სესიამ მიიღო საქართველოს უზენაესი საბჭოს მიმართვები: “მსოფლიოს ხალხებს”, “სრულიად საქართველოს”, “ევროპის უშიშროებისა და თანამშრომლობის თათბირის მონაწილე ქვეყნების სახელმწიფოთა და მთავრობათა მეთაურების პარიზის კონფერენციას”. ამ მიმართვებში საქართველოს უზენაესი საკანონმდებლო ორგანო აუწყებდა მსოფლიო თანამეგობრობას, ქართველ ხალხს, რომ საქართველომ “მოიპოვა შესაძლებლობა აერჩია ის გზა, რომელმაც იგი ევროპის ხალხების ოჯახში უნდა დააბრუნოს”.

სესიაზე უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარედ ზვიად გამსახურდია აირჩიეს. მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე თენგიზ სიგუა გახდა. საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას შეეცვალა სახელწოდება — მას ეწოდა “საქართველოს რესპუბლიკა”. აღდგა სახელმწიფო სიმბოლიკაც — გერბი (შვიდქიმიანი ვარკვლავი თეთრი გიორგის გამოსახულებით), დროშა — წითელის ნაცვლად სამფეროვანი გახდა (ზედა ნაწილში თეთრი და შავი ზოლი შინდისფერ ფონზე) და ჰიმნი (კ. ფოცხვერაშვილის “დიდება”).

საქართველოში დაემხო კომუნისტური ხელისუფლება.

დაიწყო ახალი ეტაპი აწ დამოუკიდებელი საქართველოს ისტორიისა.

წიგნის ელექტრონული ვერსია მოამზადა საიტმა: *www.PDF.ChiaturaINFO.GE*